

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 27, Sayı: Aile Özel Sayısı,
Ekim-2025

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 27, Issue: Family Special Issue,
October-2025

	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 27, Sayı: 1, Mart-2025	
	Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences Volume:27, Issue:1, March-2025	
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Baş Editör/ Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ

Editör / Editor

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Özel Sayı Editörü /Special Issue Editor

Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Meryem ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors

Coğrafya

Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR

Doç. Dr. Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat

Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Alper GÜNAYDIN

Dr. Öğr. Üyesi Taner TUNÇ

Eğitim

Prof. Dr. Gürbüz OCAK

Doç. Dr. Mehmet KOÇYİĞİT

Felsefe

Doç. Dr. Mustafa KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih Ünal

Halkla İlişkiler-İletişim

Dr. Öğr. Üyesi Tolga GÜROCAK

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Özkan ÖZYAKIŞIR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Yusuf KARACA

Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

İlahiyat

Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ

Doç. Dr. Eyüp KURT

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Temel Alper KARSLI

Dr. Öğr. Üyesi Aylin SALTÜRK

Sanat-Tasarım

Dr. Öğr. Üyesi Gamze ÇOBAN

Sosyoloji

Doç. Dr. Fethi NAS

Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN

Tarih

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN

Prof. Dr. Selim KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZASLAN

Turizm

Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Prof. Dr. Ahmet BAYTOK

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Volkan GÖÇÖĞLU

Sosyal Hizmet

Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜRER

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Osman USLU (İngilizce)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Jacek JAWORSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Prof. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerikand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Naringül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

* Danışma Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCO Essentials**
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Esra Cizmeci ÜMİT	Yalova Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Hasan Hüseyin TAYLAN	Sakarya Üniversitesi
3.	Prof. Dr. İrem KARAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Mehmet Ali ERYURT	Hacettepe Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Mehmet Tayfun Amman	Sakarya Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN	Sakarya Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Suat PARİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Şerif ÖNER	Balıkesir Üniversitesi
9.	Doç. Dr. Ahu ÖZTÜRK	Bursa Uludağ Üniversitesi
10.	Doç. Dr. Aysun YARALI AKKAYA	Mersin Üniversitesi
11.	Doç. Dr. Bhanur ÖZKAN BAHAR	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
12.	Doç. Dr. Barış ÇAĞIRKAN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
13.	Doç. Dr. Bedir SALA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
14.	Doç. Dr. Behçet KALDIK	Bingöl Üniversitesi
15.	Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN	Fırat Üniversitesi
16.	Doç. Dr. Cengiz KANIK	Bitlis Eren Üniversitesi
17.	Doç. Dr. Çiçek COSKUN	Başkent Üniversitesi
18.	Doç. Dr. Çiğdem Sema SİRMA	Başkent Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Ercan ŞAHBUDAK	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Emine Meliha KURTDAS	İnönü Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Erdem DİRİMEŞE	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Eren ŞENOL	Giresun Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Esmâ ESİN GÜNDER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Esra GEDİK	Bozok Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Fatma BALCI ARVAS	Balıkesir Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Fatma GÜNGÖRER	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Hamza KURTKAPAN	İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa
28.	Doç. Dr. İlknur BEYAZ ÖZBEY	Artvin Çoruh Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Kerem ÖZBEY	Artvin Çoruh Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Murat ŞAHİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Olcay TIRE	Munzur Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Özgür KIRAN	Samsun Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGİN	Ankara Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Semra KOTAN	Atatürk Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Semra YILMAZ ÇILDAM	Siirt Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Yonca ALTINDAL	Balıkesir Üniversitesi
38.	Doç. Dr. Yurdagül KILINÇ	Selçuk Üniversitesi
39.	Doç. Dr. Zeynep TEKİN BABUÇ	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
40.	Doç. Dr. Zuhâl ÇİÇEK İŞİKYÜZLÜ	Pamukkale Üniversitesi
41.	Dr. Öğr. Üyesi Adem Üstün ÇATALBAŞ	Muş Alparslan Üniversitesi
42.	Dr. Öğr. Üyesi Ahu PAKÖZ TÜRKELİ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
43.	Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar BEŞER	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
44.	Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÇALIŞKAN SARI	Çankırı Karatekin Üniversitesi
45.	Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan AKKOÇ	Afyon Kocatepe Üniversitesi

46.	Dr. Öğr. Üyesi Büşra Halis ÖZTÜRK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
47.	Dr. Öğr. Üyesi Büşra Kılıç AHMEDİ	Uludağ Üniversitesi
48.	Dr. Öğr. Üyesi Ebru GÜVEN	Artvin Çoruh Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Elif SABAHAR UYAR	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Emine ÖZTÜRK	Dumlupınar Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Esra DEMİRKOL COLOSİO	Çankırı Karatekin Üniversitesi
52.	Dr. Öğr. Üyesi Gamze UZUN	Amasya Üniversitesi
53.	Dr. Öğr. Üyesi Gülçin Con WRIGHT	Ted Üniversitesi
54.	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin DOĞAN	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
55.	Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BİRİ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
56.	Dr. Öğr. Üyesi Lemar ALBAYRAK	Ardahan Üniversitesi
57.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin ÇAGMAR	Şırnak Üniversitesi
58.	Dr. Öğr. Üyesi Nihan KALKANDELER ÖZDİN	Üsküdar Üniversitesi
59.	Dr. Öğr. Üyesi Nur İNCETAHTACI GÜNAL	Gaziantep Üniversitesi
60.	Dr. Öğr. Üyesi Ömer Şükrü YUSUFOĞLU	Fırat Üniversitesi
61.	Dr. Öğr. Üyesi Serhat TOKER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
62.	Dr. Öğr. Üyesi Sibel AY	Bandırma Onyedı Eylül Üniversitesi
63.	Dr. Öğr. Üyesi Zehra HOPYAR	Bursa Uludağ Üniversitesi
64.	Dr. Öğr. Üyesi Zehra Nurdan ATALAY	Bandırma Onyedı Eylül Üniversitesi
65.	Dr. Ayşe Yıldırım GÜRCÜOĞLU	İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
66.	Dr. Gözde AYKUT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
67.	Dr. Hacer YALÇIN	Bir Kuruma Bağlı Değildir.
68.	Dr. Zeynep DİLEKLİ KARATAY	Bir Kuruma Bağlı Değildir

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

TAKDİM

Kökleri 1974 yılına uzanan Afyon Kocatepe Üniversitesi (AKÜ), 3 Temmuz 1992 tarihinde kurularak Türk yükseköğretim alanındaki yerini almıştır. Üniversitemiz, kuruluşundan bugüne evrensel düzeyde bilimsel bilgi üretme, mesleki açıdan çağdaşlarına öncülük edebilen nitelikli bireyler yetiştirme, bölgesel ve ulusal kalkınmaya katkı sağlama misyonuyla çalışmalarını çok yönlü olarak sürdürmektedir. AKÜ, çalışmalarında başarı çitasını daha yukarılara çıkarmak için yoğun çaba ve aksiyon içerisinde olan bir kurumdur.

Bilimsel araştırma ve eğitim faaliyetlerinde ulusal ve uluslararası akreditasyon çalışmalarıyla kaliteyi sürekli artırarak bölgesel kalkınmaya katkı sunan, yenilikçi projelerle ulusal düzeyde girişimci üniversiteler arasında yer alma, ulusal ve uluslararası tanınırlığını artırma vizyonu ile yoluna devam eden üniversitemizde, 2025 yılının “Aile Yılı” olarak ilan edilmesi münasebetiyle yapılan planlama kapsamında çeşitli bilimsel ve kültürel etkinlikler yapılmaktadır. Bu etkinliklerden biri olarak da Sosyal Bilimler Enstitü’müz tarafından yılda dört sayı olarak çıkarılmakta olan Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin bu sayılarına ek olarak “Aile Özel Sayısı” çıkarılması kararlaştırılmıştır.

Aile, bütün dönemlerde ve bütün toplumlarda temel ve tabii sosyal bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Bu yönüyle aile, tarihi ve sosyolojik bir olgu olmanın yanında, toplumların geleceği açısından hayati önemi haiz bir kurumdur. Çünkü sosyal hayatın başlangıcı ailedir. Sosyal kuvvetin kaynağı aile hayatıdır. Bu sebeple aile hayatındaki sağlamlık, toplumun sosyal, siyasi ve ekonomik boyutlarındaki sağlamlığına, bozukluk ise bu kuvvetlerin zayıflamasına işarettir. Aile kurumu, dönemsel gelişmelere bağlı olarak yaşadığı değişim ve dönüşümler çerçevesinde zayıflama eğilimi gösterse de yeni bir yapıyla “insani” ve “toplumsal” konumunu korumaya ve kendini yeniden inşa etmeye yönelik bir dinamizm de üretmiştir. Günümüzdeki gelişme ve değişimlere bağlı olarak Türk aile yapısı da dâhil aile kurumu, ciddi tehditlerle karşı karşıyadır. Bu tehditleri aşma konusunda da hayli zorlanmaktadır. Bu durum ise birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu gelişmeler karşısında sosyal bilimcilerin ve aile kurumuna etki eden diğer aktörlerin, genel toplumsal değerler eşliğinde değişen durumları karşılayabilecek yeniden yapılanmalara imkân sağlayıcı yol göstericiliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu özel sayımızın, ailenin söz konusu dönüşümünü anlamayı, açıklamayı bilimsel veriler ışığında ortaya koyan ve değerlendiren kalıcı bir eser olması ümit edilmektedir. İlgili sayıda yer alan çalışmaların, aile kurumunun anlaşılmasını ve bilim dünyasına katkı sunmasını diliyor, emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

2025 yılı, Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın onay ve himayesi ile “Aile Yılı” ilan edilmiştir. Kesintisiz her yılda öncelikli olması gereken aile konusunun bir vitrin olarak kullanıldığı bu yılda, ailenin korunması ve güçlendirilmesine yönelik çeşitli etkinlik ve projelerin hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin “Aile Özel Sayısı” da bu etkinliklerin akademik düzeyde bir parçası olma iddiasıyla okuyucuların takdirlerine sunulmaktadır.

Bilimsel ölçütlerden taviz vermemeyi ve etik kurallara uygun hareket etmeyi vazgeçilmez ilke kabul etmiş olan dergi, gerek yıllık süreç sayılarıyla gerek yılda en az bir özel sayı ile sosyal bilimlere katkı sunma iradesini sürdürmektedir. Bu amaç doğrultusunda emeği geçmiş olanlara minnet borçluyuz.

Aile, insanlık tarihi boyunca milletlerin var oluşunun temeli ve teminatıdır. Millî ve dinî değerlere uygun bir aile yapısı, yıkılmaz bir toplumun oluşumunu sağlayan önemli toplumsal kurumlardan biridir. Dolayısıyla, bu kurumu korumak, geliştirmek ve güçlendirmek, toplumun geleceğini teminat altına almak demektir. Yazıları ile bu amaca hizmet eden ve derginin vücut bulmasını sağlayan makale yazarlarına şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu sayıda aile konusunu çeşitli yönleriyle irdeleyen 7'si İngilizce ve 22'si Türkçe kaleme alınmış 29 makale mevcuttur. Bu makalelerde, her açıdan aile iletişimi, göç ve dijitalleşmenin aile kurumu üzerine etkileri başta olmak üzere her makalenin tezi, hedef alıcısını eyleme sevk edecek mahiyette akademik düzeye sahiptir ve aile ile ilgili çok değişik konular bilimsel metotlarla mercek altına alınmaktadır. Yazarlarına emekleri için teşekkür borçluyuz.

Bu “özel” sayının hazırlanması ve sunulmasında emeklerini esirgemeyen başta Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ, özel sayı editörü Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN ve özel sayı editör yardımcısı Dr. Öğretim Üyesi Meryem ŞAHİN olmak üzere katkıda bulunan alan editörleri, makale yazarları, hakemler ve emeği geçen herkese teşekkürlerimizi sunuyor; “Aile Özel Sayısı”nın geleceğin teminatı olan aile kurumunun korunması ve gelişmesine katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖN SÖZ

Toplumun temel taşı, kültürel sürekliliğin anahtarı ve bireyin varoluşsal yolculuğundaki ilk durak olan aile, insanlık tarihi boyunca sosyal organizasyonun en dirençli ve aynı zamanda en hassas formlarından biri olagelmıştır. Bu özel sayımız “Aile” teması altında bu kadim kurumu, içinden geçmekte olduğumuz çağın getirdiği hızlı ve çok boyutlu dönüşümler ışığında yeniden ele almayı amaçlamaktadır. Toplumun devamı ve refahı için ailenin taşıdığı hayati önem, geçmişten devraldığımız sosyal ve kültürel motivasyonların korunmasındaki rolü ve nihayetinde bu yapının akademik araştırmalarla anlamlandırılma gerekliliği, bu sayının odak noktalarını oluşturmaktadır.

Aile sadece biyolojik bir devamlılığın değil aynı zamanda bir değerler, normlar, inançlar ve pratikler bütünüdür. Emile Durkheim’in vurguladığı üzere, toplumsal iş bölümü içinde aile, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya evrilirken dahi, bireyi anomiye karşı koruyan, ona toplumsal bir kimlik ve aidiyet duygusu aşılayan birincil bir sosyal yapı olma işlevini sürdürmüştür. Toplumun devamı, yalnızca nüfusun yeniden üretimiyle değil, aynı zamanda ortak bir ahlaki bilincin ve kolektif temsillerin bu küçük ama güçlü birimler aracılığıyla yeniden üretilmesiyle mümkün olur. Bu bağlamda aile, toplumun genetik hafızası, kültürel kodlarının taşıyıcısıdır. Geçmişten getirdiğimiz dayanışma, saygı, karşılıklı sorumluluk ve fedakârlık gibi değerler, aile içindeki etkileşimlerde somutluk kazanır ve geleceğe ancak bu yapıların sağlamlığı ve sürekliliği ile aktarılabilir.

Ancak aile kurumu tarihin hiçbir döneminde durağan olmamıştır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna, oradan da enformasyon toplumuna geçişle birlikte, ailenin yapısı, işlevleri ve dinamikleri köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Talcott Parsons’un işlevselci yaklaşımında vurguladığı çekirdek aile modeli, günümüzde çeşitlenen aile formları (tek ebeveynli aileler, geniş aileler, çocuksuz aileler, vb.) karşısında açıklayıcı gücünün sınırlarını hissettirmektedir. Pierre Bourdieu’nun habitus kavramı çerçevesinde düşündüğümüzde ise aile, bireye belirli bir sosyal sınıfın davranış kalıplarını, zevklerini ve pratik duygusunu aktaran temel bir alan olarak karşımıza çıkar. Bu aktarım mekanizması kentleşme, küreselleşme ve dijitalleşmenin yarattığı yeni habituslarla sürekli bir etkileşim ve mücadele içindedir.

İşte tam da bu noktada ailenin akademik araştırmalara konu edinilmesinin önemi bir kat daha artmaktadır. Sosyolojiden antropolojiye, ekonomiden hukuka kadar disiplinlerarası bir perspektifle aileyi incelemek, yalnızca teorik bir merakı gidermekle kalmaz, aynı zamanda toplum sağlığına yönelik öneri ve politikaların da bilimsel bir zemin üzerine inşa edilmesine olanak tanır. Aile içi şiddet, nesiller arası çatışma, boşanmanın toplum üzerindeki etkileri, iş-yaşam dengesi, göç ve aile dinamikleri gibi güncel sorunlar, ancak derinlemesine ve sistematik akademik çalışmalarla anlaşılabilir ve çözüm önerileri geliştirilebilir.

Türkiye bağlamına baktığımızda bu akademik çabanın önemi, Cumhurbaşkanlığı tarafından 2025 yılının “Aile Yılı” ilan edilmesiyle somut bir politik öncelik ve toplumsal farkındalık kazanmıştır. Bu hamle aile kurumunun güçlendirilmesini ulusal bir hedef olarak benimsemekte ve konunun sadece özel alana hapsedilemeyecek kadar stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. 2025 Aile Yılı kapsamında yapılacak ve yapılmakta olan çalışmalar ister hukuki düzenlemeler, isterse sosyal politikalar ve toplumsal kampanyalar yoluyla olsun bilimsel verilerle beslenmek durumundadır. Türkiye’nin kendine özgü sosyokültürel dokusu, hızlı modernleşme serüveni ve genç nüfus yapısı, aile araştırmalarında yerel ve özgün bir perspektifi zorunlu kılmaktadır. Batı merkezli kuramların ötesine geçerek, Türk aile yapısının dayanıklılık kaynaklarını, dönüşüm eğilimlerini ve karşılaştığı güncel zorlukları yerinden okumak, bu alandaki en acil akademik ihtiyaçlardan biridir.

Günümüz güncel koşullarında Türkiye’de aile konulu bilimsel çalışmaların önemi, özellikle internet ve sosyal medyanın aile dinamikleri üzerindeki dönüştürücü etkisi bağlamında daha da belirginleşmektedir. Dijital teknolojiler aile üyeleri arasındaki iletişim biçimlerini, mahremiyet anlayışını, ebeveynlik pratiklerini ve hatta aile içi güç ilişkilerini yeniden şekillendirmektedir. Manuel Castells’in ağ toplumu kavramı ışığında, aile artık yalnızca fiziksel bir mekânda değil, aynı zamanda dijital ağlar üzerinde de var olan bir olgu haline gelmiştir. Sosyal medya platformları aile albümlerinin yerini alırken, aile bireyleri arasındaki duygusal bağlar, beğeniler ve paylaşımlar üzerinden de tanımlanır olmuştur. Bu yeni iletişim ekosistemi, bir yandan coğrafi mesafeleri aşarak aile bağlarını güçlendirme potansiyeli taşıırken, diğer yandan aynı fiziksel mekânı paylaşan bireylerin birbirlerinden dijital olarak kopuk yalnız kalabalıklara dönüşmesi riskini de barındırmaktadır. Ailenin bu yeni dijital habitus içinde nasıl bir dönüşüm geçirdiği, hangi yeni çatışma alanları ve dayanışma biçimleri geliştirdiği, sosyolojik araştırmaların ön saflarındaki yerini almaktadır.

Bu dönüşen dinamikler kapsamında ailenin güncel durumunu anlamak, onun toplumsal önemini reddetmek anlamına gelmez. Aksine, bu dönüşümleri doğru okuyabilmek, kurumun temel işlevlerini (sevgi, güvenlik, sosyalleşme vb.) yeni koşullarda nasıl sürdürebileceğine dair yol haritaları çizebilmek için elzemdir. Anthony Giddens’in duygusal demokrasi ve saf ilişki kavramlarını hatırlarsak, modern aile ilişkileri giderek daha fazla geleneksel normlardan arınmış, karşılıklı duygusal tatmin ve iletişim üzerine inşa edilen bir forma doğru evrilmektedir. Bu durum, aile içinde eşitlikçi ve demokratik ilişkilerin gelişmesi için bir fırsat sunarken, aynı zamanda ilişkilerin kırılganlığını da artırmaktadır.

Sonuç olarak bu özel sayı aile kurumunu bir nostalji nesnesi olarak değil, yaşayan, nefes alan ve sürekli bir dönüşüm içinde olan dinamik bir sosyal gerçeklik olarak ele almayı hedeflemektedir. 2025 Aile Yılı’nın ruhuna uygun olarak amacımız aileyi merkeze alan, bilimsel verilerle desteklenmiş ve insan onuruna yakışır bir aile hayatının inşasına katkı sunacak bir tartışma platformu oluşturmaktır. Unutulmamalıdır ki sağlıklı bireyler, güçlü ailelerden; güçlü aileler ise, sağlam toplumlardan doğar. Bu döngüyü anlamak ve desteklemek hepimizin ortak sorumluluğudur.

Bu sayının ortaya çıkmasında Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ’a, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE’ye, Enstitü Müdür Yardımcısı ve Dergi Baş Editörü Dr. Öğr. Üyesi M. Salim DANIŞ’a, Afyon Kocatepe Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne, özel sayıda editör yardımcısı olarak verdiği katkılardan dolayı Dr. Öğretim Üyesi Meryem ŞAHİN’e ve özellikle emeği geçen tüm yazarlara ve hakemlere en derin şükranlarımı sunar, okuyucularımıza aile üzerine derinlemesine ve ufuk açıcı bir okuma deneyimi dilerim.

Saygılarımla,

Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN

Aile Özel Sayı Editörü

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
1	Ailede Mahremiyetin İzini Sürmek: Kuşaklararası Bir Dönüşümün Sosyolojik Analizi/ <i>Tracing Privacy in the Family: A Sociological Analysis of an Intergenerational Transformation</i>	Arş. Gör. Dr. Semanur GÜRBÜZ TEPELER Prof. Dr. Mustafa MACİT	Araştırma Research	1-21
2	İdeal Türk Çocuğundan Proje Çocuğa: Çocuk İmgesinin Dönüşümü/ <i>From The Ideal Turkish Child To The Project Child: The Transformation Of The Image Of The Child</i>	Ömer ACAR	Derleme Review	22-36
3	Aging Population and Empty Nest Syndrome in the Process of Demographic Transformation: Social Reflections of Family Isolation/ <i>Demografik Dönüşüm Sürecinde Yaşlanan Nüfus ve Boş Yuva Sendromu: Ailede Yalnızlaşmanın Toplumsal Yansımaları</i>	Dr. Betül TAMKOÇ	Derleme Review	37-46
4	Hukuk Tarihinde “Mutlak Egemen Baba” ve Yetkileri/ <i>The “Absolute Sovereign Father” and His Powers in Legal History</i>	Doç. Dr. Mehmet AYKANAT	Araştırma Research	47-63
5	Reimagining Family Bonding in the Digital Age: A Study on Technology-Enhanced Reading Practices among Earthquake-Affected Families in Türkiye/ <i>Dijitalleşen Dünyada Aile Bağlarının Dönüşümü: Depremden Etkilenen Ailelerle Teknoloji Destekli Okuma Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma</i>	Doç. Dr. Vahide YİĞİT-GENÇTEN Dr. Öğr. Üyesi Rabia ÖZEN-UYAR	Araştırma Research	64-78
6	Zorunlu Göç ve Yerinden Edilmenin Aile Dinamiklerine Etkisi: Türkiye Örneğinde İç ve Dış Göç Deneyimlerine Dayalı Tematik Bir Karşılaştırma/ <i>The Impact of Forced Migration and Displacement on Family Dynamics: A Thematic Comparison of Internal and Cross-Border Migration Experiences in Turkey</i>	Doç. Dr. Çiğdem TUĞAÇ	Derleme Review	79-102

7	The Symbolic Child: A Cultural Sociological Analysis of the Changing Role of the Child in the Family/ <i>Simgesel Çocuk: Ailede Çocuğun Değişen Rolü Üzerine Kültürel Sosyolojik Bir Analiz</i>	Dr. Öğr. Üyesi Vildane ÖZKAN	Araştırma Research	103-120
8	Dijital çağda çocuk yetiştirme ve aile ilişkileri bağlamında sistematik bir derleme/ <i>A systematic review of child-rearing and family relationships in the digital age</i>	Begüm Özgün ERDOĞDU ASLAN Zeynep Ece TEZEL ERTAÇ	Derleme Review	121-140
9	Mystical Family Formation: The Sacred and Metaphysical Reconfiguration of the Family in Populist Discourse/ <i>Mistik Aile Formasyonu: Popülist Söylemde Ailenin Kutsal ve Metafizik Yeniden İnşası</i>	Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ramazan DEMİRCİ	Araştırma Research	141-159
10	Doğal Birlikten Ahlaki Kuruma: Rousseau ve Hegel’de Aile Kavramı/ <i>From Natural Unity to Ethical Institution: The Concept of Family in Rousseau and Hegel</i>	Doç. Dr. Mustafa KAYA	Araştırma Research	160-176
11	TÜİK Verileri Işığında Aile Yapısındaki Değişimlerin Sosyolojik Değerlendirmesi/ <i>Sociological Assessment of Changes in Family Structure in Light of TÜİK Data</i>	Dr. Suat ALAN	Araştırma Research	177-198
12	Aile ve Dindarlık: Ebeveynlik Biçimleri ve Dindarlık Yönelimi İlişkisi/ <i>Family and Religiousness: Relationship Between Parenting Styles and Religious Orientation</i>	Doç. Dr. Ferdi KIRAC Fatma EYŞ Beyzanur YAŞAR	Araştırma Research	199-218
13	Dijital Dramaturji Perspektifinden Algoritmik Aile/ <i>Algorithmic Family from a Digital Dramaturgy Perspective</i>	Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN	Araştırma Research	219-233

14	Economic Crises, Social Protection and the Transformation of Family Structures in the European Union: Panel Data Analysis/ <i>Avrupa Birliğinde Ekonomik Krizler, Sosyal Koruma Politikaları ve Aile Yapılarının Dönüşümü: Panel Veri Analizi</i>	Burak SEYHAN	Araştırma Research	234- 253
15	Türkiye’de Siyasal Parti Programlarının Aile Olgusuna Yönelik İçerik Analizi/ <i>Content Analysis of the Family Construct in Political Party Programs in Turkey</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU Doç. Dr. İsmail DURSUNOĞLU	Araştırma Research	254- 279
16	Dezavantajlı Ailelerde Aile Algısına ilişkin Fenomenolojik Bir Çalışma: Göçmen, Yoksul ve Tek Ebeveynli Aileler/ <i>A Phenomenological Study on Family Perception in Disadvantaged Families: Immigrant, Poor and Single-Parent Families</i>	Dr. Rasime DEMİR BAŞHAN Dr. Öğr. Üyesi Songül ALKAN AYKAÇ	Araştırma Research	280- 299
17	Refah Devleti Tipolojileri Bağlamında Aile Politikaları: Türkiye’nin Karşılaştırmalı Konumu/ <i>Family Policies in the Context of Welfare State Typologies: A Comparative Analysis of Turkey’s Position</i>	Dr. Eray KARAGÖZ	Araştırma Research	300- 314
18	Dönüşen Dinamikler Bağlamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı/ <i>Ministry of Family and Social Services in The Context of Transforming Dynamics</i>	Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR Bilim Uzmanı Büşra UNÇ	Araştırma Research	315- 332
19	Digital Fatigue within the Family: Psychosocial Reflections of Constant Connectedness/ <i>Aile İçinde Dijital Yorgunluk: Sürekli Bağlantılı Olmanın Psikososyal Yansımaları</i>	Dr. Ayşen KOVAN	Araştırma Research	333- 350
20	Evlilik İlişkilerindeki Sosyal Bağın Doğasının Anlaşılması Neden Önemlidir; Nasıl Araştırılmalıdır? / <i>Why Is It Important to Understand and How to Search for The Nature of Social Bond in Marital Relationships?</i>	Selda ERSÖZLÜ	Araştırma Research	351- 369
21	Hypergamy Tendencies in Mate Selection: An Outdated Norm or A	Dr. Özgür KAYA	Araştırma Research	370- 382

	Persisting Dynamic in Today's Turkish Marriage Market? / <i>Eş Seçiminde Hipergami Eğilimleri: Günümüz Türkiye Evlilik Piyasasında Eskimiş Bir Norm mu, Devam Eden Bir Dinamik mi?</i>			
22	Evliliğin Eşiğindeki Gençlerin Bekârlık, Evlilik ve Aile Metaforu Üzerine Bir İnceleme/ <i>A Study on Singleness, Marriage and Family Metaphors of Young People on the Verge of Marriage</i>	Dr. Öğr. Üyesi Recep BOZKURT Öğr. Gör. Dr. Muhittin EVREN	Araştırma Research	383-402
23	Omar ve Biz: Göç, Yerinden Edilme ve Aile Dinamikleri/ <i>Omar and Us: Migration, Displacement and Family Dynamics</i>	Öğr. Gör. Dr. Saygın Koray DOĞANER	Araştırma Research	403-421
24	Türkiye'de Doğurganlığın Toplam Doğurganlık Hızına Göre Mekânsal Analizi (2014-2024) / <i>Geospatial Analysis of Fertility in Türkiye by Total Fertility Rate (2014-2024)</i>	Arş. Gör. Rabia Nur KILIÇ Doç. Dr. Mustafa KÖSE	Araştırma Research	422-441
25	20. Yüzyıl Osmanlı'da Aile Kurma ve Evlilik: Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme/ <i>Family Formation and Marriage in the Ottoman Empire in the 20th Century: An Analysis of Avanzâde Mehmet Süleyman's Work How Should Girls Be Married?</i>	Doç. Dr. Bilal ELBİR Yusuf AYDIN	Araştırma Research	442-454
26	Aile Sistemleri Kuramı Bağlamında Engelli Çocuğa Sahip Babaların İlişkisel Deneyimlerine Yönelik Fenomenolojik Bir İnceleme/ <i>A Phenomenological Study of the Relational Experiences of Fathers of Children with Disabilities within the Framework of Family Systems Theory</i>	Dr. Öğr. Üyesi Burak ACAR	Araştırma Research	455-485
27	Küresel İklim Krizi ve Aile: Ekososyal Riskler, Etkiler ve Eğitim Perspektifleri/ <i>The Global Climate Crisis and the Family: Ecosocial Risks, Impacts, and Educational Perspectives</i>	Selin BARIŞCAN	Derleme Review	486-501
28	Küçük Ekranların Büyük Etkileri: Çocuklar ve Dijital Dünyanın Etkileşimi/ <i>Big Impacts Of Small</i>	Şükriye ÜNAL TOKPUNAR Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK	Araştırma Research	502-520

	<i>Screens: Children And The Interaction With The Digital World</i>			
29	Aile Bireyleri Arasındaki İletişimde Film İzleme Pratiği: Sinemaya Gitme Etkinliğinin Dönüşümü, Sorunları ve Öneriler/ <i>The Role of Watching Films Together in Family Communication: Transformation, Problems, and Suggestions Regarding the Practice of Going to the Cinema</i>	Doç. Dr. Gökhan GÜLTEKİN	Araştırma Research	521-534

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Haziran/June-2025 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Eylül/October-2025

Ailede Mahremiyetin İzini Sürmek: Kuşaklararası Bir Dönüşümün Sosyolojik Analizi*

Tracing Privacy in the Family: A Sociological Analysis of an Intergenerational Transformation

Arş. Gör. Dr. Semanur GÜRBÜZ TEPELER¹, Prof. Dr. Mustafa MACİT²

Öz

Bu çalışma, aile mahremiyeti olgusunun kuşaklararası düzlemde geçirdiği dönüşümü incelemeyi amaçlamaktadır. Mevcut literatürdeki teorik boşluk ve ihtiyaçtan hareketle, çalışmanın temel problemi, farklı kuşakların aile mahremiyeti algılarının ne olduğu ve aile mahremiyetinin kuşaklararası düzlemde nasıl dönüştüğüdür. Çalışma, aile mahremiyetinin kuşaklar arası sosyo-kültürel farklılıklarını ve bu farklılaşmanın ardında yatan toplumsal, kültürel, dini, ekonomik, teknolojik vb motifleri ve koşulları anlamayı hedeflemektedir. Bu araştırmada nitel durum çalışması yöntemi ve iç içe geçmiş çoklu durum deseni kullanılmıştır. Bu kapsamda 14 anne-kız çiftiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş; elde edilen veriler tematik analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları, aile mahremiyetinin kuşaklar boyunca sabit bir yapı olmadığını; toplumsal, kültürel ve teknolojik dönüşümlerle birlikte sürekli olarak yeniden inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Anneler kuşağında mahremiyetin daha çok sessizlik, denetim ve itaat çerçevesinde şekillendiği; genç kuşakta ise daha açık, iletişime dayalı ve birey merkezli bir anlayışın öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte çalışma, mahremiyetin aile içi ilişkilerde düzenleyici bir unsur olarak işlevselliğini koruduğunu ve bazı normatif sınırların kuşaklar arasında devamlılık gösterdiğini ortaya koyarken; bu süreklilik ve dönüşüm boyutlarını bir arada ele alarak, aile ilişkilerindeki değişimi çok boyutlu bir perspektiften değerlendirmektedir. Araştırma, bu yönüyle literatüre katkı sağlaması; aile, toplumsal cinsiyet ve mahremiyet kavramlarının etkileşimini daha derinlemesine anlamaya yönelik yeni perspektifler geliştirmesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahremiyetin dönüşümü, aile mahremiyeti, kuşak sosyolojisi, toplumsal cinsiyet rolleri.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to examine the transformation of the concept of family privacy across generations. Based on the theoretical gap and need identified in the existing literature, the main problem of this study is to examine what the perceptions of family privacy are across different generations and how family privacy has been transformed in the intergenerational context. The study seeks to explore the socio-cultural differences in family privacy between generations and to understand the underlying social, cultural, religious, economic, technological, and other contextual factors driving this differentiation. A qualitative case study method and an embedded multiple case design were employed in this research. In this context, in-depth interviews were conducted with 14 mother-daughter pairs, and the data were analyzed using thematic analysis.

*Bu araştırma, Prof. Dr. Mustafa Macit danışmanlığında hazırlanan “Mahremiyetin Kuşaklararası Dönüşümü” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

¹Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, semanur.gurbuz@atauni.edu.tr.

²Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, macitm@atauni.edu.tr.

The findings reveal that family privacy is not a fixed structure across generations; rather, it is continuously reconstructed in response to social, cultural, and technological transformations. In the mothers' generation, privacy tends to be shaped by silence, control, and obedience, whereas among the younger generation, a more open, communication-based, and individual-centered understanding of privacy is prominent. Nonetheless, the study also shows that privacy continues to function as a regulatory element in family relationships and that certain normative boundaries persist across generations. By addressing both continuity and transformation, the research evaluates changes in family relationships from a multidimensional perspective. In this regard, the study contributes to the literature and aims to offer new perspectives for a deeper understanding of the interaction between family, gender, and the concept of privacy.

Keywords: Transformation of privacy, family privacy, intergenerational transformation, gender roles.

Paper Type: Research

Giriş

Aile, toplumsal yaşamın temel yapı taşlarından biri olarak, bireyler arası sınırların, rollerin ve değerlerin şekillendiği başat bir mahremiyet alanıdır. Eşler, ebeveynler, çocuklar ve kardeşler arasındaki çok boyutlu ilişkiler, mahremiyetin hem üretildiği hem de sürdürüldüğü sosyal bir zemin sunar (Akın, 2022; Dereli, 2022, s. 202). Yaş, cinsiyet ve kuşak farklarına bağlı olarak çeşitlenen bu ilişkiler, aile içinde farklı mahremiyet biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Evlilik ilişkileri, ebeveynlik pratikleri ve toplumsal cinsiyet temelli roller, mahremiyetin çok katmanlı doğasını belirlerken; aile üyeleri arası sınırları belirlemesinin yanı sıra toplumsal normların inşasında da etkili olur.

Aile, hem mahremiyet normlarının kuşaklar arası aktarımında hem de bu normların gündelik yaşamda yeniden üretilmesinde belirleyici bir rol oynar (Fahey, 1995). Akrabalık ilişkileriyle birlikte aile, mahrem alanların sınırlarını ve bu alanlarda kurulan ilişkilerin biçimini belirleyen temel toplumsal yapıdır (Altunsu Sönmez, 2014, s. 121). Mahremiyetin en güçlü şekilde yaşandığı yer olan aile (Yıldırım, 2018, s. 99) yalnızca fiziksel ayrışmayı değil, aynı zamanda duygusal ve sosyal mesafelerin düzenlenmesini de içerir. Böylece aile, hem iç bütünlüğünü koruyan hem de dış dünya ile sınırlarını belirleyen bir mahremiyet zemini oluşturur (Akın, 2022, ss. 390-395).

Aile içi mahremiyet, hem yapısal koruma hem de psikolojik destek işleviyle çok katmanlı bir anlam taşır. Öncelikle, dış müdahaleleri engelleyerek iç sorunların aile içinde çözülmesini sağlar ve bu yönüyle bir güvenlik mekanizması oluşturur. Aynı zamanda, bireylerin toplumsal baskılardan uzak, kendi değerlerini ve ilişki biçimlerini geliştirmelerine olanak tanır. Özellikle çocuklar için mahremiyet, hata yapabilecekleri, yargılanmadan kendilerini ifade edebilecekleri güvenli bir alan sunar. Bu alan, hem öz saygının gelişimini destekler hem de toplumsal normlara karşı geçici bir koruma sağlar (Bates, 1964, s. 433).

Toplumsal yapının dönüşümü kurumların yapısını ve aralarındaki ilişkileri de yeniden biçimlendirmektedir. Bu dönüşümden en çok etkilenen kurumlardan biri olan aile, mahremiyet anlayışındaki değişimle birlikte iç sınırlarını, rollerini ve ilişkiel örüntülerini yeniden kurmaktadır. Mahremiyet, bireyselleşmenin, toplumsal esnekliğin ve modern yaşamın dinamiklerinin etkisiyle sürekli yeniden üretilen bir ilişkiellik biçimine dönüşmektedir. Bu bağlamda mahremiyetin dönüşümü aile kurumunun yeniden yapılanmasını etkileyen temel bir toplumsal dinamik olarak değerlendirilmektedir (Akın, 2022, s. 390).

Aile mahremiyeti, aile bireylerinin duygusal, fiziksel ve sosyal sınırlarını koruyan; aileye özgü bilgi, davranış ve ilişkilerin dış müdahalelere kapalı tutulmasını sağlayan, aynı zamanda bireylerin kendilerini güvende hissedebilecekleri özel bir alanı ifade eder. Bu mahremiyet, hem mekânsal sınırlar (ev içi yaşam, odalar, özel alanlar) hem de ilişkiel sınırlar (duygusal paylaşımlar, cinsellik, aile içi çatışmalar gibi hassas konular) üzerinden inşa edilir. Aile

mahremiyetinin dönüşümü ise aile içi özel alanların, değerlerin, sınırların ve ilişkilerin zamanla farklılaşarak yeni biçimler kazanmasını ifade eder. Çalışma özelinde bu kavram, önceki kuşak ile sonraki kuşak arasındaki aile mahremiyeti algılarındaki değişimi ortaya koyar. Bir kuşağın aile meselelerine, ilişkilere ya da sınırlara dair yaklaşımının sonraki kuşak tarafından yeniden yorumlanması veya farklı şekilde deneyimlenmesi bu dönüşümün temel göstergelerindendir.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Aile mahremiyetinin dönüşümü, kuşaklar arası ilişkilerde özellikle anne-kız ve baba-kız etkileşimleri üzerinden belirgin biçimde izlenebilmektedir. Kadınların çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde edindikleri mahremiyet anlayışları ve ebeveynleriyle kurdukları ilişkiler, bu dönüşümün somutlaştığı temel alanlardandır. Bu bağlamda, çalışmanın temel problemi, farklı kuşakların aile mahremiyeti algılarının ne olduğu ve aile mahremiyetinin kuşaklararası düzlemde nasıl dönüştüğüdür. Araştırmanın amacı, aile mahremiyeti olgusunun farklı kuşaklarda nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymak ve bu dönüşümün ardında yatan sosyo-kültürel, ekonomik, dini ve teknolojik motifleri analiz etmektir.

Türkiye’de aile mahremiyetine ilişkin akademik çalışmalar, bu olgunun dönüşümünü çeşitli toplumsal dinamikler çerçevesinde ele almakta ve aile yapısındaki etkilerini tartışmaktadır. Canatan ve Avşar (2019), ebeveyn ve ergen çocuklar arasındaki mahremiyet algısını sosyal medya bağlamında incelerken; Kaplan (2019) mahremiyetin dinî boyuttaki dönüşümünü, Diyanet Alo Fetva Hattı’na gelen sorular üzerinden değerlendirmiştir. Yılmaz (2022), toplumsal değişimin aile yapısındaki kırılmalarla ilişkisini ele alırken; Güloğlu (2022), baba figürünün otoriter konumundaki dönüşüme odaklanmıştır. Kocatepe ve Bilgi’nin (2018), çalışması ise, annelerin yaşam öykülerinden hareketle babalık imgesini ve bu imgenin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisini ele almakta; böylelikle aile içi mahremiyetin, cinsiyetçi iş bölümü ve otorite ilişkileri üzerinden nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Ancak aile mahremiyetini kuşaklar arası tarihsel, kültürel ve toplumsal boyutlarıyla ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu araştırma, anne-kız ve baba-kız ilişkileri üzerinden farklı kuşakların mahremiyet algılarındaki değişimi inceleyerek literatürdeki boşluğu doldurmakta ve aile mahremiyetinin dönüşümünü geniş bir çerçevede ele alarak sosyolojik dinamiklerin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu araştırma, aile ve mahremiyet kavramları arasındaki ilişkiyi sosyo-kültürel bağlamda ele alarak, aile yapısındaki değişim, toplumsal cinsiyet rolleri ve aile mahremiyetinin dönüşümüne dair mevcut literatürde sınırlı olarak ele alınan konulara özgün ve derinlikli bir bakış sunması bakımından önem taşımaktadır.

2. Yöntem

Araştırmanın yöntemi, problemin doğasına uygun olarak durum çalışması şeklinde tasarlanmıştır. Durum çalışması, araştırmacının gerçek yaşamda sınırlandırılmış bir sistemi veya çoklu durumları ayrıntılı ve derinlemesine incelemesine olanak tanıyan bir yöntem olarak, karmaşık sosyal olguları anlamada önemli bir yaklaşım sunar (Yıldırım & Şimşek, 2016). Özellikle mahremiyet gibi dinamik bir kavram, bireysel ve toplumsal faktörlerle iç içe geçmiş bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda durum çalışması, kuşaklar arası farklılaşmaları ve bu farklılaşmaların altında yatan dönüşüm dinamiklerini daha derinlemesine anlamak için uygun bir araçtır; çünkü mahremiyetin algısal boyutlarının yalnızca bireysel deneyimlerle değil, toplumsal bağlam ve kuşaklar arası etkileşimle de şekillendiği bilinmektedir. Yin’in (2017) durum araştırması sınıflandırmasından hareketle, iç içe geçmiş çoklu durum deseni tercih edilmiş ve aile mahremiyetinin dönüşüm süreci bu yapı üzerinden analiz edilmiştir. Temel durum birimi “aile mahremiyetinin dönüşümü” olarak belirlenmiş; “anne-kız ilişkisi” ve “baba-kız ilişkisi” ise iki alt durum birimi olarak yapılandırılmıştır. Her alt durum, kuşaklar arası mahremiyet algılarını karşılaştırmalı biçimde incelemeye imkân tanıyan bağımsız analiz birimleri olarak ele alınmıştır.

Kuşak kavramı, mahremiyetin tarihsel ve sosyolojik bağlamda incelenmesine katkı sağlayan kavramsal bir araç olarak kullanılmıştır (Nacak, 2019). Bu çalışmada kuşakların belirlenmesinde, sosyoloji literatürüne özellikle Amerikan sosyal bilimler geleneğinden aktarılan

ve literatürde sıklıkla kullanılan X, Y veya Z kuşağı gibi evrensel kategorilerden ziyade, sosyolojik gerçekliği ve kültüre özgü toplumsal değişim dinamiklerini daha sağlıklı yakalayabilmek amacıyla aile içindeki iki kuşak tercih edilmiştir. Böylelikle, genellemeci kuşak sınıflamalarına bağlı kalınsız, kültürel bağlamda aile içerisinde somut olarak yaşanan dönüşümler aile içinde iki kuşağın mahremiyet algıları üzerinden incelenebilmiştir. Bu yaklaşım, hem araştırmanın özgünlüğünü artırmakta hem de kuşaklararası mahremiyet algısındaki değişimleri yerel kültürel bağlamla ilişkilendirerek daha derinlikli bir analiz imkânı sunmaktadır. Her iki kuşağın aynı aileden seçilmesi, *“ortak kültürel değerler içinde gelişen farklı mahremiyet pratiklerini doğrudan karşılaştırma olanağı”* (Bengtson, Elder, & Putney, 2012) sunmaktadır. *“Mahremiyetin yalnızca toplumsal etkilerle değil, aile içi değer aktarımıyla da biçimlendiği”* (Mannheim & Kecskemeti, 1952); bu nedenle aynı aile bağlamında yapılan analizlerin süreklilik ve dönüşüm ilişkisini daha açık ortaya koyacağı düşünülmüştür.

Araştırmada önce her iki kuşağın anne-kız ilişkilerindeki mahremiyet algıları, ardından baba-kız ilişkilerine dair deneyimleri analiz edilmiştir. Bu analizlerin ardından kuşaklar arası karşılaştırmalar yapılarak aile mahremiyetinin dönüşüm dinamikleri ortaya konmuştur. Kuşaklar arasındaki farklılıklar, bireysel deneyimlerin toplumsal yapıyla nasıl ilişkilendiğini ve kolektif mahremiyet kültüründeki değişimi göstermektedir. Aynı boyutlar üzerinden yapılan karşılaştırmalar, durum çalışması yaklaşımıyla derinleştirilmiş ve kuşaklar arası sosyokültürel dönüşümün izlenmesi sağlanmıştır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın başında erkek katılımcılarla ön görüşmeler yapılmış, ancak onların mahremiyet konularına daha çekimser yaklaşımları ve bu meseleleri genellikle kadınlar üzerinden ifade etmeleri nedeniyle çalışma kadın katılımcılarla sürdürülmüştür. Bu tercih, *“içeriden biri olmanın öznel arası ilişkiyi kolaylaştırıcı etkisi bağlamında bir stratejik yaklaşım”* (Özçetin, 2024) olarak değerlendirilmiştir. Göle’nin (2016) belirttiği gibi, kadın hem tarihsel dönüşümlerin hem de toplumsal cinsiyet yapılarının merkezindedir. Kadının konumu, yalnızca temel değerlerin üretiminde değil, aynı zamanda özel-kamusal alan sınırlarının yeniden tanımlanmasında da belirleyicidir. Mahrem/namahrem ayrımı da büyük ölçüde kadının toplumsal konumuyla şekillenmektedir. Kadınların bireysel ve toplumsal deneyimleri, aile mahremiyetinin dönüşümünü anlamada kritik bir rol oynadığı için kadın katılımcılarla çalışmak, hem mahremiyetin toplumsal bağlamda nasıl dönüşüme uğradığını hem de kuşaklar arası farklılıkları daha derinlemesine analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.

Katılımcıların belirlenmesinde ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır; bu yöntem, belirli özelliklere sahip bireylerin derinlemesine incelenmesini sağlar (Yıldırım & Şimşek, 2018). Ön görüşmeler sonucunda karşılaştırılabilir iki kuşak belirlenmiş; anne grubu 1970–1979, kız grubu ise 2000 sonrası doğumlulardan oluşturulmuştur. Katılımcılara, önceden belirlenen ölçütler doğrultusunda amaçlı örnekleme yaklaşımıyla ulaşılmış; bu süreçte kişisel bağlantılar ile aile ve arkadaş çevresinden yararlanılmıştır. Araştırmada Erzurum’da ikamet eden 14 aileden toplam 28 katılımcı (14 anne ve 14 kız) ile görüşmeler yapılmıştır. Anneler genellikle 45–50 yaş aralığında, evli, ev hanımı ve çoğunlukla ilköğretim mezundur. Kızlar ise 19–24 yaş aralığında, bekâr ve tamamı lisans öğrencisidir. Çalışma içerisinde anne katılımcıların ifadeleri “A” kodu ile kız katılımcıların ifadeleri ise “K” kodu ile verilmiştir. Aşağıda tablo 1 ve tablo 2’de katılımcıların demografik bilgileri yer almaktadır.

Tablo 1. Anne Grubunun Demografik Bilgileri

	Yaş	Medeni Durum	Öğrenim Durumu	Çalışma Durumu
A1	50	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
A2	48	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
A3	48	Evli	Lisansüstü	Öğretmen
A4	48	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
A5	47	Boşanmış	İlkokul	Ev Hanımı
A6	50	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
A7	49	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
A8	48	Evli	Lisans	Ev Hanımı
A9	45	Evli	Önlisans	Ev Hanımı
A10	47	Evli	Lise	Ev Hanımı
A11	48	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
A12	48	Evli	Lisans	Ev Hanımı
A13	49	Evli	İlkokul	Ev Hanımı
A14	49	Evli	İlkokul	Ev Hanımı

Tablo 2. Kız Grubunun Demografik Bilgileri

	Yaş	Medeni Durum	Öğrenim Durumu	Çalışma Durumu
K1	24	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K2	22	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K3	21	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K4	23	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K5	23	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K6	20	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K7	19	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K8	22	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K9	23	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K10	21	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K11	24	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K12	23	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K13	20	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci
K14	23	Bekâr	Lisans öğrencisi	Öğrenci

2.2. Veri Toplama Araçları ve Verinin Toplanması

Veri toplama sürecinde, mahremiyet algısını derinlemesine incelemek için görüşme ve gözlem birlikte kullanılmıştır (Yin, 2017). Gözlemler, kuşaklar arası mahremiyet, davranış ve iletişim biçimlerine odaklanmıştır. Mahremiyetin dönüşümünü ortaya koymak amacıyla kuşaklar arası karşılaştırma yapabilmek için her iki kuşağın mülakatlarında aynı görüşme formunun kullanılması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, araştırmada standartlaştırılmış açık uçlu mülakat formunun kullanılması uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir (Patton, 2018, s.

342). Standartlaştırılmış açık uçlu mülakatlar, her bir katılımcıya aynı cümle yapısına sahip soruların aynı sıra ile yöneltilmesi amacıyla dikkatle hazırlanmış bir dizi soruyu içerir (Patton, 2018, 342). Mülakat sorularının hazırlanma sürecinde, araştırma problemi, saha gözlemleri ve mevcut literatür rehberlik etmiştir. Hazırlanan görüşme formu, uzman kişiler tarafından değerlendirilmek üzere alanında uzman akademisyenlere gönderilmiş ve onların geri bildirimleri doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Son olarak, düzenlenmiş mülakat formu ile gerçekleştirilen pilot görüşmelerden elde edilen bulgular ışığında form son haline getirilmiştir. Beş pilot görüşme ile araştırmacının sürece uyumu sağlanmış, görüşme formu gözden geçirilmiştir. Görüşmeler yüz yüze ve çevrimiçi yapılmış; sonda sorularla derinlik sağlanmış ve doyum noktasında veri toplama sonlandırılmıştır (Hartley, 1995).

2.3. Verilerin Analizi

Veri toplama sonrası mülakatlar transkribe edilmiş, veriye aşinalık kazanmak için metinler birkaç kez okunmuştur. Transkriptler MAXQDA yazılımına aktarılmış ve her iki kuşağa ait veriler içerik analizi yöntemiyle kodlanmıştır. İçerik analizi, nitel veriyi anlamlandırarak temel tutarlılıkları ortaya çıkarmayı amaçlar (Patton, 2018). Bu doğrultuda öncelikle tüm görüşme metinleri ayrıntılı biçimde okunmuş ve satır satır incelenerek kodlar üretilmiştir. Kodlama süreci, verileri kategorilere ayırmayı, destekleyici kanıtlar aramayı ve anlamlı etiketler oluşturmayı içerir (Creswell, 2018). Kodlar, güvenilirliği sağlamak amacıyla iki kez doğruluk açısından, bir kez de metinle uyumu açısından gözden geçirilmiştir. Yinelen ya da örtüşen kodlar birleştirilmiş ve kodlar arasında tutarlılık sağlanmıştır. Ardından tümevarımcı analizle temalar ve örüntüler belirlenmiş, her iki kuşağın verileri bu temalar altında sunulmuştur. Elde edilen kodlar daha sonra kategoriler altında toplanmıştır. Son aşamada ise tümevarımcı bir yaklaşımla kategoriler arasında ilişkiler kurulmuş, tekrarlayan örüntüler incelenerek temalar ortaya çıkarılmıştır.

Veri analizi tamamlandıktan sonra, elde edilen temalar yorumlanmıştır. Önce her kuşağın mahremiyet algısı kendi içinde analiz edilmiş, ardından "çapraz durum analizi" ile kuşaklar arası tematik karşılaştırma yapılmıştır (Creswell, 2018). Bu süreçte, benzerlik ve farklılıklar sistematik biçimde incelenmiştir. Veriler literatürle karşılaştırılarak yorumlanmış, temalar doğrudan alıntılarla desteklenmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2018).

2.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Etik ilkelere bağlı kalınarak yürütülen çalışmada, geçerlik ve güvenilirlik nitel araştırma ilkeleri doğrultusunda ele alınmıştır. Yin'in (2017) dört ölçütü esas alınmıştır: Yapı geçerliği, çoklu veri kaynakları ve katılımcı doğrulamasıyla; iç geçerlik, sürecin şeffaf sunumu ve veri uygunluğuyla; dış geçerlik, analitik genellemeyle; güvenilirlik ise ayrıntılı kayıtlar, uzman görüşü ve eleştirel değerlendirmelerle sağlanmıştır. Bu yöntemlerle önyargılar en aza indirilmeye, bilimsel geçerlik korunmaya çalışılmıştır. Bu araştırma kapsamında E.88656144-000-2300000128 sayılı ve 02.01.2023 tarihli etik kurul onayı alınmıştır.

3. Baba Kız İlişkilerinde Mahremiyet ve Kuşaklararası Dönüşüm

3.1. Baba Otoritesi: Annelerin Anlatılarında Disiplin ve Denetim

Baba-kız ilişkileri, aile dinamiklerinin toplumsal normlarla en yoğun kesiştiği alanlardan biridir. Tarihsel olarak baba, ailenin düzenini ve otoritesini sağlayan figür olarak konumlandırılmıştır. Bu da baba rolünün genellikle disiplin, otorite ve mesafe çerçevesinde inşa edildiğini göstermektedir. Nitekim bu disiplin anlayışı, yalnızca davranışsal denetimi değil, aynı zamanda duygusal mesafeyi de beraberinde getirmektedir. Katılımcılardan A5'in babasını "çok disiplinli" olarak tanımlaması ve A4'ün "babamla disiplinli bir seviyemiz vardı" ifadesi, bu mesafeli ilişkinin yapısını yansıtmaktadır. Bu anlatılar, baba-kız ilişkisinin çoğu zaman duygusal yakınlık yerine hiyerarşik ve denetleyici bir yapıda kurulduğunu göstermektedir.

"Benim babam sevgisini göstermezdi, ama her şeyimizi alırdı. Babam öpme, sevme gibi şeyler yapmazdı. Asla bize sarıldığını bilmem. Ama sevgisi içindeydi; bizi sevdiğini bilirdik."

Bu anlatı, geleneksel baba figürünün duygularını doğrudan ifade etmekten kaçındığını; sevgi ve bağlılığı, daha çok maddi sorumlulukları yerine getirerek ve dolaylı davranışlarla ilettiğini ortaya koymaktadır. Ataerkil aile yapısı içerisinde babaların şefkat ve sevgi gibi duygusal ifadeleri bastırma eğiliminde oldukları; buna karşılık koruma, geçim sağlama ve disiplin gibi görevlerle bu duyguları dolaylı biçimde ilettikleri anlaşılmaktadır. Baba figürü aynı zamanda çocuğu geleneğe ve belirli normlara bağlayan bir denetim mekanizması olarak işlev görmüştür. Bu rol genellikle dogmatik bir yapıya dayanmış ve fiziksel ya da psikolojik disiplinle pekiştirilmiştir (Giddens, 2018, s. 109). A5'in anlatısında fiziksel cezaya dair açık bir ifade olmasa da, babasının sevgisini sarılma ya da öpme gibi yollarla göstermemesi, bu mesafeli disiplin anlayışını yansıtmaktadır.

Baba otoritesi her zaman doğrudan müdahaleyle değil; dolaylı biçimlerde ve çeşitli araçlar yoluyla da inşa edilebilmektedir.

"Bize zaten bize kimse bir şey söylemezdi. Her şeyi bakarak öğrendik. Annem derdi ki, 'Babanız buna kızar.' Biz de ondan korkardık (A7)."

Bu ifade, bazı ailelerde baba figürünün "görünmez otorite" rolü üstlendiğini göstermektedir. Babaların anneler aracılığıyla çocukları yönlendirmesi, patriyarkal aile yapısının hiyerarşik ve cinsiyet temelli işleyişine işaret eder. Bu bağlamda iktidar, yalnızca fiziksel baskıyla değil, söylem ve aracı figürler üzerinden de sürdürülür. A7'nin "*Babanız buna kızar*" şeklindeki anlatımı, babanın otoritesinin dolaylı biçimde yeniden üretildiğini ortaya koyar. Böylece anne, baba otoritesinin sürdürücüsü konumuna gelir. Bu dolaylı otorite biçimi, babanın çocuklar için bir korku figürüne dönüştüğünü göstermektedir. Baba, doğrudan baskı uygulamasa da korku aracılığıyla otoritesini sürdürmüştür (Güloğlu, 2022, s. 210). A7'nin, annesinin uyarısıyla bazı davranışlardan kaçındığını belirtmesi, bu içselleştirilmiş otoriteyi yansıtır. Bu çerçevede baba, sorgulanmayan bir otorite ve çocukların davranışlarını kontrol eden bir denetim mekanizması işlevi görmüştür.

Katılımcı anlatımları, otoriter baba figürünün aile içi ilişkilerde belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. A4'ün "*Babamın yanında ayağımızı uzatmak mümkün değildi; 'Su getirin' dediğinde isim bile vermezdi, hemen kalkardık*" şeklindeki ifadesi, bedensel davranışların dahi otoriteye göre şekillendiğini ve sorgusuz itaate dayalı bir ilişki biçiminin benimsendiğini göstermektedir.

A7 ise babasının giyimine müdahalesini "*Babam, 'Başını kapatmadan niye çıkıyorsun?' 'O çorabı çıkar, başka giy' derdi*" sözleriyle ifade etmiştir. Bu, babanın kız çocuklarının dış görünüşü ve temsili üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir. A5 kodlu katılımcı ise "*Eskiden babalar çok sıkardı. 'Nereye gidiyorsun, ne yapıyorsun?' diye hep sorarlardı*" diyerek, baba otoritesinin günlük yaşam üzerindeki sınırlayıcı etkisine dikkat çekmiştir.

Geleneksel baba figürünün yalnızca günlük yaşama değil, bireysel tercihlere de müdahale ettiği görülmektedir. A9'un "*Ablalarımı sormadan evlendirmiş, akşam anneme 'Yarın nişan var' demiş*" ifadesi, baba otoritesinin hayati kararlara kadar uzandığını ortaya koyar. Bu anlatılar, babanın mahremiyet sınırlarını belirleyen, denetleyen ve toplumsal cinsiyet temelli otoriteyi sürdüren bir figür olduğunu göstermektedir.

Bu otorite biçimi, duygusal etkileşimi de sınırlandırmaktadır. A9 kodlu katılımcı, "*Babam içeri girince iki kelime edemedik*" diyerek iletişimin ne kadar kısıtlı olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde A4, "*Özel şeyleri babamla asla konuşamazdım, annemle konuşurdum*" diyerek duygusal paylaşımın imkânsızlığını ifade etmiştir. Bu anlatılar, otoritenin sadece davranışları değil, iletişimi de sınırlandırarak duygusal mesafeyi pekiştirdiğini göstermektedir.

Baba figürünün otoriter rolünü anlamak açısından "*açık otorite stratejisi*" kavramı açıklayıcıdır. Bu strateji, babayı terbiyenin merkezine yerleştirerek ona kural koyma, cezalandırma ve yönlendirme yetkisi tanır. Bu tür babalar, direktifler ve yaptırımlarla çocukların

davranışlarını kontrol etmeye çalışır. Bu yaklaşımda baba ile disiplin arasında güçlü bir özdeşlik kurulur (Güloğlu, 2022, s. 217). Bu bağlamda baba figürü, disiplin ve denetim yoluyla ailenin iç sınırlarını çizen ve bireylerin hareket alanlarını belirleyen bir aktöre dönüşür. Çocuklar ise bu yapı içinde daha pasif bir konumda kalır; karar alma hakları kısıtlanır ve bireysel özerklikleri zayıflar. Bu durum, aile içi mahremiyetin de babanın neyi, ne kadar kontrol edeceğini belirlediği bir iktidar ilişkisine dönüşmesine yol açar. Böyle bir mahremiyet anlayışı, bireyin özne sınırlarını değil, otoritenin koyduğu kuralları esas alarak mahremiyeti bireysel alanın korunmasından ziyade otorite gözetiminde şekillenen bir sınır düzeni olarak inşa eder.

3.2. Rahatlığın ve Samimiyetin İzinde: Gençlerin Babalarıyla İletişim Biçimlerinde Dönüşen Otorite

Genç kuşak kadınlar, babalarıyla ilişkilerini önceki kuşaklara kıyasla daha yatay, yakın ve iletişime açık biçimde tanımlamaktadır. Gençler bu ilişkiyi genellikle “rahatlık”(K14) ve “samimiyet” (K11) kavramlarıyla açıklamıştır. K5 ise “Babamla ilişkiyi seviyorum” diyerek baba figürünü olumlu ve istenen bir ilişki içinde konumlandırmıştır. Bu ilişki biçimi yalnızca duygusal bir yakınlığı değil, aynı zamanda destekleyici bir tutumu da kapsamaktadır. K1’in “*Şu an babam çok arkamda, mesela ‘Hani çalış, kendi ayaklarının üzerinde dur’ diyor*” şeklindeki ifadesi, babanın rehberlik eden, bireyselleşmeyi teşvik eden bir figür olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Bu destekleyici duruş, gençlerin özerkliklerini güçlendirmeye yönelik bir baba-kız ilişkisine işaret etmektedir. Katılımcı K9’un şu sözleri, bu durumu desteklemektedir:

“Benim babamla ilişkim güzel, babama çok bağımlıyım. En basit şeyden en kompleks şeye kadar her durumda babamı ararım. Her şeyi babam halledebileceğim gibi hissediyorum. Babamın her zaman arkamda olduğunu hissedirim.” (K9)

K9’un bu ifadesi, babasının aile içindeki sorun çözme kapasitesine ve desteğine olan güçlü inancı göstermektedir. Bu anlatı, modern baba-kız ilişkilerinin yalnızca güven ve korumaya değil, aynı zamanda duygusal samimiyete ve empatiye dayalı bir yapıya doğru evrildiğini ortaya koymaktadır.

Giyim ve bedensel temsile dair tutumlarda da gençler arasında daha fazla rahatlık gözlemlenmektedir. K2, “*Babamın yanında eşofmanlı, pijamalı, kısa kollu gezerim, hiç sıkıntı değil*” diyerek ev içi görünürlüğün sorun yaratmadığını belirtmiştir. K7 ise, “*Ben tayt da giyiyorum çünkü babam yani, niye çekineyim ki?*” diyerek babayı rahat bir figür olarak tanımlamaktadır. Ancak bu rahatlık sınırsız değildir. K11, “*Babamın yanındayken çok dar giymemeye çalışırım*” diyerek, özgürlük algısının bazı geleneksel sınırlarla hâlâ pazarlık içinde olduğunu göstermektedir.

İletişim boyutunda babalar, anlayışlı, dinleyen ve görüşlere saygı duyan figürler olarak tanımlanmaktadır. K5, “*Babama her şeyimi anlatabilirim, her zaman anlayışla yaklaşır*” diyerek bu güveni vurgulamıştır. K1 ise babasını “*çok sığ bir adam değil*” diyerek fikirlerine değer veren biri olarak tanımlar. Bu anlatılar, babaların yalnızca dinleyen değil, duygusal olarak eşlik eden bir rol üstlendiğini göstermektedir. K3, “*Annemdense babamla daha çok konuşurum*” ifadesiyle duygusal iletişimin artık babalarla da kurulduğunu belirtmiştir. K5’in “*Ailede konfor alanım annemden çok babamdır*” sözü, babanın duygusal merkez hâline gelmeye başladığını göstermektedir.

Temassal ilişkilere dair anlatılar ise, bu duygusal yakınlığın bedensel ifadelerle de desteklendiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılardan K2, “*Babama sarılıyorum da öperim de.*” sözleriyle, babayla temasın doğal bir parçası haline geldiğini belirtmiştir. K11’in “*Sarılırız, konuşuruz, ben yatarım kucağına.*” ifadesi, babayla temasın yalnızca bir alışkanlık değil, aynı zamanda bir aidiyet ve güven biçimi olarak deneyimlendiğini göstermektedir. K3’ün “*Annemden daha çoktur babamla olan temassal bağımız.*” şeklindeki değerlendirmesi, baba figürünün duygusal ve fiziksel bağ kurma noktasında önceki kuşaklara kıyasla çok daha yakın bir konumda yer aldığını göstermektedir.

Baba-kız ilişkileri zamanla daha samimi hâle gelse de bazı mahrem konular hâlâ “konuşulamaz” olarak kalmaktadır. Özellikle regl (K4) ve hamilelik (K9) gibi bedensel süreçler, temkinle yaklaşılabilir başlıklardır. K4’ün “*Ped al diyemem babama*” sözü, yakınlığa rağmen bazı sınırların sürdüğünü göstermektedir. Romantik ilişkiler de baba-kız iletişimde sınırlı bir yer bulmaktadır. K2, sevgili konularını babasıyla konuşmaktan çekindiğini belirtmiştir. K12, “*Hoşlandığımı pat diye söyleyemem*” derken; K13, “*Babamla sevgililik konularını konuşmam, utanırım*” ifadesiyle bu sınırı duygusal mahremiyet üzerinden tanımlar. Bu anlatılar, mahremiyetin toplumsal cinsiyetle şekillenen ilişki temelli bir sınırlar ağı olduğunu göstermektedir.

Baba figürünün mahremiyet sınırlarını belirlemedeki rolü, yalnızca açık kurallar ve yasaklarla değil, dolaylı ve içselleştirilmiş mekanizmalarla da şekillenmektedir. Bu bağlamda, baba otoritesi davranışsal olduğu kadar sembolik düzeyde de etkili olur. Otoritenin doğrudan baskıdan çok karşılıklı güven ve iletişim zemininde sürdüğü bu “örtük otorite” biçimi, babanın sınır koyucu rolünü daha görünmez yollarla devam ettirmesine imkân tanır. Görünürde müdahaleci olmayan bu tutum, içselleştirilmiş normlar ve beklentiler yoluyla güçlü bir denetim sağlar (Güloğlu, 2022). Böylece, aile içi mahremiyet sınırları doğrudan müdahale yerine dolaylı yönlendirme ve sembolik temsil üzerinden korunur. Bu örtük yapı, mahrem konularda da kendini göstermektedir. Örneğin bir tıp öğrencisinin mesleki deneyimlerini babasıyla paylaşmaktan rahatsızlık duyması, bireysel bir çekingenlikten çok, toplumsal normların mahremiyet algısındaki etkisini yansıtır.

"Diyelim ki kadın doğumda poliklinikteyim. Orada yaşadığım olayları anlatırken, 'Baba, bugün şöyle bir hasta geldi,' diyorum. Annem, bu konuları babama anlatmamdan hoşlanmıyor. Ya da ürolojideki erkek hastalarla ilgili bir şey anlattığımda babam hoşlanmıyor (K5)."

Aile yapısında, bireylerin hangi konuları kimlerle ve ne ölçüde paylaşabileceklerine dair normatif beklentiler bulunur ve bu beklentiler genellikle toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda şekillenir. Bu sınırlar yalnızca baba-kız ilişkisini değil, diğer aile üyelerinin müdahaleleriyle de sürdürülür. K5 kodlu katılımcının deneyimi, mahremiyetin aile içi hiyerarşi ve cinsiyet normlarına göre nasıl düzenlendiğini gösterir. Aile, toplumsallaşma sürecinde bireylere cinsiyet rollerine uygun davranış kalıpları ve ifade sınırları öğretir (Andersen ve Taylor, 2001, akt. Canatan, 2018, s. 42). K5’in mesleki bilgisini babasıyla paylaşma arzusu daha açık ve eşitlikçi bir iletişimi hedeflerken, anne ve babasının rahatsızlığı, geleneksel mahremiyet anlayışının aile içi iletişim sınırlarını hâlâ belirlediğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada babanın otorite pozisyonu yalnızca bireysel bir güç ilişkisi olarak değil, aynı zamanda ilişkisel ve kültürel düzeyde yeniden üretilen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık otorite, doğrudan emir ya da yaptırımlar yoluyla değil; içselleştirilmiş toplumsal normlar ve kültürel kodlar aracılığıyla işlerlik kazanmakta, böylece daha örtük ama etkili bir biçimde sürdürülmektedir (Güloğlu, 2022). Katılımcının bazı konuları onunla paylaşmaktan kaçınması, bu örtük otoritenin gündelik pratiklerde nasıl işlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Baba, görünürde sınır koymayan, anlayışlı ve destekleyici bir figür olarak tanımlansa da, kız çocukları tarafından geliştirilen ifade sınırlamaları, mahremiyetin hâlâ söylem düzeyinde korunduğunu göstermektedir.

K9’un anlatımında da bu yapı açıkça görülmektedir. Katılımcı, babasını “*güven veren, anlayışlı ve destekleyici*” biri olarak tanımlasa da, duygusal ve özel konuları onunla konuşmaktan çekindiğini belirtmiştir. Bu çekinme, baba-kız ilişkisinde görülen samimiyete rağmen, iletişim içeriği üzerinden yeniden kurulan bir sınırın varlığına işaret etmektedir. Burada otorite, doğrudan konuşamama değil, konuşulabilir olan ile olmayanın çizilmesiyle belirlenmekte, mahremiyet sınırları içerik temelli örülmektedir. Bu durum, annelerin babalarıyla sınırlı iletişimlerinin yerini, genç kadınların babalarıyla kurduğu seçici ve içerik odaklı bir ilişkiye bıraktığını göstermektedir. Bu yeni yapı, Güloğlu’nun (2022, s. 100) “*otoritenin salınımsallığı*” kavramıyla açıklanabilir;

baba figürü bir yandan güven ve duygusal destek sunarken, diğer yandan iletişim sınırlarını belirleyen bir otoriteyi temsil etmektedir.

Bu ilişkisel yapı içinde mahremiyet, yalnızca bireyler arası fiziksel sınırları değil, söylemsel alanı da düzenleyen bir mekanizma olarak işler. Aile, toplumsal yaşamda özel alanın temsilcisi olurken, kendi içinde de çeşitli mahremiyet katmanlarına ayrılmaktadır (Akın, 2022, s. 394). Aile içi mahremiyet, sadece dış dünyaya karşı kapalılığı değil, aynı zamanda hangi bilginin, duygunun ya da deneyimin kimle ve ne ölçüde paylaşılacağına dair bir düzeni ifade eder. Bu çok katmanlı yapı, anne-baba ile çocuklar arasında farklı etkileşim sınırları oluşturur. Özellikle baba-kız ilişkilerinde bazı konuların hâlâ “konuşulamaz” olması, içsel mahremiyet katmanlarının kültürel kodlarla nasıl sürdürüldüğünü gösterir. Böylece mahremiyet, normatif ve söylemsel bir sınırlandırma olarak işlev görmek ve aile içindeki güç dengelerinin yeniden üretiminde belirleyici rol oynamaktadır.

3.3. Disiplinden Samimiyete: Demokratikleşen İletişim ve Babalığın Dönüşümü

Geleneksel geniş aile yapısında baba figürü, saygı ve mesafeye dayalı otoriter bir konumda yer almakta; duygusal paylaşım ise kültürel normlar doğrultusunda bastırılmaktadır. Anne kuşağının babalarıyla kurduğu ilişkiler, büyük ölçüde sembolik otoriteye dayalı bir düzen içinde şekillenmiş; fiziksel ve duygusal temas “ayıp” ve “utanma” gibi normatif kodlarla sınırlandırılmıştır. Bu yapı sadece çekirdek aile içinde değil, aynı zamanda geniş ailenin denetleyici yapısıyla da pekiştirilmiştir. Dede ve nine gibi kuşaklar arası figürlerin, ebeveynlerin çocuklarına gösterecekleri sevgi ve yakınlığı bile kontrol altında tutması (Macit, 2014; Yıldırım, 2018) mahremiyeti bireyler arası bir sınır olmaktan çıkararak kuşaklar arası hiyerarşinin yeniden üretildiği bir araç hâline getirmiştir. Feminist kuram, bu yapıyı eleştirel bir çerçevede değerlendirerek aileyi yalnızca sevgi, bakım ve bağlılık alanı değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin yeniden üretildiği bir kurum olarak tanımlar (Andersen ve Taylor, 2001, akt. Canatan, 2018, s. 42). Bu bağlamda, baba figürü uzun süre boyunca güç, denetim ve nihai karar verici konumuyla özdeşleştirilmiştir.

Ancak toplumsal yapıdaki dönüşümler, özellikle modernleşme, bireyselleşme ve toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimlerle birlikte, bu otoriter yapının çözülmesine ve babalık rolünün yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle sanayileşme ile birlikte üretimin ev dışına taşınması, babanın ev içi denetim gücünü zayıflatmış; bunun sonucunda otoriteye dayalı baba figürü, yerini duygusal bağ kuran, rehberlik eden ve iletişime açık bir role bırakmıştır (Giddens, 2018, s. 48). Babalık, giderek daha fazla duygusal eşlik, anlayış ve rehberlik temelli bir ilişki biçimiyle kurgulanmaya başlanmıştır. Bu dönüşüm, yalnızca baba figürünün otoriter konumunu değil; aynı zamanda aile içi mahremiyetin sınırlarını, iletişim tarzlarını ve duygusal paylaşım biçimlerini de köklü biçimde etkilemiştir. Bununla birlikte mahremiyetin dönüşümü yalnızca sınırların gevşemesiyle değil; aynı zamanda “ayıp” ve “utanma” gibi kültürel kategorilerin anlam kaybına uğramasıyla da ilişkilidir (Akın, 2022, s. 398). Ancak bu değişimin mutlak bir özgürlükten ziyade, kuşaklar arası müzakereyle şekillenen bir geçiş süreci olduğu da görülmektedir. Bu dönüşüm aynı zamanda Foucault’nun (2017) biyopolitika kavramıyla tanımladığı beden ve yaşam üzerindeki düzenleyici iktidar biçiminden, Han’ın (2017) psikopolitika kavramsallaştırmasıyla açıkladığı, bireyin zihin, duygu ve bilinç düzeyinde işleyen daha dolaylı iktidar biçimlerine doğru bir geçişi yansıtmaktadır. Geleneksel baba figürü, Foucault’nun tarif ettiği gibi açık otorite ve disiplin mekanizmaları üzerinden mahremiyet sınırlarını belirlerken; modernleşme ve bireyselleşme süreçleriyle birlikte bu yapı çözülmüş, yerini Han’ın tanımladığı şekilde sevgi, anlayış ve özne merkezli yönlendirme üzerinden kurulan psikopolitik bir ilişki biçimine bırakmıştır. Böylece, mahremiyet yalnızca fiziksel sınırların korunması değil, bireyin iç dünyasında normların ve beklentilerin içselleştirilmesi yoluyla yeniden üretilen bir iktidar alanı haline gelmiştir. Bu değişim, aile içi otorite ilişkilerinin daha görünmez, ancak daha derinlemesine işleyen bir denetim mekanizmasına evrilmesini beraberinde getirmiştir.

Bu durum, yalnızca babanın otoritesinin dönüşümüyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda çocukluk kavramının tarihsel ve kültürel bağlamda yeniden inşasıyla da yakından ilişkili hâle gelmiştir. Çocukluk, artık yalnızca biyolojik bir gelişim evresi olarak değil; toplumsal, siyasal ve kültürel düzeyde inşa edilen ve bu bağlamlar içinde anlam kazanan bir kategori olarak ele alınmaktadır (Öztañ, 2011, s. 3). Modern aile yapılarında çocuklar da artık daha kırılğan, hassas ve desteklenmesi gereken bireyler olarak algılanmakta; bu algı, ebeveynlik rollerini yeniden tanımlamaktadır. Bu süreçte kadınlar, özellikle anneler, modernliğin duygusal dönüşümünde merkezi bir rol üstlenmiş; mahremiyetin yeniden inşasında duygusal açıklığın taşıyıcıları hâline gelmişlerdir (Giddens, 2018, s. 131). Annelik pratikleri üzerinden gelişen sevecen ve yakın ilişki modelleri, zamanla baba figürünün de daha şefkatli, anlayışlı ve mahrem alana daha yakın bir aktör olarak konumlanmasına imkân tanımıştır. Böylece geçmişte bastırılan duygusal ifadeler, günümüz ailelerinde daha görünür hale gelmiş; mahremiyet, kuşaklar arası aktarımda farklı bir iletişim zemini üzerinde yeniden kurgulanmıştır.

Özellikle otorite ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, baba-kız etkileşimlerinin daha demokratik, esnek ve eşitlikçi bir zeminde yeniden şekillenmesine olanak tanımış; ancak bu yeniden yapılanma, beraberinde bazı gerilim alanlarını da getirmiştir. Modern baba figürünün sunduğu açık iletişim ve anlayış temelli ilişki modeli, kimi durumlarda mahremiyetin sınırlarını belirsizleştirmiş ve toplumsal normların aşınmasına zemin hazırlamıştır. Kıyafet, davranış ve dil kullanımına ilişkin normatif sınırların kuşaklar arasında farklı biçimlerde tanımlanması, aile içi etkileşimlerde anlam üretimini zorlaştırmakta; geleneksel yapılarca “*ayıp*” olarak kodlanan tutumlar, genç kuşaklar tarafından bireysel ifade biçimi olarak görülmektedir. Nitekim bir katılımcı (A12), “*her şeye ‘ne var bunda’ denince serbestleşme oluyor ama edebin olması gereken bir yer var*” diyerek, bu dönüşümün sınır tanımaz bir özgürlük anlayışına evrilebileceğine dair bir endişeyi dile getirmiştir. Bu ifade, mahremiyetin artık sabit ve ortak bir kültürel referanstan ziyade, her kuşağın kendi bağlamında yeniden tanımladığı dinamik bir anlam rejimine dönüştüğüne işaret etmektedir.

Bununla birlikte, mahremiyetin esnemesi ya da dönüşmesi, onun tamamen ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Örneğin önceki kuşakta anneler, babalarının denetimini daha çok giyim, dışarı çıkma gibi gündelik hayat pratikleri üzerinden anlatırken; günümüz genç kadınları, eğitimle kazanılan yeni toplumsal roller (örneğin hekimlik) üzerinden mahremiyet sınırlarını deneyimlemektedir. Bu durum, mahremiyetin artık yalnızca beden ve mekânla sınırlı olmayan, aynı zamanda meslekî statü ve kamusal rollerle kesişen yeni bir bağlamda yeniden kodlandığını göstermektedir. Böylece baba-kız ilişkisinde mahremiyet, değişen roller ve artan toplumsal görünürlük üzerinden yeniden inşa edilmekte; geleneksel sınırlar, modern konumların içinde yeniden şekillenmektedir. Bu bağlamda, baba-kız ilişkilerinde gözlenen dönüşüm, geçmişle tamamen kopan bir yapıdan ziyade, süreklilik ve değişimin iç içe geçtiği, müzakereye dayalı bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilebilir.

4. Anne-Kız İlişkilerinde Mahremiyet ve Kuşaklararası Dönüşüm

4.1. Konuşmayan Anne: Mahremiyetin Sınır ve Suskunlukla İnşası

Anne-kız ilişkileri, aile içi mahremiyetin hem üretildiği hem de kuşaktan kuşağa aktarıldığı temel alanlardan biri olarak dikkat çeker. Bu ilişkiler, sadece bireyler arası duygusal bağları yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarının, kültürel değerlerin ve kuşaklar arası otorite yapıların içselleştirildiği birer toplumsal pratik alanıdır. Geleneksel aile yapılarında anne-kız ilişkisi çoğu zaman hiyerarşik bir düzen içerisinde, anneliğin öğretici ve denetleyici bir konumda yapıldığı biçimde kurulmuştur. A3 kodlu katılımcı, annesiyle “*samimi bir ilişki kuramadığını, en basit şeyleri bile paylaşmaktan çekindiğini*” ifade ederek bu otoriter yapıya işaret etmektedir. A6 kodlu katılımcı ise annesiyle “*sınırlı düzeyde bir paylaşım yaşadığını*” dile getirerek, bu ilişkinin mesafeli doğasını ortaya koymaktadır. A11 kodlu katılımcının “*Annem tek başına öyle değildi ki; herkes öyleydi*” ifadesi ise annelerinin

tutumlarının dönemin genel ebeveynlik anlayışıyla ilişkili olduğunu ve bireysel değil kolektif bir durumun mevcut olduğunu açığa çıkarmaktadır.

Geçmişte bireylerin yaşamlarına dair kararlar, çoğu zaman bireysel tercihler yerine aile büyüklerinin yönlendirmeleriyle şekillenmiştir. Bu durum özellikle kadınların eğitim gibi konularda kendi isteklerini dile getirmelerini zorlaştırmış, bireyin kendi geleceği üzerindeki söz hakkını sınırlandırmıştır. A2 kodlu katılımcının “Okulu istiyorum, okumak istiyorum diyemedik” ifadesi, eğitimin bir hak değil, aile onayına bağlı bir ayrıcalık olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Kadınların eğitim taleplerini açıkça ifade edememesi, yalnızca bireysel bir çekingenlik değil; aynı zamanda dönemin toplumsal yapısının kadınların karar süreçlerini kısıtlayan etkisinin bir yansımasıdır. Bu çerçevede, yalnızca yapısal değil, duygusal ve gündelik deneyimler de benzer sınırlamalara maruz kalmıştır.

Katılımcıların anlatımları, aile içi mahremiyetin toplumsal cinsiyet normlarıyla şekillendiğini ve bu normların kadınların duygularını ifade etme biçimini etkilediğini göstermektedir. Özellikle karşı cinsle ilişkiler ya da bu ilişkilere dair düşünceler, anne-kız ilişkisinde konuşulması tabu kabul edilen konular arasında yer almıştır. A8 kodlu katılımcının “Bir erkeği beğensen bile annene söyleyemezsin, utanırsın” ifadesi, bu tür duyguların nasıl bastırıldığını ve sınırlamaların içselleştirildiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde A3 kodlu katılımcının “Sevgiliymiş, erkek arkadaşmış ne mümkün!” sözleri, romantik ilişkilerin aile içinde konuşulamaz konular olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcının “erkeklerin laf atması karşısında yaşadığı suçluluk duygusunu annesiyle paylaşamaması”, yalnızca özel duyguların değil, kamusal alanda karşılaşılan olumsuz deneyimlerin de bireysel düzeyde içselleştirildiğini göstermektedir. Bu suçluluk duygusu, kadınların kamusal alandaki deneyimlerinde, yaşanan olumsuzlukların dahi kendi sorumluluklarıymış gibi algılandığı bir duygusal yapının izlerini taşımaktadır.

Geleneksel aile yapılarında, bazı konular –özellikle cinsellik, beden ve romantik ilişkilere dair olanlar– aşırı mahrem sayılarak konuşulamaz hale gelmektedir. Bu durum, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde belirli temaların sessizlikle kuşatıldığı bir iletişim biçimine yol açmaktadır. Nitekim katılımcıların anlatımları, regl deneyiminin anne-kız ilişkisi içinde çoğunlukla konuşulmadığını, hatta bazı durumlarda tamamen yok sayıldığını ortaya koymaktadır. A8 kodlu katılımcının “hasta olma (regl) konusu bile, öyle kolay kolay söylenemezdi” ifadesi, biyolojik olarak doğal bir sürecin dahi aile içinde örtük ve çekinilen bir mesele haline geldiğini göstermektedir. Benzer şekilde A5 kodlu katılımcı, “annesinin adet (regl) olduğunu bildiğini ancak bu konuda yüz yüze bir konuşma gerçekleştirmediklerini” ifade ederek, aralarındaki sessiz uzlaşmayı vurgulamaktadır. Bu deneyimler, regl olgusunun aile içinde mahremiyetin en keskin biçimde hissedildiği, konuşulamayan ve aktarılamayan bir alan olarak inşa edildiğini göstermektedir. Buckley ve Gottlieb’in (1988) belirttiği gibi, pek çok kültürde menstruasyon yalnızca biyolojik bir olgu değil, aynı zamanda sessizlik ve gizlilik etrafında örülen kültürel bir pratik olarak şekillenmekte; bu sessizlikler, toplumsal düzenin yeniden üretilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Regl konusundaki bu sessizlik, kadın bedenine dair bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarımında da ciddi bir kopukluğa işaret etmektedir. A5’in “Annem bize böyle bir şey öğretmedi. Biz de saklıyorduk” şeklindeki ifadesi, regl sürecinin bilinçli ya da içselleştirilmiş bir suskunlukla görünmez kılındığını ortaya koyar. Mahremiyet bu bağlamda, yalnızca sınırların korunduğu bir alan değil, aynı zamanda bilgi ve duygusal desteğin yoksun bırakıldığı bir boşluk olarak şekillenmektedir.

A7 kodlu katılımcının annesinin yanında hâlâ “adet oldum” yerine “hasta oldum” ifadesini kullanması, regl deneyiminin kültürel olarak nasıl kodlandığını göstermektedir. Biyolojik olarak doğal bir süreç olan menstrüasyonun “hastalık” gibi adlandırılması, kadın bedenine atfedilen toplumsal anlamların olumsuz ve sorunlu bir çerçevede şekillendiğine işaret eder. Bu durum, Foucault’nun (2017) bedenin yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel ve söylemsel olarak da düzenlendiğini belirten yaklaşımıyla uyumludur. İslamî gelenekte regl dönemi, doğrudan bir kirlilik veya günah hali değil, bir “rahatsızlık” (eza) olarak tanımlanmakta

(Bakara, 2/222); ancak kültürel yorumlar bu durumu "ayıp", "kirli" veya "saklanması gereken" bir olgu haline getirmiştir. Bu tür sessizlikler söylemsel olmaktan çok performatif bir nitelik taşır; sessizlik bir gramer gibi işler ve sözsüz iletişim biçimleriyle aktarılır (Göle, 2017). Bu çerçevede, “*hasta oldum*” ifadesi, sadece bireysel bir konuşma tercihi değil; kadın bedeninin toplumsal normlar, dinî düzenlemeler ve kültürel mahremiyet rejimi tarafından şekillendirilen söylemsel bir pratiğidir. Bununla birlikte bazı katılımcılar, bu sessizliğe dair farkındalık geliştirerek, zamanla bu daraltıcı normatif çerçeveyi sorgulamaya başlamış ve bireysel dönüşüm yolları aralamışlardır. K5 kodlu katılımcının anlatımları bu değişimin izlerini taşımaktadır.

“Biz biraz da çok gerici düşüncelerle yetiştirildik. Yani dini algılar da değişti. Eskiden pek çok şeye günah diyorduk ama aslında pek çok şeyin günah olmadığını anladım. Bunları kendi içimde çözdükçe, insanların önüne engeller koyup hayatlarını zorlaştırmanın da bir zulüm yöntemi olduğunu fark ettim (K5)”

Bu ifade, toplumsal ve dinsel normların bireysel düzlemde yeniden değerlendirildiğini, bireylerin yaş aldıkça geçmişte içselleştirdikleri sınırlayıcı anlayışları sorgulayabildiklerini ve mahremiyet algılarında zamanla dönüşüm yaşanabildiğini göstermektedir. Ricoeur’un (Direk, 2018, s. 259) belirttiği gibi, “*Konuşabilmek bir sembolik sisteme girmek demektir; yapıları, konumları, kuralları ve normları olan bir sistemdir.*” Katılımcının bu sistem içinde yeniden konumlanarak ifade ettiği bireysel dönüşüm, normatif yapılar ve toplumsal düzenlemelerle ilişkisini sorgulama sürecini temsil etmektedir. Dini normların bireysel bir özne tarafından sorgulanması, bu sembolik sistemin sınırları içerisinde konuşan bir öznenin varlığına işaret eder. Bu özne, “*çeşitli güçlerin ilişkileri içerisinde oluşan ve değişebilen bir konumlanış*” (Direk, 2018, s. 260) olarak görülmelidir. Konuşan özne, normatif yapılar ve iktidar rejimlerinin etkisi altında şekillenirken, aynı zamanda bu yapılar içinde kendi yolunu bulmaya ve bir varlık alanı yaratmaya çalışır. Katılımcının, dini ve ahlaki normları sorgulaması, bu sembolik sistem içinde kendine özgü bir ses ve konum edinme çabası olarak değerlendirilebilir. Bu süreç, sadece bireyin kendini ifade etme ve özgürleşme arayışını değil, aynı zamanda toplumsal normların sınırlarının ve içeriğinin yeniden değerlendirilmesini içerir.

4.2. Yargılamadan Dinleyen Anne: Mahremiyetin Açıklıkla Yeniden İnşası

Gençlerin anneleriyle kurdukları iletişim biçimleri, özellikle duygusal yakınlık, güvene dayalı paylaşım ve açık iletişim yönünden dikkat çekici bir görünüm sergilemektedir. Günlük yaşam deneyimlerinin, duygusal ilişkilerin ve bedensel süreçlerin rahatlıkla ifade edilebildiği bu ilişkiler, hem bireysel gelişimi desteklemekte hem de aile içi iletişimi güçlendiren bir zemin oluşturmaktadır. Katılımcı ifadeleri, bu yakın ilişkinin temelinde annelerin çocuklarına yönelik anlayışlı ve destekleyici uzak bir tutum sergilediğini göstermektedir. Örneğin K5 kodlu katılımcı, annesinin kendisine sürekli olarak “*Benden hiçbir şeyi saklama, ne olursa olsun söyle bana*” şeklinde telkinde bulunduğunu, kendisinin de annesine karşı hiçbir şeyi içinde tutmadan her şeyini paylaştığını belirtmiştir. K4 kodlu katılımcı da, “*Başıma bir şey gelse ilk anneme söylerim*” diyerek annesiyle kurduğu güven temelli iletişimi vurgulamıştır. Diğer bazı katılımcılar (K8, K13) ise anneleriyle ilişkilerini “*arkadaş gibi*” tanımlayarak, geleneksel otoriter annelik figüründen farklı olarak, daha yatay ve paylaşımcı bir ilişki modeline işaret etmişlerdir.

Katılımcı anlatımları, annelerin her durumda romantik ilişkilere olumlu yaklaşımlar bile, kız çocuklarının bu konuları anneleriyle açık bir biçimde konuşabildiklerini ortaya koymaktadır. Bu durum, aile içi iletişimde romantik ilişkilerin giderek daha az tabu haline geldiğini ve mahremiyetin sınırlarının yeniden tanımlandığını göstermektedir.

Örneğin, K7 kodlu katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “*Annemin çok hoşuna gitmez belki ama sevgilim olsa, hoşlandığım biri olsa bile çekinmeden söylerim.*” Katılımcı, annesinin bu tür konulara mesafeli yaklaşabileceğinin farkında olmasına rağmen, duygusal yaşantılarını gizleme gereği duymaksızın paylaşabileceğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, K5 kodlu katılımcı da “*Şu an yok ama hayatımda biri olsa çekinmem, annemden o*

konuda söylerim yani” diyerek, olası bir romantik ilişki durumunda bile annesiyle bu konuyu konuşma konusunda bir sınır hissetmediğini belirtmektedir.

Tüm bu anlatılar, annelik figürünün duygusal ya da romantik konularda dinlemeye açık bir iletişim partneri olarak konumlandığını göstermektedir. Bu bağlamda, anneler ile kız çocukları arasındaki iletişim daha açık, güven temelli ve mahremiyet sınırlarının daha esnek biçimde tanımlandığı bir zeminde gerçekleşmektedir. Örneğin K3 kodlu katılımcı, annesinin *“kendisini önceden bilgilendirdiğini”* ifade etmiştir. Bu sayede okulda ilk kez regl olan katılımcı paniklemek yerine süreci sakin karşılamış ve bir arkadaşına da yardım edebilmiştir. Başka bir katılımcı (K6) da *“regl olduğunda ilk olarak annesini düşündüğünü ve eve döndüğünde annesinin sarılıp birlikte bu süreci konuştuklarını”* anlatmıştır. Benzer şekilde K9’da *“çocukluğundan itibaren bilgilendirildiğini, bu yüzden regl olgusunu garipsemeden ve çekinmeden karşıladığını”* ifade etmiştir.

Annelerin regl sürecine dair hem bilgi hem de duygusal destek sağlamaları, kız çocuklarının bedenlerini tanımalarını, yaşadıkları değişimi kabul etmelerini ve bu sürece özgüvenle yaklaşımlarını kolaylaştırmaktadır. Bu anlatılar, bedenle ilgili konuların aile içinde daha rahat konuşulabildiğini ve annelik rolünün mahremiyetin aktarımında dönüşmekte olduğunu göstermektedir.

Katılımcı anlatımları, anneleriyle kurdukları ilişkinin temelinde yargılamadan dinlenme deneyiminin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Geleneksel aile yapılarında ebeveynlerin çoğunlukla denetleyici ve otoriter bir konumda yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, bu anlatılarda ortaya çıkan anlayışlı ve tepkisiz dinleme pratiği, çağdaş annelik deneyiminin dönüşümüne işaret etmektedir. K3 kodlu katılımcının *“Annem hep dinler, yargılamaz, hemen kızmaz”* şeklindeki ifadesi, bu dönüşümün açık bir örneğidir. Katılımcı, *“her ne yaşamış olursa olsun annesinin onu anlayışla karşıladığını ve bu nedenle hiçbir şeyi gizleme ihtiyacı duymadığını”* dile getirmektedir. Benzer şekilde K7 kodlu katılımcı da *“Rahatım yani. Bir şey olursa direkt gidip anlatırım. Beni hep dinler, anlayışla karşılar”* sözleriyle annesinin yargılayıcı olmayan tutumunu vurgulamaktadır.

Bazı katılımcılar ise anneleriyle olan ilişkilerinde karşılıklı bir fikir alışverişi dinamiğinin geliştiğini de belirtmektedir. Bu durum, anneliğin yalnızca yön veren ve öğreten değil; aynı zamanda çocuklarının düşüncelerini önemseyen ve onlardan görüş alan bir modele evrildiğini göstermektedir. Katılımcılardan biri bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: *“Annemle her şeyi konuşabiliyorum... Bazen o bile bize bir şey sorar, ‘Sizce şöyle mi yapsam, nasıl olur?’ falan diye. Gerçekten çok rahatım annemle, hiçbir şeyi gizlemem.”* (K13). Bu ifade, aile içindeki geleneksel tek yönlü iletişim modelinin yerini, karşılıklı anlayış ve ortaklaşa düşünen bir yapı aldığını dair güçlü bir gösterge sunmaktadır. Bu bağlamda, annelik rolünün yeniden tanımlandığı, sınır koyan ve denetleyen değil; birlikte düşünen, yönlendirmek yerine dinleyen ve anlayan bir biçim aldığı söylenebilir. Bu yeni annelik modeli, çocukların duygusal ve düşünsel olarak kendilerini daha rahat ifade edebilmelerine olanak tanımakta; aile içinde daha demokratik, açık ve karşılıklı güvene dayalı bir iletişim ortamı yaratmaktadır. Bu tür ilişkilerde mahremiyet, baskı ve denetimle değil; gönüllü açıklık, duygusal yakınlık ve karşılıklı saygı üzerinden inşa edilmektedir.

4.3. Sessizlikten Diyaloga: Annelik Pratiğinde Mahremiyetin Demokratikleşmesi

Anne kuşağı katılımcılarının anneleriyle kurdukları ilişkilere dair anlatımları, geçmişte aile içi mahremiyetin otoriteye dayalı, hiyerarşik bir yapı içerisinde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu yapı içerisinde mahremiyet, yalnızca bireyin bedensel ve duygusal sınırlarını koruyan bir alan değil; aynı zamanda itaat, kontrol ve suskunluk üzerinden işleyen bir iktidar mekanizması olarak işlev görmüştür. Bu çerçevede bireyler, özellikle mahrem alanlara dair deneyimlerini açık ve doğrudan bir biçimde değil; dolaylı, örtük ve performatif yollarla ifade etme eğiliminde olmuşlardır. Bu iletişim tarzı, yalnızca bireysel düzeyde ifade özgürlüğünü sınırlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normları ve ahlaki kodlar aracılığıyla mahremiyetin neyin içinde ve nasıl konuşulabileceğini de belirlemiştir. Dolayısıyla, özellikle

anne-kız ilişkilerinde gözlemlenen sınırlı ve denetimli iletişim biçimi, mahremiyetin kuşaktan kuşağa aktarılan bireysel bir deneyimden çok, normatif bir yapı olarak işlediğini göstermektedir.

Anneler kuşağında özellikle kadınlara özgü bedensel deneyimlerin görünmez kılınması, mahremiyetin birey üzerindeki sınırlandırıcı ve denetleyici işlevine işaret etmektedir. Bu bağlamda “*sessizlik grameri*” (Göle, 2017, s. 36) olarak tanımlanan yapı, bireylerin mahrem alanlara dair deneyimlerini doğrudan ifade etmek yerine, dolaylı, performatif ve sözsüz edimlerle iletme zorunda kaldıklarını göstermektedir. Regl gibi biyolojik olarak doğal bir sürecin aile içinde konuşulamaz hale gelmesi, bu gramerin aile içi iletişimde nasıl işlediğini ve normatif yapılarla nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır.

İslam geleneğinde, Hristiyanlıktakine benzer şekilde, bireyin mahrem olanı itiraf ederek kendini özgürleştirilmesi fikri meşruiyet kazanmaz; cinsellik, eşcinsellik ya da cinsel taciz gibi konuların açıkça dile getirilmesi bireysel bir hak ya da özgürlük değil, toplumsal istikrar açısından bir tehdit olarak görülür (Suman, 2017, s. 88). Bu açıdan İslam kültürel coğrafyasında mahremiyet, söylem üzerinden değil, büyük ölçüde “*giz*” üzerinden inşa edilmektedir. Bu bağlamda, bireyin mahrem deneyimlerini açık biçimde ifade etmesi, cemaatin bütünlüğünü tehdit eden bir unsur (Göle, 2016) olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal düzenin korunması, bireyin iç dünyasını dışa vurmasından daha öncelikli kabul edilmekte; mahrem olana dair açıklık, çoğu zaman toplumsal alan için rahatsız edici bir durum olarak algılanmaktadır. Bu kültürel çerçevede, annelerin regl sürecine dair açık yönlendirme sunmaması ve deneyimin çoğunlukla dolaylı, sözsüz biçimlerde aktarılması, mahremiyetin bireysel sınırdan çok toplumsal düzeni koruyan bir denetim mekanizması olduğunu göstermektedir. Bu durum, Göle’nin (2017) “söylenmeyenler toplumu” kavramı içinde anlam kazanmaktadır.

Mahremiyet, yalnızca bireyin özel alanını değil, aynı zamanda toplumsal ahlakın sorgulanamaz sınırlarını inşa eden bir suskunluk rejimi olarak işlev görmektedir. Regl gibi biyolojik bir sürecin konuşulamaz hale gelmesi, bireyin yalnızlaşmasına ve normatif denetimin içselleştirilmesine yol açmaktadır. Bu kültürel zeminde bedenle kurulan ilişki doğrudanlık değil, örtülülük ve suskunluk üzerinden şekillenmekte; regl olma ise suçluluk, utanç ve tedirginlik duygularıyla deneyimlenmektedir.

Geleneksel yapıdaki hiyerarşik düzen yerini, bireylerin sınırlarını ve ihtiyaçlarını merkeze alan, daha esnek ve katılımcı bir yapıya bırakmaktadır. Örneğin katılımcılardan birisinin (A4) annesinin, “*Şimdiki kafam olsaydı, sizinle her şeyi konuşurdum.*” ifadesi, geçmişteki mahremiyet anlayışının, bireyler arasında daha açık ve rahat bir iletişimin kurulmasına elverişli bir zemin sunmadığını ve bu anlayışın zaman içinde sorgulanmaya başlandığını göstermektedir. Günümüzde annelerin, kızlarıyla kurduğu arkadaşça ilişki ise bu dönüşümün somut bir örneğidir. Nitekim günümüz anne-kız ilişkilerinde mahremiyet anlayışı daha açık ve karşılıklı güvene dayalı bir şekilde yeniden inşa edilmektedir. Annelerin, kızlarıyla “*her şeyi konuşabilen (K8)*” ve onların özel yaşamlarını rahatlıkla paylaşabilecekleri bir ilişki kurmuş olması, aile mahremiyetindeki bu dönüşümü somut bir şekilde ortaya koyar. Bu dönüşüm, kısmen “anneliğin icadının” bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır; çocuğa daha fazla özerklik verilen, daha yumuşak ve daha eşitlikçi bir çocuk yetiştirme modeli gelişmiştir (Giddens, 2018, s. 109).

Modernleşme süreci, mahremiyetin geleneksel kültürel kodlarını çözerek, bireyin bedensel ve duygusal deneyimlerini açıkça ifade edebileceği yeni bir iletişim kültürünün gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca bireyin kendini ifade etme biçimlerini değil, aynı zamanda aile içi iletişimin yapısını da köklü biçimde etkilemektedir. Foucault’nun modern toplumlara özgü olarak tanımladığı “*itiraf etme*” pratiği, bireyin en mahrem deneyimlerini bir otorite figürüne açıklama eğilimini içerir (Göle, 2016, s. 38). Bu bağlamda günümüz anneleri, kızlarının regl, romantik ilişki gibi mahrem addedilen süreçlerine dair deneyimlerini dinleyen, anlayan ve eşlik eden bir figür olarak yeniden konumlanmaktadır.

Katılımcıların regl konusunda anneleriyle açıkça konuşabildiklerini ifade etmeleri, örtme, susma ve gizleme yönündeki geleneksel pratiklerden uzaklaşıldığını göstermektedir. Regl gibi

bedensel bir sürecin konuşulabilir hale gelmesi, yalnızca bireysel özerkliğin bir tezahürü olarak değil, aynı zamanda mahremiyetin toplumsal bağlamda yeniden tanımlanmasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu süreç, bir yandan bireyin bedenine ve deneyimlerine dair söz üretme kapasitesini artırırken, diğer yandan kadın bedeniyle ilişkili tabuların çözülmesine ve cinsiyet temelli normların sorgulanmasına olanak tanımaktadır. Böylelikle kadın bedeni, aile içinde hem daha görünür hem de daha konuşulabilir bir zemine taşınmaktadır. Bu değişim, bazı mahrem konuların “*tabu alanı*” olmaktan çıkarak, “*paylaşım ve öğrenme alanı*” haline geldiği modern aile yapısına işaret eder.

Modern ebeveynlik anlayışı, ebeveynlerin çocuklarıyla güçlü duygusal bağlar geliştirmesini teşvik ederken, aynı zamanda onların bireysel özerkliklerini tanımalarını da gerekli kılmaktadır (Giddens, 2018, s. 100). Bu çerçevede, kız çocuklarının yalnızca biyolojik süreçlerini değil; aynı zamanda toplumsal olarak tabu addedilen duygusal deneyimlerini –örneğin bir erkeği beğenme, sevgili, flört, evlilik gibi– anneleriyle paylaşabilmeleri, modern mahremiyet anlayışının hem bireysel özgürlük hem de ilişkisel açıklık temelinde yeniden şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda mahremiyet, artık sadece korunması gereken özel bir alan değil; aynı zamanda kimlik inşa edilen ve karşılıklı öğrenmenin mümkün kılındığı toplumsal bir alan olarak yeniden tanımlanmaktadır. Aile mahremiyetindeki bu dönüşüm, aynı zamanda aile içi güç dinamiklerinin yeniden yapılandığını da işaret etmektedir. Annelerin kızlarıyla karşılıklı fikir alışverişinde bulunması, otoriter ebeveynlik modelinin yerini daha eşitlikçi ve katılımcı bir ilişki biçimine bıraktığını göstermektedir. Geleneksel yapıdaki “*öğreten ebeveyn*” figürü, modern ailelerde “*birlikte öğrenen ve paylaşan ebeveyn*” figürüne evrilmiştir.

Her iki kuşağın eğitim taleplerine yönelik ebeveyn tutumları, aile içi ilişkilerde ve mahremiyet anlayışında yaşanan dönüşümün önemli bir göstergesidir. Geçmişte, özellikle kadınların yaşamlarına dair kararlar büyük ölçüde ebeveyn, özellikle de baba figürünün otoritesiyle belirlenmekteydi. Eğitim, meslek seçimi veya evlilik gibi konularda kadınların kendi arzularını dile getirmekte zorlanmaları, yalnızca bireysel çekingenlikten değil, kadın özerkliğini sınırlandıran toplumsal yapıdan kaynaklanıyordu. Bu yapı, aile içi iletişimi şekillendirmiş; kız çocuklarının geleceklerine dair kararlar çoğunlukla yönlendirme veya bastırma yoluyla verilmiştir. Ne var ki günümüzde aile yapısının önemli ölçüde dönüşüm geçirdiği gözlemlenmektedir. Katılımcı anlatımları (K4, K6), genç kızların eğitim ve kariyer gibi bireysel tercihlerine ilişkin düşüncelerini anneleriyle daha açık biçimde paylaşabildiklerini ortaya koymaktadır. A3 kodlu katılımcının “*Şimdiki gençler istiyorlar, söylüyorlar.*” ifadesi, bu dönüşümün aile içi ilişkilere nasıl yansıdığına dair çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Genç bireyler artık yalnızca planlarını değil, kişisel arzularını da ifade etmekte daha rahat davranmakta; bu durum, geçmişteki otoriter aile yapısının zayıfladığını ve yerini daha *diyalojik* bir iletişim modeline bıraktığını göstermektedir.

Bu dönüşümde modernleşme süreci belirleyici bir rol oynamıştır. İş ve özel yaşam alanlarının ayrışmasıyla birlikte erkek figürünün ev üzerindeki mutlak otoritesi zayıflamış; çocukların korunması gereken bireyler olarak algılanmaya başlanmasıyla birlikte, çocuk yetiştirme sorumluluğu büyük ölçüde annelere geçmiştir. Bu değişim sürecinde, evin otorite merkezi babadan annenin duygusal emeğine kaymış ve bu durum aile içi ilişkilerin doğasını yeniden biçimlendirmiştir (Giddens, 2018, s. 48). Böylece mahremiyet, eğitim ve kariyer gibi bireysel konular aile içinde daha rahat konuşulabilir hale gelmiş; bireylerin kendi yaşamlarına dair söz hakkı güçlenmiştir. Ancak bu dönüşüm yalnızca otorite ilişkileriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda aile içi mahremiyetin tanımını ve gündelik yaşam pratiklerini de derinden etkilemiştir. Geçmişte mahremiyet, büyük ölçüde hiyerarşik yapılar içerisinde, ortak değerler ve ritüeller etrafında şekillenmiştir. Katılımcılardan birinin (A2) “*Annemizin bir bakışı bize yetiyordu.*” ifadesi, bu otoriter yapının duygusal bağlarla iç içe geçmiş biçimini yansıtmaktadır. O dönemde mahremiyet, bireysel sınırların ötesinde, aile biriminin kolektif değerleri doğrultusunda tanımlanmakta; örneğin aile sofrası yalnızca bir beslenme alanı değil, aynı zamanda söz konusu değerlerin yeniden üretildiği bir sosyal mekân olarak işlev görmektedir.

Ne var ki günümüzde, özellikle dijital teknolojilerin gündelik yaşamın merkezine yerleşmesiyle birlikte, bu tür ortaklık alanları anlam kaybına uğramaya başlamıştır. Aynı katılımcının (A2) “*Çocuk sofrada telefonuyla meşgul, beni anlamıyor bile.*” ifadesi, fiziksel birlikteliğin geçmişe nazaran artık duygusal ya da sosyal bir yakınlığa karşılık gelmediğini ortaya koymaktadır. Dijital medyanın bireylerin dikkatini aile içi etkileşimden dış dünyaya yönlendirmesi, klasik mahremiyet anlayışını dönüştürmekte; böylece ev, birlikte olmanın sürdüğü ancak aynı zamanda karşılıklı yabancılaşmanın da derinleştiği bir mekâna evrilmektedir. Bu dönüşüm, modern ailenin kamusal alanla kurduğu ilişkinin yeniden şekillendiğini de ortaya koymaktadır.

Aile, artık özel değerleri ve ilişki biçimlerini üreten bir yapı olmaktan çıkmakta; bunun yerine, kamusal alanda üretilen içeriklerin tüketicisi konumuna gelmektedir. Elektronik posta, uydu yayınları ve akıllı cihazlar aracılığıyla yalnızca ulusal değil, küresel kamusalılıklara da açılan aile, dışsal etkilerle daha yoğun biçimde karşı karşıya kalmaktadır (Çaha, 1998, s. 92). Katılımcının (A2) “*Çocuklarımız bizim sözümüzü dinlemiyor, dışarıdan etkileniyorlar*” ifadesi, ebeveyn otoritesinin zayıfladığını ve bireylerin, özellikle gençlerin, yönelimlerini artık daha çok medya ve dışsal referanslar üzerinden belirlediklerini göstermektedir. Bu noktada aile, çocukların sosyalleşmesini yönlendiren temel bir birim olmaktan uzaklaşmakta ve giderek mikrotoplum işlevini yitirmektedir (Prost, 2021, s. 80). Böylece aile, bir kurum olmaktan çok, bireylerin özel hayatlarının kesişim noktası hâline gelmektedir.

Katılımcı A2’nin “*Herkesin kendine dokunulmaz bir alanı var*” ifadesi ise bireyselleşmenin aile içi dinamiklerde nasıl bir yalnızlaşmaya yol açtığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bireylerin kendi mahremiyetlerini korumak adına bağımsız kimlikler inşa etmesi, aile içindeki geleneksel birlik ve dayanışma kültürünün zayıflamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda modern mahremiyet anlayışı, artık bireylerin aidiyet hissettiği ortak bir zemin sunmak yerine, kişisel alanların öncelendiği bir yapıya evrilmiştir (Çaha, 1998, s. 92). A2’nin “*Önceden biz vardık, şimdi o ‘biz’ yok*” ifadesi bu dönüşümün özlü bir yansımasıdır. Gençlerin “*Ben özgürüm, bana karışamazsın* (A2)” yaklaşımı ise yalnızca kuşaklar arası farklılıkları değil; aynı zamanda mahremiyetin kolektif yapısından koparak bireysel alanlara bölünmesini de ifade etmektedir. Bu durum, aile bireylerinin kişisel sınırlarını koruma eğiliminin kolektif aile yapısını dönüştürdüğünü ve mahremiyetin bireyselleşme ekseninde yeniden tanımlandığını göstermektedir.

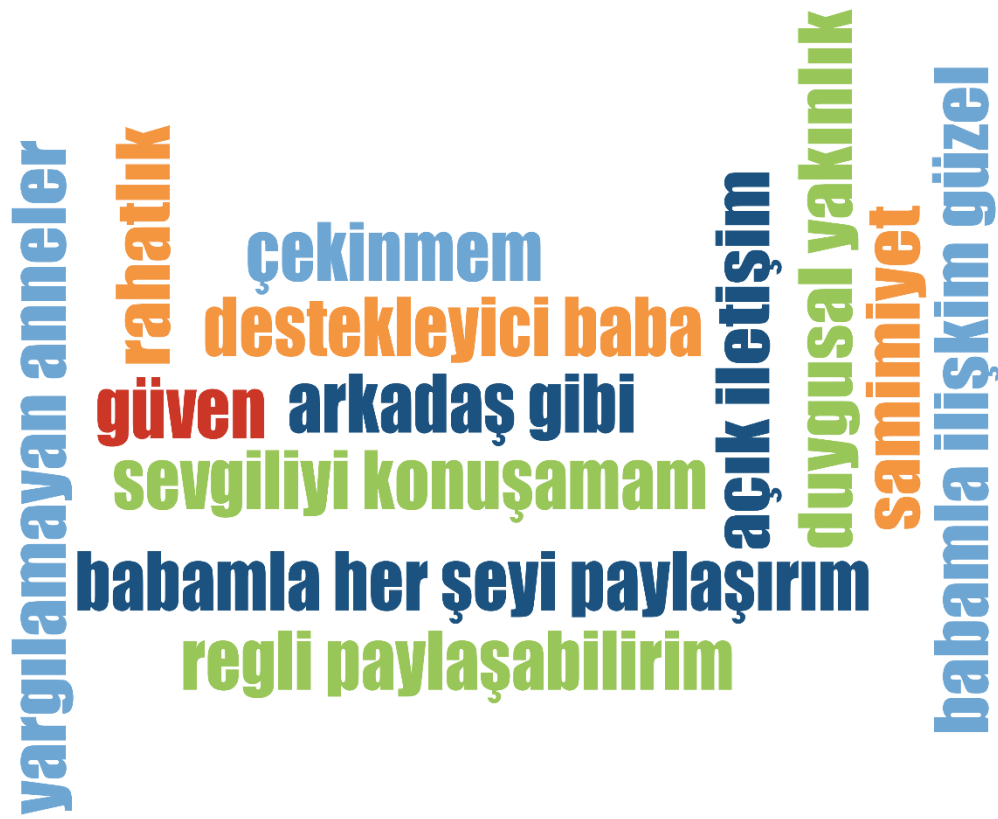
Tartışma

Aile içi mahremiyetin kuşaklar arası dönüşümünü, anne-kız ve baba-kız ilişkileri bağlamında toplumsal normların, otorite yapılarının ve kültürel değerlerin değişimiyle birlikte yeniden tanımlanmaktadır. Bu açıdan aile mahremiyetinin dönüşümünü yalnızca bir kuşak değişimi meselesi değil; toplumsal ve kültürel etkileşimlerle de yeniden inşa edilen kültürel normların, toplumsal cinsiyet rollerinin ve dijitalleşmenin iç içe geçtiği çok katmanlı bir süreçtir. Katılımcı anlatımları, geleneksel aile yapısında mahremiyetin daha çok suskunluk, denetim ve itaat yoluyla düzenlendiğini; modern aile yapısında ise bu sınırların daha esnek, diyaloga açık ve birey merkezli bir zemine kaydığını göstermektedir. Özellikle anne kuşağında gözlemlenen “*sessizlik grameri*”, kadın bedeniyle ilgili konuların ifade edilmesini baskılayan bir kültürel örüntüyü yansıtırken, genç kuşakta bu alanlar artık açıkça konuşulabilen, paylaşılabilen ve müzakere edilebilen deneyimlere dönüşmüştür. Baba figürünün otoriter konumdan duygusal ve rehberlik edici bir role evrilmesi ise yalnızca toplumsal cinsiyet rollerinin değil, mahremiyetin aile içindeki yerinin de yeniden kurulduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca özel alanların açılması değil, aynı zamanda aile içinde güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.

Literatürde de benzer biçimde, toplumsal değişimle birlikte babalık rolünün geleneksel “geçim sağlayıcı” kimlikten uzaklaşarak daha katılımcı, çok boyutlu ve aktif bir modele evrildiğine işaret eden (Mercan & Şahin, 2017), babaların geçmişe kıyasla çocuklarıyla daha fazla

zaman geçirdikleri ve bakım süreçlerinde daha fazla sorumluluk üstlendikleri vurgulayan (Kuzucu, 2011) çalışmalar bulunmaktadır. Literatürde yine araştırmamızın sonuçlarına benzer şekilde annelerin kendi babaları ile eşlerini “eski baba/yeni baba” ikiliği üzerinden karşılaştırarak önceki kuşak babaları mesafeli, otoriter figürler; eşlerini ise çocuklarına yakın, onlara sarılan ve ev işlerinde yardımcı olan babalar olarak tanımladıkları bulgulara rastlanmaktadır. Bu “yeni baba” figürü, modern çekirdek aile idealinde bir yandan evin temel ekmek kazananı olmayı sürdürürken, diğer yandan çocuklarla daha fazla vakit geçiren ve onlara duygusal yakınlık kuran bir rol olarak yüceltilmekte; böylece dönüşen babalık anlayışı, eşitliksiz cinsiyet rejiminin yeniden üretimine katkı sağlamaktadır (Kocatepe & Bilgi, 2018). Sonuç olarak, kuşaklar arası düzlemde gözlenen bu dönüşüm, aile içi mahremiyetin yeniden tanımlanmasına yol açmakta; bu süreç aile içi mahremiyetin sınırlarının yeniden çizilmesi ve aile içindeki güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir.

Şekil 1. Kız Grubu Katılımcılarının Aile İlişkileri Kod Bulutu

Şekil 2. Anne Grubu Katılımcılarının Aile İlişkileri Kod Bulutu

Sonuç ve Öneriler

Modernleşme, bireyselleşme ve dijitalleşme süreçleri ise mahremiyetin yalnızca fiziksel değil, dijital ve duygusal boyutlarını da dönüştürerek aileyi çok katmanlı bir etkileşim alanına dönüştürmüştür. Aile, artık sadece birlikte yaşanılan ortak deneyimler alanı olmanın ötesinde farklı bireysel mahremiyetlerin bir arada var olmaya çalıştığı bir toplumsal mikrodünya haline gelmiştir. Dijital teknolojiler, fiziksel birlikteliği duygusal yakınlıkla eşitleyen anlayışı zayıflatmış; bu da aile içi yalnızlaşmayı, yabancılaşmayı ve bireysel mahremiyetlerin keskinleşmesini beraberinde getirmiştir.

Mahremiyet, artık ne sadece gizlenmesi gereken bir alan ne de mutlak bir açıklık idealiyle tanımlanabilir; aksine, bireylerin öznel deneyimlerinin, kuşaklar arası müzakerelerin ve toplumsal dönüşümlerin kesişiminde sürekli olarak yeniden üretilen dinamik bir sosyal alan niteliği taşımaktadır. Bu dönüşüm, mahremiyetin tamamen ortadan kalktığı bir süreci değil, her değişimde bir süreklilik; her süreklilikte ise bir değişim barındıran devingen bir yapıyı ifade etmektedir. Dolayısıyla, kuşaklar arası farklılaşmaya rağmen, aile içi mahremiyet pratiklerinin süreklilik ve değişim dinamikleri içinde yeniden üretildiği ve bu sürecin hem özel hayatın tanımını hem de toplumsal ilişkilerin doğasını yeniden düşünmeyi gerekli kıldığı söylenebilir.

Gelecek araştırmalarda, daha çeşitlendirilmiş örneklerle çalışarak, farklı aile yapılarında (örneğin tek ebeveynli ya da geniş ailelerde) mahremiyetin nasıl şekillendiği incelenebilir. Ayrıca dijitalleşmenin, toplumsal cinsiyet kimliklerinin ve çocukluk kavramının mahremiyetle ilişkisine dair daha derinlikli analizler yapılması, bu alandaki kuramsal birikime önemli katkılar sağlayacaktır. Böylelikle aile mahremiyetinin yalnızca bireysel sınırlarla değil; dijital, kültürel ve toplumsal düzeylerde yeniden üretildiği daha bütüncül bir perspektif geliştirilebilir.

Kaynakça

- Akın, M. H. (2022). Ailede mahremiyet. Ş. Albayrak (Ed.), *Tüm yönleriyle mahremiyet*, içinde (ss. 389-405). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.
- Altunsu Sönmez, Ö. (2014). Bireyin siyasal sosyalizasyonunda ailenin rolü. M. Aydın (Ed.), *Aile sosyolojisi yazıları* içinde (ss. 119-139). İstanbul: Açılım Kitap.
- Bates, A. P. (1964). Privacy—A useful concept? *Social Forces*, 42(4), 429-434.
- Bengtson, V., Elder, G., & Putney, N. (2012). The lifecourse perspective on generations. J. Katz, S. M. Peace, S. Peace, & S. Spurr (Ed.), in *Adult lives: A life course perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Buckley, T., & Gottlieb, A. (1988). *Blood magic: The anthropology of menstruation*. Berkeley: University of California Press.
- Canatan, K. (2018). Aile kavramının tanımı. K. Canatan & E. Yıldırım (Ed.), *Aile Sosyolojisi* (7. baskı) içinde (s. 53-64). İstanbul: Açılım Yayınları.
- Canatan, K., & Avşar, S. A. (2019). Anne-baba ve ergen çocukların mahremiyet algısındaki farklılıkların sosyal medya üzerinden okunması. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 93-125.
- Çaha, Ö. (1998). İdeolojik kamusalın sivil kamusal dönüşümü. *Doğu Batı*, 5(2), 1998-1999.
- Dereli, M. D. (2022). Mahremiyetin dönüşümünün dinî hayata etkisi. Ş. Albayrak (Ed.), *Tüm yönleriyle mahremiyet* içinde (ss. 189-213). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.
- Direk, Z. (2018). *Cinsel farkın inşası: Felsefi bir problem olarak cinsiyet*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Fahey, T. (1995). Privacy and the family: Conceptual and empirical reflections. *Sociology*, 29(4), 687-702.
- Foucault, M. (2017). *Doğruyu söylemek* (6. bs; K. Eksen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Giddens, A. (2018). *Mahremiyetin dönüşümü* (4. bs; İ. Şahin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Göle, N. (2016). *Modern mahrem* (13. bs). İstanbul: Metis.
- Göle, N. (2017). *Seküler ve dinsel: Aşınan sınırlar* (E. Ünal, Çev.). İstanbul: Metis.
- Güloğlu, M. F. (2022). *Baba otoritesi bir aile sosyolojisi denemesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Han, B.-C. (2017). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (Ş. Alpogut, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Hartley, J. (1995). Case studies in organizational research. in C. Cassell & G. Symon (Ed.), *Qualitative Methods in Organizational Research: A Practical Guide* (ss. 208-229). London: Sage.
- Kaplan, C. (2019). *Türkiye’de mahremiyetin dönüşümünün aileye etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kocatepe, B., & Bilgi, S. (2018). Toplumsal bir inşa olarak babalık: Annelerin yaşam öykülerinde baba imgesi. *Fe Dergi*, 10(2), 42-59.
- Kuzucu, Y. (2011). Değişen babalık rolü ve çocuk gelişimine etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(35), 79-89.

- Macit, M. (2014). Türkiye’de toplumsal değişim ve aile “Tahta çanaklar” öyküsü üzerinden bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 13-24.
- Mannheim, K., & Kecskemeti, P. (1952). The Problem of Generations. in *Essays on the Sociology of Knowledge*. Routledge.
- Mercan, Z., & Şahin, F. T. (2017). Babalık rolü ve babalık rolü algısı. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 1-10.
- Nacak, İ. (2019). Kuşak sosyolojisi: Kavramsal ve metodolojik temeller. *Sosyoloji Divanı*, 13, 9-27.
- Özçetin, H. (2024). *Ahlaki giyinmek: Türkiye’de cinsel ahlak üzerine bir deneme* (S. Coşar, Çev.). İstanbul: Metis.
- Öztan, G. G. (2011). *Türkiye’de çocukluğun politik inşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (2. bs; M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Ankara: Pegem Akademi.
- Prost, A. (2021). Özel hayatın sınırları ve alanları. G. Duby & P. Aries (Ed.), *Özel hayatın tarihi: birinci dünya savaşından günümüze* içinde. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Suman, D. (2017). Feminizm, İslam ve kamusal alan. N. Göle (Ed.), *İslamın yeni kamusal yüzleri* *İslam ve kamusal alan üzerine bir atölye çalışması* içinde (3. bs, s. 264). İstanbul: Metis.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri* (11. bs). Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yıldırım, E. (2018). Toplumsal değişme sürecinde aile. K. Canatan & E. Yıldırım (Ed.), *Aile sosyolojisi* içinde (7. bs). İstanbul: Açılım.
- Yılmaz, M. (2022). Mahremiyetin değişiminin aileye etkisi. Ş. Albayrak (Ed.), *Tüm yönleriyle mahremiyet* içinde (ss. 433-455). Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı.
- Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması araştırması uygulamaları* (3. bs; İ. Günbayı, Çev.). Ankara: Nobel Yayınevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı

Tarih:02.01.2023

No: E.88656144-000-2300000128

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %55

2. yazar katkı oranı : %45

İdeal Türk Çocuğundan Proje Çocuğa: Çocuk İmgesinin Dönüşümü

From The Ideal Turkish Child To The Project Child: The Transformation Of The Image Of The Child

Doktora Öğrencisi Ömer ACAR ¹

Öz

Bu çalışma çocukluğun tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü incelemektedir. Çalışmada çocuk ve çocukluğun tarihi, ideal Türk çocuğu ve “proje çocuk” kavramsallaştırması yapılmaktadır. Geleneksel, modern ve Postmodern dönemde ki çocukluk düşüncesi ifade edilmektedir. Bu bağlamda çocukluk düşüncesinin oluşumu ve daha sonraki profili, ideal Türk çocuğu ve “proje çocuk” çerçevesinde tartışılmaktadır. İdeal Türk çocuğu, vatani ve milleti için çalışan, saygılı, itaatkâr vb. şekillerde tanımlanmaktadır. Günümüzde ise çocuk piyasanın taleplerine, ekonomik ve sosyal refahı yüksek olan mesleklere, ebeveynlerin planlarına vs. göre yetiştirilmektedir. Bu yetiştirilme biçimi “proje çocuk” kavramında karşılığını bulmaktadır. “Proje çocuk”, hayatının her alanı düzenlenen ve tasarlanan çocuk olarak tanımlanabilir. Yani çocuğun mesleği, yapacağı etkinlikleri, eğitimi, arkadaş çevresi, beslenmesi en mükemmel şekilde planlanmaktadır. Bundan dolayı ideal Türk çocuk profilinin de piyasanın talebine, sosyal ve ekonomik refahı yüksek olan mesleklere ve ebeveynlerin planlarına bağlı olarak dönüştüğü ifade edilmektedir. İdeal Türk çocuğunun dönüşümü bu bağlamda tartışılmaktadır. Çünkü ideal Türk çocuğu düşüncesi günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Bu çalışmanın amacı, neoliberalizm çerçevesinde ideal Türk çocuğunun, proje çocuğa dönüştüğünü anlamaya çalışmaktır. Bundan dolayı, bu dönüşüm ağırlıklı olarak neoliberalizm noktasında değerlendirilmektedir. Bu çerçevede belgesel tarama yöntemi kullanılarak çocuk ve çocukluğun tarihsel süreci, ideal Türk çocuğu ve “proje çocukla” ilgili kaynaklardan veri elde edilmiştir. Elde edilen verilerden hareketle ideal Türk çocuğu, neoliberalizm noktasında proje çocuğa dönüşmektedir. Bu noktada piyasa taleplerine göre meslek ve eğitim hayatı tercih edilmektedir. Çocuk, istenilen mesleğe ve eğitime ulaşabilmek için başarılı olmak ve performans göstermek zorundadır. Çocuktan istenilenler olumlanarak devam ettirilmektedir. Çocuk bu şekilde performans öznesine dönüşmektedir. Bu dönüşüm çocuğu yıpratmakta, çocukluğunu yaşamasına engel olmakta ve sınav odaklı çalışmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Çocukluk, İdeal Türk Çocuğu, Proje Çocuk.

Makale Türü: Derleme

Abstract

In this study, the history of the child and childhood, the ideal Turkish child and the project child are conceptualized. In this context, the formation of the idea of childhood and its subsequent profile are discussed within the framework of the ideal Turkish child and the project child. The ideal Turkish child is defined as one who works for his/her homeland and nation, respectful, obedient, etc. Today, however, children are raised according to the demands of the market professions with high economic and social welfare, parents' plans, etc. This upbringing is reflected in the concept of the project child. The project can be defined as a child whose every aspect of his/her life is organized and designed. The Child's profession, activities, education, circle of friends and nutrition are planned in the most perfect way. Therefore, it has been tried to be expressed that the profile of the ideal Turkish child is also changing depending on the demand of the market, the professions with high social and economic welfare and the plans of the parents. The transformation of the ideal Turkish child is discussed in this context. Because the idea of the ideal

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Fen Edebiyat Fakültesi, oacar8756@gmail.com.

Turkish child continues to exist today. The subject of this study is to understand how the ideal Turkish child is transformed into a project child within the framework of neoliberalism. Therefore, this transformation is discussed mainly in terms of neoliberalism. In this framework, the historical process of children and childhood, the ideal Turkish child and the project child were obtained from relevant sources using the document analysis method.

Keywords: Child, Childhood, Ideal Turkish Child, Project Child.

Paper Type: Compilation

Giriş

Çocuk ve çocukluk kavramları, disiplinler tarafından farklı özelliklerine odaklanarak belirtilmektedir. Çocuk, on sekiz yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlanmaktadır (Türk Ceza Kanunu, 2004). Çocukluk ise bir dönemi ifade etmektedir (Qvortrup, 2009, s. 23). Çocukluk, toplumsal olarak inşa edilmiştir. Geleneksel dönemde çocukluk düşüncesi bulunmamaktadır. Bunun için çocuk belirli bir yaştan sonra yetişkinlerin yaşamına dahil olmaktadır, yaptıklarından ise sorumlu tutulmaktadır. Çocukluk düşüncesinin oluşumu modern dönemde ortaya çıkmıştır. Bunun için çocukluk, modern dönemin bir inşası olarak görülebilir. Farklı dönemlerdeki çocukluk düşüncesi, çocukluğa yüklenen anlam noktasında farklılık göstermektedir. Bu noktada da farklı çocukluk tanımlamaları yapılmaktadır. Çocuk tanımlamaları; ideal çocuk, programlanmış çocuk ya da “proje çocuk” vb. şeklinde sınıflandırılabilir. İdeal çocuk, “vatanı için kafası bilgilerle donanmış, yüreği coşku ile çarpan, cumhuriyetçi, erdemlere sahip bir vatanseverdir” (Öztaş, 2019, s. 26). İfade edilen tanımlar, çocuğun eğitimi ve gelecek ile ilgili planlarını şekillendirmektedir. Bunun için çocuk, kendisinden beklenenleri yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu durumda ideal çocuk profilinin oluşmasına yol açmaktadır. İdeal Türk çocuğu “Cumhuriyet’in egemen değerleri etrafında Kemalist, inkılapçı, modern, çalışkan, azimli, tutumlu, ahlaklı, iyi kalpli, yardımsever, bireye, topluma ve doğaya saygılı, milliyetçi, cesur ve savaşçı, vatansever bir yurttaş” olarak tanımlanmaktadır (Öztek, 2019, s. 1252). İdeal Türk çocuğu inşası Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere üç döneme ayrılarak incelenebilir. Tanzimat Dönemi’nde oluşan ideal çocuk düşüncesi II. Meşrutiyet ile birlikte kamusal özneye dönüşmüştür. Kamusal özneye dönüşen çocuk sadece ailesinin değil “kimi zaman ulusun, kimi zaman ırkın da geleceği” olarak görülmeye başlanmıştır (Üstel, 2008, s. 32). II. Meşrutiyet’in çizdiği ideal Türk çocuğu profili, Cumhuriyet Dönemi’nde de varlığını devam ettirmektedir. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte yeni bir insan profili oluşturulması amaçlanmıştır. Bu yeni insan profili yine vatanına ve milletine sadık, çalışkan, sorumluluk alan, saygılı, sağlıklı, itaatkâr ve yardımsever şeklindedir. Dolayısıyla ideal Türk çocuğu profili bu tanımlamalarla oluşturulmuştur. Bu profilin oluşması ve gerçekleşmesi için en önemli araç ise eğitimidir. Ders kitaplarında, Andımız’ da ve 23 Nisan Bayramı’nda İdeal Türk çocuğu profili ve sorumlulukları anlatılmış ve uygulanmıştır. Günümüzde bu profil korunmak ve devam ettirilmek istenmiştir. Ancak bazı noktalarda ideal Türk çocuk profilinin dönüştüğü ifade edilebilir. Bu noktalara eğitimin neoliberalizmin taleplerine göre şekillendirilmesi, piyasanın isteğine göre meslek tercih edilmesi, ebeveynlerin çocuklarını kendi isteklerine göre yetiştirmek istemesi örnek olarak verilebilir. Neoliberalizmin, eğitimi şekillendirmeye başlamasıyla birlikte, çocuklar bireysel tercihlere göre yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda çocuklar piyasanın taleplerine göre birçok farklı alanda yetiştirilmektedir. Eğitim, sanat ve spor kurslarına gönderilerek her alanda uzman olmaları ya da kendilerini en mükemmel şekillerde geliştirmeleri istenilmektedir. Meslek konusunda sosyal ve ekonomik refahı yüksek olan meslekler tercih edilmektedir. Bu durumda ideal Türk çocuğu dönüşerek “proje çocuk” olmaktadır. “Proje çocuk”, hayatının her alanı düzenlenen ve tasarlanan çocuk olarak tanımlanabilir. Çocuğun eğitimi, mesleği, arkadaş çevresi, hobileri, beslenmesi en mükemmel şekilde tasarlanmaktadır. Her alanı kuşatılan çocukta ise yüksek bir performans beklenmektedir. Bu performans gösterisi ise olumlayarak yapılmaktadır. “Yapabilirsin”, “başarabilirsin” cümleleri kurularak bu olumlama pekiştirilmektedir. Çocuk bu süreçte en iyi performansı göstermeye çalışmaktadır. Bundan dolayı hayatı istenilenler ve yapması gerekenler arasında sıkışmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, neoliberalizm çerçevesinde ideal Türk çocuğunun, proje çocuğa dönüştüğünü anlamaya çalışmaktır. Çalışmanın temel problemi ise neoliberalizmin ideal Türk çocuğunun, proje çocuğa dönüşümü üzerindeki etkisinin ve bu etkinin eğitim, performans öznesi, ebeveynlerin projeleri vb. paralelinde analizini gerçekleştirmektir. Bu çalışmada belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Belgesel tarama yöntemi, “alanyazın” ya da “literatür taraması” olarak da bilinmektedir (Karasar, 2012, s. 184). Belgesel tarama yönteminde gerekli olan koşul, konu ile ilgili belgelerin bulunması, araştırılması ve belli olay veya fikirleri ortaya çıkartacak bir sonuca erişebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılabilmesidir. Bu nedenle yapılması gereken ilk iş, çalışmanın amacına uygun bir yayın taraması yapmaktır (Karasar, 2012, s. 188-189). Konunun amacına uygun yayın taraması yapılmıştır. Yayın taraması sonucunda konu ile ilgili yazılan makale, kitap ve internet kaynaklarına ulaşılmıştır. Bu çerçevede çocuk ve çocukluk tanımları yapılarak çocukluk düşüncesinin nasıl şekillendiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Ardından ideal Türk çocuk profilinin tanımı yapılarak bu profilin tarihsel süreç içerisinde nasıl oluştuğu ve bu oluşum ile nelerin amaçlandığı belirtilmiştir. Proje çocuk başlığında ise proje çocuğun tanımı, proje çocuğun neoliberalizm ile olan ilişkisi eğitim, meslek, performans öznesi kavramları ile ilişkilendirilerek ideal Türk çocuk profilinin proje çocuğa dönüşümü tartışılmıştır. İdeal Türk çocuk profilinin, proje çocuğa dönüşümü konusunda neoliberalizmin merkeze alınmasının nedeni çocuk yetiştirmenin farklılıklarının ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Yani çocuk yetiştirme konusunda eğitim kurumları (okul vb.), ebeveynlerin tutumları piyasanın taleplerine göre şekillenmektedir. Eğitimde ortaya çıkan yenilikler, piyasanın ihtiyaçlarına yönelik hareket etmektedir. Bu durumda çocuk yetiştirilirken, hangi mesleğin tercih edilmesi ve hangi bölüme/okula gidilmesi gerektiği belirlenmektedir. Çocuk ise çoğu zaman istenilenleri yerine getirmek zorunda kalmaktadır. Bu çerçevede çocuk taleplere göre kuşatılmaktadır.

1. Çocuk ve Çocukluk: Tarihsel Gelişimi

Çocuk ve çocukluk kavramları tarihsel süreçte farklı şekillerde algılanmıştır. Bu farklılık toplumların çocuk ve çocukluğa yüklediği anlamlardan ve bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Geleneksel dönemde çocukluk yetişkinliğe erişimin kısa bir aşaması olarak görülürken, modern dönemde uzun ve korunması gereken bir dönem olarak görülmektedir. Her iki dönemin çocukluğa farklı bir şekilde yaklaşması; dönemin toplumsal dinamiklerinden ve çocukluk algısından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede çocuk ve çocukluk kavramlarına bakıldığında çocuk, Türk Ceza Kanunu’nun 6. Maddesine göre on sekiz yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlanmaktadır (Türk Ceza Kanunu, 2004). Çocuk Koruma Kanunu’nun (2005: 5395) 3. Maddesine göre ise “çocuk daha erken yaşta ergin olsa bile on sekiz yaşını doldurmamış kişi” olarak ifade edilmektedir. Diğer bir taraftan “soru soran, merak eden, öğrenmek isteyen ve bunu sürekli hale getiren insan küçüğü” olarak tanımlanmaktadır (Şentürk, 2024, s. 7).

Çocukluk bir dönemi temsil etmektedir (Qvortrup, 2009, s. 23) ve ayrıca toplumsal olarak yapılandırılmıştır. Bundan dolayı toplumun bir parçası veya kategorisi olarak görülmektedir. Çocuklar, çocukluklarının bir ferdidir. Çocukluk, çocuklar için geçici bir dönemi ifade etmektedir (Tezcan, 2017, s. 1) ve sosyal olarak inşa edilmektedir (Aydoğan Ördem, 2020, s. 17). Başka bir deyişle “çocukluk sosyal bir icattır” (Elkind, 2001, s. 231). “Çocuk ve çocukluk kültürel ve toplumsal temele dayanmaktadır” (Şirin, 2017, s. 10). Mendel’e göre çocukluk “düş kurma çağıdır”. Bu konu sanatçılar arasında genellikle görüşülmektedir. Bununla birlikte çocukluk, gerçekleri inşa etme dönemidir (Mendel, 2022, s. 181). “Hem ortak hem de çeşitli bir deneyimdir” (James, 2001, s. 243). Bu tanımlamalar çocukluğun, sosyolojik açıdan nasıl tanımlandığını ve değerlendirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla çocukluk, sosyolojik açıdan biyolojik değil, toplumsal ve bir süreç olarak görülmektedir. Ayrıca farklı tanımlardan da anlaşılacağı üzere çocukluk, belirli bir dönemi ve çeşitli deneyimleri kendi içinde barındırmaktadır. Biyolojik bir tanımlamanın dışında sosyal olarak inşa edilmektedir. Bundan dolayı her dönemde (geleneksel-modern) çocukluk düşüncesinin aynı olmadığı görülmektedir.

Çocuk ve çocukluk ile ilgili tanımlamalardan hareketle her ikisinin de tek başına var olabilecek toplumsal bir olgu olmadıkları belirtilebilir. Çünkü, “çocuk ve çocukluk toplumsaldır”. Çocuk ve çocukluğu anlayabilmek için toplumsal ilişkileri iyi analiz etmemiz gerekmektedir. Hiçbir çocuk problemi tek başına oluşmadığı gibi tek başına da çözülemez (Şirin, 2015, s. 51). Çocuk ve çocukluk sorunlarının tarihsel süreçteki izlenimlerinin ve toplumsal boyutlarının anlaşılabilmesi için de çocukluğun tarihsel sürecine bakılması gerekmektedir.

Çocukluk antropologların, sosyologların, psikologların ve diğer bilim dallarının ilgilendiği konulardan biridir. Çocuklar birçok ailede merkezi bir konumda yer almaktadır. Ebeveynler, çocuklarını yetiştirebilmek için zamanlarının çoğunluğunu onlara harcamaktadırlar. Bu durumdan memnun olduklarını yansıtmaktadırlar. Ancak her zaman durum ifade edildiği gibi midir? Geleneksel dönemde çocukluk ile ilgili araştırma yapan birçok araştırmacı durumun bu şekilde olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla birbirlerine benzer ifadelerde bulunmaktadırlar. Çocukluk ile ilgili bu düşünce sürekli tekrarlanarak görülmektedir. Geçmişte çocukluk düşüncesinin olmadığı ilk olarak Aries tarafından açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu doğrultuda araştırmacılar, çocukların ihtiyaçlarının karşılanmadığını ve bundan dolayı hem devlet hem de aileleri tarafından ihmal edildiklerini savunmaktadır (Pollock, 1983, s. 1). Ariès’in, geçmiş dönemde çocukluk düşüncesinin olmadığını ifade etmesi, Orta Çağ dönemine karşılık gelmektedir. Bunun için Aries, Orta Çağ toplumunda çocukluk kavramı yoktur diye ifade etmiştir. Ariès’in bu ifadesi çocukların ihmal edildiği, terk edildiği ya da hor görüldüğü anlamına gelmemektedir. Çocukluk kavramı, çocuklara karşı duyulan sevgi ile karıştırılmaması gerekmektedir. Bu düşünce, çocukluk döneminin özel doğasının farkındalığına yönelik bir ifadedir. Bu özel doğa, çocuğu yetişkinlerden ayırmaktadır. Orta Çağ toplumunda bu farkındalık yoktu. Bundan dolayı çocuk, “annesinin, bakıcısının ya da beşiğinden sürekli uzak yaşayabildiği anda yetişkin toplumuna ait olurdu” (Aries 1962, s. 128). Orta Çağda bugün anlamadığımız bir şekilde çocukluk düşüncesi olmadığından dolayı, yedi yaşında toplumun bir parçası olan çocukların çok zor bir yaşamının olduğu ifade edilmektedir (Onur, 2005, s. 24). Orta Çağ toplumunda çocuğa yönelik bu bakış açısı çocukların, yetişkinlerden daha az yiyen ve daha az iş yapabilen oldukları düşüncesini oluşturmaktadır. Ancak kendilerine verilebilecek sorumluluklar veya düşünme ya da davranış biçimleri açısından yetişkinlerden farklı oldukları düşünülmeyen küçük insanlar olarak algılanmaktadırlar. (Matthews, 2023, s. 15).

Orta Çağ’da Augustin, uzun yıllar etkisini devam ettirecek bir şekilde çocukluğu günahkâr olarak nitelendirmekteydi. Başkalarından dinlediği çocukluğunu kendi yaşamından saymakta kararsız davranmaktaydı. Augustin için “bebeğin annesinin memesine saldırması, kıskanç olması, kimseyle bir şeyini paylaşmak istememesi günahkarlığının belirtisidir” (Bumin, 1983, s. 19-20). Orta Çağ’da çocuğun doğuştan günahkâr olarak görülmesine ve doğduktan sonra da bu durumunun devam etmesine karşı olarak Rousseau ve Locke çocuğun masum olduğuna yönelik ifadelerde bulunmuşlardır. Locke, çocuğun doğuştan iyi veya kötü fikirlerle donatılmadığını ifade etmektedir. Bunun için çocuğun zihni doğuştan boş bir levhadır. Locke bu duruma “o zaman zihnin, dediğimiz gibi beyaz bir kâğıt (boş levha) olduğunu varsayalım; tüm fikirler, hiçbir karakterden yoksun, hiçbir fikir olmaksızın nasıl bir şekilde duyum veya düşünce ile donatılır? Buna tek bir kelimeyle cevap veriyorum deneyimden” diyerek açıklık getirmektedir (Locke, 1997, s. 109). Rousseau ise;

“Çocukluk dönemi, kendi içerisinde düşünüldüğünde çocuktan daha zayıf, daha sefil, korunmaya gereksinimi olan başka bir varlık var mıdır acaba? Ondan daha fazla acınmaya, ilgiye, korunmaya gereksinim duyan bir şey var mıdır? Zavallının güler yüz göstererek, acıma uyandıran bir tavır alması, çare arandığının göstergesi değil midir? Öyleyse, bir çocuğu emreder görmek, bir gün insanlara karşı tavır alabileceğini düşünmek şaşırtıcı olmayacak mıdır? Bu yaşlardaki güçsüzlük, çocukların ellerini kollarını bağlar. Bir de buna kaprislerimizi eklemek ve çocukların art niyetli olarak bize karşı kullanamayacakları özgürlüklerini ellerinden almak kadar saçma bir şeyin olmayacağını bilmeyen var mı? Gururlu bir çocuk kadar gülünç, korkak bir çocuk kadar da merhamete gereksinimi olan hiç kimse yoktur. Madem ki medeni tutsaklık akü çağıyla başlıyor,

o zaman bu tutsaklığı neden esirgenen tutsaklıkla engelleyelim? Hiç olmazsa yaşamın bir anı, doğanın bize vermediği boyunduruktan uzak olsun. Bırakalım, kölelikte uygulanan kötü alışkanlıklardan uzaklaşıp biraz olsun özgürlüğünü yaşasın. Şu acımasız öğretmenler, çocuklarına kul köle olan babalar, gelsinler de yöntemlerini gökyüzüne çıkarmadan önce, şu doğanın yöntemini öğrensinler bir” (Rousseau, 2019, s. 59-60) ifadelerini kullanarak çocuğun masumluğunu vurgulamaktadır.

Locke ve Rousseau’nun çocuk ve çocukluğa yönelik bu düşünceleri, çocukluk düşüncesinin ortaya çıkmasına da katkı sunmuştur. Çocuklara yönelik farkındalığın gelişimi modernlikle birlikte ortaya çıkmış ve çocukluk modern bir kavram olarak temellendirilmiştir (Demir Gürdal, 2013, s. 9). Çocuğa özgü özel bir çocukluk dünyasının olduğu fikri, feodalizmin sonlarına doğru kapitalizmin gelişmeye başladığı on beşinci yüzyıldan sonra ortaya çıkmıştır (İnal, 2020, s. 16). Çocukluk düşüncesinin gelişmesine; “matbaanın icadı, ulusal dillerin ve kitap yayıncılığının gelişmesi, okul eğitimi, ayıp düşüncesi, Rönesans ve Aydınlanma filozoflarının çocuğa yönelik seküler ve koruyucu düşünceleri, kentleşme, orta sınıf aile ve eş tiplerinin egemenlik kurması, karma eğitim gibi çok sayıdaki etmen katkıda bulunmuştur” (İnal, 2020, s. 16). Bu çerçevede çocukluk fikri, Rönesans’ın büyük icatlarından biri olarak görülmektedir. Bilim, ulus-devlet ve dinsel özgürlük ile birlikte toplumsal yapı ve psikolojik olarak çocukluk, on altıncı yüzyılda oluşmuş veya ortaya çıkmıştır. Günümüze kadar ise “inceltirilmiş ve desteklenmiştir” (Postman, 1995, s. 7). Rönesans ile birlikte, çocukların refahı için gösterilen ilgi yeniden artmaya başlamıştır. Toplumun bir üyesi olan çocukların yetiştirilmesine ve korunmasından sorumlu olduğu fikri ilerleme göstermiştir. “On altıncı yüzyılda reform döneminin başlaması çocukla ilgili tutumları da etkilemiştir” (Onur, 2005, s. 24). Rönesansla birlikte çocukluk düşüncesinin gelişim göstermesi ve çocukluğa yönelik bakış açısının değişmeye başlaması söz konusu olsa da uzun bir süre istenilen etkiyi göstermemiştir. Yani yetişkin-çocuk profili Rönesansla değişmeye başlamış ancak Aydınlanma Dönemi’ne kadar önemini oluşturmamıştır. Örneğin, on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Montaigne, çocuk anlayışında getirdiği yenilikler ve sert eleştirileri olmasına rağmen sütannede kaç çocuğunu kaybettiğini hatırlayamamaktadır. İki veya üç çocuk kaybettiğini ifade etmektedir. Çocuğa yönelik bu olumsuz durumda dönemin dikkat çeken ölüm ve doğum oranları da önemli bir etken olarak görülmektedir. On yedinci yüzyılda insan ömrü yirmi beş yaşını geçmemektedir. Doğum oranı çok yüksek olsa da on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar nüfusun ancak olduğu gibi kalabildiği belirtilmektedir. Kadının her yıl hamile kalması doğal bir durum olarak görülmektedir. Ortalama 15-16 hatta 19 çocuk doğmaktadır. “Her kadının yedi çocuk doğurmasıyla nüfus kendini ancak korumaktadır”. Çocukların yarısı hastalıklardan ve salgınlardan dolayı ilk üç ay içerisinde ölmekteydi. Ailelerin bir hatta birkaç çocuğunu kaybetmesi en doğal durum olarak görülmektedir. Nüfusun yarısına yakını yirmi yaşının altındaki kişilerden oluşmaktadır. Çünkü yaşama şanslarının çok az olduğu ifade edilmektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı gençler ve çocuklar çok erken yaşlarda çocukluklarını bir tarafa bırakarak yetişkinlerin yaşamının bir üyesi olmalı, çalışmalı ve savaşmalıydılar. 12-13 yaşlarındaki çocuklar orduya katılıyorlar, bazıları ise babaları tarafından 9 yaşında savaşa götürülmekteydi. “Genç ölüyor, hızlı yaşamak gerekiyordu” (Bumin, 1983, s. 21). Çocuk ölümlerini kabullenme durumu, on sekizinci yüzyılda değişiklik göstermeye başlamıştır.

On sekizinci yüzyılda çocuk ölümlerinin kabullenilmesi, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. On altıncı yüzyılın sonlarına doğru çocukların ölümü, aile mezarlıklarında görülmeye başlamıştır. Bunun temel nedenlerinden biri ölüm gerçeğinin hesaba katılmış olmasıdır denilebilir. (Postman, 1995, s. 32). Çocuk ölümlerinin kabullenilmesinin değişiklik göstermesi ve çocukluk düşüncesinin gelişmesi, tarihsel süreçte yetişkin-çocuk ilişkisi çerçevesinde hareket etmiştir. Yani çocuğun yetişkinlerin yaşamına erken girmesi, erken ölümlerin gerçekleşmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Elkind’e göre ise çocukluğun yetişkinlikten farklı olması gerektiği düşüncesi yalnızca yetişkin yaşamının sınırlı bir yönü olmaması düşüncesi, on yedinci yüzyılda Batı dünyasında ilk defa ifade edilmiştir. Çünkü o dönemlerde çocuklar, ilk defa minyatür yetişkinler olmaktan daha farklı bir şey olarak betimlenmiştir (Elkind, 2001, s. 231).

Çocuk-yetişkin ilişkisinin tarihsel süreçte bu şekilde gerçekleşmesi, modernitenin çocukluk düşüncesine etki etmesinden kaynaklanmaktadır. “Modernite, çocuğun varlığının kendisi ile değil, yetişkinlikten belirgin bir ayrışma ile işaretlenen belirli bir çocukluk biçimiyle ilişkilendirmiştir”. Çocukluğun, yetişkinlikten ayrı olduğuna ilişkin düşüncesi, çocukluğu ayrı bir araştırma alanı olarak şekillendirmenin hem mümkün olma durumu hem de bir sonucu olmuştur. Yetişkin-çocuk ikiliği, çocukluğun yetişkinlikten tamamen farklı olduğu, kendisine özgü bir durumunun olduğu ve bunlarla birlikte “betimlenebilir, incelenabilir, hatırlanabilir ve açıklanabilir bir yetişkin olması süreci olarak yapılandırılmıştır” (Prout, 2005, s. 35). Modernitenin çocuğa bakış açısı, sadece çocuğa yönelik bir belirlenim değil, aynı zamanda “yetişkinlikle ilgili konumlandırma ve anlamlandırma yöntemidir”. Diğer bir deyişle modern çocukluk düşüncesi, modern yetişkinliğin sınırlarını belirleyen, yaşamın normal akışını değiştiren bir tasavvurdur (Öztan, 2019, s. 4). Bu doğrultuda on yedinci yüzyıldan itibaren daha etkin bir şekilde oluşmaya başlayan çocukluk düşüncesi, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda çocukluğun ayrı bir dönem olarak görülmesine neden olmuştur. Bu dönemlerde ise çocuğun eğitimine önem verilmesinin ve kamusal alanda belirli yerlerde sınırlandırılmasının yolu açılmıştır. Modern çocukluk kavramının inşa edilmesinde eğitim ve okullaşma etkili olmuştur. Evrensel ve modern çocukluk tasavvurunu oluşturarak çocukları kamusal alanda belirli mekanlarda sınırlayarak Ariès’in Orta Çağ toplumunda ifade ettiği çocuğun kamusal ve yetişkin yaşamının bütün alanlarında bulunma düşüncesini tersine çevirmiştir. Çocukların okul ve aile ile sınırlanan alanları, onların yetişkinlerden farklılıkları doğrultusunda ayrımlaşmanın bir getirisi (Demir Gürdal, 2013, s. 9). “Çocukların kamusal alanda yer almaması yirminci yüzyılda modernleşmenin bir parçası olarak dünyaya ihraç edilen ve yayılan bir fikir halini almıştır. Okul devamsızlığı ve çocukların ücretli işlerden çıkarılması evrensel bir çocukluk idealinin parçası haline gelmiştir” (Prout, 2005, s. 36).

Modern çocukluk kavramının inşası, Rönesans ve Aydınlanmadan sonraki üç yüzyılın temel varsayımlarını ve inançlarını açık biçimde yansıtmaktadır. Yaklaşık olarak on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Postmodern Dönem’e geçilmesiyle birlikte, dönemin bakış açıları ve şartları yansıtacak biçimde çocukluğun yeniden şekillendirildiği görülmektedir. Dönüşüm süreci incelendiğinde modernitenin bütün çocukların “ırk, etnik köken ya da kültürden bağımsız” olarak paylaştığı evrensel bir çocukluğa inandığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Postmodern Dönemde evrensel çocukluk fikrinden vazgeçilmiştir. Bütün çocukların bazı açılardan benzer oldukları ifade edilirken, diğer yönlerden ise oldukça farklı oldukları vurgulanmaya başlanmıştır (Elkind, 2001, s. 231). Postmodern çocukluk, II. Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan toplumsal olaylar, neoliberalizm ve küreselleşmenin neden ve sonuçları doğrultusunda oluşan birey, aile ve toplum gerçekliği içinde ele alınmalıdır. Modern çocukluk ideali ve çocukluk düşüncesi, liberal ulus devlette biçimlendiyse Postmodern çocukluk tipi ve düşüncesi de neoliberal Postmodern Dönemin küreselleşme boyutunda şekillenmiştir (İnal, 2020, s. 34-35). Tarihsel süreçte yetişkinlik kavramının değişikliğe uğraması gibi çocukluk kavramı da değişikliğe uğramıştır. Yirminci yüzyılın sonları, çocukluğun yok oluşunun incelenmeye başlandığı bir dönemdir. Kapitalizm ve neoliberal politikaların getirileriyle “tüketen çocuk” tipi oluşmuştur. Çocukluğun yok oluşuyla birlikte bugün geleneksel ve modern çocukluk imgesinden bahsedilmektedir. Çocukluğun bu şekilde tanımlanması, küreselleşmenin bir aradalık özelliğinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşmenin bu doğrultuda bir aradalık özelliği hem dünya ölçeğinde hem de ulusal boyutta görülebilir (Sormaz ve Yüksel, 2012, s. 996).

2. İdeal Türk Çocuğu

İdeal çocuk profili, belirli nitelikler doğrultusunda tanımlanmaktadır. Bu noktada ideal Türk çocuğu için ifade edilen nitelikler “bağımsızlığa düşkünlük, bilimsellik, cömertlik, Cumhuriyetçilik, çalışkanlık, dayanışma, doğruluk, fedakârlık, görgülü olmak, hoşgörülü olmak, itaat etmek, iyi kalpli olmak, kötü alışkanlıkları olmamak, millî menfaati düşünmek, kendine güvenmek, sağlıklı olmak, saygılı olmak, sorumluluk sahibi olmak, tutumlu olmak, şerefli olmak, vatansever ve yardımsever olmak” şeklinde tanımlanmaktadır (Kılıç, 2024, s. 106). İdeal Türk

çocuğunun bu kavramlar ile nitelendirilmesi, onun için belirlenen profili de göstermektedir. Bundan dolayı çocuklar, ideal çocuk profiline göre yetiştirilmeye çalışılmaktadır. İdeal Türk çocuk imgesinde dönemlerin etkisinin olduğu görülmektedir. İdeal Türk çocuk imgesi, Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi şeklinde sınıflandırarak ele alınabilir.

Osmanlı'da çocuğun özne olarak kabul edilmesine imkân sunan yapı, Batılılaşma projesinin söz konusu olmasıyla ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlamıştır. Çocuklara yönelik hazırlanan metinler tarihsel bir bakış açısıyla incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin Batı'da daha çok Fransa özelinde 1789 sonrası müstakbel çocuk fikri, Osmanlı'da II. Meşrutiyet döneminde görülmektedir (Öztaş, 2019, s. 58). II. Meşrutiyet Dönemi, iç ve dış siyasal sorunların gölgesinde siyasetçilerin devleti kurtarmanın yanında aynı zamanda toplumu da dönüştürmek gibi bazı dönemlerde birbiriyle uzlaşmayan iki amacı aynı zamanda yerine getirmek istedikleri bir dönem olarak ifade edilmektedir. “Bu dönemin en ayırt edici ve belki de en radikal yönü ise tebaadan vatandaşa geçiş sürecidir” (Üstel, 2008, s. 30). II. Meşrutiyet bu noktada yeni bir başlangıca yol açmıştır. Bu başlangıç, çocuğun bağımsız bir özne olmasına imkân sunmuştur. II. Meşrutiyet'in sunduğu bu imkanların temelinde Tanzimat Dönemi'nin etkisi bulunmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde ideal çocuk profili, “vatanseverlik, ahlak, çalışkanlık” gibi özelliklerle şekillenme sürecine girmiştir (Koçer, 2020, s. 1220). Bu ideal çocuk profili ile birlikte çocuk, bağımsız bir özne olmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet ile de kamusal özneye dönüşmesi söz konusu olmuştur. Çocuk kamusal özneye dönüştüğü için artık sadece ailesine ait değildir. “Çocuk kimi zaman ulusun, kimi zaman ırkın geleceğidir. Yarının üreticisi, askeri ve vatandaşdır” (Üstel, 2008, s. 32).

Osmanlı'da çocuğun, milletin ve devletin geleceğinin güvencesi olarak görülmesi ile birlikte çocuğun eğitim ve terbiyesi, toplumsal anlamda bağımsız bir ilgi alanı olarak şekillenmiştir. Çocukluğun modern okulların kurulması ve siyasal akla ve onun kurduğu düzene uygun bir şekilde yetiştirilmesi düşüncesi, Batı'da meydana geldiği gibi Osmanlı-Türk modernite projesinde de bir sosyal-politik amaç haline gelmiştir (Öztaş, 2019, s. 6). Çocuğun bu amaç doğrultusunda yetiştirilmesinde okul çok önemli bir konuma sahiptir. Yani amaçlanan yeni insan profiline hayat kazandıracak en önemli kurumlardan biri okuldur, bilhassa ilkokuldur (Üstel, 2008, s. 30). Okul, yeni insan profiline ideal bir çerçeve çizerek bu profilin yaygınlaşmasını ve çocuğun bu profile göre yetiştirilmesini sağlamaktadır. Bu durumda okul, ideal çocuk profilini oluşturmada önemli bir rol üstlenmektedir. Schnapper, bütün ulus teorisyenlerinin- Rousseau, Kant, Fichte ve Mauss- okulun rolünü önemli gördüklerini belirtmektedir. Bunun nedeni okulun teknik bilgi vermesinden değil, vatandaşın okulda şekillendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Yani her şeyden önce vatandaş okulda inşa edilmektedir, sosyalleşmesi okulda aşılanmaktadır ve geliştirilmektedir. Vatandaşlara, toplumsal yaşama dahil olabilmelerini sağlayabilecek gerçek araçlar okulda verilmektedir. Siyasetin demokratik vasfı burada okunmaktadır. “Okul sınırlı bir evrene ait olan küçük bir topluluğun fertlerini yurttaşla dönüştürmektedir” (Schnapper, 1995, s. 45, 142). Osmanlı Dönemi'nde ideal çocuk profili bu şekilde inşa edilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise yeni bir vatandaş oluşturulması gerekmektedir. Bunun için inşa edilmek istenilen ideal çocuk profilinin örüntüleri oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra yeni bir düzen kurulmuştur ve bundan sonraki amaç ulus-devletin inşa edilmesi olarak görülmüştür. Bu süreç, siyasal, ekonomik ve hukuk gibi alanları dönüştürürken yeni bir dil, tarih ve kültür oluşturmaya da hedeflemektedir. Bu paralelde kurulan Cumhuriyet'in vatandaşı da inşa ederek yeni bir toplum oluşturması gerekecektir (Koçer, 2020, s. 1222). Bu yeni toplumun oluşması için ise eğitim en önemli ideolojik aygıttır. Yani “topluma/gelecek nesillere Cumhuriyet'in değerlerini benimsetmek, ulusal kimlik ve bilinç kazandırmak ve onları yurttaşla, ümmetten/tebaadan yurttaşla/ulusla dönüştürmek için en etkili araç eğitimidir” (Koçer, 2020, s. 1222). Bu doğrultuda Cumhuriyet'in yöneticileri ve aydınları, inşa edilecek toplum için yeni insan yetiştirmek amacıyla eğitime özel bir anlam atfetmişlerdir. Yeniden inşa edilmeye çalışılan siyasal ve toplumsal düzenin, ideolojik söylemler aracılığıyla yeni nesillere aktararak onaylanması ve benimsetilmesi hedefiyle eğitime önemli bir rol

verilmiştir (Selçuk Şirin, 2013, s. 1276-1277). Eğitim bu rolünü süreç içerisinde resmi bayramlarda ve çeşitli marşlarda pekiştirmektedir. Andımız ve 23 Nisan bu göreve örnek olarak verilebilir.

Andımız, Cumhuriyet'in ideal çocuğunun ifade edildiği bir yemindir. Cumhuriyet'in ideal çocuk profili erken Cumhuriyet Dönemi ders kitaplarında belirtilmiştir. Cumhuriyet'in kurucuları, nasıl bir Türk çocuğu ve vatandaşı istediğini eğitim ile vatandaşa aktarmıştır. “Bu Dönemin ders kitaplarında çocuğun kim olduğu, nereden geldiği, görev ve sorumluluklarının neler olduğu, Cumhuriyet'in ondan neler beklediği tek tek sıralanmıştır” (Kılıç, 2024, s. 93). “Bugünün çocukları, yarının büyükleri” söylemi, 1930 yılından itibaren, 23 Nisan Bayramı'nda resmi makamları çocuklara bırakma geleneği devam etmektedir. İfade edilen tarihten sonra 1980 yılına kadar duraklamalarla devam etmiştir. Daha sonra hemen her yıl 23 Nisan Bayramı'nın ritüeli haline gelmiştir. Bu uygulama ilk başladığından itibaren uzun yıllar yalnızca vali ve belediye başkanlarının görevini devralma şeklinde görülmekteydi. 1984'ten itibaren cumhurbaşkanı, başbakan ve hükümet üyeleri de makamlarını çocuklara devretmeye başlamıştır (İnan, 2024, s. 77). Çocuklar bu görevleri, istenildiği şekilde yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Çocuklara bu görevlerin verilmesi, geleceği inşa edecek kişiler olarak görülmelerinden kaynaklanmaktadır. Bunun için ideal Türk çocuğu yılmadan vatani ve milleti için çalışmalıdır ilkesi ile yetiştirilmeye çalışılmaktadır.

Süreç içerisinde yetiştirilmek istenil ideal Türk çocuk profilini günümüzde de görebiliriz. Günümüz ideal Türk çocuğu profilinin oluşturulduğu 1923-1950 yıllarının ardından bugüne bakıldığında Türk çocuğundan istenilen “yine çalışmak, Türklüğü ile övünmek, Cumhuriyet'i ileriye taşıma” davranışları göstermesidir. Bu kavramlar bugünde canlılığını devam ettirmektedir. Yeni nesillerden istenilenlerde yirmi birinci yüzyıl çerçevesinde Cumhuriyet'in 100. yılında da “Cumhuriyet'i korumak, Türk milleti için çalışmak ve Türk devletini çağdaş uygarlıklar düzeyine çıkarmaktır”. Yüzyıllık süreçte Türk çocuğunun bütün özellikleriyle inşa edildiği bu kimliğin sürekliliği Cumhuriyet ile eşleştirilmiştir. “Türk çocuğu, Cumhuriyet rejiminin yılmaz bekçisi olmuştur” (Kılıç, 2024, s. 115). Günümüzde Türk çocuğunun geçmiş dönemlerde ki gibi yetiştirilmeye devam edilmesi, ona yüklenilen anlamın ve görevin varlığını koruduğunu göstermektedir. Bundan dolayı günümüzde ideal Türk çocuk profil yetiştirme düşüncesi devam etmektedir. Ancak günümüzde çocuğa yüklenilen anlamlar değişip-dönüşmektedir. Bu değişim ve dönüşüm Türk çocuğunu da etkilemektedir. Çünkü, değişim ve dönüşümler yalnızca bir mekân, bir bölge veya bir ülke ile sınırlı kalmamaktadır. Ortaya çıkan bir olay dünyanın birçok bölgesinde yaşayan insana ulaşmakta ve kuşatmaktadır. Çocukluk konusunda da bu ifade edilenler geçerliliğini korumaktadır. Günümüzde çocuk başarılı, iyi performans gösteren bir birey olarak piyasa (neoliberalizm) taleplerine ve ebeveynlerin beklentilerine göre yetiştirilmektedir. Eğitim, spor ve sanat kurslarına giderek birçok alanda kendisini geliştiren ideal çocuk profili çizilmektedir. Sosyal ve ekonomik refahı yüksek olan meslekler tercih edilmektedir. Bu durumda çocuklar birer projeye dönüşmektedir. Bu bağlamda ideal Türk çocuğu yetiştirme düşüncesinin proje çocuğa dönüştüğü tartışılmaktadır.

3. Proje Çocuk

İdeal çocuk imgesi, dönemlere göre benzerlik ve farklılık göstermektedir. Bu benzerlik ve farklılıklar; devrimlere (Fransız Devrimi), toplumların ilkelerine, ailelerin yetiştirmek istediği çocuk profiline, dönemin şartlarına ve beklentilerine göre değişmektedir. Bu değişimler, birbirlerinden etkilenecek de gerçekleşmektedir. Vatana ve millete saygılı, milli değerlerini koruyan ve ülkesi için savaşan ideal çocuk imgesi, aileler için de makbul bir çocuk profili olarak görülmektedir. Günümüzde ise ideal çocuk profili; başarılı, yüksek performans gösteren, birçok farklı kursa giden, birden fazla dil bilen şeklinde idealize edilmektedir. Süreç içerisindeki bu değişim, vatani ve milleti için yetiştirilen ideal çocuk imgesinin yok olduğu veya göz ardı edildiği anlamına gelmemektedir. Ancak ülkenin yarınlarının emanet edileceği çocuk, bugün akademik başarı sonucunda elde edilecek refaha ve sosyal konfora göre yetiştirilmektedir. Başka bir deyişle,

vatanın ve milletin geleceği olarak görülen çocuk, bugün için bir proje haline dönüşmüştür. Bu ise “proje çocuk” profilinin oluşmasına yol açmaktadır.

“Proje çocuk”, günümüzde sıkça duyduğumuz bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. “Proje çocuk” yeni doğan çocuklara Türkçeden önce İngilizce öğrenmesi için Filipinli bakıcı tutan, dünyaya geldiği andan itibaren etkinlikleri, alacağı eğitimin aşamalarını, mesleki tercihini, yani tüm yaşamını “en iyi”, “en mükemmel” şekilde tasarlamaya çalışan ebeveynlerin yetiştirdiği çocukları ifade etmektedir (Mestçioğlu, 2023). “Proje çocuk” yetiştirmek, eğitilmiş ve geliri iyi olan aileler arasında daha yaygın görülmektedir. “Proje çocuğun”; isteklerine, yeteneklerine, yapısına neredeyse hiç bakılmadan beklentiler yüklenmektedir. Çocuğun hem akademik hem de sanat ve spor faaliyetlerinde becerilerini mükemmel bir şekilde geliştirmesi istenilmektedir. Çocukların yaşamlarının her noktası-arkadaşları, ders çalışma, uyuma, yeme, giyinme-onlar doğmadan önce belirlenmektedir. Bu belirlenme durumu, çocuğun sürekli performans göstermesine yol açmaktadır. Çocuklar kurstan kursa, etkinlikten etkinliğe koşuşturılmaktadırlar. Bu çocuklar, “kusursuz görünürler ve ambalajları güzeldir” (Fikriyat, 2018). Proje çocukların her alanı farklı programlar ve etkinliklerle donatılmaktadır. Bu donatılma ise uzmanların veya yetişkinlerin denetimi ve müdahalesi altındadır. Yani çocuğun bütün alanları bu şekilde kuşatılmaktadır. Ebeveynler, çocuklarının etkinliklerinin tamamını takip etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu etkinliklerden en iyi başarıyı elde etmelerini istemektedirler (Sayar, 2010, s. 108). Beklenen başarı için özel kurslar, uzmanlar vb. kişilerden ve kurumlardan destek alınmaktadır. Ayrıca en iyi okullara ve bölümlere gönderilmek istenilmektedir (Proje okulları, Fen lisesi, Tıp ve Mühendislik vb.). Bu isteklerini genellikle eğitim ile gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar.

İnal’a göre (2024, s. 64) “Bugün çocukluğu üst belirleyen eğitim kurumu, her sınıf ve çevreden ebeveyn için başarının gerçekleşmesinin anahtarı olarak görülmektedir. Cumhuriyet’in başında çocuk, ülkenin yarınlarında kendisine emanet edileceği bir ulusal-politik misyona gönderilirken bugün ise çocuğun yarını, öncelikle okul üzerinden elde edilecek akademik başarının ekonomik refaha ve sosyal konfora yol açacağı beklentisine göre düşünülmekte ve dizayn edilmektedir. Geçmişte çocuk bir milletin geleceğiyken, günümüzde artık her ebeveyn için çocuğu, kendi bireysel idealleri içinde sınırlanan bir özel yatırım projesidir. Bu bakımdan Cumhuriyet için çocuk (luk) meselesi az-çok bir ütopyayken, bugün ise piyasa parametrelerine göre bir projedir. Ütopyadan projeye doğru değişim, pozitivist idealizmden kapitalist pragmatizme doğru dönüşümü imlemektedir”. Kapitalist pragmatizm, ideal çocuk profilinin değişmesine neden olmaktadır. Çocuk, piyasa odaklı ya da piyasanın taleplerine yönelik yetiştirilmektedir. Bu durumda çocukluk devletin değil, piyasanın getirileri doğrultusunda idealize edilmektedir. Cumhuriyet, ulusal düzlemde de olsa evrensel bir çocuk modeli oluşturmayı hedeflemekteydi. Bu model, modernleşme hareketiyle kurulmaya çalışılmıştır. Bugün modern olmak çaba gösterilmesi gereken bir şey değil, çünkü her çocuk az-çok modern bir çevreye gözlerini açmaktadır. Ancak devlet, piyasa ve toplumsal sınıf sonraki basamakları -statü, semt, konut, arkadaşlık, tatil, kültür ve sanat vb.- belirlemektedir. Bütün çocuklar aynı çizgi film karakterine gülebiliyor olsa da okul nitelikleri farklılık göstermektedir. Yani değişim, farklılıkları artırıp yoğunlaştırırken farklı çocuklukların oluşmasına neden olmaktadır. Bundan dolayı çocuk ve çocukluk deneyimi ve çocukluk düşüncesi dönüşmektedir. Örneğin Osmanlı’nın son döneminde öğrencilerin “padişahım çok yaşa” söylemleri Cumhuriyet Dönemi’nde “Mustafa Kemal Paşa çok yaşa”ya dönüşmüştür. Günümüzde ise “kendini milleti için feda etme, liderlik kültürüne bağlanma ve kamusal felsefe içinde yoğrulma etkisiz bir söylemdir”. Müfredat ve bazı velilerin isteklerinin ilerisinde bir şey değildir (İnal, 2024, s. 64).

Yukarıda ifade edilen profildeki çocuğun en ayırt edici özelliği, toplumsal değerlerin dışında bireyci değerlere göre toplumsallaşmasıdır. Türkiye’de bu profildeki çocuk, devletin eğitim modeli ve medyada üretilip gösterilen çocukluk tipinde gerçeklik kazanmaktadır. Devlet ve özel sektör, yirmi birinci yüzyılın çocuk modeli ve egemen çocukluk profili konusunda uzlaşmış ve aynı şekilde hareket ediyor gibi görüldüğü belirtilmektedir. Bu harekette; tüketimin

üretimden daha çok görünür kılınması, kamusal sektörün aksine piyasanın öncelenmesi, yerelliğin aksine küreselleşmeye kıymet verilmesi, bireysel performanslar üzerinde daha çok yoğunlaşılması, tarihsel geçmişin nostaljik ancak bireysel geleceğin ideal olarak tasarlanması, geleneğin korunması ama ileri teknoloji ve steril yaşam biçimini öncelenmesi şeklinde ilkeler edinilmektedir. Devletin özel sektörlerle birlikte belirlediği Postmodern çocuk profili ve çocukluk hayalinin en genel hali eğitim (okul) ve medyada (TV) görülmektedir. Devlet bürokrasisi ve iş dünyası, eğitim ve medyayı birlikte kullanabiliyor. Bundan dolayı yolları örtüşmektedir. İfade edilen örtüşmeden eğitim, ulus-devletin dışında bir yere yerleştirilmektedir. “Ulusal sınır ve değerler ise küresel ilişki ve değerler adına terk edilmektedir”. Bu terk ediliş ilköğretim müfredatında görülmektedir. Yerel ve toplumsal değerlerin aksine neoliberal bireyci küresel değerlerin belirlendiği bu eğitsel aşamada ulus-devletin çocuğa attığı izlenim giderek kırılmaktadır (İnal, 2020, s. 37). Eğitsel aşamada neoliberalizm değerlerinin benimsenmesi, eğitimin amacının dönüşmesine neden olmaktadır.

Eğitim hizmetinin neoliberal piyasaya dahil olması, eğitimin kamusal olma şartlarını değiştirmiş ve piyasada alınıp satılabilen bir meta niteliğine dönüştürmüştür. Neoliberal politikalar, insanı kuşatarak sistemin işleyebilmesi için ekonomik sistemle uyumlu olacak biçimde rasyonel yetiştirmeye çalışmaktadır. Bu durumda öğrenciler kendilerini beşerî sermaye olarak görüp yaratıcılıktan uzaklaşmaktadırlar. Öğrenciler, eğitimlerini yaratıcılıktan daha çok ileride gelire dönüştürebilecekleri bir oluşum sürecine yöneltmektedirler. Dolayısıyla neoliberal politikada eğitim, “insandan rekabetçi bir birey veya homoeconomicus” oluşturma gayreti içerisine girmektedir (Uçkaç, 2019, s. 798). Eğitimin amaçları ve yapısı piyasa doğrultusunda belirlenmiştir. Bundan dolayı üniversite sanayi iş birliği, okul sanayi birlikteliği şeklinde piyasanın taleplerini karşılayabilecek bir eğitim modeli oluşturulmuştur. Neoliberalizmin eğitimin amaçlarını ve kazanımlarını piyasaya göre oluşturması, “uygulamada sertifikalandırma, sınav sistemleri, yaygın eğitim kapsamında açılan kurslar, özel dersler, kurslar vb.” şekilde meydana gelmektedir. Bu doğrultuda piyasada iş bulma imkanına göre kişiler, eğitimlerini ve tercihlerini şekillendirmektedirler. Eğitim sistemi bu sürece kayıtsız kalmayarak ideal olan yapı işleyiş ve süreçlerini bu paralelde değiştirmeye başlamıştır. Piyasa doğrultusunda devam eden eğitim sistemi kişiyi özgürleştirmenin aksine onu şekillendiren ona form veren bir yöntem izlemiştir (Türkkaş Anasız, 2023, s. 63). Eğitim sisteminin bu şekilde devam etmesi sınıflar arası eşitsizliğe de neden olmaktadır. Ayrıca farklı sınıfların eğitim imkanlarına ulaşmasını da bulunan sınıfa göre etkilemektedir. Bu durumda satıcı-müşteri ilişkisi piyasanın talebine göre devam etmektedir.

Neoliberalizm satıcı-müşteri ilişkisi sorunsuz bir şekilde ilerlemektedir. Bundan dolayı ebeveynler rekabetçi piyasada çocuklarının iş bulabilmeleri için kendi gayretleriyle kurs ve eğitim arayışı içine girmekte ve maliyetlerini de kendileri karşılamak zorunda kalmaktadır. Bu durum üst sınıfta yer alan ebeveynler için sorun olmazken daha alt sınıfta yer alan ebeveynler için eşitsizliği derinleştirmektedir (Türkkaş Anasız, 2023, s. 67). Pazarlanmış planlarda ekonomik sermayesi iyi olan ailelerin vakitleri olduğu için farklı okullara gitmektedirler. Bu aileler birden çok arabaya sahiptir ve çocuklarını daha iyi okullarda okutmanın maliyetini üstlenmektedirler. Okul sonrası çocuklarının programlara ve kamplara (dans, müzik, bilgisayar dersleri) gitmelerini sağlamaktadırlar. Çocuklara sunulan bu imkanlar, onlara kolaylık sağlamaktadır (Apple, 2002, s. 34). Ekonomik sermayesi iyi olan ailelerin çocukları sunulan imkanlar doğrultusunda iyi fırsatlar yakalarken bu imkanlara sahip olmayan ailenin çocukları bu yarışta geri kalmaktadırlar. Bu durum neoliberalizmde bireyin başarı-başarısızlığı, yetenekli-yeteneksizliği olarak değerlendirilmektedir. Yani neoliberalizme Sosyal Darwinizm’ in eklenmesiyle bireye kendisini yetiştirme görevi yüklenmiştir. Birey başarı ve başarısızlıklarından, yenilgilerinden sorumlu tutularak toplum ve birey denetim altında tutulmaya çalışılmaktadır. Bu amaca yönelik eğitim politikalarında bireyselleştirme ve rekabetin ilk sıralara geçmesi, eğitim sisteminin dinamiği ve işleyişinin önemini arttırmıştır (Uçkaç, 2019, s. 795). Neoliberalizm gücünü neo-darwinciliğe dayanmasından almaktadır. Burada yeteneklilerin iş sahibi olduklarına yönelik bir algı bulunmaktadır. Bu algı işsiz olanların, yeteneksiz oldukları anlamına gelmektedir (Bourdieu,

2006, s. 34-35). “Neoliberal performans toplumunda başarısız olan kişi, toplumu ya da sistemi sorgulamak yerine başarısızlığından kendini sorumlu tutar ve utanç duyar” (Han, 2020a, s. 16). Bu durumda günümüz toplumu artık Foucault’nun ifade ettiği disiplin toplumu değildir. “Yirmi birinci yüzyılın toplumu artık bir disiplin toplumu değil performans toplumdur. Sakinleri de itaatkâr özne değil, performans öznesidir” (Han, 2020b, s. 17). Performans toplumunun kipi “-ebilmek”tir. “Tasdik etmenin topluluk ismi olan “evet yapabiliriz” (yes we can) performans toplumunun pozitif karakterini dile getirmektedir. Yasak, emir veya kaidenin yerini proje, girişim ve motivasyon almaktadır” (Han, 2020b, s. 18). Bu durumda performans toplumu olumlama üzerinden girişimlerini gerçekleştirmektedir. Performans öznesi de bu olumlama halinden hareket etmektedir. Bu olumlama: başarabilirsin, yapabilirsin, üstesinden gelebilirsin şeklindedir.

Neoliberal performans toplumunda, performans öznesinin (proje çocuk) istenilenleri yerine getirebilmesi için belirli mekanların, teşviklerin ve projelerin olması gerekmektedir. Bu toplumda istenilenler ideolojik aygıtlara ile gerçekleştirilmektedir. Althusser “din, öğretimsel (değişik özel okul ve devlet okulları), aile, hukuk, siyasal, sendikalar, haberleşme, kültürel” yapıları ideolojik aygıt olarak tanımlamaktadır (Althusser, 2002, s. 33-34). Althusser’ in ifade ettiği ideolojik aygıtlar içerisindeki öğretimsel yapılar üzerinden konu ele alındığında özel okulların piyasanın isteğine göre öğrenci yetiştirmesi, proje okulların yaygınlaşması, sınav sisteminin yarış halinde sürdürülmesi, kazanılmak istenilen bölümlerin piyasanın taleplerine göre belirlenmesi örnek olarak verilebilir. Bunların gerçekleşmesi içinde çeşitli eğitim, sanat ve spor kurslarına gidilmesi gerekmektedir. Çünkü performans öznesi olan “proje çocuk” her alanda yetiştirilmek ve donanımlı hale getirilmek istenilmektedir. Proje çocuğun bu şekilde yetiştirilme arzusu; çocuğu kurstan kursa, eğitimden eğitime gidip gelen bir yaşama sıkıştırılmaktadır. Çocuğun bu sıkışık yaşamında ebeveynler çocuklarının başarılı olması için onları en iyi şekilde korumaktadır. Ebeveynler güçleri yettiği kadar çocuklarının her istediklerini yapmaktadırlar. Çocuktan bunun için oldukça yüksek bir performans beklenmektedir. Ancak çocuklardan beklenen bu performans, çocukları tek tipleştirmektedir. Farklılıklarını ve yaratıcılıklarını yok etmektedir.

Çocukların bu durumuna, Rousseau’nun fikirlerine yer vererek onların farklılıklarını ve onlardan neler beklenilmesi gerektiğine açıklık getirilebilir. Rousseau, çocukların becerilerini keşfetmeleri ve ne olmak istedikleri konusunda onları özgür bırakmamız gerektiğini belirtmektedir. Çocuklara meslek sahibi olmalarını değil, insan olmayı öğretmemiz gerektiğini vurgulamaktadır ve onların meslek sahibi olmadan önce insan olmalarını ifade etmektedir. “Çünkü, bir insan ne olmak istiyorsa ya da ne olması gerekiyorsa onu olabilir, sonra vazgeçip başka bir şey olabilir ama o daima kendisi olarak kalacaktır” (Rousseau, 2009, s. 13).

Sonuç ve Öneriler

Çocukluk düşüncesi tarihsel süreç içerisinde değişiklik göstermektedir. Bu değişim geleneksel ve modern dönem üzerinden açıklanabilir. Geleneksel dönemde çocukluk düşüncesi yokken, modern dönemde ise çocukluk düşüncesi oluşmuştur. Geleneksel dönemde çocukluk düşüncesinin olmaması, çocuğa değer verilmediği anlamına gelmemektedir. Çocuk bu dönemde yaptıklarından sorumlu tutulmakta ve erken yaşta yetişkin yaşamına dahil edilmekteydi. Modern dönemde çocukluk, yetişkinlikten ayrı bir dönem olarak görülmektedir. Kendisine özgü durumlarının olduğu fark edilmiştir. Çocukluk, ayrı bir araştırma alanı olarak görülmeye başlamıştır. Matbaanın icadı, eğitim, Rönesans, Aydınlanma ve ulus devlet çocukluk düşüncesinin gelişmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler çocukluk düşüncesinin, yeni bir evrede değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Örneğin ulus devlet politikalarına bakıldığında çocuk, ulus için önemli bir gelecek olarak görülmektedir. Bunun için çocuk, geleceğin kurtarıcısı, ulusun emanet edileceği kişidir. Çocuğa yüklenilen bu anlamlar, ideal çocuk profilinin oluşmasını sağlamaktadır. İdeal çocuk profili; vatanına ve milletine sadık, çalışkan, sorumluluk alan, saygılı, sağlıklı, itaatkâr, yardımsever şeklinde tanımlanmaktadır. İdeal çocuk profilinin yetişebilmesi için eğitim en önemli araç olarak görülmektedir. Eğitim sürecinde çocuğa sorumlulukları, nasıl bir birey olması gerektiği öğretilmektedir. İdeal çocuk profilinin oluşturulması günümüzde de

varlığını devam ettirmektedir. Ancak eğitim piyasa taleplerine (neoliberalizme) göre şekillendirilmek istenmektedir. Sosyal ve ekonomik refahı yüksek olan meslek ve bölümler tercih edilmektedir ve ebeveynlerin çocuğu proje olarak görmesi, ideal çocuk düşüncesinin dönüşmesine neden olmaktadır. Bu noktada ideal Türk çocuğu, proje çocuğa dönüşmektedir. İdeal Türk çocuk yetiştirme düşüncesinin, yukarıda ifade edilenler (eğitimin piyasa taleplerine (neoliberalizme) göre şekillendirilmesi, sosyal ve ekonomik refahı yüksek olan mesleklerin ve bölümlerin tercih edilmesi, ebeveynlerin kendi isteklerine göre çocuğu proje olarak görmeleri) noktasında dönüşüme uğradığı ifade edilebilir. “Proje çocuk”, her alanda mükemmel yetiştirilmek istenmektedir. Bu durumda çocuk, kendisinden beklenenleri yerine getirebilmek için performans göstermek zorunda kalmaktadır. Bu performans gösterisi, çocuğu yıpratmakta ve çocukluğunu yaşamasına engel olmaktadır. Çocuğun hayatı kurstan kursa, eğitimden eğitime devam etmektedir. Çocuğun yoğun ve çoklu bir şekilde aldığı eğitim ve kurslar yaratıcılığını örselemektedir. Çünkü çocuğa hızlandırılmış ve paketlenmiş sınava yönelik eğitim ve kurslar verilmektedir. Bu durumda çocuklar sosyal ve ekonomik refahı yüksek olan meslekleri, bölümleri ve okulları tercih etmektedir. Bu meslek/bölüm/okullar tıp, mühendislik, teknolojiye uygun bölümler, fen liseleri şeklinde sıralanabilir. Sunar’ ın (2020, s. 43-44) yaptığı çalışmada da iş garantisi olan mesleklerin prestijinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Bu meslekler içerisinde ise en prestijli mesleğin ise hekimlik olduğu belirtilmektedir. Prestijli mesleklerin ve bölümlerin tercih edilmesi dönemin şartlarına ve taleplerine göre değişiklik göstermektedir. Diğer bir taraftan ise modernite ile birlikte çocukluk düşüncesinin değişmesi, çocuğun eğitime verilen değerinde değişmesine yol açmaktadır. Yani bu dönemde değişen çocukluk düşüncesi, beraberinde yeniliklerin ve değişimlerin de oluşmasına sebep olmaktadır. Bu çerçevede ülkemizde modernleşme ile birlikte çocuğun eğitime verilen önem artmıştır. Rönesans, Aydınlanma düşüncesi ve Sanayi Devrimi ile toplumda köklü değişim ve dönüşümlerin gerçekleşmesi, eğitim felsefesinin oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemlerde aklın üstünlüğü öncelikli hale gelmiş, fikir özgürlükleri ve evrensel olma amacı, eğitim alanında gelişmenin tek kıstası olmuştur (Şenkaloğlu, 2021, s. 27). Osmanlı’da başlayan modernleşme süreciyle birlikte eğitim önemli bir konum elde etmiştir. Bu durumda Osmanlı modernleşmesinin en önemli taraflarından birini eğitim oluşturmaktadır. Modernleşme bir amaç olarak görülmüş, bu amaca ulaşmak için en güçlü unsurlardan birinin eğitim ve bilim olduğu dikkate alınmıştır (Alkan, 2008, s. 24). Cumhuriyet döneminde ise eğitim, çağdaş ilkeler doğrultusunda devam ettirilmeye çalışılmaktadır. Okullarda verilen eğitim, eğitim alanındaki reformlar bu ilerlemenin kanıtını oluşturmaktadır.

Son olarak tarihsel süreç içerisinde değişen çocuğun eğitim süreci, çocuğun dönemin ideolojilerine, isteklerine, hayallerine ve hedeflerine göre yetişmesini sağlamaktadır. Çocuk bu belirlenenler ve istenilenler doğrultusunda tercihler yapmaktadır. Bu tercihler, çocuğun hayatının önemli noktalarını şekillendirmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda ideal Türk çocuğunun, proje çocuğa dönüşümünde çocukta piyasanın taleplerine göre bir eğitim alması istenilmektedir. Bu istek, eğitim kurumları aracılığıyla başlamaktadır. Eğitim kurumları bu doğrultuda çocuğu sınav odaklı ve bunun sonucunda prestijli meslekleri tercih etmeye yönlendirmektedir. Çocuk belirlenen mesleklere ve hedeflere ulaşabilmek için başarılı olmak zorundadır. Bu başarı çocuğun sürekli performans göstermesini zorunlu kılmaktadır. Performans öznesi olan çocuk, olumlanarak (başarabilirsin vb.) bu süreci tamamlamaya çalışmaktadır. Çocuk sonuç olarak performans öznesine dönüşmektedir. Dolayısıyla projeye dönüşen çocuk yıpranmakta, yaratıcılığını yitirmekte ve çoğunlukla sınav odaklı çalışmaktadır. Bu yönleriyle çocuk aldığı eğitim ve kurslarla kendisini birçok alanda yetiştirebilmektedir. Birçok alanda yetişmesi iyi bir şey olarak görülse de çocuğun istekleri göz ardı edilmektedir. Çünkü çocuk, kendi becerisini keşfetmekte zorlanabilir.

Kaynakça

- Alkan, M, Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(12), 9-84.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (5. Baskı). (Alp, Y ve Özışık, M, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Apple, M, W. (2002). Küresel tehlikeler: Eğitimdeki eşitsizlikler ve neoliberal politikaların bir mukayesesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(1), 23-46.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood a social history of family life*. (Baldick, R, Fransızcadan Çev.). Vintage Books: New York.
- Aydoğmuş Ördem, Ö. (2020). *Çocukluk sosyolojisi: Paradigmalar-paradokslar-eleştiriler*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2006). *Karşı ateşler*. (Yücel, H, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bumin, K. (1983). *Batı'da devlet ve çocuk*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Çocuk Koruma Kanunu. (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5395&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 14.05.2025).
- Demir Gürdal, A. (2013). Sosyolojinin ihmal edilen kategorisi çocuklar üzerinden çocukluk sosyolojisine ve sosyolojiye bakmak. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15(4), 1-26. ISSN: 1303-2860, DOI: 10.4026/1303-2860.2013.0234.x.
- Elkind, D. (2001). Childrearing and education in a changing world. B. Onur (Yay Haz.), *Dünyada ve Türkiye'de değişen çocukluk 3. Uluslararası Çocuk Kültür Kongresi, 16-18 Ekim 2000* içinde (ss. 231-240). Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Fikriyat. (2018). *Modern çağın dayatması: Proje çocuk*. <https://www.fikriyat.com/egitim/2018/05/06/modern-cagin-dayatmasi-proje-cocuk> (Erişim Tarihi: 25.06.2025).
- Han, B, C. (2020a). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (4. Baskı). (Barışcan, H, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B, C. (2020b). *Yorgunluk toplumu*, (6. Baskı). (Yalçın, S, Çev.). İstanbul: Açılım Kitap.
- İnal, K. (2020). Türkiye'de çocukluk: Nereye! S. İçin Akçalı (Ed.). *Çocuk ve medya*. (5. Basım). (s. 13-51). İçinde. Ankara: Nobel.
- İnal, K. (2024). 100 yıl içinde çocukluğun değişen yüzü. S. İnan (Ed.), *Türkiye'de çocuk yıllığı 2023- Yüzyılın çocukluk tarihi- Çocuk ve Cumhuriyet* içinde (ss. 62-66). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- İnan, S. (2024). Çocuk vatandaş-Gürbüz çocuktan habirir çocuğa. S. İnan (Ed.), *Türkiye'de çocuk yıllığı 2023- Yüzyılın çocukluk tarihi- Çocuk ve Cumhuriyet* içinde (ss. 75-89). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- James, A. (2001). Problems, perspectives and practices in the 'new' sociology of childhood. B. Onur (Yay Haz.), *Dünyada ve Türkiye'de değişen çocukluk. 3. Uluslararası Çocuk Kültür Kongresi, 16-18 Ekim 2000* içinde (ss. 214-252). Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler*. (23. Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Kılıç, H. (2024). Cumhuriyet'in ideal çocuğu. S. İnan (Ed.). *Türkiye'de çocuk yıllığı 2023-Yüzyılın çocukluk tarihi- Çocuk ve Cumhuriyet içinde* (s. 90-117). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Koçer, D. N. (2020). İdeal Çocuk' tan Küresel Tüketici' ye: Türkiye'de çocuk dergileri ve çocuk imgesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(31), 1218-1237. <https://doi.org/10.12981/mahder.745700>.
- Locke, J. (1997). *An essay concerning human understanding*. England: Penguin Books.
- Matthews, G, B. (2023). *Çocukluk felsefesi: Küçük zihinler için büyük sorular*. (Ergün, G, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Mendel, G. (2022). *Son sömürge çocuk*. (Portakal, H, Çev.). İzmir: Cem Yayınevi.
- Mestçioğlu, Ö. (2023). *Proje çocuk*. <https://ozlemmestcioglu.com/2023/12/03/proje-cocuk/> (Erişim Tarihi: 25.06.2025).
- Onur, B. (2005). *Türkiye'de çocukluğun tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Öztan, G, G. (2019). *Türkiye'de çocukluğun politik inşası*. (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztekin, H. (2019). Tek parti dönemi çocuk dergilerinde ideal Türk çocuğunun inşası: Yavrutürk ve Cumhuriyet çocuğu dergileri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(2), 1229-1254. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.547979.
- Pollock, L, A. (1983). *Forgotten children: parent-child relations from 1500 to 1900*. London: Cambridge University Press.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*. (İnal, K, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Prout, A. (2005). *Future of childhood: Towards the interdisciplinary study of children*. London and New York: Routledge Falmer.
- Rousseau, J, J. (2009). *Emile: bir çocuk büyüyor*. (Akagündüz, Ü, Yay. Haz.). (8. Baskı). İstanbul: Selis Kitapları.
- Rousseau, J, J. (2019). *Emile ya da çocuk eğitimi üzerine*. (Baştürk, M ve Kızılcım, Y, Çev.). (5. Baskı). Ankara: Kilit Yayınları.
- Sayar, K. (2010). *Proje çocuklarla nereye kadar? Bilim ve Teknik*, 106-109. <https://e-dergi.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.pdf;jsessionid=6V5PsiUWcHJhON9h2BUrY0MM?dergiKodu=4&cilt=43&sayi=698&sayfa=106&yaziid=30128> (Erişim Tarihi: 25.06.2025).
- Selçuk Şirin, F. (2013). İktidar ve çocuk. *Turkish Studies*, 8(8), 1275-1284.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar cemaati: Modern ulus fikrine dair*. (Okur, Ö, Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Sormaz, F ve Yüksel, H. (2012). Değişen çocukluk, oyun ve oyuncağın endüstrileşmesi ve tüketim kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 985-1008. ISSN: 1303-0094.
- Sunar, L. (2020). Türkiye'de mesleki itibar: Dönüşen çalışma hayatı ve mesleklerin sosyal konumu. *Journal of Economy Culture and Society*, Supp(1), 29-59. <https://doi.org/10.26650/JECS2020-0053>.
- Şenkaloğlu, S. (2021). Cumhuriyet dönemi Türk eğitim sistemi ve sorunları. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 24-36.
- Şentürk, Ü. (2024). *Çocukluk sosyolojisi*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Şirin, M, R. (2015). *Çocuğa adanmış konuşmalar 1*. (3. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.

- Şirin, M, R. (2017). Çocuk ve çocukluk: Kültürel ve sosyolojik boyut. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 2(3), 5-13.
- Tezcan, M. (2017). *Çocukluk sosyolojisi*. (3. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Türkkaş Anasız, B. (2023). Neoliberalizm dalgasının etkisinde eğitim paydaşları. *Journal of Research in Education and Teaching*, 12(4), 62-71.
- Türk Ceza Kanunu. (2004). [https:// www.mevzuat.gov.tr/](https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5) mevzuat? Mevzuat No=5237& MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (Erişim Tarihi: 14.05.2025).
- Uçkaç, A. (2019). Neoliberalizm ve küreselleşmenin eğitim üzerindeki etkisi. *Mülkiye Dergisi*, 43(4), 785-809.
- Üstel, F. (2008). “*Makbul vatandaş*”ın peşinde: II. Meşrutiyet’ten bugüne vatandaşlık eğitimi. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Qvortrup, J. (2009). Childhood as a structural form. J, Qvortrup, W, A, Corsaro & M, S, Honig (Ed.). *The palgrave handbook of childhood studies* içinde (s. 21-33). UK: Palgrave Macmillan.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Aging Population and Empty Nest Syndrome in the Process of Demographic Transformation: Social Reflections of Family Isolation

Demografik Dönüşüm Sürecinde Yaşlanan Nüfus ve Boş Yuva Sendromu: Ailede Yalnızlaşmanın Toplumsal Yansımaları

Dr. Betül TAMKOÇ¹

Abstract

The family, a deeply rooted social institution, has undergone significant changes over time due to biological, social, economic, and cultural factors. One major factor driving these changes is the demographic transition, which refers to the shift from high birth and death rates to lower ones. This transition reshapes population structures and, consequently, family dynamics. Declining birth rates have contributed to global population ageing, and the traditional extended family model is increasingly being replaced by nuclear or single-person households. These changes have weakened social support networks. A natural result is the growing number of elderly individuals living alone—often because their children have moved away for education, work, or marriage, or because they never had children. This phase of life, marked by role loss and difficulty adapting, can lead to emotional distress known as Empty Nest Syndrome. As family structures continue to evolve, older adults are experiencing this condition. This study explores how demographic transition and changing family dynamics contribute to the rise of Empty Nest Syndrome among the elderly. In the literature review, databases such as Google Scholar, DergiPark, ULAKBİM, Elsevier, and Taylor & Francis were used, and searches were conducted using keywords such as “empty nest,” “demographic transformation,” and “old age.” In addition, data from TurkStat (Turkish Statistical Institute), UN reports, and relevant books were also included in the study.

Keywords: Ageing, demographic transformation, empty nest syndrome

Paper Type: Review

Öz

Köklü bir sosyal kurum olan aile, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel etkenler nedeniyle zamanla önemli değişiklikler geçirmiştir. Bu dönüşümde etkili olan başlıca faktörlerden biri, doğum ve ölüm oranlarındaki azalmayı ifade eden demografik geçiştir. Bu süreç, nüfus yapısını ve aile dinamiklerini yeniden şekillendirmiştir. Doğum oranlarındaki düşüş, nüfusun yaşlanmasına ve geleneksel geniş aile yapısının çekirdek ya da tek kişilik hanelere dönüşmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak, sosyal destek ağları zayıflamış ve yalnız yaşayan yaşlı bireylerin sayısı artmıştır. Bu durum, çocukların başka şehirlerde yaşaması veya çocuk sahibi olunmaması gibi nedenlerle ortaya çıkmakta; rol kaybı ve uyum sorunlarıyla birlikte “Boş Yuva Sendromu”na yol açabilmektedir. Bu derleme çalışması, demografik dönüşümün ve değişen aile yapılarının yaşlılar arasında Boş Yuva Sendromu'na etkisini incelemektedir. Literatür taramasında Google Scholar, DergiPark, ULAKBİM, Elsevier ve Taylor & Francis veri tabanları kullanılmış; “boş yuva”, “demografik dönüşüm” ve “yaşlılık” gibi anahtar kelimelerle arama yapılmıştır. Ayrıca TÜİK verileri, BM raporları ve konuyla ilgili kitaplar da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, demografik dönüşüm, boş yuva sendromu

Makale Türü: Derleme

¹T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, betultamkoc@gmail.com

Atf için (to cite): Tamkoç, B. (2025). Aging Population and Empty Nest Syndrome in the Process of Demographic Transformation: Social Reflections of Family Isolation. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 37-46.

Introduction

Demographic transition, which is fundamentally a process, refers to changes in birth and death rates within a society and is shaped by the social, economic, and cultural characteristics of populations, resulting in significant differences in population structure. Prior to the twentieth century, the age structure of the global population was relatively stable, and the proportion of individuals aged 65 and over was low. However, beginning in the first half of the twentieth century, this situation began to change due to the increase in life expectancy at birth. With this rapid population growth, societies entered another stage of the transition process, characterized by low birth and death rates (Yüceşahin, 2011, p.11).

The total fertility rate, which represents the average number of children a woman can have during her reproductive years (ages 15–49), has been on a declining trend. Globally, the total fertility rate dropped from 3.3 in 1990 to 2.3 today. Moreover, in more than half of the world's countries, the fertility rate has fallen below the replacement level of 2.1, which is required to maintain a stable population without immigration (United Nations Department of Economic and Social Affairs [UNDESA], 2024, p. 9). In Türkiye, fertility rates are also declining rapidly. The rate, which was 2.38 children per woman in 2001, has been decreasing steadily and fell to 1.48 in 2024, remaining below the replacement level of 2.10 for the past eight years (Turkish Statistical Institute [TurkStat], 2025c).

This phenomenon, known as demographic transition, has also brought about changes in the social structure. One of the oldest and most fundamental institutions of society—the family—has also been affected by this transformation. In this process, the importance placed on the family institution and forming a family has decreased compared to the past. Nonetheless, even in countries where the tendency to form a family is at its lowest, the family continues to retain its status as the fundamental unit of society.

As a reflection of modernization, transformations have occurred in demographic structures just as they have in science, technology, health, and other areas. Before the demographic transition began, life was short, birth rates were high, and populations were young. The processes first led to a decline in mortality, followed by a decline in birth rates, causing population growth rates to first rise and then fall, eventually leading to longer life spans and aging populations (Lee, 2003, p. 167). As a result of increased life expectancy, the global elderly population has been rising rapidly. The proportion of elderly people worldwide is projected to increase from 10% to 16% by 2050 (UNDESA, 2022, p.7).

Türkiye's population is also aging rapidly. According to data released by the TurkStat (2025a), the proportion of elderly individuals in the total population rose to 10.6% in 2024. Population projections estimate that this proportion will reach 23.1% by 2050 (TurkStat, 2024).

Within this growing demographic, a specific group known as "empty nest elders" is emerging. These are elderly individuals who live alone either because their children have left home or because they never had children (Chen, Yang and Aagard, 2012, p. 520). This group, called empty nest elderly, lives alone because their children leave home for reasons such as education, marriage, work, etc. or because they do not have children. Today, as a result of the changes in the family structure, the number of empty nesters is increasing rapidly. In particular, the shift from traditional extended families to nuclear or even single-parent families has led many elderly individuals to live alone. In Western European countries and the United States, the decline of multigenerational households has resulted in more elderly people living alone (UNDESA, 2020 p. 12).

The empty nest phenomenon is defined as the stage in the family life cycle when the youngest child leaves home and no longer lives with the parents (Crowley, Hayslip and Hobdy, 2003, p. 240). In this natural stage, parents lose their child-rearing roles and, as children leave home for education, work, or marriage to start their own lives, parents no longer share the home

with their children, which may cause a sense of emptiness and role loss (Salsabila and Uyun, 2024, p. 12). This condition, known as Empty Nest Syndrome, represents a significant psychological adjustment process for parents and has both positive and negative effects (Mount and Moas, 2015, p. 248).

Some elderly individuals experiencing Empty Nest Syndrome view it as an opportunity to enhance their potential, while others struggle to adapt and suffer a decline in their quality of life. Especially in cases of illness, poverty, or lacking family support, the absence of a caregiver can significantly lower the quality of life for elderly individuals (Silverstone and Hyman, 2008, p. 147). The aim of this study is to evaluate the changes in family dynamics during the demographic transition process and how these changes affect Empty Nest Syndrome.

1. Demographic Transformation and Ageing

The demographic transition, a model based on the classification of countries' populations according to different combinations of births and deaths, was first proposed by Warren Thompson in 1929 (Kirk, 1996, p. 361). Thompson analysed demographic statistics worldwide between 1908 and 1927, and as a result of this study, he classified countries into three groups according to their birth and death rates: those experiencing rapid decline, those experiencing less decline and those experiencing no decline (Thompson, 1929, p. 961).

This theory, which was developed by Thompson, signaling the transition from a period of high birth and death rates to a new stage in which the death rate decreases and population growth is consciously managed by fertility (Yüceşahin, 2011, p. 12), was made more comprehensive in the following years with studies by Adolphe Landry, Kingsley Davis, Dudley Kirk and Frank Notestein (Hirschman, 2001, p. 116). One of the most striking results of this transformation is the decrease in birth rates, the increase in average life expectancy and the subsequent increase in the population aged 65 and over in the total population.

The total fertility rate, has been on a downward trend worldwide (UNDESA, 2024, p. 28). In Türkiye, which is in the process of global ageing, the proportion of child and young population is decreasing rapidly on the one hand, while the proportion of elderly population is increasing significantly on the other (TurkStat, 2025b). Fertility rates also show a significant decline. According to the birth statistics released by TurkStat (2025c), while the total fertility rate was 2.38 children in 2001, it has been on a continuous downward trend since 2014 and declined to 1.48 in 2024. In the same period, the share of the elderly population in the total population increased to 10.6 per cent in 2024 (TurkStat, 2025a). As a result of these developments, Türkiye has been included in the class of “very old countries”. According to population projections, the proportion of elderly population is expected to reach 23.1 per cent in 2050 (TurkStat, 2024).

This transformation in the age structure of the population causes changes in the social structure. As a result of all these, the life experiences, psychosocial status, position and roles of elderly individuals in the family also undergo changes. In this context, Empty Nest Syndrome, which is directly related to increasing life expectancy and is generally experienced by middle-aged and older individuals, is an important psychosocial process that is experienced more intensely by the elderly, especially due to the weakening of social support networks and increased risk of loneliness.

2. Empty Nest Syndrome: Definition, Causes and Characteristics

Significant changes have been occurring in the social structure due to demographic transformation. One of these changes is the “Empty Nest Syndrome”, which has profound effects on the family, the cornerstone of society. Social and biological changes that happened in the 21st century have caused changes in the family life cycle and have influenced the development of different phase, which is called empty nest period (Borland, 1982, p. 117). Rather, it is seen as a transitional period that many people go through (Badiani and De Sousa, 2016, p. 136) and a phase of the family life cycle, is a consequence of rising life expectancy and did not emerge until 1900

(Deutscher, 1964, p. 52). It shows that this syndrome is related to social and demographic factors rather than biological conditions.

Just as birds fly away from the nest; when children reach adulthood, they leave the house where they live with their parents for reasons such as marriage, work, education, etc. (Mansoor and Hasan, 2019, p. 55). At the end of this process, which is also called the post-parenting period and is a natural part of the family life cycle, the household where children are no longer present is called the 'empty nest' (Bouchard, 2014; Dennerstein, Dudley and Guthrie, 2002) and this period is called the 'empty nest period'. However, some researchers state that these concepts represent a pessimistic perspective and argue that the concept of 'post-parenting period' should be used instead of 'empty nest period' (Raup and Myers, 1989, p. 180). Bouchard (2014, p. 70) also stated that this concept is controversial by stating that the home where parents continue to live is not actually empty. This concept is considered to be controversial because it implies the end of parental roles and this is not valid for societies with strong family ties and lifelong parent-child relationships. As a matter of fact, even if children leave home, parental roles do not end and social, emotional, economic etc. support continues. For this reason, the concept of 'empty nest' has preferred in this study as it is more appropriate to the cultural context.

Although this situation is a natural process of the family life cycle and an expected, natural and inevitable process for many parents, it causes deep psychological effects on some parents (Sussman, 1955, p. 338). While some parents whose children leave home and try to cope with their absence (Mansoor and Hasan, 2019, p. 59) consider this process as an opportunity to unleash their potential and ensure active participation in society, some parents may experience problems in adapting to this process. This situation, which negatively affects the quality of life of the person, is called 'Empty Nest Syndrome' in the literature and was defined by Salsabila and Uyun (2024, p. 16) as the state of feeling empty by parents who experience loss of their roles in child rearing as a result of the children leaving home. This syndrome, which emerges during the post-parenting transition (Borland, 1982, p. 117), is characterised by maladaptive reactions such as sadness, guilt, psychosomatic symptoms, depression, anxiety and anger (Badiani and De Sousa, 2016, p. 135). It is considered that this situation, which can create challenging effects on the psychological resilience of individuals, can be experienced much more severely, especially in conditions where social support systems are inadequate.

On the other hand, despite the existence of such reactions regarding the empty nest phase, there are disagreements in the literature concerning the validity and definition of the Empty Nest Syndrome as an actual syndrome. Although research on the subject increased particularly in the 1970s (Bouchard, 2014, p. 70), individuals' susceptibility to this syndrome varies. That is, while divorce rates increase in some families during this period, others may take steps that strengthen their relationships (Kalkandeler Özdin, 2024, p. 133).

Since the period when children leave home often coincides with a stage in which parents begin to age, and is related to an increased life expectancy, this syndrome is considered to be directly associated with aging. The recent increase in the old-age dependency ratio supports this relationship. The old-age dependency ratio, which indicates the number of elderly people per one hundred working-age individuals, was 13.4% in 2019 and rose to 15.5% in 2024 (TurkStat, 2025a) . According to a projection by the Turkish Statistical Institute (2024), which assumes the continuation of the current demographic structure, this ratio is expected to continue increasing in the coming years, reaching 19.5% in 2030, 26.5% in 2040, 45.5% in 2060, 61.9% in 2080, and 61.6% in 2100. Due to general health deterioration linked to aging and insufficient social support, older individuals in the empty nest period are more likely to experience physical, psychological, and social problems (Gao, Wei, Shen, Tang and Yang, 2014, p. 1821).

3. Changing Family Structure, Loneliness and Its Effects on Society

Family maintains its importance in almost every period from past to present. Consequently, many definitions have been made to date regarding the concept of family, which

serves as a bridge between the individual and society, which is the building block of society. As stated by Demiröz (2003, p. 85), these definitions are based on various criteria. Some approaches focus on the needs of family members, some approaches consider the family structurally and define it as an institution, and some approaches include cultural elements and consider the family as a social system.

Özgüven (2014, pp. 24-25) defines the family as an institution with biological, psychological and sociological functions established by two adults of the opposite sex in accordance with legal and ritual ties. With this structure, the family fulfils many functions such as reproduction, protection, shelter, loving and being loved, sharing love, being dependent or independent, belonging, acquiring status, trust, self-realisation, care and education of children, transferring social traditions and ideals, acquired goods and property to new generations and responds to many biological, psychological and social needs of the individual. According to Sağlam (2011, p. 8), the family is the smallest social organisation of the society and also an educational institution. Children gain their first feelings, behaviors, thoughts and education in their families. It is known that the mother and father are also the first educators of the child. Children first get to know the outside world and themselves with the help of their parents. Family is an association whose members do not exist separately but as a whole with their children and in close relationship with each other. In addition, while European Americans define the family with the concept of nuclear family consisting of people connected to each other by blood, African Americans state that the family is constituted by the alignment of extensive kinship and community networks (Özabacı and Erkan, 2013, p. 1).

The definitions indicate that, the concept of family and the way the individuals who make up the family come together vary across different cultures and historical periods, and it is not possible to speak of a single family type. Each society has a unique family structure according to its characteristics, values, culture and marriage types (Bayer, 2013, p. 102). Hence, it is not feasible to make a definition of family that covers all societies and times. Because material changes such as industrialisation and technological developments also cause cultural changes in societies. As a logical outcome of this situation, the concept of family varies from time to time and from society to society. However, in general terms, the family can be defined as the smallest building block of society formed by the coming together of two persons of opposite genders.

In traditional societies, the extended family model, which consists of family members such as grandfather, grandmother, mother, father, uncle, aunt and allows many generations to live together, is widespread, while the nuclear family model, which consists of fewer members, including mother, father and child(ren), has become widespread with the industrialisation process. This situation, which shows the outcomes resulting from changes in the social structure and economic sphere on the family, can lead to the weakening of social support systems and individuals experiencing loneliness more intensely at various phases of the family development process, according to Gökler and Atamtürk (2021, pp. 172-173).

Family life cycle is a model that deals with the phases those families, which are a system (McGoldrick, Carter and Garcia-Preto, 2005, p. 1), go through over time. Just as individuals go through various developmental stages throughout their lives, families also go through different stages over time (Çamur Duyan, 2003, p. 33). Each of these stages creates different psychological, social and emotional effects on family members.

Evelyn Duvall (1958, p. 337) systematised the phases that families go through over time according to the combination of the total count of individuals in the family, the age of the oldest child, the school status and the status of children before they join the family and after they leave home. Accordingly, the eight basic stages of the family life cycle are as follows:

1. Newly established families (newly married couples without children)
2. Families with children (families with young children)

3. Families with preschool children (oldest child aged 2.5-6 years)
4. Families with school-age children (oldest child aged 6-13)
5. Families with children in adolescence (oldest child aged 13-19)
6. Families whose children leave home (from the first child to the last child leaving home)
7. Middle-age families (empty nest period)
8. Ageing families (from retirement to the death of one or both spouses)

While each stage is characterised by different roles, responsibilities and emotional changes for individuals, social transformation deepens the sense of loneliness, especially in the empty nest and old age stages, and leads to the weakening of family support mechanisms. In this period, which is called the empty nest period, elderly individuals not only remain physically distant from their children but also have to struggle with the biological, psychological, social and cultural difficulties that come with old age. While in the traditional extended family structure, elderly individuals undertake functions such as care and guidance within the family, the decrease in these roles with the transition to the nuclear family structure today causes elderly individuals to feel excluded both within the family and in society. In this respect, the family life cycle provides an important theoretical framework for understanding the stages in which individual loneliness intensifies and its social consequences.

Loneliness, which is generally considered an individual condition, is in fact a multidimensional phenomenon fundamentally linked to social structure and social policy. Changes in living conditions, values, and family structures; the increase in intergenerational conflicts; and the diminishing influence of parents on the family institution are among the reasons why older adults today are beginning to live alone and are becoming increasingly isolated (Arasan Doğan, 2020, p. 103). Alongside all these factors, the differentiation of roles and responsibilities assigned to individuals based on gender also emerges as another factor influencing loneliness. In traditional societies, the roles and responsibilities assigned to women within marriage are at the center of their lives (Atchley, 1977, p. 187). Traditionally, the differing roles and responsibilities assigned to mothers and fathers as parents cause their reactions to children leaving home to vary. According to this understanding, mothers spend more time and effort on child-rearing compared to fathers, and as a natural result, develops stronger bonds with their children (Mitchell and Lovegreen, 2009, pp. 1653-1654). Consequently, when children leave home, mothers experience more distress than fathers (Glenn, 1975, p. 108) and feel loneliness more deeply.

As a result, the changes experienced in family structure affect not only individual lifestyles but also social support mechanisms directly. In this context, loneliness should be addressed not merely as an individual issue, but as a social problem with broader societal dimensions.

Conclusion and Evaluation

In this study, the impacts of the demographic transformation process, which is an important factor on the population structure, on the family structure are analysed and the 'Empty Nest Syndrome', which is becoming more and more important in this context, is discussed. This study aims to contribute to the relevant field by compiling the existing body of knowledge in the literature on the subject. As a literature review, it is based on secondary sources and does not include any field data. The literature on this topic is predominantly composed of international sources. Although there are some studies conducted in Türkiye in this context, they are mostly in the form of literature reviews (Erkan and Uyar, 2021; Kalkandeler Özdin, 2024; Selman and Uçar, 2017; Sun, 2024). However, existing research has revealed that although the Empty Nest Period is a phase within the family life cycle, parents' experiences during this time vary depending on several factors such as age, cultural and social characteristics, and economic conditions (Mitchell and Lovegreen, 2009, p. 1666). Therefore, the limited amount of field data on the subject has

caused the literature to remain at a theoretical level and created a knowledge gap regarding how this syndrome is experienced in the context of Türkiye. In this regard, future studies are recommended to focus on parents' experiences of this process in different regions and to conduct research that is sensitive to biological, psychological, social, cultural, and spiritual differences.

Demographic transformation process changes not only the age structure of the population but also the social structure. Information in the relevant literature shows that factors such as the aging of the population and the decrease in birth rates cause radical changes in the family structure and reshape the relationships between parents and children. This situation causes radical changes in the family structure, which is called the basic building block of society and is necessary for individuals to maintain a healthy development. In the historical process, the abandonment of the traditional extended family model and the transition to the nuclear family structure, the decrease in birth and death rates have caused significant changes in the family structure. These changes cause various transformations in the family life cycle and may trigger the Empty Nest Syndrome, which manifests itself as a sense of loneliness, identity confusion and emotional difficulties in parents, especially when children leave home. This situation leads to the emergence of new crises in social life and within the family, which is considered the fundamental unit of society. In particular, the decline in the number of family members weakens the supportive role of younger generations towards elderly family members, giving rise to issues such as elder care challenges and elderly loneliness (Abudureyimu and Hu, 2019, p. 141). In this context, it is recommended to establish social support mechanisms that encourage the participation of elderly individuals in social life, promote intergenerational solidarity, and offer a holistic approach to combating loneliness.

This syndrome, which overlaps with the transition to old age, can make this period more sensitive by causing significant changes in life roles, identity perception and social relationships. Research shows that this process is experienced more intensely in women; however, social support systems are effective in successfully passing through this process. In this framework, considering the ageing of the population and the changes in the family structure, it is considered that social policies should be implemented to prepare parents for this transition period. Indeed, individuals' awareness of the family life cycle plays a significant role in effectively coping with potential challenges that may arise (Sun, 2024, p. 105). In this context, informational campaigns about the characteristics of the empty nest period can be conducted under the coordination of the Ministry of Family and Social Services, in collaboration with local governments, universities, and non-governmental organizations (NGOs). In conclusion, Empty Nest Syndrome, which is a reflection of demographic transformation and changing family structure, is a process with both individual and social aspects. For this reason, it is important to carry out awareness-raising activities at both individual and social levels and to raise awareness on the subject.

References

- Abudureyimu, H. ve Hu, L. (2019). Gelenekselden moderniteye Çin'in aile yapısındaki değişimler ve toplum üzerindeki etkileri. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 3(2), 135-144.
- Arasan Doğan, İ. (2020). Yaşlılarda yalnızlık ve sosyal destek. E. Süleymanlı, B. Çakmak ve B. Dağ (Eds.), *Pandemi ve yalnızlık içinde* (ss. 103-111). Üsküdar Üniversitesi Yayınları.
- Atchley, R. C. (1977). *The social forces in later life: An introduction to social gerontology*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Badiani, F. and De Sousa, A. (2016). The empty nest syndrome: Critical clinical considerations. *Indian Journal of Mental Health*, 3(2), 135-142.

- Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.
- Borland, D. C. (1982). A cohort analysis approach to the nest syndrome among three ethnic groups of women: A theoretical position. *Journal of Marriage and Family*, 44(1), 117-129. doi: org/10.2307/351267
- Bouchard, G. (2014). How do parents react when their children leave home? An integrative review. *Journal of Adult Development*, 21(2), 69-79.
- Chen, D., Yang, X. and Aagard, S. D. (2012). The empty nest syndrome: Ways to enhance quality of life. *Educational Gerontology*, 38(8), 520-529. doi: 10.1080/03601277.2011.595285
- Crowley, B. J., Hayslip, B. J. and Hobdy, J. (2003). Psychological hardiness and adjustment to life events in adulthood. *Journal of Adult Development*, 10(4), 237-248.
- Çamur Duyan, G. (2003). Aile yaşam döngüsü ve gelişimsel farklılıklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(2), 33-41.
- Demiröz, F. (2003). Ailede krizler ve sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(1), 85-98.
- Dennerstein, L., Dudley, E. and Guthrie, J. (2002). Empty nest or revolving door? A prospective study of women's quality of life in midlife during the phase of children leaving and re-entering the home. *Psychological Medicine*, 32, 545-550. doi: 10.1017/S0033291701004810
- Deutscher, I. (1964). The quality of postparental life: Definitions of the situation. *Journal of Marriage and Family*, 26(1), 52-59. doi: 10.2307/349376
- Duvall, E. M. (1958). Implications for education through the family life cycle. *Marriage and Family Living*, 20(4), 334-343. doi: 10.2307/348255
- Erkan, Z. ve Uyar, S. (2021). Aile yaşam döngüsüne yönelik çalışmaların incelenmesi. *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 12(44), 447-474. doi: 10.35826/ijoess.2895
- Gao, Y.-l., Wei, Y.-b., Shen, Y.-d., Tang, Y.-y. and Yang, J.-r. (2014). China's empty nest elderly need better care. *Journal of the American Geriatrics*, 62(9), 1821-1822. doi: 10.1111/jgs.12997
- Gladding, S. T. (2012). *Aile terapisi: Tarihi, kuram ve uygulamaları*. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği Yayınları.
- Glenn, N. D. (1975). Psychological well-being in the post-parental stage: Some evidence from national surveys. *Journal of Marriage and the Family*, 37(1), 105-110. doi: 10.2307/351034
- Gökler, R. ve Atamtürk, E. (2021). Ebeveynlik rollerindeki değişim. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 151-177.
- Hirschman, C. (2001). Comment: Globalization and theories of fertility decline. *Population and Development Review*, 27, 116-125.
- Kalkandeler Özden, N. (2024). *Aile yaşam döngüsünde boş yuva sendromu*. 4. Uluslararası Yalnızlık Sempozyumu (ss. 126-137). Üsküdar Üniversitesi.
- Kirk, D. (1996). Demographic Transition Theory. *Population Studies*, 50(3), 361-387. doi: 10.1080/0032472031000149536
- Kurtkapan, H. (2019). Türkiye'de demografik dönüşümün sosyal yansımaları ve yaşlılık. *Sosyal Güvençe Dergisi* (15), 27-46. doi: 10.21441/sosyalguvence.597571

- Lee, R. (2003). The demographic transition: Three centuries of fundamental change. *Journal of Economic Perspectives*, 17(4), 167-190. doi: 10.1257/089533003772034943
- Mansoor, A. and Hasan, S. S. (2019). Empty nest syndrome and psychological wellbeing among middle aged adults. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 17(1), 55-60.
- McGoldrick, M., Carter, B. and Garcia-Preto, N. (2014). Overview: The life cycle in its changing context individual, family and social perspectives. In B. Carter and M. McGoldrick (Eds.), *The Expanded Family Life Cycle: Individual, Family, and Social Perspectives* (pp. 1-20). Edinburgh: Allyn and Bacon.
- Mitchell, B. A. and Lovegreen, L. D. (2009). The empty nest syndrome in midlife families: A multimethod exploration of parental gender differences and cultural dynamics. *Journal of Family Issues*, 30(12), 1651-1670. doi: 10.1177/0192513X09339020
- Mount, S. and Moas, S. (2015). Re-purposing the “empty nest”. *Journal of Family Psychotherapy*, 26, 247-252. doi: 10.1080/08975353.2015.1067536
- Özabacı, N. ve Erkan, Z. (2013). *Aile danışmanlığı: Kuram ve uygulamalara genel bir bakış*. Tarcan Matbaası.
- Özgüven, İ. E. (2014). *Evlilik ve aile terapisi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Raup, J. L. and Myers, J. E. (1989). The empty nest syndrome: Myth or reality? *Journal of Counseling and Development*, 68(2), 180-183. doi: 10.1002/j.1556-6676.1989.tb01353.x
- Sağlam, M. (2011). *Boşanma sürecinde olan ailelerdeki çocukların aile algılarının ve sorunlarının resimler aracılığı ile incelenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Salsabila, A. and Uyun, M. (2024). The impact of self-acceptance and emotional regulation on the experience of empty nest syndrome in the older adult. *Jurnal Sains Psikologi*, 13(1), 11-18.
- Selman, A. ve Uçar, R. (2017). Türk toplumu bağlamında aile yaşam döngüsü süreçleri. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 11(22), 213-234.
- Silverstone, B. and Hyman, H. K. (2008). *You & your aging parents: A family guide to emotional, social, health, and financial problems*. Oxford University Press.
- Sun, S. (2024). Evlilik ve ilişki danışmanlığın önemi. R. Dursun ve Y. K. Haspolat (Eds.), *Mutlu bir evliliğin sırları içinde* (ss. 104-113). Ankara: Orient Yayınları
- Sussman, M. B. (1955). Activity patterns of post-parental couples and their relationship to family continuity. *Marriage and Family Living*, 17, 338-341. doi: 10.2307/346945
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology*, 34(6), 959-975.
- Turkish Statistical Institute (TurkStat). (2024, July 30). *Population projections, 2023-2100*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-Projeksiyonlari-2023-2100-53699> (Retrieval date: 12.05.2025)
- Turkish Statistical Institute (TurkStat). (2025a, Mart 13). *Elderly statistics, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Elderly-Statistics-2024-54079> (Retrieval date: 15.05.2025)
- Turkish Statistical Institute (TurkStat). (2025b, April 25). *Active ageing index, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Active-Ageing-Index-2024-57937> (Retrieval date: 18.05.2025)

- Turkish Statistical Institute (TurkStat). (2025c, May 13). *Birth statistics, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Birth-Statistics-2024-54196> (Retrieval date: 18.05.2025)
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2020). *World population ageing 2020 highlights: Living arrangements of older persons*. United Nations.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2022). *World Population Prospects 2022: Summary of Results*. United Nations.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). (2024). *World Population Prospects 2024: Summary of Results*. United Nations.
- Yüceşahin, M. M. (2011). Küresel bir süreç olarak demografik dönüşüm: Mekânsal bir değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-27. doi: 10.1501/Cogbil_00000000115

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Bu çalışma etik kurul izini gerektiren bir çalışma olmadığı için Kurul adı, tarih ve sayı no gibi bilgiler mevcut değildir.

Bu çalışma başka kurumlar tarafından desteklenmemiştir.

Hukuk Tarihinde “Mutlak Egemen Baba” ve Yetkileri

The “Absolute Sovereign Father” and His Powers in Legal History

Doç. Dr. Mehmet AYKANAT ¹

Öz

İlk Çağ aile hukukunda baba, aile üyeleri üzerindeki geniş yetkileri ile dikkat çekmektedir. Ülkemizde Roma hukukundaki pater familias aile üyeleri üzerindeki patria potestas yetkisi ile çalışmalara konu olmuştur. Diğer İlk Çağ medeniyetlerindeki benzer geniş yetkilere sahip baba figürü ise incelenmemiştir. İlk Çağ ailelerinde baba aile üyelerini öldürme, köle olarak satma, rehin verme, cezalandırma gibi yetkilere sahip olmuştur. Bu yetkilerden dolayı baba aile üyeleri üzerinde mutlak egemen olarak nitelenmiştir. Bu çalışmanın konusu mutlak egemen babanın yetkileri, sebepleri, gelişimi, İlk Çağ medeniyetlerindeki görünümüdür. Çalışma konunun ilk kez ele alınması bakımından önemlidir. Çalışmada tarihsel yöntem, literatür tarama yöntemi ve karşılaştırmalı yöntemle bulgular ve sonuçlar elde edilmiştir. İlk Çağ hukuki düzenlemeleri taranmış ve konuya ilişkin hukuki hükümler yorumlanmıştır. İncelenen dokuz medeniyette babaların mutlak egemenlik veren yetkileri üzerinde durulmuştur. Egemenlik anlayışı baba kavramının farklı dillerdeki kullanımına yansımıştır. Mutlak egemen baba İbrani, Çin, İran, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerine öldürme dahil yetkilere sahip olmuştur. Babillerde babaya aile üyeleri üzerinde çok çeşitli yetkiler verilmiştir. Roma hukuku en sert ve geniş yetkilerin verildiği medeniyettir. Mutlak egemen baba anlayışını doğuran dini, sosyal ve ekonomik sebeplerin değişmesi ile babanın yetkileri zamanla azalmıştır. Mutlak egemen baba anlayışının 19. yüzyıla uzanan etkileri olsa İlk Çağ’ın bir kavramıdır. Babanın yetkileri ataerkil yapı, kadının statüsü ve kölelik gibi kavramlarla ilişkili görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile hukuku, hukuk tarihi, İlk Çağ medeniyetleri, baba, pater familias

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In ancient family law, the father draws attention with his extensive authority over family members. In Türkiye, the pater familias in Roman law have been the subject of studies. The father figure, who had similar extensive authority in other ancient civilizations, has not been examined. In ancient families, the father had the authority to kill family members, sell them as slaves, and give them as pawns. Due to these authorities, the father was described as an absolute sovereign over family members. The subject of this study is the authority of the absolute sovereign father, its development, and its appearance in ancient civilizations. In the study, findings and results were obtained with the historical method, literature review method and the comparative method. The absolute sovereign father had the authority, including killing, in Hebrew, Chinese, Iranian, Ancient Greek and Roman civilizations. Roman law is the civilization that was given the strictest and most extensive authority. The authority of the father decreased over time with the change of religious, social and economic reasons that gave rise to the concept of the absolute sovereign father. Although the effects of the concept of the absolute sovereign father extend to the 19th century, it is a concept of the Ancient Age.

Keywords: Family law, legal history, Ancient civilizations, father, pater familias

Paper Type: Research

Giriş

İlk Çağ medeniyetlerinde oldukça baskın olduğu görülen ataerkil aile anlayışı, güçlü bir baba figürü ortaya çıkarmıştır. Çocukların ve bazen eşin eğitimleri, çalışma hayatları ve evlilikleri

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, mehmetaykanat@gmail.com.

gibi yetkilerin ötesinde mallarının yönetimi, borç karşılığı köle olarak satılmaları veya çalıştırılmaları, cezalandırılmaları hatta öldürülmeleri gibi geniş yetkiler İlk Çağ ailelerinin büyük bir kısmında babaya tanınmıştır. Mezopotamya, İbrani, Hitit, Mısır, Çin, Hint, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde güçlü baba figürü farklı seviyelerde var olmuştur. Kara Avrupası hukuk sisteminin temeli olduğu kabul edilen Roma hukukunda “pater familias” olarak ifade edilen ve birebir karşılığı “aile babası” şeklinde tercüme edilen baba anlayışı ise güçlü baba anlayışının en bariz örneğidir. Yetkileri ve uygulamadaki yeri azalsa da güçlü baba figürü Orta Çağ’a aktarılmış; Çin, Yahudi, Doğu Roma, Arap, Türk medeniyetlerinin aile anlayışlarına yansımıştır.

Bu çalışma İlk Çağ medeniyetlerinde güçlü baba anlayışını, bu anlayışın sebeplerini, gelişimini, babanın kullandığı yetkileri ve yetki alanındaki aile üyelerini, anlayışın farklı medeniyetlerdeki yansımaları hukuk tarihi bağlamında incelemeyi amaçlamıştır. Tarihteki geniş yetkili bu baba anlayışını anlatmak üzere önce “süper baba” tabirinin kullanılması düşünülmüştür. Ancak süper baba tabiri olumlu bir çağrışım yapmakta ve aile mensuplarını satma, öldürme gibi yetkileri tam ifade etmemektedir. “Despot baba” tabiri zalimliği ve aşırı güç kullanmayı akla getirmektedir. Ancak yetki sahibi olmak ile uygulamak arasında fark vardır. Bu yetkilere sahip olmasına rağmen baba despot olmayabilir. Mutlak güce sahip, egemen ve otokratik sıfatları, bu baba anlayışını daha iyi ifade eden kavramlar olarak görünmektedir. Türkçe bakımdan daha anlaşılır olacağı düşüncesiyle başlıkta “mutlak egemen” baba kavramı tercih edilmiştir.

Çalışma İlk Çağ hukuki düzenlemelerinde baba figürü çerçevesinde şekillenmiştir. Mevcut verilere göre bilinen en eski hukuki düzenlemeler Mezopotamya medeniyetine ait kanunlardır. “Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı” başlıklı eserde bu medeniyetin kanun metinleri ve çevirileri yayınlanmıştır (Tosun ve Yalvaç, 1989). Çalışmamızda bu metinlerden yararlanılmıştır. Günümüzden birkaç bin yıl öncesine ait bu kanunlarda en eski hukuk dallarından biri diyebileceğimiz aile hukukuna ilişkin hükümler vardır. Hammurabi Kanunu metni ayrıca “Üç Sami Kanun Koyucu” (Galanti, 2002), “Hammurabi’s Laws” (Richardson, 2004) adlı eserlerden taranmıştır. Roth, Mezopotamya’daki kanunları Ur-Nammu’dan, Orta Assur Kanunlarına değin İngilizce olarak yayınlamıştır (Roth, 1997). Roth’un Mezopotamya ve Küçük Asya Kanunları derlemesinde Hitit Kanunları da yer almıştır. Bu bölümün çevirisi Harry A. Hoffner tarafından yapılmıştır (1997, s. 213-248). Hitit Kanunlarına ilişkin “Hitit çağında Anadolu: Çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar” (Alp, 2000) Türkçe hukuk metinleri derlemesidir. İbrani hukukunun kaynaklarından on emir için The Decalogue (Jacob, 2004) makalesinden, Tevrat metni için kutsal kitap.info.tr web adresinden yararlanılmıştır. Kanun taramaları İlk Çağ düzenlemeleri ile sınırlanmıştır. Genel (umumi) hukuk tarihi alanına ilişkin temel eserler, İlk Çağ medeniyetlerinin aile ve baba anlayışlarına ilişkin eserler çalışmamızın ikincil kaynaklarını oluşturmuştur.

Mutlak egemen baba konusunun ataerkil aile anlayışı, aile dinleri ve atalara ibadet kültürü, borç sebebiyle kölelik, kadının konumu, mülkiyet gibi konularla ilişkisi bulunmaktadır. Ancak literatürde bu anlayışı yansıtan hukuki düzenlemeleri inceleyen, doğrudan mutlak egemen babanın yetkilerine odaklanmış bir çalışma yoktur. İlk kez bu çalışmada İlk Çağ’da babanın mutlak yetkileri, bu anlayışın sebepleri ve kapsamı ile gelişimi incelenmiştir.

Çalışmada tarihsel yöntem, literatür taraması ve karşılaştırmalı yöntem kullanılan başlıca yöntemlerdir. Makalede tarihsel yöntemle “mutlak egemen baba” figürünün ortaya çıkışı tespit edilmeye çalışılmıştır. Geniş yetkilere sahip baba figürünün hangi medeniyetlerde bulunduğu tespit edildikten sonra gelişimi, farklı medeniyetlerde yetkisinin değişimi analiz edilmiştir. Bunun için günümüze ulaşan yasal düzenlemelerden, edebi eserlerden ve belgelerden yararlanılmıştır. Literatür taramasında Türkçe literatürde Roma hukuku ve pater familias konusunda çalışmalar olduğu görülmektedir. Diğer medeniyetlerle ilgili Türkçe literatür ise nispeten zayıftır. Yabancı dildeki literatür bütün medeniyetler bakımından taranmıştır. Literatür taraması ile konuyu ele alan çalışmalar, yaklaşımları ve tartışmaları ortaya konulmuştur. Karşılaştırmalı yöntem aile babası anlayışının hem farklı medeniyetlerdeki durumunu karşılaştırmak için hem de farklı tarihi dönemlerde gelişimini izlemek için kullanılmıştır.

Araştırmacılar tarafından çözümlenen İlk Çağ hukuk metinleri üzerinde yeterli hukuki çalışmalar yoktur. Bu çalışma hukuk tarihçilerinin genel hukuk tarihi alanına ilgilerini artıracak bir çalışmadır. Mutlak egemen baba anlayışına ilişkin hukuki düzenlemeler aktarılmış, böylece farklı medeniyetlerde konunun durumu ele alınmıştır. Zaman zaman aile hukukunun dini inanışlarla, sosyal yapıyla, hukuk düzeniyle ilişkisi konu çerçevesinde irdelenmiştir. Aile hukuku literatürüne İlk Çağ'dan bir yaklaşım sunulmuştur.

1 Baba ve Mutlak Egemen Baba Kavramları

Hukuk sözlüklerinde ve Türk Medeni Kanunu'nda baba tanımlanmamıştır. Kanundaki düzenlemelere göre baba “çocukla arasında soybağı bulunan veya kurulan kişi” olarak tanımlanabilir (m. 282). Tarih boyunca baba kelimesinin en yaygın kullanılan anlamı budur. Ancak baba kelimesinin çocukla ilişkisi dışında kullanımları da oldukça fazladır.

Türkçe, Farsça, Sanskritçe, Çince, Yunanca ve Fransızca gibi dillerde ortak bir simge sestem türetilen kelime baba, babu, papa gibi şekillerde seslendirilmektedir. Baba kelimesi daha çok “yaşlı ve saygın erkek” anlamında kullanılmıştır (Nişanyan). Tanrının da baba olarak nitelendiği, baba özellikleri ile anlatıldığı örnekler vardır (Maynes ve Waltner, 2012, s. 19; Souza ve Klingbeil, 2014, s. 92). Sümer'de baba kavramının bir üstünlük göstergesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sümer tabletlerinde yüksek memurlar için “kent babası”, okul müdürü için “okulun babası” gibi tabirler kullanıldığı görülmektedir. Tanrılar yine baba sıfatıyla anılmıştır (Kramer, 2002, s. 23, 204).

Farklı toplumlarda aile liderleri dışında din adamları, ulus liderleri, sanat eserlerinin yaratıcıları baba kavramıyla ifade edilmiştir (Madajczak, 2017, s. 373). Çıraklık ilişkisinde usta, baba olarak görülmüştür. Bazı toplumlarda annenin ve babanın babası, eşin babası ve diğer atalar için de baba ifadesi kullanılmıştır. (Allen, 2009, s. 54). İbranice İncil'de 83 kez kullanılan “beit ab” yani baba evi kavramı aile anlamında kullanılmıştır. (Albertz ve Schmitt, 2012, s. 24).

Bazı medeniyetlerde aile reisi kendi dillerindeki kavramlarla yerleşmiştir. Mezopotamya'da atalara ibadeti yöneten babanın babalık statüsü “abbutu” kelimesi ile anlatılmıştır (Van der Toorn, 2008, s. 29). Baba kelimesi Palaca “papa-”, Hititçe “atta-”, Luwice “tati-” kelimeleri ile karşılanmıştır (Alp, 2000, s. 18). Antik Yunan'da “kyrios” eş, çocuklar ve diğer kadın akrabalarından sorumlu ve onlar üzerinde yetkili aile reisi anlamında bir kelimedir. Kelimeyi “efendi” olarak çevirenler de vardır; ama kyrios özgürler üzerinde yetki kullanmıştır (Schaps, 1998, s. 164, 168).

Türk hukukunda Roma hukuku dersi eğitim müfredatlarında yer aldığından Roma hukuku kavramları üzerine çalışmalar vardır. Roma medeniyetinde “pater familias” aile babasıdır. Pater familiasın yetkisi ise “patria potestas” kavramıyla açıklanmıştır. Roma medeniyetinden daha eski olan bazı medeniyetlerde de aile reisi karşılıkları vardır.

Baba ataerkil yapının oluşturduğu anlayışta ailenin reisi olarak tanımlanan ve aileyi yönetme yetkisi olan kişidir. Nitekim Türk hukukunda 2002 yılına kadar yürürlükte olan eski Medeni Kanun'da koca aile reisi olarak yer almıştır. Yeni kanun aile reisi kavramına yer vermemiş, evi yönetme yetkisine sahip kişi “ev başkanı” olarak tanımlanmıştır (TMK m.367). Babanın aile reisi olarak tanımlanmasının günümüze ulaşan ilk kanunlardan bu yana geçen yaklaşık dört bin yılda çok köklü bir değişikliğe uğramadığı söylenebilir. Ancak babanın yetkileri bakımından değişimler olduğu bu çalışmada görülecektir.

Baba kavramı tarihsel süreçte ev başkanı anlamının ötesinde anlamlara sahip olmuştur. Avrupalı ve Kızılderi dünyalarında baba “hayat veren kişi” anlamında kullanılmıştır (Madajczak, 2017, s. 379). Bu anlayış babanın çeşitli egemenlikler kazanmasını sağlamıştır. Mutlak egemen baba, baba kavramından farklılaşmıştır. Mutlak egemen baba ataerkil anlayışın getirdiği yetkileri oldukça aşan, sınırsız veya olağan sınırları aşan yetkilere sahip babadır. Mutlak egemen baba kavramını baba kavramından ayıran yetkiler rehin verme, kiralama, satma ve öldürme gibi aile üyeleri üzerinde mutlak egemenlik işareti olan yetkililerdir. Ailenin malları

üzerinde veya evlenme gibi kişisel haklarda tasarruf etmek babaların yetkileri arasında olmuştur. Bu yetkiler medeniyetlere, medeniyetlerin farklı dönemlerine ve aile üyelerine göre değişiklik gösterebilmiştir.

2 Mutlak Egemen Baba Anlayışının Gelişimi

Kramer, babalık kavramının altı bin yıl önce tarım devrimi sırasında ortaya çıktığını, öncesinde insan türü dışındaki canlılarda olduğu gibi baskın baba rolünün olmadığını ileri sürmüştür. Güç gerektiren tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile erkeğin doğumdaki payının anlaşılması kontrolün erkeğe geçmesini sağlamıştır (1991, s. 1-4). Modern öncesi hemen bütün devletlerin ataerkil olduğu söylenebilir. Ataerkil rejim efendi-köle, baba-evlat ilişkilerini temel almış bir sosyal yapıdır. Zaman içerisinde bu ataerkil yapıda akılcı değişiklikler meydana gelmiş, ancak ataerkil yapı özünü kaybetmemiştir (Schloen, 2001, s. 51).

Ailenin en yaşlı erkeğinin sınırsız bir otoriteye sahip olması Kozak tarafından Semitik² bir örf olarak nitelenmiştir. Bu örfün farklı medeniyetlerde yayılmasından önce kadınlar daha geniş yetkilere ve ehliyeteye sahip olmuşlardır (2015, s. 72). Elimizdeki bilinen en eski kanunlar olan Mezopotamya’daki hukuki düzenlemeler babalara eşleri ve çocukları üzerinde geniş yetkiler vermiştir. Bu aile anlayışı diğer medeniyetleri etkilemiş, antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde babanın yetkileri olağan olarak görülmüştür. Babaların eşleri ve çocukları üzerindeki yetkisi aile ilişkilerinin ötesinde, hukuki düzenlemeler tarafından tanınmıştır (Maynes ve Waltner, 2012, s. 31-32).

İlk Çağ’ın 375 yılında gerçekleşen Kavimler Göçü ile veya 476 yılında Batı Roma İmparatorluğu’nun çöküşü ile sona erdiği ve Orta Çağ’ın başladığı kabul edilmektedir. Roma’nın Bizans’a evrildiği, barbar krallıkların kurulduğu, İslam’ın doğduğu ve yayıldığı, doğuda Çin, Türk, Moğol devletlerinin yaşadığı Orta Çağ’da mutlak egemen baba anlayışı sürmüş müdür? Mutlak egemen baba anlayışında Roma ailesinin pater familiası zirve olarak görülebilir. Araştırmacılar tarafından monark olarak nitelenen pater familias, diğer medeniyetlerdeki baba yetkilerini aşan yetkilere sahip olmuş ve bu yetkileri daha geniş bir aile grubu üzerinde kullanabilmiştir. Bu yetkiler zamanla azalmış, Doğu Roma’ya tümü geçmemiştir (Mitchell, 2007, s. 7). Baba Doğu Roma ailesinin merkezinde olmaya devam etmiş ve ataerkil anlayış sürmüştür. Ancak Doğu Roma’da babanın aile üyelerini öldürme yetkisi kaldırılmış, satma gibi daha hafif yetkileri ise bir süre daha devam etmiştir.

Türkler ataerkil bir anlayışa sahip olsa da babanın geniş yetkileri bulunmamıştır (Arsal, 2014, s. 328; Mahmud Esad, 2012, s. 119-120). İslamiyet öncesi bazı Türk topluluklarında babanın çocuklarını satma yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Uygurlarda çocuk satım sözleşmelerine rastlanmıştır. Baba diğer oğullarına danıştıktan sonra oğullarından birini satabilmiştir (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 2017, s. 47). Korkmaz çocuk satışının bir köleleştirme usulü olduğunu ve diğer mal satım sözleşmeleri ile benzer şekilde yapıldığını ifade etmiştir (Korkmaz, 2024, s. 75).

Arap medeniyetinde babaların çocuklarını satma yetkisi Cahiliye olarak adlandırılan İslamiyet öncesi dönemde vardır. Hz. Peygamber çocukların satılmasını yasaklamış, çocuğunu satan babalara ağır tazir yaptırımını öngörmüştür. Buna karşın babaların çocukları tarafından satıldığı olaylar yaşanmıştır (Kamacı, 2012, s. 12-18). İslam devletinin hakimiyetinden sonra Mısır’da, 785 yıllarında, çocukların satıldığına dair belgeler vardır (Schneider, 2007, s. 370). Cahiliye dönemindeki bir diğer adet kız çocuklarının gömülerek öldürülmesidir. Kur’an (45:58) yeni doğan kız çocuklarının öldürülmesini yasaklamıştır. Kuran eşitlikçi bir yaklaşıma sahip olmasına rağmen, Hz. Muhammed’in vefatından sonraki üç yüz yılda oluşturulan İslam aile hukuku kurallarının babaları güçlü kıldığı; İslam hukukçularının bu konuda ataerkil anlayıştan

² Nuh’un oğlu Sam’in soyundan geldiğine inanılan Sami halkları arasında Araplar, Yahudiler, Habeşler, Aramiler, Süryaniler, Akadlar ve Fenikeliler yer almaktadır.

etkilendikleri ileri sürülmüştür (Maynes ve Waltner, 2012, s. 22). İslamiyet babaya koşulsuz bir saygı öngörse de mutlak egemen yetkiler tanımadığı anlaşılmaktadır.

Babaların aile üyeleri üzerindeki yetkilerinin günümüzde dahi tam anlamıyla kalktığı söylenemez. Yine bir medeniyet veya ülke bakımından baba egemenliğinin ortadan kalkma zamanını tespit etmek güçtür. Çünkü ülkenin bir bölümünde devam etme olasılığı vardır. Örneğin aile üyelerinin uğradığı fiziksel şiddetin önce zengin ailelerde kalktığı tespiti yapılmıştır. Babaların dinsel etkilerinin zayıfladığı 17. yüzyıl sonlarında çocuklar malvarlıkları üzerinde daha çok hakimiyet elde etmişlerdir (Anderson, 1980, s. 48-49).

Akgündüz, Roma ve Antik Yunan'daki çocuklarını satma anlayışının bir süre daha devam ettiği görüşündedir. Çocukları satma yetkisinin İngiltere'de 12. yüzyıla, Fransa'da 15. yüzyıla kadar devam ettiği ileri sürülmüştür. Anlayışın Çin'de 1878 yılında, Japonya'da benzer şekilde 19. yüzyılda son bulduğu belirtilmiştir (Akgündüz, 1991, s. 34). Çin'de babaların çocuklarını satmalarının komünizm ile sona erdiği başka kaynaklarda da yer almıştır (Miers, 2004, s. 2) Yazar tarih vermese de komünizmin hakim olduğu 19. yüzyılda bu anlayışın sürdüğü anlaşılmaktadır. Fransız Devrimi'nden sonra Napolyon'un hazırlattığı kanunlarda babanın eşi ve çocukları üzerindeki yetkilerinin arttığı görülmektedir (Aries, 1962, s. 356; Maynes ve Waltner, 2012, s. 88-89). Ancak ataerkil anlayışı yansıtan bu yetkiler oldukça geniş olmasına karşın, mutlak egemen bir baba anlayışının varlığı şüphelidir.

3 İlk Çağ Hukuki Düzenlemelerinde Mutlak Egemen Baba

Antik medeniyetlerde baba figürünün az çok birbirine benzer olduğu anlaşılmaktadır. Geniş yetkileri olan baba figürünü hemen hemen bütün medeniyetlerde görmek mümkündür. Sırasıyla Mısır, Mezopotamya, İbrani, Hitit, Çin, Hint, İran, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerindeki baba figüründen sırasıyla bahsedilmiştir.

3.1 Mısır medeniyetinde baba anlayışı

Mısır medeniyeti en eski medeniyetler arasında olduğu için uzun bir tarihe sahip olmuş ve bu tarihi süreçte farklı devletlerin yönetimi altında bulunmuştur. Bu süreçte aile ve baba anlayışında değişiklikler yaşanmıştır. Türkçe literatürde Mısır ailesinin ataerkil olduğu düşüncesi baskınken (Mahmud Esad, 2012, s. 57; Okandan, 1951, s. 88) yabancı literatürde ataerkil olduğunu düşünenler olduğu gibi bazı dönemlerde anaerkil olduğunu savunanlar da vardır (Allen, 2009, s. 1-2; Baber, 1935, s. 411).

Mısır'da aile aynı soydan gelenlerden oluşmuştur. Bu geniş aile anlayışı MÖ 24. yüzyılda, Tinit Krallığı devrinin sonlarına doğru daha dar bir aile anlayışına dönüşmüştür. Babanın çocuklar üzerindeki yetkisi belirli bir yaşta sona ermiştir (Ekinci, 2011, s. 36; Okandan, 1951, s. 88). Eski krallık döneminde kadının statüsü erkeğe yakın olarak görülmektedir. Hatta aile yapısında mülkiyetin kadından geçmesi gibi anaerkil anlayışı andıran özellikler bulunmuştur. (Baber, 1935, s. 409-411). Kaynaklar sınırlı olsa da bu dönemde babanın mutlak egemen yetkilerinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Kadınların resimlerde erkekten küçük ve hizmet eder şekilde resmedilmesini, erkeğin evin reisi olması ile ilişkilendirenler olmuştur. Babanın karısına kızdığında onu evin arkasına göndermesi bir yaptırım olarak uygulanmıştır (Baber, 1935, s. 411). Türkçe literatürde Mısır ailesinde reisin baba olduğu düşüncesi hakimdir. Aile reisi ruhanilerin idaresinde atalara ibadeti düzenlemiştir. Aileye ait bir arazi var olmuştur (Ekinci, 2011, s. 34; Mahmud Esad, 2012, s. 57-59).

Eski dönemlerde var olan babanın aile üzerindeki otoritesi zamanla yumuşamış; ancak MÖ 2750-2625 yılları arasında tekrar egemen baba anlayışına dönüşmüştür. Kadının ve çocukların baba otoritesi altında olduğu bu anlayış yerleşmiştir. Babanın ölümünde en büyük erkek çocuk ailenin reisi olmuştur (Kozak, 2015, s. 216; Okandan, 1951, s. 89).

Mısır ailesinde babanın Roma’daki pater familias gibi geniş yetkilere sahip olmadığı, çocuğu öldürme hakkının bulunmadığı görülmektedir. Çocuğunu öldüren babaya, çocuğun hayata gelmesini sağlamış olduğundan ölüm cezası verilmemiştir. Ancak baba üç gün boyunca bir görevlinin gözetiminde çocuğun cesedi boynuna asılı olarak gezmek zorunda tutulmuştur (Baber, 1935, s. 412).

MÖ 4. yüzyılda Yunanlılar Mısır’da hakim olduğunda, Yunan ve Mısır aile anlayışları çatışmıştır. Kadının her zaman bir erkeğin velayeti altında olduğu Yunan toplumunun aksine Mısır’da kadınlar kocalarından ve babalarından bağımsız mal varlığı sahibi olabilmıştır. Kadınların kocalarına ve babalarına karşı açtıkları davalara rastlanmıştır (Maynes ve Waltner, 2012, s. 33-36). Bu davalar mutlak egemen baba anlayışı olmadığına dair göstergelerdir.

3.2 Mezopotamya medeniyetinde baba anlayışı

İlk Çağ’da Mezopotamya’da hüküm sürmüş kavimlerden Sümer, Babil ve Assur kavimlerine ait çivi yazısı ile yazılmış kanunlar ve fermanlar önemli birer hukuk kaynağıdır (Tosun ve Yalvaç, 1989, s. 2). Çalışma konumuz bakımından bu kanun ve fermanlar fikir vermekte, baba anlayışının çerçevesini ortaya koymaktadır. Kavimlerin baba anlayışı genel olarak benzer olmakla birlikte farklılıkların da bulunduğu görülmektedir. Sümer’de Ana İttişu ve Eşnunna kanunları, Babil’de Hammurabi Kanunu ve Ammi-Şaduqa Fermanı, Assur’da Orta Assur Kanunu yararlandığımız hukuk metinleri olmuştur. Ur-Nammu ve Lipit İştur gibi kanunların mevcut hükümlerinde ise bilgiye rastlanmamıştır. Genel kronolojik sıraya uygun olarak sırasıyla Sümer’de, Babil’de ve Assur’da baba anlayışı incelenmiştir.

3.2.1 Sümer’de baba anlayışı

Sümer tabletlerinde şehrin yetkilisine “kent babası”, okul müdürüne “okulun babası” denilmesi baba kavramının üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Tanrılar yine baba sıfatıyla anılmıştır (Kramer, 2002, s. 23, 204).

Sümerlerde aile babası karısını rehin olarak verebilmiş ve sadakatsizlik gösterdiğinde köle olarak satabilmiştir (Okandan, 1951, s. 107). Ana İttişu Kanunu’nda karı kocanın birbirlerini reddetmeleri halinde yaptırımlar düzenlenmiştir. Kocasına benim kocam değilsin diyen kadının nehre atılacağı, karısına benim karım değilsin diyen erkeğin 1/2 mana gümüş ödeyeceği hükümleri vardır (Lev. VII, Kol. IV, 1, 8). Kocanın yaptırımının daha hafif olduğu görülmektedir.

Babanın evlatları üzerinde de mutlak bir egemenlik hakkı olduğu ileri sürülmüştür (Bozkurt, 1981, s. 70). Ana İttişu Kanunu’nda babaya saygısızlık kölelik sebepleri arasında sayılmıştır. Babasına babam değilsin diyen çocuğun tıraş edildikten sonra köle olarak satılabileceği belirtilmiştir (Lev. VII, Kol. III, 23). Annesine benim anam değilsin diyen çocuk ise şehrin etrafında dolaştırılacak ve evden kovulacaktır (Lev. VII, Kol. III, 29). Yaptırımı daha hafif olsa da evladını tanımayan baba ve anne için de benzer hükümler vardır. Evladını tanımayan baba evden ve duvardan, anne evden ve eşyadan mahrum bırakılmıştır (Lev. VII, Kol. III, 34, 40). Kanunda babaya itaatsizliğin sonucu satılma, anneye itaatsizliğin sonucu kovulma olarak düzenlenmiştir (Galanti, 2002, s. 39; Sünbül, 2020, s. 104). Bu hükümde itaatsizlik suçunun yaptırımının baba ve anne için farklı olduğunu, babaya itaatsizliğin daha ağır cezalandırıldığını görmekteyiz. Anne, babayı ve evladı reddetme yaptırımlarını düşündüğümüzde, baba ailede en üst konumdadır. Ancak yaptıklarından sorumsuz olmadığı ve egemenliğinin kurallarla sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Ana İttişu tabletlerinde babaya tanınan kendisine karşı çıkan çocuğu satma yetkisi, babanın ölümünden sonra anneye de tanınmıştır. Dini sebeplerle çocukların tapınaklara verildiği anlaşılmaktadır (Bozkurt, 1981, s. 74-75). Yetkilerin sadece babaya değil anneye de verilmiş olması mutlak egemen baba anlayışının değil, baba ve anneye saygının esas alındığını düşündürmektedir.

Eşnunna Kanunu'ndaki hükümlerden kadının ve çocukların haczedilebildiği anlaşılmaktadır. Alacağı olmadığı halde bir adamın karısını ve çocuklarını haczeden ve ölümüne sebep olan kişi de öldürülecektir (m. 24).

3.2.2 Babil'de baba anlayışı

Babil'de aile dini inancı ve bu inanışta her ailenin bir tanrısı vardır. Bu tanrı “aile tanrısı”, “ev tanrısı” veya “babanın tanrısı” olarak anılmaktadır (Van der Toorn, 2008, s. 21-23). Tanrıya “babanın tanrısı” denilmesi babanın konumunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Hammurabi Kanunu'na göre aile reisi evi dağıtan ve kendisine saygı göstermeyen karısını terk edebilir. Terk etmezse adamın evleneceği ve karısının evde köle gibi yaşayacağı düzenlenmiştir (m. 141). Böyle bir kadının kuleden atılarak öldürülmesi ve saraya köle olarak satılması mümkün görülmüştür (Kozak, 2015, s. 85-86). Kanunda yer alan kocasından şikayet eden veya kocasının zina isnat ettiği kadının tanrı yemini edip evine gidebileceği hükmü (m. 131) ise kadının kusurlu olmadığı durumlarda korunduğunu göstermektedir.

Aile babasının karısını ve çocuklarını borç karşılığında satma veya köle olarak verme uygulaması vardır. Huysuz eşin ve asi çocuğun satılması mümkündür. Babanın çocuğunu doğuran cariyenin ise satılması yasaklanmıştır (Johns, 1904, s. 148, 178). Hammurabi Kanunu'nda borç sebebiyle satılan veya köle olarak verilen kadın ve çocukların borç veren efendinin yanında üç³ yıl çalışacakları düzenlenmiştir (m. 117). Aile reisinin aile üyeleri üzerindeki rehin vermeye ulaşan geniş yetkilerine ilk çocuğunun doğumundan itibaren hak kazandığı ileri sürülmüştür. Anne baba çocuğu fakirlik sebebiyle satabilmiş, kendilerine karşı geldikleri için köle yapabilmüş veya dini saiklerle tapınaklara köle olarak verebilmiştir (Kozak, 2015, s. 69-70, 85).

Babillerde çocuklar sırasıyla babanın ve annenin otoritesi altındadır. Baba ve anneye saygı gösterilmesi önemli görülmüştür. Baba ve anneye karşı suç işleyen çocukların reddedilmeleri veya evden kovulmaları hakim kararıyla mümkün görülmüştür (Galanti, 2002, s. 39; Okandan, 1951, s. 124).

Babanın çocuklarını kiraya verme ve ücretini alma hakkı vardır. Baba çocukların mallarının da hakimidir. Çocuklardan birini seçip ona sözleşme karşılığında ev, tarla, bahçe bağışlayabilmiştir. Bu işlem seçilen çocuğun miras payını etkilememiştir (Johns, 1904, s. 148). Hammurabi Kanunu'nda babanın çocuğunu mirastan mahrum bırakabilmesi, ciddi bir suç işlemesi ve hakim bu takdir etmesi halinde mümkün görülmüştür. Çocuk babasına karşı ilk kez suç işlemişse görmezden gelinmesi, ikinci kez suç işlediğinde mirastan mahrum edilmesi hükmüne bağlanmıştır (m. 168-169). Akgündüz cezalandırma yetkisinin babada değil kanunda olduğu görüşündedir (Akgündüz, 1991, s. 43). Kararların hakime bırakıldığı düzenlemeler bu görüşü desteklemektedir.

Hammurabi Kanunu'nun çocuk yetiştirmekle ilgili bölümünde sarayda veya din hizmetinde çalışan anne ve babasını reddeden çocukların dilinin kesilmesi, evi terk edenlerin gözünün çıkarılması, babasına vuranın elinin kesilmesi hükümleri vardır (m. 192-193-195). Bu hükümlerde herhangi bir hakim kararından bahsedilmemekte, yaptırımları doğrudan babanın uygulayacağı anlaşılmaktadır.

Hammurabi Kanunu'nda “Bir adam oğluna bir gelin seçtikten ve oğlu kabul ettikten sonra onunla cinsel birleşme yaşarsa, yakalandığında suya atılacaktır” hükmü vardır (m. 155). Bu hüküm babanın gelin seçmek gibi yetkileri olduğunu ancak hareketlerinin sınırsız olmadığını ve kurallara tabi olduğunu göstermektedir.

Babil'deki bir diğer hukuk kaynağı Hammurabi'den yaklaşık yüz yıl sonra yaşamış, Hammurabi soyunun sonndan bir önceki kralı Ammi-Şaduqa'nın fermanıdır (Tosun ve Yalvaç,

³ Galanti ve Richardson tarafından üç yıl olarak belirtilen süre, Tosun-Yalvaç tarafından dört yıl olarak aktarılmıştır.

1989, s. 17). Ammi-Şaduqa Fermanı’nda borç sebebiyle kendisini, karısını veya çocuklarını hizmetkarlığa veren kişilerin serbest bırakıldığı ve özgürlüklerinin verildiği hükmü yer almıştır (m. 18). Bu hükümde babanın borç karşılığı sadece eşlerini ve çocuklarını değil, kendisini de başkalarının hizmetine verdiği anlaşılmaktadır.

3.2.3 Assur’da baba anlayışı

Assurlularda baba otoritesi vardır. Babanın karısı üzerindeki otoritesi şartlara göre değişmiştir. Evlendiği halde babasının evinde yaşayan kadınlar kocasının otoritesine girmemiştir. Ancak kocasının evinde yaşamaya başlayan kadınlar üzerinde kocanın mutlak bir otoritesi vardır. Koca rızası olmadan komşusuna giden karısının kulaklarını kesebilmiştir (Okandan, 1951, s. 156). Aile reisi belirli suçları işleyen karısına şehir büyüğüne bilgi vererek kulak kesme ve göz çıkarma gibi cezalar verebilmiştir. Orta Assur Kanunu’nda bir adamın karısının tabletinde⁴ yazan vurma ve diğer cezaları hakim önünde uygulayacağı (Tablet A, m. 57), göz oyma, kulak kesme gibi cezalarda şehir büyüğüne bildireceği ve onun geleceği (Tablet A, m. 58) yer almaktadır. Bu hükümlerde cezaların hakim veya şehir büyüğü tarafından uygulanması düzenlenmiş iken bir sonraki maddede karısının sözleşmesinde yazan suçlar dışında kocanın dövmek, saçının yolmak, kulaklarını yaralamak ve bükme gibi fiillerinin cezasının olmadığı belirtilmiştir (Tablet A, m. 59). Bu hükümlerden anlaşıldığına göre kocanın suç işleyen karısına yaptırım uygulama yetkisi yoktur. Bunun istisnası olabilecek hüküm ise karısını başkasıyla yakalayanın öldürebileceğine ilişkin düzenlemedir (Tablet A, m. 15). Zina suçuna ilişkin yaptırımın uygulamasında diğer suçlardan farklı olarak kocaya bizzat uygulama yetkisi tanındığı anlaşılmaktadır.

Orta Assur Kanunu’nda geçen “*Bir adam, borç karşılığı evinde oturan borçlusunun kızını...*” ibaresinden (Tablet A, m. 48) kız çocuğunun borç karşılığı başkasına verildiği anlaşılmaktadır. Başka bir hükümde “*...ister bir adamın oğlu, ister bir adamın kızı olsun...*” (Tablet C+G, m. 2, 3) şeklinde geçtiği için erkek çocuklar bakımından da aynı uygulamanın var olduğu görülmektedir. Çocukların para karşılığı veya rehin olarak verildiği aynı hükümde belirtilmiştir.

3.3 İbranilerde baba anlayışı

İbrani kaynağı Eski Ahit MÖ ikinci bin yıldaki sözlü geleneklerin yazılı şekli olarak görülmektedir. Eski Ahit’teki anlayış ataerkil olarak görülmüş, feminist tarihçiler tek tanrıcılık ile ataerkilliğin doğuşu arasında ilişki kurmuşlardır. Eski Ahit’teki yaklaşımın güçlü bir baba ortaya çıkardığı ileri sürülmüştür (Maynes ve Waltner, 2012, s. 19).

İbrani ailesinin geniş aile olduğu ve baba evinde evli kardeşlerin eşleri ve çocuklarıyla birlikte yaşadığı düşünülmektedir. Özellikle Tevrat’taki aile hukuku düzenlemelerinden, örneğin Levililer bölümündeki akrabalarla ilişkiyi yasaklayan bölümlerden geniş aile üyelerinin birlikte yaşadığı izlenimi edinilmiştir (Schloen, 2001, s. 148). Salt akrabalarla ilişkiyi yasaklayan hükümlerden böyle bir sonuç çıkarmak mümkün görünmemektedir.

Yahudiliğe göre Hz. Musa’ya vahyedilen on emirden beşincisi anne babaya saygı göstermektir. Tevrat’ta anne babasının sözünü dinlemeyen ve uyarılarından ders almayan oğulun anne babası tarafından şehrin büyüklerine götürülüp şikayet edileceği ve şehir sakinleri tarafından taşlanarak öldürüleceği düzenlenmiştir. Böylece hem kötü uzaklaştırılmış olacak hem de bütün İsrail bunu duyacak ve korkacaktır (Yasa’nın Tekrarı 21: 18-21). Saygı hükümlerinde anne ve baba birlikte anılsa da babaya saygı ön plandadır. Mişna ve Talmud hükümleri saygıda bir hiyerarşi oluşturmuş ve babayı en üste koymuştur. Çocuklarla birlikte annenin de babaya saygı duyması gerekli görülmüştür (Baumgartner, 2004, s. 156).

⁴ Kanunun aktarılan ifadelerinden her kadının kendine ait bir tableti olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda evlilik sözleşmesi şeklinde bir sözleşmenin yapılıyor olması ihtimali akla gelmektedir. İkinci ihtimal ise bu ifadenin genel kanunu kastetmiş olmasıdır. Lafzi yorumdan ilk ihtimal anlaşılsa da Orta Assur Kanunu tabletlerinin kastedilme ihtimali dikkate alınmalıdır.

Tevrat'ta “*Kim annesini ya da babasını döverse kesinlikle öldürülecektir*” demektedir (Mısır'dan Çıkış 21, 15). Aynı bölümde baba ve annesine söven, lanet eden kimse için de ölüm cezası öngörülmüştür (Levililer 20:9; Mısır'dan Çıkış 21:17). Tevrat hükümlerinde yetkilerin doğrudan babaya ait olmadığı, şehrin ileri gelenleri tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Yaptırımlar oldukça ağır olsa da keyfi görünmemekte, çocukların suç görülen fiillerine karşılık uygulanmaktadır.

Yahudi anlayışında anne baba otoritesinin sınırsız olmadığı, keyfi uygulamalara izin verilmediği düşünülmüştür. Baba ve anneye itaat etmek önemli görülmüş, itaatsizlik halinde ağır yaptırımlar söz konusu olmuştur (Okandan, 1951, s. 179).

Baba çocuklarının öldürülmesini dolaylı olarak talep edebilirken, çocuklarını satma yetkisine bizzat sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tevrat'ta yer alan “*Eğer bir adam kızını cariyeye olarak satarsa...*” ibaresinden babanın kızını cariyeye olarak satma yetkisi olduğu görülmektedir (Mısır'dan Çıkış 21, 7). Yahudi hukukunda ailenin geçimi için başka çıkar yol görmeyen baba reşit olmayan kızını satma hakkına sahip olmuştur. Anneye ise bu yetki tanınmamıştır (Schneider, 2007, s. 369-370).

3.4 Hititlerde baba anlayışı

Hitit toplumunda “evin babası” olarak ifade edilen aile reislerinin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Telipinu Fermanı'nda kötülük yapan kişi evin babası olsa da cezalandırılması istenmiştir (Alp, 2000, s. 62). Evin babasının toplumdaki ayrıcalığının sınırsız olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak eşi ve çocukları üzerindeki hakimiyeti farklıdır.

Hitit toplumu ataerkil olmasına rağmen erkeğin ailede mutlak egemen olmadığı görüşünde olanlar vardır. Kadınların ailede ve toplumsal hayatta etkin bir rol oynadığı ileri sürülmüştür (Doğan, 2019, s. 119). Kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik Hitit Kanunlarının boşanmaya ilişkin hükümlerinde görülmektedir (Roth, 1997, s. 220). Kadın erkeği istemediğinde erkeğin toprağı ve çocukları alacağı, kadının ise çocuklara karşılık bir ücret alacağı hükmü vardır (26a). Erkek kadını boşadığında ise kadını satacağı düzenlenmiştir (26b). Bu hükümlerin metinlerinde eksiklikler vardır. Erkeğin boşanma durumunda kadına bir şeyler vermesinden bahsetmektedir ama o kısım eksiktir. Aynı şekilde erkeğin boşadığı karısını satması bir şarta bağlanmış görünmektedir ama o kısım da eksiktir. Yine de genel hatlarıyla erkeğin üstün bir konumda olduğu ve boşanma sonrası şarta bağlı olarak eşini satabildiği anlaşılmaktadır. Hitit Kanunlarında karısını başka erkekle ilişki halinde yakalayan koca her ikisini de öldürdüğü takdirde suç işlemiş sayılmamıştır (197). Bu hükümde babanın karısını öldürme yetkisi zina suçunun bir yaptırımıdır.

Kil tabletlerdeki bazı düzenlemeler babanın çocukları üzerindeki yetkilerine ilişkindir. Babanın ateşe düşürerek ölümüne sebep olduğu kişi karşılığında oğlunu tazminat olarak vermesi tabletlerde yer almıştır (44a). Tabletlere göre baba çocuklarını satma hakkına sahiptir (m. 48). Kozak tabletlerdeki “babanın kızını damada vereceğı” şeklindeki ibarelerin babanın çocuklar üzerindeki hakimiyetinin göstergesi olduğunu dile getirmiştir (Kozak, 2015, s. 154). Telipinu Fermanı'nda babaları hayatta iken hisse talep eden çocukların evden atılması ve hissesinden mahrum kalması istenmiştir. III. Hattusili çocukken babası tarafından tanrıçaya hizmet etmesi için verildiğinden bahsetmiştir (Alp, 2000, s. 64, 134). Bu verilerden babaların çocukları üzerinde birtakım yetkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

3.5 Çinlilerde baba anlayışı

Çinlilerde aile yapısı ataerkildir ve atalara ibadet anlayışı vardır. Baba ilerde kendisine ibadet edilecek bir kişi olduğundan otoritesi sınırsızdır (Mahmud Esad, 2012, s. 95; Okandan, 1951, s. 33). Çin'in Fukien bölgesinde kadının evlenirken satın alındığı, dolayısıyla kocanın daha sonra eşini satabileceğı belirtilmiştir (Goody, 1990, s. 55). Ancak eşin durumuna ilişkin başka örnekler rastlanmamıştır. Bu örneğin genel olduğu şüphelidir.

Babanın sınırsız otoritesi karşısında çocukların en önemli görevi saygı göstermektir. Babanın çocuklarını terbiye ederken ve eğitirken yetkisi sınırsız olmuş, sonucu ölüm olsa da cezalandırılmamıştır. Aslında babanın çocuğunu kasten öldürmesi ceza gerektirmiştir; ancak uygulamada babalar cezalandırılmadığı için çocuklarını öldürmeleri gelenek haline gelmiştir (Okandan, 1951, s. 34).

Baba çocuklarını satma hakkına sahip olmuştur. Çocuğun satılabilmesi için rızası aranmıştır. Ancak baba fakir düştüğü için çocuğunu satmak istediğinde rıza olmasa da satma yetkisi olmuştur (Bozkurt, 1981, s. 69; Ekinci, 2011, s. 107; Kozak, 2015, s. 503; Mahmud Esad, 2012, s. 95-96, 100; Okandan, 1951, s. 34-35).

Babasını öldüren çocuk kasıt varsa işkence edilerek, kasıt yoksa işkencesiz öldürülmüştür. İşlediği suçtan dolayı anne veya babası intihar etmek zorunda kalan çocuğun cezası da ölümdür (Okandan, 1951, s.33).

3.6 Hint medeniyetinde baba anlayışı

Hintliler maderşahi anlayışa sahip ender medeniyetlerden biridir. Diğer medeniyetler etkileylene kadar kadınların çok eşli olması görülmüştür. Daha sonra ataerkil anlayış yerleşmiştir. Baba atalara ibadet ritüelini yönetmiştir (Ekinci, 2011, s. 82-83; Okandan, 1951, s. 56).

Babanın kadın ve çocuklar üzerinde bir otoritesi vardır. Brahmanizm inancında babaya tanrısal bir görev olarak dini törenleri yönetme görevi verilmiştir. Ancak Hintlilerde baba, mutlak egemen babanın sahip olduğu genişlikte yetkilere sahip değildir. Apastamba Mecellesi babanın çocuk hediye etmesini ve bir çocuğu hediye kabul etmesini, çocuğunu satmasını ve başkasının çocuğunu satın almasını yasaklamıştır (Okandan, 1951, s. 56). Brahmanların şerefli kabul ettikleri nikah usullerinde kızın evleneceği kocayı babası seçmiştir. Şerefli görülmeyen bazı nikah usullerinde baba kızını para veya mal karşılığında satmıştır (Arsal, 1948, s. 44).

Aryan kabile reisleri, kendilerini eşlerinin ve çocuklarının sahibi olarak görmüşlerdir. Gerekirse onları atmak ve satmak yetkileri vardır (Kozak, 2015, s. 364). Manu Kanunlarında kadının satım veya terk hallerinde dahi kocasının egemenliğinden çıkamayacağı yer almıştır (Mahmud Esad, 2012, s. 147). Pek çok medeniyette olduğu gibi babaların çocuklarını ve evlatlıklarını borçlarına karşılık köle olarak verme veya satma yetkisi vardır (Bozkurt, 1981, s. 68).

3.7 İran medeniyetinde baba anlayışı

Kadim İran’da her bir aile grubunun belirli namla anılan bir atası bulunmuştur. Bu aile gruplarının reisleri aile üyeleri üzerinde geniş yetkilere sahip olmuştur. Aristo İran aile reisinin eşi ve çocukları üzerindeki egemenliği tiranlık olarak nitelemiştir. Bu egemenlik öldürme dahil yetkileri içermiştir (Mahmud Esad, 2012, s. 163).

Babanın aile üyeleri üzerinde sınırsız bir yetkisi bulunmuştur (Schneider, 2007, s. 369). Baba otoriter bir konumdadır. Eş ve çocuklar babaya saygı ve itaat ile yükümlüdür (Arsal, 1948, s. 77; Kozak, 2015, s. 343; Tanilli, 2009a, s. 157). Babaya itaat etmeyen çocuklar mirastan mahrum bırakılmıştır (Okandan, 1951, s. 218).

3.8 Antik Yunan medeniyetinde baba anlayışı

Antik Yunan’da aile, aile evi ve ev eşyaları “oikos” kelimesiyle ifade edilmiştir (Macdowell, 1989, s. 10). Aile baba, anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile şeklinde anlaşılmamıştır. Aynı atadan gelen çekirdek ailelerin oluşturduğu “genos” adlı geniş aile grupları aile olarak anılmıştır. Genos şefi dini ve dünyevi lider olarak görülmüştür. Dini törenleri yönetme, tanrılara kurban sunma, diğer genoslarla ilişkileri yürütme yetkileri ve bütün ekonomik varlıklar genos şefine ait olmuştur. Genos şefi genos üyeleri üzerinde mutlak egemenlik yetkisine sahiptir (Arsal, 1948, s. 139; Okandan, 1951, s. 275). Baba, doğumundan sonra çocuğu genos içine kabul etmezse bir moloz yığınının üstüne bırakmıştır (Tanilli, 2009a, s. 288). Genos şefi yargı yetkisine

de sahip olmuştur. Suç işlediği düşünülen kişiler genos şefinin başkanlığında bir kurum tarafından yargılanmıştır. Genos şefinin suçluları köle olarak satabilme ve kişiyi genos dışına çıkarma yetkileri vardır (Okandan, 1951, s. 276).

Sitelerin kurulmasından sonra genosların yapısı bozulmuş, çekirdek aile anlayışı hakim olmuştur. Bu dönemde genos şefinin yetkileri aile babasına geçmiştir. Babanın karısı ve çocukları üzerinde mutlak yetkileri sürmüştür. Karısını başka bir erkekle yakaladığında öldürme hakkına sahip olmuştur. Baba çocuklarını da istediği gibi cezalandırabilmiş, köle olarak satabilmiştir (Okandan, 1951, s. 276-277). Solon MÖ 593 yılında yaptığı kanunla babanın çocuklarını köle olarak satma ve öldürme yetkilerini kaldırmıştır. Ancak uygulamada bu yetkiler varlığını sürdürmüştür. Baba işgal olunan kızını köle olarak satabilmiş, oğlunu reddedip mirasından mahrum bırakabilmiştir (Arsal, 1948, s. 134; Okandan, 1951, s. 277-278).

Diğer Antik Yunan sitelerinden farklı bir anlayışın var olduğu Isparta sitesi, babaya karısı ve çocukları üzerinde mutlak egemenlik yetkileri vermemiştir. Aile üyeleri sitenin otoritesine tabi olmuş, cezalandırma yetkisi sitenin kendisinde bulunmuştur (Okandan, 1951, s. 278). Çocuklar altı yaşında anne ve babadan alınıp, devlet tarafından eğitilmişlerdir (Tanilli, 2009a, s. 226).

3.9 Roma medeniyetinde baba anlayışı

Roma'da toplum ailelerden oluşmuştur. Roma vatandaşları bir aile babasının hakimiyetinde bulunan "alieni iuris" vatandaş ve bulunmayan "sui iuris" vatandaş olarak ayrılmıştır. Baba kavramının karşılığı "pater familias"tır. Türkçe literatürde "aile babası" olarak kullanılan pater familias aile grubu üzerinde mutlak egemen konumdadır. Roma ailesi babanın sahip olduğu yüksek statü ile tanınmıştır. Baba ailenin rahibi olarak ev tanrılarına ve atalara ibadeti de düzenlemiştir (Arsal, 1948, s. 182; Bardis, 1963, s. 231; Ekinci, 2011, s. 178).

Pater familiasın aile üyeleri üzerindeki yetkisi baba otoritesi olarak çevrilebilecek patria potestas kavramıyla karşılanmıştır. Aile babası çocukların evliliklerine karar vermiş, mallarını yönetmiştir. Yetişkin, ayrı evi olan erkek çocukların tüm malvarlıkları da babalarına ait olmuştur. Pater familias çocuklarını kırbaçlama, sürgün etme ve köle olarak satma yetkilerine sahiptir. Hatta çocuklarını öldürmesine izin verilen dönemler olmuştur (Bardis, 1963, s. 231; Sütken, 2019, s. 80). Pater familias yeni doğan çocukların yaşayıp yaşamayacağına karar vermek, evlenecek kızları satmak, erkek çocukları köle olarak vermek, kurallara aykırı davranışları kovmak veya cezalandırmak, mallarda tasarruf etmek gibi yetkilere sahip olmuştur (Tanilli, 2009a, s. 353; Schneider, 2007, s. 369). Aile babası aile üyelerinden birinin ölümüne karar verdiğinde, aynı klan mensup aile reislerinin görüşlerini almıştır. Ancak aile babası bu görüşlerle bağlı değildir (Arsal, 1948, s. 182). Bizans döneminde babanın çocuklar üzerindeki etkisi zayıflamış, reşit olan erkek çocuklar bağımsız hareket etme özgürlüğüne kavuşmuştur (Mitchell, 2007, s. 53).

Patria potestasın hukuki niteliği konusunda üç görüş ön plana çıkmıştır. Bir görüşe göre bir tür mülkiyet hakkı, diğer görüşe göre mutlak bir hakimiyet hakkı, üçüncü görüşe göre ise Roma'ya özgü bir hakimiyet hakkıdır. Patria potestası mülkiyet hakkı olarak görenler pater familiasın aile üyeleri üzerindeki geniş yetkilerini ve aile üyelerinin rei vindicatio adlı istihkak davası ile istenebilmesini gerekçe göstermişlerdir. Hakimiyet hakkı olarak görenler ise Roma ailesini devletin küçük benzeri olarak düşünmüşler ve aile reisini bu küçük devletin başkanı kabul etmişlerdir. Üçüncü görüşü savunanlar hakimiyet hakkının sadece Roma vatandaşlarına ait olduğuna ilişkin düzenlemeye dayanmışlardır (Kayak, 2018, s. 270-271).

Patria potestas kadınlar üzerinde "manus" kurulması ile gerçekleşmiştir. Manus aile babasına karısı üzerinde egemenlik sağlamıştır. Manus, aile babasının karısını koruma yükümlülüğünü de içermiştir. Manus, kadının statüsü artıkça zayıflamış ve zamanla ortadan kalkmıştır (Bardis, 1963, s. 231).

On İki Levha Kanunları aile yapısını değiştirmemiş, pater familiasın yetkileri korunmuştur (Arsal, 1948, s. 182; Okandan, 1951, s. 459). Ancak zamanla pater familiasın otoritesinin zayıfladığı ve aile yapısını değiştirmek üzere çeşitli girişimler yapıldığı

anlaşılmaktadır. Ancak pater familias yetkilerini tekrar vermek isteyenler de olmuştur. Bu durum literatürde patria potestas otoritesinin kalkması ve tekrar gelmesi konularında bir karışıklığa ve birbirine zıt bilgilerin bulunmasına yol açmıştır. Örneğin Tanilli Cumhuriyet döneminde (MÖ 509- MÖ 27) babanın haklarının kısıtlandığını ve Principatus döneminde (395-476) Augustus’un aile düzenini tekrar kurmak isteyerek, pater familias aile üyelerini öldürme yetkisini yeniden verdiğini ileri sürmüştür (2009a, s. 458). Bazı Roma hukuku araştırmacıları ise öldürme yetkisinin Principatus döneminde yasaklandığını, hatta 5. yüzyıldan itibaren çocuğunu öldürenlere ceza verildiğini belirtmişlerdir (Erdoğan, 1995, s. 122; Koschaker ve Ayiter, 1977, s. 328). Bebek öldürme anlayışı da Roma’da yaygındır. Romalılar ilk kez MS 3. yüzyılda bebek öldürmeyi kanunla yasaklamaya çalışmışlar, ancak uygulama devam etmiştir (Bardis, 1963, s. 232).

Çocukların satılmasını Diocletianus (h. 284-305) yasaklamış, Constantinus ise 313 yılında tekrar serbest bırakmıştır. Justinianus (h. 527-565) çocukların satılmasını aşırı yoksulluk durumlarıyla sınırlandırmış ve babaya çocuklarını geri alma hakkı tanımıştır (Schneider, 2007, s. 369). Tanilli de Constantinus döneminde baba ve annenin çocuklarını satmalarına izin verildiği görüşündedir (2009a, s. 516). Çocukların malları üzerindeki yetkilerinin de zamanla sağlandığı görülmüştür. Justinianus döneminde aile üyeleri bağımsız hale gelmişler ve hukuki ehliyeteye sahip olmuşlardır (Ekinci, 2011, s. 177-178).

4 Mutlak Egemen Babanın Yetkileri ve Kapsamı

Mutlak egemen babayı, baba kavramından ayıran ve mutlak egemen baba tanımında bulunması gereken özellik sahip olduğu olağanı aşan yetkileridir. Çalışma sırasında tespit ettiğimiz yetkiler öldürme, köle olarak satma, kiraya verme, rehin verme, tazminat olarak verme, el kesme, kulak kesme, göz çıkarma, kırbaçlama, reddetme, evden kovma, sürgün ve malvarlığında tasarruf etme şeklinde yetkililerdir.

Baba mutlak egemen yetkilerini aile üyeleri üzerinde kullanmıştır. Bu sebeple aile üyelerinin tespiti önemlidir. İlk Çağ medeniyetlerinde geniş aile anlayışının baskın olduğu anlaşılmaktadır. Karı, koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile dışında köle, evlatlık, gelin, torun gibi kişiler aile üyeleri arasında sayılmıştır. Örneğin Mısır’da köle ve evlatlık aile reisinin mutlak yetkisine tabi olmuştur (Mahmud Esad, 2012, s. 57-59). Mezopotamya’da ailenin evli çift, çocuklar, köleler ve yardımcılarından oluştuğu görülmektedir (Johns, 1904, s. 119). Çekirdek aile tipinin yanında evlenmiş çocuklar ile onların eş ve çocuklarının ve bazı akrabaların dahil olduğu geniş aile de Mezopotamya’da uygulanmıştır (Közbe, 2001, s. 28). İbranilerde ailenin baba, anne, çocuklar, evlenmiş erkek çocukların eşleri ve çocukları ile hizmetçilerden oluştuğu görülmektedir (Dutcher-Walls, 2009, s. 3). İran’da evlenip ayrılmamış olan erkek ve kız kardeşlerin de aile reisinin egemenliği altında olduğu kabul edilmiştir (Mahmud Esad, 2012, s. 163). Antik Yunan ailesini de anne, baba ve çocuklardan ibaret görmek mümkün değildir. Oikos kavramı içerisinde evde yaşayan bütün insanların olduğu kabul edilmiştir. Sadece kölelerin aileye dahil olması Atinalıların genel yaklaşımına uymadığından şüphelidir (Macdowell, 1989, s. 15; Cox, 1998, s. xvii). Roma ailesi ev birliğini ve egemenlik ilişkisini esas alan, doğumla veya hukuki sebeple, aynı baba egemenliği altında toplanan kişilerden oluşan topluluktur (Sütken, 2019, s. 71). Roma’da aile eş, oğullar, evlenmemiş kızlar, oğulların eşleri ve çocukları ile kölelerden oluşmuştur (Bardis, 1963, s. 225; Doğancı ve Kocakuşak, 2014, s. 234; Kayak, 2018, s. 253). Aile babasının karısı, çocukları, torunları, evlatlıkları ve gelinleri hukuki bakımdan hiçbir hakka sahip değildir (Ekinci, 2011, s. 177). Babanın aileye katılmış olan kişiler (klientler) ve azat ettiği köleler üzerinde de mutlak egemenlik yetkisi vardır (Arsal, 1948, s. 182). Aile babasının “patria potestas” adı verilen yetkisi doğumla, adoptio ve adrogatio adlı evlat edinme yollarıyla, legitimatio adlı nesebin düzeltilmesi işlemiyle kurulmuştur (Sütken, 2019, s. 81). Çalışmamızda aile babasının karısı ve çocukları üzerindeki yetkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü incelediğimiz hukuki düzenlemeler ve ikincil çalışmalar çekirdek aile üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi babanın karısı ve çocukları üzerindeki mutlak yetkilerinin diğer aile üyeleri üzerinde evleviyetle var olduğunun düşünülmesi olabilir.

Babanın aile üyeleri üzerindeki yetkisinin ne zamana kadar sürdüğünü tespit etmek de her zaman kolay değildir. Örneğin Mezopotamya’da kız çocukları nişanlandıktan ve erkekler evlendikten sonra baba evinde kalmaya devam etmiştir. Evlenen çocuğun bir çocuk sahibi olmasının onu baba egemenliğinden çıkarıp çıkarmadığı da tespit edilememiştir (Johns, 1904, s. 149). Roma’da ise patria potestas yetkisi çocukların ergin olması ile sona ermemiş, aile babası ölene kadar devam etmiştir (Kayak, 2022, s. 253).

Mutlak egemen babanın yetkileri arasında en önemlisi elbette öldürme yetkisidir. Babanın çocuklarını öldürme yetkisinin İbrani, Çin, İran, Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde olduğu görülmektedir. Çocuklar için anne babaya asi olmak ve onları dövmek, kadınlar için zina halinde yakalanmak öldürülme gerekçeleri arasındadır. Ancak babanın gerekçe göstermeden de çocuklarını öldürme yetkisini kullandığı bazı medeniyetler vardır. Örneğin Antik Yunan’daki gibi doğum sırasında terk edilen bebeğin (Tanilli, 2009a, s. 288) ölümünde makul bir gerekçe elbette yoktur.

Mutlak egemen baba kavramındaki yetkilerin bazıları doğrudan babanın egemenliği ile ilgili görünmemektedir. Örneğin babanın çocuklarını öldürme yetkisi, sosyal ve dini yönleri olan bir kurban ritüelinden kaynaklanabilir (Arbel, Burns, Cousland, Menkis, Neufeld, 2015). Zina ilişkisi sonucu doğan veya olağan dışı fiziksel özelliklerinden dolayı öldürülen çocuklar olmuştur. Orta Çağ Yahudi toplumunda bebeklerin ve çocukların çeşitli dini sebeplerle anneleri veya babaları tarafından öldürüldükleri anlaşılmaktadır (Baumgartner, 2004, s. 174).

Babanın mutlak yetkilerinden önemli bir kısmı ekonomik gerekçelere dayanmaktadır. Aile üyelerini köle olarak satma, kiraya verme, rehin bırakma ve tazminat olarak verme yetkileri ekonomik niteliklidir. Ölüm yaptırımı bütün medeniyetlerde olmasa da ekonomik gerekçeli bu yaptırımlar hemen her medeniyette vardır. Çünkü bütün medeniyetlerde kölelik kurumu yerleşmiştir ve borç sebebiyle kölelik olağan görülmektedir. Hatta çocukların köle olarak satılması, onların aleyhine görülmemiştir. Zengin bir aileye köle olarak satılan çocuğun hayatını güvence altına aldığı düşünülmüştür (Johns, 1904, s. 173).

Babanın yetkileri arasında fiziksel cezalar bazı medeniyetlerde görülmüştür. Hammurabi Kanununda (m. 192-193-195) dilini kesmek, gözünü çıkarmak ve elini kesmek yetkileri babaya tanınmıştır. Orta Assur Kanununda aile babasının karısını dövmek, kulağını kesme, gözünü çıkarma, saçını yolma gibi yetkileri hüküm altına alınmıştır (Tablet A, m. 59). Roma’da pater familiasın çocuklarını kırbaqlama yetkisinden bahsedilmektedir (Bardis, 1963, s. 231).

Babanın reddetme, evden kovma, sürgün etme, mirastan mahrum bırakma, malvarlıklarını yönetme gibi yetkileri ise öldürme, satma ve fiziksel yaptırım uygulama gibi yetkilerine nazaran daha hafif yetkililerdir.

Sonuç

Ataerkil yapı tarih boyunca pek çok medeniyette baskın olmuştur. Ataerkil yapının erkeklerin üretimdeki rolünün artmasından sonra ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ortaya çıkışından itibaren ataerkil anlayışın en çok etkilendiği konulardan biri aile hukukudur. Ataerkil anlayış aile ilişkilerini şekillendirmiş ve aile bireylerini etkilemiştir. Aile babasının eşi ve çocukları üzerinde geniş yetkilere sahip olduğu mutlak egemen baba anlayışı istisnalar dışında İlk Çağ medeniyetlerinde var olmuştur. İncelediğimiz dokuz İlk Çağ medeniyetinden yedisinde mutlak egemen baba anlayışının bulunduğu söylenebilir. Mısır ve Hint medeniyetlerinde belirli dönemlerde ve gruplarda babanın yetkileri artmış olsa da baskın bir mutlak egemen baba anlayışı yoktur. Antik Yunan medeniyetinde Atina sitesinde mutlak egemen baba varken, devletçi bir anlayışı olan Isparta sitesinde ise yetkiler babaya değil devlete ait olmuştur.

Mutlak egemen bir baba figürünün ortaya çıkmasında inanışlar, sosyal yapı gibi çeşitli etkenler rol oynamıştır. Akgündüz ilkel toplumların ölümden sonra hayata inandıklarını, ölen ataları için bir şeyler yapmaya devam ettiklerini ve bunun zamanla ibadet ritüellerine dönüştüğünü ileri sürmüştür. Atalara ibadet kültürü, bu ibadete aracılık yapan ve ölünce kendisi de

ibadet edilecek bir ataya dönüşecek olan babayı ailede her çeşit otorite kaynağı haline getirmiştir (Akgündüz, 1991, 28). Akgündüz’ün tespiti birçok medeniyet bakımından doğrulanmaktadır. Atalara ibadet kültürünün İlk Çağ’da yaygın olduğu görülmektedir. Kurallar için önemli bir meşruiyet kaynağı olan inancın, babanın öldürme, cezalandırma, köle olarak satma gibi olağanüstü yetkilerine meşruiyet kazandırdığı anlaşılmaktadır.

Mutlak egemen baba figürünün ortaya çıkmasında kadına verilen değer de etkenler arasında görülebilir. Örneğin Galanti, Sami kökenli kanun koyucuların kurallarını karşılaştırdığı eserinde, Sami kökenli Babillilerin, İbranilerin ve Arapların kadını alınıp satılan bir mal gibi kabul ettiğinden bahsetmektedir (Galanti, 2002, s. 25). Kadının mal olarak görüldüğü bir anlayışta, kadına zarar verilmesini veya öldürülmesini olağan görmüşlerdir.

Borç sebebiyle kölelik Antik medeniyetlerin hemen hepsinde, Roma, Mısır, Sasani, Yahudi ve Hristiyan hukuklarında var olan bir uygulamadır (Schneider, 2007, s. 361). Baba sadece karısını ve çocuklarını değil, kendisini de borca karşılık esarete bırakabilmiştir. Ancak babanın sorumsuz kalıp çocuklarını köle olarak verdiği örnekler çoğunluktadır. Babanın toplumdaki konumu borca karşılık daha çok çocukların köle yapılmasına etki etmiştir. Mezopotamya’da annenin çocuklar karşısında konumu baba ile benzerdir. Çocukların anneyi reddetmesi de suç sayılmış ve köle olarak satılma yaptırımıyla karşılanmıştır (Johns, 1904, s. 149-150). Çocukları borç sebebiyle satma yetkisinin baba ile birlikte anneye de verildiği örnekler, kölelik kurumunun varlığıyla ilgili görülebilir. Çünkü kaynaklarda çocukların kaçırılarak köle olarak satılması vakaları da çok fazladır. Borç sebebiyle kölelik doğrudan babanın egemenliği ile bağlantılı olmayabilir. Borcun durumuna göre aile üyelerini kiralık çalıştırma, rehin bırakma gibi satmaya göre hafif uygulamalar da vardır.

Mutlak egemen baba figürü en geniş yetkilerle Roma’da vardır. Günümüze ulaşan en eski kanunların bulunduğu Sümerlerde babanın yetkileri çok çeşitli değildir ve köle olarak satmakla sınırlıdır. Hititlerde de durum Sümerlere benzerdir. Babil kanunlarında babanın yetkilerine evden kovma, dilini kesme, gözünü çıkarma, elini kesme, mallarında tasarruf etme gibi yetkiler eklenmiştir. İbrani, Çin, İran ve Antik Yunan medeniyetleri babaya aile üyelerini öldürme yetkisi vermiştir. Roma medeniyeti ise pater familiasa öldürme dahil bütün medeniyetlerdeki farklı yetkileri vermiştir. On İki Levha Kanunlarında yer alan yetkiler, çeşitli imparator emirnameleri ile düzenlenmiştir.

Mutlak egemen baba anlayışı dini inanışlarda ve sosyal yapıda meydana gelen değişikliklerle zayıflamıştır. Bazı medeniyetlerde Orta Çağ’da süren uygulamalar olmuştur. Hatta 19. yüzyıla kadar ulaşan etkilerden söz etmek mümkündür (Akgündüz, 1991, s. 34; Miers, 2004, s. 2). Ancak bu uygulamaların oldukça azaldığı ve istisna düzeyine düştüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple mutlak egemen baba anlayışının bir İlk Çağ anlayışı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İlk Çağ’da babanın mutlak yetkilerinin toplumlarda olağan görüldüğü ve hukuki düzenlemelere konu olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Hammurabi Kanunu başta olmak üzere Mezopotamya kanunlarında babanın yetkilerini görmek mümkündür. Tevrat çocuklara ölüm cezası verilmesine ilişkin hükümler içermektedir. Roma’da On İki Levha Kanunları ve imparator emirnameleri konuyu düzenlemiştir. Günümüzden bakınca olağan dışı olarak nitelediğimiz bazı yetkiler, yetkiye maruz kalanlar tarafından dahi olağan görülmüştür.

Aile hukukunun bugününü anlamak için İlk Çağ aile anlayışına bakmak gereklidir. İlk Çağ hukuki düzenlemeleri aile hukukunun farklı başlıklarında zengin içeriklere sahiptir. Hukuki düzenlemeleri dini, sosyal, ekonomik yönleriyle sebep sonuç ilişkisi içerisinde incelemek hem geçmiş hem bugünü anlamayı kolaylaştırmaktadır. Metinleri çözümlenmiş İlk Çağ hukuki metinleri hukukçuların ilgisini beklemektedir.

5 Kaynakça

Akgündüz, A. (1991). *Umumi hukuk tarihi ders notları*. Konya: Mimoza Yayınları.

- Allen, T. D. (2008). *The Ancient Egyptian family: kinship and social structure*. New York: Routledge.
- Alp, S. (2000). *Hitit çağında Anadolu: Çiviyazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*. İstanbul: Tübitak Yayınları.
- Anderson, M. (1980). *Approaches to the history of the Western family*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Arbel, V. D., Burns, P. C., Cousland, J. R. C., Menkis, R., Neufeld, D. (2015). *Not sparing the child: Human sacrifice in the ancient world and beyond*. London: Bloomsbury.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life* (Robert Baldick, Fransızcadan İngilizceye Çev). New York: Alfred A. Knopf.
- Arsal, S. M. (1948). *Umumi hukuk tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Arsal, S. M. (2014). *Türk tarihi ve hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baber, R. E. (1935). Marriage and family life in Ancient Egypt. *Social Forces*, 13(3), 409-414.
- Bardis, P. D. (1963). Main features of the Ancient Roman family. *Social Science*, 38(4), 225-240.
- Baumgarten, E. (2004). *Mothers and children: Jewish family life in medieval Europe*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bozkurt, G. (1981). Eski hukuk sistemlerinde kölelik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38(1), 65-103. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000803
- Bryce, T. (2003). *Hitit dünyasında yaşam ve toplum* (Müfit Günay, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- De Souza, G. B., ve Klingbeil, M. G. (2014). You are my son: God as father in Psalms and Ancient Near Eastern Iconography. *Revista Hermeneutica (descontinuada)*, 14(1), 91-114.
- Doğan, E. (2019). *Hitit hukuku*. Ankara: Güncel Yayıncılık.
- Doğancı, K., Kocakuşak, F. (2014). Eski Roma ailesinde “pater familias” ve “patria potestas” kavramları. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(27), 233-250.
- Ekinci, E. B. (2011). *Hukukun serüveni*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Erdoğan, B. (1995). *Roma hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Galanti, A. (2002). *Üç Sami kanun koyucu* (Eyyüp Tanrıverdi, Haz.). İstanbul: Anka Yayınları.
- Goody, J. (1990). *The oriental, the ancient and the primitive: systems of marriage and the family in the pre-industrial societies of Eurasia*. New York: Cambridge University Press.
- Jacob, B. (1923). The Decalogue. *The Jewish Quarterly Review*, 14(2), 141-187. <https://doi.org/10.2307/1451172>
- Johns, C. H. W. (1904). *Babylonian and Assyrian laws, contracts and letters*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Kayak, S. (2018). Roma hukukunda aile kurumu. *Hacettepe HFD*, 8(2), 249-302.
- Kayak, S. (2022). Arkaik dönem Roma toplumunda hukuki statüsü bakımından çocuk. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXVII(1), 245-275. <https://doi.org/10.18513/egetid.1148745>
- Korkmaz, S. (2024). *Uygur hukuku: IX-XIV. asır Uygur hukuk vesikalarına göre*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Koschaker, P., Ayiter, K. (1977). *Modern özel hukuka giriş olarak Roma özel hukukunun ana hatları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

- Kozak, İ. E. (2015). *Kadim dönemler genel hukuk tarihi*. Konya: Palet Yayınları.
- Közbe, G. (2001). Mezopotamya’da aile ve evlilik. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, (103-104), 27-33.
- Kraemer, S. (1991). “The origins of fatherhood: An ancient family process.” *Family Process*, 30(4), 377-392.
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer’de başlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Macdowell, D. M. (1989). The oikos in Athenian law. *The Classical Quarterly*, 39(01), 10-21.
- Madajczak, J. (2017). Life-Giver: the Pre-Hispanic Nahua Concept of “Father” through Colonial Written Sources. *Ancient Mesoamerica*, 28(2), 371-381.
- Mahmud Esad Efendi (2012). *Tarih-i ilm-i hukuk*. Haz. Fethi Gedikli ve diğerleri. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Maynes, M. J., Waltner, A. (2012). *The family: A world history*. New York: Oxford.
- Miers, S. (2004). Slavery: A question of definition. *Structure of slavery in Indian Ocean Africa and Asia* (ss. 1-15). Routledge.
- Mitchell, L. E. (2007). *Family life in the middle ages*. Connecticut: Greenwood Press.
- Nişanyan, S. *Nişanyan sözlük*. nisanyansozluk.com/kelime/baba (Erişim Tarihi: 18.05.2025)
- Okandan, R. G. (1951). *Umumi hukuk tarihi dersleri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Richardson, M. E. J. (2004). *Hammurabi’s Law*. London: T&T Clark International.
- Roth, M. T. (1997). *Law collections from Mesopotamia and Asia minör* (Vol. 6). Atlanta: SBL Press.
- Schaps, D. M. (1998). What was free about a free Athenian woman?, *Transactions of the American Philological Association*, (128), 161-188.
- Schloen, J. D. (2001). *Patrimonialism in Ugarit and the ancient near east*. Indiana: Eisenbrauns.
- Schneider, I. (2007). Freedom and slavery in early Islamic time (1st/7th and 2nd/8th centuries). *al-Qantara*, 28(2), 353-382.
- Sünbül, N. (2020). Eski Mezopotamya hukukunda aile ve evlilik. *OANNES- Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 99-113.
- Sütken, E. (2019). Roma aile hukukunda patria potestas. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1). 67-100.
- Tanilli, S. (2009a). *Yüzyılların gerçeği ve mirası I. Cilt İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanilli, S. (2009b). *Yüzyılların gerçeği ve mirası II. Cilt Ortaçağ: Feodal Dünya*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tevrat. kutsalkitap.info.tr (Erişim Tarihi: 01.06.2025).
- Tosun, M. ve Yalvaç, K. (1989). *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üçok, C., Mumcu, A. ve Bozkurt, G. (2017). *Türk hukuk tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Van der Toorn, K. (2008). Family religion in second millenium West Asia (Mesopotamia, Emar, Nuzi). John Bodel and Saul M. Olyan (Eds), *Household and family religion in antiquity* içinde (20-36). Malden: Blackwell Publishing.
- Westermann, W. L. (1955). *The slave systems of Greek and Roman antiquity*. Philadelphia: American Philosophical Society.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Reimagining Family Bonding in the Digital Age: A Study on Technology-Enhanced Reading Practices among Earthquake-Affected Families in Türkiye*

Dijitalleşen Dünyada Aile Bağlarının Dönüşümü: Depremden Etkilenen Ailelerle Teknoloji Destekli Okuma Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma

Doç. Dr. Vahide YİĞİT-GENÇTEN¹, Dr. Öğr. Üyesi Rabia ÖZEN-UYAR²

Abstract

As the fundamental unit of society, the family is undergoing a profound transformation due to digitalization, crises, natural disasters, and displacement. Disasters like earthquakes disrupt family structures and functions, necessitating the reconstruction of routines and relational dynamics. This study examines the impact of technology-enhanced reading practices on family life among those affected by the February 6, 2023, earthquakes in Kahramanmaraş, Türkiye. Grounded in a multidisciplinary framework that draws on family resilience theory, trauma-informed pedagogical approaches, and socio-cultural perspectives on digital literacy, the study involved 32 parent-child dyads. Over 12 weeks, parents engaged in home-based digital read-aloud sessions with their children. Semi-structured interviews followed. Thematic analysis revealed four themes: (1) Reading as a Tool for Regaining Routine and Normalcy, (2) Strengthening Family Bonds through Shared Reading, (3) Emotional and Psychological Dimensions, and (4) Affordances and Challenges of Technology. Findings demonstrate that digital reading practices offer significant benefits in post-disaster contexts by helping families reestablish routines, strengthen relationships, and support children's learning. At the same time, the study highlights that technological limitations and the emotional impact of digital content on children require careful and sensitive adult mediation. By exploring the potential of digital reading practices to foster psychosocial resilience within family systems after a disaster, this study makes a unique contribution to the literature.

Keywords: Transformation of the family, family in the digital age, technology, digital reading, preschool

Paper Type: Research

Öz

Toplumsal temel yapı taşı olan aile, dijitalleşme, krizler, doğal afetler ve yerinden edilme gibi dinamikler karşısında derin bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Deprem gibi doğal afetler, aile yapısını ve işlevlerini köklü biçimde etkileyerek gündelik yaşamın ve ilişkisel dinamiklerin yeniden inşasını zorunlu kılmaktadır. Bu araştırma, 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş depremlerinden etkilenen ailelerin teknoloji destekli kitap okuma uygulamalarına katılımının aile yaşamı üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Aile dayanıklılığı kuramı, travma bilgisi pedagojik yaklaşımlar ve dijital okuryazarlığa ilişkin sosyo-kültürel bir çerçeveye dayanan bu çalışmaya, 32 ebeveyn-çocuk ikilisi katılmıştır. Katılımcı ebeveynler, 12 hafta boyunca çocuklarıyla birlikte ev ortamında dijital kitap okuma etkinlikleri gerçekleştirmiştir. Sürecin sonunda ebeveynlerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen veriler; (1) Rutin ve Normallik Yeniden Kazanma Aracı Olarak Okuma, (2) Sesli Okuma Yoluyla Aile Bağlarını Güçlendirme, (3) Duygusal ve Psikolojik Boyutlar ile (4) Teknolojinin Sağladığı İmkanlar ve Sınırlılıklar olmak üzere

* This research was supported by the TÜBİTAK-1001 ÇABA Project (Project No. 123K672).

¹ Emirates College for Advanced Education, Division of Language, Cognition, and Growth, Vahide.Gencten@ecea.ac.ae

² Adıyaman University, Faculty of Education, rabiaozenuyar@gmail.com

dört ana tema etrafında toplanmıştır. Bulgular, dijital okuma uygulamalarının kriz dönemlerinde ailelere rutin ve normalliği yeniden sağlama, ilişkileri güçlendirme ve öğrenme süreçlerini destekleme açısından önemli katkılar sunduğunu ortaya koymaktadır. Ancak aynı zamanda, teknolojik sınırlılıklar ile dijital içeriklerin çocuklar üzerindeki duygusal etkileri dikkatli ve duyarlı bir yetişkin yönlendirmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, dijital okuma uygulamalarının afet sonrası aile sistemlerinde psiko-sosyal dayanıklılığı destekleme potansiyelini ortaya koyarak alanyazına özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ailenin dönüşümü, dijital çağda aile, teknoloji, dijital okuma, okul öncesi

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

The family, one of the fundamental subsystems of society, has undergone significant transformation from the second half of the 20th century to the present day (Ćorluka & Košarac, 2024, p. 852). As one of humanity's foundational sociocultural institutions, the family has been centrally situated in processes of social change. Globalization and transitional forces continue to reshape traditional understandings of family life, work, identity, and interpersonal relationships across societies. These processes have triggered notable changes in family structures, norms, traditions, and roles. In response to these global shifts, the family, much like other social institutions, has reconstructed its internal structure and external functions (Chernyak, 2022, pp. 1-3). Furthermore, socio-economic transformations driven by digitalization and globalization deeply influence how families live, communicate, and interact (Tkachenko et al., 2023, p. 18). With the widespread integration of information and communication technologies (ICT) into daily life, family roles, communication patterns, and shared activities are redefined within digital environments (Weerathna et al., 2022, p. 16). While smart devices and digital applications can enhance bonds among family members, they also introduce challenges such as increased distraction, diminished quality time, and potential deterioration in relational dynamics (Tammisalo & Rotkirch, 2022, p. 2750).

One of the key inflection points in this transformation of family life was the COVID-19 pandemic. The pandemic profoundly affected families, influencing employment status, financial security, mental health, children's education, and broader family well-being and resilience (Gayatri & Puspitasari, 2023, p. 1). Families worldwide experienced heightened stress due to the cumulative pressures caused by the pandemic (Luttik et al., 2020, p. 87). Indeed, COVID-19 represented a serious threat to the emotional and developmental well-being of children and families due to multiple disruptions, ranging from financial instability and caregiving burdens to restricted movement and altered daily routines (Prime et al., 2020, p. 631). In many cases, these stressors escalated into increased familial conflict, breakdowns in communication, and weakening of relational bonds (Tkachenko et al., 2023, p. 19). Natural disasters, such as earthquakes, constitute another critical domain in which the transformation of family structures and processes is intensified.

The devastating earthquakes that struck Türkiye on February 6, 2023, directly affected millions of families and caused serious destruction across physical, psychological, emotional, and social domains. Earthquakes disrupt physical infrastructure and the intricate architecture of family structures and relationships (Ghimire, 2023, p. 13). As families struggled to cope with loss, displacement, uncertainty, and the demands of reconstruction, they were compelled to adapt core familial functions, such as maintaining emotional connection with children, supporting educational needs, and preserving daily routines, to dramatically altered living conditions (Şimşek et al., 2024, p. 1). In such contexts, strengthening family relationships is increasingly recognized as an effective coping mechanism to navigate trauma and foster positive adaptation under prolonged stress (Canzi et al., 2021, p. 1309). When disasters impact entire communities, the coping process becomes collective within and between families (Ghimire, 2023, pp. 21-22).

Within this complex and shifting terrain, digital tools can no longer be seen merely as instruments of communication or entertainment. Instead, they emerge as potential resources for educational continuity, emotional resilience, and nurturing relational capacities. Research examining the effects of ICT on family relationships indicates that personal ICT use can weaken parenting quality and relational dynamics. However, these risks can be mitigated, if not reversed, through shared digital engagement and open, meaningful communication (Tammisalo & Rotkirch, 2022, p. 2724). The joint use of digital tools offers valuable opportunities for children and parents to strengthen their interactions and deepen emotional bonds (Aldridge et al., 2024, p. 1). In particular, digital reading applications offer a unique pedagogical and relational resource by enabling shared reading experiences between parents and children (Davidson et al., 2021, p. 475). Yet, despite the increasing prevalence of such applications, empirical research into their impact within post-disaster family environments remains limited. There is a pressing need to examine how digital reading practices are situated within disrupted family ecologies, especially in contexts of displacement and trauma.

The aim of this study is to explore how technology-enhanced digital reading affects family routines, emotional bonding, and literacy habits among families affected by the 2023 earthquakes in Türkiye. By examining these interactions, this research seeks to contribute to a deeper understanding of how hybrid forms of family life are negotiated through digital platforms in the face of crisis, and how such literacy practices may serve as relational and pedagogical anchors in times of collective disruption.

1.1. Theoretical Framework

This study is grounded in a multidisciplinary framework that integrates family resilience theory (Walsh, 2016, pp. 3-21), trauma-informed pedagogical approaches (Brunzell, Stokes, & Waters, 2016, pp. 220-222; Patterson, 2002, pp. 354-355), and socio-cultural perspectives on digital literacy (Gee, 2000, pp. 180-196). Together, these lenses allow for a nuanced understanding of how digital picture book reading may function as an educational intervention and a socio-emotional anchor for families navigating post-disaster recovery.

Walsh's (2016, pp. 3-21) theory of family resilience serves as the foundational framework for understanding how families adapt and reconfigure their routines, roles, and relational patterns in response to adversity. In this view, resilience is not an individual trait, but a dynamic process embedded in family interaction. Core components, such as belief systems, organizational patterns, and communication processes, become critical in post-crisis environments, where families must reconstruct a sense of safety, predictability, and emotional connection (Masten & Motti-Stefanidi, 2020, p. 102). In earthquake-affected regions of Türkiye, these systemic dimensions of resilience are activated and tested simultaneously, as families face material displacement and emotional disorientation.

While personal digital device use is often associated with familial disconnection, emerging scholarship increasingly recognizes the value of shared digital engagement as a site of relational repair and cognitive co-construction (Kildare & Middlemiss, 2017, p. 590). Digital tools, particularly those used in a co-present and interactive manner, can support parental attunement, co-regulation, and co-learning. As such, technology-supported reading should not be viewed as a substitute for traditional caregiving, but rather as a relational tool that, when used intentionally, fosters bonding, emotional responsiveness, and mutual meaning-making (Aldridge et al., 2024, p. 1).

Trauma disrupts children's sense of continuity and narrative coherence (Van der Kolk, 2014, p. 177). In such contexts, shared storytelling, mainly when supported by calm narration, predictable formats, and emotionally sensitive content, can be a scaffolding mechanism for processing emotion and restoring routine (Brunzell et al., 2016, pp. 220-222). Picture books, in particular, offer metaphorical distance and imaginative space that allow children to project, externalize, or negotiate their emotional states (Sipe, 2008, p. 182). When experienced with

caregivers in a safe, co-regulated environment, digital read-alouds can also support the rebuilding of relational trust and help mitigate the fragmented attention patterns often associated with trauma.

Finally, this study aligns with socio-cultural views of literacy, emphasizing the situated, interactive, and multimodal nature of meaning-making (Gee, 2000, pp. 180-196; Rowsell & Walsh, 2011, pp. 55-57). From this perspective, reading is not simply a cognitive act but a deeply social one, shaped by cultural tools, mediational means, and familial interaction. Digital picture books, especially when combined with post-reading expressive activities (drawing, retelling, dramatization), have the potential to create hybrid spaces where affective, cultural, and narrative resources converge, enabling families to re-author their everyday life amidst disruption. Taken together, these perspectives foreground the relational, emotional, and contextual dimensions of technology-enhanced shared reading. By viewing families as active meaning-makers and resilience agents, this study explores how digital storytelling becomes both a psychosocial ritual and an educational opportunity in the aftermath of collective trauma.

2. Methodology

2.1. Study Context and Participants

This study was conducted in the aftermath of the devastating earthquakes that struck southeastern Türkiye in February 2023, resulting in widespread displacement, infrastructural damage, and psychological trauma. In response to the urgent need for emotional and educational support, a technology-supported read-aloud intervention was designed and implemented with families who experienced the direct or indirect impacts of the disaster. The study was part of a larger research initiative funded by TÜBİTAK 1001-ÇABA Project, titled "Evaluation of the Effectiveness of Technology-Enhanced Read-Aloud Activities" (Project No: 123K672), which aimed to explore how digital picture books, accompanied by professional voice narration and post-reading activities, could support family routines, enhance communication, and foster emotional resilience during a time of profound disruption.

A total of 32 families participated in the study (Table 1). These families were recruited through early childhood education networks, community centers, and local support organizations operating in one of the most severely affected cities. Each participating family included at least one parent and one child between the ages of 4 and 6. Families varied in terms of the number of children they have, educational backgrounds, socioeconomic backgrounds, and prior access to literacy materials. Regardless of these contextual differences, all families demonstrated a shared commitment to the project as an opportunity to rebuild daily routines, strengthen parent-child bonds, and support emotional healing through narrative engagement. Set at the intersection of digital mediation, educational vulnerability, and post-trauma recovery, this study provides a timely lens to examine how technology is reshaping the dynamics of contemporary family life under crisis conditions.

The participating children were between 60 and 75 months of age. The sample included 11 girls (34.4%) and 21 boys (65.6%), all participating in the study with their parents. Regarding maternal education levels, two mothers (6.25%) had completed primary school, four (12.50%) had completed middle school, eight (25.00%) had graduated from high school, seven (21.87%) held vocational school degrees, nine (28.13%) held bachelor's degrees, and two (6.25%) had completed postgraduate education. In terms of paternal education, five fathers (15.63%) had completed middle school, eight (25.00%) had graduated from high school, one (3.12%) held a vocational school degree, 14 (43.75%) held bachelor's degrees, and four (12.50%) had completed postgraduate education.

Table 1. Family backgrounds

Family No	Child Age (Months)	Gender	Number of Siblings	Mother Education	Father Education	SES	Books at Home	Reading Frequency
1	70	Girl	4	Primary School	High School	Middle	Yes	Several times a week
2	73	Girl	2	Vocational School	High School	Middle	Yes	Several times a week
3	70	Boy	1	High School	Middle School	Middle	Yes	Never
4	73	Boy	-	High School	Middle School	Middle	No	Rarely
5	72	Boy	2	Bachelor's	Bachelor's	Middle	Yes	Several times a week
6	75	Boy	2	High School	Bachelor's	Middle	Yes	Rarely
7	67	Boy	2	Middle School	High School	Middle	Yes	-
8	68	Boy	1	Bachelor's	Bachelor's	Middle	Yes	Several times a week
9	71	Boy	4	Vocational School	Middle School	Middle	Yes	Rarely
10	74	Girl	3	Vocational School	Bachelor's	Middle	Yes	Several times a week
11	69	Boy	2	High School	Bachelor's	Middle	Yes	Several times a week
12	73	Girl	1	High School	Bachelor's	Middle	Yes	Several times a week
13	71	Girl	2	Bachelor's	High School	Middle	Yes	Rarely
14	69	Girl	3	Bachelor's	Postgraduate	Middle	Yes	Rarely
15	71	Boy	3	Primary School	Middle School	Middle	Yes	Several times a week
16	75	Boy	1	Vocational School	Vocational School	Middle	Yes	Several times a week
17	75	Girl	2	Bachelor's	Bachelor's	Middle	Yes	Daily
18	68	Boy	3	Middle School	High School	Middle	Yes	Daily
19	75	Boy	3	Middle School	Middle School	Middle	No	Rarely
20	65	Boy	2	High School	Bachelor's	Middle	Yes	Rarely
21	67	Boy	3	Bachelor's	Bachelor's	Middle	Yes	Rarely
22	59	Boy	4	Postgraduate	Postgraduate	Middle	Yes	Several times a week

23	61	Boy	2	Bachelor's	Postgraduate	Middle	Yes	Daily
24	68	Girl	2	High School	High School	Middle	Yes	Several times a week
25	70	Boy	3	Bachelor's	Bachelor's	High	Yes	Several times a week
26	72	Girl	1	Vocational School	Bachelor's	Middle	Yes	Daily
27	65	Boy	2	Vocational School	Bachelor's	Middle	Yes	Several times a week
28	60	Boy	2	Bachelor's	Bachelor's	Middle	Yes	Daily
29	69	Boy	2	High School	High School	Middle	Yes	Several times a week
30	75	Girl	2	Middle School	High School	Middle	Yes	Several times a week
31	65	Girl	2	Vocational School	Bachelor's	Middle	Yes	Several times a week
32	53	Boy	1	Postgraduate	Postgraduate	High	Yes	Daily

2.2. Data Collection Tools and Procedure

Families were invited to participate in a digital picture book reading intervention, which featured professionally narrated picture books accessible via a web-based platform. The selected stories were thematically appropriate for young children and designed to foster imagination, emotional resilience, and dialogic interaction between families and children (Jäggi et al., 2025, p. 9). Each reading session was accompanied by optional post-reading activities, such as drawing, retelling, or dramatization, intended to deepen engagement and support meaning making through creative expression.

The primary data source for this study consisted of semi-structured interviews conducted with families following the completion of the reading sessions. The interviews explored a range of topics, including pre-existing family reading routines, children's affective and behavioral responses to the narrated picture books, dynamics of parent-child interaction during and after the sessions, perceived changes in cognitive and emotional development, and families' experiences with the digital format. The interview protocol was co-developed by literacy researchers and early childhood educators to ensure content validity and sensitivity to trauma-informed care principles.

Interviews were conducted approximately two to three weeks after the intervention period to allow for reflective insights into sustained impacts on family routines and relationships. All interviews were conducted in Turkish by trained researchers with expertise in early childhood education and family systems. Each session lasted approximately 15 minutes, was audio-recorded with informed consent, and transcribed verbatim for subsequent analysis.

This study received ethical approval from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Adıyaman University (18/10/2023 - 454), as part of the TÜBİTAK 1001-ÇABA project. Informed consent was obtained from all participating families before data collection. Participation in the study was entirely voluntary, and families were informed of their right to withdraw from the research at any stage without consequence. Confidentiality and anonymity of all participants were strictly maintained throughout the research process. To ensure anonymity in reporting, participating parents were assigned identification codes (e.g., Family 1, Family 2) rather than using personal identifiers.

2.3. Data Analysis

The data were analyzed using thematic analysis, a widely used method for identifying, analyzing, and reporting patterns within qualitative data (Braun & Clarke, 2006, pp. 79-81). This approach allowed for both inductive and deductive exploration of how families engaged with the digital reading intervention and made meaning of their experiences.

Interview transcripts were first reviewed holistically to gain familiarity with the content. Following this, a line-by-line coding process was applied to capture meaningful units of expression related to family routines, child responses, emotional dynamics, and technological experiences. Two researchers independently coded a randomly selected subset of 25% of the transcripts to establish an initial agreement on the coding categories. The inter-coder agreement rate was calculated using percentage agreement, resulting in a rate of 89%, which is considered acceptable for qualitative research (Miles, Huberman, & Saldaña, 2014, p. 85). Discrepancies were discussed collaboratively and resolved through negotiated consensus, leading to a refined and shared codebook applied across the full data set.

This process yielded a coding framework that reflected pre-determined categories (e.g., emotional response, reading frequency, digital use) and emergent themes (e.g., parental self-reflection, child-led routines, trauma triggers). The final coding scheme included categories across four domains: (1) family routines (2) relational dynamics (e.g., bonding), (3) socio-emotional responses (e.g., joy, fear, resilience), and (4) technology experience (e.g., ease of use, content delivery, screen fatigue) (Table 2).

Table 2. Coding scheme overview

Theme	Subthemes / Codes	Example excerpt	Frequency
Reading as a Tool for Regaining Routine and Normalcy	Increased interest in books, developing reading habits, family reading routines, and establishing bedtime routines	<i>Every night before bed, he wanted to listen to a story. (Family 1)</i>	65
Strengthening Family Bonds through Shared Reading	Co-listening, shared enjoyment, quality time, and strengthening parent-child bonds	<i>We set aside time without phones to listen together. (Family 9)</i>	14
Emotional and Psychological Dimensions	Emotional support, joy, anxiety, character identification, and social-emotional regulation	<i>"We have learned to be calmer and that everything will get better with time." (Family 5)</i>	37
Technological Mediation: Affordances and Challenges	Ease of use, narration quality, technical problems, visual engagement, and screen-time concerns	<i>It was hard to keep him focused when the story was too long. (Family 31)</i>	44

To ensure trustworthiness and rigor, the analysis followed the criteria of credibility, transferability, dependability, and confirmability (Lincoln & Guba, 1985, pp. 289–331). Member checks were carried out with a subset of families to confirm new interpretations. Furthermore, reflexive notes and researcher memos were kept throughout the process to improve analytical transparency and account for potential biases.

3. Findings

Our analysis of the semi-structured interviews revealed four interrelated themes illuminating how families experienced and interpreted the digital read-aloud intervention within the broader context of post-earthquake recovery, daily routines, and relational dynamics.

3.1. Reading as a Tool for Regaining Routine and Normalcy

The function of digital picture book reading in assisting families in reestablishing daily routines and regaining a sense of structure in the face of post-disaster uncertainty was one of the most notable themes to emerge from the data. Numerous families reported that the intervention helped them establish regular reading habits, especially before bed. These times provided stability and predictability, acting as stabilizing forces in otherwise chaotic home settings. Children actively requested story time every evening, for example, according to multiple families, demonstrating an emotional connection to the activity and its incorporation into daily life. As one parent shared:

“Every night before bed, he wanted to listen to a story.” (Family 1)

Others highlighted that the structure of the intervention supported the development of new habits in homes where reading was not previously a part of family culture:

“We used to read once a week at most. Now, we read together almost every evening.” (Family 28)

Some families emphasized that this new routine was not child-driven alone, but also contributed to broader household literacy habits:

“I didn’t use to read either, but while listening with my son, I started to enjoy books too.” (Family 1)

These findings suggest that, beyond immediate literacy benefits, the intervention functioned as a ritualizing mechanism, facilitating a return to regularity, emotional safety, and shared domestic rhythm. The story sessions served as a symbolic return to normalcy, particularly for families who were temporarily housed or displaced, confirming the potential of digital reading as a psychosocial stabilizer and a teaching tool.

3.2. Strengthening Family Bonds through Shared Reading

The digital read-aloud intervention also served as a meaningful site for enhancing parent-child relationships. Many participants emphasized how the shared reading experience created a unique space for intentional interaction, emotional closeness, and mutual enjoyment. Unlike more passive forms of screen exposure, the narrated picture books, paired with post-reading activities, encouraged dialogue, joint attention, and co-presence. Several families reported that the sessions helped them allocate undivided time to their children, fostering deeper relational connections. As one parent noted:

“We set aside time without phones just to listen together.” (Family 9)

Others described the experience as a way to rebuild family cohesion following the stress and fragmentation caused by the earthquake:

“The stories helped us bond again. We laughed, we talked, and it became our special time.” (Family 15)

Reading together, particularly in a structured yet low-pressure format, also allowed families to develop rituals of care centered on listening and imagination, rather than instruction or discipline. These moments often extended beyond the story, including discussions, storytelling, or shared drawing sessions. As one mother explained:

"It was the only time of the day when we both were fully present. We listened, imagined, and shared ideas." (Family 6)

The findings indicate that digital storytelling fostered literacy and relational repair, offering families moments of joy, co-regulation, and togetherness when many other aspects of life remained uncertain or fractured.

3.3. Emotional and Psychological Dimensions

In addition to re-establishing routines and strengthening relationships, digital picture book intervention evoked a wide range of emotional and psychological responses among children and families. The narrated stories served as both sources of joy and comfort; in some cases, parents regarded them as emotional triggers. Several families reported that their children found the stories soothing and emotionally engaging. The structured narrative and calm voice narration contributed to a sense of emotional containment, especially during bedtime. One family reflected:

"He became calmer. I think the story helped him relax before sleep." (Family 25)

Families also described how children identified with characters and began externalizing their feelings through the stories. For example:

"She started to imagine herself as the character, and that helped her talk about things she normally wouldn't." (Family 1)

However, not all responses were positive. Some families expressed concern that stories thematically related to natural disasters, though designed with sensitivity, could elicit anxiety or distress in children still coping with the trauma of displacement. As one mother explained:

"I prefer not to let her listen to stories with earthquake themes, as they could trigger memories of the traumatic event." (Family 27)

These mixed responses point to the dual role of storytelling in post-trauma contexts: while stories can offer emotional regulation, imaginative escape, and a sense of continuity, they may also inadvertently surface unresolved fears. Such findings underscore the need for trauma-informed content curation in digital interventions and the importance of offering families flexibility in content selection.

3.4. Affordances and Challenges of Technology Use

Families' experiences with the digital platform revealed both the enabling potential and the practical limitations of using technology to support shared reading in post-disaster contexts. On the one hand, the platform's accessibility, user-friendly interface, and professional narration were widely appreciated. On the other hand, technical barriers, narration delivery, and concerns about screen exposure emerged as significant considerations.

Many families emphasized the ease of access and flexibility the digital format offers, especially given their unstable living situations. For families without access to physical books or libraries, the online platform served as a critical gateway to literacy:

"Thanks to the app, we could listen to many different stories. It was a real opportunity." (Family 11)

The narrated format was also supportive, particularly for families with lower literacy confidence. Some noted that the professional voice narration helped sustain their child's attention:

"She focused more when it was read with emotion. The voice made it more real." (Family 3)

However, not all feedback was positive. Several families reported issues with technical glitches, such as difficulty logging in, poor internet connection, or confusion navigating the content. One parent noted:

“Sometimes it took so long to load that we gave up.” (Family 22)

Concerns were also raised about monotonous narration styles and the lack of personalization. For younger children, overly long or flat readings occasionally led to attention loss or boredom:

“He lost interest when the voice was too flat. We had to stop halfway.” (Family 9)

Finally, several families voiced ambivalence about screen time, even in the context of educational use. While many appreciated that the platform minimized visual overstimulation, some worried about increased dependency on devices:

“I liked the stories, but I’m still not comfortable with him being on the phone every day.” (Family 13)

These findings highlight the importance of intentional design in technology-mediated literacy interventions, balancing usability and engagement with flexibility, personalization, and trauma sensitivity. While not without flaws, the digital platform proved to be a valuable tool for supporting literacy and connection in difficult times.

4. Discussion

This study aimed to explore how technology-enhanced digital reading practices influence family routines, emotional bonding, and literacy habits among families affected by the 2023 earthquakes in Türkiye. The findings revealed four central themes reflecting families’ experiences: (1) Reading as a Tool for Regaining Routine and Normalcy, (2) Strengthening Family Bonds through Shared Reading, (3) Emotional and Psychological Dimensions, and (4) Affordances and Challenges of Technology Use. These results underscore the significant potential of technology-enhanced reading practices to empower families during times of crisis by offering stability, emotional connection, and learning opportunities. This study contributes to the existing literature by highlighting how digital reading interventions can promote psychosocial resilience, help reestablish daily routines, and foster meaningful family interactions in post-disaster settings. Nevertheless, alongside these benefits, families also reported challenges related to the use of technology.

The findings indicate that digital interactive read-aloud practices significantly contributed to restoring structure and stability in the daily lives of families affected by the earthquake. In the aftermath of disrupted living conditions, digital reading sessions provided families with a renewed sense of order and predictability. Natural disasters are known to deeply disrupt family routines and rituals, leading to profound changes in everyday life and well-being (Fernandes & Boehs, 2025, p. 160). Earthquakes, in particular, introduce severe stressors, such as the loss of homes, loved ones, and a sense of safety, that can result in psychological conditions like acute stress disorder and post-traumatic stress disorder in children (McDermott & Cobham, 2012, p. 4). Research has consistently shown that reestablishing routines plays a critical role in mitigating these adverse effects and supporting recovery (Baggerly & Exum, 2007, p. 83; Kousky, 2016, p. 87). Given children’s heightened vulnerability in post-disaster contexts, it is essential for parents to reintroduce as much normalcy as possible. Reinstating routines such as bedtime story reading, or establishing them for the first time, not only offers children a sense of emotional security but also strengthens parent–child bonds. In this context, the findings suggest that digital reading practices, particularly when integrated into bedtime routines, served as an effective tool for alleviating the psychological impact of the disaster.

The findings reveal that the digital interactive read-aloud intervention provided a meaningful space for emotional bonding, quality time, and intentional interaction between parents and children. These sessions created opportunities for shared enjoyment, conversation, and deep emotional exchange, rare moments in which family members could be fully present with one another, free from distractions. This function proved particularly important in the emotionally

charged environments of post-disaster life. Research supports the notion that shared book reading strengthens the parent–child relationship and fosters attachment and closeness between caregivers and children (Blumberg & Griffin, 2013, p. 265; Ganotice et al., 2017, p. 51; Rabinowitz et al., 2021, p. 2). In a meta-analysis of Parent-Child Book Reading (PCBR) interventions, Xie et al. (2018, p. 1) found that such interventions produced significant and positive effects on the psychosocial functioning of children and their parents. Similarly, Canfield et al. (2020, p. 1305) reported that shared book reading was associated with increased observed and reported parental warmth and sensitivity and reduced parenting stress. In crisis contexts, shared reading can serve as a powerful protective factor by helping families sustain relational connections during stress and disruption. For example, Read et al. (2022, p. 1436) found that, despite the uncertainty and emotional strain of the COVID-19 pandemic, shared reading remained an effective means of maintaining connection and supporting the care and education of young children. While most of the existing literature has focused on print-based shared reading, the current study contributes to this body of work by demonstrating that digital platforms, when used intentionally, can also facilitate high-quality emotional interactions.

The findings also point out that digital shared reading practices generated a range of emotional effects on children and families in the post-earthquake context. Many parents reported that bedtime story sessions had a calming and soothing effect on their children. Some children appeared to identify with story characters, which enabled them to externalize emotions they otherwise struggled to express. However, according to some families, disaster-themed content had the potential to evoke latent fears in children, pointing to the importance of emotionally attuned adult support during shared reading experiences. According to Sloover et al. (2024, p. 2115), social support plays a critical role in sustaining children’s well-being following potentially traumatic events. One of the most vital sources of such support is the parent–child relationship, particularly when it involves open discussions about the traumatic experience, which can help children make sense of their emotions. Sharing traumatic experiences can have positive mental health outcomes for both the discloser and the recipient (Stein et al., 2017, p. 89). However, excessive and repetitive discussion of traumatic events may also have adverse effects. Research has shown that persistent rumination, repeated thinking and talking about trauma, can negatively impact individuals’ psychological adjustment (Stroebe, Schut, & Stroebe, 2006, p. 75). These findings underscore the importance of trauma-sensitive content selection and adult guidance in shaping children’s emotional responses during shared reading experiences.

The findings highlight the dual nature of digital platforms in supporting shared book reading experiences among earthquake-affected families, revealing significant opportunities and notable limitations. Particularly in contexts where access to physical books and stable living environments was restricted, families appreciated the accessibility, flexibility, and professional narration offered by the digital platform. In this regard, digital tools functioned not only as a means of promoting literacy development but also as a valuable source of emotional connection during a period of crisis. Nevertheless, several challenges were reported, including technical difficulties (e.g., internet connectivity issues and access problems), monotony in narrative delivery, limited options for personalization, and parental concerns about increased screen time. Existing research underscores the potential of well-designed digital tools to enhance children’s performance, skill acquisition, and learning processes (Hsin, Li, & Tsai, 2014, p. 95; Hu, Fang, & Liang, 2024, p. 16). In their scoping review, Jäggi et al. (2025, p. 11) found preliminary evidence that adapting in-person parenting interventions into digitally supported or enhanced formats may improve their effectiveness, especially in resource-limited settings. When intentionally designed, such as through narrated e-books, interactive reading platforms, or technology-enhanced instructional approaches, digital tools can meaningfully support and even enrich shared reading experiences, particularly in underserved or remote communities (Gay et al., 2020, pp. 988-989). At the same time, to mitigate potential adverse effects of technology, it is recommended that parents actively engage in their children’s digital media use. Joint online activities or family-oriented digital applications to plan shared experiences can enhance

interaction quality (Syahril et al., 2024, p. 1006). Co-designed, technology-based parenting programs aim to support children's psychosocial development and offer innovative and engaging tools for transforming maladaptive parenting practices and promoting child mental health (Aldridge et al., 2024, p. 1). This study supports both perspectives: digital book reading applications can serve as bridges for literacy and psychosocial support, but only when guided by careful design, pedagogical soundness, and sensitivity to users' contextual realities.

4.1. Conclusion

This study provides critical insights into how technology-enhanced reading practices can function as a stabilizing and connective force for families navigating post-disaster life. Drawing on interviews with 32 parents affected by the 2023 earthquakes in Türkiye, the findings underscore the multifaceted role of digital shared reading in supporting family routines, emotional bonds in families, and emotional regulation. Digital read-aloud sessions helped restore a sense of normalcy and routine, facilitated meaningful parent-child interactions, and offered opportunities for emotional expression and connection. At the same time, the study highlights key challenges, such as technological barriers and emotionally triggering content, that necessitate trauma-informed content selection and active adult mediation. Although digital platforms offer promising opportunities for providing psychosocial support to parents and children, their effectiveness depends on thoughtful design, emotionally sensitive content, and joint use of digital platforms. While much of the existing literature has focused on traditional or print-based reading practices, this study demonstrates that digital reading platforms can serve a similarly stabilizing function and remain effective even in times of crisis. In conclusion, this research contributes to the literature on post-disaster family resilience by highlighting the potential of digital reading interventions to foster emotional healing and strengthen relational closeness during periods of disruption.

References

- Aldridge, G., Wu L., Seguin, J. P., Robinson, J., Battaglia, E., Olivier, P., Yap, M. B. H. (2024). Embedding technology-assisted parenting interventions in real-world settings to empower parents of children with adverse childhood experiences: Co-design study. *JMIR Formative Research*, 8, e55639.
- Baggerly, J., & Exum, H. A. (2007). Counseling children after natural disasters: Guidance for family therapists. *The American Journal of Family Therapy*, 36(1), 79–93.
- Blumberg, D. M., & Griffin, D. A. (2013). Family connections: The importance of prison reading programs for incarcerated parents and their children. *Journal of Offender Rehabilitation*, 52(4), 254–269.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Brunzell, T., Stokes, H., & Waters, L. (2016). Trauma-informed flexible learning: Classrooms that strengthen regulatory abilities. *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 7(2), 218–239.
- Canfield, C. F., Miller, E. B., Shaw, D. S., Morris, P., Alonso, A., & Mendelsohn, A. L. (2020). Beyond language: Impacts of shared reading on parenting stress and early parent-child relational health. *Developmental Psychology*, 56(7), 1305–1315.
- Canzi, E., Danioni, F. V., Parise, M., Lopez, G., Ferrari, L., Ranieri, S., ... & Rosnati, R. (2021). Perceived changes in family life during COVID-19: The role of family size. *Family Relations*, 70(5), 1303-1311.

- Chernyak, E. (2022). Globalization and modern family: Family transformation in changing society. In M. J. Pelaez & M. A. Reisch (Eds.), *The Palgrave handbook of global social problems* (pp. 1–13). Cham, Switzerland: Springer International Publishing.
- Ćorluka, B., & Košarac, B. (2024). Transformation of the family in contemporary society: Some basic indicators. *Društvene i Humanističke Studije*, 9(2(26)), 837-854.
- Davidson, C., Danby, S., Ekberg, S., & Thorpe, K. (2021). The interactional achievement of reading aloud by young children and parents during digital technology use. *Journal of Early Childhood Literacy*, 21(4), 475–498.
- Fernandes, G. C. M., & Boehs, A. E. (2025). Family routines change in the unexpected transition due to natural disasters. *Escola Anna Nery Revista de Enfermagem*, 17(1), 160-167.
- Ganotice Jr, F. A., Downing, K., Mak, T., Chan, B., & Lee, W. Y. (2017). Enhancing parent-child relationships through dialogic reading. *Educational Studies*, 43(1), 51–66.
- Gay, B., Sonnenschein, S., Sun, S., & Baker, L. (2020). Poverty, parent involvement, and children's reading skills: Testing the compensatory effect of the amount of classroom reading instruction. *Early Education and Development*, 32(7), 981-993.
- Gayatri, M., & Puspitasari, M. D. (2023). The impact of COVID-19 pandemic on family well-being: A literature review. *The Family Journal*, 31(4), 606-613.
- Gee, J. P. (2000). *The New Literacy Studies: From "socially situated" to the work of the social*. In D. Barton, M. Hamilton, & R. Ivanič (Eds.), *Situated literacies: Reading and writing in context* (pp. 180–196). Routledge.
- Ghimire, D. K. (2023). Rebuilding lives: Investigating the consequences of the 2015 earthquake on family dynamics and resilience. *Patan Pragya*, 12(01), 13-24.
- Hsin, C. T., Li, M. C., & Tsai, C. C. (2014). The influence of young children's use of technology on their learning: A review. *Journal of Educational Technology & Society*, 17(4), 85-99.
- Hu, X., Fang, Y., & Liang, Y. (2024). Roles and effect of digital technology on young children's STEM education: A scoping review of empirical studies. *Education Sciences*, 14(4), 357.
- Jäggi, L., Hartinger, S. M., Fink, G., McCoy, D. C., Alvarado Llatance, M., Hinckley, K., Ramirez-Varela, L., Aguilar, L., Castellanos, A., & Mäusezahl, D. (2025). Parenting in the digital age: A scoping review of digital early childhood parenting interventions in low- and middle-income countries (LMIC). *Public Health Reviews*, 45, 1607651.
- Kildare, C. A., & Middlemiss, W. (2017). Impact of parents' mobile device use on parent-child interaction: A literature review. *Computers in Human Behavior*, 75, 579–593.
- Kousky, C. (2016). Impacts of natural disasters on children. *The Future of Children*, 73–92.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Luttik, M. L. A., Mahrer-Imhof, R., García-Vivar, C., Brødsgaard, A., Dieperink, K. B., Imhof, L., ... & Konradsen, H. (2020). The COVID-19 pandemic: A family affair. *Journal of Family Nursing*, 26(2), 87-89.
- Masten, A. S., & Motti-Stefanidi, F. (2020). Multisystem resilience for children and youth in disaster: Reflections in the context of COVID-19. *Adversity and Resilience Science*, 1, 95–106.
- McDermott, B. M., & Cobham, V. E. (2012). Family functioning in the aftermath of a natural disaster. *BMC Psychiatry*, 12, 1–7.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

- Patterson, J. M. (2002). Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family*, 64(2), 349–360.
- Prime, H., Wade, M., & Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 75(5), 631-643.
- Rabinowitz, S., Pavlov, C., Mireku, B., Ying, K., Zhang, J., & Read, K. (2021). I feel less blue when I read with you: The effect of reading aloud with a child on adult readers' affect. *Frontiers in Psychology*, 12, 706729.
- Read, K., Gaffney, G., Chen, A., & Imran, A. (2022). The impact of COVID-19 on families' home literacy practices with young children. *Early Childhood Education Journal*, 50(8), 1429-1438.
- Rowell, J., & Walsh, M. (2011). Rethinking literacy education in new times: Multimodality, multiliteracies, and new literacies. *Brock Education Journal*, 21(1), 53–62.
- Sipe, L. R. (2008). *Storytime: Young children's literary understanding in the classroom*. New York, NY: Teachers College Press.
- Sloover, M., Stoltz, S. E., & van Ee, E. (2024). Parent–child communication about potentially traumatic events: A systematic review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(3), 2115-2127.
- Stein, J. Y., Lahav, Y., & Solomon, Z. (2017). Self-disclosing trauma and post-traumatic stress symptoms in couples: A longitudinal study. *Psychiatry*, 80(1), 79-91.
- Stroebe, M., Schut, H., & Stroebe, W. (2006). Who benefits from disclosure? Exploration of attachment style differences in the effects of expressing emotions. *Clinical Psychology Review*, 26(1), 66-85.
- Syahril, R., Priatna, P., Hutomo, A., & Wulandari, S. (2024). The impact of technology on family communication. *Golden Ratio of Data in Summary*, 4(2), 1001-1009.
- Şimşek, B. B., Keskin, G., Yıldız, İ., & Ekşi, A. (2024). Emotional and behavioral impacts of the February 6, 2023, earthquake on children with autism spectrum disorder: An evaluation from the parental perspective. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-14.
- Tammisalo, K., & Rotkirch, A. (2022). Effects of information and communication technology on the quality of family relationships: A systematic review. *Journal of Social and Personal Relationships*, 39(9), 2724-2765.
- Tkachenko, L., Gumennykova, T., Pletenytska, L., & Kholokh, O. (2023). Transforming the role of modern family: Ethical challenges. *Futurity Philosophy*, 2(3), 17–38.
- Van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in healing trauma*. New York, NY: Viking.
- Walsh, F. (2016). *Strengthening family resilience* (3rd ed.). New York, NY: Guilford Press.
- Weerarathna, R., Rathnayake, N., Yasara, I., Jayasekara, P., Ruwanpura, D., & Nambugoda, S. (2022). Towards work-life balance or away? The impact of work from home factors on work-life balance among software engineers during Covid-19 pandemic. *Plos One*, 17(12), e0277931.
- Xie, Q. W., Chan, C. H., Ji, Q., & Chan, C. L. (2018). Psychosocial effects of parent-child book reading interventions: A meta-analysis. *Pediatrics*, 141(4), e20172675.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 18.10.2023

No: 454

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Bu çalışma TÜBİTAK-1001 ÇABA projesi kapsamında desteklenmiştir, proje no: 123K672.

Zorunlu Göç ve Yerinden Edilmenin Aile Dinamiklerine Etkisi: Türkiye Örneğinde İç ve Dış Göç Deneyimlerine Dayalı Tematik Bir Karşılaştırma

The Impact of Forced Migration and Displacement on Family Dynamics: A Thematic Comparison of Internal and Cross-Border Migration Experiences in Turkey

Doç. Dr. Çiğdem TUĞAÇ¹

Öz

Göç, bireylerin olağan ikamet yerlerinden başka bir yere hareketini içeren, küresel ölçekte yaygınlaşan bir olgudur. Türkiye, hem uluslararası göç yollarının merkezinde yer alması hem de deprem, iklim kaynaklı afetler ve kentsel dönüşüm gibi nedenlerle iç göç süreçlerini deneyimlemesi bakımından özgün bir konumdadır. Bu çalışmanın amacı, 2020 sonrası yayımlanmış güncel literatüre dayanarak, zorunlu göç ve yerinden edilmenin aile yapısı üzerindeki etkilerini Türkiye örneğinde, iç ve dış göç bağlamlarında karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Araştırma, sistematikleştirilmiş literatür taraması ve tematik içerik analizi yoluyla yapılandırılmış niteliksel ve yorumlayıcı bir kavramsal sentezdir. Ulusal ve uluslararası akademik yayınların yanı sıra kurumsal politika belgeleri de analiz sürecine dahil edilmiştir. Türkiye’deki zorunlu iç göç hareketleri ile sığınmacı ailelerin deneyimleri; aile içi rollerin dağılımı, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve sosyo-kültürel uyum temaları üzerinden değerlendirilmiştir. Bulgular, göçün aile yapısı üzerindeki etkilerinin mekânsal, kültürel ve ekonomik bağlamlara göre farklılaştığını göstermektedir. Yerinden edilme yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal bağlamda da bir kopuşa neden olmakta, aile bu dönüşümden etkilenmektedir. İç göçte göreceli kültürel benzerlikler ve vatandaşlık hakları uyum sürecini kolaylaştırırken; dış göçte statü belirsizliği, dil bariyeri ve toplumsal dışlanma gibi unsurlar aile dinamiklerini daha derinden sarsmaktadır. Çalışma, yerinden edilmenin aile üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik entegre, kapsayıcı, aile merkezli, uzun vadeli ve farklı göç türlerine duyarlı sosyal politika ve destek mekanizmalarının geliştirilmesini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, yerinden edilme, aile yapısı, toplumsal cinsiyet, sosyo-kültürel uyum

Makale Türü: Derleme

Abstract

Migration, involving individuals’ movement from their usual places of residence to other locations, is a globally widespread phenomenon. Turkey holds a unique position, as both a central hub in international migration routes and a country experiencing internal migration driven by earthquakes, climate-related disasters, and urban transformation. This study aims to comparatively analyze the impacts of forced migration and displacement on family structures in Turkey, focusing on internal and cross-border migration contexts, based on recent literature published after 2020. The study employs a structured, qualitative, and interpretive conceptual synthesis, combining systematic literature review and thematic content analysis. Both national and international academic publications, as well as institutional policy documents, were incorporated into the analysis. The experiences of forced internal migration and refugee families in Turkey are assessed through themes of family role redistribution, gender relations, and socio-cultural adaptation. Findings indicate that migration’s effects on family structures vary according to spatial, cultural, and economic contexts. Displacement causes not only physical but also social rupture. While relative cultural

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye, cigdem.tugac@hbv.edu.tr.

Atıf için (to cite): Tuğaç, Ç. (2025). Zorunlu Göç ve Yerinden Edilmenin Aile Dinamiklerine Etkisi: Türkiye Örneğinde İç ve Dış Göç Deneyimlerine Dayalı Tematik Bir Karşılaştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 79-102.

similarities and citizenship rights facilitate integration in internal-migration, status ambiguity, language barriers, and social exclusion in cross-border migration more profoundly disrupt family dynamics. The study advocates for integrated, family-centered, long-term social policies and support mechanisms tailored to different migration types to mitigate effects of displacement.

Keywords: Migration, displacement, family structure, gender, socio-cultural adaptation

Paper Type: Review article

Giriş

Göç, tarih boyunca toplumların sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik yapılarında köklü dönüşümlere yol açan çok katmanlı dinamik bir olgudur. Zorunlu göç ve yerinden edilme ise, bireylerin ve toplulukların iradeleri dışında, çoğu zaman kriz, şiddet ve belirsizlik koşullarında yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kaldıkları süreçleri tanımlamaktadır. Bu istemsiz hareketlilik, gönüllü göçten farklıdır (de Haas, Castles ve Miller, 2020, s. 34). Zorunlu göç ve yerinden edilmenin temel nedenleri arasında silahlı çatışmalar, yaygın şiddet, insan hakları ihlalleri, iklim değişikliği ve doğa kökenli afetlerin artan etkileri yer almaktadır (Bisht, 2024; Cuadrado, Libuy ve Moreno-Serra, 2023, s. 394; IOM, 2025a). Bu tür göçler, yalnızca fiziksel mekânların kaybıyla sınırlı değildir; aynı zamanda aile içi ilişkilerin, toplumsal rollerin ve dayanışma pratiklerinin sosyal bağlamda yeniden yapılandığı, çok katmanlı bir toplumsal dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir (te Lintelo, Yıldız, Gürel, Siviş, Çün, Khan ve Mull, 2023, s. 279).

Aile, göç süreçlerinde hem koruyucu bir sosyal birim hem de değişimin doğrudan nesnesi olarak merkezi bir konumda yer almaktadır. Ekonomik dayanışma, bakım emeği, kimlik inşası ve aidiyet üretimi gibi işlevleriyle aile, bireyler için hem destek hem de stres kaynağı olabilmektedir (Ünsal, 2022, s. 84). Göç öncesi travmalar, tehlikeli geçiş deneyimleri ve yerleşme sonrasında karşılaşılan sosyal ve ekonomik zorluklar, aile dinamiklerinde yapısal dönüşümlere yol açmakta; ebeveynlik rollerinden kuşaklar arası ilişkilere kadar pek çok düzeyde yeniden yapılanmayı zorunlu kılmaktadır (Jabbari, Schoo ve Rouster, 2023; Johansen, Varvin ve Sagbakken, 2025).

Uluslararası düzeyde zorunlu göç eğilimlerinin hızla arttığı gözlemlenmektedir. Uluslararası Göç Örgütü'nün (*International Organization for Migration-IOM*) 2024 yılında yayımlanan Dünya Göç Raporu'nda yer alan verilere göre, 2020 yılı itibarıyla dünya genelinde uluslararası göçmen sayısı yaklaşık 281 milyon kişiye ulaşmıştır; bu sayı küresel nüfusun yaklaşık %3,6'sına denk gelmektedir (Şekil 1). IOM (2024, s. 1) tarafından söz konusu verinin en güncel küresel tahmin olduğu belirtilerek, güncellenecek yeni verilerle özellikle 2020 yılında başlayan COVID-19 pandemisinin uzun vadeli etkilerinin ve göç eğilimlerindeki yapısal değişimlerin daha net bir biçimde ortaya konulabileceği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada 2020 sonrası literatürün ele alınmış olması, bu yılın göçün küresel ölçekte dönüm noktalarından birini ifade etmesiyle ilişkilidir. 2020 yılından itibaren COVID-19 pandemisi, iklim krizinin derinleşmesi, kentleşme politikaları ve uluslararası çatışmaların tetiklediği yerinden edilme süreçlerinin, özellikle kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi kırılgan grupların özgül deneyimlerine etkileri daha görünür hale gelmiştir (Baiocchi, 2025, s. 1; Jabbari vd., 2023; McAuliffe ve Khadria, 2021; UNFCCC, 2024, 2025). Bu nedenle, 2020 sonrası göç literatürü, hem küresel eğilimleri hem de mikro düzeydeki dönüşüm dinamiklerini yakalamak açısından kritik bir referans noktası oluşturmaktadır. Ancak, göçün aile yapısına etkileri halen çoğunlukla makro düzeyde ele alınmakta; aile içi iş bölümü, toplumsal cinsiyet rolleri ve kuşaklar arası ilişkiler gibi mikro ölçekteki dönüşüm dinamikleri yeterince derinlemesine incelenmemektedir (Cuartas, Lucero Ramírez-Varela, Spitzer, Brieant, Ghazanfar, Lansford ve Sanson, 2025, s. 1; Dominelli, 2023, s. 2).

Şekil 1. Uluslararası göçmen sayısı (2020-en güncel küresel tahmin)

Kaynak: IOM, 2024; 2025b

Türkiye, hem uluslararası göç yollarının merkezinde yer alması hem de kendi iç dinamikleri doğrultusunda zorunlu iç göç süreçlerine sahne olması bakımından özgün bir konuma sahiptir. 1950'lerden itibaren başlayan iç göç hareketleri, günümüzde deprem, iklim kaynaklı afetler, kırsal yoksulluk ve kentsel dönüşüm gibi yapısal nedenlerle yeni biçimler kazanmıştır (Peker ve Şanlı, 2022, s. 133; SBB, 2023). Buna ek olarak Türkiye, başta Suriye ve Afganistan olmak üzere komşu coğrafyalardaki çatışma bölgelerinden gelen yoğun sığınmacı akımlarının da hedef ülkesi haline gelmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2023 yılında Türkiye'de iller arasında göç eden kişi sayısı 3 milyon 450 bin 953; aynı yıl ülkeye dışarıdan göç eden kişi sayısı ise 316 bin 456'dır (TÜİK, 2024a; 2024b). Bu veriler, iç ve dış göçün toplumsal yapılar üzerindeki çift yönlü etkilerini gözler önüne sermekte ve günümüz koşullarında zorunlu göçün aile yapısı üzerindeki etkilerini analiz etmeyi daha önemli hale getirmektedir.

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, 2020 yılı sonrası yayımlanan güncel literatüre dayanarak, zorunlu göç ve yerinden edilmenin aile yapısı üzerindeki etkilerini Türkiye örneğinde, iç ve dış göç bağlamlarında karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Araştırma, sistematikleştirilmiş literatür taraması ve tematik içerik analizi yoluyla yapılandırılmış, niteliksel ve yorumlayıcı bir kavramsal sentez sunmaktadır. Türkiye'de yaşanan zorunlu iç göç hareketleri ile uluslararası sığınmacı ailelerin deneyimleri; aile içi rollerin yeniden dağılımı, toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki dönüşüm ve sosyo-kültürel uyum süreçleri bağlamında üç ana tema etrafında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu kapsamda, Türkiye'den yurt dışına yönelik göç hareketleri ve bu süreçteki aile deneyimleri çalışmanın dışında tutulmuştur. Çalışmada aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Zorunlu göç ve yer değiştirme, aile yapısını nasıl etkilemekte ve aile bireyleri arasındaki sosyal ve duygusal bağları nasıl dönüştürmektedir?
- Türkiye'deki farklı göç türlerinin (iç göç ve dış göç) aile dinamikleri üzerindeki etkilerine yönelik olarak hangi politikalar geliştirilebilir?

Bu çalışma, göç literatürüne mikro düzeyde aile ilişkilerine odaklanan özgün bir katkı sunmayı amaçlamış; özellikle zorunlu göç bağlamında aile yapısının nasıl dönüştüğü, yeniden yapılandığı ve ailelerin sosyal uyum süreçlerine nasıl katıldıkları üzerine bir tartışma sunmuş; ayrıca Türkiye için politika önerileri geliştirmeyi hedeflemiştir.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve: Göç, Yerinden Edilme ve Aile Dinamikleri

Zorunlu göçün aile dinamikleri üzerindeki etkilerini kavramsal ve kuramsal bir zeminde incelemek için, bu bölümde göç ve yerinden edilme olgularına dair temel yaklaşımlar ele alınmıştır.

1.1. Göç ve Yerinden Edilme Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar

Göç, bireylerin olağan ikamet yerlerinden farklı bir mekâna, uluslararası sınırların ötesine ya da ülke içinde, hareket etmesini ifade etmektedir. IOM'a (2025a, 2025c) göre 'uzun süreli bir göçmen' en az 12 ay süreyle menşe ülkesinin dışında yaşayan bireydir. Göç olgusu, ekonomik, siyasal, kültürel ve çevresel nedenlerin etkileşimiyle şekillenen çok boyutlu bir toplumsal süreçtir (de Haas vd., 2020, s. 14).

Zorunlu göç, bireylerin kendi rızaları dışında; savaş, şiddet, insan hakları ihlalleri, doğa kökenli afetler veya yaşamlarını tehdit eden koşullar nedeniyle yer değiştirmek zorunda kaldıkları bir harekettir. Bu tür göç, gönüllü göçten temel motivasyonları ve sonuçları bakımından ayrılmaktadır. Göçün altında yatan nedenler, iş ve eğitim olanakları arayışı gibi "çekici" faktörlerin yanı sıra; savaş, şiddet, yoksulluk, afetler ve iklim değişikliği gibi "itici" faktörlerle de ilişkilidir (European Parliament, 2024; IOM, 2025a).

Klasik göç kuramları (örneğin, Ravenstein'in itme-çekme modeli), göçü bireylerin rasyonel kararları olarak açıklarken; yapısalcı ve eleştirel yaklaşımlar, göçü toplumsal eşitsizlikler, sömürgecilik geçmişi ve yapısal zorunluluklar bağlamında değerlendirmektedir (Çağlayan, 2006, s. 77; Massey, Arango, Hugo, Kouaouci, Pellegrino ve Taylor, 1993, s. 431). Göç kuramlarının evriminde, birey ve hane halkı düzeyindeki karar süreçlerine odaklanan yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Bu çerçevede göç, yalnızca ekonomik bir karar değil, aynı zamanda bir hane stratejisi olarak yorumlanmaktadır (Stark ve Bloom, 1985, s. 174).

Yerinden edilme, travmatik ve kontrol dışı süreçleri vurgulayan bir kavramdır (Bisht, 2024, s. 5; European Commission, 2025). Kentsel dönüşüm, afet sonrası tahliyeler ve zorunlu iskân politikaları, bireylerin yaşadıkları mekânla olan fiziksel ve duygusal bağlarını kopararak sosyal dokuda çözülmeye yol açmakta ve aile içi ilişkilerde ani, kriz temelli yeniden yapılanmaları beraberinde getirmektedir (Özmete ve Dinç, 2020, s. 197; Yılmaz ve Şikar, 2023, s. 1247). Ülke içinde yerinden edilmiş bireyler, mültecilerin aksine uluslararası hukuki koruma mekanizmalarından yoksun olduklarından travmaya karşı daha kırılgan bir konumda bulunmaktadır. Bu durum, göç sürecine ilişkin olarak yalnızca ekonomik entegrasyona dayalı politikaların yetersizliğini ortaya koymaktadır (Cuadrado vd., 2023, s. 394; European Commission, 2025; Johansen vd., 2025).

Sonuç olarak, zorunlu göç yalnızca savaş ve çatışma gibi siyasal nedenlerle değil; iklim krizi, afetler, kırsal geçim kaynaklarının kaybı ve kentsel dönüşüm gibi çevresel ve yapısal süreçlerle de şekillenmektedir. Bu farklı nedenler aile yapısı üzerinde karşılaştırılabilir ancak farklı yoğunluklarda etkiler oluşturmaktadır (IPCC, 2022; UNHCR, 2023).

1.2. Aile Dinamikleri ve Rol Dönüşümleri

Zorunlu göç ve yerinden edilme, aile dinamiklerinin biçimlenişini, rollerin dağılımını ve sosyal destek sistemlerini derinden dönüştürmektedir. Aile, göç sürecinde hem bir karar alma birimi hem de dayanışma ağı olarak işlev görmektedir. Bu süreçlerde mekânsal ve kültürel kopuşlar, aile içi ilişkilerin yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir (Jabbari vd., 2023).

Bronfenbrenner'in Ekolojik Sistemler Teorisi, bu dönüşümleri çok katmanlı olarak analiz etme olanağı sağlamaktadır: mikrosistem (aile, yakın çevre), mezosistem (okul, iş), egzosistem (kurumsal düzenlemeler) ve makrosistem (kültürel normlar) (Bronfenbrenner, 1979, s. 22; Guy-Evans, 2025). Bu yaklaşım, göçmen ailelerin deneyimlerinin bütüncül olarak değerlendirilmesi için bir çerçeve sunmaktadır (Chu ve Thelamour, 2021).

1.2.1. Göç Kararında Ailenin Etkisi

Aile bireylerinin kararları, diğer aile bireylerinin göçü veya yerinde kalışı üzerinde belirleyicidir. Evlilik, doğum gibi olaylar göç kararlarını tetikleyebilirken; göç süreci aile içi rolleri ve yörüngeleri değiştirebilmektedir (Milewski ve Kulu, 2007, s. 567; Mulder, 2018, s. 1151). Göç hareketliliğinde sık görülen bir neden olan aile birleşimi, bireylerin aile yakınlıkları

aracılığıyla sosyal kayıplara karşı bir denge kurmasını sağlamaktadır (Gillespie ve Mulder, 2020, s. 399; Mulder, 2018, s. 1151; Mulder ve Malmberg, 2014, s. 2195). Hem erkeklerin hem de kadınların yerel iş ve aile bağları göç olasılığını azaltmakla birlikte, erkeklerin iş bağlarının bu konuda daha belirleyici olduğu görülmektedir (Mulder ve Malmberg, 2014, s. 2195).

1.2.2. Ailede Rol Değişimleri

Zorunlu göç sürecinde sığınma sistemlerinin dayattığı kısıtlamalar, belirsizlikler ve kaynak eksiklikleri ebeveyn stresini artırmakta, izolasyon ve güçsüzlük hissini derinleştirmektedir (Johansen vd., 2025). Toplumsal cinsiyet kuramları, göç sürecinde kadınların geleneksel rollere hapsedilmesi ya da bakım emeğini üstlenmeleri gibi eşitsiz yüklenimleri analiz etmek için güçlü bir çerçeve sunmaktadır (Baiocchi, 2025). Göç, bazı durumlarda kadınların güçlenmesi ve karar mekanizmalarına daha fazla katılması için bir fırsat oluşturabileceği gibi; aynı zamanda ev içi sorumlulukların artması ve toplumsal izolasyonun derinleşmesi gibi riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Göç, toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda kadın ve erkek üzerinde farklı etkiler oluşturmakta; bazı durumlarda evlilik içi gerilimleri ve işgücü piyasasına katılımda eşitsizlikleri artırabilmektedir (Gutierrez-Vazquez ve Torres, 2020, s. 1107).

1.2.3. Aile Yapısında Dönüşüm

Göç, çekirdek aile modelinden farklılaşan, parçalanmış veya hibrit aile yapılarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Batı kültürlerinde çekirdek aile modeli öne çıkarken, zorunlu göç deneyimleyen ailelerde geniş aile üyeleri çoğu zaman çocuk bakımını üstlenmektedir. Bu bağlamda bazı çocuklar, yaşlarına uygun olmayan ailevi sorumlulukları üstlenmek durumunda kalabilmektedir. Bu durum, özellikle göç sürecindeki belirsizlik ve ebeveynlerin yaşadığı stres nedeniyle ortaya çıkabilen bir dinamiktir (Bunn, Zolman, Smith, Khanna, Hanneke, Betancourt ve Weine, 2022; Byrd, 2022, s. 3). Göç süreci, aile birleşimini zorlaştırmakta, bu durum aile bütünlüğünü sarsarken aynı zamanda çocukların psikolojik iyilik hâlini etkilemektedir (Lu, Zhang ve Du, 2021, s. 416). Öte yandan, bazı göçmen aileler, yeni ülkelerde çekirdek aile modeline yönelirken, diğerleri hem geleneksel hem de yeni aile biçimlerinin özelliklerini içeren hibrit yapılar geliştirebilmektedir. Bu süreçler, göç edilen ülkenin sosyal, ekonomik ve hukuki koşullarına göre şekillenmektedir. Özetle, aile yapısındaki dönüşüm tek tip bir model izlememektedir, aksine çok boyutlu ve çeşitlidir (Milewski ve Kulu, 2007, s. 567; Torres, 2022, s. 120).

1.2.4. Kuşaklararası Travma ve Göç Sermayesi

Zorunlu göç ve yerinden edilmenin neden olduğu travmalar, sonraki kuşaklarda ruh sağlığı sorunlarına, eğitim kayıplarına ve başa çıkma mekanizmalarında bozulmalara yol açabilmektedir (Bunn vd., 2022; Gillen, Goodman, Danaher, Bosson, Greenwald ve Jasrasaria, 2024, s. 888). Buna karşılık, göç deneyimi ailede “göç sermayesi” birikimine katkıda bulunabilmektedir. Bu sermaye nesiller arası aktarılarak, gelecekteki gönüllü göç eğilimini artırabilmektedir. Bu paradoks, göç politikalarının yalnızca ekonomik ve sosyal boyutları değil, aynı zamanda psikolojik mirası da kapsaması gerektiğini ortaya koymaktadır (Brunarska ve Ivlevs, 2023, s. 2423; Bunn vd., 2022; Gillen vd., 2024, s. 888).

1.3. Sosyal ve Kültürel Uyum Süreçleri

Zorunlu göçmenler için sosyal uyum, sadece barınma ve istihdam gibi yapısal alanları değil; aynı zamanda kimlik, aidiyet ve kültürel uyum (akültürasyon) gibi boyutları da kapsayan çok yönlü bir süreçtir. Bireyler bu süreçte entegrasyon (her iki kültürü de benimseme), asimilasyon (yeni kültürü benimseyip eskiyi reddetme), ayrışma (eski kültürü benimseyip yeniye reddetme) veya marjinalleşme (her iki kültürü de reddetme) stratejileri benimseyebilmektedir. Entegrasyon genellikle daha olumlu ruh sağlığı sonuçlarıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak bu sürecin başarısı, yalnızca bireysel çabalarla değil, ev sahibi toplumun kabul kapasitesiyle de şekillenmektedir (Bhat, Fayaz Ahmad Paul, Bashir, Gul ve Ganie, 2025; Byrd, 2022, s. 3; Cormoş, 2022; Maehler ve Daikeler, 2024).

Dil edinimi, başarılı entegrasyonun temel taşlarından biridir ve barınma, sağlık, istihdam ve eğitim gibi temel hizmetlere erişimi doğrudan etkilemektedir. Göçmenlere sadece dil dersleri sağlamak yeterli değildir; dil eğitiminin kalitesi, erişilebilirliği ve kültürel uygunluğu kritik öneme sahiptir. Özellikle kültürel araçlar (göçmenlerin sağlık, eğitim gibi alanlarda hizmet sağlayıcılarla kültürlerarası iletişim kurmasına yardımcı olan kişiler), sağlık ve eğitim gibi hassas alanlarda iletişim boşluklarını kapatarak önemli rol oynamaktadır (Johansen vd., 2025; Kendrick ve Early, 2024; Swendsen ve Merikangas, 2020, s. 173; UK Trauma Council, 2025). Ayrımcılık, dışlanma ve ırkçılık ise sosyal uyumu zedeleyen temel riskler arasındadır. Buna karşın topluluk desteği, görünürlük ve göçmenlerin katkı sağlayabileceği fırsatlar, bireysel dayanıklılığı güçlendirmekte ve kolektif aidiyet duygusunu pekiştirmektedir (Abamosa, 2024; Jany, Yossinger, Wood, Coggio ve Champemn, 2024, WHO, 2025).

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye örneği üzerinden zorunlu göç ve yerinden edilme süreçlerinin aile dinamikleri üzerindeki etkilerini sosyo-kültürel bağlamda değerlendirmektir. Çalışmada, göç sonrasında aile içi rollerin, ilişkilerin ve iş bölümünün nasıl dönüştüğü; toplumsal cinsiyet, kuşaklar arası ilişkiler ve sosyal uyum dinamikleri üzerinden analiz edilmiştir. Türkiye bağlamında, iç göçün (kentsel dönüşüm ve afetlere bağlı göç, kırdan kente göç gibi farklı zorunlu göç biçimleri) ve dış göçün aile yapısı üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışma, göçün yalnızca demografik ya da ekonomik sonuçlarına değil; mikro düzeydeki sosyal ilişkiler ve aile içi örgütlenme biçimleri üzerindeki yapısal etkilerine de odaklanmaktadır. Aile ve göç ilişkisi, özellikle dayanışma ve bakım pratiklerinin yeniden şekillenmesi ile kadınlar, çocuklar ve yaşlılar gibi kırılgan grupların deneyimleri çerçevesinde ele alınmıştır. Göçün, aileyi yalnızca etkilenen birim olarak değil, aynı zamanda içsel rollerin yeniden inşa edildiği aktif bir süreç olarak nasıl işlediği incelenmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın özgün katkısı üç temel noktada toplanmaktadır:

- **Güncel boşluklara odaklanması:** 2020 sonrası dönemde Türkiye bağlamında, göçün doğrudan aile yapısına etkilerine odaklanan akademik çalışmalar sınırlıdır (Doğan, 2022; Engin, 2021). Mevcut literatür genellikle iki ana eksenle toplanmaktadır:
 - İç göç süreçleri; özellikle kadınlar ve yaşlılar gibi belirli gruplar üzerindeki etkileri (Çobanoğlu ve İnce, 2025; Kızılaslan ve Arslan, 2022; Küçük, 2022; Özmete ve Dinç, 2020) ya da kentsel dönüşüm (Acungil, 2021; Aydın ve Kayıkçı, 2024; İşlek ve Şengül, 2024; Özmete ve Dinç, 2020), afetler (Bahadır ve Uysal, 2024; Kızmaz, 2021; Peker ve Şanlı, 2022; Sevim, 2024; Şeker, 2023; Yılmaz ve Şikar, 2023), sağlık, sosyal hizmetler ve iskan politikaları (Küçük, 2020; Şakacı, 2020; Ünal ve Gedik, 2022) gibi belirli boyutlar üzerinden ele alınmaktadır.
 - Dış göç bağlamında ise çoğunlukla göçmen ailelerin kadın, çocuk veya belirli etnik gruplara özgü deneyimlerine odaklanılmaktadır (Akkaş ve Aksakal, 2021; Arıcıoğlu ve Afkari, 2023; Bimay ve Çetin, 2023; Buz, Canlı ve Aygüler, 2021; Çarpar ve Yaylacı, 2021; Çelik ve İşler, 2020; Çobanoğlu ve İnce, 2025; Doğangün ve Keysan, 2022; Ekmen ve Koçak, 2020; Gönül, 2020; Güler, 2020; Haqyar ve Camgöz, 2023; Karataş ve Duyan, 2021; Küçük, 2022; Morgül, Savaşkan ve Mutlu, 2021; Oghli, 2023; Özensoy, 2021; Rasooly, 2020; Ünal ve Gedik, 2022; Ünsal, 2022).
- **Farklı zorunlu göç biçimlerinin birlikte analiz edilmesi:** Bu çalışma, afet sonrası göç, kentsel dönüşümle yerinden edilme ve uluslararası göç gibi farklı bağlamları karşılaştırmalı biçimde değerlendirerek, aile yapısındaki dönüşümlerin ortak ve ayrışan yönlerini analiz etmektedir.

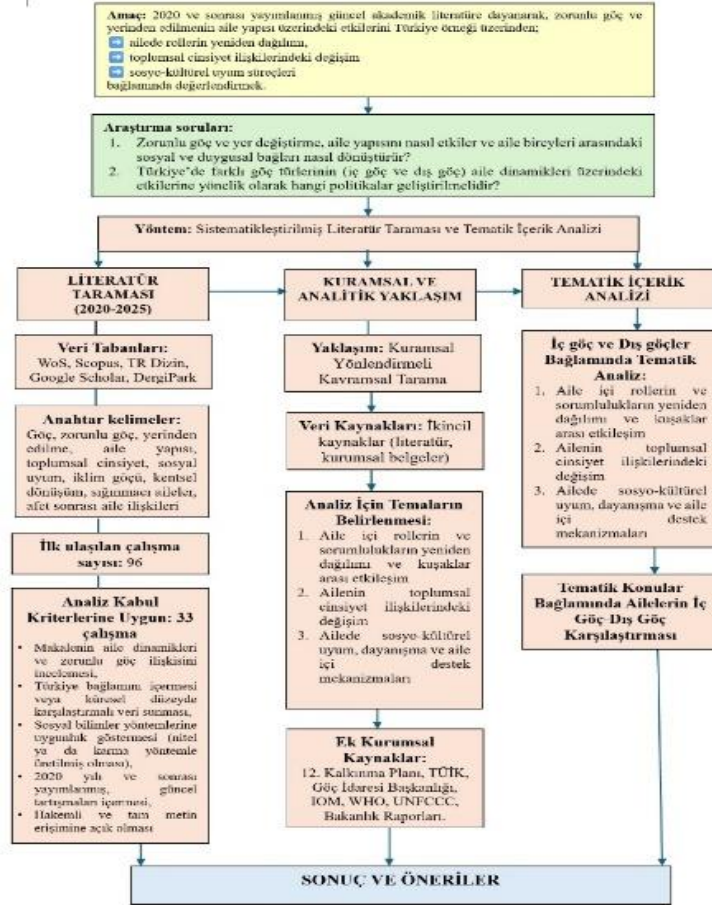
- **Tematik sentez yaklaşımıyla literatürün bütünleştirilmesi:** Mevcut literatürde dağınık biçimde yer alan bulgular, bu çalışmada tematik olarak yapılandırılmış ve karşılaştırmalı bir analize dönüştürülerek aile merkezli bir perspektif sunulmuştur.

Sonuç olarak, bu çalışma, göç olgusunu yalnızca mekânsal bir hareketlilik olarak değil, aile içi ilişkilerde yeniden yapılanmaya yol açan çok katmanlı bir toplumsal dönüşüm süreci olarak ele almaktadır. Ayrıca sosyal uyumun mikro düzeydeki ilişkiler temelinde anlaşılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu yönüyle hem sosyal bilimler literatürüne teorik katkı sağlamakta hem de aile temelli etkileri önceleyen politika yapım süreçlerine yönelik uygulamaya dönük çıkarımlar içermektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, zorunlu göç süreçlerinin aile dinamikleri üzerindeki etkilerini analiz etmek amacıyla yapılandırılmış, niteliksel ve yorumlayıcı bir kavramsal sentez çalışmasıdır. Araştırma tasarımı, sistematikleştirilmiş literatür taraması ile tematik içerik analizinin birleşiminden oluşmaktadır. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası akademik yayınlar, göç temalı politika belgeleri ve kurumsal raporlar çok katmanlı bir analiz çerçevesi içinde değerlendirilmiştir. Şekil 2’de çalışma tasarımına ilişkin yöntemsel akış şeması sunulmuştur.

Şekil 2. Araştırma tasarımı ve analiz sürecine ilişkin yöntemsel akış şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

3.1. Literatür Taraması ve Kaynak Seçimi

Literatür taraması, 2020–2025 yılları arasında yayımlanmış, göç ve aile ilişkileri temalı niteliksel ve analitik çalışmalara odaklanacak biçimde yapılandırılmıştır. 2020 yılının başlangıcı

noktası olarak alınmasının nedeni, bu tarihin küresel göç dinamiklerinde bir dönüm noktası olmasıdır. COVID-19 pandemisinin etkileri, iklim krizinin derinleşmesi, hızlanan kentleşme ve uluslararası çatışmalar, özellikle kırılgan gruplar (kadınlar, çocuklar, yaşlılar) açısından zorunlu göçün aile yapısına etkilerini önceki dönemlere kıyasla daha görünür hale getirmiştir (IOM, 2024; McAuliffe ve Khadria, 2021; UNFCCC, 2024). Bu nedenle 2020 sonrası literatürün seçimi, güncel ve yapısal dönüşümlere odaklanmayı mümkün kılmıştır. Tarama süreci, Web of Science, Scopus, TR Dizin, Google Scholar ve DergiPark veri tabanları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Arama sırasında kullanılan anahtar kelimeler arasında “göç”, “zorunlu göç”, “yerinden edilme”, “aile yapısı”, “toplumsal cinsiyet”, “sosyal uyum”, “iklim göçü”, “kentsel dönüşüm”, “sığınmacı aileler” ve “afetler sonrası aile ilişkileri” gibi terimler yer almıştır.

Tarama sonucunda ulaşılan 96 çalışma arasından, aşağıdaki ölçütlere göre 33 özgün çalışma analize dahil edilmiş ve söz konusu 33 çalışmaya ilişkin ayrıntılı bilgiye Ek Tablo:1’de yer verilmiştir:

- Makalenin aile dinamikleri ve zorunlu göç ilişkisini incelemesi,
- Türkiye bağlamını içermesi veya küresel düzeyde karşılaştırmalı veri sunması,
- Sosyal bilimler yöntemlerine uygunluk göstermesi (Bu çalışma kapsamında nitel ve karma yöntemlere dayalı araştırmalara odaklanılmıştır. Çünkü aile dinamikleri, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kuşaklar arası etkileşimler gibi mikro düzeydeki dönüşümlerin anlaşılması, sayısal eğilimlerle birlikte derinlemesine betimleme ve yorum yapılmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda nitel ve karma yöntemler, bu çalışmanın araştırma sorularıyla doğrudan örtüşmektedir. Nicel yöntemler ise sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılmakla birlikte, bu çalışmanın analitik çerçevesinde ikincil ve destekleyici bir rol üstlenmiştir),
- 2020 yılı ve sonrası yayımlanmış, güncel tartışmaları içermesi,
- Hakemli ve tam metin erişimine açık olması.

Ek olarak, 12. Kalkınma Planı, TÜİK göç istatistikleri, Göç İdaresi Başkanlığı raporları, Avrupa Birliği, Avrupa Komisyonu, Birleşmiş Milletler, IOM, Dünya Sağlık Örgütü (*World Health Organization-WHO*) gibi kurumsal kaynaklar, güncel veri ve kavramsal çerçeve sağlamak üzere analize entegre edilmiştir.

3.2. Kuramsal ve Analitik Yaklaşım

Bu çalışmanın analiz çerçevesi üç temel kuramsal alana dayanmaktadır. İlk olarak, Bronfenbrenner’in (1979) *Ekolojik Sistemler Teorisi* birey, aile ve çevre etkileşimlerini çok düzeyli biçimde incelemeye olanak sağlamıştır. Bu yaklaşım, göçün yalnızca bireysel değil, ailevi ve toplumsal bağlamlarda da ele alınmasına imkân vermiştir. İkinci olarak, toplumsal cinsiyet kuramları (Baiocchi, 2025; Connell, 2002; Yuval-Davis, 2006) göç süreçlerinde kadınların hem ev içi hem de ev dışı rollerinde yaşanan değişimleri ve bu değişimlerin ataerkil yapı üzerindeki etkilerini değerlendirmede kullanılmıştır. Üçüncü olarak, ailede dönüşüm sosyolojisi literatürü (Aldous, 1990; Goode, 1963; Kağıtçıbaşı, 2007; Cherlin, 2012), zorunlu göç sonrası aile yapılarında görülen hibritleşme, çekirdekleşme ve iş bölümü farklılaşmalarını yorumlamak için temel alınmıştır.

Bu kuramsal yapı, göç deneyimlerinin aile dinamikleri üzerindeki etkilerinin ele alınışında yalnızca betimsel değil, açıklayıcı ve karşılaştırmalı bir çözümleme yapılmasını mümkün kılmıştır.

3.3. Tematik İçerik Analizi Süreci

Bu çalışmada, seçilen literatürün analizinde kuramsal yönlendirmeli kavramsal tarama yaklaşımı benimsenmiş; bulgular, içerik benzerlikleri temelinde üç ana temada sınıflandırılmıştır. Bu analiz, doğrudan veri toplama yerine ikincil kaynaklardan elde edilen bulgular üzerinden yürütülmüş; sistematik kodlama ya da nitel veri yazılımı kullanılmamıştır. Üç ana tema,

kavramsal yakınlıklar temelinde oluşturulmuştur ve çalışmalardaki bulgular bu temalar üzerinden karşılaştırmalı biçimde yapılandırılmıştır.

Analiz süreci şu şekilde yürütülmüştür:

- Literatürde öne çıkan bulgular eleştirel ve karşılaştırmalı biçimde okunmuş,
- Aile yapısı, toplumsal cinsiyet ve sosyal uyum kavramları çerçevesinde temalar belirlenmiş,
- Eserler bu temalarla eşleşecek biçimde kavramsal olarak gruplanmış ve bulgular karşılaştırılmıştır.

Bu üç ana tema şunlardır:

1. Aile içi rollerin ve sorumlulukların yeniden dağılımı ve kuşaklar arası etkileşim
2. Ailenin toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki değişim
3. Ailede sosyo-kültürel uyum, dayanışma ve aile içi destek mekanizmaları

Temalar, hem Türkiye örneği içeren hem de küresel bağlamda zorunlu göçü ele alan literatürden çıkarılan eğilimler üzerinden yapılandırılmıştır. Literatürün içeriği yalnızca kavramsal kategorilere göre değil, göç türleri ve bağlamsal farklılıklar temelinde karşılaştırmalı biçimde analiz edilmiştir. Bu sayede, farklı coğrafya ve bağlamlardaki bulgular yorumsal karşılaştırma yoluyla sentezlenmiş ve mikro düzeydeki aile dinamikleri çok katmanlı biçimde tartışılmıştır.

Bu çalışmada herhangi bir saha verisi toplanmamış; yalnızca kamuya açık, yayımlanmış bilimsel kaynaklar ve kurumsal belgeler kullanılmıştır. Bu yöntemsel yaklaşım, hem iç hem dış göçün aile dinamikleri üzerindeki etkilerini tematik olarak ortaya koymaya, hem de bağlamsal benzerlik ve farklılıkları belirlemeye imkan tanımıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Türkiye’de zorunlu iç göç, iklim değişikliğine bağlı afetler, depremler, kırsal geçim kaynaklarının kaybı ve kentsel dönüşüm gibi etkenlerle şekillenmektedir. Diğer yandan Türkiye hem bir geçiş ülkesi hem de hedef ülke olarak, çevre ülkelerdeki savaşlar ve yoksulluk nedenleriyle gerçekleşen dış göçlerin² önemli duraklarından biri haline gelmiştir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025a; Karataş ve Duyan, 2021, s. 5482). 12. Kalkınma Planı’nda hem göç politikaları hem de aile yapısının korunması temel öncelikler arasında yer almakta; uyum stratejileri, sosyal hizmetler ve aile temelli uygulamalar öne çıkmaktadır (SBB, 2023).

Bu politika yönelimleri, çalışmanın analizinde analitik literatür taramasıyla birlikte kavramsal dayanak olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde, bulgulara dayalı olarak belirlenen üç ana tema çerçevesinde iç ve dış göçlerin aile yapısına etkileri karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

4.1. Aile İçi Rollerin ve Sorumlulukların Yeniden Dağılımı ve Kuşaklar Arası Etkileşim

Zorunlu göç süreçleri, Türkiye’de aile yapısının mekânsal ve toplumsal bağlamla ilişkisini dönüştürmektedir (Ekmen ve Koçak, 2020, s. 188; SBB, 2023). Bu dönüşüm, Bronfenbrenner’in Ekolojik Sistemler Teorisi bağlamında, göçün mikrosistem (aile içi ilişkiler) ve mezosistem (aile ile çevre kurumları) düzeylerinde eşzamanlı yeniden yapılanmalara yol açtığını göstermektedir. Bu dönüşümün belirgin boyutlarından biri, aile içi rollerin yeniden tanımlanması ve sorumlulukların farklı biçimlerde dağılmasıdır. 12. Kalkınma Planı’nda da vurgulandığı üzere, göç olgusunun ortaya çıkardığı demografik ve sosyoekonomik değişimler aile

² Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne coğrafi sınırlamayla taraf olup, Avrupa dışından gelen kişiler sözleşme kapsamında tam mülteci statüsünden yararlanamaz. Bu kişiler, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) çerçevesinde şartlı mülteci statüsündedir. Ayrıca, YUKK’ta tanımlanan Geçici Koruma statüsü, Avrupa dışından kitlesel göçler gibi belirli durumlarda uygulanmakta ve farklı insani, sosyal ve politik kriterler göz önünde bulundurulmaktadır (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013; Göç İdaresi Başkanlığı, 2025; İçişleri Bakanlığı, 2014). (Birpınar ve Tuğaç, 2022, s. 127; Göç İdaresi Başkanlığı, 2025b; Resmi Gazete, 2013, 2014).

içi iş bölümü, bakım emeği ve kuşaklar arası etkileşim gibi alanlarda önemli etkiler meydana getirmektedir (SBB, 2023).

4.1.1. Türkiye'de Zorunlu İç Göç Süreçleri

Türkiye'nin Akdeniz Havzası gibi iklim değişikliğinin etkilerine kırılgan bir iklim bölgesinde yer alması, tarım ve hayvancılığa dayalı kırsal ekonomileri olumsuz etkilemekte ve kırdan kente zorunlu göçleri tetiklemektedir (Bahadır ve Uysal, 2024, s. 1125; Kızmaz, 2021, s. 433; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022, s. 33). Kuraklık, su kaynaklarının azalması, orman yangınları ve toprak verimsizliği aile işletmelerini sürdürülemez hale getirmektedir. Gençler çoğunlukla kentlere göç ederken, yaşlılar yerinde kalmayı tercih etmektedir (Doğan, 2022; Kızılaslan ve Aslan, 2022, s. 157; Kızmaz, 2021, s. 443; Özmete ve Dinç, 2020, s. 200). Bu durum, kuşaklar arası etkileşimi zayıflatmaktadır ve 12. Kalkınma Planı'nda yer alan kırsal aile işletmelerine destek politikaları da bu soruna çözüm bulmayı hedeflemektedir (SBB, 2023, s. 219).

Kentlerdeki ailelerde ise, yaşam koşullarının zorluğu aile içi rollerin dönüşümünü hızlandırmaktadır. Kadınların ve kimi zaman çocukların aileye gelir sağlamak üzere çalışması gerekebilmektedir. Kırdan kente göç süreçlerinde geleneksel olarak evin reisi olan erkeğin vasıfsız işlerde düşük ücretlerle çalışması veya iş bulamaması ise süreci olumsuz yönde etkilemektedir (Engin, 2021, s. 237; Ünsal, 2022, s. 89). Türkiye'deki kentlerde yaşanan depremlerde konutların zarar görmesi, iklim değişikliğine bağlı sel ve taşkınlar gibi afetlerde can ve mal kayıpları yaşanması, altyapı yetersizlikleri, ekonomik sektörlerdeki daralma (örneğin, turizm sektöründe iklim etkilerine bağlı olarak sezon daralması ya da kuraklık ve su kıtlığı nedeniyle sanayi sektöründe yaşanan üretim sorunları gibi), kentlerdeki aileleri daha kırılgan hale getirmektedir (Doğan, 2022; Kızmaz, 2021, s. 433; Peker ve Şanlı, 2022, s. 138; Sevim, 2023; Şeker, 2023, s. 174). Bu bulgular, Bronfenbrenner'in Ekolojik Sistemler Teorisi bağlamında mikrosistem düzeyinde aile içi rol dağılımının, makrosistem düzeyindeki ekonomik koşullar ve afet riskleri gibi dış etkenlerle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, aile içi iş bölümündeki bu kaymalar, ailede dönüşüm sosyolojisinin öngördüğü çekirdek aileleşme ve rollerin hibritleşmesi süreçleriyle örtüşmektedir.

4.1.2. Türkiye'ye Yönelik Dış Göç Süreçleri

Dış göç bağlamında, özellikle Suriyeli ve Yemenli sığınmacı ailelerde aile içi sorumluluklar belirgin şekilde yeniden yapılandırılmaktadır. Kadınların ev dışı sorumluluk üstlenmesi, çocukların çalışması ve aile bireylerinin tümünün emeğe katılması yaygınlaşmaktadır (Güler, 2020). Bu, aileyi Bronfenbrenner'in mezosistem düzeyinde yeni toplumsal kurumlarla (işgücü piyasası, eğitim sistemi) daha yoğun ilişkiye sokmakta; aynı zamanda aile içi rollerin klasik patriyarkal kalıplardan ayrışmasına yol açmaktadır. Bımay ve Çetin'in (2023, s. 1027) bulguları, Suriyeli sığınmacı ailelerin genç kuşaklarında sadece kadının ev işlerini yaptığı geleneksel yaklaşımın aksine, ev işlerine erkeklerin katılımının arttığını göstermektedir. Bu değişimler, toplumsal cinsiyet kuramlarının öngördüğü gibi, göçün bazı durumlarda kadınlar için geleneksel rollerden sapma ve daha fazla özerklik potansiyeli taşıdığını ortaya koymaktadır.

Suriyeli ve Yemenli sığınmacı aileler üzerine yapılan çalışmalar (Ekmen ve Koçak, 2020, s. 167; Özensoy, 2021, s. 1606), çocukların eğitim almasına sıcak bakılmadığını ve çocukların farklı işlerde çalıştırıldığını ortaya koymuştur. Sığınmacı çocukların çalıştırılması, yetersiz yardımlar ve düşük gelirli işlerde çalışma zorunluluğu ile ilişkilendirilmiştir. Karataş ve Duyan'ın (2021) Türkiye'deki Türkmen aileler üzerine yaptığı çalışmada da babaların %67'sinin Türkiye'ye geldikten sonra çalışmadığı, ailede daha çok çocukların ve gençlerin sosyal güvencesi olmayan işlerde ve düşük ücretlerle çalıştıkları tespit edilmiştir. Aile reisleri olan babaların çalışmayı bırakmasının temel nedenleri, çoğunlukla sağlık sorunları ve geldikleri ülkelerde geçmişteki memurluk hizmetlerinden sağladıkları maaşlar olarak belirtilmiştir.

Bimay ve Çetin (2023, s. 1026), Türkiye’ye zorunlu göçün aile içi kuşak çatışmalarını artırdığını, aile büyükleri ile gençler arasında değerler, beklentiler ve davranış kalıpları bakımından gerilimler yaşandığını ortaya koymaktadır.

4.2. Ailenin Toplumsal Cinsiyet İlişkilerindeki Değişim

Göç ve yerinden edilme süreçleri, Türkiye’de aile içi toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, hem zorunlu iç göç yaşayan ailelerde hem de Türkiye’ye dışarıdan gelen sığınmacı ailelerde farklı biçimlerde gözlemlenmektedir.

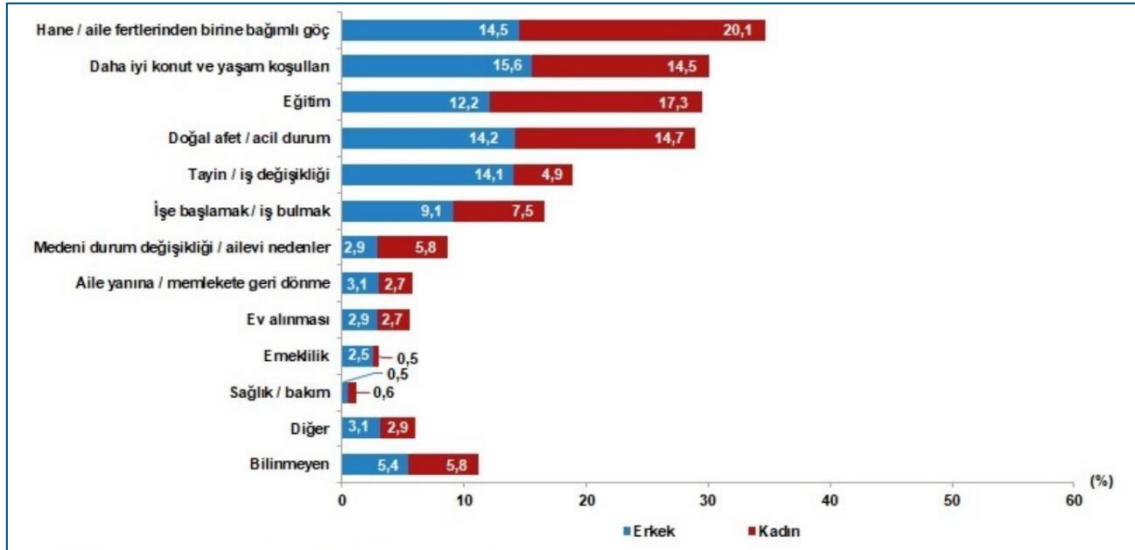
4.2.1. Türkiye’de Zorunlu İç Göç Süreçleri

Kentlere göç eden ailelerde, yeni yaşam koşulları toplumsal cinsiyet rollerinde dönüşüme yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyet kuramları bu dönüşümü, göçün kadınların hem güçlenmesine hem de çifte yük altında kırılanlaşmasına yol açarak ataerkil yapıları yeniden müzakereye açtığı şeklinde yorumlamaktadır. Göç süreci, kadınların kamusal alanda daha görünür hale gelmelerini sağlarken, çekirdek aile modeline geçişi hızlandırmaktadır (Engin, 2021, s. 237).

TÜİK (2024c) verileri, genel toplumsal dönüşümle paralel olarak evlenme yaşında yükselme, tek kişilik hane oranında artış ve doğurganlık oranlarında azalma olduğunu göstermektedir. Bu tür değişimler, göç gibi sosyal hareketlilik süreçlerinin etkisi altında kadınların ve ailelerin kararlarını nasıl yeniden değerlendirdiğini gösteren önemli göstergelerdendir.

TÜİK (2024a) verilerine göre (Grafik 1), 2023 yılında iller arasında göç eden yaklaşık 3 milyon 450 bin 953 kişinin %52,1’i kadındır. Grafik 1’de sunulan verilere göre, Türkiye’deki zorunlu iç göç nedenleri arasında yer alan afetler toplumsal hassas grupları ve bunlar içinde özellikle kadınları daha fazla etkilemektedir (Çobanoğlu ve İnce, 2025, s. 323).

Grafik 1. İç göç nedenlerinin cinsiyetlere göre oransal dağılımı, 2023

Kaynak: TÜİK, 2024a

Kadınlar, kent yaşamına uyum sürecinde erkeklere kıyasla daha fazla psikososyal yüklerle karşılaşmaktadır. Erkeklerin işgücü piyasasındaki kırılanlığı, aile içi otorite ilişkilerini zayıflatmakta; kadınların karar alma süreçlerinde daha aktif hale gelmesi ise ev içi rollerin yeniden dağılımını beraberinde getirmektedir. Ancak bu durum, kadınların ekonomik ve bakım yüklerinin artmasına ve kimi zaman boşanma ile sonuçlanan aile içi çatışmaların yükselmesine neden olabilmektedir (Engin, 2021, s. 239; Ünsal, 2022).

4.2.2. Türkiye'ye Yönelik Dış Göç Süreçleri

2023 yılında Türkiye'ye gelen göçmenlerin %45,8'ini kadınlar oluşturmuştur (TÜİK, 2024b). Suriyeli, Afgan ve Yemenli sığınmacı ailelerde toplumsal cinsiyet rolleri, göç sonrası yeniden tanımlanmaktadır (Doğangün ve Keysan, 2022, s. 125; Ekmen ve Koçak, 2020, s. 179). Kırsal kökenli Afgan kadınların Türkiye'deki işgücüne katılımı, göçle birlikte kimlik dönüşümünü ortaya koymaktadır (Güler, 2020). Çarpar ve Yaylacı'nın (2021) bulguları, sığınmacı erkeklerin ekonomik gücünü kaybetmeleriyle geleneksel erkeklik rollerini yeniden inşa etmeye çalıştıklarını ve bu kapsamda farklı yeniden erkekleştirme stratejileri geliştirdiklerini göstermektedir. Öte yandan, Bimay ve Çetin'in (2023, s. 1027) bulguları ise, sığınmacı erkeklerin ekonomik güç kaybıyla birlikte aile ilişkilerine daha temkinli ve geri çekilmiş biçimde katıldığını ortaya koymuştur. Bu durum, erkeklik rollerinin yeniden inşasında farklı stratejilerin veya çatışmalı süreçlerin varlığına işaret etmektedir. Bu bulgular, hegemonik erkeklik kuramının göç bağlamında nasıl yeniden üretildiğini veya sorgulandığını göstermektedir.

Ayrıca, eğitim imkanına erişen kız çocuklarının özgüven, bağımsızlık ve sorumluluk düzeylerinde artış gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, bu dönüşüm kadınlar açısından çifte yük sorununu da beraberinde getirmektedir. Ev içi bakım sorumluluğu artarken, ekonomik hayata katılım baskısı da güçlenmektedir (Ekmen ve Koçak, 2020, s. 179). Buz vd.'nin (2021) bulguları, Afgan kadınların düşük ücretli ve güvencesiz işlerde istihdam edildiğini göstermiştir. Çatışma ve savaş ortamında eğitim durumlarını kanıtlayan belgeler olmadan Türkiye'ye göç eden Afganların, eğitim olanaklarına erişiminde yaşanan güçlükler, istihdam konusunda da zorluklara yol açmaktadır. Bu durum, ataerkil aile yapısıyla birleştiğinde özellikle kız çocuklarının eğitimde dezavantajlı konuma düşmesine neden olmaktadır.

Zorunlu göçün bir diğer sonucu, bazı göçmen kadınların Türkiye'de evlilik ilişkilerine yönelmesidir. Ancak bu durum çoğu zaman gönüllü bir tercihten ziyade, güvencesizlik, ekonomik yoksunluk ve kırılganlık koşullarının bir sonucudur. Yapılan araştırmalar, özellikle Suriyeli göçmen kadınlar arasında erken yaşta evliliklerin ve resmi nikaha dayanmayan çok eşli birlikteliklerin arttığını göstermektedir (Erdoğan, 2023, s. 63; Gönül, 2020, s. 80; Kargın, 2018, s. 32; Küçük, 2022, s. 31; Öztürk, Albayrak, Karataş ve Aslan, 2021). Bu tür evlilikler yalnızca statü kazanma arayışıyla açıklanamaz; aynı zamanda kadınların güvenlik, barınma ve geçim kaynaklarına erişiminde zorunlu bir strateji olarak da ortaya çıkmaktadır (Harvey, Garwood ve El-Masri, 2013; Kargın, 2018). Sonuç olarak, göç sonrası oluşan bu evlilik pratikleri aile kurumu üzerinde derin ve çoğu zaman olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır.

4.3. Ailede Sosyal Uyum, Dayanışma ve Aile İçi Destek Mekanizmaları

Türkiye'de zorunlu iç göç ve uluslararası yerinden edilme süreçleri, ailelerin sosyal uyum, dayanışma ve destek mekanizmaları açısından önemli değişimler yaşamasına neden olmaktadır. Ailede dönüşüm sosyolojisi perspektifinden bakıldığında, bu uyum süreçleri geniş aileden çekirdek aileye geçiş, dayanışma ağlarının çözülmesi ve yeni hibrit aile formlarının ortaya çıkması gibi yapısal dönüşümleri de beraberinde getirmektedir. Bu temada, göçün sosyal bütünleşme üzerindeki etkileri hem iç hem dış göç bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

4.3.1. Türkiye'de Zorunlu İç Göç Süreçleri

Türkiye'deki zorunlu iç göç, iklim değişikliğine bağlı kırsal göçler, afetler ve kentsel dönüşüm gibi farklı süreçlerle şekillenmektedir. Bu süreçlerin, ailelerin sosyal uyumları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. 12. Kalkınma Planı, artan kentleşme, yaşam maliyetleri, barınma ve sosyal altyapıya erişim sorunlarının aile yapısını doğrudan etkilediğini vurgulamaktadır. Geniş aile modellerinin çözülmesi, kuşaklar arası ilişkilerin zayıflaması ve bireyselleşmenin artması, göçün aile üzerindeki etkilerinin sadece mekânsal değil, aynı zamanda toplumsal aidiyet ve dayanışma açısından da çok boyutlu olduğunu göstermektedir (SBB, 2023). Kırdan kente göçle birlikte kentlerde artan nüfus, sağlık hizmetlerine talebi artırarak sosyal destek sistemlerinin

kapasitesini zorlamaktadır. Bu durum, iç göç yaşayan ailelere yeterli desteğin sağlanamamasıyla sosyal uyum sorunlarına zemin hazırlamaktadır (Küçük, 2020, s. 473; SBB, 2023, s. 12, 16, 21).

Afetler ve acil durumlar (deprem, iklimle ilişkili aşırı hava olayları gibi), Türkiye’de ailelerin zorunlu iç göç nedenleri arasında yer almakta ve afetin büyüklüğü göç sürecini doğrudan etkilemektedir (Şeker, 2023, s. 174; Yılmaz ve Şikar, 2023). Güvenlik kaygısıyla yerinden edilenler geri dönme eğilimi gösterirken, iş ve eğitim olanakları sunan kentlere kalıcı geçiş yapan aileler de bulunmaktadır. Her iki durumda da barınma, eğitim ve ekonomik geçim sorunları sosyal uyum açısından belirleyici rol oynamaktadır (Sevim, 2024, s. 299).

Kentsel dönüşüm süreçlerinde yaşanan yerinden edilmeler de benzer biçimde sosyal uyumu olumsuz etkilemekte, geleneksel dayanışma ağlarının çözülmesine ve aile bireylerinde yalnızlık hissinin artmasına yol açmaktadır (Acungil, 2021, s. 43; İşlek ve Şengül, 2024). Kentsel dönüşüm süreçlerinde özellikle yaşlı bireyler, sadece mekân değil sosyal bağların da kaybı nedeniyle yüksek düzeyde aidiyet kaybı yaşamaktadır (Özmete ve Dinç, 2020). Bu husus, Ekolojik Sistemler Teorisi’nin makrosistem düzeyindeki mekânsal ve kurumsal dönüşümlerin, mikrosistem düzeyindeki aile ilişkilerini doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır.

4.3.2. Türkiye’ye Yönelik Dış Göç Süreçleri

Suriyeli ve Yemenli sığınmacı ailelerin sosyal uyum süreçlerine ilişkin çalışmalar (Ekmen ve Koçak, 2020, s. 176; Küçük, 2022, s. 31; Morgül vd., 2021, s. 16; Özensoy, 2021, s. 1606), ailelerin sosyal uyumlarındaki temel sorunların Türkçe bilmemelerinin getirdiği iletişim zorlukları ve toplu yaşam nedeniyle diğer insanlarla etkileşimin zayıflığı konularında yoğunlaştığını göstermektedir. Ailede dönüşüm sosyolojisi açısından bu koşullar, aile içi dayanışmayı bir hayatta kalma stratejisi olarak güçlendirirken, aynı zamanda bu dayanışmanın sınırlarını da zorlamaktadır. Türkiye’ye göç sürecinde birikimlerin taşınamaması, ev, iş yeri ve statü kayıpları sığınmacıları yoksul hale getirmektedir. İş bulma sürecinde yaşanan güçlükler, güvencesiz ve düşük ücretli işlerde istihdam edilmeleri ve yabancı olmanın getirdiği ayrımcı tutumlar sosyal dışlanmayı artırmaktadır. Buna karşın, akrabalık temelli dayanışma ağları ve sosyal hizmet kurumlarının desteği ailelerin uyum sürecinde önemli rol oynamaktadır (Karataş ve Duyan, 2021; Ünal ve Gedik, 2022, s. 64). Arıcıoğlu ve Afkarı (2023) ile Bimay ve Çetin’in (2023) çalışmaları, göçmen ailelerin geçmiş deneyimlerinin, iş kurma ya da mesleki yönelimlerde belirleyici olabildiğini göstermektedir.

Akkaş ve Aksakal’ın (2021) Erzincan’da yürüttüğü araştırma, Afgan göçmenlere yönelik toplumsal önyargıların yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcıların önemli bir kısmı, Afganların kamu güvenliği ve işsizlik açısından tehdit oluşturduğuna inanmaktadır. Bu tür önyargılar, sığınmacı ailelerde yalnızlaşmayı ve toplumsal kopuşu derinleştirmektedir (Bimay ve Çetin, 2023, s. 1026; Ünal ve Gedik, 2022, s. 63).

Eğitim, sosyal uyumun anahtar mekanizmalarından biri olmakla birlikte, dil bariyeri, sistem farklılıkları ve diploma denkliği gibi sorunlar, özellikle çocukların eğitim sürecini zorlaştırmakta; bu da uzun vadede aile bireylerinin topluma entegrasyonunu olumsuz etkilemektedir (Çelik ve İşler, 2020, s. 787; Ekmen ve Koçak, 2020, s. 177; Rasooly, 2020). Eğitim düzeyinin düşüklüğü ve vasıfsız iş gücü yoğunluğu, sığınmacı ailelerin yoksulluk döngüsünden çıkmalarını zorlaştırmaktadır. Yasal istihdam sisteminin işverenlere getirdiği yükler, göçmenleri kayıt dışı sektörlere yönlendirmekte; bu da gelir güvencesizliğini ve istismar risklerini artırmaktadır (Güler, 2020; Oghli, 2023).

Sosyal uyum sadece ekonomik değil, kültürel beklentiler bağlamında da zorluklar barındırmaktadır. Haqyar ve Camgöz (2023), Afgan göçmenlerin iş beklentileri ile Türkiye’deki çalışma koşulları arasındaki farkların iş tatminini olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Aileler, sosyo-kültürel engelleri aşmak için akraba temelli sosyal ağlara yönelmekte; ancak bu ağlar sınırlı destek sunabilmektedir.

4.4. Karşılaştırmalı Analiz

Bu çalışma, Türkiye’de zorunlu göçün aile yapısı üzerindeki etkilerini, iç ve dış göç türleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Analiz edilen 33 özgün kaynak, iç göç (kırdan kente geçim amaçlı göç, afetler ve kentsel dönüşüm) ile dış göç (sığınmacı temelli yer değiştirmeler) süreçlerinin, aile dinamiklerinde hem benzerlikler hem de ayrılan dönüşümler ortaya çıkardığını göstermektedir. Karşılaştırmalı analiz kapsamında çalışmanın bulguları, yerel sosyo-ekonomik ve kültürel koşullar ile küresel göç dinamikleri bağlamında yorumlanmıştır.

4.4.1. Aile İçi Roller ve Kuşaklar: Kesişen Yükler, Farklı Dinamikler

Türkiye’de afetler ve ekonomik nedenlerle gerçekleşen zorunlu iç göç, aileleri yerel sosyal hizmetlerin yetersiz olduğu bir ekosisteme taşımaktadır. Bu yeni sistemde, Bronfenbrenner’in teorisindeki mikrosistem ve mezosistem seviyeleri (aile içi ilişkiler ve ailenin yeni çevresiyle etkileşimi) üzerinde yoğun baskı oluşmaktadır. Bu baskı, bakım yükünün genellikle kadınlar tarafından taşınmasına neden olurken, genç aile üyelerini de kayıt dışı ekonomiye iterek çocuk işçiliği gibi riskleri artırmaktadır. Bu durum, yalnızca Türkiye’de değil, küresel göç deneyimlerinde de benzer şekilde gözlemlenmektedir; UNHCR (2023) raporları aile içi rollerin değişmesinin göçmen hanelerde kırılganlık ve dayanışma biçimlerini yeniden şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Dış göçte ise aile içi rollerdeki değişim, küresel dinamiklerin bir sonucu olarak daha köklü bir yapısal dönüşüme işaret etmektedir. Sığınmacı ailelerde erkeklerin hukuki statü belirsizliği ve istihdam piyasasında marjinalleşmeleri, onların geleneksel “ekonomik lider” rollerini zayıflatmaktadır. Bu durum, aile içinde yeni bir iş bölümü ve sorumluluk paylaşımını zorunlu kılmaktadır. Connell (2002) ve Yuval-Davis (2006) gibi toplumsal cinsiyet kuramcılarının vurguladığı gibi, bu durum ataerkil yapıların göç kriziyle birlikte yeniden müzakereye açılmasına yol açmaktadır. Bu süreç, kadınların hem ekonomik hayata katılımını sağlarken hem de üzerlerindeki çifte yükü derinleştirmektedir.

Kuşaklar arası ilişkilerdeki dönüşüm de benzer şekilde ele alınmalıdır. Hem iç hem de dış göçte aile büyüklerinin karar alma gücünün gençlere kayması, ailede dönüşüm sosyolojisinin “otoritenin yeniden dağılımı” (Aldous, 1990) tezini desteklemektedir. Bu durum, göçün meydana getirdiği sosyal ve ekonomik zorluklara karşı gençlerin, özellikle de kent yaşamı ve yeni kültürle daha hızlı uyum sağlayanların, ailede bir nevi arabulucu ve yol gösterici rolü üstlendiklerini göstermektedir (Yalçın, 2017). Bu süreç, yerel kültürel normlar ve küresel göç eğilimlerinin kesiştiği bir noktada, aileyi hem bir dayanışma birimi hem de dönüşüm alanı hâline getirmektedir.

4.4.2. Toplumsal Cinsiyet: Dönüşüm Süreçleri

Zorunlu göç, kadınların toplumsal konumlarının aile içinde ve kamusal alanda yeniden tanımlanmasına neden olurken, bu süreç iç ve dış göç türlerinde farklı dinamiklerle ilerlemektedir. İç göçte, kırsal yaşamdan kente geçiş, teorik olarak kadınların eğitim ve istihdama erişimini artırsa da pratik düzlemde bu potansiyel, yerel sosyal politikaların eksikliği ve geçim baskıları nedenleriyle sınırlı kalmaktadır. Kadınlar, kentsel alanda görünürlükleri artsa bile, bakım emeği yükü ve güvencesiz işlerde çalışma gibi sorunlarla mücadeleyle devam etmektedirler (Engin, 2021).

Dış göçte ise, küresel düzlemdeki mülteci krizinin bir sonucu olarak kadınların ekonomik rolleri daha belirgin hale gelmiştir. Ancak bu görünürlük, onların özellikle yasal statü belirsizliği ve toplumsal dışlanma gibi sorunlar nedeniyle daha kırılgan hale gelmelerine neden olmaktadır. Bu durum, toplumsal cinsiyetin yalnızca yerel bir olgu değil, aynı zamanda küresel krizlerin yansımalarını taşıyan bir kırılganlık alanı olduğunu göstermektedir (Utar, 2024). Bazı sığınmacı ailelerde, erkek egemen yapıların esnediği, ev içi iş bölümünde daha paylaşımcı eğilimlerin olduğu da gözlemlenmiştir. Bu durum, göçün yalnızca cinsiyet rollerini yeniden dağıtan değil, aynı zamanda bu rolleri müzakereye açan bir süreç işlevi gördüğünü göstermektedir.

Ailedeki toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki bu dönüşümler, göç türleri arasında bazı temel farklar barındırmaktadır: İç göçte dönüşüm daha yavaş, yerleşik ve kültürel olarak içselleştirilmiş süreçlerle ilerlerken; dış göçte daha ani, zorunlu ve kriz temelli gelişmektedir. Bu, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin hem derinleşmesine hem de yer yer sorgulanmasına yol açmakta, göçün küresel boyutuyla bağlantılı kırılganlıkları görünür kılmaktadır. Söz konusu kırılganlıkların giderilmesinde, göç türlerine özgü ihtiyaçlara duyarlı sosyal hizmet ve destek mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların güçlendirilmesine ilişkin Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'ndan (SKA), SKA5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği'nin hedefleri (UNDP, 2025) politika geliştirme süreçlerinde dikkate alınmalıdır.

4.4.3. Uyum ve Dayanışma: Ortak Kırılganlıklar, Ayrışan Fırsatlar

Göçün sosyal uyum bağlamındaki etkisi, Bronfenbrenner'in ekolojik yaklaşımındaki makrosistem seviyesiyle (toplumsal normlar, politikalar, dil ve kültür) doğrudan ilişkilidir. İç göçte kültürel yakınlık, vatandaşlık hakları ve dil ortaklığı, sosyal uyumu kısmen kolaylaştırırken; dış göçte dil bariyerleri, hukuki belirsizlikler ve toplumsal dışlanma, süreci çok daha kırılgan ve karmaşık hale getirmektedir.

Aile içi dayanışma, her iki göç türünde de yeni koşullarla baş etmede temel bir kaynak olarak öne çıksa da bu dayanışmanın sınırları ailenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sistem, hane içi gelir düzeyi, dışsal destek mekanizmaları ve toplumsal kabul düzeyi ile belirlenmektedir. IOM Dünya Göç Raporu (2024) da sosyal sermaye ve akrabalık temelli dayanışmanın sosyal uyum üzerinde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, göçün beraberinde getirdiği uyum süreçlerinin yalnızca bireysel çabalarla değil, kurumsal destek, kapsayıcı sosyal politikalar ve yerel düzeyde toplumsal kabulü artıran uygulamalarla desteklenmesi oldukça önemlidir. Ayrıca sosyal uyum ve dayanışma süreçleri yalnızca yerel değil, uluslararası göç ve entegrasyon çalışmaları bağlamında da önemle ele alınmalı ve bu alanda uluslararası iş birlikleri kurulmalıdır.

Bu karşılaştırmalı analiz, zorunlu göç biçimlerinin aile yapısı üzerindeki etkilerinin homojen olmadığını; aksine her bir göç biçiminin kendi bağlamı içinde aile dinamiklerini dönüştürdüğünü göstermektedir. Göç türlerine özgü sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin, aile yapılarında yeniden yapılanma süreçlerine yön verdiği görülmektedir. Dolayısıyla, ailelerin güçlendirilmesi yönünde geliştirilecek sosyal politika ve hizmetlerin göç biçimlerine duyarlı ve ayrıştırılmış yaklaşımlar içermesi gerekmektedir. İç göç ve dış göç bağlamlarında aile temelli müdahalelerin özelleştirilmesi, uyumun güçlendirilmesi ve kırılganlıkların azaltılması açısından kritik bir ihtiyaçtır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, zorunlu göç biçimlerinin aile dinamiklerine etkilerini Türkiye bağlamında karşılaştırmalı bir yaklaşımla incelemiştir. Başlangıçtaki araştırma soruları bağlamında sistematikleştirilmiş literatür taraması ve tematik içerik analizine dayalı olarak ulaşılan bulgular, göçün aile içi rollerin yeniden dağılımı, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve sosyal uyum mekanizmaları üzerinde çok katmanlı etkiler oluşturduğunu göstermektedir. İç göç süreçlerinde kırdan kente göç, afetler, iklim değişikliği ve kentsel dönüşüm gibi faktörler; dış göç süreçlerinde ise zorla yerinden edilme, statü belirsizliği ve ayrımcılık gibi sorunlar, aile yapısında belirgin kırılmalara neden olmaktadır. Bu faktörler, ailelerin göçle başa çıkma kapasitesini doğrudan şekillendirmektedir.

Bulgular, göçün etkilerinin yalnızca mekânsal değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet, kuşaklar arası ilişkiler, bakım emeği, dayanışma stratejileri ve sosyal uyum gibi mikro düzey aile süreçlerinde derin dönüşümlere neden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sosyal politikaların göç türlerine göre özelleştirilmesi ve aile temelli destek programlarının mekânsal, kültürel ve toplumsal bağlamlara duyarlı biçimde geliştirilmesi gereklidir. Özellikle kadınlar ve çocuklar gibi kırılgan gruplar, her iki göç biçiminde de merkezi roller üstlenmekte ve toplumsal

rollerin yeniden inşasında kritik konumda bulunmaktadır. Göç türlerine göre farklılaşan bu etkiler, sosyal politika tasarımıyla tek tip yaklaşımların sınırlı kalacağını göstermektedir. Ayrıca, göç ve yerinden edilme süreçlerine ilişkin politikaların tasarlanmasında, ulusal önlemler kadar uluslararası iş birliği ve Birleşmiş Milletler SKA'ları (özellikle SKA5) çerçevesindeki hedeflerin dikkate alınması, daha kapsayıcı ve etkili stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çerçevede, sosyal politika yapıcılar için yenilikçi yaklaşımlara dayanan aşağıdaki öneriler öne çıkmaktadır:

- 1. Entegre Aile Destek Modelleri:** Afet ve kentsel dönüşüm sonrası iç göçte, yalnızca barınma ve geçim desteği sunmak yerine, ailelerin psikososyal direncini artıran ve sosyal dayanışma ağlarını güçlendiren bütünsel destek modelleri oluşturulmalıdır. Bu modeller, çocukların eğitimine ve yaşlıların bakımına odaklanan, yerel belediyeler ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyonu sağlayan çok paydaşlı bir yapıda tasarlanmalıdır.
- 2. Hibrit Destek Merkezleri:** Dış göçmen kadınlara yönelik merkezlerde, istihdamın yanı sıra hukuki danışmanlık, ruh sağlığı hizmetleri ve dil eğitimi bir arada sunulmalıdır. Bu merkezler, kadınların hem ekonomik hayata katılımını kolaylaştıracak hem de toplumsal cinsiyet temelli şiddet ve istismara karşı korunmalarını sağlayacaktır.
- 3. Kültürel Aracılık ve Akran Mentörlüğü Programları:** Sosyal uyum programları, yalnızca dil eğitimiyle sınırlı kalmayıp, yerel halktan ve daha önce göç deneyimi yaşamış bireylerden oluşan akran mentörleri aracılığıyla kültürel geçiş sürecine eşlik etmelidir. Bu programlar, özellikle dil bariyeri yaşayan çocukların okulda ve sosyal çevrede yaşadığı sorunları azaltmada etkili olacaktır.
- 4. Veriye Dayalı Politika Geliştirme:** Türkiye gibi farklı göç türlerinin eş zamanlı yaşandığı ülkelerde, karar alma süreçleri göç haritaları ve güncel demografik verilerle desteklenmelidir. Bu haritalar, farklı bölgelerde hangi göçmen gruplarının ne çeşit sorunlarla karşılaştığını göstererek, kaynakların daha etkin ve hedefe yönelik kullanılmasını sağlayacaktır.

Bu çalışma, mevcut literatürde dağınık biçimde yer alan bulguları tematik ve karşılaştırmalı biçimde bir araya getirerek, aile merkezli göç çalışmalarına hem kuramsal hem uygulamalı düzeyde katkı sunmaktadır. Bu analiz ayrıca, göçün toplumsal etkilerini aile ölçeğinde değerlendiren çalışmaların önemine işaret etmektedir. Aile, yalnızca göçün nesnesi değil; aynı zamanda bu sürece karşı geliştirdiği stratejilerle aktif bir özne olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle göç ve yerinden edilme bağlamında yapılan analizlerin, birey odaklı olmaktan çıkarak aileyi hem analiz birimi hem de sosyal dayanıklılık mekanizması olarak merkeze alması gerekmektedir. Böylelikle, aile içi dayanışma biçimleri, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve kuşaklar arası etkileşim gibi faktörlerin, göç sürecine özgü olarak nasıl dönüştüğünü anlamak mümkün hale gelecektir.

Bu çalışma, ikincil verilere dayalı niteliksel bir sentez çalışması olarak yapılandırılmıştır. Gelecek araştırmalarda; göç türlerine göre saha temelli etnografik çalışmalar, kuşaklar arası aktarımlar, bakım emeği ve dayanışma stratejileri üzerine odaklanan derinlemesine mülakatlar, toplumsal cinsiyetin mekânsal dönüşümle kesişimini inceleyen karşılaştırmalı vaka analizleri, göç politikalarının aile yapısı üzerindeki etkilerini politika-belge çözümlemesi ve uygulama izleme yöntemiyle ele alan çalışmalar, önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

Abamosa, J.Y. (2024). Stuffing the refugee education pipeline: the integration process and the exclusion of refugees from knowledge production in a western destination country. *Frontiers in Education*, 9, 1339878. doi:10.3389/feduc.2024.1339878

- Acungil, Y. (2021). Kentsel dönüşüm uygulamalarının kentin sosyo-ekonomik yapısına etkileri: Tokat 600 evler mahallesi örneği. *Akademik Görüş Dergisi*, 1(2), 43-49. doi: 10.5281/zenodo.7497549
- Akkaş, İ. ve Aksakal, İ. (2021). Afgan göçmenlere yönelik tutum ve algıların sosyolojik analizi: Erzincan örneği. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(3), 41-54. doi:10.52108/2757-5942.2.3.3
- Aldous, J. (1990). Family development and the life course: Two perspectives on family change. *Journal of Marriage and the Family*, 52(3), 571-583. doi:10.2307/352924
- Arıcıoğlu, M.A. ve Afkarı, R. (2023). Türkiye’deki Afgan göçmenlerin girişimcilik sürecinde sosyal sermayenin etkisi: İstanbul ve Konya örneği üzerine nitel bir araştırma. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 17-44. doi:10.51124/jneusb.2023.40
- Aydın, Y. ve Kayıkcı, H. (2024). “Göç ettirmeyen kentsel dönüşüm” ve soylulaştırma ayrımı: Ankara, Yenimahalle Mehmet Akif Ersoy mahallesi örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 41-58. doi:10.5505/jas.2024.28291
- Bahadır, B. ve Uysal, G.Ş. (2024). İklim değişikliğine karşı tarım işletmelerinin geçim kaynakları etkilenebilirliğinin sermaye unsurları açısından değerlendirilmesi: Türkiye’de üzüm üreticileri örneği. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(5): 1112-1129. doi:10.33462/jotaf.1375013
- Baiocchi, M.L. (2025). Precarity as a methodological framework in the study of socially reproductive labor: Insights from an ethnography with migrant women household workers and their advocates in the semi-periphery of global capitalism. *Dialectical Anthropology*, 1-22. doi:10.1007/s10624-025-09776-w
- Bhat, N., Fayaz Ahmad Paul, A., Bashir, A., Gul, A. ve Ganie, Z.A. (2025). A narrative review of cultural identity and health risks in forced migration. *International Journal of Population Studies*, 11(2), 1-16. doi:10.36922/ijps.4468
- Bimay, M. ve Çetin, E. (2023). Entegrasyon sürecinde göçmen aile yapısında yaşanan değişimler: Batman’daki Suriyeliler örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 1019-1935.
- Birpınar, M.E. ve Tuğaç, Ç. (2022). Climate security and migration: An evaluation for the world and Turkey. *Insight Turkey*, 24(1), 105-133. doi: 10.25253/99.2022241.7
- Bisht, T.C. (2024). *Forced displacement: A rapidly rising vulnerability and its challenges for an inclusive and sustainable Asia and the Pacific*. ADBI Working Paper No. 1465. Tokyo: Asian Development Bank Institute (ADBI).
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brunarska, Z. ve Ivlevs, A. (2023). Forced displacement and subsequent generations’ migration intentions: Intergenerational transmission of family migration capital. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(10), 2423-2443. doi:10.1080/1369183X.2023.2290443
- Bunn, M., Zolman, N., Smith, C. P., Khanna, D., Hanneke, R., Betancourt, T.S. ve Weine, S. (2022). Family-based mental health interventions for refugees across the migration continuum: A systematic review. *SSM Mental Health*, 2, 100153. doi:10.1016/j.ssmmh.2022.100153
- Bures, R.M. (2016). *Migration and families*. H. L. Peterson (Ed.), *Encyclopedia of family studies* içinde (ss. 1-3). New York: Wiley. doi:10.1002/9781119085621.WBEFS392

- Buz, S., Canlı, M. ve Aygüler, E. (2021). *Trabzon'da yaşayan Afgan sığınmacıların profili ve gereksinimleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Byrd, N. (2022). *Issues in refugee adaptation after resettlement*. 1st International Academic Conference on the Sustainable Development Goals: Why It Matters. Utah Valley University, Utah.
- Cherlin, A.J. (2012). *Public and private families: An introduction*. New York, NY: McGrawhill Education.
- Chu, H., ve Thelamour, B. (Eds.). (2021). *Conceptual and methodological approaches to navigating immigrant ecologies*. Cham: Springer Nature.
- Cormoş, V.C. (2022). The processes of adaptation, assimilation and integration in the country of migration: A psychosocial perspective on place identity changes. *Sustainability*, 14(16), 10296. doi:10.3390/su141610296
- Cuadrado, C., Libuy, M. ve Moreno-Serra, R. (2023). What is the impact of forced displacement on health? A scoping review. *Health Policy and Planning*, 38(3), 394-408. doi:10.1093/heapol/czad002
- Cuartas, J., Lucero Ramírez-Varela, J., Spitzer, J., Briant, A., Ghazanfar, A., Lansford, J.E. ve Sanson, A. (2025). Climate change, families, and human development: Review of the evidence. *Journal of Cognition and Development*, 1-23. doi:10.1080/15248372.2025.2468187
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.
- Çarpar, M.C. ve Yaylacı, F.G. (2021). Forced migration as a crisis in masculinity: A sociological approach to refugee men's remasculinization strategies in Turkey. *Journal of Refugee Studies*, 34(4), 3846-3870. doi:10.1093/jrs/feaa138
- Çelik, S. ve İşler, N.K. (2020). Göç mağduru çocukların Covid-19 salgını sürecindeki öğrenme deneyimleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 783-800. doi:10.37669/milliegitim.783048
- Çobanoğlu, A. ve İnce, C. (2025). Zorunlu göç bağlamında afetzede kadınların yaşam deneyimlerinin keşfi: 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 319-355. doi:10.30561/sinopusd.1631657
- de Haas, H., Castles, S. ve Miller, M. J. (2020). *The age of migration: International population movements in the modern world*. Dublin: Bloomsbury Publishing.
- Doğan, M. (2022). Türkiye'de iç göç: Aile bağlamında. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(10), 64-72.
- Doğangün, G. ve Keysan, A.Ö. (2022). Göçün Suriyeli kadınların toplumsal cinsiyet pratikleri üzerindeki etkisi: İmkanlar ve zorluklar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77(1), 125-150. doi:10.33630/ausbf.986526
- Dominelli, L. (2023). *Climate change and families: UN policy brief on climate change and families*. Stirling: University of Stirling.
- Ekmen, E. ve Koçak, O. (2020). Göçün Suriyeli ve Yemenli göçmenlerin aile yapıları üzerine etkileri. *Journal of Social Policy Conferences*, 79, 167-205. doi:10.26650/jspc.2020.79.0002
- Engin, M. (2021). Türkiye'de iç göçün aile kurumu üzerindeki etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(41), 230-243.

- Erdoğan, M.M. (2023). *Syrians barometer: A framework fo achieving social cohesion with Syrians in Türkiye*. Ankara: SerBest Kitaplar.
- European Commission. (2025). *Forced displacement*. https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/migration-and-forced-displacement/forced-displacement_en (Erişim tarihi: 16.06.2025).
- European Parliament. (2024). *Exploring migration causes: Why people migrate*. <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20200624STO81906/exploring-migration-causes-why-people-migrate> (Erişim tarihi: 06.06.2025).
- Gillen, M., Goodman, A., Danaher, F., Bosson, R., Greenwald, M. ve Jasrasaria, R. (2024). Intergenerational trauma and resilience among im/migrant families: Child mental health outcomes and psychosocial mechanisms of transmission. *Health, 16*, 888-920. doi:10.4236/health.2024.1610063
- Gillespie, B.J. ve Mulder, C.H. (2020). Nonresident family as a motive for migration. *Demographic Research, 42*, 399-410. doi: 10.4054/DemRes.2020.42.13
- Goode, W. J. (1963). *World revolution and family patterns*. Glencoe, IL: Free Press.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025a). *Düzensiz göç*. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim tarihi: 01.06.2025).
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025b). *Yabancılar ve uluslararası koruma kanununda geçici koruma*. <https://www.goc.gov.tr/yabancılar-ve-uluslararası-koruma-kanununda-gecici-koruma> (Erişim tarihi: 04.09.2025).
- Gutierrez-Vazquez, E. ve Torres, A. (2020). Gendered and stratified family formation trajectories in the context of Latin American migration, 1950 to 2000. *International Migration Review, 56*, 1107-1140. doi:10.1177/01979183211067768
- Guy-Evans, O. (2025). Bronfenbrenner's ecological systems theory. *Simply Psychology*, 10518-046.
- Gönül, S. (2020). Zorunlu göç ve toplumsal cinsiyet: Suriyeli kadınların evlilik deneyimleri. K. Biehl ve D. Danış (Ed.), *Türkiye'de göç araştırmaları* içinde (ss. 80-100). İstanbul: SU-GENDER ve GAR.
- Güler, H. (2020). Afganlı göçmenlerin göç süreçleri ve işçilik deneyimleri: Uşak ili örneği. *Work and Society, 3*, 1461-1482.
- Haqyar, A.J. ve Camgöz, M. (2023). Afgan göçmenlerin sosyokültürel uyumlarının iş tatminine etkileri: Bursa ili örneği. *Middle East Journal of Refugee Studies, 8*(2), 7-28.
- Harvey, C., Garwood, R., & El-Masri, R. (2013). *Shifting sands: Changing gender roles among refugees in Lebanon*. Oxford: Oxfam International.
- IOM. (2024). Migration and migrants: A global overview. M. McAuliffe ve L.A. Oucho (Ed.), *World Migration Report 2024* içinde (ss. 1-37). Geneva: IOM.
- IOM. (2025a). *Fundamentals of migration*. <https://www.iom.int/fundamentals-migration> (Erişim tarihi: 03.09.2025).
- IOM. (2025b). *The global context of international migration*. <https://emm.iom.int/handbooks/global-context-international-migration/scale-and-nature-international-migration-21st-0> (Erişim tarihi: 03.09.2025).

- IOM. (2025c). *Key migration terms*. <https://www.iom.int/key-migration-terms> (Erişim tarihi: 03.09.2025).
- IPCC. (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- İşlek, U.Z. ve Şengül, F.N. (2024). Kentsel dönüşümün toplumsal yapıya etkileri: İstanbul Alibeyköy Mahallesi örneği. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Dergisi*, 71-83.
- Jabbari, B., Schoo, C. ve Rouster, A.S. (2023). *Family dynamics*. StatPearls Publishing. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK560487/> (Erişim tarihi: 03.09.2025).
- Jany, T., Yossinger, N. S., Wood, E., Coggio, T. ve Champemn, J. (2024). *Integration outcomes for forcibly displaced persons (FDPs)*. <https://rcusa.org/wp-content/uploads/2024/01/Integration-Outcomes-for-Forcibly-Displaced-Persons-FDPs-Final.pdf> (Erişim tarihi: 13.06.2025).
- Johansen, D.J., Varvin, S. ve Sagbakken, M. (2025). Family life under strain: The impact of forced migration on refugee parenting in reception centers. *Frontiers in Psychology*, 16, 1554692. doi:10.3389/fpsyg.2025.1554692
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2007). *Family, self, and human development across cultures*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Karataş, M. ve Duyan, V. (2021). Kitlemel göç, sosyal kabullenme ve uyum bağlamında Türkmen işçilerin deneyimleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(42), 5480-5515. doi:10.26466/opus.932531
- Kargın, İ.A. (2018). War hits the women: Marriage as Syrian women's coping mechanism and its impact on Turkish women. *Turkish Studies*, 13(7), 31-45. doi:10.7827/TurkishStudies.12906
- Kendrick, M.E. ve Early, M. (2024). Addressing the language and literacy needs and challenges of students with refugee experiences: Integrated supports. *Education Sciences*, 14(12), 1354. doi:10.3390/educsci14121354
- Kızılaslan, N. ve Arslan, F. (2022). Kırsaldan kente göç hareketlerinin nüfusun cinsiyet ve eğitim faktörlerine etkisi (Amasya ili örneği). *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 11(3), 147-158.
- Kızmaz, Z. (2021). İklim değişikliğinin kırsal alandaki etkisi ve alternatif arayışlar: Sosyolojik bir yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 431-453. doi: 10.18069/firatsbed.827702
- Küçük, A. (2020). Türkiye'de göç ve sağlık politikaları analizi: "Sıhhat projesi" örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(47), 473-496. doi: 10.21560/spcd.vi.576588
- Küçük, H. (2022). Toplumsal cinsiyet bağlamında göç sürecinde kadın ve erkek. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 26-37.
- Lu, Y., Zhang, R. ve Du, H. (2021). Family structure, family instability, and child psychological well-being in the context of migration: Evidence from sequence analysis in China. *Child Development*, 92(4), 416-438. doi:10.1111/cdev.13496
- Maehler, D.B. ve Daikeler, J. (2024). The cultural identity of first-generation adult immigrants: A meta-analysis. *Self and Identity*, 23(5-6), 450-483. doi:10.1080/15298868.2024.2399559

- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. ve Taylor, J.E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431-466. doi: 10.2307/2938462
- McAuliffe, M. ve Khadria, B. (2021). *World migration report 2022*. Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- Milewski, N. ve Kulu, H. (2007). Family change and migration in the life course. *Demographic Research*, 17, 567-590. doi:10.4054/demres.2007.17.19
- Morgül, K., Savaşkan, O. ve Mutlu, B. (2021). *İstanbul'da Suriyeli sığınmacılara yönelik algı ve tutumlar: Partizanlık, yabancı karşıtlığı, tehdit algıları ve sosyal temas*. İstanbul: Türkiye Ekonomik Sosyal Siyasal Araştırmalar Vakfı.
- Mulder, C. ve Malmberg, G. (2014). Local ties and family migration. *Environment and Planning A*, 46, 2195-2211. doi:10.1068/a130160p
- Mulder, C H. (2018). Putting family centre stage: Ties to nonresident family, internal migration, and immobility. *Demographic Research*, 39, 1151-1180. doi: 10.4054/DemRes.2018.39.43
- Oghli, N. F. (2023). *Göç yönetişi: Afganlılar örneği* (Yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özensoy, A. U. (2021). Muş'ta sığınmacıların yaşadıkları sorunlar, çözüm yolları, sosyal ve ekonomik hayata entegrasyonları. *Third Sector Social Economic Review*, 56(3), 1596-1613. doi:10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.21.08.1625
- Özmete, E. ve Dinç, B. (2020). Yaşlıların “göç” ve “yerinde yaşlanma” bağlamında kentsel dönüşüm ile ilgili değerlendirmeleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(46), 197-234. doi:10.21560/spcd.v20i54504.660460
- Öztürk, A.B., Albayrak, H., Karataş, K. ve Aslan, H. (2021). Dynamics of child marriages among Syrian and Afghan refugees in Turkey. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 251-29.
- Peker, A.E. ve Şanlı, İ. (2022). Deprem ve göç ilişkisi: 24 Ocak 2020 Elazığ depremi örneği. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 125-154.
- Rasooly, A. T. (2020). *Afgan göçmenlerinin sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri üzerine bir analiz: İstanbul örneği* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Resmi Gazete. (2013). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*, Resmi Gazete No: 28615. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> (Erişim tarihi: 04.09.2025).
- Resmi Gazete. (2014). *Geçici Koruma Yönetmeliği*, Resmi Gazete No: 29153. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20146883.pdf> (Erişim tarihi: 04.09.2025).
- SBB. (2023). *On ikinci kalkınma planı (2024–2028)*. Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Sevim, Y. (2024). Deprem nedeniyle zorunlu göçe maruz kalan aileler üzerine sosyolojik bir araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12(40), 297-330. doi:10.33692/avrasyad.1492561
- Stark, O. ve Bloom, D.E. (1985). The new economics of labor migration. *The American Economic Review*, 75(2), 173-178.

- Swendsen, J.D. ve Merikangas, K.R. (2020). The comorbidity of depression and substance use disorders among forced migrants. *Clinical Psychology Review*, 20, 173-189. doi:10.1016/s0272-7358(99)00026-4
- Şakacı, B.K. (2020). Türkiye'nin göç ve iskan politikaları: 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu incelemesi. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1(3), 36-57.
- Şeker, B.D. (2023). Doğal afetlerin göç üzerindeki etkileri: Depremler ve Türkiye. *Göç Dergisi*, 10(2), 173-187. doi:10.33182/gd.v10i2.875
- Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). *Türkiye tarımsal kuraklıkla mücadele stratejisi ve eylem planı (2023–2027)*. Ankara: Tarım Reformu Genel Müdürlüğü.
- te Lintelo, D.J.H., Yıldız, A., Gürel, M.Ö., Siviş, S., Çün, P., Khan, S. ve Mull, R. (2023). Protracted displacement and housing systems in intermediary cities: The case of Syrians in Torbalı, Türkiye. *International Journal of Housing Policy*, 25(2), 279-303. doi:10.1080/19491247.2023.2245213
- Torres, A. (2022). Family formation trajectories and migration in the United States by the end of the 20th century. *Current Sociology*, 72, 120-149. doi:10.1177/00113921221097155
- TÜİK. (2024a). *İç göç istatistikleri, 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2023-53676> (Erişim tarihi: 22.06.2025).
- TÜİK. (2024b). *Uluslararası göç istatistikleri, 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2023-53544> (Erişim tarihi: 22.06.2025).
- TÜİK. (2024c). *İstatistiklerle aile, 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2023-53784> (Erişim tarihi: 21.06.2025).
- UK Trauma Council. (2025). *A review of evidence: Understanding educational experiences of children and young people who are seeking refuge and asylum*. <https://uktraumacouncil.org/resource/refuge-and-asylum-literature-review?cn-reloaded=1> (Erişim tarihi: 18.06.2025).
- UNDP. (2025). *Küresel amaçlar 5: Toplumsal cinsiyet eşitliği*. <https://www.kureselamaclar.org/amaclar/toplumsal-cinsiyet-esitligi/> (Erişim tarihi: 15.09.2025).
- UNFCCC. (2024). *ACE and children & youth events at COP 29*. <https://unfccc.int/ace/cop29> (Erişim tarihi: 01.06.2025).
- UNFCCC. (2025). *Introduction to gender and climate change*. <https://unfccc.int/gender> (Erişim tarihi: 01.06.2025).
- UNHCR. (2023). *Global trends: Forced displacement in 2022*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022> (Erişim tarihi: 04.09.2025).
- Utar, S. (2024). Türkiye'nin sığınmacılara yönelik uyum politikalarındaki toplumsal cinsiyet körlüğünün Ankara'da yaşayan Suriyeli kadınların deneyimleri üzerinden analizi. *FE Dergi*, 16(2), 355-393. doi:10.46655/federgi.1380783
- Ünal, R. ve Gedik, M. (2022). Türkiye'de göç yönetimi ve sosyal hizmet bakış açısından bir değerlendirme. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(1), 52-70.
- Ünsal, H. (2022). Göç ve aile: Göçün aile üzerindeki etkileri. *Uluslararası Psiko-Sosyal Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 84-93.

WHO. (2025). *Refugee and migrant mental health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/refugee-and-migrant-mental-health> (Erişim tarihi: 25.06.2025).

Yalçın, M.G. (2017). *Göç psikolojisi*. Ankara: Pharmakon.

Yıldırım, K. (2017). Göçün aile üzerindeki etkisi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(3), 965-978.

Yılmaz, G. G. ve Şıkar, A. (2023). Afetlerin etkilerinin zorunlu göç bağlamında incelenmesi: 2023 Kahramanmaraş depremi. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1247-1268. doi: 10.35341/afet.1290767

Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies*, 13, 193–210. doi:10.1177/1350506806065752

Ekler

Ek Tablo: 1. Analize dahil edilen literatürdeki çalışmalar

Yazar(lar)	Yıl	Ülke/Bağlam	Göç Türü	Aile Teması	Yöntem
Acungil, Y.	2021	Türkiye/Tokat	Zorunlu iç göç/ Kentsel dönüşüm	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Akkaş, İ. ve Aksakal, İ.	2021	Türkiye/Erzincan	Dışarıdan göç/ Afganistan	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Arıcıoğlu, M.A. ve Afkari, R.	2023	Türkiye/İstanbul, Konya	Dışarıdan göç/ Afganistan	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Bahadır, B. ve Uysal, Ş.	2024	Türkiye/Adıyaman, Denizli, Elazığ, Malatya, Manisa, Mersin, Nevşehir, Tekirdağ	Zorunlu iç göç/İklim değişikliğine bağlı kırdan kente göç	• Roller ve Kuşaklar	Karma Yöntem
Bimay, M. ve Çetin, E.	2023	Türkiye/Batman	Dışarıdan göç/ Suriye	• Roller ve Kuşaklar • Toplumsal cinsiyet • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Buz, S., Canlı, M. ve Aygüler, E.	2021	Türkiye/Trabzon	Dışarıdan göç/ Afganistan	• Toplumsal cinsiyet	Nitel yöntem
Çarpar, M.C. ve Yaylacı, F.G.	2021	Türkiye	Dışarıdan göç/Farklı ülkeler	• Toplumsal cinsiyet	Nitel yöntem
Çelik, S. ve İşler, N.K.	2020	Türkiye/Ankara	Dışarıdan göç/Suriye	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Çobanoğlu, A. ve İnce, C.	2025	Türkiye/ Bitlis	Zorunlu iç göç/ Deprem	• Toplumsal cinsiyet	Nitel yöntem
Doğan, M.	2022	Türkiye	Zorunlu iç göç/Kırdan kente göç	• Roller ve Kuşaklar	Nitel yöntem
Doğangün, G. ve Keysan, A. Ö.	2022	Türkiye/Adana, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Konya	Dışarıdan göç/Suriye	• Toplumsal cinsiyet	Nitel yöntem
Ekmen, E. ve Koçak, O.	2020	Türkiye/İstanbul	Dışarıdan göç/Suriye-Yemen	• Roller ve Kuşaklar • Toplumsal cinsiyet • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Engin, M.	2021	Türkiye	Zorunlu iç göç/kırdan kente göç	• Roller ve Kuşaklar • Toplumsal cinsiyet	Nitel yöntem
Gönül, S.	2020	Türkiye/ Bursa, İstanbul, İzmir	Dışarıdan göç/ Suriye	• Toplumsal cinsiyet	Nitel yöntem
Güler, H.	2020	Türkiye/Uşak	Dışarıdan göç/ Afganistan	• Roller ve Kuşaklar • Toplumsal cinsiyet • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem

Haqyar, A.J. ve Camgöz, M.	2023	Türkiye/Bursa	Dışarıdan göç/Afganistan	• Sosyo-Kültürel Uyum	Karma yöntem
İşlek ve Şengül,	2024	Türkiye/İstanbul	Zorunlu iç göç/ Kentsel dönüşüm	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Karataş, M. ve Duyan, V	2021	Türkiye	Dışarıdan göç/Türkmenistan	• Roller ve Kuşaklar • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Kızılaslan, N. ve Arslan, F.	2022	Türkiye/Amasya	Zorunlu iç göç/Kırdan kente göç	• Roller ve Kuşaklar	Nitel yöntem
Küçük, H.	2020	Türkiye	Dışarıdan göç/Suriye	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Küçük, H.	2022	Türkiye	Dışarıdan göç/Suriye	• Toplumsal cinsiyet • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Kızmaz, Z.	2021	Türkiye/Elazığ	Zorunlu iç göç/İklim değişikliğine bağlı kırdan kente göç	• Roller ve Kuşaklar	Nitel yöntem
Morgül, K., Savaşkan, O. ve Mutlu, B.	2021	Türkiye/İstanbul	Dışarıdan göç/Suriye	• Sosyo-Kültürel Uyum	Karma yöntem
Oghli, N.F.	2023	Türkiye/Konya	Dışarıdan göç/Afganistan	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Özensoy, A.U.	2021	Türkiye/Muş	Dışarıdan göç/Suriye	• Roller ve Kuşaklar • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Özmete, E. ve Dinç, B.	2020	Türkiye/İstanbul	Zorunlu iç göç/ Kentsel dönüşüm	• Roller ve Kuşaklar • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Rasooly, A.T.	2020	Türkiye/İstanbul	Dışarıdan göç/Afganistan	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Ünal, R ve Gedik, M.	2022	Türkiye/İstanbul	Dışarıdan göç/Suriye	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Ünsal, H.	2022	Türkiye	Dışarıdan göç	• Roller ve Kuşaklar • Toplumsal cinsiyet	Nitel yöntem
Peker, A. E. ve Şanlı, İ.	2022	Türkiye/Elazığ	Zorunlu iç göç/ Deprem	• Roller ve Kuşaklar	Nitel yöntem
Sevim, Y.	2024	Türkiye/Elazığ	Zorunlu iç göç/ Deprem	• Roller ve Kuşaklar • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Şeker, B.D.	2023	Türkiye	Zorunlu iç göç/ Deprem	• Roller ve Kuşaklar • Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem
Yılmaz, G.G. ve Şikar, A.	2023	Türkiye	Zorunlu iç göç/ Deprem	• Sosyo-Kültürel Uyum	Nitel yöntem

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir. Çalışma kapsamı bakımından etik kurul onayı gerekli değildir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

Yazar katkı oranı : %100

Bu çalışma herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiştir ve daha önce bir kongrede sunulmamıştır.

The Symbolic Child: A Cultural Sociological Analysis of the Changing Role of the Child in the Family

Simgesel Çocuk: Ailede Çocuğun Değişen Rolü Üzerine Kültürel Sosyolojik Bir Analiz

Dr. Öğr. Üyesi Vildane ÖZKAN¹

Abstract

Drawing on the realization that classical family sociology often treats children as passive dependents—rendering them analytically invisible—this study examines the transformation of the concept of the “symbolic child,” a culturally constructed image of the child’s role and meaning in family life, from agrarian societies to the digital age. This research aims to re-center the symbolic child as a key analytical figure in family sociology and considers how historical and cultural shifts in the symbolic meaning of childhood have redefined the role and meaning of the family institution. The analysis acknowledges that conceptions of childhood are not monolithic; it notes variations by gender, class, and historical-cultural context, bringing an intersectional nuance to the findings. Methodologically, using a qualitative, interpretive, and historical-comparative analysis grounded in cultural sociology, the study traces and compares changes in the symbolic status of children across successive periods. The key findings reveal a profound transformation in the role of children: from economic agencies and labor contributors in agrarian households, children became emotional focal points in industrial-era families, and in today’s media-saturated society they have become precociously adultified participants. Overall, the findings suggest that to understand the family as a cultural institution, the evolving symbolic child must be placed at the center of sociological analysis.

Keywords: Changing childhood, family, symbolic child, agrarian societies, digital age

Paper Type: Research

Öz

Klasik aile sosyolojisinin çocukları genellikle edilgen bağımlılar olarak ele aldığı ve onları analitik olarak görünmez kıldığı gerçeğinden yola çıkan bu çalışma, tarım toplumlarından dijital çağa, çocuğun aile yaşamındaki rolü ve anlamının kültürel olarak oluşturulmuş bir imgesi olan “simgesel çocuk” kavramının dönüşümünü incelemektedir. Bu araştırma, simgesel çocuğu aile sosyolojisinde önemli bir analitik figür olarak yeniden merkeze koymayı ve çocukluğun simgesel anlamındaki tarihsel ve kültürel değişimlerin aile kurumunun rolünü ve anlamını nasıl yeniden tanımladığını ele almayı amaçlamaktadır. Analiz, çocukluk anlayışlarının tek tip olmadığını kabul eder; cinsiyet, sınıf ve tarihsel-kültürel bağlama göre farklılıkları not ederek bulgulara kesişimsel bir nüans katar. Metodolojik olarak, kültürel sosyolojiye dayalı nitel, yorumlayıcı ve tarihsel-karşılaştırmalı bir analiz kullanan çalışma, ardışık dönemlerde çocukların simgesel konumundaki değişiklikleri izler ve karşılaştırır. Temel bulgular, çocukların rolünde derin bir dönüşümü ortaya koyuyor: Tarımsal hanelerde ekonomik eyleyiciler ve emek sağlayıcılar olan çocuklar, sanayi dönemi ailelerinde duygusal odak noktaları haline gelirken, günümüzün medyaya doymuş toplumunda ise erken yetişkinleşmiş katılımcılar haline geldiler. Genel olarak bulgular, aileyi kültürel bir kurum olarak anlamak için, gelişen simgesel çocuğun sosyolojik analizin merkezine yerleştirilmesi gerektiğini gösteriyor.

Anahtar Kelimeler: Değişen çocukluk, aile, simgesel çocuk, tarım toplumları, dijital çağ

Makale Türü: Araştırma

¹ Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, vildaneozkan@gmail.com

Introduction

Once considered miniature adults in agrarian households, children today are often seen as priceless innocents in need of protection – a dramatic shift that underscores how childhood is a cultural construction rather than a fixed biological stage. This article offers a cultural-sociological and historical-comparative analysis of the symbolic child in family life, examining how the culturally constructed image of “the child” and the child’s role in the family have transformed from preindustrial agrarian societies to the digital age. By symbolic child, we refer to the child as imagined in cultural discourse – a figure that has embodied varying meanings (innocent or sinful, economically priceless or useful, victim or agent) across different contexts. The central argument is that changes in the symbolic significance of children both reflect and drive transformations in family structures and relationships. In other words, to understand the family as a cultural institution, we must place the evolving symbolic child at the center of analysis.

This inquiry is situated at the intersection of cultural sociology, historical sociology, and the new sociology of childhood. From a cultural sociology perspective, the family is not merely a functional set of roles or economic arrangements; it is also a system of meanings, narratives, and symbols (Alexander & Smith, 2003). Within these narratives, the figure of the child carries profound symbolic weight as a mirror of societal values and anxieties. A historical-sociological lens, meanwhile, reveals that childhood and family life are far from timeless or universal. Classic works in family history demonstrate that what it means to be a “child” – and indeed what constitutes a “family” – has changed significantly over time and across cultures (Ariès, 1962; Cunningham, 1995; Heywood, 2001; Mintz, 2004). Philippe Ariès’s (1962) controversial thesis that in medieval society the idea of childhood did not exist provoked vigorous debate; later scholars refined his claim (Pollock, 1983; Heywood, 2001), but there is broad agreement that childhood is a historically contingent social-cultural category rather than a natural fact. For example, in preindustrial European settings, children as young as seven were often integrated into adult work and social life with minimal recognition of a distinct childhood phase, as high infant mortality and economic necessity fostered a pragmatic view of children as contributors to household survival rather than tender innocents. By contrast, as industrialization and modern schooling spread in the 19th and 20th centuries, a new cultural ideal of childhood emerged – one that emphasized innocence, education, and emotional value. Viviana Zelizer’s (1985) influential socio-historical analysis chronicles this transformation: in the late 1800s and early 1900s, legal reforms like child labor laws and compulsory schooling, along with new sentimental parenting norms, gradually turned children from wage-earning assets into “economically worthless but emotionally priceless” beings. In short, the very conception of childhood was reinvented – children came to be seen as vulnerable dependents to be nurtured and protected, rather than little workers or miniature adults. This reinvention of childhood went hand-in-hand with changes in family life, including a new child-centeredness in nuclear families and greater societal investment in children’s welfare (Coontz, 1992; Zelizer, 1985).

Building on these historical insights, contemporary childhood studies and cultural sociology approach children not as passive appendages of the family but as active shapers of culture in their own right. The “new sociology of childhood” (James & Prout, 2015; Qvortrup, 1994) fundamentally recasts children as social actors and childhood as a variable social institution. Allison James and Alan Prout (1998, 2015) argue that childhood is socially constructed and thus diverse across societies and history – not a universal natural stage through which all humans pass in the same way. This paradigm challenges older functionalist views that treated the child primarily as an object of socialization (e.g., Parsons & Bales, 1955) and instead insists that children are “human beings” rather than merely “human becomings” (Jenks, 1996; James et al., 1998). That is, children make meaningful contributions to social life in the present, and are not just future adults in the making. For example, research shows children creatively interpret their parents’ rules, participate in peer cultures, and can even influence family decisions – behaviors obscured by theories that cast them only as obedient dependents (Corsaro, 2015;

Mayall, 2002). Recognizing children's agency has important implications: it means that changes in how we culturally imagine "the child" (as innocent, as competent, as in need of control or in need of support) can alter how children are treated and the roles they play within families (James & Prout, 2015; Lee, 2001). This study takes to heart these insights from the new sociology of childhood by treating the symbolic meanings of childhood as central to family dynamics. At the same time, it adopts the tools of cultural sociology – analysis of narratives, discourse, and symbolic codes – to understand how those meanings are produced and sustained (Alexander & Smith, 2003). In sum, our approach synthesizes a constructivist view of childhood with an interpretive, cultural analysis of family life, asking not only how family structures have changed, but why – that is, what cultural purposes and ideals those changes reflect.

A key contribution of this article is to bridge broad historical comparisons with an appreciation for diversity in family forms and contexts. Both general patterns and specific variations are considered, recognizing that the symbolic child may carry different meanings in different familial and social settings. In traditional extended family systems (common in agrarian societies and many non-Western cultures), child-rearing is a distributed responsibility among a larger kin network, and children's economic and social value is often tied to family labor and intergenerational support (Goode, 1963; Lancy, 2015). By contrast, the rise of the smaller nuclear family in industrialized societies concentrated attention on the conjugal unit and its offspring; within this compact family, children often became the emotional center and *raison d'être* of the household (Parsons & Bales, 1955; Zelizer, 1985). Indeed, the mid-20th-century ideal of the suburban nuclear family placed a new emphasis on intensive parenting and protecting the innocence of a few children in the home – a sharp departure from preindustrial times when children were expected to work or to be "seen but not heard" (Coontz, 1992; Zelizer, 1985). Notably, even within a given historical era, childhood experiences have varied across social strata: for instance, a middle-class child might attend school while a working-class peer labored, and girls often had different expected duties than boys. Such differences underscore that childhood is not monolithic but intersects with class and gender dynamics (Cunningham, 1995).

In what follows, the article first outlines the theoretical foundations and methodology guiding this study, then presents a historical-comparative examination of the symbolic child across key periods and family forms. Finally, it discusses the contemporary implications of these shifts – from policy and rights debates to everyday family practices – reinforcing the conclusion that re-centering the symbolic child enriches our understanding of the family as a dynamic cultural institution.

1. Theoretical Framework

Cultural sociology provides the overarching framework for this analysis. In contrast to approaches that treat the family as merely a set of structural roles or economic functions, cultural sociology emphasizes the role of meaning, symbols, and collective representations in social life (Alexander & Smith, 2003). Applying this lens, the family is not just a functional unit but a cultural narrative – a story society tells about itself – in which the figure of the child carries profound symbolic weight (Zelizer, 1985). The concept of the "symbolic child" (Gillis, 2012; Austin, 2024) refers to the child as imagined in cultural discourse: as innocent or sinful, as priceless or useful, as victim or agent. In other words, beyond the biological reality of young human beings, there exists a symbolic idea of "the child" that different societies invest with ideals, fears, and values. These cultural representations of childhood shape how real children are treated and how family life is organized. For instance, if the symbolic child is cast as an "innocent angel", society may elevate protection as paramount; if the child is seen as a "future investment", education and discipline might be stressed; if viewed as a "miniature adult", early autonomy or labor could be expected.

Within sociology, a significant theoretical shift has occurred since the late 20th century in how we understand children and childhood. James and Prout (2015) articulate a "new

paradigm” for the sociology of childhood, arguing that childhood is socially constructed and varies across cultures and history rather than being a fixed biological stage. This paradigm asserts that children are not mere passive dependents but active agents in their own lives and in their families (Corsaro, 2015; James & Prout, 2015). Crucially, it calls for studying children in their own right and viewing childhood as worthy of sociological inquiry independent of adult-centered frameworks (Mayall, 2002). Such an approach challenges the older socialization models by positing that children interpret, negotiate, and contribute to culture, rather than simply internalizing it (James & Prout, 2015). Theoretical insights from this paradigm inform our analysis by highlighting children’s agency and the cultural variability of childhood. In practical terms, the new sociology of childhood encourages us to look at what children do, how they perceive their world, and how they influence those around them, instead of only seeing them as outcomes of parenting or schooling. This theoretical stance directly supports our focus on the symbolic child: it suggests that the prevailing image of “the child” in any era is not just an abstract idea but can reshape actual social relations and institutions (for example, law, education, family roles) by changing expectations of children’s capacities and needs.

Historically, the notion that childhood is a mutable social category was powerfully introduced to sociology by Philippe Ariès (1962). Ariès’s controversial thesis – that “in medieval society the idea of childhood did not exist” (1962) – underscored the culturally constructed nature of childhood. By examining art, documents, and family records from pre-modern Europe, Ariès argued that children were once regarded as small adults, without the special emotional and symbolic status they hold today. Although later scholars have nuanced or contested some of Ariès’s claims, his work laid the foundation for viewing childhood not as a natural given, but as a cultural artifact that changes with time and context (Cunningham, 1995; Heywood, 2001; Pollock, 1983). The implication here is crucial: if childhood can be different across epochs, then our current assumptions about children are not inevitable. This insight opens the door to asking why those assumptions change. For example, why did the economically useful child of agrarian times give way to the emotionally priceless child of modern times? Ariès pointed to demographic and economic conditions (high mortality, need for labor) as influencing medieval and early modern attitudes. Subsequent scholars added that moral and intellectual movements (like Puritanism or Enlightenment humanism) reframed childhood as a special phase of innocence or malleability by the eighteenth century. Thus, the historical sociology of childhood teaches us that the symbolic child – how we collectively imagine what a child is – evolves in tandem with broad social changes.

Our cultural approach is further enriched by insights from symbolic anthropology and interpretive sociology that stress understanding social phenomena through the symbols and meanings people attach to them (Alexander & Smith, 2003; Donzelot, 1979). From this vantage point, a society can be read as a text of symbols, and the child is one of its key symbols. The child’s role in the family can thus be analyzed as a “symbolic script”: different historical periods and cultures script the role of “the child” differently – for example, as obedient helper, as economic contributor, as precious loved one, as rights-holder – and these scripts both reflect and reinforce broader social values (Ariès, 1962; Caldwell, 1976; United Nations General Assembly, 1989; Zelizer, 1985). The notion of scripts emphasizes that people enact certain roles based on cultural expectations. In an agrarian script, a 10-year-old might enact the role of a worker or caretaker for siblings; in a modern script, a 10-year-old is expected to be a schoolchild and dependent. The scripts also come with narratives about why the child matters: perhaps as a carrier of the family name, as the future of the nation, or as a divine gift. These narratives give emotional and moral weight to the child’s role. By interpreting these cultural scripts, we can better understand continuity and change in family life. For instance, when the script changed from seeing children as “assets” to seeing them as “innocents,” it didn’t just affect how adults felt about children – it also drove concrete changes like child labor laws and new parenting norms, because the social script now defined child labor as cruel and education as essential.

In this context, our theoretical framework combines the new sociology of childhood's focus on children's agency and the social construction of childhood with a cultural sociology focus on symbolic meanings (Alexander & Smith, 2003; James & Prout, 2015). This framework guides a re-reading of family history and family sociology with the child – and the cultural symbolism of childhood – at the center.

2. Methodology

This study employs a qualitative, historical-comparative methodology grounded in cultural-sociological analysis. Rather than collecting new empirical data, it synthesizes and interprets existing scholarly research, historical records, and cultural texts to trace the evolving role and image of the child (Kipping et al., 2014). Key historical and sociological works are treated as foundational sources for understanding childhood in different periods – for example, Ariès's history of medieval families, Zelizer's analysis of the changing economic value of children, and James and Prout's theoretical contributions on children's agency. In addition, we examine a range of secondary sources: legal documents (such as laws and policies on children's status), literary and artistic representations of children, and other cultural artifacts. These sources were selected through purposive sampling (Patton, 2015), focusing on influential examples and turning points that illustrate cultural constructions of childhood in each period. For instance, we consider the English Factory Acts of the 19th century and contemporary debates around them to capture the changing discourse on child labor, and we reference the United Nations Convention on the Rights of the Child (1989) as a landmark of the modern child-rights discourse.

Our analytical approach is interpretive and historical. We engage in a form of historical hermeneutics – interpreting past meanings of childhood and family by closely reading texts in their context. We analyze legal statutes (to see how children's legal personhood was framed), pedagogical writings (to learn what was expected of children and parents), and popular culture depictions of children (to gauge societal attitudes), always asking: what do these sources tell us about how people of that time understood “the child” and the family? We also draw on the interpretations of prior scholars in sociology, history, and anthropology to enrich and triangulate our analysis. Throughout, we apply a cultural interpretive lens: we ask not only what happened (e.g., “child labor was banned”), but what it meant in the cultural narrative (e.g., “childhood came to be defined by schooling and play instead of work”). We pay attention to discourse – how people of each era talked about and represented children – as well as to social practices – how children's daily lives were actually structured – and consider the interplay between the two (Phillips & Hardy, 2002).

Our analysis is explicitly comparative both across time and across social-cultural contexts. Temporally, we compare multiple historical periods (premodern agrarian, industrial, and late-20th/early-21st-century digital eras) side by side to identify continuities and ruptures in the cultural idea of the child. This broad sweep allows us to see long-term trends (such as the overall shift from children as contributors to children as dependents) as well as unique features of each era. At the same time, we consider variations within a given time frame across different social settings. For instance, even in the industrial era, a child's experience could differ markedly between a middle-class family (where the child might attend school and be doted upon) and a working-class family (where the child might work in a factory). Likewise, gender norms could influence childhood roles: girls were often expected to help with domestic chores or sibling care, whereas boys might engage in wage labor or enjoy greater access to schooling. We also look beyond the nuclear family to consider children “outside” the prototypical family unit (such as orphans or foster children) when relevant, as this illuminates the boundaries of the cultural ideal – for example, when a child is not raised in a nuclear family, how does society compensate and what assumptions are revealed?

To ensure the credibility of our interpretations, we triangulated evidence from multiple sources and disciplines (Lincoln & Guba, 1985; Patton, 2015). Whenever a major interpretive

claim is made (for example, “Victorian society sentimentalized children as innocent”), we support it by citing multiple scholars or types of evidence – historical writings, legal changes – to increase validity. Our interpretive narrative is not about measuring variables but about providing a coherent explanation. We ground each claim in documented evidence or established research findings and note points of scholarly debate where they exist.

The choice of this methodology is closely tied to our theoretical framework and research aims. Since we posit that childhood is a cultural construct that changes over time, a historical-comparative method is the logical way to investigate that claim (Thelen & Mahoney, 2015). We did not, for example, conduct a contemporary survey about attitudes on children – such a method would capture only a snapshot of the current moment, whereas our interest is in long-term transformations and the power of cultural meanings. By using secondary data and historical sources, we are able to trace how the symbolic child has been codified in different eras (in art, law, policy, etc.) and how those codifications align with shifts in family life. This approach aligns with what cultural sociologist Jeffrey Alexander calls the “strong program” in cultural sociology – treating cultural meanings not just as reflections but as drivers of social change (Alexander & Smith, 2003). In line with this, our strategy of reading historical texts and contexts is designed to uncover deep cultural meanings and their evolution. Given our broad scope (from medieval times to the present), this synthetic interpretive approach is the most feasible and appropriate for addressing the research questions.

In sum, our methodology can be described as an interpretive cultural-historical sociology of childhood. The validity of the analysis rests on converging evidence from multiple sources and the plausibility and coherence of the narrative we construct. By examining how meanings of childhood have shifted over time and why, we aim to reveal the cultural logic linking changes in the idea of the child to changes in family life.

3. Changing Symbolic Roles of the Child Across Time and Contexts

3.1. From Miniature Adult to Innocent Child: Origins of the Modern Childhood

In medieval and early modern Europe, children were generally not seen as fundamentally different from adults in the way they are today. Once past infancy, youngsters were folded into adult society as apprentices, servants, or helpers, with little recognition of a distinct developmental stage called “childhood” (Ariès, 1962). High infant mortality rates and the economic exigencies of agrarian life meant that emotional investment in each child was tempered by pragmatism. A child’s value was largely tied to their potential contribution to the household or community: even by age seven or eight, children were expected to perform work – tending animals, minding siblings, or helping in the fields – much as “miniature adults” (Ariès, 1962; Lancy, 2015). This is not to say that parents lacked affection for their children in these eras, but the cultural meaning of childhood was markedly different. The idea of the child as a tender innocent in need of special sheltering was largely absent. Indeed, as Philippe Ariès famously argued, in medieval society the concept of childhood as a protected, separate phase was effectively unknown (Ariès, 1962). While later historians have nuanced Ariès’s thesis (Pollock, 1983; Heywood, 2001), there is broad agreement that childhood is a historically contingent social category rather than a fixed biological fact.

By the early modern period (16th–18th centuries), attitudes toward children began to shift. Religious and philosophical developments contributed to new sensibilities about youth. For example, Puritan moralists saw children as vulnerable souls to be saved from sin, implying that children needed guidance and protection. Enlightenment thinkers like John Locke (1690) advanced the notion of the child’s mind as a *tabula rasa* – a blank slate shaped by education – emphasizing nurture and learning. By the late 18th century, Romantic influences (notably Jean-Jacques Rousseau’s treatise *Émile* in 1762) had elevated the image of the child as a pure, innocent being of nature who should be kept separate from the corruptions of adult society. These emerging

ideas laid the groundwork for what we now recognize as the modern ideology of childhood innocence.

Crucially, the early modern period also witnessed the first moves toward segregating children from adult life in practice. Among upper and middle classes in Europe, formal schooling and child-focused parenting gained traction. Ariès (1962) notes that from the 15th century onward, children began to appear more distinctly as children in paintings and writings, reflecting a growing awareness of childhood as a unique phase. Diaries and parenting manuals from this era describe new practices of nurturing and educating the young (James & Prout, 2015). Childhood was increasingly seen as a special time requiring schooling, moral formation, and play before assuming adult roles. However, such a sheltered childhood remained a luxury largely confined to elite families. Among the poor and working classes, well into the 19th century, children generally continued to work and contribute economically out of necessity, even as new cultural ideals of innocence were being articulated. Notably, even these early understandings of childhood were gendered: historical evidence shows that girls and boys often had distinct roles and expectations (Cunningham, 1995; Heywood, 2001).

3.2. The Industrial Era: From Child Laborer to “Priceless” Child

The industrial revolution of the 19th century brought profound changes – and contradictions – to the role of children. On one hand, early industrialization intensified the exploitation of child labor. Factories and mines routinely employed children because they provided cheap, malleable labor and could perform certain tasks as effectively as adults. In the early 1800s, it was common in Britain, America, and elsewhere for boys and girls as young as eight or ten to toil long hours in mills, mines, or as domestic servants. During this phase of industrial capitalism, a child’s economic utility was brutally tangible: children were wage-earners contributing to their family’s survival, especially in working-class households. (Charles Dickens’s fictional depictions of orphaned and working children in this era – such as *Oliver Twist* laboring in a workhouse – captured the grim reality faced by many youngsters without protective families.)

On the other hand, the 19th century also saw the rise of social reform movements that began to question and curtail child labor. Gradually, new laws and norms reconfigured the child’s role from worker to student and dependent. Pivotal legislation, such as the Factory Acts in Britain (starting in 1833), restricted the working hours of children and set minimum ages for employment. Similar legal reforms spread across Europe and North America through the late 1800s. At the same time, schooling expanded: many nations introduced compulsory education, requiring children to attend school through their early teens (Cunningham, 1995). These shifts signaled a revaluation of children – no longer seen purely as economic assets, children were increasingly viewed as individuals who should be educated and protected.

What drove this dramatic change in how society valued children? Viviana Zelizer’s (1985) influential socio-historical analysis provides a compelling explanation. Zelizer documents how, between the late 1800s and early 20th century, the prevailing social “worth” of children in Euro-American society underwent a reversal. As industrial economies developed and family prosperity grew, parents became less reliant on children’s labor. Simultaneously, cultural currents of the Victorian era stressed sentimental family bonds. The result was a transformation of the child from a contributor to the family economy into a focus of emotional value. In Zelizer’s famous formulation, the modern child became “economically worthless but emotionally priceless” (Zelizer, 1985). That is, even as children ceased to bring in wages, they became the objects of unprecedented love, devotion, and sentimental importance within the family. Concrete indicators of this shift included the emergence of child life insurance policies and changes in wrongful death compensation: whereas in earlier times a child’s death might not have been deemed a significant financial loss (since a child’s economic contribution was small), by the 1930s courts and insurers increasingly acknowledged the emotional harm of losing a child

(Zelizer, 1985). Similarly, emerging industrial-era ideals of childhood were shaped by gender norms – Victorian reformers, for example, often cast girls as needing moral protection while envisioning boys as future breadwinners (Cunningham, 1995; Zelizer, 1985).

By the mid-20th century, the ideal of the child-centered nuclear family had solidified, especially in Western contexts. In the post–World War II baby boom era, a cultural image took hold of the family as a haven organized around the well-being of its children (Coontz, 1992). Smaller family size and rising affluence meant parents could invest more time and resources in each child (Caldwell, 1976). Classic sociological theory also recognized this shift. Talcott Parsons famously suggested that the primary function of the modern nuclear family was the socialization and nurturing of children (Parsons & Bales, 1955). Indeed, many mid-20th-century parents reoriented their lives around their offspring: decisions about where to live, whom to socialize with, and how to spend time and money increasingly revolved around children’s needs. In the popular commentaries quipped that children had effectively moved “from being our employees to our bosses” in the family hierarchy (Senior, 2014). In other words, whereas a century earlier parents might have expected children to contribute substantially to the household, by the 1950s parents were expected to work and arrange their lives for the sake of their children. The symbolic child in this era assumed an almost sacred status – the innocent center of the family’s emotional universe. Harm to children became one of society’s greatest taboos; new laws against child abuse and neglect, as well as expanded child welfare services, emerged to enforce the idea that children deserved special protection and care.

3.3. The Digital Era: Blurring Boundaries Between Child and Adult

In the late 20th and early 21st centuries, the advent of mass media and digital technology ushered in another reconfiguration of childhood’s meaning. Today’s “digital native” children grow up immersed in media-saturated environments that simultaneously empower them with information and expose them to adult worlds at early ages (Holloway & Valentine, 2003). Through television and, later, the internet and social media, many traditional boundaries between childhood and adulthood have been destabilized. Classic research by Neil Postman (1982) argued that the rise of television eroded the secrecy and segregation that once defined childhood, effectively causing the “disappearance of childhood” as a distinct, protected sphere.

In a similar vein, contemporary children often exhibit tastes, knowledge, and behaviors that previously would have been associated with older youth or adults. They have unprecedented access to information (and misinformation) about mature topics, are targeted by advertisers as independent consumers, and even cultivate public personas via social media or online gaming communities. Consequently, children today in some ways appear more “adultified” or older than their years – engaging with fashions, language, and concerns that earlier generations would have deemed beyond their childhood purview.

Paradoxically, this modern blurring of child–adult boundaries echoes certain aspects of preindustrial society, albeit in a new form. Just as in agrarian times young people were integrated early into adult work and social life, children now are integrated early into the adult-like realms of digital social networks and consumer culture. The result is a complex cultural picture. On one hand, society still idealizes children as innocent and vulnerable (we enforce age-based restrictions to shield them from harm, for instance), yet on the other hand, children are increasingly expected to navigate sophisticated networks of knowledge and socialization that resemble adult terrains. Some scholars suggest that childhood in the digital era is characterized by ambiguity: children alternate between being protected dependents and being competent actors with agency (Prout, 2005; Jenks, 1996).

For example, preteens today might be savvy enough to create and share content online or to participate in public debates (activities nearly unthinkable for children a few decades ago), yet they are also subject to new forms of oversight and concern (e.g., parental surveillance of their

online activity or anxieties about excessive “screen time”). In short, the digital age culture has complicated the symbolic figure of the child. The culturally defined line between child and adult – which the modern era had drawn sharply through schooling, labor laws, and age-segregated institutions – has, in many respects, become less distinct again (Postman, 1982). Even this blurring of childhood and adulthood has a gendered dimension: studies note that girls and boys often experience the digital world differently, reflecting ongoing gender-based variations in contemporary childhood (Holloway & Valentine, 2003).

3.4. Legal Personhood and the Rise of Children’s Rights

Accompanying the cultural shifts in the value and image of children have been landmark changes in children’s legal status. For much of history, children had virtually no independent legal personhood: they were considered dependents under the absolute authority of their parents (typically the father). In Roman law, for example, the doctrine of *patria potestas* granted the *paterfamilias* near-total power over his offspring. Similarly, in many legal systems through the 18th and 19th centuries, children were treated essentially as family property or wards with no autonomous rights. They could not own property, sign contracts, or bring cases to court on their own; any interests of the child were legally mediated by parents or guardians. Well into the 1800s, for instance, custody of children in cases of divorce or widowhood was typically awarded to fathers, reflecting the presumption of paternal control.

As cultural conceptions of childhood gradually shifted toward seeing children as vulnerable and in need of protection, legal reforms followed. An early milestone was the Geneva Declaration of the Rights of the Child adopted by the League of Nations in 1924. Although brief and lacking enforcement, this declaration was a moral statement that children have special entitlements to well-being and care. Authored by British child advocate Eglantyne Jebb, it proclaimed in principle that society owes its youngest members the best care and support it can offer. This set the stage for further developments. After World War II, the United Nations issued an expanded Declaration of the Rights of the Child in 1959, which outlined ten principles, including children’s rights to a name and nationality, to adequate nutrition and medical care, to education and play, and to protection from exploitation and discrimination. These early declarations were not legally binding, but they signified a global cultural shift: the child was increasingly seen as a rights-bearing individual rather than merely a passive ward of parents or charity.

The culmination of this trajectory was the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child (UNCRC) – a comprehensive international treaty that entered into force in 1990 and revolutionized the legal conception of childhood. The UNCRC recognizes children (defined as every human being under 18) as subjects of rights across three broad categories: protection rights (safeguarding children from abuse, neglect, exploitation, and harmful practices), provision rights (entitlements to education, health care, social security, and an adequate standard of living), and participation rights (the child’s right to be heard and to have a say in matters affecting them, appropriate to their age and maturity) (United Nations General Assembly, 1989). The near-universal ratification of the UNCRC underscores the global acceptance of the idea that children have independent rights and a distinct legal personhood separate from their parents. This represents a profound change from earlier eras: it institutionalizes the notion that children are not just passive dependents or parental appendages, but individuals with their own voice and legitimate claims on society. Importantly, the expansion of children’s rights was accompanied by attention to gender equality, as late-20th-century frameworks insisted that girls and boys be afforded equal protection and voice under the law (United Nations General Assembly, 1989).

These legal developments also altered the parent–child relationship and the cultural understanding of family. Modern family law in many countries now emphasizes “the best interests of the child” as the paramount consideration in decisions about custody, adoption, and child

welfare interventions. This principle often entails listening to the preferences of the child if they are old enough (reflecting the child's growing agency) and ensuring that children's safety and developmental needs trump other considerations. Culturally, the child's newfound legal standing symbolizes an elevation of childhood in society's moral hierarchy. The child is now cast as a trust of society – a vulnerable person to whom the greatest care and resources should be devoted. At the same time, framing children as rights-bearing individuals subtly reframes parenthood: parents are increasingly viewed not as owners of their children but as guardians with a responsibility to respect the child's individual rights and foster their development. In all, the rise of formal rights for children in the late 20th century further solidified the symbolic importance of the child, casting childhood as a stage of life that merits society's highest commitment and protection.

3.5. From Objects to Subjects: Recognizing Children's Agency

One of the most significant cultural shifts of late modernity has been the growing recognition of children's agency and voice. In academic discourse, this is epitomized by what James and Prout (2015) call the "new sociology of childhood," which challenges the old paradigm of the child as a passive object of socialization. Instead, children are understood as active social beings who help shape the world around them. Pioneering scholars began calling for this reconceptualization in the 1970s – for example, anthropologist Charlotte Hardman (2001) urged researchers to consider "the child's point of view" and to treat children as worthy subjects of study rather than mere appendages of adults. In subsequent decades, social scientists increasingly conducted research with children rather than just on children. For instance, sociologist William Corsaro's ethnographic studies of children's peer cultures revealed that children create and participate in their own sophisticated social worlds (Corsaro, 2015). Such work demonstrated that children contribute to cultural life – through play, language, and peer interactions – instead of simply internalizing adult teachings. Scholars note that recognizing children's agency also means acknowledging gender differences in childhood experiences, since girls and boys may assert their voices and agency in distinct ways (Corsaro, 2015; Mayall, 2002).

By the turn of the 21st century, the notion that children are "human beings" in the present (rather than solely "human becomings" on the way to adulthood) had gained wide acceptance (James et al., 1998; Jenks, 1996). This reconceptualization had ripple effects beyond academia. Parenting literature, educational practice, and social policy began to emphasize listening to children and encouraging their participation.

In many contemporary families, the old archetype of the obedient, "seen-but-not-heard" child has given way to an expectation that children will express themselves and that their feelings and opinions will be taken into account. We see evidence of this cultural shift in various domains: schools have adopted more child-centered pedagogies that treat students as active learners, courts in some jurisdictions allow children's preferences to be heard in proceedings such as custody cases, and youth advisory councils or children's parliaments have been established to include young people's perspectives in community and policy decisions. All these trends mark a departure from the earlier, more hierarchical model of family life toward a more dialogical model in which intergenerational relationships are open to negotiation.

Importantly, the celebration of children's agency coexists with persistent protective impulses, resulting in a nuanced balancing act. Modern childhood is often characterized by paradox. On one hand, society accords children greater voice and acknowledges their rights; on the other hand, we also extend their period of dependence and close supervision. For example, children today spend more years in formal education and are often closely monitored by parents (through digital trackers, organized activities, etc.) in ways that would have been uncommon in past generations. We shield young people from many of the risks and hardships that children once routinely faced (hazardous labor, early marriage, unsupervised roaming), yet we also sometimes constrain their freedom to explore (for instance, free outdoor play without adult oversight has

diminished in many communities). This ongoing negotiation reflects the dual image of the child in contemporary culture: the child as competent social actor and the child as fragile innocent. A cultural-sociological perspective helps us recognize that both images are symbolic constructions that carry influence. Embracing children's agency means acknowledging children as meaningful contributors to family and society here-and-now; emphasizing their vulnerability means reaffirming a duty of care and protection. Modern families and institutions continually strive to strike a balance between these two imperatives.

3.6. Children Inside and Outside Family Structures

Our analysis thus far has focused on children reared within family units – the normative setting assumed for childrearing in most cultures. But not all young people grow up in stable family households. Examining the experiences of children raised outside of traditional family structures (for example, orphans and children in institutional care) provides a revealing counterpoint that underscores the cultural centrality of the family in defining childhood. It also highlights how children who fall outside the family paradigm have historically been assigned a different, often less valued, symbolic status.

Children without parental care have existed in every historical era, yet their social position has typically been precarious. In preindustrial societies, orphans or foundlings might be taken in by extended kin or charitable community members, placed as servants or apprentices in other households, or left to the meager provision of orphanages and poorhouses. Prior to the 20th century, institutional care for parentless children was generally rudimentary and often harsh. Many such children were expected to work in exchange for their upkeep – for instance, in 19th-century England and America, orphanages frequently sent children to labor on farms or learn trades.

These children were rarely afforded the sentimentalized treatment that biologically parented children in loving families might receive. In fact, the contrast between the ideal of family life and the reality of the orphan's lot was often stark. Orphans have long been figures of pity in cultural narratives (as evidenced by numerous forlorn or ill-used orphan characters in literature), but also figures of social marginalization.

Cultural sociologist J. A. Gibbons (2007), in her study of orphanages in Egypt, observes that orphans occupy an ambivalent symbolic status – they are “cared for, yet also shunned, verbally honored, yet shut away” (Gibbons, 2007). In other words, society expresses benevolence and duty toward parentless children, but simultaneously keeps them at the margins of social life because they lack a “normal” family identity. This pattern is not unique to any one culture; one finds similar ambivalence toward orphans and institutionalized children in many societies. Lacking the lineage and social capital conferred by family ties, these children are often viewed with suspicion or condescension, as outsiders to the usual family-based social order.

Starting in the late 19th and into the 20th century, reformers and policymakers launched efforts to better care for children without families, driven by the emerging belief that every child deserves a family environment. The “child-saving” movements of that era led to the founding of societies for the prevention of cruelty to children, the establishment of orphanages with improved (if still limited) conditions, and programs such as the orphan trains in the United States (which relocated orphans from crowded urban centers to live with rural families). Over time, foster care systems and formal adoption processes developed as more humane alternatives to long-term institutionalization. By the late 20th century, there was a strong professional consensus in child welfare that family-based care – whether with biological relatives, foster parents, or adoptive parents – is almost always preferable to institutional care for a child's healthy development (Allen & Nakonechnyi, 2022). This principle is even codified in international agreements like the UNCRC: Article 20 of the Convention asserts that a child deprived of a family environment is entitled to special protection and assistance, and it urges states to provide alternative family-like

care for such children (United Nations General Assembly, 1989). The priority that modern societies place on finding family settings (or substitutes for family) for orphans underscores how deeply ingrained the notion is that a “proper” childhood occurs within a family.

Yet even as contemporary policies strive to include every child in a family, children outside traditional family structures still often experience disadvantages that go beyond simply lacking parental affection. They may have less consistent access to education, be more vulnerable to exploitation (some unaccompanied or orphaned youth are pushed into child labor or even trafficking), and generally lack strong advocates to champion their interests in society. Furthermore, gender shapes the experiences of children outside nuclear families: orphaned girls often encounter different social expectations and risks than orphaned boys, reflecting gender biases in institutional care (Allen & Nakonechnyi, 2022; Gibbons, 2007).

Even well-intentioned institutional settings can inadvertently deprive children of individuality and voice, as they tend to operate on a custodial model. Historically, orphans were expected to show humble gratitude for any care they received rather than to assert personal needs or rights – a cultural script that reinforced their passive, dependent role. Only recently have child welfare organizations begun to emphasize empowering children in care by listening to their preferences and involving them (when appropriate) in decisions about placements or transitions to independent living.

Incorporating the experiences of extra-familial children into our analysis reinforces the article’s central argument: to fully understand the family as a cultural institution, we must consider the child – all children. The very fact that modern societies seek to place orphans into families as quickly as possible illustrates the symbolic power of the family-child link. Culturally, a “normal” or ideal childhood is almost automatically assumed to mean growing up within a family. Thus, while we uphold an ideal that every child should be cherished in a loving family, those who grow up outside of families have often been marginalized as if their childhood were not fully “legitimate” until a family environment is provided. A child-centered sociology of the family must account for both this powerful normative ideal and the lived realities of children without families.

Appreciating this dynamic broadens our perspective on what “family” means from the standpoint of children themselves – including how children in unconventional circumstances seek out belonging and create surrogate familial bonds (for example, forming sibling-like relationships with peers in care, or finding mentors who become *de facto* family). In sum, the contrast between children reared inside versus outside family homes highlights a crucial insight: the family is culturally imagined as the rightful place for children, and children are culturally idealized as belonging in families. When that alignment is missing, it profoundly shapes how society perceives and treats those young individuals.

Discussion

The findings from Section 3 underscore that childhood is not a fixed biological stage but a fluid cultural construct that has undergone dramatic reinterpretation across historical eras (Ariès, 1962). By qualitatively examining historical narratives and symbols across agrarian, industrial, and digital contexts, we see that each period’s dominant image of “the child” carried distinct meanings which both reflected and reshaped family life. From a cultural sociology perspective, the family itself emerges as a symbolic institution: not just a set of roles or economic ties, but a system of meanings where the figure of the child mirrors societal values and anxieties (Alexander & Smith, 2003). Our interpretive, historical-comparative approach supports the “strong program” insight that cultural scripts are drivers of social change. In other words, as the symbolic meaning of the child changed, concrete shifts in family structure, parenting norms, and laws followed – reaffirming the theoretical premise that we must place the evolving symbolic child at the center of any analysis of the family (Alexander & Smith, 2003; James & Prout, 2015).

In agrarian and preindustrial contexts, the symbolic child was defined largely by economic utility and intergenerational duty. Section 3.1 showed that children were viewed as “miniature adults” integrated into adult society as soon as possible, valued primarily for their labor and future support (Ariès, 1962). The cultural narrative of childhood at this stage lacked the ideal of innocence or vulnerability; high mortality rates and agrarian necessity fostered a pragmatic view of children as contributors to household survival rather than tender beings in need of coddling. This finding aligns with historical sociology research demonstrating that childhood is a historically contingent category (Ariès, 1962; Heywood, 2001) – a reminder that what counts as “normal” childhood in agrarian families (hard work, early responsibility) was profoundly different from later eras. The family in this context was essentially a productive unit, and children’s role was symbolically tied to work and continuity of the family line. From a cultural sociology lens, the agrarian child functioned as a symbol of economic hope and lineage – their value lay in the concrete help they provided and the future they represented for the family’s survival.

The industrial era brought a transformative shift in the cultural script of childhood, redefining the child from a worker into a cherished dependent. As Section 3.2 detailed, industrialization initially exploited child labor, but by the late 19th and early 20th centuries, reformist discourse and new laws (e.g. factory acts, compulsory schooling) began to sanctify childhood as a protected phase. Our findings echo Zelizer’s (1985) seminal observation that modern society underwent a revaluation of children’s worth, wherein children became “economically worthless but emotionally priceless” (Zelizer, 1985). In this era, the child’s symbolic role shifted to that of the innocent centerpiece of family life – an object of love, moral concern, and intensive investment. The emergence of the child-centered nuclear family ideal in the mid-20th century (Coontz, 1992) solidified this cultural script, as parents were expected to devote unprecedented time and resources to their offspring (Parsons & Bales, 1955; Caldwell, 1976). The family became reconceived as a haven organized around nurturing the child (Coontz, 1992), a stark departure from agrarian arrangements. Theoretically, this validates the notion that cultural meanings can drive structural change: once children were imagined as fragile innocents and future citizens, societies implemented schooling, child labor bans, and new parenting norms to embody those meanings (Zelizer, 1985). The industrial-era symbolic child thus illustrates the powerful interplay between cultural narrative and social policy – a clear case of meaning shaping practice, as the new ideology of childhood innocence became a guiding principle for family organization and state intervention.

In the contemporary digital era, the symbolic role of the child is evolving yet again, this time in complex and at times contradictory ways. Section 3.3 highlighted how mass media and digital technology have begun to blur the once-sharp boundary between childhood and adulthood. Today’s children are often immersed in adult-like information and consumer worlds from an early age, prompting Neil Postman’s (1982) famous argument about the “disappearance of childhood” as a distinct protected realm (Postman, 1982). Our analysis suggests that the modern cultural script of childhood is marked by paradox: on one hand, society continues to idealize the child as vulnerable and innocent (e.g. we enforce age restrictions and extended schooling to shield youth); on the other hand, children are increasingly expected to display adult-like savvy, autonomy, and digital literacy (Holloway & Valentine, 2003; Prout, 2005). Symbolically, the digital-age child straddles two narratives – that of the protected dependent and that of the precocious agent. Interestingly, this duality echoes certain aspects of the agrarian era (when children participated in adult work early) albeit in a new form: children now participate early in digital social networks and consumer culture, effectively joining adult spheres in virtual ways. The cultural sociology perspective helps us interpret this development: the meanings attached to childhood (innocent vs. competent) are in flux, leading to negotiations within families about children’s independence, privacy, and guidance. Parents and children today often co-create new norms, balancing screen time and online freedom with protection and oversight – a negotiation that signifies a new symbolic compact within the family. In line with the new sociology of childhood, we see children

increasingly recognized as active social participants (James & Prout, 2015) even as the impulse to safeguard them remains strong. Thus, the digital era's symbolic child is a hybrid: at once an empowered agent in the culture and a reminder of enduring childhood vulnerability, reflecting a cultural script that is more ambivalent and fluid than ever before.

Importantly, these shifts in the cultural image of the child have been accompanied by formal changes in how society and families structure their relationships to children. The extension of children's rights and personhood in the late 20th century (Section 3.4) is a direct institutional outcome of the new cultural conception of the child as an individual bearer of value and voice. For much of history, children held no independent legal standing, but as the cultural narrative shifted toward seeing children as precious and in need of protection, laws evolved to codify that status. The United Nations Convention on the Rights of the Child (1989), for example, symbolizes this global acknowledgment of the child as a rights-bearing person rather than parental property. Culturally, the rise of children's rights reframed the family from a hierarchy (with the father or parents as sovereign) into a more child-centric and egalitarian space, where decisions must consider the "best interests of the child" and even the child's own wishes in certain cases. This legal and ethical elevation of children's status further solidifies the symbolic child as central to society's moral order – the family is now widely understood as the guardian of society's most "sacred" members, its children. In theoretical terms, this evolution resonates with the new sociology of childhood's emphasis on agency and voice: children are increasingly seen as active subjects with opinions and rights (James & Prout, 2015). At the same time, the enduring protective stance shows that the cultural script of vulnerability remains salient. Families must constantly balance these dual imperatives – respecting the child's agency while providing care – which is a key theme in contemporary family culture. It should be emphasized that these transformations in the symbolic child are not uniform; they are inflected by gender and class differences, underscoring that childhood experiences are intersectional rather than monolithic (Cunningham, 1995; Mayall, 2002).

Finally, our discussion extends to children who fall outside traditional family structures, which further illuminates how the family is conceived as a symbolic ideal. Section 3.6 pointed out that orphans and children in institutional care have historically held a marginalized symbolic status: lacking a family, they were often viewed with pity or suspicion and provided only rudimentary care (Gibbons, 2007). The very notion that every child ought to have a family testifies to how deeply ingrained the family-child link is in cultural narratives. Modern reforms – from the orphan "saving" movements of the 19th century to contemporary foster care and adoption systems – all stem from the belief that a "proper" childhood requires a family environment (Allen & Nakonechnyi, 2022). International norms like the UNCRC explicitly assert that a child deprived of family life is entitled to special protection and placement in a family setting, reaffirming that the family remains the symbolic locus of childhood. Thus, even as we acknowledge diverse family forms in today's world (single-parent households, same-sex parent families, transnational caregiving arrangements, etc.), the underlying cultural script continues to prize the family as the primary arena for raising children. The evolving role of the child across eras – from worker to cherished dependent to semi-autonomous participant – has continually prompted adjustments in what families are expected to be. Each historical reimagining of childhood came with a reimagining of family life: agrarian families organized around labor and obedience, industrial-age families around love and socialization, and postmodern families around negotiation and child empowerment. In sum, the symbolic child has been the barometer and catalyst of change in the family as an institution. Through an interpretive cultural analysis, we see that as our collective image of "the child" transforms, it both reflects evolving social conditions and actively reshapes the meaning of family in society.

Conclusion

This study set out to investigate how the culturally constructed image of the child – the “symbolic child” – and the child’s role within the family have evolved from agrarian societies through the industrial era to today’s digital age. By re-centering the child in sociological analysis, the research aimed to address a crucial gap: classical family sociology often overlooked children’s perspectives, treating them as passive dependents. Our inquiry, grounded in cultural sociology and the new sociology of childhood, is significant because it illuminates childhood as a key mirror of social change. By examining the shifting cultural narratives around children, we gain insight into broader transformations in family structures, norms, and values. In essence, understanding how each era envisioned “the child” provides a deeper understanding of the family as a cultural institution and of society’s evolving moral priorities.

The analysis revealed that the symbolic role of the child has changed profoundly across historical eras, directly answering our research question. In agrarian (preindustrial) societies, children were regarded as little adults – valued for their labor and economic contribution, with childhood scarcely recognized as a separate, innocent phase. During the industrial era, a cultural redefinition took place: children came to be seen as innocent and emotionally priceless, deserving of education and protection. This was the era of the child-centered nuclear family, where the child became the heart of family purpose and policy (e.g. labor laws, schooling) reinforced this new ideal. Finally, in the late 20th-century and digital era, the child’s role has become more ambivalent and dynamic. On one side, children remain highly protected and cherished, but on the other, they are increasingly imbued with agency – engaging with adult knowledge through media and often participating in family decisions and consumer culture in ways that blur age boundaries. We also found that alongside these era-specific shifts, there have been universal trends such as the rise of children’s rights and the recognition of children as active social actors. Together, these findings demonstrate that the symbolic child has evolved from a contributor in the family economy to the centerpiece of family affection and now to a complex figure who is both dependent and empowered. Each stage of this evolution has fundamentally altered how families are organized and understood, confirming that changes in the cultural meaning of childhood both reflect and drive changes in family life.

Looking ahead, the trajectory of the symbolic child–family relationship suggests a continued negotiation of childhood’s meaning in response to new social realities. As we move further into the digital age and beyond, children may increasingly be seen as competent participants in both family and society, wielding greater technological savvy and voice from early ages. We might envision a future symbolic child who is treated more as a junior partner – a digital citizen who contributes ideas and creativity within the family – yet who still requires guidance and protection in unique ways (for instance, regarding online safety and emotional well-being). This projection carries an implicit recommendation: that families, educators, and policymakers strive for a balanced cultural script for childhood. Such a script would continue to honor children’s agency and potential contributions (listening to their voices and empowering their skills) while steadfastly protecting their need for security, care, and healthy development. In practical terms, this means fostering family and social environments where children are neither infantilized nor prematurely adultified, but are supported as evolving individuals with their own rights and capacities. By remaining attentive to the symbolic narratives we create around children, society can better navigate the challenges and opportunities of the future, ensuring that the child–family relationship remains a source of strength, cohesion, and cultural meaning in the years to come.

References

- Alexander, J. C., & Smith, P. (2003). The strong program in cultural sociology: Elements of a structural hermeneutics. In J. C. Alexander (Ed.), *The meanings of social life: A cultural sociology* (pp. 11–26). Oxford University Press.
- Allen, R. J., & Nakonechnyi, A. (2022). Orphans, displaced, and institutionalized children: Causes of children growing without parents and a sampling of global responses. In A. Jakobsson (Ed.), *The Palgrave handbook of global social problems* (pp. 1–20). Palgrave Macmillan.
- Ariès, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life*. New York: Random House.
- Austin, S. (2024). *Working with children in contemporary performance*. Routledge.
- Caldwell, J. C. (1976). Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review*, 2(3/4), 321–366. <https://doi.org/10.2307/1971615> (Accessed 27 May 2025).
- Coontz, S. (1992). *The way we never were: American families and the nostalgia trap*. New York: Basic Books.
- Corsaro, W. A. (2015). *The sociology of childhood* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cunningham, H. (1995). *Children and childhood in Western society since 1500*. London: Longman.
- Donzelot, J. (1979). *The policing of families*. New York: Pantheon.
- Gibbons, J. A. (2007). Sociological and symbolic family processes in the structure of orphanages in Egypt. *International Journal of Sociology of the Family*, 33(1), 199–217. <http://www.jstor.org/stable/23070770> (Accessed 25 Feb. 2025).
- Gillis, J. (2012). The Birth of the Virtual Child: A Victorian Progeny. In W. Koops & M. Zuckerman (Eds.), *Beyond the Century of the Child: Cultural History and Developmental Psychology* (pp. 82-95). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goode, W. J. (1963). *World revolution and family patterns*. New York: Free Press.
- Hardman, C. (2001). Can there be an Anthropology of Children? *Childhood*, 8(4), 501-517. <https://doi.org/10.1177/0907568201008004006> (Accessed 25 Feb. 2025).
- Heywood, C. (2001). *A history of childhood: Children and childhood in the West from medieval to modern times*. Cambridge: Polity Press.
- Holloway, S. L., & Valentine, G. (2003). *Cyberkids: Children in the information age*. London: RoutledgeFalmer.
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. Cambridge: Polity Press.
- James, A., & Prout, A. (Eds.). (2015). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (3rd ed.). London: Routledge.
- Jenks, C. (1996). *Childhood*. London: Routledge.

- Kipping, M., Wadhwani, R. D., & Bucheli, M. (2014). Analyzing and interpreting historical sources: A basic methodology. In M. Bucheli & R. D. Wadhwani (Eds.), *Organizations in Time: History, Theory, Methods* (pp. 305–329). Oxford University Press.
- Lancy, D. F. (2015). *The anthropology of childhood: Cherubs, chattel, changelings* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, N. (2001). *Childhood and Society: Growing Up in an Age of Uncertainty*. Buckingham: Open University Press.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Mayall, B. (2002). *Towards a sociology for childhood: Thinking from children's lives*. Buckingham: Open University Press.
- Mintz, S. (2004). *Huck's raft: A history of American childhood*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Parsons, T., & Bales, R. F. (1955). *Family, socialization and interaction process*. Glencoe, IL: Free Press.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). Sage.
- Phillips, N., & Hardy, C. (2002). *Discourse analysis: Investigating processes of social construction*. Sage.
- Pollock, L. A. (1983). *Forgotten children: Parent-child relations from 1500 to 1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Postman, N. (1982). *The disappearance of childhood*. New York: Delacorte Press.
- Prout, A. (2005). *The future of childhood: Towards the interdisciplinary study of children*. London: RoutledgeFalmer.
- Qvortrup, J. (1994). Childhood matters: An introduction. In J. Qvortrup, M. Bardy, G. Sgritta, & H. Wintersberger (Eds.), *Childhood matters: Social theory, practice and politics* (pp. 1–23). Aldershot: Avebury.
- Senior, J. (2014). *All joy and no fun: the paradox of modern parenthood*. Ecco.
- Thelen, K., & Mahoney, J. (2015). Comparative-historical analysis in contemporary political science. In J. Mahoney & K. Thelen (Eds.), *Advances in comparative-historical analysis* (pp. 3–36). Cambridge University Press.
- United Nations General Assembly. (1989). *Convention on the rights of the child*. G.A. Res. 44/25, 20 November 1989. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_44_25.pdf (Accessed: 10.02.2025).
- Zelizer, V. A. (1985). *Pricing the priceless child: The changing social value of children*. New York: Basic Books.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. Yazar katkı oranı: %100

Dijital Çağda Çocuk Yetiştirme ve Aile İlişkileri Bağlamında Sistematiik Bir Derleme*

A systematic review of child-rearing and family relationships in the digital age

Begüm Özgün ERDOĞDU ASLAN¹, Zeynep Ece TEZEL ERTAÇ²

Özet

Bu çalışma, dijitalleşmenin aile yapıları, ebeveynlik pratikleri ve çocuk eğitimi üzerindeki etkilerini inceleyen sistematiik bir derleme sunmaktadır. Web of Science ve TR Dizin veri tabanlarında Türkçe ve İngilizce olacak biçimde "dijital ebeveynlik", "dijital ebeveynlik ve çocuk eğitimi" ve "dijitalleşme ve ebeveynlik" anahtar sözcükleri kullanılarak ulaşılan 2013-2025 yılları arasında yayımlanmış makaleler taranmıştır. Sistematiik derleme kapsamında yer alacak çalışmaların seçimi PRISMA yönergelerine uygun şekilde gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, araştırma konuları, kullanılan araştırma yöntemleri, katılımcı yaş grupları ve ulaşılan sonuçlar bağlamında incelenmiştir. Bu derleme çalışması kapsamında yer alan 82 çalışmanın incelenmesi sonucunda nicel araştırma yönteminin en çok kullanılan araştırma yöntemi olduğu, dijitalleşme ve dijital ebeveynlik özelindeki çalışmaların COVID-19 pandemisi dönemi sonrasında sayıca arttığı ve çalışma grubu olarak en çok ebeveynlerle çalışıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlara ek olarak derleme kapsamındaki makalelerin tematik analizi sonucunda ise "Dijital Ebeveynlik Farkındalığı ve Yeterliliği", "Ebeveyn Etkisi ve Aracılığı" ve "Dijitalleşme" olarak 3 ana temanın oluştuğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Dijital ebeveynlik, dijitalleşme, çocuk eğitimi, aile ilişkileri, sistematiik derleme

Makale Türü: Derleme

Abstract

This study presents a systematic review examining the impact of digitalization on family structures, parenting practices, and child education. Articles published between 2013 and 2025 were identified through searches conducted in both the Web of Science and TR Dizin databases, using the keywords "digital parenting," "digital parenting and child education," and "digitalization and parenting" in Turkish and English. The selection of studies included in the systematic review was carried out in accordance with PRISMA guidelines. The studies were analyzed in terms of their research topics, methodologies, participant age groups, key findings and publication period. The review of the 82 studies included in the analysis revealed that quantitative research methods were the most commonly employed approach. It was also found that studies focusing on digitalization and digital parenting increased in number particularly after the COVID-19 pandemic, and that parents were the most frequently studied group. Additionally, the thematic analysis of the included articles led to the identification of three main themes: "Digital Parenting Awareness and Competence," "Parental Mediation and Influence," and "Digitalization".

Keywords: Digital parenting, digitalization, child education, family relationships, systematic review

Paper Type: Review

Giriş

¹Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Doktora Programı, begumozgune@gmail.com

²Ankara, Türkiye, zecetezel@gmail.com.

Atf için (to cite): Erdoğan-Aslan, B. Ö. ve Tezel-Ertay, Z. E. (2025). Dijital çağda çocuk yetiştirme ve aile ilişkileri bağlamında sistematiik bir derleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 121-140.

Aile, çocuğun ilk sosyal ortamı olarak kabul edilmekle birlikte ailenin bireyin gelişiminde ve eğitiminde yaşam boyu süren bir rol oynadığı düşünülmektedir. Ailenin birey üzerindeki etkisini açıklamaya çalışan aile sistemi kuramları, bireyin gelişimini ve davranış örüntülerini anlamak için ailenin bir bütün olarak ele alınması gerektiğini savunur (Bowen, 1978; Minuchin, 1974). Kuramlar aracılığıyla vurgulanan görüşe göre, aile üyeleri arasında karşılıklı etkileşimler, bireysel kimlik oluşumu kadar ilişkisel dinamikleri de şekillendirir. Özellikle ebeveynlik rolleri, bu sistemin merkezinde yer almakta ve bireyin yaşam boyu süren sosyal becerilerinin temellerini oluşturmaktadır (Cox ve Paley, 1997, s. 258). Teknolojik gelişmelerin günlük yaşam pratiklerine entegrasyonu, aile içi rollerin ve iletişim biçimlerinin dönüşümünü de beraberinde getirmiş; aile sistemlerinin ve üyelerinin değişimini gerekli kılmıştır (Odabaşı vd., 2024, s. 38). Nitekim son yıllarda yapılan çalışmalar, dijitalleşmenin aile yapısını yeniden şekillendirdiğini, ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin biçimini değiştirdiğini ve ebeveynlik rollerini dijital ortamda yeniden tanımlama ihtiyacı doğurduğunu ortaya koymaktadır (Livingstone ve Blum-Ross, 2020; Zeybekoğlu-Akbaş ve Dursun, 2020, s. 2248). Dijitalleşme modern çağın en belirgin özelliklerinden biri haline gelmiş ve bu durum aile yapısından çocuk eğitime kadar birçok alanda çeşitli etkilerle karşılık bulmuştur (Bakan ve Bakan, 2017, s. 58; Zeybekoğlu-Akbaş ve Dursun, 2020, s. 2248).

Dijitalleşme çağında ebeveynlik, çocuk eğitimi pratiklerinde oynadığı merkezi rol ile dikkat çekmektedir. Dijitalleşme çağında aile yapısı, modern toplumsal dinamiklerin ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir (Kara, 2018, s. 376). Özellikle dijital medya ve teknolojik araçların yaygınlaşması, çocukların gelişim süreçlerini etkileyen temel faktörler arasında kabul edilmektedir (Arıcı-Doğan ve Döğler, 2023, s. 2; Kuzu-Jafari, 2021, s. 86). Ebeveynlerin dijital okuryazarlıklarını artırmaları ve aktif medya yönetimi stratejilerini geliştirmeleri, çocukların gelişim süreçlerini olumlu yönde etkilemenin anahtarlarından birine dönüşmüştür. Ebeveynlerin dijital medya ile olan etkileşimleri, çocukların bu medya ile olan ilişkilerini etkilemekte, böylece aile içi iletişimi ve öğrenme süreçlerini yeniden tanımlamaktadır (Parlar ve Dere, 2025, s. 81). Aileler, çocuklarının dijital dünyanın sunduğu fırsatları değerlendirme ve bu süreçte karşılaşılabilecekleri zorluklarla başa çıkabilme yeteneklerini geliştirmekle yükümlü görülmektedir (Dimopoulos, vd., 2021, s. 481). İnan-Kaya'nın (2021) çalışması, bu bağlamda çocukların yaşamındaki önemli modeller olan ebeveynlerin ve öğretmenlerin rollerinin nasıl değiştiğine dikkat çekerken, dijital öğrenme fırsatlarından maksimum düzeyde yararlanma ihtiyacının altını çizmektedir. Aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarını dijital risklerden koruma sorumluluğu, dijitalleşme sürecinin en kritik unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Dijitalleşme sürecinde dikkat edilmesi gereken alanlardan bir diğeri de dijital platformların sunduğu içeriklerin ve oyunların barındırdığı riskler ve tehlikeler olarak karşımıza çıkar. Dijital oyunların çocuk psikolojisi üzerindeki etkileri, ebeveynlerin rehberliği sayesinde hem yararlanabilecekleri hem zararlarından korunabilecekleri bir rehberlik stratejisine erişmiş olmalarıyla daha anlamlı hale gelmektedir (Eklund ve Helmersson-Bergmark, 2013, s. 63; Şenol, vd., 2024, s. 480). Özellikle erken çocukluk döneminde dijital oyunların aşırı oynanması, dikkat dağınıklığı ve bağımlılık gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Sönmezler ve Balcıoğlu, 2023, s. 61). Gözüm ve Kandır (2020) dijital oyun oynama süresi ile okul öncesi dönem çocuklarının konsantrasyon düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ebeveynlerin bu süreçteki rehberliklerinin önemini vurgulamıştır. Çalışmada, çocukların dijital oyun oynama süresi arttıkça oyun oynama eğilimlerinin arttığı ve konsantrasyon düzeylerinin anlamlı biçimde azaldığı, dikkat becerilerinde de anlamlı bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda ebeveyn rehberliğinin dijital oyun oynama süresinin sınırlandırılması ve oyun içeriğinin denetlenmesi açısından önem taşıdığı paylaşılmıştır. Ebeveynlerin, çocukların dijital oyunları gelişimsel açıdan destekleyici bir biçimde kullanmaları için yönlendirici bir rol üstlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Benzer şekilde Cıngı ve Kösedag'ın (2024) yaptığı bir araştırma, çocukların YouTube gibi video paylaşım platformlarındaki içeriklere maruz kalmalarının psikososyal etkilerini ele almıştır ve ebeveynlerin çocuklarını bu tür içeriklerin tehlikelerinden koruma konusundaki farkındalığının önemini ortaya koymuştur. Dijital çocuk emeği konusuna

izleyici çocukların bakış açısından yaklaşıldığı çalışmada, izleyici konumundaki çocukların, YouTuber çocukların faaliyetlerini yoğun emek sarf edilen bir iş olarak değil; zahmetsiz gelir sağlayan, eğlence temelli bir uğraş biçimi olarak değerlendirdiği sonucu sunulmuştur. Bu doğrultuda ebeveyn farkındalığı vurgulanmış, çocukların izledikleri içerikleri anlamlandırma biçimlerinin, büyük ölçüde ebeveynlerin rehberlik tutumlarıyla şekillendiği belirtilmiştir. Bununla beraber ebeveynlerin, çocuklarının dijital araçlarla olan etkileşimini sağlıklı bir şekilde yönlendirmesi, onların gelişimlerini desteklemek açısından kritik görülmektedir. Sınırlandırılmayan, ebeveyn denetiminin olmadığı etkileşimler çocukların aile, akran ve kardeş ilişkileri üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilmektedir (Karaselvi ve Gürsoy, 2023, s. 184).

Araştırmalar, ebeveynlerin dijital becerilerinin çocukların güvenli internet kullanımıyla bağlantılı olduğunu da ortaya koymuştur (Kopuz vd., 2022, s. 124; Yaman, 2018, s. 79; Xin, vd., 2018). Çevrimiçi davranışları ebeveynleri tarafından çok az denetlenen veya hiç denetlenmeyen çocukların, kendi sınırlarını bilmekte ve doğrudan veya dolaylı insan etkileşimlerinde kendilerini korumakta zorluk çektikleri vurgulanmış, ebeveynlerin dijital okuryazarlık düzeylerinin artırılmasının siber zorbalığa karşı koruyucu bir faktör olabileceği belirtilmiştir (Vatansever, 2021, s.7). Alanyazında (literatür) yer alan çeşitli araştırma bulgularına göre de ebeveynlerin çocuklarıyla olan ilişkilerinin güçlendirilmesinin, çocukların interneti daha doğru ve faydalı şekillerde kullanmalarında önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır (Nguyen vd., 2022, s. 1; Zhu vd., 2022, s. 21).

Çocukların çevrimiçi deneyimlerini yönetme konusunda ebeveynlerin dijital becerilerini artırma gerekliliği, alanyazında yürütülen araştırmalar aracılığıyla da belirtilmiştir. Dijitalleşme hızı ve ihtiyacıyla aile yapıları ve ilişkileri, çocuk eğitimindeki en önemli bileşenlerden biri olan ebeveyn müdahalelerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığı vurgulanmıştır (Cizrelioğulları ve Kilili, 2021, s. 130). Ebeveynlerin dijital becerilerinin geliştirilmesi, çocukların dijital dünyanın sunduğu fırsat ve riskleri daha iyi yönetmelerini sağlarken, aile içindeki etkileşimleri güçlendirmektedir (Livingstone, vd., 2017). Bu noktada, ailelerin dijital ortamda yaşadığı zorluklar ve fırsatlar, çocukların gelişimi ve eğitimi için belirleyici faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ailelerin, çocukların gelişim süreçlerine dair bilgi sahibi olmaları, dijital dünyayı anlamaları ve eğitimcilerle iş birliği yapmaları içinde bulunduğumuz çağda çok önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. Ebeveynlerin dijital medya kullanımı ile çocukların okuma tutumları arasındaki ilişki, Öztürk ve Ohi (2018)'nin çalışmasında ele alınmış, araştırma ile ebeveynlerin evlerinde sağladığı olumlu dijital ortamların, çocukların okuma istekliliği üzerinde olumlu bir etki yarattığı ortaya konmuştur. Çeliköz ve Kol (2016) bilgisayar destekli öğrenimin çocukların bilişsel gelişimine olan katkılarını incelemiş ve dijital araçların çocukların yaratıcılıklarını olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Bir başka çalışma ile ortaya konan görüşe göre, ebeveynlerin dijital hikâye anlatımı gibi yeni yöntemlere olumlu yaklaşımları, çocukların eğitime daha aktif dahil olmalarını sağlamaktadır (Adara, 2020, s. 131). Özellikle COVID-19 pandemisi döneminde, evde eğitim uygulamalarının arttığı bir ortamda ebeveynlerin teknolojiyi etkin kullanabilmesi, çocukların eğitime katkı sağlayabilmeleri açısından büyük bir önem kazanmıştır (Taniguchi, 2023, s. 83). Dolayısıyla, evden eğitim süreçlerinin hızlıca işe koşulması sonucunda ebeveynlerin dijital okuryazarlık düzeyleri, çocuklarının öğrenim süreçleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuş; dijitalleşmenin ebeveynlik ve çocuk eğitimi üzerindeki etkilerinin çok boyutlu analizinin fayda sağlayacağı belirlenmiştir (Zeybekoğlu-Akbaş ve Dursun, 2020, s. 2248). Özetle, dijital çağda aile ilişkileri, ebeveynlik uygulamaları ve çocuk yetiştirme konuları, hızla değişen teknolojik ortamların getirdiği yeni zorluklar ve fırsatlar ile daha önemli hale gelmiştir.

Dijitalleşme çağı ebeveynlik, çocuk yetiştirme ve aile ilişkileri açısından önemli bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm, ebeveynlerin dijital medya ve teknoloji ile ilgili bilgi ve farkındalık düzeylerinin artmasını gerektirmekte ve aile dinamikleri üzerinde derin etkiler yaratan yeni ebeveynlik rollerini oluşturmayı gerekli kılmaktadır. Manap

ve Durmuş (2020), dijital ebeveynlik kavramını ele alarak, bu yeni alanın ebeveynler için yüklediği sorumlulukları vurgulamaktadır. Onlara göre dijital ebeveynlerin dijital dünyanın yol açtığı sorunlarla başa çıkma stratejileri geliştirmeleri, çocukların dijital dünyada kendi deneyimlerini yönetme konusundaki becerilerini de doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, dijital ebeveynliğin yalnızca çocukların teknoloji ile olan ilişkilerini değil, aynı zamanda aile içi iletişim dinamiklerinde belirleyici olan ebeveynlik rollerini de şekillendirdiği söylenebilir.

Yukarıda bahsedildiği üzere, dijital çağda ebeveynlerin çocuklarına yönelik tutumları ve davranışları, çocukların dijital medya kullanımında aracılık yapmalarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bostancı ve Çakır (2022) medya kullanımının ebeveynlik rolleri üzerindeki etkileri ve ebeveynlerin medya arabuluculuğuna yönelik farkındalık düzeyleri üzerine yaptıkları araştırmada, okul öncesi dönem çocuğı olan ailelerin dijital medya kullanımı konusundaki algılarının önemine dikkat çekmektedir. Ek olarak, İnan-Kaya'nın (2021) çalışması ebeveynlerin psikolojik ve sosyal gelişim üzerindeki etkilerini ve değişen rollerini ele alarak dijital ortamda çocukların güvenliğini sağlamak için gerekli adımların atılması ihtiyacını ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, dijitalleşen dünyada ebeveynlerin sadece bireysel sorumlulukları değil, aynı zamanda çocukların psikolojik ve sosyal gelişimine yönelik tutum ve stratejilerinin nasıl bir dönüşüm geçirdiği üzerinde daha fazla durulmasına ihtiyaç duyulduğu söylenebilir (Uludaşdemir ve Küçük, 2021, s. 153).

Tüm bu bulgular, dijitalleşmenin aile yapısı, ebeveynlik pratikleri ve çocuk eğitimi üzerinde çok katmanlı etkiler yarattığını göstermektedir. Ancak alanda yapılan çalışmaların çoğı, belirli değişkenlere odaklanan tekil araştırmalar biçiminde karşımıza çıkmakta; ebeveyn-çocuk etkileşimini hem teknolojik hem de aile içi ilişkiler bağlamında bütüncül olarak ele alan kapsamlı analizler sınırlı kalmaktadır. Yapılandırılmış bir sistematik derlemenin, dijital çağda çocuk yetiştirme süreçlerinin aile dinamikleri üzerindeki etkisini anlamaya yönelik tekil bakış açılarını bütünsel biçimde değerlendirme imkanı vererek araştırmacı ve okuyuculara geniş bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir. Bu derleme çalışması, alanyazında mevcut olan bilgi birikimini bütünleştirmeyi, ebeveynlik rollerindeki dönüşümün aile içi iletişim ve çocuk eğitimi uygulamaları üzerindeki etkilerini anlamlı bir çerçevede sunmayı amaçlamaktadır. Böylelikle hem kuramsal hem uygulamalı alanlarda yeni çalışmaların zemininin oluşmasına, eğitimciler ve ebeveynlere yönelik destekleyici önerilerin geliştirilmesine katkı sağlanabilir.

2. Yöntem

Bu çalışma, dijital çağda ebeveynlik stratejilerinin aile içi iletişim, ilişkiler ve çocuk eğitimi uygulamaları üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla yürütölen bir sistematik derleme çalışmasıdır. Çalışma, *Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses* (PRISMA) kılavuzuna uygun olarak tasarlanmıştır.

2.1. Araştırma seçim stratejisi

Araştırmaların seçiminde aile içi ilişkiler, çocuk yetiştirme tercihleri ve ebeveynlik stratejilerinin kültürden bağımsız değerlendirilemeyeceğı (Akalin ve Türküm, 2021, s. 99; Kara, 2018, s. 376) bilgisinden hareketle Türkiye'de yürütölen araştırmalar olması koşulu belirlenmiştir. İlgili çalışmalara ulaşmak için Web of Science ve TR Dizin veri tabanları kullanılmıştır. Bu veri tabanları hem uluslararası hem de ulusal literatürde güvenilir ve kapsamlı kaynaklar sunması nedeniyle tercih edilmiştir.

Araştırmaya dahil edilecek çalışmalar için zaman aralığı olarak 2013-2025 yılları belirlenmiştir. Bu sınırlama, son on iki yıl içinde dijitalleşme süreçlerinin aile yapıları ve ebeveynlik pratikleri üzerindeki etkilerini daha güncel bir perspektiften değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Tarama sürecinde, hem Türkçe hem de İngilizce dillerinde yayımlanmış, araştırma grubunu Türkiye'nin oluşturduğu makaleler dikkate alınmıştır. Özet, tam metin erişimi bulunan ve çalışmanın amacına doğrudan katkı sağlayabilecek nitelikteki yayınlar analize dahil edilmiştir.

2.2. Alanyazın tarama stratejisi

Alanyazın taramasında kullanılan anahtar sözcük kombinasyonları: “dijital ebeveynlik”, “dijital ebeveynlik ve çocuk eğitimi” ve “dijitalleşme ve ebeveynlik”tir. Belirtilen anahtar sözcükler hem Türkçe hem de İngilizce olarak her iki veri tabanında da iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yürütülen taramalarda kullanılmıştır. Veri tabanlarında yapılan arama için önce dahil etme kriterleri bağlamında belirtilen koşullar uygulanmış ardından uygun olan makaleler için başlık ve özet incelemeleri yapılmıştır.

Bağımsız olarak gerçekleştirilen başlık ve özet incelemelerinin ardından kararsız kalınan çalışmalar için ortak karara varma amacıyla görüşmeye gidilmiş, dahil etme ve dışlama kriterleri bağlamında ikili değerlendirmeler yapılmıştır. Değerlendirmeler tamamlandığında dahil edilen çalışmalar erken çocukluk eğitimi alanında uzman bir araştırmacı tarafından kontrol edilmiş, böylelikle hazırlanan sistematik derlemenin bütünü için uzman görüşü alınmıştır.

2.3. Veri toplama süreci

Veri toplama sürecinde, belirlenen anahtar sözcükler temel alınarak Web of Science ve TR-Dizin veri tabanlarında Mart-Nisan 2025 tarihleri arasında sistematik taramalar gerçekleştirilmiştir. Her bir anahtar sözcük grubu için elde edilen bulgular, yürütülen aşamalar, dışlama ölçütlerine ilişkin açıklama ve ulaşılan sayılara göre sınıflandırılmasını içerecek şekilde ayrı tablolar halinde düzenlenmiştir. Bu tablolar, alanyazın seçim sürecinin şeffaflığını artırmak ve sistematik derlemenin metodolojik bütünlüğünü desteklemek amacıyla ayrıntılı biçimde raporlanmıştır. Böylece çalışmaya dâhil edilen alanyazının kapsamı ve seçilme, dışlama gerekçelerinin açıkça belgelenmesi amaçlanmıştır.

2.4. Çalışma grubu

Dijitalleşme, ebeveynlik ve çocuk eğitimi temalarında TR Dizin ve Web of Science veri tabanlarında sistematik tarama yapılmıştır. TR Dizin’de hem Türkçe hem İngilizce terimlerle yapılan aramalarda 519 yayın bulunmuş, tekrarlar ve konu dışı olanlar elendikten sonra 52 uygun makale belirlenmiştir. Web of Science’ta benzer şekilde belirlenen anahtar kelimelerle yapılan taramalarda başlangıçta 1174 yayına ulaşılmış, tür, ülke ve içerik sınırlamaları ile sayı 67’ye düşürülmüş ve başlık ve özet bölümleri incelenen makalelerden konuyla uyumsuz olanların ve alanyazında teorik altyapı oluşturmak amacıyla yapılan ve alanyazını tartışan makalelerin elenmesi sonucunda 35 makale kalmıştır. Her iki veri tabanındaki toplam 87 yayından çıkan 5 makale çıkarıldığında özgün 82 yayın kalmıştır. Ulaşılan yayınlar başlık ve özetleri incelenerek konu uygunluğu açısından değerlendirilmiş, arama sonuçları tablolaştırılarak analiz edilmiştir. Bu süreçte yalnızca araştırma makalesi niteliğinde olan, konuyla doğrudan ilişkili ve kuramsal tartışma dışı çalışmalar dikkate alınmıştır. Tüm bu aşamalar sonucunda, dijitalleşme çağında ebeveynlik ve çocuk eğitimi konularını kapsayan kapsamlı bir alanyazın havuzu oluşturulmuştur. İlgili çalışmalara Tablo 1’de (EK 1) ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

3. Bulgular

Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular üç başlık altında toplanarak sunulmuştur. Oluşturulan başlıklar çalışmanın yöntemi, konuları ve araştırmanın çalışma grubu olarak belirlenmiştir.

3.1. Yönteme ilişkin bulgular

Bu derlemenin çalışma grubunda yer alan makaleler araştırmaları kapsamında kullanılan yönteme göre incelenmiştir ve elde edilen bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmaların araştırma yöntemine ilişkin bulgular

	Nicel	Nitel	Karma	Toplam
TrDizin	25	18	4	52
WoS	24	3	3	30
TrDizin ve WoS	2	3	0	5

Toplam	51	24	7	82

Tablo 2'ye göre bu derleme çalışma kapsamında incelemesi yapılan 82 makaleden 52'sinin TrDizin, 30'unun WoS ve 5'inin her iki veri tabanında da erişilebilir olduğu görülmektedir.

TrDizin veri tabanında yer alan toplam 52 makaleden 25'inde nicel, 18'inde nitel ve 4'ünde karma yöntem kullanılmıştır. WoS veri tabanında yer alan toplam 30 makaleden 24'ünde nicel, 3'ünde nitel ve 3'ünde karma yöntem kullanılmıştır. Her iki veri tabanında da taranan 5 makaleden 2'sinde nicel ve 3'ünde nitel yöntem kullanılmıştır.

3.2. Araştırma konularına ilişkin bulgular

Bu başlık altında çalışma grubunda yer alan makaleler ayrıntılı bir şekilde incelenerek temalar ve konular oluşturulmuştur. Tablo 3'te bu tema ve konular ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Tablo 3. Çalışmaların konularına ilişkin bulgular			
Tema	Konu	N	Çalışma No*
Dijital Ebeveynlik Farkındalığı ve Yeterliliği	Demografik faktörlerin dijital ebeveynlik farkındalığına etkisi	17	1, 2, 5, 9, 11, 12, 19, 23, 26, 27, 32, 33, 35, 36, 48, 61, 63, 64, 65, 69, 73, 74
	Dijital okuryazarlık	15	1, 2, 5, 16, 33, 35, 41, 61, 64, 65, 69, 71, 73, 77, 82
	Ebeveyn dijital farkındalığı	13	1, 2, 5, 6, 10, 17, 23, 31, 33, 37, 51, 63, 64, 73, 74, 82
	Dijital yeterlilik	9	2, 5, 6, 26, 35, 36, 61, 65, 69, 78, 79
Ebeveyn Etkisi ve Aracılığı	Ebeveynlerin aracılık ve süpervizyon etkisi	25	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 16, 26, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 49, 50, 61, 64, 69, 73, 74, 77, 82
	Ebeveynlerin çocuklarının dijital davranışlarına ilişkin sınır koyması	23	4, 5, 13, 16, 18, 23, 26, 33, 35, 38, 49, 50, 55, 58, 61, 64, 65, 67, 69, 73, 77, 78, 82
	Teknoloji bağımlılığı ve davranış problemleri	21	1, 5, 10, 17, 22, 24, 25, 30, 37, 38, 44, 46, 47, 53, 55, 56, 59, 66, 68, 70, 77, 80, 81
	İyi oluş	10	1, 5, 33, 35, 46, 47, 55, 64, 77, 30
	Dijital oyun	10	6, 22, 24, 34, 40, 57, 59, 70, 72, 73, 77
	Ebeveyn tutumları ve özyeterlilik	9	1, 5, 14, 15, 23, 33, 35, 39, 45, 61, 64, 69, 73, 75
	Paylaşım ebeveynliği/ Sharenting	5	13, 20, 21, 16, 42, 69
	Ebeveyn dijital okuryazarlığı ve çocuklara etkisi	5	1, 5, 23, 29, 33, 73
	Dijital ebeveynliğin özel gereksinimli çocuklara etkisi	5	5, 8, 35, 41, 64
Dijitalleşme	Tutum	19	1, 2, 3, 5, 6, 16, 25, 26, 30, 33, 35, 43, 48, 52, 54, 61, 64, 69, 76, 77, 81

Güvenlik ve gizlilik	15	1,5, 16, 23, 26, 33, 35, 57, 61, 62, 64, 69, 73, 74, 77
Aile içi iletişime etkisi	12	3, 5, 18, 25, 26, 28, 47, 55, 60, 61, 63, 69

* “Çalışma no” başlığı tüm çalışmaların ayrıntılarının bir arada yer aldığı Tablo 1’deki çalışma numaralarını ifade etmektedir.

Tablo 3’e göre incelenen araştırmalar kapsamında “Dijital Ebeveynlik Farkındalığı ve Yeterliliği”, “Ebeveyn Etkisi ve Aracılığı” ve “Dijitalleşme” olarak 3 ana temanın olduğu görülmektedir.

Dijital ebeveynlik farkındalığı ve yeterliliği teması kapsamında çalışılan konular incelendiğinde çoktan aza doğru sıralanacak şekilde demografik faktörlerin dijital ebeveynlik farkındalığına etkisi (n=17), dijital okuryazarlık (n=15), ebeveyn dijital farkındalığı (n=13) ve dijital yeterlilik (n=9) konularının çalışıldığı belirlenmiştir.

Ebeveyn etkisi ve aracılığı teması altında çalışılan konular incelendiğinde çoktan aza doğru sıralanacak şekilde ebeveynlerin aracılık ve süpervizyon etkisi (n=25), ebeveynlerin çocuklarının dijital davranışlarına ilişkin sınır koyması (n=23), teknoloji bağımlılığı ve davranış problemleri (n=21), iyi oluş (n=10), dijital oyun (n=10), ebeveyn tutumları ve özyeterlilik (n=9), ebeveyn dijital okuryazarlığı ve çocuklara etkisi (n=5), paylaşım ebeveynliği/sharenting (n=5), dijital ebeveynliğin özel gereksinimli çocuklara etkisi (n=5) konularının çalışıldığı belirlenmiştir.

Son olarak dijitalleşme teması altında çalışılan konular incelendiğinde çoktan aza doğru sıralanacak şekilde tutum (n=19), güvenlik ve gizlilik (n=15) ile aile içi iletişime etki (n=12) konularının çalışıldığı belirlenmiştir.

3.3. Çalışma gruplarına ilişkin bulgular

Bulguların son bölümünde çalışmada derlenen makalelerin çalışma gruplarına ilişkin sonuçlar incelenmiştir.

Tablo 4. Çalışma gruplarına ilişkin bulgular

	Ebeveyn	Çocuk	Ebeveyn ve Çocuk	Ebeveyn, Çocuk ve Uzman	Ebeveyn ve Uzman	Web Sitesi vb.
TrDizin	30	2	5	3	2	5
WoS	21	5	4	0	0	0
TrDizin ve WoS	5	0	0	0	0	0
Toplam	56	7	9	3	2	5

Tablo 4 incelendiğinde bu araştırma kapsamında derlenen makalelerden ebeveynleri çalışma grubu olarak seçen 56 makalenin 30’u TrDizin’de, 21’i Web of Science’ta ve 5’inin ise her iki veri tabanında da yer aldığı görülmektedir.

Çocukların çalışma grubu olarak seçildiği 7 makaleden 2’si TrDizin’de, 5’i de Web of Science veri tabanındadır.

Ebeveyn ve çocukların çalışma grubunda birlikte yer aldığı 9 çalışmadan 4’ü Web of Science’ta ve 5’i TrDizin’de yer almaktadır.

Ebeveyn, uzman ve çocukların çalışma grubunda yer aldığı belirlenen 3 makalenin tamamı TrDizin veri tabanında yer almaktadır.

Sadece ebeveyn ve uzmanların çalışma grubunda yer aldığı 2 makale de yine TrDizin veri tabanında yer almaktadır.

Son olarak insan faktörü içermeyip ebeveynlerin sosyal medya hesapları ya da paylaşımında bulundukları web siteleri üzerinden yürütülen 5 makalenin de TrDizin veri tabanında olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu sistematik derleme çalışmasında, 2013-2025 yılları arasında Türkiye’de dijital çağda ebeveynlik ve çocuk yetiştirme konularında gerçekleştirilen araştırmalar incelenmiştir. Sonuç ve tartışma bölümü, okuma kolaylığı sağlaması için elde edilen bulgulara yönelik ayrı başlıklar oluşturularak ele alınmıştır.

Derlenen Çalışmaların Yöntemlerine ve Çalışma Gruplarına İlişkin Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma kapsamında derlenen çalışmaların yöntemleri derinlemesine incelendiğinde nicel araştırma yönteminin nitel ve karma yöntemlere göre daha fazla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Nicel çalışmalar yapıları gereği genellenebilir sonuçlar elde etmek isteyen araştırmacılar için güçlü ve sistematik bir yöntem sunmaktadır (Garip, 2023, s. 14). Derleme kapsamındaki çalışmalarda daha çok sayıda nicel çalışmaların olması içinde bulunduğumuz dijital çağın hayatımız üzerindeki etkisini daha iyi anlayabilmek, dijitalliğin insan hayatındaki farklı boyutlarla ilişkisini belirlemek ve bağlantıları anlamlandırabilmek için tercih edildiği düşünülmektedir. Buna ek olarak yapılan nitel çalışmalar derinlemesine bilgi sağladığı için (Morgan, 1996) ele alınan araştırma konularının daha ayrıntılı şekilde açıklanabilir olmasını sağladığı düşünülmektedir. Nitel çalışma sayısının az olması yöntemin gereği olarak daha çok zaman, daha spesifik çalışma grupları gerektirdiğinden (Neuman ve Robson, 2014) araştırmacılar için zorlayıcı bir süreç yaratmış ve bu nedenle de nitel çalışma sayısı az kalmış olabilir. Ancak alanyazın tarandığında pandemi dönemi sonrasında nitel çalışma sayısının fazla olduğuna dair de araştırma sonuçları bulunmuştur (Howlett, 2022, s. 2).

Derleme çalışması kapsamında incelenen araştırmaların çalışma gruplarına bakıldığında en çok ebeveyn, bunun ardından ise ebeveyn ve çocuk üzerinden araştırma yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. En çok ebeveynlerle çalışılmış olmasının yetişkinlere ulaşmanın ya da yetişkinden bilgi elde etmenin daha kolay olabileceği gibi farklı gerekçelerinin olabileceği düşünülmektedir. COVID-19 pandemisi döneminde öğrencilerle okullarda yürütülen araştırmaların, pandemi döneminde okullara öğretmenler, okul idarecileri ve personelleri dışında kimsenin alınmaması nedeniyle (Milli Eğitim Bakanlığı, 2021) sayıca az kaldığı söylenebilir.

Derlenen Çalışmaların Araştırma Konularına İlişkin Sonuç ve Tartışma

Sistematik derleme sonucunda dijital ebeveynliğin çok boyutlu bir yapı olduğu ortaya konmuştur. Bu araştırma kapsamındaki çalışmaların sonuçlarına göre, dijital ebeveynlik, yalnızca çocukların çevrimiçi ortamlarda güvenliğini sağlamaya yönelik bir koruma pratiği değil; aynı zamanda çocukların dijital becerilerinin gelişimini destekleyen, onlarla işbirliği kurmayı ve teknolojiyle etkileşimlerine rehberlik etmeyi içeren bütünsel bir yaklaşımdır. Alanyazında dijital ebeveynlik; farkındalık, öz-yeterlik, tutum ve davranış gibi bileşenlerle tanımlanmakta, dijital araçların etkili kullanımı, çevrimiçi risklerden korunma, dijital ihmali önleme, olumlu rol model olma ve teknolojinin pedagojik işlevi gibi kavramlarla somutlaştırılmaktadır (Manap ve Durmuş, 2020, s. 981; Kulaksız ve Toran, 2023, s. 550; Yaman vd., 2019, s. 151). Bu araştırma kapsamında yer alan çalışmalardan hareketle belirlenen temaların her biri ayrı alt başlık olarak ele alınmış ve tartışılmıştır.

Dijital Ebeveynlik Farkındalığı ve Yeterliliğine İlişkin Sonuç ve Tartışma

İncelenen çalışmalardan elde edilen bulgular, ebeveynlerin dijital medya okuryazarlığının çocukların dijital dünyadaki güvenliği, medya alışkanlıkları ve duygusal iyi oluşları üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dijital okuryazarlığı yüksek, öz-yeterliliği gelişmiş ebeveynler, çocuklarının medya içeriklerini denetlemede, sınır koymada ve olumlu dijital alışkanlıklar kazandırmada daha etkili olmaktadır (Yaman vd., 2024, s. 390; Kalkım vd., 2024, s. 3). Chaudron (2015) da hazırladığı raporda çocukların teknoloji kullanımının, ebeveynlerin bu teknolojileri onlara tanıtmaya biçiminden veya onlarla ne yapmalarına izin verdiklerinden etkilendiğini ortaya koymuştur. Ayrıca ebeveynlerin çocukların teknoloji kullanımını kontrol etmeyi seçme biçimlerinin, genel inançları ve teknolojilere ilişkin algılarıyla bağlantılı olduğu görülmüştür. Bu noktada, ebeveynlerin yalnızca teknik bilgiyle değil, aynı zamanda psikososyal kaynaklarıyla da desteklenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Örneğin, ebeveynin zihinsel iyi oluş düzeyi ile dijital farkındalığı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Pazarcıkcı vd., 2024, s. 102). Aynı şekilde, sağlık okuryazarlığı yüksek olan ebeveynlerin dijital ortamda çocuklarına daha bilinçli rehberlik ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Pazarcıkcı vd., 2022, s. 292). Ebeveynlerin, çocukların medya kullanımı konusunda daha bilinçli olmaları, dijital bağımlılığın önlenmesinde de önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır (Şimşek vd., 2023, s. 252; Durak vd., 2025). Sonuç olarak, ebeveynlerin teknolojiye dair olumlu ve dengeli tutumları, çocukların dijital medya kullanımında daha bilinçli davranmasına katkı sağlarken ebeveyn-çocuk ilişkilerini de olumlu yönde etkilemektedir (Fidan ve Olur, 2023; Kopuz vd., 2022; Sancar, 2023).

Dijital ebeveynliğin etkinliğini belirleyen önemli faktörler arasında arabuluculuk stratejileri olduğu vurgulanmıştır (Şimşek vd., 2023, s. 263). Aktif katılım, denetleme, sınır koyma ve olumlu modelleme stratejilerinin, çocuklarda problemli medya kullanımını azalttığı ve dijital bağımlılığa karşı koruyucu rol oynadığı belirtilmiştir (Bayar vd., 2025; Aslan ve Turgut, 2023, s. 455). Buna karşılık, aşırı kısıtlayıcı ya da pasif tutumların, çocuklarda medya kullanımına dair direnci artırdığı ve “yasak meyve” etkisiyle dijital bağımlılık riskini yükseltebildiği düşünülmektedir (Durualp vd., 2023, s. 26). Benzer şekilde Livingstone vd. (2017) yaptıkları çalışmada ebeveynlerin dijital medyaya ilişkin kısıtlayıcı davranışlarının çocukların bu konuda inisiyatif almalarını ve hatta ebeveynlerinin bu konuda dikkatlerini çekmemeyi öğrenmelerine yol açan olumsuz bir dinamik yaratabildiğini göstermiştir. Bu bulgular, dijital çağın ayrılmaz bir parçası olan dijital ebeveynliğin dengeleyici bir tutumla, çocukla iletişim temelli bir çerçevede uygulanması gerektiğine işaret etmektedir.

Ebeveyn Etkisi ve Aracılığı Temasına İlişkin Sonuç ve Tartışma

Çalışmalar, ebeveynlerin dijital medya kullanımı ve dijital ortamla etkileşimlerinin, çocukların sosyal ilişkilerinden duygusal düzenleme becerilerine, hatta akademik performanslarına kadar geniş bir alanda belirleyici etkiler yarattığını göstermektedir (Manap, 2024, s. 252; Yılmaz-Kurt vd., 2025, s. 122). Özellikle duygu düzenleme becerilerinde, ebeveynin olumsuz dijital modeli ya da dijital ihmal düzeyi arttıkça, çocuklarda öfke, kaygı ve yalnızlık gibi duygusal sorunların daha sık ortaya çıktığı bildirilmiştir (Manap, 2024, s. 264; Ereskici vd., 2024). Benzer şekilde Elsaesser vd. (2017) ergenlik çağındaki çocuklarıyla internette güvenli bir şekilde gezinmeleri için iş birliği yapan ebeveynlerin, gençlerin girdisini almadan kısıtlamalar uygulayan ebeveynlere göre siber zorbalığa karşı korunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, etkili dijital ebeveynlik için yalnızca teknik becerilerin değil, aynı zamanda duygusal destek, açık iletişim ve ortak sorumluluk anlayışının da gelişmesi gerektiği söylenebilir.

Alanyazında dijital teknolojilerin çocukların iyi oluşuna etkisi konusunda farklılaşan bulgular olduğu ve ebeveynlerin bu konuda kanıta dayalı bir yol haritasından yoksun kaldığı vurgulanmaktadır (Modecki vd., 2022). Bu belirsizlik, dijital ebeveynlikte “doğru” dengeyi kurmanın evrensel bir formülünün olmadığını, her ailenin kendi değerleri ve koşulları çerçevesinde uyum sağlaması gerektiğini düşündürmektedir. Yine de genel bir sentez olarak, etkili dijital ebeveynlik uygulamalarının bazı ortak bileşenleri belirginleşmiştir: Çocukları dijital

risklerden korumak, dijital ortamda onların davranışlarına rehberlik etmek, onlara model olmak ve dijital ihmalden kaçınmak bu yeni ebeveynlik yeterliklerinin başında gelmektedir (Ereskici vd., 2024, s. 196; Manap, 2024, s. 262; Manap ve Durmuş, 2020, s. 989).

Yürütölen sistematik derleme çalışmasında, dijital ebeveynliğin yalnızca ergenlik ya da okul çağındaki çocuklarla sınırlı olmadığı; erken çocukluktan itibaren dijital temasın başladığı ve bu yaş grubuna özgü dijital ebeveynlik davranışlarının da ölçölmeye başlandığı belirlenmiştir (Harmandar-Ergöl ve Işıkoğlu, 2024, s. 949). Yaş arttıķa dijital ihmal düzeyinin yükseldiği ve dijital farkındalığın azaldığı da belirtilmiştir (Kulaksız ve Toran, 2023, s. 570). Ancak ocuklar günümüzde doğdukları andan itibaren dijital dünyayla karşılaşmakta, dijital ayak izine sahip olmaktadır (Sezerer-Albayrak, 2020, s. 1212). Dolayısıyla, dijital ebeveynlik kavramının gelişimsel bir süreklilik içinde değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Çalışmalarda ortaya konulmuş bir diğer risk durumu olarak "sharenting/paylaşım ebeveynliği" kavramı ele alınmıştır. Özellikle ebeveynler tarafından çocukların erken yaşlardaki kişisel verilerinin paylaşılabildiği sosyal medyanın getirdiği gizlilik ihlallerinin üzerinde durulmuştur (Sezerer-Albayrak, 2020, s. 1214; Altun, 2019, s.78; Ögel-Balaban, 2021, s. 141; Ünlü ve Morva, 2020, s. 109). Benzer şekilde ele alınan "kidfluencer/ocuk fenomen" kavramına ilişkin olarak da çocukların dijital emeklerinin "sharenting" modeli üzerinden metalaştırıldığı ve ebeveyn kontrolündeki üretim süreçlerinde çocukların gizlilik haklarının ihlal edildiği vurgulanmıştır (Karakoç ve Ünlü, 2021, s. 489). Kumar ve Schoenebeck (2015) ocukların bebeklik fotoğraflarını paylaşmanın, yeni annelerin "iyi annelik" yapmalarına ve bunun onayını almalarına yardımcı olduğunu göstermiştir. Ancak aynı çalışmada annelerin, çocuklarının mahremiyetini ve kimliklerini çevrimiçi olarak yönetme sorumluluğuyla yükömlü olduğu da belirtmiştir. Özetle "sharenting" ve "kidfluencer" gibi kavramlar, dijital ebeveynliğin etik boyutunu ve çocuğun mahremiyet hakkını yeniden tartışmaya açmıştır. Hatta ebeveynlerin sosyal medyada içerik oluşturmak amacıyla çocuklarının ses ve/veya görüntülerini paylaşması sonucunda bir kazanç elde etmesinin hukuksal açıdan iş ilişkisi olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışılmaktadır (Özer ve Alpsoy, 2024, s. 243). Ebeveynlerin bu dönüşüm sürecinde farkındalık, yeterlik ve etik sorumluluk temelinde desteklenmesi, çocukların dijital dünyada güvenli, sağlıklı ve hak temelli bir şekilde büyüyeabilmeleri açısından kritik önem taşımaktadır.

Dijitalleşme Temasına İlişkin Sonuç ve Tartışma

Elde edilen bulgular, dijital ebeveynliğin cinsiyet, yaş, sosyoekonomik düzey ve yaşanılan çevre gibi değerşkenlere göre farklılaştığını da ortaya koymuştur. Annelik ve babalık rollerinin dijital bağlamda yeniden tanımlandığı, annelerin dijital ortamlara ilişkin genellikle daha kaygılı ve sınırlayıcı tutumlar sergilediği; babaların ise daha pedagojik fırsatlar odaklı yaklaştıkları görölmektedir (Oğuz ve Kutluca, 2020, s. 263). Gül Ünlü'nün (2019) alışması, dijital medya kullanımının annelik modelleri bağlamında kültörel ideolojilere ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. O'na göre cinsiyetlendirilmiş yetenek ve bilinçli işbirliği temelli annelik modelleri, annelerin dijital iletişim araçlarına yönelimini ve bu araçları kullanım biçimlerini belirlemektedir. Bir başka çalışmada geleneksel baba fiğürünün yerini, ocuk bakımında aktif, mizahi ve paylaşımcı yeni baba modellerinin aldığı; Instagram'da popölerleşen bu fiğürlerin, dijital baba kimliğini bir performansa dönüştürdüğu gösterilmiştir (Gökaliler ve Özer, 2019, s. 387). Timurturk (2019) özellikle annelere yönelik çevrimiçi platformların, annelik deneyimini yalnızlaştırıcı bir süreçten dayanışmacı bir ortama dönüştürdüğünü; ancak aynı zamanda anneliğin bir performans ve tüketime dayalı bir kimlik haline getirildiğini ifade etmiştir. Bu bulgu, dijital ebeveynliğin yalnızca bireysel bir davranış değil; aynı zamanda toplumsal normlar ile şekillenen bir sosyal pratik olduğunu ortaya koymaktadır.

İncelenen çalışmaların ortaya koyduğu bulgular bağlamında mekānsal eşişsizlikler vurgulanmakta; özellikle dezavantajlı bölgelerde ebeveynlerin dijital yeterliklerinin daha düşük olduğu ve bu durumun çocukların dijital güvenlik açısından daha kırılgan bir konumda olmalarına neden olduğu görölmektedir (Akan vd., 2024, s. 50).Türk ve Kiroğlu'nun (2022) pandemi

dönemine yönelik çalışması, uzaktan eğitim sürecinde ilkokul çağındaki çocukların teknolojiye aşırı bağımlı hâle geldiğini, ailelerin ve öğretmenlerin artan iş yüküyle baş etmekte zorlandığını ve özellikle kırsal bölgelerde teknolojik altyapı eksikliklerinin dijital eğitim eşitsizliklerini artırdığını vurgulamaktadır. Bu bulgu, dijital ebeveynliğin kriz dönemlerinde daha görünür hâle geldiğini ve teknolojik araçların pedagojik birer gereklilik olarak öne çıktığını göstermektedir. İlgili bulgu yalnızca ülkemiz bağlamında değil, uluslararası alanyazında da dile getirilen bir bulgu olarak dikkat çekmektedir. Örneğin, Zhang ve Livingstone (2019) İngiltere’de yaptıkları çalışmada benzer şekilde ebeveynlerin yüksek sosyoekonomik düzey ve eğitim seviyesinin onları dijital olarak avantajlı kıldığını ve çocuklarına daha yüksek düzeyde dijital aracılık ettiğini göstermiştir.

Çocukların yaşantıları ve dijital ortam deneyimleri üzerinde etkili olan bir diğer değişken ise ebeveynin değerler sistemi ve kültürel bağlamıdır. Özellikle dini değerlerin dijital ebeveynlik tutumlarını şekillendirdiği; dini hassasiyeti yüksek ailelerin daha kaygılı, sınırlayıcı ve bazen de yasaklayıcı dijital medya tutumları sergiledikleri bulgusu dikkat çekicidir (Ferah, 2023, s. 412). Kültürel bağlamı destekler nitelikte Hammer (2020) Almanya’da yaptığı çalışmasında kendisi akıllı telefon kullanmasa dahi çocuğu için akıllı telefon alan ebeveynler olduğunu ve ebeveynlerin bu satın alımı değerlerinden bağımsız olarak yaptıklarını ortaya koymuştur. Clark (2011) da yaptığı çalışmada duygu sosyolojisi, çocukluk sosyolojisi ve yerleşik öğrenme teorisine dikkat etmenin ebeveyn arabuluculuğu araştırmalarındaki sınırlamaları düzeltmeye yardımcı olabileceğini öne sürmüştür. Bu bulgulardan hareketle, dijital ebeveynlik yaklaşımlarının pedagojik ve psikolojik olduğu kadar kültürel olarak da duyarlı biçimde yapılandırılması gerektiği görülmektedir.

Çalışmalar incelendiğinde ele alınan yaş grupları çeşitlilik gösterse de özel gereksinimli çocukların ve ailelerinin dijitalleşme süreçlerine ilişkin çalışmaların sınırlı kaldığı görülmüştür (Rice ve Ortiz, 2021, s. 208; Voss vd., 2020). İncelenen çalışmalardan biri Güzel ve Öztürk (2024) tarafından gerçekleştirilmiş, ilgili çalışmada ADHD’li çocukların dijital medya kullanımının, ebeveynlerin dijital medya konusundaki bilinçli yaklaşımlarına göre şekillendiği bulgusu sunulmuştur. ADHD’li çocukların dijital medya kullanımı, ebeveynlerin bu konuda ne kadar bilinçli olduklarıyla doğrudan ilişkili bulunmuştur. Bir diğerinde Altındağ-Kumaş ve Sardohan-Yıldırım (2024) Türkiye’nin çeşitli bölgelerinden toplam 180 özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynin dijital ebeveynlik farkındalıklarını, tutumlarını ve öz-yeterlik algılarını ölçme amacıyla bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda incelenen ebeveyn özelliklerinin çocukların engel durumuna göre anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği sonucuna ulaşıldığı belirtilmiştir. Araştırma sonucuna göre öğrenme güçlüğü yaşayan çocukların ebeveynlerinin dijital ebeveynlik farkındalıkları, diğer gruplarının ebeveynlerine kıyasla daha yüksektir. Mercimek’in (2022) çalışmasında ise üstün yetenekli ve tipik gelişim gösteren öğrencilerin dijital çoklu görev performanslarına ilişkin ebeveyn görüşleri karşılaştırılmıştır. Üstün yetenekli çocukların dijital çoklu görevlerde daha başarılı olduğu algısı bulunsu da, çalışma sonunda her iki gruptaki ebeveynlerin de dijital çoklu görevin öğrenme verimliliği üzerindeki olumsuz etkilerini fark ettikleri ifade edilmiştir. Ancak alanyazında özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin dijital farkındalıklarına ilişkin durumunu ve deneyimlerini inceleyen çalışmaların az sayıda olması bu alanda daha fazla çalışmaya duyulan ihtiyacı gözler önüne sermektedir.

Öneriler

İncelenen çalışmalar, Türkiye özelinde her ne kadar ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarına yer verildiyse de ebeveynlerin dijital farkındalığını arttırmaya ya da dijital medyaya ilişkin tutum ve davranışlarını geliştirmeye yönelik müdahale ve psikoeğitim çalışmalarının da çocukların dijital davranışlarına yönelik müdahale programlarının da sınırlı kaldığını göstermiştir (Ör: Uludaşdemir ve Küçük, 2024; Özyurt vd., 2018; Canpolat ve Karadaş, 2024). Bu konuda yurtdışında yapılan müdahale çalışmalarının hem ebeveynlerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeye yönelik olduğu hem de çok paydaşlı şekilde okul destekli programları da içerdiği görülmüştür (Ör: Baumel vd., 2023; Clarkson ve Zierl, 2018; Jäggi 2023; Smout vd., 2023).

Alanyazında dijital ebeveynliğin yalnızca risklerden koruma işleviyle değil; aynı zamanda pedagojik fırsatları destekleme ve teknoloji kullanımını anlamlı biçimde yönlendirme sorumluluğıyla birlikte ele alınması gerektiğı vurgulanmaktadır. Bu konuda Nikken ve Schols (2015) yaptıkları çalışmada ebeveynlerin, küçük çocuklarının medya kullanımını dengelerken, medyanın karmaşıklığını ve aile yaşamlarını yapılandırmadaki pratik değerini de dikkate aldıklarını göstermiştir. Buna bağlı olarak ebeveynler yalnızca denetleyici değil; aynı zamanda rehber, model ve etik birer aktör olarak konumlanmalıdır. Bu bağlamda dijital ebeveynlik uygulamaları, bireysel farkındalıkların ötesine geçerek sistemik, kültürel ve yapısal boyutları da içerecek şekilde yeniden kurgulanmalıdır. Araştırma sonuçları bir bütün olarak dikkate alındığında ülkemizde de geliştirilecek hedef odaklı ebeveyn eğitimleri ve müdahale programları ile dijital ebeveynlik farkındalığını ve olumlu aracılık becerilerini artırmak; bu sayede çocuklarda daha uyumlu gelişimsel sonuçlar elde etme ve dijital riskleri azaltmaya yönelik çalışmalara odaklanılması önerilebilir.

Kaynakça

- Adara, R. A., & Haqiyyah, A. (2021). The effects of integrating digital storytelling to students' motivation. *Edukasi: Jurnal Pendidikan dan Pengajaran*, 7(2), 131-145. <https://doi.org/10.19109/ejpp.v7i2.6023>
- Akalın, M. B., & Türküm, A. (2021). Kültüre duyarlı psikolojik danışma. *Anadolu University Journal of Education Faculty*, 5(1), 81-107. <https://doi.org/10.34056/aujef.850094>
- Akan, S., Keskin, S., & Şener, K. (2024). Ebeveynlerin dijital ebeveynlik yeterlilikleri: Sosyoekonomik farklılıklar ve teknoloji deneyimi bağlamında bir inceleme. *Educational Academic Research*, 53, 40-54. <https://doi.org/10.33418/education.1421262>
- Aktan, E., & Akcaoğlu Erdem, Ö. (2023). Dijital ebeveynlik türü olarak blogger annelik: Blogger annelerin pazarlama mesajlarının değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, 11(1), 200-222. <https://doi.org/10.47625/e-gifder.1234567>
- Altındağ Kumaş, Ö., & Sardohan Yildirim, A. E. (2024). Exploring digital parenting awareness, self-efficacy, and attitudes in families with special needs children. *British Journal of Educational Technology*, 55(6), 2403-2418. <https://doi.org/10.1111/bjet.13457:contentReference>
- Altun, D. (2019). An investigation of preschool children's digital footprints and screen times, and of parents' sharenting and digital parenting roles. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 10(35), 76-97.
- Apaydın Cırık, V., & Aksoy, B. (2023). The Generation Alpha Scale for Parents: Development and psychometric evaluation: Methodological study. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 15(2), 329-340. <https://doi.org/10.5336/nurses.2022-93045>
- Arıcı Doğan, D., & Döğler, S. S. (2023). Annelerin dijital ebeveynlik tutumları ile aile-çocuk internet bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 9(1), 1-14. <https://doi.org/10.24289/ijsser.1181453>
- Aslan, A., & Turgut, Y. E. (2024). Parental mediation in Turkey: The use of mobile devices in early childhood. *E-Learning and Digital Media*, 21(5), 444-461. <https://doi.org/10.1177/20427530231167651>
- Ayar, H., Bulut, N., & Gelici, Z. (2023). Erken çocuklukta dijital bağımlılıkla mücadele projesi kapsamında ebeveynlerin çocuklarının dijital medya kullanımına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(47), 1-33. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1252105>
- Aydoğan, Ş. K., & Güney, Z. (2019). K-12 düzeyindeki çocukların dijital oyun oynama süreçlerine ilişkin ebeveyn görüşleri: Nitel bir çalışma. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 13(29), 252-274. <https://doi.org/10.29329/mjer.2019.210.14>

- Bakan, U., Bakan, U. (2017). Facebook'ta Aile İlişkileri ve Sosyal Medya Adanmışlığına Yönelik Bir İçerik Analizi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:20, 54-68. <https://doi.org/10.20875/makusobed.284457>
- Baumel, A., Brandes, O., Brendryen, H., Muench, F., Kane, J. M., & Saar, C. (2023). The impact of therapeutic persuasiveness on engagement and outcomes in unguided interventions: A randomized pilot trial of a digital parent training program for child behavior problems. *Internet Interventions*, 34, 100680. <https://doi.org/10.1016/j.invent.2023.100680>
- Bayar, M. E., Kulaksız, T., & Toran, M. (2025). How does parental media mediation regulate the association between digital parental awareness and the parent-child relationship? *Early Childhood Education Journal*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10643-025-01879-x>
- Bayzan, Ş., Yıldırım, Ö., Karakuş, T., Kurşun, E., Turgut, Y. E., & Aslan, A. (2023). Türkiye'deki ebeveynlerin internet kullanım alışkanlıkları ve dijital okuryazarlık becerileri üzerine bir araştırma. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (Özel Sayı 1), 1249-1271. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1361402>
- Biricik, Z. (2021). Çocukların oynadığı dijital oyunlara ilişkin dijital ebeveynlerinin farkındalıkları üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(2), 575-597. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.785287>
- Bostancı, S., & Çakır, R. (2022). Erken Çocukluk Çağında Çocuğu Olan Ebeveynlerin, Çocuklarına Medya Kullandırmadaki Aracılıkları ve Dijital Ebeveynlik Farkındalıklarının İncelenmesi. *Turkish Journal of Primary Education*, 7(2), 86-116. <https://doi.org/10.52797/tujped.1192163>
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- Canpolat, M., & Karadaş, C. (2024). A mixed method research on increasing digital parenting awareness of parents. *Education and Information Technologies*, 29(1), 6683-6704. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-12094-9>
- Çeçen, A. F., Çokluk, N., Bostancı, M., & Atmaca, S. (2023). Aile kurumuna dijital bir yaklaşım: Dijital aile sözleşmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(1), 66-84. <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>
- Çelebi, E. (2023). Teachers' and parents' views on the psychosocial effects of children's technology addiction. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(1), 53-60. <https://doi.org/10.5152/JSSI.2023.2275208>
- Çeliköz, N. & Kol, S. (2013). Bilgisayar destekli öğretimin (BDÖ) altı yaş çocuklarına zaman ve mekân kavramlarını kazandırmaya etkisi. *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1803-1820. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/323481>
- Chaudron, S. (2015). Young children (0-8) and digital technology: A qualitative exploratory study across seven countries. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2788/00749>
- Cıngı, Y. ve Köseadağ, M. (2024). YouTube'da çocuk emeği: İzleyici çocuklar perspektifinden nitel bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 11(1), 181-203. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1349576>
- Cizrelioğulları, M. N. & Kilili, R. (2021). Ebeveyn tutumlarının çocukların yetenek ve becerilerine etkisi. *European Journal of Educational and Social Sciences*, 6 (1), 130 -142.
- Clark, L. S. (2011). Parental mediation theory for the digital age. *Communication Theory*, 21(4), 323-343. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2011.01391.x>
- Clarkson, A., & Zierl, L. (2018). An online parenting program grows digital parenting skills and parent-school connection. *Journal of Extension*, 56(5), Article 6. <https://doi.org/10.34068/joe.56.05.06>
- Cox, M. J., & Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual Review of Psychology*, 48, 243-267. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.48.1.243>
- Darga, H. (2021). Anasınıfına devam eden 5-6 yaş grubu çocukların evde oynadıkları dijital oyunlar ve ebeveynlerin davranışlarının belirlenmesi. *Journal of Computer and Education Research*, 9(17), 447-479. <https://doi.org/10.18009/jcer.876987>

- Dimopoulos, K., Koutsampelas, C., & Tsatsaroni, A. (2021). Home schooling through online teaching in the era of covid-19: exploring the role of home-related factors that deepen educational inequalities across european societies. *European Educational Research Journal*, 20(4), 479-497. <https://doi.org/10.1177/14749041211023331>
- Durak, A., Yıldız Durak, H., Saritepeci, M., & Dilmaç, B. (2025). Examining the factors affecting parental supervision in cyberbullying prevention: Demographics, parental mediation, and digital parenting awareness. *Families in Society*, 106(1), 176-194. <https://doi.org/10.1177/10443894231225793>
- Durmaz, N., & Ulukol, B. (2022). Dijital yerliler ve dijital göçmenler: Sağlık çalışması ebeveynlerin çocuklarının internet güvenliği ve dijital oyunlar hakkında farkındalıkları. *Journal of History School*, 15(58), 1949-1970. <https://doi.org/10.29228/Joh.57592>
- Durualp, E., Güneş, L. C., & Durualp, E. (2023). Exploring of parental attitudes in the context of the digitalized family. *Journal of Education and Future*, 24, 15-29. <https://doi.org/10.30786/jef.1243788>
- Eklund, L., & Helmersson-Bergmark, K. (2013). Parental mediation of digital gaming and internet use. *FDG 2013-The 8th International Conference on the Foundations of Digital Games*, 63-70.
- Elsaesser, C., Russell, B., Ohannessian, C. M., & Patton, D. (2017). Parenting in a digital age: A review of parents' role in preventing adolescent cyberbullying. *Aggression and Violent Behavior*, 35, 62-72. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.06.004>
- Ereskici, E., Tunç Karaman, S., & Basat, O. (2024). The effect of digital parenting awareness on problematic media use by primary school children. *Bagcilar Medical Bulletin*, 9(3), 196-204. <https://doi.org/10.4274/BMB.galenos.2024.2024-02-019>
- Erol, M., & Erol, A. (2020). Koronavirüs pandemisi sürecinde ebeveynleri gözünden ilkökul öğrencileri. *Milli Eğitim*, 49(1), 529-551. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.766194>
- Eşgi, N. (2013). Dijital yerli çocukların ve dijital göçmen ebeveynlerinin internet bağımlılığına ilişkin algılarının karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 181-194.
- Ferah, N. (2023). Dijital ebeveynlikte dini tutumlar üzerine nitel bir araştırma. *Eskiyeini*, 49, 393-416. <https://doi.org/10.37697/eskiyeini.1275504>
- Fidan, A., Güneş, H., & Karakuş Yılmaz, T. (2021). Ebeveynlerin çocuklarının dijital oyun oynamasına yönelik dijital ebeveynlik davranışlarının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50(2), 833-857. <https://doi.org/10.14812/cufej.933215>
- Garip, S. (2023). Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneğı üzerine kuramsal bir inceleme. *International Journal of Social Science Research*, 12(1), 1-19.
- Gökaliler, E., & Özer, A. (2019). Baba 2.0: Dijital dönüşüm ile değışen baba rolü üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 48, 389-414.
- Gözüm, A. ve Kandır, A. (2020). Okul öncesi çocukların dijital oyun oynama sürelerine göre oyun eğilimi ile konsantrasyon düzeylerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (41), 82-100. <https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.777424>
- Gül, I., & Özgür, H. (2023). Ortaokul öğrencilerinin dijital oyun bağımlılıkları ile ailelerin dijital ebeveynlik farkındalıkları arasındaki ilişkinin çeşitli değışkenler açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(3), 2032-2071. <https://doi.org/10.24315/tred:1325214>
- Gür, D., & Kılıç Türel, Y. (2022). Parenting in the digital age: Attitudes, controls and limitations regarding children's use of ICT. *Computers & Education*, 183, 104504. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104504>
- Güzel, Y., & Öztürk, M. (2025). The effect of digital parental awareness and somatic symptoms on problematic media use in children with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Pediatric Nursing*, 80, e236-e245. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2024.12.019>

- Hammer, M. (2020). Identifying antecedents to learning effectively with digital media: A student-centered approach (Doktora Tezi). University of Tübingen, Almanya. <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/110419>
- Hark-Söylemez, N. (2023). An investigation of processes of children's digital technologies usage from the perspective of digital age parents. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 63-77. <https://doi.org/10.52642/susbed.1219439>
- Hark-Söylemez, N. (2023). Effects of digital stories on children: What do parents think? *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, 43-57. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1229074>
- Harmandar Ergül, D., & Işıkoğlu, N. (2024). Development of digital technology usage and digital parenting behavior scales for babies. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 25(2), 945-968. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1457043>
- Howlett M. (2022). Looking at the 'field' through a Zoom lens: Methodological reflections on conducting online research during a global pandemic. *Qualitative research : QR*, 22(3), 387-402. <https://doi.org/10.1177/1468794120985691>
- İnan-Kaya, G. (2021). Dijital çağda çocuk yetiştirme ve eğitim: Değişen roller. *İnsan ve İnsan Dergisi*. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.819184>
- İnan-Kaya, G., Mutlu-Bayraktar, D., & Yılmaz, Ö. (2018). Digital parenting: Perceptions on digital risks. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 131-157. <https://doi.org/10.23863/kalem.2018.96>
- Işıkoğlu, N., Erol, A., Atan, A., & AYTEKİN, S. (2021). A qualitative case study about overuse of digital play at home. *Current Psychology*, 42, 1676-1686. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01442-y>
- Jäggi L, Aguilar L, Alvarado Llatance M, Castellanos A, Fink G, Hinckley K, Huaylinos Bustamante ML, McCoy DC, Verastegui H, Mäusezahl D, Hartinger Pena SM (2023). Digital tools to improve parenting behaviour in low-income settings: A mixed-methods feasibility study. *Archives of Disease in Childhood*, 108(6), 433-439. <https://doi.org/10.1136/archdischild-2022-324964>
- Kalkım, A., Korkmaz, E. K., & Toraman, A. U. (2024). Examining the relationship between digital parenting self-efficacy and digital parenting awareness of early adolescents' parents. *Journal of Pediatric Nursing*, 78, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2024.05.028>
- Kaman, Ş., & Bulut, A. (2024). The relationship between students' digital game addiction and their attitudes and habits towards reading. *Kastamonu Education Journal*, 32(3), 498-505. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.1525396>
- Kara, B. (2018). Türkiye’de aile yapısının değişimine etki eden dinamikler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, 374-385. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.399236>
- Kara, S., & Çam Ray, P. (2025). The relationship between parental attitudes, media exposure, and sleep habits in preschool children. *Çukurova Medical Journal*, 50(1), 188-199. <https://doi.org/10.17826/cumj.1616752>
- Karakoç, E., & Ünlü, T. T. (2021). Oyun mu, iş mi? YouTube kidfluencerları üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Dijital Hayat ve Etik*, 6(12), 470-485. <https://doi.org/10.37679/trta.923833>
- Karaselvi, T. ve Gürsoy, F. (2023). Babaların bakış açısına göre çocuğun teknolojik araç kullanımının incelenmesi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 173-188. <https://doi.org/10.46971/ausbid.984928>
- Kay, M. A., & Sağlam, M. (2025). As predictives of digital game addiction in early childhood: Digital parenting, family relations and social competence. *Annales Médico-Psychologiques*, 183(1), 429-438. <https://doi.org/10.1016/j.amp.2024.11.003>
- Kopuz, T., Turgut, Y. E., & Aktı Aslan, S. (2022). Dijital ebeveynlik tutumu ile çocukların güvenli internet kullanımları arasındaki ilişki üzerine bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(42), 123-153. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.1111996>

- Kulaksız, T., & Toran, M. (2023). The examination of demographics influences on the digital parenting awareness of parents with 3-6 years old children. *Van Yüzüncü Yıl University Journal of Education*, 20(2), 550-570. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.1286859>
- Kumar, P., & Schoenebeck, S. (2015). *The modern day baby book: Enacting good mothering and stewarding privacy on Facebook*. Proceedings of the 18th ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work and Social Computing, 1302-1312. <https://doi.org/10.1145/2675133.2675149>
- Kurtdede Fidan, N., & Olur, B. (2023). Examining the relationship between parents' digital parenting self-efficacy and digital parenting attitudes. *Education and Information Technologies*, 28, 12467-12487. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-11841-2>
- Kuzu-Jafari, K. (2021). *Erken çocukluk dönemindeki çocukların zeka düzeyleri ve sosyal becerileri ile ailelerin ebeveynlik ve dijital ebeveynlik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Doktora tezi) Uludağ Üniversitesi, Bursa. <https://avesis.uludag.edu.tr/yonetilen-tez/60c88cdb-31e4-4c79-826c-204676ea22b2>
- Livingstone, S., & Blum-Ross, A. (2020). Parenting for a digital future: How hopes and fears about technology shape children's lives. *Oxford University Press*. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190874698.001.0001>
- Livingstone, S., Ólafsson, K., Helsper, E. J., Lupiáñez-Villanueva, F., Veltri, G. A., & Folkvord, F. (2017). Maximizing opportunities and minimizing risks for children online: The role of digital skills in emerging strategies of parental mediation. *Journal of Communication*, 67(1), 82-105. <https://doi.org/10.1111/jcom.12277>
- Manap, A. (2024). Dijital ebeveynlik farkındalığının çocukların duyu düzenleme becerileri üzerindeki etkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(35), 252-269. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1389321>
- Manap, A., & Durmuş, E. (2020). Development of digital parental awareness scale. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 21(2), 978-993. <https://doi.org/10.17679/inuefd.711101>
- Mansuroğlu, S. (2025). Digital addiction, perceived helicopter parental attitudes and dissociative experiences: Examining relationality in adolescents. *Psychology in the Schools*, 2025, 1-11. <https://doi.org/10.1002/pits.23495>
- Mercan-Uzun, E., Bütün-Kar, E., & Özdemir, Y. (2023). Ebeveynlerin gözünden çocuklarının dijital oyun oynama alışkanlıklarının değeriendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(1), 9-22. <https://doi.org/10.17556/erziefd.1111846>
- Mercimek, B. (2022). The views of gifted and non-gifted students' parents about their children's digital multitasking performances. *MSKU Journal of Education*, 9(2), 601-614. <https://doi.org/10.21666/muefd.935130>
- Milli Eğitim Bakanlığı (2021). COVID-19 salgınında okullarda alınması gereken önlemler. https://merkezisgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_08/24121000_covid_19_salgininda_okullarda_alYnmasY_gereken_onlemler.pdf
- Minuchin, S. (1974). *Families & family therapy*. Harvard U. Press
- Morgan, D. L. (1996). *Focus groups as qualitative research* (2nd ed., Vol. 16). Sage Publications.
- Morva, O., & Ünlü, D. G. (2022). Parenting blogs and children's online privacy: On the privacy management of parent blogs in Turkey. *İlef Dergisi*, 9(1), 9-29. <https://doi.org/10.24955/ilef.1073284>
- Nayci, Ö. (2021). Examination of digital parenting awareness of the primary school students' parents during the COVID-19 pandemic. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 11(2), 58-71. <https://doi.org/10.14527/pegegog.2021.00>
- Neuman, W. L., Robson, K. (2014). *Basics of social research*. Canada Toronto:Pearson.
- Nikken, P., & Schols, M. (2015). How and why parents guide the media use of young children. *Journal of Child and Family Studies*, 24(11), 3423-3435. <https://doi.org/10.1007/s10826-015-0144-4>
- Nguyen, T. T. P., Nguyen, T. T., Do, H. N., Vu, T. B. T., Vu, K. L., Do, H. M., Nguyen, N. T. T., Doan, L. P., Vu, G. T., Do, H. T., Nguyen, S. H., Latkin, C. A., Ho, C. S. H., & Ho, R. C. M.

- (2022). Parent-child relationship quality and internet use in a developing country: Adolescents' perspectives. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 847278. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.847278>
- Odabaşı, H. F., Tekgöz, N., Hafizoğlu, R., & Aydın, S. (2024). *Dijital çağda ailenin dönüşümü: Yeni nesil bağlar ve dinamikler* (2. baskı) [Araştırma Raporu No. 2]. Enstitü Sosyal Yayınları
- Oğuz, B. N., & Kutluca, A. Y. (2020). Okul öncesi dönemde çocukları olan ebeveynlerin teknoloji kullanımına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(2), 252-268. <https://doi.org/10.7822/omuefd.727132>
- Ögel-Balaban, H. (2021). The predictors of sharenting on Facebook by parents in Turkey. *Journal of Psychological and Educational Research*, 29(2), 130-149.
- Özaydın-Aydoğdu, Y., Yıldız-Durak, H., Aydoğdu, Ş., Somyürek, S., Güyer, T., & Kurnaz, F. (2024). Designing, developing and examining the effectiveness of a machine learning-based mobile recommendation system for parents' digital parenting skills. *Child & Family Social Work*. <https://doi.org/10.1111/cfs.13218>
- Özaydın-Aydoğdu, Y., Somyürek, S., & Yıldız-Durak, H. (2024). Mobil dijital ebeveynlik uygulamasının katılım, işlevsellik, estetik ve bilgi boyutlarının değerlendirilmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 60, 1069-1089
- Özer, H. D., & Alpsoy, F. N. (2024). Çocuk işçiliğinin yeni görünümü: Kidfluencer. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1), 241-277. <https://doi.org/10.46547/imuhfd.2024.11.1.8>
- Öztürk, G., & Ohi, S. (2018). Understanding young children's attitudes towards reading in relation to their digital literacy activities at home. *Journal of Early Childhood Research*, 16(4), 393-406. <https://doi.org/10.1177/1476718X18792684>
- Özyurt, G., Dinsever, Ç., Çalışkan, Z., & Evgin, D. (2018). Effects of Triple P on digital technological device use in preschool children. *Journal of Child and Family Studies*, 27, 280-289. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0882-6>
- Parlar, H., & Dere, S. (2025). Dijital ebeveynliğin, aile içi iletişim ve velinin eğitime katılımı üzerine etkisi: Yapısal eşitlik modeli. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 25(66), 79-110. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1404734>
- Pazarcıkcı, F. (2024). Risk factors for technology addiction in young children ages 2-5 years. *Journal of Pediatric Nursing*, 78, e141-e147. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2024.06.029>
- Pazarcıkcı, F., & Efe, E. (2022). Annelerin dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalıklarını etkileyen faktörler. *Bağımlılık Dergisi*, 23(4), 421-429. <https://doi.org/10.51982/bagimli.1062617>
- Pazarcıkcı, F., Ağralı, H., & Aydın, A. (2022). Annelerin dijital ebeveynlik farkındalığının sağlık okuryazarlığı ve çeşitli değişkenler ile ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(3), 292-301. <https://doi.org/10.51982/bagimli.1004480>
- Pazarcıkcı, F., Karataş, N., & Kaya, A. (2024). The relationships of parents' mental well-being and sociodemographic characteristics with digital parenting awareness: Structural equation model analysis. *Journal of Pediatric Nursing*, 75, e102-e111. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2023.12.036>
- Rice, M. F., & Ortiz, K. R. (2021). Parents' use of digital literacies to support their children with disabilities in online learning environments. *Online Learning*, 25(3), 208-229. <https://doi.org/10.24059/olj.v25i3.2407>
- Sancar, E. (2023). Z kuşağı ergen çocuk sahibi ebeveynlerin dijital ebeveynlik tutumlarının çocukları ile ilişkilerine etkisi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 43(1), 54-67. <https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.1.0023>
- Sezerer Albayrak, E. (2020). Sosyal medyada çocuk mahremiyeti: Ebeveynlerin Instagram'daki çocuk mahremiyetine bakış açıları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 1211-1226. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.787870>
- Şimşek, Z. C., Canbeldek, M., & Işıkoğlu, N. (2023). Ebeveynlerin pandemi sürecinde dijital ebeveynlik uygulamalarına yönelik deneyimleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 55, 250-271.

- Smout, A., Chandrasekara, D. T., Wu, L., Melvin, G., Seguin, J. P., Olivier, P., Cardamone-Breen, M. C., Bartindale, T., Mcnaney, R., & Yap, M. B. H. (2023). Enabling digital parenting interventions to promote empathic partnerships among parents, educators, and adolescents targeting school refusal. *Proceedings of the 2023 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (Article 87, pp. 1-13). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3544548.3581312>
- Söğüt, F. (2020). Dijital ebeveynlerin dijital oyunlar ve şiddet ilişkisine yönelik algıları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 51, 80-101. <https://orcid.org/0000-0001-6529-9056>
- Sönmezler, Z., & Balcıoğlu, B. A. (2023). Dijital medya ve ekrana emanet edilen çocuklar. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 9(33), 54-70. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8339914>
- Şenol, Y., Şenol, F. B., & Can Yaşar, M. (2024). Digital game addiction of preschool children in the COVID-19 pandemic: Social emotional development and parental guidance. *Current Psychology*, 43(1), 839-847. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-04323-8>
- Taniguchi, K. (2023). The impact of parental confidence in using technology on parental engagement in children's education at home during COVID-19 lockdowns: Evidence from 19 countries. *SN Social Sciences*, 3, 84. <https://doi.org/10.1007/s43545-023-00672-0>
- Tetik, G., & Aktan, Z. D. (2021). Ergenlerde algılanan ebeveyn tutumu ve duygusal zeka arasındaki ilişkide dijital oyun bağımlılığının aracı rolünün incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24, 181-190. <https://doi.org/10.5505/kpd.2020.32815>
- Timurturkan, M. (2019). Ebeveynlik ve dijital medya: Anneliğe ilişkin yaratılan yeni temsiller ve dayanışma örüntüleri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(1), 315-333. <https://doi.org/10.13114/MJH.2019.466>
- Tosun, N., & Mihci, C. (2020). An examination of digital parenting behavior in parents with preschool children in the context of lifelong learning. *Sustainability*, 12(18), 7654. <https://doi.org/10.3390/su12187654>
- Türen, Ş., & Bağçeli Kahraman, P. (2025). The predictive relationships between children's digital game addiction tendencies and mothers' digital parenting awareness and digital literacy levels. *Education and Information Technologies*, 30, 3115-3144. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12932-4>
- Turgut, Y. E., & Kurşun, E. (2021). Sosyal çevrenin gözünden çocukların mobil internet deneyimleri. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43, 145-170. <https://doi.org/10.33418/ataunikkefd.827181>
- Türk, H., & Kiroğlu, K. (2022). Uzaktan eğitime ilişkin sınıf öğretmenlerinin, ailelerin ve ilkökul öğrencilerinin görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 63, 16-48. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.914919>
- Uğur, N. G. (2021). Mandatory digitalization thanks to or due to COVID-19: An empirical study on distance education in Turkey. *Bilgi Yönetimi*, 4(1), 1-15. <https://doi.org/10.33721/by.841249>
- Uludaşdemir, D., & Küçük, S. (2024). Raising awareness among adolescent cyberbullies and their parents in Türkiye through a web-based cyberbullying education program based on Pender's health promotion model. *Journal of Pediatric Nursing*, 77, 152-161. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2024.03.027>
- Ünlü, D. G. (2019). Evaluation of digital media usage of women through motherhood models as a cultural ideology. *İletişim*, 31, 138-139. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.658080>
- Ünlü, D. G. (2019). Web sitelerinde dijital ebeveynlere sunulan içerik toplumsal cinsiyet rollerinden bağımsız olabilir mi?: Bebek.com web sitesi örneği. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 11(2), 24-37. http://cins.ankara.edu.tr/22_3.pdf
- Ünlü, D. G., & Kesgin, Y. (2021). Dijital ebeveynlik, aşı kararsızlığı ve COVID-19: Dijital ebeveynlerin COVID-19 aşısı karşıtlığına ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 56, 166-185. <https://doi.org/10.47998/ikad.994956>

- Ünlü, D. G., & Morva, O. (2020). Whose information should be shared with whom? Parents' awareness of children's digital privacy in Turkey. *Media Literacy and Academic Research*, 3(2), 109-120.
- Urtekin, C., & Murat, M. (2024). Öğretmenlerin dijital ebeveynlik farkındalıkları ile dijital bağımlılıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(3), 525-545. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.1511726>
- Vatansever, Z. A. (2021). *Ergenlerde siber zorbalığa maruz kalma düzeyleri açısından benlik saygısı, narsisizm ve empatik öfkenin siber zorbalığa maruz bırakma üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Voss, C., Haber, N., Washington, P., Kline, A., McCarthy, B., Daniels, J., Fazel, A., De, T., Feinstein, C., Winograd, T., & Wall, D. (2020). Designing a holistic at-home learning aid for autism. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2002.04263>
- Xin, Y., Kong, L., Liu, Z., Chen, Y., Li, Y., Zhu, H., Gao, M., Hou, H., & Wang, C. (2018). Machine learning and deep learning methods for cybersecurity. *IEEE Access*, 6, 35365-35381. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2018.2836950>
- Yaman, F. (2018). An empirical investigation of digital parenting self-efficacy among Turkish parents (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yaman, F., Dönmez, O., Akbulut, Y., Kabakçı Yurdakul, I., Çoklar, A. N., & Güyer, T. (2019). Ebeveynlerin dijital ebeveynlik yeterliklerinin çeşitli demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 44(199), 149-172. <https://doi.org/10.15390/EB.2019.7897>
- Yaman, F., Kabakçı Yurdakul, I., Akbulut, Y., & Dönmez, O. (2024). An examination of the digital parenting profiles in Turkey. *Child Psychiatry & Human Development*, 55(1), 384-393. <https://doi.org/10.1007/s10578-022-01410-y>
- Yavaş, S. P., Baysan, C., & Arabacı, L. B. (2023). Ebeveynlere göre oyun oynama bozukluğu ölçeği: Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 34(3), 181-190. <https://doi.org/10.5080/u27320>
- Yiğit, E., & Günüş, S. (2020). Çocukların dijital oyun bağımlılığına göre aile profillerinin belirlenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 144-174. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.691498>
- Yiğit, N., & Mercan Uzun, E. (2023). Covid-19 pandemisinin erken çocukluk dönemi çocukların dijital oyun oynama alışkanlıklarına etkisine ilişkin ebeveyn görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 66, 423-445. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.1093883>
- Yılmaz Kurt, F., Öner, B., & Bulut, A. (2025). Digital addiction: Are children in danger? Are parents aware? *Journal of Pediatric Nursing*, 80, 121-128. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2024.11.018>
- Yıldız, E., Keşşafoglu, D., Altundal, M. N., Akel, G., & Uzundağ, B. A. (2025). Navigating the digital age: Children's self-regulatory skills and technoference in parent-child interactions. *Family Relations*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1111/fare.13179>
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö. & Dursun, C. (2020). Teknolojinin aileye etkisi: değişen ailenin dijital ebeveynve çocukları. *Turkish Studies - Social*, 15(4), 2245-2265. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43395>
- Zhang, D., & Livingstone, S. (2019). *Inequalities in how parents support their children's development with digital technologies* (Parenting for a Digital Future: Survey Report 4). London School of Economics and Political Science. <https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/preparing-for-a-digital-future/P4DF-Report-4.pdf>
- Zhu, Y., Deng, L., & Wan, K. (2022). The association between parent-child relationship and problematic internet use among English- and Chinese-language studies: A meta-analysis. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 885819. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.885819>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğı olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50
2. yazar katkı oranı : % 50

Destekleri için Doç. Dr. Zeynep KILIÇ'a teşekkür ederiz.

Mystical Family Formation: The Sacred and Metaphysical Reconfiguration of the Family in Populist Discourse

Mistik Aile Formasyonu: Popülist Söylemde Ailenin Kutsal ve Metafizik Yeniden İnşası

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ramazan DEMİRCİ¹

Abstract

In recent years, populist leaders have increasingly placed the concept of the “family” at the center of their political discourse, reconstructing it not merely as a social institution but as a sacred and metaphysical political apparatus. This article introduces the original concept of the *Mystical Family Formation* as a theoretical contribution aimed at understanding this transformation on a conceptual level. The proposed concept seeks to explain how populist leaders reproduce traditional family ideologies through religious and mythological imagery, envisioning society around the construct of a “sacred family.” The theoretical framework of the study is built upon Ernesto Laclau’s theory of populism, Roland Barthes’s methodology of myth analysis, and Max Weber’s notion of charismatic authority. Discourse analysis is employed as the methodological approach, and the cases of Narendra Modi in India, Viktor Orbán in Hungary, and Jair Bolsonaro in Brazil are examined comparatively. The analysis identifies distinct traces of the *Mystical Family Formation* within the discourse of these leaders, revealing how the emphasis on “family” transforms into a metaphysical conception of “the people” and how the leaders position themselves as guardians of this sacred family. In this context, the article discusses the explanatory potential of the *Mystical Family Formation* for studies in populism, gender, and political discourse, offering a conceptually rich analytical framework that lays theoretical groundwork for future research.

Keywords: Populism, Gender, Family Ideology, Charismatic Leadership, Mystical Family Formation

Paper Type: Research

Öz

Son yıllarda popülist liderlerin “aile” kavramını siyasal söylemlerinin merkezine yerleştirerek, onu yalnızca toplumsal bir kurum olarak değil, aynı zamanda kutsallık atfedilen metafizik bir siyasal aygıt olarak yeniden inşa ettikleri gözlemlenmektedir. Bu makale, söz konusu dönüşümü kavramsal düzeyde anlamlandırmak amacıyla literatüre özgün bir katkı olarak “Mistik Aile Formasyonu” kavramını önermektedir. Bu kavram, popülist liderlerin geleneksel aile ideolojisini dini ve mitolojik imgeler aracılığıyla yeniden üretilip, toplumu “kutsal bir aile” kurgusu etrafında tahayyül etmelerini açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın kuramsal çerçevesi Ernesto Laclau’nun popülizm kuramı, Roland Barthes’in mit çözümleme yöntemi ve Max Weber’in karizmatik otorite anlayışıyla yapılandırılmıştır. Yöntem olarak söylem analizi benimsenmiş ve Hindistan’dan Narendra Modi, Macaristan’dan Viktor Orbán ile Brezilya’dan Jair Bolsonaro örnek olayları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Analizler sonucunda bu liderlerin söylemlerinde Mistik Aile Formasyonu’nun özgül izlerine rastlanmıştır; “aile” vurgusunun metafizik bir “halk” tanımına evrildiği ve liderlerin kendilerini bu kutsal ailenin muhafızı konumuna yerleştirdikleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda makale, Mistik Aile Formasyonu kavramının popülizm, toplumsal cinsiyet ve siyasal söylem çalışmaları açısından açıklayıcı potansiyelini tartışmakta ve kavramsal derinliği olan yeni bir analitik çerçeve sunarak gelecekteki araştırmalara kuramsal bir zemin hazırlamaktadır.

¹Giresun Üniversitesi, Alucra Turan BULUTÇU MYO, muhammed.demirci@giresun.edu.tr.

Atf için (to cite): Demirci, M. R. (2025). Mystical Family Formation: The Sacred and Metaphysical Reconfiguration of the Family in Populist Discourse. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 141-159.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Toplumsal Cinsiyet, Aile İdeolojisi, Karizmatik Liderlik, Mistik Aile Formasyonu

Makale Türü: Araştırma

Introduction

The global rise of populist politics has brought with it significant variation in the discursive construction of the concept of “the people.” A considerable number of contemporary populist leaders portray society as a morally pure, cohesive “family” that must be protected against external threats. In doing so, they construct political legitimacy by discursively excluding groups positioned as threats to this imagined familial unity. Within this framework, the concept of “family” transcends its traditional meaning as a social institution and emerges as both a political metaphor and an ideological tool.

For instance, Hungarian Prime Minister Viktor Orbán positions himself as the guardian of Christian family values in opposition to Western liberal ideals, thereby establishing a cultural counter-hegemony through this discourse (Reuters, 2024). In Brazil, Jair Bolsonaro legitimizes his conservative agenda—rooted in homophobia and opposition to abortion—through the rhetoric of “protecting the family,” effectively criminalizing demands for gender equality (Buarque, 2022). In India, Prime Minister Narendra Modi frequently references both his biological mother and *Bharat Mata* (Mother India) in public speeches, constructing a collective identity around themes of motherhood, sacrifice, and sacredness (Sharma, 2024). These examples illustrate how populist leaders symbolically relocate the notion of “family” beyond secular boundaries, endowing it with mystical and sacred meanings through religious and mythological connotations.

The central premise of this study is that populist leaders instrumentalize family discourse not solely to advocate for conservative values, but also to position themselves as the “head” or “sacred protector” of the nation-as-family. While there exists a rich body of literature on populism, cultural hegemony, and the politics of values, the mystification of the family as a political apparatus remains under-theorized. In response to this gap, the study introduces the original concept of *Mystical Family Formation* as a conceptual contribution to the literature. This concept aims to analyze how populist leaders merge family discourse with religious and cultural myths to construct a collective “we” identity and mobilize mass support through this imaginary.

Accordingly, the study is guided by the following primary research question: How do populist leaders reconstruct the concept of family within a mystical framework in their discourse, and what role do these discursive constructions play in the production of political legitimacy? To address this question, the research is structured around three core objectives:

1. To integrate the literatures on populism, gender, family ideology, and cultural hegemony into an intersectional theoretical framework;
2. To reveal the shared and context-specific features of the “mystical family” discourse across different national cases through comparative discourse analysis;
3. To assess the analytical utility of the *Mystical Family Formation* concept and contribute theoretically to the literature on populism.

This study is a theoretically driven qualitative inquiry, relying on an empirical dataset composed of publicly available political speeches and discourse. The selection of India, Hungary, and Brazil as case studies is grounded in the fact that the leaders in these countries exhibit strong populist traits while systematically employing religious and cultural family-oriented narratives as political strategies. Narendra Modi (Hindu nationalism), Viktor Orbán (Christian conservatism), and Jair Bolsonaro (a fusion of Evangelical and Catholic ideologies) represent analytically valuable cases for comparative analysis due to their use of similar discursive strategies in differing cultural and religious contexts.

The findings of the study will illuminate how the *Mystical Family Formation* manifests in each of these three cases and will evaluate the theoretical contribution the concept offers to the broader field of populism studies.

1. Literature Review

Although the literature on populism encompasses a range of theoretical approaches regarding its definition and function, a common point of convergence among these approaches is the antagonistic distinction drawn between “the people” and “the elites.” In this context, Mudde (2004) defines populism as an ideology that constructs society around a sharp divide between two opposing camps—the pure and innocent people versus the corrupt and self-serving elites. According to him, populism perceives democracy solely as the direct expression of popular sovereignty (Mudde and Kaltwasser, 2017, p. 82). Within this framework, populist leaders position themselves as the direct voice and authentic representatives of the people, fostering a majoritarian and exclusionary understanding of representation. Similarly, Canovan (1999) describes populism as a persistent “ghost” haunting liberal democracy. She argues that populism is a political phenomenon that exposes and dramatizes the structural contradictions of modern political systems, constantly testing the boundaries of liberal democracy.

Laclau (2005), on the other hand, conceptualizes populism not as a substantive ideology, but as a discursive construction. For Laclau, populism involves the articulation of diverse and often heterogeneous social demands under the signifier of “the people,” turning them into a hegemonic challenge against ruling power blocs. In this framework, the notion of “the people” lacks a fixed meaning; it functions as an “empty signifier” that is redefined in each historical context and can accommodate various collective aspirations. Accordingly, Laclau (2005) does not treat populism as the antithesis of democracy, but rather as one of its constitutive dynamics (Panizza, 2005, p. 5).

A prominent strand within populism studies is the “ideational” approach, which frames populism as a “thin-centered ideology.” This perspective holds that populism, rather than being a self-contained or comprehensive ideology, is a discursive form that can be flexibly combined with “thicker” ideologies such as nationalism, conservatism, or socialism (Mudde and Kaltwasser, 2017, p. 6; Stanley, 2008, p. 99). In recent years, there has been a growing emphasis on the intersections between populist discourse and other socio-cultural ideologies, particularly those related to gender regimes and family ideologies (Kantola and Lombardo, 2017).

Right-wing populist movements, in particular, have increasingly centered traditional family structures in their political rhetoric, developing exclusionary narratives that target feminist movements and LGBTQ+ rights activism (Kuhar and Paternotte, 2017). The discursive and political alliance between anti-gender movements and right-wing populism has become increasingly apparent over the past decade. According to Graff et al. (2019), “anti-feminist populism” has emerged as a primary political strategy aimed at suppressing the so-called “gender ideology” and restoring traditional gender roles—a trend that has gained traction in many parts of Europe. This observation highlights how populist politics and family-centered conservative discourse have become ideologically integrated.

Within right-wing populist discourse, the ideology of the family functions as a carrier of nationalist and conservative values. It constructs an idealized social order based on heteronormative gender relations, the sanctification of women’s maternal roles, and the reinforcement of male authority within the family (Kuhar and Paternotte, 2017; Graff and Korolczuk, 2022). This ideal family model is presented as the guarantor of social order and moral stability. Consequently, populist politics displays strong resistance to any form of social transformation perceived as threatening the status quo, including same-sex marriage, abortion, divorce, and comprehensive sex education (Verloo, 2018, p. 20). In various countries, right-wing populist actors in power have linked feminist and LGBTQ+ advancements to “gender ideology,” portraying them as foreign influences and threats to national cultural values. This dynamic

indicates that the ideology of familism in right-wing populism operates not merely as a cultural norm but as a hegemonic political tool. Through family discourse, broad segments of the population are emotionally mobilized, reinforcing a collective sense of “us” while simultaneously demonizing political opponents as “anti-family” or “immoral” actors, thereby intensifying political polarization (Kováts, 2017, p. 175-176).

Antonio Gramsci’s theory of cultural hegemony offers a valuable theoretical framework for analyzing how populist discourse integrates with family ideology. According to Gramsci (1971), ruling classes establish their worldview as the societal norm to secure mass consent, thereby transforming coercive power relations into a form of hegemonic rule based on consent. In this sense, the articulation of family ideology within populist discourse involves not only the promotion of conservative values but also the redefinition of dominant cultural norms. Populist leaders elevate “national family” imagery to present their conservative-nationalist agendas as natural, immutable, and legitimate, thereby reinforcing their political strategies for hegemonic control through the production of cultural consent (Kuhar and Paternotte, 2017; Graff and Korolczuk, 2022).

One concrete example of this strategy is evident in Viktor Orbán’s Hungary. The Orbán regime has restructured societal norms by glorifying the Christian family model as the only legitimate form of life, marginalizing dissenting voices as alien to national values (Reuters, 2024). Similarly, in Jair Bolsonaro’s Brazil, an ideological hegemony constructed along the axis of God-State-Family has shaped not only political rhetoric but also educational policies and the discursive orientations of public institutions (Buarque, 2022; Amorim and Chaia, 2024).

The literature on populism and charismatic leadership also underscores the role of family-centered discourse in reinforcing the personal authority of populist leaders (Eatwell, 2006; Moffitt, 2016). Max Weber’s (1978) conceptualization of charismatic authority describes a form of legitimacy based not on legal-rational or traditional grounds, but on followers’ belief in the leader’s extraordinary qualities and attributed sanctity, heroism, or redemptive capacity. In this context, the charismatic leader is imagined not merely as a statesman but as a paternal or protective figure, whose declarations are perceived less as policy proposals and more as dogmatic truths accepted on faith (Tormey, 2015).

Populist leaders frequently associate themselves with symbolic representations of national parenthood. In India, for example, Narendra Modi has been mythically identified with Hindu deities, and some supporters have even engaged in the worship of his statues—illustrating the mythical dimensions of charismatic authority (BBC News, 2015). This type of leader-follower relationship shifts the terrain of modern political communication away from rational deliberation and toward emotional allegiance, mythic representation, and sacralized authority. As Laclau (2005) and Wodak (2015) emphasize, this strategy aligns with the populist aim of generating emotionally bonded masses.

In conclusion, the current literature highlights the complex and mutually reinforcing relationship between populism, gender, and family ideology. Gramsci’s theory of cultural hegemony and Weber’s concept of charismatic authority offer powerful analytical tools for examining these political phenomena. However, explaining the specific formation referred to as *Mystical Family Formation* requires a holistic theoretical framework that emerges from the intersection of these literatures. The subsequent sections of this article aim to elaborate this framework in detail by first outlining the methodological approach, then providing a conceptual analysis informed by Laclau, Barthes, and Weber, and finally, examining selected case studies through this theoretical lens.

2. Method

This study adopts a qualitative research approach and is based on discourse analysis. The primary objective is to conduct an in-depth examination of the meanings attributed to the concept of

“family” in the discourse of populist leaders, and to analyze how these meanings are discursively constructed.

As a qualitative method, discourse analysis investigates how meaning is produced through language and how power relations are embedded in discourse. It moves beyond mere textual description to explore how language shapes social realities and ideological structures (Fairclough, 2010; Wodak, 2015). In this study, discourse is approached not just as a medium of communication but as a constitutive force that defines political subjects and symbolic boundaries. The analysis is informed by critical discourse analysis and post-structuralist traditions, emphasizing the performative and hegemonic functions of language (Howarth, 2000; Machin and Mayr, 2012, p. 24).

Methodologically, the study follows a comparative discourse analysis strategy, which allows for the examination of culturally diverse discourses within a shared theoretical framework and facilitates the identification of both structural similarities and contextual differences.

2.1. Case Selection

This study selects India (Modi), Hungary (Orbán), and Brazil (Bolsonaro) based on conceptual diversity and empirical variation, enabling theoretical generalization. Despite their distinct cultural and geographical contexts, all three leaders represent right-wing populist regimes characterized by strong leadership and the prominent use of religious and familial rhetoric.

An additional selection criterion was data accessibility. Each leader’s public discourse—including speeches, social media, and interviews—offered a rich and consistent body of material, reflecting official communication strategies and allowing for in-depth discursive analysis.

2.2. Analytical Strategy

The study employs a multi-stage analytical strategy combining thematic content analysis and critical discourse analysis. Texts were first reviewed in their original languages to identify key themes, followed by conceptual coding in English and/or Turkish.

Initial coding focused on direct references to “family,” metaphors, and symbolic expressions (e.g., “India is one big family,” “God, Homeland, Family”). These were grouped into broader themes such as *Sacred Family Rhetoric*, *Anti-Gender Discourse*, and *Nation-as-Family Construction*. In line with Fairclough’s (2010) critical discourse approach, the analysis also considered speaker positionality, audience, and social impact, with particular attention to exclusionary language (e.g., anti-LGBTQ+ narratives) and emotionally charged terms (e.g., “motherland,” “enemies of the family”).

2.3. Reliability and Limitations

To reduce the risk of subjective interpretation inherent in qualitative discourse analysis, the coding process was guided by conceptual frameworks from previous studies and categories defined in the existing literature. In order to minimize researcher subjectivity, fidelity to the original languages of the texts was maintained, and bilingual analysis was employed to avoid meaning distortions resulting from translation.

Nevertheless, the study has certain limitations. It is restricted to three case studies, which necessitates caution regarding the generalizability of the findings. Additionally, the analysis focuses exclusively on the discourse of right-wing populist leaders; the ways in which family discourse is constructed within left-wing populism falls outside the scope of this study. Therefore, the concept of *Mystical Family Formation* is primarily tailored to the analysis of religious-conservative tones within right-wing populist discourses. For broader theoretical applicability, future research should test the explanatory power of this concept in different ideological contexts.

3. Theoretical Framework

Ernesto Laclau developed a discourse-centered theoretical framework that moves beyond classical definitions of ideology to explain populism. According to Laclau (2005), populism is a discursive construction that emerges from the articulation of dispersed and heterogeneous social demands through a “chain of equivalence,” culminating in their condensation around a common symbolic center—an “empty signifier.” In this context, the concept of “the people” does not refer to a fixed or predetermined social group but rather functions as a flexible signifier capable of expressing diverse societal aspirations. Thus, “the people” is not a subject with a stable content, but a hegemonically constructed identity within discourse.

In Laclau’s approach, populism is essentially viewed as a strategy of representation. A populist leader or movement reconfigures existing structural conflicts in society into a dichotomy between “the people” and “the elites,” constructing the political space as a bipolar field. Within this construction, the leader positions themselves as the sole and authentic representative of the people’s will (Laclau, 2005, p. 4). This process of representation is constructed through linguistic and discursive means, as Laclau argues that the political is inherently discursive.

Within this theoretical framework, a populist leader may unite disparate demands and grievances of social groups through an inclusive discourse, such as “we are the forgotten families.” In such cases, the term “families” becomes a functional empty signifier, serving as a symbolic node that unites groups with differing economic, cultural, or moral concerns (Panizza, 2005). A central element in Laclau’s theory, the notion of the empty signifier, emphasizes that the content of populist discourse is not fixed but filled through the charismatic authority of the leader and the performative power of discourse (Moffitt, 2016).

In this context, a central analytical question in examining the phenomenon of *Mystical Family Formation* is whether the concept of “family” functions as an empty signifier. If family discourse succeeds in uniting heterogeneous demands—such as economic insecurity, cultural disintegration, and moral decline—into a symbolic node, then Laclau’s theoretical framework offers significant analytical power (Laclau, 2005; Laclau and Mouffe, 1985).

Indeed, populist leaders often attribute to the image of the family a deliberately inclusive and ambiguous character, allowing every citizen to find personal resonance within it. This suggests that the discourse of the family is not merely ideological, but also performs an emotional and unifying function within the construction of populist hegemony. From a Laclauian perspective, *Mystical Family Formation* may be regarded as a particular form of populist articulation. Around the empty signifier of “family,” various national, religious, class-based, and gendered demands are brought together to construct a homogenized identity of “the people.” This unifying narrative functions not only as an ideological construct but also as a powerful emotional adhesive that enables populist political mobilization.

Roland Barthes, in *Mythologies* (1972), examines how everyday signs are ideologically charged and how these meanings are naturalized through discourse. For Barthes, myth is a second-order semiological system: signs on the first level—linguistic or visual—are transformed into a new ideological layer of meaning through myth (Chandler, 2017). The primary function of myth is to present historically and culturally constructed meanings as “natural,” “universal,” and “self-evident,” thereby obscuring their historical context. Barthes famously describes this process as the “transformation of history into nature.” This theoretical approach offers a critical lens for uncovering hegemonic meaning-making processes, especially in political discourse and media representations.

A classic example of Barthes’s myth analysis is his interpretation of a *Paris Match* magazine cover featuring a Black soldier saluting the French flag. Barthes argues that, beneath the image’s apparent neutrality, it conveys a myth of French imperial unity, presenting all peoples—including colonial subjects—as members of a national family, thereby naturalizing a sanitized version of French multiculturalism while erasing its colonial past (Mambrol, 2016).

This Barthesian framework provides a powerful conceptual tool for analyzing the notion of *Mystical Family Formation*. From this perspective, the family discourse of populist leaders can be seen as a practice of myth-making. In this discourse, “the family” is stripped of its historical and social contingency and transformed into a metaphysical essence—transcendent, immutable, and sacred. The nation is represented as a “thousand-year-old family,” while those who threaten this “family” are constructed as manifestations of cosmic evil (Wodak, 2015). As Barthes (1972) notes, myth fixes the meaning of a concept by presenting it as natural, neutral, and universal—rendering the historical inevitable.

Within populist discourse, the ideal of the “traditional family” is presented as an undisputed norm, as an essential component of human nature, and as the foundational unit of society (Kuhar and Paternotte, 2017; Graff and Korolczuk, 2022, p. 15). Feminist or liberal values are, in contrast, stigmatized as deviant, ahistorical, or “foreign,” while the heteronormative and patriarchal family structure is elevated to the status of a primordial and eternal value (Kováts, 2017). A concrete example of this myth-making is Viktor Orbán’s statement affirming the “truth” that “a father is a man and a mother is a woman.” This statement constructs a specific, historically situated model of the family as a universal and sacred norm (Cabinet Office of the Prime Minister, 2022). Jair Bolsonaro similarly naturalizes family values within a religious frame, incorporating the phrase “the family as God intended” into his political rhetoric. Here, “the family” is absolutized as the manifestation of divine will and rendered immune to political contestation (Buarque, 2022).

According to Barthes (1972), myth not only produces meaning but also fills semantic gaps by simplifying the complexity of reality and offering superficial explanations. In this sense, the “family myth” in populist discourse displaces structural causes of social problems—such as economic inequality, declining educational quality, or institutional corruption—with reductive, emotional, and symbolic narratives like the “collapse of family values”. These narratives identify the culprits of moral decay and social crisis as “perverse ideologies of the West,” “immoral liberals,” or LGBTQ+ communities (Graff and Korolczuk, 2022).

Ultimately, Barthesian analysis offers a functional theoretical tool for understanding the ideological core of *Mystical Family Formation*. As a modern political myth, this formation serves the purpose of legitimizing populist worldviews by presenting them as “common sense.” This form of discursive hegemony is so effective that questioning the family myth becomes tantamount to social deviance—thus marginalizing political opposition and stripping it of moral legitimacy.

Within Max Weber’s typology of authority, charismatic authority is defined as a form of legitimacy rooted in belief in the extraordinary qualities of an individual. According to Weber (1978), charismatic authority is “a type of domination resting on devotion to the exceptional sanctity, heroism, or exemplary character of an individual person, and of the normative patterns or order revealed or ordained by him.” In this context, charismatic leaders are not merely political figures but become symbolic centers of authority, idealized by their followers as saviors, patriarchs, or even prophetic figures (Eatwell, 2006). This form of leadership often becomes prominent during periods of crisis or when the legitimacy of existing political systems is eroding, offering society a new map of meaning (Tucker, 1968).

The discourse of charismatic leadership typically relies not on rational or technical policy proposals but on highly emotional, symbolic, and metaphorical narratives. The leader presents themselves as a messianic figure who will heal the people’s suffering and restore social order (Moffitt, 2016). In this regard, there exists a close structural and discursive relationship between populist leadership and charismatic authority (Moffitt, 2016; Pappas, 2019, p. 19). The populist leader often constructs themselves as the “head of the national family,” with the people portrayed as children or siblings. The leader’s role is depicted as that of a protective, guiding figure endowed with sacred responsibility—whether paternal or, in some cultural contexts, maternal (Graff and Korolczuk, 2022).

In this light, *Mystical Family Formation* can be seen as a functional discursive tool in the construction of charismatic authority. By presenting themselves as the sacred parent of the national family, the leader elevates their legitimacy beyond rational political deliberation, situating it within a near-metaphysical realm in the eyes of their followers (Eatwell, 2006). In the Weberian sense, charisma generates a form of extraordinary devotion that may undermine even the checks and balances of modern democratic systems (Tucker, 1968, p. 731).

The personality cult surrounding Indian Prime Minister Narendra Modi exemplifies this phenomenon. Modi is perceived by his supporters not only as a political leader but also as a moral and spiritual figure (BBC News, 2015). His modest background, origin as a tea-seller, personal austerity, and religiosity are interpreted as signs of virtue and sanctity (Landrin, 2024). A prevalent narrative depicts Modi as a devoted “son of the motherland,” thus positioning him simultaneously as both child and father of the people. Supporters offering flowers to his statues or displaying his portraits in their homes illustrate the extra-rational nature of charisma as described by Weber (Pathi and Saaliq, 2024; BBC News, 2015).

Similarly, in Brazil, Jair Bolsonaro frequently frames himself as a leader “sent by God” (Cunha, 2023, p. 2854; Buarque, 2022). By declaring himself a “servant dedicated to God, family, and the nation,” Bolsonaro cultivates both a humble, relatable image and a divine mission, thereby anchoring his charisma in sacred terms (Meyerfeld, 2024). This dual strategy exemplifies what Weber termed the “routinization of charisma.” The leader’s charisma is institutionalized through political discourse and reinforced by legislative and constitutional reforms—such as laws that glorify family values or constitutional changes grounded in religious references—which serve to preserve charismatic continuity.

Weber’s theory not only explains the nature of charisma but also addresses how charismatic authority transforms to achieve permanence. A populist leader may initially emerge as a revolutionary figure with extraordinary attributes but tends to routinize that charisma as they remain in power. *Mystical Family Formation* functions as one of the key narrative forms that facilitate this transformation. Through its emphasis on continuity, stability, and rootedness, the discourse of the family repositions the charismatic leader not only as a crisis savior but also as the eternal, protective patriarch. This form of representation contributes to the uninterrupted perpetuation of charismatic authority.

In conclusion, the theoretical framework of this study—comprising Laclau’s theory of populist discourse, Barthes’s myth analysis, and Weber’s conceptualization of charismatic authority—offers complementary perspectives for understanding *Mystical Family Formation* in a multilayered manner. Laclau enables an analysis of how populist discourse is articulated; Barthes reveals the mythical nature and naturalizing mechanisms of that discourse; and Weber allows for the examination of the legitimacy and political implications of leader-follower relations. This theoretical synthesis makes it possible to analyze the family-centered discourse of populist leaders not only as an ideological construct, but also as a hegemonic strategy that operates across cultural, emotional, and institutional dimensions.

4. Case Studies: Discursive Manifestations of the Mystical Family Formation

Uncovering how *Mystical Family Formation* manifests across different political and cultural contexts is essential for illuminating both its universal dimensions and its localized specificities. Within this framework, the case studies presented below examine how populist leaders in three distinct regions—Asia, Europe, and Latin America—construct political legitimacy through family-oriented discourse.

While each case is shaped by its own historical, religious, and cultural codes, a common strategic pattern is evident across these examples: the nation is redefined through the metaphor of the family, and the leader is positioned as either the protective father, the devoted child, or a divine intermediary of this sacred familial order.

This narrative framework not only structures political rhetoric, but also shapes gender regimes, imaginaries of citizenship, and the ideological orientation of the state. The following sections analyze the cases of India, Hungary, and Brazil, each revealing different discursive appearances of *Mystical Family Formation*.

4.1. India – Narendra Modi and the Children of *Bharat Mata*

As the leader of the Hindu nationalist Bharatiya Janata Party (BJP), Indian Prime Minister Narendra Modi has constructed a powerful populist discourse since 2014, blending it with charismatic authority to generate broad-based societal support (Mehta, 2025). In Modi's political rhetoric, the nation is frequently represented through the feminine figure of *Bharat Mata* (Mother India), a symbol rooted in a long-standing national-mythological narrative that associates the Indian nation with motherhood and sacredness (Sharma and Destradi, 2019, p. 290; Vasudeva, 2025, p. 139).

Modi often refers to India as the “mother of democracy” and the “cradle of civilization” in both domestic and international speeches (Sharma, 2024). For instance, in his 2023 address to the U.S. Congress, he stated, “India is the mother of democracy,” representing the country as an ancient, honorable, and fertile nation. Through this discourse, the Indian people are positioned as the devoted children of this exalted mother. These representations foster a sense of national belonging while grounding the leader's charismatic legitimacy in a culturally resonant foundation.

In Modi's discourse, his biological mother, Heeraben Modi, also plays a unique symbolic role. Frequent public references to her and her elevation as a paragon of virtue and simplicity serve a dual communicative purpose: first, to reinforce the image of the leader as an ordinary man who has not forgotten his humble origins and who embodies traditional values associated with filial piety; and second, to reproduce in the political arena the sacred and sacrificial symbolism associated with motherhood in Indian culture. When Modi described his mother as “a form of God” after her death in 2022 (NDTV, 2022; Economic Times, 2022), this statement became part of a charismatic narrative that entwines his personal biography with collective national memory. In this way, the leader's personal story becomes mythologized and integrated with familial and religious codes at the discursive level.

The ideological foundation of Modi's discourse is grounded in the doctrine of Hindutva. Hindutva defines Hindu culture and religion as the core of Indian identity and rejects secular pluralism in favor of a Hindu nationalist worldview (ISD Global, 2023; Jaffrelot, 2021, p. 12). Within this ideological framework, the concept of the “Hindu family” extends beyond the nuclear family to signify a broader social order; Hindu society as a whole is imagined as a sacred family (Kaul, 2017). Modi integrates this ideological base with populist rhetoric to reconstruct the nation as an emotionally and spiritually bonded family. His oft-repeated slogan from the 2014 campaign—“I love India as much as I love my mother”—(Premiership of Narendra Modi, 2025; *Populism reaches new heights...*, 2023) articulates nationalist sentiment through religious and familial references (Vasudeva, 2025; CIDOB, 2024). This discourse corresponds directly with the formulation of *Mystical Family Formation* in the Indian context, wherein the nation = mother, the people = children, and the leader = the most loyal child (and implicitly the father).

In terms of gender roles, Modi's discourse aligns with a conservative family ideology. Within the BJP's political vision, women's roles are defined through their functions in the traditional family structure; the ideal “Hindu woman” is constructed through the archetypes of the self-sacrificing mother and the chaste wife (Mohan and Bhayana, 2023; Singh and Parihar, 2023, p. 47 and 150). Modi occasionally adopts a tone in his public rhetoric that reinforces these traditional roles for women. For example, the “Beti Bachao, Beti Padhao” (“Save the Daughter, Educate the Daughter”) campaign, though promoting girls' education, reproduces the father-state's protective authority through its language of “saving” (Monteiro and Vashishth, 2022, p. 109; Kumar, 2023, p. 19). This approach lies at the intersection of patriarchal protectionism and

populist paternalism, allowing the leader to present himself as a paternal figure safeguarding the daughters of the nation.

Modi's leadership discourse is further reinforced through metaphors such as the "watchman of the country" (*chowkidar*) and the "father of the nation." In some Hindu nationalist circles, Modi is exalted as a semi-divine figure, associated with mythological Hindu heroes such as Rama or Krishna (Tuli, 2022). This phenomenon represents an extreme instance of Weber's concept of charismatic authority, where the leader is not merely a political actor but a figure absorbed into a mythic narrative and transformed into a cultural symbol.

In sum, the example of Narendra Modi demonstrates how the concept of *Mystical Family Formation* is articulated in the Indian context. The nation is reconstructed as a sacred family centered around a feminine deity, while the leader assumes the roles of both devoted son and protective father. This discourse effectively integrates deep cultural archetypes—such as the mother goddess and the mother-son relationship—into modern political rhetoric. The Hindutva ideology provides the foundation for this integration, while the populist strategy transforms it into mass mobilization. Ultimately, this hegemonic discourse—materialized in Modi's electoral success—has generated strong emotional attachment across large segments of the population, while discursively externalizing the opposition by casting them as "children betraying the mother."

4.2. Hungary – Viktor Orbán and the Christian Family Utopia

Hungarian Prime Minister Viktor Orbán, one of the most prominent representatives of the right-wing populist wave in Europe, has constructed a consistent discourse that places the concept of family at the center of political rhetoric. Under Orbán's leadership, the Fidesz party has developed policies that elevate Christian family values both discursively and institutionally (Perintfalvi and Voges, 2024, p. 62; Halmai, 2018). The inclusion of statements such as "Hungary is a part of Christian Europe" and "the family shall be recognized as the union of a man and a woman and their children" in the 2011 revised Hungarian Constitution institutionalizes this ideological orientation at the constitutional level (Bienvenu, 2023). Accordingly, the Orbán government has secured its intent to reshape society around the traditional family model by law and implemented a set of social policies supporting nuclear and large families through tax cuts, social aid, and loan incentives.

A recurring theme in Orbán's political rhetoric is the binary opposition between Western Europe's secular-liberal values and Eastern Europe's conservative-Christian values. He positions himself on the conservative side of this divide and portrays Hungary as the "last bastion of Christian civilization" (Bráder, 2025). In his criticisms of the European Union's migration policies and LGBTQ+ rights, the rhetoric of national and familial "survival" becomes a central discursive pillar. Notably, in a 2022 speech at the Conservative Political Action Conference (CPAC) in the United States, Orbán asserted: "The father is a man, the mother is a woman, and we raise our children according to this truth," presenting a normative framework that absolutizes the biologically-based family model (The European Conservative, 2022). This discourse constitutes an ideological challenge to both gender equality advocates and liberal values in Europe.

In Orbán's populist discourse, the Hungarian nation is frequently described through the metaphor of a large family. Historical references such as "the Hungarian nation is a thousand-year-old family" blend national identity with familial continuity, shaping nationalist sentiments around a culturally internalized sense of family belonging (Abouthungary, 2019). Within this framework, the rhetoric of "foreign forces threatening the family" becomes a central discursive strategy. Migrants, global corporations, Brussels bureaucrats, and figures like George Soros are cast as threats to the integrity of the "Hungarian family" (Zerofsky, 2019). In a 2018 speech, Orbán declared: "In the West, family values are collapsing, genders are becoming blurred; we will not allow this. We will protect Hungary because we are a family" (Beauchamp, 2021).

Policy implementations under Orbán's government align with this discursive structure. Lifetime income tax exemptions for mothers of four or more children, interest-free marriage loans for young couples, and tax benefits for large families are tangible expressions of a state model centered on the family (Martuscelli, 2023; Albert, 2020). These measures are directly linked to Orbán's emphasis on "population growth" and "national survival" (Population Matters, 2025). His statements such as "We don't need migrants; we need our own children" reflect a pronatalist ideology that merges demographic crisis discourse with anti-immigrant rhetoric (Dunai and Romei, 2024).

Although Orbán's charismatic leadership is more pragmatic than classical Weberian charisma, it resonates with the archetype of the "patriotic son" in Hungarian political culture. Narratives about his past—particularly his youth as an anti-communist activist—present him as a figure who has shared in the people's struggles, positioning him as an "elder father" who protects the family. This image offers a culturally rooted model of authority distinct from the technocratic opposition leaders (Povedák, 2014).

In Orbán's case, the concept of *Mystical Family Formation* clearly manifests as a Christian-nationalist mythological structure. Its "mystical" dimension derives from the sanctification and transcendental framing of the family through religious and cultural values. The instrumentalization of Catholic and Protestant heritage in Hungary serves the goal of institutionalizing this transcendence. Orbán constructs alliances beyond Hungary's borders using family rhetoric, framing countries with similar ideological orientations such as Poland and Italy as part of the "same family," and declaring in a 2022 speech in Texas that "we are members of the same civilization family" to American and European Christian conservatives (Smith, 2022; Than, 2024).

In the context of gender politics, Hungary under Orbán has become a site of institutionalized opposition to "gender ideology." The 2018 ban on gender studies master's programs in universities and the rejection of the Istanbul Convention reflect how the family ideology has become a guiding principle in policy-making (Kafkadesk, 2020). Here, the family functions not only as a cultural symbol but also as the normative and legal foundation of the political order.

In conclusion, the example of Viktor Orbán illustrates how the concept of *Mystical Family Formation* is constructed in the European context. Orbán reconstructs the nation as a sanctified family and presents himself as its protective father and bearer of a political mission, legitimizing his ideology through family norms intertwined with Christian values. This mythical family narrative functions both as a tool of cultural hegemony in domestic politics and as a means of building transnational solidarity networks with ideologically aligned actors on the global stage.

4.3. Brazil – Jair Bolsonaro and the Politics of God–State–Family

Former Brazilian President Jair Bolsonaro represents one of the most striking examples of right-wing populist leadership in Latin America, having constructed his political discourse along the axis of God, nation, and family. His 2018 campaign slogan—"Brasil acima de tudo, Deus acima de todos" ("Brazil above everything, God above all")—was not merely a call to nationalism and religiosity, but also an expression of a conservative societal vision integrating nationhood, faith, and family values (Pontes-Ribeiro, 2021, p.867). Bolsonaro entered the political stage not only as a statesman, but as a leader endowed with a divine mission to rescue Brazil from chaos and corruption, promising a moral rebirth for society (Phillips and Phillips, 2018). At the center of this promise was the rhetoric of "protecting the family," which informed a conservative agenda particularly opposed to LGBTQ+ rights and abortion legislation (Iamamoto et al., 2023, p. 3).

In Bolsonaro's political rhetoric, "the family" functions as a central ideological construct set in opposition to modern liberal values. He frequently attributed Brazil's major issues—high

crime rates, economic instability, corruption—to the weakening of the family institution and a deviation from religious values (Iamamoto et al., 2023). Within this discursive framework, feminism, LGBTQ+ rights, and secular education policies are framed as “demonic” threats. Bolsonaro became one of the most vocal global opponents of so-called “gender ideology” (Carranza and Rosado-Nunes, 2024). His portrayal of sex education and gender equality curricula as “brainwashing attempts” exemplifies this ideological stance (Human Rights Watch, 2022). Statements such as “We fear God, we value our family, homosexuality has no place in the school curriculum” resonated powerfully among religious and conservative audiences.

Bolsonaro’s charismatic leadership aligns with the historically embedded archetype of the messianic leader in Brazil. Often referred to as the “Trump of the Tropics,” Bolsonaro was perceived, particularly by Evangelical Christian communities, as a chosen representative of God (Buarque, 2022). The rising political influence of Evangelical churches further strengthened his strategic alliance with this constituency (Pooler, 2022). By reading Bible verses at campaign rallies and reiterating that he was “a president who believes in God,” Bolsonaro positioned himself as both a religious and political figure (Tamaki et al., 2021, p. 82). This dual representation constructed Bolsonaro as a moral savior destined to return the Brazilian nation to God’s path, while also casting him as an authoritarian father figure (Buarque, 2022). The emphasis on family was central to this charismatic construction. Bolsonaro’s personal family life became a key component of his public image; his wife Michelle Bolsonaro and their children frequently appeared in campaign visuals, and Michelle’s image as a devout woman served as a symbolic appeal to Evangelical voters (AFP, 2022).

Policies implemented during Bolsonaro’s tenure gave practical expression to this discursive framework. The education system underwent curriculum changes aimed at “cleansing gender ideology”; institutional structures related to women’s rights were weakened; and the rhetoric of protecting children from abuse was instrumentalized to justify anti-LGBTQ+ policies (Corrêa and Faulhaber, 2022; Human Rights Watch, 2020; Carbone, 2024). Bolsonaro’s government opposed certain United Nations initiatives related to sexual and reproductive health rights, arguing that such efforts undermined the institution of the family. Internationally, he aligned with like-minded right-wing governments, signing family-focused declarations with countries such as Hungary and Poland (de Sousa Pinto, 2020).

Bolsonaro’s abrasive rhetorical style was tightly interwoven with his defense of family ideology. His attacks on opponents frequently emphasized their alleged disrespect for family values. For example, his 2014 remark to a left-wing female member of parliament—“You don’t even deserve to be raped”—not only reflected misogyny but also served as part of a strategy to position himself as a morally superior family patriarch (Kleinfeld, 2023, p. 14). In Brazil’s polarized political environment, such statements were applauded by supporters as part of the “honest and tough father” narrative, while critics condemned them as examples of sexist and violent political communication (Hunter and Power, 2019). Bolsonaro’s posture in this context illustrates how populist leadership can reproduce and legitimize specific gender regimes (Moreira, 2023).

In the Brazilian case, *Mystical Family Formation* materializes as a mystical and conservative myth structured around the triad of “God–Family–Nation.” Bolsonaro fused Catholic and Evangelical symbols to generate religious legitimacy, invoked patriotic rhetoric that echoed nostalgia for the 1964–1985 military regime, and used family discourse to mobilize broad conservative support (Phillips and Phillips, 2018). This rhetoric was particularly resonant among rural populations, residents of impoverished urban neighborhoods, and religious communities. Even allegations of corruption or political failures during the COVID-19 pandemic failed to significantly erode his support among followers, who continued to perceive him as an infallible “father of the nation.”

However, Bolsonaro's mystical family discourse did not achieve universal appeal. Urban middle classes, young voters, and feminist movements developed strong resistance to his rhetoric. The "Ele Não" ("Not Him") movement, which began in the lead-up to the 2018 elections, became one of the most organized social responses to Bolsonaro's misogynistic and homophobic discourse (Santos and Pereira, 2021, p. 381-382). This resistance reveals that Bolsonaro's family myth also produced deep societal polarization. For some, his promise of a "sacred family" symbolized redemption; for others, it represented an authoritarian and exclusionary dystopia. His defeat in the 2022 elections reflects this fundamental division within Brazil's political system.

In conclusion, the example of Jair Bolsonaro demonstrates how *Mystical Family Formation* can be constructed on a religious-conservative foundation in the Latin American context. By presenting himself as a servant of God and the family, Bolsonaro fashioned a charismatic savior figure and redefined the Brazilian nation as a community bound by faith and family. This mythological framework functioned both as a source of political legitimacy and a vehicle for populist mobilization, leaving behind a lasting legacy of conservative populism in Brazilian politics.

Conclusion

This study explored the explanatory potential of the concept of *Mystical Family Formation* through a comparative discourse analysis of three populist leaders—Modi, Orbán, and Bolsonaro—representing distinct cultural and geopolitical contexts. Despite differences, each leader redefined the family as a sacred entity, using it as a central metaphor to construct an exclusive "us" identity. The family emerged as both a unifying and marginalizing discourse, delineating moral insiders from perceived outsiders, including minorities, migrants, and political opponents.

Religious symbolism was key: Modi invoked *Bharat Mata*, Orbán embedded Christian values in legal frameworks, and Bolsonaro drew from Evangelical-Catholic motifs. These practices reflect the mythologization of the family, in Barthes' terms, transforming sociocultural constructs into sacred truths. The metaphor adapts to local traditions—matriarchal in India, patriarchal in Hungary and Brazil—and varies in institutionalization, with Orbán most effectively embedding it in state structures.

Theoretically, the family functions as an "empty signifier" (Laclau), absorbing diverse demands into a shared symbolic field. Charismatic leadership (Weber) amplifies its emotional appeal, creating familial bonds between leaders and followers. Yet this discourse also legitimizes exclusion and repressive social norms.

This comparative framework becomes particularly evident when analyzing the discourses of Narendra Modi, Viktor Orbán, and Jair Bolsonaro. Although they operate within distinct cultural, religious, and geopolitical settings, their discourses share significant structural similarities. All three leaders construct the nation as a sacred family and position themselves as either the protective patriarch (Orbán and Bolsonaro) or the devoted son (Modi), thereby personalizing political authority through familial metaphors. Religious symbolism plays a central role: Modi invokes *Bharat Mata* (Mother India) rooted in Hindu nationalism; Orbán grounds his discourse in Christian-patriarchal traditions institutionalized in Hungary's constitution; and Bolsonaro merges Evangelical and Catholic references into a God-State-Family triad. However, these discourses also reflect contextual variations. Modi's rhetoric is more matriarchal and civilizational; Orbán's discourse emphasizes demographic survival and anti-liberalism; Bolsonaro's narrative focuses on moral panic and divine election. Despite these differences, each case illustrates how the family metaphor operates as a mythological and emotional device that legitimizes charismatic leadership and conservative socio-political agendas.

Mystical Family Formation offers a novel framework for understanding populism as a cultural and ideological project, not merely a political strategy. While this study focuses on right-

wing cases, future research could test its relevance in left-wing or oppositional populisms. Overall, this concept reveals how the sacralization of the family underpins symbolic authority, populist mobilization, and the reshaping of democratic values.

In this context, the concept of Mystical Family Formation offers a functional analytical tool for examining the multilayered intersections between populist discourse, gender ideology, and charismatic leadership. However, further theoretical refinement and empirical validation are necessary to assess its full explanatory potential. Future research could explore how the mystical family narrative operates in different ideological contexts—such as left-wing populisms or secular nationalisms—or how feminist, ecological, or queer counter-discourses challenge and reconfigure this hegemonic myth. Additionally, investigating how such narratives are reproduced in digital media and online political communication may reveal new dimensions of this phenomenon. Comparative studies conducted across these diverse domains would not only delineate the conceptual boundaries of Mystical Family Formation but also enhance its applicability within broader populism scholarship.

References

- Abouthungary. (2019, February 11). Prime Minister Viktor Orbán’s “State of the Nation” address. *About Hungary*. <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/prime-minister-viktor-orbans-state-of-the-nation-address> (Accessed: 04.05.2025).
- AFP. (2022, September 16). Brazil’s Bolsonaro taps wife to woo Evangelicals, women. *RTL Today*. <https://today.rtl.lu/news/world/a/1966932.html> (Accessed: 24.05.2025).
- Albert, F. (2020). Hungary: Tax exemption for mothers of four or more children. *European Commission, Report 2020/17*. (Accessed: 11.05.2025).
- Amorim, F., and Chaia, V. (2024, June 21). The political fundamentalism of Jair Bolsonaro. *Brasil de Fato*. <https://www.brasildefato.com.br/colunista/observatorio-das-metropoles-nas-eleicoes-de-sao-paulo/2024/06/21/o-fundamentalismo-politico-de-jair-bolsonaro> (Accessed: 07.03.2025).
- Barthes, R. (1972). *Mythologies* (A. Lavers, Trans.). New York: Hill and Wang.
- BBC News. (2015, February 15). Temple to Indian Prime Minister Narendra Modi scrapped. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-31433695> (Accessed: 10.03.2025).
- Beauchamp, Z. (2021, June). How hatred of gay people became a key plank in Hungary’s authoritarian turn. *Vox*. <https://www.vox.com/22547228/hungary-orban-lgbt-law-pedophilia-authoritarian> (Accessed: 11.05.2025).
- Bienvenu, H. (2023, April 29). How Viktor Orbán went from being an ‘agnostic liberal’ to a defender of Christian values. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/en/religions/article/2023/04/29/how-viktor-orban-went-from-being-an-agnostic-liberal-to-a-defender-of-christian-values_6024781_63.html (Accessed: 30.04.2025).
- Bráder, Á. (2025, June 10). Orbán’s fiery speech: Hungary as Europe’s final bastion of Christianity against Brussels. *Hungarian Conservative*. <https://www.hungarianconservative.com/articles/current/orban-france-patriots-speech-hungary-christianity-brussels/> (Accessed: 02.05.2025).
- Buarque, D. (2022, September 19). Brazil: How populist politicians use religion to help them win. *Interesse Nacional*. <https://interessenacional.com.br/portal/brasil-como-politicos-populistas-usam-a-religiao-para-ajuda-los-a-vencer/> (Accessed: 19.02.2025).

- Cabinet Office of the Prime Minister. (2022, May 19). Speech by Prime Minister Viktor Orbán at the opening of CPAC Hungary. *Prime Minister's Office*. <https://2015-2022.miniszerelnok.hu/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-opening-of-cpac-hungary/> (Accessed: 21.03.2025).
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1), 2–16. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>
- Carbone, B. J. L. (2024). An unlikely coalition to defend the nation and banish “gender ideology” from Brazilian schools. *Journal of Lesbian Studies*, 28(3), 400–424. <https://doi.org/10.1080/10894160.2024.2304399>
- Carranza, B., and Rosado-Nunes, M. J. F. (2024). Democracy and the Christian Right in Brazil: Family, Sexualities and Religious Freedom. *Religions*, 15(6), 1–16. <https://doi.org/10.3390/rel15060634>
- CIDOB. (2024). Populism reaches new heights in Narendra Modi's India. *CIDOB*. <https://www.cidob.org/en/publications/populism-reaches-new-heights-narendra-modis-india> (Accessed: 27.04.2025).
- Corrêa, S., and Faulhaber, C. V. (2022). Anti-gender politics during the Covid-19 pandemic in Brazil: Debris of the Bolsonaro era. In S. Corrêa (Ed.), *Anti-gender politics in Latin America in the pandemic context* (pp. 49–92). Sexuality Policy Watch.
- Cunha, M. N. (2023). “Brazil Above Everything. God Above Everyone.” Political-religious fundamentalist expressions in digital media in times of ultra-right populism in Brazil. *International Journal of Communication*, 17, 2841–2863.
- de Sousa Pinto, A. E. (2020, October 26). Brazil joins Egypt, Indonesia, Uganda, Hungary and the USA in a declaration against abortion. *Folha UOL*. <https://www1.folha.uol.com.br/internacional/en/world/2020/10/brazil-joins-egypt-indonesia-uganda-hungary-and-the-usa-in-a-declaration-against-abortion.shtml> (Accessed: 25.05.2025).
- Dunai, M., and Romei, V. (2024, August 19). Why Hungary's lavish family subsidies failed to spur a baby boom. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/3ea257fd-e8ef-4f05-9b89-c9a03ea72af5> (Accessed: 13.05.2025).
- Eatwell, R. (2006). The concept and theory of charismatic leadership. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 7(2), 141–156. <https://doi.org/10.1080/14690760600642156>
- Economic Times. (2022, December 30). ‘A symbol of a selfless Karmayogi.’ PM Modi pens emotional tribute to late mother Hiraben; Kangana Ranaut, Akshay Kumar offer condolences. *The Economic Times*. <https://economictimes.indiatimes.com/magazines/panache/pm-modis-mother-heeraben-passes-away-at-100-kangana-ranaut-akshay-kumar-offer-condolences/articleshow/96614693.cms?from=mdr> (Accessed: 23.04.2025).
- Fairclough, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* (2nd ed.). London and New York: Routledge.
- Graff, A., and Korolczuk, E. (2022). *Anti-Gender Politics in the Populist Moment*. London: Routledge.
- Graff, A., et al. (2019). Introduction: Gender and the rise of the global right. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 44(3), 541–560. <https://doi.org/10.1086/701152>
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks* (Q. Hoare and G. Nowell Smith, Eds. and Trans.). London: Lawrence and Wishart.

- Halmai, G. (2018, June 29). Fidesz and faith: Ethno-nationalism in Hungary. *Verfassungsblog*. <https://verfassungsblog.de/fidesz-and-faith-ethno-nationalism-in-hungary> (Accessed: 30.04.2025).
- Howarth, D. (2000). *Discourse*. Buckingham: Open University Press.
- Human Rights Watch. (2020). Brazil: Events of 2019. <https://www.hrw.org/world-report/2020/country-chapters/brazil> (Accessed: 24.05.2025).
- Human Rights Watch. (2022, May 12). “I became scared, this was their goal”: Efforts to ban gender and sexuality education in Brazil. *Human Rights Watch*. <https://www.hrw.org/report/2022/05/12/i-became-scared-was-their-goal/efforts-ban-gender-and-sexuality-education-brazil> (Accessed: 21.05.2025).
- Hunter, W., and Power, T. J. (2019). Bolsonaro and Brazil’s illiberal backlash. *Journal of Democracy*, 30(1), 68–82. <https://doi.org/10.1353/jod.2019.0005>
- Iamamoto, S. A. S., et al. (2023). Brazilian far-right neoliberal nationalism: Family, anti-communism and the myth of racial democracy. *Globalizations*, 20(5), 782–798. <https://doi.org/10.1080/14747731.2021.1991745>
- ISD Global. (2023, June 21). Hindutva – Hindu nationalism explainer. *ISD Global*. <https://www.isdglobal.org/explainers/hindutva-hindu-nationalism/> (Accessed: 25.04.2025).
- Jaffrelot, C. (2021). *Modi’s India: Hindu Nationalism and the Rise of Ethnic Democracy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kafkadesk. (2020). Hungary rejects Istanbul Convention on gender equality and women’s rights. <https://kafkadesk.org/2020/05/07/hungary-rejects-istanbul-convention-on-gender-equality-and-womens-rights/> (Accessed: 16.05.2025).
- Kantola, J., and Lombardo, E. (2017). *Gender and Political Analysis*. London: Palgrave Macmillan.
- Kaul, N. (2017). Rise of the political right in India: Hindutva-development mix, Modi myth, and dualities. *Journal of Labor and Society*, 20(4), 523–548. <https://dx.doi.org/10.1111/wusa.12318>
- Kleinfeld, R. (2023). *How Does Business Fare Under Populism?* Massachusetts: Carnegie Endowment for International Peace. (Working Paper).
- Kováts, E. (2017). The emergence of powerful anti-gender movements in Europe and the crisis of liberal democracy. In M. Köttig, R. Bitzan and A. Petö (Eds.), *Gender and Far Right Politics in Europe* (pp. 175–189). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43533-6_12
- Kuhar, R., and Paternotte, D. (Eds.). (2017). *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing Against Equality*. London: Rowman and Littlefield.
- Kumar, G. (2023). Catalyzing gender equality: A comprehensive evaluation of the Beti Bachao, Beti Padhao policy in India. *Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 6(11), 19–24. <https://doi.org/10.2018/SS/202311004>
- Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.
- Laclau, E., and Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Landrin, S. (2024, June 3). From the humble tea seller to the religious leader, Narendra Modi’s transformations to win over the Indians. *Le Monde*. <https://www.lemonde.fr/en/international/article/2024/06/03/from-the-humble-tea-seller-to->

- [the-religious-leader-narendra-modi-s-transformations-to-win-over-the-indians 6673542_4.html](#) (Accessed: 23.03.2025).
- Machin, D., and Mayr, A. (2012). *How to Do Critical Discourse Analysis: A Multimodal Introduction*. London: Sage.
- Mambrol, N. (2016, March 21). Roland Barthes' concept of mythologies. *Literariness*. <https://literariness.org/2016/03/21/roland-barthes-concept-of-mythologies/> (Accessed: 17.03.2025).
- Martuscelli, C. (2023, September 11). The populist right wants you to make more babies. The question is how. *Politico Europe*. <https://www.politico.eu/article/eu-populist-right-want-you-make-more-babies-viktor-orban/> (Accessed: 11.05.2025).
- Mehta, N. (2025). *The New BJP: Modi and the Making of the World's Largest Political Party*. New York: Routledge.
- Meyerfeldt, B. (2024, July 6). The Bolsonaro experience in Brazil has shown that the victory of the far right is never trivial. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2024/07/06/the-bolsonaro-experience-in-brazil-has-shown-that-the-victory-of-the-far-right-is-never-trivial 6676881_23.html (Accessed: 12.04.2025).
- Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*. Stanford: Stanford University Press.
- Mohan, D., and Bhayana, S. (2023, June 2). Big talk, small action: Modi govt's work on women's empowerment in the last 9 years. *The Wire*. <https://thewire.in/women/big-talk-small-action-modi-govts-work-on-womens-empowerment-in-the-last-9-years> (Accessed: 29.04.2025).
- Monteiro, T., and Vashishth, A. (2022). From gender discrimination to gender empowerment: Critical examination of Beti Bachao Beti Padhao Scheme (1st ed., pp. 108–115). Noble Science Press. <https://doi.org/10.52458/9789391842680.nsp2022.eb.asu.ch13>
- Moreira, V. (2023). Gendering populism: The rise of right-wing populism and anti-gender politics in Brazil. In A. Brysk (Ed.), *Populism and Human Rights in a Turbulent Era* (pp. 148–165). UK and USA: Edward Elgar Publishing.
- Mudde, C., and Kaltwasser, C. R. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- NDTV. (2022, December 30). PM Modi's mother Heeraben dies at 99: "In Maa, I've always felt...". <https://www.ndtv.com/india-news/pm-narendra-modis-mother-heeraben-mother-dies-in-maa-ive-always-felt-pm-modis-tribute-to-his-mother-3649585> (Accessed: 22.04.2025).
- Panizza, F. (Ed.). (2005). *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Pappas, T. S. (2019). *Populism and Liberal Democracy: A Comparative and Theoretical Analysis*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Pathi, K., and Saaliq, S. (2024, April 18). Once a fringe Indian ideology, Hindu nationalism is now mainstream, thanks to Modi's decade in power. *AP News*. <https://apnews.com/article/india-election-narendra-modi-hindu-nationalism-rss-79c30c8ae750a9c037d86b9e2c1b640c> (Accessed: 03.04.2025).
- Perintfalvi, R., and Voges, K. (2024). Hungary under Viktor Orbán: "Illiberal Christian Democracy" and the instrumentalisation of religious freedom. In B. Hirschberger and K.

- Voges (Eds.), *Religious Freedom and Populism* (pp. 53–66). <https://doi.org/10.1515/9783839468272-005>
- Phillips, T., and Phillips, D. (2018, October 29). Jair Bolsonaro declared Brazil's next president. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/28/jair-bolsonaro-wins-brazil-presidential-election> (Accessed: 19.05.2025).
- Pontes-Ribeiro, D. H. (2021). Estudo Semiótico do Slogan da Campanha Bolsonarista: Brasil Acima de Tudo, Deus Acima de Todos. *Revista Ibero- Americana de Humanidades, Ciências e Educação- REASE*, 7(6), 843–872. <https://doi.org/10.51891/rease.v7i6.1437>
- Pooler, M. (2022, August 17). Bolsonaro relies on Brazil's evangelical Christians to revive re-election bid. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/bb405efc-3d0d-4980-9baf-e1e4388ac324> (Accessed: 22.05.2025).
- Population Matters. (2025, January 17). Viktor Orbán's Hungary: The erosion of reproductive rights. *Population Matters*. <https://populationmatters.org/news/2025/01/viktor-orban-hungary-the-erosion-of-reproductive-rights> (Accessed: 13.05.2025).
- Povedák, I. (2014). One from us, one for us: Viktor Orbán in vernacular politics. In I. Povedák (Ed.), *Heroes and Celebrities in Central and Eastern Europe* (pp. 153–171). Hungarian National Research Fund (OTKA).
- Reuters. (2024, February 13). Hungary abuse scandal threatens Viktor Orbán's family values platform. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/hungary-abuse-scandal-threatens-viktor-orbans-family-values-platform-2024-02-13/> (Accessed: 14.02.2025).
- Santos, G. S., and Pereira, A. M. (2021). Mobilizações em rede, territorialidades episódicas e identidades flutuantes: reflexões sobre o movimento #EleNão. *Humanidades and Inovação*, 8(44), 379–388. <https://revista.unitins.br/index.php/humanidadeseinovacao/article/view/3118>
- Sharma, D. (2024, June 5). The psychology of Hindu nationalism: How to make sense of Narendra Modi's cultural archetypes. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/ca/blog/leaders-in-the-making/202406/the-psychology-of-hindu-nationalism> (Accessed: 20.02.2025).
- Sharma, J., and Destradi, S. (2019). Populism and foreign policy: The case of India. *Foreign Policy Analysis*, 15(2), 283–301. <https://doi.org/10.1093/fpa/ory010>
- Singh, P., and Parihar, G. K. (2023). The Hindutva brand of populist politics and the women question. *Political Studies Review*, 22(1), 138–155. <https://doi.org/10.1177/14789299221146695>
- Smith, D. (2022, August 4). Orbán urges Christian nationalists in Europe and US to 'unite forces' at CPAC. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2022/aug/04/viktor-orban-cpac-speech> (Accessed: 15.05.2025).
- Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95–110. <https://doi.org/10.1080/13569310701822289>
- Tamaki, E. R., et al. (2021). The Symbolic Construction of a Messiah: Jair Bolsonaro's Public, Christian Discourse. In: Feldman, O. (Ed.), *When Politicians Talk* (73-89). Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-16-3579-3_5
- Than, K. (2024, February 13). Hungary abuse scandal threatens Viktor Orbán's 'family values' platform. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/hungary-abuse-scandal-threatens-viktor-orbans-family-values-platform-2024-02-13/> (Accessed: 15.05.2025).
- The European Conservative. (2022). Speech by Prime Minister Viktor Orbán at the opening of CPAC Hungary conference [Commentary]. *The European Conservative*.

<https://europeanconservative.com/articles/commentary/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-opening-of-cpac-hungary> (Accessed: 02.05.2025).

- Tormey, S. (2015). *The End of Representative Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Tucker, R. C. (1968). The theory of charismatic leadership. *Philosophers and Kings: Studies in Leadership*, 97(3), 731–756. <https://www.jstor.org/stable/20023840>
- Tuli, R. (2022, June 14). PM Modi’s charisma and a golden era of history in making. *India Today*. <https://www.indiatoday.in/opinion-columns/story/pm-narendra-modi-charisma-golden-era-of-history-1961871-2022-06-13> (Accessed: 30.04.2025).
- Vasudeva, F. (2025). Political deification and religious populism in Modi’s India. *Populism*, 8(1), 133–160. <https://doi.org/10.1163/25888072-bja10073>
- Verloo, M. (2018). Gender knowledge and opposition to the feminist project: Extreme-right populist parties in the Netherlands. *Politics & Governance*, 6(3), 20–30. <https://doi.org/10.17645/pag.v6i3.1456>
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (G. Roth and C. Wittich, Eds.). Berkeley: University of California Press.
- Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage.
- Zerofsky, E. (2019, January 7). Viktor Orbán’s far-right vision for Europe [Letter from Hungary]. *The New Yorker*. <https://www.newyorker.com/magazine/2019/01/14/viktor-orbans-far-right-vision-for-europe> (Accessed: 06.05.2025).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Doğal Birlikten Ahlaki Kuruma: Rousseau ve Hegel’de Aile Kavramı

From Natural Unity to Ethical Institution: The Concept of Family in Rousseau and Hegel

Doç. Dr. Mustafa KAYA ¹

Öz

Bu çalışmada ele alacağımız Jean-Jacques Rousseau ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel, modern felsefe tarihinde aileye dair derinlikli ama birbirinden farklı yaklaşımlar geliştirmiş iki önemli düşünürdür. Her iki filozof da aileyi birey ile toplum arasındaki aracı bir kurum olarak görür. Ancak ailenin işlevi, doğası ve sınırları konusundaki yaklaşımları hem ontolojik hem normatif düzeyde ciddi farklılıklar taşır. Rousseau’nun siyaset felsefesi, birey ile toplum arasındaki ilişkiyi özgürlük, erdem ve eğitim eksenlerinde ele alır. Bu çerçevede *Ekonomi Politik*’te aile kavramı hem siyasal otoritenin doğasını anlamak hem de yurttaşın oluşum sürecini kavramak açısından kilit bir öneme sahiptir. Rousseau’nun aileye dair düşünceleri, *Toplum Sözleşmesi* ve *Emile* gibi sonraki eserlerinde daha sistemli biçimde işlenir ve aile, bireyin toplumsal yaşamla olan bağının kurucu unsuru olarak ön plana çıkar. Hegel ise *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserinde aileyi, “etik yaşam”ın (*Sittlichkeit*) üç temel aşamasından ilki olarak tanımlar. Aile, bireyin soyut öznel özgürlükten somut evrensel özgürlüğe geçiş yaptığı sürecin ilk adımıdır. Sevgi ile görev duygusunun birleşimi olarak kurulan ailede birey, kendini başkasıyla olan birliğinde gerçekleştirir. Bu yönüyle aile, özgürlüğün ilk somut biçimi ve devletin etik yapısının ön koşuludur. Bu çalışmanın amacı, Rousseau ve Hegel’in aile anlayışlarını karşılaştırmalı olarak inceleyerek, doğal birlikten etik bir kuruma dönüşen aile kavrayışının nasıl şekillendiğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Rousseau, Hegel, aile, anne-baba, çocuk, eğitim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Jean-Jacques Rousseau and Georg Wilhelm Friedrich Hegel, whom we will discuss in this study, are two significant thinkers who developed profound yet distinct approaches to the family in modern philosophy. Both philosophers view the family as an intermediary institution between the individual and society. However, their approaches to the function, nature, and limits of the family differ significantly at both the ontological and normative levels. Rousseau’s political philosophy addresses the relationship between the individual and society in terms of freedom, virtue, and education. In this context, the concept of family in *Political Economy* is of key importance in understanding both the nature of political authority and the process of citizen formation. Rousseau’s thoughts on the family are dealt with more systematically in his later works, such as *The Social Contract* and *Emile*, and the family is highlighted as the founding element of the individual’s connection to social life. Hegel, on the other hand, defines the family as the first of the three fundamental stages of ‘moral life’ (*Sittlichkeit*) in his work *Elements of the Philosophy of Right*. The family is the first step in the process by which the individual transitions from abstract subjective freedom to concrete universal freedom. In the family, which is established as a combination of love and a sense of duty, the individual realizes themselves in their union with another. In this sense, the family is the first concrete form of freedom and a prerequisite for the ethical structure of the state. This study aims to examine Rousseau and Hegel’s understandings of the family in a comparative manner and to reveal how the concept of the family, which has transformed from a natural union into an ethical institution, has taken shape.

Keywords: Rousseau, Hegel, family, parents, child, education

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, mustafakaya1976@gmail.com

Paper Type: Research

Giriş

Aile, insanlık tarihinin en eski ve en temel toplumsal birimlerinden biri olarak, yalnızca antropoloji, teoloji ya da sosyolojinin değil, aynı zamanda felsefi düşüncenin de temel kavramlarından biri olmuştur. Platon’dan Aristoteles’e, Augustinus’tan Aquinas’a, Rousseau’dan Hegel’e kadar pek çok filozof, aileyi doğa, ahlak, özgürlük, otorite ve toplum gibi temel felsefi kavramlarla ilişkilendirmiştir. Antik düşüncede aile, doğal bir birlik olarak kabul edilirken; modern düşüncede, özellikle toplumsal sözleşme teorileri bağlamında, aile çoğu zaman siyasal iktidarın kökeni ve sınırlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Bu çalışmada ele alacağımız Jean-Jacques Rousseau ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel, modern felsefe tarihinde aileye dair derinlikli ama birbirinden farklı yaklaşımlar geliştirmiş iki önemli düşünürdür. Her iki filozof da aileyi birey ile toplum arasındaki aracı bir kurum olarak görür. Ancak ailenin işlevi, doğası ve sınırları konusundaki yaklaşımları hem ontolojik hem normatif düzeyde ciddi farklılıklar taşır.

Rousseau’nun düşünsel çabasında temel amaç, toplumdaki eşitsizliği doğuran gelişim çizgisine karşı direnç mekanizmaları inşa etmek ve yeni toplumsal düzeni bir sözleşmeye dayandırarak meşrulaştırmaktır. Bu sözleşme çerçevesinde artık bir devlet yapılanmasından söz etmek mümkündür. Bu bağlamda Rousseau’nun, toplumsal düzen içerisinde aileyi nasıl konumlandığına dair değerlendirmesi önem arz etmektedir.

Rousseau’nun siyaset ve eğitim felsefesi, bireyin özgürlüğü ile toplumsal düzen arasındaki gerilimi anlamaya yönelik derin bir çaba barındırır. Bu çabanın merkezinde yer alan kavramlardan biri ise ailedir. Rousseau için aile, yalnızca bireyin doğumuyla içine girdiği doğal bir birlik değil, aynı zamanda özgürlüğün, ahlakın ve siyasal meşruiyetin temellerinin atıldığı bir ilk alandır. Bireyin toplumsal yaşama hazırlanmasında ve yurttaşlık erdemlerinin içselleştirilmesinde, aile vazgeçilmez bir eğitim ve karakter biçimlendirme ortamı sunar. Bu çerçevede *Ekonomi Politik*’te aile kavramı hem siyasal otoritenin doğasını anlamak hem de yurttaşın oluşum sürecini kavramak açısından kilit bir öneme sahipken *Toplum Sözleşmesi* ve *Emile* gibi sonraki eserlerinde daha sistemli biçimde işlenir ve aile hem siyasal toplumun bir metaforu hem de bireysel eğitimin ahlaki ve zihinsel temeli olarak tekrar tekrar karşımıza çıkar.

Hegel ise aileyi, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı yapıtında “etik yaşamın” (*Sittlichkeit*) üç temel basamağından ilki olarak konumlandırır. Aile, bireyin soyut öznel özgürlüğünden, somut evrensel özgürlüğe doğru ilerlediği tarihsel ve mantıksal bir sürecin başlangıcıdır. Hegel için aile, sevgi ve görev duygusunun bir sentezi olarak kurulur; burada birey kendini yalnızca kendisi olarak değil, başkasıyla olan birliğinde gerçekleştirir. Bu yönüyle aile, özgürlüğün ilk somut biçimidir ve devletin etik yapısının öncül koşuludur.

Bu çalışmanın amacı, Rousseau ve Hegel’in aile kavramına dair düşüncelerini karşılaştırmalı olarak incelemek ve doğal birlik, ahlaki eğitim ve siyasal meşruiyet gibi temel kavramlar aracılığıyla her iki düşünürün felsefelerinde aile kurumuna nasıl bir yer verdiklerini ortaya koymaktır. Bu karşılaştırma sayesinde, doğallığa dayalı bir toplumsal birim olarak aileden, etik bir kurum olarak yapılandırılmış aile anlayışına geçiş süreci görünür kılınacaktır.

Bu çalışmada literatür taraması ve doküman analizi yöntemleri esas alınmıştır. Doküman analizi; konuya ilişkin kaynakların tespiti, incelenmesi, not edilmesi ve değerlendirilmesi gibi aşamaları içeren sistematik bir süreci kapsamaktadır. Bu doğrultuda hem birincil (klasik) hem de ikincil (modern) kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışma, belirli bir ana tema etrafında yapılandırılmış ve ilgili alt başlıklar altında sistematik bir biçimde sunulmuştur. Metnin dili, akademik yazım kurallarına uygun şekilde kurgulanmış; öznel değerlendirmelerden uzak durulmuştur. Kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda yapılan analiz ve çıkarımlar, ilgili

bölümlerde aktarılmış; genel değerlendirmeler ise sonuç kısmında tartışılarak çalışmaya son verilmiştir.

1. Rousseau’da Doğal Bir Kurum Olarak Aile

Jean-Jacques Rousseau, toplumsallaşan bireylerin bir toplum sözleşmesi temelinde siyasal bir birliğe ulaşmasında aile kurumuna merkezi bir rol atfeder. Onun düşüncesinde aile, yalnızca doğal bir birlik olarak değil, aynı zamanda siyasal topluluğun temelini oluşturan ilk model olarak değerlendirilir. Onun metinleri, yalnızca siyaset felsefesi açısından değil, aynı zamanda aile yapısının çözümlenmesine imkân tanıyan pedagojik ve ahlaki yaklaşımlar bakımından da zengin bir içeriğe sahiptir. Onun eserlerinde aile, bireyin toplumsallaşma süreciyle doğrudan ilişkili olarak ele alınırken, bu süreç eğitimin ve ahlaki gelişimin temel zemini olarak kurgulanır.

Rousseau’da aile hem bireysel gelişimin hem de siyasal yapının temelidir. *Ekonomi Politik Üzerine Söylev*’de aile, doğaya dayalı bir otorite modelidir; *Toplum Sözleşmesi*’nde siyasal meşruiyetin sınırlarını gösteren bir metafor; *Emile ya da Eğitim Üzerine*’de ise özgür yurttaşın yetiştiği ilk eğitim alanıdır. Bu bağlamda Rousseau’ya göre bütün toplumların en eskisi ve tek doğal olanı aile topluluğudur. Burada çocuklar bakılmak, korunmak gereksiniminde oldukları sürece babaya bağlı kalırlar. Bu gereksinim ortadan kalkınca doğal bağ da çözülür. Babanın sözünden çıkmamak zorunluluğundan kurtulan çocuklar, çocuklara bakma yükünü sırtından atan baba, hep birden bağımsızlığa kavuşurlar. Yine de bir arada kalırlarsa, artık doğanın zoruyla değil, kendi istekleriyle kalıyorlar demektir. Ailenin kendisi de ancak bir sözleşme ile varlığını sürdürür (Rousseau, 2020, s. 57-58).

İnsanın uyması gereken ilk yasa, varlığını korumak; yapması gereken ilk şey de kendine borçlu olduğu özeni göstermektir. İnsan kendini bilecek çağa gelir gelmez, nefsinin korumaya yarayan araçlara değer biçmede tek söz sahibi olduğu için, sonunda kendi kendinin efendisi olur. Bu nedenle Rousseau için aile, politik toplumların ilk örneği olarak görülebilir. Bu toplumlarda baş bir baba, halk da çocuklar gibidir; hepsi de eşit ve özgür doğdukları için, özgürlüklerinden ancak çıkarları uğrunda vazgeçerler. Aradaki bütün ayrılık şudur: Ailede babanın çocuklarına olan sevgisi onlara gösterdiği özeni karşılar; devletteyse, devlet başkanının kendi halkına beslemediği bu sevginin yerini hükmetmek zevki alır (Rousseau, 2020, s. 58).

Rousseau, çocukların özgür ve insan olarak doğduklarını, özgürlüklerinin kendilerine ait olduğunu ve hiç kimsenin bu özgürlüğü kullanmaya hakkı olmadığını vurgular. Ancak çocuklar iyiyi kötüden ayıracak yaşa gelene kadar, babanın onları korumak ve refahlarını sağlamak amacıyla onlar adına belirli kurallar koyabileceğini ifade eder. Bununla birlikte, bu özgürlüğün kayıtsız şartsız veya geri dönülemez bir şekilde başkasına devredilemeyeceğini belirtir. Çünkü böyle bir devir, doğanın amaçlarına aykırı olduğu gibi, aynı zamanda baba haklarını da aşan bir eylem olur (Rousseau, 2020, s. 62).

Ekonomi Politik’te de Rousseau, benzer bir şekilde aileyi “doğal bir toplum” biçiminde tanımlar. Baba ile çocuklar arasındaki ilişki, otoriteye dayalıdır; fakat bu otorite sevgi ve karşılıklı bağımlılıkla sınırlıdır. Çocuk büyüyüp akıl ve özgürlük sahibi olduğunda babanın otoritesi meşruluğunu yitirir. Bu görüş, Rousseau’nun otorite anlayışında doğallık, geçicilik ve özgürlük gibi kavramların nasıl iç içe geçtiğini gösterir. Ailedeki bu “doğal egemenlik” anlayışı, Hobbes’un mutlak otorite savunusuna doğrudan bir eleştiri niteliğindedir.

Rousseau, özellikle kadınların toplum içindeki konumuna dair yazılarında, aile kurumunun yurttaşlık eğitimi ve ahlaki birliğin inşası açısından taşıdığı önemi vurgular. Örneğin, toplumun ahlaki dokusunun korunmasında kadına biçtiği rolü şu ifadelerle açıklar:

Sevimli, masum egemenliğinizle, usulca sokulan zekânızla, devlet içinde kanunların sevilmesini, yurttaşlar arasında duygu birliğini devamlı olarak sürdürmek; ayrı ayrı aileleri mutlu evliliklerle birleştirmek; vereceğiniz derslerle, tutumunuzdaki alçak gönüllü

zarafetle, gençlerimizin başka diyarlardan getirdikleri sapıklıkları düzeltmek sizin elinizdedir (Rousseau, 2018, s. 77).

Bu noktada, aileyi oluşturan bireylerin -özellikle anne ve babanın- rollerine dair Rousseau’nun bakışı belirginleşir. Aile ve evlilik kurumunu ahlaki ve siyasal bir temele oturturken, kadın ve erkek arasındaki farkı “doğal durum”la temellendirir. Ona göre, ailede yetke tek bir elde toplanmalı; bu da doğa gereği babaya ait olmalıdır:

Nesnelerin doğasından çıkarılan birçok nedenle, ailede buyruk verenin baba olması gerekir. İlk olarak yetke baba ile ana arasında eşit paylaşılmış olmamalıdır; aksine, yönetimin tek olması ve fikir ayrılıklarında kesin kararı verecek ağırlıklı bir oy bulunması gereklidir. İkinci olarak kadına özgü sıkıntılar ne kadar hafif sayılmak istenirse istensin, bunlar her zaman onun yaşamında etkinlik gösteremediği bir ara dönem bulunmasına neden olduklarından, bu özellik onu söz konusu öncelikli konumdan dışlamak için yeterlidir; zira terazi tam dengede olduğunda, bir saman çöpü bile bu dengeyi bozmaya yeter. Bundan başka, kocanın karısının hal ve gidişi üzerinde denetleme yetkisi olmalıdır; çünkü evlatlığa kabul etmek ve beslemek zorunda olduğu çocukların başkalarından olmadığından emin olmak onun için önemlidir. Korkacak böyle bir şeyi olmayan kadınsa kocasının üzerinde aynı yetkiye sahip değildir. Üçüncü olarak, çocuklar, önce zorunluluk, sonra da minnettarlık dürtüsüyle babaya itaat etmelidirler; yaşamlarının bir yarısı boyunca ihtiyaçlarının ondan karşıladıktan sonra, öteki yarısını da onunkileri karşılamaya hasretmelidirler (Rousseau, 2013, s. 8).

Bu anlayışa yönelik eleştirel bir tutum geliştiren filozoflardan biri ise Sarah Kofman’dır. Kofman, Rousseau’nun kadın ve erkek arasındaki ayrımı doğallaştırmasını sorgular. Kadınların kamusal yaşamdan dışlanması ve özel alana hapsedilmesinin, “doğal” olduğu iddia edilen bir farklılıkla gerekçelendirilmesini problemli bulur. Ona göre Rousseau’nun yaklaşımı, ahlaki düzenin kadınların özgürlüğünü kısıtlamak pahasına sağlandığını ima eder. Bu bağlamda Kofman şöyle der:

Kadınların eve kapatılmasını ve izolasyonunu dayatan bu doğal ve uzlaşım sal maksimler, deneyimle iki biçimde doğrulanır: Kadınların özgür olduğu toplumlarda ahlaki yozlaşma artmış, tersine ahlaki düzenin sağlandığı toplumlarda ise kadınlar sınırlandırılmış ve erkeklerden ayrılmıştır. Cinsiyetler arasındaki bu ayrım hem haz hem de birlik için zorunlu görülür. Gerçekte, ayrımın olmadığı hiçbir birlik yoktur (Kofman, 2012, s. 144).

Bu karşıt bakışlar, Rousseau’nun aileye biçtiği kurucu rolün ardında yatan cinsiyet temelli hiyerarşiyi ve bu hiyerarşinin hem etik hem siyasal sonuçlarını sorgulamaya imkân verir.

Rousseau, kadınların temel işlevini çocuk doğurmak ve onları yetiştirmekle sınırlar; bu bakış açısıyla aileyi, kadının bedeni üzerinde kurulan denetim düzeniyle ve toplumsal güvenlik ile refah sistemlerinin bir parçası olarak değerlendirir. Ona göre aile içindeki bireylerin rolleri doğuştan belirlenmiş ve doğal düzenin zorunlu bir uzantısıdır. Bu anlayış, toplumsal cinsiyet rollerini sabitleyen ve aile yapısını biyolojik temellere dayandıran bir çerçeve sunar:

Bir arada yaşama alışkanlığı insanların tanıdığı ilk yumuşak, tatlı duyguları, karı-koca aşkını, ana-baba sevgisini meydana getirdi. Her aile, karşılıklı bağlılık ile özgürlük biricik bağları olduğu ölçüde, küçük bir toplum haline geldi; iki cinsin o zamana kadar bir olan hayat tarzı arasındaki ilk ayrım o zaman meydana çıktı. Kadınlar daha çok evde oturup kulübeyi ve çocukları beklemeye alıştılar. Erkekler ise ortak ihtiyaçların peşinde koşar oldular. İki cins böylece, biraz daha yumuşak bir hayatla, yirticiliklerinden ve güçlerinden bir şeyler kaybetmeye de başladılar (Rousseau, 2018, ss. 138-139).

Rousseau’nun erkeklığe dair çizdiği çerçevede en dikkat çekici unsur, erkeğin kadına kıyasla kamusal alanda daha fazla yer alabilmesidir. Erkek, tüm insanlığın temsilcisi konumundadır; zira yalnızca erkek, özgür iradesini kullanma kapasitesine ve kendine egemen olma yetisine sahiptir. Bu nedenle kadın, kamusal yaşamdan dışlanmalı ve tüm varlığını ev içi görevlerine adanmalıdır (Canbulut, 2018, s. 492). Nitekim Rousseau, *Emile* adlı eserinde annenin

aile içindeki asli konumunu vurgulayarak, çocuğun erken dönem eğitim sorumluluğunu da büyük ölçüde ona tevdi eder.

Rousseau, eğitimin en köklü ve etkili aşamasının, insan yaşamının en erken dönemlerinde başladığını belirtir. Bu ilk evre, doğal bir zorunluluk olarak kadınların sorumluluğuna verilmelidir. Doğa, eğer bu hayati görevi erkeklerle yüklemek isteseydi, onlara da çocukları emzirmeye ve bakmaya uygun bedensel donanımı kazandırır. Bu nedenle Rousseau, eğitim üzerine kaleme alınan her çalışmanın öncelikle kadınlara, özellikle de annelere seslenmesi gerektiğini savunur. Çünkü çocukların gelişiminde en etkili ve en sürekli yönlendirmeyi anneler sağlar. Anne, çocuğun fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarına karşı daha duyarlıdır; onun üzerindeki etkisi hem daha derin hem de daha kalıcıdır. Dahası, eğitim sürecinin olumlu ya da olumsuz sonuçlarını en doğrudan hissedecek olan da annedir. Zira bir çocuğun karakteri ve geleceği büyük ölçüde, annesinin onu nasıl yetiştirdiğine bağlıdır. Bu bağlamda Rousseau, aile içinde annenin konumunu babaya kıyasla daha belirgin ve merkezi olarak değerlendirir. Annelik görevi, sadece bir bakım rolü değil; aynı zamanda yoğun bir sorumluluk ve derin bir sevgi ilişkisidir. Yine annelik, yalnızca biyolojik bir durum değil, derin bir anlam ve toplumsal sorumluluk taşıyan bir kimliktir. Çünkü anne, yalnızca fiziksel olarak çocuğu dünyaya getirmekle kalmaz; aynı zamanda kendi benliğini geri plana atarak çocuğun mutluluğunu önceleyen bir yaşam sürer (Rousseau, 2009, ss. 107-108). İşte bu anlayışla Rousseau, *Emile*'de doğrudan anneye seslenir:

Sana sesleniyorum, anayoldan ayrılıp da yeni yetişen o fidanı insan düşüncelerinin çarpmasından korumasını bilmiş sevecen ve ileriye gören anne! O genç bitkiyi ölmeden önce yetiştir, sula: Meyveleri bir gün sana büyük mutluluk verecektir. Çocuğunun ruhunun çevresinde erkenden bir duvar oluştur; bir başkası çevresini belirtebilir, ama oraya o engeli yalnızca sen koyabilirsin (Rousseau, 2009, s. 107).

Aile kurumuna bakıldığında, Rousseau'nun erkek ve kadın arasında kurduğu hiyerarşik yapı, baba figüründe yeniden üretilir. Baba, ev içindeki otoritenin taşıyıcısıdır; anneye yönelik tutumu çoğu zaman buyurgan ve yönlendirici niteliktedir. Ancak baba ile çocuk arasındaki ilişki farklı bir zeminde değerlendirilir. Rousseau, baba-çocuk ilişkisinin bir egemenlik ilişkisine dönüşmemesi gerektiğini savunur. Çocuğun gelişimi, onun özgür birey olabilme potansiyelini koruyacak biçimde yönlendirilmelidir. Bu bağlamda baba, yalnızca otorite figürü değil, aynı zamanda çocuğun özgürleşme sürecinden sorumlu bir rehber konumundadır.

Doğa kanunu gereği baba, sadece yardımcı oğlu için gerekli olduğu sürece çocuğun efendisidir; bu dönem geçtikten sonra eşit hale gelirler; o zaman babadan tamamen bağımsız olan oğul babaya baş eğmez, sadece saygı borçlu olur; çünkü şükran duygusu yerine getirilmesi gereken bir borçtur ama istenebilecek bir hak değildir (Rousseau, 2018, s. 160).

Bu anlayış, Rousseau'nun politika felsefesiyle de paralellik gösterir. Toplum sözleşmesi kuramında olduğu gibi, aile içinde de özgürlük ve otorite arasındaki denge temel bir mesele olarak karşımıza çıkar. Ancak burada dikkat çeken çelişki, kamusal alanda özgürlüğü yücelten Rousseau'nun, özel alanda -özellikle kadınlar söz konusu olduğunda- bu özgürlüğü ciddi biçimde sınırlamasıdır.

Rousseau'nun aileye dair bu çok katmanlı yaklaşımı, birey-toplum ilişkisine getirdiği özgün çözümlemenin de bir yansımasıdır. Aile, doğal bağlarla kurulmuş olsa da bireyi toplumun zorunluluklarına hazırlayan bir geçiş evresidir. Rousseau'ya göre ancak bu geçiş doğru bir eğitim ve özgürlük anlayışıyla sağlandığında hem erdemli bireyler hem de meşru bir siyasal toplum mümkün olabilir.

Rousseau, *Ekonomi Politik*'te siyasal ekonomiyi yalnızca servet yönetimiyle değil, toplumsal ilişkilerin ve ahlaki değerlerin düzenlenmesiyle birlikte ele alır. Bu bağlamda aile, Rousseau'nun siyasal düşüncesinde hem bireyin ilk eğitildiği alan hem de siyasal toplumun bir mikro modeli olarak özel bir yer tutar.

Rousseau, aileyi doğallık içinde oluşan ilk birlik ve siyasal toplumun ilk örneği olarak görür. Ona göre aile, tıpkı bir devlet gibi otorite ile itaate dayalı ilişkilerden oluşur. Ancak bu ilişkiler doğal ve gönüllülük temelinde kurulmuştur. Baba, çocuklar büyüyene kadar onların rehberi ve koruyucusudur. Bu süre boyunca aile içinde bir tür doğal egemenlik ilişkisi vardır. Fakat çocuklar özgür bireyler haline geldiğinde, bu egemenliğin meşruiyeti ortadan kalkar. Rousseau burada, Hobbesçu bir mutlakiyet anlayışını reddeder; çünkü onun için meşru egemenlik, bireylerin özgür iradesine dayanmak zorundadır. Rousseau, ailedeki otorite ilişkisini, devletin yurttaş üzerindeki otoritesinin bir temsili olarak görse de bu benzerliğin mutlak olmadığını da vurgular. Devlet, doğa durumundaki özgür bireylerin ortak iradeyle bir araya gelerek oluşturduğu yapay bir birliktir. Buna karşın aile, biyolojik ve doğal bir birliktir. Dolayısıyla Rousseau, ailedeki ilişkilerin sevgiye, yakınlığa ve karşılıklı bağımlılığa dayandığını, bu yönüyle devletin daha mekanik işleyişinden ayrıldığını belirtir.

Rousseau, çocuğun aile içindeki otorite yapıları nedeniyle doğal durumundan kaynaklanan özgürlüğünü yitirmemesi gerektiğini savunur.² Ona göre çocuğun eğitimi, yalnızca toplumsal kurallara boyun eğmeyi değil, aynı zamanda ahlaki özgürlüğü içselleştirmeyi amaçlamalıdır. Bu anlayış, Rousseau’nun *Emile ya da Eğitim Üzerine* adlı eserinde somutlaşır. *Emile*, yalnızca bir çocuk eğitimi kılavuzu olmaktan öte, aile içindeki birey rollerinin nasıl kurgulandığını ve bu rollerin hangi idealler temelinde şekillendiğini ortaya koyan kuramsal bir metindir. Dolayısıyla *Emile*’e dair yapılacak dikkatli bir okuma, Rousseau’nun aile kurumuna ilişkin düşüncesinin en temel dinamiklerini anlamak açısından vazgeçilmez bir kaynak niteliğindedir.

Emile adlı eserinde başkahraman Emile’in eğitimi çerçevesinde kadın ve erkeğin aile içindeki rollerini tartışan Rousseau, modern toplumların temel meselelerinden birini aile kurumunun çözülmesiyle ilişkilendirir. Rousseau’ya göre bireyler yalnızca çocuklarını korumaya odaklanmakta, fakat onları hayata hazırlama sorumluluğunu göz ardı etmektedirler. Oysa çocuklara, yalnızca korunmanın değil, yaşamın zorluklarına göğüs germenin, sefalet ve bolluğa direnmenin, doğanın güç koşullarında ayakta kalmanın yolları da öğretilmelidir. Bu türden bir yetiştiriliş yalnızca bireysel dayanıklılığı değil, aynı zamanda toplumsal bir ahlakın inşasını da mümkün kılar (Rousseau, 2009, s. 115).

Rousseau, toplumsal düzenin bozulmasının başlangıç noktasını ailedeki ilk çözülmeye, özellikle de annenin rolünün zayıflamasına bağlar. Annenin evde görünmez oluşu, çocuklarla arasındaki bağı zayıflatmakta; bu durum yalnızca çocukların saygısını değil, aynı zamanda ailenin sürekliliğini de tehlikeye atmaktadır. Geleneksel rollerin silikleşmesiyle birlikte, aile üyeleri arasında bir sevgi ya da aidiyet hissi kurulamaz hale gelir; baba, anne, çocuk, kardeş gibi toplumsal kimlikler anlamını yitirir. Her birey yalnızca kendisini düşünür, evler canlılığını kaybeder, insanlar eğlenmek ve aidiyet duygusunu tatmin etmek için dışarılarda savrulurlar (Rousseau, 2009, s. 121).

Ancak Rousseau, bu bozulmanın kesin olmadığını ve telafi edilebileceğini savunur. Eğer anneler çocuklarına yeniden sahip çıkarlarsa, doğal duygular yeniden canlanacak, ahlak kendiliğinden toparlanacak, aile yeniden toplumun temel birimi hâline gelecektir. Aile yaşantısının sıcaklığı ve sürekliliği, yalnızlaşma ve ahlaki çözülmenin panzehiri olabilir. Çocukların varlığı, yalnızca bireyleri değil, eşler arasındaki ilişkiyi de dönüştürür; kadın yeniden anne, erkek yeniden baba ve eş olacaktır. Aile içinde rollerin yeniden kazanılması, doğal yaşama bir dönüşün de habercisidir (Rousseau, 2009, s. 121).

Rousseau, modern kadının anneliği giderek bir yük olarak gördüğünü, bu rolü ertelediğini ya da tamamen reddettiğini savunur. Ona göre, toplumsal değişimler kadını geleneksel annelik

² Rousseau’nun *Emile* adlı eserinin temel karakteri olan Emile yetimdir. Rousseau, *Emile*’in toplumun etkilerine maruz kalmaması ve bir ata/baba ile karşı karşıya kalmaması gerektiğini ve böylece özgürlüğün korunabileceğini düşünmektedir (Özdağ, 2012, s. 59).

görevinden uzaklaştırmıştır. Ancak doğaya uygun bir cesaretle bu rolü üstlenen kadınlar, yalnızca ailede değil, toplumda da birer erdem ve saygı kaynağı hâline gelirler. Bu soylu anneler, sadakatle bağlı eşlerin, sevgiyle büyüyen çocukların ve zamanla kendilerini örnek alan yeni kuşakların takdirini kazanacaklardır. Böylelikle bireyin kendini gerçekleştirdiği ve toplumun yeniden inşa edildiği yer, aile olacaktır (Rousseau, 2009, s. 122).

Rousseau'nun aile kurumuna ve annelik rolüne atfettiği değer, onun toplumun ahlaki temellerini yeniden kurma çabasının merkezinde yer alır. Ona göre modern toplumun dağılmış yapısını onarmanın ilk adımı, kadınların annelik görevine doğanın yasalarına uygun biçimde dönmeleridir. Annelik, yalnızca biyolojik bir işlev değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal düzenin yeniden inşasında merkezi bir roldür. Ne var ki Rousseau, bu görevin yalnızca ihmal edilmesine değil, yanlış biçimde yerine getirilmesine de karşıdır. Kadının çocuğa yönelik aşırı düşkünlüğü, yani annelik görevinde ifrata kaçması, en az ihmal kadar tehlikeli sonuçlar doğurabilir.

Rousseau, çocuğun erken yaşta hayatın zorluklarıyla tanışmasının ve konfor yerine mücadeleyle büyümesinin, onu ahlaki bir varlık haline getiren temel unsur olduğunu vurgular. Eğer bir anne, çocuğunu her türlü zorluktan koruyarak onu bir idol hâline getirirse; onun zayıflıklarını doğallaştırıp güçlendirirse, doğanın eğitici rolünü elinden alarak yapay bir mutluluk ortamı yaratırsa, çocuğun gelişimini engellemiş olur. Bu tür bir annelik, çocuğun hissetme, direnme ve dayanma yetilerini köreltir; doğayla kurması gereken özgün ilişkiyi bozar. Çocuğun korunma süresini uzatmak, onun birey olma sürecini geciktirir; yetişkinlerin yorgunluklarını taşıyamayan bir varlığa dönüştürür (Rousseau, 2009, ss. 122-123). Dolayısıyla Rousseau'nun gözünde ideal anne ne evden uzak bir figürdür ne de çocuğunu dünyadan yalıtın bir sığınaktır. İdeal anne, çocuğuyla sahici bir bağ kuran; fakat onu doğanın eğitiminden, yaşamın gerçeklerinden uzaklaştırmayan kişidir. Bu ölçülü annelik, çocuğun hem fiziksel hem ahlaki gelişimini mümkün kılar. Aile, bu denge sayesinde yeniden canlı ve süreklilik arz eden bir yapı kazanır; toplumsal yabancılaşmanın, bencilliğin ve ahlaki çözümlenin panzehiri hâline gelir.

Böylelikle Rousseau'nun aile ve annelik düşüncesi, yalnızca kadınlara değil, toplumun tümüne yönelik bir reform çağrısıdır: doğaya dönerek insanı yeniden kurmak. Ne anneliğin terk edilişi ne de kutsallaştırılması çözüm olabilir; çözüm, anneliğin doğayla uyumlu, ölçülü ve bilinçli bir biçimde yeniden tanımlanmasındadır.

Sonuç olarak, Rousseau'nun *Ekonomi Politik Üzerine Söylev* ve *Toplum Sözleşmesi* gibi siyaset felsefesi metinlerinde birey ile toplum arasındaki dengeyi kurma arayışı, aile kurumuna yüklediği işlevle doğrudan bağlantılıdır. Aile, yalnızca toplumsal düzenin temel birimi değil, aynı zamanda devletin meşruiyetinin ve yurttaş özgürlüğünün de başlangıç noktası olarak değerlendirilir. Bu düşünsel yaklaşım, *Emile ya da Eğitim Üzerine* adlı eserinde biçimlenen eğitim felsefesinin zeminini oluşturur. Rousseau'ya göre özgür ve erdemli yurttaşların yetişmesi, öncelikle aile içinde kazandırılan değerlerle mümkündür. Toplumsal düzen, ancak bireylerin ahlaki yeterliliğe ulaşmasıyla sağlanabilir ve bu erdemin ilk tohumu da ailede atılır.

2. Etik Yaşamın ve Toplumsal Birliğin Temeli Olarak Hegel'de Aile

Hegel'in felsefi sistemi üç temel bileşenden oluşur: Mantık, Doğa Felsefesi ve Tin Felsefesi. Ancak, bu ayrımın ötesinde, tüm sistemin özünü Tin oluşturduğundan, Hegel'in felsefesi bütünüyle bir Tin Felsefesi olarak da değerlendirilebilir. Zira gerek Mantık'ta gerekse Doğa Felsefesi'nde ortaya çıkan tüm belirlenimler, aslında Tin'in farklı görünümüler altında tezahüründen ibarettir. İlk aşamada, Mantık alanında Tin, kendisini soyut ve düşünsel bir öz olarak sergiler. İkinci aşamada, yani Doğa'da ise bu öz kendinden uzaklaşır; Tin, kendi içsellğine yabancılaşarak dışsallaşmış biçimde varlık kazanır. Üçüncü ve son aşamada, Tin Felsefesi kapsamında Tin bu yabancılaşmayı aşar, yeniden kendine döner ve kendi içsel hakikatine ulaşır. Bu noktada Tin, somut, etkin ve gerçek bir varlık olarak açığa çıkar ki bu, insan fenomenlerinin, tarihin, kültürün ve toplumsal yaşamın alanıdır.

Hegel, *Tin Felsefesini* kendi içinde üç temel aşamada yapılandırır: Öznel Tin, Nesnel Tin ve Mutlak Tin. Öznel Tin, tinin bireysel bilinç düzleminde, yani öznel ve kavramsal düzeyde kavranmasına yönelik çabayı ifade eder; bu başlık altında *antropoloji*, *fenomenoloji* ve *psikoloji* alt disiplinleri yer alır. Nesnel Tin ise bireyin ötesine geçerek tinin toplumsal ilişkiler ve kurumsal yapılar içinde nesnelleşmesini konu edinir. Bu düzeyde tin, *soyut hak ya da hukuk*, *ahlâk* ve *etik yaşam* (*Sittlichkeit*) başlıkları altında toplumsal gerçeklikte kendini dışsallaştırır. Son aşamada ise Mutlak Tin, nesnel tinden beslenen evrensel ve sonsuz doğruluğun bilincine varıldığı saf tinsellik alanıdır; bu bağlamda *sanat*, *din* ve *felsefe*, tinin kendi kendisini tam anlamıyla kavradığı en yüksek biçimler olarak ele alınır (Stace, 1976, s. 184).

Bu çalışmanın odağını oluşturan “aile” kurumu, Hegel’in felsefi sisteminde Nesnel Tin başlığı altında yer alır. Nesnel Tin, tinin yalnızca bireysel bir “Ben” değil, aynı zamanda bir “Biz” olduğunu kavradığı, toplumsal ve evrensel bir gerçeklik alanıdır. Hegel’in *Tinin Görüngübilimi* eserinde “bir biz olan bir ben ve bir ben olan bir biz” ifadesiyle tanımladığı bu alan, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı yapıtında daha kapsamlı ve sistemli bir şekilde ele alınır. Hegel burada Nesnel Tin’i üç temel aşamada inceler: soyut hukuk, öznel ahlaksallık (*Moralität*) ve nesnel ahlaksallık (*Sittlichkeit*). Nesnel ahlaksallık başlığı altında ise aile, sivil toplum ve devlet; birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan yapılar olarak bütünlüklü bir sistem içerisinde açıklanır (Bumin, 2001, s. 145-155).

Hegel’in hukuk felsefesi, düşüncenin en yalın ve soyut biçimlerinden başlayarak giderek daha karmaşık ve somut yapılar yönünde ilerleyen mantıksal bir gelişim sergiler. Bu gelişim öylesine tutarlı ve katmanlı bir yapıya sahiptir ki, her bir aşama kendinden öncekinin tamamlanmasına dayanır; dolayısıyla hiçbir evre atlanarak geçilemez. Süreç aynı zamanda soyuttan somuta, bireyden toplumsala, öznel olandan nesnel olana doğru yönelir. Her geçiş, önceki aşamanın basitçe reddiyle değil, onun korunarak dönüştürülmesiyle, yani Hegel’in *Aufhebung*³ kavramıyla ifade ettiği şekilde hem aşılması hem de içerilmesiyle mümkün olur. Bu diyalektik ilerleme sonunda tüm aşamaların sentezi olan en yüksek düzeydeki kurum, yani devlet ortaya çıkar (Orman, 2018, ss. 205-208; Salman, 2015, s. 125).

Hegel’in hukuk felsefesinde özgürlük, felsefi sistemin temel dayanak noktasıdır. Ancak onun özgürlük anlayışı, genellikle “bireyin dilediğini istediği gibi yapabilmesi” biçiminde anlaşılan sınırsız irade özgürlüğünden ayrılır. Hegel, bu tür özgürlük anlayışını “negatif özgürlük” olarak adlandırır ve onu boş bir özgürlük biçimi olarak eleştirir. Ona göre, bu tarz bir özgürlük, düşüncenin içeriğini boşaltarak bireyi aşırılıklara, fanatizme ve nihayetinde yıkıma sürükleyebilir (Hegel, 1991, s. 41). Gerçek özgürlük, rastlantısal ya da sınırsız bir istemeden değil; belirli sınırları, araçları ve içsel bir düzeni olan bir özgürlük biçiminden doğar. İnsan, bu belirlenimle birlikte var olur ve böylelikle özgürlüğü soyut bir potansiyel olmaktan çıkıp somut bir gerçekliğe dönüşür. Bu süreçte insan iradesi, evrensel olanla bir ilişki kurarak daha yüksek bir bütünlüğe ulaşır. Özgürlüğün olgunlaşması, bireyselliğin oluşumuyla mümkündür; ancak birey olmak, başkalarının da birey olduğunu kabul etmeyi ve onlara saygı göstermeyi gerektirir (Hegel, 1991, ss. 59-60).

Bireyin varoluşunu tarihsel değil, mantıksal bir düzlemde ele alan Hegel, bu varoluşun doğal bir uzantısı olarak mülkiyet kavramını ortaya koyar. En temel mülkiyet biçimi, insanın kendi bedeni üzerindeki hakkıdır; zira birey, bedenine ve yaşamına da diğer nesneler gibi sahip

³ *Aufhebung* Hegelci terminolojide büyük önem taşır ve *Mantık Bilimi*’nde ayrıntılı olarak tanımlanır: “*Aufhebung* (ortadan kaldırma), saklamayı, sürdürmeyi olduğu gibi, aynı zamanda sona erdirmeyi, sonlandırmayı da imler. Saklamanın kendisi, kendisinde olumsuz bir öge kapsar ve bir şey onu saklayabilmek için dolaysızlığından ve böylelikle dışsal etkilere açık bir belirli-Varlığından uzaklaştırılır. Ortadan kaldırılan bir şey aynı zamanda saklanan bir şeydir ama bu nedenle yok olmuş değildir (Hegel, 2014, s. 80). *Tinin Görüngübilimi*’nde de Hegel *Aufhebung*’u dolaysız olanın dolaylı kılınması, herhangi bir belirlenimin dolaysız varlığının ortadan kaldırılarak daha gelişmiş bir belirlenimde özümsemesi ve içerilmesi olarak tanımlar (Hegel, 1986, s. 84). *Aufhebung* Türkçe’ye kaldırarak-içermek olarak çevrilebilir.

olur. Bununla birlikte, özgür bir varlık olarak konumlanmak, özel mülkiyet hakkına sahip olmak ve bireyin etik yaşamını, dinini ve bilincini sürdürme özgürlüğü Hegel'in düşüncesinde merkezi bir yer tutar. Bu nedenle, köleliği meşrulaştıran ya da özel mülkiyeti ortadan kaldıran yasal düzenlemelere karşıdır. Çünkü kölelik, hakkın tanınmadığı bir koşulda ortaya çıkar. Ancak yine de kişisel hakların varlığı tek başına yeterli değildir. Gelişmiş bir etik yaşam sistemi olmadıkça, bu haklar yalnızca soyut iddialar olarak kalır. Dahası, bireyin sahip olduğu bu hakların -ister fiziksel mülkiyet ister düşünsel ürünler ister bir sanat eserine sahip olma hakkı olsun- toplum tarafından tanınması ve bu haklara saygı gösterilmesi zorunludur. İşte bu tanınma, mülkiyeti yalnızca bireysel değil, aynı zamanda hukuki bir zemine, yani sözleşmeye dayalı bir ilişki biçimine dönüştürür (Salman, 2015, s. 126).

Hegel, Fichte ve Kant'tan farklı olarak hukuku moraliteden, ahlaktan önce gelen bir an olarak kavrar. Nesnel Tin alanında ortaya konan yasalar politik ve ahlaksal yasalardır ve nesnel tin kuramı etik ve politika felsefelerini yani hukuk felsefesini içerir. Nesnel Tin'in birinci aşaması olan Soyut hak ya da hukuk bölümünde insan, özünde rasyonel bir aracı olmasından dolayı özel hakların taşıyıcısı olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle Hegel, soyut hukukta özel hak olan mülkiyet hakkını ve potansiyel hak ihlallerini önlemeye yönelik bir düzenleme biçimi olarak ele alır; bu çerçevede sözleşme kurumunu ve haksızlıkların ortaya çıkabileceği koşulları inceler. Ardından gelen Ahlâkîlik (*Moralität*) bölümünde ise, gerçekleşen hak ihlallerine karşı uygulanacak cezaların hangi temellere dayanabileceğini araştırır; bu süreçte, cezalandırmanın neye dayanamayacağını da olumsuzlama (değilleme) yöntemiyle açığa çıkarır. Hegel, bireyin arzu, amaç, niyet ve 'iyi' gibi öznel unsurlarından yola çıkarak evrensel, nesnel bir etik düzene varılamayacağını savunur. Bu bölüm genel olarak, Kant'ın ahlâk anlayışına yönelik eleştirilerle şekillenir. Zira Kant'a göre ahlâk yasaları deneyimden türeyen, *a posteriori* değil; bireyin psikolojik geçmişinden ve kişisel koşullarından bağımsız olarak geçerli olan *a priori* yasalardır (Knowles, 2002, s. 200).

Hegel'in etik düşüncesi büyük ölçüde Kant'ın felsefesinden etkilenmiştir. Özellikle özgürlük, evrensel yasa, akıl ve vicdan kavramlarının Hegel'in etik kuramındaki merkezi konumu, Kant'ın ahlak anlayışının izlerini taşır. Kant, akıl yoluyla evrensel bir ahlaka ulaşılabileceğini savunmuş; bireyin özgür iradesiyle, koşulsuz buyruklara uygun olarak hareket etmesini ahlaki eylemin temeli olarak görmüştür. Hegel ise bu mirası farklı bir felsefi zeminde yeniden biçimlendirir: O, ahlaki yalnızca bireysel bir bilinç ya da soyut bir akıl etkinliği olarak değil, *İdea*'nın gerçekleşme süreci içerisinde kavrar. Başka bir deyişle, Kant akıldan hareketle evrensel ahlaka ulaşmayı hedeflerken, Hegel en baştan *İdea*'dan yola çıkar ve bu tinsel yapının tarihsel ve toplumsal gelişim içinde somutlaşarak evrensel ahlaka vardığını öne sürer (Singer, 2003, ss. 47-59).

Kant'ın felsefi mirasını sürdüren ve idealist ahlak öğretisiyle Hegel'i derinden etkileyen düşünür Johann Gottlieb Fichte'dir. Fichte, ahlak düşüncesini temellendirirken Kant'ın akla verdiği önemi korumakla birlikte, bireyin benliğini ve etkin özne olarak eylemini ön plana çıkarır. Ona göre insanın gerçek özü ahlaktır; aynı zamanda toplumsal düzeni mümkün kılan ilahi yasaların kaynağı da yine ahlaki ilkelerde temellenir. Fichte, özgürlük ve ödev kavramlarını Kant'ın çizdiği çerçevede ele alır, ancak özgürlüğü yalnızca keyfi eylemler değil, ahlak yasasına uygun davranışlar olarak tanımlar. Bu bağlamda, insan ancak ahlaki davrandığı ölçüde özgür ve iyi bir varlık olabilir. Özgürlük hazır verili bir durum olmayıp Fichte felsefesinde gerçekleştirilmesi gereken bir ödevdir. Dolayısıyla insan adına bu dünyada sadece özünün özgürlük olduğunu bilmek değil, bu özü gerçekleştirmek üzere eylemek ahlaki bir ödevdir (Koç, 2021, s. 59). Fichte'nin ahlak anlayışında öne çıkan özgün yön, ahlaki davranışın yalnızca akılsal değil, aynı zamanda istemeye dayalı bir bilinç etkinliği olarak kavranmasıdır. İnsanın kendini bilinçli bir özne olarak ortaya koyması ve bu bilinçle eyleme geçmesi, ahlaki yaşamın gerçekleşme koşuludur. Bu yönüyle Fichte, ahlakın yalnızca teorik bir yasa olmaktan öte, irade ve eylem yoluyla somutlaşması gerektiğini savunur (Fichte, 2006, ss. 251-261).

Bu çerçevede, Hegel’in düşüncesi, insanda akıl ve ruhun; toplumda ise törelliğin Tinin tezahürleri olduğu anlayışına dayanır. Gerçek özgürlük ancak bu öğelerin kendilerini gerçekleştirmeleriyle mümkün hâle gelir. Hegel’in özgür bireyin ve ahlaki yaşamın, ancak aklın ilkelerinin egemen olduğu bir toplumsal düzende ortaya çıkabileceği yönündeki görüşü de bu temelden beslenir. Burada Hegel, etik yaşamın gerçekleştiği toplumu tasvir ederken hem aklın yönlendiriciliğine hem de toplumsal yapının kurucu rolüne dikkat çeker. Aklın ve ahlaki bilincin bireyde şekillenmesi, bunun toplumsal ilişkiler içinde etkin hâle gelmesi ve böylece rasyonel ilkelerin toplum düzeyinde hâkimiyet kazanması, Hegel’e göre etik yaşamın temel koşullarını oluşturur. Bireyin yalnızca kendi iç dünyasında değil, aynı zamanda toplumsal düzende de ahlaki bir varlık hâline gelmesi, özgürlüğün ve tinsel gelişimin ancak kolektif bir yapıda tamamlanabileceğini gösterir (Erken, 2020, s. 38).

Hukuk felsefesinin son aşamasını, Hegel’in *Sittlichkeit* kavramıyla ifade ettiği “etik yaşam” oluşturur. Bu düzlem; aileyi, sivil toplumu, devleti ve devletler arası ilişkileri kapsar. Etik yaşam kavramı oldukça önemlidir, çünkü Hegel’in temel toplumsal ve siyasal idealini, topluluğun bireyle sentezini ifade eder (Beiser, 2019, s. 299). “Etik yaşam”, Almanca karşılığıyla *Sittlichkeit*, Hegel’in etik düşüncesinin merkezinde yer alır ve ahlaki ilkenin toplumsal düzeyde kurumsallaştığı bir yaşam biçimini ifade eder. Etik yaşam, bireysel özgürlüğün yalnızca formel bir hak olmaktan çıkarak, toplumsal kurumlar içinde somutlaştığı, hukukun ve özgürlüğün gerçeklik kazandığı bir düzlemidir. Bu bağlamda, Hegel’in sisteminin tamamı, eserinin başlığında da yer aldığı üzere, bir anlamda “hukuk” kavramı etrafında şekillenir. Etik yaşam, yalnızca normatif bir ilke değil, aynı zamanda Hegel’in ideal toplum tahayyülünü de temsil eder. Ahlakiliğin temelini oluşturduğu bir toplumsal düzenin hem ulaşılması gereken bir hedef hem de korunması gereken bir yaşam biçimi olduğu varsayılır. Hegel, bu anlayışı klasik dönemin *polis* yapısından ilham alarak geliştirmiş; bu modeli modern toplumun koşullarına uyarlamaya çalışmıştır. Bir başka ifadeyle, onun etik-politik toplum tasarımı, antik idealleri modern dünyada yeniden düşünme girişimidir (Yetiş, 2008, s. 37).

Kant, ahlâkı temellendirirken bireysel aklın formel ilkelerine, buyruklara ve “yapmalısın” tarzındaki zorunluluklara dayanır; bu buyruklar, doğa yasalarının doğa olaylarını yönettiği tarzda insan iradesini belirlemez, yalnızca normatif bir yönlendirme sunar. Ahlâkî eylemin kaynağı olarak “iyi niyet”i esas alır. Hegel ise bu yaklaşıma eleştirel yaklaşır ve bireysel niyet ya da vicdan gibi öznel öğelerin, toplumsal eylemin ahlâkî değerlendirilmesinde belirleyici olamayacağını savunur. Hegel’e göre etik yaşam, ancak toplumsal düzenin kuralları ve yasaları çerçevesinde şekillenebilir; bu çerçeve, bireysel vicdanın ötesinde, evrensel olanın ifadesidir. Domenico Losurdo’nun da işaret ettiği gibi, Hegel modern dünyayı, politik kurumların merkezî rolü ve hukuki düzenin nesnel yapısıyla tanımlar (Losurdo, 2013, s. 457). Bu bağlamda, rasyonel olanın somut gerçeklikte, yani yasa ve devlet yapılarında gerçekleşme sürecine dikkat kesilmek gerekir. Modern dünya, bireylerin keyfi vicdanına bırakılmış bir alan değil; azizlerin ya da kahramanların değil, hukukla şekillenmiş yurttaşların dünyasıdır.

Bu durum, ahlâkın değersizleştirilmesi anlamına gelmez. Aksine, ahlâkî öznellik, modern etiğin ya da törelliğin vazgeçilmez bir bileşeni olan “öznel özgürlük hakkı”nın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda, “ahlâk” ve “ahlâkî vicdan”, sivil toplumun temel ilkelerini oluşturur ve aynı zamanda “politik anayasanın momentleri” arasında yer alır (Losurdo, 2013, s. 479). Ahlâkî yaşam, bireyin öznel dünyasına aittir; kişi, özgürlük bilincine bu öznel alanda ulaşır. Antik dünyayla modernlik arasındaki farklardan biri de burada yatar (Hegel, 1991, s. 113). Modern etik anlayışında, öznel özgürlük alanı, daha yüksek bir düzey olan nesnel özgürlük alanına evrilmelidir. Hegel’in felsefî sistemi de bu doğrultuda, bireysel ahlâktan toplumsal ve kurumsal etik yaşama (*Sittlichkeit*) doğru ilerler. Hegel, ahlâk ile hukukun birliğini savunur; bu birliğin somut biçimi ise etik yaşamda, yani bireyin toplumsal kurumlar ve yasalar içinde özgürlüğünü gerçekleştirdiği yapıda bulunur (Acar Savran, 2013, s. 155).

Hegel, etik yaşam (*Sittlichkeit*) kavramını ahlâkî eylemleri de kapsayacak biçimde düşünmekle birlikte, etik yaşam ile ahlâk (*Moralität*) arasında açık ve teknik bir ayrım yapar.

Ahlâk, bireyin iç dünyasına, niyetlerine ve dinsel vicdanına ilişkin bir alandır. Bu yönüyle, yalnızca eylemlerin dışsal görünümüne ve failin niyetinden bağımsız olarak yasayla biçimsel uyumuna odaklanan soyut hak ve pozitif hukuk anlayışından ayrılır. Hem soyut hak hem de ahlâk, bireyin hak ve ödevlerini temel alır ve bireyi toplumsal bağlamından kopuk, kendi başına bir varlık olarak ele alır. Buna karşılık, etik yaşam bireyi, içinde yer aldığı toplumsal ve siyasal bütünlüğün ayrılmaz bir ögesi olarak kavrar. Etik yaşamda birey, özgürlüğünü ancak aile, sivil toplum ve devlet gibi kurumlar içindeki somut ilişkiler ağı aracılığıyla gerçekleştirebilir (Beiser, 2019, s. 300).

Hegel için etik yaşamın her bir aşaması kavramsal olarak bir sonrakini gerektirir. Aile kendi doğruluğunu ve kalıcılığını sivil toplumda, sivil toplum da devlette bulur. Etik yaşamın temeli olarak ailenin seçilmesi, Hegel'in düşünce sisteminde oldukça anlamlı bir yere sahiptir. Zira aile, yapısal olarak sonraki tüm aşamaların temelini oluşturan kurucu bir birimdir. Aile içinde birey, öncelikle bağımsız bir kişi olmaktan ziyade bir bütünün parçası, bir "üye" olarak varlık kazanır (Hegel, 1991, s. 145). Bu bağlamda, bireysel istekler geri plâna itilirken, ailenin ortak yararı ve iradesi öncelik kazanır.

Hegel, aileyi "dolaysız veya (tabii aşaması içinde) objektif ahlaki bir tin" (Hegel, 1991, s. 144) olarak tanımlar. Bu tanım, ailenin etik yaşamın başlangıç aşaması olarak gördüğü işlevsel rolünü vurgular. Ailede bireyler, sivil toplumdaki gibi kendi çıkarlarını merkeze alan bağımsız ve özgür özneler olarak değil, ortak bir soyadının, mülkiyetin ve duygusal bağların etrafında şekillenmiş doğal bir törel birlik içinde yer alırlar. Hegel açısından ailenin bu "doğallığı", özellikle insanın biyolojik yeniden üretimi ve çocukların bakımı gibi işlevlerle yakından ilişkilidir.

Bununla birlikte, insanın üremesi salt biyolojik bir süreç olmanın ötesinde, kültürel, toplumsal ve tinsel belirlenimlerle de şekillenir. Ancak tüm bu dolayılara rağmen, türün devamı temel olarak biyolojik bir zemine dayanır. Hegel için önemli olan, doğanın bu dolaysız ve rastlantısal belirlenimini etik bir bağlama taşımaktır. Bu bağlamda aile, erkek ve kadın arasındaki cinsel ilişkinin yalnızca doğanın tesadüfi bir sonucu olmaktan çıkarılarak törel bir düzen içine alınması anlamına gelir. Bu törellik, evliliğin toplumsal bir sözleşme ve ritüel aracılığıyla kurumsallaşmasıyla sağlanır (Hegel, 1991, s. 161). Böylece aile, doğanın bir uzantısı değil, kültürel ve etik düzenin ilk halkası olarak düşünülür.

İnsanın cinsel yönelimi ve ilgisi, yalnızca aile kurumu içinde sınırlandırılmış yalın ve dolaysız bir içgüdüsel itkidenden ibaret değildir. İnsanlar, aile yapısı dışında da cinselliği salt biyolojik bir dürtü olmaktan çıkararak tinsel, kültürel ve duygusal anlamlarla zenginleştirebilir; bu yönelimi sevgi, bağlılık ve kişisel değer atfetme yoluyla yaşayabilirler. Ancak Hegel'in etik yaşam anlayışı çerçevesinde değerlendirildiğinde, aile kurumu bu yönelimin rastlantısal ve doğa temelli karakterine karşı bir istikrar ve düzen sağlayan ilk etik form olarak ortaya çıkar. Etik yaşamın kavramsal başlangıcını oluşturan aile, insanın biyolojik yeniden üretimini ve çocukların toplumsal bireyler olarak yetişmesini rastlantısallıktan çıkarıp kurumsal bir güvence altına almayı hedefler. Bu bağlamda aile, bireysel arzuların ötesinde, etik yaşamın temelini oluşturan bir bütünlük ve süreklilik ilkesine dayanır (Orman, 2018, s. 215).

Hegel'in felsefesinde aile, onu oluşturan bireylerin tekil varlıklar olarak değil, bu bütünün organik birer üyesi olarak yer aldığı etik bir birimdir. Aile içerisindeki birey, yalnızca kendisi için var olan özerk bir özne değil, ortak bir yaşamın tamamlayıcı parçasıdır. Hegel, ailedeki duygusal birliğin, bireyin özbilincinin şekillenmesinde kurucu bir rol oynadığını vurgular. Bu birlik, bireysel benliğin sevgi yoluyla kendini aşmasını ve daha geniş bir bütünlük içinde anlam kazanmasını sağlar.

Hegel'in etik sisteminde ailenin temeli "sevgi"dir. Buradan hareketle söylenebilir ki, Hegel'e göre bir ailenin gerçek anlamda üyesi olmanın temel koşulu, bireyselliği sevgiye yatırmak, benliği başkalarıyla paylaşılan bir birlik zeminine yerleştirmektir. Sevgi, bireysel sınırları yumuşatarak, ben ile öteki arasında etik bir bağ kurar. Hegel'in *Hukuk Felsefesinin*

Prensipleri’nde sevgiye yüklediği bu birleştirici işlev, ailenin yalnızca doğal bir birlik değil, aynı zamanda etik yaşamın ilk ve vazgeçilmez formu olarak görülmesinin temelidir. Sevgi, bu bağlamda sadece duygusal bir eğilim değil, etik bir bütünlük kuran ilke olarak iş görür.

Öte yandan sevgi, Hegel açısından ilk tanınma ânını temsil eder ve bu tanınma, kadın ile erkek arasındaki karşılıklı etkileşim aracılığıyla açığa çıkar. Evlilik, bu bağlamda, yalnızca geleneksel ya da feodal düzenin bir yansıması olarak değil, tarafların özgür iradeleriyle gerçekleştirilmesi gereken etik bir birlik olarak değerlendirilir. Hegel, evliliği yalnızca bireysel bir tercih değil, evrensele yönelen etik bir ödev ve nesnel bir belirlenim olarak tanımlar (Hegel, 1991, ss. 146-147). Sevgi temelli bu birliktelik, zamanla bir organizasyona dönüşür; çünkü evlilikle birlikte ekonomik ilişkiler ve mülkiyetin yönetimi de devreye girer. Diğer kurumsal yapılar gibi ailede de düzenin sağlanması amacıyla yönetsel bir merkez bulunur ve bu noktada Hegel, ev içi mal ve mülk idaresinin erkek, yani koca tarafından yürütüldüğünü belirtir (Hegel, 1991, s. 150).

Hegel’e göre evlilik, özünde etik bir ilişki biçimidir; yalnızca doğal ya da hukuki bir düzenleme değil, etik yaşamın temel yapıtaşlarından biridir (Hegel, 1991, s. 146). Ancak tarihsel ve teorik açıdan bakıldığında, evlilik farklı yönlerden tek boyutlu biçimlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*’nde bu yaklaşımları eleştirel bir biçimde değerlendirir.

İlk olarak, evliliği yalnızca cinselliğe indirgemek, onu salt biyolojik bir ilişki olarak görmek Hegel’e göre yetersizdir; çünkü bu bakış, evliliğin etik ve toplumsal yönünü ihmal eder. İkinci olarak, evliliği basit bir yurttaşlık sözleşmesi olarak ele almak da eksiktir; bu yaklaşım evliliğin duygusal ve etik boyutunu göz ardı eder. Üçüncü olarak, evliliği sadece sevgiye dayandıran anlayış da Hegel tarafından yetersiz bulunur; zira sevgi, duygusal ve geçici bir öge olduğundan, etik yaşam gibi kalıcı ve nesnel bir temelin yerini tutamaz. Hegel’in düşüncesine göre evlilik, ancak bu üç ögenin -cinsellik, sözleşme ve sevgi- bir araya gelmesiyle etik bir form kazanır (Hegel, 1991, s. 147). Bu birleşim sayesinde evlilik, hukuki ve etik bir birlik olarak tanımlanabilir. Kısacası, Hegel’in evlilik anlayışı, onu yalnızca biyolojik, hukuki ya da duygusal bir fenomen olarak değil, bu unsurların bütünlüklü bir sentezi olarak görmeyi gerektirir.

Hegel evliliğin, yalnızca bireysel bir karar değil, aynı zamanda toplumsal bir tanınmayı gerektiren törel bir bağ olduğunu ifade eder. Bu bağın oluşabilmesi için, bireylerin özgür iradeleriyle onay vermeleri ve bu onayın aile ile toplum tarafından tanınması gerekir. Evlilik töreni, bu tanınmanın simgesidir; birey bu törenle topluma “evleniyorum” demiş olur. Bu nedenle evlilik, iki kişinin duygusal birlikteliğinin kamusal olarak ilan edilmesiyle törel bir nitelik kazanır. Törensellik, evliliğin meşruiyet koşuludur. Evlilik öncesi yakınlaşmalar toplumda hoş karşılanmazken, törenle birlikte aynı eylemler artık ayıplanmaz. Bu da evliliğin yalnızca bireysel değil, toplumsal bir düzenleme olduğunu gösterir (Hegel, 1991, s. 148).

Hegel, evlilik kurumunu temellendirirken kadın ve erkek arasındaki farklara özel önem verir. Ona göre bireyin toplumdaki yeri, ussallığıyla belirlenir; ancak Hegel, bu ussallığı cinsiyet temelinde değerlendirir. Erkek, onun gözünde etkin ve güçlü, kadın ise edilgin ve öznel bir varlıktır. Bu ayrım, evlilik kurumunun yapısını da belirler. Kadın, evlilikte merkezi bir rol oynar; çünkü gelecekte anne olacak, çocukları eğiterek topluma bireyler kazandıracaktır. Hegel, kadının eğitimi, düşünsel kapasitesi ve kamusal roller üstlenip üstlenemeyeceği gibi konularda cinsiyetçi bir tutum sergiler. Kadını eksik değil ama erkeğe göre ikincil bir konumda görür (Hegel, 1991, s. 150).

Hegel’e göre evlilik, kişilerin kendilerini bölünmemiş bir şekilde birbirine adanmasıyla anlam kazanır ve bu nedenle tekeşlilik temellidir. Kişilik, ancak başka bir özgür kişilikle kurulan bu karşılıklı özdeşlikte gerçek anlamda bilince ulaşabilir. Bu bağlamda, çok eşliliği savunan anlayış, Hegel’e göre temelsizdir. Hegel, kan bağı olan bireyler arasındaki evliliği de eleştirir; çünkü böyle bir birliktelik, kişiliğin özgürleşmesini engeller ve bireyin kendine kapanmasına yol açar. Bu durum hem ussal ilkeye hem de gerçek duygusal yaşama aykırıdır. Ayrıca Hegel, evli

bir kişinin başka biriyle fiziksel ilişkiye girmesini de evliliğin doğasına ters bulur. Bu tür bir davranış, özgürlük ya da ussallıkla değil, yüzeysel hak anlayışlarıyla açıklanabilir. Oysa evlilik, sadece haklardan değil, ödev ve sorumluluklardan da oluşur. Tüm bu çerçevede aile, ilk biçimini evlilikle kazanır. Ancak ailenin gerçek anlamda varlık kazanması, mülkiyet aracılığıyla olur. Hegel'e göre mülkiyet, ailenin tözsel kişiliğini dışsal bir gerçeklikte somutlaştıran araçtır (Hegel, 1991, ss. 150-151).

Tarihsel açıdan bakıldığında, evlilik kurumu ile kalıcı mülkiyet anlayışı birlikte ortaya çıkar. Hegel'e göre mülkiyet, evlilikle anlam ve süreklilik kazanır. Aile, dış dünyaya karşı erkek tarafından temsil edilir. Ailenin geçimini sağlamak, ihtiyaçlarını karşılamak ve mali işlerini yönetmek erkeğin sorumluluğundadır. Erkek çalışarak ailesine mülkiyet kazandırır ve diğer aile bireyleri de bu mülkiyet üzerinde hak sahibidir. Ancak mülkiyetin yönetimi zamanla aile içindeki bireysel haklarla çatışabilir. Hegel'e göre ailenin temelini oluşturan törel duygu, dolaysız bir yapı taşıya da zamanla tikelleşmeye ve rastlantısallığa açık hale gelir. Bu durum, sadece çocukların bireyleşme süreciyle değil, başka koşullarla da birlikte, ailenin çözülmesine yol açabilir. Buradan hareketle, sıradaki tartışma konusu çocukların eğitimi ve bu çözülme sürecidir.

Hegel'in *Bildung* kavramı, Türkçeye genellikle "eğitim" ya da "kültür" olarak çevrilirken, İngilizcede ise "education" karşılığıyla kullanılmaktadır. Ancak *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* bağlamında bu kavramın çok katmanlı bir anlam taşıdığı ve birbirinden farklı eğitim anlayışlarını içerdiği görülür. Hegel açısından eğitim, toplumsallaşmanın neredeyse vazgeçilmez koşuludur; bireyin toplumla kurduğu ilk tanınma ilişkisine sahne olan aile, aynı zamanda eğitimin başladığı ilk toplumsal yapı olarak belirir. Hegel'e göre ebeveynlerin amacı, çocuklarını oldukları hâllerleriyle hoş görmek değil; onları disiplin yoluyla geliştirmek, keyfi iradelerinin ötesine taşımak ve yetişkinlik dünyasının değerleriyle tanıştırmak olmalıdır. Bu süreç bireyin, aileden doğal bir şekilde ayrılabilmesine olanak tanıyan bir özgüven ve özgürlük düzeyine ulaşmasını sağlar (Salman, 2015, ss. 136-137).

Hegel'e göre çocuklar, anne ve babanın birliğinin tinsel ifadesidir ve bu nedenle onların eğitimi de aileye aittir. İnsan doğuştan ne olması gerektiğini bilemez; bu niteliği sonradan kazanır. Bu nedenle çocuklar hem maddi hem de manevi bakımdan aileye bağımlı olarak büyürler. Maddi olarak ihtiyaçlarını karşılayamazlar; manevi olarak ise sevgi, güven ve şefkate muhtaçtırlar. Bu temel duygular, çocukların sağlıklı bireyler olarak gelişmeleri için gereklidir (Hegel, 1991, s. 153).

Okul, Hegel'in sisteminde aile ile kamusal yaşam arasında konumlanan ara bir alan olarak işlev görür; bireyin aile çevresinden çıkarak daha geniş bir dünyaya yönelmesini sağlayan geçiş mekânıdır. Bu bağlamda eğitim yalnızca bireysel gelişimi değil, toplumsal bütünleşmeyi de mümkün kılar. Hegel için eğitimin önemi öylesine büyüktür ki, bu süreç yalnızca ailelerin inisiyatifine bırakılamaz. Eğer aileler bu yükümlülüğü yerine getirmede yetersiz kalırsa ya da ihmalkâr davranırsa, eğitim sorumluluğu sivil toplum tarafından devralınabilir (Hegel, 1991, s. 190). Bu durumda sivil toplum, eğitimin sürekliliğini ve toplumsal ölçütlere uygunluğunu güvence altına alan bir koruyucu mekanizma işlevi görür.

Çocuk, yaşamının erken dönemlerinde ailesine bağlı ve bağımlı olsa da eğitim yoluyla giderek bağımsız bir kişiliğe evrilir. Özgür bireyler olarak yetiştirilen çocuklar, erginlik çağına ulaştıklarında hukuken tanınan şahsiyetler haline gelir; kendi özel mülkiyetlerini edinme ve aile kurma yeterliliğine kavuşurlar. Bu gelişim süreci, bireyselleşmenin yanı sıra törel bir varoluşun da temelini oluşturur (Hegel, 1991, s. 155).

Kısacası Hegel'e göre aile, bireysel varoluşun ilk etik yaşam biçimidir ve sevgi, güven, özveri gibi duygularla temellenir. Evlilik, bu birliğin hukuki ve toplumsal ifadesidir; tekeşlilik, karşılıklı bağımlılık ve özgür onay bu kurumun vazgeçilmez unsurlarıdır. Aile, çocukların hem maddi hem manevi olarak desteklendiği, özgür bireyler olarak yetiştirildikleri bir ortamdır. Ancak aile yapısı, bireylerin olgunlaşarak kendi bağımsız kişiliklerini kazanmalarıyla çözülmeye başlar

ve yerini sivil topluma bırakır. Bu yönüyle aile hem bireyselliğin doğduğu hem de toplumsallığın temellendiği geçici ama zorunlu bir törel yapıdır.

3. Rousseau ve Hegel’in Aile Anlayışlarının Karşılaştırmalı Analizi

Rousseau ve Hegel, aile kurumunu hem bireyin toplumsal varoluşu hem de devletin temeli açısından felsefi olarak temellendirirler. Ancak bu iki düşünür, aileyi kavramsallaştırma biçimlerinde derin farklar barındırır. Aile, Rousseau’da doğaya ve bireysel özgürlüğün sınırlarına, Hegel’de ise etik yaşamın yapısal bütünlüğüne içkindir.

Rousseau için ailenin temeli doğaldır. Doğa durumunda birey, yalnız başına yaşarken hayatta kalmak için başkalarına ihtiyaç duyduğunda aile oluşur. Baba ile çocuk arasındaki ilişki, doğal bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Ancak bu bağ geçicidir; çocuk ihtiyaçlarını karşılayabilir hâle geldiğinde baba üzerindeki otorite meşruiyetini kaybeder. Böylece Rousseau’da aile, bireyin doğaya bağımlılığının bir uzantısıdır. Hegel ise aileyi doğal bir birlikten çok, törel bir varlık olarak görür. Aile, bireylerin tikelliği aşıp etik bir “birlik” oluşturdukları ilk alandır. Bu birlik, sevgi temelinde kurulur; evlilik, karşılıklı irade birliğiyle başlar ve çocukla birlikte etik bir bütünlük kazanır. Bu nedenle Hegel’de aile, doğal olmaktan çok tinsel ve kurumsal bir karakter taşır.

Rousseau, bireyin gelişimini aile bağlarından kurtularak özgürlüğe ulaşması üzerinden temellendirir. Aile, bireyin çocuklukta içinde bulunduğu geçici bir yapıdır; birey erginleştğinde onu terk etmesi gerekir. Nihai hedef, toplum sözleşmesi yoluyla kamusal bir irade inşa edilmesidir. Aile bu sürecin öncesinde, bireysel bağımlılıkların yaşandığı bir geçiş alanıdır. Buna karşılık Hegel’de aile, bireyin etik gelişiminin ilk durağıdır. Aileden sivil topluma ve devlete geçiş, törelliğin (*Sittlichkeit*) aşamalarıdır. Birey, önce ailede “biz” bilincini deneyimler; sonra sivil toplumda kendi çıkarlarının peşinden gider; nihayet devlette hem bireysel hem evrensel olanı uzlaştırır. Dolayısıyla aile, bireyin etik öz-bilincinin temelidir.

Rousseau ve Hegel’in aileyi oluşturan bireylere karşı yaklaşımlarına baktığımızda her iki düşünürün de baba ve erkek figürünü öne çıkardıkların görülmektedir. Rousseau’da baba, çocuklar yetişkin olana kadar rehber ve koruyucu konumundadır. Otoritesi doğaldır ama geçicidir; çocuk özgür bir birey haline geldiğinde babanın egemenliği sona ermelidir. Hegel’de ise baba, ailenin rasyonel ve hukuki düzenini temsil eder. Ailenin dış dünya ile olan ilişkisini sağlar ve aynı zamanda kamusal alanla bağlantı kuran kişidir. Baba, ailenin akli ve otoriter yönünü temsil eder.

Her iki düşünür de kadını özel alana (ev, aile) hapsederken, erkeğe kamusal alanı uygun görmekte dirler. Bu, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kökenini oluşturur. Kadınların sadece aileyle özdeşleştirilmesi, toplumsal rollerin doğal değil, kültürel olarak inşa edildiğini göz ardı eder. Simone de Beauvoir, *İkinci Cins* adlı eserinde, kadına dair yerleşik kalıpları sorgulayarak geleneksel kadın algısını temelden sarsmayı amaçlar. Kadını açıkça “ikinci cins” olarak tanımlayan Beauvoir, “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” ifadesiyle, kadınlığın biyolojik değil, kültürel ve toplumsal olarak şekillenen bir norm olduğunu güçlü bir biçimde ortaya koyar. Bu yaklaşımı, günümüzde hâlâ canlılığını koruyan toplumsal cinsiyet tartışmalarının temel taşlarından biri olmuştur (Kristeva, 2018, s. 72).

Kadınların annelik ve şefkat gibi özelliklerle özdeşleştirilmesi, onların toplumsal rollerini biyolojiye indirgemektedir. Bu bağlamda Rousseau, kadının görevini annelik ve erkek için yaşamak olarak tanımlarken Hegel, kadının ailedeki “duygusal birlik” rolü üzerinde durur. Ancak Judith Butler gibi düşünürler, cinsiyetin performatif olduğunu ve biyolojik bir temele indirgenemeyeceğini savunur.

Rousseau insan hakları ve eşitlik üzerine düşünceleriyle sıklıkla övgü alsa da kadınların eşitliği konusunda aynı yaklaşımı sergilememiştir. Ona göre kadınlar, erkeklere kıyasla daha az

rasyonel varlıklardır ve bu nedenle kendi refahlarını sağlayabilmek için erkeklere bağımlı olmak zorundadırlar. Rousseau, erkeklerin kadınlara karşı arzu duyabileceğini, ancak kadınların hem onları arzuladığını hem de varlıklarını sürdürebilmek için erkeklere ihtiyaç duyduğunu ileri sürer. Eğitim açısından bakıldığında *Emile* adlı eserinde, kadınlar ve erkeklerin eğitimde farklı gereksinimlere sahip olduğunu savunur. Ona göre bir kadının hayattaki temel görevi eş ve anne olmaktır; bu nedenle erkeklere sunulan entelektüel eğitim düzeyi kadınlar için gerekli değildir. *Emile* adlı eserinde erkek çocuğu (Emile'i) akıl yoluyla eğitirken, kız çocuğa (Sophie'ye) itaat ve nezaket öğretilmesi gerektiğini belirtir (Rousseau, 2009, ss. 633-634). Eğitimin cinsiyetsiz ve eşitlikçi olması gerektiğini savunun Mary Wollstonecraft ve John Stuart Mill gibi bazı erken dönem eleştirmenler bu ayrımı sorgulamıştır. Mill, *Kadınların Köleleştirilmesi* adlı eserinde erkeklere ve kadınlara eşit siyasal haklar verilmesi, kadınların eğitim ve istihdamı önünde hiçbir engel olmaması gerektiğini ısrarla savunmuştur (Bryson, 2019, s. 87). Mary Wollstonecraft ise, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*'nde Rousseau'nun *Emile* adlı eserinde erkek ve kadın eğitime dair ortaya koyduğu ayrımcı yaklaşımı sert biçimde eleştirmiştir. Rousseau, erkekleri vatandaşlığa, kadınları ise eşlik ve annelik rollerine uygun gördüğü için eğitimde cinsiyet temelli farklılıkları savunmuştur. Wollstonecraft ise kadınların akıl ve rasyonel düşünme kapasitesinin erkeklerle eşit olduğunu, bu nedenle eşit eğitim hakkına sahip olmaları gerektiğini vurgular. Ona göre erdem, her iki cinsiyet için de akla ve özgür iradeye dayanmalıdır; yalnızca erkeğe itaat etmeyi öğrenmiş pasif bir kadın ne gerçek anlamda erdemli olabilir ne de bilinçli nesiller yetiştirebilir. Kadınların erdemliliği, ancak bilgi ve eğitimle mümkündür (Wollstonecraft, 2012, ss. 119-139).

Hegel'e gelince o da kadını devletin dışında aile yapısı içinde bırakır, kamusal akıl, hukuk ve özgürlüğü erkekle özdeşleştirir. Bu durum kadınların politik temsiliyetini ve yurttaşlık haklarını sınırlayan bir sistemin teorik arka planını oluşturmaktadır.

Kadın, her iki düşünürde de daha çok başkasının hizmetinde bir varlık (anne, eş, koruyucu) olarak tanımlanır. Bireysel özelliği ve toplumsal katkısı geri planda kalır. Ancak günümüzde kadınlar yalnızca annelik veya eşlik rolleriyle değil, tıpkı erkekler gibi düşünsel, siyasal ve kültürel alanda birer özne olarak yer almaktadırlar.

Her iki düşünürün çocuklara dair görüşlerine gelince Rousseau, çocuğu doğal bir varlık olarak görür ve onun eğitimle özgürleşebileceğini söyler. Aile, çocuğun doğallığını koruyarak, onu topluma uyumla ama özgür bir birey olarak yetiştirmelidir. Bu nedenle otorite ancak belirli bir yaşa kadar meşrudur. Hegel ise çocuğu etik yaşamın içine doğan bir varlık olarak ele alır. Ailedeki ilk deneyimlerle birey, görev ve aidiyet bilinci geliştirir. Çocuk, büyüdükçe bireyselleşir ve sonunda ailesinden ayrılarak özgürlük kazanır.

Her iki filozof da ailenin belli bir noktadan sonra dağılmasını ve bireyin toplumsal düzene katılmasını öngörür. Rousseau'da bu, bireyin doğa durumundan çıkıp toplum sözleşmesiyle siyasi bir varlık hâline gelmesidir. Hegel'de ise çocuk, ailede aldığı etik eğitim sayesinde birey olur ve sivil topluma geçer. Ancak fark şuradadır: Rousseau'da aile, topluma hazırlayan bir doğa evresidir; Hegel'de ise toplumsal yaşamın etik temelidir.

Kısacası, her iki düşünür de aileyi toplumun temeli olarak kabul eder. Ancak Rousseau, bireysel özgürlük vurgusu yapar ve aileyi daha çok doğal bir birlik olarak tanımlar. Hegel ise aileyi etik bir yapı olarak ele alır ve onun devletle bütünleşen bir yönü olduğunu savunur. Anne, baba ve çocuk rollerinde ise Rousseau daha doğal ve pedagojik bir yaklaşım sergilerken, Hegel bu rolleri daha yapısal ve etik bağlamda değerlendirir. Rousseau ve Hegel, farklı bakış açılarıyla aile kavramını anlamamızda önemli bilgiler sunar. Rousseau, bireyin özgürlük yolculuğunda ailenin geçici ama biçimlendirici rolünü vurgularken; Hegel, aileyi etik yaşamın başlangıç noktası ve toplumsal bütünlüğün vazgeçilmez temeli olarak yorumlar. Bu karşılaştırma, hem aile kurumunun tarihsel-felsefi gelişimini hem de modern toplumdaki yerini kavramamız açısından değerli bir çerçeve oluşturur.

Sonuç ve Değerlendirme

Rousseau ve Hegel’in aile kurumuna dair yaklaşımları, hem klasik ve modern siyaset felsefesinin temel meselelerinden biri olan birey-toplum-devlet ilişkisi bağlamında hem de çağdaş toplumsal cinsiyet tartışmaları ışığında önemli bir karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Her iki düşünür de aileyi, bireyin salt soyut bir özne olmaktan çıkıp toplumsal bir kimlik kazandığı kritik bir geçiş evresi olarak tanımlar. Bu yönüyle aile, bireyin hem ahlâkî gelişiminin temellendiği ilk zemin hem de siyasal toplumun inşasında ara bir yapı olarak görülür. Ancak her iki filozofun aileye yüklediği anlam, bu yapının sürekliliği ve işlevselliği bakımından önemli ölçüde farklılık gösterir.

Rousseau için aile, insanın toplumsal yozlaşmadan önceki saf hâlini koruyan doğal ve duygusal bir sığınaktır. Doğa durumunun bir devamı olarak görülen bu birlik, sevgiye dayalı evlilikle şekillenir ve kadının annelik rolü, onun doğal eğilimlerinin sonucu olarak değerlendirilir. Hegel ise aileyi, etik yaşamın ilk basamağı olarak, doğaldan çok tarihsel ve akılcı temelde tanımlar. Aile sevgi ile başlasa da hukuki bir akitle toplumsal gerçeklik kazanır. Birey için nihai bir hedef değil, sivil toplum ve devlete ilerleyen diyalektik sürecin başlangıcıdır. Kadın ise bu yapıda özel alanla sınırlandırılmış bir role sahiptir.

Bununla birlikte, her iki düşünürün de kadınlara ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaklaşımları, günümüz ölçütleri açısından belirgin biçimde eleştiriye açıktır. Rousseau’nun kadınları entelektüel açıdan erkeklerden daha geri konumlandırması ve eğitim hakkını cinsiyet temelli sınırlandırması; Hegel’in ise kadını kamusal alanın dışında, aile içi duygusal birlik ile sınırlı bir rol içinde tanımlaması, her iki düşünürde de patriyarkal bir toplumsal düzenin teorik zeminini güçlendirmiştir. Bu anlayış, kadınların siyasal temsil, yurttaşlık hakları ve bireysel öznellik alanlarında uzun süreli kısıtlamalarla karşı karşıya kalmasına yol açan düşünsel mirasın bir parçasıdır.

Mary Wollstonecraft, John Stuart Mill, Simone de Beauvoir, Judith Butler gibi feminist teorisyenlerin eleştirileri, bu mirası sorgulayan ve dönüştürmeyi amaçlayan önemli adımlar olmuştur. Wollstonecraft, kadınların akli melekelerinin erkeklerle eşit olduğunu savunarak, eğitimin cinsiyetsiz ve evrensel bir hak olduğu fikrini öne çıkarmış; Beauvoir, kadınlığın biyolojik kader değil, toplumsal bir inşa olduğunu söyleyerek toplumsal cinsiyet teorisinin kapısını aralamıştır. Butler’ın cinsiyetin performatif doğasına dair tespiti ise, kadın ve erkek rollerinin doğallaştırılmasını kökten problematize etmiştir.

Sonuç olarak Rousseau ve Hegel’in aile anlayışları yalnızca felsefi bir karşılaştırma değil, aynı zamanda modern toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin tarihsel arka planını anlamak açısından da önemlidir. Onların aileyi, bireyin etik ve toplumsal gelişiminin temeli olarak görmeleri, günümüzde aile kurumunun hâlâ ne ölçüde bireylerin kimlik inşasında merkezi bir rol oynadığını hatırlatır. Ancak aynı zamanda, bu kurumu yeniden tanımlama gerekliliğini de ortaya koyar: Aile, sadece biyolojik rollerle değil, eşitlikçi, kapsayıcı ve özgürlükçü değerlerle inşa edildiğinde, bireylerin hem kişisel hem de toplumsal potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bir alan haline gelebilir. Dolayısıyla, Rousseau ve Hegel’in fikirleri, modern toplumda aile, toplumsal cinsiyet ve özgürlük ilişkisini anlamak için hem ilham verici hem de eleştirel bir sorgulama zemini sunar. Onların bıraktığı teorik miras, yalnızca geçmişin düşünsel panoramasını değil, aynı zamanda gelecekte nasıl bir toplumsal düzen tahayyül edebileceğimizin sınırlarını da tartışmaya açar.

Kaynakça

- Acar Savran, G. (2013). *Sivil toplum ve ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Beiser, F. (2019). *Hegel* (S. Bayazit, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bryson, V. (2019). *Feminist politika teorisi* (A. Gülaşık, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bumin, T. (2001). *Hegel* (2. bs). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Canbulut, T. (2018). Rousseau’da aile kavramı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 481-498.
- Erken, B. (2020). Hegel’de sivil toplum ve devlet üzerine politik bir inceleme. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 33-53. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.663458>
- Fichte, J. G. (2006). *Alman idealizmi 1* (E. A. Kılıçarslan & G. Ateşoğlu, Çev.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Tinin görüngübilimi* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (1991). *Hukuk felsefesinin prensipleri* (C. Karakaya, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2014). *Mantık bilimi (büyük mantık)* (A. Yardımlı, Çev.; 2. bs). İdea Yayınevi.
- Knowles, D. (2002). *Hegel and the history of right*. London: Routledge.
- Kristeva, J. (2018). *Simone de Beauvoir aramızda*. (Ö. Berksoy, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Koç, E. (2021). *XIX. yüzyıl felsefesi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kofman, S. (2012). Rousseau’nun fallokratik sınırları. *Özne Dergisi Rousseau Özel Sayısı*, 17, 135-150.
- Losurdo, D. (2013). Ahlâki gerilim ve politikanın önceliği. G. Ateşoğlu (Ed.), *Alman İdealizmi II Hegel içinde* (ss. 457-485). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Orman, E. (2018). *Hegel’in mutlak idealizmi* (2. bs). İstanbul: Belge Yayınları.
- Özdağ, C. (2012). “Doğa” kavramının Rousseau’nun söylemindeki birliği. *Özne Dergisi Rousseau Özel Sayısı*, 17, 47-62.
- Rousseau, J.-J. (2009). *Emile ya da eğitim üzerine* (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2013). *Ekonomi politik* (İ. Birkan, Çev.; 2. bs). Ankara: İmge Kitabevi.
- Rousseau, J.-J. (2018). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı* (R. N. İleri, Çev.; 15. bs). İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2020). *Toplum sözleşmesi* (İ. Yerguz, Çev.; 4. bs). İstanbul: Say Yayınları.
- Salman, S. (2015). Hegel’de etik yaşam (*Sittlichkeit*) ve toplumsal hareketlerin imkânı üzerine. *Felsefelogos Dergisi*, 56, 123-142.
- Singer, P. (2003). *Hegel* (B. Ö. Düzgören, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Stace, W. T. (1976). *Hegel üstüne* (M. Belge, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Wollstonecraft, Mary (2012). *Kadın haklarının gerekçelendirilmesi*, (D. Hakyemez, Çev.; 11. bs). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yetiş, M. (2008). Marx ve sivil toplum. *Praksis Dergisi*, 10, 35-72.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

TÜİK Verileri Işığında Aile Yapısındaki Değişimlerin Sosyolojik Değerlendirmesi

Sociological Assessment of Changes in Family Structure in Light of TÜİK Data

Dr. Suat ALAN ¹

Öz

İnsanlık tarihi toplumsal değişim tarihi olarak da düşünülebilir. Bu değişim süreci düz çizgi halinde gerçekleşmekten ziyade inişli çıkışlı bir vaziyet olarak gerçekleşmektedir. Toplumsal değişim açısından önemli sayılabilecek kırılma noktalarından birisi de sanayileşmenin etkisiyle meydana gelen değişimdir. Gelenekselden moderne geçiş olarak da ifade edilen bu süreç toplumsal yapıyı tüm kurumlarıyla değişime zorlamıştır. Diğer tüm toplumsal kurumlar gibi aile kurumu da bundan kaçınamamıştır. Geleneksel dönemin ideal aile tipi geniş aile olarak kabul edilirken modern dönem için uygun görülen aile tipi çekirdek aile olmuştur. Post-modern döneme geçiş ile birlikte çekirdek ailenin de yerini çeşitlenmiş yeni aile modellerine bıraktığı görülmektedir. Bu çalışmada bu değişim sürecinin Türkiye’deki yansıması Türkiye İstatistik Kurumu’nun verileri esas alınarak ele alınmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuç; özellikle Batının yarım asır önce karşılaştığı durum ile Türkiye’nin de günümüzde karşı karşıya kalmış olmasıdır. Özellikle tek ebeveynli ve çocuksuz aile oranlarındaki artış, evlilik yaşının yükselmesi, boşanma oranlarının artması, doğurganlık oranlarının azalması gibi durumlar bunun bir sonucudur. İstatistik verileri ile sabit olan bu duruma karşı sosyal politikaların geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile, boşanma, çocuksuz aileler, doğurganlık oranları, tek ebeveynli aileler.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The history of humanity can also be considered as the history of social change. This process of change does not occur in a straight line but rather takes place in a fluctuating manner. One of the breaking points that can be considered important in terms of social change is the change that occurred under the influence of industrialization. This process, also referred to as the transition from traditional to modern, forced the social structure to change with all its institutions. Like all other social institutions, the family institution could not avoid this. While the ideal family type of the traditional period was accepted as the extended family, the family type that was considered appropriate for the modern period was the nuclear family. With the transition to the post-modern period, it is seen that the nuclear family has given way to diversified new family models. In this study, the reflection of this process of change in Turkey is discussed based on the data of the Turkish Statistical Institute. The conclusion reached in the study is that Turkey is also facing the same situation that the West faced half a century ago. In particular, the increase in the rates of single-parent and childless families, the increase in the age of marriage, the increase in divorce rates, and the decrease in fertility rates are the results of this. It is of vital importance to develop social policies against this situation, which is fixed by statistical data.

Keywords: Family, divorce, childless families, fertility rates, single-parent families.

Paper Type: Research

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, suatalan12@gmail.com

Giriş

19. yüzyıldan itibaren sanayileşme ve modernleşmenin etkisiyle hızlanan toplumsal değişimler, tüm dünyayı derinden etkilemiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda belirginleşen küreselleşme süreci, toplumsal değişimin hem hızını hem de yoğunluğunu artırarak yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Bu dönemde, kitle iletişim araçlarında yaşanan ilerlemeler, emek piyasasının değişen dinamikleri, coğrafi ve sosyal hareketliliğin artışı, bireyselleşmenin ön plana çıkması, bireylerin yaşam tarzlarında ve önceliklerindeki dönüşümler ile kadınların iş gücüne daha fazla katılımı, modern topluma geçişin önemli göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile kurumu da bu köklü değişimlerden etkilenerek, küresel ölçekte tanımı, yapısı, konumu ve üyeleri açısından radikal bir dönüşüm yaşamıştır. Günümüzde, evlilik ve ailenin işlevlerindeki değişimler, bu dönüşümün en önemli yansımaları olarak değerlendirilebilir (Varışlı vd., 2024, s. 131). Artık aile geleneksel ve modern değerlere göre sınıflandırılmakta, her dönem için farklı ideal aile modeli ön plana çıkarılmaktadır.

Modern dönemdeki aile yapısı, bireylerin yalnız bir yaşama yönelmesine neden olmaktadır. Yalnızlık ve tek başlılık, modern insanın kaçınılmaz kaderi haline gelmektedir. Peki, bireyleri yalnız yaşamı tercih etmeye iten faktörler nelerdir? Anthony Giddens bu soruyu yanıtlarken, aile kurumunun karşı karşıya olduğu riskleri de vurgulamaktadır. Ona göre, yalnız yaşamı tercih eden insan sayısının artmasındaki en önemli etkenlerden biri, daha az kişinin evlenmeyi tercih etmesi ve evlenenlerin de daha ileri yaşlarda evlenmesidir. İlk evlilik yaşının yükselmesi ve daha uzun süre bekâr kalma eğilimi, yalnızlığı tetikleyen faktörler arasında yer almaktadır. Bunun yanında, evli kadınların çocuk sahibi olmayı daha ileri yaşlara ertelemesi, çocuk doğurma yaş ortalamasını giderek artırmaktadır. Ayrıca, boşanmaların yaygınlaşması da yalnız yaşamı etkileyen önemli bir faktördür. Günümüzde evliliklerin önemli bir kısmı boşanma ile sonuçlanmakta ve bunun neticesinde tek ebeveynli ailelerin sayısı artmaktadır. Hiç olmadığı kadar çok sayıda çocuk, artık tek ebeveynli aile ortamında büyümektedir (Giddens, 2005, s. 177). Aile kurumunu tehdit eden bu değişimler, aile bireylerinin yalnızlığa itilmesine yol açmaktadır. Batı ülkelerinde kendini daha önce hissettiren bu durum, Batılılaşma sürecindeki Türkiye gibi ülkelerde de yaygınlaşmakta ve istatistiklerde belirgin şekilde yer almaktadır.

Türkiye'de hem kamu (TAYA, 2016; TBNA, 2015; TÜİK, 2022; 2025) hem de özel sektör (SEKAM, 2016) tarafından yürütülen çalışmalar ile akademik araştırmalar (Can, 2019; Şentürk, 2008; 2021; Yıldırım 2011a) aile yapısının zamanla zayıfladığına ve olumsuz yönde değişim gösterdiğine işaret etmektedir. Bu durumun ana sebepleri arasında bireysel, ailevi ve toplumsal değerlerde meydana gelen erozyon ve çözülme önemli yer tutmaktadır (Can, 2010, s. 27). Geleneksel aile yapısını güçlendiren unsurların, modern yaşamın getirdiği hızlı değişim ve dönüşüm süreciyle birlikte yıprandığı gözlemlenmektedir. Aile fertlerinin giderek daha fazla bireyselleşmesi, aile içi iletişim ve dayanışmanın zayıflamasına yol açarken, toplumsal değerlerdeki değişimler de aile yapısını destekleyen temel unsurların etkisini azaltmaktadır. Kültürel değerlerin kuşaklar arasında aktarımındaki kesintiler, sosyal medyanın ve dijital teknolojilerin bireyler üzerinde bıraktığı etkiler, ekonomik sıkıntılar ve kentleşme gibi faktörler de bu çözülme sürecine katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'deki aile yapısında meydana gelen değişimleri resmi veriler ışığında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma 3 temel soru üzerine inşa edilmektedir: Aile kurumu gerçekten bir çözülme sürecinde mi, yoksa sadece dönüşüm mü geçiriyor?² Evliliklerin gecikmesi ve boşanma oranlarının yükselmesi, aile yapısında nasıl bir değişime neden oluyor? Doğurganlık oranlarının düşmesi toplumsal yapı üzerinde ne gibi etkiler yaratıyor? Bu 3 soru, aynı zamanda modern ailenin karşı karşıya kaldığı

² Bu soruda geçen çözülme ve dönüşüm kavramları iki farklı durumu ifade etmektedir. Çözülmeden kasıt aile kurumunun yok olma ihtimalidir. Nitekim W. F. Ogburn da modern toplumlarda ailenin giderek yok olacağını "çözülen aile" kavramı ile açıklamaktadır (bkz. Köse, 2022, s. 35; Zeybekoğlu Dündar, 2022, s. 45). Dönüşümden kastedilen ise aile kurumunun varlığını sürdürmekle birlikte yeni formlara evrilme ihtimalidir.

sorunları da formüle etmektedir. Bu sorular üzerine inşa edilen çalışmada birincil veri kaynağı olarak Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) belli aralıklarla yayınladığı veriler kullanılmıştır. TÜİK verilerini desteklemek ve belli noktalarda karşılaştırmalar yapmak amacıyla Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın 2016 yılında gerçekleştirdiği Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA-2016) verileri ile Sosyal Ekonomik Araştırmalar Merkezi'nin (SEKAM) gerçekleştirdiği Türkiye'de Aile araştırması verileri kullanılmıştır.

Bu çalışmada, aile yapısındaki değişimler istatistiki veriler üzerinden incelenirken belirli sınırlamalar getirilmiştir. Örneğin, Türkiye'de yasal bir statüsü bulunmayan eşcinsel yönelimler analiz kapsamına alınmamıştır. Aynı şekilde, koruyucu aile gibi özel kategorilere de yer verilmemiştir, çünkü çalışmanın temel veri kaynağı olan TÜİK, bu konularda veri paylaşımı yapmamaktadır. Bu nedenle araştırma, TÜİK'in sunduğu aile istatistikleri, evlenme ve boşanma oranları, doğum ve çocuk istatistikleri ile sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede yapılan çalışmanın, Türkiye'deki aile yapısının yaşadığı değişim ve dönüşümün boyutuna dair önemli bir bakış açısı sunması ve geliştirilecek sosyal politikalara katkı sağlaması hedeflenmektedir.

1. Modernleşme Sürecinde Ailenin Dönüşümü

Modernleşme sürecinde ailenin yaşadığı değişim ve dönüşüm önemli bir sorun alanıdır. Çünkü "Modernlik tüm toplumsal kurumlarda ve ilişkilerde temelden değişiklik yaratmıştır, bu değişiklikten aile kurumu ve evlilik ilişkileri de temelden etkilenmiştir" (Tire, 2023, s. 92). Bu sebepten dolayı modernleşme süreci ve bu sürecin aile kurumu üzerindeki etkisine değinmek gerekmektedir. Modernleşme sürecini anlamlandırmak için ise ilk olarak "modern" kavramı ele alınmalıdır.

Modernleşme kavramının türetildiği modern kavramı, 1300'lü yıllardan sonra Avrupa'da, önceki yapı ve düşüncelerden farklı gelişmeleri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Aydınlanma hareketiyle birlikte kavram, önce Batı'da, ardından Batı'nın etki alanındaki toplumlarda meydana gelen önemli toplumsal değişim ve dönüşümleri ifade eder hale gelmiştir. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Alman sosyologlar modernliği, geleneksel yapılara ve kurallara karşıtlık, toplumsal ilişkilerde farklılaşma ve işbölümünün ortaya çıkışı olarak tanımlamışlardır. Almanca'da kavram hem "çağa ait olmak" hem de "revaçta olmak" anlamında kullanılmıştır. Bu nedenle "şimdi"yi, "mevcut olanı" ve sürekli değişime açık olmayı ifade eden bir tutum olarak modernlik anlayışı ortaya çıkmıştır (Şentürk, 2021, s. 167-168).

Belli bir toplum tipini ifade etmek için kullanılan modern kelimesinden türeyen modernleşme ise modern olandan farklı bir durumu imlemektedir. Nilüfer Göle, modernlik ve modernleşme kavramları arasındaki farka ilişkin şunları dile getirmektedir: "Modernlik evrenselliği içermektedir. Modernleşme ise farklı ülkelerin tarih ve kültürlerinden yola çıkarak çizdikleri güzergâhın adıdır" (Göle, 2011, s. 162). Modernlik yaşanan bir durum iken modernleşme yaşanan "o durum"a ulaşma çabası olarak nitelendirilebilir. Tarihsel süreçte yaşanan en radikal dönüşümlerden biri olan modernleşme, kurumlar, değerler, inançlar ve üretim biçimleri açısından geleneksel toplumdan yeni bir toplumsal yapıya geçişi ifade eder. İnsan ve hayvan gücüne dayalı tarımsal üretimden makine gücüne dayalı sanayi üretimine geçiş, modern sanayi toplumunun temelini oluşturmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi'yle birlikte üretim biçimleri, kentleşme ve göç gibi birçok toplumsal olgu ortaya çıkmıştır. Öte yandan, düşünsel alanda Aydınlanma Çağı ile gelişen ilerleme düşüncesi, sekülerizm, bireycilik, hümanizm, rasyonalizm ve pozitivizm gibi felsefi akımlar, modern dönemde toplumların dünyaya bakışını derinden etkilemiştir. Bu yönleriyle modernleşme, Sanayi Devrimi ve Aydınlanma ile birlikte toplumsal dönüşümün başlıca dinamiklerinden biri haline gelmiştir (Can, 2019, s. 67-68).

Gelenekselden moderne geçişin Batı-dışı toplumlar için bir formülasyonu olarak ortaya çıkan modernleşme, köklü değişiklikleri zorunlu kıldığından özellikle Batı-dışı toplumlarda devrimci bir süreç olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte temel karşıtlık, geleneksel ile modern arasındaki çatışmada belirginleşir. Geleneksellikten modernliğe geçiş, eski ile yeni arasında keskin bir ayrımı ifade eder. Modernleşme kuramı da bu bağlamda, "modern" ve "geleneksel"

olarak tanımlanan iki toplum tipinin karşılaştırılmasına dayanır. İki toplum tipi arasındaki karşılaştırmada, diğer toplumsal olgular gibi aile kurumu da etkilenmiştir. Geleneksel toplumlarda yaygın olan geniş ailenin, modern toplumlarda yerini çekirdek aileye bıraktığı uzun süre sosyolojide genel kabul gören bir görüştü (Dikeçligil, 2012, s. 26). Ancak bu kabulün bir ezber niteliğinde olduğu ve artık sorgulanması gerektiği açıktır. Zira aile literatüründe uzun yıllar hâkim olan, çekirdek ailenin Sanayi Devrimi'yle birlikte ortaya çıktığı düşüncesi, 1970'li yıllardan itibaren ağırlığını yitirmiştir. Yapılan araştırmalar, Batı'da idealleştirilen çekirdek ailenin Sanayi Devrimi'nden önce de var olduğunu ortaya koymuştur (Can, 2019, s. 68; Giddens, 1998, s. 112). Ancak Sanayi Devrimi sonrası kırsal alandan kentlere yönelik yaşanan göçlerin aile yapısında bir takım değişimler meydana getirdiği de göz ardı edilmemelidir. Bu değişim sürecinde geniş aile sayısında azalma, çekirdek aile sayısında ise artış olmuştur (Şentürk, 2021, s. 29-30). Bunda sanayileşmenin, üretim biçimlerini ve toplumsal ilişkileri kökten değiştirerek, ailenin yapısı ve işlevleri üzerinde kalıcı ve geri döndürülemez etkiler oluşturmaları etkili olmuştur (Aktay, 2014, s. 182).

Sanayi öncesi toplumlarda üretim insan ve kas gücüne dayandığı için, maddi ihtiyaçları karşılamak amacıyla ailelerin çok sayıda bireye duyduğu ihtiyaç yüksekti. Aile nüfusunun kalabalık olması, yalnızca ekonomik açıdan değil, kan davaları ve savaş gibi durumlarda da bir avantaj olarak görülmekteydi. Bu nedenle pre-modern aile geniş aile biçiminde örgütlenmişti. Gelenek paradigmasıyla şekillenen bu yapı, büyük ölçüde dinî ve geleneksel değerler tarafından belirleniyordu. Aile, kutsal bir temel üzerine inşa edilerek kadın-erkek, anne-baba ve ebeveyn-çocuk ilişkilerine anlam kazandırıyor. Büyüklerin otoritesi, onlara duyulan sadakat, bakım sorumluluğu ve hiyerarşiye bağlılık temel ilkeler arasında yer almaktaydı (Yıldırım, 2011a, s. 123). Ayrıca sanayi öncesi toplumlarda aile, hem üretim hem de tüketim birimi olarak işlev görmektedir; işyeri ile ev arasında bir ayrım bulunmamaktaydı. Bütün aile üyeleri belli bir iş bölümü çerçevesinde tarlada ya da çiftlikte beraber çalışıp, üretime katkıda bulunurdu. Ancak sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte yaygınlaşan çekirdek ailede, ev ile işyeri ayrılmış ve aile üretim birimi olmaktan çıkmıştır. Artık, üretim tarlalar ya da evlerin yanındaki atölyelerde değil, fabrikalarda gerçekleşmektedir. Üretim işlevinin yanı sıra aile, koruyuculuk ve eğitim gibi rollerini de büyük ölçüde yitirmiştir (Kaya, 2020, s. 43; Tire, 2020, s. 13). Bu yeni dönemde ailenin artık iki işlevi bulunmaktadır: Bunlardan ilki insan türünün devamını sağlamayı amaçlayan üreme işlevi; ikincisi ise aile üyelerinin psikolojik doyumunun sağlanmasıdır (Zeybekoğlu Dündar, 2022, s. 50). Bu dönüşümle birlikte bireyler aileden bağımsızlaşmıştır. Eş seçimi özgürce yapılmakta, evlenme yaşı bireyin meslek edinmesiyle bağlantılı olarak yükselmektedir. Aile, ana-baba evinden bağımsız, akrabalıktan uzak bir yapıda kurulmaktadır. Sanayileşme, nitelikli ve eğitilmiş iş gücüne ihtiyaç duyduğu için bireylerin eğitimi aile yerine uzmanlaşmış eğitim kurumlarınca sağlanmaktadır. Ailenin çocuk bakımı ve toplumsallaşma gibi temel görevleri de kısmen aile dışı kurumlara devredilmiş, çocukların gündüz bakımı ve eğitimi sosyal kurumlar, medya ve teknoloji araçları aracılığıyla desteklenmiştir (Karataş, 2001, s. 94). Ailenin temel işlevlerinin aile dışı kurumlara devredilmesi, onun salt cinsel davranışları düzenleyen ve neslin devamını sağlayan bir yapı hali aldığı inancını da beraberinde getirmiş, bu inanç ise ailenin gereksizliğini savunan düşüncelere kaynaklık etmiştir (Zeybekoğlu Dündar, 2022, s. 52).

Gelenekselden moderne geçişte aile yapısı geniş aileden çekirdek aileye doğru bir değişim kaydederken, modernden post-moderne geçişte çekirdek aile yerini bekâr kalma veya birlikte yaşamı gibi alternatif yaşam biçimlerine; gey ve lezbiyen ailelere, dağılmış ailelere, birleşmiş ailelere, tek ebeveynli ailelere, çocuk merkezli ailelere ve çocuksuz ailelere bırakmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde, kadın ve erkek rollerinde bir iç içe geçiş durumu söz konusu olmaktadır. Bu yeni dönemde kadın dışarıda çalışıp (daha önce erkeğin sorumluluğu olarak kabul edilen) eve para getirirken, erkek de ev işleri (daha önce kadının sorumluluğu olarak kabul edilen) ve çocuğun bakımını üstlenebilmektedir (Köse, 2022, s. 33; Mutlu, 2020, s. 216-217; Özyurt, 2011, s. 171; Tire, 2020, s. 18; Yıldırım, 2011b, s. 78-80). Böylece ev ve çocukların bakımıyla ilgili sorumluluklar kadına ait olmaktan çıkmış, para kazanmak ya da ev dışında

toplumsal bir yaşam sürdürmek de erkeğin tek elinden çıkmıştır. Aile üyelerinin rollerindeki değişimin yanı sıra ailenin bizzat kendi rollerinde de değişimler yaşanmıştır. Aile zamanla bazı temel işlevlerini diğer toplumsal kurumlara devretmiş ve işlevlerinde belirgin bir azalma yaşanmıştır (Subaşı, 2014, s. 107). Sözelimi, çocuk yetiştirme süreci artık doğum evleri, kreşler, anaokulları ve okullar arasında paylaştırılmıştır. Ekonomik işlevler büyük ölçüde ticari işletmelere geçerken, geleneksel ev içi üretim faaliyetleri sanayi ve hizmet sektörüne kaymıştır. Ayrıca, bireylerin ekonomik, sosyal, psikolojik ve fiziksel güvenliğini sağlama işlevi de sosyal güvenlik kuruluşları, danışmanlık merkezleri ve güvenlik birimlerine aktarılmıştır. Günümüzde, ailenin geçmişe kıyasla yerine getirdiği işlevlerin önemli ölçüde azaldığı açıkça görülmektedir (SEKAM, 2016, s. 9).

Aile yapısındaki değişim, özellikle iş gücüne katılım açısından önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Geleneksel olarak erkeğin evin geçimini sağladığı ve kadının ev işleriyle ilgilendiği aile modeli, yerini her iki eşin de çalıştığı ve kariyer sahibi olduğu yeni bir yapıya bırakmıştır. Çift kariyerli ailelerin ve eğitim düzeyi yüksek bireylerin sayısındaki artış, küçük çocuklu annelerin iş gücüne katılım oranını yükseltmiştir. Bununla birlikte, kadınlar ve erkekler arasındaki iş gücü dağılımının benzeşmesi, çocuk bakımı, iş-yaşam dengesi ve aile içi rollerin yeniden tanımlanması gibi yeni zorlukları da gündeme getirmiştir (Bayer, 2013, s. 107; Köse, 2022, s. 32; Öztürk ve Temiz, 2020, s. 140; Tire, 2020, s. 17). Bu dönüşüm, yalnızca iş gücüne katılımı değil, evlilik ve aile planlamasını da etkilemiştir. Kadınların eğitim seviyesinin artması ve genç kadınların istihdama katılımıyla evlilik yaşı ileriye ertelenmiş; evlilik sonrası iş hayatına devam etmeleri ise çocuk sayısının azalmasına yol açmıştır. İş-yaşam dengesiyle ilgili zorluklar, eşler arasındaki ilişkilerde olumsuz etkiler (boşanma vb.) oluştururken, aile içi dinamikleri dönüştürmüştür. Eğitim ve istihdamdaki bu köklü dönüşümler, yalnızca geleneksel aile yapısını değiştirmekle kalmamış; aynı zamanda evlilik dışı birliktelikler, tek ebeveynli aileler ve çocuksuz çiftler gibi yeni aile formlarının yaygınlaşmasını hızlandırmıştır (Aysan, 2016, s. 316; Köse, 2022, s. 32; Mutlu, 2020, s. 215). Bireylerin aile kurma ve yaşam biçimi tercihlerini yeniden şekillendiren bu süreç, modern toplumlarda aile yapısının çeşitlenmesini ve evrimini daha görünür hale getirmiştir.

2. Aile Yapısı Çözülüyor mu, Dönüşüyor mu?: Aile Yapısında Meydana Gelen Değişimler

Aile, toplumsal değişimin merkezinde yer alan önemli bir kurumdur ve yapısal değişimlerin etkisi altındadır. Ancak bu değişim, ailenin tüm öğelerinde aynı hızda ve eşzamanlı gerçekleşmemektedir. Örneğin, aile yapısal dönüşümünü tamamlarken, işlevsel değişimler daha yavaş ilerleyebilir. Ayrıca, yapısal görünüm, ilişki örüntülerini tam anlamıyla yansıtmayabilir. Türkiye’de toplumsal yapının yerleşim yerlerine göre farklılaşması ve ailelerin sosyoekonomik düzeylerinin etkisiyle, aile yapısı, işlevleri ve ilişkileri itibarıyla homojen olmaktan ziyade daha heterojen bir görünüm sergilemektedir (Karataş, 2001, s. 98). Bu durum TÜİK’in aile istatistiklerinde de görülmektedir.

TÜİK, aile yapısını analiz ederken "hanehalkı" kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Hanehalkı ve aile kavramları, birbiriyle örtüşen yönleri sahip olsa da, tanım, ilişki türü, yaşam alanı, ekonomik ve sosyal boyutları açısından farklılıklar gösterir. Hanehalkı, daha çok aynı evi paylaşan ve ekonomik kaynaklarını ortaklaşa kullanan bireylerin oluşturduğu bir birimken, aile, kan bağı, evlilik veya yasal bağlarla birbirine bağlı bireylerin oluşturduğu bir yapıdır. Hanehalkının içinde aileyi barındıran ve barındırmayan iki yönü olduğu söylenebilir. Diğer yandan hanehalkı tek kişiden de oluşabilirken, aile en az iki kişiden oluşan birimdir (Yavuz ve Yüceşahin, 2012, s. 81-82). Başka bir değerlendirmeye göre hanehalkı istatistiksel bir kavramken, aile sosyolojik bir kavramdır (Canatan, 2011a, s. 58). Bu sebepten olsa gerek temel amacı istatistik verileri sağlamak olan TÜİK, aile kavramı yerine hanehalkı kavramını kullanmayı tercih etmektedir.

“Aralarında akrabalık bağı bulunsun veya bulunmasın aynı konutta yaşayan, temel ihtiyaçlarını birlikte karşılayan, hanehalkı hizmet ve yönetimine katılan bir veya birden fazla kişiden oluşan birim” (TAYA, 2016, s. 6) olarak tanımlanabilecek hanehalkını, TÜİK farklı türlerle ayırarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmada, tek kişilik hanehalkı, yalnızca bir çekirdek aileden oluşan hanehalkı (çekirdek aile), en az bir çekirdek aile ile birlikte diğer bireylerin bulunduğu hanehalkı (geniş aile) ve içinde çekirdek aile bulunmayan birden fazla kişiden oluşan hanehalkı gibi kategoriler yer almaktadır. Ayrıca, TÜİK, tek çekirdek aileden oluşan hanehalkını da alt gruplara ayırmaktadır. Bunlar; yalnızca eşlerden oluşan (çocuksuz) çekirdek aile, eşler ve çocuklardan oluşan çekirdek aile ile tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile şeklindedir. Tek ebeveynli çekirdek aileler ise kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile ile anne ve çocuklardan oluşan çekirdek aile (TÜİK, 14 Mayıs 2025).

TÜİK’in İstatistiklerle Aile bülteni, ortalama hanehalkı büyüklüğündeki değişimleri ortaya koymaktadır. Bu veriler, aile yapısındaki dönüşümü anlamak açısından önemlidir. 2008 yılında Türkiye’de ortalama hanehalkı büyüklüğü 4 kişi iken, bu değerin azalma eğilimi gösterdiği ve 2024 yılında 3,11 kişiye düştüğü görülmektedir. İllere göre dağılıma bakıldığında da dikkat çekici farklılıklar ortaya çıkmaktadır. 2024 yılı verilerine göre, Türkiye’de ortalama hanehalkı büyüklüğünün en yüksek olduğu il 4,85 kişi ile Şırnak’tır. Şırnak’ı 4,63 kişi ile Şanlıurfa ve 4,50 kişi ile Batman takip etmektedir. Öte yandan, ortalama hanehalkı büyüklüğünün en düşük olduğu iller 2,53 kişi ile Giresun ve Çanakkale olurken, bu illeri 2,55 kişi ile Tunceli ve 2,59 kişi ile Eskişehir izlemektedir (TÜİK, 14 Mayıs 2025). Bu dağılımda, geleneksel değerlerin yoğun olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde hanehalkı büyüklüğünün yüksek, seküler yaşam tarzının ağır bastığı Batı illerinde ise düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, kültürel ve sosyal dinamiklerin hane yapıları üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Verilerde Tunceli’deki hanehalkı büyüklüğünün Doğu’daki diğer illerden ayrışıp Batı illeri içerisinde yer alması Tunceli’nin daha seküler bir yapıda olmasıyla bağlantılı olduğu söylenebilir.

Aile tiplerinin istatistiksel dağılımına bakıldığında ağırlıklı oranın çekirdek aile tipinde olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre, geniş aile olarak tanımlanan ve en az bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hanehalklarının oranı 2016 yılında %16,3 iken 2024 yılında %13,3’e düşmüştür. Tek çekirdek aile olarak ifade edilen, yalnızca eşlerden veya eşler ve çocuklarından veya tek ebeveyn ve en az bir çocuktan oluşan hanehalklarının oranı ise 2016 yılında %66,4 iken 2024 yılında %63,5’e gerilemiştir. Diğer yandan tek kişilik hanehalklarının oranında belirgin bir artış olduğu görülmektedir. 2016 yılında %14,9 olan yalnız yaşayan bireylerden oluşan hanehalklarının oranı, 2024 yılında %20’ye yükselmiştir (TÜİK, 14 Mayıs 2025). İstatistiklere yansıyan geniş ailelerin oranındaki düşüşe karşın, tek kişilik hanehalklarının artışında rol oynayan pek çok faktör bulunmaktadır. Aynı zamanda çekirdek aile oranları üzerinde de etkili olan bu faktörler arasında sanayileşme, tarım sektöründe mekanizasyonun yaygınlaşması, işsizlik, iç ve dış göçler, nüfus yapısındaki değişimler, kentleşme, eğitim olanaklarının artması, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler ve kadınların iş gücüne daha fazla katılımı sayılabilir. Bu faktörler, toplumsal değişimi hızlandırırken, aile yapısını dönüştürmekle kalmamış, evlenme yaşı, evlilik kararları, eş seçimi, akraba evlilikleri, başlık parası, nikâh ve çökeşlilik gibi geleneksel uygulamalarda da değişimlere yol açmıştır (Canatan, 2011b, s. 115).

İstatistiki veriler, bir yandan Türkiye’deki aile yapısının büyük bir oranının çekirdek aileden oluştuğunu gösterirken, diğer yandan hanehalkı yapısında önemli bir dönüşüm yaşandığına da işaret etmektedir. Bu dönüşümün ilk yansıması aile türlerinde belirginleşmektedir. “Nasıl geleneksel geniş ailenin çözülmesi modern çekirdek aileyi ortaya çıkarmışsa bu ailenin çözülmesi de yeni aile türlerine yol açmaktadır” (Yıldırım, 2011b, s. 78). Bu aile türlerinden ilk dikkat çeken ise tek ebeveynli aile türüdür. Marshall’ın da işaret ettiği üzere “yirminci yüzyılın ikinci yarısında tek ebeveynli ailelerin oranında dramatik bir artış görülmektedir” (1999, s. 9). İstatistiki veriler de bu durumu teyit etmektedir. TÜİK verilerine göre 2024 yılında Türkiye’de

toplam hanehalklarının %10,9'unu tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan hanehalkları oluşturmuştur. Bu oranın, %2,6'sı baba ve çocuklardan, %8,4'ü ise anne ve çocuklardan oluşan hanehalklarına aittir (TÜİK, 14 Mayıs 2025). Bu oranlar annenin tek ebeveyn olduğu ailelerin oranının %80 düzeylerinde olduğunu göstermektedir. TAYA (2016) raporunda ise annenin tek ebeveyn olduğu ailelerin oranı %90 olarak saptanmıştır. Bu durum, boşanmış ve çocuğuyla yaşayan kadınların, erkeklere göre daha az evlenme eğiliminde olmalarıyla açıklanabilir (Çobanoğlu, 2020, s. 74).

İstatistiklerden de anlaşılacağı üzere tek ebeveynli ailelerde ağırlıklı olarak kadınlar ebeveyn rolünü üstlenirken, bu aile yapısında ebeveynlerin giderek gençleştiği de dikkat çekmektedir. 2006-2016 döneminde 65 yaş ve üstü ebeveyn oranı %18,3'ten %14,6'ya gerilerken, 25-44 yaş aralığındaki ebeveyn oranı %53,2'den %58,5'e yükselmiştir. Aynı dönemde, 65 yaş ve üzerindeki erkek ebeveyn oranı %35'ten %32'ye, kadın ebeveyn oranı ise %17'den %12'ye düşmüştür. Bu veriler, tek ebeveynli ailelerin oluşumunda zorunluluktan çok bireysel tercihlere dayalı bir eğilimin güçlendiğini göstermektedir. Diğer aile yapılarından farklı olarak, tek ebeveynlerin yaş ortalamasının zamanla düşmesi, toplumsal dönüşüm sürecinde bu aile modelinin giderek daha bilinçli bir tercih haline geldiğini ortaya koymaktadır (Koç, 2019, s. 58-60).

İstatistiklerde dikkat çekici boyutlara ulaşmaya başlayan tek ebeveynli aileler temelde eşin ölümü veya boşanma sonucu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan “demografik araştırmaların ve aile araştırmalarının sonuçları bu ailelerin eşin ölmesi sonucu kurulmasında azalma, boşanma sonucunda kurulmasında ise artış olduğunu göstermektedir” (Koç, 2019, s. 79). Bu yönüyle tek ebeveynli ailelerin artışı ile boşanma oranları arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Boşanma sayılarındaki artış, toplum üyeleri tarafından boşanmanın normal bir durum olarak kabul edilmesiyle birlikte tek ebeveynli ailelerin sayısında da artışa yol açmaktadır. Bu doğrultuda, boşanma oranlarının yükselmesi, tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşmasını da beraberinde getirmektedir (Şentürk, 2008, s. 15).

Evlili bireylerden birinin ölümü veya boşanma sonucu meydana gelen zorunlu tek ebeveynli ailelerin yanı sıra “evlilik dışı birliktelik” sonucu dünyaya gelen çocuğun bir ebeveyn ile (genellikle anne) yaşaması da istatistiklere tek ebeveynli aile şeklinde yansımaktadır. Bu açıdan tek ebeveynli ailelerin sayısında meydana gelen artışın diğer bir sebebi olarak evlilik dışı birliktelikler sayılabilir (Köse, 2022, s. 33; Tire, 2020, s. 18; Zeybekoğlu Dündar, 2022, s. 53). Bu birliktelikler “büyük ölçüde, evlilikten önceki deneysel bir aşamadır; ancak, evlenmeden önce birlikte oturma süresi giderek uzamakta, giderek daha çok sayıda çift, evliliğin almasıklarından biri olan birlikte oturmaya seçmektedir” (Giddens, 2005, s. 192). Avrupa ülkelerinin çoğunda ve Amerika’da bu tarz birliktelikler giderek hâkim bir model olmaya yüz tutmaktadır. 1990 yılında Amerika’daki her yüz çiftten onu evlilik dışı bir arada yaşama eğilimi içinde olmuşlardı (Adak, 2022, s. 224-226; Aktay, 2014, s. 185). Aynı yıllarda Amerika’da evlilik dışı birlikte yaşayanların %31’inin çocuk sahibi olduğu belirtilmektedir (Yıldırım, 2011b, s. 80). Günümüzde bu oranın çok daha yüksek olduğu müşahade edilebilir. Türkiye’de de benzer bir eğilim dikkat çekse de bu tarz birlikteliklere toplumsal bakışın, kısmen değişmekle birlikte, henüz olumsuz olduğu (Adak, 2022, s. 226; SEKAM, 2016, s. 77) belirtilmelidir.

SEKAM tarafından yapılan araştırma, Türkiye’de evlilik dışı birlikteliklere yönelik toplumsal bakış ortaya koymaktadır. Araştırmada, katılımcılara evlilik dışı birlikte yaşayan bir komşuya nasıl tepki verecekleri sorulmuştur. Sonuçlara göre, katılımcıların %50’si bu durumdan rahatsız olacağını belirtirken, %10’u rahatsız olmayacağını ifade etmiştir. %31,5’lik bir kesim ise “beni ilgilendirmez” şeklinde yanıt vermiştir. Bu oran, modern bireyselleşme eğilimlerinin toplumda yaygınlaştığını göstermektedir. Geleneksel kültürlerde bu tür durumlar bireysel değil, toplumsal bir mesele olarak görülür ve norm dışı davranışlar toplum tarafından tepkiyle karşılanırdı. Ancak %31,5’lik “beni ilgilendirmez” yanıtı, toplumsal değerlerin bireyselleşme karşısında güç kaybettiğini ve modern paradigmanın etkisini artırdığını göstermektedir (SEKAM, 2016, s. 77).

Dünyanın farklı toplumlarında, evlilik şartlarını taşıyan bireyler, yasal olarak gerçekleştirilen evlilik yerine hazzı esas alan bu tarz evlilik dışı birliktelikleri tercih etmektedir. Bu da gayri meşru çocuk sorununu beraberinde getirmektedir (Can, 2010, s. 27). Yapılan bir araştırmada, evlilik dışı birliktelikler sonucu çocuk sahibi olmak %75'lik bir oranla ahlaksızlık olarak nitelendirilmiştir (SEKAM, 2016, s. 83). Diğer yandan bu tür birlikteliklerden dünyaya gelen çocuklar, yasal bir temele dayanmayan bu ilişkilerin bir sonucu olarak tek ebeveynli bir aile ortamında büyümek zorunda kalmaktadır. Kişisel ve toplumsal sorumluluk temelinde oluşturulmayan bu evlilikler veya birliktelikler genellikle uzun ömürlü olmamaktadır. Hızla kurulan bu ilişkiler, kısa sürede sona ermekte ve boşanma oranlarına ek olarak, bu tür ilişkilerin çözülmesi de tek ebeveynli ailelerin sayısında artışa neden olmaktadır (Şentürk, 2008, s. 22).

Tek ebeveynli aileler ve yalnız yaşayan bireylerden oluşan aile oranlarındaki artış "dağılmış aile" olgusunu ortaya çıkarmıştır. Dağılmış aile tipi, çekirdek veya geniş aile yapılarından farklı olarak, evli bir çiftin bulunmadığı ve çeşitli demografik olayların etkisiyle oluşan bir aile biçimidir. Bu aile tipi, genellikle tek ebeveynli veya ebeveynsiz hanhalkları şeklinde karşımıza çıkar (Yavuz ve Yücesahin, 2012, s. 81-82) ve ekonomik, sosyal ve duygusal açıdan farklı zorluklar barındırır. Bu tür ailelerde, geniş aile üyeleri ve toplum desteği, çocukların bakımı ve hanhalkının geçimi açısından önemli bir rol oynar. 1968-2016 yılları arasındaki dağılmış aile oranlarına bakıldığında %8,3'ten %19,9'a yükseldiği görülmektedir. Bu oran geniş aile (%10,8) oranından daha yüksektir (Koç, 2019, s. 49).

Dağılmış ailelerin içyapısı incelendiğinde, yalnız yaşayan bireylerden oluşan ailelerin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Bu aile tipinin hem kadınlar hem de erkekler tarafından giderek daha fazla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Evlenme oranlarındaki düşüş ve boşanma oranlarındaki artış birlikte değerlendirildiğinde, özellikle kadınların tek başına yaşama eğiliminin niceliksel olarak açıklanabileceği görülmektedir. Ancak, konuya niteliksel bir perspektiften bakıldığında, kadınların bu tercihinde iş hayatına aktif katılımlarının ve ekonomik özgürlüklerini kazanmalarının önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Maddi imkânlarla kavuşarak kendi ihtiyaçlarını karşılayabilir hale gelen kadınlar, tek kişilik aile yapısını daha fazla benimsemektedir (Çobanoğlu, 2020, s. 75). Bu durum, modern toplumlarda bireyselleşme ve ekonomik bağımsızlık eğilimlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

TÜİK verileri incelendiğinde, yalnızca eşlerden oluşan çekirdek aile oranları, tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile oranlarına göre daha yüksek görünmektedir. Sadece eşlerden oluşan çekirdek aile oranı 2023 yılında %14 olarak kaydedilirken, tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan çekirdek aile oranı %10,6 düzeyinde kaydedilmiştir. Son 10 yıllık veriler incelendiğinde de bu farkın sadece eşlerden oluşan çocuksuz çekirdek aile lehine olduğu görülmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda (TAYA, 2016; Çobanoğlu, 2020; Koç, 2019; Yavuz ve Yücesahin, 2012, s. 81-82) da çocuksuz çekirdek aile olgusunun görünür olmaya başladığı dikkat çekmektedir. TAYA (2016, s. 13) raporuna göre Türkiye'de çocuklu çekirdek aile oranı %49 iken, çocuksuz çekirdek aile oranı %16 olmuştur. Koç (2019, s. 50), çekirdek aile oranındaki artışta özellikle çocuksuz çekirdek ailenin önemli bir payı olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, yalnızca eşlerden oluşan karı-koca ailesindeki bu artış, evlilik içi doğurganlığın ertelenmesi ve yaşam beklentisinin yükselmesiyle kendini gösteren demografik dönüşümün bir sonucudur.

Çocuksuz çekirdek aileler, iki farklı şekilde değerlendirilebilir. Birinci tür, "gönülsüz çocuksuz aile" tipidir. Bu tür ailelerde, kısırlık gibi tıbbi nedenlerle çiftler biyolojik olarak çocuk sahibi olamamaktadır. İkinci tür ise "gönüllü çocuksuz aile" tipidir. Bu ailelerde, çiftlerin biyolojik bir engeli olmamasına rağmen çocuk sahibi olma isteği bulunmamaktadır. Bu tür aileler, genellikle bireysel yaşam tarzlarını ön planda tutan, yaşam standartlarını yüksek seviyede korumayı hedefleyen ve ebeveynliğin getirdiği yasal ve sosyal sorumlulukları ağır bulan çiftlerden oluşur. Modern toplumlarda, bu düşünce yapısına sahip ailelerin hem Türkiye'de hem de dünya genelinde sayısı giderek artmaktadır (Çobanoğlu, 2020, s. 74-75). Gönüllü çocuksuzluk olgusunu ele alan Amy Blackstone, çocuk sahibi olmama kararının da tıpkı olma kararı kadar

doğal olduğunu, bu kararı alan insanların bencil damgası yemelerinin haksızlık olduğunu öne sürmektedir (Blackstone, 2023).

Başlangıçta geçici bir durum olarak değerlendirilen çocuksuz çekirdek aile yapısı, zamanla kalıcı bir olgu hâline dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşümde iki temel faktör etkili olmuştur. Birincisi, modern gebelik önleyici yöntemlerin yaygınlaşmasıyla çiftlerin ilk çocuk sahibi olma süresinin uzaması; ikincisi ise demografik dönüşüm sürecinde ölüm oranlarının azalmasıyla, çocukların evden ayrıldıktan sonra ebeveynlerin daha uzun bir yaşam sürmesidir (Koç, 2019, s. 78). Bu etkenler, çocuksuz çekirdek ailenin geçici bir durum olmaktan çıkıp kalıcı bir aile modeli hâline gelmesine katkıda bulunmuştur.

Bu değişim, aile kavramının artık yalnızca geleneksel çerçevede değerlendirilemeyeceğini, toplumsal dinamikler ve bireysel tercihler doğrultusunda yeni aile yapılarının oluştuğunu göstermektedir. Modernleşme, kentleşme, küreselleşme, ekonomik koşullardaki değişimler ve bireyselleşme eğilimleri, aile kurumunun rollerini ve işlevlerini yeniden şekillendirmektedir. Ancak bu dönüşüm, aile bağlarının tamamen ortadan kalkması anlamına gelmemekte; aksine, farklı biçimlerde varlığını sürdürmesine olanak tanımaktadır. Gelecekte, aile yapısındaki bu evrimin bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için kapsamlı araştırmalar yapılması ve buna uygun sosyal politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

3. Evlilik Kurumu Çöküşün Eşiğinde mi?: Geç Evlenme ve Boşanmaların Artışı

Avrupa ve Amerika'daki sosyolojik araştırmalar (bkz. Beck ve Beck-Gernsheim, 2012; Giddens, 2014;) evlilik kurumunun çöküşüne dair giderek artan kaygıları ele almıştır. G. Marshall'a göre bu kaygıların iki temel nedeni bulunmaktadır: İlki, evliliğin popülarlığını yitirmesi, daha fazla insanın evlilik dışı birlikte yaşamayı ve hatta evlilik olmadan çocuk sahibi olmayı tercih etmesidir. İkincisi ise, evliliklerdeki bozulma ve artan boşanma oranlarıdır (Marshall, 1999, s. 223-224). İlk olarak Batıda gözlemlenen bu durum süreç içerisinde Batı dışı toplumlarda da dikkat çekmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'deki duruma bakıldığında şiddeti düşük olmakla birlikte benzer bir tablo ile karşılaşmaktadır.

TAYA (2016) raporuna göre, Türkiye genelinde bireylerin %88'i evliliklerini sürdürürken, %7'si eşinin vefatı nedeniyle evliliğini sonlandırmış ve %4'ü boşanmıştır. Bölgesel olarak incelendiğinde, tüm bölgelerde evliliklerin %85'inden fazlasının devam ettiği görülmektedir. Eşin ölümüyle sonlanan evliliklerin oranı bölgelere göre %5-10 arasında değişmektedir. Devam eden evliliklerin en yüksek olduğu bölge %93 ile Güneydoğu Anadolu iken, eş vefat etmiş bireylerin oranının en yüksek olduğu bölgeler ise %10 ile Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz'dir (TAYA, 2016, s. 70). Bu veriler, evliliklerin büyük ölçüde devam ettiğini, ancak bölgesel farklılıkların da dikkat çekici olduğunu göstermektedir. Oransal olarak bakıldığında Türkiye'de evliliklerin büyük ölçüde sürdürüldüğü buna karşın boşanma oranlarının da azımsanmayacak derecede olduğu not edilmelidir. Bu durum aile kurumunun geleceğine dair karamsar bir tabloya işaret etmektedir.

Marshall'ın (1999) da işaret ettiği üzere aile kurumunun geleceğini sarsan olumsuz durumlardan ilki evliliğin popülarlığını yitirmesidir. Son yıllarda, ilk evliliğin daha ileri yaşlarda yapılması eğilimi artarken, genç yaşta evlilikler belirgin bir şekilde azalmıştır. Bunun yanında, oranı artmakla birlikte hâlâ küçük bir azınlık oluşturan bir grup ise evlenmeyi tamamen tercih etmemektedir. Aynı zamanda, evlilik öncesi birlikte yaşama oranları yükselmiş ve bu durum neredeyse bir norm haline gelmiştir. Ayrıca, evlilik bağı olmaksızın planlanıp dünyaya gelen çocukların sayısında da dikkat çekici bir artış yaşanmaktadır (Marshall, 1999, s. 224). Evlenmeme veya evliliği erteleme eğiliminin temelinde, ilişkilerde güven kaybı, yoğun iş hayatı, ekonomik yetersizlikler ve bireylerde giderek güçlenen bağımsızlık duygusu yatmaktadır. İnsanlar, maddi ve manevi kaygılar nedeniyle evliliğe mesafeli yaklaşmakta, bağımsız bir yaşamı evlilik sorumluluğuna tercih etmektedir (Turgut, 2017, s. 111).

TÜİK'in 2021 yılında yaptığı aile yapısı araştırmasına göre Türkiye'de ilk evliliklerin büyük çoğunluğu (%36,9) 20-24 yaş aralığında gerçekleşmiştir. Evlilik deneyimi yaşamış tüm yaş gruplarından insanlar arasında, 18 yaşından küçükken evlenenlerin oranı %15, 18-20 yaş arasında evlenenlerin oranı %16,5'tir. İlk evliliğini 35 yaş ve üzerinde yapanların oranı ise oldukça düşük (%2) olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 1 Nisan 2022). Bu veriler, Türkiye'de erken yaşta evliliklerin yaygın olduğunu, ancak ileri yaşlarda evlenme oranlarının oldukça az görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Buna karşın yıllara göre ortalama ilk evlenme yaşı cinsiyete göre incelendiğinde, Türkiye'de hem erkeklerde hem de kadınlarda bu yaştan yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir. 1970'li yılların başında kadınların ortalama ilk evlenme yaşı 17, erkeklerin ise 22 olarak kaydedilmiştir. 1980'li yılların ortasına gelindiğinde, kadınlarda bu yaştan 18'e yükseldiği, erkeklerde ise 21'e düştüğü gözlemlenmiştir. 2002-2006 yılları arasında erkeklerde ortalama evlenme yaşı 27, kadınlarda ise 23 olarak kayıtlara geçmiştir. 2011 yılına gelindiğinde bu yaşlar erkeklerde 28,6'ya, kadınlarda ise 24,7'ye yükselmiştir (Bayer, 2013, s. 122). 2024 yılı itibarıyla erkeklerin ortalama ilk evlenme yaşı 28,3, kadınların ise 25,8 olarak tespit edilmiştir. Erkek ve kadın arasındaki ortalama ilk evlenme yaş farkı ise 2,5 yaş olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 24 Şubat 2025). Bu oranlar kadın ve erkeğin ilk evliliği için uygun görülen yaş aralığındadır. Çünkü TÜİK'in yaptığı araştırmaya göre erkekler için uygun görülen ilk evlenme yaşı %51 ile kadınlar için uygun görülen ilk evlenme yaşı %47,8 ile 25-29 yaş aralığındadır. Kadın ve erkeğin ilk evliliği için uygun görülen diğer yaş aralıklarına bakıldığında bu oranlar kadınlar için %35,4 ile 20-24 yaş aralığıyken, erkekler için %25,7 ile 30-34 yaş aralığıdır (TÜİK, 1 Nisan 2022). Kadınlar için uygun görülen ilk evlilik yaşı erkeklerle göre daha düşüktür. Koç ve Saraç (2019, s. 125), TAYA verileri üzerinden yaptıkları değerlendirmede ilk evlilik yaşının ertelenmesine karşın erkeklerin %90'ının, kadınların ise %95'inin 34 yaşına kadar ilk evliliklerini gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Bu veriler, evlilik yaşının zamanla yükseldiğini ve her iki cinsiyet arasında belirgin bir yaş farkının devam ettiğini göstermektedir.

Hem kadın hem de erkekler açısından evliliğin geciktirilmesinin sebepleri arasında modernleşme süreci ile birlikte artış gösteren kentleşme, liberalleşme, bireyselleşme, sosyal refahın artışı gibi faktörler belirleyici olmuştur. Öte yandan bu süreçte kadınlar açısından farklı bir durum meydana gelmiştir. Eskiden ev ekonomisine katkı sağlaması beklenmeyen kadın, modern dönem ile birlikte çalışma hayatına dâhil olmuştur. Böylece ekonomik bağımsızlık kazanan kadın için evlilik, artık ekonomik bir güvence olma niteliğini yitirmiştir (Timurturk, 2022; Tire, 2023). Bu sebepten dolayı kadınlar açısından evliliğin ertelenmesinin önemli sebepleri arasında kadının işgücüne katılımı ve ekonomik bağımsızlık elde etmesi olduğu söylenebilir. Evliliğin geciktirilmesini sağlayan tüm bu gelişmeler (eğitimin öncelenmesi, kadının iş gücüne katılımı; ekonomik bağımsızlık elde etmesi vs.) bireylerin kişisel çıkarlarını öncelediğini; toplumsal beklentileri geri plana ittiğini göstermektedir.

Türkiye'de evlilik yaşının gecikmesinin önemli sebeplerinden birisi de eğitim düzeyinin artmış olmasıdır. Özellikle üniversiteleşme oranının artışı ile birlikte genç bireyler en az 23-24 yaşlarına kadar üniversite okumakta, devamında iş bulma, askerlik gibi halledilmesi gereken zorunlu durumlar ortaya çıkınca evlilik daha geç dönemlere kalabilmektedir (Tekin, 2014, s. 271). Bu gelişmeler toplumsal bakış üzerinde de tesirini göstermiştir. Geçmişte, üniversite mezunu ve çalışan kadınların 20'li yaşların ortasında bekâr kalması toplumsal bir norm dışı durum olarak algılanırken, günümüzde bu durumun algısı önemli ölçüde değişmiştir. Eğitimli ve çalışan bir kadının 30'lu yaşlarda bekâr olması artık normal karşılanmaktadır. Aynı şekilde, hem erkekler hem de kadınlar arasında bekâr kalma tercihleri geçmişle kıyaslanamayacak ölçüde artış göstermiştir (Zencirkıran, 2019, s. 165).

TÜİK'in aile yapısına ilişkin araştırmasına göre, bireylerin evliliği ertelemesinin en önemli nedeni eğitim hayatına öncelik vermeleridir. Araştırma sonuçları, önümüzdeki üç yıl içerisinde evlenmeyi düşünmeyen veya bu konuda kararsız olan, boşanmış, eşi vefat etmiş ya da hiç evlenmemiş 15 yaş ve üzeri bireylerin oranının %80,1 olduğunu göstermektedir. Bu bireylerin

%29,5'i eğitimlerine odaklandıkları için, %11,9'u yeterli maddi kazanca sahip olmadıkları için ve %10,2'si ise evlenmek için uygun bir eş adayıyla karşılaşmadıkları için evliliği erteleme kararı aldıklarını belirtmiştir. Evlenmeyi düşünmeme nedenleri cinsiyet bazında incelendiğinde, hem erkekler hem de kadınlar için en önemli gerekçe eğitim hayatına öncelik vermek olmuştur. Erkeklerde bu oran %29,8 iken, kadınlarda %29,3 olarak kaydedilmiştir. Erkeklerde eğitim nedenini takip eden diğer sebepler, %22,5 ile yeterli maddi kazanca sahip olmamak ve %11,2 ile iş garantisinin bulunmamasıdır. Kadınlarda ise eğitim nedeninden sonra gelen başlıca gerekçeler, %11,5 ile sağlık sorunları ve %11,1 ile evlenmek için uygun bir eş adayıyla karşılaşmamak olarak sıralanmıştır (TÜİK, 1 Nisan 2022). SEKAM'ın yaptığı araştırma da, evlilik yaşı ile öğrenim durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmaya göre, lisans ve lisansüstü öğrenim görmüş kişilerde 23 yaşından önceki evlilik oranı %20 civarında kalırken 23 yaş üstündeki evliliklerde bu oran %35'e çıkmaktadır (SEKAM, 2016, s. 51). Bu bulgular, eğitim sürecinin bireylerin evlilik kararlarını doğrudan etkilediğini ve toplumsal yapıdaki değişimlerin aile kurma süreçlerini şekillendirdiğini göstermektedir.

Evliliğin geciktirilmesi, aile kurumunun sağlıklı işleyişi açısından önemli sorunlara yol açmaktadır. Özellikle modern toplumlarda yaşanan hızlı değişimler ve bireysel önceliklerin evlilik yaşını ileriye çekmesi, çocuk ile ebeveyn arasındaki yaş farkının artmasına neden olmaktadır. Bu durum, kuşaklar arası iletişimde kopukluklara yol açarak, aile içi dinamikleri olumsuz etkilemektedir. Ebeveynler, çocuklarını anlamak, onlara rehberlik etmek ve hayata hazırlamak konusunda zorluklar yaşarken; çocuklar da ebeveynlerinin değerlerini, deneyimlerini ve hedeflerini anlamlandırmakta güçlük çekmektedir. Artık ebeveynler ile çocuklar arasında kurulan iletişim, geçmişe kıyasla daha zorlu bir hal almaktadır. Ebeveynlerin yaşadığı dönem ile çocukların içinde bulunduğu çağ arasındaki fark, değer yargıları, teknolojik adaptasyon ve sosyal normlar açısından büyük bir uçurum yaratmaktadır. Bu durum, ailenin çocuğa rol model olma, onu eğitme ve hayata hazırlama gibi temel işlevlerini sekteye uğratmaktadır. Ayrıca, aile içinde sağlıklı bir iletişim ve etkileşim ortamı kurulmasını da zorlaştırmaktadır (Şentürk, 2008, s. 19). Sonuç olarak, evliliğin geciktirilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan kuşaklar arası uçurum, aile kurumunun işleyişini olumsuz etkilemektedir. Bu sorunların aşılması için hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çözümler üretmek ve aile içi iletişimi güçlendirmek büyük önem taşımaktadır.

Marshall'ın (1999) da işaret ettiği evlilik kurumunu olumsuz etkileyen diğer bir durum ise evliliklerdeki bozulma ve artan boşanma oranlarıdır. Boşanma, eşlerin karşılanmayan beklentiler, etkili bir şekilde yürütülemeyen ilişkiler ve artan tartışma ya da çatışmalar sonucunda evliliklerini sonlandırmaları olarak tanımlanabilir. Psikolojik, ekonomik, sosyal ve hukuki boyutları bulunan bu olgu, nedenleri, sonuçları ve etkileri açısından topluma, zamana ve bireylere göre farklılık gösterebilir. Aile ve evlilik kadar eski bir kavram olmasına rağmen, günümüzde boşanma oranlarının artış göstermesi, onun güncel bir sosyal problem olarak ele alınmasına yol açmaktadır. Geçmişte toplumsal normlar çerçevesinde sapma, ayıp, günah ya da bir tür suç olarak görüldüğü için daha nadir rastlanan boşanma, bugün pek çok toplumda evli bireylerin sıklıkla karşılaştığı bir durum haline gelmiştir (Şentürk, 2008, s. 13). Boşanmanın artık eskisi kadar sapma, ayıp, günah ya da bir tür suç olarak görülmemesi, bu toplumsal değişimlerin hem bir sonucu hem de hızlandırıcı bir etkisi olarak dikkat çekmektedir (Giddens, 2005, s. 180; Tire, 2023, s. 94). Bu durum, bireylerin evlilikten beklentilerinin değiştiğini ve bu beklentilere ulaşma çabalarının evlilik kurumunda dönüşüme neden olduğunu göstermektedir.

Boşanmanın yasal olarak kolaylaşması ve toplumsal olarak daha kabul edilebilir hale gelmesinin temel nedeni modernleşmedir. Modern toplumlar, tek ebeveynli aile, tek çocuklu aile, çocuksuzluk ve birlikte yaşama gibi farklı aile biçimlerini deneyimlemiştir. Bu biçimler, modernleşmenin bireycilik, sanayileşme ve kentleşme boyutlarıyla doğrudan ilişkilidir. Modernleşme, aile yerine bireyi toplumun temel yapı taşı olarak gören anlayışın yaygınlaşmasına da yol açmış (Öztürk ve Temiz, 2020, s. 141); böylece bireyselleşme, yalnız yaşamayı ve evlilikleri sona erdirmeyi daha kabul edilebilir hale getirmiştir. Bu eğilim tüm dünyada

görülmekle birlikte, bireycilik düşüncesinin daha baskın olduğu gelişmiş Batı ülkelerinde daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Avrupa Birliği ülkelerinde, 1960 ile 2004 yılları arasında boşanma oranları %400 artış göstermiştir. Benzer şekilde, ABD’de de 1940’lı yıllardan bu yana boşanma oranları katlanarak yükselmiş ve ülke, dünyada en yüksek boşanma oranına sahip ülke olarak öne çıkmıştır. ABD’de yapılan evliliklerin en az yarısının boşanmayla sonuçlandığı belirtilmektedir. Özellikle ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde boşanma oranları yükselirken, evlilik oranları düşmektedir. Gelişmiş Batı toplumlarında boşanma oranlarının yüksek olması özellikle modernite ile birlikte görünür olmaya başlayan bireyselliğin ve sosyal refahın bu toplumlarda yüksek olması ile doğru orantılıdır. Bireyselliğin ön planda olduğu ve sosyal refahın arttığı modern toplumlarda, bireylerin evliliğe daha pragmatist yaklaşması, kişisel çıkar ve hazların daha ön planda olması, kötü giden evlilik karşısında takınılacak tutumun buna paralel gelişmesine neden olmaktadır. Buna karşın kolektif yaşamın ve geleneksel değerlerin baskın olduğu toplumlarda saygı, geleneklere bağlılık ve dinin belirleyici olması çiftler arası ilişkilere yansıyor, evliliğin daha yüce görülmesine ve boşanma oranlarının düşük kalmasına neden olmaktadır. Oransal olarak ülkeler arasında farklar göze çarpsa da boşanmanın tüm toplumlarda gelişme eğiliminde olduğu (Şentürk, 2021, s. 153; Timurturk, 2022, s. 203-204; 207) not edilmelidir.

“Türkiye’de boşanma istatistiklerinde, dünyadaki eğilime paralel olarak önemli bir artış gözlemlenmek mümkündür” (Varışlı vd., 2024, s. 128). TÜİK verilerine göre, Türkiye’de evlenen çiftlerin sayısı 2023 yılında 567 bin 11 iken 2024 yılında 568 bin 395 olmuştur. Bin nüfus başına düşen evlenme sayısını ifade eden kaba evlenme hızı, 2024 yılında binde 6,65 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2001 yılında 8,35 iken, 2013 yılında 7,88 olarak kayıtlara girmiştir. Bu verilerden kaba evlenme hızının gerileme eğiliminde olduğu görülmektedir. Öte yandan Türkiye’de boşanan çiftlerin sayısı ise 2023 yılında 173 bin 342 iken 2024 yılında 187 bin 343’e yükselmiştir. Bin nüfus başına düşen boşanma sayısını ifade eden kaba boşanma hızı ise 2024 yılında binde 2,19 olarak kaydedilmiştir (TÜİK, 24 Şubat 2025). Bu veriler, boşanma oranlarında bir önceki yıla göre yükseliş olduğunu göstermektedir. Daha uzun zaman dilimine bakıldığında da boşanma oranlarında yıldan yıla artış dikkat çekmektedir. Örneğin 2001’de binde 1,41 olan kaba boşanma hızı, 2013 yılında 1,65, 2024 yılında ise 2,19 olarak kayıtlara geçmiştir.

Türkiye’deki boşanmalar genellikle kentsel bölgelerde yoğunlaşırken, Batı bölgeleri ve özellikle kıyı illeri boşanma oranlarının en yüksek olduğu yerlerdir. 2024 yılı verilerine göre, Antalya’da kaba boşanma hızı binde 3,29, İzmir’de 3,09 ve Muğla’da 2,99 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık, boşanmaların en az olduğu bölgeler Doğu bölgelerinde yer almakta; örneğin, aynı yıl Hakkâri’de kaba boşanma hızı binde 0,45, Şırnak’ta 0,55 ve Muş ile Siirt’te ise 0,60 olarak kaydedilmiştir (TÜİK, 24 Şubat 2025). Bu veriler, bireyselliğin ön planda olduğu, sosyal refah düzeyinin yüksek, kadının sosyal yaşama katılımının ve ekonomik bağımsızlığının daha fazla olduğu illerde boşanma oranlarının yüksek seyrettiğini; buna karşılık, bireyselliğin zayıf, gelenek, görenek ve toplumsal kabullerin daha baskın olduğu kolektif yapılı illerde boşanma oranlarının düşük olduğunu göstermektedir (Tire, 2023, s. 96). Öte yandan Türkiye’de boşanmalar çoğunlukla evliliğin ilk beş yılı içinde meydana gelmektedir. 2024 yılı istatistiklerine göre, boşanmaların %33,7’si beş yılını doldurmamış evliliklerde, %21,3’ü ise 6-10 yıl süren evliliklerde gerçekleşmiştir. 11-15 yıl devam eden evliliklerde boşanma oranı daha da azalmış ve son dönemde bu oran yaklaşık %15 seviyelerine gerilemiştir (TÜİK, 24 Şubat 2025).

TÜİK’in aile yapısı araştırmasına göre, en az bir kez boşanmış bireylerin boşanma nedenleri incelendiğinde, %32,2 ile "sorumsuz ve ilgisiz davranma" en yaygın neden olarak öne çıkmaktadır. Bu neden, boşanmaların en önemli tetikleyicisi olarak görülmektedir. Sorumsuz ve ilgisiz davranmayı, %14,1 ile aldatma, %9,8 ile evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %8,1 ile dayak/kötü muamele gibi nedenler takip etmektedir. Boşanma nedenleri cinsiyet bazında analiz edildiğinde, hem erkekler hem de kadınlar için en önemli boşanma gerekçesi eşlerin "sorumsuz ve ilgisiz davranması" olmuştur. Ancak bu oran, erkeklerde %41,2 iken, kadınlarda %24,2 olarak kaydedilmiştir. Erkekler için sorumsuz ve ilgisiz davranmanın ardından gelen

başlıca boşanma nedenleri, %11 ile aile büyüklerinin aile içi ilişkilere müdahalesi ve %9,7 ile evin ekonomik olarak geçiminin sağlanamamasıdır. Kadınlar için ise sorumsuz ve ilgisiz davranmanın ardından en önemli nedenler, %19,3 ile aldatma ve %14,6 ile dayak/kötü muamele olarak sıralanmıştır (TÜİK, 1 Nisan 2022). Bu veriler, boşanma nedenlerinin cinsiyetlere göre farklılık gösterdiğini ortaya koyarken, aynı zamanda aile içi iletişim, ekonomik sorunlar ve şiddet gibi faktörlerin evliliklerin sonlanmasında kritik rol oynadığını da açıkça göstermektedir.

Farklı araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın 2014 yılında hazırladığı Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması'na (TBNA) göre, en sık rastlanan boşanma nedenleri yakın çevrenin evliliğe müdahalesi (%40) ve duygusal ilişki eksikliğidir (%38). Bu gerekçeleri; aldatma (%35), ekonomik sorunlar (%34) ve şiddet (%34) takip etmektedir. Ayrıca, eski eşinin veya kendisinin alışkanlıkları (%31), yaşam tarzı (%25) ya da değerleri (%20) nedeniyle evliliğin sona erdiğini belirtenlerin oranı da azımsanmayacak düzeydedir. Eşlerden birinin ev içi görev ve sorumluluklarını yerine getirmemesi (%29) veya çocuk bakımına yeterince ilgi göstermemesi (%18) de boşanma nedenleri arasında yer almaktadır. Öne çıkan diğer gerekçeler ise cinsel hayat sorunları (%20), çalışma hayatı / işsizlik (%15) ve evlilik öncesinde eşini yeterince tanımamadır (%14) (TBNA, 2015, s. 75). TAYA raporuna göre ise "Türkiye genelinde, cinsiyet ayrımı yapılmaksızın, boşanmanın en çok görülen üç nedeninin; %51 oranında sorumsuz ve ilgisiz davranma, %30 oranında evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama ve %24 oranında eşlerin ailelerine karşı saygısız davranması olduğu görülmektedir" (2016, s. 71). SEKAM'ın (2016, s. 143) araştırmasına göre ise katılımcıların, %24.5'i sadakatsizlik/evliliğe ihanet, %17.6'sı eşin fiziksel şiddeti/dayağı, %17.4'ü eşler arası sevgisizlik ve %17.3'ü ise aşırı alkol/kumar gibi alışkanlıklar nedeniyle boşanmaların gerçekleştiğini düşünmektedir. Bu veriler, boşanmaların büyük ölçüde ekonomik ve sosyal dinamiklerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Öte yandan araştırma yöntem ve teknikleri ile katılımcılara yöneltilen soruların sonuçlar üzerindeki etkisini de gözardı etmemek gerekmektedir.

Öte yandan yapılan bazı saha çalışmalarında (Gülmez ve Öztürk, 2023; Yıldırım, 2004) en önemli boşanma nedeni olarak "şiddetli geçimsizlik" ön plana çıkmıştır. Bu kavram, yüzeysel basit bir anlaşmazlık gibi görünse de aslında derinlerde yatan birçok karmaşık faktörü barındırmaktadır. Şiddetli geçimsizliğin temelinde, eşler arasındaki sevgi ve saygı eksikliği, maddiyatın ön plana çıkması, ekonomik sıkıntılar, işsizlik, sosyal yaşamdaki dengesizlikler ve alkol bağımlılığı gibi sorunlar yatmaktadır. Ayrıca, ekonomik stres, ruhsal uyumsuzluk, iş yoğunluğu nedeniyle birbirine zaman ayıramama, ahlaki çatışmalar ve sadakatsizlik gibi nedenler de doğrudan veya dolaylı olarak bu kategoriye girmektedir. Bunlara ek olarak, karşılıklı hakaretler, statü kaygıları ve şöhret hırsı gibi etkenler de boşanma kararlarında önemli rol oynamaktadır. Kısacası, şiddetli geçimsizlik yalnızca basit bir anlaşmazlık değil, aile içi dinamiklerin çöküşünün bir yansımasıdır ve altında yatan sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunların bir bileşkesidir (Yıldırım, 2004, s. 76).

Türkiye'deki boşanma oranlarının evlilik kuşakları ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Örneğin, 1957 ve öncesinde evlenen kadınlar arasında boşanma oranı %3-4 seviyesindeyken, daha yakın dönemde evlenen kadınlar arasında bu oran %11'e kadar yükselmiştir. Özellikle erken yaşta evlenen kadınlar arasında boşanma oranlarının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. İlk evliliğini 15 yaşından önce yapan kadınlarda boşanma oranı %11 iken, 15-17 yaş arasında evlenenlerde bu oran %8'e, 18 yaş ve üzeri evlenenlerde ise %7,5'e düşmektedir. Evlilik kuşaklarına göre incelendiğinde, ilk evliliğini 15 yaşından önce gerçekleştiren kadınlarda boşanma hızının %8'den %29'a, 15-17 yaş arasında evlenenlerde %7'den %10'a, 18 yaş ve üzeri evlenenlerde ise %5,1'den %11'e yükseldiği görülmektedir (Koç ve Saraç, 2019, s. 120). Bu veriler, erken yaşta evlenen kadınların ilerleyen yıllarda boşanma riskiyle daha fazla karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'de evlenme ve boşanma oranlarının zamansal değişimi, aile yapısındaki dönüşümlerin ve sosyoekonomik koşulların önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2000’li yılların başında evlenme hızı boşanma hızından daha yüksek seyretmiş, ancak 2002 yılında boşanma hızının evlenme hızını geçtiği bir kırılma yaşanmıştır. Ertesi yıl bu durum değişmiş ve 2009 yılına kadar evlenme hızının boşanma hızından yüksek olduğu bir dönem gözlemlenmiştir. 2009’dan itibaren ise evlenme hızında düşüş, boşanma hızında ise artış eğilimi başlamıştır. Özellikle 2002 ve 2008-2009 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerden dolayı maddi koşulların etkili olduğu, bu nedenle evlilik ve boşanma oranlarındaki dalgalanmaların ekonomik nedenlerle ilişkilendirilebileceği söylenebilir. 2015 sonrası döneme bakıldığında, 2020 yılı hariç olmak üzere, kaba evlenme hızının sürekli düştüğü, kaba boşanma hızının ise düzenli olarak arttığı görülmektedir (Çobanoğlu, 2020, s. 74). 2020 yılındaki her iki orandaki düşüş ise covid-19 pandemisi nedeniyle uygulanan eve kapanma politikalarına bağlanabilir. Bu durum, evlilik ve boşanma dinamiklerinin sadece bireysel tercihlerden değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal krizlerden de güçlü bir şekilde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Ailede meydana gelen boşanmanın hem ebeveynler açısından hem de çocuklar açısından bir takım olumsuz etkileri olabilmektedir. Özellikle boşanma sonrası eşlerin olumsuz duygu ve düşünceler içerisine girmesi; depresyon, panik atak, yalnızlık, stres, kaygı ve çeşitli sağlık sorunlarıyla karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Ayrıca, boşanma bireylerde özgüven eksikliği, iletişim bozuklukları, bağlanma sorunları, intikam duygusu, sosyal dışlanma, kötümserlik, duygusal tatminsizlik ve itibar kaybı gibi olumsuz duyguların gelişmesine yol açabilmektedir. Boşanmanın, eşlerin uzun vadeli refah ve sağlıklarını olumsuz etkilediği, yaşam doyumunu azalttığı ve yaşam süresini kısalttığı da belirtilmektedir. Nitekim pek çok araştırma, evli yetişkinlerin boşananlara kıyasla daha uzun yaşadığını ortaya koymaktadır (Güler ve Kalafat, 2022, s. 227; Öztürk ve Temiz, 2020, s. 145; Timurturkan, 2022, s. 211; Tire, 2023, s. 98; Şentürk, 2008, s. 15).

Boşanma olaylarından sonra ortaya çıkan velayet sorunu da ebeveynler açısından ortaya çıkan önemli bir sorun alanıdır. Nitekim “boşanma sürecinde çiftler en çok çocuk/çocukların velayeti konusunda çatışma yaşamaktadır” (Öztürk ve Temiz, 2020, s. 144). TÜİK verilerine göre, Türkiye’de “kesinleşen boşanma davaları sonucunda 2024 yılında 187 bin 343 çift boşanırken 186 bin 536 çocuk velayete verildi. Boşanma davaları sonucu, çocukların velayetinin çoğunlukla anneye verildiği görüldü. Çocukların velayetinin 2024 yılında %74,4’ü anneye, %25,6’sı babaya verildi” (TÜİK, 24 Şubat 2025). Özellikle ebeveynleri ilgilendiren çocuğun velayetinin kimde kalacağı sorunu mahkemeler aracılığıyla çözüme kavuşturulmaktadır. İstatistiklere göre kararların 4’te 1’i velayetin kadına verilmesi yönünde neticelenmektedir. Çiftlerin boşandıktan sonra velayet gibi yasal birtakım görevlerle sorumlu tutulmaları, erişkin olmayan çocukların bakımını yüklenmesi, gelirlerinde azalmanın olması, sosyal alanın daralarak sosyal destekten mahrum kalması ve de özellikle nafaka gibi konularda eski eşle çatışmalar yaşaması, bozulan ilişkinin sürüncemede kalan olumsuz yönleri arasında yer almaktadır (Engin, 2022, s. 131).

Boşanmanın çiftler üzerinde yarattığı bu zorluklar, yalnızca onların psikolojik ve finansal durumlarını değil, aynı zamanda çocukların da duygusal ve zihinsel sağlığını olumsuz etkileyebilir (Öztürk ve Temiz, 2020, s. 146; Timurturkan, 2022, s. 213; Tire, 2023, s. 101). Ebeveynlerin ayrılığı, çocuklar için ciddi psikolojik travmalara yol açabilir ve bu travmanın şiddeti; anne-baba arasındaki çatışma düzeyine, çocukların yaşına, kardeşleri olup olmamasına, ebeveynleriyle bireysel ilişkilerine ve onları ne sıklıkla gördüklerine bağlı olarak değişebilir (Can, 2014, s. 67). Çocuklar, boşanmanın ardından ebeveynlerinin arasındaki gerginlikleri gözlemleyerek stres yaşayabilir, güven duygularında sarsılmalar olabilir ve uyum sağlama süreçlerinde zorlanabilirler. Ayrıca, ailedeki parçalanma, çocukların sosyal ilişkilerini de etkileyebilir, bu da okul başarısında düşüşlere veya davranışsal sorunlara yol açabilir. Ebeveynlerin yaşadığı zorluklar, çocukların sağlıklı gelişim süreçlerine de engel oluşturabilir. Nitekim yapılan araştırmalardan elde edilen veriler de boşanmanın çocuklar üzerindeki uzun vadeli etkilerinin oldukça belirgin olduğunu göstermektedir (Engin, 2022, s. 132). Toplamda beş yüz altmış çocuk üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, boşanma nedeniyle ailesi parçalanmış çocukların çeşitli sosyal sorunlar yaşadığını ve bu sorunlarla karşılaşma olasılıklarının yüksek

olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlara göre, boşanma kaynaklı parçalanmış aile çocuklarının, ölüm nedeniyle ailesi parçalanmış çocuklar ile tüm aileye sahip çocuklara kıyasla daha fazla eğitim başarısızlığı yaşadığı, düşük benlik saygısına sahip olduğu, ruh sağlığı problemleriyle karşılaştığı, içine kapanık bir kişilik geliştirdiği, depresyon belirtileri gösterdiği, suç ve şiddet eğilimleri sergilediği, intiharı düşündüğü veya denediği, ayrıca “anomi ve yabancılaşma” duyguları yaşadığı tespit edilmiştir (Şentürk, 2008, s. 14). Yapılan araştırma sonuçları, boşanmanın sadece kısa vadeli değil, uzun vadeli etkilerinin de hem duygusal hem de işlevsel boyutta çocukların yaşamlarını derinden etkileyebileceğini göstermektedir.

Boşanmanın bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini en aza indirmek için kapsamlı aile politikalarının geliştirilmesi kritik bir öneme sahiptir. Evlilik öncesi ve sonrası dönemlerde danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, aile içi iletişimi güçlendirmeye yönelik eğitimlerin teşvik edilmesi ve çocukların psikososyal gelişimini destekleyecek mekanizmaların oluşturulması, boşanmanın olumsuz sonuçlarını hafifletmede etkili olabilir. Ayrıca, ekonomik ve sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi, çiftlerin evlilik süreçlerini daha sağlıklı bir şekilde yönetmelerine yardımcı olabilir. Bu tür önlemler, aile kurumunun geleceğini korumanın yanı sıra, bireylerin daha sağlam ve uyumlu ilişkiler kurmalarına da katkı sağlayabilir.

4. Neslin Tükenişi Kaçınılmaz mı?: Doğum ve Çocuk İstatistikleri Alarm Veriyor

Ülke nüfusu içerisindeki çocuk nüfusu, yalnızca bireyleri ve aileleri ilgilendiren bir konu olmanın ötesinde, toplumsal süreklilik açısından büyük bir öneme sahiptir. Zira bir toplumun varlığını sürdürebilmesi, yeni nesillerin doğmasıyla mümkündür. Bu da ancak doğum oranının ölüm oranından yüksek olmasıyla gerçekleşebilir. Eğer doğum oranı, ölüm oranına eşit ya da daha düşük bir seviyeye inerse, nüfus kendisini yenileyemez ve uzun vadede toplum yok olma sürecine girer. Bugün Batı Avrupa ülkelerinin karşı karşıya olduğu en büyük demografik sorunlardan biri, düşük doğum oranları nedeniyle nüfusun yaşlanmasıdır. 1990’dan bu yana gelişmekte olan 60 ülkede yürütülen Dünya Doğurganlık Araştırması (WFS), toplam doğurganlık hızının ülkeler arasında büyük farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Örneğin, Vietnam’da toplam doğurganlık hızı 2,3 iken, Nijer’de bu oran 7,2’ye kadar çıkmaktadır. Türkiye ise, düşük doğurganlık hızına sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Nüfusun kendisini yenileyebilmesi için gerekli olan doğurganlık oranı, endüstrileşmiş ülkelerde 2,1 seviyesindeyken, gelişmekte olan ülkelerde yüksek ölüm oranları nedeniyle 2,5 ile 3,3 arasında değişmektedir. Bu seviyenin altına düşen doğurganlık oranı, eğer ülke dışarıdan yeterli göç almazsa, nüfusun yaşlanmasına ve uzun vadede nüfus kaybına yol açabilmektedir (SEKAM, 2016, s. 34-35).

Çocuk yapmama eğilimi ve buna bağlı olarak doğum oranlarında yaşanan düşüşler aile kurumunun geleceğini sarsmaktadır. “Günümüz modern aile yapılarında çocuk sayısı gittikçe düşmekte, nüfus dinamikleri sürekli gerilemektedir” (Aydın, 2019, s. 173). Bu durumun oluşmasında daha geç yaşta çocuk yapılması, doğurganlığın azaltılması ile kadının daha yüksek ekonomik ve sosyal verimlilik elde etmesini kolaylaştıran, dayanağını da anayasanın 41. Maddesinden alan “aile planlaması” uygulaması belirleyici olmuştur (SEKAM, 2016, s. 35; Şentürk, 2008, s. 19-20). Aile planlamasının sonuçları ilk doğum yaşı ve doğum oranları gibi nüfus sayısını doğrudan etkileyen durumlar üzerinde etkisini göstermektedir. Nitekim bu durum TÜİK verilerine de yansımıştır.

TÜİK verilerine göre 2001 yılında doğum yapan annelerin ortalama yaşı 26,7 iken, bu yaş 2014 yılında 25,5, 2024 yılında ise 27,3’e yükselmiştir. Ayrıca bin nüfus başına düşen canlı doğum sayısını ifade eden kaba doğum hızı, 2001 yılında binde 20,3 olarak kaydedilmişken, 2024 yılında binde 11’e gerilemiştir. Başka bir deyişle, 2001 yılında bin kişilik nüfus başına 20,3 doğum gerçekleşirken, 2024 yılında bu sayı 11’e düşmüştür (TÜİK, 13 Mayıs 2025). Verilerden de anlaşılacağı üzere kaba doğum hızındaki düşüşe paralel olarak kadınların ilk doğumlarını gerçekleştirme yaşı da periyodik olarak artma eğilimindedir. Bu da toplam doğurganlık hızını olumsuz etkileyen bir faktördür.

Toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurgan olduğu dönem olan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Türkiye'nin toplam doğurganlık hızı, yıllar içinde belirgin bir düşüş göstermiştir. 1950'lerde bu oran 6-7 seviyesindeyken, 1960'larda 6'ya, 1980'lerde 4'e ve 2010'larda yaklaşık 2'ye kadar gerilerken, 2024 yılında 1,48'e kadar düşmüştür. Nüfusun kendini sürdürebilmesi için toplam doğurganlık hızının ortalama 2,1 olması gerektiği göz önüne alındığında, bu düşüş önemli demografik sonuçlara işaret etmektedir. Türkiye için yapılan projeksiyonlar, mevcut eğilimin devam etmesi durumunda toplam doğurganlık hızının 2050'de 1 seviyelerine gerileyeceğini öngörmektedir. Bu durum, Türkiye nüfusunun 2050'ye doğru 100 milyona ulaşmadan 94 milyon civarında zirve yapacağını ve ardından düşüşe geçeceğini göstermektedir (Aysan, 2016, s. 310; TÜİK, 13 Mayıs 2025).

Doğurganlık, birçok karmaşık faktörden doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Örneğin, göçlerle birlikte kent yaşamına geçen ailelerde eğitim düzeyinin artması, kadınların tarım dışı sektörlerde istihdama katılmasına ve daha geç evlenmesine yol açmaktadır. Kadının sosyo-ekonomik statüsündeki iyileşme, çocuğa bakışını değiştirirken aile planlamasına yönelik farklı arayışları da beraberinde getirmiştir. Kentte yaşayan, daha iyi eğitim fırsatlarına sahip ve kentsel faaliyetlerde çalışan kadınlar, daha az çocuk sahibi olma eğiliminde olup, bu durum doğum kontrol yöntemlerine ve ana/çocuk sağlığı hizmetlerine daha sıkı bir şekilde yönelmelerine neden olmaktadır. Bu tür faktörler, doğurganlık hızında hızlı bir düşüşe yol açmaktadır (SEKAM, 2016, s. 35). Batı Avrupa'da 1950-1960'larda görülen benzer bir süreç, kadınların eğitim seviyesinin yükselmesi ve iş gücüne katılmasıyla doğurganlık oranlarının düşmesine neden olmuştur. Aynı zamanda, etik otonomi ve bireyselleşmenin artışı, insanların aile ve çevrenin mutluluğundan çok kendi bireysel hedeflerine odaklanmasına yol açmıştır. Bu değişimler, boşanma oranlarının artması ve evliliklerin ileri yaşlara ertelenmesi gibi etkilerle doğurganlık üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur. Türkiye'ye özgü koşullar da göz önünde bulundurulduğunda, bireyselleşmenin artmasının, boşanma oranlarındaki yükselişin ve kadınların iş hayatına daha aktif katılımının, aile yapısını ve doğurganlık seviyelerini benzer şekilde etkilediği söylenebilir (Aysan, 2016, s. 311).

Doğum oranlarındaki düşüşe paralel olarak Türkiye'deki çocuk nüfusunda da azalma dikkat çekmektedir. Çocuk nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı bu anlamda dikkat çekicidir. 1935 yılında %45 olan toplam nüfus içindeki çocuk nüfus oranı, 1970'de yükselme eğiliminde olup %48,5'e ulaşırken, sonraki süreçte periyodik olarak azalma eğilimine girmiş, 1990'da %41,8'e, 2024 yılında ise %25,5'e gerilemiştir (TÜİK, 18 Nisan 2025). Türkiye'deki kentleşme sürecine paralel olarak ailelerin çocuk sayılarında da düşüş meydana gelmiştir. Böyle bir tablonun ortaya çıkışı kuşkusuz çocuğun aile için değişen anlam ve öneminde gizlidir. Öte yandan, TÜİK'in "Nüfus projeksiyonlarının demografik göstergelerdeki mevcut yapının devam edeceğini varsayan ana senaryosuna göre çocuk nüfus oranının 2030 yılında %22,1, 2040 yılında %17,9, 2060 yılında %16,9, 2080 yılında %15,2 ve 2100 yılında %14,5 olacağı" (TÜİK, 18 Nisan 2025) öngörülmektedir.

Türkiye'de çocuk sahibi olma oranları bölgelere göre önemli farklılıklar göstermektedir. Doğudan batıya doğru gidildikçe bireylerin sahip olduğu çocuk sayısı azalmaktadır. Türkiye genelinde altı veya daha fazla çocuğa sahip olanların oranı %9 iken, bu oran Güneydoğu Anadolu bölgesinde %30'a kadar çıkmaktadır. Batı Marmara (%20) ve İstanbul (%21) gibi batı bölgelerinde tek çocuğa sahip olma oranı daha yaygındır. İki çocuğa sahip olanların oranı Türkiye genelinde %34 iken, Ege bölgesinde %44, Güneydoğu Anadolu'da ise %13'tür (TAYA, 2016, s. 116). Bu veriler, bölgesel sosyoekonomik farklılıklar, kentleşme düzeyi, eğitim seviyeleri ve kadın istihdamı gibi etkenlerin çocuk sahibi olma kararlarını doğrudan etkilediğini göstermektedir. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde iki çocuk sahibi olma oranının %13 gibi düşük bir seviyede kalması, altı veya daha fazla çocuk sahibi olma oranının ise %30'a çıkması bu bölgede geleneksel aile yapılarının hala yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Geleneksel ve modern aile yapılarında çocuğun konumu diğer bir ifadeyle çocuğun aile için önemi farklılık arz etmektedir (Aydın, 2019, s. 176-177). Geleneksel toplumlarda çocuğa

işgücü gereksiniminden dolayı çok fazla ihtiyaç duyulduğundan; evli çiftlerin doğum kontrolü yapmadan çocuk sahibi olmaları şüphesiz elzem bir durumdu (Can, 2019, s. 66). O dönemlerde ekonomik bir değer olarak kabul gören çocuğun değeri zamanla değişime uğramıştır (Şentürk, 2021). Türkdoğan'ın da belirttiği üzere “çocuk, kırsal alanlarda aile için ekonomik bir değer olarak kabul edilirken, kentlerde ebeveyn-çocuk ilişkileri, davranış açısından ve özellikle psikolojik yönden geniş bir özgürlüğü simgeler. Çocuk büyük kentlerde seküler (dünyevi) diyebileceğimiz bir ortam içindedir. Daha çok, maddi kültür kalıplarına yönelik sporun, eğlencenin, seksi yaşamın oluşturduğu bir dünya görüşünün peşinde koşmaktadır” (Türkdoğan, 1991, s. 28-29). Bu eğilim, özellikle çocuk merkezli ailelerde daha belirgin hale gelmiştir. Ebeveynlerin çocuklarıyla geçirdiği zaman, 1960'lardan bu yana iki kat artmış; anne babalar çocuklarının aktivitelerine daha fazla ilgi göstermeye, kararlarını onlarla tartışmaya ve onlara daha eşitlikçi davranmaya başlamıştır. Çoğu ailede çocukların refahı, en önemli öncelik olarak görülmektedir. Yaşam standartları ve ücretlerin yükselmesiyle artan refah düzeyi ise çocuklara ve onların faaliyetlerine daha fazla kaynak ayrılmasını mümkün kılmaktadır (Zeybekoğlu Dündar, 2022, s. 52). Çocuğun merkeze alındığı bu yeni aile, aynı zamanda kapitalist tüketim toplumunun da nesnesine dönüşmüş durumdadır.

Post-modern toplumda aile önemli bir tüketim birimi haline geldiğinden dolayı tüketim ve cinselliğe yönelik yeni algılar, çocuk yetiştirme tarzlarında değişikliğe sebep olmaktadır (Özyurt, 2011, s. 173). Nicelikten ziyade nitelik ön plana çıkarken, çocuğa daha konforlu bir yaşam sunma isteği çocuk sayısını azaltmayı salık vermektedir. Nitekim yapılan saha çalışmalarından elde edilen veriler de bu durumu destekler niteliktedir. Örneğin Alan (2023, s. 155) aşiretin dönüşümünü konu alan araştırmasında “kentleşme süreci ile birlikte aşiret içerisindeki “çok çocuk” düşüncesi yerini “bakabildiğin kadar çocuk” düşüncesine bırakmıştır” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Çocuk sayısına bakışta meydana gelen bu değişim çocuğun değerinde meydana gelen değişimin bir göstergesidir. Eskiden “ekonomik bir değer” olarak görülen çocuk, günümüzde “psikolojik bir değer” olarak görülmeye başlanmıştır. Geleneksel yapı içinde çocuk, sağladığı maddi yarar bakımından değer taşıırken; modern yaşam ile birlikte çocuk sağladığı psikolojik değer bakımından önem kazanmaya başlamıştır. Ekonomik değerde sayının fazlalığı; psikolojik değerde ise sayının azlığı önem arz etmektedir (Şentürk, 2021, s. 190-191).

TAYA (2016) verilerine göre Türkiye genelinde, çocuk sahibi olan bireylerin %34'ü iki çocuk sahibidir ve bu oran en yüksek grup olarak öne çıkmaktadır. Üç çocuğu olan bireylerin oranı ise %23'tür. Bu verilere göre, çocuk sahibi olan bireylerin yarısından fazlası (%57) iki veya üç çocuklu bir yapıya sahiptir. Dört çocuk sahibi bireylerin oranı %12, beş çocuk sahibi bireylerin oranı %6'dır. Ayrıca, bireylerin %15'inin yalnızca bir çocuğu bulunmaktadır (TAYA, 2016: 116). SEKAM'ın katılımcılara yönelttiği ideal çocuk sayısını tespit etmeye yönelik soruya karşılık aldığı yanıtların dağılımına bakıldığında benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Katılımcıların %73'ü 2-3 çocuk, %15,2'si tek çocuk, %3,1'i ise çocuksuz yanıt vermiştir (SEKAM, 2016, s. 29). Bu veriler, Türkiye'de çocuk sahibi olma eğiliminde iki ve üç çocuklu ailelerin belirgin bir çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Öte yandan daha az çocuk sahibi olma isteği her geçen yıl artmaktadır. Çünkü çocuk artık aileye ekonomik olarak katkı sağlamamakta dolayısıyla ekonomik bir değer taşımamakta; tam aksine ailelere ekonomik olarak yük olmaktadır. Çocuğun değeri daha önce de vurgulandığı üzere psikolojik değere (Bkz. Şentürk, 2021) dönüşmektedir.

Türkiye'de evliliklerde az çocuk tercih edilme düşüncesi 1980'li yıllardan sonra yaygınlaşmıştır. Bu durumun temel nedenleri arasında kentleşmenin artışı, eğitim seviyesinin yükselmesi, çocuk yetiştirmenin maliyetli hale gelmesi, bireycilik anlayışının yaygınlaşması ve doğum kontrol yöntemlerindeki gelişmeler yer almaktadır (Zencirkıran, 2019, s. 166-167). Nitekim TAYA raporu da öğrenim düzeyinin artışıyla çocuk sayısının azalması arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Örneğin, herhangi bir okulu bitirmeyenler arasında tek çocuğu olanların oranı %5 iken, dört veya daha fazla çocuğu olanların oranı %64'tür. Buna karşılık, üniversite veya lisansüstü eğitim almış bireylerde tek çocuk sahibi olanların oranı %39'a yükselirken, dört veya daha fazla çocuğu olanların oranı %5'e düşmektedir (TAYA, 2016, s. 116).

Bu veriler, eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte ailelerin çocuk sayısını bilinçli şekilde azalttığını ortaya koymaktadır.

Eğitim seviyesi arttıkça, özellikle üniversite mezunları arasında daha az çocuk sahibi olma eğilimi öne çıkmıştır. Aynı zamanda, çocuk yetiştirme maliyetlerinin yükselmesi ve nitelikli bir yaşam sunma kaygısı, aileleri genellikle bir ya da iki çocukla sınırlamaktadır. Bireyciliğin yükselişi de önemli bir etkidir; bireyler kendi hayatlarını rahat ve tatmin edici şekilde yaşamayı öncelik haline getirirken, çocuk sahibi olma ve sorumluluk alma isteği azalmaktadır. Ayrıca, doğum kontrol yöntemlerindeki gelişmeler ve bu konuda bilgilendirmenin yaygınlaşması, istenmeyen hamileliklerin önlenmesini kolaylaştırmıştır. Geçmişte çocuklar, aileler için sosyal güvence işlevi görürken, bu anlayış modern toplumda giderek zayıflamaktadır (Zencirkıran, 2019, s. 166-167). Bireysel tercihlerdeki bu değişim, yalnızca aile yapısını değil, aynı zamanda toplumun genel dinamiklerini ve ekonomik yapısını da derinden etkilemektedir.

Doğurganlık oranlarının düşüşü, sadece bireysel tercihlerle açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Eğitim seviyesinin yükselmesi, kadınların iş gücüne katılımı, kentleşme ve bireyselleşme gibi faktörler bu süreci etkilemektedir. Türkiye’de doğum oranlarının azalması, nüfusun yaşlanmasına, iş gücü piyasasının daralmasına ve sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskıya yol açabilir. Bu nedenle, aile yapısındaki değişimleri dengelemek için doğum teşvikleri, iş-yaşam dengesini destekleyen politikalar ve esnek çalışma modelleri geliştirilmelidir. Aksi takdirde, demografik ve ekonomik dengelerde uzun vadeli sorunlar kaçınılmaz olacaktır.

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde üretim biçimlerine bağlı olarak farklı formlar kazanmış olsa da aile, günümüzde hâlâ toplumsal yapı içerisinde varlığını sürdürmekte ve işlevlerini yerine getirmektedir. Materyalist düşüncelerin öne sürdüğü "ailenin yok olacağı" yönündeki iddialar ve bu iddialara dayanak olarak sunulan gerekçeler, gerçeği tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Ancak, ailenin derin bir dönüşüm sürecinden geçtiği ve şekillenmekte olan yeni yaşam koşulları içerisinde pek çok riskle karşı karşıya olduğu gerçeği de göz ardı edilemez (Turğut, 2017, s. 115). Aile kurumu, tarih boyunca çeşitli değişim ve dönüşüm süreçlerinden geçmiş olsa da, günümüzde karşı karşıya kaldığı riskler geçmişteki deneyimlerden farklıdır. Modernleşme, bireyselleşme, kentleşme, küreselleşme ve ekonomik faktörler, ailenin temel dinamiklerini derinden etkilemiştir.

Bu çalışma, Türkiye’de modernleşme ve küreselleşmenin etkisiyle aile yapısında meydana gelen köklü değişimleri TÜİK verileri ışığında incelemiştir. Sanayileşme ile başlayan geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçiş süreci, günümüzde post-modern etkilerle daha da çeşitlenerek tek ebeveynli, çocuksuz, yalnız yaşayan bireylerden oluşan veya evlilik dışı birlikteliklere dayanan yeni aile modellerine evrilmiştir.

TÜİK verilerine göre Türkiye’de ortalama hanehalkı büyüklüğü giderek küçülmemekte, geniş aile oranları düşerken, tek kişilik hanehalklarının ve yalnız yaşayan bireylerin oranı artmaktadır. Bu durum, modernleşme ile birlikte bireyselleşmenin güçlenmesi, kadınların işgücüne katılımı ve eğitim düzeyinin yükselmesi gibi faktörlerin sonucudur. Kadınların ekonomik bağımsızlık kazanması ve bireylerin eğitim ve kariyer önceliklerinin artması, evlilik yaşını yükseltmiş, doğurganlık oranlarını düşürmüş ve çocuksuz çekirdek ailelerin görünürlüğünü artırmıştır.

Aile kurumunun işlevlerinde de dönüşümler yaşanmış; üretim, eğitim, bakım ve sosyal güvenlik gibi rollerin önemli kısmı toplumsal kurumlara devredilmiş, ailenin daha çok psikolojik destek ve neslin devamı işleviyle tanımlandığı bir yapı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, evlilik kurumuna yönelik toplumsal beklentiler ve bireysel tercihler arasındaki gerilim artmış, boşanma oranları yükselmiştir. Evliliğin popülerliğini yitirmesi ve evlilik dışı birlikteliklerin artışı da Türkiye’de aile kurumunun Batı’daki gelişmelerle paralel biçimde dönüşmekte olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de doğum ve çocuk istatistikleri, toplumsal süreklilik açısından ciddi bir alarm vermektedir. Doğurganlık oranları ve çocuk nüfusu oranı giderek düşmekte, nüfusun kendini yenileme eşiğinin altına inmektedir. Bu durumun temelinde eğitim düzeyinin artması, kentleşme, bireyselleşme, kadınların iş gücüne katılımı, çocuk yetiştirme maliyetlerinin yükselmesi ve çocuk algısındaki ekonomik değerden psikolojik değere geçiş gibi yapısal dönüşümler yatmaktadır. Özellikle kadınların doğum yaşının yükselmesi ve aile planlaması uygulamaları, doğurganlık hızını düşürmektedir. Bölgesel farklılıklar halen belirgin olsa da genel eğilim, az çocuklu ailelerin yaygınlaşmasıdır. Çocuğun ekonomik bir yük olarak görülmeye başlanması ve bireysel yaşam konforunun öncelik kazanması da bu eğilimi pekiştirmektedir. Tüm bu gelişmeler, yalnızca aile yapısını değil, aynı zamanda ekonomik yapı, iş gücü ve sosyal güvenlik sistemleri üzerinde de uzun vadeli riskler doğurmaktadır. Bu nedenle, demografik dengeyi korumak için doğum teşvikleri ve iş-yaşam uyumunu destekleyen sosyal politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Çalışma boyunca ortaya konulan veriler, aile kurumunun geleceği açısından kritik bir dönüm noktasında olduğumuzu göstermektedir. Verilere göre, Türkiye’de aile yapısı çözülmekten çok, toplumsal ve bireysel dinamiklere bağlı olarak çeşitlenmekte ve dönüşmektedir. Ancak bu dönüşüm, sosyal bağların zayıflaması, yalnızlık, kuşaklar arası çatışma ve aile içi işlevlerin zayıflaması gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, değişen aile yapısının bireyler ve toplum üzerindeki olası olumsuz etkilerini en aza indirmek için, kapsayıcı sosyal politikalar geliştirilmesi ve aile kurumunu destekleyici önlemler alınması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, aile yalnızca bireylerin değil, toplumsal yapının da temelini oluşturan bir kurumdur. Ailede yaşanan değişimler, bireylerin sosyal ilişkilerinden ekonomik üretkenliklerine kadar birçok alanda etkisini göstermektedir. Bu nedenle, aile yapısındaki dönüşümler dikkatle analiz edilmeli ve olası riskler göz önünde bulundurularak geleceğe yönelik stratejik adımlar atılmalıdır. Aksi takdirde, aile yapısının zayıflaması, toplumsal dayanışmanın da zayıflamasına, bireyler arasındaki bağların kopmasına ve uzun vadede sosyal bütünlüğün tehlikeye girmesine neden olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Adak, N. (2022). Evlilik mi? birlikte yaşama mı?. N. Adak (Ed), *Değişen toplumda değişen aile* içinde (ss. 221-246). (5. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aktay, Y. (2014). Modern dünyada ailenin dönüşümü ve muhtemel geleceği üzerine mülahazalar ve geleneğe dayalı problemler. M. Aydın (Ed), *Aile sosyolojisi yazıları* içinde (ss. 181-188). Ankara: Açılım Kitap.
- Alan, S. (2023). *Kent ve siyaset ekseninde aşiretin dönüşümü: Bingöl Tavz Aşireti örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, Van.
- Aydın, M. (2019). Ailede çocuk ve ebeveynle ilişkisi. M. Aydın (Ed), *Sistemik aile sosyolojisi* içinde (ss. 167-182). (4. Baskı). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aysan, M. F. (2016). Türkiye’de demografik değişim ve aile yapıları. B. Kıran (Ed), *Toplumsal değişim sempozyumu bildiriler kitabı* içinde, (ss. 305-321). İstanbul: İnsan ve Medeniyet Hareketi.
- Bayer, A. (2013). Değişen toplumsal yapıda aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 101-129.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2012). *Aşkın normal kaosu* (N. Ermiş, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Blackstone, A. (2023). *Gönüllü çocuksuzluk: Aileyi baştan tanımlayan ve yeni bir bağımsızlık çağı yaratan hareket* (H. Dikmen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Can, B. (2010), Türkiye'nin kanayan yarası: Aile. *Ümran Dergisi*, (187), 19-27.
- Can, İ. (2014). Moderniteden postmoderniteye ailenin ontolojisi ya da modern çekirdek aile çerezleşiyor mu?, M. Aydın (Ed), *Aile sosyolojisi yazıları* içinde (ss. 51-81). Ankara: Açılım Kitap.
- Can, İ. (2019). Ailenin tarihsel gelişimi: Dünü, bugünü ve yarını. M. Aydın (Ed), *Sistematik aile sosyolojisi* içinde (ss. 57-80). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Canatan, K. (2011a). Aile kavramının tanımı. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed), *Aile sosyolojisi* içinde (ss. 53-64). (2. Baskı). Ankara: Açılım Kitap.
- Canatan, K. (2011b). Türk ailesinin tarihsel gelişimi. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed), *Aile sosyolojisi* içinde (ss. 97-119). (2. Baskı). Ankara: Açılım Kitap.
- Çobanoğlu, A. (2020). Türk aile yapısında ve kültüründe yakın gelecekte önem kazanacağı öngörülen değişimler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 68-80.
- Dikeçligil, F. B. (2012). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8(31), 21-52.
- Engin, M. (2022). Türkiye'de aile yapısının dönüşümü: Sorunlar ve beklentiler. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 123-136.
- Giddens, A. (1998). *Sosyoloji: Eleştirel bir yaklaşım* (3. Baskı). (M. R. Esengün ve İ. Öğretir, Çev.). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji* (H. Özel ve C. Güzel, Yayına Haz. ve Çev.), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Giddens, A. (2014). *Mahremiyetin dönüşümü* (3. Baskı). (İ. Şahin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Göle, N. (2011). *Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine*. (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Güler, K. ve Kalafat, B. (2022). Boşanma ve boşanmanın yetişkinler üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (135), 207-232.
- Gülmez, A., ve Öztürk, M. (2023). Boşanma sürecinde olan/yeni boşanan bireylerin kaygı ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi: Tunceli ili örneği. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 64-85.
- Karataş, K. (2001). Toplumsal değişim ve aile. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(2), 89-98.
- Kaya, Ş. (2020). Toplumsal yapı içinde aile kurumunun işlevleri. E. Dikici, O. Tire, ve Z. Sevim Adıgüzel (Ed), *Aile ve sosyoloji* içinde (ss. 31-57). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Koç, İ. (2019). Türkiye'de aile yapısının değişimi sürecinde tek ebeveynli ailelerin oluşumu, belirleyicileri ve refah durumu (2006-2016), *Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi, 2018* içinde (ss. 36-85). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Koç, İ. ve Saraç, M. (2019). Türkiye'de ilk evlilik yaşının ve evliliğe ilişkin pratiklerin değişimi ve boşanma ile ilişkisi (2006-2016), *Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi, 2018* içinde (ss. 88-133). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Köse, B. (2022). Geçmişten günümüze aile. N. Adak (Ed), *Değişen toplumda değişen aile* içinde (ss. 15-38). (5. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akinhay ve D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Mutlu, S. (2020). Postmodern aile. E. Dikici, O. Tire ve Z. Sevim Adıgüzel (Ed), *Aile ve sosyoloji* içinde (ss. 213-227). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Öztürk, M. ve Temiz, S. (2020). Aile ve boşanma. E. Dikici, O. Tire ve Z. Sevim Adıgüzel (Ed), *Aile ve sosyoloji* içinde (ss. 127-156). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Özyurt, C. (2011). Çocuk sosyolojisi: Bir giriş denemesi. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed), *Aile sosyolojisi* içinde (ss. 155-181). (2. Baskı). Ankara: Açılım Kitap.
- SEKAM, (2016). *Türkiye’de aile (aile’nin yapısal özellikleri işlevleri ve değişimi), (sosyal ekonomik araştırmalar merkezi araştırma raporu)*, İstanbul: Sekam Yayınları.
- Subaşı, N. (2014). Toplumsal değişme, aile ve yeni risk alanları. M. Aydın. (Ed), *Aile sosyolojisi yazıları* içinde (ss. 101-117). Ankara: Açılım Kitap.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile kurumuna yönelik güncel riskler. *Aile ve Toplum*, 4(12), 7-31.
- Şentürk, Ü. (2021). *Aile Sosyolojisi’ne bir katkı*. (2. Baskı). Bursa: Dora Basın Yayım.
- TAYA, (2016). *Türkiye aile yapısı araştırması*. T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara: TDV Matbaacılık.
- TBNA, (2015). *Türkiye boşanma nedenleri araştırması TBNA 2014*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İstanbul: Ipsos Sosyal Araştırmalar Enstitüsü.
- Tekin, M. (2014). Sekülerleşme bağlamında aile ve kadın. M. Aydın (Ed), *Aile sosyolojisi yazıları* içinde (ss. 259-273). Ankara: Açılım Kitap.
- Timurturkan, M. (2022). Aile birliğinin bozulması: Boşanma ve yeniden evlenme. N. Adak (Ed), *Değişen toplumda değişen aile* içinde (ss. 201-219). (5. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Tire, O. (2020). Geçmişten günümüze aile ve evlilik. E. Dikici, O. Tire ve Z. Sevim Adıgüzel (Ed), *Aile ve sosyoloji* içinde (ss. 7-30). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Tire, O. (2023). Sosyal bir problem olarak boşanma ve aldatma, V. Bilican Gökkaya ve M. Öztürk (Ed), *Pandora’nın kutusu açılıyor: Gölgedeki sosyal sorunlar 1* içinde (ss. 91-114). Ankara: Nobel Yayınları.
- Turğut, F. (2017). Tarihsel süreçte aile kurumunun dönüşümü ve geleceğine yönelik çıkarımlar. *Medeniyet ve Toplum*, 1(1), 93-117.
- TÜİK, (1 Nisan 2022). *Türkiye aile yapısı araştırması, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Aile-Yapisi-A-rastirmasi-2021-45813> (Erişim tarihi: 03.02.2025).
- TÜİK, (24 Şubat 2025). *Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Marriage-and-Divorce-Statistics-2024-54194> (Erişim tarihi: 04.03.2025).
- TÜİK, (18 Nisan 2025). *İstatistiklerle çocuk, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2024-54197&dil=1> (Erişim tarihi: 20.04.2025).
- TÜİK, (13 Mayıs 2025). *Doğum istatistikleri, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2024-54196&dil=1> (Erişim tarihi: 13.05.2025).
- TÜİK, (14 Mayıs 2025). *İstatistiklerle aile, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2024-53898&dil=1> (Erişim tarihi: 14.05.2025).

- Türkdoğan, O. (1991). Aile sosyolojisi modeli, *Türk aile ansiklopedisi-1* içinde (ss. 24-36). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları.
- Varışlı B., Kurdoğlu İ. ve Ergin S., (2024). Değişen toplumda dünya aileleri: Aile örüntüleri ve hastalıkta, sağlıkta evlilikler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 24(62), 115-136.
- Yavuz, S., ve Yüceşahin, M. M. (2012). Türkiye’de hanehalkı kompozisyonlarında değişimler ve bölgesel farklılaşmalar. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 75-118.
- Yıldırım, N. (2004). Türkiye’de boşanma ve sebepleri. *Bilig*, (28), 59-81.
- Yıldırım, E. (2011a). Toplumsal değişim sürecinde aile. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed), *Aile sosyolojisi* içinde (ss. 121-138). (2. Baskı). Ankara: Açılım Kitap.
- Yıldırım, E. (2011b). Aile ve evlilik türleri. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed), *Aile sosyolojisi* içinde (ss. 65-81). (2. Baskı). Ankara: Açılım Kitap.
- Zencirkıran, M. (2019). Türkiye’de aile. M. Zencirkıran (Ed), *Türkiye’nin toplumsal yapısı* içinde (ss. 151-178). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Zeybekoğlu Dünder, Ö. (2022). Değişen ve değiş(e)meyen yönleriyle aile: Yapısı, türleri, işlevleri. N. Adak (Ed), *Değişen toplumda değişen aile* içinde (ss. 39-64). (5. Baskı). Konya: Eğitim Yayınevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren bir çalışma değildir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Aile ve Dindarlık: Ebeveynlik Biçimleri ve Dindarlık Yönelimi İlişkisi*

Family and Religiousness: Relationship Between Parenting Styles and Religious Orientation

Doç. Dr. Ferdi KIRAC¹, Fatma EYŞ², Beyzanur YAŞAR³

Öz

Erken çocukluk dönemi yaşantılarının yetişkin dindarlığı ile ilişkisini ele alan araştırmaların çoğunluğu bağlanma ve çocukluk dönemi örseleyici yaşantılarına odaklanmaktadır. Bağlanma örüntüleri, ihmal-istismar yaşantıları ve diğer erken dönem ebeveyn-çocuk etkileşimlerini, çocuğun evrensel ihtiyaçları bağlamında ele alan Young'ın Şema Kuramı, ebeveynlik ve yetişkin dindarlığı ilişkisini anlamada daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Young Şema Kuramı çerçevesinde erken dönem uyum bozucu şemalar ve dindarlık ilişkisini inceleyen bazı çalışmalara rastlansa da, bu kuram bağlamında tanımlanan ebeveynlik biçimleri ve yetişkin dindarlığı arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmalar çok sınırlıdır. Bu nedenle, bu araştırmada, Şema Kuramı çerçevesinde tanımlanan ebeveynlik biçimleri ve dindarlık yönelimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın verileri, Young Ebeveynlik Ölçeği, Müslüman Dini Yönelim Ölçeği-Gözden Geçirilmiş ve Dinsel Fundamentalizm Ölçeği kullanılarak, rastgele örnekleme yöntemi ile erişim sağlanan 535 üniversite öğrencisinden elde edilmiştir. Araştırma bulguları, sömürücü istismar edici babalığın içedönük ve fundamentalist dinsel yönelimleri negatif yönde ve anlamlı olarak yordadığını göstermiştir. Bulgular ayrıca, koşullu/başarı odaklı annelik ve aşırı izin verici/sınırsız babalığın dışadönük dindarlık yönelimini pozitif yönde ve anlamlı olarak yordadığını göstermiştir. Ebeveynlik biçimlerinin neredeyse tüm alt boyutlarında, olumsuz ebeveynliğin arayışta dindarlık yönelimi ile pozitif yönde ve anlamlı olarak ilişkili olduğu görülmüştür. Araştırma bulgularına dayanarak, din eğitiminde ebeveynliğin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, dindarlık yönelimlerinin işlevsel tanımlarının Türk-Müslüman kültüründe tekrar gözden geçirilmesinin gerekli olduğuna işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Young şema teorisi, ebeveynlik biçimleri, dini yönelim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The majority of research examining the relationship between early childhood experiences and adult religiosity has mainly concentrated on attachment patterns and childhood maltreatment. Young's Schema Theory, which addresses attachment patterns, childhood abuse-neglect and other early parent-child interactions in the context of the child's universal needs offers a more comprehensive framework for understanding the relationship between parenting and adult religiosity. Although there are some studies examining the relationship between early maladaptive schemas and religiosity within the framework of Young Schema Theory, research addressing the relationship between parenting styles defined in the context of this theory and adult religiosity is very limited. For that reason, in this study, we investigated the relationship between parenting styles defined by The Schema Theory and religious orientation. Using Personal Information Form, Young's Parenting Inventory, Muslim Religious Orientation Scale-Revised

* Bu çalışma, 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destek Programı (2023/2 dönemi) kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir, proje başvuru no: 1919B012334912

¹Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, ferdikirac@ohu.edu.tr.

²Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, eysfatma01@gmail.com.

³Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, beyzaysrr66@gmail.com.

Atıf için (to cite): Kırac, F., Eyş, F. ve Yaşar, B. (2025). Aile ve Dindarlık: Ebeveynlik Biçimleri ve Dindarlık Yönelimi İlişkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 199-218.

and Religious Fundamentalism Scale, the data was collected from 535 university students reached through random sampling. Results showed that paternal exploitative/abusive parenting style negatively and significantly predicted both intrinsic and fundamentalist religious orientations. Results also showed that maternal conditional/achievement focused parenting and paternal permissive-boundless parenting positively and significantly predicted extrinsic religious orientation. Finally, in almost all subdimensions of parenting styles, negative parenting was positively associated with the quest orientation. Based on the findings of this study, importance of parenting in religious education was emphasized. In addition, necessity of reconsidering the operational definitions of religious orientations in Turkish-Muslim context was pointed out.

Keywords: Young's schema theory, parenting styles, religious orientation

Paper Type: Research

Giriş

Ebeveynlik ve dindarlık ilişkisine dair yapılan çalışmaların iki yönde ilerlediğini söylemek mümkündür: dindarlığın ebeveynlik üzerine etkisini inceleyen araştırmalar ve ebeveynliğin yetişkin dindarlığı üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar. Aile dindarlığının ebeveynlik ve ebeveyn-çocuk ilişkisi üzerindeki etkilerini ele alan araştırmalar, dindarlık nasıl, niçin ve ne zaman olumlu ya da olumsuz ebeveynliği destekler sorusuna odaklanmışlardır. Dinler, genel olarak olumlu ebeveynliği cesaretlendirse de, araştırmalar, ebeveyn dindarlığı ile çocuğa yatırım yapma, çocuğa sıcaklık gösterme, onunla duygusal bağ kurma, çocuk istismarını azaltma, çocukla olumlu iletişim kurma gibi değişkenler arasındaki ilişkinin her zaman olumlu olmadığını, birçok aracı değişkenin aile dindarlığı ve ebeveyn-çocuk ilişkisine aracılık ettiğini göstermektedir (bir gözden geçirme için bkz. Goeke-Morey ve Cummings, 2017; İlerisoy ve Mehmedoğlu, 2021). Örneğin bazı araştırmalar, dindar ebeveynlerin, dindar olmayan ebeveynlere göre çocuklarına daha fazla zaman ayırdığı ve daha çok yatırım yaptığını göstermiştir (Park ve Bonner, 2008). Öte taraftan, dindar olup, olumsuz dini baş etme yolları kullanan, cezalandırıcı ve reddedici bir Tanrı imajına sahip olan ve dini çatışmaları olan ebeveynlerin çocuklarına daha az yatırım yaptığı görülmüştür (Dumas ve Nissley-Tsiopinis, 2006). Yine bazı araştırmalar Kitabı Mukaddesi literal olarak yorumlayan ailelerin, daha olumsuz ebeveynlik biçimlerini benimsediğini ve daha çok fiziksel ceza kullandıklarını göstermiştir (Ellison ve Bradshaw, 2009; Duriez, Soenens, Neyrinck ve Vansteenkiste, 2009). Bu araştırmalar, ebeveynlerin Tanrı'yı nasıl algıladığı (seven-reddeden-cezalandıran), dine nasıl yaklaştığı (literal-sembolik), dini inançlarını çocuğa nasıl yansıttıkları (geliştirici-disiplin, ceza, istismar amaçlı) gibi faktörlerin, kısacası dindarlığın niteliğinin daha önemli olduğunu ima etmektedir.

Bu bağlamda ebeveyn dindarlığı da dahil olmak üzere genel olarak yetişkin dindarlığının niteliğini belirleyen nedir sorusu önem kazanmaktadır. Bu soruya yanıt arayan birçok psikolojik araştırmanın erken çocukluk dönemine ve deneyimlerine odaklandığı görülmektedir. Yetişkin dindarlığında erken çocukluk döneminin rolünü inceleyen araştırmaların daha çok yetişkin dindarlığı ile bağlanma örüntüleri (Granqvist ve Hagekull, 1999; Granqvist ve Hagekull, 2000; Granqvist, Mikulincer, Gewirtz ve Shaver, 2012) ve ihmal-istismar yaşantıları (bir gözden geçirme için bkn. Walker, Reid, O'Neill ve Brown, 2009) arasındaki ilişkiyi ele aldıkları görülmektedir. İhmal ve istismar yaşantılarına odaklanan çalışmaların çoğu, benzer çocukluk çağı olumsuz yaşantılarına maruz kalan bireylerden bazılarının inandığı dine ve pratiklerine daha çok sarıldığını, bazılarının ise uzaklaştığını rapor etmişlerdir (Walker vd., 2009). Bağlanma Kuramı (Bowlby, 1979) çerçevesinde ise, bağlanma örüntüleri ile Tanrı imajı arasındaki ilişkiye dair iki hipotez ortaya atılmıştır: Uyuşma (Correspondence) Hipotezi ve Telafi (Compensation) Hipotezi. Uyuşma hipotezine göre güvenli bağlanan bireyler Tanrı'ya güvenli, güvensiz bağlanan bireyler ise Tanrı'ya güvensiz bağlanmaktadır (Kirkpatrick, 1992, 2005, s.102). Telafi hipotezine göre ise bağlanma figürüne güvensiz bağlanan bireyler, güven ve sevilme ihtiyacını telafi etmek için Tanrı'ya güvenli bağlanmaktadır (Kirkpatrick, 1992, 2005, s.127). Bu kapsamda yürütülen

araştırmalar her iki hipotezi de doğrulayan sonuçlara ulaşmıştır (bkz. Granqvist ve Hagekull, 2000; Granqvist vd., 2012; Kirkpatrick ve Shaver, 1992).

Bağlanma örüntüleri, ihmal-istismar yaşantıları ve diğer erken dönem ebeveyn-çocuk etkileşimlerini çocuğun evrensel ihtiyaçları bağlamında ele alan Jeffrey Young'ın Şema Kuramı ebeveynlik ve yetişkin dindarlığı ilişkisini anlamada daha kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu kurama göre, çocuğun beş temel duygusal ihtiyacı vardır ve bu duygusal temel ihtiyaçlar evrenseldir: diğerlerine güvenli bağlanma, otonomi, yetkinlik ve kimlik duygusu, duyguların ve geçerli gereksinimlerin ifade edilmesi, içinden geldiği gibi (spontan) olma ve oyun. Bu ihtiyaçları karşılanan kişiler sağlıklı ve uyumludur. Öte taraftan, travma ve kurbanlaştırma, aşırı izin verme, aşırı koruyucu olma, çocuğa limit koymama ve önemli diğerleri ile seçici özdeşim gibi erken dönem olumsuz yaşantılar bu ihtiyaçların karşılanmasını engellenmektedir. Çocuğun ebeveyni ile erken dönem ilişkisinin bir sonucu olarak uyumlu ya da uyumsuz şemalar gelişmekte ve çocuğun kendisine, diğerlerine ve dünyaya ilişkin algılarının temelleri bu ilişkinin niteliğine göre atılmaktadır (Young, Klosko ve Weishaar, 2003, s. 9-11).

Bu araştırmada, ebeveynlik biçimlerinin yetişkin dindarlığının niteliğinde de önemli bir rolü olduğu varsayılarak, Young'un Şema Kuramı çerçevesinde ele alınan ebeveynlik biçimleri ile dindarlık yönelimleri arasındaki ilişki incelenecektir. Dindarlık yönelimi, dindarlığın motivasyonel boyutuna, başka bir deyişle bireyin inandığı din ile ilişkisini yönlendiren kişisel motivasyona vurgu yapan bir kavram olup literatüre Allport ve Ross (1967) tarafından kazandırılmıştır. Allport ve Ross (1967) içedönük (intrinsic) ve dışadönük (extrinsic) olmak üzere iki dinsel yönelim tanımlamışlardır. Onlara göre içedönük dindarlar, dini inançlarını içselleştirilip amaç edinen, dini inançlarını her şeyin önünde tutan ve yaşamlarını dini inançlarına göre düzenleyen bireylerdir. Öte taraftan, dışadönük dindarlar, ikincil kazançlar için dini inançlarını araçsallaştıran kişilerdir (Allport ve Ross, 1967). Dini Yönelim Ölçeği'nde ölçüldüğü haliyle Allport'un içedönük dindarlık boyutuna bazı eleştiriler getirilmiştir. Örneğin Batson (1976), içedönük dindarların kuramsal tanımı ile ölçekte gözlenen işlevsel tanımının uyuşmadığına dikkat çekmektedir. Ona göre, teorik olarak Allport'un içedönük dindarları, eleştirel, inançlarının iyi ve kötü yönlerini görebilen ve inançlarını eyleme döken olgun dindarlardır. Ancak, Allport ve Ross'un (1967), dini yönelimi ölçmek için geliştirdikleri ölçme aracında içedönük dindarlar uymacı, sorgulamayan gerçek inançlılara işaret etmektedir. Bu nedenle Batson (1976), Allport'un içedönük dindarlığına karşı "arayış (quest)" yönelimini önermiştir. Arayış yönelimli dindarlar, dini, sonu gelmez sorgulamalar olarak görmektedir. Bu kişiler, sürekli bir şekilde, "niçin" sorusunu sormaktadırlar (Batson, 1976). Arayış olarak dindarlık yönelimine sahip bireyler, varoluşsal sorularla yüzleşebilen ve net yanıtlara direnebilen dindarlardır. Arayış yönelimli dindarlar, varoluşsal sorulara dair nihai gerçekliği bilmediklerini fark etmektedirler. Ancak yine de bu sorulara geçici, değişime açık yanıtlar aramaktadırlar. (Batson ve Raynor-Prince, 1983; Batson ve Schoenrade, 1991). Genia (1996) ise dindarlık yönelimine fundamentalist yönelimin eklenmesini önermiştir. Fundamentalist dinî yönelim, dini inançla ilgili dar görüşlü bir anlayışı ifade etmektedir. Fundamentalist yönelimli bireylere göre, dine dair literal gerçeklik vardır ve bu inançlar sorgulanamaz (Altemeyer ve Hunsberger, 1992).

Erken dönem ebeveyn-çocuk ilişkisi ile dindarlık yönelimi arasındaki bağlantıyı ele alan az sayıda araştırma vardır. Bağlanma kuramı çerçevesinde yapılan bir araştırma güvenli bağlanma ile içedönük dindarlık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir (Kirkpatrick ve Shaver, 1990). Ailesel Bağlanma Ölçeği (Parental Bonding Instrument) ile ölçülen ebeveynlik stilleri ile dindarlık yönelimi arasında ilişkiyi ele alan bir diğer araştırma, kontrolcü-aşırı korumacı babalık ile dışadönük dindarlık arasında pozitif yönlü, bakım veren-duyarlı annelik ile dışadönük-sosyal dindarlık yönelimi arasında ise negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Moyer, 2018). Bu araştırmaların dindarlık yöneliminin arayışta dindarlık ve fundamentalist dindarlık yönelimlerini araştırmaya dahil etmedikleri görülmüştür. Kırac (2023a) ise erken dönem ihmal ve istismar yaşantılarının içedönük dindarlığı negatif, arayışta dindarlık

yönelimini ise pozitif yönde yordadığını, dışadönük ve fundamentalist dini yönelim ile çocukluk çağı travmaları arasında bir ilişki olmadığını rapor etmiştir.

Young Şema Kuramı çerçevesinde dindarlığın farklı boyutlarını (Tanrı imajı, maneviyat, dini bağlılık, dindarlık yönelimi vb.) inceleyen araştırmaların, dindarlık değişkenlerini erken dönem uyum bozucu şemalar bağlamında ele aldıkları görülmektedir (Ahmadi, 2019; Erdem, 2024; Ferenczi, Mirnics ve Kövi, 2021; Heydarianfar, Mahmudi, Molaei Zadeh, Bashiri ve Molaei Zadeh, 2018; Koç, 2024; Khoravandi, Mardani Rad, Mashayekh ve Salmani Pour, 2021; Kıraç, 2023b). Bu araştırmalardan, erken dönem uyum bozucu şemalar ile Tanrı imajı ilişkisini Hristiyan bir örnekleme de inceleyen Ferenczi vd. (2021), tüm uyum bozucu şema alanları ile içedönük dindarlık/seven Tanrı imajı arasında negatif yönlü anlamlı; dışadönük dindarlık/kontrol eden Tanrı imajı arasında ise pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğunu göstermişlerdir. Öte taraftan Müslüman örnekleme de yaptığı çalışmada Koç (2024), beklentilerin aksine, zedelenmiş otonomi, kopukluk/reddedilme, zedelenmiş sınırlar şema alanlarıyla hem olumlu hem de olumsuz Tanrı algısının pozitif yönlü bir ilişki gösterdiğini rapor etmiştir. Uyum bozucu şemalar, maneviyat ve intihar ilişkisini ele alan Erdem (2024) ise sosyal izolasyon ve kusurluluk şema alanları ile manevi yönelim (spiritual orientation) arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu bulmuştur. Benzer bir şekilde, İranlı katılımcılarla yaptığı çalışmalarında Heydarianfar vd. (2018), erken dönem uyum bozucu şemaların tüm alt boyutları ile hem bireysel hem de kişiselarası dini bağlılık (religious commtment) arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Erken dönem uyum bozucu şemalar ile bu araştırmanın konusu olan dindarlık yönelimi ilişkisini ele alan bir araştırmada ise Kıraç (2023b), içedönük dindarlık yönelimini zedelenmiş otonomi şema alanının negatif, diğer yönelimlilik şema alanının pozitif yönde; dışadönük dindarlık yönelimini yüksek standartlar şema alanının pozitif, zedelenmiş sınırlar şema alanının negatif yönde; fundamentalist dindarlık yönelimini yüksek standartlar ve diğer yönelimlilik şema alanlarının pozitif yönde, zedelenmiş sınırlar şema alanının negatif yönde ve son olarak arayışta dindarlık yönelimini kopukluk ve zedelenmiş sınırlar şema alanlarının pozitif yönde yordadığını ortaya koymuştur. Örneklem sayısı çok düşük olan (n=110) ve dindarlık yönelimlerinden içedönük ve dışadönük boyutlarını araştırmaya dahil eden bir çalışmada ise, erken dönem uyum bozucu şemalar ile dindarlık yönelimi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı rapor edilmiştir. (Khoravandi vd., 2021).

Alanyazında, Young Şema Kuramı bağlamında ele alınmasa da ebeveynlik biçimleri ve dindarlık yönelimi ilişkisini inceleyen bazı araştırmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, Ortodoks Yahudi katılımcılarla yürüttüğü araştırmasında Brownstein (2012), hem anne hem de baba için demokratik (authoritative) ebeveynliğin, ergenlerde içedönük dindarlık yönelimini yordadığını ancak dışadönük ve arayışta dindarlık yönelimi ile ilişkili olmadığını göstermiştir. Yine baba için izin verici (permissive) ebeveynliğin içedönük dindarlık yönelimini pozitif, arayışta dindarlık yönelimini ise negatif yönde yordadığını rapor etmiştir. Araştırmada, anne için izin verici ebeveynliğin dindarlık yöneliminin hiçbir boyutu ile ilişkili olmadığı görülmüştür. Bir başka araştırmasında Brownstein (2008) ebeveynlerini demokratik (authoritative) olarak algılayan ergenlerin içedönük dindarlık yönelimlerinin daha yüksek, ailesini reddedici, ihmalkar olarak algılayan ergenlerin ise içedönük dindarlık yönelimlerinin daha düşük olduğunu göstermiştir. Hunsberger ve Brown (1984), ise dini inancını terk eden bireylerin, etmeyenlere göre, ebeveynlerini daha az destekleyici olarak tanımladıklarını rapor etmişlerdir.

Alanyazında, bağlanma, ihmal-istismar yaşantıları ve diğer erken dönem yaşantılarını dikkate alarak daha kapsamlı bir çerçeve sunan Young Şema Kuramı bağlamında tanımlanan ve bireyin şemalarının temelini oluşturan ebeveynlik biçimleri ile dindarlık yönelimlerini doğrudan ele alan araştırmalara rastlanmamıştır. Bu nedenle bu araştırmada, dindarlık yönelimlerinin tüm boyutları (içedönük, dışadönük, arayışta, fundamentalist) dikkate alınarak, Young Şema Kuramı çerçevesinde, ebeveynlik biçimleri ile dindarlık yönelimleri ilişkisi incelenecektir.

1. Yöntem

Bu araştırmada, var olan durumun betimlenmesine ve değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesine olanak veren nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma için Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulundan etik izin alınmıştır (07.05.2024 tarihli ve 10 sayılı toplantının 2024/10-53 sayılı kararı)

1.1. Katılımcılar

Araştırmaya Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde eğitim gören 560 öğrenci katılmıştır. Katılımcılardan 25'i İslam dinine inanmadığını bildirmiştir. Araştırma dini inancı olan katılımcılarla yapıldığı için 25 kişiye ait veriler analize dahil edilmemiştir. Nihai olarak araştırmada, 535 katılımcıya ait veriler incelenmiştir. Yaşları 17 ile 25 arasında değişen ($Ort_{yaş} = 20,484$, $SS = 1,616$) katılımcıların 351'i kadın (%65,6) ve 184'ü erkektir (%34,4). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'ne bağlı 18 farklı fakülteden araştırmaya katılan ve tamamı İslam dinine inandığını bildiren katılımcılara ait sosyo-demografik veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik nitelikleri

Değişkenler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	351	65,6
	Erkek	184	34,4
Fakülte	İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	69	12,9
	Fen Fakültesi	39	7,3
	İslami İlimler Fakültesi	50	9,3
	Eğitim Fakültesi	92	17,2
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	138	25,8
	Mimarlık Fakültesi	20	3,7
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	48	9,0
	Tıp Fakültesi	28	5,2
	Mühendislik Fakültesi	22	4,1
	Diş Hekimliği Fakültesi	10	1,9
	Güzel Sanatlar Fakültesi	3	,6
	Spor Bilimleri Fakültesi	11	2,1
	Tarım Bilimleri Fakültesi	5	,9
Sınıf	Birinci Sınıf	160	29,9
	İkinci Sınıf	160	29,9
	Üçüncü Sınıf	168	31,4
	Dördüncü Sınıf	47	8,8
Aylık Aile Geliri	15000 TL ve altı	48	9,0
	15000-30000 TL	248	46,4
	30000-450000 TL	98	18,3

	45000-60000 TL	83	15,5
	60000 TL ve üstü	58	10,8
<i>Coğrafi Bölge</i>	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	50	9,3
	Doğu Anadolu Bölgesi	35	6,5
	İç Anadolu Bölgesi	236	44,1
	Karadeniz Bölgesi	29	5,4
	Akdeniz Bölgesi	152	28,4
	Marmara Bölgesi	18	3,4
	Ege Bölgesi	15	2,8
<i>Yerleşim Birimi</i>	Köy	63	11,8
	Kasaba	31	5,8
	İlçe	188	35,1
	İl	141	26,4
	Büyük Şehir	112	20,9
<i>Anne eğitim düzeyi</i>	Okur yazar değil	46	8,6
	İlkokul	198	37,0
	Ortaokul	149	27,9
	Lise	107	20,0
	Üniversite	32	6,0
	Lisansüstü	3	,6
<i>Baba eğitim düzeyi</i>	Okur yazar değil	21	3,9
	İlkokul	114	21,3
	Ortaokul	132	24,7
	Lise	171	32,0
	Üniversite	87	16,3
	Lisansüstü	10	1,9

1.2. Veri Toplama Araçları

1.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların yaş, cinsiyet, aylık aile geliri, yaşadığı bölge ve yerleşim birimi, eğitim gördüğü fakülte, sınıf ve dini inancı gibi değişkenlere dair bilgi edinmek için araştırmacı tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

1.2.2. Young Ebeveynlik Ölçeği (YEBÖ)

Young (1994) tarafından geliştirilen YEBÖ, erken dönem uyum bozucu şemaların oluşumunda rol oynayan ebeveynlik biçimlerini ölçen ve 72 maddeden oluşan 6'lı Likert tipi bir ölçektir. Her bir madde, hem anne hem baba için 1 (tamamen yanlış) ile 6 (tamamen uygun) arasında derecelendirilmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, ebeveynlik biçimlerinin negatif olduğunu göstermektedir. Sheffield, Waller, Emmanuelli, Murray ve Meyer (2005) tarafından gerçekleştirilen geçerlik ve güvenilirlik çalışması, ölçeğin kabul edilebilir düzeyde güvenilir ve geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışma ölçeğin, duygusal bakımdan yoksun bırakıcı (emotionally depriving), aşırı koruyucu (overprotective), küçümseyici (belittling), kötümser-endişeli (pessimistic/fearful), kontrol edici (controlling), duygularını bastıran (emotionally inhibited), cezalandırıcı (punitive), koşullu/narsistik (conditional/narcissistic), mükemmeliyetçi

(perfectionist) ebeveynlik olmak üzere 9 alt boyuttan oluştuğunu göstermiştir. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlama çalışması Soygüt, Karaosmanoğlu ve Çakır (2008) tarafından yapılmıştır. Bu çalışma ölçeğin hem anne hem de baba için 64 maddeden oluşan ve 10 faktörlü bir ölçek olduğunu göstermiştir. Faktör yapısı daha önce yapılan çalışmalara büyük ölçüde benzeyen Türkçe ölçekten, mükemmelliyetçi ebeveynlik alt boyutu çıkarılmış ve ölçeğe aşırı izin verici/sınırsız ebeveynlik (overly permissive/unlimited) ve sömürücü/istismar edici ebeveynlik (exploitative/abusive) boyutları eklenmiştir. Ölçekte, duygusal bakımdan yoksun bırakıcı ebeveynlik alt boyutunu oluşturan 1. 2. 3. 4. 5. 36. 45. ve 52. maddeler ve cezalandırıcı ebeveynlik alt boyutuna ait 63. madde ters puanlanmaktadır. Soygut vd. (2008), ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlık katsayılarının anne formu için (YEBÖ-A) .50 ile .86, baba formu için (YEBÖ-B) .61 ile .88 arasında değiştiğini rapor etmişlerdir. Bu araştırmada anne formunun alt boyutlarında iç tutarlık katsayısı Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı için .80, Kuralcı/Kalıplayıcı için .82, Küçümseyici/Kusur Bulucu için .86, Sömürücü/İstismar Edici için .82, Aşırı Koruyucu/Evhamlı için .47, Koşullu/Başarı Odaklı için .60, Aşırı İzin Verici/Sınırsız için .57, Kötümser/Endişeli için .57, Cezalandırıcı için .56 ve Değişime Kapalı/Duygularını Bastıran için .54 olarak hesaplanmıştır. Baba formunun alt boyutlarında iç tutarlık katsayısı Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı için .81, Kuralcı/Kalıplayıcı için .86, Küçümseyici/Kusur Bulucu için .91, Sömürücü/İstismar Edici için .84, Aşırı Koruyucu/Evhamlı için .54, Koşullu/Başarı Odaklı için .67, Aşırı İzin Verici/Sınırsız için .64, Kötümser/Endişeli için .58, Cezalandırıcı için .62 ve Değişime Kapalı/Duygularını Bastıran için .59 olarak hesaplanmıştır.

1.2.3. Müslüman Dini Yönelim Ölçeği-Gözden Geçirilmiş (MDYÖ-G).

Dindarlık yönelimini ölçmek amacıyla kullanılan MDYÖ-G, Ercan (2009) tarafından geliştirilmiştir. MDYÖ-G toplam 21 maddeden oluşmaktadır. 5'li Likert tipi bir ölçek olan MDYÖ-G, 1 (Beni hiç yansıtmıyor) ile 5 (Beni tamamen yansıtıyor) arasında derecelendirmektedir. Ölçek, içedönük (intrinsic), dışadönük (extrinsic), arayış (quest) ve fundamentalist dinî yönelim olmak üzere dört faktörden oluşmaktadır. Bu araştırmada fundamentalist dini yönelim boyutu kullanılmamış, yerine dinsel fundamentalizm ayrı bir ölçek ile ölçülmüştür. Ercan (2009), içedönük dindarlık yönelimi için .93, dışadönük dindarlık yönelimi için .83, arayış yönelimi için .73 iç tutarlık katsayısı rapor etmiştir. Bu araştırmada ise içedönük dindarlık yönelimi için .80, dışadönük dindarlık yönelimi için .68 arayışta dindarlık yönelimi için .68 iç tutarlık katsayıları hesaplanmıştır.

1.2.4. Dinsel Fundamentalizm Ölçeği (DFÖ).

Fundamentalist dini yönelimi ölçmek için Altemeyer ve Hunsberger (1992) tarafından geliştirilen DFÖ kullanılmıştır. Orijinal formu 20 maddeden oluşan DFÖ, Altemeyer ve Hunsberger (2004) tarafından revize edilmiş ve madde sayısı 12'ye indirilmiştir. Altemeyer ve Hunsberger'e (1992) göre, Fundamentalist dini yönelim, tek, yanılmaz ve değişmez bir dinsel öğretiye inancı ifade etmektedir. Bu öğretiye şeytan karşı çıkmaktadır ve bugün, geçmişin temel, değişmez dinsel öğretilerine göre hareket edilmelidir (Altemeyer ve Hunsberger, 1992). 12 maddeden oluşan kısa formun Türk kültürüne uyarlama çalışması Sezen (2008) tarafından yapılmıştır. 5'li Likert tipi bir ölçek olan DFÖ, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilmektedir. Sezen (2008), ölçeğin iç tutarlık katsayısını .84 olarak rapor etmiştir. Bu araştırmada ise iç tutarlık katsayısı .71 olarak hesaplanmıştır.

1.3. İşlem

TUBİTAK 2209-A 2023 yılı 2. dönem başvurularının açıklanmasını takiben, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulundan etik izin alınmıştır (07.05.2024 tarihli ve 10 sayılı toplantının 2024/10-53 sayılı kararı). Aydınlatılmış onam formu içeren anket formları basılmış

ve Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'ne bağlı fakültelerden izin alınarak, sınıf ortamında öğrencilere uygulanmıştır. Anket formlarının çok fazla soru içermesinden kaynaklanabilecek, rastgele işaretleme problemini tespit etmek için ölçeklere kontrol maddeleri yerleştirilmiş (örn. Lütfen bu soruda 4 = oldukça çok seçeneğini işaretleyiniz) ve istenilen seçeneği işaretlemeyen katılımcıların verileri analize dahil edilmemiştir. Ayrıca araştırmanın İslam dinine inanan katılımcılarla yapılması planlandığından, Kişisel Bilgi Formunda İslam Dinine inanıyorum maddesine Hayır yanıtı veren 25 katılımcıya ait veriler analize dahil edilmemiştir. Nihai olarak 535 katılımcıya ait veriler, IBM SPSS 22 istatistik programı kullanılarak analize tabi tutulmuştur.

2. Bulgular

2.1. Demografik veriler ile dindarlık yönelimleri arasındaki ilişkilere dair bulgular

Cinsiyet değişkenine göre dindarlık yönelimi puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek için Bağımsız Örneklem *t* Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları kadın ve erkek katılımcılar arasında içedönük dindarlık düzeyi ($t(533) = 1,327, p = 185$), dışadönük dindarlık düzeyi ($t(533) = -,489, p = 625$), arayışta dindarlık düzeyi ($t(533) = -,806, p = 421$), ve fundamentalist dindarlık düzeyi ($t(533) = -,753, p = 452$) açısından anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir.

Sınıf değişkenine göre dindarlık yönelimi puanlarında bir farklılaşma olup olmadığını test etmek için Tek Yönlü Varyans Analizi (One-way ANOVA) yapılmıştır. Analiz sonuçları birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfların içedönük, dışadönük, arayışta ve fundamentalist dindarlık yönelimi puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir. Sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Sınıf değişkenine göre ANOVA sonuçları

	Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf		Dördüncü Sınıf		<i>F</i> (3,351)	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
İçedönük	25,643	4,980	25,668	4,292	26,244	3,548	26,340	3,395	,862	,460
Dışadönük	16,975	5,156	16,631	4,054	17,440	4,140	17,022	4,441	,916	,433
Arayışta	13,293	4,844	13,887	4,734	13,672	4,650	13,558	4,760	,719	,541
Fundamentalist	42,656	8,263	43,618	7,763	44,404	7,763	45,851	7,787	2,534	,056

Katılımcıların yaşadığı yerleşim yerine göre dindarlık yöneliminde farklılaşma olup olmadığını test etmek için Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları yerleşim yerine göre içedönük, dışadönük, arayışta ve fundamentalist dindarlık yönelimi puanları arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermiştir. Sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Yerleşim yerine göre ANOVA sonuçları

	Köy		Kasaba		İlçe		İl		Büyük Şehir		<i>F</i> (3,351)	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
İçedönük	26,222	4,175	25,064	4,545	26,042	4,154	26,113	4,193	25,446	4,709	,827	,509
Dışadönük	15,936	4,792	16,419	4,145	17,303	4,389	17,120	4,353	17,205	4,484	1,340	,254
Arayışta	14,761	4,661	13,548	4,992	13,159	4,653	13,687	4,931	13,392	4,673	1,401	,232
Fundamentalist	42,968	8,133	42,451	7,419	44,329	7,734	44,205	8,143	43,116	7,989	,907	,460

Yaş, aylık aile geliri, anne ve babanın eğitim düzeyi, algılanan dindarlık düzeyi ile dini yönelim arasındaki ilişkileri tespit etmek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon katsayıları

hesaplanmıştır. Buna göre, yaş değişkeni ile içedönük dindarlık yönelimi ($r = .038$, $p = .376$), dışadönük dindarlık yönelimi ($r = -.009$, $p = .834$), arayışta dindarlık yönelimi ($r = -.033$, $p = .449$) ve fundamentalist dini yönelim ($r = .025$, $p = .572$) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı gözlenmiştir. Benzer şekilde, aylık aile geliri ile içedönük dini yönelim ($r = -.048$, $p = .270$), dışadönük dini yönelim ($r = .006$, $p = .886$), arayışta dini yönelim ($r = -.006$, $p = .894$) ve fundamentalist dini yönelim ($r = .001$, $p = .973$) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür. Babanın eğitim düzeyi ile dini yönelimler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Ancak annenin eğitim düzeyi ile fundamentalist dini yönelim arasında anlamlı ve ters yönlü bir ilişki olduğu ($r = -.118$, $p = .006$) fakat annenin eğitim düzeyi ile diğer dini yönelimler arasında anlamlı bir ilişki olmadığı gözlenmiştir. Son olarak, algılanan dindarlık düzeyi ile (*İslam dinine inanıyorsanız, inancınızın gerekliliklerinin gündelik yaşamınızda (insan ilişkilerinde, dünyaya bakışınızda, hayatı yorumlamanızda, ibadetlerinizde, davranışlarınıza vs.) ne kadar yansıdığını derecelendiriniz*) içedönük, dışadönük ve fundamentalist dindarlık yönelimi arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu ortaya çıkmıştır (sırası ile $r = .208$, $p = .001$; $r = .132$, $p = .002$; $r = .281$, $p = .001$). Öte taraftan algılanan dindarlık ile arayışta dindarlık düzeyi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = -.101$, $p = .020$).

2.2. Dindarlık yönelimlerinin birbiri ile olan ilişkilerine dair bulgular

Araştırma, içedönük dindarlık yönelimi ile dışadönük dindarlık yönelimi ve fundamentalist dini yönelim arasında pozitif yönlü anlamlı (sırası ile $r = .420$, $p = .001$; $r = .418$, $p = .001$), içedönük dindarlık yönelimi ile arayışta dindarlık yönelimi arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir ($r = -.101$, $p = .020$). Dışadönük dindarlık yönelimi ile arayışta dindarlık yönelimi ve fundamentalist dindarlık yönelimi arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu gözlenmiştir (sırası ile $r = .173$, $p = .001$; $r = .242$, $p = .001$). Arayışta dindarlık yönelimi ile fundamentalist dini yönelim arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = -.402$, $p = .001$).

2.3. Ebeveynlik biçimleri ile dindarlık yönelimi arasındaki ilişkilere dair bulgular

Ebeveynlik biçimleri ile dindarlık yönelimleri arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Tekniği ile anne ve baba ebeveynlik biçimleri için ayrı ayrı hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Ebeveynlik biçimleri ile dindarlık yönelimi arasındaki ilişkiler

	İçedönük	Dışadönük	Arayışta	Fundamentalist
Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-.126**	-.088*	-.005	-.079
Küçümseyici/Kusur Bulucu	-.080	-.022	.065	-.134**
Sömürücü/İstismar Edici	-.117**	.001	.147**	-.130**
Kuralcı/Kalıplayıcı	-.002	.034	.117**	-.098*
Aşırı Koruyucu/Evhamlı	.008	.039	.109*	-.070
Koşullu/Başarı Odaklı	.045	.118**	.059	-.040
Aşırı İzim Verici/Sınırsız	-.003	.043	.098*	-.037
Kötümser/Endişeli	.048	.033	.094*	-.112**
Cezalandırıcı	-.038	-.012	.153**	-.104*
Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	-.031	.074	.067	-.016

BABA	Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-.081	-.123**	-.012	-.071
	Küçümseyici/Kusur Bulucu	-.075	-.015	.112**	-.128**
	Sömürücü/İstismar Edici	-.127**	-.052	.178**	-.208**
	Kuralcı/Kalıplayıcı	.011	.064	.077	-.068
	Aşırı Koruyucu/Evhamlı	.060	.101*	.077	-.040
	Koşullu/Başarı Odaklı	.018	.075	-.003	-.050
	Aşırı İzim Verici/Sınırsız	.042	.128**	.189**	-.045
	Kötümser/Endişeli	.014	-.052	.065	-.060
	Cezalandırıcı	.019	-.011	.143**	-.068
	Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	.027	.107*	.071	-.029

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$

2.4. Dindarlık yönelimlerini yordayan ebeveynlik biçimleri ile ilişkili bulgular

Dindarlık yönelimlerini yordayan anne ve baba için algılanan ebeveynlik biçimlerini tespit etmek için, her bir dindarlık yönelimi için ayrı ayrı olmak üzere dört farklı Çoklu Lineer Regresyon Analizi yapılmıştır.

İçedönük dindarlık yönelimini yordayan algılanan ebeveynlik biçimlerini tespit etmek için yapılan regresyon analizi sonucunda, ebeveynlik biçimlerinin, içedönük dindarlık yönelimindeki varyansın % 6'sını açıkladığı görülmüştür ($R^2 = .064$, $F(20,511) = 1,759$, $p = .022$). Ebeveynlik biçimleri içerisinde sadece Sömürücü/İstismar Edici babalığın içedönük dindarlık yönelimini negatif yönde ve anlamlı olarak yordadığı gözlenmiştir ($\beta = .136$, $p = .027$). Ayrıca Aşırı İzim Verici/Sınırsız babalığın içedönük dindarlık yönelimini pozitif yönde ve anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($\beta = .137$, $p = .032$). Regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. İçedönük dindarlık yönelimini yordayan ebeveynlik biçimleri

Ebeveynlik Biçimleri			%95 GA		β	t	p	
			DL	YL				
ANNE	B	SH						
	Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,058	,036	-,129	,013	-,098	-1,611	,108
	Küçümseyici/Kusur Bulucu	,005	,040	-,073	,082	,008	,115	,908
	Sömürücü/İstismar Edici	-,054	,077	-,205	,097	-,040	-,703	,482
	Kuralcı/Kalıplayıcı	,006	,026	-,045	,058	,017	,238	,812
	Aşırı Koruyucu/Evhamlı	-,052	,048	-,147	,043	-,066	-1,074	,283
	Koşullu/Başarı Odaklı	,045	,067	-,086	,176	,051	,677	,499
	Aşırı İzim Verici/Sınırsız	-,020	,053	-,125	,084	-,022	-,377	,706
	Kötümser/Endişeli	,115	,073	-,028	,259	,094	1,583	,114
	Cezalandırıcı	-,065	,059	-,180	,051	-,060	-1,105	,270
Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	-,078	,065	-,205	,048	-,067	-1,214	,225	
BABA	Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,008	,029	-,065	,049	-,017	-,273	,785
	Küçümseyici/Kusur Bulucu	-,046	,039	-,123	,030	-,096	-1,185	,237
	Sömürücü/İstismar Edici	-,129	,058	-,242	-,015	-,136	-2,222	,027
	Kuralcı/Kalıplayıcı	,018	,028	-,037	,072	,054	,637	,524
	Aşırı Koruyucu/Evhamlı	,055	,047	-,037	,147	,076	1,179	,239

Koşullu/Başarı Odaklı	-,079	,066	-,209	,050	-,098	-1,208	,228
Aşırı İzin Verici/Sınırsız	,113	,053	,010	,217	,137	2,149	,032
Kötümser/Endişeli	-,045	,075	-,192	,103	-,037	-,597	,551
Cezalandırıcı	,092	,058	-,021	,206	,094	1,593	,112
Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	,048	,058	-,066	,163	,047	,832	,406

Dışadönük dindarlık yönelimini yordayan algılanan ebeveynlik biçimlerini tespit etmek için yapılan regresyon analizin sonucunda, ebeveynlik biçimlerinin, dışadönük dindarlık yönelimindeki varyansın % 10'unu açıkladığı görülmüştür ($R^2 = .101$, $F(20,511)=2,882$, $p=.001$). Ebeveynlik biçimleri içerisinde Koşullu/Başarı Odaklı annelik ile Aşırı İzin Verici/Sınırsız babalığın dışadönük dindarlık yönelimini pozitif yönde ve anlamlı olarak yordadığı görülmüştür (sırası ile $\beta = .161$, $p=.030$; $\beta = .240$, $p=.001$). Diğer taraftan Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı, Sömürücü/İstismar Edici ve Kötümser/Endişeli babalığın dışadönük dindarlık yönelimini negatif yönde ve anlamlı olarak yordadığı gözlenmiştir (Sırası ile $\beta = -.124$, $p=.045$; $\beta = -.137$, $p=.023$; $\beta = -.202$, $p=.001$). Regresyon analizi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Dışadönük dindarlık yönelimini yordayan ebeveynlik biçimleri

<i>Ebeveynlik Biçimleri</i>	<i>B</i>	<i>SH</i>	%95 GA		β	<i>t</i>	<i>p</i>
			<i>DL</i>	<i>YL</i>			
Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,018	,036	-,089	,053	-,030	-,505	,614
Küçümseyici/Kusur Bulucu	-,032	,040	-,111	,046	-,057	-,814	,416
Sömürücü/İstismar Edici	,107	,077	-,045	,258	,078	1,386	,166
Kuralcı/Kalıplayıcı	-,026	,026	-,078	,026	-,070	-,995	,320
AŞIRI Aşırı Koruyucu/Evhamlı	-,011	,049	-,107	,084	-,014	-,235	,814
Koşullu/Başarı Odaklı	,146	,067	,014	,277	,161	2,173	,030
Aşırı İzin Verici/Sınırsız	-,050	,053	-,155	,055	-,054	-,938	,349
Kötümser/Endişeli	,084	,073	-,060	,228	,067	1,146	,252
Cezalandırıcı	-,040	,059	-,156	,077	-,036	-,669	,504
Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	,015	,065	-,113	,142	,012	,228	,820
Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,059	,029	-,117	-,001	-,124	-2,009	,045
Küçümseyici/Kusur Bulucu	,011	,039	-,066	,088	,023	,286	,775
Sömürücü/İstismar Edici	-,133	,058	-,247	-,019	-,137	-2,283	,023
Kuralcı/Kalıplayıcı	,048	,028	-,006	,103	,143	1,736	,083
AŞIRI Aşırı Koruyucu/Evhamlı	,035	,047	-,057	,128	,048	,755	,450
Koşullu/Başarı Odaklı	-,111	,066	-,241	,019	-,133	-1,677	,094
Aşırı İzin Verici/Sınırsız	,203	,053	,099	,307	,240	3,845	,001
Kötümser/Endişeli	-,254	,075	-,403	-,106	-,202	-3,369	,001
Cezalandırıcı	-,001	,058	-,116	,113	-,001	-,024	,981
Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	,110	,058	-,005	,225	,103	1,880	,061

Arayışta dindarlık yönelimini yordayan algılanan ebeveynlik biçimlerini tespit etmek için yapılan regresyon analizin sonucunda, ebeveynlik biçimlerinin, arayışta dindarlık yönelimindeki varyansın % 9'unu açıkladığı görülmüştür ($R^2 = .092$, $F(20,511)=2,592$, $p=.001$). Ebeveynlik biçimleri içerisinde sadece Aşırı İzin Verici/Sınırsız babalığın arayışta dindarlık yönelimini pozitif yönde ve anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($\beta = .133$, $p=.034$). Regresyon analizi

sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Arayışta dindarlık yönelimini yordayan ebeveynlik biçimleri

<i>Ebeveynlik Biçimleri</i>	<i>B</i>	<i>SH</i>	%95 GA		β	<i>t</i>	<i>p</i>
			<i>DL</i>	<i>YL</i>			
Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,005	,039	-,082	,072	-,008	-,133	,894
Küçümseyici/Kusur Bulucu	-,061	,043	-,145	,024	-,099	-1,405	,161
Sömürücü/İstismar Edici	,136	,083	-,028	,300	,092	1,633	,103
Kuralcı/Kalıplayıcı	,009	,029	-,047	,065	,022	,312	,755
AŞIRI ANNE							
Aşırı Koruyucu/Evhamlı	,067	,053	-,036	,170	,078	1,280	,201
Koşullu/Başarı Odaklı	,091	,073	-,051	,234	,093	1,256	,210
Aşırı İzim Verici/Sınırsız	-,029	,058	-,143	,085	-,029	-,502	,616
Kötümser/Endişeli	-,002	,079	-,157	,154	-,001	-,021	,983
Cezalandırıcı	,111	,064	-,015	,236	,093	1,733	,084
Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	,000	,070	-,138	,138	,000	-,006	,995
Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,059	,032	-,121	,004	-,115	-1,849	,065
Küçümseyici/Kusur Bulucu	,013	,043	-,071	,097	,024	,306	,760
Sömürücü/İstismar Edici	,103	,063	-,021	,226	,098	1,628	,104
Kuralcı/Kalıplayıcı	-,018	,030	-,077	,041	-,051	-,612	,541
AŞIRI BABA							
Aşırı Koruyucu/Evhamlı	,012	,051	-,087	,112	,016	,246	,805
Koşullu/Başarı Odaklı	-,110	,072	-,251	,030	-,123	-1,544	,123
Aşırı İzim Verici/Sınırsız	,122	,057	,009	,234	,133	2,123	,034
Kötümser/Endişeli	-,039	,082	-,200	,121	-,029	-,483	,629
Cezalandırıcı	,115	,063	-,009	,239	,107	1,829	,068
Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	,045	,063	-,080	,169	,039	,706	,481

Fundamentalist dindarlık yönelimini yordayan algılanan ebeveynlik biçimlerini tespit etmek için yapılan regresyon analizin sonucunda, ebeveynlik biçimlerinin, fundamentalist dindarlık yönelimindeki varyansın % 7’sini açıkladığı görülmüştür ($R^2=.069$, $F(20,511) = 1,886$, $p=.012$). Ebeveynlik biçimleri içerisinde sadece Sömürücü/İstismar Edici babalığın fundamentalist dindarlık yönelimini negatif yönde ve anlamlı olarak yordadığı görülmüştür ($\beta = -.215$, $p=.001$). Regresyon analizi sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Fundamentalist dindarlık yönelimini yordayan ebeveynlik biçimleri

<i>Ebeveynlik Biçimleri</i>	<i>B</i>	<i>SH</i>	%95 GA		β	<i>t</i>	<i>p</i>
			<i>DL</i>	<i>YL</i>			
Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,033	,066	-,162	,097	-,030	-,497	,619
Küçümseyici/Kusur Bulucu	-,039	,073	-,182	,104	-,038	-,537	,592
Sömürücü/İstismar Edici	-,025	,141	-,302	,251	-,010	-,181	,856
Kuralcı/Kalıplayıcı	-,013	,048	-,108	,081	-,020	-,276	,783
AŞIRI ANNE							
Aşırı Koruyucu/Evhamlı	-,087	,089	-,261	,087	-,061	-,983	,326
Koşullu/Başarı Odaklı	,071	,122	-,169	,312	,044	,584	,560
Aşırı İzim Verici/Sınırsız	,011	,098	-,180	,203	,007	,114	,909
Kötümser/Endişeli	-,173	,134	-,435	,090	-,077	-1,294	,196

	Cezalandırıcı	-,084	,108	-,296	,128	-,042	-,780	,435
	Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	,124	,118	-,109	,356	,057	1,046	,296
BABA	Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı	-,003	,053	-,108	,102	-,004	-,057	,955
	Küçümseyici/Kusur Bulucu	-,027	,072	-,168	,113	-,031	-,381	,704
	Sömürücü/İstismar Edici	-,374	,106	-,583	-,166	-,215	-3,526	,001
	Kuralcı/Kalıplayıcı	,041	,051	-,059	,140	,067	,801	,424
	Aşırı Koruyucu/Evhamlı	,004	,085	-,164	,172	,003	,042	,967
	Koşullu/Başarı Odaklı	-,155	,121	-,392	,082	-,104	-1,286	,199
	Aşırı İzin Verici/Sınırsız	,145	,096	-,045	,334	,095	1,499	,135
	Kötümser/Endişeli	,071	,138	-,200	,341	,032	,515	,607
	Cezalandırıcı	,001	,106	-,207	,209	,001	,009	,993
	Değişime Kaplı/Duygularını Bastıran	-,029	,107	-,238	,180	-,015	-,273	,785

Tartışma

Bu araştırmada Young'un Şema Kuramı çerçevesinde, algılanan ebeveynlik biçimleri ile dindarlık yönelimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma bulguları algılanan ebeveynlik biçimleri ile dindar bireyin dine yaklaşma biçimi arasında anlamlı örüntüler olduğunu ortaya koymuştur.

Bulgular, duygusal bakımdan yoksun bırakıcı, sömürücü/istismar edici annelik ile sömürücü/istismar edici babalığın düşük içedönük dindarlık yönelimi ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Başka bir deyişle, annesini sevgisiz, soğuk, şefkatsiz, anlayışsız, ilgisiz olarak algılayan; anne ve babasının kendisini kullandığına, fiziksel ve duygusal olarak istismar ettiğine, acı verdiğine, terk edilmişlik ve yalnızlık hissi yarattığına inanan kişilerin içedönük dindarlık düzeyinin azaldığı görülmüştür. İçedönük dindarlık yönelimi, genel olarak din ile özelde ise Tanrı ile gönülden, çıkarsız, samimi bir ilişkiyi ifade etmektedir. İçedönük dindarlar, Tanrı'nın varlığını derinden hisseden, ibadetlerini onun varlığını hissetmek için yapan, Tanrı'ya gönülden bağlanmayı önceleyen kişilerdir. Bu bağlamda, duygusal bakımdan yoksun bırakıcı, sömürücü ve istismar edici ebeveynlerin çocuklarının, ebeveynleri ile ilişkisine paralel olarak din ve Tanrı'ya gönülden bağlanma düzeyinin düştüğü görülmektedir. Duygusal Bakımdan Yoksun Bırakıcı, Sömürücü/İstismar Edici ebeveynlik biçimi, Young'un tanımladığı temel ihtiyaçlardan bağlanma ihtiyacı ile doğrudan ilişkili ebeveynlik biçimleridir (Young vd., 2003). Bu bağlamda, bu bulgu, Bağlanma Kuramı'nın uyuma hipotezini (Kirkpatrick, 1992, 2005, s.102) destekler niteliktedir. Başka bir deyişle, bağlanma ihtiyacı karşılanmayan ve bunun sonucu olarak güvenli bağlanamayan bireyler dine ve Tanrı'ya güvenli bağlanmakta zorluk yaşamaktadırlar. Ayrıca bu bulgu, literatürde ihmal ve istismar yaşantılarının içedönük dindarlığı negatif yönde etkilediğini gösteren araştırma bulgularını da desteklemektedir (Kıraç, 2023a).

İçedönük dindarlık yönelimini yordayan ebeveynlik biçimlerini tespit etmek için yapılan regresyon analizi ise, içedönük dindarlık yönelimini, sömürücü/istismar edici babalığın negatif, aşırı izin verici/sınırsız babalığın ise pozitif yönde ve anlamlı olarak yordayan değişkenler olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, içedönük dindarlık yönelimi açısından, çocuğa karşı babanın tutumlarının daha önemli ve belirleyici olduğuna işaret etmektedir. Özellikle, çocuğunu çıkarları için kullanmayan, istismar etmeyen, çocuğa acı vermeyen, terk edilmişlik hissi yaratmayan (sömürücü/istismar edici olmayan) ve çocuğa kural ve sınır koymayan, aşırı hoşgörülü davranan, talepkar olmayan (aşırı izin verici/sınırsız) babalığın içedönük dindarlığı desteklediği görülmektedir. Aşırı izin verici/sınırsız babalığın içedönük dindarlığı yordamasına dair bu bulgu,

Brownstein (2012) tarafından Yahudi ergenlerle yapılan ve izin verici (permissive) anneliğin değil, izin verici babalığın içedönük dindarlığı yordadığını gösteren araştırma bulguları ile paraleldir. Kavramsal olarak içedönük dindarların, tanrıya gönülden bağlı, zorunluluk olduğu için değil, tanrıya bağlılığın sonucu olarak dinsel kurallara uyan dindarlar olduğu düşünüldüğünde, çocuğu istismar etmeyen, aşırı talepkar ve kuralcı olmayan bir baba-çocuk ilişkisinin, bireyin tanrı ve din ile olan ilişkisine yansıdığı söylenebilir. Son olarak, içedönük dindarlıkta babalığın daha önemli olması, Hristiyan kültürde olduğu kadar belirgin olmasa da, Müslüman söylemde de Tanrı'nın daha eril sözcüklerle ifade ediliyor olması ile açıklanabilir. Ancak bu konu daha ileri araştırmaları hak etmektedir.

Araştırma bulguları, duygusal bakımdan yoksun bırakıcı anne ve babalık ile dışadönük dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Duygusal bakımdan yoksun bırakıcı ebeveynliğin, çocuğun güvenli bağlanma ihtiyacını engellediği (Young vd., 2003) düşünüldüğünde, dışadönük, çıkarıcı bir tutum da olsa kişinin dindarlık düzeyini düşürdüğü söylenebilir. Araştırma bulguları ayrıca, koşullu/başarı odaklı annelik ile dışadönük dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Koşullu/başarı odaklı ebeveynliğin, çocuğun spontanlığını, neşe ve eğlence ihtiyacını engelleyip, yüksek standartlar ve onay arayıcılık şemalarını desteklediği bilinmektedir (Young vd., 2003, s.13). Kişinin, bu ebeveynlik biçiminin yarattığı beklentilerini dini yaşantısına yansıtarak, dini yaşantısında, ötekileri memnun etmek, onay almak, statü ve başarı kazanmak, mutluluğu garanti etmek gibi ikincil kazançlar sergileme eğiliminde olduğu söylenebilir. Araştırmanın bir diğer bulgusu, aşırı koruyucu/evhamlı babalık ile dışadönük dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Aşırı koruyucu/evhamlı ebeveynliğin, çocuğun otonomi ihtiyacını ketleyerek, çocuğun bağımsızlık, kimlik, kendine güven, yeterlilik duygularını engellediği bilinmektedir (Young vd., 2003, s. 18). Otonomi ihtiyacı zedelenmiş dindar bireylerin, kendine güven, yeterlilik, toplumda bir kimlik kazanma gibi ihtiyaçlarını gidermek için dini yaşantısını araçsallaştırmaya eğilimli olduğu söylenebilir. Bir diğer bulgu, aşırı izin verici/sınırsız babalık ile dışadönük dindarlık yönelimi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Aşırı izin verici/sınırsız ebeveynlik, çocuğun kendini kontrol ve arzularını sınırlama gereksinimleri engellemektedir (Young vd., 2003, s.18-19). Kültürel olarak baba kural, yasa ve makul bir disiplin ile çocuğa sınır koyan figürdür. Baba bu sınırları yerleştirmedeğinde, kişi kural ve geleneklere koşulsuz uyma gereksinimi duymamakta, zevklerini feda etmekte zorlanmaktadır. Baba ile çocuk arasındaki bu ilişkinin, yetişkinlikte dışadönük dindarlık olarak isimlendirilen, kısmen faydacı, ikincil kazançların ön planda olduğu bir dini yaşantıya neden olduğu söylenebilir. Son olarak araştırma bulguları değişime kapalı/duygularını bastıran babalık ile dışadönük dindarlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Duygularını ifade etmeyen, ifade ettiğinde rahatsızlık duyan bir ebeveynin, duyguları rahatça ifade etme ve spontan davranmanın uygun olmadığı yönünde bir mesaj verdiği söylenebilir. Bu ebeveynliğin, dindar bireyin, Tanrı ve din ile spontan bir ilişki kurmasını engellediği, ikincil kazançlara odaklanmasına neden olduğu söylenebilir.

Dışadönük dindarlık yönelimini yordayan ebeveynlik biçimlerini tespit etmek için yapılan regresyon analizi ise duygusal bakımdan yoksun bırakıcı ve sömürücü/istismar edici babalığın dışadönük dindarlık yönelimini negatif yönde yordadığını ortaya koymuştur. Dışadönük dindarlık, her ne kadar dini araçsallaştıran bir yönelim olsa da, diğer dindarlık yönelimleri gibi, dine bağlanmanın bir yoludur. İçedönük dindarlık yöneliminde olduğu gibi, duygusal bakımdan yoksun bırakıcı, sömürücü/istismar edici babalığın, çocuğun bağlanma ihtiyaçlarını engellediği, bu nedenle genel olarak dine mesafeli olmasına neden olduğu söylenebilir (Kirkpatrick, 1992, 2005, s.102). Regresyon analizi ayrıca, koşullu/başarı odaklı annelik ile aşırı izin verici/sınırsız

babalığın dışı dönük dindarlığı olumlu yönde yordadığını göstermiştir. Bu bulgu Kırar (2023b) tarafından yapılan ve dışadönük dindarlığı, Yüksek Standartlar ve Zedelenmiş Sınırlar şema alanlarının yordadığını gösterdiği çalışması ile paralellik göstermektedir. Başarı odaklı/koşullu annenin yüksek standartlar çizdiği ve bu standartlar karşılanmadığında sevgisini esirgediği bilinmektedir. Bu bulguya dayanarak, başarı odaklı/koşullu ebeveynliğin, bireyin din ile ilişkisinde koşullu bir tutum sergilemesine neden olduğu söylenebilir. Yukarıda belirtildiği gibi, aşırı izin veren ve sınır koymayan babalık ise kişinin dini inançlarını amaç edinmek yerine kendi arzuları doğrultusunda dini inançlarını araçsallaştırma eğilimine yol açtığı çıkarımı yapılabilir.

Araştırma bulguları, fundamentalist dinsel yönelim ile küçümseyici/kusur bulucu, sömürücü/istismar edici, cezalandırıcı, kötümser/endişeli ve kuralcı/kalıplayıcı annelik arasında negatif yönlü anlamlı; yine küçümseyici/kusur bulucu, sömürücü/istismar edici babalık ile negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Başka bir deyişle, çocuk ile ilişkisinde küçümseyici olmayan, çocukta kusurluluk, dışlanma hissi yaratmayan, utandırmayan, eleştirel olmayan, çocuğun fikir ve isteklerini önemli gören, çocuğu kendi amaçları için kullanmayan, fiziksel ve duygusal olarak istismar etmeyen, talepleri, yüksek standartları, kontrolcülüğü ile çocuğu boğmayan, iyimser, yanlış yaptığında çocuğu cezalandırmayan annelerin çocuklarının fundamentalist dinsel yönelimlerinin yükselme eğiliminde olduğu gözlenmiştir. Benzer bir şekilde çocuğu sömürüp istismar etmeyen, küçümsemeyen ve kusurlu hissettirmeyen babaların çocuklarının da fundamentalist dinsel yönelimlerinin yükselme eğiliminde olduğu görülmüştür. Regresyon analizi ise, ebeveynlik biçimleri içerisinde fundamentalist dinsel yönelimi negatif yönde yordayan en önemli değişkenin sömürücü istismar edici baba olduğunu göstermiştir. Babası tarafından sömürülen, fiziksel ve duygusal olarak istismar edilen çocukların içedönük ve dışadönük dindarlık yönelimi gibi fundamentalist eğilimlerinin de azaldığı görülmüştür.

Araştırma bulguları yüksek fundamentalizm düzeyinin ebeveynliğin birçok boyutunda, pozitif bir ebeveynlikle ilişkili olduğunu, negatif ebeveynliğin düşük düzeyde fundamentalist yönelimle ilişkili olduğunu göstermiştir. Kavramsal olarak fundamentalist yönelime negatif bir değer atfedildiği dikkate alındığında, bu bulgular çelişkili gibi görülmektedir. Fundamentalist dini yönelim kavramsal olarak dini inançla ilgili bağnaz, dar görüşlü bir anlayışı ifade etmektedir ve fundamentalist dindar dinin literal gerçekliğine inanan, dini inancının doğruluğundan emin, dinin sorgulanamaz olduğuna inanan kişi olarak tanımlanmaktadır (Altemeyer ve Hunsberger, 1992). Ancak Fundamentalist Dini Yönelim Ölçeği ile ölçüldüğü haliyle fundamentalist dindarlık, Tanrı'nın kusursuz ve mükemmel bir kitap ile dünyaya mesaj göndermesi, bu mesajların mutlaklığı, hayata anlam katmak için bu mutlak mesajlara inanılması, şeytanın kötülüğün kaynağı olduğu, ilahi mesajın beşeri düşüncelerden daha önemli olduğu gibi inançları içermektedir. Müslüman Türk kültüründe bu inanışlar negatif bir değer taşımamakta, bilakis din eğitiminde ve dini söylemde dindar olmanın koşulu olarak sıklıkla tekrar edilmektedir. Bu bağlamda, ölçekte tanımlandığı haliyle, fundamentalist dini yönelimin, içedönük dindarlık gibi dini önemli görmenin, adanmanın, dinsel inancı her şeyin üstünde görmenin ideolojik ve doktrinel bir formu olduğu söylenebilir. İçedönük dindarlığın, dini adanmışlığın kişisel-duygusal boyutuna, fundamentalist yönelimin ise doktrinel, ideolojik boyutuna gönderme yaptığı iddia edilebilir. Nitekim, mevcut araştırmada gözlemlendiği gibi, hem Hristiyan kültürde hem de Müslüman kültürde birçok araştırma, içedönük dindarlık ile fundamentalist dini yönelim arasında, diğer dini yönelimlerle karşılaştırıldığında çok yüksek bir ilişki olduğunu göstermiştir (Örn. Błażek ve Besta, 2010; Kırar, 2023a; Mora, Stavrinides ve McDermut, 2013). Batson (1976), Allport ve Ross'un (1967) içedönük dindarlarının, kavramsal tanımının aksine ölçme araçlarında dogmatik dindarlara dönüştüğünü belirtmiştir. Cohen, Hall, Koenig ve Meador (2005) ise dindarlık yönelimine dair tanımlamaların Amerikan Protestan dindarlığının ürünü olduğunu ifade

etmişlerdir. Bu tartışmalar dikkate alındığında, mevcut araştırmada içedönük dindarlık ve fundamentalist yönelimin adanmış dindarlıklar olduğu düşünüldüğünde, olumlu ebeveynliğin dini adanmışlığı desteklediği, olumsuz ebeveynliğin ise adanmış dindarlığı olumsuz etkilediği çıkarımı yapılabilir. Ayrıca daha önceki araştırmalarla beraber, mevcut araştırma bulguları, dindarlık yönelimlerinin kavramsal ve işlevsel tanımlarının Müslüman kültürde tekrar gözden geçirilmesinin gerekliliğini de ima etmektedir.

Son olarak araştırma bulguları, arayışta dindarlık yönelimi ile sömürücü/istismar edici, aşırı koruyucu/evhamlı, aşırı izin verici/sınırsız, kuralcı/kalıplayıcı, kötümser/endişeli ve cezalandırıcı annelik arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Benzer bir şekilde, sömürücü/istismar edici, aşırı izin verici/sınırsız ve cezalandırıcı babalık ile arayışta dindarlık arasında da pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu gözlenmiştir. Bulgular çerçevesinde çocuğun neredeyse tüm evrensel ihtiyaçlarının karşılanmasını engelleyen ebeveynlik biçimlerinin (bağlanma, yeterlilik, otonomi, spontalık, gerçekçi sınırlar) yüksek düzeyde arayışta dindarlık yönelimi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu bulgular, alanyazında travmatik deneyimlerin arayış dini yönelim düzeyini artırdığı yönündeki bulgularla paraleldir (Burris, Jackson, Tarpley ve Smith, 1996; Kennedy ve Drebing, 2002; Kıraç, 2023a; Krauss ve Flaherty, 2001). Regresyon analizi, tüm bu ebeveynlik biçimleri içerisinde aşırı izin verici/sınırsız babalığın yüksek düzeyde arayışta dindarlık yönelimini yordadığını göstermiştir. Bu bulgu, arayışta dindarlık yöneliminin bağlanma ihtiyacının karşılanmaması ile oluşan kopukluk şema alanı ve gerçekçi sınırlar ihtiyacının karşılanmaması sonucu oluşan zedelenmiş sınırlar şema alanı ile ilişkili olduğunu ortaya koyan araştırma bulgularını (Kıraç, 2023b) desteklemektedir.

Batson (1976), içedönük dindarlık yöneliminin işlevsel tanımının dogmatik bir dindarlığı ima ettiğini ileri sürerek, olgun dindarlığın bir boyutu olarak arayışta dindarlık yönelimini önermiştir. Arayışta dindarlık yönelimi kavramsal olarak, dine karşı daha açık, kuşkucu, sorgulayan, eleştirel ve esnek bir bilişsel tutumu ifade etmektedir (Batson, 1976). Öte taraftan Donahue (1985) arayışta dindarlık ölçeğinin, dinsel bir yönelimi ölçmekten çok agnostisizmi ölçtüğünü ileri sürerek eleştirmiştir. Mevcut araştırma, ebeveynliğin birçok alanında olumsuz ebeveynliğin yüksek düzeyde arayışta dindarlık yönelimi ile ilişkili olduğunu ortaya koyan bulgusu ile Batson'ın (1976) olgun bir dindarlığın boyutu olarak arayışta dindarlık kavramsallaştırmasının, en azından Müslüman Türk kültüründe geçerli olmayabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, arayışta dindarlık yöneliminin işlevsel tanımlarının da tekrar gözden geçirilmesi önem arz etmektedir.

Sonuç

Ebeveynlik biçimleri ve dindarlık yönelimleri arasındaki ilişkiyi ele alan bu araştırma, ebeveynlerin çocuklarına karşı sergiledikleri tutumların, yetişkinlikte kişinin din ile ilişkisinin niteliğinde belirleyici faktörlerden biri olduğuna dikkat çekmektedir. Doktrinel din eğitimi ile çocuğa aktarılanlar, ebeveyn-çocuk ilişkisi çerçevesinde gelişen şemalar ışığında değerlendirildiğinden, araştırma bulguları, doktrinel din eğitimden önce, olumlu ebeveynlik hakkında aile eğitimlerinin önemine işaret etmektedir.

Erken dönem çocuk-bakım veren ilişkisinin yetişkin dindarlığına etkilerini ele alan çalışmaların çoğunlukla bağlanma örüntüleri, çocukluk çağı ihmal ve istismar yaşantılarına odaklandığı görülmektedir. Dindarlık gibi çok boyutlu ve karmaşık bir olgunun daha iyi anlaşılmasında kapsamlı ve ampirik olarak desteklenmiş kuramlar çerçevesinde araştırmalar yürütmek hayati bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, mevcut araştırma, bağlanma ve çocukluk çağı ihmal ve istismar yaşantılarının yanı sıra, çocuğun gerçekçi sınırlar, spontanlık, otonomi gibi ihtiyaçlarını da dikkate alan Young'un Şema Kuramı çerçevesinde yürütülmüş öncü

araştırmalardan biri olması nedeniyle önemlidir.

Araştırmanın öncül bir araştırma olmasının yanı sıra, bazı sınırlılıkları mevcuttur. Birincisi, araştırma, sadece şema kuramı bağlamında tanımlanan ebeveynlik biçimlerinin dindarlık yönelimi ile ilişkisine odaklanmıştır. Dindarlık yönelimlerinin psikolojik arka planını daha iyi anlamak için, şema kuramı bağlamında, ebeveynlik biçimleri, erken dönem uyum bozucu şemalar, uyum bozucu şemalarla baş etme stilleri de dikkate alınarak daha kapsamlı modeller geliştirilmeli ve test edilmelidir. İkincisi, mevcut araştırma yaşları, 18 ile 25 arasında değişen ve ileri yaşlara göre dindarlık düzeyi daha düşük olabilen üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir. İleride yapılacak araştırmaların, dindarlığın daha çok önemsendiği 40 yaş ve üzeri diğer yaş grupları ile tekrarlanması, ya da tüm yaş gruplarının dikkate alınması ve karşılaştırılması, konunun daha iyi anlaşılmasına olanak verecektir. Son olarak, araştırma, nicel bir yöntemle, uygunluk (convenience) örnekleme metodu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Şema kuramı temelinde, amaçlı örnekleme yöntemleri kullanarak, özel dini grup üyelerinin (fundamentalist eğilimli grup üyeleri, agnostik, deist bireyler, sufi eğilimli gruplar vs.) nitel yöntemlerle derinlemesine incelenmesi ebeveynlik-dindarlık yönelimi ilişkisinin daha derin kavranmasına olanak verecektir.

Kaynakça

- Ahmadi, M. R. (2019). Predicting married women's religiosity based on the scores of early maladaptive schemas and illogical beliefs. *The Islamic Journal Of Women and The Family*, 7(1), 9-27.
- Allport, G. W. ve Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Altemeyer, B. ve Hunsberger, B. E. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113-133. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr0202_5
- Altemeyer, B. ve Hunsberger, B. E. (2004). A Revised Religious Fundamentalism Scale: The short and sweet of it. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14 (1): 47-54. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr1401_4
- Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double agent? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 15(1), 29-45. <https://doi.org/10.2307/1384312>
- Batson, C. D. ve Raynor-Prince, L. (1983). Religious orientation and complexity of thought about existential concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22(1), 38-50. <https://doi.org/10.2307/1385590>
- Batson, C. D. ve Schoenrade, P. A. (1991). Measuring religion as Quest: I. Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(4), 416- 429. <https://doi.org/10.2307/1387277>
- Blažek, M. ve Besta, T. (2010). Self-concept clarity and religious orientations: Prediction of purpose in life and self-esteem. *Journal of Religion and Health*, 51(3), 947-960. doi: 10.1007/s10943-010-9407-y
- Bowlby, J. (1979). *The making and breaking of affectional bonds*. London: Tavistock.
- Brownstein, D. Y. (2008). *Parenting styles, religious personality, and the religious of Orthodox Jewish adolescents* (Unpublished master's thesis), Marywood University, Scranton, PA, USA
- Brownstein, D. Y. (2012). *The role of personality, parenting styles, and values in the religiosity of Orthodox Jewish youth* (Doctoral dissertation), Marywood University, Scranton, PA, USA.

- Burris, C. T., Jackson, L. M., Tarpley, W. R. ve Smith, G. J. (1996). Religion as quest: The self directed pursuit of meaning. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 1068- 1076. [https://doi.org/ 10.1177/01461672962210010](https://doi.org/10.1177/01461672962210010)
- Cohen, A. B., Hall, D. E., Koenig, H. G. ve Meador, K. G. (2005). Social versus individual motivation: Implications for normative definitions of religious orientation. *Personality and Social Psychology Review*, 9(1), 48–61. doi:10.1207/s15327957pspr0901_4
- Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and extrinsic religiousness: Review and meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(2), 400–419. doi:10.1037/0022-3514.48.2.400
- Dumas, J. E. ve Nissley-Tsiopinis, J. (2006). Parental global religiousness, sanctification of parenting, and positive and negative religious coping as predictors of parental and child functioning. *International Journal of Psychology of Religion*, 16, 289-310. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr1604_4
- Duriez, B., Soenens, B., Neyrinck, B. ve Vansteenkiste, M. (2009). Is religiosity related to better parenting? Disentangling religiosity from religious cognitive style. *Journal of Family Issues*, 30, 1287-1307 [http:// dx.doi.org/10.1177/0192513ZX09334168](http://dx.doi.org/10.1177/0192513ZX09334168)
- Ellison, C. G. ve Bradshaw, M. (2009). Religious beliefs, sociopolitical ideology, and attitudes toward corporal punishment. *Journal of Family Issues*, 30, 320-340 <http://dx.doi.org/10.1177/0192513X08326331>.
- Ercan, N. (2009). *Evlilikte kadına yönelik fiziksel şiddete ilişkin tutumların yordayıcıları: Çelişik duygulu cinsiyetçilik, sistemi meşrulaştırma ve dini yönelim*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (2024). The relationship between spirituality and suicide in young adults: the mediating role of early maladaptive schemas in Turkey. *International Review of Psychiatry*, 36(4–5), 517–523. <https://doi.org/10.1080/09540261.2024.2314035>
- Ferenczi, A., Mirnics, Z. ve Kövi, Z. (2021). Relations between god-images and early maladaptive schemas. *Psychiatria Danubina*, 33(4), 833-843
- Genia, V. (1996). I, E, quest, and fundamentalism as predictors of psychological and spiritual well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35(1), 56-64. <https://doi.org/10.2307/1386395>
- Goeke-Morey, M. C. ve Cummings, E. M. (2017). Religiosity and parenting: recent directions in process-oriented research. *Current Opinion in Psychology*, 15, 7-12. doi:10.1016/j.copsyc.2017.02.006
- Granqvist P. ve Hagekull B. (1999). Religiousness and perceived childhood attachment: Profiling socialized correspondence and emotional compensation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(2), 254–273.
- Granqvist, P. ve Hagekull, B. (2000). Religiosity, adult attachment, and why “singles” are more religious. *International Journal for the Psychology of Religion*, 10, 111–123. https://doi.org/10.1207/ S15327582IJPR1002_04
- Granqvist, P., Mikulincer, M., Gewirtz, V. ve Shaver, P. R. (2012). Experimental findings on God as an attachment figure: Normative processes and moderating effects of internal working models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103, 804–818. <https://doi.org/10.1037/a0029344>
- Heydarianfar, N., Mahmudi, L., Molaei Zadeh, S. M., Bashiri, Y. ve Molaei Zadeh, S. Z. (2018). Investigating the relationship between early maladaptive schemas and quality of life with mediating religious commitment in Isfahan women. *Journal of Research in Medical and Dental Sciences*, 6(3), 400-407, doi: 10.24896/jrmds.20186361

- Hunsberger, B. ve Brown, L. B. (1984). Religious socialization, apostasy, and the impact of family background. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23, 239-251. doi: 10.2307/1386039
- İlerisoy, M. ve Mehmedoğlu, A. U. (2021). Din Psikolojisi ve aile çalışmaları. *Türk Din Psikolojisi Dergisi*, 4, 69-99.
- Karaca, F. ve Hacıkeleşoğlu, H. (2020). Allah Tahayyülleri Ölçeği. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*(54), 67-83. <https://doi.org/10.29288/ilted.771686>
- Kennedy, P. ve Drebing, C. E. (2002). Abuse and religious experience: A study of religiously committed evangelical adults. *Mental Health, Religion & Culture*, 5(3), 225- 237. <https://doi.org/10.1080/13674670110112695>
- Khoravandi M, Mardani Rad M, Mashayekh M. ve Salmani Pour, R. (2021). Relationship of early maladaptive schemas with religion orientation and matrimony conflicts of veterans with more than 25% disability rate in Tehran City, Iran. *Iranian Journal of War & Public Health*. 13(1):49-55.
- Kıraç, F. (2023a). The relationship between childhood traumas and purpose in life: Mediating role of religious orientation. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 22(2), 414-430. Doi: 10.21547/jss.1208539.
- Kıraç, F. (2023b). *Early maladaptive schema domains that predict religious orientation*. SILK ROAD 2. International Scientific Research Congress, Iğdır Üniversitesi, Iğdır.
- Kirkpatrick, L. A. (1992). An attachment-theory approach to the psychology of religion. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 3-28. https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr0201_2
- Kirkpatrick, L. (2005). *Attachment, evolution, and the psychology of religion*. New York, NY: Guilford Press.
- Kirkpatrick, L. A. ve Shaver, P. R. (1990). Attachment theory and religion: Childhood attachments, religious beliefs, and conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 315-334. <https://doi.org/10.2307/1386461>
- Kirkpatrick, L. A. ve Shaver, P. R. (1992). An attachment theoretical approach to romantic love and religious belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 266-275. <https://doi.org/10.1177/0146167292183002>
- Koç, F. (2024). *Üniversite öğrencilerinde tanrı tasavvuru ve erken dönem uyumsuz şemalar arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas
- Krauss, S. W. ve Flaherty, R. W. (2001). The effects of tragedies and contradictions on religion as a quest. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(1), 113- 122. <https://doi.org/10.1111/0021-8294.0004>
- Mora, L. E., Stavrinides, P. ve McDermut, W. (2013). Religious fundamentalism and religious orientation among the Greek Orthodox. *Journal of Religion and Health*, 53(5), 1498-1513. doi:10.1007/s10943-013-9734-x
- Moyer, H. A. (2018). *Religious orientation in young adults and its relationship to perceived attachment style and parenting style during childhood/adolescence* (PsyD dissertation). Alliant International University, The Faculty of the California School of Professional Psychology, San Diego, USA.
- Park, H. S. ve Bonner, P. (2008). Family religious involvement, parenting practices and academic performance in adolescents. *School Psychology International*, 29, 348-362 <http://dx.doi.org/10.1177/0143034308093677>

- Power, L. ve McKinney, C. (2013). Emerging adult perceptions of parental religiosity and parenting practices: Relationships with emerging adult religiosity and psychological adjustment. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(2), 99–109. doi:10.1037/a0030046
- Sezen, A. (2008). *Üniversite öğrencileri örnekleminde iman gelişimi ve dinsel fundamentalizm arasındaki ilişkiler üzerine bir çalışma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sheffiled A., Waller, G., Emanuelli, F., Murray, J. ve Meyer, C. (2005). Links between parenting and core beliefs: Preliminary psychometric validation of the Young parenting inventory. *Cognitive Therapy and Research*, 29, 787-802. <https://doi.org/10.1007/s10608-005-4291-6>
- Soygüt, G., Çakır, Z. ve Karaosmanoğlu, A. (2008). Ebeveynlik biçimlerinin değerlendirilmesi: Young ebeveynlik ölçeği'nin psikometrik özelliklerine ilişkin bir inceleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 11(22), 17–30.
- Walker, D. F., Reid, H. W., O'Neill, T. ve Brown, L. (2009). Changes in personal religion/spirituality during and after childhood abuse: A review and synthesis. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 1(2), 130145. <https://doi.org/10.1037/a0016211>
- Young, J. (1994). *Young Ebeveynlik Ölçeği*. Basılmamış Rapor.
- Young, J. E., Klosko, J. S. ve Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York: The Guilford Press.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu

Tarih: 07.05.2024

No: 2024/10-53

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 30

3. yazar katkı oranı : % 20

Bu çalışma, 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destek Programı (2023/2 dönemi) kapsamında TUBİTAK tarafından desteklenmiştir. Proje (başvuru) no: 1919B012334912

Destekleri için TUBİTAK'a teşekkür ederiz.

Dijital Dramaturji Perspektifinden Algoritmik Aile

Algorithmic Family from a Digital Dramaturgy Perspective

Dr. Öğr. Üyesi Osman METİN ¹

Öz

Bu makalede, dijital teknolojilerin ve algoritmik platformların aile yaşamına etkisi, Erving Goffman'ın dramaturjik sosyoloji teorisi bağlamında incelenmektedir. Dijital çağda aile bireylerinin çevrimiçi platformlarda sosyal performansları, kendilerini idealize edilmiş biçimlerde sergiledikleri yeni sosyal sahneler oluşturmuştur. Aileler, sosyal medyada paylaşımlar yoluyla kamusal bir imaj yaratırken, özel hayatlarındaki gerçek çatışmaları ve gerilimleri dijital sahnenin arkasında gizlemektedirler. Bu süreçte aile, Goffman'ın tanımladığı performans ekipleri gibi davranarak, çevrimiçi izleyiciler için koordineli ve tutarlı bir görüntü sunma çabasındadır. Sosyal medya algoritmaları, ailelerin çevrimiçi performanslarını şekillendiren görünmez yönetmenler olarak çalışmaktadır. Algoritmalar, kullanıcıların haber akışını kişiselleştirerek hangi içeriğin kimlere ulaşacağını belirler ve böylece aile içi iletişimi ve paylaşımları yönlendirir. Bu durum, ailelerin daha fazla beğeni ve etkileşim almak adına algoritma dostu içerikler üretmesine neden olmakta, karmaşık aile dinamiklerini basitleştirilmiş ve idealize edilmiş şekillerde sunmalarına yol açmaktadır. Ayrıca algoritmalar, aile üyelerinin dünyaya ilişkin algılarını kişiselleştirilmiş içeriklerle farklılaştırarak, ortak bir dünya görüşü oluşturma kapasitelerini azaltmakta ve aile içindeki çatışma ve kopuklukları artırmaktadır. Makale, dijital dramaturji perspektifiyle algoritmik aile kavramını geliştirerek, günümüz aile yaşamının algoritmik aracılığı ve performatif doğasını detaylı biçimde analiz etmektedir. Sonuç olarak, ailelerin çevrimiçi varlıklarını yönetirken algoritmik okuryazarlık gibi becerileri geliştirmelerinin önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital dramaturji, algoritmik aile, Erving Goffman, sosyal medyada kendini sunma, izlenim yönetimi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This article examines the impact of digital technologies and algorithmic platforms on family life within the context of Erving Goffman's dramaturgical sociology theory. In the digital age, family members' social performances on online platforms have created new social stages where they present themselves in idealized forms. While families create a public image through social media posts, they conceal the real conflicts and tensions in their private lives behind the digital stage. In this process, the family behaves like the performance teams defined by Goffman, striving to present a coordinated and consistent image to online audiences. Social media algorithms act as invisible directors shaping families' online performances. Algorithms personalize users' news feeds, determining which content reaches whom, thereby directing family communication and sharing. This situation leads families to produce algorithm-friendly content in order to get more likes and interactions, causing them to present complex family dynamics in simplified and idealized forms. Additionally, algorithms differentiate family members' perceptions of the world through personalized content, reducing their capacity to form a shared worldview and increasing conflict and disconnection within the family. The article develops the concept of algorithmic families from a digital dramaturgy perspective, providing a detailed analysis of the algorithmic mediation and performative nature of contemporary family life. Ultimately, it emphasizes the importance of families developing skills such as algorithmic literacy when managing their online presence.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ometin@aku.edu.tr

Keywords: Digital dramaturgy, algorithmic family, Erving Goffman, self-presentation on social media, impression management

Paper Type: Research

Giriş

Yirmi birinci yüzyılda, dijital teknolojiler ve algoritmik platformlar günlük aile yaşamıyla derin bir şekilde iç içe geçmiştir. Günümüz aileleri, sosyal medya paylaşımları, mesajlaşma uygulamaları ve diğer çevrimiçi platformlar aracılığıyla iletişim kurar, paylaşımda bulunur ve hatta kimliklerini sergiler. Instagram’da çocuklarının fotoğraflarını paylaşan gururlu ebeveynlerden, video görüşmeleriyle bağ kuran kardeşlere kadar, dijital ortamlar aile ilişkilerinin sahnelendiği yeni sahneler sunar. Algoritmik aile terimi, haber akışlarımızı, bildirimlerimizi ve arama sonuçlarımızı düzenleyen görünmez hesaplama kapı bekçileri olan algoritmaların artık aile etkileşimlerine nasıl aracılık ettiğini yansıtmaktadır. Bu algoritmalar, aile üyelerinin birbirleri hakkında gördükleri içeriği ve kendilerini daha geniş kitlelere nasıl sunduklarını sessizce şekillendirmektedir. Günümüz aile dinamiklerini anlamak için hem sosyal performansı hem de teknolojik aracılığı dikkate alan bir bakış açısı giderek daha fazla gereklilik haline gelmektedir.

Bu fenomeni analiz etmek için sosyal hayatı tiyatro performansı olarak ele alan Erving Goffman’ın dramaturjik sosyoloji perspektifinden yararlanılacaktır. Goffman’ın bireylerin günlük yaşamda rolleri nasıl oynadıkları, izlenimlerini nasıl yönettikleri ve ön sahne ile arka sahne davranışlarını nasıl ayırdıkları konusundaki klasik görüşleri, etkileşimin sahnesi dijital alemlere yayılmış olsa da hala son derece geçerlidir. Goffman’a göre, insanlar sürekli bir izlenim yönetimi içinde olup, kamusal yaşamın ön sahnesinde izleyicilere idealize edilmiş bir benlik sunarken, kendilerinin bazı yönlerini kamusal görüşten uzak arka sahnede gizlerler. Bu bakış açısı, kullanıcıların profillerinde (ön sahne) görünenleri düzenleyip kamera arkasında (arka sahne) kusurlu gerçekliği gizledikleri sosyal ağ dünyasına oldukça uygulanabilir. Ancak dijital çağ, bu tiyatro metaforuna yeni bir boyut kazandırıyor. Sosyal medya ön sahne ile arka sahne arasındaki sınırları bulanıklaştırıyor, izleyiciler şekilsiz ve algoritmik olarak seçiliyor ve bireyler performanslarını yazmak ve düzenlemek için yeni araçlar kazanıyor.

Küçük sosyal gruplar olan aileler de bu dinamiklerden muaf değildir. Aslında, aile birimi Goffmancı anlamda performans ekibi olarak görülebilir. Tek bir rutini sahnelemek için iş birliği yapan bir grup birey kendilerine ve başkalarına belirli bir aile hayatı imajı yansıtmak için birlikte çalışır. Ebeveynler ve çocuklar, Facebook ve YouTube gibi platformlarda ortaklaşa aile hikayeleri yaratır ve genellikle mutlu, başarılı aile ideallerini yansıtır. Aynı zamanda, her aile üyesi kendi izleyicisini ve çevrimiçi kişiliğini korumak için çaba gösterebilir, bu da bazen dikkatli bir izleyici ayırmasına yol açabilir. Çevrimiçi ortamda, bir ailenin ön sahnesi, halka açık olarak paylaşılan özenle hazırlanmış bir tatil fotoğraf albümü olabilirken, arka sahnesi, hayal kırıklıkları ve filtrelenmemiş duyguların ifade edildiği özel bir sohbet grubu olabilir. Ancak dijital platformlar genellikle bu sınırları yıkma tehdidi oluşturur.

Dijital dramaturji perspektifini geliştirmek, Goffman’ın çerçevesini algoritmik olarak organize edilmiş çağdaş sosyal dünyaya genişleterek ailelerin bu sorunları nasıl ele aldığını analiz edilmesini sağlayacaktır. Dijital dramaturji, dramaturjik ilkelerin roller, senaryolar, sahneler, izleyiciler vb. çevrimiçi yaşama uyarlanmasıdır. Algoritmik aile bağlamında, bu, aile üyelerinin platform mimarileri ve algoritmaların etkisi altında çevrimiçi ortamlarda kimliklerini nasıl sergilediklerini ve aile rolünü nasıl oynadıklarını incelemek anlamına gelir. Anahtar sorular şunlardır: Aile üyeleri, ailelerini iyi yansıtmak için sosyal medyada kendilerini nasıl sunuyorlar? Algoritmalar (Facebook’un haber akışı veya Instagram’ın öneri motoru gibi) bu aile performanslarını nasıl yönlendiriyor veya kısıtlıyor? Gizlilik ayarları, filtreler ve düzenleme

araçları, aile hayatının draması için yeni sahne donanımı ve sahne ışıkları olarak nasıl işlev görüyor? Ve aile üyeleri, çevrimiçi kişilikleri ile çevrimdışı gerçeklikleri arasındaki farkları nasıl ele alıyor?

Bu makale, Goffman'ın teorik kavramlarından yararlanarak ve bunları dijital alanda aile etkileşiminin gerçek hayattan örneklerine uygulayarak bu soruları araştırıyor. Analiz, kendini sunma ve aile üzerine sosyolojik araştırmalara dayanmaktadır. İlk olarak, Goffman'ın dramaturjik teorisini ve temel kavramları özetlenerek analiz için bir temel oluşturulmuştur. Ardından, sosyal medya ve dijital platformların kendini sunmayı nasıl dönüştürdüğü tartışılıyor. Yeni ön sahne performans biçimleri ile bağlam çöküşü ve kalıcı dijital ayak izleri gibi zorluklar tanıtılıyor. Daha sonra, özellikle aile rolleri ve ilişkilerine odaklanarak, sharenting (ebeveynlerin çocukları hakkında çevrimiçi paylaşımlar yapması), sosyal ağlarda annelik ve babalık performansı ve ailenin bir bütün olarak koordineli sunumu gibi fenomenleri inceleniyor. Bu süreç boyunca algoritmik kürasyonun nasıl bir rol oynadığı ele alınıyor.

Aileler çevrimiçi ortamlarda, çevrimdışı ortamlarda olduğu gibi, hala kabul, onay ve ilişkisel uyum arıyorlar. Bir ebeveyn, çocuklarının başarılarıyla ilgili paylaşımlara beğeniler alarak, okulda bir tiyatro oyununda övgü almak için yaptığı gibi, ebeveynlik konusunda onay almak için Instagram'ı kullanabilir. Bir genç, akşam yemeğinde belirli konuları konuşmaktan kaçındığı gibi, özel paylaşımlarını ebeveynlerinin gözünden uzak tutmak için gizlilik ayarlarını yönetebilir. Goffman'ın çerçevesi, bu performans dijital platformların olanaklarına ve kısıtlamalarına uyum sağlasa da aile yaşamının performatif doğasını vurgulayarak bu paralellikleri aydınlatmaya yardımcı olur. Makalenin sonunda, dijital, veri odaklı sistemlere bağlı bir aile olan "algoritmik aileyi" anlamak için onları hem sahne aktörleri (seyirci için performans sergileyen) hem de algoritmanın özneleri olarak görmek gerektiğini göstermek amaçlanmıştır. Bu bakış açısı, çevrimiçi gizlilikten sosyal medyanın aile refahı üzerindeki psikolojik etkilerine kadar çeşitli konuları ele almada önemli ipuçları sağlayarak, çağdaş aile yaşamına yönelik sosyolojik bir anlayışa ulaşılmasını sağlayabilir.

Aşağıdaki bölümlerde önce Goffman'ın dramaturjik teorisi ayrıntılı olarak ele alınacak, ardından bu teorinin dijital kendini sunumuna uygulanması incelenecek ve son olarak dramaturji ve algoritmik aracılığın ikili merceğinden aile etkileşimleri analiz edilecektir. Bu kavramları açıklamak için, ailelerin sosyal medya alışkanlıklarından dijital çağda ebeveynlik üzerine araştırmalara kadar güncel hayattan senaryolar ve çalışmalar kullanılacaktır. Yaygın sosyal ağların olduğu bir çağda ailenin performansına odaklanarak, dijital perdenin önünde aile ilişkilerinin nasıl yeniden hayal edildiğini ve yeniden müzakere edildiği aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Goffman'ın Dramaturjik Teorisi: Tiyatro Olarak Sosyal Yaşam

Erving Goffman'ın orijinal baskısı 1956 yılında yapılan *The Presentation of Self in Everyday Life* adlı kitabında ortaya koyduğu dramaturjik teori, sosyal etkileşimin tiyatro performansına benzediğini öne sürer. Toplumdaki bireyler, sahnedeki aktörler gibidir ve günlük yaşamın çeşitli bağlamlarında izleyiciler için roller oynarlar. Goffman, iş toplantısı, aile yemeği veya komşuyla tesadüfen karşılaşma gibi her durumda, insanların bilinçli veya bilinçsiz olarak başkalarına verdikleri izlenimleri yöneterek, nasıl algılandıklarını kontrol veya yönlendirmek istediklerini savunmuştur. Bu sürece izlenim yönetimi adı verilir. Bir aktörün seyirciye bir karakteri canlandırması gibi, birey de çevresindekilere özenle seçilmiş bir benlik sunar, belirli özelliklerini vurgular ve diğerlerini gizleyerek seyircinin görüşünü etkiler.

Goffman'ın çerçevesinin temel kavramlarından biri, sosyal davranışın ön sahnesi ve arka sahnesi arasındaki ayrımdır. Ön sahne, performansın sergilendiği yerdir. Kişinin eylemlerinin izleyiciler tarafından görülebildiği ve bu nedenle normlar ve beklentiler tarafından bilinçli olarak şekillendirilen, halka açık veya dışa dönük etkileşim alanıdır. Ön sahne bölgelerinde, insanlar

sosyal senaryolara uymaya ve kendilerinden beklenen rolleri oynamaya eğilimlidir (veli toplantısında görevine sadık bir ebeveyn veya aile toplantısında sevgi dolu bir eş). Buna karşılık, arka sahne, bireylerin karakterlerinden çıkabildikleri, performansın rahat veya serbest olduğu gizli bir özel (gerçek veya mecazi) alandır. Burada insanlar ön sahne performanslarına hazırlanır veya kamuoyunda bastırdıkları yönlerini ifade ederler. Goffman için arka bölgeler genellikle seyircilerin girmesinin yasak olduğu alanlardır. Aile üyeleri, kamuoyunda uyumlu bir görüntü sergiledikten sonra, bu arka sahne alanlarında özel olarak tartışabilirler. Ön ve arka sahnenin ayrılması, bireylerin performansın bütünlüğünü korumasına olanak tanır. Günlük yaşamda, seyircinin ön sahne imajıyla çelişebilecek arka sahne davranışlarını görmesini önlemek için bazı önlemler alınır.

Ön/arka bölgelere ek olarak, Goffman performans ekipleri (kitapta geçtiği tam ifade performans takımı'dır) kavramını da ortaya atmıştır. Performans ekibi, temelde, tek bir tutarlı performans sergilemek için iş birliği yapan bir grup insandır. Tek bir rutini sahnelemek için iş birliği yapan herhangi bir grup bireydir (Goffman, 2014, s. 82-105). Klasik bir örnek, yemek yiyenlere kusursuz bir deneyim sunmak için birlikte çalışan bir grup restoran personeli garson, şef, aşçıdır. Her üyenin bir rolü vardır ve genellikle sözsüz bir koordinasyonla birbirlerinin performanslarını desteklerler. Bir üye hata yaparsa (garson bir siparişi unutursa), başka bir üye kusursuz hizmet illüzyonunu sürdürmek için devreye girebilir (müdür özür diler ve ücretsiz bir tatlı ikram eder) tıpkı sahnedeki bir hatayı örtbas etmek için diğer oyuncuların devreye girmesi gibi.

Aileyi temelde bir tür performans ekibi olarak değerlendirmek mümkündür. Aile üyeleri genellikle dışarıdan bakıldığında tek bir görüntü sunmak için iş birliği yapar ve Goffman'ın yüz çalışması olarak adlandırdığı, birbirlerinin kamuoyundaki imajını veya yüzünü korumak için yapılan eylemlere katılırlar. Bir çocuk kamusal alanda uygunsuz davranırsa bu, ailenin imajını tehdit eder, ebeveynler hızlıca onu düzeltir veya şaka yaparak durumu kurtarabilir, böylece izleyenler iyi yönetilen bir aile görmeye devam eder. Böylece aile, bilinçli veya zımni olarak birbirlerinin yüzünü kurtarmak ve izleyiciler komşular, öğretmenler, sosyal medya takipçileri vb. önünde toplu olarak arzu edilen bir izlenim bırakmak için bir ekip olarak hareket eder. Takım performansı aynı zamanda ortak sırlar ve gizli anlaşmalar anlamına da gelir. Aile evinin perde arkasında, üyeler dağınık gerçekliği (gençlerin ruh hali değişiklikleri, çiftin mali endişeleri) bilir, ancak istikrarlı bir imaj yansıtmak istedikleri sahne önündeki ortamlarda bunların dışarı sızmasına karar verirler. Bu, Goffman'ın takımların sırları (karanlık sırlar, iç sırlar vb.) olduğu ve bu sırları sahne dışında tutmak için birbirlerine güvenmeleri gerektiği fikriyle güçlü bir şekilde örtüşmektedir (Goffman, 2014, s. 127).

Goffman'ın dramaturjisi, senaryolar, sahne donanımı ve ortam gibi unsurları da tanımlar (Goffman, 2014, s. 33). Senaryo, oyuncunun izlediği kalıplaşmış normlar veya diyaloglardır. Aksesuarlar, performansı geliştirmek için kullanılan somut veya soyut yardımcı araçlardır. Bir aile, düzenli evini düzeni simgelemek için aksesuar olarak kullanabilir veya bir baba, otoritesini göstermek için sert bir ses tonunu aksesuar olarak kullanabilir. Ortam, etkileşimin fiziksel sahnesidir. Aile hayatında bu, ev, düğünde bir düğün salonu veya artık Facebook profil sayfası gibi sanal bir alan bile olabilir. Goffman, aktörlerin genellikle istenen izlenimi pekiştiren ortamları ve aksesuarları önceden seçtiklerini ve performans başladığında çerçeveyi bozmamak için mümkün olduğunca karakterlerinden çıkmamaya çalıştıklarını belirtmiştir (Goffman, 2014, s. 33-40). Bu bir aile senaryosuna uygulandığında, ailenin misafirler (seyirciler) için akşam yemeği verdiğini düşünün. Yemek odası güzelce düzenlenmiştir (ortam), çocuklara temiz giysiler giymeleri ve kibar olmaları söylenmiştir (kostümler ve senaryo) ve aile üyeleri, aile uyumu ve misafirperverlik izlenimi vermek için hoş sohbetler ederler (performans). Gerginlik varsa, bunlar geçici olarak bir kenara bırakılır veya dikkatlice gizlenir, bu çatışma sahne arkasına aittir, sahnedeki akşam yemeği performansına değil.

Dramaturjik yaklaşımın temel varsayımlarından biri, kimliğin sabit bir özellik değil, performans yoluyla aktif olarak müzakere edilen ve üretilen bir şey olduğudur (Goffman, 2014, s. 235). İnsanlar kendilerini belirli bir şekilde sunmak için çalışırlar ve bu çalışma sosyaldır. İzleyicilerin geri bildirimlerine ve iş birliğine bağlıdır. Birisi beklenen performansı ihlal ederse (bir çocuk misafirlerin önünde istenmeyen bir şey yaparsa), bu durumun tanımını “kibar bir aile toplantısı” bozar ve tüm taraflar utanç duyabilir veya durumu düzeltmek için doğaçlama yapma ihtiyacı hissedebilir. Bu nedenle, sosyal etkileşimin çoğu, istenen performans sürdürmek ve bu tür aksaklıkları önlemek için ince sinyaller ve önleyici uygulamalar içerir. Ailelerde bu, ebeveynlerin yaramaz bir çocuğa uyarıcı bir bakış atması rolüne dönmesi için bir sinyal veya eşlerden birinin gerginliği yatıştırmak için garip bir yorumu gülerek geçiştirmesi anlamına gelebilir.

Dramaturjinin, insanların aldatıcı bir şekilde rol yapması anlamına gelmediğine dikkat edilmelidir. Sosyal yaşamın işleyebilmesi için bir dereceye kadar sanat ve iş birliği gerektirdiği bilinmelidir. Bu doğrultuda normların samimi bir yansıması olan roller oynanır. Bir baba, olması gerektiğine inandığı için gerçekten babacan davranmaya çalışır, ancak gözlem altında olduğumuz ve rollerimize bağlı beklentilerin farkında olduğumuz için her zaman bir performans unsuru vardır. Goffman’ın terimleriyle, bireyler performansları konusunda samimi veya alaycı olabilirler. Samimi performans, oyuncunun rolü gerçekten benimsediği durumdur. Alaycı performans (kitapta kinik olarak geçer), oyuncunun rolü içselleştirmede, ancak stratejik nedenlerle yine de oynadığı durumdur (Goffman, 2014, s. 31). Gerçek hayattaki performanslar genellikle bu ikisinin arasında bulunmaktadır. İnsanlar rollerini bilir ve büyük ölçüde bu rollerle özdeşleşir, ancak aynı zamanda başkalarının kendilerini olumlu görmesini sağlamak için taktiksel manevralar da kullanır.

Goffman’ın teorisini aile bağlamına uyguladığımızda, aileyi bir etkileşimsel başarı olarak zengin bir şekilde anlayabiliriz. Aile ilişkileri sürekli bir izlenim yönetimini içerir. Ebeveynler yetkin ve şefkatli görünmek için izlenimleri yönetir, çocuklar itaatkâr veya bağımsız görünmek için izlenimleri yönetir, eşler destekleyici eş olarak izlenimleri yönetir. Bu performanslar sosyal rolleri pekiştirir. Her akşam yapılan aile yemeği, her üyenin kendi rolünü oynadığı tekrarlanan bir sosyal performans olarak görülebilir. Ebeveynler çocuklarına günlerini sorar, çocuklar cevap verir, belki de konuşmak istemese bile itaatkâr çocuk rolünü oynarlar.

Dijital Çağda Kendini Sunma: Tiyatro Performansından Çevrimiçi Sergiye

Goffman’ın çerçevesi, internetin ortaya çıkmasından çok önce geliştirilmiş olmasına rağmen, çevrimiçi davranışları anlamaya son derece uyarlanabilir olduğunu kanıtlamıştır. Sosyal medya kullanıcılarının, Goffman’ın tanımladığı temel izlenim yönetimi stratejilerini, yeni araçlar ve yeni zorluklar olsa da uygulanabilirliğinin örnekleri vardır (Bullingham & Vasconcelos, 2013). Aslında, Goffman’ın yaklaşımı dijital dünyayı kapsayacak şekilde gelişmiştir ve bireylerin sosyal ağlarda kendilerini nasıl oluşturdukları ve sundukları üzerine teorik çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Temel motivasyon aynı kalmıştır, insanlar başkalarına çekici ve kabul edilebilir bir imaj sunmak isterler. Ancak, çevrimiçi ortamlarda sahne ve seyircinin doğası değişmiştir ve bu da dramaturjik benzetmeyi daha da geliştirmeyi gerektirmektedir.

Dijital çağdaki en önemli farklardan biri, sosyal etkileşimlerin genellikle zaman içinde kalıcı olan profiller ve içerikler aracılığıyla gerçekleşmesidir. Facebook, Instagram veya Twitter (şimdi X) gibi platformlarda, kişinin kendini sunma biçiminin çoğu, izleyiciler tarafından eş zamansız olarak görüntülenebilen fotoğraflar, metin gönderileri, biyografiler ve diğer içerikler aracılığıyla gerçekleşir. İletişim her zaman gerçek zamanlı yüz yüze karşılaşmalar şeklinde gerçekleşmez. Bunun yerine, kullanıcılar katkılarını özenle seçerler. Hangi fotoğrafları yükleyeceklerini seçerler, gönderilerini belirli şekillerde ifade ederler, hayatlarının hangi yönlerini paylaşacaklarını veya gizleyeceklerini tercih ederler. Gönderinin yapıldığı anda fiziksel olarak mevcut bir izleyici olmaması, bireylere ilk performansları üzerinde daha fazla kontrol

sağlar. İnternet ve çevrimiçi iletişim, insanlara iddialarını hemen sorgulayacak bir izleyici olmadan sanal olarak izlenim yönetimi yapma olanağı verir ve böylece kendini sunma üzerinde daha fazla kontrol sağlar (Salih, Melis, & Balci, 2023). Çevrimdışı ortamda, bir kişi kendini esprili veya modaya uygun olarak sunmaya çalışırsa, fiziksel olarak mevcut olan diğer kişilerin anlık tepkileri bu sunumu doğrulayabilir veya zayıflatır. Ancak çevrimiçi ortamda, kullanıcı selfieyi birçok kez çekebilir, kendini daha çekici gösteren filtreler uygulayabilir veya olumlu geri bildirim almayan bir tweeti silebilir. Tüm bunları izleyici performansı tam olarak algılamadan önce yapabilir (Hollenbaugh, 2021). Dijital alanlardaki performansçılar genellikle sahne arkasında uzun bir prova süresine sahiptir (içeriği hazırlamak) ve sahne önündeki gösterimi devam ederken bile (gönderileri kaldırarak veya değiştirerek) düzenleyebilirler, bu da yüz yüze ortamlarda çok daha az mümkündür.

Sosyal medya platformları, kendini sunumda sahne donanımı ve kostüm kavramını da genişletir. Kullanıcılar, istedikleri imajı güçlendirmek için filtreler, hashtagler ve düzenlenmiş görüntüler gibi öğeleri aktif olarak kullanır. Bir Instagram kullanıcısı, belirli bir kişiliği veya yaşam tarzını yansıtmak için profil akışının estetiğini tutarlı renk şemaları veya stiller kullanarak düzenleyebilir. Bu, belirli bir dekorla sahne hazırlamaya benzer bir uygulamadır. Selfie filtreleri ve fotoğraf düzenleme uygulamalarının yaygın kullanımı, bireylerin izleyicilere kelimenin tam anlamıyla rötuşlanmış bir yüz sunmalarına olanak tanıyan dijital sahne donanımlarının açık bir örneğidir. Bu, Goffman'ın fiziksel alanda gözlemlediklerine (Goffman, 2017) (insanların performanslarını desteklemek için makyaj, kıyafet ve duruşu sahne donanımı olarak kullanmaları) karşılık gelir, ancak dijital araçlar genellikle daha etkilidir.

Özellikle, sosyal medyadaki izleyici hem görünmez hem de potansiyel olarak çok geniş bir kitledir, bu da performansçıların stratejilerini değiştirir. Günlük yaşamda, insanlar genellikle belirli bir anda izleyicilerinin kim olduğunu ayırt edebilir ve davranışlarını buna göre ayarlayabilir (iş görüşmesinde evde olduğundan farklı davranılır). Ancak çevrimiçi ortamda, izleyici genellikle amorf ve bağlamdan kopuktur. Tek bir Facebook gönderisi, üniversite arkadaşları, iş arkadaşları ve aile üyeleri tarafından aynı anda görülebilir ve normalde ayrı tutulan izleyici grupları arasındaki sınırlar bulanıklaşır. Boyd, sosyal ağ sitelerini görünmez izleyiciler ve kopuk bağlamlar (birbirine yaklaşan çoklu sosyal bağlamlar) ile karakterize edilen ağa bağlı kamusal alanlar olarak tanımlar (2010). Bu, izlenim yönetimi görevinin daha karmaşık olduğu anlamına gelir. Performans sergileyen kişi, çeşitli izleyicileri öngörmeli ve herkese uygun veya en azından hiçbir kesimi rahatsız etmeyecek bir sunum hazırlamalıdır. Genç bir yetişkin, ebeveynlerinin hatta işverenlerinin görebileceğini bilerek Facebook'ta belirli mizahi memler [memler hakkında bkz. (Metin, 2025)] paylaşmaktan kaçınabilir ve böylece performansını en geniş izleyici kitlesine uyacak şekilde kendi kendine sansürlerebilir. Bu fenomen, çevrimiçi kendini sunmada en küçük ortak payda stratejisi olarak bilinmektedir (Hogan, 2010). Alternatif olarak, kullanıcılar ayrı profiller oluşturabilir veya gizlilik ayarlarını kullanarak izleyicilerini segmentlere ayırabilir (yakın arkadaşlar için özel bir Instagram hesabı, diğerleri için herkese açık bir hesap), böylece farklı gruplara göre performanslarını uyarlayabilecekleri birden fazla sahne oluşturabilirler. Bu, Goffman'ın, insanların her birine farklı roller oynadıklarında izleyicileri birbirinden ayırmaya çalıştıkları yönündeki görüşünü yansıtan yeni bir izleyici ayrımı biçimidir. Fark, çevrimiçi platformlarda bu ayrımları yönetmek için teknik bilgi gerekliliği (arkadaş listelerini veya gizlilik filtrelerini kullanmayı bilmek) ve hataların kolayca bağlam çökmesine yol açabilmesidir.

Bu zorluklara rağmen, kullanıcıların çevrimiçi ortamda stratejik kendini sunma konusunda yetenekli oldukları gözlemlenmektedir. Yapılan araştırmalar insanların sosyal medyada nasıl algılandıklarını şekillendirmek için çeşitli taktikler kullandıklarını tutarlı bir şekilde göstermektedir. İnsanlar seçici ifşalarda bulunmakta, hayatlarının olumlu yönlerini vurgulayan paylaşımlar yapmakta, buna karşın olumsuz yönlerini gizlemekte veya önemsiz göstermektedir. Çevrimiçi ortamda bireyler kişisel bilgilerini seçici bir şekilde paylaşarak arzu ettikleri imajı özenle yaratmak için zamana sahiptir ve bu da izlenim yönetiminin bir biçimi olarak

seçici ifşanın rolünü güçlendirir (Salih, Melis, & Balcı, 2023). Bir kişi eğlenceli aile gezilerinin veya kişisel başarılarının (mezuniyet, yeni bir iş bulma) fotoğraflarını paylaşıırken aile içi çatışmalardan veya başarısızlıklardan hiç bahsetmeyebilir. Bunun birikimli etkisi, idealize edilmiş bir yaşam öyküsü sunan, özenle hazırlanmış bir profildir. Bu, profilin tamamen kurgusal olduğu anlamına gelmez. Daha çok, bir aktörün izleyicilere sadece en iyi sahnelerini sunması gibi, düzenlenmiş bir profildir. Hogan bunu yüz yüze bir performans değil, bir sergi olarak nitelendirmiş ve sosyal ağ sitelerinde insanların esasen içerik küratörleri haline geldiğini ve kendilerini başkalarına tanıtan resim, gönderi ve etkileşimlerden oluşan bir galeri oluşturduklarını savunmuştur (Hogan, 2010). Küratör [küratör için bkz. (Metin, 2024)] rolü, Goffman'ın aktör rolünden biraz farklıdır. Birey, sürekli olarak canlı performans sergilemek yerine, başkalarının eş zamansız olarak görüntülediği eserleri (fotoğraflar, metinler) küratörlüğünü yapar. Bu bakış açısına göre, sosyal medyada kendini sunmak, bir tiyatro oyununda rol almaktan çok kişisel bir sergiyi yönetmeye benzer (Hogan, 2010, s. 379). Küratörlüğü yapılan içeriğe izleyiciler farklı zamanlarda erişebilir, yorum yapabilir, beğenebilir vb. Böylece, kişinin gelecekteki içeriğini nasıl küratörlüğünü yapacağına yönelik bilgi veren bir geri bildirim döngüsü oluşur.

Her yeni gönderi veya yorum, kişinin birikmiş kendini sunma arşivinin bir parçası olur. Ayrıca, geri bildirim olarak beğeniler, yorumlar ve paylaşımlar genellikle sayısal olarak ölçülebilir ve halka açıktır; bu da izlenim yönetiminde başarı için yeni ölçütler sağlamaktadır. İnsanlar, yüksek beğeni sayısını performanslarının etkili olduğunun bir kanıtı olarak yorumlayabilir ve zayıf tepkileri stratejilerini ayarlamaları için bir ipucu olarak görebilir. Hatta insanların birbirleri arasındaki yardımlaşmalarını bile sosyal medya üzerinden sundukları bu dönemde (Danış, 2022) neyin paylaşıldığının önemi yüksektir. Bu, performansa bir tür veriye dayalı öz farkındalık getirir. Bir ebeveyn, çocuklarının eğitim faaliyetlerini gösteren fotoğrafların diğer gönderilerden daha olumlu geri bildirim aldığını fark edip sonraki paylaşımlarında bu tür fotoğrafları daha fazla öne çıkarabilir, bu da bir sanatçının seyircinin tepkilerine göre rutini değiştirmesine benzer şekilde, seyirciyi memnun etmek için senaryoyu etkili bir şekilde uyarlama anlamına gelir. Sütüoğlu, sosyal medyada bireylerin, onay (beğeniler şeklinde) karşılığında izleyicilerini memnun edecek içerik paylaşma baskısı hissettiklerini ve performanslarını olumlu ilgi toplayan şeylere göre uyarladıklarını gözlemlemiştir (2015, s. 127). Performatif norm şu hale gelir, alkış alanları paylaş, almayanları sakla veya paylaşma. Zamanla bu, son derece idealize edilmiş çevrimiçi kişiliklerin ortaya çıkmasına neden olabilir (Baştemur & Kurşuncu, 2022). Nitekim, kullanıcıların kusurlarını veya hayatlarının sıradan yönlerini göstermekten kaçınarak, olmak istedikleri veya görülmek istedikleri halini sergiledikleri için, çevrimiçi benlik ile gerçek hayattaki benlik arasında genellikle büyük farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur (Yüksel & Kaplan, 2021). Çevrimiçi ortamda bireyler, filtrelenmemiş tüm benliklerini değil, başkalarının görmesini istedikleri bireyselliklerini sunabilirler. Bu, Goffman'ın performansındaki idealleştirme kavramıyla güçlü bir şekilde örtüşmektedir. Performans sanatçıları, toplumsal ahlak, başarı, güzellik vb. standartlarına uygun idealize edilmiş bir versiyonunu sunma eğilimindedir ve sosyal medya, bu idealizasyonu aşırı derecede takip etmek için yeni bir alan sunmaktadır.

Dijital platformların sağladığı özgürlük ve esneklik, insanların birden fazla kimlik veya abartılı kişilikleri denemelerine de olanak tanır. İnternet teknolojisi bireylere farklı kimlikleri kolayca takip çıkarabilecekleri özgür bir ortam sunar (Sütüoğlu, 2015). Rol ve görünüşü nispeten kolaylıkla değiştirme yeteneği, dramaturjinin yeni bir uzantısıdır. Çevrimdışı ortamda, kişinin kendini gösterdiği imajı büyük ölçüde değiştirmesi daha yüksek risk taşır ve fiziksel süreklilik ve uzun süreli tanıdıkların varlığı nedeniyle kısıtlanır. Ancak çevrimiçi ortamda kimlik segmentleri izole edilebilir. Kişi, geçmişini kimsenin bilmediği yeni bir çevrimiçi toplulukta kimliğini yeniden oluşturabilir, yani temelde yeni bir senaryonun yazıldığı yeni bir sahneye çıkabilir. Bu, özgürleştirici olabilir; çevrimdışı hayatta kendilerini dışlanmış hissedenden insanlar, çevrimiçi ortamda kendilerinin gizli bir yönünü ifade edebilecekleri bir alan bulabilirler.

Bullingham ve Vasconcelos, blog yazarları ve sanal dünya sakinleri üzerine yaptıkları araştırmada, çoğu katılımcının çevrimiçi ortamda çevrimdışı benliklerini küçük değişikliklerle yeniden yaratmaya çalıştığını, tamamen kurgusal kimlikler benimsemediklerini, daha çok vurgulamak veya önemsizleştirmek istedikleri yönlerini seçtiklerini ortaya koymuştur. Başka bir deyişle, kullanıcılar kendileri olarak kalmakta, ancak bir özlem duygusu içinde daha cilalı bir kendi versiyonunu sunmaktadır. Çevrimiçi ortam, birçok kullanıcı için abartılı bir performans sergilemeye teşvik eder, ancak tamamen uydurma bir performans da değildir (2013). Kişinin kendisinin bazı yönlerini düzenlemesi Goffman'ın ön sahne performanslarının idealleştirme içerdiğini öne süren iddiasını vurgulamaktadır. İnsanlar izleyicilere iyi karşılanacak şeyleri gösterir ve damgalanmaya yol açabilecek veya arzu edilen imajla tutarsız olan şeyleri gizler (Goffman, 2014).

Goffman'ın takım kavramının dijital bağlamda ilginç bir uyarlaması, kullanıcıların çevrimiçi bağlantılarını performans takımlarının bir parçası olarak kullanabilmeleridir. Facebook gibi platformlarda, olumlu yorumlar bırakan veya şakalara katılan arkadaşlar ve aile üyeleri, bireyin arzu ettiği kimliği pekiştirmeye yardımcı olan işbirlikçi takım üyeleri olarak görülebilir. Buna karşılık, istenmeyen bir hikâye veya etiket paylaşan bir arkadaş kötü takım üyesi, özenle oluşturulan izlenimi bozabilir. Çevrimiçi topluluklarda, genellikle olumlu kendini sunma karşılıklılığı konusunda sözsüz bir anlaşma vardır; *"Ben senin gönderini beğenip kişiliğini onaylayacağım, sen de aynısını benim için yapacaksın"*. Bu karşılıklı destek, Goffman'ın ekiplerinin birbirlerinin performanslarının başarılı olmasını sağlamasına çok benzer.

Ancak, çevrimiçi izlenim yönetiminin tüm sonuçları olumlu veya zararsız değildir. Herkes mükemmel bir hayat sergilemek için rekabet ediyor gibi görüldüğünde, bu durum gözlemcilerde ve hatta performans sergileyenlerin kendilerinde bile yetersizlik duygularına yol açabilir. Özenle oluşturulmuş kişilikler, zaman içerisinde kopukluk hissi veya kimlik uçurumu yaratabilir. Kişinin gerçek deneyimleri ile çevrimiçi ortamda korumak zorunda hissettiği görünüşü arasında stres yaratan bir farklılıktır. Sosyal medya; kullanıcıları iyi izlenimler yaratmak için manipülatif stratejiler izlemeye teşvik eder, ancak özenle sahnelenen bu hayatlar, çevrimiçi ortamda sunulan benlik ile gerçek hayattaki benlik arasında gerginlik ve önemli farklılıklar yaratabilir. İnsanlar çevrimiçi ortamda mükemmel derecede mutlu, başarılı veya çekici görünmeye çalıştıklarında, illüzyonlar üzerine kurulu bir hayat yaşamaya başlayabilirler. Bu durum gerçek sosyal ilişkileri ve hatta kişinin öz saygısını zedeleyebilir (Suveren & Kosal, 2021).

Sosyal Medyada Aile Kimliğini Sergilemek

Klasik aile sosyolojisi, ailelerin kısmen topluma aile dayanışmasını ve değerlerini göstermek için belirli ritüelleri yerine getirdiğini ve sosyal beklentilere uyduğunu kabul eder. Sosyal medyanın yükselişiyle birlikte, bu gösteriler giderek daha fazla çevrimiçi ortamda gerçekleşmektedir. Artık platformlarda performans sergileyen aile fenomenini görüyoruz. Ebeveynler gurur duydukları aile anlarını paylaşıyor, çiftler romantizmelerini yayınlamak için ortak hesaplar oluşturuyor veya tüm aileler vloglar yayınlarak sosyal medya influencerlarına dönüşüyor. Bu faaliyetler aracılığıyla aile, dijital kamusal alanda kendisi hakkında bir anlatı oluşturuyor. Dramaturjik bakış açısı burada işe yaramaktadır ve şu soruları sormamıza yardımcı olur: Aile üyeleri çevrimiçi ortamda hangi rolleri oynuyor? Aileleri hakkında hangi izlenimleri yaratmaya çalışıyorlar? Bir takım olarak aile imajını sunarken nasıl koordinasyon sağlıyorlar (veya bazen çatışıyorlar)? Ve çevrimiçi aile imajları ile özel hayatlarındaki gerçeklik arasındaki farklarla nasıl başa çıkıyorlar?

Ebeveynlerin çocuklarının bilgilerini ve fotoğraflarını sosyal medyada paylaşmaları olarak tanımlanan sharenting dramaturjik açıdan önemli bir konudur. Sharenting, ebeveynlerin arkadaşları, akrabaları ve daha geniş bir izleyici kitlesi önünde gururlu, sevgi dolu ebeveynler rolünü oynamaları olarak görülebilir. Çocuk, bir anlamda hem performans ekibinin bir parçası hem de ailenin mutluluğunu veya başarısını gösteren sahne donanımının bir parçası haline gelir.

Ebeveynler genellikle kişisel ve sosyal faktörlerin bir karışımıyla motive olmaktadır. Bu faktörler arasında sosyal onay arama, iyi ebeveynler olarak kimliklerini doğrulama ve geriye bakabilecekleri bir aile hayatı öyküsü yaratma sayılabilir. Başka bir deyişle, ebeveynler sosyal medyayı “Biz mutlu, birbirini destekleyen bir aileyiz” mesajını vermek ve bu imajı pekiştiren alışı (beğeniler, olumlu yorumlar) almak için bir sahne olarak kullanmaktadır. Çoğu durumda, bu performans gerçekten sevgi ve mutluluktan kaynaklanıyor -ebeveynler doğal olarak sevdikleri çocuklarının önemli anlarını göstermek istiyorlar- ancak yine de bu yönetilmiş bir sunumdur. Hangi fotoğrafları paylaşacaklarını seçiyorlar (ağlayan ve huysuz olan değil, sevimli ve gülümseyen portreler), genellikle çocuğu öven neşeli başlıklar ekliyorlar ve olumlu havayı sürdürecek şekilde yorumlara yanıt veriyorlar. Bunun birikmiş etkisi, genellikle idealize edilmiş bir ebeveynlik imajıdır (Baştamur & Kurşuncu, 2022).

Goffman’ın performans takımı anlayışına göre, ilginç olan dinamik, çocukların (çok küçük olanlar bile) bu çevrimiçi performansların bir parçası olmaları, ancak her zaman bilinçli olarak rıza göstermedikleri veya farkında olmadıklarıdır. Ebeveynler, aile performansının yönetmenleri gibi davranır, fotoğraflar için çocukların kostümelerini, sergileyecekleri aktiviteleri ve hatta çocukların kimliklerini belirler (bazı ebeveynler bebekleri veya küçük çocukları için hesaplar oluşturur ve onların adına dijital bir kişilik yaratır). Aşırı durumlarda, aile influencer hesapları bunu bir işe dönüştürür. Ebeveynler ve çocuklar iş birliği içinde içerik üretir. Potansiyel olarak milyonlarca izleyiciye eğlenceyi seven, mükemmel bir aile imajı sunar. Bu aileler, izleyicilerin güvenini ve ilgisini korumak için genellikle özgünlük ve samimiyet izlenimi yaratmaya çalışırlar (bu ayarlanmış amatörlik sayesinde özenle hazırlanmış içerikler spontan ve gerçek görünür). Ön sahne, herkesin gülümsediği, parlak ışıklarla aydınlatılmış bir oturma odasıdır; arka sahne ise, tekrar çekim denemeleriyle dolu bir ev stüdyosu, yorgun çocuklar ve görüntülenme sayıları hakkında endişelenen ebeveynler olabilir.

Aileler için izlenim yönetimi genellikle kasıtlı eksiklikler ve seçici paylaşımlar içerir. Aile sorunları -eşler arası tartışmalar, çocuğun akademik başarısızlığı, maddi sıkıntılar- genellikle dijital sahneden uzak tutulur, özel aile sohbetleri gibi sahne arkası bölgelerinde saklanır veya kamuoyunda hiç konuşulmaz. Bu arada, başarılar ve mutlu anlar yayınlanır. Bu, bazen aile üyeleri arasında bile toplu bir aile illüzyonu yaratabilir. Bir genç, Instagram’da arkadaşlarının ailelerinin sürekli mutlu olduğunu görür ve kendi ailesinin de aynı derecede mükemmel görünmesi için baskı hissedebilir ve bu da gerçek sorunları önemsizleştirmesine neden olabilir. Tersine, bu genç, günlük ilişkileri gergin olsa bile, Anneler Günü veya Babalar Günü’nde ebeveynlerine içten bir mesaj paylaşarak ailesinin birlikteliğini yansıtmaya çalışabilir. Bu performans, böylece özlem duyulan idealleri pekiştirebilir, belki mutlu görünürsek, mutlu oluruz. Sosyal medyada, aile olmak genellikle paylaşımlar ve etkileşimler yoluyla aile birlikteliğini ve sevgisini kamuya açık bir şekilde göstermek anlamına gelir. Bir çocuğun doğum gününü kutlamak artık sıklıkla sevgi dolu bir başlık ile Instagram’da bir paylaşım yapmak anlamına gelir. Bu sadece kişisel bir jest değil, biz önemli günleri kutlayan şefkatli bir aileyiz şeklinde bir kamuoyu açıklamasıdır. Bu tür uygulamalar, aile yaşamına ilişkin kültürel beklentileri hem yansıtır hem de şekillendirir.

Goffman’ın bireyler için yüz (Goffman, 2014, s. 35-36) kavramına benzer olan aile yüzü kavramı burada yararlıdır. Bir aile, bir bütün olarak, koruması gereken bir yüzü veya imajı vardır. Birçok kültürde, ailenin onuru veya sosyal konumu, tüm üyelerinin uygun davranışlarıyla korunan kolektif bir özelliktir. Sosyal medya, bir aile üyesinin çevrimiçi eylemlerinin ailenin imajını doğrudan etkileyebilmesi nedeniyle bu duruma yeni bir boyut katmaktadır. Aile üyesinden birisinin tartışmalı bir paylaşımı sadece kendisine değil, aynı zamanda diğer aile üyelerine de olumsuz etkisi olacaktır. Bu nedenle, bazı aileler, istenen aile imajına uygun olmasını sağlamak için birbirlerinin sosyal medya kullanımını aktif olarak denetler veya yönlendirir. Bu, dijital ebeveynliğin bir parçasıdır. Ebeveynler çocuklarına neyin paylaşılmasının uygun olduğunu, çevrimiçi ortamda kendilerini nasıl temsil etmeleri gerektiğini ve nelerin gizli kalması gerektiğini öğretir. Dijital ebeveynlik üzerine yapılan araştırmalar, birçok ebeveynin çocuklarının internet

varlığını yönetmeyi ebeveynlik rolünün bir parçası olarak gördüğünü ve çocuğun veya ailenin itibarına zarar gelmesini önlemek için kurallar koyduğunu göstermektedir (Aslan & Zinderen, 2024). Dramaturjik terimlerle, ebeveynler çocuklarına ailenin performansını koçluk yapmaktadır, tıpkı bir yönetmenin aktörlere karakterlerinde kalmaları için koçluk yapması gibi.

Çevrimiçi ortamda aileyle ilgili tüm performansların kesinlikle olumlu veya idealize edici olmadığını bilmek gerekir. Bazen sosyal medya, aile sorunlarının istemeden veya kasıtlı olarak ortaya çıktığı bir alan haline gelir ve ciddi sonuçlar doğurabilecek bir tür dramatik gerçekçilik ortaya çıkar. Hayal kırıklığına uğramış bir eş, öfke anında Twitter’da eşi hakkında şikâyet edebilir veya kardeşler Facebook’ta yorumlarda halka açık bir kavgaya girebilir. Bu anlar, aile uyumunun olağan performansını bozar ve gerçek çatışmaları ortaya çıkarır, sahne arkası sahneye çıkar. Bu durum, genellikle izleyenlerde rahatsızlık yaratır ve aileyi sorunları hızlı bir şekilde çözmeye (itibarını korumak için) zorlayabilir. Sosyolojik olarak, bu tür olaylar, performans sergileyen ailenin aynı zamanda aile davranışını düzenleyen bir biçim olduğunu vurgular. İzleyicilerin varlığının farkında olmak, aile üyelerinin belirli çatışmaları göstermekten kaçınmasına neden olur. Ancak normlar bozulduğunda veya duygular ihtiyatı bastırdığında bu sahne arkası davranışları kamuoyuna yansır ve tepkiler genellikle bunun senaryo dışı olduğunu pekiştirir.

Çevrimiçi aile performansı ile ilgili ortaya çıkan yeni bir yön, geniş ailenin, akrabaların performansın ve izleyicilerin bir parçası haline gelmesidir. Coğrafi olarak uzak olan akrabaların sosyal medya aracılığıyla birbirlerinin hayatlarını takip etmeleri yaygındır. Bunu yaparken, genellikle izlenim yönetimi sürecine katılırlar. Torunlarını çok seven büyükanne ve büyükbabalar, torunlarının her fotoğrafına övgü dolu yorumlar yazar, gururlu teyzeler ve amcalar destek olmak için beğen düğmesine basar vb. Bu, çekirdek ailenin paylaşmaya ve böylece aile kimliğini sergilemeye devam etmesini teşvik eden destekleyici bir izleyici kitlesi yaratabilir. Ayrıca, bazı aile bağlarını dijital sahneye kaydırır. Bir büyükanne torunlarının günlük paylaşımlarını görüp yanıt verdiği için daha bağlı hissedebilir, ancak aynı zamanda bu paylaşımlar, özenle hazırlanmış aile şovunun bir parçasıdır. Büyükannenin izlediğinin farkında olan aile, onun beğeneceği içerikleri bilinçli olarak paylaşabilir ve böylece belirli bir izleyici kitlesine etkili bir şekilde performans sergileyebilir.

Algoritmik Arabuluculuk ve “Algoritmik Aile”nin Dinamikleri

Şimdiye kadar, ailenin dijital kendini sunumu büyük ölçüde insan niyeti ve sosyal etkileşim perspektifinden ele alındı. Ancak, bilgileri filtreleyen, içerik öneren ve genel olarak her kullanıcının çevrimiçi deneyimini özelleştiren hesaplama formülleri ve yapay zekâ sistemleri olan algoritmaların güçlü rolünü kabul etmeden çağdaş dijital yaşamı tam olarak analiz etmek mümkün değildir. “Algoritmik aile” terimi, aile yaşamının artık kısmen bu görünmez algoritmik güçler tarafından yönetildiğini ima edecek bir içeriği sahiptir. Dramaturjik bir metaforla, her aile üyesi dijital sahnedeki bir oyuncuysa, algoritmalar görünmez yönetmenler veya sahne görevlileri gibidir. Hangi sahnelerin kime gösterileceğini belirler, belirli içeriklere ışıklandırma yapar ve hatta oyuncuları izleyiciler tarafından beğenilecek belirli konulara veya tarzlara yönlendirerek senaryoyu etkileyebilir. Bu bölümde, algoritmik aracılığın aile etkileşimlerini ve performanslarını nasıl etkilediği ve ailelerin bu etkilere nasıl uyum sağladığı veya direndiği incelenmektedir.

Bunun önemli bir yönü, sosyal medya akışlarındaki içeriğin algoritmik filtrelenmesidir. Facebook gibi platformlar, bir kullanıcının haber akışında hangi gönderilerin görüneceğine karar vermek için algoritmalar kullanır. Bu, her aile gönderisinin aslında her hedef kitle üyesine ulaşmadığı anlamına gelir. Bir anne aile toplantısıyla ilgili uzun bir gönderi paylaşabilir, ancak Facebook’un algoritması, etkileşim tahmini ve geçmiş etkileşimler gibi faktörlere dayalı olarak, bu gönderiyi arkadaş listesinin sadece bir kısmına öne çıkarabilir. Bazı akrabalar, annenin profilini özel olarak ziyaret etmedikçe bu gönderiyi hiç görmeyebilir. Bu filtreleme, aile olayları hakkında kimin neyi bildiği konusunda istemeden yanlış anlamalara veya asimetrilere yol açabilir. Bir kardeş, “Babamın fotoğrafını neden beğenmedin? Umursamadın mı?” diyebilir,

ancak diğer kardeşin feed algoritması nedeniyle bu fotoğrafı hiç görmediğinin farkında olmayabilir. Bu şekilde algoritmalar, aile performansının sorunsuz işleyişini ailenin niyetinde olmayacak şekilde etkileyebilir.

Algoritmalar ayrıca aile üyelerinin çevrimiçi ortamda nelere dikkat ettiklerini de şekillendirir ve bu da aile içi tartışmaları ve dinamikleri etkileyebilir. Kişiselleştirilmiş içerik önerileri sağlayan bir yönlendirme robotunu düşünün. YouTube veya TikTok gibi platformlar, algoritmalar kullanarak her kullanıcıya özel bir video akışı sunar. Bir aile içinde bu, bir gencin akışının en son oyun videolarıyla dolarken, ebeveynin akışında siyasi haberler veya yemek tarifleri görünmesi anlamına gelebilir. Aile üyeleri, herkesin saat 19:00'da aynı TV haberlerini izlediği veya masanın üzerinde duran aynı gazeteyi okuduğu zamanlarda olduğu kadar aynı bilgi ortamını paylaşmıyor. Bu kişiselleştirilmiş algoritmik içerik seçimi, aile üyeleri arasında bile farklı dünya görüşleri veya ilgi alanları ortaya çıkmasına ve bazen ayrışmalara neden olabilir. Bunun canlı bir örneği, algoritma odaklı radikalleşmedir. Bir aile üyesi, YouTube'un öneri algoritması tarafından giderek daha aşırı siyasi içeriğe yönlendirilirken, ailenin diğer üyeleri bu yola girmez. Bu, aileler içinde siyasi veya ideolojik bölünmelere yol açabilir. Son yıllarda, ebeveynler ve çocuklar, kendilerine özel çevrimiçi içerik tükettikten sonra gerçekliği ne kadar farklı algıladıklarını fark ederek şok olmaktadır. Goffman'ın terimleriyle, durumun tanımı artık aile içinde paylaşılmıyor denebilir. Her kişinin algoritmik akışı, dünya hakkında farklı bir durum veya anlatı tanımlar. Aile toplantıları, her birinin çevrimiçi deneyimleriyle oluşturduğu gerçeklik versiyonunu savunmaya çalışmasıyla çatışmalı performanslara sahne olabilir.

İlginç bir şekilde, algoritmaların kendisi bazen aile performanslarının izleyicileri veya değerlendiricileri haline gelmektedir. Aile içeriğini çevrimiçi olarak paylaştığında, algoritmalar etkileşimi izler ve bunu, içeriği kaç kişiye göstereceğine karar vermek için kullanır. Bir anlamda, algoritma performansın başarısını değerlendiriyor ve buna göre izleyici kitlesini genişletiyor veya sınırlandırıyor. Bir aile paylaşımı hızlı bir şekilde çok sayıda beğeni ve yorum alırsa, algoritma bunu daha fazla arkadaşına, izleyici kitlesine gösterebilir. Bu durum, aile üyelerini algoritma dostu içerik üretmeye ince bir şekilde teşvik eder. Bir aile, sevimli bir bebek videosu paylaştığında çok fazla ilgi gördüğünü ve dolayısıyla geniş bir kitleye ulaştığını, ancak ebeveynlikle ilgili zorlukları anlatan nüanslı bir paylaşımın aynı etkiyi yaratmadığını fark edebilir. Bilinçli olarak ya da değil, olumlu geri bildirimleri ve görünürlüğü en üst düzeye çıkarmak için ilk tür içeriği paylaşmaya yönelebilirler. Algoritmik ödül sistemi, ailenin performansını çevrimiçi ortamda iyi karşılanan belirli klişelere yönlendirir. Zamanla bu, fotojenik anları vurgulayan ve karmaşık veya ince anları en aza indiren, aile yaşamının biraz çarpık bir temsiliyi pekiştirir.

Algoritmik platformlar, aile yaşamına nicel sosyal geri bildirim olarak adlandırabileceğimiz bir kavramı da getiriyor. Önceki nesiller, dedikodular veya ara sıra yapılan iltifatlar yoluyla ailelerinin toplumdaki statüsü hakkında geri bildirim alırken, günümüz aileleri beğeni, paylaşım ve takipçi sayılarını sürekli olarak görebiliyor. Bu, bazı aileler için bir ölçüt haline gelebilir. Ebeveynler, çocuklarının başarısıyla ilgili bir gönderinin 200 beğeni almasından gurur duyabilir, sanki bu, ebeveynliklerini veya çocuklarının başarısını dışarıdan onaylıyormuş gibi. Hatta bazı durumlarda, aileler karşılaştırma yapar, *"Tatil fotoğrafımız Çelik'lerin fotoğrafından daha fazla beğeni aldı, demek ki bir şeyleri doğru yapıyoruz!"* Bu, çoğu ailede açıkça görülmeyebilir, ancak ölçütlerin varlığı bile bilinçaltında sosyal değer duygularını şekillendirebilir. Bu, Charles Taylor'ın görülmenin sosyal imgelem olarak adlandırdığı şeyle (bu makale kapsamında sayısal olarak görülmeye) uyumludur (Taylor, 2006). Yüksek etkileşim sayısı aile özgüvenini artırabilir. Aile, hayranlık duyulduğunu düşünür, oysa tepki olmaması, bir aile üyesinin hayatının diğerlerinin hayatları kadar iyi olup olmadığını sorgulamasına neden olabilir. Bu, bir performans kaygısı katmanı ekler. Sadece iyi performans göstermemiz gerekmez, performansımız sürekli olarak ölçülür. Goffman'ın perspektifine göre, performans gösterenler izleyicilerin tepkilerine duyarlıdır. Dijital dramaturji ile artık bu tepkiler genellikle anında ve sayısal olarak ölçülür, bu da bu duyarlılığı artırabilir.

Belirli içerik türlerinin algoritmik olarak amplifikasyonu, aile hayatının hangi kısımlarının ailenin kendisinden daha fazla ilgi gördüğünü de etkiler. Bir genç kardeşine yaptığı bir şakanın videosunu paylaşır ve bu video viral olursa, aile birdenbire bunun kendilerini kamuoyunda tanınır kılan şey olduğunu fark edebilir. Bu durum, daha fazla şaka yapılmasına teşvik edebilir veya tersine, şakanın hedefi olan kardeş, bu şöhreti istemiyorsa rahatsızlık duyabilir. Bu durum etik kaygıları gündeme getirir. Algoritmalar mahremiyet veya haysiyeti dikkate almaz, yalnızca etkileşime yanıt verir. İzleyici ve algoritma ailenin bir üyesinin aslında incindiği veya bıktığı belirli bir rutini sevebilir. Tiyatroda bir yönetmen, bir oyuncunun rahatsızlığını fark eder ve oyunu buna göre uyarlayabilir. Çevrimiçi ortamda ise yönetmen, kalabalığı çeken her şeyin tekrarını talep etmeye devam eden kişisel olmayan bir algoritmadır.

Algoritmik aile hayatının bir başka yönü de verileştirmedir. Yani aile davranışlarının ve tercihlerinin algoritmaların kullandığı verilere dönüştürülmesi demektir. Bu, yayın hizmetlerinin veya alışveriş platformlarının aile tüketimine yönelik önerilerde bulunma biçiminde görülür. Netflix, bir hanenin izleme alışkanlıklarını analiz ederek belirli aile filmlerini tanıtabilir. Amazon, bebek ürünleri arayan bir haneye bebek ürünleri önerebilir. Bu algoritmalar, aile kararlarını birlikte hangi filmi izleyecekleri, ev için hangi ürünleri satın alacakları gibi dolaylı olarak etkiler. Bu, izlenim yönetimi olmasa da aile hayatının sahne ve dekorlarını şekillendirir. Bir algoritma bir aileye sürekli olarak eğlenceli yerel etkinlikler hakkında haberler verirse, aile bu etkinliklere daha fazla katılabilir ve ardından bunları paylaşarak aktif bir aile imajını pekiştirmesi muhtemel olacaktır. Yine bu süreçlerle ilgili olarak medya okuryazarlığı zamanla sosyal medya okur yazarlığına dönüşmüştür. Sosyal medya okur yazarlığının önemi ve etkisi hala etkisini sürdürmektedir (Metin, 2022, s. 21). Sosyal medya okuryazarlığının önemi yanı sıra artık algoritmik okuryazarlığı da aileler için önemli hale gelmiştir (Kahraman & Yiğit, 2024).

Algoritmik aile kavramı, aile üyelerinin algoritmalarla toplu olarak nasıl etkileşime girdiğini de kapsar. Akıllı ev asistanı kullanan aileler, bir grup olarak algoritmaya adeta bir insanmış gibi etkili şekilde isteklerde bulunurlar. Bu tür cihazlarla büyüyen çocuklar bazen onları yarı sosyal varlıklar olarak görürler, onlara lütfen derler veya onlara sinirlenirler. Bu, algoritmik bir varlığın ailenin günlük dramaturjisinin bir parçası haline geldiği ince bir dinamik ortaya çıkarır. Asistanın duyguları yoktur, ancak aileler genellikle ona kendilerini kibarca veya şakacı bir şekilde sunar, sanki belirli bir tavır gerektiren bir izleyici kitlesiymiş gibi. Bu, yeni bir sınırdır, algoritmik aracılıkla sadece insan izleyiciler için performans sergilenmiyor, aynı zamanda bir şekilde algoritmaların kendisi için de performans sergilenmeye başlanıyor. Performansın insan olmayan bir izleyici bileşeni ortaya çıkmaya başlamış oluyor.

Sonuç

Bu çalışmada, Erving Goffman'ın dramaturjik sosyoloji teorisi, dijital çağın getirdiği yenilikler ışığında genişletilerek, algoritmik aile kavramı detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Goffman'ın sosyal etkileşimi tiyatro metaforu üzerinden açıkladığı temel kavramlar, dijital platformlarda aile ilişkilerinin nasıl yeniden şekillendiğini ve dönüştüğünü anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Günümüzde aile üyelerinin dijital platformlarda gerçekleştirdikleri sosyal performanslar, yalnızca diğer insanlar tarafından değil, algoritmik sistemler tarafından da yönlendirilmekte ve değerlendirilmektedir. Bu durum, aile dinamiklerinin karmaşıklığını artırmakta ve sosyal etkileşimleri algoritmik olarak aracılanmış bir boyuta taşımaktadır. Dijital platformlar, aile üyelerinin kendilerini idealize edilmiş biçimlerde sergiledikleri yeni sosyal sahneler yaratmıştır. Sosyal medya uygulamaları, ailelerin günlük hayatlarını sergileyebilecekleri sürekli açık sahneler haline gelirken, aile üyeleri, bu sahnelerde kusursuz, uyumlu ve başarılı imajlar yaratmak için izlenim yönetimi tekniklerini bilinçli veya bilinçsiz olarak kullanmaktadırlar. Bu süreç, dijital dramaturji perspektifi ile anlamlandırıldığında, aile üyelerinin aslında bir performans ekibi gibi hareket ettiği ve rollerini koordineli bir biçimde sürdürdüğü

anlaşılmaktadır. Ancak bu koordinasyon, çoğu zaman aile içindeki gerçek çatışmaları ve gerilimleri dijital sahnenin arkasında gizlemektedir.

Algoritmaların aracı rolü, aile performanslarının içeriğini ve biçimini önemli ölçüde yönlendirmekte ve kısıtlamaktadır. Sosyal medya platformlarındaki algoritmalar, hangi içeriklerin öne çıkarılacağını belirleyerek ailelerin çevrimiçi kimliklerini şekillendirme süreçlerinde merkezi bir konuma sahiptir. Bu bağlamda aileler, algoritmaların tercih ettiği ve etkileşimi artıran içerik türlerine yönelmekte, böylece karmaşık ve nüanslı aile yaşamlarını basitleştirilmiş, idealize edilmiş halleriyle sunmaktadırlar. Algoritmik performanslar, gerçek aile hayatından farklılaşarak sürekli olarak yeniden kurgulanan bir aile hikâyesi yaratır. Dijital platformlardaki algoritmik geri bildirim mekanizmaları, aile performanslarını sürekli olarak ölçülebilir hale getirerek, ailelerin sosyal kabul ve onay arayışlarını nicel bir boyuta taşımaktadır. Sosyal medyada beğeni, paylaşım ve yorum gibi geri bildirimler, aile performansının başarılı ya da başarısız olduğunu gösteren yeni sosyal kriterler haline gelmiştir. Bu ölçülebilirlik durumu, aile içi etkileşimleri ve üyeler arasındaki ilişkileri de derinden etkilemekte, başarılı performansların getirdiği gurur kadar, düşük etkileşimlerin yarattığı kaygı ve huzursuzlukları da beraberinde getirmektedir.

Algoritmaların kişiselleştirilmiş içerik akışları, aile üyelerinin gerçeklik algılarını çeşitlendirerek, aile içindeki ortak anlatıları zayıflatırabilir ve hatta kopukluk yaratabilir. Dijital çağda her aile üyesinin algoritmik olarak farklı içeriklerle karşılaşması, aile içinde farklı gerçeklik algıları ve değer sistemlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, ailelerin ortak bir dünya görüşü oluşturma kapasitelerini zayıflatmakta ve dijital teknolojilerin kullanımına bağlı yeni çatışma türleri yaratmaktadır. Çevrimiçi aile performansları, etik ve mahremiyet sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Özellikle çocukların dijital ortamda görünürlüğü, ailelerin çocuklarının mahremiyetini algoritmik görünürlük uğruna göz ardı etmesiyle sonuçlanabilmektedir. Bu noktada dijital ebeveynlik kavramı önem kazanmakta, ailelerin dijital platformlardaki varlıklarını yönetirken mahremiyet, etik ve çocuk hakları gibi konular arasında hassas bir denge kurmaları gerekmektedir.

Algoritmalar, aile içi bilgi akışını ve iletişimi de şekillendirmekte, bazen aile üyelerinin birbirleri hakkındaki algılarını çarpıtarak yanlış anlamalara yol açabilmektedir. Sosyal medya platformlarındaki algoritmik filtreleme, aile üyelerinin birbirlerinin paylaşımlarını görememelerine ve dolayısıyla ilişkisel kopukluklara neden olabilir. Bu durum, aile performanslarının tutarlılığını tehdit ederek aile içi gerginlikleri artırabilir. Ailenin sosyal medyada gerçekleştirdiği performansların seyircileri sadece insanlar değil, algoritmaların kendisidir. Algoritmalar, aile performanslarını etkileşim oranlarına göre değerlendirerek hangi içeriklerin daha fazla görünür olacağını belirler. Bu süreç, aile üyelerini algoritma dostu içerikler üretmeye teşvik eder ve zamanla ailenin dijital performansını belirli temalar veya biçimlerle sınırlandırabilir.

Ailelerin çevrimiçi performanslarında algoritmik olarak nicel geri bildirim almak, ailelerin sosyal statülerini algılama biçimlerini de etkiler. Sayısal olarak ölçülen geri bildirimler, ailelerin kendi performanslarını sürekli olarak diğer ailelerle karşılaştırmalarına yol açar ve bu durum ailelerin sosyal kabul ve statü algılarını şekillendirir. Böylece algoritmik platformlar, ailelerin sosyal değer algılarını da dönüştürmektedir. Ailelerin dijital platformlarda gerçekleştirdikleri performanslarda görülen idealizasyon eğilimi, aile üyelerinin gerçek hayatları ile çevrimiçi sunumları arasında giderek artan bir boşluk yaratabilir. Bu durum uzun vadede aile üyeleri arasında stres, kimlik bunalımı ve psikolojik sorunlara neden olabilir. Dijital performansların gerçek hayatla uyuşmaması, aile üyelerinin kendi gerçeklik algılarıyla çatışmalarına sebep olabilir.

Algoritmaların yönlendirdiği performansların dijital platformlarda aşırı vurgulanması, aile içi gerçek deneyimlerin ve sorunların çevrimiçi ortama yansıtılmasını güçleştirir. Bu süreç,

ailenin gerçek hayatta yaşadığı zorlukları görünmez kılarak aile üyelerinin bu sorunları ele alma ve çözüme kapasitelerini azaltabilir. Algoritmaların ailenin sosyal performanslarını şekillendirmesi, ailelerin gerçek kimliklerini ve değerlerini göz ardı etmelerine yol açabilir. Ailelerin sürekli olarak algoritmik kriterlere uyma çabası, uzun vadede aile değerlerinin erozyonuna sebep olabilir ve aile üyelerinin gerçek benliklerini keşfetme süreçlerini engelleyebilir. Bu çalışma, dijital dramaturji perspektifinden algoritmik aile kavramını ele alarak, dijital çağda aile ilişkilerinin karmaşık doğasını ortaya koymuştur. Algoritmik ailelerin gelecekte daha kapsamlı araştırmalarla ele alınması, dijital çağda aile ilişkilerinin nasıl şekilleneceğine dair önemli bulgular sağlayacaktır. Bu bağlamda, algoritmik okuryazarlık, ailelerin sosyal yaşamlarını sürdürebilmesi için kritik bir beceri olarak ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Aslan, D., & Zinderen, A. (2024). Ebeveynlerin Dijital Ebeveynlik Rollerini Üstlenme Süreçlerinin Çocukların Bilinçli Medya Tüketimine Yansıması. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*(46), s. 75-96. doi:<https://doi.org/10.17829/turcom.1489277>
- Baştemur, Ş., & Kurşuncu, M. A. (2022). Sharenting: Why Parents Share Their Children' Photos on Social Media? *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), s. 2911-2928.
- Boyd, D. (2010). Social Network Sites as Networked Publics: Affordances, Dynamics, and Implications. Z. Papacharissi içinde, *A Networked Self* (s. 39-58). New York: Routledge.
- Bullingham, L., & Vasconcelos, A. (2013, Ocak). 'The presentation of self in the online world': Goffman and the study of online identities. *Journal of Information Science*, 39(1), s. 101-113.
- Danış, M. S. (2022). Sosyal Medyada Yardımlaşmanın Sunumu. O. Metin içinde, *Sosyal Medya ve Sosyal Kurumlar*. Ankara: Tezkire Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, & S. Ağırnaslı, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Goffman, E. (2017). *Etkileşim Ritielleri Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler*. (A. Bölükbaşı, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Hogan, B. (2010). The Presentation of Self in the Age of Social Media: Distinguishing Performances and Exhibitions Online. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30(6), s. 377-386. doi:[10.1177/0270467610385893](https://doi.org/10.1177/0270467610385893)
- Hollenbaugh, E. E. (2021). Self-Presentation in Social Media: Review and Research Opportunities. *Review of Communication Research*, 9, s. 80-98. doi:[10.12840/ISSN.2255-4165.027](https://doi.org/10.12840/ISSN.2255-4165.027)
- Kahraman, M. K., & Yiğit, İ. (2024). Yeni Medya Bölümü Öğrencilerinin Algoritma Okuryazarlıkları Üzerine Bir Araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 11(1), s. 155-180. doi:<https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1338510>
- Metin, O. (2022). Sosyal Medya ve Kitle İletişimi. O. Metin içinde, *Sosyal Medya ve Sosyal Kurumlar* (s. 11-26). Ankara: Tezkire Yayınları.
- Metin, O. (2024). Medya ve Gündelik Yaşam. F. Çakı içinde, *Toplumsal Hayata Sosyolojik Bakış* (s. 591-608). Ankara: Akademisyen Yayınevi. doi:[10.37609/akya.1160](https://doi.org/10.37609/akya.1160)

- Metin, O. (2025). (Sosyal) Medyanın Dili. K. Canatan içinde, *Dil Sosyolojisi, Dil ve Toplum Etkileşimi* (s. 115-130). Ankara: Akademisyen Yayınevi. doi:10.37609/akya.3668
- Salih, T., Melis, K., & Balcı, E. V. (2023). Yüz Yüze ve Sosyal Ağlardaki İlişkilerde Benlik Sunumu: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 13(3), s. 792-802.
- Suveren, Y., & Kosal, A. Z. (2021). Sosyal Medyada ‘Benliğin Sunumu’: Benlik ve Mahremiyetin Sunumunun Bireysel ve Toplumsal Anlamı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), s. 1226-1241. doi:https://doi.org/10.32709/akusosbil.990991
- Sütlüoğlu, T. (2015). Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Süreçleri: Facebook Örneği. *Folklor/Edebiyat*, 23(83), s. 125-147.
- Taylor, C. (2006). *Modern Toplumsal Tahayyüller*. (H. Koyuhan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Yüksel, A., & Kaplan, İ. (2021, Ocak). Üniversite Öğrencisi Sosyal Medya Kullanıcılarının Mahremiyet Algısı. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 29(1), s. 59-81.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Economic Crises, Social Protection Policies and the Transformation of Family Structures in the European Union: Panel Data Analysis

Avrupa Birliğinde Ekonomik Krizler, Sosyal Koruma Politikaları ve Aile Yapılarının Dönüşümü: Panel Veri Analizi

Burak SEYHAN ¹²

Abstract

This study investigates the impact of economic crises on the transformation of family structures in European Union (EU) countries through a panel data analysis approach. The divorce rate is used as the dependent variable, while the unemployment rate, real GDP per capita, and social protection expenditures are treated as independent variables. The analysis is based on a balanced panel dataset covering 27 EU member states over the period 1995 to 2022. The study applies several econometric tests including Pesaran CD and Breusch-Pagan LM cross-sectional dependence, Pesaran & Yamagata slope homogeneity, Pesaran CIPS panel unit root tests, Westerlund panel cointegration analysis, and long-run estimations (FMOLS, DOLS, OLS). Additionally, Dumitrescu & Hurlin heterogeneous panel Granger causality test is conducted to examine the directionality of relationships between variables. Empirical findings suggest that an increase in unemployment significantly raises divorce rates, while higher social protection spending reduces them. Real GDP per capita is also found to have a statistically significant and positive effect on divorce. The causality results reveal both bidirectional and unidirectional relationships across variables. These outcomes imply that economic instability tends to weaken family cohesion, whereas well-designed social welfare policies act as a stabilizing force. Accordingly, the study emphasizes the critical importance of strengthening social protection systems and adopting employment-centered macroeconomic strategies to ensure the sustainability of family structures within the EU.

Keywords: Family structure, economic crisis, social protection, panel data analysis, European Union

Paper Type: Research

Öz

Bu araştırma, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde yaşanan ekonomik krizlerin aile yapılarındaki dönüşüm üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle incelemektedir. Çalışmada bağımlı değişken olarak boşanma oranı kullanılırken; işsizlik oranı, kişi başına reel gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) ve sosyal koruma harcamaları bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. 1995–2022 dönemine ait 27 AB ülkesini kapsayan panel veri seti kullanılarak Pesaran CD ve Breusch-Pagan LM yatay kesit bağımlılığı testleri, Pesaran ve Yamagata katsayı homojenliği testi, Pesaran CIPS panel birim kök testleri, Westerlund panel eşbütünlük analizi ve uzun dönem katsayı tahminleri (FMOLS, DOLS, OLS) gerçekleştirilmiştir. Ayrıca nedensellik ilişkilerini test etmek amacıyla Dumitrescu ve Hurlin tarafından geliştirilen heterojen panel Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Ampirik bulgular, işsizlik oranında gerçekleşen artışın boşanma oranlarını yükselttiğini; sosyal koruma harcamalarının ise boşanma oranlarını azalttığını göstermektedir. Kişi başına düşen reel GSYH'nin artışı da boşanma oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Nedensellik analizinden elde edilen sonuçlar, değişkenler arasında hem çift yönlü hem de tek yönlü ilişkilerin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çıktılar, ekonomik belirsizliklerin aile birliğini zayıflattığını, iyi tasarlanmış sosyal refah harcamalarının ise koruyucu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bulgular doğrultusunda, sosyal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi ve istihdam

¹ PhD Candidate, Ataturk University Institute of Social Sciences, burak.seyhan@msn.com

² Research Assistant, Gumushane University Faculty of Economics

odaklı makroekonomik politikaların hayata geçirilmesinin aile yapılarının sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahip olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile yapısı, ekonomik kriz, sosyal koruma, panel veri analizi, Avrupa Birliği

Makale Türü: Araştırma

Introduction

In recent years, the transformation of family structures has become a central theme in sociological, economic, and demographic research, driven by fundamental changes in global economic systems, labor markets, and institutional structures. Throughout much of the developed world, particularly in the European Union (EU), traditional family forms have undergone significant transformations. These changes, manifested in rising divorce rates, falling fertility rates, delayed marriage, and the proliferation of non-traditional partnerships, stem not only from individual preferences but also from structural pressures created by the changing macroeconomic environment. One of the most critical factors driving this transformation is the recurring economic crises that have profoundly impacted households and various national social protection systems.

Following the 2008 global economic crisis, EU member states have pursued different paths toward economic recovery, labor market stability, and welfare state restructuring. Southern and Eastern European countries, in particular, have faced prolonged economic stagnation marked by high unemployment rates, stagnant real wages, and declining social spending. These macroeconomic disruptions have reshaped family structures, increasing pressure on families, undermining the stability of marital relationships, and shifting intergenerational expectations. Rising unemployment, precarious employment, and reduced public investment in social services have deepened the uncertainty affecting individuals' decisions about marriage, childbearing, and maintaining family unity.

The transformation in family structure cannot be considered an isolated phenomenon; rather, it is closely linked to broader global mechanisms such as economic globalization, the spread of neoliberal policies, and the demographic transition. With the increasing mobility of capital and labor, governments have frequently been pressured to restructure welfare systems for efficiency and fiscal sustainability, which can undermine social cohesion. These policy choices are observed to affect the distribution of resources within households and the resilience of families to economic shocks. Furthermore, the feminization of labor markets and the dual-earner household model have redefined gender roles within the family, transforming expectations regarding care work, emotional support, and domestic responsibilities.

In this context, social protection expenditures serve as a vital institutional buffer that moderates the social impact of economic disruptions. The role of social protection—including unemployment benefits, family allowances, housing assistance, and health care subsidies—is crucial in alleviating the economic insecurity that might otherwise intensify the fragility of family units. However, the generosity and coverage of social protection systems vary considerably across EU member states, reflecting divergent welfare regimes and political economies. Understanding how these differences interact with macroeconomic conditions to shape family outcomes such as divorce rates is essential for informing both social policy and academic debates.

Although a substantial body of literature has investigated the determinants of family instability, much of the existing research has either focused on micro-level factors such as individual attitudes and relationship dynamics or treated macroeconomic conditions as exogenous shocks. Fewer studies have systematically examined the interplay between economic crises, labor market outcomes, and institutional responses within a panel framework that accounts for cross-country variation and temporal dynamics. Furthermore, while unemployment is commonly

identified as a proximate cause of marital stress and dissolution, the mediating role of social protection expenditures in this relationship has not received adequate empirical attention, particularly in a comparative European context.

This study aims to fill this gap by investigating the effects of economic crises on divorce rates across 27 EU member states over the period 2000–2022, with a particular focus on the role of social protection expenditures. Drawing on recent developments in panel econometrics, the analysis evaluates the presence of long-run equilibrium relationships among divorce rates, unemployment, real GDP per capita, and public social protection spending. In addition, the study employs causality tests to explore the directionality of relationships and their heterogeneity across countries. By moving beyond a narrow focus on labor market variables, this research highlights the institutional dimensions of family resilience and contributes to an emerging literature that situates family outcomes within broader political-economic frameworks.

Ultimately, this research is motivated by both analytical and policy-relevant concerns. At the analytical level, it seeks to bridge the gap between macro-level economic analysis and sociological interpretations of family change. At the policy level, it provides insights for EU policymakers seeking to design welfare strategies that support social cohesion in times of economic uncertainty. In doing so, the study underscores that the stability and well-being of families cannot be fully understood without reference to the institutional mechanisms that mediate the effects of global economic forces on household life. To theoretically explain the effects of macroeconomic fluctuations on family structures—especially divorce dynamics—this study integrates multiple complementary theoretical frameworks. The study's core conceptual underpinnings are drawn from Esping-Andersen's (1990, p. 21; 1999, p. 34) welfare regime theory, which posits that institutional structures across countries shape how families respond to economic pressures. In this context, the level of social protection provided by the state can either alleviate or exacerbate the socioeconomic vulnerabilities that lead to marital dissolution.

In parallel, Becker's (1991, pp. 325–330) family economic theory is used to analyze household decision-making processes at the micro level. According to this theory, marriage and divorce can be modeled as rational choices based on cost-benefit assessments. During economic crises, rising unemployment, declining household incomes, and changing gender roles can transform these perceived costs and benefits, affecting the stability of marital unions. Furthermore, Bronfenbrenner's (1979, pp. 3–16) ecological systems theory enables a multi-level understanding of how individuals and families are embedded in intertwined social systems—from the microsystem encompassing the immediate environment to the macrosystem comprised of economic policies and cultural norms. This perspective allows for a dynamic interpretation of how systemic economic shocks and policy responses indirectly shape family behavior over time.

Finally, by drawing on Giddens's (1984, pp. 2–5; pp. 281–293) theory of structuration, the bidirectional relationship between social structures and the individual agent is highlighted. Family behaviors, such as divorce, are not merely passive responses to structural constraints; they are shaped through the reflective actions of individuals within existing institutional and cultural contexts. This is particularly important in the context of the European Union, as changing social norms, legal frameworks, and welfare policies in the post-crisis period are leading to a redefinition of family relations. Taken together, these theoretical approaches provide a holistic examination of how macro-level economic and institutional factors interact with individual behavior in explaining the transformation of family structure in European Union member states. This analytical framework, by accounting for both structural heterogeneity and behavioral agency, offers a fundamental contribution to understanding complex social phenomena such as divorce in the face of economic uncertainty.

1. Theoretical Framework

Family sociology and institutional economics provide the conceptual foundation for understanding how economic instability interacts with demographic behavior and familial

institutions. Classical family theories, such as Goode's (1963, p. 39) modernization theory, argue that economic development disrupts traditional family models, leading to more individualistic and less durable family ties. More recent formulations consider the family a site of both emotional and economic exchange, where market forces and institutional constraints shape intimate relationships (Becker, 1991, pp. 37–39; Cherlin, 2004, pp. 848–850).

The theoretical linkage between economic crises and family dissolution is frequently modeled through the family stress model (Conger & Elder, 1994, pp. 3–5), which posits that economic hardship leads to emotional strain, conflict, and ultimately relationship dissolution. This micro-level behavioral theory is supported by macro-level studies that show rising unemployment and falling incomes correlate with increased divorce rates in various European contexts (Furtado et al., 2013, p. 182; González-Val & Marcén, 2017, pp. 893–896).

In contrast, the welfare regime theory (Esping-Andersen, 1990, pp. 21–23) introduces the idea that institutional configurations mediate the impact of economic shocks on family outcomes. According to this view, welfare states—particularly those classified under the “social democratic” and “conservative-corporatist” regimes—provide resources and protections that reduce household vulnerability during crises. Social protection expenditures, such as unemployment benefits, child support, and housing assistance, may function as stabilizers that lower the risk of family fragmentation (Bradshaw & Finch, 2002, p. 9).

Understanding the relationship between economic crises, state welfare mechanisms, and family structures necessitates a multidimensional theoretical approach. The interplay between macroeconomic instability and family life cannot be adequately explained by economic indicators alone; rather, it requires the integration of sociological, institutional, and behavioral theories that account for both structural pressures and individual-level decision-making under uncertainty. In this study, divorce rates are employed as a proxy for family transformation in the European Union (EU), conceptualized within a framework that draws on theories of family change, economic behavior, and welfare state regimes.

The family, beyond its emotive and interpersonal dimensions, functions as both a social and economic institution (Becker, 1991, pp. 25–28). According to the rational choice theory of the family, individuals enter into and dissolve marriages based on utility maximization. Marriage provides economies of scale, specialization, and shared consumption, while divorce becomes more likely when the perceived costs of staying in a marriage outweigh its benefits. Becker's (1991, pp. 327–329) framework predicts that changes in employment, income, and access to public welfare will influence decisions around marriage and divorce, as individuals respond to shifting opportunity costs.

However, this model has been widely criticized for oversimplifying the complexities of emotional and social dynamics, and researchers such as Cherlin (2004, pp. 850–852) have proposed a more sociologically grounded perspective. Cherlin's theory of the deinstitutionalization of marriage emphasizes that marriage is no longer shaped by rigid institutional norms, but rather by individual autonomy, gender equality, and changing economic conditions. In societies where economic instability persists, family dissolution may become more common not only due to financial pressures but also due to the weakening of moral and institutional barriers that prevent divorce.

The Family Stress Model (Conger & Elder, 1994, pp. 10–12) provides an important analytical framework for explaining the psychosocial mechanisms by which economic instability affects families. According to this model, economic hardship, manifested in the form of job loss, reduced income, or material deprivation, causes emotional stress in parents, increasing the likelihood of conflict and undermining the quality of marital relationships. This psychological pressure increases the risk of family breakdown, particularly divorce. The family stress model has been supported by numerous empirical studies in various country samples (Kalmijn, 2007, p. 244; González-Val & Marcén, 2017, p. 881).

Moreover, economic crises may amplify stress not only within households but also across generations. Youth unemployment, housing insecurity, and fiscal austerity reduce young adults' ability to establish and maintain stable relationships, thereby transforming the intergenerational fabric of the family. These indirect effects may not immediately translate into divorce but are indicative of broader familial instability, including delayed marriage, increased cohabitation, and non-traditional household arrangements (Vignoli et al., 2018, pp. 1060–1062).

Economic pressures do not operate in a vacuum; they are mediated by national institutions—most notably, welfare states. The Welfare Regime Theory developed by Esping-Andersen (1990, pp. 26–28) categorizes countries into liberal, conservative-corporatist, and social-democratic regimes, each providing distinct patterns of decommodification and familial support. In social-democratic regimes, generous and universal social protection mechanisms reduce reliance on the family for economic security, potentially stabilizing relationships during crises. Conservative regimes, in contrast, emphasize family-based support systems, which may increase familial pressure during economic downturns.

Social protection expenditures—such as unemployment insurance, family allowances, housing benefits, and social assistance—act as automatic stabilizers during economic shocks (Bradshaw & Finch, 2002, p. 15). These policies mitigate the financial impact of job loss and income reduction, which in turn may alleviate stress within households and reduce the likelihood of conflict and dissolution. Conversely, in contexts where welfare retrenchment is severe, as observed during the Eurozone crisis in Southern Europe, families bear the full burden of adjustment, increasing the vulnerability of marital stability (Cantillon et al., 2017, p. 76).

Thus, one of the key theoretical propositions of this study is that social protection expenditures moderate the relationship between economic distress and family instability. This aligns with the notion of "institutional buffering", whereby state intervention reduces the exposure of families to market-related risks (Beck, 1992, pp. 131–133). Ulrich Beck's (1992, pp. 136–138) comprehensive theory of the "Risk Society" offers a broader sociological framework for understanding transformations in family structure under conditions of late modernity. According to Beck, traditional sources of social stability such as employment, religion, and marriage are weakening due to global economic integration, technological change, and the withdrawal of the welfare state. Individuals are increasingly exposed to "manufactured risks" for which traditional protective mechanisms are lacking. In this context, the family has become both a source of emotional resilience and a site of vulnerability.

Beck also introduces the concept of "reflexive modernization," in which individuals respond to uncertainty with self-directed strategies such as postponing marriage, opting for non-traditional partnerships, or exiting unstable relationships (Beck, 1992, pp. 152–154). Accordingly, the rise in divorce rates can be interpreted not only as a response to economic imperatives but also as a reflection of changing values, identities, and expectations under conditions of increased uncertainty. This theory is particularly important in the context of the European Union (EU), where integration brings about both economic convergence and divergence. While some countries use EU membership to expand welfare and employment protections, Others have faced processes of structural adjustment and fiscal consolidation that constrained social spending. These differing trajectories offer a unique opportunity to examine the conditional effects of social policies on family behavior during periods of crisis.

By combining insights from the major theoretical traditions above, this study proposes an integrated analytical framework. Economic crises exert upward pressure on divorce rates through income loss and unemployment (Family Stress Model, Conger & Elder, 1994, pp. 18–19); however, the magnitude of this effect is determined by the generosity and scope of social protection policies (Welfare State Theory, Esping-Andersen, 1990, pp. 28–29). Conversely, in societies with advanced reflexive modernization, individuals may also be inclined to end

unsatisfactory relationships, regardless of economic circumstances (Risk Society Theory, Beck, 1992, pp. 161–163). Based on this theoretical framework, three testable hypotheses are proposed:

H1: Higher unemployment rates in EU member states are positively associated with divorce rates.

H2: Declines in real GDP per capita during periods of economic crisis increase the likelihood of marriage dissolution. H3: Increases in public social protection spending act as an institutional buffer by weakening the relationship between economic hardship and divorce.

These hypotheses are situated within Beck's (1992, pp. 174–176) "risk society" theoretical paradigm. In this paradigm, institutional safety nets are increasingly replacing or complementing traditional support systems. This conceptualization is particularly relevant in a context where welfare state structures and levels of crisis exposure vary significantly across EU countries. By testing these hypotheses through panel data analysis, the study aims to contribute to the field of comparative family policy and to reveal the interaction between macroeconomic governance and family resilience in different institutional contexts.

To provide conceptual clarity and offer a consistent analytical perspective, this study is primarily grounded in Esping-Andersen's (1999, pp. 34–36) welfare regime theory. This theory argues that the institutional structures of welfare states determine individuals' socioeconomic vulnerabilities and their responses to macroeconomic shocks. In addition, family stress theory and economic strain models are utilized to explain how economic insecurity affects family dynamics such as divorce and household formation. Within this integrated theoretical framework, the analysis aims to reveal how economic crises are filtered through welfare state regulations and how this influences family outcomes across European countries.

2. Literature Review

The relationship between macroeconomic conditions, welfare institutions, and family dynamics has been a focal point of increasing scholarly inquiry, particularly in the wake of recurrent economic crises across Europe. Existing research has consistently highlighted how economic turbulence, labor market restructuring, and fiscal adjustment policies shape family outcomes such as divorce, marital instability, and household formation. This review synthesizes the most relevant contributions, organizing them thematically into three interconnected domains: (i) the influence of unemployment and income shocks on family dissolution, (ii) the role of welfare institutions as buffers against economic stressors, and (iii) comparative analyses across European welfare regimes. By emphasizing recurring patterns across these domains, this review also identifies critical gaps in the literature that merit further investigation.

i. Economic Shocks and Family Dissolution

A substantial body of empirical work demonstrates that adverse macroeconomic conditions—especially rising unemployment and declining household income—pose significant risks to family stability. Several studies converge on the finding that male unemployment is particularly destabilizing, given its traditional association with the breadwinner role. González-Val & Marcén (2017), using selected European countries' panel data, identified a strong positive relationship between male unemployment and divorce, echoing the Family Stress Model's prediction that job loss undermines household cohesion. Similarly, Hellerstein & Morrill (2011) found in the U.S. that increases in state-level unemployment correlated with higher divorce rates in the medium term, although in the short run, financial constraints often delayed separations due to the prohibitive costs of divorce.

These nonlinear dynamics are further supported by Amato & Beattie (2011), who argued that economic hardship may suppress divorce filings temporarily, only for accumulated stress to manifest in delayed marital breakdown. European studies extend these insights: Kalmijn (2007), using Family and Fertility Surveys and European Social Surveys data, emphasized that

unemployment and low income strongly predict relationship breakdowns in countries with weak social safety nets, while Fischer & Liefbroer (2006) highlighted GDP decline as a structural driver of family instability.

More recently, González-Val (2021) refined the debate by showing that divorce may be pro-cyclical, increasing during economic booms when households can afford separation, yet resurging in recessions after prolonged financial strain. Taken together, these findings reveal a nuanced picture: while unemployment and income shocks consistently undermine marital stability, the timing and magnitude of family dissolution depend on both household resources and broader institutional contexts. However, existing studies often emphasize aggregate associations, leaving underexplored the role of household-level coping mechanisms and heterogeneity across socioeconomic groups.

ii. Social Protection as Institutional Buffer

In parallel, a growing strand of literature has examined how welfare states mediate the effects of economic crises on family life. The conceptual foundation often draws on Esping-Andersen's (1999) welfare regime typology, which differentiates systems based on generosity and institutional design. Across diverse contexts, the evidence indicates that public social spending can cushion households against economic shocks and thereby mitigate family dissolution.

Brady & Burroway (2012) provided early cross-national evidence that higher social spending correlates with lower divorce rates, particularly during downturns. Subsequent research has refined this claim: Aassve et al. (2001), employing European Household Community Panel data, showed that family- and child-related transfers significantly bolster household resilience, especially in Italy where institutional supports are weaker. Similarly, Kuitto (2016) emphasized that not all forms of spending are equally effective—redistributive and targeted benefits (e.g., unemployment insurance, housing assistance) were found to play a decisive role in preventing family breakdown, underscoring the importance of policy design over aggregate expenditure levels.

These studies collectively stress that welfare regimes function not merely as economic stabilizers but as mediators of family resilience. Nevertheless, research has largely focused on spending levels, with less attention paid to accessibility, take-up rates, and the interaction of welfare policies with cultural norms of family solidarity. This points to an important gap in understanding the micro-level mechanisms through which welfare states influence family outcomes.

iii. Cross-National Variations in Welfare and Family Outcomes

Comparative studies across Europe underscore substantial heterogeneity in how family dynamics respond to macroeconomic turbulence. In countries with robust welfare states, such as those in the Nordic region, divorce rates often remained stable or even declined during the post-2008 crisis (Neyer et al., 2017). By contrast, countries exposed to austerity measures, including Greece, Portugal, and Spain, witnessed pronounced rises in marital instability and delayed household formation. Vignoli et al. (2018) extended this line of research, documenting how welfare retrenchment in Southern and Eastern Europe exacerbated divorce rates, increased single-parenthood, and reshaped family formation trajectories.

More recently, Bonnet et al. (2023) demonstrated that the moderating role of welfare systems depends critically on their generosity, accessibility, and targeting. Their findings highlight the interplay between labor market flexibility, welfare retrenchment, and family change, suggesting that institutional resilience is as important as economic recovery in shaping family outcomes. In light of the existing literature, the present study is situated within a theoretical framework that draws from both the Family Stress Model (Conger & Elder, 1994) and Welfare Regime Theory (Esping-Andersen, 1999). The former explains how economic hardship

influences family functioning and dissolution through stress pathways, while the latter provides a macro-institutional lens for understanding variation across countries in family outcomes during economic shocks.

These frameworks jointly guide the formulation of hypotheses and interpretation of findings throughout the study. While these comparative studies provide strong evidence of cross-national variation, they also expose a critical gap: much of the empirical work remains at the macro level, obscuring within-country disparities and regional differences. Furthermore, the long-term intergenerational consequences of economic crises on family trajectories—such as the life chances of children from disrupted households—remain insufficiently examined.

Across the three domains, several commonalities emerge. First, macroeconomic shocks consistently destabilize family life, though the timing of effects may vary depending on affordability constraints and stress accumulation. Second, welfare states play a central buffering role, but their effectiveness hinges on policy design and accessibility rather than spending levels alone. Third, cross-national variation reflects deeper institutional differences in welfare regimes, with Nordic countries exhibiting resilience and Southern/Eastern Europe displaying heightened vulnerability.

Despite this progress, important research gaps persist. Many studies privilege aggregate or macro-comparative perspectives, leaving limited understanding of household-level coping strategies and intra-country inequalities. Additionally, the long-run consequences of repeated crises for family trajectories, including intergenerational effects, remain understudied. Finally, while much attention has been paid to divorce, other dimensions of family change—such as cohabitation, fertility decisions, and intergenerational living arrangements—are comparatively neglected. Addressing these gaps would enrich the theoretical dialogue between the Family Stress Model and Welfare Regime Theory and provide a more comprehensive understanding of how economic crises reshape family life in Europe.

3. Methodology

This study utilizes an unbalanced macro-panel dataset comprising annual data for 27 European Union (EU) member states over the period 1995–2022. The choice of countries and the specified time period is guided by data accessibility and the intention to encompass various phases of economic fluctuation. This includes significant events such as the global financial crisis of 2008–2009, the European sovereign debt crisis spanning 2010–2013, and the COVID-19 pandemic from 2020 to 2022. These periods are anticipated to have had substantial impacts on macroeconomic conditions as well as on the structure and stability of family life.

Divorce Rate (DIV): The primary dependent variable is the crude divorce rate, defined as the number of divorces per 1,000 inhabitants. This indicator reflects changes in family structures and is commonly used in cross-country demographic and sociological analyses. Annual data were obtained from Eurostat (2024a). The divorce rate captures social responses to economic pressures and welfare regime differences, thus making it a critical outcome variable in studies linking macroeconomic trends with family behavior (Kalmijn, 2007, pp. 244–246; González-Val & Marcén, 2020, pp. 1496–1498). Three macroeconomic indicators are selected as independent variables based on their theoretical and empirical relevance to divorce behavior:

Unemployment Rate (UNEMP): The overall unemployment rate, measured as the proportion of the labor force without employment, is utilized as an indicator of economic vulnerability at both individual and household levels. According to Becker's (1991, pp. 325–330) economic theory of the family, high unemployment may increase divorce risk by lowering the opportunity cost of separation or, alternatively, may discourage divorce due to the high financial cost of separation (Amato & Beattie, 2011, pp. 706–708). Data are sourced from Eurostat (2024b).

Real GDP per Capita (GDPPC): To represent national economic conditions and average income levels, the variable of real gross domestic product per capita—expressed in constant 2015

US dollars and adjusted for purchasing power parity (PPP)—is employed. This metric functions as a long-term indicator of economic prosperity and a proxy for household income distribution. The corresponding data were obtained from the World Bank's World Development Indicators (2024 edition). Prior studies indicate that the association between income and divorce rates tends to be nonlinear, with the strength and direction of this relationship often shaped by prevailing gender norms and institutional contexts (Fischer & Liefbroer, 2006, pp. 523–525; Stevenson & Wolfers, 2007, pp. 48–50).

Social Protection Expenditures (SPEXP): This variable represents total general government expenditures on social protection, expressed as a percentage of GDP. Social protection includes spending on unemployment benefits, family and child allowances, pensions, healthcare, and housing assistance. Data are taken from Eurostat (2024c). Social spending serves as an institutional buffer against economic hardship and may moderate the negative effects of unemployment or income volatility on family stability (Jalovaara & Kulu, 2018, pp. 490-491; OECD, 2022, pp. 45–47).

All series are transformed into natural logarithms to reduce heteroscedasticity and allow for elasticity interpretation in the estimation of long-run coefficients. Thus, the empirical specification adopts the following log-linear form:

$$\ln(DIV_{it}) = \alpha_i + \beta_1 \ln(UNEMP_{it}) + \beta_2 \ln(GDPPC_{it}) + \beta_3 \ln(SPEXP_{it}) + \varepsilon_{it}$$

Where i denotes the country and t the year. All variables are checked for missing values and outliers. Countries with excessively short time series or inconsistent reporting are excluded to ensure methodological robustness. This study employs a comprehensive panel econometric strategy to examine the dynamic relationships between divorce rates and key macroeconomic indicators—namely, unemployment rate, real GDP per capita, and social protection expenditures—across European Union member states over a multi-decade period. The methodology is designed to address several econometric issues commonly associated with macro-panel data, including cross-sectional dependence, slope heterogeneity, unit roots, long-run relationships, and causality.

(i) Cross-Sectional Dependence:

Considering the substantial economic interconnectedness among EU member states and their shared vulnerability to systemic shocks—such as the 2008 global financial turmoil, the Eurozone sovereign debt crisis, and the COVID-19 outbreak—cross-sectional dependence (CD) is expected to be a prominent characteristic of the panel data structure. Ignoring the presence of CD in such a setting can lead to inefficient estimators and invalid inference, as highlighted by Pesaran (2004, p. 8). To account for this concern, the analysis first applies the Breusch-Pagan LM test (Breusch & Pagan, 1980, pp. 240–245), which is suitable when the panel consists of a relatively small number of cross-sectional units (N) and a comparatively longer time dimension (T).

Furthermore, the Pesaran CD test (Pesaran, 2004, pp. 6–10) is utilized, as it is better suited for panels with large N and T , providing a consistent and flexible approach to detecting cross-sectional interdependencies across a variety of panel configurations. The null hypothesis in both tests posits cross-sectional independence. Rejection of the null would imply that shock transmission across countries—through labor markets, fiscal policies, or social systems—must be accounted for in subsequent estimation procedures.

(ii) Slope Homogeneity Testing:

Assuming slope homogeneity across countries may obscure meaningful heterogeneity in how macroeconomic indicators influence family structures. Hence, the Pesaran and Yamagata (2008, pp. 54–55) slope homogeneity test is employed. The test evaluates whether the slope coefficients in a panel regression are homogenous across units. Rejecting the null of slope

homogeneity justifies the use of second-generation panel estimation techniques that allow for heterogeneity, such as the Mean Group (MG) or Pooled Mean Group (PMG) estimators.

(iii) Panel Unit Root Tests:

To assess the stationarity properties of the panel data set, the analysis incorporates both first-generation and second-generation panel unit root testing methodologies. In the initial phase, the Levin, Lin, and Chu (2002, pp. 8–12) test along with the Im, Pesaran, and Shin (2003, pp. 54–56) approach are applied, both of which assume the absence of cross-sectional dependence. Nevertheless, in light of the significant cross-sectional dependence identified through CD test statistics, greater emphasis is placed on second-generation procedures—namely, the Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF) and Cross-Sectionally Augmented IPS (CIPS) tests proposed by Pesaran (2007, pp. 276–278)—which explicitly adjust for interdependencies across panel units. These second-generation tests incorporate cross-sectional averages to control for unobserved common factors. The null hypothesis of these tests is the presence of a unit root; rejection indicates that the series is stationary.

(iv) Panel Cointegration Testing:

If the series are found to be integrated of the same order (i.e., $I(1)$), the next step is to assess whether a long-run equilibrium relationship exists between the variables. For this purpose, the Westerlund (2007, pp. 717–720) error-correction-based panel cointegration test is applied. Unlike residual-based tests (e.g., Pedroni, 1999, pp. 660–663), the Westerlund test does not require a common factor restriction and is robust to cross-sectional dependence. The test computes four statistics (Gt, Ga, Pt, and Pa), and allows for heterogeneity in both the short-run dynamics and long-run cointegrating vectors. Rejecting the null hypothesis of no cointegration provides evidence of a stable long-term relationship among divorce rates and macroeconomic indicators.

(v) Long-Run Coefficient Estimation:

Once cointegration is established, long-run coefficients are estimated using three alternative methods: Pooled Ordinary Least Squares (OLS), Fully Modified OLS (FMOLS) by Pedroni (2001, pp. 656–659) and Dynamic OLS (DOLS) by Kao and Chiang (2000, pp. 179–181).

FMOLS corrects for endogeneity and serial correlation by modifying the OLS estimator, while DOLS augments the cointegration regression with leads and lags of the first differences of regressors to eliminate feedback effects. These estimators are particularly useful in panel cointegration contexts where the regressors are endogenous and error terms exhibit autocorrelation. In heterogeneous panels, we also employ Mean Group (MG) and Pooled Mean Group (PMG) estimators (Pesaran, Shin & Smith, 1999, pp. 621–624) for robustness checks, as they allow for parameter heterogeneity across units.

(vi) Panel Causality Analysis:

In order to investigate the causal dynamics among the key variables—namely divorce rate, unemployment rate, real GDP per capita, and social protection expenditures—this study employs the panel Granger causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012, pp. 1452–1454). This approach is particularly advantageous in the context of heterogeneous panel data, as it allows for differences in causality patterns across individual cross-sectional units. Unlike traditional Granger causality tests designed for time series data that assume cross-sectional independence, the Dumitrescu-Hurlin framework is capable of incorporating both heterogeneity and interdependencies among panel units. This makes it especially suitable for cross-country macroeconomic analyses, such as those focused on European Union member states.

The Dumitrescu-Hurlin test estimates individual Granger causality regressions for each cross-sectional unit (i.e., country) and then constructs a standardized test statistic based on the

average of individual Wald statistics. This approach accommodates heterogeneity by allowing regression coefficients to differ across cross-sectional units, under the null hypothesis that no Granger causality exists for any unit in the panel. The alternative hypothesis, on the other hand, allows for Granger causality in at least a subset of the panel units. This makes the test especially powerful and flexible in identifying partial or country-specific causal dynamics within the panel. Given the nature of the variables under investigation—particularly the sociopolitical sensitivity of divorce rates and the economic influence of social protection policies—the Dumitrescu-Hurlin methodology is considered methodologically robust for uncovering latent causal relationships in the context of economic crises and family structure transformations.

While this study employs robust panel econometric techniques to analyze the macroeconomic determinants of divorce rates—such as unemployment, GDP per capita, and social protection expenditures—it is important to acknowledge the methodological limitations that arise from relying solely on quantitative macro-level indicators. Divorce is a deeply multidimensional social phenomenon, not merely an economic reaction to financial distress or labor market fluctuations. Cultural expectations, religious norms, gender ideologies, the legal accessibility of divorce, and the degree of social stigma associated with marital dissolution vary widely across countries and can significantly influence divorce behavior, yet these variables are difficult to quantify and are not captured within the current model.

Furthermore, although macroeconomic indicators can serve as useful proxies for structural pressures faced by families, they may not adequately reflect the subjective meanings and normative frameworks that guide individual decision-making. As a result, there is a risk of reducing the complexity of family breakdown to an economic cost-benefit analysis, as often critiqued in the sociological literature. This limitation does not invalidate the current approach; rather, it underscores the need for cautious interpretation of the results and suggests that future research may benefit from mixed-methods strategies or the inclusion of sociocultural indicators where data availability permits. Thus, this study adopts a primarily economic lens, but remains sensitive to the broader institutional and cultural context in which family transformations unfold. Recognizing these limits is essential for maintaining analytical rigor and avoiding overgeneralization.

4. Results

This section reports the empirical results obtained through a series of advanced panel data techniques aimed at analyzing the dynamic relationship between divorce rates and key macroeconomic indicators—specifically unemployment, real GDP per capita, and social protection expenditures—across 27 European Union (EU) member states over the period 1995–2022. The econometric procedure, as outlined in the methodology section, is implemented in a stepwise manner, beginning with tests for cross-sectional dependence and slope heterogeneity, followed by panel unit root and cointegration analyses, long-run coefficient estimation, and concluding with panel causality testing.

The presence of cross-sectional dependence (CSD) is first evaluated using the Pesaran (2004, p. 12) CD test. The results indicate statistically significant CSD across all variables at the 1% level ($p < 0.01$), implying that country-specific shocks—such as EU-wide policy changes, economic crises, or social reforms—are likely to affect multiple countries simultaneously. Consequently, second-generation panel unit root and cointegration tests, which account for CSD, are warranted.

Table 1. Cross-sectional Dependence Test Results (Pesaran CD and Breusch-Pagan LM)

Test Statistic	Value	p-value	Conclusion
Breusch-Pagan LM	194.36	0.000	Cross-sectional dependence
Pesaran CD	7.582	0.000	Cross-sectional dependence

To evaluate the validity of the slope homogeneity assumption, we apply the $\tilde{\Delta}$ and adjusted $\tilde{\Delta}$ statistics developed by Pesaran and Yamagata (2008, pp. 56–57). The test outcomes reject the null hypothesis of homogeneous slope coefficients at the 1% significance level, indicating that the relationships between variables vary across cross-sectional units. This result substantiates the preference for heterogeneous panel estimators in the forthcoming econometric estimations.

Moreover, Table 1 presents the outcomes of the Breusch-Pagan LM test and the cross-sectional dependence (CD) test proposed by Pesaran (2004, p. 14), which were utilized to examine potential cross-sectional interdependence among the countries in the panel. Both tests yield statistically significant values (LM = 194.36, CD = 7.582; $p < 0.01$), strongly rejecting the null hypothesis of cross-sectional independence. These results suggest the presence of significant interconnections among EU member states, likely arising from common macroeconomic conditions, policy environments, or institutional factors. As a result, the econometric framework must account for such dependencies, necessitating the use of second-generation panel data methodologies in the subsequent stages of analysis.

Table 2. Slope Homogeneity Test (Pesaran and Yamagata, 2008)

Statistic	Value	p-value	Conclusion
$\tilde{\Delta}$ (Delta tilde)	4.921	0.000	Heterogeneous slopes
Δ_{adj}	5.107	0.000	Heterogeneous slopes

The results obtained provide empirical justification for applying heterogeneous panel estimators, including the Mean Group (MG) and Pooled Mean Group (PMG) approaches, along with Fully Modified OLS (FMOLS) and Dynamic OLS (DOLS), in the ensuing analytical stages. Table 2 presents the outcomes of the slope heterogeneity test developed by Pesaran and Yamagata (2008, pp. 60–61). The $\tilde{\Delta}$ value (4.921) and the adjusted Δ value (5.107) are both statistically significant at the 1% level ($p < 0.01$), leading to the rejection of the null hypothesis that assumes homogeneous slope coefficients across panel units.

This outcome implies that the association between the dependent variable—divorce rate—and the explanatory variables—namely, unemployment rate, real GDP per capita, and social protection spending—varies from one country to another. As a result, econometric techniques capable of capturing such inter-country heterogeneity are deemed more appropriate for reliable estimation. In response to the presence of cross-sectional dependence among the panel units, second-generation unit root testing procedures are employed. Specifically, the Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF) test developed by Pesaran (2007, p. 277) is utilized to account for this interdependence.

Table 3. Panel Unit Root Tests (CIPS Test by Pesaran, 2007)

Variable	Level	First Difference	Stationarity Level
Divorce Rate	-2.121	-4.782***	I(1)
Unemployment Rate	-2.034	-3.961***	I(1)
Real GDP per capita	-1.672	-3.747***	I(1)
Social Protection Spending	-1.901	-4.012***	I(1)

The empirical findings reveal that all variables exhibit non-stationary behavior at their level forms. However, they become stationary after first differencing, thereby confirming that each variable is integrated of order one, denoted as I(1). As presented in Table 3, the outcomes of the CIPS unit root test reveal that all examined variables exhibit non-stationarity in their level forms, while achieving stationarity upon first differencing. *** indicates stationarity at 1% after first differencing. Specifically, the divorce rate, unemployment rate, real GDP per capita, and

social protection expenditure all demonstrate unit root characteristics at levels ($p > 0.10$), whereas their first-differenced forms are statistically significant at the 1% level ($p < 0.01$). These findings confirm that each variable is integrated of order one, $I(1)$, which necessitates the implementation of panel cointegration techniques to examine the existence of potential long-run associations among them.

Accordingly, the Westerlund (2007, p. 721) cointegration test—rooted in an error-correction approach—is applied to determine whether a long-term equilibrium relationship exists among the variables. The test results decisively reject the null hypothesis of no cointegration across both the group-specific and panel-wide statistics. This provides strong and consistent empirical support for the presence of a statistically meaningful and stable long-run relationship between the divorce rate and the selected macroeconomic determinants.

Table 4. Westerlund (2007) Panel Cointegration Test Results

	Test Type	Statistic	p-value	Cointegration
Gt		-3.217	0.001	Yes
Ga		-12.481	0.003	Yes
Pt		-2.984	0.002	Yes
Pa		-8.902	0.004	Yes

Table 4 reports the findings of the Westerlund (2007, pp. 723–725) panel cointegration test. The results indicate that all four test statistics ($Gt = -3.217$, $Ga = -12.481$, $Pt = -2.984$, $Pa = -8.902$) are statistically significant at the 1% level, leading to a rejection of the null hypothesis that there is no cointegration among the variables. This provides strong empirical support for the presence of a long-run equilibrium relationship between divorce rates and the selected macroeconomic indicators within the EU context. These findings suggest that, although short-term deviations may occur, divorce rates and the underlying economic variables tend to move together in a stable, long-term trajectory across European Union countries.

The FMOLS and DOLS estimators, which correct for serial correlation and endogeneity, are used to obtain long-run elasticities. Both methods yield robust and consistent results, confirming the theoretical expectations.

Table 5. Long-Run Coefficient Estimates (FMOLS, DOLS, and OLS Methods)

Variable	FMOLS Coeff. (t-stat)	DOLS Coeff. (t-stat)	OLS Coeff. (t-stat)
Unemployment Rate	0.482*** (4.11)	0.461*** (3.89)	0.503*** (4.27)
Real GDP per capita	0.293** (2.46)	0.267** (2.19)	0.301** (2.64)
Social Protection Spending	-0.318*** (-3.77)	-0.342*** (-3.91)	-0.305*** (-3.52)

Table 5 reports the long-run coefficient estimates derived from FMOLS, DOLS, and pooled OLS estimators. The indications of long-run significance estimations are *** $p < 0.01$ and ** $p < 0.05$. Across all estimation methods, the unemployment rate exhibits a statistically significant and positive impact on divorce rates, implying that higher unemployment may elevate marital instability due to increased financial stress and social strain.

Similarly, real GDP per capita also positively affects divorce rates, suggesting that economic affluence might empower individuals to exit unsatisfactory marriages. In contrast, social protection expenditures are negatively associated with divorce rates, highlighting the mitigating role of welfare mechanisms in supporting family stability. The consistency of coefficient signs and significance levels across all three estimation techniques strengthens the robustness of the findings. These findings align with previous empirical studies (e.g., González-Val & Marcén, 2020, p. 1495; Jalovaara & Kulu, 2018, p. 490).

The causal relationships among the variables are examined through the heterogeneous panel Granger causality test proposed by Dumitrescu and Hurlin (2012, pp. 1451–1453). The test results indicate the presence of a bidirectional causality between divorce rates and both the unemployment rate and real GDP per capita, suggesting mutual influence over time. Furthermore, a unidirectional causality running from social protection expenditures to divorce rates is identified, implying that changes in welfare spending may have predictive power over family dissolution dynamics without reciprocal feedback.

Table 6. Panel Granger Causality Test (Dumitrescu and Hurlin, 2012)

Null Hypothesis	W-bar	Z-bar	Z-bar tilde	p-value	Causality Direction
Unemployment $\nRightarrow$ Divorce Rate	4.136	3.792	3.614	0.000	Unemployment $\rightarrow$ Divorce
Divorce Rate $\nRightarrow$ Unemployment	3.872	3.412	3.233	0.001	Divorce $\rightarrow$ Unemployment
GDP per capita $\nRightarrow$ Divorce Rate	3.512	3.101	2.980	0.002	GDP per capita $\rightarrow$ Divorce
Divorce Rate $\nRightarrow$ GDP per capita	1.987	1.542	1.412	0.158	No causality
Social Protection Expenditure $\nRightarrow$ Divorce Rate	4.288	3.921	3.784	0.000	Soc. Prot. Exp. $\rightarrow$ Divorce
Divorce Rate $\nRightarrow$ Social Protection Expenditure	1.761	1.327	1.189	0.203	No causality

The implementation of the panel Granger causality approach developed by Dumitrescu and Hurlin (2012, p. 1459) provides compelling evidence regarding both the direction and structure of causal interactions between the divorce rate and key macroeconomic indicators—namely, the unemployment rate, real GDP per capita, and social protection expenditures—across EU member states during the 1995–2022 period. By accounting for heterogeneity in causal relationships across cross-sectional units and allowing for possible cross-sectional dependence, the test facilitates a nuanced examination of whether variations in macroeconomic conditions systematically precede changes in family structure indicators, or vice versa.

The empirical findings not only verify the existence of statistically meaningful causal linkages but also highlight the critical role of country-specific economic factors in influencing the long-term evolution of divorce patterns within the European Union. The test results indicate the existence of a two-way causal interaction between the unemployment rate and the divorce rate. This finding implies that rising unemployment contributes to greater marital instability, while, conversely, shifts in social dynamics associated with increasing divorce rates may, over time, exert an influence on labor market conditions. This reciprocal causality underscores the complex interaction between economic stress and family dissolution.

A unidirectional Granger causality is detected from real GDP per capita to the divorce rate, indicating that improvements in economic development—while generally positive—may contribute to greater individual autonomy and changing family preferences, ultimately increasing the likelihood of divorce. This finding aligns with sociological theories linking economic modernization to transformations in family behavior. Moreover, the test results confirm unidirectional causality from social protection expenditures to divorce rates, which supports the hypothesis that robust welfare systems can function as a stabilizing force, reducing the economic vulnerability that often exacerbates family breakdowns during periods of crisis. These findings highlight the relevance of macroeconomic conditions in shaping family structures and point to the need for integrated social policies that account for both economic and demographic dimensions of well-being within the EU. The findings suggest that macroeconomic stressors such

as unemployment and income levels not only affect divorce behavior but are also possibly influenced by the societal ramifications of family instability.

Discussion

The empirical findings of this study demonstrate a statistically significant and multidimensional relationship between macroeconomic conditions and divorce rates across European Union member states. These results not only corroborate existing literature but also offer new insights by contextualizing the transformation of family structures within broader socio-economic frameworks. The evidence from causality tests, cointegration analyses, and long-run estimators suggests that divorce is both influenced by and reflective of economic fluctuations, particularly unemployment and public social protection expenditures. However, the economic mechanisms observed cannot be fully understood without considering their interaction with institutional and cultural norms.

The empirical findings provide strong evidence that macroeconomic conditions significantly influence family structure dynamics across the European Union. High unemployment and increased income per capita contribute to rising divorce rates, consistent with both Becker's economic model of the family (1991, pp. 325–330) and recent empirical literature (Amato & Beattie, 2011, p. 713; González-Val & Marcén, 2020, p. 1496). However, social protection policies play a mitigating role by cushioning families against economic volatility and discouraging separation, in line with welfare regime theory (Esping-Andersen, 1999, pp. 34–36; OECD, 2022, p. 47). Specifically, unemployment is found to exert a positive and robust effect on divorce, consistent with the theoretical framework that links labor market distress to marital instability. This is in line with previous empirical works such as González & Viitanen (2009, p. 285) and Aassve et al. (2012, p. 667), which underline the destabilizing effect of economic insecurity on family cohesion. Moreover, the positive association between real GDP per capita and divorce rate suggests that as societies become more affluent, individuals may prioritize personal autonomy over traditional marital obligations—a finding resonant with the modernization theory and the works of Kalmijn (2007, p. 246).

The bidirectional causality between unemployment and divorce rates aligns with findings reported by Fischer & Liefbroer (2006, p. 525), who emphasized the destabilizing effect of labor market uncertainty on family cohesion. Similarly, the negative long-term relationship between social protection spending and divorce supports the thesis advanced by Aassve et al. (2001, p. 501), highlighting the buffering role of welfare regimes in mitigating the social consequences of economic insecurity. In this respect, countries with stronger social safety nets may provide families with more resilience against economic stress, reducing the necessity of dissolving marriages under financial strain.

Moreover, the cointegration between real GDP per capita and divorce rates resonates with Becker's (1991, pp. 327–329) economic theory of the family, which posits that rising income levels alter the cost-benefit structure of marriage and divorce decisions. However, as also argued by Stevenson & Wolfers, (2007, pp. 37–38), modernization and rising female labor market participation contribute not only to the economic feasibility of divorce but also to shifting social norms, particularly regarding gender roles and individual autonomy. The current study's design cannot directly incorporate these sociocultural dimensions, but the statistical associations observed may be interpreted in light of these deeper transformations.

While previous literature has often treated divorce as a static social outcome, the present findings suggest that marital dissolution is embedded in a dynamic system of macroeconomic feedback loops and institutional responsiveness. For instance, the Dumitrescu and Hurlin panel causality test reveals mutual interdependence between economic variables and family outcomes, underscoring that causality flows in both directions: not only do macroeconomic shocks affect families, but aggregate changes in family structures (e.g., rising divorce rates) may influence labor supply, consumption behavior, and demands on social policy.

This reinforces the argument that family transformations in contemporary societies cannot be solely understood through either economic or sociological lenses in isolation. As suggested by Esping-Andersen (2009, pp. 44–46), the family is a site where structural change and normative evolution intersect, and thus requires a multidisciplinary analytical approach. While this study contributes to the literature by empirically validating several economic hypotheses, it also highlights the need for integrating variables such as legal divorce frameworks, social norms, and gender expectations—factors emphasized in the sociological work of Giddens (1984, pp. 61–63) into future analyses. Importantly, the presence of cointegration confirms that short-run economic shocks do not permanently distort long-term trends, suggesting that institutional mechanisms may help stabilize family outcomes over time. The causality results reinforce the dual role of economic drivers and state policy in shaping demographic behaviors, emphasizing the importance of inclusive and responsive social policy frameworks during times of economic crisis.

Conclusion

This study investigates the long-run and short-run dynamics between divorce rates and key macroeconomic indicators—unemployment rate, real GDP per capita, and social protection expenditures—across 27 European Union (EU) countries over the period 1995–2022. Utilizing a comprehensive panel econometric framework that includes tests for cross-sectional dependence, heterogeneity, unit roots, cointegration, long-run estimation, and panel causality, the analysis yields several important insights into how economic fluctuations and policy responses shape family behavior in Europe.

The empirical evidence confirms a statistically significant long-run relationship between divorce rates and macroeconomic conditions. Unemployment is positively associated with divorce, suggesting that job loss and financial instability increase marital strain, possibly leading to higher rates of separation. Real GDP per capita also shows a positive long-run effect, which may reflect the role of economic independence, particularly among women, in facilitating decisions to leave unsatisfactory marriages. Social protection expenditures are found to have a negative and statistically significant effect on divorce rates, implying that comprehensive welfare systems act as stabilizers during periods of socioeconomic stress. Furthermore, Granger causality analysis reveals bidirectional causal links between divorce rates and both unemployment and GDP per capita, while social protection expenditures Granger-cause changes in divorce behavior unidirectionally. These dynamics suggest not only that economic conditions shape family outcomes, but also that changing family structures can, in turn, affect labor market behavior and economic performance through complex feedback mechanisms.

From a theoretical perspective, this study supports and extends Becker's (1991, pp. 325–330) economic theory of the family by incorporating welfare state dimensions, revealing the conditional role of institutional structures in moderating economic determinants of divorce. The findings also resonate with Esping-Andersen's (1999, pp. 35–38) welfare regime typology, highlighting how variations in social spending across EU member states produce different outcomes in family stability. Empirically, this research adds to the growing literature on the socioeconomic drivers of divorce (e.g., González-Val & Marcén, 2020, p. 1498; Jalovaara & Kulu, 2018, p. 491; Vignoli et al., 2018, p. 1063), by employing a robust panel data methodology that accounts for cross-country dependencies, structural heterogeneity, and long-run equilibrium adjustments. By including social protection expenditures as a central explanatory variable, the study introduces a novel policy dimension often neglected in earlier macro-demographic analyses.

The results hold several implications for policymakers concerned with family stability and social cohesion, especially in times of economic uncertainty. Labor Market Interventions: Targeted employment policies, particularly during and after economic downturns, are critical in preventing job-related marital stress and subsequent family dissolution. Youth employment schemes and active labor market programs may serve both economic and social goals.

Strengthening Welfare Institutions: Increased investments in family-oriented social protection programs—such as unemployment benefits, childcare subsidies, housing support, and parental leave—can buffer the adverse effects of economic shocks on families. These policies not only reduce the risk of divorce during recessions but may also promote healthier family dynamics. **Inclusive Economic Growth:** While higher incomes improve overall well-being, their association with higher divorce rates suggests that growth alone is insufficient to ensure family stability. Therefore, growth strategies must be complemented by policies that enhance relational and emotional well-being through mental health services, relationship counseling, and community engagement programs. **Data-Driven Monitoring:** Governments should develop integrated data systems that monitor the intersection of economic trends and demographic outcomes. Real-time data on employment, income, and family transitions can inform proactive, evidence-based social policymaking. **Differentiated Policy Design:** Given the heterogeneous effects observed across countries, policies should be tailored to specific institutional and cultural contexts within the EU. For example, Southern European countries with traditionally strong family ties may respond differently to economic shocks than Nordic countries with more individualistic welfare models.

Despite its contributions, this study has certain limitations. First, the analysis is limited to aggregate national-level data, which may mask regional or subgroup-specific variations in divorce determinants. Second, potential endogeneity and omitted variable bias—such as cultural factors, migration, or legal frameworks—are not fully addressed. Future research should incorporate micro-level panel data and explore interaction effects between economic and cultural variables.

Moreover, future studies could extend this framework to other family-related outcomes such as marriage rates, fertility decisions, or child well-being indicators, providing a more comprehensive understanding of how economic governance shapes demographic behavior in the long run. In conclusion, this research supports the growing consensus that divorce is a complex, context-dependent phenomenon shaped by the intersection of economic pressures, policy environments, and cultural narratives. These findings extend previous scholarship by offering empirical support from a cross-national panel dataset and by drawing attention to the importance of policy design in mediating the social impacts of economic change. Further research could explore hybrid models that better incorporate sociological indicators into macroeconomic frameworks.

References

- Aassve, A., Billari, F. C., & Ongaro, F. (2001). The Impact of Income and Occupational Status on Leaving Home: Evidence from the Italian ECHP sample. *LABOUR: Review of Labour Economics and Industrial Relations*, 15, 501-529. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9914.00175>
- Aassve, A., Billari, F. C., & Pessin, L. (2012). Trust and fertility dynamics. *Social Science Research*, 95(2), 663–692. <https://doi.org/10.1093/sf/sow080>
- Amato, P. R., & Beattie, B. (2011). Does the unemployment rate affect the divorce rate? An analysis of state data 1960–2005. *Social Science Research*, 40(3), 705–715. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2010.12.012>
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London, UK: Sage Publications.
- Becker, G. S. (1991). *A treatise on the family (Enlarged ed.)*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bonnet, C., Garbinti, B., & Solaz, A. (2023). Labor market dynamics, social protection and family behavior in Europe. *Review of Economics of the Household*, 21(1), 77–103. <https://doi.org/10.1007/s11150-022-09614-6>

- Bradshaw, J., & Finch, N. (2002). A comparison of child benefit packages in 22 countries. *Department for Work and Pensions Research Report No. 174*.
- Brady, D., & Burroway, R. (2012). Targeting, universalism, and single-mother poverty: A multilevel analysis across 18 affluent democracies. *Demography*, 49(2), 719–746. <https://doi.org/10.1007/s13524-012-0094-z>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge MA, Harvard University Press.
- Cantillon, B., Van Lancker, A., Van Mechelen, N., & Marchal, S. (2017). Decent incomes for the poor: Which role for Europe? *Journal of Common Market Studies*, 55(2), 240–256. <https://doi.org/10.1111/jcms.12486>
- Cherlin, A. J. (2004). The deinstitutionalization of American marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66(4), 848–861. <https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00058.x>
- Conger, R. D., & Elder, G. H. (1994). *Families in troubled times: Adapting to change in rural America*. New York: Aldine de Gruyter.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450–1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Eurostat. (2024a). *Crude divorce rate*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/product?code=TPS00206>
- Eurostat. (2024b). *Unemployment statistics*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics
- Eurostat. (2024c). *Social protection statistics*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/web/social-protection>
- Fischer, T., & Liefbroer, A. C. (2006). For richer, for poorer: The impact of macroeconomic conditions on union dissolution rates in Europe. *European Sociological Review*, 22(5), 519–532. <https://doi.org/10.1093/esr/jcl013>
- Furtado, D., Marcén, M., & Sevilla, A. (2013). Does culture affect divorce decisions? Evidence from European immigrants in the US. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 13(2), 1–33.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Berkeley, CA: Univ of California Press.
- González-Val, R. (2021). Divorce and the business cycle in Spain: Evidence from 1900–2011. *Demographic Research*, 44, 565–600. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2021.44.23>

- González-Val, R., & Marcén, M. (2017). Divorce and the business cycle: A cross-country analysis. *Review of Economics of the Household*, 15(3), 879–904. <https://doi.org/10.1007/s11150-016-9329-x>
- González-Val, R., & Marcén, M. (2017). Unemployment, marriage and divorce. *Applied Economics*, 50(13), 1495–1508. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1366642>
- González-Val, R., & Marcén, M. (2020). Divorce and the business cycle: Evidence from Spain. *Review of Economics of the Household*, 18(1), 265–288. <https://hdl.handle.net/10419/179910>
- Goode, W. J. (1963). *World revolution and family patterns*. Chicago, IL: Free Press.
- Hellerstein, J. K., & Morrill, M. S. (2011). Booms, busts, and divorces. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 11(1), Article 54. <https://doi.org/10.2202/1935-1682.2914>
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Jalovaara, M., & Kulu, H. (2018). Separation Risk over Union Duration: An Immediate Itch?, *European Sociological Review*, 34(5), 486–500. <https://doi.org/10.1093/esr/jcy017>
- Kalmijn, M. (2007). Explaining cross-national differences in marriage, cohabitation, and divorce in Europe, 1990–2000. *Population Studies*, 61(3), 243–263. <https://doi.org/10.1080/00324720701571806>
- Kao, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90(1), 1–44. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00023-2](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2)
- Kao, C., & Chiang, M. H. (2000). On the estimation and inference of a cointegrated regression in panel data. *Advances in Econometrics*, 15, 179–222.
- Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling*, 23(6), 978–992. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2006.04.008>
- Kuitto, K. (2016). From social security to social investment? Compensating and social investment welfare policies in a life-course perspective. *Journal of European Social Policy*, 26(5), 442–459. <https://doi.org/10.1177/0958928716664297>
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1–24. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(01\)00098-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(01)00098-7)
- Neyer, G., Andersson, G., & Kulu, H. (2017). Policy responses to the economic crisis and family behavior in Europe. *Demographic Research*, 36, 1549–1600. https://doi.org/10.1007/978-90-481-8978-6_3
- OECD. (2022). *Society at a glance 2022: OECD social indicators*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/19991290>
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(S1), 653–670. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1653>
- Pedroni, P. (2001). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Advances in Econometrics*, 15, 93–130.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *CESifo Working Paper Series No. 1229*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.572504>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>

- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621–634. <https://doi.org/10.1080/01621459.1999.10474156>
- Phillips, P. C. B., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99–125. <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Stevenson, B., & Wolfers, J. (2007). Marriage and divorce: Changes and their driving forces. *Journal of Economic Perspectives*, 21(2), 27–52. <https://doi.org/10.1257/jep.21.2.27>
- Vignoli, D., Matysiak, A., Styr, M., & Tocchioni, V. (2018). The positive impact of women's employment on divorce: Context, selection, or anticipation? *Demographic Research*, 38, 1059–1110. <http://www.jstor.org/stable/26457071>
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709–748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- World Bank (2024). *World Development Indicators*. Retrieved from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Türkiye’de Siyasal Parti Programlarının Aile Olgusuna Yönelik İçerik Analizi

Content Analysis of the Family Construct in Political Party Programs in Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KAPUSIZOĞLU¹, Doç. Dr. İsmail DURSUNOĞLU²

Öz

Siyasal partiler, belli bir ideolojik zeminde ve iktidar olma amacıyla kurulan siyasi örgütlenmelerdir. Aile ise yalnızca biyolojik ve duygusal bağlarla sınırlı olmayan; bireyin toplumsal ve siyasi kimliğini inşa ettiği ilk kurumdur. Siyaset, aile yapısını şekillendiren politikalar üretirken; aile de bireylerin siyasi tutumlarını, değerlerini ve tercihlerini belirlemede etkili olmaktadır. Siyasal sosyalleşmenin ilk basamağını oluşturan aile, bireyin devlet, otorite ve siyasi katılım algısını biçimlendirmektedir. Bu nedenle aile ve siyaset arasında çift yönlü bir etkileşim söz konusudur. Çalışmanın temel amacı, siyasi partilerin aileyi nasıl tanımladıklarını, hangi işlevleri ön plana çıkardıklarını ve aile politikalarını hangi kavramlar üzerinden temellendirdiklerini ortaya koymaktır. Bununla birlikte araştırma, partilerin aileye ilişkin söylemlerinde ortak paydaları ve farklılaşan noktaları saptamayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, Türkiye’de siyasi partilerin aile politikalarına dair genel eğilimleri betimlemektedir. Bu kapsamda 27. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’nde yer alan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve İYİ Parti’nin programları içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Parti programlarının detaylı ve karşılaştırmalı olarak incelenmesi neticesinde AK Parti’nin aileyi muhafaza etmeyi amaçladığı, CHP’nin ailenin sosyo-ekonomik durumunu hedeflediği, MHP ve İYİ Parti’nin aileyi milli kimlik ve kültürün bir parçası saydığı, HDP’nin ise aile kavramından uzak, kadının kimliğini ön plana çıkardığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Parti, aile, siyasi parti programı, TBMM

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Political parties are political organizations established on ideological foundations with the aim of gaining power. The family, however, is not confined to biological or emotional ties; it is the first institution where individuals construct social and political identities. Politics formulates policies that shape the family, while the family influences citizens’ political values, attitudes, and preferences. As the initial stage of political socialization, it shapes perceptions of authority, the state, and participation. Thus, family and politics maintain a reciprocal relationship. The purpose of this study is to examine how political parties define the family, which functions they emphasize, and the concepts through which they formulate family policies. It also aims to identify commonalities and differences in party discourses, thereby outlining general tendencies in Turkish politics. To this end, the programs of the Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkların Demokratik Partisi (HDP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), and İYİ Parti, represented in the 27th Grand National Assembly of Turkey (TBMM), were analyzed through content analysis. Findings show that the AK Party prioritizes family preservation, the CHP emphasizes socio-economic aspects, the MHP and İYİ Party link the family to national identity and culture, while the HDP highlights women’s identity rather than the family itself.

Keywords: Political Party, family, political party program, TBMM

¹Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, mkapusiz19@gmail.com.

²Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, idursunoglu@bayburt.edu.tr.

Paper Type: Research

Giriş

Siyaset için en önemli kurumlardan biri siyasal partilerdir. Devleti ve toplumu yönetme süreci olarak siyaset, siyasal partilere ihtiyaç duymaktadır. Siyasal partiler, benzer siyasal görüşlere sahip kişiler tarafından iktidar olma amacıyla kurulan örgütlenmelerdir. Siyasal partiler, iktidar olmaları halinde nasıl bir yönetim ortaya koyacaklarını parti programlarında detaylı şekilde ele almakta ve bunu kamuoyu ile paylaşmaktadır. Parti programları bir nevi siyasal partilerin yol haritalarıdır. Bu programlarda ekonomiden sağlığa, dış politikadan kültür ve sanata kadar geniş yelpazede bilgiler bulunmaktadır. Bu durum, siyasetin toplumun her meselesi ile ilgilenme zorunluluğunun bir sonucudur. Programlarda yer alan hususlardan biri de ailedir. Bazı siyasal partiler aile meselesini ayrı bir başlıkta değerlendirirken bazıları da aile olgusuna satır aralarında yer vermektedir. Ailenin toplumsal ve kültürel açıdan merkezi bir değer olarak görüldüğü Türkiye gibi ülkelerde, aile olgusunun ele alınış biçimi de ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu çalışma, temelde iki bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde aile kavramı detaylı şekilde incelenmiş; aile kavramı açıklanarak tarihsel süreç içerisinde yaşadığı dönüşüm açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde ailenin toplumsal işlevleri, Türk toplumunda aile, aile ve siyaset ilişkisi teorik zeminde ele alınmıştır. İkinci bölümde ise çalışmanın temel inceleme nesnesi olan siyasal parti programları analiz edilmiştir. Bu kapsamda 27. Dönem (2018-2023) TBMM’de yer alan beş siyasal partinin (AK Parti, CHP, HDP, MHP, İYİ Parti) parti programları Maxqda programı aracılığı ile incelenmiş, parti programlarında ailenin nasıl tanımlandığı, nasıl ele alındığı ve ilgili konuda siyasal partilerin neyi nasıl vaat ettikleri detaylı şekilde değerlendirilmiştir.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

1.1. Aile Kavramı ve Ailenin Tarihsel Dönüşümü

Aile, insanlık tarihi kadar eski bir toplumsal birim olup yapısal ve biçimsel değişimler geçirse de 21. yüzyılda önemini koruyarak biyolojik, sosyolojik, ekonomik ve politik tartışmaların merkezi olmaya devam etmiştir. Bireylerin biyolojik, duygusal ve sosyal bağlarla bir araya geldiği, toplumsal yapının temeli ve en küçük birimi olan ailenin, zaman ve mekâna göre farklılık göstermesi ortak bir tanıma ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Öncelikle, aile yapıları dünya genelinde farklılık göstermektedir. Bu yüzden, belirli bir toplumu temel alarak yapılan tanımlar, kültürel önyargılar içereceğinden evrensel geçerlilik taşımamaktadır. Ayrıca, aile kurumu tarih boyunca sürekli bir değişim süreci yaşamıştır. Zamanla ailenin yapısı, iç ilişkileri ve işlevleri dönüşmüş, buna paralel olarak aile kavramına yönelik algılar da değişmiştir (Canatan, 2011, s.60-62).

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde aile farklı anlamlarda açıklanmıştır. Toplum bilimi açısından “Evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik; ev, aile” olarak tanımlanırken, aynı zamanda “aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü” olarak belirtilmiştir. Bir başka açıklamada “birlikte oturan hısımlar ve yakınların tümü; ev”, bir diğerinde ise “eşlerden kadın için kullanılan bir söz” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2025).

Kandiyoti (1984, s.17) aileyi, fizyolojik ihtiyaçları karşılayan ve neslin devamını sağlayan bir yapı olarak tanımlarken Giddens’a göre (2006, s.206) aile, akrabalık bağlarıyla bağlantılı olup, yetişkinlerin çocuklara bakma sorumluluğunu taşıyan bir topluluktur. Bununla birlikte aynı soya mensup veya birbirine evlilik bağı ile bağlı bulunan kişileri nitelendiren aile (Foulguie, 1994, s.6), insan türünün devamını biyolojik ilişkiyle sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk kez yaşandığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne kadar toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginliklerin nesilden nesile aktarıldığı biyolojik, psikolojik, ekonomik ve hukuki yönleri bulunan toplumsal birimdir (Sayın, 1990, s.2). Aile, geniş

anlamda evlilik, kan bağı veya evlat edinme yoluyla birbirine bağlı bireylerden oluşan, aynı evi paylaşan, ortak gelir kaynaklarına sahip ve sürekli etkileşim içinde olan bir toplumsal birimdir (Ağdemir, 1991, s.1). Karı-koca, ebeveyn-çocuk ve kardeşler arasındaki sosyal ilişkileri kapsayan aile, bireyler arasındaki bağları güçlendiren temel yapı taşlarından biridir. Tüm bu tanımlamalar ışığında aileyi, en temel özellikler dikkate alınarak biyolojik bağlarla insan neslinin devamını sağlayan, toplumsallaşmanın başladığı ve kültürel mirası kuşaktan kuşağa aktaran temel toplumsal kurum olarak nitelendirmek mümkündür.

İnsanlık tarihi boyunca egemen üretim biçimleri – avcı-toplayıcı yaşamdan tarıma, sanayiye ve günümüz sanayi sonrası topluma kadar – yalnızca ekonomik yapıları değil, aynı zamanda toplumsal kurumları, özellikle aileyi de biçimlendirmiştir (Adak, 2011, s.15-16). Her üretim biçimi, aile yapısını ve işlevlerini yeniden tanımlamış; toplumsal cinsiyet rolleri, otorite ilişkileri ve evlilik modelleri bu bağlamda dönüşmüştür. Avcı-toplayıcı toplumlarda cinsiyete dayalı iş bölümü, erkeklerin avcılıkla, kadınların ise toplayıcılıkla özdeşleşmesine neden olmuştur. Kadınların toplayıcılıktaki sürekliliği ve doğurganlık özellikleri, onları toplumsal yapı içerisinde belirleyici konuma taşımıştır (Eyce, 2014, s.227). Engels'e göre, bu dönemde üretimde kadının aktif rolü, anaerkil toplumsal düzenlerin temelini oluşturmuştur (Engels, 2003, s.11). Tarım toplumuna geçişle birlikte yerleşik yaşam ve üretim araçlarının gelişimi, erkek emeğini merkeze taşımış; bu durum ataerkil yapıların kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Servetin ve soyun devamının hukuksal güvence altına alınması amacıyla tek eşli evlilik modeli yaygınlaşmış, kadınlar ev içi rollerle sınırlandırılmıştır (McNeill, 2021, s.27-29; Adak, 2011, s.24). Sanayi Devrimi ile birlikte üretim ev dışına taşınmış, çekirdek aile modeli yaygınlaşmıştır. Burjuva ailesinde erkek, ekonomik otoritenin taşıyıcısı olarak konumlanırken; kadın, ev işleri ve çocuk bakımına indirgenmiş bir özel alan öznesi haline gelmiştir. Ancak işçi sınıfı ailelerinde kadın ve çocukların da üretim sürecine katılması, geleneksel ataerkil rollerde kırılmalara yol açmıştır (Adak, 2011, s.24). Sanayi sonrası dönemde, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ve küreselleşme aile kurumunu daha esnek ve birey temelli bir yapıya dönüştürmüştür. Kadınların artan istihdamı, ekonomik bağımsızlık ve aile içi eşitlik taleplerini beraberinde getirmiştir. Giddens, bu dönüşümü "saf ilişkiler" kavramıyla tanımlamış ve bu yeni ilişki biçiminde ailenin, geleneksel rollerden ziyade duygusal tatmin ve kişisel gelişim beklentileri üzerine inşa edildiğini öne sürmüştür (Giddens, 1992, s.58-65). Benzer şekilde Beck ve Beck-Gernsheim (2002, s.42-47), modern toplumlarda bireyselleşmenin etkisiyle aile yapısının müzakereye dayalı ve değişken bir zemine kaydığını, rollerin sabit normlardan ziyade bireysel tercihlerle yeniden tanımlandığını belirtmiştir.

1.2. Aile Kuramları

Aile olgusunu açıklamaya yönelik birçok kuramsal yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında özellikle yapısal-işlevselci kuram ile çatışma kuramı, literatürde en çok üzerinde durulan temel teorilerdendir. Bunun yanı sıra, sembolik etkileşimcilik kuram, sosyal değişim kuramı, sistem kuramı, feminist kuram ve ekolojik kuram da aile kurumunu tanımlama ve açıklama çabası içerisinde olan diğer önemli teorik çerçeveleri oluşturmaktadır. Bu kuramlar, ailenin toplumsal yapı içerisindeki işlevlerini, dinamiklerini ve değişen rollerini farklı bakış açılarıyla ele almaktadır.

Yapısal işlevselci kuram, ailenin toplum içindeki düzenin devamı için kritik işlevler üstlendiğini savunmaktadır. Bu kurama göre aile; sosyalleştirme (çocukların toplumsal normlarla tanıştırılması), duygusal destek, ekonomik işlevler ve cinselliğin denetimi gibi görevler üstlenmekte (Nickerson, 2024) ve toplumsal kurumların toplum için yararlı ve temel rollere sahip olduğunu belirtmektedir. Bireyin yetişmesinden toplumsallaşmasına, ekonomik yeterliliğinin sağlanmasından duygusal desteğe kadar ailenin fertleri üzerindeki görevlerinin altını çizmektedir. Toplumsal kurumların vücuttaki farklı organlarının hayati rolleri gibi farklı işleri yerine getirdiklerine dikkat çekilirken, ailenin bu kurumların başında geldiği ifade edilmektedir. Murdock'un (1967, s.2) çekirdek ailenin dört işlevi olarak sıraladığı; cinsellik, üreme,

sosyalleşme ve ekonomik ihtiyaçlar ile Parsons’un (2005, s.1-2) aynı kapsamda ifade ettiği birincil sosyalleşme ve yetişkin kişiliklerin istikrarı bu kuram çerçevesinde ele alınmaktadır.

Çatışma kuramı, toplumu oluşturan birim ve ögeler arasında sürekli bir çatışma ve çelişki olduğu varsayımı üzerinden hareket etmektedir. Çatışmanın sürekliliği ve kaçınılmazlığı, toplumu oluşturan kişilerin, kesimlerin, sınıfların ve grupların farklı çıkar, amaç ve değer yargıları olmasından kaynaklanmaktadır (Özen, 1992, s.123). Eshleman’a (1997, s.56) göre çatışma kuramının temel kavramları; çatışma, rekabet, anlaşma, mücadele, kaynaklar, kıtlık, çıkarlar, değişim, güç ve sınıftır. Shornack (1986, s.57), aile olgusunun çatışma kuramı perspektifinden incelendiğinde karşılaşılan en önemli kavramın güç olduğunu belirtmektedir. Güç ile hedeflenen sonuçları elde etme arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Güç, aile fertleri arasındaki uyumu ve dengeyi ortadan kaldırmaktadır. Özetle, çatışma kuramı aile içindeki güç, kaynak ve çıkarların paylaşımı üzerine odaklanmakta, eşitsizlik, otorite, cinsiyet rolleri, çatışma olgularını aile dinamikleri perspektifinde değerlendirmektedir.

Sembolik etkileşimcilik kuramı, bireyler arası ilişki ve etkileşimi dil, jest, rol, değer gibi semboller üzerinden açıklayan ve aileyi sosyal rollerin öğrenildiği etkileşim alanı olarak tanımlayan bir kuramdır. Aile üyelerinin sahip oldukları kimlik ve bunlara atfedilen değerler, süreç içindeki iletişim ve sembollerle belirlenmektedir. Kurama göre; ailede herkesin belli bir yeri ve rolü bulunmakta ve bireylerin buna göre hareket etmesi beklenmektedir (İçli, 1997, s.62). Sembolik etkileşimci kurama göre, bireyler ve nesnelerle kurulan ilişki insanların onlara yüklediği anlamlar üzerinden gerçekleşmektedir. Bu anlam, evrensel olmamakla beraber gündelik ilişkiler bağlamında sembollerin yorumlanmasıyla yakından ilgilidir. Bireylerin birbirlerine vermiş oldukları mesajlar yorumlanarak toplumsal etkileşime kapı aralanmaktadır (Gökulu, 2019, s.180). Her sosyal olgu gibi aile de sosyal normların ve anlamların sürekli değişimine ve yeniden üretimine tabidir (Laff ve Ruiz, 2019).

Sosyal değişim (mücadele) kuramı, aile ilişkilerini ödül-maliyet dengesiyle açıklamaya çalışan ve bireyler arası ilişki ve iletişimin sürmesini kazanç-maliyet hesabına bağlı kılan bir kuramdır. Bu kuramın temelinde rasyonel seçim gerçeği yer almaktadır. Bireyler ancak kendilerine fayda sağlayacak noktalarda harekete geçmektedir. Eş seçimi, evlilik sistemi, ebeveyn-çocuk ilişkisi kuramın araştırma alanlarını oluşturmaktadır (İçli, 1997, s.63). Kuramın en önemli noktalarından biri karşılıklılık esasıdır. Aile ilişkilerinin değerlendirilmesinde, sevgi ve maddi fayda gibi kazanımlar ile zaman ve fedakârlık gibi maliyet unsurları birlikte ele alınmaktadır. Bu hesaba göre birey, kazanç durumunda ise ilişkisini devam ettirmekte aksi halde ilişki zayıflamakta veya sona ermektedir. Bu nedenle aile fertlerinin ilişkileri, tarafların birbirlerine kazanç sağlaması ile doğru orantılıdır.

Sistem kuramı, aile içindeki dinamikleri ve ilişkileri inceleyen, aile üyelerinin birbirine bağlılığını ve bu ilişkilerin bireysel davranış ve duygusal refah üzerindeki etkisini vurgulayan bir kuramdır. Kurama göre, aile üyeleri duygusal olarak birbirlerine bağımlıdır ve bu nedenle birini ilgilendiren değişiklik ve çatışma tüm aileye yansımaktadır (Katherine, 2023). Sistem kuramına göre, aile sistemsel bir bütündür ve bütün ile parçalar arasında ilişki bulunmaktadır. Döngüsel bir etkileşim süreci ile birlikte aile dengesi muhafaza edilmektedir.

Feminist kuram, aile içi ilişkileri, çatışma, sömürü patriyarki, cinsiyet kavramları çerçevesinde ele almaktadır. Evlilik ve aile konusunda, kadın deneyiminin başlangıç noktası olarak ele alınması ve yeniden yorumlanması gereği üzerinde durmaktadır. Feminist kuram, ailede eşitlikçi bir anlayışın olmadığı, çoğu toplumda erkeklerin güç kaynaklarına daha fazla sahip oldukları ve bu durumun erkek egemenliğine yol açtığı tespiti ile mevcut durumu eleştirerek kadını ön plana çıkarmayı amaçlayan bir kuramdır (İçli, 1997, s.64). Feminist kuramcılar, cinsiyet rollerinin toplumsal olarak belirlendiğini vurgulamakta ve bu rollerin belirlenmesinde birincil kurumun aile olduğunun altını çizmektedir. Bu nedenle kadını değersizleştiren geleneksel ataerkil aile modelini eleştirmekte ve değişimi arzulamaktadır (Thompson, 2014).

Ekolojik kuram, bireylerin gelişiminde aile, okul, inanç, sosyo-kültürel yapı, siyaset, ekonomi gibi birçok farklı unsurun etkili olduğunu belirtmektedir (Bronfenbrenner ve Morris, 2006, s.817). Bu kuramda; bireyin çevresindeki kişiler (ebeveyn, akran, öğretmen vs.) mikrosistemi; bireyi çevreleyenlerin kendi arasındaki ilişkileri (ebeveyn-öğretmen gibi) mezosistemi; kitle iletişim araçları gibi politika taşıyıcısı büyük kurumlar ekzosistemi; kültürel değerler ve inançlar makrosistemi belirlemektedir. Tüm bunlar; kronosistem denilen tarihsel bağlamda değerlendirilmektedir (Laff ve Ruiz, 2019).

Tablo 1. Aile kuramları

Kuram	Temel Bakış Açısı	Anahtar Noktalar
Yapısal-İşlevselci Kuram	Aile toplumun temel kurumudur.	Neslin devamı, toplumsallaştırma, ekonomik-duygusal destek, düzen sağlama
Çatışma Kuramı	Aile içinde güç ve çıkar mücadelesi vardır.	Eşitsizlik, otorite, kaynak paylaşımı, cinsiyet rolleri.
Sembolik Etkileşimci Kuram	Günlük etkileşim ve anlam üretimi önemlidir	Roller, semboller, iletişim, bireysel algılar.
Sistem Kuramı	Aile bir sistemdir; bireyler birbirini etkiler.	Denge, geri bildirim, rollerin bütünlüğü.
Sosyal Değişim Kuramı	İlişkiler ödül-maliye hesabına göre sürer.	Kazanç-maliyet dengesi, karşılıklılık.
Feminist Kuram	Aile toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini üretir.	Kadın-erkek rolleri, emek paylaşımı, güç ilişkileri.
Ekolojik Kuram	Aile bireyleri, çevresel sistemler içinde gelişir.	Mikro (aile, okul), mezo (ilişkiler), ekzo (kurumlar), makro (kültür), krono (zaman)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1.3. Ailenin Toplumsal İşlevleri

Aile, toplumsal yapının temel taşlarından biri olarak birçok belirgin özelliğe sahiptir. Öncelikle, aile evrensel bir kurumdur; farklı toplumlar ve tarihsel süreçlerde farklı biçimler alsa da tüm toplumlarda aile yapısı bulunur. Aile, bireyler arasında güçlü duygusal bağlarla şekillenen bir yapıdır. Neslin devamı, annelik ve ebeveynlik gibi içsel duygular, ailenin temelini oluşturur ve bu duygular, romantik sevgiden eşler arası şefkat ve aile içindeki güvenlik ilişkilerine kadar geniş bir yelpazeye yayılır (Kır, 2011, s.384).

Aile, bireylerin kişiliği ve davranışları üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Çocukların fiziksel ve zihinsel alışkanlıkları, büyük ölçüde aile ortamında gelişir (Kaya, 1997, s.193). Aile aynı zamanda biyolojik sınırlarla sınırlı bir büyüklüğe sahip olup, toplumsal yapının en küçük birimini oluşturur. Sosyal yapının temeli, aile birimlerinden oluşur ve bu nedenle toplumsal düzende aile taşı işlevi görür.

Aile üyeleri, toplumsal beklentilere göre şekillenmiş belirli roller üstlenir. “Anne”, “baba”, “çocuk” gibi rollerin her biri, belirli sorumlulukları ve davranış kalıplarını beraberinde getirir. Bu roller, yalnızca bireysel tercihlere değil, aynı zamanda kültürel normlara, dini kurallara ve yasal düzenlemelere bağlı olarak da şekillenir (Kağıtçıbaşı, 1996, s.88). Örneğin, Türk toplumunda annenin bakım verici, babanın ise otoriter figür olarak konumlanması, bu toplumsal kodların bir sonucudur.

Aile, toplumsal yapının en küçük birimi olmasına rağmen, siyaset, ekonomi, din ve eğitim gibi temel kurumlarla birlikte önemli işlevler yürütür. Her şeyden önce aile, bireylerin psiko-sosyal yaşantılarına yön veren ilk sosyal çevredir ve kültürel mirasın korunması ve nesiller arası aktarılması işlevini yürütmektedir. Aile, bir taraftan bireylerin sosyal, duygusal ve ekonomik yaşamlarının merkezinde yer alırken, diğer taraftan toplumsal yaşamın belirlenmesinde temel bir rol oynamakta ve toplumsal düzenin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır.

Sosyologlar ailenin 3 temel işlevi üzerinde uzlaşmışlardır: cinselliğin denetlenmesi, doğurganlık yoluyla biyolojik yeniden üretim ve birincil toplumsallaşma süreci (Berger ve Berger, 1976; Giddens, 2006; Parsons, 2007).

Aile, toplum içinde cinsel ilişkilere izin veren temel kalıp örüntülerini oluşturur. Cinsellik, biyolojik bir dürtü olmasının ötesinde, toplumsal kontrol mekanizmaları tarafından şekillendirilir. Bu açıdan incest tabusu insanlık tarihindeki en eski ve en güçlü sosyal kurallardan biri olup, ailenin söz konusu işlevinin en belirgin ifadesidir. Aile yapısı bu noktada bireyin cinsel davranışlarının toplum tarafından kabul edilen normlar çerçevesinde yaşanmasını sağlar (Giddens, 2006, s.206). Aile kurumu da bu işlevin sürdürüldüğü en belirgin yapıdır. Aile, cinselliği sadece bireyler arası bir ilişki olmaktan çıkarıp, toplumsal meşruiyet ve denetim çerçevesine oturtur.

Aile, toplumun biyolojik devamlılığını da sağlayan en önemli kurumdur. Neslin sürdürülebilirliği, büyük ölçüde aile içindeki üreme işleviyle gerçekleştirilir. Her ne kadar modern toplumlarda doğurganlık oranları çeşitli etkenlere bağlı olarak değişse de aile kurumu hâlâ çocuk sahibi olmanın temel zemini olmaya devam etmektedir (Parsons, 2007, s.16). Doğum, yalnızca biyolojik bir süreç değil aynı zamanda sosyal aidiyetin başlangıcıdır; çocuklar doğdukları aile üzerinden toplumsal kimlik, vatandaşlık ve kültürel aidiyet kazanırlar.

Aile, aynı zamanda doğurganlık işlevini de yerine getirir; yani, yeni nesillerin dünyaya gelmesini sağlar ve bu sayede toplumun devamlılığını güvence altına alır. Son olarak, aile birincil toplumsallaşma işlevini üstlenir. Bu işlevle, bireylerin ilk sosyalleşme süreçlerinin başladığı yer olan aile, toplumun değerlerini, normlarını, dil, kültür ve diğer sosyal becerileri sonraki kuşaklara öğretir.

1.4. Türk Toplumunda Aile

Türk toplumunda aile kurumu tarihsel bir gelişim süreci içinde şekillenmiş ve farklı dönemlerde çeşitli yapısal değişimlere uğramıştır. Göktürk kitabelerinde yer alan yazıtlara göre Türk ailesi, erkeğin egemen olduğu aile düzenine sahiptir. Ancak, babanın otoriter kişiliğinin yanında kadın yardımcı rolü nedeniyle erkek ile eşit haklara sahiptir (Ögel, 2020, s.237). Kadın, aile içinde sadece anne ve eş olarak değil, aynı zamanda sosyal ve siyasi hayatta da söz sahibi bir birey olarak yer almakta, özellikle yönetici sınıfta hatun unvanıyla önemli bir konumu bulunmaktadır (Açıl, 2016, s.65).

Türk toplumlarında aile düzeni ve ev hayatı her dönem büyük bir öneme sahip olmuştur. Evlenme kavramı, yalnızca bireylerin birleşmesini değil, aynı zamanda bir yuva kurmayı ve yerleşik hayata geçişi simgelemektedir. Türkçede “evlenmek” ifadesi, “ev-bark sahibi olmak” şeklinde kullanılmış olup, bu kavramlar tarihsel bağlamda kutsal bir anlam taşımaktadır. Orhun Kitabeleri’nde “bark” kelimesinin karşılığının mabet olması (Gökalp, 2020, s.238) evin kutsal bir mekân olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu durum, Türk kültüründe ev, aile ve evlilik kavramlarına atfedilen saygınlık, güvenlik, huzur ve sükûnetin köklü bir geleneğe dayandığını ortaya koymaktadır.

İslamiyet öncesi Türk toplumları için aile, içinde büyük ana-büyük baba, kardeşler ve çocukların bulunduğu geniş aile olarak bilinmesine karşın, çekirdek aile olarak nitelenmesi gerektiği konusunda görüşler de bulunmaktadır (Mandaloglu, 2022, s.488). Bu görüşe sahip olanlar, her evlilikten yeni bir aile oluştuğunu, bu yeni ailenin ayrı bir evde yaşadığını, İslamiyet öncesi “ak ev”lerin bunun en büyük kanıtı olduğunu iddia etmektedirler (Kurt, 2016, s.338-339).

Türklerin İslam dinini kabul etmeleri toplumsal yapıda bazı değişiklikler meydana getirmiştir. Ancak bu değişim eski örf ve adetlerinin sürdürülmesine engel olmamıştır. İslamiyet, Türkler arasında daha çok bireysel ibadetler ve dini yükümlülüklerle ilişkili olarak kabul edilmiş, geleneksel Türk aile yapısına ve toplumsal düzenine etki etmeyen bir dinî anlayış benimsenmiştir (Güngör, 1999, s.425). Özellikle Türklerin geleneksel aile yapısında, baba ve erkeklerin otoriter konumları, kadının rolü, evlenme ve boşanma gibi konularda İslam dininin temel öğretileri ile

özdeşleşen bazı yenilikler yaşanmış ancak eski örf ve adetler, özellikle aile içi ilişkilerde büyük ölçüde muhafaza edilmiştir.

Türkler, İslam dininin getirdiği yeni kurallara uyum sağlarken, eski geleneksel Türk aile yapısındaki bazı öğeleri de adapte etmişlerdir. Örneğin, aile içindeki hiyerarşik düzen, ataerkil yapı ve kadınların toplumsal statüsü, belirli ölçülerde İslamiyet'in öğretilerine göre yeniden şekillense de bu öğeler eski Türk kültüründen gelen öğelerle harmanlanarak varlığını sürdürmüştür (Günay ve Güngör, 1999, s.306). Ayrıca, evlenme ve boşanma gibi ailevi meselelerde eski geleneksel uygulamalar devam ettirilirken, İslam hukukunun evlilik, miras ve kadının hakları konusundaki düzenlemeleri zamanla kabul edilmiştir.

İslamiyet etkisindeki Türk aile modelinde en dikkat çekici değişimlerin Osmanlı döneminde yaşandığı görülmekte ve aile yapısındaki farklılıkların daha çok coğrafi faktörlere dayandığı kabul edilmektedir (Ortaylı, 2009, s.18). Osmanlı ailesi, bireyin hayatında bağlarının kopmadığı temel kurum olup, sorunların çözüldüğü ve destek alınan bir yapı olarak toplumsal dayanışmanın en önemli unsurlarından biri olmuştur. Boşanma hoş karşılanmamış ve ailenin korunması öncelikli ilke olmuştur. Bu değerler, din, dil ve ırk fark etmeksizin tüm Osmanlı ailesi için ortak bir özellik olarak kabul edilmiştir (Doğan, 2001, s.57).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle 19. yüzyıldan itibaren Batı etkisi ve modernleşme çabalarıyla birlikte, aile yapısında belirli değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Aile yapısının değişmesinde, kadın hakları, eğitim, kadınların toplumsal hayatta daha fazla yer alması gibi faktörler etkili olmuştur. 1926'da kabul edilen Medeni Kanun, kadının boşanma hakkı, miras hakları ve aile içindeki eşitliği gibi konularda önemli düzenlemeler getirmiştir.

Osmanlı'dan devralınan geleneksel, patriarkal (baba merkezli) geniş aile modeli, zamanla yerini daha birey merkezli ve çekirdek aile yapısına bırakmıştır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde var olan aile içi otorite yapısı, genellikle patriarkal bir sistem üzerine kurulmuştur. Ancak zamanla, özellikle kentleşme ve eğitim düzeyinin artmasıyla demokratik aile yapısı gelişmeye başlamıştır (Bilge Zafer, 2013, s.11).

Tarıma dayalı ekonomiden sanayi ve hizmet sektörüne geçiş, Cumhuriyet'in kadın haklarına verdiği önem doğrultusunda kadınların eğitime ve çalışma hayatına katılımının teşviki ve kadınların ev içindeki geleneksel cinsiyet rollerinde dönüşüm Cumhuriyet dönemi aile yapısında temel belirleyici unsurlar olmuştur (Kongar, 1990, s.69). Bununla birlikte, toplumsal modernleşme süreçleriyle kadınların aile içindeki karar mekanizmalarında etkisi artmış ve çocukların yetiştirilmesinde annelerin eğitim seviyesi önemli bir rol oynamıştır. Zorunlu eğitimin yaygınlaştırılmasıyla bireylerin eğitimi öncelikli hale gelmiş, ebeveyn-çocuk ilişkileri de daha bireysel ve eşitlikçi bir yapıya evrilmiştir.

Ekonomik liberalizasyon ve küreselleşme ile birlikte aile yapısı üzerindeki değişimler hızlanmıştır. Çocukların bireyselleşmesi ve anne-baba rollerindeki değişimler, aile içi hiyerarşiyi yumuşatmıştır. Ekonomik liberalleşme, kentleşme, kadınların iş gücüne katılımı, tüketim kültürünün yaygınlaşması ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler geleneksel aile yapısını dönüştürerek daha bireyci ve modern bir model ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte, kadınların iş gücüne katılımı artmış, ekonomik zorunluluklar ve kariyer beklentileri çift gelirli hane modelini yaygınlaştırmıştır (Yaşar Ekici, 2014, s.219-220). Sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmeler esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmasına sebep olmuş, ekonomik belirsizlikler derinleşirken geniş aile yapısından çekirdek aile modeline dönüş yaşanmış ve aile içi dayanışmalar zayıflamıştır. Kadınların ekonomik bağımsızlığı ve bireyselleşme süreçleri, boşanma oranlarını artırırken, geniş ailelerin sunduğu sosyal destek mekanizmalarının zayıflaması bu süreci hızlandırmıştır (Hatipler, 2023, s.587). Çocuk yetiştirme anlayışı, bireysel başarı ve rekabetçilik ekseninde şekillenmiş, aileler eğitim yatırımlarına daha fazla önem vermeye başlamıştır.

Artan tüketim kültürü de Türk aile yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Televizyon, internet ve sosyal medyanın yaygınlaşması bireylerin tüketim alışkanlıklarını değiştirmiş,

geleneksel aile değerleri yerine bireysel tercihler ön plana çıkmıştır. Teknolojik ilerlemeler, aile bireyleri arasındaki etkileşimi dönüştürerek ortak zaman geçirilen aktivitelerin yerini bireysel ekran kullanımına dayalı etkileşimlere bırakmasına neden olmuştur. Tüm bu değişimler, Türk ailesini hem geleneksel değerleri koruma çabası içinde hem de modern yaşamın getirdiği yeni dinamiklere uyum sağlamak zorunda bırakan bir dönüşüm sürecine sokmuştur.

1.5. Aile ve Siyaset İlişkisi

Siyaset bir yönüyle toplumun yönetilmesi ve topluma dair ihtiyaç, talep ve beklentilerin karşılanması sürecidir. Birey, devlet ve toplum ekseninde ele alınan siyaset, topluma içkin bir olgu olarak aileyi de kapsamına almakta; bu nedenle, toplumun en önemli unsurlarından biri olan aile kavramı siyaset açısından dikkate alınması gereken temel bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyaset ve aile karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde yer alan unsurlardır. Siyaset kurumu, ailenin oluşma biçiminden sürdürülebilirliğine, aile değerlerinden kadın ve çocuk haklarına varıncaya kadar birçok başlıkta aile müessesinin nizamına yönelik politikalar geliştirirken diğer yandan aile de siyaset kurumun inşasında tespit, tenkit ve telkinleriyle bizatihi rol üstlenmekte ve aile fertleri üzerinden bu noktada etkili olmaktadır. Aile kurumu, kendisine yönelik yasal düzenlemeler veya politik girişimler karşısında, siyaset kurumuna yönelik tutum ve tepkilerini ifade edebilmektedir. Türkiye’de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adıyla bir bürokratik örgütlenmenin bulunması ve ilgili konudaki hükümet politikalarının bu kurum üzerinden planlanıp uygulanması aile-siyaset ilişkisinin en bariz örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Aile, yalnızca biyolojik ve duygusal bağların bulunduğu bir yaşam birimi değil, aynı zamanda bireyin siyasal değerleri ve tutumları öğrenmeye başladığı ilk toplumsal kurumdur. Siyasal davranışların şekillenişinde dışsal faktörlerin yanı sıra aile içindeki sosyalizasyon biçimleri ve ideolojik aktarımlar da büyük rol oynamaktadır.

Aile, bireylere değer aktaran bir kurumdur. Bu değerler bireyin her alanda olduğu gibi siyaset alanında da tutum ve davranışlarını belirlemektedir. Aile yapısının geniş veya çekirdek aile olması, ailedeki kadın ve erkeğe atfedilen roller ve kuşaklararası ilişkiler aile fertlerini ve dolayısıyla kimlikleri belirlemektedir. Siyasal iktidarların aileyi hedefleyen zaman zaman önceleyen yaklaşımları, sosyal yardımlardan aile içi eğitime kadar birçok alandaki politikaları toplumsal meşruiyet zemini oluşturma niyeti biçiminde değerlendirilmelidir. Muhafazakâr tandanslı partilerin aileyi takdir ve taltif düzeyleri daha yüksek olmakla birlikte her siyasal parti bir şekilde aile ilgili söylemlerde bulunmaktadır. Bu noktada; kadın, çocuk, yaşlı, engelli, sosyal yardım, geçim, sigorta, ev hanımı, çalışan anne, aile içi şiddet, sosyal refah gibi kavramların aile ile aynı cümlelerde kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Geleneksel ve modern aile tipolojisi, siyasetin odaklandığı konulardan biridir. Geleneksel aileden modern aileye doğru gidildikçe, aile olgusunun önem düzeyi de azalmaktadır. Aile birliği varlık biçimi yerini birey kavramına bırakmaktadır. Kolektif bilinç zayıflarken aile değerlerinden bağımsız farklı bireysel düşünce ve davranışlar ortaya çıkmaktadır. Tam da bu nokta siyaset, iki seçenek arasında tercih yapmak zorunda kalmaktadır; aile ve birey. Sağ tandanslı siyasal partilerinin daha çok birinci seçeneğe; sol tandanslı siyasal partilerin ise daha çok ikinci seçeneğe yoğunlaştığı görülmektedir. Benzer şekilde aile içinde başta kadın olmak üzere kimliklerin ve yaşam tarzlarının öne çıkarılması ve tartışılması da siyasetçileri farklı noktalarda pozisyon almaya zorlamaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri, cinsel eğilim ve tercihler gibi aile kavramını yakından ilgilendiren hususlar da her bir siyasal partinin söylem ve politikaları arasında farklar yaratabilmektedir.

Aile ve siyaset ilişkisinde en çok üzerinde durulan başlıklardan biri siyasal sosyalleşme sürecidir. Siyasal sosyalleşme, bireyin toplumda hâkim olan siyasal değer, norm ve davranış biçimlerini öğrenme ve içselleştirme sürecidir (Niemi ve Hepburn, 1995, s.7). Bu süreç, bireyin siyasal sistemle kurduğu ilişki biçimini belirlemektedir. Siyasal sosyalleşme çocuklukta başlar ve ilk kaynağı ailedir. Ailedeki ilk gözlemler, konuşmalar, siyasal olaylara verilen tepkiler ve oy

verme davranışı bireyin siyasal benliğini şekillendiren temel girdilerdir (Jennings ve Niemi, 1974, s.9-10). Parsons'a (2007, s.16) göre aile, bireyin toplumsal rollerini ve değerlerini ilk öğrendiği yerdir. Bu öğrenme yalnızca toplumsal değil, siyasal düzeyde de geçerlidir. Özellikle disiplin anlayışı, karar alma biçimi ve otoriteye yaklaşım, bireyin devlet otoritesiyle ilişkisini doğrudan etkiler. Lasswell, "*Psychopathology and Politics*" adlı eserinde bireylerin siyasal yönelimlerini erken dönem aile deneyimlerine bağlamaktadır. Ona göre bireyin ailede yaşadığı deneyimler, otoriteye karşı geliştirdiği duygularla doğrudan bağlantılıdır (Lasswell, 1930, s.508). Örneğin, aşırı disiplinli bir ailede büyüyen birey, siyasette de baskıcı otoritelere karşı eğilim geliştirebilir ya da tam tersi olarak isyankâr bir yaklaşım sergileyebilir. Altemeyer (1996, s.9), otoriter kişilik yapısının temelini ailede atıldığını belirtmektedir. Otoriter aile yapısı, çocuklara koşulsuz itaat, dış gruplara karşı hoşgörüsüzlük ve güçlü lidere duyulan güven gibi değerleri aktarırken, bu yapıdan gelen bireylerin siyasette de güçlü lider figürlerine yönelme, milliyetçi-muhafazakâr tutumlar sergileme eğiliminde oldukları görülmektedir. Öte yandan, demokratik aile ortamlarında büyüyen bireylerin daha toleranslı, çoğulculuğa açık ve katılımcı demokratik değerleri benimseme eğiliminde oldukları araştırmalarda sıklıkla vurgulanmaktadır (Dalton, 1980, s.426). Aile içinde farklı görüşlerin ifade edilmesine izin verilmesi, çocuğun ileriki yaşantısında farklı siyasi görüşlere saygılı olma becerisini geliştirmesine katkı sağlamaktadır.

Siyasal sistemler de aile yapısını etkileyebilir. Totaliter rejimlerde aile, doğrudan devlet ideolojisinin taşıyıcısı haline gelebilmektedir. Nazi Almanyası, Sovyetler Birliği ve Mao dönemi Çin gibi rejimlerde çocukların devlet sadakati, aileden önce gelmekteydi. Bu rejimlerde devlet, aileye müdahale ederek siyasal sadakati kurumsallaştırmayı amaçlamıştır (Kışlalı, 1992, s.149). Demokratik sistemlerde ise devlet, aileye doğrudan müdahale etmek yerine eğitim politikaları, medya, müfredat gibi araçlarla dolaylı yollarla siyasal sosyalizasyon süreçlerine etki eder. Aile, burada bireyin siyasal tercihlerinin şekillenmesinde görece daha özgür bir ortam sunar.

Türkiye'de siyasal sosyalizasyon sürecinde ailenin etkisi oldukça belirgindir. TESEV'in araştırmasına göre bireyler, siyasal tercihlerinde büyük ölçüde ebeveynlerinin etkisi altındadır (Çarkoğlu ve Toprak, 2006). YÖKn (2023) ve KONDA (2024) tarafından yapılan çalışmalar da gençlerin yaklaşık %60'ının siyasi görüşlerini aile ortamında geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, özellikle geleneksel aile yapılarında siyasal kararların aile büyükleri tarafından yönlendirildiğini ve siyasal çeşitliliğin aile içinde sınırlı kaldığını göstermektedir.

2. Çalışmanın Metodolojisi

2.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmanın temel amacı, siyasal partilerin aileyi nasıl tanımladıklarını, hangi işlevleri ön plana çıkardıklarını ve aile politikalarını hangi kavramlar üzerinden temellendirdiklerini ortaya koymaktır. Bununla birlikte araştırma, partilerin aileye ilişkin söylemlerinde ortak paydaları ve farklılaşan noktaları saptamayı hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma, Türkiye'de siyasal partilerin aile politikalarına dair genel eğilimleri betimlemekte ve bu alandaki akademik tartışmalara katkı sunmaktadır.

2.2. Çalışmanın Kapsamı

Çalışma 27. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) grubu bulunan beş siyasal partiyi kapsamaktadır. Bu partiler, TBMM'de temsil edilme ve siyasal söylemleri toplumun farklı kesimlerini yansıtmaları bakımından seçilmiştir. Çalışmanın inceleme nesnesini, söz konusu partilerin parti programlarında aile olgusuna ilişkin ifadeler oluşturmaktadır.

2.3. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yaklaşımına dayanmaktadır. İçerik analizi, mesaj değeri taşıyan yazılı, sözlü ya da görsel materyallerin bir amaç doğrultusunda sistematik biçimde incelenerek anlamlı kategorilere ayrılması, özetlenmesi ve yorumlanması işlemlerini içeren bilimsel bir araştırma yöntemidir (Şahin, 2008, s. 53). İçerik analizi

çalışmalarında genel amaç, ele alınan konu kapsamında, daha sonra yapılacak akademik çalışmalara yol göstermek ve konu ile ilgili genel eğilimi tespit etmektir (Ültay vd, 2021, s.190). Sosyal bilimlerde içerik analizi, özellikle siyasal partilerin söylemlerini, ideolojik yönelimlerini ve toplumsal olgulara ilişkin yaklaşımlarını belirlemek amacıyla sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Çalışmada veri toplama aracı olarak siyasi partilerin parti programları kullanılmıştır. Siyasal partilerin aile olgusuna bakışlarını ortaya koymak üzere 27. Dönem TBMM’de grubu bulunan siyasi partilerin parti programları kendi web sayfalarından temin edilmiş ve içerik analizi yöntemiyle kategorilere ayrılarak değerlendirilmiştir. Araştırmada betimsel içerik analizi tekniği uygulanmış, elde edilen veriler araştırmacılar tarafından belirlenen temalara göre MAXQDA programı aracılığı ile kodlanmış ve nitel bulgular sistematik biçimde sunulmuştur.

2.4. Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evreni, Türkiye’de faaliyet gösteren siyasal partilerin program metinleridir. Ancak tüm partilerin incelenmesi mümkün olmadığından, araştırmanın örneklemini yalnızca 27. Dönem TBMM’de grubu bulunan beş siyasal parti ile sınırlandırılmıştır. Bu seçim hem araştırmanın derinliğini sağlamak hem de parlamentoda siyasal temsil gücü bulunan partilerin aileye yönelik bakış açılarını daha net biçimde ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

2.5. Çalışmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel sınırlılığı, yalnızca parti programları üzerinden yürütülmesidir. Parti programları, resmi ve kurumsal belgeler olmakla birlikte, siyasal pratikte uygulamaları doğrudan yansıtmama özelliği gösterebilmektedir. Ayrıca çalışmanın zaman boyutunu belirleyen sınırlılık, yalnızca 27. Dönem TBMM’de grubu bulunan partilerin incelenmiş olmasıdır. Parti programlarının belirli bir tarihsel döneme ait olması, sonuçların o dönemin siyasal konjonktürüyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bunun dışında çalışmada yalnızca yazılı belgelerden yararlanılmış; söylevler, meclis tutanakları ya da medya beyanları kapsam dışı bırakılmıştır.

2.6. Çalışmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Nitel araştırmalarda güvenirlilik, elde edilen verilerin tutarlılığı ve yinelenebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Özellikle içerik analizi gibi metin temelli araştırmalarda, farklı araştırmacıların aynı veri seti üzerinde benzer ya da aynı sonuçlara ulaşabilmesi beklenmektedir (Özkaynar, 2015, s. 443). Bu açıdan, çalışmamızda kullanılan temel sayma birimi ifadelerin tekrarlanma sıklığıdır. Başka bir deyişle, veri çözümlemesinde nesnel ve açık ölçütlere dayalı olarak kodlama yapılmıştır. Bu yaklaşım sayesinde, farklı araştırmacıların aynı dokümanları analiz etmesi durumunda benzer sonuçlara ulaşmaları olasıdır. Ayrıca analiz süreci açık biçimde tanımlandığı ve kodlama süreci sistematik şekilde yürütüldüğü için araştırmanın güvenirliliğinin yüksek olduğu ve kullanılan yöntemlerin bu açıdan bilimsel yeterlilik taşıdığı söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, incelenen materyalleri betimsel bir çerçevede ele alarak analiz etmektir. Bu nedenle, yüzeysel geçerlik, yani kullanılan ölçütlerin, analiz edilen verilerin doğasına uygun olup olmadığı, temel değerlendirme ölçütü olarak dikkate alınmıştır. Çalışmada, elde edilen verilerle herhangi bir tahmin (yordama) yapılmadığı için yordama geçerliği aranması uygun değildir. Aynı şekilde, araştırma kapsamında incelenen siyasal parti programları herhangi bir dış kriterle karşılaştırılmamış ya da başka değişkenlerle test edilmemiştir. Dolayısıyla eşdeğer geçerlik bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ayrıca, analiz edilen veriler önceden oluşturulmuş bir kuramsal çerçeve ya da hipotez seti temelinde yapılandırılmamış olduğundan, yapı geçerliği bu araştırmada doğrudan ele alınmamıştır. Ancak, çalışma amacı ve kullanılan analiz teknikleri arasında açık bir uyum bulunduğundan, geçerlik açısından genel olarak kabul edilebilir bir düzeyde olduğu değerlendirilmektedir.

3. Bulgular

Siyasal partiler, belli bir ideoloji ekseninde meydana gelen ve iktidar olma amacıyla kurulan siyasal örgütlenmelerdir. Siyasal partiler, iktidarı elde etmek veya var olan iktidarı

koruyabilmek için toplumsal desteğe ihtiyaç duyarlar. Demokrasilerde seçimler, bir yönüyle de siyasal partileri değerlendirme mekanizmalarıdır. Bu nedenle siyasal partilerin ikballeri, toplumsal talep, beklenti ve ihtiyaçlara cevap vermeleri, toplumun hassasiyetleri dikkate almaları ve toplumsal sorunları çözüme becerileri ile doğrudan ilişkilidir.

Parti Programları, siyasal partilerin yön haritalarıdır. Siyasal partiler, siyasete içkin hemen her konuda kendi perspektiflerinden meseleyi değerlendirmekte ve bu minvalde parti programlarını oluşturmaktadır. Bu programlar, esasen iktidar olması halinde o siyasal partinin ülkeyi nasıl yöneteceğinin de göstergesidir. İç politikadan uluslararası ilişkilere, ekonomiden eğitim ve sağlığa kadar birçok başlık parti programlarında ele alınmaktadır. Bu başlıklardan biri de Türk toplumunda oldukça önem atfedilen aile kavramıdır.

Bu çalışmada 27. Dönem TBMM’de yer alan siyasal partiler alfabetik olarak sıralanarak (AK Parti, CHP, HDP, İYİ Parti ve MHP) parti programları analiz edilmiştir.

Tablo 1. Parti programlarında kavram frekansı

Parti	Aile	Kadın	Erkek	Çocuk
AK Parti	27	19	-	22
CHP	69	84	13	61
HDP	1	39	8	9
İYİ Parti	50	41	-	77
MHP	35	12	-	18

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur

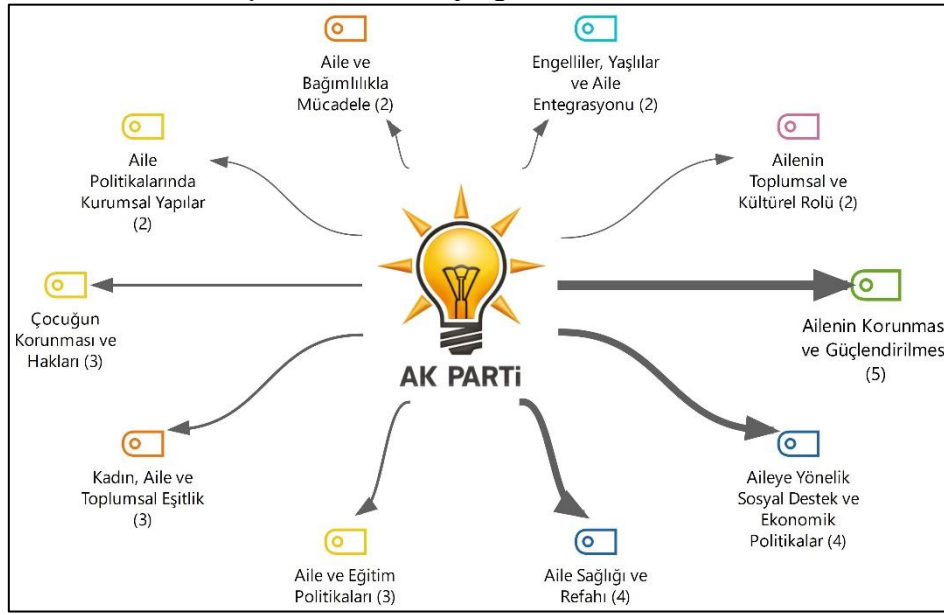
Tablo 1’de aile ile ilgili kavramların parti programlarında yer alma sıklığı gösterilmiştir. Aile kavramının en fazla telaffuz edildiği program CHP’ye aitken; ez az yer bulduğu program HDP programıdır. Aile kavramından sonra kadın ve çocuk kelimeleri ön plana çıkarken bu konuda en az üzerinde durulan kavram erkek olmuştur. Bu durum, aile olgusunda kadın ve çocuğun erkeğe nazaran daha önemli görüldüğünün tespiti olarak yorumlanmalıdır.

3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Programında Aile³

AK Parti muhafazakâr kimliği nedeniyle aile kavramını oldukça değer veren bir siyasal partidir. Bu tespit, parti programına bakıldığında kolaylıkla fark edilmektedir. Ak Parti programında aile kelimesi 27 yerde geçmekte ve farklı temalarda işlenmektedir.

³Bu bölümdeki bilgiler <https://www.akparti.org.tr/media/0auje2sn/partiprogrami.pdf> adresinden alınmıştır.

Şekil 1. AK Parti programı tema haritası

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Ak Parti Programı detaylı olarak incelendiğinde öncelikle Eğitim başlığı altında “...*maddi durumu iyi olmayan ailelerin çocuklarının da özel okullarda okuyabilmelerini sağlamak amacıyla devlet tarafından hizmet satın alınması yoluna gidilecektir.*” ifadesi yer almakta ve bu durum eğitimde fırsat eşitliği biçiminde yorumlanmaktadır. Yine bu başlık altında okul aile birliğinin öneminden bahseden ifadeler rastlanmaktadır. Sağlık başlığı altında, aile planlamasından bahsedilmekte bu hususta bilgilendirme ve bilinçlendirmenin ehemmiyeti vurgulanmaktadır. Ayrıca aile hekimliğinin hayata geçirileceği belirtilmektedir. Sosyal Güvenlik başlığı altında sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte ailelerin çekirdek aile hüviyetine dönüştüğü tespiti yapılmaktadır. Yine bu başlık altında bakıma muhtaç yaşlıların aile içinde bakılmasının teşvik edileceği vurgulanmıştır. Kadın başlığı altında “*Kadın intiharlarının, töre ve namus cinayetlerinin sık görüldüğü yörelerde kadınlara ve ailelerine yönelik önleyici ve eğitici çalışmalar yapılacaktır.*” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Kadını ve aileyi koruma amacı taşıyan bu değerlendirme sonrası, kız çocuklarının okuması ile ailelerin bilinçlendirilmesi, kadınların çalışma hayatları düzenlenirken çocuk ve aile sorumluluğu gibi kıstasların dikkat alınması gibi hususlar ele alınmaktadır. Yazılı ve Görsel Basın başlığı altında “*Kültürel değerlerin, tüketicilerin, ailenin, çocukların ve gençlerin korunması, genel ahlak kurallarına riayet edilmesi, kişilerin ve sosyal grupların haklarını ihlal edici yayınlardan kaçınılması esastır.*” hükmü ile ailenin medyanın aile kurumunu hedef alacak yayınlardan kaçınması gerektiği öğütlenmektedir.

AK Parti programında aile olgusu esas itibariyle “5.8. Aile ve Sosyal Hizmetler” başlığı altında ele alınmaktadır. Burada aile, toplumun temeli ve toplumsal dayanışmanın oluşmasında rol oynayan önemli bir kurum olarak tanımlanmaktadır. Ailenin; mutluluk, dayanışma, barış, sevgi ve saygı için güçlü bir misyona sahip olduğu vurgulanmaktadır.

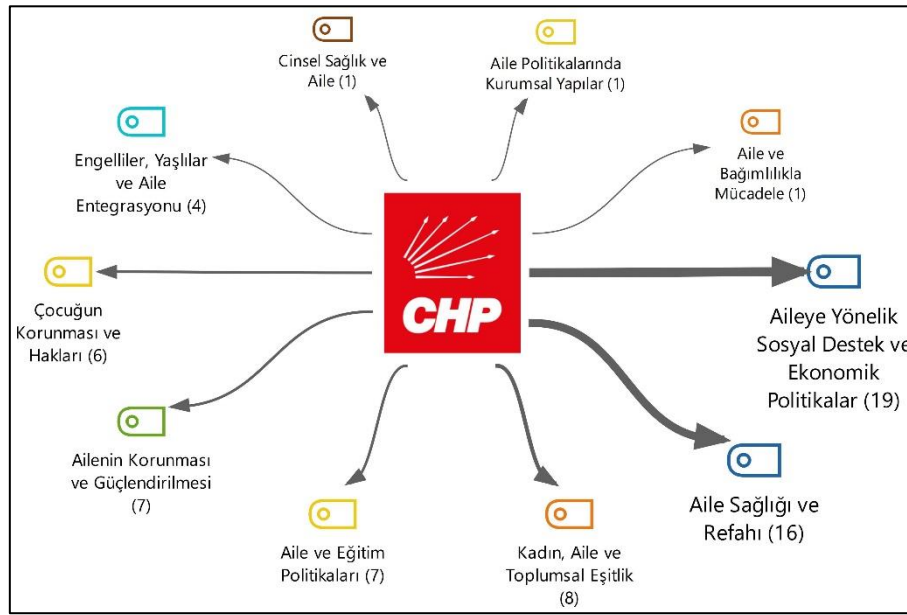
AK Parti programında, aile kurumunun korunması ve toplumsal bütünlüğün güçlendirilmesi temel bir siyasal öncelik olarak ele alınmıştır. Parti, çalışma hayatının aile üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik düzenlemeler geliştirmeyi; korunmaya muhtaç çocuklara yönelik “*koruyucu aile*” ve “*aileye dönüş*” projelerini teşvik etmeyi; yaşlı bireylerin aile yapısı içinde desteklenmesini ve sokakta yaşayan çocukların barınma, eğitim, rehabilitasyon ve tedavi süreçleriyle topluma yeniden kazandırılmasını hedeflemektedir. Programda, çocuk istismarının ve çocuk işçiliğinin önlenmesi ile aile içi şiddetle mücadele ön planda tutulmakta; mağdur kadın ve çocukların korunmasına yönelik yasal ve kurumsal mekanizmaların güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını artıracak ve

istihdamlarını teşvik edecek politikalar ile zararlı alışkanlıklar ve uyuşturucuyla mücadele kapsamında erken yaşta bilinçlendirme faaliyetleri de öngörülmektedir. AK Parti, sosyal hizmetlerin etkinliğini artırmayı, bu alandaki insan kaynağını geliştirmeyi ve kadın-aile alanında hizmet veren kamu kurumlarını yeniden yapılandırmayı planlamaktadır. Ayrıca, konut ve evlilik kredisi uygulamaları yoluyla orta gelirli aileler ile evlenmek isteyen gençlerin ekonomik olarak desteklenmesi de parti programında önemli bir yer tutmaktadır. Bu doğrultuda AK Parti, aile merkezli, önleyici ve bütünleştirici sosyal politikalarla toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik kapsayıcı bir refah yaklaşımı benimsemektedir.

3.2. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Parti Programında Aile⁴

CHP Programında aile kelimesi 69 kez ifade edilmesine rağmen, aile ayrı bir başlıkta ele alınmamaktadır. Programda, Aile Sigortası Kurumu'nun (AS-KUR) kurulması ve Aile Planlaması Politikaları gibi iki alt başlık yer almaktadır. Emeğin önceliği ve bütünlüğü kapsamında, emeğin karşılığında bireyin ailesiyle birlikte medeni insana yakışır şekilde yaşama hakkına sahip olduğundan bahsedilmektedir. Kadına karşı şiddetin ele alındığı bölümde, *“kadına karşı şiddet, özellikle de aile içi şiddet, kadın erkek ilişkilerinde derhal aşılması gereken temel bir sorun alanıdır.”* ibaresine rastlanılmaktadır. Kadın sığınma evlerinin ihtiyaç düzeyinde açılacağına vaat edildiği programda, bunun gerekliliği hususunda aile içi şiddetten de bahsedilmektedir.

Şekil 2. CHP programı tema haritası

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Programda *“Çeşitli kanunlarda yer alan ve kadınlara karşı ayrımcılık anlayışı içeren veya aileyi korumada yetersiz kalan yasa hükümleri değiştirilecektir.”* hükmü ile kadını ve aileyi koruma hassasiyeti ortaya konulmaktadır. Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması merkezlerinin artırılması, asgari ücretin aile geçiminin esas alınarak belirlenmesi, okul aile birlikleri ile sivil toplumun güçlendirilmesi, çalışanların aile birlik ve bütünlüğünün gözetilmesi, deprem fonu aracılığıyla dar gelirli ailelere konut sahibi olmasının kolaylaştırılması gibi hususlar programda yer bulmaktadır.

Aile sigortası, CHP programında en dikkat çekici başlıklardan biridir. Programda *“Her aileye sigorta, en yoksul ailelere vatandaşlık hakkı ödemesi: Büyük kentlerden başlayarak, 10 yılda tüm ülkeyi kapsam üzere Aile Sigortası uygulaması başlatılacaktır. Eş zamanlı olarak kırsal kesimde, saptanacak ölçütlere göre en yoksul ailelere Vatandaşlık Hakkı Ödemesi*

⁴Bu bölümdeki bilgiler <https://content.chp.org.tr/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf> adresinden alınmıştır.

yapılacaktır.” ifadesi yer almaktadır. Sigorta kapsamında her aileye asgari ücret gelir güvencesinin sağlanacağı, kadın, çocuk, emekli, yaşlı, engelli kesimlerle başlanacak bu sistemin on yıl içinde Türkiye geneline yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Aile sigortasından yararlanan ailelerin çocuklarının eğitim harcamaları bu sigorta tarafından üstlenilecek ve yine bu çocukların meslek edinme süreçleri takip edilecektir. Bu şekilde bir yandan yoksullukla mücadele amaçlanmakta diğer yandan bunun aile üzerindeki yıkıcı etkisini ortadan kaldırma hedeflenmektedir. Programın başka bir yerinde yoksullukla mücadele anlayışının bireyin ve ailenin onurunu koruyacak şekilde yapılacağı, yoksulluğun teşhirine ve sosyal yardımlar üzerinden siyasi istismara izin verilmeyeceği belirtilmektedir.

CHP Programına aile hizmetlerinin geliştirilmesinden, Aile Hizmetleri Merkezleri kurularak aile kurumunun güçlendirilmesinden, koruyucu aile ve annelik uygulamasının özendirilmesinden bahsedilmektedir. Sağlık hizmetleri konusunda BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 25. maddesinin referans alınacağı ifade edilmektedir. Bu madde “*Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir.*” şeklindedir. CHP’nin tüm yurttaşlara doğum öncesinden ölüme kadar kesintisiz sağlık hizmeti vereceği taahhüt edilmektedir. Programda ayrıca şehit aileleri ve gaziler ile bunların birinci derece yakınlarının sigorta güvenlik primleri hayatları boyunca devlet tarafından ödeneceği, bu kişilerin ücretsiz şekilde sağlık hizmetlerinden yararlanacakları belirtilmektedir. Aile hekimliğine geçiş, aile planlaması, yoksul ailelere ücretsiz ilaç temini, engelli ailelere yönelik eğitim ve sosyal danışmanlık hizmetleri, gençlere aile sorumluluğunun kazandırılması, aile ve topluma uyum noktasında psikolojik danışma merkezlerinin açılması gibi hususlar programda öne çıkan diğer başlıklardandır.

CHP programı bir bütün değerlendirildiğinde, aile kavramı sosyolojik bir unsur olmanın ötesinde ekonomik perspektiften değerlendirilmektedir. Aile’nin kurulması, birey ve toplum için öneminden ziyade, ailenin geçim meselesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu tespit CHP’nin sosyal-demokrat kimliği ile uyusmaktadır. Programda aile kelimesinin; yoksulluk, sosyal yardımlar, emek, asgari ücret, aile sigortası gibi ekonomi tandanslı kavramlarla yan yana kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, kadın, şehit-gazi yakını ve engelli gibi dezavantajlı toplumsal kesimleri gören ve gözetten bir program olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

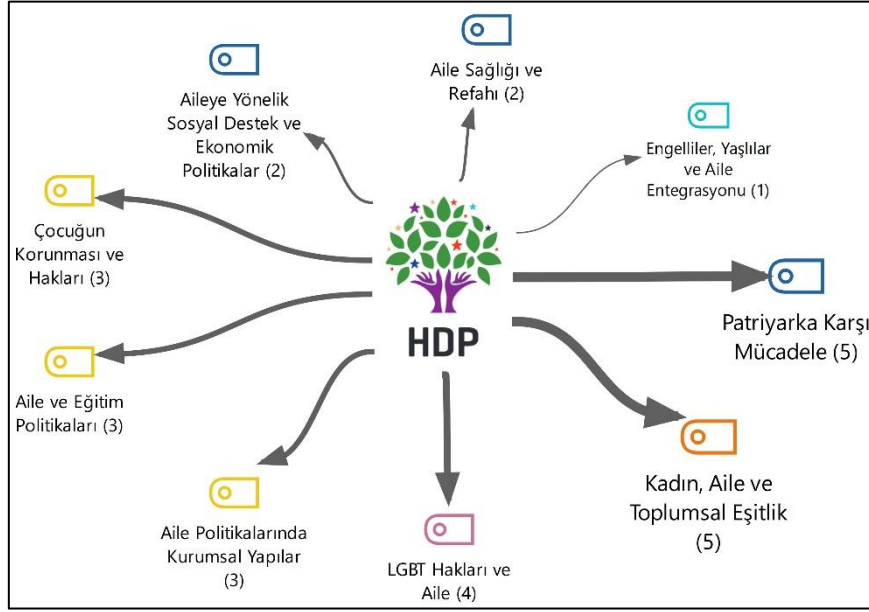
3.3. Halkların Demokratik Partisi (HDP) Parti Programında Aile ⁵

HDP Programında aile kelimesi yalnızca 1 defa telaffuz edilmektedir. O kısım da “*Partimiz... asgari ücretin dört kişilik bir ailenin tüm ihtiyaçları gözetilerek yoksulluk sınırının üzerinde ve vergiden muaf tutularak belirlenmesini...*” şeklindedir. Yani aile ile ilgili değerlendirme ekonomi penceresinden ele alınmaktadır.

Programda aileyi ilgilendiren bir başka kavram olan kadın üzerinde detaylıca durulmaktadır. Ancak kadın, ailenin bir ferdi değil özgür bir birey şeklinde takdim edilmektedir. Bu hususta programda; kadın erkek eşitliği, kadın konusunda her türlü ayrımcılık, kadınların siyasi ve demokratik mücadelesi, kadınların eşit katılımı, kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık, yerel yönetimlerde kadınlara yer verilmesi, kadın meclisleri, kadın işçilerin desteklenmesi, kadınların sosyal hakları, kadın eşitliği, kadın özgürlüğü, kadın emeği, kadın örgütlenmesi, kadına yönelik şiddet gibi başlıklar ön plana çıkmaktadır. Programda kadın olgusu birçok yerde; işçi, emekçi, yoksul, faklı kimlik mensubu, genç, emekli, engelli, LGBT birey gibi dezavantajlı kesimlerle birlikte takdim edilmektedir. Bu durum, HDP’nin kadın konusunu, kimlik perspektifinden ele aldığı anlamına gelmektedir.

⁵Bu bölümdeki bilgiler <https://www.hdp.org.tr/tr/parti-programi/8/> adresinden alınmıştır.

Şekil 3. HDP programı tema haritası

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Programda çocuklar ile ilgili de bazı değerlendirmelerde bulunulmakta, çocukların kent yaşamına katılımı, çocuk işçiliğin ortadan kaldırılması, çocuk hakları, çocuğa yönelik şiddetin engellenmesi ele alınmaktadır. Erkek kelimesi ise erkek egemenliği, erkek şiddeti, erkek tahakkümü gibi ifadelerle olumsuz bir zemine indirgenmektedir.

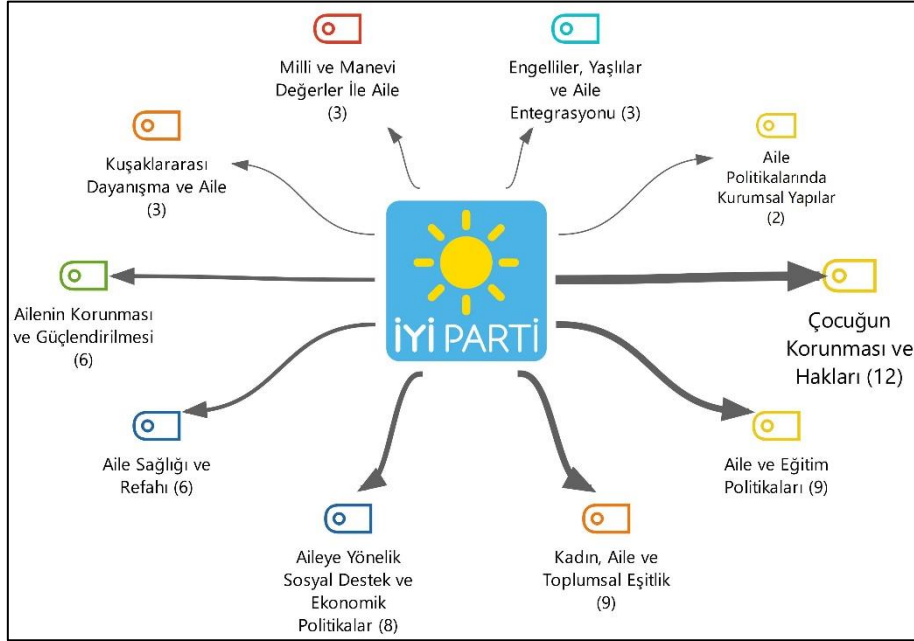
Programa genel açıdan bakıldığında, HDP'nin aileyi merkeze alan, ona değer atfeden bir anlayıştan uzak kaldığı söylenmelidir. Ailenin oluşumu, toplum için önemi, sürdürülmesi için alınması gereken önlemler vb. programda yer bulmamaktadır. Programda kadın kavramı, satır aralarında erkek karşıtlığında kamuoyuna sunulmaktadır. Kadın, ailenin çok ötesinde ve bir kimlik olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada kadının siyasi mücadelesi teşvik edilmektedir. Parti; kürtaj, cinsel suçlarla ilgili soruşturmada kadın beyanının esas alınması gibi kamuoyunda tartışmalı olan konularda net biçimde kadının yanında yer alan ve bu hususları destekleyen bir tavır takınmaktadır.

3.4. İYİ Parti Programında Aile⁶

İYİ Parti programında aile kavramı 50 yerde geçmektedir. Programda “*Toplum*” başlığı altında “*Aile*” alt başlığına yer verilmektedir. Bu başlık altında da Kadın, Gençlik, Çocuk, Emekli ve Yaşlı Büyüklerimiz, Gaziler ve Şehit Yakınları ve Engelliler şeklinde başlıklar bulunmaktadır.

⁶Bu bölümdeki bilgiler <https://iyiparti.org.tr/storage/img/doc/iyi-parti-guncel-parti-program.pdf> adresinden alınmıştır.

Şekil 4. İyi Parti programı tema haritası

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Aile ile ilgili hususlara bakıldığında ihtiyaç sahibi ailelerin çocuklarının okul öncesi eğitim konusunda desteklenmesi, her ailenin çocuğuna eğitim hakkı ve fırsat eşitliğinin sağlanması, kültür sanat konusunda ailenin dokunulmazlığına ve kutsallığına saygı gösterilmesi, Türkiye’de sporun yaygınlaştırılması için aile-okul-kulüp işbirliğinin artırılması gibi düzenlemelerden bahsedilmektedir

Programda, Aile başlığı altında ilgili konu detaylı şekilde ele alınmaktadır. Bu kısımda aile, toplumun çekirdeğini oluşturan, bireyleri ve toplumu bir arada tutan kurum olarak tanımlanmaktadır. Milli ve manevi kültürel bir değer olarak aile huzurlu ve mutlu bir yuvanın adresi olarak görülmekte, yeni nesiller için bir okul biçiminde değerlendirilmektedir. Programda, göç ve kentleşme, kültürel yozlaşma, bireyselleşmenin artması, aile eğitimindeki eksiklikler, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle, aile içi iletişimin azalması, boşanmaların artması, tek ebeveynli ailelerin artması nihai olarak aile kurumunun zayıflaması tespiti yapılmaktadır. Buna karşı nüfus planlaması ve aile kurumunun korunması hedeflenmektedir. Bu amaçla birçok düzenlemenin hayata geçirilmesi planlanmaktadır.

İYİ Parti Programı’nda kadın, ailenin ve toplumun temel taşı olarak tanımlanmaktadır. Kadınların işgücüne katılımının artırılması için çocuk ve aile büyükleri bakım yardımlarının artırılması vaat edilmektedir. Aile içi şiddeti önleyecek adımların atılacağı ifade edilmektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın Kadın, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı şeklinde revize edileceği belirtilmektedir. Çocuk başlığı altında aile odaklı çocuk politikasından, çocukların aile yanında bakımını önceleyen yaklaşımdan, boşanma sürecinde çocukların psikolojik açıdan desteklenmesinden bahsedilmektedir. Yaşlı, şehit-gazi yakını ve engelli gibi dezavantajlı toplumsal kesimlerin aile yaşamlarının desteklenmesine yönelik birtakım adımların atılacağı da yine programdan öne çıkan hususların başında gelmektedir.

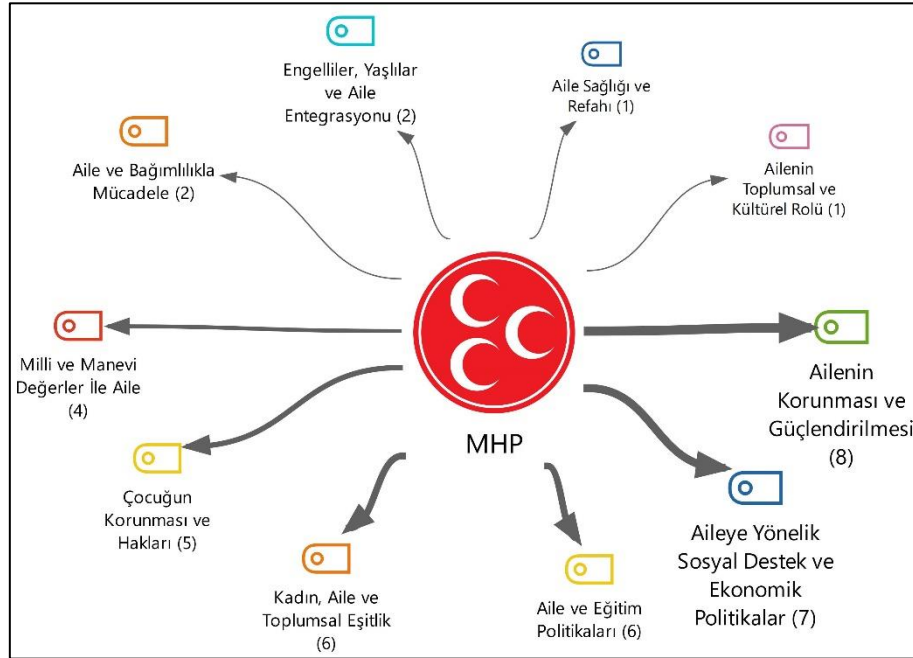
İYİ Parti Programı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, aile kavramına oldukça detaylı şekilde yer verdiği, bu noktada özellikle kadını ön plana çıkardığı görülmektedir. Programın çocuk, kadın, yaşlı, engelli, şehit-gazi yakını gibi kişilerin aile yaşamlarına yönelik düzenleme taşıması dikkat çekmektedir. Aileyi milli ve manevi kültürün bir parçası olarak tanımlayan ve bu anlamda kendisine kutsiyet atfeden program, aile yapısını bozacak şiddet, ihmal, istismar, kötü alışkanlık, bağımlılık gibi olumsuzlukların azaltılması; aile içi eğitim, danışmanlık, sosyo-ekonomik gelişmişlik, sosyal yardım gibi olumlulukların artırılması hedeflenmektedir. Özetle

programda; aile kurumunu güçlendirecek, bununla beraber kadın başta olmak üzere ailenin diğer parçalarını da önemli kılacak her türlü düzenlemenin yapılacağı vaat edilmektedir.

3.5. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Parti Programında Aile⁷

MHP Programında aile kavramı birçok başlık altında ve farklı konular ele alınmakla birlikte programda “*Aile, kadın ve çocuk*” şeklinde bir alt başlık da bulunmaktadır. Programda aile kelimesi 35 yerde kullanılmaktadır. Sosyal devlet başlığı altında “*Birey, aile ve toplum çıkarlarını ve haklarını birlikte gözetmek ve korumak, çağın giderek büyüyen ve farklılaşan ihtiyaçları karşısında refahı yaygınlaştırmak, sosyal devlet anlayışımızın bir gereğidir*” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca birey, aile, toplum ve devletin ahenkli bir birliktelik oluşturduğu vurgulanmaktadır. Programda özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağı hükmüne bağlanmaktadır. Özel hayata ve aile hayatına saygısının insan haklarından biri olduğu belirtilmektedir. Yine programın bir başka bölümünde ailelerden kaynaklananlar da dahil çocukların hak ihlaline ve istismarına karşı olunduğu ifade edilmektedir.

Şekil 5. MHP programı tema haritası

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

MHP Programında ailelere yönelik sosyal korumadan bahsedilmektedir. Bu hususta “*Muhtaç durumdaki işsiz aile reislerine iş sağlanana kadar işsizlik yardımı ödeme programı başlatılarak ailelere sosyal koruma uygulaması yapılacaktır.*” şeklinde bir taahhütten söz edilmektedir. Yoksullukla mücadelede, zorunlu eğitimin ve temel sağlık hizmetlerinin aile bütçesine yük oluşturmaması için çaba gösterileceği belirtilmektedir. Sosyal hizmetler konusunda gazi ve şehit ailelerinin gözetileceği, bu kesimlerin onurlu bir yaşam sürmelerinin sağlanacağı ve bunların sosyal konutlardan bedelsiz yararlanmalarının temin edileceği vaat edilmektedir. Yine bu aile fertlerinin istihdamının kolaylaştırılacağı, kamu hizmetlerinden yararlanma konusunda bu kişilere avantaj sağlanacağı ve bu kişilerin topluma kazandırılacağı ifade edilmektedir.

Programda, gençleri ve dolayısıyla aile kavramını tehdit eden unsurlara karşı ailenin korunacağı belirtilmektedir. Bu hususta programda “*sigara, alkol ve her türlü uyuşturucu madde kullanımına, kumar ve benzeri alışkanlıklara, fuhuş, anarşi ve teröre karşı gençleri korumak ve*

⁷Bu bölümdeki bilgiler https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_programi_2009_opt.pdf adresinden alınmıştır.

bilinçlendirmek amacıyla; aile müessesesinin güçlendirilmesine, gençlerin kendilerini ifade edebilecekleri sosyal ve kültürel ortamların oluşturulmasına önem verilecek, spor ve sosyal faaliyet imkânları geliştirilecektir” ibaresi yer bulmaktadır.

Aile, Kadın ve Çocuk, programda aile meselesinin teferruatlı şekilde ele alındığı kısmı oluşturmaktadır. Bu bölümde yer “*Millî ve manevî değerlerin korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında millî bütünlüğün ve dayanışmanın pekiştirilmesinde aile kurumu büyük önem arz etmektedir*” ifadesi ile ailenin önem ve değeri dikkatlere sunulmaktadır. Bu bölümde aile, Türk toplumunun temel yapı taşı olarak takdim edilmekte, sosyo-ekonomik gelişmeler neticesinde ortaya çıkan tehdit ve tehlikelere karşı ailenin korunacağı belirtilmektedir. Ayrıca, aile kurumunu güçlendirecek, aile bireyleri arasındaki bağı artıracak ve aile bütünlüğünü tahkim edecek politikaların benimseneceği ileri sürülmektedir.

Programda ailenin yeterli ve sürekli bir gelire sahip olması, ev hanımlarına mesleki beceri kazandırılarak aile bütçesine katkı yapmalarına imkân tanınması ele alınmaktadır. Çocuklara; aile, toplum ve devlete karşı sorumluluk kazandırılması, bu şekilde onların doğru ve başarılı bir hayat sürmeleri hedeflenmektedir. Bunun dışında korumaya muhtaç çocukların aile bağının muhafaza edilmesi, koruyucu aile sisteminin teşvik edilmesi, aile hekimliği uygulamasının güçlendirilmesi, yaşlıların aile içerisinde bakımı için sosyal bakım yardımıyla bulunulması, engelli çocukların öncelikle aile yanında korunup yetiştirilmesi, bu çocukların ailelerine maddi destek sunulması, suç işleyen veya suça meyilli çocukların eğitiminde aile ile işbirliği yapılması gibi konular programda yer alan diğer başlıkları oluşturmaktadır.

MHP programı bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ailenin milli ve manevi değerlerin muhafazası ve mücadelesi için önemli bir kurum olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca ailenin birey, toplum ve devlet açısından vazgeçilmez hüviyete sahip olduğu belirtilmektedir. Öyle ki bu üç unsurun sağlıklı bir şekilde varlığını idame ettirmesinin aile kavramı ile yakından ilişkili olduğu satır aralarında ön plana çıkarılmaktadır. Aile’nin kadın ve çocuk konusunda hassasiyet taşıması gerektiği, özellikle çocukların ve gençlerin dış tehditlere karşı aileyi sığınacak bir liman olarak görmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dezavantajlı konumda yer alan engelli ve yaşlı gibi toplumsal kesimleri önceleyen politikalarda aile desteğinin özellikle öne çıkarıldığı dikkat çekmektedir. Özetle programda, aile ile ilgili atılacak hemen her adımda ve varsa sorunun çözümü noktasında aileyi öneren bir anlayış yansıtılmaktadır. Bu durum, meselenin aile içinde ele alınması ve çözülmesi gibi kadim bir kültürü hatırlatmaktadır.

3.6. Parti Programlarının Tematik İlişki Ağı

Araştırma kapsamında incelenen beş siyasi partinin parti programlarında yer alan aileye ilişkin politika söylemleri, önceden belirlenmiş temalar çerçevesinde içerik çözümlemesi yöntemiyle analiz edilmiş ve bu doğrultuda siyasi partiler ile temalar arasında tema-kod matrisi ve ilişki ağı oluşturulmuştur. Bu tema-kod matrisi ve tematik ilişki ağı, Türkiye’deki siyasi partilerin aile politikalarına yönelik yaklaşım tarzlarının hem farklılıklarını hem de örtüşükleri noktaları görsel olarak ortaya koymakta, aile kavramının farklı ideolojik çerçevelerde nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir.

Tablo 2. Siyasi partiler aile temaları-kod matrisi

SİYASİ PARTİLER						
		AK PARTİ	CHP	HDP	İYİ PARTİ	MHP
Ailenin Toplumsal ve Kültürel Rolü		Toplumsal temel, Dayanışma kaynağı	Sosyal devlet bağlamında	-	Ailenin kutsiyeti, Kültürel değerler	Millî-manevi değerler
TEMA	Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi	Aile içi şiddetin önlenmesi, Aile huzuru	Çalışan anneler, Danışmanlık	Şiddetle mücadele, Eşitlikçi aile	Evlilik öncesi eğitim, Danışmanlık	Aile bağlılığı, Şiddetin nedenlerini ortadan kaldırma

Kadın, Aile ve Toplumsal Eşitlik	Ev kadınlarının güvencesi, Şiddetle mücadele	Çalışma hakları, Doğum-Emzirme Yardımı	Kürtaj hakkı, Eşit temsil, Ev içi emek	Kadın kotası, Bakanlık önerisi, Şiddetle mücadele	Kadın eğitimi, Şiddet önleme
Çocuğun Korunması ve Hakları	Koruyucu aile, İstismar önleme	Çocuk yasası, İhmal-İstismar önleme	Çocuk işçiliği, İstismar önleme	Çocuk yasası, İstismar önleme	Çocukların hayat kalitesi, Bağımlılık önleme
Aile Sağlığı ve Refahı	Anne-çocuk sağlığı, Aile planlaması	Anne-bebek sağlığı, Cinsel sağlık	Cinsel sağlık, Kadın-çocuk taramaları	Aile-iş dengesi, Sağlık desteği	—
Aile ve Eğitim Politikaları	Kız çocuklarının eğitimi, Aile bilinci	Aile planlaması eğitimi	Anadilinde eğitim, LGBT	Evlilik öncesi eğitim, Çocuk hakları eğitimi	Kadın eğitimi
Engelliler, Yaşlılar ve Aile Entegrasyonu	Engelli entegrasyonu, Kuşaklararası dayanışma	Engelli hakları, Sosyal destek	Engelli entegrasyonu, Ayrımcılık karşıtlığı	Engelli entegrasyonu, Yaşlı desteği	Yaşlıların aile ortamında korunması
Aileye Yönelik Sosyal Destek ve Ekonomik Politikalar	Evlilik kredisi, Konut desteği	Aile sigortası, Sosyal güvenlik	Asgari ücret, Sosyal haklar	İş-aile uyumu, Sosyal hizmetler	Gelir güvencesi, İstihdam
Aile ve Bağımlılıkla Mücadele	Uyuşturucu ile mücadele, Ailelerin bilinçlendirilmesi	—	—	Gençleri bağımlılıktan koruma	Çocukları bağımlılıktan koruma
Aile Politikalarında Kurumsal Yapılar	Kurumsal düzenlemeler	Aile hizmetleri merkezleri	Kadın meclisleri, Eşitlik kurumları	Kadın, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	—

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

“Ailenin Toplumsal ve Kültürel Rolü” teması, tüm partilerin aileye yükledikleri temel anlamları ortaya koymaktadır. AK Parti, aileyi “toplumun temeli” ve “dayanışma kaynağı” olarak tanımlarken, MHP bu rolü “milli-manevi değerler” temelinde kurgulamaktadır. İYİ Parti benzer biçimde “ailenin kutsiyeti” ve “kültürel değerler” vurgusuyla geleneksel değerler sistemine dayalı bir söylem üretmektedir. Buna karşılık, CHP aileyi daha çok “sosyal devlet bağlamında” değerlendirerek kamusal destek çerçevesinde konumlandırırken, HDP bu temayı “patriyarkaya karşı mücadele” şeklinde tanımlayarak dönüştürücü bir perspektif benimsemektedir.

“Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi” temasında tüm partiler aile içi sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmuştur. AK Parti ve MHP, daha çok şiddetin önlenmesine ve aile bağlarının güçlendirilmesine odaklanmakta; bu bağlamda “aile huzuru” ve “şiddet nedenlerinin ortadan kaldırılması” gibi kodlarla dikkat çekmektedir. CHP ve İYİ Parti ise “çalışan anneler”, “danışmanlık” ve “evlilik öncesi eğitim” gibi daha çok sosyal hizmet odaklı müdahale araçlarını önermektedir. HDP ise yine bu temada “eşitlikçi aile” vurgusu ile daha ideolojik bir farklılaşma ortaya koymaktadır.

“Kadın, Aile ve Toplumsal Eşitlik” temasında tüm partiler farklı yoğunluklarda kadın odaklı politikalar geliştirmiştir. AK Parti “ev kadınlarının güvencesi” ile kadınlara yönelik sosyal desteklere vurgu yaparken; CHP, kadınların “çalışma hakları” ve “doğum/emzirme yardımı” gibi kamusal hayata katılımını kolaylaştırıcı öneriler sunmaktadır. HDP, “kürtaj hakkı”, “eşit temsil” ve “ev içi emek” gibi feminist politikalara yer vererek temayı daha hak temelli ve yapısal bir düzlemde ele almaktadır. MHP ve İYİ Parti, kadın konusuna daha çok “eğitim” ve “şiddetle mücadele” çerçevesinde yaklaşmaktadır. İYİ Parti ayrıca “kadın kotası” ve “bakanlık önerisi” gibi kurumsal eşitlik mekanizmaları da önermektedir.

“Çocuğun Korunması ve Hakları” teması tüm partiler tarafından ele alınmakta, ancak içerik düzeyinde çeşitlilik göstermektedir. AK Parti ve CHP, “koruyucu aile” ve “çocuk yasası”

gibi düzenleyici ve önleyici mekanizmalara odaklanırken; HDP, “çocuk işçiliği” ve “istismar önleme” konularını öne çıkararak daha yapısal sorunlara işaret etmektedir. MHP çocukların “hayat kalitesi” ve “bağımlılık önleme”ye odaklanırken, İYİ Parti “çocuk hakları” ve “istismar” konularını hem hukuki hem koruyucu hizmetler bağlamında ele almaktadır.

“Aile Sağlığı ve Refahı” teması açısından, AK Parti ve CHP doğrudan sağlık hizmetlerine (anne-çocuk sağlığı, aile planlaması, cinsel sağlık) odaklanmakta, HDP ise “kadın-çocuk taramaları” ile bu yaklaşımı derinleştirmektedir. MHP bu temaya yönelik herhangi bir kod üretmemişken, İYİ Parti “aile-iş dengesi” gibi daha çağdaş bir başlık sunarak bu alanda farklılaşmaktadır.

“Aile ve Eğitim Politikaları” teması altında, AK Parti “kız çocuklarının eğitimi” ve “aile bilinci” gibi daha normatif bir yaklaşım sergilemekte; CHP ve İYİ Parti ise “aile planlaması” ve “çocuk hakları eğitimi” gibi daha geniş kapsamlı eğitim politikaları önermektedir. HDP, bu temada da diğerlerinden ayrılarak “anadilinde eğitim” ve “LGBTİ kapsayıcılığı” ile kapsayıcı ve eşitlik temelli bir eğitim politikası sunmaktadır. MHP’nin yaklaşımı ise “kadın eğitimi” üzerine yoğunlaşmaktadır.

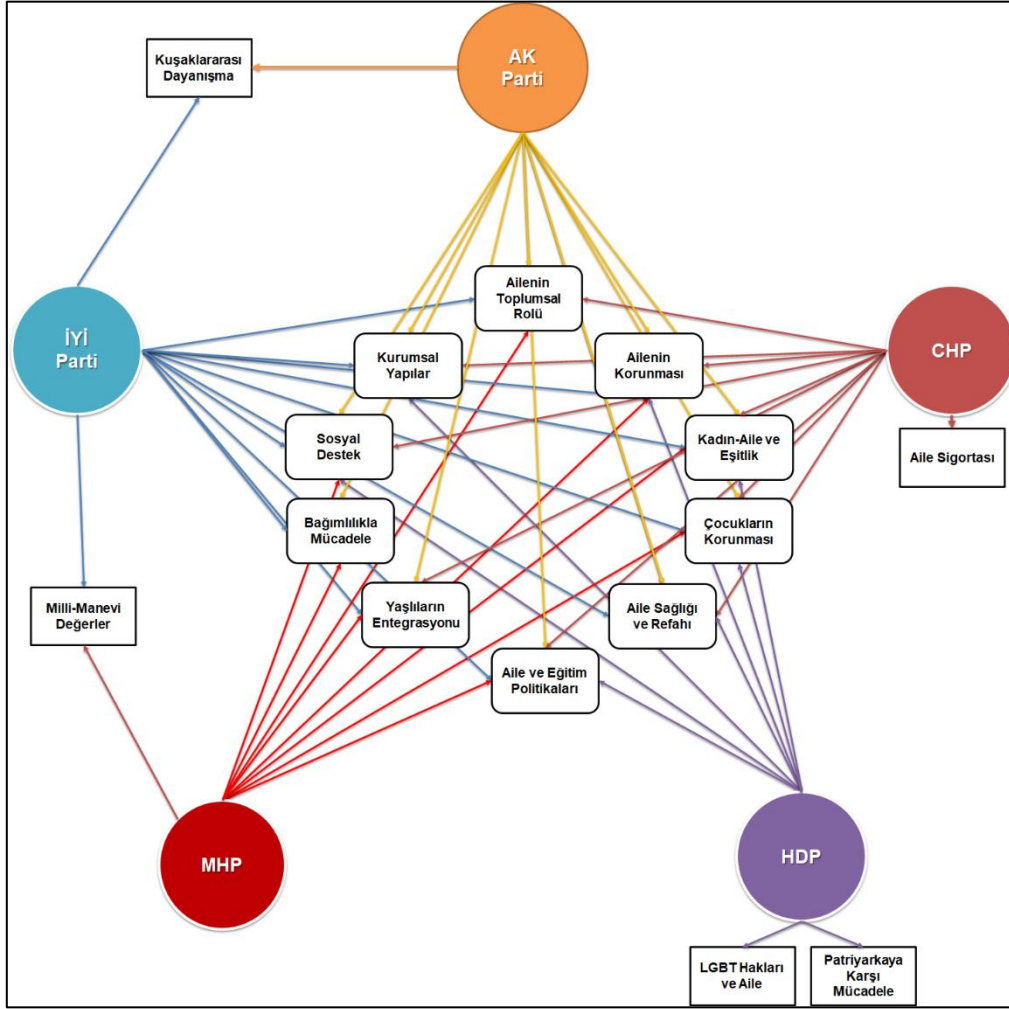
“Engelliler, Yaşlılar ve Aile Entegrasyonu” teması tüm partiler tarafından işlenmiş, ancak vurgular farklılık göstermiştir. AK Parti “engelli entegrasyonu” ve “kuşaklararası dayanışma”ya odaklanırken, CHP “sosyal destek” ve “engelli hakları”na vurgu yapmaktadır. HDP ise bu temada “ayrımcılık karşıtlığı” söylemiyle yine hak temelli bir yaklaşım sergilemiştir. MHP, yaşlı bireylerin “aile ortamında korunması”nı önermekte, İYİ Parti ise hem engelliler hem de yaşlılar için destek mekanizmalarına dikkat çekmektedir.

“Aileye Yönelik Sosyal Destek ve Ekonomik Politikalar” teması, partilerin sosyal devlet anlayışını yansıtan önemli bir başlık olarak dikkat çekmektedir. AK Parti, “evlilik kredisi” ve “konut desteği” gibi teşvik temelli politikalara yönelirken; CHP “aile sigortası” ve “sosyal güvenlik” gibi kamusal destek mekanizmalarını vurgulamaktadır. HDP “asgari ücret” ve “sosyal haklar” söylemiyle emek eksenli bir ekonomik yaklaşım sergilemekte, MHP “gelir güvencesi” ve “istihdam” odaklı bir söylem üretmektedir. İYİ Parti, “iş-aile uyumu” ve “sosyal hizmetler” ile hem ekonomik hem sosyal yönü olan hibrit bir politika paketi önermektedir.

“Aile ve Bağımlılıkla Mücadele” teması yalnızca üç parti tarafından ele alınmıştır. AK Parti, bağımlılıkla mücadelede ailelerin bilinçlendirilmesini önerirken; MHP ve İYİ Parti çocuk ve gençlere yönelik koruyucu önlemler geliştirmiştir. CHP ve HDP parti programlarında bu temaya ait herhangi bir kod bulunmamıştır.

Son olarak, “Aile Politikalarında Kurumsal Yapılar” teması, aileye yönelik politikaların hangi kurumsal yapılar aracılığıyla uygulanacağını göstermektedir. AK Parti bu yapıları “kurumsal düzenlemeler” genel ifadesiyle sunarken, CHP “aile hizmetleri merkezleri”, HDP “kadın meclisleri” ve “eşitlik kurumları”, İYİ Parti ise “Kadın, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı” kurulmasını önermektedir. MHP’nin bu temaya dair herhangi bir öneride bulunmaması dikkat çekicidir.

Şekil 6. Partiler arası aile temaları ilişkisel ağ yapısı

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6'da merkezde yer alan tematik kategoriler, aileye yönelik siyasal söylemlerin sınıflandırıldığı başlıca alanları temsil ederken; çevrede konumlanan renkli halkalar, araştırma kapsamında incelenen siyasi partileri göstermektedir. Her bir bağlantı çizgisi, ilgili siyasi partinin parti programında o temaya ilişkin politika önerisi veya kavramsal söylem geliştirdiğini ifade etmektedir.

Analiz bulgularına göre, bazı temalar birçok parti tarafından ortak şekilde ele alınmıştır. Örneğin, "Ailenin Korunması", "Kadın-Aile ve Eşitlik", "Çocukların Korunması" ve "Aile ve Eğitim Politikaları" gibi temalar, partilerin çoğunluğu ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum, aileye dair temel sosyal sorunlar karşısında ideolojik farklılıkların ötesinde genel bir duyarlılığın bulunduğunu ve bu konuların parti söylemlerinde ortak bir yer edindiğini göstermektedir. Özellikle çocukların güvenliği, aile içi şiddetin önlenmesi ve eğitim temelli aile politikaları, partiler üstü ortak ilgi alanları olarak öne çıkmaktadır. Buna karşılık, bazı temaların yalnızca tek bir partiyle ilişkilendirilmiş olması, o temanın ilgili parti açısından ideolojik ya da politik olarak öne çıkarıldığını göstermektedir. Örneğin, "LGBT+ Hakları ve Aile" ve "Patriyarkaya Karşı Mücadele" temaları yalnızca HDP ile ilişkilidir ve bu durum partinin toplumsal cinsiyet eşitliği ve aile yapısının dönüşümüne yönelik söylemsel farklılığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, "Aile Sigortası" yalnızca CHP'ye özgü bir politika önerisi olarak sunulmuştur. "Millî-Manevî Değerler" teması ise hem MHP hem de İYİ Parti ile ilişkilendirilmiş olmakla birlikte, bu tema MHP'nin ideolojik söylemi içinde daha baskın biçimde yer almaktadır.

AK Parti’nin ilişkilendirildiği temaların genişliği ve çeşitliliği, partinin aile politikalarını çok boyutlu bir çerçevede ele aldığını göstermektedir. Parti, “Ailenin Toplumsal Rolü”, “Ailenin Korunması”, “Kurumsal Yapılar”, “Sosyal Destek” ve “Kuşaklararası Dayanışma” gibi birçok temada görünürlük kazanmış, aileyi hem kültürel hem de yapısal yönleriyle korumaya yönelik bir yaklaşım sergilemiştir. CHP ise özellikle “Cinsel Sağlık ve Koruyucu Hizmetler”, “Kadın – Aile ve Eşitlik”, “Çocukların Korunması” ve “Aile Sigortası” gibi sosyal haklar ve koruyucu hizmet temalarıyla öne çıkmış, daha çok sosyal devlet odaklı bir aile politikası benimsemiştir. HDP’nin daha seçici ancak ideolojik olarak net bir duruş sergilediği; aileyi eleştirel ve dönüştürücü bir bakış açısıyla yeniden kurgulamaya çalıştığı görülmektedir. MHP, “Milli-Manevi Değerler”, “Bağımlılıkla Mücadele”, “Aile ve Eğitim Politikaları” gibi temalarla daha geleneksel ve muhafazakâr bir çizgide yer almakta; aileyi toplumun ideolojik devamlılığının temeli olarak görmektedir. İYİ Parti ise hem geleneksel değerleri (kutsiyet, kültür) hem de modern sosyal politika unsurlarını (kurumsal yapı, sosyal hizmet, yaşlı ve çocuk desteği) içeren daha dengeli bir söylem sergilemektedir.

Sonuç

Siyasal partilerin aileye bakışı, yalnızca bir sosyal yapı hakkındaki teknik bir değerlendirme değil; aynı zamanda toplumu nasıl tanımladıklarının, nasıl bir yurttaş profili tahayyül ettiklerinin ve siyasal iktidarı nasıl meşrulaştırmak istediklerinin bir göstergesidir. Aileye dair politikalar, yalnızca ekonomik yardım veya sosyal destek kapsamı içinde ele alınamaz; aynı zamanda partilerin ahlak anlayışı, kültürel normları, toplumsal cinsiyet perspektifleri ile doğrudan ilişkilidir.

Bu çalışmada incelenen parti programları, her biri kendi siyasal evreni içinde aileye işlev atfetmiş, ancak bu işlevler hem biçim hem de içerik olarak oldukça farklılaşmıştır. Ailenin “milli birliğin teminatı”, “ekonomik güvenlik birimi”, “sosyal dayanışma aracı”, “bireysel özgürlüğün engeli” ya da “kadın kimliğini sınırlandıran yapı” olarak konumlandırılması, partiler arası yaklaşım farklarını net biçimde ortaya koymaktadır.

AK Parti, aileyi hem muhafazakâr değerlerin hem de toplumsal istikrarın temeli olarak konumlandırmaktadır. Aileye yönelik politikalarında ahlak, gelenek, sadakat, birlik ve “toplumsal düzen” gibi kavramlar ön plandadır. Sosyal hizmetler ve yardım politikaları aile temelli düşünülmekte, aile içi şiddet, çocuk istismarı, yaşlı ve engelli bakımı gibi alanlarda devletin müdahalesi ön plana çıkarılmaktadır. Bu yaklaşımda aile hem bir koruma hem de kontrol mekanizması olarak ele alınmakta; toplumu düzenleyen “doğal” bir kurum gibi temsil edilmektedir. Ancak bu yaklaşım, zaman zaman kadının bireysel hakları ile ailenin korunması arasında bir gerilim yaratmaktadır.

CHP, aileyi daha çok sosyo-ekonomik bir birim olarak ele almakta; yoksullukla mücadele, sosyal güvenlik ve gelir adaleti çerçevesinde aileyi desteklemeyi hedeflemektedir. Aile sigortası gibi uygulamalar, bu yaklaşımın somut örnekleridir. CHP, kadın ve çocuk gibi kırılgan gruplar üzerinden aileye yaklaşmakta; bireysel haklar ve toplumsal refah ilkeleri ön plana çıkmaktadır. Ancak CHP’nin yaklaşımı zaman zaman aileyi salt ekonomik birim gibi ele alma riskini barındırmakta; kültürel ve sembolik boyutları ihmal edebilmektedir.

HDP, aile kavramını programatik olarak geri plana itmekte; bunun yerine bireysel kimlikleri ve özgürlükleri incelemektedir. Kadın, LGBTİ+ bireyler, çocuklar gibi gruplar üzerinden kimlik ve hak odaklı bir yaklaşım geliştirmekte; özellikle kadının kimliğini aile dışında tanımlama eğilimindedir. Bu durum hem toplumsal cinsiyet eşitliği hem de politik temsiliyet açısından ilerici bir duruş sergilese de aileyi yok sayma ya da yalnızca ideolojik eleştiri nesnesi haline getirme gibi eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Türkiye gibi kültürel olarak aile merkezli bir toplumda, HDP’nin bu mesafeli tutumu, geniş toplum kesimleriyle bağ kurmasını zorlaştırabilmektedir.

MHP, aileyi doğrudan milliyetçi-muhafazakâr bir zeminde tanımlamakta ve onu Türk milletinin varlığının teminatı olarak sunmaktadır. Aile, milli değerlerin aktarıldığı, kültürel kodların korunduğu bir alan olarak görülmekte ve adeta bir ideolojik kaleye dönüştürülmektedir. Programda gençliğin “zararlı alışkanlıklardan” korunması, aile içi ahengin sürdürülmesi, kadının aile içerisindeki rolünün güçlendirilmesi gibi düzenlemeler bu yaklaşımı desteklemektedir. Ancak bu yapı, geleneksel rolleri pekiştirici ve kadın ile çocuğun öznelliğini sınırlayıcı yönler içermektedir.

İYİ Parti, aileye ilişkin oldukça kapsamlı ve ayrıntılı politikalar üretmiştir. Aileyi “toplumun çekirdeği” olarak konumlandırmakta, milli ve manevi değerlere bağlı ama aynı zamanda modern sorunları tanıyan bir perspektif benimsemektedir. Evlilik öncesi eğitim, danışmanlık hizmetleri, aile içi şiddetin önlenmesi, tek ebeveynli ailelere özel hizmetler gibi çok yönlü politikalar dikkat çekmektedir. İYİ Parti, aileye dair muhafazakâr değerlerle birlikte eşitlikçi ve çağdaş mekanizmaları birlikte sunmaya çalışan bir hibrit model geliştirmektedir. Bu yaklaşım, daha kapsayıcı ve gerçekçi bir aile politikası üretme potansiyeline sahiptir.

Analiz edilen siyasal metinler, aileyi farklı eksenlerde değerlendirmelerine rağmen, bazı ortak eksiklikleri paylaşmaktadır. Geleneksel aile yapısının kutsanması, tek tip bir aile modelinin idealize edilmesine yol açmakta; bu da tek ebeveynli, parçalanmış veya gönüllü birliktelik temelli aile yapılarının görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Partilerin büyük kısmı, aileyi hâlâ heteronormatif ve ataerkil normlar çerçevesinde tanımlamakta; cinsiyet eşitliği, çocuk hakları, LGBTİ+ bireylerin aile hakkı gibi konular ya dışlanmakta ya da çok sınırlı şekilde yer bulmaktadır. Aile politikaları genellikle tepkisel (reaktif) ve kısa vadeli çözümler üzerinden kurgulanmakta; aileyi güçlendirmek adına önerilen yapılar, çoğu zaman toplumsal kontrol araçları haline dönüşmektedir. Dijitalleşme, kentleşme, göç, iklim krizi gibi 21. yüzyılın yeni dinamikleri partilerin aile politikalarına yeterince yansıtılmamıştır. Bu noktada siyasal partilerin, aileye dair politikalarını yalnızca kendi ideolojik doğrularından değil; veriye dayalı, çok boyutlu ve kültürel çeşitliliği gözeten bir perspektifle yeniden inşa etmeleri gerekmektedir. Sosyolojik, psikolojik, pedagojik ve ekonomik veriler ışığında geliştirilecek kapsayıcı, sürdürülebilir ve dönüştürücü politikalar, yalnızca aileyi değil, aynı zamanda demokrasinin ve sosyal adaletin güçlenmesini de sağlayacaktır.

Aile, Türkiye’de hâlâ duygusal, kültürel ve siyasal olarak merkezî bir kurumdur. Ancak bu merkezîyet, onu sabit ve değişmez kılmaz. Aksine, aile yapıları sürekli dönüşüm halindedir. Bu nedenle siyasal partilerin aileye dair politikaları da değişen toplumsal gerçekliklerle uyumlu, çoğulcu ve eşitlikçi bir anlayışı benimsemelidir. Aile üzerine konuşmak; kadın haklarını, çocukların refahını, gençlerin hayallerini, yaşlıların huzurunu, engellilerin haklarını ve bireyin özgürlüklerini konuşmak demektir. Dolayısıyla aile, yalnızca geleneklerin değil; hakların, özgürlüklerin ve sosyal adaletin yeniden üretildiği bir alandır. Siyasal aktörler, bu alanı sadece ideolojik bir araç olarak değil, toplumun ortak iyiliğini inşa edecek bir platform olarak değerlendirmelidir. Aksi takdirde aileye yönelik her politika, yalnızca geçmişe övgü, bugüne kayıtsızlık ve geleceğe karşı körlük anlamına gelir.

Kaynakça

- Açıl, O. (2016). İlk türk devletlerinde kadın algısı ve kadın hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 63-72.
- Adak, N. (2011). Toplumun temel yapı taşı: aile. S. Güçlü (Ed). *Kurumlara sosyolojik bakış* içinde (ss. 27-62). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2025). *Adalet ve kalkınma partisi parti programı*. <https://www.akparti.org.tr/media/0auje2sn/partiprogrami.pdf> (Erişim Tarihi: 01.02.2025).
- Ağdemir, S. (1991). Aile ve eğitim. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 1-3.

- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. London: Harvard University Press.
- Beck, U. ve Elisabeth, B. G. (2002). *Individualization: institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage Publications.
- Berger, P. L. ve Berger, B. (1976). *Sociology: a biographical approach*. Newyork: Penguin Books.
- Bilge Zafer, A. (2013). Cumhuriyet ile birlikte değişen türk aile yapısı ve kadının durumu. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(24), 121-134.
- Bronfenbrenner, U. ve Morris, P. A. (2006). The bioecological model of human development. In R. M. Lerner ve W. Damon (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (6th ed., pp. 793–828). John Wiley & Sons, Inc.
- Canatan, K. (2011). Aile kavramının tanımı. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed). *Aile sosyolojisi* içinde (ss. 53- 64). İstanbul: Açılımkitap Yayınları.
- Cumhuriyet Halk Partisi (2025). *Cumhuriyet halk partisi parti programı*. <https://content.chp.org.tr/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf> (Erişim Tarihi: 01.02.2025).
- Çarkoğlu, A. ve Binnaz, T. (2006). *Değişen türkiye’de din, toplum ve siyaset*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Dalton, R. J. (1980). Reassessing parental socialization: indicator unreliability versus generational transfer. *American Political Science Review*, 74(2), 421-431.
- Doğan, İ. (2001). *Osmanlı ailesi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Engels, F. (2003). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. E. Özalp (Çev). İstanbul: Eriş Yayınları.
- Eshleman, J. R. (1997). *The family, an introduction*, (7. Edition). Boston, London, Toronto, Sdney, Tokyo, Singapore: Allyn and Bacon
- Eyce, B. (2014). Tarihten günümüze türk aile yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(4), 223-244.
- Foulguié, P. (1994). *Pedagoji sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy: sexuality, love and eroticism in modern societies*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (2006). *Sociology (5th Edition)*. Cambridge: Polity Press.
- Gökalp, Z. (2020). *Türk medeniyet tarihi*. İstanbul: Kapra Yayıncılık.
- Gökulu, G. (2019). Sembolik etkileşimci teorinin gündelik yaşam sosyolojisine katkıları. *EKEV Akademi Dergisi*, 23(80). 173-190.
- Günay, Ü. ve Güngör, H. (1999). *Türk din tarihi*. Kayseri: Laçın Yayınları.
- Güngör, E. (1999). *Tarihte türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hatipler, M. (2023). Modernizmden postmodernizme aile. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(4), 574–590. doi:10.26677/TR1010.2023.1219
- Halkların Demokratik Partisi (2024). *Halkların demokratik partisi parti programı*. <https://www.hdp.org.tr/tr/parti-programi/8/> (Erişim Tarihi: 01.02.2025).
- İçli, G. (1997). Aile araştırmalarında yöntem ve yaklaşım, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 59-68.

- İYİ Parti (2024). *İYİ parti parti programı*. <https://iyiparti.org.tr/storage/img/doc/iyi-parti-guncel-parti-program.pdf> (Erişim tarihi: 01.02.2025).
- Jennings, M. K. ve Niemi, R. G. (1974). *The political character of adolescence: the influence of families and schools*. Princeton: Princeton University Press.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). *Aile ve insan gelişimi: kültürel psikoloji*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1984). Aile yapısında değişme ve süreklilik: karşılaştırmalı bir yaklaşım. E. Türköz (Ed), *Türkiye' de ailenin değişimi, toplumbilimsel incelemeler* içinde (ss.15-33). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Katherine, M. H. (2023). *Family systems theory*. <https://www.ebsco.com/research-starters/health-and-medicine/family-systems-theory> (Erişim Tarihi: 24.09.2025).
- Kaya, M. (1997). Ailede anne-baba tutumlarının çocuğun kişilik ve benlik gelişimindeki rolü, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(9), 193-204.
- Kır, İ. (2011). Toplumsal bir kurum olarak ailenin işlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.
- Kışlalı, A. T. (1992). *Atatürkçülük karşıtı ideolojiler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- KONDA (2024). Gençlerin politik tercihleri araştırması 2024. https://konda.com.tr/uploads/genclerin-politik-tercihleri-arastirmasi-2024-64df8822aead837953c985b7a856bc911a53b8524850b4725246f7b92b74b216.pdf?utm_source=chatgpt.com, (Erişim Tarihi: 05.06.2025).
- Kongar, E. (1990). Türkiye' de aile: yapısı, evrimi ve bürokratik örgütlerle ilişkileri. *Aile Yazıları-2*, Derleyen: B. Dikeçligil ve A. Çiğdem (Der). Bilim serisi 5/2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Kurt, A. (2016). Dünden bugüne türk ailesi. M. Zincirkıran (Ed). *Dünden bugüne türkiye' nin toplumsal yapısı* içinde (ss. 335-364). Bursa: Dora Yayınları.
- Laff, R. ve Ruiz W. (2019). *Theories developed for understanding the family*. [https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Early_Childhood_Education/Child_Family_and_Community_\(Laff_and_Ruiz\)/01%3A_Theories_That_Help_Us_Understand_Families/1.01%3A_Theories_Developed_for_Understanding_the_Family](https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Early_Childhood_Education/Child_Family_and_Community_(Laff_and_Ruiz)/01%3A_Theories_That_Help_Us_Understand_Families/1.01%3A_Theories_Developed_for_Understanding_the_Family). (Erişim Tarihi: 24.09.2025).
- Lasswell, H. D. (1930). *Psychopathology and politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mandaloğlu, M. (2022). Eski türklerde aile ve evlilik anlayışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4(8), 481-98.
- McNeill, W. H. (2021). *Dünya tarihi (18 Baskı)*. A. Şenel (Çev). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Milliyetçi Hareket Partisi (2009). *Milliyetçi hareket partisi parti programı*. https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_programi_2009_opt.pdf (Erişim Tarihi: 01.02.2025)
- Murdock, G. P. (1967). *Social structure*. London: Macmillan.
- Nickerson, C. (2024). *Functionalist perspective on the family*. <https://www.simplypsychology.org/functionalist-perspective-family.html> (Erişim Tarihi: 24.09.2025).
- Niemi, R. G. ve Hepburn, M. A. (1995). The rebirth of political socialization. *Perspectives On Political Science*, 24(1), 7-16.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı toplumunda aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Ögel, B. (2020). *Dünden bugüne türk kültürünün gelişme çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Özen, S. (1992). Mübadele ve çatışma kuramlarında aile. *Sosyoloji Dergisi*, (3), 117-129.
- Özkaynar, K. (2015). Siyasi partilerin 2011 ve 2015 yılı seçim beyannamelerine bakış: bir doküman incelemesi ve içerik analizi çalışması. *The Journal of Academic Social Science*, 3(17), 429-452.
- Parsons, T. (2005). *The social system*. Free Press, New York.
- Parsons, T. (2007). The american family: its relations to personality and the social structure. In Robert F. Bales ve T. Parsons (Eds.). *Family, socialization and interaction process* (pp.3-34). New York.
- Sayın, Ö. (1990). *Aile sosyolojisi: ailenin toplumdaki yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Shornack, L. (1986). Exchange theory and the family, *International Social Science Review*, 61(2), 51-60.
- Şahin Başfıncı, Ç. (2008). Bir pazarlama iletişim medyası olarak web ortamında içerik analizi yapmanın güçlükleri ve olası çözüm önerileri. *Yönetim Dergisi: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü*, 19(61), 52-71.
- Ültay, E., Akyurt, H. ve Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201.
- Thompson, K. (2014). *Feminist perspectives on the family*. <https://revisesociology.com/2014/02/10/feminist-perspectives-family/> (Erişim Tarihi: 24.09.2025).
- Türk Dil Kurumu (2025). *Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 21.03.2025)
- Yaşar Ekici, F. (2014). Türk aile yapısının değişim ve dönüşümü ve bu değişim ve dönüşüme etki eden unsurların değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, (30), 209-224.
- Yükseköğretim Kurumu (2023). *Yükseköğretim gençliğinin değerler haritası*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50

Dezavantajlı Ailelerde Aile Algısına İlişkin Fenomenolojik Bir Çalışma: Göçmen, Yoksul ve Tek Ebeveynli Aileler

A Phenomenological Study on Family Perception in Disadvantaged Families: Immigrant, Poor and Single-Parent Families

Dr. Rasime DEMİR BAŞHAN¹, Dr. Öğr. Üyesi Songül ALKAN AYKAÇ²

Öz

Aile, sosyo-ekonomik değişimlerden etkilenmekle birlikte yapısal olarak da dönüşmektedir. Bu değişimlerden yoksulluk, göç, tek ebeveynlik gibi durumların ailenin yapısını ve aileye ilişkin algıları değiştirdiği düşünülmektedir. Bu çalışma bahsi geçen değişimlerin dezavantajlı ailelerde, ailenin anlamı ile aileye yönelik algıları nasıl etkilediğini ve bunun nedenlerini anlamayı amaçlamaktadır. Nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmada yorumlayıcı fenomenoloji deseni seçilmiştir. Göçmen, yoksul ve tek ebeveynli olma koşullarını taşıyan 12 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılmış, sonuçlar nitel veri analiz programları ile analiz edilerek, dört farklı alt temaya(kategoriye) ulaşılmıştır. Aile nedir? dezavantajlı aileler, toplumsal konum ve devlet politikaları kategorilerinde dezavantajlı aile bireylerinin aileyi nasıl tanımladıkları, dezavantajlı aile olmanın anlamı ile dezavantajlılıklarının toplumsal konumlarını etkileme biçimi ve bu durumlarının devlet politikaları ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara bakıldığında, ailenin anne baba ve çocuklardan oluşan bir grup olarak görüldüğü, tek ebeveynli ailelerin kendilerini “eksik” ve “yarım aile” olarak değerlendirdikleri, yoksulluğun aileyi etkilemekle beraber aile olmanın önünde engel olmadığı, göçmenlerin yaşadıkları göç deneyimlerinin aile ve bütün olma duygusunu güçlendirdikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca yoksul ve tek ebeveynli katılımcıların özellikle çocuklarını büyütme konusunda zorluk yaşadıkları ve bu nedenle devletin, güvencesiz çalışan kadınların geleceğini güvence altına alacak projeler ortaya koyması gerektiği, göçmenlerin yaşadığı belirsizliğin ise entegrasyon politikalarını zorunlu kıldığı politika önerisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aile, Dezavantajlılık, Göç, Yoksulluk, Boşanma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The family, shaped by socio-economic changes, is undergoing structural transformation. Conditions such as poverty, migration, and single parenthood alter both family structures and perceptions. This study explores how these factors affect the meaning of family among disadvantaged families and the reasons behind such effects. A qualitative research method with an interpretative phenomenological design was employed. In-depth interviews were conducted with 12 individuals experiencing migration, poverty, or single parenthood. Data were analyzed through qualitative software, leading to four categories: What is family, disadvantaged families, social position, and state policies. These categories highlight how family is defined, how disadvantage is experienced, how social position is shaped, and how state policies are involved. Findings indicate that family is generally perceived as a unit of mother, father, and children. Single-parent families describe themselves as “incomplete” or a “half family.” Poverty influences family life but is not an obstacle to being a family, while migration often strengthens unity and belonging. Participants in poverty or raising children alone face difficulties, particularly in childcare and education. The study emphasizes that disadvantaged status shapes not only family definitions but also social positions and

¹Afyonkarahisar Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, rasime_demir@hotmail.com.

²Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, songulalkan@aku.edu.tr.

relations with state policies. It is proposed the state support women in precarious employment and address uncertainties faced by migrants through integration policies.

Keywords: Family, Disadvantage, Migration, Poverty, Divorce

Paper Type: Research

Giriş

Aile olmak çoğunlukla anne baba ve çocuklardan oluşan mutlu bir birlikteliği çağırır. Güven, korunma, bakım, aidiyet, duygusal destek sağlama ve geleceğe hazırlama gibi özellikleri aile olmanın bilinen işlevleri arasındadır. Aileye ilişkin algıların temel belirleyicileri ise çoğunlukla toplumsal ve kültürel yapılarıdır. Aile olma biçimleri değiştikçe aileye ilişkin algılar da değişmektedir. Aileyi oluşturan bireylerin sahip olduğu dezavantajlı durumlar da aile algısını etkilemektedir.

Dezavantajlılık hem literatürde hem de toplumsal yaşamda önemli bir sorunu tanımlar. Özellikle pandemi sonrası süreçte dezavantajlılığa ve dezavantajlı gruplara dair ilginin artışı konuya ilişkin literatürü genişletmiş (Çilkaya ve Eraslan, 2023, s.41) ve tanımlamaları da çeşitlendirmiştir. Genel itibarıyla dezavantajlılık, diğerlerinin sahip olduğu imkanlardan yoksun, yaşamını sürdürmede kendi dışında bir desteğe ihtiyaç duyma olarak tanımlanabilir (Demir Başhan, 2024, s.138). Dezavantajlılığı tecrübe eden gruplar, deneyimledikleri olumsuz koşulları değiştirmeye gücü yetmemesi nedeniyle bu olumsuzlukları değiştirebilmek için çoğunlukla çeşitli yardımlara ihtiyaç duyarlar (Taş ve Arık, 2020, s.7). Bu durum; dışlanma, ayrımcılık, ötekileştirme gibi süreçlerle birlikte ekonomik, sosyal, kültürel ve politik boyutlara sahiptir. Yaşlılık, engellilik gibi bireysel; göç, yoksulluk, şiddet gibi toplumsal faktörler dezavantajlılığa neden olabilir (Başhan ve Metin, 2023, s.3042). Ailenin sahip olduğu ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye bireyin avantajlı ya da dezavantajlı konumunu belirlemede merkezi bir role sahiptir. İnsan yavrusunun ilk karşılandığı yer, toplumsallaşmanın ilk basamağı, bireyin daha büyük bir dünyaya geçişinin başlangıcı olması (Karataş, 2001, s.90) sebepleriyle aile, dezavantajlılığın kaynaklarındadır. Aile veya sosyal gruplara özgü olduğu düşünülen yoksulluk (Oktik, 2008, s.30) en kadim dezavantajlılık biçimlerinden biridir.

Yoksulluğu belirleyen kriterler arasında yaşamın sürdürülmesinde maddi kaynakların yetersiz veya sınırlı oluşuyla, toplumsal kaynakların paylaşımındaki eşitsizlik yer alır (Danış, 2022, s.161). Yalnızca ekonomik bir sorun olmayan yoksulluk; sosyal, kültürel ve politik boyutları olan çok katmanlı bir olgudur (Karakaş, 2005, s.6). Türkiye’de devlet desteğinin giderek merkezileşmesi ise yoksulluğun sosyal bir sorun olarak nitelenmesini gerekli kılmıştır (Genç ve Çöpoğlu, 2020, s.48). Sosyal bir sorun olan yoksulluğun geniş bir muhtevası bulunur. Özellikle de neoliberal politikaların dünya genelinde yaygınlaşması ile yeni yoksulluk biçim ve tanımlamaları ortaya çıkmıştır. Bu çalışma bağlamında ise sosyal yardımlardan faydalanan, yaşamlarını genel itibarıyla yardımlar yoluyla sürdüren bireyler yoksul olarak nitelenmiştir. Bireysel olmaktan ziyade bir sosyal gruba atfedildiği belirtilen yoksulluk, aile olma pratiğini ve algısını etkilemektedir. Ekonomik, sosyal, kültürel sermayelerin kısıtlılığı aile bireylerinin sosyal yaşama katılımı sınırlamakta veya engellemektedir. Ekonomik sorunlar aile de en çok çocukları etkilerken, çocukların erken yaşlarda çalışmak zorunda kalması da “çocuk” algısını değiştirmektedir. Yoksul ailelerde, yoksulluğun sebep olduğu aile üyeleri arasındaki gerilim ve geleceğe dair belirsizlik, ortak bir gelecek planlamasını zorlaştırmakta ve çocuğun toplumsallaşma temel işlevini (Akin, 2011, s.21) kısıtlamaktadır. Yoksul ailelerde, yoksulluk başlı başına bir dezavantajken bu duruma farklı dezavantajlar da eşlik edebilmekte bu noktada aile olmaya dair mutluluk, huzur gibi beklentiler gölgelenmektedir.

Yoksulluk gibi göç de aile olma pratiğini ve aile algısını etkilemektedir. Bir yıl veya daha uzun süre boyunca ikametinin değişmesi olarak tanımlanan göç siyasi bir sınırın geçilmesi, coğrafi hareket ve yer değiştirmedir (Poston, 2020, s.373). Tarihin her döneminde var olan göç olgusu (Alkan Aykaç ve Karakaş, 2022, s.420) bireyin yaşadığı eşitsiz durumundan kurtularak

koşullarını iyileştirmek ve daha refah bir ortamda yaşamı sürdürmek için başvurulacak eylemdir (Alkan Aykaç, 2024, s.172). Yer değiştirme hareketi ulusal (iç) ve uluslararası (dış) göç olarak kategorilendirilir. Türkiye bağlamında özellikle son yıllardaki göç tartışmaları daha çok dış göç odağında gerçekleşmektedir. Göç, göç edilen ülkede ev sahibi ve göçmen/misafir ilişkisini beraberinde getirir. Hâkim toplumsal yapıda kendilerine meşru bir şekilde yer bulamayan göçmenler, ayrımcı politikalar sebebiyle de “öteki” ve “yabancı” olarak nitelendirilerek dezavantajlı konuma gelmektedirler (Alkan Aykaç, 2024, s.176). Yaşam sansı eksikliğine işaret eden dezavantajlılık (Whitehead, 2001) göçmenlerde yoğun bir şekilde tecrübe edilir. Geleceğe dair yoğun belirsizlik, uyum problemleri, göç politikalarının yetersizliği gibi durumlar göçmen aileleri doğrudan etkiler. Barınma problemleri, sağlık hizmetlerine erişimde zorluklar ve kültürel uyum sorunları gibi pek çok zorlukla karşı karşıya kalan göçmen ailelerde aile içi rollerin değişmesi, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin dönüşmesi bazen de aile üyelerinin birbirinden ayrılması gibi sonuçları doğurmaktadır (Karataş ve Pak Güre, 2025, s.33). Aile üyelerinin ayrılmasının bir boyutu olan tek ebeveynli aileler toplumsal yaşamda daha görünür hale gelirken, bu aile biçimi çeşitli dezavantajları taşımaktadır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren gücünü kaybeden geniş aile (Giddens, 2005, s.173), sanayi toplumunun ihtiyaçlarını da karşılamak üzere çekirdek aileyi (Ecevit, 2012, s.11) ortaya çıkarırken, çekirdek ailelerin çözülmesi tek ebeveynli aileleri yaygınlaştırmıştır (Yıldırım, 2013, s.78). Teknoloji devrimi, iş yaşamı, çalışma koşulları, uzun mesailer, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin bakış açısının değişmesi gibi süreçlerle yeniden tartışmaya açılan ailenin, önemli çıktılardan biri de tek ebeveynli ailelerdir. Toplumsal algılar bu aile türü üzerinde farklılaşmaktadır. Erkek tek ebeveynler genellikle olumlu bir şekilde değerlendirilirken, kadın tek ebeveynler damgalanma, dışlanma gibi olumsuzluklara maruz kalmaktadır (Kılıç vd. 2025, s.273). Bu durum, çoğunlukla³ kadın ve çocuklardan oluşan tek ebeveynli aileleri daha kırılgan hale getirmektedir. Kadın tek ebeveynler; ekonomik sorunlar, toplumsal dışlanma ve damgalanma, ebeveynlik rolleri ve çocuklarla ilişki süreçleri, zaman problemi, duygusal ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya gelmektedir (Akyüz, 2024, s.92–96). Bireysel olmaktan öte toplumsal içeriği ağır basan, bahsedilen durumlar tek ebeveynli aileleri farklı alanlarda dezavantajlı hale getirmiştir. Farklı dezavantajlar sürecin kesişimsel dezavantajlılık perspektifinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Kesişimsel dezavantajlılık, en genel tanımlamayla farklı dezavantaj biçimlerinin aynı kişi ya da grupta var olması anlamına gelir. İlk kez kadın, ırk ve sınıf tartışmalarında cinsiyet ve ırk ayrımcılığına dikkat çekmek için kullanılan kavram (Crenshaw, 1991, s.1244), kadınların birbirinden farklı baskı ve ayrımcılığa maruz kaldığına dikkat çeker. Bireysel ve toplumsal düzeydeki sosyal eşitsizliklerin birbiriyle ilişkisini vurgular (Akçe ve Doğan, 2022, s.157). Eşitsizliğin eşitsizliğe eklemlendiği kesişimsellik, bireylerin daha dezavantajlı, alt konumda ve hatta marjinalleştirildiği vurgulanır (Afyonoğlu, 2020, s.706). Bu şekildeki çoklu dezavantajlar, sadece sosyal dışlanma değil, aynı zamanda bireylerin haklara ve toplumsal kaynaklara erişiminde de ciddi engeller yaratır. Günümüzde kimliklerin çoğul ve çoklu olduğu (Çelebi, 2022, s.6), dezavantajlılığın da genellikle birden fazla olduğu (Parker ve Bullock, 2017, s.309) göz önünde bulundurulduğunda kesişimsellik, dezavantajlı grupların yaşadığı problemlere ilişkin daha kapsayıcı bir bakış açısı sunar. Bu çalışmada, çalışma grubunda yer alan göçmen, yoksul ve tek ebeveynli ailelerden seçilen katılımcıların çoğu için kesişimsel dezavantajlılık söz konusudur.

Dezavantajlı aileler, üye sayısı ve işlev bakımından genel aile tanımlamasından farklılaşırlar. Aile, en genel ve sade olarak anne, baba ve çocuklardan oluşan ve aralarında kan bağı bulunan bireylerin oluşturduğu sosyal birliktelik olarak tanımlanır (Karataş, 2001, s.92). Bu tanımlama ilk kez 1949 yılında Robert Murdock tarafından kullanılmış (Canatan, 2013, s.37) ve ailenin bir türü, formu olan çekirdek aileyi kavramsallaştırmıştır (Eraslan ve Demirel, 2020, s. 3).

³ TÜİK’in “İstatistiklerle Aile 2024” verilerine göre tek ebeveyn hane halkının %10.9’u tek ebeveynli aileden oluşmaktadır. Bunlardan %2.6’sı baba ve çocuklardan, %8.4’ü ise anne ve çocuklardan oluşmaktadır (TÜİK, 2025).

Çekirdek aile, sanayi toplumunun aile anlayışında “ideal tip” (Dikeçligil, 2012, s.37) olarak nitelenmiş ve aile tartışmalarında başat bir rol oynamıştır. Çekirdek ailenin bu konumu, yapısal-işlevselci yaklaşımın aile çalışmalarında, alanın belirleyicisi olmasıyla da koşuttur (Sadıkoğlu, 2019, s.215). Aile, işlevselci yaklaşımda en temel sosyal kurumlardan biri olarak kabul edilirken (Cohen, 2020, s.50) ailenin işlevlerine oldukça dikkat çekilmiştir. Bu yaklaşıma göre ailenin dört temel işlevine işaret edilir. Bunlar; beraber yaşama, ekonomik iş birliği, cinsellik ve üretilir (Gittins, 2011, s.31). Bu işlevler; aile içinde destek, bağ kurma gibi duygusal ilişkiler, üyelerin birbirine karşı sorumlulukları, kendi içinde sosyal kurallar ve üyelerin etkileşimi (Gökçe, 1976, s.49–50), şeklinde artırılabilir. Aile kendini biyolojik ve sosyal olarak yeniden üretmeyi hedeflerken (Bourdieu, 2016, s.115) sonraki kuşağın düzgün (iyi toplumsallaşmış) vatandaşlarını üretmek için oldukça etkin bir kurumdur (Cohen, 2020, s.51).

Bahsedilen ana akım ve klasik aile görüşü, tarihsel ve kültürel değişimlerle birlikte değişmekte ve dönüşmektedir (Cohen, 2020, s.50). Bu değişimlerle birlikte farklı ve alternatif aile formları, biçimleri toplumsal yaşamda daha görünür olurken, aile tartışmalarında da yerini almıştır. Bu çalışmada genel aile kabulünün dışında kalan, dezavantajlı gruplardan olan yoksul, göçmen, tek ebeveynli ailelerin aile algıları, aile olma pratikleri ve tecrübeleri anlamaya ve açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Yöntem

Aile olma deneyimini ve biçimini önemli şekilde değiştiren yoksulluk, göç etme ya da boşanma aile olma algısını değiştirmiştir. Bu araştırmanın amacı, dezavantajlı grupların (göçmen, yoksul, tek ebeveynli) aile algıları ile aile olma tecrübelerini fenomenolojik bir yöntem ile anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır. Bu amaçla çalışmada nitel araştırma yöntemi ve yorumlayıcı fenomenolojik analiz kullanılmıştır.

Nitel yöntem, araştırmacının bireylerin gündelik yaşamlarını nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmeye ilişkin bir araştırma biçimidir (Berg ve Lune, 2017, s.16). Nitel araştırmalarda, araştırmacı olayları doğal ortamlarında anlamaya çalışır (Denzin ve Lincoln, 2011, s.3). Derinlemesine ve ilişkisel bir araştırma yöntemi olan nitel araştırmalarda olayların bağlamlarında incelenmesi (Smith, 1987, s.174) de başka bir ayırt edici bir özelliğidir. Deneyime odaklanması nitel araştırmanın yanı sıra fenomenolojik bir araştırmayı da zorunlu kılmaktadır. Yorumlayıcı fenomenolojik bir çalışma katılımcıların bir kavram ya da fenomene ilişkin yaşadıkları ortak anlamı, deneyimi anlamaya çalışır. Yorumlayıcı fenomenolojik analizde amaç genelleştirici sonuçlar üretmek yerine, belirli bağlamlarda bireyin belirli bir durumu nasıl anlamlandırdığına odaklanmak ve deneyimlerin anlamlarını ortaya çıkarmaktır (İlerisoy, 2023, s.517).

Fenomenoloji yönteminin kullanıldığı bu çalışmada veriler ise derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 2025/296 nolu karar ile onayı alınan yarı yapılandırılmış görüşme formu, demografik ve aile algısı olmak üzere iki kısma ayrılmış sorulardan oluşmaktadır. Aile algısını ölçmeye yönelik kısım; ailenin ne olduğu, aile olmanın mutlulukla ilişkisi ve ailenin işlevleri üzerine odaklanan 19 sorudan oluşmaktadır. Görüşmeler sırasında sorulan sonda soruları ile bazı cevaplar derinleştirilmiştir. Katılımcılarla kendi belirledikleri ortamlarda; evlerinde, sosyal alanlarda (park, kafe) 70 ila 150 dakika arasında süren yüz yüze, derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Göçmen katılımcılarla yapılan görüşmelerde kısmi olarak çevirmen yardımı alınmıştır. Görüşme süresince katılımcıların rızası ile alınan ses kayıtları yazıya dökülerek nitel veri analizinde kullanılan bilgisayar programları aracılığıyla analiz edilmiştir. Soruların hazırlanmasında literatür tarama yöntemi ile birlikte uzman görüşü (sosyolog, sosyal çalışma görevlisi) desteği alınmıştır. Verilerin analizi ve kavramsal çerçevenin kurgulanmasında ise literatür/kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler yorumlayıcı fenomenolojik analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcıların söylediklerinin bağlamından koparılmadan uygun biçimde birebir alıntılanarak, dikkat çekici biçimde yer verilmesini sağlayan betimsel analiz

yöntemi (Aydın, 2018, s.4) kullanılmış ve katılımcıların deneyimlerinin ilk ağızdan aktarılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırmadan elde edilen veriler bir ana tema ve temanın altında alt kategorilere ayrılacak biçimde sistematize edilmiştir. Verilerin kodlanması ardından ortaya çıkan kategoriler ana temayı belirlemiştir. Bu analiz biçimi verilerin basitten karmaşığa doğru (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.222) yorumlanmasını sağlar. Kodlama ve kategoriler oluşturma sırasında nitel veri analiz programları kullanılmıştır.

Araştırmacıların çalışmadaki konumu, araştırmanın tasarımında önemlidir. Bu çalışmayı yürüten araştırmacılar; dezavantajlılık, göç, yoksulluk, dezavantajlılığın kuşaklar arası aktarımı konularında yoğunlaşmış ve bu alanlarda saha çalışmaları yapmışlardır. Bu durum, araştırmacılar tarafından dezavantajlılığın farklı görünümünün nitel araştırma yoluyla çalışmaya itmiştir. Çalışmada etik unsurlar ise titizlikle gözetilmiştir. Katılımcıların tüm hakları ile gizliliklerinin korunacağı görüşmelerin başında iken katılımcılara anlatılmıştır.

1.1. Çalışma Grubu

Bu çalışma dezavantajlı, gruplardan oluşan ailelerin aile algısını bireylerin kendi deneyimlerine odaklanarak anlamayı amaçlamaktadır. Nitel araştırmalarda bir çalışmada kaç kişi ile görüşme yapılacağı önemli bir tartışma konusudur ve bu konuda ortak, kesin kural bulunmamakla birlikte, farklı görüşler bulunmaktadır. Nitel çalışmalarda katılımcı sayısının belirlenmesinde en temel ölçüt veri doygunluğuna ulaşılmasıdır. Veri doygunluğuna ulaşılmasını kolaylaştıracak önemli bir unsur ise çalışma grubunun araştırmanın özelliklerini iyi yansıtabilecek bireylerden seçilmesi ve katılımcıların rastgele belirlenmemişlerinde yatmaktadır (Bekele ve Ago, 2022, s.43). Nitel araştırmalarda katılımcı sayısına ilişkin evrensel bir aralık bulunmaması nedeniyle araştırmacı, görüşmelerden elde ettiği veriler kendini tekrarladığı durumda görüşmeleri sonlandırır (Tekindal ve Uğuz Arsu, s.168). Verilerin kendini tekrarlaması veri doygunluğuna ulaşıldığını gösterir. Araştırma sorusuna uygun katılımcıların belirlenmesi için amaçlı örneklem yöntemi seçilmiş, katılımcılar arasında yaş, eğitim, cinsiyet gibi çeşitliliklerin sağlanması amacıyla da maksimum çeşitlilik örneklemesi kullanılmıştır. Bu çalışmada da bulgulara bakıldığında veri doygunluğuna ulaşılması amaçlanmıştır. Katılımcılardan alınan yanıtlar birbiriyle benzeştiğinde ve tekrara düşmeye başladığında görüşmeler bitirilmiştir.

Deneyimleri derinlemesine görüşmeler yoluyla ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel araştırmalar tam da bu nedenle bir sınırlamayı zorunlu kılmaktadır. Dezavantajlı gruplar arasında yer alan göçmen, yoksul ve tek ebeveynli bireyler ile çalışma sınırlandırılmıştır. Her bir gruptan 4'er kişi olmak üzere toplamda 12 katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcılar, 8 kadın 4 erkekten oluşmaktadır. Göçmen katılımcılar, uluslararası göç yaşamış bireyler arasından seçilmiştir ve iç göç yaşayan bireyler dahil edilmemiştir. Yoksul olmak ile temel yaşam giderlerini karşılamakta zorlanan ve yaşamını ancak sosyal yardımlarla devam ettiren kimseler kastedilmektedir. Araştırmanın katılımcılarından bir diğer grup, tek ebeveynli ailelerdir. Ancak burada boşanma yoluyla tek ebeveynlik şeklinde sınırlandırılmıştır. Çalışma grubunda yer alan katılımcılardan 7'si kişisel dezavantajlı gruba girmektedir. Bu nedenle yoksul kategorisindeki bir katılımcı aynı zamanda boşanmış ya da boşanma aşamasında olabildiği gibi yoksul katılımcı aynı zamanda göçmen de olabilmektedir. Bu durum, katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlarda zaman zaman belirginleşmektedir. Katılımcıların tamamı 18 yaş üzeridir ve Afyonkarahisar'da yaşayan bireylerden oluşmaktadır.

Çalışma grubunda yer alan katılımcılardan kadın olanlar "K", erkek olanlar ise "E" olarak rumuzlandırılmış, yanlarında ayırt edici olması hasebiyle rakamlar eklenmiştir. Katılımcılardan en küçüğü 18, en büyüğü 54 yaşındadır. Suriyeliler ve Afganlar Türkiye'de bulunan en büyük göçmen gruplarını oluşturmaktadırlar. Bu nedenle göçmen katılımcılardan 2 si Suriyeli, 2'si Afganistanlıdır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de ayrıntılı olarak gösterilmektedir.

Tablo 1: Çalışma grubunun demografik özellikleri ve dezavantajlılık durumu

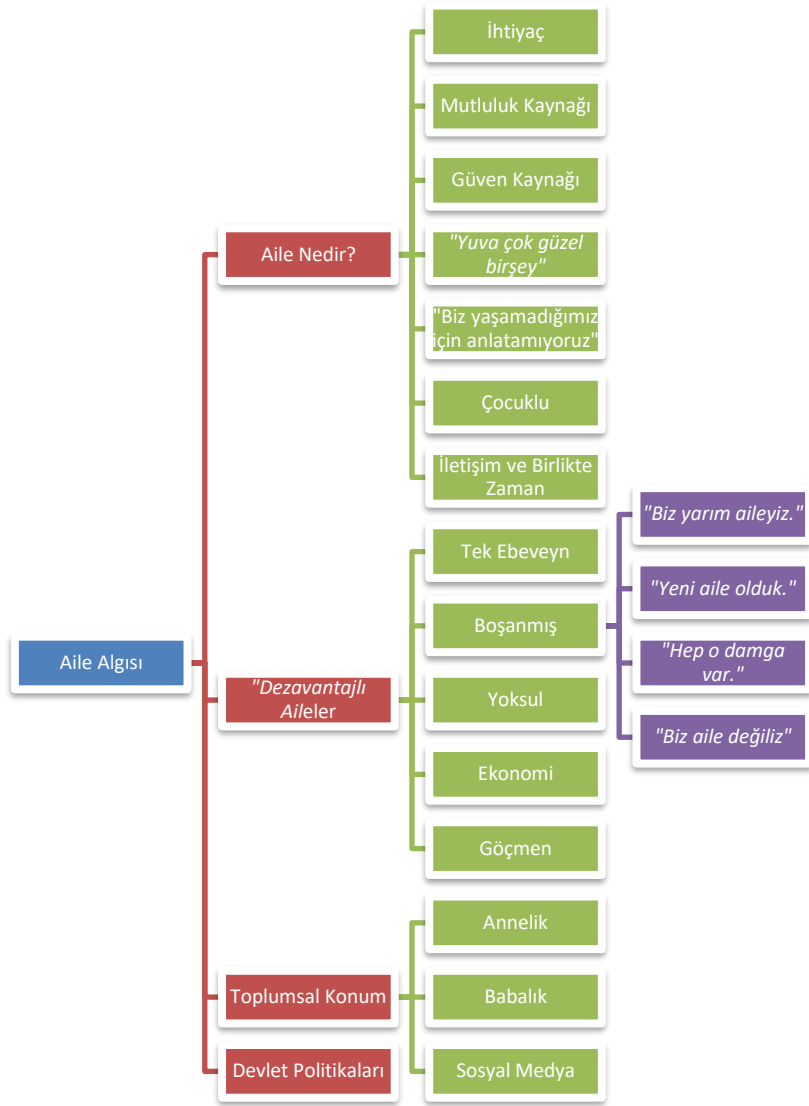
Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Dezavantajlılık Durumu	Medeni Durum	Eğitim
K1	Kadın	32	Yoksul	Boşanma Aşamasında	Lise
K2	Kadın	31	Tek Ebeveyn	Boşanmış	Üniversite
K3	Kadın	41	Yoksul	Boşanma Aşamasında	İlköğretim
K4	Kadın	18	Yoksul	Bekar	İlköğretim
K5	Kadın	45	Göçmen	Evli	İlköğretim
K6	Kadın	50	Yoksul	Boşanmış	Lise
K7	Kadın	30	Tek Ebeveyn	Boşanma Aşamasında	Lise
K8	Kadın	54	Tek Ebeveyn	Boşanmış	Önlisans
E1	Erkek	20	Göçmen	Bekar	Lise
E2	Erkek	46	Tek Ebeveyn	Boşanmış	Üniversite
E3	Erkek	20	Göçmen	Bekar	Lise
E4	Erkek	54	Göçmen	Evli	Lise

2. Araştırma Bulguları

Anne, baba ve çocuklardan oluşan klasik ailenin dışında kalan aile tipolojileri gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve bu durum farklı aile tiplerinin özelliklerini ve “aile” olgusuna ilişkin fikirlerini, algılarını anlamayı zorunlu kılmaktadır. Yoksul, göçmen ve tek ebeveynlerin çalışma grubu olarak belirlendiği bu çalışmada klasikleşen ailenin dışında kalan bu aile örneklerine odaklanılmaktadır. Bu kapsamda belirlenen 12 kişi ile önceden hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme ve bu sorulara ek olarak sorulan sonda sorularına verilen cevaplar nitel veri analiz programında analiz edilerek tema, kategori (alt tema) ve kodlara ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulguların analizi sonucunda “Aile Algısı” tema olarak ortaya çıkmış ve bu temanın altında 4 kategori belirlenmiştir. “Aile Nedir?, Dezavantajlı Aileler, Toplumsal konum ve Devlet Politikaları” olarak öne çıkan bu kategorilerin altında ise Tablo2’de yer alan kodlar belirlenmiştir. Kodlardan bazıları katılımcının kendi cümlelerinden oluşturulan N-vivo kodlardan oluşmaktadır. Katılımcıların kendi ifadelerinin kodlara dönüştürülmesi araştırmanın inanırılık ve güvenirliği açısından önemlidir.

Tablo 2: Analizler sonucunda oluşturulan tema, kategori ve kod örüntüsü

2.1. “Aile Nedir?” Kategorisine (Alt Temasına) İlişkin Bulgular

Klasik anlamıyla aile; anne, baba ve çocuklardan oluşan, evlilik ya da kan bağına dayalı birliği ifade etmektedir. Bu dar kapsamlı aile tanımı yalnızca aileyi oluşturan bireylerin edindiği rol ve ailenin hangi yollarla oluştuğunu anlatmaktadır. Literatürde aileye ilişkin daha kapsamlı tanımlamalara bakıldığında ise ailenin daha çok toplumsal yapıda işgal ettiği rol ve işlevleri açısından tanımlandığı görülmektedir. Bu bağlamda aile toplumsallaşma, üreme, cinsellik, bakım, (Arı, 2023, s.128–129), gibi temel işlevleri çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bu araştırmada katılımcılara sorulan “Aile nedir?” sorusu ile bu işlevlerin bireyler açısından karşılıkları ve ailenin anlamının ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu kategoride 5 kod ve katılımcıların kendi ifadelerinden oluşan 2 n-vivo kod yer almaktadır.

Araştırmanın tüm katılımcıları aileyi; “bütün (bir arada)”, “kutsal” ve “sorumlulukların yerine getirildiği”, “sevginin hakim olduğu” bir kurum olarak tanımlamaktadırlar. Kendisi boşanmış olan K1 aileyi, “bütün olmak” olarak tanımlarken göçmen K5, “Aile çok önemli Tek

Allah, sonra aile, yani aile çok önemli, çok değerli, aile benim hayatım, canım benim hayatım” diyerek ifade etmiştir. Tek ebeveyn K7 ise aileyi rol ve sorumluluklar çerçevesinde tanımlamaktadır. Evlilik ile oluşan ailelerin, boşanma sonrasında da devam etmesi gerektiğini, özellikle babalık ve annelik rollerinin sonsuza kadar süreceğini vurgulamaktadır;

“Canı isteyince baba olacak, canı istemeyince olmayacak, aile bence böyle bir şey değil, aile her koşulda var. İnsanın eşi bile ihanet ettiğinde çocukları için.... Bu aileyi gene de bir arada tutabilmek.”

Araştırma katılımcılarının aileye yükledikleri “yuva” ve “birlik ve beraberliğin sağlayıcısı” olma gibi pozitif anlamlar, onların nezdinde aileyi ihtiyaç duyulan bir kurum haline getirmektedir. Göçmen, yoksul, tek ebeveynlik durumlarının yarattığı sorunlar katılımcıları aileye yönelik güçlü bir gereksinime itmiştir. Onlar için aile, karşılaştıkları dezavantajlı durumları aşma yolunda bir destek iken, “*olmazsa olmaz (K5)*” bir ihtiyaçtır. K1, “*insanların her zaman birbirlerine ihtiyacı var, duygusal açıdan, psikolojik açıdan..*” diyerek ailenin duygusal desteğinin önemini anlatmıştır. K2 ise ihtiyaç duyulan ailenin, “sağlıklı aile” olduğunu vurgular;

“.... Aile bir ihtiyaç yani dümdüz bir aileyi kastetmiyorum. Sağlıklı, normal, herşeyle yapısı tam olan bir aileye ihtiyaç büyük bir ihtiyaç. Kız çocuğu için ayrı, erkek çocuğu için ayrı.”

K2’nin aileye, ailedeki rollerin çocuklara sağlıklı şekilde aktarımına yönelik duyduğu ihtiyaç ailenin koruyucu kollayıcı işlevine bir vurgudur. Çocukları açısından benzer ihtiyacı K8’de şöyle ifade etmiştir.

“..Bence olması lazım (aile). Çünkü yarın ben olmayacağım, kendi başına nereye kadar, bence o yüzden. Yalnızlık hani sevdiği birisi olsun en azından.”

Ailenin nasıl olması gerektiği ve aileye yönelik algıların bir nedeni, sinema ve dizi filmlerle inşa edilen “mutlu aile” fikridir. Ailenin birlik ve beraberlikle tüm sorunlara karşı mücadele ettiği, birlik olunduğunda her sorunun üstesinden gelineceği, ailenin kutsal, şen şakrak ve mutlu olduğu fikri kendi tecrübelerimizden bağımsız olarak medya aracılığıyla zihinlerde yer edinmiştir.

“Valla aile deyince aklıma gelen şu Türk filmleri var ya benim Adile Naşit’in oynadığı, annenin birazcık daha böyle cefakar olduğu, babanın iş bulup çalışmak için kendisini dışarıda olduğu. öyle yapılar canlanıyor. Bizim aile yapımızda biraz öyleydi. Anne ev Hanımıydı. Beş kardeşiz biz. Yani aile deyince evet kendi aile yapımnda aklıma geliyor. Aile dediğimiz işte anne baba çocuktan oluşan. Annenin ayrı görevleri olan, babanın dışarıda maddi sorumluluğu yerine getirdiği bir yapı gibi çocukların olduğu.”(K2)

Boşanmış tek ebeveyn olan K8, bu ifadesiyle ana-baba birlikte yaşamayan aileleri dolaylı biçimde eksik olarak tanımlamıştır;

“Bence ailede anne babanın bir arada olması lazım.. Kızlar hala atlatamadı çünkü, istiyorlar. Hala bir eksiklikleri var.”

Ailenin ihtiyaç olarak görülmesi onun aynı zamanda güven kaynağı olarak düşünülmesi ile yakından ilişkilidir. Yukarıdaki katılımcı ifadelerinden de anlaşılacağı üzere ihtiyaç duyulan ailenin işlevleridir ve ailenin önemli bir işlevi de yardımlaşma ve güven duygusunu sağlamasıdır. Katılımcılar için aile sığınacak liman, zor durumlarda koruma ve sosyal destek olma özellikleri ile önemlidir. K2,

“aile, evet bir güvendir, bir sığınaktır, ... şimdi babam olmasaydı daha korku dolu hissederdim. Belki Afyonda büyüdüğüm için olabilir ama şimdi herhangi bir sıkıntı olduğunda babam var diye arayabiliyorum ki babam geliyor, destek oluyor.”

E1 ise “*hep yanındadır şartsız koşulsuz. Ailen olduğu zaman yanımda dururlar, destek çıkarlar yardım ederler. Çok şükür ailem her zaman yanımda.*”

“Güven kaynağı” koduna bakıldığında dezavantajlı bireylerin güvendiği ailenin kendi kurdukları aileden ziyade kök aile ve akrabalar olduğu katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“Bence güvence. Bak dün amcamla konuştum, ben çok ağladım. Bana niye gelmedin? dedi. Ne bileyim, utandım. Dedim amca ben nasıl gelirim? Bana diyordu çocukları bıraksaydın, annenin yanına gelseydin biz sana bakardık.” (K3)

“Mesela bir sorunum sıkıntım olsa bir annem mesela bir babam var diyebiliyorum ben, hani onun bir rahatlığı var.” (K7)

“Aile Nedir?” kategorisinin kodlarından bir diğeri “mutluluk kaynağı” kodudur. Katılımcıların neredeyse tamamı aileyi mutluluğun kaynağı olarak görmektedir. Ancak kendi yaşantılarına bakıldığında boşanmak, tek başına ebeveynlik yapmak, ekonomik sıkıntı çekmek, geçim sıkıntısı yaşamak gibi tecrübelerin içinden gelerek ailenin mutluluk kaynağı olduğuna yönelik inancın kökenlerinin neler olduğu da önemli bir ayrıntıdır. Katılımcılardan K3 (yoksul, eşinden şiddet gördüğü için kadın konuk evinde kalmış ve gizlilik kararıyla korunuyor) “*vallahi hocam benim bildiğim aile her zaman mutluluk kaynağıdır, böyle pürüzler olmasa...*” ifadesi ile esasen ailenin mutluluk kaynağı olduğunun koşullardan bağımsız olduğunu vurgulamıştır.

K4, “*mutluluk kaynağı hocam, huzur kaynağı. Aile çok kutsal bir şeydir hocam, anlatılmaz. Biz yaşamadığımız için anlatamıyoruz..... öyle bir ailem olmasını çok isterdim*” diyerek kendi deneyiminin bu mutlu aile tablosu ile eşleşmediğini, ancak ailenin yine de mutluluk kaynağı olduğunu ifade etmiştir. Ailenin mutluluğun kaynağı olarak görülmesi düşüncesi ailenin sevgi dolu eş, düzenli bir hayat, sabah işe gidip akşam eve gelen erkek, ev işlerini yapan kadın ve okula giden çocuklar hayalinin de dışavurumudur. Evlenmenin, aile olmanın temel kodlarını bu kurgudaki aile barındırmaktadır. İki çocuklu ve boşanma aşamasında olan, geçimini birkaç iş yaparak kazanan K7, kendisi için mutlu aile tablosunu şöyle açıklamaktadır:

“....ailem kardeşim konusunda eziklik yaşıadı, ben konusunda mutlu olsunlar, evim olsun, çocuğum olsun. Bende çalışmak, nereye kadar çalışacağım? Sıkıldım, yoruludum artık. Bende evleneyim, bir bakayım artık düzenli bir hayatım, evliliğim olsun, çocuğum olsun. Yani eşim işten gelsin, yemeğimi yapayım. Tek derdim evi toplamak olsun, ben güzel sandım herşeyi..”

K7, K3, K4’ün ifadeleri idealize edilmiş aile tiplerinin gerçekten uzak olduğunu, özellikle dezavantajlı ailelerin bu tipolojiden oldukça uzak kaldığını düşündüklerini göstermektedir. Ancak bu durum aileyi yine de mutlu, bütüncül ve kutsal olarak düşünmelerinin önüne geçmemektedir.

Bölümün başında aile; anne, baba ve çocuklardan oluşan bir grup olarak tanımlandı. Ancak günümüzde yapılan aile tartışmalarına bakıldığında sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen değişimler, kariyer odaklı yaşam ve çocuk doğurma tercihlerinin farklılaşması ile yalnızca eşlerden oluşan çocuksuz evliliklerin yaygınlaşması “çocuksuz aile” fikrini gündeme getirmiştir. Bu tartışmalardan hareketle katılımcılara yöneltilen “Çocuksuz aile mümkün mü? sorusu “çocuklu” kodunu ortaya çıkarmıştır. Göçmen E4 çocuksuz aileyi, evlilikleri hayatı anlamsızlaştırdığını ifade etmiştir;

“çocuklar olmazsa yaşamın imkanı yok karı koca olunca hayat güzel değil, bir anlamı yok. Hayat, çocuklar olunca güzel.”.

K7 ise çocuğun aileyi tamamladığını vurgular:

“(Aile) anne baba çocuklardan oluşan bir topluluk, çocuksuz eksik olur yani..... kopuk ve düzensiz olur. Evlensek bile mesela çocuğumuz olmadan kendimi bir aile olarak hissedemedim. İki sevgili de beraber oluyor. Ama çocuk olunca insan daha çok aile kavramını kavlıyor, farklı oluyor.”

“Aile Nedir?” kategorisinin son kodu aile içi ilişkilerin nasıl olması gerektiği ve ailenin birlikte nasıl zaman geçireceği sorularına odaklanan “iletişim ve birlikte zaman” kodudur. Katılımcılara göre aile, her şeyin konuşulduğu bir birliktir. E1, kendi ailesi ile ilişkisini ve olması gereken aileyi anlatırken “Evet, evde konuşuyoruz, değerlendiriyoruz her şeyi, tartışıyoruz, konuşuyoruz. Ailede biri bir şey dediğinde karşı çıkmadan değerlendirmeli, dinlemeli, anlaşmalı.” şeklinde ifade eder. Katılımcıların tümünün ortak kanaatte olduğu bir diğer konu ailenin birlikte vakit geçirmesi gerektiğidir. Ailelerin ekonomik durumunu göstergelerinden biri olan boş zaman etkinliğidir. Yardımla geçinen ya da zor ekonomik koşullar altında çalışan yoksul, göçmen aileler için bu etkinliklerin biçimi oldukça sınırlanmaktadır. “.. parka gideriz, pikniğe gideriz bu kadar. Sigortam yok, param yok, çocuklarım bilir ısrar etmezler. Film izlerler, dışarıya çıkarlar... iyi vakit geçirirler” (E1). K8 için de birlikte zaman geçirme aktiviteleri benzerdir: “Biz kızlarla bowling oynamayı çok severiz. Etkinliklerimiz çok, bitmiyor. Herşeyi yaparız, pikniğe gideriz. Başka ne olabilir? Okey oynarız mesela.” (K8).

Tablo 3: “Aile nedir?” kategorisine ait kod örüntüsü

2.2. “Dezavantajlı Aileler” Kategorisine (Alt Temasına) İlişkin Bulgular

Dezavantajlılık, başkalarının sahip olduğu ekonomik, kültürel, sosyal kaynaklara erişimde sorunlar yaşama ve bu nedenle de gündelik hayatını idame ettirebilmek için çoğunlukla farklı kişi ve kurumların desteğine ihtiyaç duyma durumudur (Başhan, 2024, s.138). Dolayısıyla dezavantajlı bireylerin yaşama ve olgulara ilişkin farklı anlamlandırmalarının olması kaçınılmazdır. Zira anne, baba ve çocuklardan oluşan ve tüm üyelerin rollerini yerine getirdiği, işlevlerin gerçekleştiği aileyi kabaca “sağlıklı, düzgün” aile olarak tanımlamak mümkündür.

Ancak artan boşanma oranları sonrası yaygınlaşan tek ebeveynlik, savaşlar nedeniyle yakınlarını, evlerini geride bırakarak yeniden hayat kurma macerasına atılan bireyler ve açlık seviyesinde yokluk çeken yoksul ailelerin aile algılarının ve aileye ihtiyaçlarının araştırılması gerekli aile biçimi arasında yer alır. Dezavantajlı grupların aile algısını anlamaya çalışan bu araştırmanın çalışma grubunu 3 farklı dezavantajlı aile tipi oluşturmaktadır: Yoksul, göçmen ve tek ebeveyn. “Dezavantajlı aileler” kategorisinde bu üç gruptaki katılımcıların yaşadığı dezavantajlılıklarının aile tecrübelerine etkisinin nasıl olduğuna ilişkin bulgular değerlendirilecektir.

Araştırmanın çalışma grubunda yer alan tek ebeveynli katılımcılar boşanmış kişilerden oluşmaktadır. 1 erkek 3 kadın olan tek ebeveynli grupta boşanmanın ardından aile yapılarındaki değişim ile boşanmış olmanın toplumsal karşılıkları kodlanmıştır. Toplamda 12 kişiden oluşan çalışma grubunda yoksul grupta yer alan bireyler arasında da boşanma aşamasında (3 kişi) ya da boşanmış katılımcılar mevcuttur. Bu durum boşanma eylemini çalışmanın geneline yayan bir çıktıya dönüştürmüştür.

Tek ebeveyn katılımcılar, boşanma sonrasında kendi ailelerini “düzensiz” ve “yarım” olarak ifade etmişlerdir. K8’e göre; “ailede anne baba bir arada olması lazım”dır. E2 ise aile nedir? Sorusuna “boşanmamış” olarak cevap vermiştir. K2;

“Ben hissiyat olarak evet ailemle yaşıyorum. Aile kavramım. Benim aile kavramıma göre bu aile gibi olmuyor. Çünkü bana göre ailede işte bir baba da olması gerekir, bir erkek olması gerekir. Akşama evde birlikte yemek yenir. Biz bunların hepsini yapıyoruz ama bir eksiklik ben kendi adıma hissediyorum.”

“Bakın aile kavramı tektir. Anne, baba ve çocuklardan oluşur. Biz (çocuğu ile kendisini kastediyor) şu an yarım bir aileyiz”K6

“Aile değiliz biz mesela. Aile bizim yani küçüklükten beri hep gözlemlediğimiz yani bildiğimiz bir şey aile, anne baba çocuklardan oluşan bir şeydi. Biz de anne ve çocuklar ya da baba ve çocuklar. Bu şekilde hiç adlandırılmadı. Biz böyle bir şey görmedik yani. Çünkü ben aile ortamında büyüdüm. Benim çocuklarım ama ben sağlayamadım. Mücadelemini verdim ama sağlayamadım. Çocukların bir suçu yok ama ileride onlar da kendilerine neden biz böyle değiliz diyorlar. Ağızları ile demese de Ben onların gözlerinden bunu anlıyorum.” K7

Şiddet gördüğü için babasından ailesi ile birlikte kaçan K4’e göre annesinin boşanması onlar için bir kurtuluş olmuştur. Bu durumu “yeni aile olduk” diyerek açıklar. Boşanma onları tamamlamış ve bir aile haline getirmiştir.

Yoksul katılımcıların tamamı sosyal ve ekonomik yardım alan kişilerdir. Ancak tek ebeveynli ve göçmen kategorisindeki katılımcılardan bazıları da yoksuldur ve kesişimsel dezavantajlıdır. Ekonomik zorluklar yaşamalarının onların aile olma tecrübelerini nasıl etkilediği, yoksulluğun aile olmanın önünde bir engel olup olmadığı sorusu araştırılmıştır. Katılımcılar, maddi yokluğun büyük bir sorun olduğunu, aile içi ilişkileri etkilediğini, maddi imkanların artması ile aile refahının artacağını ancak yoksulluğun, aile olmanın önünde engel olmadığını ifade etmişlerdir.

“kendimi sorumlu hissediyorum. Gelirim olsaydı, bizi rahat ettirirdi. Biz derken ben hiçbir şey aramıyorum. Çocuklarım rahat etseydi. İstekleri, yaşantıları güzel olsaydı.” (K7)

K6, maddi sorunların aileyi etkilemesiyle birlikte eski eşinin bu durumu ona karşı kullandığını da ifade etmiştir.

“Çaresizlik bir yuvayı etkiler birbirlerini çok sevse de mutlu olsalar da bir yerde çaresizlik o yuvayı çok kötü etkiler ama ben etkilenmemeye çalışıyorum ben şuan öyle bir noktaya geldim ki bize evden çıkın dedi benim çalışmadığımı da biliyor elinde ki son koz çocuğu da kullandı bana karşı göstermedi” (K6)

“... param yok, çocuklarım bilir ısrar etmez, para geliyor, mutluluk (artıyor)” Göçmen K8

“Bence dayak ve şiddet olmayınca aile oluyormuş. Hocam aklıktan ne gelir ki. Rabbim bir gün vermezse yarın hamdolsun nasibimizi verir. Keşke hocam eski eşim iyi olsaydı, merhametli olsaydı hocam, vallahi ben fakirliğe de... açlığa da katlanırdım.” (K3)

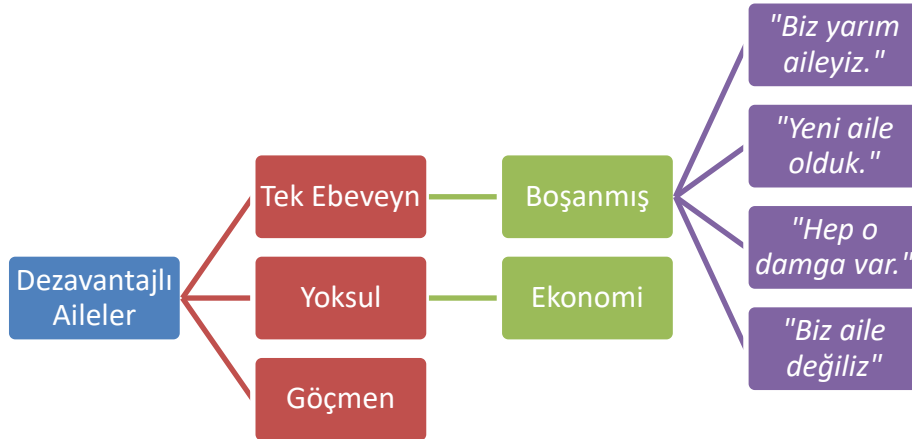
Uzun ve tehlikeli bir yolculuk sonrası ailesini, akrabalarını, toprağını bırakarak göç eden göçmenler günümüzün önemli dezavantajlı gruplarından birini oluşturur. Dil bariyeri, belgesiz göç, dışlanma, iş ve konut bulma gibi sorunlar göçmen aileler için bir kenetlenme duygusu yaratarak birlik duygusunu güçlendirmektedir. Araştırmada görüşülen 4 göçmen, göçün aileleri üzerindeki etkisini olumlu olarak belirtmiş ancak geleceklerindeki belirsizliklerin aile bireylerini olumsuz etkilediğini de anlatmışlardır.

“Aile görmediğim için bilmiyordum buraya gelince aile olduğumu hissettim bağırsık yok çığırış yok aileyiz” (K4)

“Aile ile geldim. Ailem olmadan tek başıma gelmezdim asla. Ben Halep’ten çıkmazdım tek başıma” (K5)

“Yani bir araya gelip şey diyorum, ne yaparız? Ne ederiz? Gider miyiz? Kalır mıyız? Bizi hani çıkarırlar mı, durdururlar mı? Öyle bir korku var. Öyle bir düşünce var. Böyle bir durumda ne yaparız? Nereye gideriz? Gittiğimiz yer nasıl oluyor? Ama burada böyle bir sır, bir şüphelilik olmasa. Daha rahat oluruz.” (E1)

Tablo 4: “Dezavantajlı Aileler” kategorisine ait kod örüntüsü

2.3. “Toplumsal Konum” Kategorisine (Alt Temasına) İlişkin Bulgular

Aile kurmanın önemli bir toplumsal olay olduğu toplumlarda, evlilik ve boşanma da önemli bir statü belirleyici haline gelmektedir. Statüyü belirleyen durum ise aile olmak değil, evli ya da boşanmış olmaktır. Bu nedenle evlenme ve özellikle de boşanmanın birey üzerinde önemli bir toplumsal baskı yaratmakta, bireyler kendi toplumsal konumlarını evlilik ve boşanma üzerinden ifade etmektedir. Buradan hareketle aile olmanın (evlenmenin ya da boşanmanın) toplumsal konumu nasıl etkilediği de katılımcılara sorulan sorular arasında yer almaktadır. Özellikle katılımcıların birçoğunun devam eden ya da sonlanmış boşanma süreçleri, boşanmanın toplumsal sonuçlarını göstermesi açısından belirleyici olmuştur.

Boşanma sayılarının son yıllarda artış göstermesine rağmen boşanan bireylere yönelik tepkiler hala toplumsal yaşamda bir sorun olarak karşımıza çıkar. Boşanmış ya da boşanma aşamasındaki katılımcılar boşanmanın kendilerini toplumsal yaşamda zor durumda bıraktığı, boşanma sonrası onlara bakışların değiştiğini ifade etmişlerdir. K2’ye göre toplumda boşanmak, bekarlıktan daha aşağıda bir konumda görülür:

“... hatta bekarlıktan daha aşağı bir konuma düşüyorsun statü olarak. Boşanmış olmak kusurludur. Türkiye’de yüzük atmış olmak, boşanmış olmak bir kusurdur. Özellikle kadından kaynaklanan bir kusurdur. Bir erkek bir kadını almıyorsa, o kadının bir sıkıntısı vardır.”(K2)

“Boşanma saygınlığı azaltan bir şey toplumda evet... ezik gibi oluyorsun yani evlenmiş ayrılmışsınız. Kesinlikle hiçbir zaman evindeki gibi olmaz. Hani ilk kırlık (bekarlık) gibi olmaz asla.”(K6)

“Tabii ki öyle, Yani başarısız, evliliğini yürütememiş, yani eşi bırakmış gitmiş.”(K7)

Boşanmanın toplumsal olarak kadın açısından daha dezavantajlı bir durum olduğunu katılımcılardan boşanmış erkek E2 şöyle ifade etmiştir:

“Bayanlarda ise mesela eğer (erkek) hiç evlenmemişse boşanmış birisiyle iletişim kurmak istemiyor. İsterse dünyanın en iyi insanı, en iyi ahlaklı insanı olsun. Çoğu yüzde doksan böyle. Benim gördüğüm kadarıyla çevremdeki boşanmış veya boşanmamış bazı insanlardan.”

Aile; anne, baba ve çocuk rollerinden oluşan bir birlik iken aile olma sorumluluğunda en büyük payın kimde olduğu tartışmalıdır. Katılımcılar aileyi tanımlarken tek ebeveynli aileyi yarım aile olarak gördüklerini ifade etmişlerdi. Bununla birlikte ailenin bütün olarak devam etmesinde gereken sorumluluğun ise babaya ait olduğu katılımcılar tarafından düşünülmektedir. Babalık rolünün sorumluluk ve otoriterlik ile bağdaştıran K7’ye göre:

“Aile olmak için bence baba. Mesela bir babanın otoritesi vardır, bir de annenin. İnsanlar anneye biraz daha bir şeyleri anlatabilirler, babadan biraz daha çekinebilirler. Bu da tabii ki olumlu yönde. Biz de babamızdan çekinirdik, annemiz daha yumuşak olurdu. Ama şimdi anne yumuşak, bu çocuğun ergenliği olacak beni dinleyebilecek mi? Kim veriyor bunun garantisini? Kimse. Güven verir (baba). Hani korur, kollar. Aileyi daha çok birlikte tutar.”

“Bazen bir eksik gibi oluyor sanki. Biri olmaz lazım. Baba fikri var ya, onun da olması lazım. Bazen yetiyor da her şekilde. Ama duygusal olarak şöyle birinin daha olması lazım. Babanın da aynı evde mesela. Kızlar hep eksik kaldı bu yüzden.”(K8)

Katılımcıların anne ve baba rollerine ilişkin aile beklentileri farklılaşmaktadır. Aileyi bir arada tutma sorumluluğu kimi katılımcılara göre babada iken kimi katılımcılara göre “fedakar anne”dedir. Verilen yanıtlarda annelik “fedakarlık, çocuğun eğitimi ve sevgi” bağlamında yer bulmaktadır.

“Aileyi aile yapan sevgi. Sevgiyi anlamlı, değerli kılan annedir.” (E3)

“En büyük sorumluluk annede, fedakar annelerde” (K1)

“Tabiki anneye düşüyor çok düşüyor, anneye, kadına..” (K6)

Yukarıdaki cevaplardan anlaşılacağı üzere annelik ve babalık rolü toplumsal olarak inşa edilen kadınlık ve erkeklik rolleriyle sıkı ilişki içerisindedir. Babanın güçlü, sorumluluklarının farkında olması erkeğin koruyucu rolüyle yakından ilişkili iken, annenin fedakar ve sevecen olması kadının duygusal, özverili rolüyle ilişkilidir. Bu durumun dikkat çekici bir sonucu ise annelik ve babalık rolünün esasen çocukla ilişkili olmasına rağmen çocuğa karşı sorumlulukların kadınlık ve erkeklik gibi toplumsal beklentiler ve geleneklerle inşa edilmiş rollerin getirdiği beklentilerle çatışmasıdır.

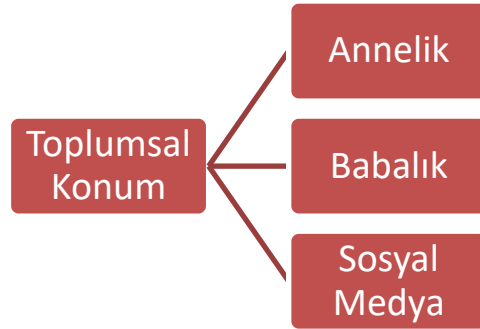
Toplumsal konum kategorisinin son kodu “sosyal medya”dır. Bu kodda katılımcıların aile olma tecrübelerini sosyal medya üzerinden kendilerini başka ailelerle kıyaslamalarına ilişkin yanıtlar yer almaktadır. Sosyal medyanın katılımcı aileler üzerinde iki türlü etkisi bulunmaktadır. Birincisi kendi dağılmış ailesini “mutlu” ailelerle karşılaştırmak, ikincisi ise ekonomik açıdan

ailelerin refahını karşılaştırmaktır. Ancak sosyal medyanın kendilerini etkilemediğini, orada gördüklerine inanmadıklarını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır.

“Yani sosyal medya genel olarak insana hayatını çok sorguluyor yani yaşam tarzımızı hayatımızdaki eksiklikleri şu an hala bakıp yani şeyi de kıyaslayabiliyorsun eskiden evli olup karı kocaya ilişkisini kıyaslıyordun karı kocalar ne yapıyor nerelere gidiyordur bunu işte ister istemez rahatsız oluyorsun sende de imkan var atıyorum yurt dışına gitmişler yok efendim sürekli çiçeklere alınıyor mutlu aile tabloları var ya Şimdi de boşanmış kadınlar olarak kendime bakıyorum ki sürekli bir şey çıkınca zaten geliyor ya. O konuda bir rahatsız oluyorsun.” (K2)

“Baba eşiyle ve çocuğunun elinden tutması gibi şeyler beni etkiliyor biz de bir aile olabilirdik diyorum.” (K4)

Tablo 5: “Toplumsal konum” kategorisine ait kod örüntüsü

2.4. “Devlet Politikaları” Kategorisine (Alt Temasına) İlişkin Bulgular

Dezavantajlı grupları konuşmak, bir yönüyle sosyal yardım alan grupları konuşmak anlamına gelir. Dezavantajlıklarının azaltılması amacıyla devletin sosyal devlet sıfatıyla sunmuş olduğu sosyal yardımlardan yararlanılması sosyal refah devleti anlayışının da bir gereğidir. Katılımcı gruplardan yoksulların tamamı ile tek ebeveynli olanlardan 2’si sosyal yardım almaktadır. Üçüncü grup olan göçmenler ise Türk vatandaşı olmadıkları için bu yardımlardan yararlanamamaktadırlar. Ancak katılımcıların tümü devletin dezavantajlı gruplara veya aileye ilişkin yardımlarının ve aileye yönelik politikaların farkındadırlar. 2025 yılının “Aile Yılı” ilan edilmesi ile devletin aileye yönelik politikaları daha konuşulur hale gelmiştir. Devletin aile politikalarına ilişkin önemli eleştirilerden biri ekonomik yardımların yetersizliğidir. Bunun yanı sıra tek ebeveyn olan ailelerin çalışırken çocuklarına bakım verememeleri ile düzenli bir iş hayatlarının olmamasının yarattığı gelecek endişesidir.

“Yani boşanmış bir kadının özellikle çocuğu varsa belki mesai saatlerinde bir ihtimal bir destek olunabilirdi. Çünkü ben şimdi 5 buçuğa kadar çalışıyorum. Haftanın 5 günü çalışıyorum. Çocuğumun hem annesiyim hem babasıyım hafta içi özellikle. Belki mesai saatinde yani haksızlık da olabilir bu, bilmiyorum. Çok fazla ses çıkabilir ama mesai saatinde olabilir, maddi olarak. Şimdi herkes nafaka alamıyor maalesef. Şimdi tamam çekişmeli boşansaydın, nafakanı alsaydın, tazminatını alsaydın diye çok konuşuluyor ama kolay olmuyor o süreçte yıpranacak bir çocuk olduğunda ya da psikolojik olarak yıpranacak bir can ben olduğunda ben parayı istemedim. Bir şekilde çalışabileceğimi düşündüm.

Ama şu an maddi olarak çok zorlanıyorum. Tek bir maaşla çocuk okula gidiyor, çocukla ilgileniyorum, kendimle ilgileniyorum. Bunlar çok zor. O yüzden belki maddi bir destek, bir ihtimal yapabilir. Şimdi hani normal çalışıyorum. Belki sigorta üzerinden aile yardımı olan, normalde aile yardımı vardır. Belki bunu boşanmış bir kadın olduğum için ekstra yapabiliirdi. Belki boşanmış erkeğe de verebilir...” (K2)

“Bir yaştan sonra bir de yani bana emeklilik vermesi gerekiyor. Şimdi ben bu 45 yaşında bir kadınla ne beklersiniz Allah aşkına? Ben şu an 50 yaşındayım ve şey şartları çok ağır % 60’ı geçeceksin. Kadınları çaresiz... Ya Allah aşkına devlet şimdi bana bir asgari ücret verse ben muhtaç olur muyum? Veya benim emekli de etmiyorsun, sen beni sen benden de bekliyorsun.”(K6)

“Yani çok az, çok az. Eğer benim küçük çocuklarım varken ben şu an çalıştırılıyorsa kesinlikle bu haksızlık. Ya da mesela böyle annelere, ya böyle nasıl desem size, yani devletten mesela özel sektördeydi hani devlette iki gün izni olan hafta sonu, beş gün çalışıp sabah sekiz, akşam beş mesaisi olan.

Bir iş imkanları da sağlanabilirdi. Mesela öğle araları var onların. Ben çocuğumu o zaman mesela öğle arasında eve getirip yemeğini yedirip okuldan alıp tekrar bırakabilirim veya yemeğini bir şekilde tedarik edebilirdim. Ekonomik açıdan daha güzel koşullara sahip olabilirdim.”(K7)

Çalışmanın katılımcılarının devlet yardımlarına ihtiyaç duyan gruplardan oluşması bu kategoriye çalışmanın çıktıları açısından da önemli kılmaktadır. Bilhassa kadın tek ebeveyn olan katılımcılar, çalışma sürelerinin getirdiği zorunlulukların çocuk yetiştirmelerini zorlaştırdığını, çocuklarını emanet edecek güvenli sosyal destek bulmakta zorlandıklarını ifade ederek bu konuda devlet politikalarının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Tablo 6: “Dezavantajlı Aileler” kategorisine ait kod örüntüsü

Devlet Politikaları

Tartışma

Ana akım aile anlayışının dışında kalan yoksul, göçmen, boşanmış aile biçimleri, aile deneyimini daha karmaşık ve çok boyutlu hale dönüştürmektedir. Sosyal ve kültürel anlamda dışlanma, marjinalleştirilme riskiyle karşı karşıya kalan bu aile biçimlerinin sosyolojik açıdan incelenmesi ve özellikle dezavantajlı kategorisinde değerlendirilen bu aile yapılarının özgün deneyimlerinin araştırılması önemlidir. İlgili literatüre bakıldığında ailenin ne olduğuna ilişkin Pehlivan (2018)’ın yaptığı çalışma, ailenin klasik tanımının ötesinde öznel algısıyla oluşan toplumsal bir inşa olduğunu gösterirken, kadın tek ebeveynlere yönelik Kılıç vd. (2025)’nin çalışması ekonomik destek, esnek çalışma koşulları, çocuklar için eğitim ve psikolojik desteğin önemini ortaya çıkarmıştır. Göçmen ailelere ilişkin ise Karataş ve Pak Güre (2025), göçmen ailelerin ihtiyaç duyduğu dayanışma ağlarının geliştirilmesi ve psikososyal destek hizmetlerinin artırılmasının göçmen ailelerin karşılaştığı çok boyutlu riskleri minimize edebileceğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle literatürde her üç dezavantajlı grubun aynı çalışmada birlikte değerlendirildiği ve toplum tarafından yaygın şekilde kabul edilen aile anlayışının dışında olmanın anlamını ve bu ailelerin “aile algısı”nı tartışan benzer bir çalışma olmadığı söylenebilir. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın bulgularına bakıldığında ailenin temel işlevleri arasında yer alan koruma, aidiyet ve duygusal destek gibi unsurların bu çalışmada katılımcı dezavantajlı ailelerin deneyimleri çerçevesinde yeniden tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Göçmen bireyler açısından aile, yalnızca bir bakım ve duygusal destek kurumu olmanın ötesinde, aynı zamanda kültürel aidiyetin ve kimlik devamlılığının taşıyıcısı olarak işlev görmektedir. Göçmen katılımcılar için ailenin anlamının göçün kendisiyle derinden iç içe geçmiş, hatta göç deneyiminin travmatik etkileriyle birlikte bireylerin benliklerine işlemiş bir olgu haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda aile, göçmenler için adeta bir harç işlevi görerek içsel bir kenetlenmeye neden olmuş; üyeler arası bağlılık, göç edilen toplumda karşılaşılan ayrımcılık ve

dışlanma süreçleriyle daha da pekişmiştir. Göçmen katılımcılar özelinde aile olma pratiklerini etkileyen bir başka durum da geleceklerinin belirsizliğidir. Bu belirsizlik ailenin geleceğine dair kaygıyı ve bilinmezliği beraberinde getirmektedir.

Dezavantajlı gruplarda, aile yapısının klasik aile yapısından farklı olmasına rağmen, aile işlevlerinin gerçekleşmesine duyulan ihtiyacın güçlü biçimde var olduğu bulgulardan anlaşılmaktadır. Yoksul katılımcılarda; bakım verme, güven sağlama ve koruma gibi temel aile işlevleri, sosyoekonomik koşullardan bağımsız olarak önemini korumaktadır. Ailenin bu işlevlerine olan ihtiyaç vurgulanırken aynı zamanda aileye atfedilen kutsallık ve duygusal bağ üzerinden, aile kurumunun güçlü bir toplumsal referans noktası olduğu görülmektedir. Aile olmanın gerekliliği olan birlikte zaman geçirme, eğlenme gibi aktiviteler yoksul ailelerde varlığını sürdürmektedir. Birlikte zaman geçirme ve iletişim, aile biçimlerinden bağımsız olarak birleştirici bir unsur olarak önemlidir. Parka gitmek, birlikte film izlemek, piknik yapmak gibi yüksek maliyetli olmayan basit aktiviteler dahi birlik, beraberlik ruhunu pekiştirmekte ve bireylerin aidiyetlerini güçlendirmektedir. Araştırmanın bir diğer çarpıcı sonucu da yoksulluk ve aile ilişkisindeki bulgulardır. Sosyal bir sorun olan yoksulluğun esasen aile olmanın önünde tek başına bir engel olmadığı konusunda katılımcılar hemfikirler. Yoksulluğa rağmen aile var olabilmekte ve işlevlerini sınırlı da olsa yerine getirebilmektedir. Ekonomik durumun iyileşmesi ailenin refahını artıracak ve aile içi ilişkilerin daha olumlu bir atmosfere taşınmasına kaynaklık edecek mahiyettedir.

Bu çalışmanın en önemli çıktılarından biri ASAGEM'in çalışmasıyla uyumlu olarak tek ebeveynli ailelerin aile algısının anne, baba ve çocuktan oluştuğuna yönelik inancıdır (ASAGEM, 2011). Yoksul, göçmen, tek ebeveynli ailelerden gelen katılımcılar, aileyi birlikte ve bütünlüklü bir yapı olarak tanımlamaktadır. Katılımcıların deneyimledikleri aile pratiğinin aksi yönünde olan bu tasavvur, "ideal" ya da "istenen" aile biçimi olarak sıklıkla ifade edilmiştir. Bu bağlamda tek ebeveynli katılımcılar kendilerini "eksik" ve "yarım aile" olarak tanımladıkları görülmekte, benzer şekilde çocuksuz ailelerin de aile olarak nitelenemeyeceği vurgusu ise tüm katılımcılarda dikkat çekicidir.

Araştırmaya katılan ailelerde; yoksulluk, sadakatsizlik, geçimsizlik gibi olumsuzluklar aile olmanın önünde başlıca engel değilken şiddet olgusu için ayrı bir parantez açılmalıdır. Şiddet; fiziksel, duygusal, psikolojik, ekonomik, ne türden olursa olsun aile bütünlüğünü tahrip eden, bozan ve yok eden bir niteliktedir. Aile içi şiddete doğrudan ya da dolaylı maruz kalan aile bireyleri, şiddetin nerede, ne zaman gerçekleşeceğine dair sürekli olarak endişe ve kaygı hallerinden ötürü aile olmayı tecrübe edemediklerini ifade etmektedir. Şiddet mağduru olan aile bireyleri, şiddet failinden uzaklaşarak diğer üyelerle birlikte aileyi yeniden organize etme ve aile geleneğini sürdürme eğilimindedirler.

Sosyal medyanın aile algısına etkisinin de ölçüldüğü bu çalışmada, sosyal medyada sunulan aile profillerinin katılımcı dezavantajlı ailelerde, aile olma biçimlerini doğrudan etkilemediği görülmüştür. Son dönemlerde, aileye yönelik büyük bir risk olarak tanımlanan sosyal medya kullanımının, her zaman mutlu aile bireylerinin olduğu bir simülasyon yaratarak kıyas oluşturduğu ve ailelerin bundan olumsuz etkilendiği tartışılmaktadır. Araştırmaya katılan ailelerin deneyimlerinde, sosyal medya kullanımının aile üyeleri için bir sebep değil sonuç olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada, aile üyelerinin dijital kullanımları aile ilişkilerinde tek başına bir etken olmadığı fakat gergin, huzursuz aile ilişkilerinin sosyal medya ve dijital araçları kullanmayı tetiklediği yönünde bulgular görülmüştür.

Aileye dair bir başka tartışmada, ailenin öneminin gittikçe azaldığı, aileye ihtiyacın ortadan kalkacağı ve gelecek bir zamanda ailenin yok olacağına dairdir. Ancak yapılan araştırmalar Türkiye'de ailenin değerini koruduğu yönündedir (Akın, 2025). Bu çalışmada da ailenin değerli olduğu düşüncesinin bireyleri yaşadığı olumsuzluklardan (yoksul olma, göç ederek yakınlarını geride bırakma, boşanma gibi) bağımsız olarak sürdürdüğünü göstermektedir. Katılımcı

bireylerin yaşadığı pratikteki olumsuzluklara rağmen algılarındaki aile mutlu, huzurlu, bütünlüklü, sıcak ve yakın ilişkilerin olduğu bir aile biçimidir.

Sonuç ve Öneriler

Dezavantajlılığı ve dezavantajlı grupları sosyal politika ve refah devleti ile birlikte düşünmek gereklidir. 2025 yılının “Aile Yılı” ilan edilmesi, aileye yönelik politikalar üzerinde ayrıca durulmasına zemin hazırlamış, var olan politikaları da tartışmaya açmıştır. Araştırma bulguları, mevcut aile politikalarının bu grupların karşı karşıya kaldığı özgül sorunları ve çok boyutlu ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. Sosyal politikaların bireylerin, ailelerin, grupların yaşadıkları problem özelinde, kesişimselliği de dikkate alarak bireyselleşmesi gerekmektedir.

Özellikle aile politikaları bağlamında, yalnızca çekirdek aile modelini referans alan uygulamalar yerine; tek ebeveynli, yoksul, göçmen aileler gibi farklı aile olma deneyimlerini de kapsayan, kapsayıcı ve çoğulcu bir anlayış benimsenmelidir. Bu doğrultuda, söz konusu aile yapılarına yönelik özel sosyal hizmet müdahaleleri, destek mekanizmaları ve koruyucu önlemler geliştirilmelidir. Dezavantajlı grupların aile deneyimlerini merkezine alan bu çalışmanın bulguları, aile odaklı sosyal politika üretiminde kapsayıcılık, çeşitlilik ve adalet ilkelerinin daha güçlü biçimde gözetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, yalnızca sosyal refahın artırılmasına değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına da katkı sunacaktır. Bahsedilen öneriler, araştırma bulguları doğrultusunda politika yapıcılara yönelik olarak sunulmuştur.

Bu araştırmanın sınırlı olan tarafı aile algısının, aileye dair inanç ve kabullerin kökenlerinin ne/neler olabileceğine ilişkin tartışmayı derinleştiremeyişi ve aile olma pratiklerinin bireylerdeki karşılığına yeterli cevap veremeyişidir. Bu durum sonraki araştırmacılar için rehber bir çalışma konusu niteliğindedir. Zira aile ve aileye ilişkin çalışmaların farklı aile türleri ile deneyimlerini özellikle farklı dezavantajlı grupların bilgi sağlayıcılığında araştırılması ise yeni araştırmalara kapı aralayacaktır.

Kaynakça

- Afyonoğlu, M. F. (2020). Sosyal çalışmada kesişimsellik. *Toplum ve sosyal hizmet*, 31(2), 699–725. <https://doi.org/10.33417/tsh.689618>
- Akçe, İ. ve Doğan, H. (2022). Dezavantajlı/risk altındaki gruplar: evsizler. H. Doğan (Ed), *Sosyal hizmette dezavantajlı/risk altındaki gruplar II* içinde (ss. 141–172). Ankara: Nika Yayınevi.
- Akın, M. H. (2011). *Toplumsallaşma sözlüğü*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Akın, M. H. (2025). Türkiye’de aileyi anlamaya bir katkı: dünya değerler araştırması verileri üzerinden karşılaştırmalı bir analiz. *Yeni Türkiye*, 31(141), 218–229.
- Akyüz, E. (2024). Bekar anneliği dezavantajlılık üzerinden okumak. M. Erdil ve A. Usanmaz (Ed), *Dezavantajlı grupları yeniden düşünmek* içinde (ss. 91–101). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Alkan Aykaç, S. (2024). “Ötekilik” bağlamında Türkiye’de göçmen meselesini dezavantajlılık üzerinden okumak. M. Erdil ve A. Usanmaz (Ed), *Dezavantajlı grupları yeniden düşünmek* içinde (ss. 171–182). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Alkan Aykaç, S. ve Karakaş, M. (2022). Entegrasyon, asimilasyon ve uyum kavramları arasından türkiye’nin seçimi. *İctimaiyat*. (Göç ve Mültecilik Özel Sayısı), 419–429. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1123311>

- Arı, Y. (2023). Aile kurumunun işlevleri nelerdir ve neden önemlidir sosyolojik bir araştırma. K. Ertaş (Ed.), *İlahiyat alanında uluslararası araştırma ve değerlendirmeler* içinde (ss. 127–139). Serüven Yayınevi.
- Asagem (2011). *Tek ebeveynli aileler*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü Yayınları.
- Aydın, N. (2018). Nitel araştırma yöntemleri: etnoloji. *Uluslararası beşeri ve sosyal bilimler inceleme dergisi*, 2(2), 60-71.
- Başhan, R. D. ve Metin, O. (2023). Eşitsizliği alternatif kavramlarla tartışmak: dezavantajlılık, kırılabilirlik, yaralanabilirlik. *Journal of social, humanities and administrative sciences*, 9(65), 3040–3048.
- Bekele, W. B. ve Ago, F. Y. (2022). Sample size for interview in qualitative research in social sciences: a guide to novice researchers. *Research in educational policy and management*, 4(1), 42–50. <https://doi.org/10.46303/repam.2022.3>
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2017). *Qualitative research methods for the social sciences* (Ninth edition). *Books a la carte*. Boston: Pearson.
- Bourdieu, S. (2016). *Sosyoloji meseleleri* (A. Sümer, B. Uçar, F. Öztürk, M. Gültekin, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Canatan, K. (2013). Aile hakkında kuramsal perspektifler. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed), *Aile sosyolojisi* içinde (ss. 31–48). İstanbul: Açılım Kitas.
- Cohen, I. (2020). Aile. B. Turner (Ed), *Sosyoloji sözlüğü* içinde (ss. 50–59). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the nargins: intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford law review*, 43(6), 1241. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Çelebi, N. (2022). Dezavantajlılık ve sosyoloji. A. Demir (Ed), *Dezavantajlı grupların sosyolojisi eşitsizlikler, riskler ve çözümler* içinde (ss. 1–10). Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Çilkaya, B. ve Eraslan, E. (2023). Dezavantajlı grupların bilimsel üretimdeki yeri: bibliyometrik bir değerlendirme. *Selçuk üniversitesi Akşehir meslek yüksekokulu sosyal bilimler dergisi*. (15), 41–52.
- Danış, M. S. (2022). Sosyal medyada yardımlaşmanın sunumu. O. Metin (Ed), *Sosyal medya ve sosyal kurumlar* içinde (ss. 161–182). Ankara: Tezkire Yayıncılık.
- Demir Başhan, R. (2024). Disiplinlerarası yaklaşımla dezavantajlılık bağlamında engellilik. M. Erdil ve A. Usanmaz (Ed), *Dezavantajlı grupları yeniden düşünmek* içinde (ss. 137–156). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Denzin, N. K. ve Lincoln Yvonna S. (Ed.) (2011). *Introduction: the discipline and practice of qualitative research*. The sage handbook of qualitative research (4.th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Dikeçligil, F. B. (2012). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. *Muhafazakar düşünce*, 8(31), 21–52.
- Ecevit, Y. (2012). Aile kadın ve devlet ilişkilerinin değerlendirilmesinde klasik ve yeni yaklaşımlar. *Kadın araştırmaları dergisi*. (1).
- Eraslan, L. ve Demirel, E. (2020). Aile kavramı ve sosyolojisi. L. Eraslan (Ed), *Aile sosyolojisi* içinde (ss. 3–13). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Genç, Y. ve Çöpoğlu, M. (2020). Yoksullar. M. Serdar (Ed), *Dezavantajlı gruplar ve sosyal hizmet* içinde (ss. 41–70). Ankara: Grafiker Yayınları.

- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji* (C. Güzel, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gittins, D. (2011). *Aile sorgulanıyor* (T. Erdem, Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve aile tipleri üzerine bir inceleme. *Hacettepe sosyal ve beşeri bilimler dergisi*, 8(1-2), 46–67.
- İlerisoy, M. (2023). Yorumlayıcı fenomenolojik analiz. *İstanbul ticaret üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 22(46), 509–527. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1176444>
- Karakaş, M. (2005). Yeni yoksulluk bağlamında sosyal kimlik ve tüketimde eşitsizlik. *Gazi üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, 7(2), 1–16.
- Karataş, K. (2001). Toplumsal değişme ve aile. *Toplum ve sosyal hizmet*, 12(2), 89–98.
- Karataş, M. ve Pak Güre, M. D. (2025). Göçmenlerde aile bütünlüğü: fiziksel, ekonomik ve psikososyal etkilerin çok boyutlu analizi. *Türkiye sosyal hizmet araştırmaları dergisi*, 9(1), 32–48. <https://doi.org/10.55109/tushad.1653702>
- Kılıç, S., Boduroğlu, G. ve Alayvaz Güngör, C. (2025). Tek ebeveyn olarak kadınların karşılaştığı sorun, gereksinim ve beklentilerinin incelenmesi. *Pamukkale university journal of social sciences institute*. (67), 271–289. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1541956>
- Oktik, N. (2008). Yoksulluk olgusuna kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar. N. Oktik (Ed), *Türkiye’de yoksulluk çalışmaları içinde* (ss. 21–57). İzmir: Yakın Kitabevi.
- Parker, R. ve Bullock, R. (2017). A historical review of the concept of severe and multiple disadvantage and responses to it. *Adoption & Fostering*, 41(4), 307–330. <https://doi.org/10.1177/0308575917731265>
- Pehlivan, O. (2018). Öznelerin gözünden ve dilinden ailenin toplumsal olarak inşasına fenomenolojik bir yaklaşım. *Sosyoloji araştırmaları dergisi*, 21(1), 239–268. <https://doi.org/10.18490/sosars.419066>
- Poston, D. L. (2020). Göç. B. Turner (Ed), *Sosyoloji sözlüğü içinde* (ss. 373–375). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Sadıkoğlu, Z. Z. (2019). 1920 – 1960 Yılları arasında Abd’de aile sosyolojisi. *Sosyoloji araştırmaları dergisi*, 22(1), 215–253. <https://doi.org/10.18490/sosars.559106>
- Smith, M. L. (1987). Publishing qualitative research. *american educational research journal*, 24(2), 173–183. <https://www.jstor.org/stable/1162889>
- Taş, L. ve Arık, F. (2020). Dezavantajlı gurplar ve dezavantajlılığa ilişkin sosyolojik bir çerçeve. F. Arık ve L. Taş (Ed), *Dezavantajlılar ve dezavantajlılık sosyolojisi içinde* (ss. 7–50). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tekindal, M. ve Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufku ötesi bilim dergisi türkiye körler fedarasyonu yayını*, 1(20), 153–182. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1355632>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2025). *İstatistiklerle Aile*, 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2024-53898>, (Erişim Tarihi: 3. 06. 2025).
- Whitehead, M. (2001). *Eşitlik ve sağlık: kavram ve ilkeler*. Türk tabipler birliği yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2013). Aile ve evlilik türleri. K. Canatan ve E. Yıldırım (Ed), *Aile sosyolojisi içinde* (ss. 65–80). İstanbul: Açılım Kitap.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 16.07.2025

No: 2025/296

ARAşTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 55

2. yazar katkı oranı : % 45

Refah Devleti Tipolojileri Bağlamında Aile Politikaları: Türkiye'nin Karşılaştırmalı Konumu

Family Policies in the Context of Welfare State Typologies: A Comparative Analysis of Turkey's Position

Dr. Eray KARAGÖZ ¹

Öz

Bu çalışma, devletlerin ebeveyn izni uygulamaları, aileye yönelik kamu harcamaları (çocuk bakımı, nakdi yardımlar vb.) ve anne istihdam oranları gibi yapısal göstergeler üzerinden, farklı refah devleti tipolojileri içindeki konumlarını incelemektedir. Klasik refah rejimlerine dair literatürün tartışıldığı çalışmada, temel kuramsal çerçeve olarak Misra, Budig ve Moller (2006) tarafından önerilen refah devleti stratejisi sınıflaması benimsenmiştir. Her biri bir strateji tipini temsil eden üçer OECD ülkesi ile Türkiye dahil olmak üzere toplam 13 ülke, dört temel refah rejimi altında gruplandırılmıştır. Bu ülkelere ait veriler, OECD Family Database temel alınarak analiz edilmiş; başlıca göstergeler olarak ücretli doğum izni süresi, ebeveyn izni süresi, aile harcamalarının GSYİH içindeki oranı ve anne istihdam oranı ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, İsveç, Norveç ve Danimarka gibi “çift kazanç sağlayıcı/çift bakıcı” modelini benimseyen ülkelerin, toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyen, daha kapsayıcı bir politika mimarisi sunduğunu; muhafazakâr ve liberal rejimlerin ise daha çok parçalı veya piyasa temelli çözümlerle sınırlı kaldığını göstermektedir. Türkiye ise düşük düzeyli kamusal destek ve aile temelli politika yapısıyla, kadınların ücretli emek ve bakım yükü arasında denge kurmasını zorlaştıran melez bir model sergilemektedir. Çalışma, Türkiye'nin daha adil ve cinsiyet eşitliğine duyarlı bir refah mimarisi geliştirmesine katkı sunabilecek kısa ve uzun vadeli politika önerileriyle sonlandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: refah devleti tipolojileri, aile politikası, kadın istihdamı, ebeveyn izni, Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitliği, çocuk bakımı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study examines the position of states within different welfare regime typologies by analyzing structural indicators such as parental leave policies, public expenditures on family support (e.g., childcare, cash transfers), and maternal employment rates. The study builds on the classical welfare regime literature and adopts the welfare state strategy classification proposed by Misra, Budig, and Moller (2006) as its main theoretical framework. Thirteen OECD countries, including three representative countries for each strategy type, along with Turkey, are categorized under four main welfare strategies. Country-level data were drawn from the OECD Family Database and analyzed based on five structural indicators: duration of paid maternity leave, total paid parental leave, public family expenditure as a percentage of GDP, and maternal employment rates. The findings reveal that countries such as Sweden, Norway, and Denmark, which follow the “earner–carer” model, offer a more inclusive policy framework grounded in gender equality. In contrast, conservative and liberal regimes tend to rely on fragmented or market-based solutions. Turkey, with its low level of public support and family-centered policy orientation, represents a hybrid model that struggles to reconcile women's dual burden of paid labor and caregiving responsibilities. The study concludes with

¹Bağımsız Araştırmacı, Dr., eraykaragozz@gmail.com

Atıf için (to cite): Karagöz, E. (2025). Refah Devleti Tipolojileri Bağlamında Aile Politikaları: Türkiye'nin Karşılaştırmalı Konumu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: Aile Özel Sayısı, Ekim 2025, 300-314.

short/long term policy recommendations aimed at supporting Turkey's transition toward a more equitable and gender-sensitive welfare architecture.

Keywords: welfare regime typologies, family policy, women's employment, parental leave, Turkey, gender equality, childcare

Paper Type: Research

Giriş

Modern toplum, kadını kamusal alanda başarılı bir profesyonel, özel alanda ise fedakâr bir anne olmaya teşvik eden çelişkili bir beklentiyle karşı karşıya bırakmakta, bu durum da aile kurumunu derinden etkilemektedir. Aile, toplumsal yapının temel birimi olarak yalnızca bireylerin biyolojik yeniden üretimini değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel yeniden üretimini de sağlayan kurumsal bir yapıdır. Modern refah devletleri, yalnızca bireysel refahı değil aynı zamanda aile yapısının korunmasını ve güçlendirilmesini de hedefleyen sosyal politikalar geliştirmektedir. Bu bağlamda, aile politikaları, yalnızca kadınların işgücü piyasasındaki konumunu belirleyen bir unsur değil, aynı zamanda çocukların erken yaş gelişiminden başlayarak kuşaklar arası eşitsizliklerin aktarımını önleyen, sosyal bütünleşmeyi sağlayan ve sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturan çok katmanlı araçlardır.

Kadınların işgücü piyasalarına artan katılımı, sanayi sonrası toplumların en belirgin sosyo-ekonomik dönüşümlerinden biri haline gelmiş; ancak bu dönüşüm, aile kurumunun bakım yükünü nasıl üstleneceği ve toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl dönüşeceği sorularını da beraberinde getirmiştir. Aile içi bakım emeği, özellikle çocukların ve yaşlıların gündelik yaşam ihtiyaçlarının karşılanması bakımından temel bir toplumsal işlev üstlenmektedir. Bu bakım emeğinin büyük oranda kadınlar tarafından üstlenilmesi, yalnızca toplumsal cinsiyet eşitsizliğini değil, aynı zamanda ailenin iç işleyişinde yaşanan yük dengesizliğini de ortaya koymaktadır (Gornick ve Meyers, 2003, s.17).

Refah devleti uygulamaları tarihsel olarak erkek geçim sağlayıcı (male breadwinner) ve kadın ev içi bakım sağlayıcısı rollerine dayalı bir normatif yapıyı esas alırken, bu modelin günümüzde sürdürülebilirliği sorgulanır hale gelmiştir (Fraser, 1994, s.593). Kadınların annelik sonrası işgücüne dönüşündeki zorluklar, yalnızca bireysel engellerden değil, doğrudan kamu politikalarının niteliğinden ve aileye atfedilen rollerin kamusal yeniden inşasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda literatürde sıkça kullanılan “annelik cezası” (motherhood penalty) kavramı, yalnızca kadınların gelir kayıplarını değil; aynı zamanda ailenin ekonomik ve işlevsel yükünün adaletsiz biçimde dağıldığını da gösteren yapısal bir sorunsaldır (Budig ve England, 2001, s.205).

1970’li yıllarda yaşanan petrol krizlerinin ardından yükselen neoliberal politikalar, Keynesyen refah devletinin “altın çağını” sona erdirmiş; refahın kolektif sorumluluk olmaktan çıkarılıp bireysel düzleme indirgenmesini teşvik etmiştir (Şahin ve Gülcan, 2023, s.54). Keynesyen refah devletinin sağladığı kolektif güvencelerden geri adım atılabilmesinin arkasındaki politik-ideolojik zeminlerden biri de kapitalizme karşı bir alternatif olarak görülen sosyalist bloğun çöküşü ve bunun Batılı devletler üzerindeki reformist baskıyı azaltmasıdır (Çevik ve Parlak, 2024, s.57). Başka bir ifadeyle, II. Dünya Savaşı’nın ardından Keynesyen politikaların etkisiyle başlayan ve refah devletinin “altın çağı” olarak anılan dönem, 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri ve stagflasyonla birlikte meşruiyetini yitirmeye başlamıştır (Gümüş, 2018, s.33). Bu süreçte aileye yönelik sosyal politikalar da dönüşmüş, kamusal bakım hizmetlerinin yerine aile içi çözümler yeniden teşvik edilmiştir. Türkiye ise bu dönüşüme 24 Ocak 1980 kararlarıyla dahil olmuş, sosyal politikalarını piyasa mekanizmaları çerçevesinde yeniden yapılandırmıştır (Biter, 2021, s.123). Özellikle son yıllarda bu yapı, aileyi ve anneliği demografik ve ideolojik bir araç olarak kullanan, sosyal politikaları seçim desteği sağlamak üzere yeniden şekillendiren 'gayri liberal' (illiberal) bir karakter kazanmıştır (Szikra ve Öktem, 2022, s.202). Bu yeniden yapılandırma, özellikle çocuk bakımının ve yaşlı bakımının ailenin ve çoğu durumda

kadınların, üzerine yıkılmasına neden olmuş, kadın istihdamı ile aile işlevleri arasında bir çatışma yaratmıştır. Bu noktada devreye giren refah devleti tipolojileri, yalnızca bireyin değil, ailenin korunmasına yönelik stratejik tercihler üzerinden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda, Misra, Budig ve Moller'in (2006) geliştirdiği dört tip strateji yalnızca kadının istihdamda kalıcılığını değil; aynı zamanda ailenin bakım, gelir paylaşımı ve çocuk yetiştirme sorumluluklarını nasıl üstlendiğini de analiz etmeye imkân tanımaktadır.

Bu çalışma, aileye sunulan kurumsal desteklerin niteliği üzerinden bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda analiz, OECD Family Database üzerinden elde edilen ebeveyn izni süresi, babalık izninin varlığı, ailelere ilişkin yapılan yardımlar ve kadınların anne olduktan sonraki istihdam oranı gibi göstergeler aracılığıyla yürütülecektir. Bu göstergeler, aile politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliği, çocuk refahı ve bakım emeğinin paylaşımı üzerindeki etkilerini bütüncül biçimde değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Bu çalışma, mevcut refah rejimi analizlerini, aile politikalarının odağındaki bakım emeğinin yeniden dağıtımı sorunsalı üzerinden derinleştirerek Türkiye'nin özgün konumunu bu yeni eksenle analiz etmeyi ve bu sayede literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, özetle, şu temel soruya yanıt aramaktadır: devletlerin ebeveyn izni uygulamaları, aileye yönelik kamu harcamaları (çocuk bakımı, nakdi yardımlar vb.) ve anne istihdam oranları gibi yapısal göstergeler üzerinden, farklı refah devleti tipolojileri içindeki nasıl konumlanacaktır?

1. Refah Devleti Tipolojileri ve Aileye Yaklaşımlar

Refah devleti kavramı, yalnızca ekonomik koruma değil, aynı zamanda toplumsal yeniden üretimi güvence altına alan sosyal bir yapılanma olarak değerlendirilmelidir. Refah devleti, piyasa ekonomisinin yarattığı sosyal sorunlara karşı çeşitli tedbirler geliştiren bir devlet anlayışını ifade eder (Özkır, 2022, s.24). Bu çerçevede, aile politikaları refah devletinin merkezinde yer almakta; bakım emeği, toplumsal cinsiyet rolleri ve kuşaklar arası eşitsizliklerin aktarımı gibi süreçleri şekillendirmektedir. Refah devletleri, aileye ilişkin politikaları nasıl tasarladıkları ve uyguladıklarıyla yalnızca kadınların işgücüne katılımını değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet normlarını, çocuk refahını ve bakım hizmetlerinin kurumsal yapısını da belirlemektedir. Refah devleti, toplumsal eşitsizlikleri azaltmak ve bireylere insan onuruna yakışır bir yaşam düzeyi sunmak amacıyla geliştirilmiş bir yapıdır (Rakıcı ve Yılmaz, 2011, s.5).

1.1. Klasik Tipolojiler: Esping-Andersen ve Güney Avrupa Modeli

Gösta Esping-Andersen'in (1990) refah devletlerine ilişkin üçlü sınıflandırması –liberal, muhafazakâr-korporatist ve sosyal demokrat modeller– refah sistemlerinin bireyleri piyasa güçlerinden ne ölçüde koruduğu (metasızlaştırma) ve toplumsal tabakalaşmayı nasıl etkilediği gibi iki temel eksen üzerinden şekillenmektedir (Toprak, 2015, s.156). Ancak bu model, özellikle kadınların konumunu ve bakım emeğini analizin dışında bıraktığı gerekçesiyle feminist sosyal politika kuramcıları tarafından eleştirilmiştir (Sümer, 2017, s.52). Zira klasik sınıflandırmalar, bakım sorumluluklarının nasıl ve kim tarafından üstlenildiği sorusunu ikincil bir mesele olarak değerlendirmekte; dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden üreten bir normatif çerçeve sunmaktadır.

Bu sınırlılığı aşmak adına Ferrera (1996) tarafından önerilen Güney Avrupa Refah Devleti modeli, özellikle İtalya, İspanya, Yunanistan ve Portekiz gibi ülkelerin yapısal özelliklerini tanımlamak amacıyla dördüncü bir tipoloji olarak literatüre kazandırılmıştır. Türkiye de birçok özelliği itibarıyla bu modelle benzeşmekte ve sıklıkla Güney Avrupa rejimi kapsamında değerlendirilmektedir (Taşcı, 2013, s.6; Aras ve Kum, 2021, s.2334). Modelin başlıca karakteristikleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- İkili Sosyal Koruma Yapısı (Dualism): Sistem, formel sektörde çalışanları yüksek düzeyde koruyan sosyal güvenlik mekanizmalarına sahipken, enformel sektörde çalışanlar ciddi biçimde dışlanmaktadır (Taşcı, 2013, s.11). Türkiye'deki yaygın kayıt

dışı istihdam ve hizmetlerin parçalı yapısı, bu ikili mekanizmanın tipik bir yansımasıdır (Yenimahalleli Yaşar, 2011, s.186).

- Kliyentalizm ve Partizanlık: Sosyal yardımlar çoğunlukla hak temelli değil; siyasal sadakat, parti bağı ve yerel düzeydeki aracılık ilişkileri üzerinden dağıtılmaktadır. Bu durum, sosyal adaleti zedeleyen bir yapı ortaya çıkarmakta; sosyal politikaları, siyasal meşruiyet üretme aracı haline getirmektedir (Szikra ve Öktem, 2022, s.210).
- Ailecilik (Familialism): Refahın sağlanmasında devletin değil, bireylerin ve ailelerin asli sorumluluğa sahip olduğu varsayımı esastır. Bu nedenle kadınların bakım emeği üzerinden ailenin refahı temin edilmekte; devlet ise çoğu zaman pasif veya tamamlayıcı aktör konumundadır.
- Dinin ve Sivil Toplumun Rolü: Katolik geleneğin etkili olduğu Güney Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de dini temelli hayır kurumları ve sivil toplum kuruluşları sosyal yardım alanında aktif bir rol üstlenmektedir (Taşcı, 2013, s.12). Bu durum, devletin sosyal hizmet üretme yükünü sivil aktörlere devrettiği hibrid bir yapının göstergesidir.

Güney Avrupa modeli, Türkiye'nin yapısal aileci ve ikili koruma özelliklerini anlamak için güçlü bir makro çerçeve sunsa da bu yapının kadınların istihdam ve bakım deneyimlerine nasıl yansıdığını ve politika mekanizmalarının bu deneyimleri nasıl şekillendirdiğini anlamak için daha mikro ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir analitik araca ihtiyaç duyulmaktadır.

1.2. Feminist Bir Perspektif: Refah Stratejileri ve Bakım Politikaları

Refah rejimlerindeki erkek temelli yaklaşım, bakım emeğinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin politika yapım sürecine etkisini ikincil düzeyde ele almıştır. Feminist sosyal politika kuramcıları, özellikle kadınların bakım sorumlulukları, annelik sonrası istihdam sürekliliği ve refah devletlerinin ataerki yapılarla ilişkisi gibi konuları göz önüne alarak bu sınıflamayı derinleştirmişlerdir (Orloff, 1993; Lewis, 1998).

Refah devleti tipolojilerine feminist katkı sunan en önemli çalışmalardan biri, Misra, Budig ve Moller'in (2006) geliştirdiği dört stratejik yaklaşımı içeren sınıflamadır. Bu yaklaşım, kadınların bakım veren ve gelir getiren rollerini bütüncül biçimde analiz ederek, aile politikalarının hem toplumsal cinsiyet eşitliği hem de istihdam sonuçları açısından değerlendirilmesine imkân tanır. Bu stratejiler, devletin aileye ve bakım emeğine yaklaşımını şu şekilde somutlaştırır:

- Birincil Bakıcı – İkincil Kazanç Sağlayıcı (Primary Caregiver / Secondary Earner): Kadınların öncelikli rolü olarak bakım emeği kabul edilir. Devlet, uzun ebeveyn izinleri ve ev içi bakıma yönelik parasal yardımlarla bu rolü destekler. Ancak bu yaklaşım, kadınları tam zamanlı istihdamdan uzaklaştırarak ikincil işgücü konumuna iter. Almanya ve Avusturya gibi ülkeler bu stratejiye örnek gösterilir (Misra vd., 2006, s.6; Erdoğan, 2015, s.22).
- Birincil Kazanç Sağlayıcı – İkincil Bakıcı (Primary Earner / Secondary Carer): Kadınların tam zamanlı istihdamı hedeflenirken, çocuk bakım hizmetleri piyasaya devredilir. Ebeveyn izinleri sınırlı, kamusal kreş hizmetleri yaygın değildir. İngiltere, ABD ve Kanada gibi liberal refah rejimleri bu stratejiye örnektir (Orloff, 1993, s.16).
- Seçim Stratejisi (Choice Strategy): Kadınlara hem bakım hem istihdam arasında seçim yapma hakkı tanınır. Devlet hem kamusal bakım hizmetlerini hem de ev içi bakım için maddi destekleri bir arada sunar. Ancak bu model, toplumsal cinsiyet eşitliğini sınırlı ölçüde teşvik eder. Fransa ve Belçika bu modele örnektir (Leitner, 2003, s.364; Misra vd., 2006, s.9).

- Çift Kazanç Sağlayıcı – Çift Bakıcı (Earner–Carer Strategy): En eşitlikçi stratejidir. Kadın ve erkekler eşit biçimde hem kazanç hem bakım rollerine katılır. Devlet, babalık izni, esnek çalışma, kamusal kreş gibi araçlarla bakım yükünü toplumsallaştırır. İsveç ve Norveç bu stratejinin en tipik örneklerindendir (Gornick ve Meyers, 2003, s.25; Sümer, 2017, s.56).

Bu dört strateji, sadece kadınların işgücü katılım oranlarıyla değil, aynı zamanda aile içinde bakım emeğinin yeniden dağıtımı, çocuk gelişimi sonuçları ve erkeklerin bakım sorumluluğuna katılım düzeyi ile de doğrudan ilişkilidir. Ayrıca, bu stratejilerin etkililiği yalnızca yasal düzenlemelerle değil, kurumsal kapasite, kültürel normlar ve uygulama düzeyindeki başarıyla da şekillenmektedir. Bu perspektiften refah stratejilerinin temel özelliklerini, kadın istihdamını ve kamu bakım hizmetlerini ayrıştırarak, Türkiye’nin bu konumlandırmalara ne kadar yakınlığı Tablo-1’de sunulmaktadır.

Tablo-1: Refah stratejisi, temel özellikler, örnek ülkeler, kadın istihdamı, kamu bakım hizmeti ve Türkiye konumlandırması

Refah Stratejisi	Temel Özellikler	Örnek Ülkeler	Kadın İstihdamı	Kamu Bakım Hizmeti	Türkiye'nin Konumu
1. Primary Caregiver / Secondary Earner(Birincil Bakıcı / İkincil Kazanç Sağlayıcı)	Kadınlar öncelikle bakım rolüyle tanımlanır; kısmi çalışma ve ev içi bakım desteklenir.	Almanya, Avusturya, Hollanda, Lüksemburg	Düşük düzeyde tam zamanlı istihdam; yaygın yarı zamanlılık	Düşük 0–2 yaş bakım hizmeti, uzun ebeveyn izni	Türkiye bu gruba en yakındır. Geleneksel aile yapısı, yetersiz kurumsal bakım, düşük kadın istihdamı bu profile benzemektedir.
2. Primary Earner / Secondary Carer(Birincil Kazanç Sağlayıcı / İkincil Bakıcı)	Kadınlar işgücüne entegre edilmeye çalışılır; bakım piyasaya bırakılır.	ABD, Kanada, İngiltere, Avustralya	Yüksek kadın istihdamı, tam zamanlı odak	Kamu destekli bakım az, özel çözümler yaygın	Türkiye kısmen bu modele politik retorikte yaklaşır, ama yapısal düzeyde uzak kalmaktadır.
3. Choice Strategy(Seçim Modeli)	Kadına bakım ve iş arasında özgür seçim hakkı tanınır; her iki rol de desteklenir.	Fransa, Belçika	Orta-yüksek istihdam, esnek çalışma	Hem ev içi hem kurumsal destek mevcuttur	Türkiye bu modele kısmen hedef olarak yaklaşmakta ama uygulama düzeyinde yetersizdir.
4. Earner-Carer Strategy(Çift Kazanç Sağlayıcı / Çift Bakıcı)	Hem erkek hem kadın hem işte hem bakımda eşit sorumluluk üstlenir.	İsveç, Norveç, Danimarka	Yüksek istihdam, cinsiyet dengeli izinler	Yüksek kalitede ve erişilebilir bakım hizmeti	Türkiye bu modele en uzak konumdadır; patriyarkal normlar ve kurumsal destek eksikliği belirleyicidir.

Kaynak: Yazar tarafından eser dikkate alınarak hazırlanmıştır: Misra, J., Budig, M. J., ve Moller, S. (2006). Reconciliation policies and the effects of motherhood on employment, earnings, and poverty (LIS Working Paper Series, No. 429). Luxembourg Income Study (LIS).

2. Göstergeler: Aile Politikaları ve Karşılaştırmalı Yapısı

Bu bölümde, farklı refah rejimlerinin aile politikaları ile bu kapsamda uygulanan seçili göstergelere yer verilmektedir. Analiz, refah devletlerinin kadınların bakım emeğine ilişkin sorumluluğu ne ölçüde üstlendiğini anlamak için ebeveyn izni ile kamusal destek mekanizmalarının etkisini ve ağırlığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

2.1. Yöntem, Veri Kaynağı ve Analiz Yaklaşımı

Bu çalışma, karşılaştırmalı nitel analiz yaklaşımını benimsemektedir. Az sayıda ülkenin seçili göstergelerle incelendiği bu yöntem, nedensel politika ilişkilerinin daha bütüncül biçimde kavranmasına imkân tanımaktadır (Balseven, 2017, s.88). Çalışmada kullanılan ana göstergeler, OECD Family Database'den alınmış olup, ülkeler arası karşılaştırmalı analiz açısından güvenilir ve standardize edilmiş bir veri seti sunmaktadır. Bu kaynaklar, ülkelerin sosyal politika göstergelerini istatistiksel olarak karşılaştırılabilir hale getirmeleri nedeniyle tercih edilmiştir (Küçükoba, 2022, s.169).

OECD'nin PF (Public Family Policy) ve LMF (Labour Market Framework) serilerinden elde edilen veriler, sosyal harcama, ebeveyn izni uygulamaları ve erken çocukluk bakım hizmetlerine erişim gibi aile politikalarına dair yapısal göstergeleri kapsamaktadır. Bu sayede, refah devletlerinin kadın istihdamını etkileyen kurumsal mimarileri karşılaştırmalı bir düzlemde analiz edilmiştir.

Bu çalışmada, belirtildiği gibi gösterge bazlı nitel karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda:

- Her bir refah stratejisine karşılık gelen ülkelerin göstergeleri incelenmiştir.
- Politik mimarilerin kadın istihdamına etkisi bakımından yapısal benzerlikler ve farklılıklar analiz edilmiştir.
- Türkiye'nin göstergelerdeki konumu, kuramsal sınıflamalara uyumsuzlukları da dikkate alınarak ayrıca tartışılmıştır.

Bu yöntem, sınırlı veri yapısı ve ülkeler arası kurumsal farklılıkların derinliği dikkate alınarak tercih edilmiştir. Veriler içerisinde yer alan “Tam ücret eşdeğeri”, OECD verileri içerisinde, izin süresi $\times$ ortalama ücret oranı ile hesaplanmıştır.

Ayrıca, Norveç istihdam verilerinin OECD datasında yer almaması sebebiyle, Norveç Resmî İstatistik Kurumu (Statistics Norway (SSB)) ve Eurostat-Labour Force verisi kullanılmıştır.

2.2. Temel Göstergeler

Kadınların işgücü piyasasında sürekliliğini etkileyen temel politika göstergeleri aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır:

- Ücretli Annelik Doğum İzni Süresi (hafta): 2024 yılında kadınlara doğum sonrası sağlanan ücretli izin süresi (OECD PF2.1). (2024)
- Ücretli Babalık İzni Süresi (hafta): 2024 yılında babalar için sağlanan ücretli izin süresi (OECD PF2.1).
- Erken çocukluk eğitimi ve bakımı için yapılan toplam kamu harcaması (%GSYİH): 2019 yılında, çocukların kurumsal bakım hizmetlerinden yararlanma oranı (OECD PF3.1).

- Nakdi aile yardımları, hizmetler ve vergi tedbirleri için kamu harcamaları (%GSYİH): 2021 yılında, nakdi aile yardımı, hizmet ve vergi yardımları kapsamında toplam kamu harcaması (OECD PF1.1).
- Anne İstihdam Oranı: 2021 yılında, çocuklu annelerin, istihdam oranları (OECD LMF1.1).

Bu göstergeler, kadınların bakım yükümlülükleri karşısında aileler için, devlet desteğinin yeterliliğini değerlendirmeye ve refah devletlerinin “bakım emeğini kamusallaştırma” düzeyini ölçmeye yönelik olarak seçilmiştir. Gösterge tablosu Ek'te sunulmuştur.

2.3. Refah Rejimlerine Göre Sınıflandırma

Türkiye'deki aile politikalarını analiz ederken, ülkenin yapısal özelliklerini anlamak için Güney Avrupa Modeli'nin sunduğu 'ailecilik' ve 'ikili yapı' gibi kavramların refah politikasının temelinde yer aldığı dikkate alınmalıdır. Kadınların istihdam ve bakım deneyimlerini şekillendiren politika mekanizmalarını derinlemesine incelemek için Misra ve arkadaşlarının dörtlü strateji modelini ana analitik çerçeve olarak kullanacaktır. Bu bütüncül yaklaşım, Türkiye'nin refah rejimini hem yapısal hem de toplumsal cinsiyet dinamikleri açısından çok katmanlı bir perspektifle değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Misra, Budig ve Moller'in (2006) ortaya koyduğu bakım-işgücü stratejileri temelinde, ülkeler aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır. Strateji tiplerine göre, üçer temsili ülke seçilmiş ve Türkiye de “diğer” olarak kategorize edilmiştir. Böylelikle 13 ülkenin, yukarıda yer alan göstergeler kapsamında karşılıklı analizi gerçekleştirilecektir.

Tablo-2: Strateji Tipi ve Temsili Ülkeler

Strateji Tipi	Temsili Ülkeler
Birincil Bakıcı / İkincil Kazanç Sağlayıcı	Almanya, Avusturya, Lüksemburg
Birincil Kazanç Sağlayıcı / İkincil Bakıcı	ABD, Kanada, İngiltere
Seçim Modeli	Fransa, Belçika, Hollanda
Çift Kazanç Sağlayıcı / Çift Bakıcı	İsveç, Norveç, Danimarka
Diğer	Türkiye

Kaynak: Yazar tarafından Misra vd. (2006) eseri dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Bu sınıflama, her ülkenin aile politikası yaklaşımını ve bu yaklaşımın kadınların istihdam davranışları üzerindeki olası etkilerini anlamlandırmak açısından kuramsal bir çerçeve sunmaktadır.

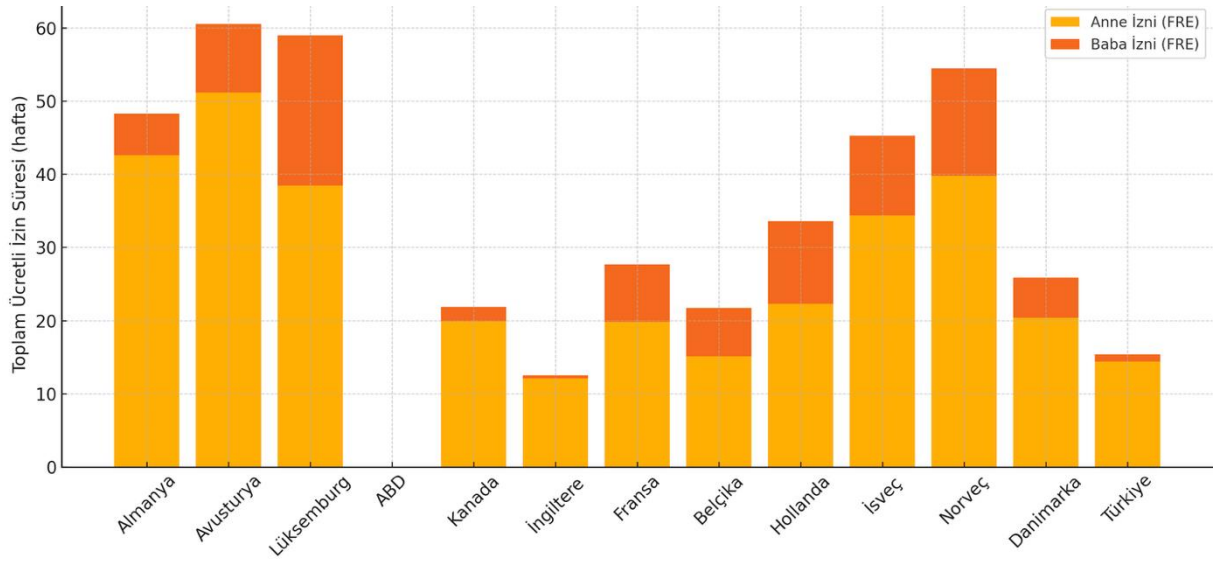
2.4. Sınırlılıklar

Analizde kullanılan kadın istihdam oranı, doğrudan “annelik sonrası istihdam sürekliliğini” yansıtmasa da dolaylı bir değişken olarak kullanılmıştır. Ayrıca, toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel normlar ve kayıt dışı istihdam gibi önemli etkenler bu modelde doğrudan hesaba katılamamıştır. Ancak yapısal göstergeler üzerinden yapılan bu karşılaştırma, ülkeler arası politika mimarilerinin kadınların istihdama katılımı üzerindeki yansımalarını anlamak açısından güçlü bir analitik zemin sunmaktadır. Ayrıca bu çalışmada kullanılan OECD verileri, ülkeler arası karşılaştırma imkânı sunsa da politika uygulamalarının kalitesini (kreşlerin kalitesi gibi) değil, yalnızca niceliğini ölçebilmektedir. Ayrıca, yasal izin süreleri, fiili kullanım oranlarını tam olarak yansıtmayabilmektedir.

3. Bulgular: Göstergelerin Karşılaştırmalı Analizi

Ebeveyn, anne-baba izni, iş ve aile yaşamını uyumlaştırma noktasında önemli bir göstergedir. Bazı ülkelerde, bu izinler birbirlerine yaklaşıp da fizyolojik olarak ihtiyaç sebebiyle çoğu ülkede izin süresi, anne lehine fazlalaştırılmıştır. Grafik-1'de karşılaştırmalı olarak ebeveyn izin süreleri gösterilmiştir. Bu izin süreleri hesaplanırken, ücretli izin süreleri ile ortalama ücretlendirme oranları çarpılarak, tam ücret eşdeğeri hesaplanmıştır. Örneğin, Türkiye'de, kadınlar için doğum sonrasında 16 haftalık annelik doğum raporu hakkı varken, bu süreye ilişkin, ücretinin yaklaşık %90'ı ödenmektedir. Babalar için ise, eşinin doğum yapması halinde beş günlük ücretli izin hakkı bulunmaktadır.

Grafik-1: Ebeveyn İzin Süreleri (Tam Ücret Eşdeğeri-FRE)

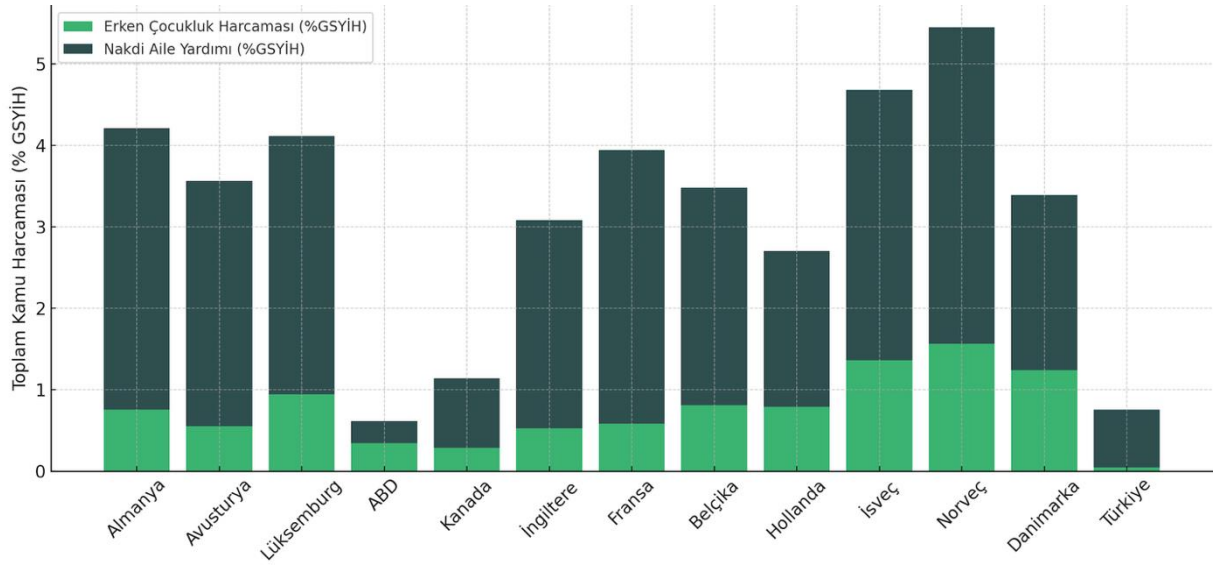

Kaynak: OECD, Family Database, 2024. <https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-family-database.html#12345>

Tablo incelendiğinde, Norveç, Avusturya ve Lüksemburg, toplam izin süresinde öne çıkmaktadır. Norveç'te babalara da yüksek düzeyde hak tanınmaktadır. Yine İsveç ve Hollanda, babalık izninde önde gelmektedir. Almanya ve İngiltere'de, hala kadın ağırlıklı klasik modellerden uzaklaşmamış durumda olduğu görülmektedir. ABD'de ise hiç izin hakkı bulunmazken, Türkiye'de toplam izin süresi oldukça az durumdadır.

Grafik-2'de ise, erken çocukluk ve aile harcamaları kapsamında kamu harcamaları sunulmuştur. Kamu harcamaları verileri, özellikle aile bazlı yapılan ve aileyi temele alan aktarımlar bütünü olduğundan, verilerin yorumlanması son derece önemlidir.

Grafik-2: Erken Çocukluk ve Aile Harcamaları (Toplam Kamu Harcaması)

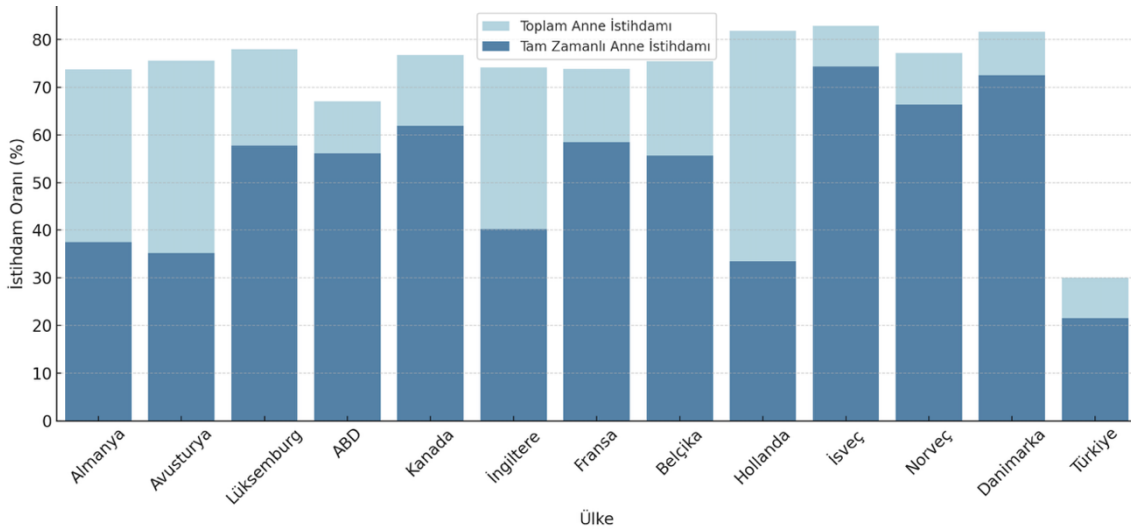

Kaynak: OECD, Family Database, 2024. <https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-family-database.html#12345>

Bu veriler incelendiğinde, İskandinav ülkelerinin (Norveç, İsveç, Danimarka) bu alanda açık ara önde olduğu görülmektedir. Almanya, Avusturya, Fransa ve Belçika yüksek düzeyde nakdi yardım harcaması yapmaktadır. Türkiye ve ABD, kamu harcamaları açısından hem nakit hem hizmette son sıralarda yer almaktadır. Bu alanda, Türkiye %0,75 toplam kamu harcamasıyla son sırada yer almaktadır. Bu durum, kadınların işgücüne katılımını ve aile içi bakım yükünün kamusal paylaşımını doğrudan etkileyen en belirgin yapısal farklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Grafik-3'te ise, anne istihdam oranları (tam zamanlı ve kısmi süreli ayrılmıyla) yer almakta olup, kısmi süreli ve tam süreli olarak yer almaktadır.

Grafik-3: Anne İstihdam Verileri

Kaynak: OECD, Family Database, 2024. <https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-family-database.html#12345>

Veriler incelendiğinde, İskandinav ülkelerinin (Norveç, İsveç, Danimarka) hem yüksek genel istihdam hem de yüksek oranda full-time istihdamla eşitlikçi bakım ve istihdam yapısını yansıttığı görülmektedir. Hollanda, Almanya, Avusturya ise toplam istihdam oranının yüksekliği,

ancak bu yüksek istihdam oranı içerisinde de part-time çalışmanın belirgin düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, kadınların bakım yükünü hâlâ bireysel olarak taşıdığını göstermektedir. Türkiye ise en düşük istihdam oranlarına sahip olup bu hem hizmet hem de sosyal destek eksikliğini ortaya koymaktadır.

4. Refah Rejimleri Sınıflandırması Kapsamında İnceleme ve Türkiye

OECD Family Database üzerinden elde edilen veriler doğrultusunda yapılan karşılaştırmalı analiz, farklı refah rejimlerinin aile politikalarının yapısal mimarisi ile kadınların istihdam düzeyleri arasında doğrudan bir ilişki olduğunu göstermektedir. Aşağıda her rejim tipi için temel göstergeler ışığında bulgular sunulmaktadır:

4.1. Çift Kazanç Sağlayıcı – Çift Bakıcı Stratejisi (Earner–Carer)

Bu ülkeler, aile harcamalarına GSYİH'den en yüksek payı ayırmakta ve evrensel çocuk bakım hizmetlerine büyük yatırım yapmaktadır (Toprak, 2015, s.160). Babalara özel, devredilemez izinler sayesinde bakımın ebeveynler arasında daha dengeli dağıtılması teşvik edilir (Sümer, 2017, s.56). İsveç, Norveç ve Danimarka gibi sosyal demokrat ülkeler, refah devleti içinde bakım emeğinin kamusallaştırılmasını en ileri düzeyde gerçekleştiren rejimlerdir.

İsveç, Norveç ve Danimarka gibi sosyal demokrat ülkeler, aile politikalarına GSYİH'nin önemli bir bölümünü ayırmakta ve bakım sorumluluğunu cinsiyetler arasında dengeli şekilde dağıtan politikalar uygulamaktadır. Bu ülkelerde erken çocukluk eğitimi ve bakımı için kamu harcamaları GSYİH'nin yaklaşık %1,24 ile %1,56'sı arasında değişmekte, nakdi aile yardımları ise %2,15 ile %3,89 arasında gerçekleşmektedir. Annelerin toplam ücretli izin süreleri 20,4 ile 39,8 hafta arasında olup, babalara özel tanınan ücretli izin süresi ise 5,5 ile 14,7 hafta arasında değişmektedir. Bu politikalar, kadınların işgücü piyasasına tam zamanlı katılımını kolaylaştırmaktadır; nitekim anne istihdam oranları %77,2 ile %82,9 arasında, tam zamanlı çalışma oranları ise %66,4 ile %74,4 arasında seyretmektedir.

4.2. Birincil Bakıcı – İkincil Kazanç Sağlayıcı Stratejisi

Bu rejimlerde aile politikaları ikili bir yapı sergiler. Almanya gibi "Birincil Bakıcı" modeline yakın ülkelerde uzun ebeveyn izinleri öne çıkarken, 0-3 yaş arası çocuk bakım hizmetleri yetersiz kalabilmektedir (Erdoğan, 2015, s.22). Almanya, Avusturya ve Lüksemburg gibi muhafazakâr-korporatist rejimler, kadınlara uzun ebeveyn izinleri ve yarı zamanlı çalışma hakkı gibi araçlarla bakım emeğini desteklese de 0–3 yaş çocuk bakım hizmetlerinin kamuya ait altyapısı genellikle yetersizdir.

Almanya, Avusturya ve Lüksemburg'u kapsayan bu rejimlerde, ebeveyn izin süreleri genellikle kadınlar lehine belirgin bir biçimde uzun tutulmaktadır. Annelerin ücretli izin süreleri 38,5 ile 51,2 hafta arasında, babalar için ise 5,7 ile 20,5 hafta arasında değişmektedir. Erken çocukluk bakımı için ayrılan kamu harcamaları GSYİH'nin %0,55 ile %0,94'ü arasındayken, nakdi destek harcamaları %3,01 ile %3,46 arasında gerçekleşmektedir. Bu rejimlerin belirgin özelliği, kadınların yarı zamanlı çalışmaya yönlendirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Toplam anne istihdam oranları %73,8 ile %78 arasında değişse de tam zamanlı çalışma oranları %35,2 ile %57,8 arasında kalarak görece düşüktür.

4.3. Birincil Kazanç Sağlayıcı – İkincil Bakıcı Stratejisi

Bu ülkelerde aileye yönelik doğrudan kamu harcamaları oldukça sınırlıdır (Balseven, 2017, s.91). Çocuk bakımı büyük ölçüde piyasaya bırakılmıştır ve ebeveyn izinleri genellikle kısa süreli ve ücretsizdir (Misra vd., 2006, s.7). ABD, Kanada ve Birleşik Krallık gibi liberal refah rejimlerinde, çocuk bakım hizmetleri büyük ölçüde özel sektör tarafından sağlanmakta ve kamu harcamaları aileye doğrudan destek sunmak yerine dolaylı vergi avantajları ile sınırlı kalmaktadır.

ABD, Kanada ve İngiltere'de gözlenen liberal rejimler, çocuk bakımı ve aile desteği politikalarında düşük kamu harcamalarıyla karakterizedir. Erken çocukluk bakımı için kamu

harcamaları GSYİH'nin yalnızca %0,28 ile %0,52'sini oluşturmakta, nakdi aile yardımları ise %0,27 ile %2,56 arasında değişmektedir. Bu ülkelerde anneler için tanınan toplam ücretli izin süreleri oldukça sınırlıdır (0 ile 19,9 hafta arasında), babalara tanınan ücretli izin ise ya hiç yoktur ya da sembolik düzeydedir (0 ile 2 hafta). Toplam anne istihdam oranları %67,1 ile %76,8 arasında gerçekleşirken, tam zamanlı istihdam oranları %40,2 ile %61,9 arasında değişmektedir. Bu rejimlerde kadınların istihdam sürekliliği ve ekonomik bağımsızlığı özel sektöre bağımlıdır.

4.4. Seçim Modeli (Choice Strategy)

Fransa, Belçika ve Hollanda'nın benimsediği seçim modeli, ailelere hem istihdamda kalabilmeleri hem de çocuk bakımında destek almaları konusunda esneklik sağlar. Bu ülkelerde erken çocukluk bakımı için yapılan kamu harcamaları GSYİH'nin %0,58 ile %0,81'ini, nakdi yardımlar ise %1,91 ile %3,36'sını oluşturur. Annelerin toplam ücretli izin süreleri 15,1 ile 22,3 hafta, babalar için ise 6,6 ile 11,3 hafta arasında değişmektedir. Anne istihdam oranları %73,9 ile %81,8 arasında, tam zamanlı çalışma oranları ise %33,5 ile %58,5 arasında gerçekleşmektedir. Bu model, kamusal desteklerin esnekliği sayesinde kadınlara çalışma hayatına dönüş açısından avantaj sağlamakta, ancak yarı zamanlı çalışmayı teşvik eden unsurlar da içermektedir.

4.5. Türkiye

Türkiye, OECD ülkeleri arasında aileye yönelik kamu harcamalarında en düşük paya sahip ülkelerden biridir (Küçükoba, 2022, s.171). 0-2 yaş grubuna yönelik formel çocuk bakım hizmetlerinin kapsamı son derece dardır. Babalık izni sembolik düzeyde kalırken, doğum sonrası kadını istihdamda tutacak mekanizmalar zayıftır (Erdoğan, 2015, s.28). Türkiye, OECD Family Database verilerine göre hem aile harcamalarının GSYİH içindeki oranı hem de bakım hizmetlerine erişim bakımından OECD ortalamasının oldukça gerisindedir.

Türkiye'nin durumu, bu dört modelden farklı ve daha karmaşık bir yapıya işaret etmektedir. Erken çocukluk bakımı için kamu harcaması GSYİH'nin sadece %0,04'ü ile oldukça sınırlıdır; nakdi aile yardımları ise %0,71 düzeyindedir. Annelere tanınan toplam ücretli izin süresi yalnızca 14,4 hafta ile oldukça kısıtlı olup, babalar için tanınan ücretli izin süresi sadece 1 haftadır. Bu durum, kadınların işgücü piyasasında devamlılıklarını büyük ölçüde engellemekte, anne istihdam oranının sadece %30, tam zamanlı çalışma oranının ise %21,5 gibi oldukça düşük seviyelerde kalmasına neden olmaktadır.

Bu göstergeler, Türkiye'nin "primary caregiver" modeline yakın durduğunu; ancak sosyal demokrat rejimlerdeki gibi kamusal destek olmaksızın, bakım yükünün aileye ve daha çok kadınlara yıkıldığını göstermektedir. Anne istihdam oranı ise OECD ortalamasının oldukça altında seyretmektedir. Bu durum, kadınların bakım sorumluluğu nedeniyle işgücü piyasasına katılımının büyük ölçüde engellendiğini ortaya koymaktadır.

Tartışma: Türkiye'nin Konumu ve Politika Yorumları

Bu çalışmanın bulguları, Türkiye'nin aile politikalarının kadınların istihdamı ile bakım sorumluluklarını bütünleştirici bir biçimde ele alma kapasitesinin oldukça sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye, refah rejimi tipolojileri arasında belirli bir kümeye tam olarak yerleştirilememekte, farklı stratejilerin en sorunlu bileşenlerini bünyesinde barındıran melez ve parçalı bir yapı sergilemektedir. Bu melez ve parçalı yapının etkileri, hem sosyo-ekonomik hem de toplumsal gelişmeler ışığında şekillenmekte ve günümüzde de dönüşmeye devam etmektedir.

Bakım Yükünün Bireyselleştirilmesi

Türkiye, özellikle Güney Avrupa modelinin "aileci" karakteri ile önemli benzerlikler göstermektedir. Bu modelde, bakım sorumluluğu büyük ölçüde ailenin, dolayısıyla da kadınların üzerine bırakılmakta; kamusal bakım altyapısı ise sınırlı düzeyde kalmaktadır. OECD Family Database verileri, Türkiye'de 0-2 yaş grubundaki çocuklar için kurumsal bakım erişim oranının son derece düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Aras ve Kum'un (2021, s.2341) da belirttiği

üzere, aileye atfedilen bu asli rol, bakım emeğinin toplumsal cinsiyet temelli dağılımını yeniden üretmekte ve kadınların ücretli işgücüne süreklilikle katılımını ciddi şekilde engellemektedir.

Kamusal Desteklerin Yetersizliği

Türkiye'nin aile politikalarının bir diğer belirleyici özelliği, kamusal desteklerin düşük düzeyde kalmasıdır. OECD Family verilerine göre Türkiye, çocuk ve aileye yönelik kamu harcamalarında OECD ortalamasının oldukça gerisindedir. Bu durum, sadece kadınların istihdam sürekliliğini değil, aynı zamanda çocukların kaliteli ve erişilebilir erken bakım hizmetlerine ulaşımını da sınırlamaktadır. Sümer (2017, s.65), özellikle 0–2 yaş arası çocuklara yönelik kreş hizmetlerinin sınırlılığının, annelerin yeniden istihdama dönüşünde en büyük yapısal engel olduğunu vurgulamaktadır. Berkay'ın (2013, s.9) da belirttiği üzere, sosyal harcamaların GSYİH içindeki payının düşük olması, Türkiye'de bu alandaki kurumsal kapasite eksikliğini açıkça göstermektedir.

Sembolik ve Cinsiyetçi Politikalar

Türkiye'deki aile politikalarının dikkat çeken bir diğer boyutu, simgesel ve cinsiyetçi uygulamaların baskınlığıdır. Babalık izninin yalnızca birkaç günle sınırlı olması, bakım emeğinin hâlen kadınların doğal sorumluluğu olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu tür politik düzenlemeler, kadınları birincil olarak “anne” kimliğiyle tanımlamakta ve onların çalışma yaşamındaki konumunu ikincilleştirmektedir. Szikra ve Öktem'e (2022, s.211) göre, siyasi politikaların, aile politikalarının toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren ideolojik araçlara dönüştüğünü göstermektedir.

Eşitlikten Uzak Bir Yapısal Dönüşüm

Türkiye'nin mevcut sosyal politika yapısı, küreselleşmenin yarattığı esnekleşme ve güvencesizleşme baskıları altında sosyal devleti yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır. Ancak bu yeniden yapılandırma, eşitlikçi bir yönelimden uzak, daha çok aileyi ve bireyi sorumluluk sahibi kılan, devleti ise ikincil konumda tutan bir anlayışa dayanmaktadır. Akgeyik'in (2009, s.15) belirttiği gibi, bu yönelim toplumsal risklerin paylaşılmasında kamunun rolünü geriletmekte ve sosyal korumanın kurumsal düzeyde değil, bireysel inisiyatiflere dayalı biçimde yürütülmesine neden olmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, refah devleti tipolojilerinin aile politikaları aracılığıyla kadınların istihdamda kalıcılığı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Özellikle Earner–Carer yani "Çift Kazanç-Çift Bakıcı" stratejisini benimseyen refah rejimleri, evrensel çocuk bakım hizmetleri, ücretli ve paylaşılabılır ebeveyn izinleri gibi yapısal unsurlarla kadınların işgücü piyasasındaki konumunu desteklemekte; böylece toplumsal cinsiyet eşitliği yönünde önemli ilerlemeler sağlamaktadır.

Buna karşın Türkiye'nin mevcut konumu, aileci ve düşük harcamalı bir yapı sergilemekte; kadınların “çifte yük” olarak adlandırılan hem bakım emeğini hem de ücretli emeği aynı anda yürütme zorunluluğunu hafifletmek yerine daha da derinleştirmektedir (Kılıç, 2019, s.574). Refahın yeniden dağıtımına yönelik kamusal kapasitenin sınırlılığı, bakım sorumluluğunun kurumsallaşmasında ciddi engeller oluşturmaktadır. Bu noktada kamusal hizmetlerin piyasalaştırılması değil; tersine sosyal devletin daha aktif ve koruyucu bir rol üstlenmesi gereklidir (Çadırcı, 2022, s.143).

Kısa Vadeli Politika Önerileri

1. Babalık İzninin Güçlendirilmesi: Cinsiyet eşitliğini önceleyen refah rejimlerinde olduğu gibi, babalık izni yalnızca sembolik değil, işlevsel bir sosyal hak haline getirilmelidir. Babalık izninin beş gün olması, bakım emeğinin cinsiyetlendirilmiş doğasını pekiştirmektedir. Bu nedenle iznin süresi artırılmalı, daha uzun süreli ücretli hale

getirilmeli ve bakım yükünü paylaştırmayı hedefleyen bir yapıya kavuşturulmalıdır. Ancak, yasal düzenlemelerin tek başına yeterli olmayacağı, bu izinlerin kullanımını teşvik edecek işyeri kültürü ve toplumsal farkındalık kampanyalarıyla desteklenmesi gerektiği unutulmamalıdır.

2. Kreş Desteklerinin Artırılması: Özellikle 0–3 yaş aralığındaki çocuklar için kurumsal bakım altyapısının güçlendirilmesi hayati önem taşımaktadır. Kamusal kreş sayısı ve kalitesinin artırılması kadar, ailelere sağlanacak doğrudan mali destekler de kadınların işgücüne dönüşünü kolaylaştıracaktır (Süleymanoğlu, 2016, s.295).
3. Yaşlı Bakımında Kamu Yükümlülüğü: Yaşlı bakımı yönünden de kamusal politikaların desteklenmesi, yaşlı bakımına ilişkin sosyal hizmetlerin artırılması ve topluma yayılması yönünde sosyolojik bariyer ve olumsuzlukların azaltılması için gerekli bilgilendirme ve çalışmaların yapılması da oldukça önemlidir. Nitekim, Türkiye’de kadınların sadece çocuk değil, yaşlı bakımı konusunda da önemli rol üstlendiğini görmekteyiz.
4. Kadın İstihdamını Güçlendiren Teşvikler: Doğum sonrası işe dönüş süreci hem işveren hem de çalışan açısından teşvik edici biçimde yeniden düzenlenmelidir. Özellikle iş güvencesi, esnek çalışma biçimleri ve istihdamda kalıcılığı sağlayan vergisel teşvikler kadın istihdam oranlarını olumlu yönde etkileyecektir.
5. Yasal Düzenlemeler: Kadınların istihdama katılması ve özellikle doğum sonrasında istihdamda kalmasına yönelik düzenlemelerin, toplumsal ihtiyaçlara uygun olarak şekillendirilmesi gerekmektedir. Özellikle, kadınların istihdama katılmalarını sağlayacak şekilde daha esnek çalışma koşullarının sağlanması yönünde düzenlemeler yapılabilir.

Uzun Vadeli Politika Önerileri

Türkiye’nin uzun vadeli hedefi, aileci, erkek geçim sağlayıcı rolüne dayalı geleneksel modelden uzaklaşarak, kadın ve erkeğin bakım ve kazanç rollerini dengeli bir biçimde dağıttığı melez model desteklenmelidir. Başka bir ifadeyle, çift kazanç-çift bakıcı modeline yönelmek orta-uzun vadede stratejik hedef olarak daha belirgin sunulabilir. Bu yalnızca sosyal harcamaların artırılmasını değil, aynı zamanda bakım emeğinin toplumsal bir sorumluluk olarak yeniden tanımlanmasını, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin hâkim zihniyetin dönüştürülmesini de zorunlu kılmaktadır (Çelik, 2005, s.305). Bu dönüşüm, Türkiye’nin sadece istihdam politikalarında değil, aynı zamanda toplumsal eşitlik idealine dayalı bir sosyal politika mimarisi inşa etmesinin ön koşuludur.

Kaynakça

- Akgeyik, T. (2009). Küreselleşme ve Refah Devletleri Üzerindeki Etkileri: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Kamu-İş*, 10(4), 1-28.
- Aras, O. K., ve Kum, S. K. (2021). Kültür-refah devleti ilişkisi bağlamında Türkiye. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 2329-2349.
- Balseven, H. (2017). Refah Devleti ve Gelir Dağılımı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 87-107.
- Berkay, F. (2013). 1980-2010 Döneminde Sosyal Refah Devleti Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Güvenlik Harcamalarının Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 4(9), 1-20.

- Biter, G. (2021). *Sosyal Devletin Dönüşümü Sonrasında Türkiye'de Eğitime Yönelik Yapılan Sosyal Sorumluluk Projelerine İlişkin Bir Araştırma* [Doktora Tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Budig, M. J., ve England, P. (2001). The wage penalty for motherhood. *American Sociological Review*, 66(2), 204–225. <https://doi.org/10.2307/2657415>
- Çadırcı, Ç. (2022). Refah Devleti Tarihi ve Türkiye'de Refah Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Covid 19 Dönemi. *International Academic Social Resources Journal*, 7(34), 138-145.
- Çelik, A. (2005). Refah Devletinde Kriz ve Yeniden Yapılanma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 301-320.
- Çevik, M., ve Parlak, Z. (2024). Neo-Liberal Küreselleşmenin Refah Devletinde Etkili Olan Faktörler: Değişen İdeolojik Koşul, Politik Mantık ve Sosyal Boyut. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 14(1), 53-68. <https://doi.org/10.32331/sgd.1554715>
- Erdoğan, S. (2015). Türkiye'de Sosyal Politikanın Dönüşümü: Kadınlar, Aile ve Bireysel Emeklilik Sistemi. *Çalışma ve Toplum*, 46(3), 11-40.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Ferrera, M. (1996). The "Southern" Model of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy*, 6 (1), 17-37
- Fraser, N. (1994). After the family wage: Gender equity and the welfare state. *Political Theory*, 22(4), 591–618.
- Gornick, J. C., ve Meyers, M. K. (2003). *Families that work: Policies for reconciling parenthood and employment*. Russell Sage Foundation.
- Gümüş, İ. (2018). Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(1), 33-66.
- Kılıç, F. (2019). Neoliberal Dönüşüm ve Refah Devleti: Sağlık Alanında Bir Değerlendirme. *International Journal of Society Researches*, 13(19), 569-586.
- Küçükoba, E. (2022). Refah Devleti Bağlamında Sosyal Politika, Sosyal Hizmetin Tarihi Gelişimi ve Türkiye. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3(2), 164-176.
- Leitner, S. (2003). Varieties of familialism: The caring function of the family in comparative perspective. *European Societies*, 5(4), 353–375. <https://doi.org/10.1080/1461669032000127642>
- Lewis, J. (1998). *Gender, social care and welfare state restructuring*. Ashgate.
- Misra, J., Budig, M. J., ve Moller, S. (2006). *Reconciliation policies and the effects of motherhood on employment, earnings, and poverty*. LIS Working Paper Series, No. 429. Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg.
- OECD. (2023). *PF1.1: Public spending on family benefits*. OECD Family Database. <https://www.oecd.org/social/family/database.htm>
- OECD. (2024). *SOCX: Social Expenditure Database*. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG

- Orloff, A. S. (1993). Gender and the social rights of citizenship: The comparative analysis of gender relations and welfare states. *American Sociological Review*, 58(3), 303-328.
- Özkır, M. C. (2022). Refah Devleti Anlayışının Gelişimi, Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Bir İçerik Araştırması: AB ve OECD Üzerinden Bir İnceleme. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 5(2), 24-37.
- Rakıcı, C., ve Yılmaz, T. Z. (2011). Refah Devleti Kavramı ve Türkiye'de Refah Devleti Uygulamaları. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 48(559), 5-16.
- Süleymanoğlu, R. (2016). Keynesçi Refah Devleti'nin Gelişimi, Dönüşümü ve Sosyal Hizmet Bağlamında Değerlendirilmesi. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 271-301.
- Sümer, S. (2017). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Aile Politikaları ve Refah Rejimi: Türkiye'de ve Avrupa'da Güncel Gelişmeler. *Mülkiye Dergisi*, 41(2), 43-77.
- Szikra, D., ve Öktem, K. G. (2023). An illiberal welfare state emerging? Welfare efforts and trajectories under democratic backsliding in Hungary and Turkey. *Journal of European Social Policy*, 33(2), 201-215.
- Şahin, E., ve Gülcan, E. (2023). Refah Devletin Dönemsel Ayrışması ve Neoliberal Yaklaşımın Refah Devleti Politikalarına Yansıması. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 57-68.
- Taşcı, F. (2013). Refah Devleti Modelleri İçinde Türkiye'nin Pozisyonu: "Yaşlı Algısı" Üzerinden Değerlendirmeler. *İnsan ve Toplum*, 3(5), 5-35.
- Toprak, D. (2015). Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devleti Modelleri Üzerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 151-175.
- Yenimahalleli Yaşar, G. (2011). Türkiye'de Sosyal Güvenliğin Neoliberal Dönüşümü. *Mülkiye Dergisi*, 35(272), 163-194.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Araştırma etik kurul izni gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Bu çalışma herhangi bir projeden türetilmemiş ve herhangi kurumdan destek alınmamıştır.

Destekleri için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, editör kuruluna ve değerlendirmeleri ile araştırmaya katkıda bulunan hakemlere teşekkür ederiz.

Dönüşen Dinamikler Bağlamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı*

Ministry of Family and Social Services in The Context of Transforming Dynamics

Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÇINAR¹, Büşra UNÇ²

Öz

Bu çalışma değişen şartlar ve dönüşen dinamikler bağlamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın teşkilatlanmasını ve ürettiği politikaları incelemeyi amaçlamaktadır. Aile, en temel toplumsal kurum olduğu gibi milletlerin kendi benlik ve kimliklerinin gelecek nesillere aktarılmasında rol alan en temel aktördür. Teknolojik gelişmeler, ekonomik dalgalanmalar, göç gibi dinamikler bireysel yaşamları, aile kurumunu ve devleti derinden etkilemektedir. Makale, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın yapılanmasını ve sunduğu hizmetleri, günümüzün değişen dinamikleri bağlamında ele alması açısından önem taşımaktadır. Yöntem olarak Bakanlığın oluşumu, görev ve yetkileri tarihsel bağlam içerisinde incelenmiş; ailenin karşılaştığı demografik dönüşüm, yoksulluk, dijitalleşme, aile yapısının değişmesi gibi risklere karşı Bakanlığın yapısı ve sunduğu hizmetlerin etkinliği değerlendirilmiştir. Bakanlık, ailenin korunması ve güçlendirilmesi vizyonu çerçevesinde yenilikçi sosyal politikalar üretmeye; planladığı faaliyetler ve projeleri kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, belediyeler, üniversiteler, özel sektör ile işbirliği içerisinde hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda Bakanlık; birey, aile ve toplumsal değerleri koruyarak toplumun her ferdine ulaşmayı hedefleyen bütüncül bir politika benimsemektedir. Makalede, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın, sunduğu hizmetleri ve yürüttüğü politikaları daha kapsamlı, standart ve etkin hale getirebilmek için dönüşen dinamiklere uyum sağlamaya çalıştığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, sosyal hizmet, sosyal yardım, kamu politikası.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to examine the organization and policies of the Ministry of Family and Social Services in the context of changing conditions and transforming dynamics. The family is the most fundamental social institution, as well as the most fundamental actor in transferring the identity and self of nations to future generations. Dynamics such as technological developments, economic fluctuations, and migration deeply affect individual lives, the family institution, and the state. The article is important in that it examines the structure of the Ministry of Family and Social Services and the services it provides in the context of today's changing dynamics. Methodologically, the Ministry's formation, duties, and powers were examined within a historical context; the Ministry's structure and the effectiveness of the services it provides were evaluated against the risks faced by families, such as demographic transformation, poverty, digitalization, and changes in family structure. The Ministry strives to produce innovative social policies within the framework of the vision of protecting and strengthening the family; and to implement planned activities and projects in cooperation with public institutions and organizations, non-governmental organizations, municipalities, universities and the private sector. In this regard, the Ministry adopts a holistic policy that aims to reach every member of society by protecting individual, family and social values. The article concludes that the

*Bu çalışma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2022 yılında kabul edilen "Türkiye'de Bakanlık Tipi Örgütlenme: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden güncel kaynaklarla geliştirilerek üretilmiştir.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cinar@aku.edu.tr

²Bilim Uzmanı, busraaktasunc@gmail.com

Atıf için (to cite): Çınar, K. Unç, B. (2025). Dönüşen Dinamikler Bağlamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (Aile Özel Sayısı), 315-332.

Ministry of Family and Social Services is trying to adapt to the changing dynamics in order to make the services it provides and the policies it implements more comprehensive, standardized and effective.

Key Words: Family, the Ministry of Family and Social Services, social work, social assistance, public policy.

Paper Type: Research

Giriş

Devletin, kurucu üç unsurunu- ülke, insan topluluğu ve egemenlik/iktidar- temel ölçüt olarak yapılan “devlet, belli bir insan topluluğunun, belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olmasıyla oluşan, hukuki kişiliğe sahip devamlı bir teşkilattır” (Gözler, 2011, s. 362) tanımı yaygın olarak kabul görmekte ve kullanılmaktadır. Bunun yanında modern devletin ayırt edici özelliği olarak onun örgütsel doğasını vurgulayan bir tanımlamada (O’leary, 2016, s. 275-278) modern devletin, farklılaşmış ve gayrişahsi bir kurum olması; merkezileşmesi; kişiler, gruplar ve mülkiyet üzerinde otoriter tarzda bağlayıcı kurallar/egemenlik koyabilmesi; kamusal olarak örgütlenmiş etkili bir fiziksel güç tekeli kullanması; yeterli sayıda uyruğu ve yeterli sayıda diğer devletlerce yeterli derecede tanınması; örgütsel ve siyasa yapma iktidarını muhafaza etmesi ve değişme potansiyeli olan bir ülkesi olması gibi sekiz ögeye vurgu yapılmaktadır.

Devleti örgütsel, bir başka ifadeyle kurumsal ve uzamsal niteliklerini vurgulayarak tanımlamaya çalışan bu yaklaşımın yanında devleti, belli başlı bazı işlevleri gerçekleştirmenin devlete özgü olduğu düşüncesinden hareketle tanımlamaya çalışan işlevsel yaklaşım (O’leary, 2016, s. 279) da mevcuttur. İşlevsel yaklaşımın köklerini Amerikalı sosyolog Talcott Parsons’ın toplumsal sistem düşüncesinde bulmak mümkündür. Bir toplumsal düzen imkanı için halkın ihtiyaç eğilimlerine paylaşılan normatif yapının eklenmesinin önemini vurgulayan Parsons’a göre, kurumsallaşmış eylemlere dayanan bir toplumsal (düzenin) yapının devam edebilmesi için adaptasyon, amaç edinme, entegrasyon ve gerilim yönetimi olarak ifade edilebilecek dört işlevin icra edilmesi gerekmektedir (Menzies, 2016, s. 1073). Başka bir şekilde ifade edecek olursak, her toplumun var olabilmesi için değişen durumlara göre toplumun değişmesi ya da uyum sağlaması (uyarlılık), toplum üyelerinin ihtiyaçlarını tatmin etme (amaç tatmini), karşıt gerilimleri dengeleme (bütünleşme) ve toplumun kendi kendini yenilemesi (gizli kalıp idamesi) gibi bazı işlevsel (fonksiyonel) zorunluluklar vardır ki bu işlevlerin toplumsal denge bozulmadığı sürece topluma katkıda bulundukları ileri sürülmekte; dengenin bozulması halinde toplumsal işlevlerin yerine getirilmesini sağlayacak olan ve toplumsal sistemin bir parçası olan siyasal sistemin devreye girmesi gerektiği (Kalaycıoğlu, 1984, s. 27) belirtilmektedir. Parsons’a göre toplumsal dengeleri korumak ve toplumun ortak amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmak noktasında bir dizi hedef belirlemek ve bunlar arasından belli tercihler yapmak zorunluluğu siyasal sistem içerisinde hükümetin ya da daha genel olarak devletin sorumluluğundadır (Kalaycıoğlu, 1984, s. 28). Bu noktada devlet, planlanan anlamıyla, belli amaç ve hedefleri yürütme işini yüklenmiş kurumlar kümesi olarak tanımlanırken; gerçekleşen anlamıyla devlet, sosyal düzenin muhafazası çerçevesinde tanımlanır ve bu yaklaşım ‘devletin’ bileşeni olarak sayılabilecek (O’leary, 2016, s. 280) örneğin aile, ekonomi, din, eğitim, siyaset gibi, ögeleri artırabilir.

Bir kurum olarak devletin, toplumsal sorunları teşhis edip söz konusu sorunların çözümü ve sosyal düzenin istikrarlı bir şekilde devam etmesini sağlamak için kararlar alması, politikalar belirlemesi ve bunları uygulayabilmesi için teşkilatlanması gerekmektedir. Teşkilatlanma ise devletlerin tarihsel, siyasal, kültürel, ekonomik, ideolojik niteliklerine göre şekillenmekte ve değişen şartlara göre devlet teşkilatlanmasında yeniden yapılanma söz konusu olmaktadır. Devletlerin karar alma mekanizmalarınca çok boyutlu ilişkiler çerçevesinde belirlenen kamu politikalarının icrasını ise, temel teşkilatlanma birimi olarak bakanlıklar yerine getirmektedirler. Çalışmanın konusu olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, devlet yapılanması ve devletin

üstlendiği görevler çerçevesinde refah devletinin tarihsel gelişim seyri perspektifinde değişen şartlar ve dönüşen dinamikler bağlamında ele alınacaktır.

1.Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kurumların toplumsal bir ihtiyacı karşılamak için kuruldukları kabulünden hareketle genel bir kurum olan devletin de toplumun genel ihtiyaçlarını karşılaması gerektiği (Lipson, 1978, s. 67) öne sürülmektedir. Bu noktada devletin faaliyet alanının ya da sınırının ne olması gerektiği sorusu farklı yaklaşımlarda cevabı aranan önemli bir sorudur. Zira Weber'in (1999, s. 93-94) "kuralların uygulanmasında meşru zor gücü tekeliyle başarıyla üstlenen bir idari yönetime sahip kurumsal karakterli bir siyasal girişim" şeklindeki ünlü tanımında devlete tahsis edilecek görevlerin bilerek dikkate alınmadığı; bu görevlerin liberal 'minimum devlet' teorisindeki savunma, güvenlik, adalet hizmetlerini yerine getiren 'gece bekçisi' rolüyle sınırlı olabileceği gibi, eşitlik ve sosyal adaleti tesis etmek amacıyla sosyal ve ekonomik hayata müdahale etmesi gerektiğini savunan 'refah devleti' şeklinde de anlaşılabileceği (Braud, 2017, s. 197) ifade edilmektedir. Bunun yanında devletin rolü hakkındaki tartışmanın, çok defa, piyasa ile devlet veya kollektivizm ile bireycilik şeklinde ortaya konan yanıltıcı bir dikotomiyle malul olduğu; oysa bugün otomatik olarak devletin tasarrufunda olan refah düzenlemelerinin birçoğunun başlangıçta gönüllü teşekküller, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları gibi birçok ara kurumun sorumluluğunda olduğu ve bu kurumların refah, eğitim, sağlıkla ilgili tipik sorunları halledebilir konumda oldukları (Barry, 2004, s. 91) vurgulanmaktadır. Bununla birlikte devleti, 'çevresiyle yoğun mübadeleleri sürdüren açık bir bütün olarak gören 'sistem analizi'nin devletin görevleri konusuna başka bir açıdan bakmayı mümkün kıldığı; devletin, sivil toplumdan kaynakları 'seferber ettiği', bazı beklentilere cevap vererek terimin en geniş anlamıyla 'faydaları dağıttığı' (Braud, 2017, s. 208) ileri sürülmektedir. Burada yukarıda sözünü ettiğimiz Parsons'tan etkilenecek oluşturduğu yapısal-işlevsel yaklaşımın sahibi Almond'un, sistem ile çevresi arasındaki etkileşimi; girdiler, dönüşüm ve çıktılar olarak üç aşamada incelediği, sistem teorisinin (Kalaycıoğlu, 1984, s. 31-46) açıklayıcı bir çerçeve sunduğu söylenebilir. Ayrıca toplumsal ilişkilerde uyulması gereken ve belli bir düzen oluşturma hedefi, konulan kuralları ifade eden *devletin düzenleme kapasitesi* ile; devleti artık 'toplumsal düzenin basit bir jandarması' olarak değil de, maaşlar, ödenekler, finansal yardımlar, gelir transferleri vb. araçlarla 'ödenek bahşeden bir iktidar/hami' olarak ifade eden *devletin dağıtım kapasitesi* kavramları da (Braud, 2017, s. 214) dikkatle üzerinde durulması gereken olgulara ve bir işleyişe işaret etmektedirler. Devletin ekonomik ve toplumsal düzeyde bir dağıtım kapasitesinin hep var olduğu ve bunun tarihsel süreçte bazen çok zıt biçimlerde karşımıza çıktığı söylenebilir. Bununla birlikte Braud'un Eisenstadt'tan aktardığı gibi (Braud, 2017, s. 215) refah devleti, tamamen yirminci yüzyılın icadı olmasa da, hem devletin sosyal, ekonomik, siyasal vb. alanlarda somut olarak yaptığı işlerin, bir başka ifadeyle, devlet faaliyetlerinin, kamu hizmetlerinin değerlendirilmesinde hem de politika oluşturma süreçlerinin, devletin örgütsel büyümesinin ve görevlerinin tartışılmasında üzerinde durulması gereken bir olgudur.

Refah devleti terimi, yurttaşların konut edindirme, eğitim, sosyal hizmet de dahil olmak üzere, ama öncelikle geçimini sağlayacak bir gelir ve sağlık hizmetinden yararlanabilmeleri için devletlerin refah hizmetlerini ve ayrıcalıklarını sağlamada oynadıkları rolü ifade etmektedir (Williams, 2016, s. 1154). Yirminci yüzyılda devlet faaliyet alanlarını sosyal güvenlik, işsizlik sigortası, emeklilik, sağlık ve eğitimi de kapsayacak şekilde genişletmiştir (Barry, 2004, s. 285). On dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren sanayileşmiş ülkelerde ve ülkelerin sosyal, siyasal, iktisadi yapılarına ve tarihsel gelişimlerine de bağlı olarak farklı tarihlerde ve farklı derecelerde sosyal refah programları uygulamaya konmaya başlamıştır. Bu reformların ana odak noktası, erkek nüfusun tam istihdamının aile yardımıyla beraber hastalık, işsizlik ve yaşlılık sigortalarıyla desteklenmesidir (Williams, 2016, s. 1155). Ülkeler arasındaki bahsedilen farklılıklara rağmen refah devletinin tarihsel gelişimi dört döneme (Gümüş, 2018, s. 36-62) ayrılarak incelenebilmektedir: 1880 öncesi dönem; 1880-1945 arası dönem; 1945-1975 arası dönem ve 1975 sonrası dönem. 1880 öncesi dönem; kapitalist üretim ilişkilerinin ve buna bağlı olarak

dönüşen toplumsal yapının etkilerinin iyice hissedildiği, çalışanların adeta metalaştığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde açlık, sefalet, salgın hastalıkların yaygınlaşmasının ortaya çıkardığı yoksulluğun toplumsal istikrarsızlığa sebep olma riskine karşı öncelikle gönüllü kuruluşlar (aile, kilise, aşevleri vb.) etkin olmuşlar ancak olumsuzluğun artmasını engellemek için devlet, örneğin on altıncı yüzyılda İngiltere’de olduğu gibi Yoksulluk Yasaları çıkararak, sürece müdahil olmuştur. 1880-1945 arası dönem; 1884’te Bismarck zamanında Almanya’da başlatılan ve hızla diğer ülkelere de yayılan zorunlu sigorta uygulamalarına atfen, refah devletinin ilk başlangıcı olarak kabul edilmekte ve ‘sosyal sigortalar dönemi’ (Başhan, 2024, s. 128) olarak da adlandırılmaktadır. Söz konusu reformların hayata geçirilmesinde, işçi sınıfı başta olmak üzere artan toplumsal huzursuzluğun ve sosyalizmin baskısını azaltmak isteğinin de etkili olduğu (Gümüş, 2018, s. 45) göz ardı edilmemelidir. Refah devletinin altın çağı olarak da nitelendirilebilecek olan 1945-1975 arası dönem ise; 1929 Büyük Buhranı takiben İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği olumsuzlukların da etkisiyle devletin ekonomiye müdahalesini öngören Keynesyen iktisat politikasının kabul görmesiyle devlet faaliyetlerinin giderek arttığı bir dönem olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’ndeki New Deal politikaları (1933-1939), İsveç’teki People’s Home, İngiltere’de kapsamlı bir zorunlu sağlık sigortası, aile yardımı ve tam istihdamın devletçe sağlanması gibi öneriler içeren (Gümüş, 2018, s. 50-51) Beveridge Raporu (1942), Almanya ve Fransa’da savaş sonrası refah reformları bu dönemde hayata geçirilen uygulamalardır (Williams, 2016, s. 1155). Kapsamlı bir refah devleti oluşturulabilmesi noktasında gerekli iktisadi ve sosyal enstrümanların kullanılmasını Keynesyen düşünce sağladığı için 1945-1975 arası döneme *Keynesyen refah devleti* de denmektedir (Gümüş, 2018, s. 55). Ancak devletin sosyal alandaki görevlerinin bu şekilde artışı, bütün bunların mali olarak karşılanması için ihtiyaç duyulan yeniden-dağıtımcı vergileri (Barry, 2004, s. 285) ve dolayısıyla 1970’lerin başında yaşanan petrol şoku, ekonomik durgunluk vb. gelişmelerin de etkisiyle refah devleti uygulamalarının eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Hatta 1980’lerde İngiltere ve ABD’de hakim olan neo-liberal yaklaşıma göre refah devleti, toplumun hastalıklarına çare olmaktan ziyade hastalıkların nedenidir: refah devleti; vergilerin yükselmesine yol açar, iktisadi büyümeyi engeller, piyasaya müdahale eder, bireysel inisiyatif zayıflatan bağımlılık (alt sınıf) kültürü yaratır, mürşif, verimsiz ve bürokratiktir (Williams, 2016, s. 1155). Bu eleştirilere bağlı olarak 1975 sonrası dönem; iktisat politikasındaki değişim, küreselleşme, demografi, istihdam ve sosyal yapıdaki dönüşümün artırdığı maliyetler gibi gelişmelerin refah politikaları üzerinde baskı oluşturması sebebiyle refah devletinin yeniden yapılanması dönemi olarak adlandırılmaktadır (Gümüş, 2018, s. 55). Bununla birlikte birçok devlet hâlâ emeklilere, işsizlere, hastalık, kazazedelik, engellilik gibi daha kırılgan pozisyonda bulunmanın risklerine göğüs gerenlere önemli toplumsal transferler yapmaya devam etmektedir ve teorik olarak fazlaca eleştirilmesine ve özelleştirme politikalarıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmasına rağmen refah devleti uygulamaları varlığını sürdürmektedir (Braud, 2017, s. 215).

Bu noktada refah devleti ilgili çeşitli sınıflandırmalara ve modellere kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır. Söz konusu sınıflandırmalardan ilki Esping-Andersen’in yapmış olduğu sınıflandırmadır ve literatürde yaygın kabul gören bu sınıflandırma (Williams, 2016, s. 1156), ülkelerin refah sistemlerini/rejimlerini birbirinden farklı üç grupta toplamaktadır: Liberal (ABD, Kanada, Avustralya, Japonya, İsviçre); muhafazakar (Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, Belçika) ve sosyal demokratik (İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, Hollanda). Bu üçlüye eklenen dördüncü bir grup ise, ‘ikili gelir desteği sistemi’, sağlık hizmetinden herkesin yararlanabilmesi anlayışı ve buna bağlı olarak yüksek kamu harcamaları, refah hizmetlerinde kayırmacılık ve ailenin toplumsal yapıdaki merkezi rolü gibi özellikleri ön plana çıkan Güney Avrupa Refah Devleti Modeli’dir (Taşçı, 2013, s. 10). İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan’ın yer aldığı modelin özellikleri; kayıtdışı istihdam imkanının genişliği, vatandaşların devlet algısındaki farklılığın, sosyal güvenlik yapılanmasına ve yardımlara yansımaları etrafında şekillenmektedir. Türkiye’nin de modeldeki birçok özelliği, özellikle de ailenin, yerel yönetimlerin, hayır kurumlarının geçim sıkıntısı yaşayan ve risk altındaki bireylere yönelik destek özelliğini, taşıdığı gerekçesiyle model içinde değerlendirilebileceği (Buğra ve Keyder, 2003, s.

13-14) dile getirilmektedir. Modelde vurgulanan; kayıtdışı ekonomi ve istihdam, kayırmacılık, hayır kurumları vasıtasıyla verilen düzensiz ve yerel yardımlar yanında; sağlık hizmetinin tüm vatandaşlar için bir hak olarak belirmesi (evrenselliği) ve kamu-özel ortaklığıyla verilmesi, risklerin geleneksel aile ve akrabalık bağları üzerine kurulu olması, güçlü aile dayanışması sebebiyle ailenin daha fazla sosyal yardım alması gibi (Taşçı, 2013, s. 12) özellikler, Türkiye'nin model içinde değerlendirilmesi düşüncesini güçlendirmektedir.

1990'lı yıllarda dünyada ve özellikle Avrupa'da gerçekleştirilen sosyal güvenlik reformları; ekonomik ve demografik yapının değişmesi, göç olgusu ve emek piyasasına etkileri, nüfusun yaşlanması, aile yapısındaki değişimler gibi faktörlerin etkisiyle ve yeni bir 'sosyal Avrupa' anlayışı çerçevesinde sosyal hakların temel vatandaşlık hakları olduğu anlayışıyla hayata geçirilmeye başlanmıştır (Buğra ve Keyder, 2003, s. 15). Küreselleşmenin getirdiği değişim ve dönüşüm, kırılgan küme olarak adlandırılan grup içinde yer alan kadınlar, çocuklar, yaşlılar, gençler, işsizler ve göçmenler üzerindeki etkisini artırmış ve özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde sosyal yardım ve hizmetlerin, bireyleri önceleyerek ve yerel düzeyde yeniden yapılandırılmaya çalışılarak, kapsamı genişletilmiştir (Gülcan, 2017, s. 157-168). Yeni koşulların yeni politikalar ve yeni tedbirler getirmesi gerektiği anlaşıldığı için Fransa, İspanya ve Portekiz'de bir nevi yurttaşlık maaşı olarak değerlendirilebilecek olan yoksul ailelere asgari gelir desteği gibi araçlarla sosyal politikanın sosyal yardım ayağını güçlendirecek uygulamalara (Buğra ve Keyder, 2003, s. 16) vurgu daha da artmaktadır. Bununla birlikte kırılgan kümelerin korunması, refah devleti modellerine göre farklılıklar göstermektedir (Gülcan, 2017, s. 191).

2. Kamu Hizmeti ve İdari Yapılanma

Kamu yönetiminde teşkilatlanma, devletin toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak için uzmanlaşmış birimler şeklinde yapılanması olarak tanımlanabilir. Devletin bu şekilde yapılanması, hizmetlerin etkinliğini artırdığı gibi sorumluların denetimine de (Eryılmaz, 2012, s. 105) imkân tanımaktadır.

Devletlerin örgütlenmesinde iki temel ilke, merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkeleri, ülkelerin sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel, tarihi geçmişlerine göre farklı biçimlerde kamu yönetimi teşkilatlanmasını (idari yapıyı) şekillendirmektedir. Merkezden yönetim ilkesi, bakanlıklar başta olmak üzere çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarını; yerinden yönetim ilkesi de yerel yönetimler, özerk kuruluşlar gibi kurumları ortaya çıkarmıştır. Burada merkezi idare ve adem-i merkezi idare kuruluşlarının 'idare'yi oluşturdukları (Gözler, 2011, s. 2) ve en basit ifadesiyle idarenin "kamu hizmetlerini yürüten organlar ve bu organların faaliyetleri" olduğu ve de, idarenin ya 'kamusal faaliyet' ya da 'kamusal hizmet' olarak karşımıza çıktığı (Karatepe, 1993, s. 22) belirtilmelidir. Ancak neyin kamusal faaliyet ve kamusal hizmet olarak belirlenerek uygulamaya konulacağı seçilmiş siyasi makamların alacağı kararların yanında ülkelerin tarihsel geçmişlerine, ideolojilerine, devlet algılarına ve devlete yüklenen görevlere göre değişebilmektedir. Bu noktada basitçe, toplumsal sorunları tanımlama ve çözümlerini belirleme olarak tanımlanabilecek olan kamu politikası; siyasi sistem içinde yasama organı, devlet başkanı, bakanlar, üst düzey kurullar ve yöneticiler, belediye meclisleri ve belediye başkanları gibi kişi, kurum ve organlar (Eryılmaz, 2012, s. 14-15) yanında ilgili sektör temsilcileri, muhatablar ve sivil toplum kuruluşlarının da katılımıyla formüle edilmektedir. Devletin üstlendiği görevleri gerçekleştirebilmesi için yapılması amaçlanan faaliyetlerin uzmanlaşmayı esas alan hiyerarşik birimlere ayrılması, "*bakanlık tipi örgütlenmeyi*" ortaya çıkarmıştır (Güler, 2018, s. 174). Bakanlıklar, belirlenmiş olan kamu politikalarını görev, yetki ve sorumlulukları çerçevesinde uygulayarak farklı alanlarda kamu yararını esas alan kamu hizmetlerini yerine getirmektedirler.

Temelinde kamu yararı olan ve kamu tüzel kişisi tarafından veya onun denetimi ve gözetimi altında yürütülen faaliyetlerin tümünü ifade eden kamu hizmetinin, devlete ilişkin paradigma değişimlerine göre anlamı, kapsamı ve sunulması, buna bağlı olarak bakanlıkların sayısı ve teşkilatlanmaları da değişiklik göstermektedir. Bu çerçevede bakanlıklara bakıldığında dışişleri, içişleri, savunma, adalet, sağlık, eğitim, ticaret, ulaştırma ve alt yapı gibi alanlar yanında

sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin de bakanlık seviyesinde teşkilatlanması söz konusu olmaktadır.

Nitekim aileyi toplumun temeli olarak gören 1982 Anayasası; devletin, ailenin korunması, huzuru, refahı için gerekli tedbirleri alıp teşkilat kuracağını (madde 41), aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağını (madde 20) belirten amir hükümler içermektedir. Anayasanın aile ve aile (üyeleri) ile ilgili, eğitim ve öğretim hakkını (madde 42), çalışma hakkını (madde 49), sağlık hakkını (madde 56), konut hakkını (madde 57) ve sosyal güvenlik hakkını (madde 60) düzenleyen hükümlerinde, devlete görevler yüklenmektedir. Ayrıca nüfusun çok önemli bir kesimini oluşturan yaşlılar, korunmaya muhtaç çocuklar, sakatlar, şehit ve gaziler ile yakınlarını devletin koruyacağı ve de onlara layık bir hayat seviyesi sağlayacağı, bu amaçlar için teşkilat ve tesisleri kuracağı ya da kurduracağı (madde 61) hükme bağlanmıştır. Söz konusu bu anayasal düzenlemeler yanında 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği tarih baz alındığında aile, çocuk, kadın, gençlik konularının, "Nüfus" veya "Beşeri Kaynaklar" veyahut "Sosyal Hedef ve Politikalar" başlıkları altında Beşinci (1985-1989), Altıncı (1990-1994) ve Yedinci (1996-2000) "Beş Yıllık Kalkınma Planları"nda yer aldığı belirtilmelidir. Ancak "Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı"nda (s. 34), nüfus artış hızının refah payını olumsuz etkileyen ve alt yapı ihtiyacını artıran bir faktör olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ailenin sosyal güvenlik işlevine vurgu yapılan "Sekizinci Plan"da (2001-2005), aileyle ilgili yasal-kurumsal düzenlemelerin eşgüdüm içerisinde yapılacağı (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 94-95) belirtilmektedir. Bir sonraki kalkınma planında (2007-2013) ise, "Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi" ekseninde yoksullukla mücadele, sosyal adaletin tesisine (Dokuzuncu Kalkınma Planı, s. 95-97) yapılan vurgu dikkat çekmektedir. Toplum yapısının güçlendirilmesini aile kurumu içerisinde yetişen nitelikli bireylerde gören "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)", aile yapısındaki değişime dikkat çekerek boşanmaları azaltacak ve aile yapısını güçlendirecek şekilde birbirini tamamlayan ve toplumsal dışlanma riskini azaltmayı amaçlayan sosyal yardımlar yanında istihdam merkezli politikaların da hayata geçirilmesini (Onuncu Kalkınma Planı, s. 40-44) öngörmektedir. "On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)" "Nitelikli İnsan, Güçlü Toplum" başlığında, aile ve ilgili toplumsal gruplar ile sosyal hizmet ve yardımlara daha katılımcı ve bütünlüklü (On Birinci Kalkınma Planı, s. 138-148) bir perspektiften yaklaşıldığı gözlemlenmektedir. "Uzun Vadeli (2024-2053) Gelişme Stratejisi" doğrultusunda hazırlanan "On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)" sağlıklı toplum yapısının temelinde iyi yetiştirilmiş nitelikli bireyleri ve bu bireylerin oluşturduğu güçlü aile yapısını (On İkinci Kalkınma Planı, s. 138-148) görmektedir. Sosyal yardımların aile merkezli olarak merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında eşgüdüm sağlanarak, sivil toplum kuruluşlarının da katkılarıyla gerçekleştirilmesi ve sistemin etki analizinin yapılacağı "On İkinci Plan"da (s. 184) belirtilen hususlardandır.

Görüldüğü gibi Türkiye'de ailenin toplumsal yapıdaki merkezi rolü, refah sisteminin şekillenmesinde ve sosyal yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında belirleyici olmaktadır (Taşçı, 2013, s. 12). Söz konusu değişim ve dönüşüm sürecinde Türkiye'de aile ve sosyal hizmet odaklı en üst seviyede idari teşkilatlanma birimi olarak bir bakanlığın kurulması da, Türkiye'nin refah rejiminin önceliğinin aile kurumu olduğunu (Buğra ve Keyder, 2003, s. 45) göstermektedir. Bu bağlamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB)'nin incelenmesi hem refah anlayışındaki değişime paralel olarak sosyal politika ve sosyal hizmet alanındaki dönüşümü hem de devletin söz konusu dönüşüme uyumunu değerlendirebilmek açısından önem taşımaktadır. Ancak idari teşkilat yapısına geçmeden önce aile merkezli sosyal yardımlar açıklanacak daha sonra aile ve sosyal hizmetin teşkilatlanma süreci ele alınacaktır.

3. Aile Merkezli Refah Rejimi ve Sosyal Yardımlar

Sosyal hizmetler, "bireylerin birbiriyle ve çevresi ile uyum sağlamasını kolaylaştırmak amacını taşıyan örgütlenmiş çalışmalar" (Dilik, 1980, s. 73); sosyal yardım, "yoksullara yönelik

mal ve hizmet ya da parasal destekler bütünü” (Taşçı, 2025, s. 7-11) olarak tanımlanabilmektedir. Refah rejimlerinin tarihsel gelişim dinamiklerine uygun olarak sosyal yardımlar; yoksulluğun azaltılması, dezavantajlı kişilerin sosyal uyumunun sağlanması ve yardımlardan yararlananların muhtaçlıktan kurtulup hayatını idame edebilmelerini sağlamaya yönelik üç amaç bağlamında şekillenmişlerdir (Gökbayrak, 2017, s. 76). Bununla birlikte özellikle son yıllarda düzensiz göçün ve teknolojik ilerlemenin istihdam piyasalarına olumsuz etkisiyle artan işsizlik, güvencesiz istihdam biçimleri ve yoksulluk bir yandan sosyal yardımlara bağımlı bir grup oluşturur ve sosyal harcamaları artırırken; diğer yandan harcamaları kısma baskısı, refah rejimlerinde yeniden yapılanmayı zorlamakta ve sosyal yardımların cömertliğini azaltmaktadır (Gökbayrak, 2017, s. 81). Farklı modellere sahip birçok refah devletinde “kamu harcamalarının ve bütçe açıklarının artması sosyal güvenlik sistemlerinin aktüeryal dengelerini altüst etmekte”, uygulamaların sürdürülebilirlikleri devletleri ciddi sorunlarla yüzleşmek zorunda bırakmaktadır (Özmen, 2017, s. 384-385). Kapitalist ekonomik sistemin gelir dağılımındaki eşitsizliği ve dolayısıyla yoksulluğu artıran yapısal sorunları, toplumsal yapıda düzensizliğe sebep olduğu gibi; amaçlanan tam tersi olmakla birlikte, sosyal yardımlara bağımlı yaşayan kişi sayısını da artırmaktadır (Gökbayrak, 2017, s. 84). Nitekim örneğin Türkiye’de 2024 yılı verilerine göre tüm kamu kurumları tarafından yapılan sosyal yardım harcaması 491,7 milyar TL; sosyal yardımlardan faydalanan toplam hane ayısı 4.574.684 iken; nakdi yardımların tüm yardımlar içindeki yüzdesi %96 (ASHB Faaliyet Raporu, 2024, s. 156) gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır.

Türkiye’de sosyal yardım yapan aktörler arasında Bakanlık, kamu sosyal yardımlarının beşte dördünü bünyesindeki Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü (SYGM) ile illerde vali, ilçelerde kaymakamlar başkanlığında faaliyet gösteren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de sosyal yardım ve hizmetlerin hem yasal hem kurumsal düzeyde bütüncül bir yapıda düzenlenmesi ve etkinliğinin artırılması ihtiyacı sürekli dile getirilmektedir (Gökbayrak, 2017, s. 87). Bu bağlamda eskiden kağıda dayalı olan sosyal yardım prosedürlerini başvuruların alınmasından değerlendirilmesine, muhtaçlık kararının ve banka talimatlarının verilmesine kadar tüm süreçlerin elektronik ortamda gerçekleştirilmesini ve yirmi iki farklı kurumdan gelen verilerin bütünleştirilmesini sağlayan Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi (BSYS) 2015 yılında uygulamaya koyulmuştur (BSYS, 2017, s. 13). Bu sistem ile Bakanlığın kuruluş amaçları arasında yer alan; kömür ve gıda yardımları ile sağlık ve eğitime yönelik şartlı nakit transferleri, ücretsiz eğitim materyalleri temini, engelli aylıkları, barınma destekleri ve sosyal konut projeleri, muhtaç eşlere nakit transferleri gibi çok sayıdaki farklı sosyal programlar alanındaki dağınıklık da giderilmiş (BSYS, 2017, s. 12) ve sosyal yardımların yoksullukla mücadeledeki etkisi artırılmıştır. Ancak sosyal yardım hizmetlerinin koordinasyon ve etkinliğinde önemli katkı sağlayan sistemin yukarıda bahsedildiği gibi sosyal güvenlik sisteminin aktüeryal dengeleri ve yardımların sürdürülebilirliği açısından da kullanılmasında yarar bulunmaktadır.

Dağınık halde bulunan kurumların ve uygulamaların birleştirilmesi, sosyal yardım başvuru prosedürlerinin azaltılarak elektronik ortama alınması, hizmete (yardıma) ulaşmakta güçlük çeken muhtaç ve dezavantajlı kişiler için önemli bir imkan sunmaktadır. Bunun yanında sistemin veri toplama imkanı vermesi hem politikaların analiz edilmesi ve geliştirilmesini hem de etkinliği ve denetimi sağlamaktadır. Tüm bunlar Bakanlık bünyesinde bütünlüklü, etkin bir sosyal politika oluşturma ve uygulama düşüncesinin varlığını ifade etmektedir. Ancak söz konusu sosyal politikanın “sosyal hizmet ve sosyal yardımlarla özdeşleştirilen” bir politika yaklaşımı oluşturduğu (Fişek, 2011, s. 11) eleştirisi de dile getirilmektedir. Böyle bir eğilimin daha önce bahsettiğimiz ve refah devletine yönelik eleştiriler arasında yer alan, refah devletinin bireysel inisiyatifi zayıflatan bağımlılık (alt sınıf) kültürü yarattığı, müsrif ve verimsiz olduğu iddialarını hatırlattığı ifade edilmelidir. Nitekim sosyal hizmet alan gruplar üzerinde yerel ölçekte (Afyonkarahisar) yapılan nitel bir araştırmada (Başhan, 2024) sosyal hizmetlerden yararlanan ailelerin bir sonraki kuşağında da yardım alma pratiğinin devam ettiği tespit edilmiştir. Sosyal yardım alan dezavantajlı gruplarda dezavantajlılığı yeniden üreten kaynakların (kurumun yapısı, yardımın mahiyeti bulgularının işaret ettiği yapısal sorunlar; miras alınan-dağılmış aile, gayri

resmi birliktelik, erken yaşta evlilik, çoklu evlilik, kaçarak evlenme, şiddet, istismar, terkedilme ve hükümlülük durumlarını tecrübe eden kişilerden oluşan- aile yapısı, konumu tanımlama ve sermaye yoksunluğu gibi) oldukça çeşitli olduğu ve işaret ettiği bireysel özelliklerinin etkileşimiyle dezavantajlılığın yapı ve fail inşasında yeniden üretildiği (Başhan, 2024, s. 207) ifade edilmekte, bu durumun; sosyal hizmetin değiştirme, dönüştürme, iyileştirme, kendine yeterli hale gelmesini destekleme ve nihayetinde de özgürleştirme misyonları ile çeliştiği (Başhan, 2024, s. 5) vurgulanmaktadır. Zira sosyal yardımlar pansuman tedbirlerdir ve bu yardımlarla hedeflenen ise, insanların kendi ayakları üzerinde durabilmelerini sağlamak ve sosyal yardım bağımlılığı riskini engellemektir (Taşçı, 2025, s. 12-13).

Sosyal hizmet ve sosyal yardımların tek elden yürütülmesinde; kadın, çocuk, engelli, yaşlı, gibi dezavantajlı gruplarla ilgili faaliyetlerde ve yasal-kurumsal düzenlemelerde, ailenin odak noktaya alınması, ailenin güçlendirilmesiyle sosyal sorunların çözülebileceğine vurgu yapılması, daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin refah rejiminin önceliğinin aile kurumu olduğunu göstermektedir.

4.Aile ve Sosyal Hizmet: Cemiyetten Bakanlığa Kısa Bir Tarihçe

Osmanlı Devleti'nde yardıma muhtaç insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için kurulan ve sosyal yardımları organize eden Avarız Vakıfları³ veya Müessesat-ı Hayriye adı verilen vakıflar bulunmaktaydı (İnanç, 2003, s. 20). Toplumda yardıma muhtaç kimselerin ihtiyaçları, vakıf şeklinde kurulan hastahane, yetimhane, aşevi, imarethane, medrese ve şifa yurtları gibi kurumlarda karşılanmıştır (Eryüksel, 2011, s. 31). Bunun yanında Ahi teşkilatları da yoksullar, hastalar, yaşlılar, evsizler gibi ihtiyaç sahiplerine yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Gülcan, 2023). Tanzimat döneminde geleneksel vakıf kurumlarının yanına Eytam Nezareti⁴ ve Eytam Sandıkları (1851), ıslahhaneler (1868), *Darüşşafaka* (1872), *Darül-hayr-ı Ali* (1903), *Darüleytam* (1915) ve *Himaye-i Etfal Cemiyeti* (1917) gibi yeni kurumlar, son dönemleri hep savaşlarla geçmiş olan Osmanlı Devleti'nde, savaşların toplumsal faturasını hafifletmeye, toplumsal yapıyı korumaya yönelik olarak (İnanç, 2003, s. 21) eklenmeye başlanmıştır. II. Abdülhamid döneminde kurulan *Darülhayr-ı Ali* (Sarıkaya, 2003, s. 193) 22 Ağustos 1909'da kapatılmıştır (Özbek, 1999, s. 18). *İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti* çalışmalarına devam ederken, 30 Haziran 1921 tarihinde, Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleri (Çağlar, 2019, s. 3; Acar, 2004, s. 26) ve Büyük Millet Meclisinin bazı üyelerinin girişimiyle Ankara'da yeni bir "Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti" kurulmuş (Okay, 1999, s. 501), Cemiyet 1935'te, "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu" adını alarak 1937'de "kamu yararına çalışan dernek statüsü" kazanmıştır (Deniz, 2019, s. 64; ASHB, 2022a).

23 Mayıs 1949'da çocuklarla ilgili olarak "5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Kanunu" çıkarılmış; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı⁵ ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında görev paylaşımı yapılmıştır (ASHB, 2022a).

1963 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı olarak tüm sosyal yardımları organize etmek amacıyla Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kapatılan Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yerine de 24 Mayıs 1983'te "2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu" ile "Sosyal Hizmetler ve

³ Günümüzde daha çok belediyeler tarafından yerine getirilen kimsesizlerin cenaze işleri, muhtaçların ve yaşlıların barınma, beslenme ve tedavileri ile çeşme, su kuyusu gibi ortak ihtiyaçların karşılanması amacıyla hayır sahiplerince kurulan vakıflardır. Avarız vakıfları, 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere devrolunmuştur (Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2025).

⁴ Eytam Nezareti ve Eytam Sandıkları, dul, yetim, deli, yaşlı ve bakıma muhtaçların haklarının korunmasını sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. Benzer şekilde Osmanlı bürokrasisinde yer alan seyfiye (askeri), ilmiye ve mülkiye personeli için 1866'dan itibaren farklı tarihlerde Tekaid (Emekli) Sandıkları da (Çanlı, 2020, s.1321) kurulmuştur.

⁵ TBMM'nin ilk açılışından itibaren kurulan İcra Vekilleri Heyetlerinde ve sonrasında Bakanlar Kurullarında bakanlık farklı adlarla (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013) yer almıştır: Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilliği (1920), Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiyat Vekilliği (1922), Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği (1924), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (1946), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (1983), Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011).

Çocuk Esirgeme Kurumu” kurulmuş (ASHB, 2022b), kurumun adı, 2011 yılında Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir (Sevinç, 2017, s. 89; Ummanel, 2017, s. 248).

1986 yılında, halk arasında “Fakir Fukara Fonu” olarak adlandırılan, “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu” (SYDTF) oluşturulurken; 1997 yılında toplumun bir başka dezavantajlı kesimi olan engelliler için “571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK)” ile Başbakanlığa bağlı “Özürllüler İdaresi Başkanlığı” kurulmuştur. 2005 yılında çıkarılan “5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun” ile Başkanlığın faaliyet alanı genişletilmiştir (ASHB, 2022b).

1989 yılına gelindiğinde ailenin toplumsal yapıdaki önemi dikkate alınarak “396 sayılı KHK” ile Başbakanlığa bağlı olarak “Aile Araştırma Kurumu” kurulmuş; kurum, 2004 yılında ise 5256 sayılı Kanunla yine Başbakanlığa bağlı olarak “Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü”ne dönüştürülmüştür (ASHB, 2022b). Kurum, 1990 yılından başlayarak 2024 yılına kadar ailenin tüm yönleriyle ele alındığı ve ilgili tüm muhatapların katkılarıyla sekiz Aile Şûrası düzenlemiştir. Ailenin sosyal yardımlar ve hizmetlerdeki ana aktör olması yanında toplumsal geleceğin de ailenin desteklenmesi ve korunmasına bağlı olduğunun vurgulandığı Şûralar ile (ASHB, 2025), toplumsal farkındalık ve güçlü kamu politikalarının oluşturulmasına katkı verilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ise ilk olarak, 1990’da “3670 sayılı Kanun ile Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü” adıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde kurulmuş (3670 sayılı Kanun, md.1) müdürlüğün başına Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı atanmıştır. Ancak bu devlet bakanlığı, 2011 yılında devlet bakanlığı uygulamasının kaldırılmasıyla son bulmuş; müdürlük ise, tekrar bakanlık yapılanmasında yerini almış (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008, s. 5-7) ve 2004 yılında 5251 sayılı Kanunla Başbakanlığa bağlı olarak yeniden yapılandırılmıştır.

7.5.2010 tarihli ve “5982 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile yapılan 2010 Anayasa Değişikliği kapsamında; “gelir dağılımındaki adaletsizliklerden en fazla etkilenen ve desteklenmesi gereken kesimlere yönelik olarak devletin yapacağı faaliyetlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılamayacağı” (5982 sayılı Kanun, md.1-4) hükmü anayasaya eklenmiştir. Pozitif ayrımcılık olarak da nitelenen bu tedbirlerin çocuk, yaşlı, dul, yetim, engelliler yanında ailenin korunmasına da katkı vereceği öngörülmüştür.

6.4.2011 tarihli 6223 sayılı Yetki Kanununda yer alan “sosyal hizmetler alanında halen bağlı kuruluşlar eliyle yürütülen aile, özürllüler, çocuklar, kadınlar ve sosyal yardımlar alanındaki hizmetlerin daha etkin ve verimli bir şekilde sunulabilmesini sağlamak üzere yeni bir bakanlık kurulması” hükmüne dayanılarak 3.6.2011 tarihinde çıkarılan “633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (6223 sayılı Kanun, md.2/2) kurulmuştur. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) adıyla kurulan bakanlık daha sonra Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ismini almıştır. Aşağıda önce Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı daha sonra Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ele alınacaktır.

4.1. Aile ve İlk Bakanlık: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2011)

Toplumsal yapının temel birimi olan aile ile ilgili ilk bakanlık, “633 sayılı KHK” ile kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmuştur. Bakanlığın görev ve yetkilerinin; “ailenin korunması, sosyal hizmetler ve yardımlar vasıtasıyla desteklenmesi gereken toplumsal kesimlere yönelik politikalar üretmek ve bunları koordine ederek yoksulluğu azaltmak ve toplumsal yapıyı güçlendirmek” (633 sayılı KHK, md.2) amaçları doğrultusunda belirlendiğini ifade etmek gerekmektedir.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın merkez teşkilatı bünyesinde aile, kadın, çocuk, engelli ve yaşlılar ile sosyal yardımları yürütmekle görevli beş genel müdürlük ile şehit yakınları ve gazi hizmetleriyle ilgilenen bir daire başkanlığı (633 sayılı KHK, md.3) yer almakta; Bakanlıkla ilişkili olan Darülaceze Başkanlığı yanında taşra ve yurt dışı teşkilatı (633 sayılı KHK, md.23) başkanlığın yapılanmasını oluşturmaktadır.

Bakanlık görev alanı içerisinde çalışmalarına devam ederken Türkiye, 16 Nisan 2017 tarihindeki referandum sonrasında, devlet teşkilatlanması başta olmak üzere birçok alanda önemli yansımaları ve etkileri olan, yeni bir hükümet sistemine geçiş yapmıştır. Bu yeni sistemde, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nde, kamu yönetiminin örgütsel ve işlevsel dönüşümünün birimlerin birbiriyle sistemli bir uyum içinde çalışabileceği bir şekilde tasarlanacağı (AK Parti 2018 Seçim Beyannamesi, s. 14-18) iktidar partisi tarafından vadedilmiştir. Genel anlamda yeni sisteme uyum konusunda Cumhurbaşkanının yemin ederek göreve başladığı 09.07.2018 tarihinden yıl sonuna kadarki altı aylık sürede yirminin üzerinde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkartılarak dönüşümün gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak Türk kamu yönetiminin örgütsel ve işlemsel sorunlarını (Eryılmaz, 2012, s. 301-309) aşmak pek kolay olmamış; 2000'li yılların başında ideolojik bir motivasyonla kendini gösteren statükoyu koruma ve değişime direnç (Dinçer, 2019, s. 324-339); bu sefer, bürokratik tutuculuk ya da bürokratik zihniyet olarak belirmiştir. Bu durum her ne kadar güçlü bir siyasi irade olsa da dönüşüm sürecinin yap-boz olarak nitelenebilecek denemeler barındırabileceğini de göstermektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçildikten sonra özellikle bakanlık teşkilatlanmasında bir nevi ideal örgütlenmeyi bulmak konusundaki denemelere en net örnek olarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı gösterilebilir. Nitekim "703 sayılı KHK" ile sosyal yardım ve hizmet sunumunda etkinliği artırmak, çalışma ve istihdam ile ilgili sorunları aile merkezli politikalar bağlamında ele almak amacıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı birleştirilerek "Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı" oluşturulmuş (AÇSHB Faaliyet Raporu, 2018, s. 1); ancak bakanlığın adı hemen hemen bir ay sonra "Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı" (AÇSHB) olarak değiştirilmiştir. Adındaki değişiklik dışında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın temel politikası ve hizmet birimleri Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı temelinde şekillenmiştir.

5. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (21 Nisan 2021)

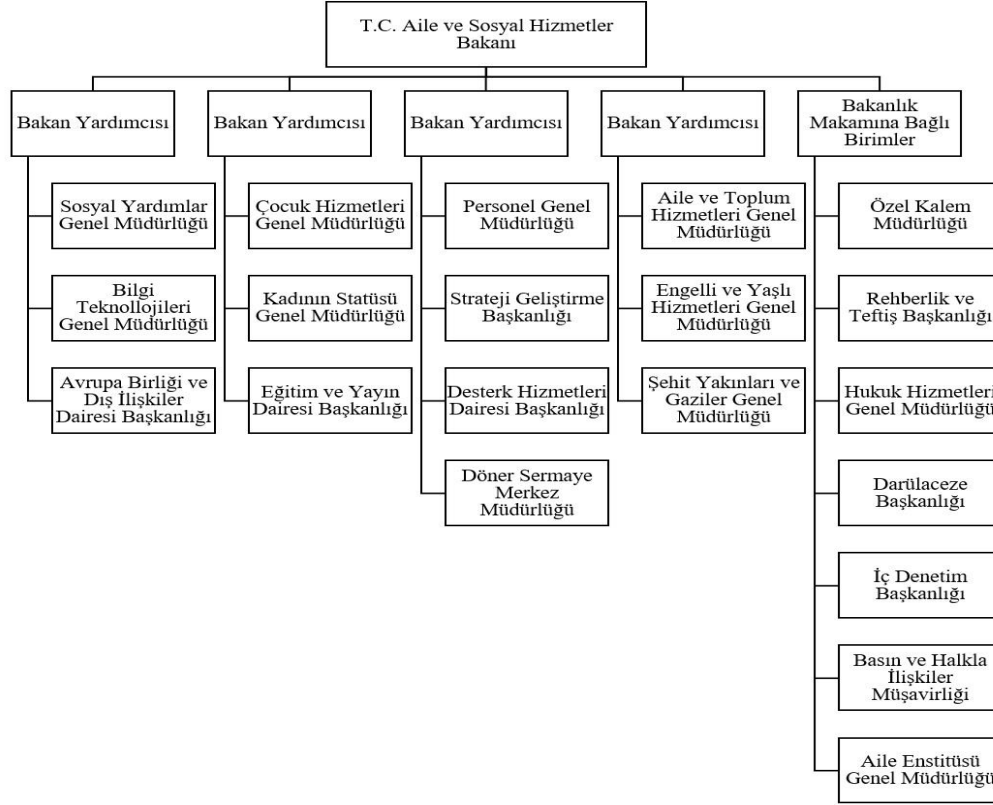
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB), 21 Nisan 2021 tarihli "73 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile mülga edilen Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olmak üzere iki ayrı bakanlık olarak teşkilatlandırılmasıyla kurulmuştur.

Bakanlık, Anayasanın yukarıda bahsedilen maddeleri (10, 20, 41, 42, 49, 56, 57, 58, 60, 61), ilgili kanunlar ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile yönetmelikler, genelgeler ve yönergeler çerçevesinde faaliyetlerini yürütmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının; 73 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde belirtilen (md.4), "çocuk, aile ve ailenin korunması, kadının statüsünü güçlendirme, engelli ve yaşlıların dışlanmasını engelleme, muhtaçlara yönelik yardım faaliyetlerini düzenli ve etkin biçimde yürütmek; yoksullukla mücadele, sosyal hizmetler ve yardımlara ilişkin ilke, usul ve standartları belirlemek, bunlardan yararlananlara ilişkin bir veri sistemi oluşturmak, politika geliştirmek, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşme ve anlaşmaların ulusal düzeyde uygulanmasını sağlamak" şeklinde özetlenebilecek görev ve yetkileri vardır.

Bakanlığın birey, aile ve toplumsal değerleri koruyarak toplumun her bir ferdine ulaşmayı hedefleyen misyon ve vizyonu (ASHB, 2022c), bütüncül bir politikanın benimsendiğini göstermektedir. Bakanlık söz konusu misyon ve vizyon doğrultusunda görevlerini; merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatı aracılığıyla yerine getirmekte, temel hizmet birimlerinin farklı adlar taşıyan önceki bakanlık birimleri ile aynı olduğu görülmektedir. Bakanlığın teşkilat yapısı incelendiğinde

ilgili düzenlemelerin ve değişikliklerin, kamu hizmetlerinin daha etkin, verimli ve düzenli bir şekilde sunulması ile ilgili hedefler kapsamında ideal örgütlenmeyi oluşturma gayretiyle yapıldığı söylenebilir.

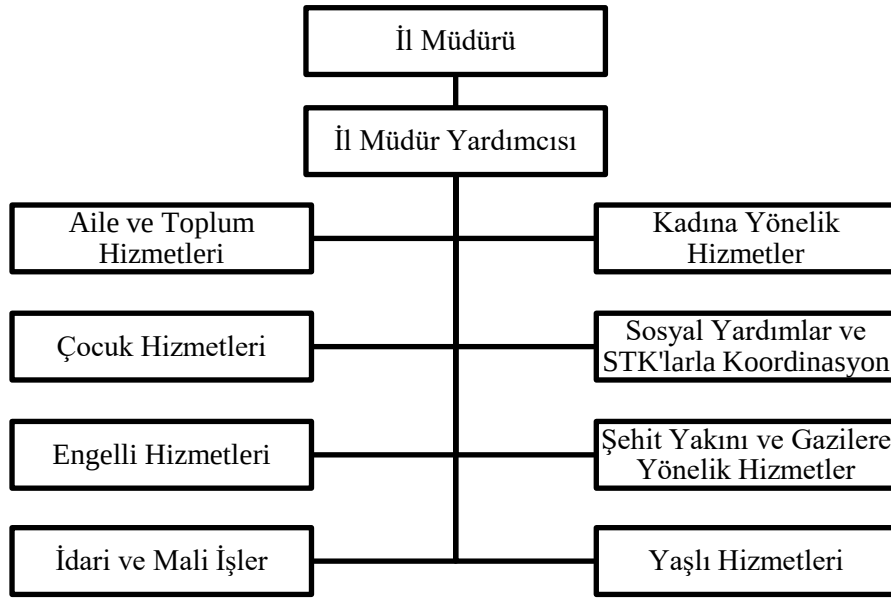
Şekil 1. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Merkez Teşkilatı

Kaynak: ASHB Faaliyet Raporu, 2024.

25 Aralık 2024 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan “171 sayılı Aile Enstitüsü Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ile kurulan Aile Enstitüsü Genel Müdürlüğü de, Bakanlık teşkilatında yerini almıştır. Enstitünün görev ve yetkileri (madde 4) arasında; “aile yapısının ve değerlerinin korunması, güçlendirilmesi, ailenin sosyal refahının artırılması, kadın, çocuk, engelli, yaşlı, şehit yakını, gazi ve gazi yakını ile ilgili politikalara veri oluşturmaya yönelik tüm Bakanlık faaliyetlerini kapsayan araştırmaları yürütmek, Bakanlığın görevleri kapsamında bilimsel araştırma ve veri analizi ile ilgili olarak kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirlikleri geliştirmek, ulusal ve uluslararası düzeydeki bilimsel literatür ve araştırmaları izlemek, değerlendirmek, raporlamak ve sosyal hizmet modeli oluşturmak, demografik değişimler ve eğilimler ile bunların aile yapısı üzerindeki olası etkilerini ve sorun alanlarını belirlemek üzere bilimsel araştırma ve veri analizi yapmak” yer almaktadır.

Şekil 2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Taşra Teşkilatı

Kaynak: ASHB Strateji Planı, 2024.

Bakanlığın personel sayısı 2024 yılı itibariyle (merkez teşkilatı 1.920; taşra teşkilatı 56.679, döner sermaye 259 olmak üzere) 58.858'dir. Söz konusu personelin %54,1'inin 18-40 yaş aralığında, lisans ve lisansüstü eğitime sahip olduğu (ASHB Faaliyet Raporu, 2024, s. 11-14) belirtilmektedir. Bakanlığın geniş bir yelpazede sunduğu hizmetler için bütçesine tahsis edilen ödenegin ise; 2021 yılında 155.011.061.000 TL iken (ASHB Faaliyet Raporu, 2021, s. 47), 2024 yılında 334.349.925.000 TL (ASHB Faaliyet Raporu, 2024, s. 36) olduğu ve yıllar itibariyle giderek arttığı ifade edilmelidir. Bakanlık birimlerince yürütülen faaliyetler bazında bakıldığında 2024 yılı itibariyle en fazla ödenegin 205.861.822.000 TL ile "Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlar" kategorisine ayrıldığı (ASHB Faaliyet Raporu, 2024, s. 40) görülmektedir. Aynı kategoriye ayrılan ödenegin 2025 yılı itibariyle 219.723.130.000 TL olması beklenmektedir (ASHB 2025 Yılı Bütçe Sunumu, 2025, s. 225). Giderek artan bütçe rakamları bir yönüyle aile kurumuna ne kadar önem verildiğini göstermekle beraber bütçenin ağırlıklı bir kısmının yoksullukla mücadeleye gitmesi önemli bir sorun olarak da değerlendirilebilir. Zira bu durum, daha önce bahsettiğimiz, sosyal yardımlarla özdeşleştirilen bir refah rejimi algısı ve dezavantajlılığı yeniden üreterek bir bağımlılık kültürü oluşturma risklerini de artırmaktadır.

Bakanlığın temel hizmet alanlarına giren konularda toplumsal yapıda yer alan temel gruplara (çocuk, kadın, aile, engelli ve yaşlılar, şehit yakınları ve gaziler) yönelik olarak teşkilatlandığı ve her biriminin kendi görev ve yetki alanı içerisinde Bakanlık koordinasyonu altında çok taraflı işbirliği ile belirlenen politikaları uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Bakanlığın her bir genel müdürlüğünün yürüttükleri işler ayrı ve derinlikli bir analizi hak etmekle birlikte birimlerin internet sayfalarında yapılacak kısa bir gözlem de faaliyetlerin kapsamı ve boyutları hakkında bir fikir verebilecek niteliktedir. Örneğin Çocuk Hakları Genel Müdürlüğü; "Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2023-2028)" çerçevesinde (s. 61-149) birden çok kuruma sorumluluk yükleyen faaliyetlerin yanında "Çocuk Zirvesi (25-26 Nisan 2024)" ve "25. Ulusal Çocuk Forumu (18-20 Kasım 2024)" gibi etkinlikleri de gerçekleştirmiştir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü; "Kadının Güçlenmesi Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2024-2028)" ile 2007 yılından itibaren uygulanan "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planları" çerçevesinde faaliyet ve etkinliklerini yürütmektedir. Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü ise; aile (12), eğitim (11), barınma-gıda (10), sağlık (6), engelli-yaşlı (5) yardım türleri altında 44 yardım programı uygulamakta; ayrıca "Aile Destek Merkezi (ADEM)" projeleri, "Sosyal Dayanışma

Merkezi (SODAM)” projeleri, “Evsizlere Konaklama Projesi”, “Sosyal Hizmet Projeleri” ve “Kuruluş Bakımından Ayrılan Gençlerin Sosyal Yönden Desteklenmesi Projesi” kapsamındaki projeler ile özellikle dezavantajlı kadın ve çocuklar ile evsiz, mekânsız ve kimsesiz vatandaşların yararlandığı programları (ASHB, 2025) uygulamaktadır. Söz konusu çalışmaların yanında 22.11.2023 tarihinde kabul edilen kanun ile “Aile ve Gençlik Fonu” kurulmuş; ayrıca “Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi Vizyon Belgesi ve Eylem Planı (2024-2028)” çerçevesinde (s. 15-51) ailenin küreselleşme sürecinde karşılaşılabilecek riskler, demografik dönüşüm ve dijitalleşme karşısında ailenin korunması ve desteklenmesi temaları kapsamında “Ailemiz Geleceğimiz” mottosuyla 2025 yılı ‘Aile Yılı’ olarak ilan edilmiştir. Bakanlığın ‘Aile Yılı’ kapsamında; “Aile Fonu ile Evlenecek Gençlerin Desteklenmesi Projesi”, artırılan doğum yardımları, “Aile Eğitim Programı (AEP)” çalışmaları, evlilik öncesi eğitim, “Aile İletişim Atölyeleri” gibi birçok etkinlik planlaması söz konusudur.

Yukarıda kısaca açıklanan çalışmaların yanında kuşkusuz ki Bakanlığın en önemli faaliyet alanlarından birisi de yaşlılara ilişkin politikalarıdır. Konunun her geçen önemini ve önceliğini dolayısıyla da Bakanlığın değerlendirilmesindeki rolünü artırması nedeniyle yaşlı nüfusa ilişkin faaliyetlere ayrıca değinmekte fayda vardır.

Türkiye’nin son yıllarda “yüksek doğurganlık oranı ve kısa yaşam süresiyle karakterize olan nüfus yapısından; düşük doğurganlık, artan yaşam süresi ve yaşlanan nüfus profiline doğru yönelen bir demografik dönüşüm” içine girdiği ve bu dönüşümün *demografik yorgunluk*⁶ olarak kavramsallaştırılabilecek bir durumu ortaya çıkardığı (Laleoğlu, 2025, s. 35) ifade edilmektedir. Nitekim yaşlı refahının temel alanlarını içeren göstergelere göre Türkiye, 96 ülke arasında 75. sırada yer almaktadır (Görgün Baran ve Taşçı, 2024, s. 59). Yaşlıların toplum içindeki konumlarını güçlendirmeye yönelik refah uygulamaları⁷; sosyal yardım, emeklilik ve bakım hizmetinden oluşan bir sac ayağına dayanmaktadır (Taşçı, 2013, s. 13). Burada herhangi bir şekilde yaşlı algısındaki değişimin, aile yapısındaki dönüşüm (sorunlu yaşlı algısı) ve piyasa üzerinden (tüketen yaşlı algısı) izlenebileceği belirtilmekte; bu şekilde bir yaşlılık algısının az da olsa problematik içerdiği ve böyle bir problematiğin zamanla, algı düzeyinden çıkıp uygulama düzeyine geçebilme riski ve yaşlıların dışlanma ihtimalini barındırdığı (Taşçı, 2013, s. 22) vurgulanmaktadır. Bu bağlamda Bakanlık tarafından 2023 yılında iki önemli belge hazırlanmıştır. Bunlardan ilki, yaşlılık alanında yapılması gerekenlerin; hak temelli, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir şekilde ortaya koyulabilmesi amacıyla hazırlanan “Yaşlanma Vizyon Belgesi”; ikincisi ise, bu belge doğrultusunda hazırlanan “Yaşlı Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)”dır. Söz konusu bu belgeler ile Bakanlık, görev alanına giren konularda değişen ve dönüşen dinamikleri takip ederek politikalarını ilgili tarafların da katılımıyla belirlemeye ve etkin bir şekilde uygulanmasını da merkez ve taşra teşkilatları vasıtasıyla takip etmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Bakanlığın temel hizmet gruplarını oluşturan aile, çocuk, genç, kadın, yaşlı, engelli kesimlere yönelik olarak hizmetlerin eşgüdüm içerisinde sunumunu sağlayan “Aile Bilgi Sistemi (ABS)” bakanlığın teknolojiden giderek artan bir oranda yararlandığını göstermektedir. Örneğin huzurevlerindeki yaşlılara yönelik “Dijital Bahar Projesi”, “60+ Tazelenme Üniversitesi Projesi” gibi projelerle birlikte dijital rehberlik yapması amaçlanan “İlk Öğretmenim Ailem” gibi mobil uygulamalar ve çocuklar başta olmak üzere aile kurumunda da olumsuz etkileri giderek daha fazla hissedilen

⁶ Demografik yorgunluk, hızlı ve kontrolsüz nüfus yaşlanmasının beraberinde getirdiği siyasi, ekonomik ve toplumsal risklere karşı savunmasızlığı ifade etmektedir (Laleoğlu, 2025, s. 36).

⁷ Bu noktada 2025 yılı içerisinde bir sivil toplum kuruluşu tarafından hazırlanan bir raporda (Laleoğlu, 2025, s. 67-70); Türkiye’de yaşlı bağımlılığı, yaşlı yoksulluğunun ve yaşlı yalnızlığının giderek arttığı, yaşlılığın kadınlaştığı, yüksek yaşlanma hızının olduğu, yaşlı nüfusun bölgesel farklılıklar gösterdiği tespitlerinden hareketle karar alıcılara fikir verebilecek *doğurganlığı artırmaya yönelik politikalar* başlığı altında; esnek ve kademeli doğum izni, esnek ebeveyn izni, kreş ve okul sonrası bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, aile içi bakım desteği, çocuk sonrası kariyer desteği verilmesi ile *yaşlanan nüfusa yönelik politikalar* başlığı altında; yaşlı bireylerin potansiyel bir tüketici ve üretici grubu olarak değerlendirilmesi, yaşlı dostu konut dönüşümü, dijital uyum ve eğitim, kuşaklararası yardımlaşma ile sağlık ve evde bakımın yaygınlaştırılması ve Demans farkındalığının artırılması (Laleoğlu, 2025, s. 71-77) önerilerine yer verilmektedir.

“dijital bağımlılık” ile mücadele ve politika çalışmaları, sosyal yardım başvurularının e-Devlet üzerinden yapılması, kurumsal internet siteleri yanında “Radyo Aile” gibi uygulamalar (ASHB, 2024, s. 58-207) Bakanlığın dönüşen dinamiklere uyum sağlayarak etkin hizmet sunmaya çalıştığının göstergeleridir.

Bu çerçevede bir başka önemli adım, nüfus politikalarının eşgüdüm içerisinde bütüncül bir yaklaşımla oluşturulmasını ve daha etkin uygulanmasını sağlamak üzere, 25.12.2024 tarihli “172 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde “Nüfus Politikaları Kurulu”nun kurulması olmuştur. Kararnameye göre (madde3/2), “Kurul, Cumhurbaşkanlığı Yardımcısı başkanlığında, Adalet Bakanı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, Gençlik ve Spor Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, İçişleri Bakanı, Millî Eğitim Bakanı, Sağlık Bakanı, Diyanet İşleri Başkanı, İletişim Başkanı, Strateji ve Bütçe Başkanı ve Türkiye İstatistik Kurumu Başkanından oluşur. Cumhurbaşkanlığı Yardımcısının katılmadığı hallerde Kurula Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanı başkanlık eder”. Kurulun yetki ve görevleri arasında (madde 4/d ve e fıkraları); “demografik yapıda meydana gelen değişimler ile doğurganlık oranının azalmasına neden olan faktörleri ve bunların ortaya çıkardığı sonuçları kapsamlı olarak incelemek ve gerekli tedbirlerin alınmasını ve doğurganlık hızının nüfusun yenilenme seviyesinin üzerinde tutulması ve aile kurumunun güçlendirilmesi suretiyle sağlıklı ve dinamik nüfus yapısının korunması için kısa, orta ve uzun vadeli politikaların oluşturulmasını sağlamak” yer almaktadır. Kurulun, bakanlıklar arasında etkili bir koordinasyon ile yapısal sorunları da dikkate alan ve birey, aile ve toplum merkezli bütüncül politikaların oluşturulmasına katkı vereceği beklenmektedir.

Sonuç

Toplumların başta savunma, güvenlik, adalet gibi temel ortak ihtiyaçlarının karşılanmasının ve düzen gereğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan devlet, tarihsel süreç içerisinde toplumsal ihtiyaçların artması, çeşitlenmesi, farklılaşmasına bağlı olarak birçok farklı görev üstlenmiştir. Modern devlet; devlet anlayışının dönüşümüne de paralel olarak, toplum üyelerinin ihtiyaçlarını tatmin ederek karşıt gerilimleri dengelemek, her toplumun var olabilmesi için gerekli olan toplumsal değişmeye hem uyum sağlamak hem de aldığı zorlayıcı kararlar ile değişmeyi kontrol etmek, dönüşümü yönlendirmek ve düzen tesis edebilmek için faaliyet alanlarını genişletmiştir. Özellikle eşitlik ve sosyal adaleti tesis etmek amacıyla sosyal ve ekonomik hayata müdahale edilmesi gerektiğini savunan ‘refah devleti’ anlayışı, devletin yapı ve fonksiyon olarak büyümesine yol açmıştır. Söz konusu büyüme örgütlenme, işleyiş ve koordinasyon bakımından birçok sorunu ve eleştiriyi de beraberinde getirmiştir. Burada *devletin düzenleme kapasitesi* yanında artık; maaşlar, ödenekler, finansal yardımlar, gelir transferleri vb. araçlarla devleti, ‘ödenek bahşeden bir iktidar/hami’ olarak ifade eden *devletin dağıtım kapasitesi* daha çok gündeme gelmekte ve refah devleti uygulamaları tartışılmaktadır. Bu bağlamda refah devleti, vergilerin yükselmesine yol açtığı, iktisadi büyümeyi engellediği, hükümetleri piyasaya müdahale etmeye zorladığı, bireysel inisiyatifi zayıflatan bağımlılık (alt sınıf) kültürü yarattığı, mürşif, verimsiz ve bürokratik olduğu iddialarıyla ciddi bir şekilde eleştirilmektedir. Bununla birlikte refah devleti uygulamaları ortadan kalkmak yerine; kapsam ve içerik açısından dönüşüm geçirerek varlığını, bir anlamda zorunlu olarak, devam ettirmektedir.

Refah devleti rejimleri ile ilgili olarak yapılan sınıflandırmalarda (liberal, Kıt’a Avrupası, Kuzey Avrupa ve Güney Avrupa modelleri) Türkiye’nin; kayıtdışı ekonomi ve istihdam, sağlık hizmetinin tüm vatandaşlar için bir hak olarak belirmesi, hayır kurumları vasıtasıyla düzensiz ve yerel yardımların mevcudiyeti, risklerin geleneksel aile ve akrabalık bağları üzerine kurulu olması, güçlü aile dayanışması sebebiyle ailenin daha fazla sosyal yardım alması gibi özellikleri taşıdığı için Güney Avrupa Modeli içinde yer aldığı kabul edilmektedir. Küreselleşmenin

getirdiği değişim ve dönüşüm, kırılgan küme olarak adlandırılan dezavantajlı kesim içinde yer alan kadınlar, çocuklar, yaşlılar, gençler, işsizler ve göçmenler üzerindeki etkisini artırdığı gibi refah hizmetlerini sağlayan modelleri de değiştirmiştir. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde AB refah devletleri, dışlanma riskini azaltıp toplumsal bütünleşmeyi sağlamak için yardım ve hizmetleri bireylere sağlamaya yönelmişler; bu doğrultuda yerleşmiş refah müdahale süreçleri yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır.

Türkiye’de toplumsal yapının en temel kurumu olarak kabul edilen aile, Türkiye’nin refah rejiminin önceliğini oluşturmaktadır. Söz konusu önceliğin en somut yansıması, aile ve sosyal hizmet odaklı en üst seviyede idari teşkilatlanma birimi olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’dır. Her bakanlık gibi Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı da belirlenmiş olan kamu politikalarını görev, yetki ve sorumlulukları çerçevesinde uygulayarak kamu yararını esas alan kamu hizmetlerini yerine getirmektedir.

Sosyal devlet anlayışıyla geniş bir alanda faaliyet gösteren farklı kurumlar, bütünsel bir yapı oluşturmak amacıyla Bakanlık çatısı altında toplanmıştır. Bakanlığın faaliyetlerini yürütürken politikaları çok taraflı işbirliği ile katılım merkezli olarak belirlemeye çalıştığı, teşkilatları aracılığıyla uygulamaları izleyip değerlendirdiği, organize ettiği Şûralar, forumlar, toplantılar, geri bildirimler, raporlar aracılığıyla politikalarını değişen şartlara göre güncellemeye çalıştığı görülmektedir. Bakanlığın birey, aile ve toplum odaklı faaliyetlerini gerçekleştirirken hak temelli ve sosyal adaleti önceleyen hizmet yaklaşımını merkez ve taşra teşkilatları vasıtasıyla uyguladığı anlaşılmaktadır ki, bu yaklaşım da Bakanlık bünyesinde bütünlüklü, etkin bir sosyal politika oluşturma ve uygulama düşüncesinin varlığını göstermektedir.

Öte yandan Bakanlığın, kamu sosyal yardımlarının beşte dördünü gerçekleştirmesinin sosyal politikanın, sosyal hizmet ve sosyal yardım ile özdeş algılanmasına yol açarak özellikle sosyal yardım alan dezavantajlı gruplarda dezavantajlılığı yeniden üretmek gibi bir riski beraberinde getirme potansiyeli taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır. Söz konusu riski ya da benzer riskleri zayıflatmak sadece Bakanlığın faaliyetlerine ve gayretlerine münhasır değildir. Nüfus Politikaları Kurulu’nda yer alan aktörlerin çeşitliliğine bakıldığında, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın çalışmalarını da daha anlamlı hale getirecek şekilde, çok boyutlu, çok katmanlı, bütünlüklü ve yapısal sorunlara temas eden kapsayıcı bir politika oluşturulması, bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir.

Kaynakça

- Acar, H. (2004). Cumhuriyet’in çocuk refahı politikasını yapılandıran bir sivil toplum örgütü: Türkiye çocuk esirgeme kurumu (1921-1981), *Çalışma Ortamı Dergisi*, 73, 26-29.
- Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti). (2018). *Seçim beyannamesi*. <https://www.akparti.org.tr>. (Erişim Tarihi: 14.03.2022).
- Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2018). *Faaliyet raporu*. <https://www.aile.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021). *Faaliyet raporu*. <https://www.aile.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 18.08.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). *Strateji planı (2022-2026)*. <https://www.aile.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022a). *Çocuk hizmetleri genel müdürlüğü hakkında*. <https://www.aile.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022b). *Tarihçe*. <https://www.aile.gov.tr>. (Erişim Tarihi: 10.03.2022).

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022c). *Misyon ve vizyon*. <https://www.aile.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Türkiye çocuk hakları strateji belgesi ve eylem planı (2023-2028)*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 10.03.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Yaşlanma vizyon belgesi*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 10.03.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2023). *Yaşlı hakları ulusal eylem planı (2023-2025)*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 10.03.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2024). *Ailenin korunması ve güçlendirilmesi vizyon belgesi ve eylem planı (2024-2028)*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 10.03.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2024). *2025 yılı bütçe sunumu*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 12.08.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2024). *Kadının güçlenmesi strateji belgesi ve eylem planı (2024-2028)*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 10.03.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2024). *Faaliyet raporu*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 18.08.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2024). *Şûralar*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 09.03.2025).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2025). *Sosyal yardım programları*. https://www.aile.gov.tr. (Erişim Tarihi: 09.03.2025).
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2017). *Türkiye'nin bütünleşik sosyal yardım sistemi*. Ankara.
- Barry, N. (2004). *Modern siyaset teorisi*. (M. Erdoğan ve Y. Şahin, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Başhan, R. D. (2024). *Dezavantajlılığın yeniden üretimi: Afyonkarahisar'da sosyal hizmet alan gruplar* (Yayımlanmamış doktora tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Braud, P. (2017). *Siyaset sosyolojisi*. (E. C.Gürkan, Çev.).Ankara: İmaj Yayınevi.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003). *Yeni yoksulluk ve Türkiye'nin değişen refah rejimi*, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İçin Hazırlanan Proje Raporu, Ankara.
- Çağlar, D. (2019). Atatürk ve cumhuriyet devrinde korunmaya muhtaç çocuklara sağlanan bakım ve öğretim olanakları, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 15(2), 1-21.
- Çanlı, M. (2020). Tarihî süreç içerisinde Eytam Sandıklarının hukuki mevzuatı ve karşılaştığı sorunlar. (1851-1920). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(3), 1301-1321.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. Ankara.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On ikinci kalkınma planı (2024-2028)*. Ankara.
- Deniz, B. (2019). *Dr. Fuad Umay ve çocuk esirgeme kurumu faaliyetleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırklareli Üniversitesi. Kırklareli.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1984). *Beşinci beş yıllık kalkınma planı (1985-1989)*. Ankara: DPT Yayınları.

- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1989). *Altıncı beş yıllık kalkınma planı (1990-1994)*. Ankara: DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000)*. Ankara: DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2000). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005)*. Ankara: DPT Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013)*. Ankara: DPT Yayınları.
- Dilik, S. (1980). Sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler arasındaki ilişkiler, *AÜ SBF Dergisi*, 35(1-4), 73-84.
- Dinçer, Ö. (2019). *Kamu yönetimi âdâbı*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eryüksel, A. (2011). Osmanlı Devletinde dul ve yetimler. *Şarkiyat Mecmuası*, 8(1998), 331-344.
- Fişek, A. G. (2011). Sosyal politikaya 2. hükümet darbesi, *Çalışma Ortamı Dergisi*, 118, 10-13.
- Gökbayrak, Ş. (2017). Değişen refah devletleri ve sosyal yardımlar, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 7(1), 71-90.
- Gülcan, E. (2017). Avrupa Birliği'nde güvenceli esneklik (Flexicurity) bağlamında kırılğan kümelerle sosyal yardım ve hizmetler. *Health Academy Kastamonu*, 2(3), 154-198.
- Gülcan, E. (2023). Osmanlı Devleti'nde sosyal güvenliğin sağlanmasında Ahi Teşkilatının rolü. *Sosyolojik Düşün*, 8(3), 447-469.
- Güler, B. A. (2018). *Türkiye'nin yönetimi: Yapı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gümüş, İ. (2018). Tarihsel perspektifte refah devleti: Doğuş, yükseliş ve yeniden Yapılanma Süreci. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(1), 33-66.
- Görgün Baran, A. ve Taşçı, C. (2024). Yaşlının güçlenmesinde refah devleti politikalarının önemi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 17(1), 54-63.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa hukukunun genel teorisi Cilt 1*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- İnanç, V. (2003). Osmanlı Devleti'nde yetimlerin sosyal haklarının korunması, E. Gürsoy-Naskali ve A.Koç (Ed.) *Savaş çocukları öksüzler ve yetimler içinde* (ss.19-32). İstanbul.
- Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). *2008 mali yılı performans programı*. Başbakanlık.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş siyasal bilim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karatepe, Ş. (1993). *İdare hukuku*, İzmir: Üniversite Kitabevi.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu kalkınma planı (2014-2018)*. Ankara.
- Laleoğlu, F. Z. (2025). *Demografik yorgunluk: Türkiye'de nüfusun yaşlanması, riskler ve öneriler*, Ankara: SETA Yayınları.
- Lipson, L. (1978). *Politika biliminin temel sorunları* (T. Karamustafaoğlu, Çev.). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Menzies, K. (2016). Parsons, Talcott (1902-1979). A.Kuper ve J.Kuper (Ed.). *Sosyal bilimler ansiklopedisi (İkinci kitap)* içinde (ss.1072-1074). Ankara: Adres Yayınları.
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri* (10 cilt). Ankara: TBMM Yayınları.

- Okay, C. (1999). Osmanlı Devleti'nde kimsesiz çocukları barındırmak için kurulan bir kurum: Himaye-i Etfal Cemiyeti (1917-1923). (Ed: G. Eren), *Osmanlı*, Cilt. V içinde (496-503), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- O'leary, B. (2016). Devlet. A.Kuper ve J.Kuper (Ed.). *Sosyal bilimler ansiklopedisi (Birinci kitap)* içinde (ss.270-280). Ankara: Adres Yayınları.
- Özbek, N. (1999). II. Abdülhamid ve kimsesiz sokak çocukları: Darülhayr-ı Ali, *Tarih ve Toplum*, 182, 11-20.
- Özmen, Z. (2017). Refah devleti kavramı ve refah devleti modellerine göre Avrupa'da bazı ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin finansman yönünden incelenmesi, *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)* 3(13), 370-387.
- Sarıkaya, M. (2003). Savaş yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çocuk misafirhanesi ve çocuklar, *Atatürk Dergisi*, 3(3), 193-202.
- Sevinç, H. G. (2017). *Kamuda kurumsallaşma ve kurumsal imaj: Aile ve sosyal politikalar bakanlığı örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi. Malatya.
- Taşçı, F. (2013). Refah devleti modelleri içinde Türkiye'nin pozisyonu: "Yaşlı algısı" üzerinden değerlendirmeler . *İnsan & Toplum*, 3(5), 5-35.
- Taşçı, F. (2025). *Türkiye'nin kamu sosyal yardım harcamalarının analizi*. Ankara: SETA Yayınları.
- Ummanel, A. (2017). Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti yayınlarından bir kartpostalın çocuk hakları bağlamında incelenmesi, *İlköğretim Online*, 16(1), 245-255.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü (2025). *Vakıf deyimleri ve terimleri sözlüğü* <https://www.vgm.gov.tr>. (Erişim Tarihi:10.07.2025).
- Weber, M. (1999). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. (Ö. Ozankaya, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Williams, F. (2016). Refah devleti. A.Kuper ve J.Kuper (Ed.). *Sosyal bilimler ansiklopedisi (Birinci kitap)* içinde (ss. 1154-11157). Ankara: Adres Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50
2. yazar katkı oranı : % 50

Digital Fatigue within the Family: Psychosocial Reflections of Constant Connectedness*

Aile İçinde Dijital Yorgunluk: Sürekli Bağlantılı Olmanın Psikososyal Yansımaları

Dr. Ayşen KOVAN¹

Abstract

The rapid integration of digital technologies into daily life has transformed how individuals connect and communicate, with emerging concerns about the psychosocial costs of constant connectivity. This study examines the relationship between digital fatigue and relationship satisfaction among married individuals in Türkiye, with attention to the associative roles of digital fatigue sub-dimensions and gender differences. Guided by Family Systems Theory (FST), the study employed Structural Equation Modeling (SEM) using data from 384 legally married adults ($M_{age} = 37.42$, $SD = 8.17$) collected via online survey. SEM results indicated that digital fatigue significantly and negatively associated with relationship satisfaction, with psychological fatigue ($\beta = -.41$, $p < .001$) emerging as the strongest associated factor, followed by digital addiction ($\beta = -.32$, $p < .01$), physical/mental fatigue ($\beta = -.22$, $p < .05$), and psychosomatic problems ($\beta = -.17$, $p < .05$). Multi-group analysis further revealed that the negative effect of psychological fatigue was significantly stronger for females. While the findings underscore the systemic impact of digital fatigue on relational well-being, limitations such as the cross-sectional design and reliance on self-report data should be considered in interpreting the results. In light of Türkiye's 2025 declaration as the "Year of the Family," the study suggests timely guidance for strengthening relational resilience in the digital age.

Keywords: Digital fatigue, relationship satisfaction, married individuals, Family Systems Theory

Paper Type: Research

Öz

Dijital teknolojilerin günlük hayata hızla dahil olması, bireylerin birbirleriyle bağlantı kurma ve iletişim kurma şekillerini dönüştürürken, sürekli bağlantılı olmanın yol açtığı psikososyal etkilere ilişkin endişeler de ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, Türkiye'deki evli bireyler arasında dijital yorgunluk ve ilişki doyumu arasındaki ilişkiyi, dijital yorgunluğun alt boyutlarının ilişkisel rolleri ve cinsiyete göre farklılaşma durumları bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Aile Sistemleri Teorisi (AST) çerçevesinde yapılandırılan araştırmada, 384 resmi olarak evli yetişkinden ($X_{yas} = 37.42$, $SS = 8.17$) çevrimiçi anket yoluyla elde edilen veriler üzerinde Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, dijital yorgunluğun ilişki doyumu ile anlamlı ve negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Alt boyutlar düzeyinde, psikolojik yorgunluk ($\beta = -.41$, $p < .001$) ilişki doyumu ile en güçlü negatif ilişki gösteren değişken olarak öne çıkarken; bunu dijital bağımlılık ($\beta = -.32$, $p < .01$), fiziksel/zihinsel yorgunluk ($\beta = -.22$, $p < .05$) ve psikosomatik sorunlar ($\beta = -.17$, $p < .05$) izlemiştir. Çoklu grup analiz sonuçları, psikolojik yorgunluk ile ilişki doyumu arasındaki negatif ilişkinin kadınlar açısından anlamlı ölçüde daha güçlü olduğunu göstermiştir. Bulgular, dijital yorgunluğun ilişkisel iyi oluş üzerindeki sistemik etkilerini vurgulamakla beraber; kesitsel araştırma deseni ve özbildirim temelli veri toplama gibi sınırlılıkların sonuçların yorumlanmasında dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Türkiye'nin 2025 yılını "Aile Yılı" ilan etmesi bağlamında değerlendirildiğinde, bu çalışma dijital çağda ilişkisel dayanıklılığı güçlendirmeye yönelik zamanlı ve kuramsal temelli öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital yorgunluk, ilişki doyumu, evli bireyler, Aile Sistemleri Teorisi

¹ Independent Researcher, Eskişehir, Türkiye. E-mail: ayseen26@hotmail.com

Atıf için (to cite): Kovan, A. (2025). Digital fatigue within the family: Psychosocial reflections of constant connectedness. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 27(Family Special Issue), 333-350.

Makale Türü: Araştırma

Introduction

The family has long been recognized as a fundamental and enduring institution, serving as the primary context for emotional bonding, socialization, and intergenerational continuity. While its structural forms have evolved across time and cultures, the family remains a critical space for identity formation and relational development (Bengtson, Acock, Allen, Dilworth-Anderson, & Klein, 2004, p. 93). However, the 21st century has brought unprecedented disruptions to traditional family dynamics, largely driven by technological advancements and the digitization of daily life. The widespread use of digital communication tools, smartphones, and artificial intelligence (AI) systems has increasingly blurred boundaries between work, social interaction, and private life (Kyalo, 2024, p. 4). Spaces once considered secluded for interpersonal intimacy and restorative disconnection, such as the home, are now saturated with constant notifications, digital stimuli, and remote obligations (Gergen, 2002, p. 230). Family members thus navigate a complicated interplay between physical presence and digital distraction, often struggling to maintain emotional availability within relationships meant to provide connection and support (Chamam, Forcella, Musio, Quinodoz, & Dimitrova, 2024, p. 2; Silva, 2025, p. 1).

The rise of constant connectedness—the expectation to be perpetually digitally available—has introduced new psychological, emotional, and relational challenges within families. Digital media not only reshape communication patterns but also affect attention, availability, and intimacy (Nabela & Rianto, 2020, p. 88). In many households, the line between engagement and detachment has become ambiguous, as members remain physically co-present but emotionally distracted. While technology provides convenience and entertainment, it also imposes cognitive and emotional fatigue, disrupting shared routines and diminishing face-to-face interaction quality (Kovan, 2023, p. 113; Sbarra, Briskin, & Slatcher, 2019, p. 596). These shifts signal a transformation in how families experience togetherness, negotiate roles, and cope with external stressors in a hyperconnected world. Understanding the psychosocial impact of digital saturation is particularly urgent in marital and committed partnerships, where relational satisfaction relies on attention, presence, and emotional reciprocity—qualities increasingly threatened by digital overload.

Connectedness, a state of emotional, cognitive, and physical attunement between individuals, has become increasingly complex in the digital age. Traditionally, relational connectedness refers to feeling emotionally close, understood, and mutually responsive within interpersonal relationships (Baumeister & Leary, 1995, p. 498). Digital connectedness, by contrast, emphasizes constant availability and interaction through technological devices, often at the expense of emotional intimacy (Baumeister & Leary, 1995, p. 498; Gergen, 2002, p. 230; Stafford, 2011, p. 279). This paradox—physical co-presence paired with emotional absence, or “absent presence”—can erode relational quality (Gergen, 2002, p. 230). Attentional loss caused by digital engagement directly affects communicative closeness, as partners’ responsiveness and emotional attunement rely on sustained attention during daily interactions (Stafford, 2011, p. 280; Vangelisti, 2013, p. 279). In this context, digital fatigue emerges as an important mediator, disrupting emotional synchrony, reducing attentional availability, and weakening mutual regulation processes essential for maintaining connectedness in marital systems. Viewed through the lens of Family Systems Theory (FST), connectedness is a systemic property, sustained through patterns of emotional responsiveness, shared routines, and dyadic coordination (Bowen, 1993, p. 101). Disruptions to these patterns, particularly from prolonged digital engagement, can destabilize emotional equilibrium, undermining relational closeness over time.

Digital technologies, increasingly embedded in everyday routines, give rise to cognitive, emotional, and physical strain collectively referred to as digital fatigue. This state of exhaustion

results from prolonged digital engagement and is characterized by diminished attention, irritability, mental overload, and psychosomatic complaints (Supriyadi, Sulistiasih, Rahmi, Pramono, & Fahrudin, 2025, p. 1). Unlike traditional fatigue stemming from physical exertion or singular stressors, digital fatigue is multifaceted, arising from constant multitasking, information overload, screen exposure, and pressure to remain continuously connected (Ayyagari, Grover, & Purvis, 2011, p. 832). Scholars have conceptualized digital fatigue across several sub-dimensions: digital addiction (compulsive technology use), psychological fatigue (emotional exhaustion and irritability), physical/mental fatigue (concentration difficulties, burnout symptoms), and psychosomatic problems (headaches, muscle tension, sleep disturbances) resulting from device overuse (Tutar & Mutlu, 2024, p. 57).

Despite growing research on digital fatigue in workplace stress, online learning, and youth behavior, its implications within family contexts remain underexplored. Existing studies largely examine individual outcomes, such as academic disengagement (Gandarillas, Elvira-Zorzo, Pica-Miranda, & Correa-Concha, 2024, p. 2), work burnout (Ayyagari et al., 2011, p. 831), or digital dependency (Kuss & Griffiths, 2014, p. 2), without fully addressing relational consequences. Homes, once imagined as restorative and relational spaces, are now saturated with digital stimuli, creating tension between personal recovery and constant digital interaction (Gao et al., 2023, p. 2). By compromising emotional regulation and attentional capacity, digital fatigue can reduce relational presence, erode shared time, and ultimately impair relationship satisfaction (Kocyigit & Uzun, 2025, p. 3574).

Research on the impact of digital media on romantic and marital relationships has highlighted phenomena such as technoferece—interpersonal disruptions caused by device use (McDaniel & Coyne, 2016, p. 86). Even brief interruptions, like checking a phone during a conversation, can diminish perceptions of attentiveness, responsiveness, and relational quality (Roberts & David, 2016, p. 134). Partners perceiving each other as distracted by technology often report lower relationship satisfaction, higher conflict, and reduced intimacy (Kovan, 2023, p. 114; McDaniel, Galovan, Cravens, & Drouin, 2018, p. 303; Pandey & Rao, 2023, p. 195). This absent presence, characterized by physical co-presence but emotional unavailability, can compromise relational bonds essential to intimate partnerships (Gergen, 2002, p. 230). In marriage, where consistent emotional engagement is critical, digital distraction acts as a subtle but persistent source of disconnection.

Within households, device overuse alters communication patterns and the emotional climate. Excessive screen time, particularly when unregulated, diminishes shared activities, disrupts routines such as meals or bedtime, and limits spontaneous connection (Vaterlaus, Patten, Roche, & Young, 2015, p. 152). Multitasking with phones during conversations or using devices to avoid conflict reinforces emotional withdrawal and avoidance-based coping (Coyne, Stockdale, Busby, Iverson, & Grant, 2014, p. 151). These patterns are particularly concerning in marital relationships, which rely on mutual presence, attentiveness, and emotional reciprocity. When digital engagement competes with or replaces interpersonal connection, it can gradually undermine trust and satisfaction (Kovan, 2023, p. 112; McDaniel & Drouin, 2019, p. 1). Yet, despite mounting evidence, few studies have examined the combined effects of digital fatigue and device overuse on married individuals from systemic or psychosocial perspectives. This gap is critical, as constant digital presence at home may amplify existing stressors and subtly reshape communication norms in long-term relationships.

1.1. Family Systems Theory (FST)

This study draws on Family Systems Theory (FST), a well-established framework developed by Bowen (1993, p. 101), to examine how digital fatigue shapes not only individual experiences but also relational dynamics within marital contexts. FST conceptualizes the family

as a multifaceted, emotionally interconnected system in which each member's behaviors, emotions, and stress responses influence others through patterns of interdependence and systemic feedback (Goldenberg, Stanton, & Goldenberg, 2016, p. 505). Within this framework, disruption in one part of the system—such as an individual's digital overload—can generate ripple effects that alter communication, emotional closeness, and overall relational equilibrium.

Central to FST are the principles of homeostasis, reciprocal influence, and circular causality. Homeostasis reflects the family's tendency to preserve stability and emotional balance (Becvar, Becvar, & Reif, 2023, p. 22; Minuchin, 2018, p. 60). Yet, digital fatigue—manifested in screen overuse, emotional burnout, and psychosomatic symptoms—can destabilize this equilibrium. For instance, when one partner withdraws emotionally due to constant digital stimulation, the couple's interactional rhythm may shift, producing patterns of avoidance, irritability, or detachment (Jain & Tyagi, 2024, p. 2; McDaniel & Drouin, 2019, p. 1). Such changes illustrate a systemic feedback loop: digital exhaustion fosters relational disengagement, which in turn intensifies further emotional strain.

Circular causality further explains how digital fatigue undermines relational processes. One partner's fatigue may reduce emotional availability, prompting withdrawal or frustration in the other, which then deepens disconnection (King & DeLongis, 2014, p. 461). In marital systems, where mutual regulation—the ability to co-manage emotions and stress—is central to relationship satisfaction, this mechanism is especially salient. Thus, digital fatigue emerges not only as an individual stressor but also as a system-level disruptor that reshapes the emotional climate of intimate relationships (Becvar et al., 2023, p. 67). Although prior studies have primarily addressed digital fatigue as an individual phenomenon, focusing on symptoms such as cognitive overload and emotional exhaustion (Ayyagari et al., 2011, p. 831; Supriyadi et al., 2025, p. 1), its systemic implications remain underexplored. This study addresses this gap by analyzing how digital strain undermines relational homeostasis through its effects on shared routines, emotional availability, and direct communication. From an interactional standpoint, digital fatigue fragments partners' attention, reduces opportunities for emotional disclosure, and weakens conflict-management dialogues (Coyne et al., 2014, p. 151; Gottman & Levenson, 1992, p. 221). Such communicative disruptions highlight that digital fatigue is not only an individual burden but also a relational communication challenge within marital systems.

Building on this framework, the present study conceptualizes relationship satisfaction as more than an individual evaluation; it is viewed as an outcome of systemic communication processes within marital dynamics. Satisfaction arises through mechanisms such as emotional expression, conflict management, attentional availability, and shared routines (Fincham & Beach, 2010, p. 631; Karney & Bradbury, 1995, p. 3). Prior research shows that marital satisfaction is closely tied to dyadic communication patterns, including constructive emotional expression, effective conflict resolution, and attentional responsiveness (Gottman & Levenson, 1992, p. 221; Laurenceau, Barrett, & Pietromonaco, 1998, p. 1240). Digital fatigue, by limiting partners' capacity to sustain these processes, is therefore expected to impair not only individual perceptions of satisfaction but also the systemic quality of marital interaction (Coyne et al., 2014, p. 151; McDaniel & Drouin, 2019, p. 1). In line with FST, this research treats relationship satisfaction as a system-level outcome rather than a collection of isolated individual symptoms. By examining four sub-dimensions of digital fatigue—digital addiction, psychological fatigue, physical/mental fatigue, and psychosomatic symptoms—it seeks to identify how systemic stress translates into measurable relational outcomes in married life.

The Turkish context provides an important setting for this analysis. Digital technologies are deeply integrated into everyday family routines, with recent reports indicating high smartphone penetration and extensive screen exposure among both adults and youth (Bilgi

Teknolojileri ve İletişim Kurumu [BTK], 2024, p. 7; Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2024, p. 1). Turkish individuals rely heavily on mobile messaging and social media for social and relational maintenance, often blurring boundaries between work and family life (Ünal, 2018, p. 551). Moreover, cultural values emphasizing familial closeness and collectivism may intensify the psychosocial impact of digital fatigue, especially in marital settings where emotional availability and mutual responsiveness are socially expected but digitally disrupted. Locally grounded research is therefore essential for understanding how digital strain operates within Türkiye's evolving family landscape.

Gender adds another critical dimension. Studies suggest that males and females differ both in digital usage patterns and relational expectations. Females often report higher levels of digital multitasking, online communication demands, and techno-stress compared to males (Derks & Bakker, 2014, p. 417; Turel & Serenko, 2012, p. 514). At the same time, females' relational well-being is more closely tied to emotional presence and responsiveness, whereas males' satisfaction is often linked to instrumental support and conflict avoidance (Doss, Rhoades, Stanley, & Markman, 2009, p. 18; Vaterlaus et al., 2015, p. 152). These distinctions suggest that digital fatigue may be differentially associated with marital satisfaction for males and females—more strongly disrupting emotional connectedness for females while interfering with stress regulation or role expectations for males. Accordingly, examining whether the associative relationship between digital fatigue and marital satisfaction differs by gender is both empirically relevant and theoretically meaningful, particularly in Türkiye, where gendered marital roles remain socially salient.

Considering the cultural and structural significance of marriage in Turkish society, and especially the national designation of 2025 as the “Year of the Family,” this theoretical framing gains particular relevance. As families in Türkiye face increasing psychosocial strain from digital saturation, FST presents a contextually sensitive lens for examining how digital fatigue reshapes interactional norms, weakens dyadic regulation, and disrupts emotional synchrony within marital partnerships. The primary aim of this study is to examine the association between digital fatigue and relationship satisfaction among married individuals. Beyond the overall association, the study also investigates the distinct contributions of its sub-dimensions, including digital addiction, psychological fatigue, physical/mental fatigue, and psychosomatic symptoms. Recognizing potential gender differences in both digital strain and relational dynamics, the study further explores whether these structural relationships differ by gender. Through this multidimensional and culturally grounded approach, the research seeks to contribute a theoretically strong and empirically relevant perspective to the growing field of digital well-being and family research. Although the study is guided by research questions (RQs) rather than formal hypotheses, each RQ reflects a theoretically grounded and testable assumption:

RQ₁. Is digital fatigue significantly and negatively associated with relationship satisfaction among married individuals?

RQ₂. Among the sub-dimensions of digital fatigue (digital addiction, psychological fatigue, physical/mental fatigue, psychosomatic problems), which shows the strongest negative association with relationship satisfaction?

RQ₃. Does the structural relationship between digital fatigue and relationship satisfaction differ by gender?

2. Method

This study employed a quantitative, cross-sectional, and relational research design, using structural equation modeling (SEM) to examine associative relationships between digital fatigue and relationship satisfaction among married individuals.

2.1. Participants and Procedure

The study sample consisted of married individuals residing in Türkiye, selected through a convenience sampling method. This approach was deemed appropriate due to the accessibility of participants through digital platforms and the online administration of the data collection tool. The inclusion criteria required participants to be legally married and currently living with their spouse. Individuals who were divorced, separated, unmarried, or cohabiting without formal marriage were excluded to ensure that the findings reflected dynamics within traditional marital structures.

Data were collected via Google Forms, and the survey link was distributed through social media platforms to reach a broad and diverse adult population. Participants were informed about the study's purpose, confidentiality measures, and their right to withdraw at any time. A total of 384 married individuals participated in the study (52.1% were female). Participants ranged in age from 21 to 61 years ($M_{\text{age}} = 37.42$, $SD = 8.17$), with an average marriage duration of 11.6 years ($SD = 7.5$). Participants reported the number of their children, with 63.8% having at least two. Regarding digital behavior, participants' average daily device usage was 5.4 hours ($SD = 2.1$). The most common purposes for digital device usage were reported as follows: 39.6% social media, 29.2% work, 18.5% games/entertainment, and 12.7% other. All participants resided in Türkiye and met the eligibility criteria of being legally married and cohabiting with a spouse at the time of data collection. It is important to note that data were collected from individual participants rather than matched couples. Accordingly, relationship satisfaction in this study reflects each participant's subjective perception of relational quality, rather than a dyadic or couple-level measure. This individual-level operationalization is consistent with prior research that examined marital satisfaction as a personal evaluation (e.g., Fincham & Beach, 2010, p. 631; Karney & Bradbury, 1995, p. 3). Prior to data collection, ethical approval was obtained from Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee (No: E-56785782-050.02.04-2500164712; 06/16). Participation was voluntary, and all participants provided informed consent before completing the questionnaire.

2.2. Measurements

2.2.1. Digital Fatigue Scale

Digital fatigue was measured using a scale developed by Tutar and Mutlu (2024, p. 57), which assesses individuals' perceptions of digital fatigue across psychological, behavioral, and physical domains. The scale consists of 28 items rated on a five-point Likert type (1 = strongly disagree, 5 = strongly agree), and includes four sub-dimensions: digital addiction (12 items; e.g., *"I have difficulty establishing face-to-face relationships due to being online for a long time"*; Cronbach's $\alpha = .94$), psychological fatigue (7 items; e.g., *"I worry about missing digital content when I am offline"*; Cronbach's $\alpha = .90$), physical/mental fatigue (5 items; e.g., *"I sometimes experience back pain due to digital fatigue"*; Cronbach's $\alpha = .88$), and psychosomatic problems (4 items; e.g., *"I have insomnia due to being online for a long time"*; Cronbach's $\alpha = .79$). Higher scores indicate greater perceived digital fatigue. In the present study, overall internal consistency was excellent (Cronbach's $\alpha = .96$).

2.2.2. Relationship Satisfaction Scale

Relationship satisfaction was assessed using a scale developed by Hendrick (1988, p. 94) and adapted into Turkish by Curun (2001, p. 79). The scale includes 7 items, each rated on a five-point Likert type (1 = very low, 5 = very high), yielding a total score that reflects the respondent's overall evaluation of their relationship. Items cover different aspects of relational quality, such as satisfaction, regret, and expectations. An example item is *"How often do you wish your relationship had never started?"* Higher total scores indicate greater relationship satisfaction, whereas lower scores indicate dissatisfaction. The original scale demonstrated strong psychometric properties, with item-total correlations ranging from .57 to .76. In the Turkish

adaptation, the scale explained 52% of the total variance, and Cronbach's α was .86, confirming its reliability in the Turkish cultural context. In the present study, Cronbach's α was .83, indicating satisfactory reliability.

2.2.3. Demographic Information Form

This form, developed by the researcher, was used to collect participants' background information. The form included questions on age, gender, duration of marriage, number of children, average daily digital device usage, and the primary purpose of digital device use (e.g., social media, work, games/entertainment, other). These variables were reported in descriptive statistics to contextualize sample characteristics but were not incorporated as control or moderator variables in the structural model. This decision was made to maintain a theoretical focus on the associative role of digital fatigue dimensions in relationship satisfaction and to avoid model over-parameterization, which could undermine parsimony in SEM analyses.

2.3. Data Analysis

All statistical analyses were conducted using IBM SPSS (v.23) and AMOS (v.23). Descriptive statistics were calculated for demographic variables and scale items. Prior to model testing, assumptions of normality, linearity, and multicollinearity were examined to ensure the appropriateness of the multivariate analysis. To assess the construct validity of the measurement instruments, Confirmatory Factor Analysis (CFA) was performed on the Digital Fatigue Scale and the Relationship Satisfaction Scale. Although both scales have previously demonstrated validity and reliability in Turkish samples, CFA was conducted in the present study to reconfirm their factorial structures within the specific context of married adults in Türkiye. This step ensured that the measurement models were both theoretically consistent and empirically valid for the current dataset, thereby providing a strong foundation for subsequent SEM analyses. Model fit was evaluated using multiple fit indices, including the chi-square/degrees of freedom ratio (χ^2/df), the Comparative Fit Index (CFI), the Tucker–Lewis Index (TLI), the Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA), and the Standardized Root Mean Square Residual (SRMR).

Following confirmation of the measurement model, SEM was employed to test the hypothesized associations between digital fatigue and relationship satisfaction (RQ₁). To explore the differential associative contributions of each component of digital fatigue (RQ₂), four sub-dimensions were modeled as separate latent variables in the structural path analysis. Finally, Multi-Group SEM was conducted to investigate whether the structural relationship between digital fatigue and relationship satisfaction differed by gender (RQ₃). Measurement invariance and structural path invariance were assessed through chi-square difference tests and critical ratio comparisons between male and female sub-groups.

3. Results

Descriptive statistics, including means, standard deviations, skewness, kurtosis, and Pearson correlation coefficients, were calculated for the main variables in the model. As shown in Table 1, skewness and kurtosis values were within acceptable ranges (± 1.5), indicating no major deviations from normality (Tabachnick & Fidell, 2013, p. 78). Correlation analysis also showed statistically significant relationships between sub-dimensions of digital fatigue and relationship satisfaction. Psychological fatigue showed the strongest negative correlation with relationship satisfaction ($r = -.49, p < .01$), indicating that as emotional and cognitive exhaustion from digital engagement increases, marital satisfaction decreases significantly. Digital addiction was negatively associated with relationship satisfaction ($r = -.37, p < .01$), suggesting that compulsive digital use hinders emotional availability between partners. Similarly, physical/mental fatigue ($r = -.34, p < .01$) and psychosomatic problems ($r = -.31, p < .01$) were moderately and negatively related to relationship satisfaction. Inter-correlations among digital

fatigue sub-dimensions were positive and significant ($r = .36$ to $.46$, $p < .01$), supporting their conceptual relatedness while indicating distinct contributions.

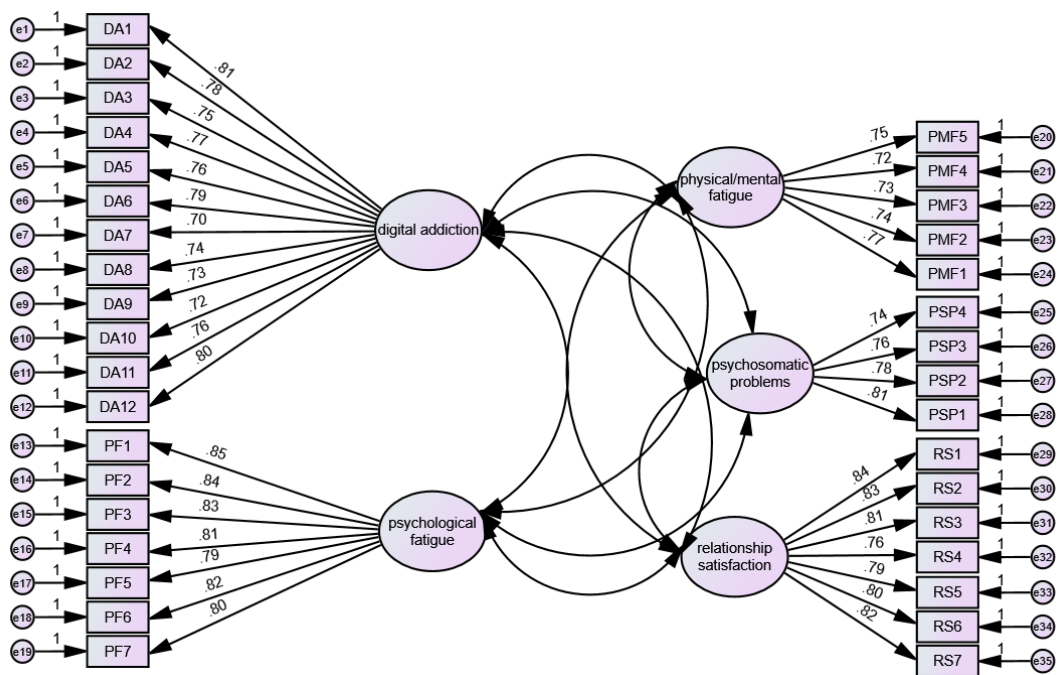
Table 1. Descriptive statistics, normality, and correlation coefficients among variables

Variable	1	2	3	4	5
1.Digital addiction	—				
2.Psychological fatigue	.41**				
3.Physical/mental fatigue	.39**	.46**			
4.Psychosomatic problems	.36**	.42**	.44**		
5.Relationship satisfaction	-.37**	-.49**	-.34**	-.31**	
M	3.12	3.56	3.08	2.87	3.91
SD	.84	.77	.88	.79	.66
Skewness	-.34	-.28	-.11	-.22	-.21
Kurtosis	-.41	-.36	-.44	-.35	-.58

Note. N = 384, $< .01^{**}$

CFA was conducted to assess the measurement model comprising five latent constructs: digital addiction, psychological fatigue, physical/mental fatigue, psychosomatic problems, and relationship satisfaction. As shown in Figure 1, each latent construct was represented by multiple observed indicators with standardized factor loadings ranging from .70 to .85, exceeding the recommended threshold of .50 (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2014, p. 100).

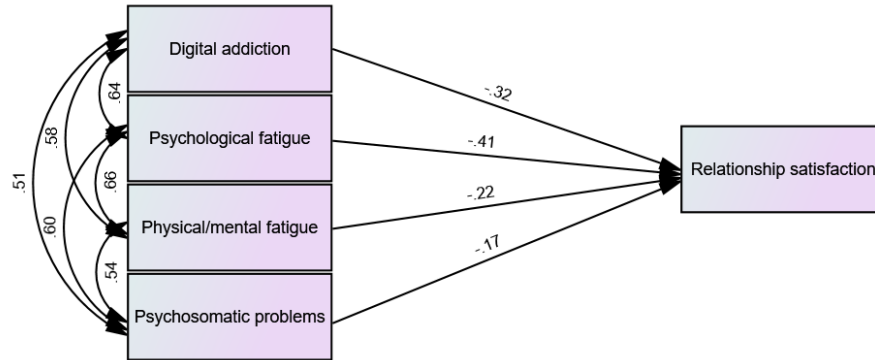
Figure 1. Measurement model: CFA of digital fatigue and relationship satisfaction

Model fit indices indicated good fit to the data: $\chi^2(344) = 712.45$, $p < .001$; $\chi^2/df = 2.07$, CFI = .95, TLI = .94, RMSEA = .053, and SRMR = .041, consistent with accepted standards (Hu & Bentler, 1999, p. 6). Moreover, Average Variance Extracted (AVE) values supported convergent validity: digital addiction = .58, psychological fatigue = .67, physical/mental fatigue = .55, psychosomatic problems = .61, and relationship satisfaction = .63—all above the .50 criterion (Fornell & Larcker, 1981, p. 46). Composite Reliability (CR) values further confirmed internal consistency: digital addiction = .94, psychological fatigue = .93, physical/mental fatigue = .87, psychosomatic problems = .86, and relationship satisfaction = .91.

To test the hypothesized associations between digital fatigue and relationship satisfaction, SEM was conducted. The model included four latent factors (digital addiction, psychological fatigue, physical/mental fatigue, and psychosomatic problems) and one outcome, relationship satisfaction, as shown in Figure 2.

Figure 2. SEM of digital fatigue and relationship satisfaction

Note. Standardized path coefficients (β) are shown for the direct effects of sub-dimensions of digital fatigue on relationship satisfaction. All effects were statistically significant ($p < .01$).

Four sub-dimensions of digital fatigue were specified to directly associated with relationship satisfaction, and covariances were included among the associations to account for shared variance. Standardized path coefficients showed that psychological fatigue showed the strongest negative association of relationship satisfaction ($\beta = -.41, p < .001$), followed by digital addiction ($\beta = -.32, p < .001$), physical/mental fatigue ($\beta = -.22, p < .001$), and psychosomatic problems ($\beta = -.17, p < .01$). All paths were statistically significant, confirming that higher levels of digital fatigue are associated with lower relationship satisfaction. The dimensions were significantly intercorrelated, with standardized covariances ranging from .51 to .66, suggesting moderate to strong associations among the sub-dimensions.

To identify which sub-dimensions of digital fatigue had the strongest associations with relationship satisfaction, direct effects of each latent variable were examined through SEM. The model tested the associative effects of digital addiction, psychological fatigue, physical/mental fatigue, and psychosomatic problems on relationship satisfaction simultaneously (see Table 2).

Table 2. SEM results: Standardized path coefficients associating digital fatigue sub-dimensions with relationship satisfaction

Dimensions	β	SE	CR	p
Digital addiction	-.32	.05	-6.40	< .001
Psychological fatigue	-.41	.04	-7.92	< .001
Physical/mental fatigue	-.22	.05	-4.15	< .001
Psychosomatic problems	-.17	.06	-2.83	< .01

Note. β = standardized regression coefficient; SE = standard error; CR = critical ratio.

Results indicated that four sub-dimensions of digital fatigue significantly and negatively associated with relationship satisfaction. Psychological fatigue emerged as the strongest associated factor ($\beta = -.41, p < .001$), followed by digital addiction ($\beta = -.32, p < .001$), physical/mental fatigue ($\beta = -.22, p < .001$), and psychosomatic problems ($\beta = -.17, p < .01$). These findings suggest that married individuals experiencing higher levels of psychological exhaustion related to digital life are more likely to report lower satisfaction in their relationships. The critical ratios (CRs) for all factors exceeded the |1.96| threshold, indicating statistical

significance at the conventional levels. The model supports that the multidimensional experience of digital fatigue is inversely associated with relational quality, with psychological fatigue having the most pronounced impact.

To examine whether the structural relationship between digital fatigue and relationship satisfaction varied by gender, a multi-group SEM was employed. Separate models were tested for male and female participants, comparing path coefficients from four sub-dimensions of digital fatigue to relationship satisfaction. The analysis followed a stepwise procedure: first, a configural model was tested to establish baseline fit across groups without constraining paths. Next, a structural weights model was tested by constraining path coefficients to be equal across genders. Model comparisons were made using the chi-square difference test ($\Delta\chi^2$) and examination of CRs to assess whether structural paths differed significantly between male and female participants (cf. Table 3).

Table 3. Multi-group SEM results: Standardized path coefficients by gender and critical ratios

Paths	Male (β)	Female (β)	CR	<i>p</i>
Digital Addiction → Relationship Satisfaction	-.30	-.33	1.11	.267
Psychological Fatigue → Relationship Satisfaction	-.32	-.47	2.71	.007
Physical/Mental Fatigue → Relationship Satisfaction	-.21	-.23	.84	.401
Psychosomatic Problems → Relationship Satisfaction	-.19	-.16	1.03	.303

Note. β = standardized path coefficient. CR = critical ratio for testing gender differences. *p*-values are based on z-distribution comparisons of unstandardized estimates. Bold value indicates statistically significant group differences ($p < .01$).

The configural model showed acceptable fit to the data ($\chi^2 = 1486.32$, $df = 690$, CFI = .93, TLI = .91, RMSEA = .058), indicating that the hypothesized structure was valid across gender groups. When structural path coefficients were constrained to equality, model fit decreased slightly ($\chi^2 = 1522.46$, $df = 698$, CFI = .92, TLI = .90, RMSEA = .060). The chi-square difference test was statistically significant ($\Delta\chi^2 = 36.14$, $\Delta df = 8$, $p < .01$), suggesting that at least one of the structural paths differed across gender.

Examination of CRs for differences revealed that the path from psychological fatigue to relationship satisfaction differed significantly between males and females (CR = 2.71, $p < .01$), with a stronger effect for females ($\beta = -.47$) compared to males ($\beta = -.32$). No other path differences were statistically significant. These findings indicate that while digital fatigue negatively affects relationship satisfaction for both genders, females are more psychologically impacted, particularly by emotional and cognitive demands of digital overload in family and relational life.

4. Discussion

This study aimed to investigate the associative relationship between digital fatigue and relationship satisfaction among married individuals in Türkiye, with a particular focus on the role of its sub-dimensions and gender differences. Findings demonstrated that digital fatigue significantly and negatively associated with relationship satisfaction, with all four sub-dimensions contributing to this relationship. Among these, psychological fatigue ($\beta = -.41$) emerged as the most salient associated factor, followed by digital addiction ($\beta = -.32$), physical/mental fatigue ($\beta = -.22$), and psychosomatic problems ($\beta = -.17$), based on standardized path coefficients in SEM. Importantly, multi-group SEM showed that the path from psychological fatigue to relationship satisfaction was significantly stronger for females than for males. This suggests that emotional

and cognitive exhaustion associated with constant digital connectivity may be linked to lower relationship satisfaction more severely for females in marital contexts.

Descriptive statistics further contextualize these findings: participants reported moderate levels of digital addiction ($M = 3.12$, $SD = .84$), physical/mental fatigue ($M = 3.08$, $SD = .88$), and psychosomatic problems ($M = 2.87$, $SD = .79$), whereas psychological fatigue showed the highest mean score ($M = 3.56$, $SD = .77$). This pattern suggests that although digital fatigue manifests across multiple domains, its most pronounced form among married individuals in this sample is psychological exhaustion, reflecting a common and salient experience of emotional and cognitive strain due to digital life. In contrast, lower averages of psychosomatic complaints and physical/mental fatigue indicate that bodily consequences of digital strain may be present but less pervasive compared to its psychological counterpart. Relationship satisfaction was moderately high overall ($M = 3.91$, $SD = .66$), indicating a generally preserved sense of relational quality in the sample. However, the variance observed in relationship satisfaction scores implies that for a considerable subgroup of participants, digital fatigue—particularly in its psychological dimension—may already be exerting a destabilizing effect on relational/marital well-being. Taken together, these patterns indicate that while digital fatigue is not uniformly problematic across married individuals, its elevated psychological dimension highlights a vulnerability that could intensify under prolonged or unregulated digital engagement. Thus, thought together, descriptive and SEM results highlight not only the statistical robustness of psychological fatigue as the most strongly associated factor, alongside its elevated prevalence as a lived relational risk factor.

Findings of this study emphasize the growing psychological and relational cost of digital fatigue in marital contexts, aligning with literature suggesting that constant digital engagement disrupts intimate relationships (Hertlein & Blumer, 2013, p. 210; McDaniel & Coyne, 2016, p. 86; Sbarra et al., 2019, p. 596). Among the examined sub-dimensions, psychological fatigue was the most significant negative association of relationship satisfaction. This interpretation is supported by SEM results, in which psychological fatigue showed the strongest path coefficient among the digital fatigue sub-dimensions. This dimension, characterized by emotional exhaustion, cognitive overload, and anxiety linked to constant connectivity, may mirror what the literature conceptualized as technofatigue—the interruption of interpersonal interactions due to digital device use (McDaniel & Drouin, 2019, p. 1). Individuals overwhelmed by digital demands may become emotionally unavailable, distracted, or less engaged in the relational sphere, thereby reducing opportunities for intimacy, responsiveness, and mutual attunement (Roberts & David, 2016, p. 135).

Furthermore, these findings are supported by research on digital stress spillover, which suggests that cognitive load and anxiety generated in online spaces can transfer into offline emotional environments such as romantic partnerships (Ben-Ze'ev., 2004, p. 69). For example, frequent worry about unread messages or digital content can reduce attentional capacity and presence in face-to-face communication, leading to emotional disconnection (Kovan, 2023, p. 112). In this context, psychological fatigue becomes not just an individual strain but a relational threat, particularly in marriages where emotional intimacy and sustained responsiveness are essential to satisfaction (Randall & Bodenmann, 2009, p. 107). The fact that digital addiction and physical/mental fatigue also emerged as significant, albeit weaker, associated factors suggest a multidimensional erosion of relational quality resulting from excessive or dysregulated device use.

These findings can also be interpreted as significant through the lens of FST, which views the family as an interdependent emotional unit where individual experiences inevitably affect the broader system. Digital fatigue, especially in its psychological form, can be understood as a systemic stressor originating at the individual level but reverberating throughout the marital dyad (Ceco, Taşkın, Uygun, Erus, & Satici, 2025, p. 178; Doerr, Nater, Ehlert, & Ditzen, 2018, p. 135).

Emotional disengagement or irritability stemming from digital overload may disrupt the couple's interactional patterns, communication dynamics, and emotional reciprocity (Bouffard, Giglio, & Zheng, 2022, p. 1526). In this regard, relationship satisfaction can be seen not only as an individual cognitive evaluation but also as a reflection of dyadic communication quality and interactional attunement between spouses (Gottman & Levenson, 1992, p. 221; Laurenceau et al., 1998, p. 1240). Thus, digital fatigue may exert its most damaging effects when it disrupts the communicative processes such as responsiveness, attentiveness, and conflict regulation that sustain marital closeness. In this sense, digital stress functions similarly to other systemic pressures (e.g., economic strain or work-family conflict), with the potential to destabilize homeostasis and reduce relational functioning if not properly addressed (Becvar et al., 2023, p. 22; Minuchin, 2018, p. 60).

Gender-based findings showed that psychological fatigue had a significantly stronger negative effect on relationship satisfaction for females than for males. This may reflect enduring gendered dynamics in emotional labor, multitasking, and digital caregiving roles within the household (Kovan, Usta, & Ormanç, 2021, p. 30). Research has shown that females are more likely to assume responsibility for maintaining emotional connectedness, monitoring digital communication within the family (e.g., with children or extended kin), and managing the invisible workload associated with digital life (Borelli, Nelson-Coffey, River, Birken, & Moss-Racusin, 2017, p. 357; McDaniel, Galovan, & Drouin, 2021, p. 641). These roles may increase susceptibility to psychological fatigue, particularly when digital environments are saturated with relational, parental, and professional demands. Besides, prior studies have found that females report higher sensitivity to technofatigue—the experience of being interrupted by a partner's device use—and are more negatively affected by digital distractions in intimate relationships (McDaniel, 2015, p. 230; McDaniel & Coyne, 2016, p. 86). The greater emotional and cognitive burden associated with being 'digitally available' at all times may thus lead females to experience more pronounced fatigue, which in turn undermines relational satisfaction (Bhati, Pal, & Talwar, 2022, p. 332; Han, 2024, p. 3). From a systemic perspective, this supports the idea that gendered experiences of digital stress can introduce asymmetry into marital functioning, affecting the emotional reciprocity and stability of the dyadic unit (Bodenmann, Pihet, & Kayser, 2006, p. 486).

Collectively, these results provide important insights into the paradoxical role of constant connectedness in marital life. While digital connectedness ensures perpetual accessibility and facilitates ongoing interaction, the present findings show that it can simultaneously erode relational connectedness—the emotional presence, attentional availability, and dyadic reciprocity that sustain marital satisfaction (Baumeister & Leary, 1995, p. 498; Gergen, 2002, p. 230; Stafford, 2011, p. 279). In line with the notion of absent presence (Gergen, 2002, p. 230), psychological fatigue emerged as the strongest risk factor, indicating that the cognitive overload and emotional exhaustion produced by constant connectivity compromise spouses' ability to remain engaged and responsive to one another. From a FST perspective, this disruption of connectedness reflects not only individual strain but also systemic disequilibrium, as digital fatigue reverberates through interactional patterns and undermines relational homeostasis (Becvar et al., 2023, p. 22; Minuchin, 2018, p. 60). Accordingly, the study advances the understanding that constant digital connectedness, rather than uniformly enhancing closeness, may paradoxically destabilize the very sense of relational connectedness that families rely on for emotional security and marital well-being.

4.1. Theoretical and Practical Implications

At a theoretical level, this study extends the application of FST to the digital era by conceptualizing psychological fatigue not merely as an individual strain but as a systemic disruptor of marital connectedness. By differentiating between digital connectedness and relational connectedness, the findings highlight how constant digital availability may paradoxically weaken emotional reciprocity and dyadic homeostasis. Observed gender-specific

effects further expand theoretical understanding of asymmetry in systemic stress processes, suggesting that digital fatigue may function similarly to other relational stressors such as economic strain or work–family conflict.

At a practical level, the study underscores the need for preventive and psychoeducational interventions addressing digital strain in marital relationships. Mental health professionals and couples' counselors/therapists can integrate modules on digital hygiene, emotional self-regulation in the context of screen fatigue, and the relational impact of technofatigue. Concrete strategies include establishing 'screen-free family hours' during meals or before bedtime, negotiating clear boundaries around work-related digital use at home, and designing shared digital routines (e.g., co-viewing media, engaging in online leisure together) to promote connection rather than isolation. Because psychological fatigue emerged as both the most strongly associated factor with lower relationship satisfaction and the most prevalent form of digital strain, interventions can particularly focus on reducing cognitive overload and emotional exhaustion. Helping couples manage work-related digital intrusions, create technology-free relational time, and transform individual device use into shared relational activities may buffer against burnout and relational disengagement. In cultures experiencing rapid digitalization, where technology adoption may outpace the development of healthy relational norms, such strategies are especially important for sustaining marital well-being.

4.2. Limitations and Recommendations for Future Research

While this study provides valuable insights into the psychosocial impact of digital fatigue within marital relationships, several limitations should be acknowledged. First, all data were collected through self-report measures at a single point in time, which may introduce biases such as social desirability or recall errors. In particular, constructs such as relationship satisfaction and digital fatigue reflect individual evaluations rather than objective couple-level dynamics. Accordingly, the theoretical implications of this study should be interpreted at the perceptual level of individual spouses, and generalizations to dyadic interaction patterns should be made with caution. Second, the cross-sectional design limits the ability to infer causality. Although SEM analyses revealed significant associations, the direction of these relationships cannot be definitively determined. For example, while psychological fatigue may undermine relationship satisfaction, lower satisfaction may likewise contribute to greater digital exhaustion. Thus, the current findings should be viewed as identifying potential risk mechanisms rather than confirming causal pathways.

Furthermore, the sample consisted of married adults residing in Türkiye, which may limit the cultural generalizability of the findings. Because digital norms, gender roles, and marital expectations vary across societies, the relational impact of digital fatigue may differ in other cultural contexts. Future research can therefore employ longitudinal, experimental, dyadic, or diary-based designs to track how digital fatigue and relationship satisfaction evolve over time, allowing for stronger inferences about causality and temporal dynamics. Expanding samples to include broader relational groups, such as divorced individuals, remarried couples, or cohabiting partners, could also provide comparative insights into how digital fatigue manifests across diverse family and relationship structures. Besides, future studies can examine potential mediating/moderating mechanisms, such as emotional regulation difficulties, perceived partner responsiveness, or experiences of technofatigue, to better clarify the psychological processes linking digital overload to relational outcomes. Lastly, intervention-based research is considered necessary to test the effectiveness of strategies such as digital detox programs, technology-free marital routines, and relational digital hygiene practices aimed at reducing psychological fatigue and enhancing marital well-being in an increasingly connected world.

Conclusion

This study offers a comprehensive examination of the interplay between digital fatigue and relationship satisfaction among married individuals in Türkiye, addressing both the overall associative relationship and the role of specific sub-dimensions and gender differences. By demonstrating that digital fatigue exerts a multidimensional and predominantly negative impact on marital well-being, the findings contribute to a deeper understanding of how constant digital connectivity reshapes intimate life. The finding that psychological fatigue emerged as the most strongly associated factor with diminished satisfaction underscores the primacy of cognitive and emotional strain over somatic or behavioral aspects of digital overload. From a theoretical standpoint, this supports applying FST to technology-driven stressors, highlighting how intrapersonal experiences reverberate across dyadic processes and disrupt patterns of responsiveness and emotional attunement. On a practical level, the results underscore the urgency of equipping couples and practitioners with concrete strategies for digital hygiene—such as setting boundaries for technology use, designating screen-free periods, and cultivating shared digital routines—to mitigate the risks of relational disengagement. At the same time, the observed gender asymmetry suggests that interventions should be sensitive to the unequal distribution of emotional labor and digital caregiving roles, which make females particularly vulnerable to the relational costs of digital fatigue. Despite relying on cross-sectional and self-report data, this research provides timely insights into the evolving psychosocial landscape of marriage in rapidly digitalizing societies. By integrating descriptive prevalence patterns with robust SEM analyses, the study illuminates digital fatigue as a salient relational risk factor while laying the groundwork for future longitudinal and cross-cultural investigations. Ultimately, the findings affirm that safeguarding relational and marital satisfaction in the digital era requires a dual focus on individual well-being and systemic relational dynamics, reinforcing the need for culturally grounded policies and preventive practices to sustain family resilience in an increasingly connected world.

References

- Ayyagari, R., Grover, V., Purvis, R., (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS Quarterly*, 35(4), 831- 858. doi:10.2307/41409963
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529. doi:10.1037/0033-2909.117.3.497
- Becvar, R. J., Becvar, D. S., & Reif, L. V. (2023). *Systems theory and family therapy: A primer*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Bengtson, V. L., Acocck, A. C., Allen, K. R., Dilworth-Anderson, P., & Klein, D. M. (2004). *Sourcebook of family theory and research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ben-Ze'ev, A. (2004). *Love online: Emotions on the Internet*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Bhati, N., Pal, Y., & Talwar, T. (2022). Social media fatigue and academic performance: Gender differences. In *Gender equity: Challenges and opportunities: Proceedings of 2nd International Conference of Sardar Vallabhbhai National Institute of Technology* (pp. 331-337). Singapore: Springer Nature.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK). (2024). *Türkiye elektronik haberleşme sektörü – 2024 3. dönemine ait pazar verileri raporu*. [Türkiye electronic communications sector – Market data report for the third quarter of 2024]. Retrieved from

<https://www.btk.gov.tr/uploads/announcements/2024-3-donemine-ait-pazar-verileri-raporu-yayimlandi/pazar-verileri-raporu-2024-3.pdf>

- Bodenmann, G., Pihet, S., & Kayser, K. (2006). The relationship between dyadic coping and marital quality: A 2-year longitudinal study. *Journal of Family Psychology*, 20(3), 485-493. doi:10.1037/0893-3200.20.3.485
- Borelli, J. L., Nelson-Coffey, S. K., River, L. M., Birken, S. A., & Moss-Racusin, C. (2017). Gender differences in work-family guilt in parents of young children. *Sex Roles*, 76(5–6), 356–368. doi:10.1007/s11199-016-0579-0
- Bouffard, S., Giglio, D., & Zheng, Z. (2022). Social media and romantic relationship: Excessive social media use leads to relationship conflicts, negative outcomes, and addiction via mediated pathways. *Social Science Computer Review*, 40(6), 1523-1541. doi:10.1177/08944393211013566
- Bowen, M. (1993). *Family therapy in clinical practice*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Ceco, G., Taşkın, S., Uygun, E. G., Erus, S. M., & Satıcı, S. A. (2025). The indirect effect of mindfulness in marriage in the relationship between digital stress and dyadic adjustment: An investigation of dyadic effects. *Applied Research in Quality of Life*, 20(1), 177-191. doi:10.1007/s11482-024-10404-y
- Chamam, S., Forcella, A., Musio, N., Quinodoz, F., & Dimitrova, N. (2024). Effects of digital and non-digital parental distraction on parent-child interaction and communication. *Frontiers in Child and Adolescent Psychiatry*, 3, 1-9. doi:10.3389/frcha.2024.1330331
- Coyne, S. M., Stockdale, L., Busby, D., Iverson, B., & Grant, D. M. (2014). “I luv u :)!”: A descriptive study of the media use of individuals in romantic relationships. *Family Relations*, 60(2), 150–162. doi:10.1111/j.1741-3729.2010.00639.x
- Curun, F. (2001). *The effects of sexism and sex role orientation on romantic relationship satisfaction* (Master’s thesis, Middle East Technical University). Retrieved from <https://hdl.handle.net/11511/12102>
- Derks, D., & Bakker, A. B. (2014). Smartphone use, work–home interference, and burnout: A diary study on the role of recovery. *Applied Psychology*, 63(3), 411-440. doi:10.1111/j.1464-0597.2012.00530.x
- Doerr, J. M., Nater, U. M., Ehler, U., & Ditzen, B. (2018). Co-variation of fatigue and psychobiological stress in couples’ everyday life. *Psychoneuroendocrinology*, 92, 135-141. doi:10.1016/j.psyneuen.2018.01.016
- Doss, B. D., Rhoades, G. K., Stanley, S. M., & Markman, H. J. (2009). The effect of the transition to parenthood on relationship quality: An 8-year prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(3), 601-619. doi:10.1037/a0013969
- Fincham, F. D., & Beach, S. R. (2010). Marriage in the new millennium: A decade in review. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 630-649. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00722.x
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. doi:10.1177/002224378101800104
- Gandarillas, M. Á., Elvira-Zorzo, M. N., Pica-Miranda, G. A., & Correa-Concha, B. (2024). The impact of family factors and digital technologies on mental health in university students. *Frontiers in Psychology*, 15, 1-14. doi:10.3389/fpsyg.2024.1433725

- Gao, N., Nolan, S., Ji, K., Rumi, S. K., Heinisch, J. S., Anderson, C., David, K., & Salim, F. D. (2023). "Living within four walls": Exploring emotional and social dynamics in mobile usage during home confinement. *arXiv preprint arXiv:2310.13304*, 1-26. doi:10.48550/arXiv.2310.13304
- Gergen, K. J. (2002). The challenge of absent presence. In J. E. Katz & M. A. Aakhus (Eds.), *Perpetual contact: Monile communication, private talk, public performance* (pp. 227-241). New York, NY: Cambridge University Press. doi:10.1017/cbo9780511489471.018
- Goldenberg, I., Stanton, M., & Goldenberg, H. (2016). *Family therapy: An overview*. Boston, MA: Cengage.
- Gottman, J. M., & Levenson, R. W. (1992). Marital processes predictive of later dissolution: Behavior, physiology, and health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(2), 221-233. doi:10.1037//0022-3514.63.2.221
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). Exploratory factor analysis. In *Multivariate data analysis* (pp. 89-150). Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Han, S. (2024). Digitalization and job stress: Exploring the mediating roles of job and personal aversion risk with gender as a moderator. *Frontiers in Psychology*, 15, 1-13. doi:10.3389/fpsyg.2024.1370711
- Hendrick, S. S. (1988). A generic measure of relationship satisfaction. *Journal of Marriage and the Family*, 50(1), 93-98. doi:10.2307/352430
- Hertlein, K. M., & Blumer, M. L. (2013). *The couple and family technology framework: Intimate relationships in a digital age*. New York, NY: Routledge.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. doi:10.1080/10705519909540118
- Jain, H., & Tyagi, A. (2024). Together but alone: Exploring the predictors of phubbing behaviour in married individuals. *International Journal of Indian Psychology*, 12(3). doi:10.25215/1203.054
- Karney, B. R., & Bradbury, T. N. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, methods, and research. *Psychological Bulletin*, 118(1), 3-34. doi:10.1037//0033-2909.118.1.3
- King, D. B., & DeLongis, A. (2014). When couples disconnect: Rumination and withdrawal as maladaptive responses to everyday stress. *Journal of Family Psychology*, 28(4), 460-469. doi:10.1037/a0037160
- Kocyigit, M., & Uzun, M. (2025). Emotion regulation and couple burnout in marriage: A moderated moderation model of authenticity, sex of parents and having children. *Current Psychology*, 1-15. doi:10.1007/s12144-024-07253-1
- Kovan, A. (2023). Social media jealousy and life satisfaction in romantic relationships: Mediation role of communication skills. *Actualidades en Psicología*, 37(135), 111-127. doi:10.15517/ap.v37i135.51265
- Kovan, A., Usta, M., & Ormancı, N. (2021). Yetişkinlerin ilişki doyumu ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Covid-19 pandemi süreci örneği. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 29-44.
- Kuss, D., & Griffiths, M. (2014). *Internet addiction in psychotherapy*. New York, NY: Springer.
- Kyalo, J. (2024). The impact of communication technology on family dynamics. *Journal of Communication*, 5(3), 1-16. doi:10.47941/jcomm.1981

- Laurenceau, J. P., Barrett, L. F., & Pietromonaco, P. R. (1998). Intimacy as an interpersonal process: the importance of self-disclosure, partner disclosure, and perceived partner responsiveness in interpersonal exchanges. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1238-1251. doi:10.1037/0022-3514.74.5.1238
- McDaniel, B. T. (2015). "Technoference": Everyday intrusions and interruptions of technology in couple and family relationships. In C. J. Bruess (Ed.), *Family communication in the age of digital and social media* (pp. 228-245). New York, NY: Peter Lang Publishing.
- McDaniel, B. T., & Coyne, S. M. (2016). "Technoference": The interference of technology in couple relationships and implications for women's personal and relational well-being. *Psychology of Popular Media Culture*, 5(1), 85-98. doi:10.1037/ppm0000065
- McDaniel, B. T., & Drouin, M. (2019). Daily technology interruptions and emotional and relational well-being. *Computers in Human Behavior*, 99, 1-8. doi:10.1016/j.chb.2019.04.027
- McDaniel, B. T., Galovan, A. M., & Drouin, M. (2021). Daily technoference, technology use during couple leisure time, and relationship quality. *Media Psychology*, 24(5), 637-665. doi:10.1080/15213269.2020.1783561
- McDaniel, B. T., Galovan, A. M., Cravens, J. D., & Drouin, M. (2018). "Technoference" and implications for mothers' and fathers' couple and coparenting relationship quality. *Computers in Human Behavior*, 80, 303-313. doi:10.1016/j.chb.2017.11.019
- Minuchin, S. (2018). *Families and family therapy*. New York, NY: Routledge.
- Nabela, H. R., & Rianto, P. (2020). The use of new media technology in families and its impact on intimacy. *Asian Journal of Media and Communication*, 4(2), 87-98. doi:10.20885/asjmc.vol4.iss2.art3
- Pandey, M. K., & Rao, T. S. (2023). Distracted love: Navigating the perils of partner phubbing in the digital age. *Journal of Psychosexual Health*, 5(4), 195-197. doi:10.1177/26318318231203447
- Randall, A. K., & Bodenmann, G. (2009). The role of stress on close relationships and marital satisfaction. *Clinical Psychology Review*, 29(2), 105-115. doi:10.1016/j.cpr.2008.10.004
- Roberts, J. A., & David, M. E. (2016). My life has become a major distraction from my cell phone: Partner phubbing and relationship satisfaction among romantic partners. *Computers in Human Behavior*, 54, 134-141. doi:10.1016/j.chb.2015.07.058
- Sbarra, D. A., Briskin, J. L., & Slatcher, R. B. (2019). Smartphones and close relationships: The case for an evolutionary mismatch. *Perspectives on Psychological Science*, 14(4), 596-618. doi:10.1177/1745691619826535
- Silva, H. M. (2025). The reconfiguration of social bonds in the digital age: Virtual connections vs. face-to-face relationships. *Nature Anthropology*, 3(1), 1-10. doi:10.70322/natanthropol.2025.10003
- Stafford, L. (2011). Measuring relationship maintenance behaviors: Critique and development of the revised relationship maintenance behavior scale. *Journal of Social and Personal Relationships*, 28(2), 278-303. doi:10.1177/0265407510378125
- Supriyadi, T., Sulistiasih, S., Rahmi, K. H., Pramono, B., & Fahrudin, A. (2025). The impact of digital fatigue on employee productivity and well-being: A scoping literature review. *Environment and Social Psychology*, 10(2), 1-13. doi:10.59429/esp.v10i2.3420
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.

- Turel, O., & Serenko, A. (2012). The benefits and dangers of enjoyment with social networking websites. *European Journal of Information Systems*, 21(5), 512-528. doi:10.1057/ejis.2012.1
- Tutar, H., & Mutlu, H. T. (2024). Dijital yorgunluk ölçeği (diyö): Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (67), 56-74. doi:10.47998/ikad.1426571
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2024 [Household information technology (IT) usage survey, 2024]*. Retrieved from [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-\(ICT\)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-(ICT)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2024-53492)
- Ünal, S. (2018). The effect of social media use to the time spent with family members. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 9(31), 550-578.
- Vangelisti, A. L. (2013). *Routledge handbook of family communication*. New York, NY: Routledge.
- Vaterlaus, J. M., Patten, E. V., Roche, C., & Young, J. A. (2015). # Gettinghealthy: The perceived influence of social media on young adult health behaviors. *Computers in Human Behavior*, 45, 151-157. doi:10.1016/j.chb.2014.12.013

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı

Tarih: 15.05.2025

No: 06/16

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Evlilik İlişkilerindeki Sosyal Bağın Doğasının Anlaşılması Neden Önemlidir; Nasıl Araştırılmalıdır?*

Why Is It Important to Understand and How to Search for The Nature of Social Bond in Marital Relationships?

Selda ERSÖZLÜ¹

Öz

Bu çalışmada evlilik ilişkilerindeki sosyal bağın niteliği, nasıl kavramsallaştırılıp analiz edileceği ve bu analizlerin aile ve kişisel ilişkilerin anlaşılmasındaki önemi sosyolojik olarak tartışmaya açılmaktadır. İlgili literatüre ait çalışmaların ilerletilmesinde işlevselcilerin araçsal, tözcü yaklaşımların ise değer rasyonaliteye dayalı metodolojik tavrı önemli sorunlar çıkarmaktadır. Çalışmada (i) öncelikli olarak bu sorunların neler olduklarının metodolojik ve meta-kuramsal eleştirel değerlendirmesi yapılmakta, ardından (ii) samimiyet kavramı etrafında şekillenen ve ilişkilerin tözsel doğasına odaklanan yaklaşımların analitik potansiyeli tartışılmaktadır. Yapılan meta-kuramsal değerlendirme evliliğin yalnızca bireysel bir seçim değil, hukuki normlar, toplumsal değerler ve kültürel iktidar yapıları içinde şekillenen çok katmanlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu yapılar arasında özellikle toplumsal cinsiyet düzeni, eşitsizliklerin yeniden üretildiği temel bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Samimiyetin ima ettiği karşılıklı bağlılık ve eşitlik ideali, toplumsal cinsiyet temelli yapısal eşitsizlikler içinde tahakküm ilişkilerine dönüşme olasılığı taşımaktadır. Dolayısıyla, evlilikteki sosyal bağın doğasının anlaşılması kuramsal olduğu kadar bağlamsal ve ampirik bir meseledir. Böylelikle çalışmada bu çok katmanlı yapı göz önünde bulundurularak, evlilikteki sosyal bağın doğasının ampirik alanda nasıl araştırılabileceğine dair metodolojik bir yol da önerilmektedir. Zira bir sorunun tatminkâr bir tanımının yapılabilmesi ve araştırabilmesi onun nasıl giderilebileceğine dair yöntemsel bir çözümü de içerdiğinde anlamlı bir bütünlük oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bağ, Samimi İlişki, İlişkisel Realizm, İşlevsel-Tözsel Tanım, Evlilik-Aile.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This article examines the nature of the social bond in marital relationships, its conceptualization and analysis, and their significance for understanding family and intimate relations. Progress in literature is hindered by the instrumental orientation of functionalism and the value-rational stance of essentialism. The article (i) offers a methodological and metatheoretical critique of these challenges and (ii) explores the analytical potential of substantivist approaches to intimacy. This evaluation demonstrates that the social bond in marriage is not merely a matter of individual choice or preference, but shaped within and by legal norms, social values, and cultural power structures. Among these, gender order emerges as a key dimension through which inequalities are reproduced. The ideal of mutual interdependency and egalitarian ties implied by intimacy may turn into relations of domination under gender-based structural inequalities. Thus, understanding the nature of the social bonds in marriage is not only theoretical but also contextual and empirical. The study, therefore, proposes a methodological framework for the empirical investigation of marital bonds, considering their multi-layered structure. After all, providing a satisfactory definition of a

* Bu makale “Toplumsal Cinsiyet Düzeninde Meşruiyet, Adalet ve Tahakküm: Evlilik İlişkilerinin Bir Analizi” (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı) başlıklı doktora tezi çalışması kapsamında üretilmiştir.

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, selda_ersozlu@yahoo.com

Atf için (to cite): Ersözlü, S. (2025). Evlilik İlişkilerindeki Sosyal Bağın Doğasının Anlaşılması Neden Önemlidir; Nasıl Araştırılmalıdır?, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 351-369.

problem and a meaningful way to investigate it becomes a coherent whole when it also includes a methodological path for addressing the issue.

Keywords: Social Bond, Intimate Relationship, Relational Realism, Functional-Substantive Definition, Marriage-Family

Paper Type: Research

Giriş

Aile ve kişisel ilişkiler sosyolojisi, sosyolojinin alt disiplinlerinden biri olarak, küresel ölçekte yaşanan yapısal dönüşümleri ve yaşam seyrindeki değişimleri anlamada temel kuramsal alanlardan biri haline gelmiştir (Smart, 2004, s. 1043–1044). Aile ve evlilik araştırmalarında uzun süre egemen olan kuramsal ve metodolojik yaklaşımlara yönelik eleştirel değerlendirmeler, bu alanın kuramsal seyrini etkileyecek önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu çerçevede, evlilik ilişkilerindeki sosyal bağın niteliğinin ‘ne olduğu’, bu bağın ‘nasıl kavramsallaştırılıp analiz edileceği’ ve bu analizlerin aile ilişkilerini anlamaya ‘nasıl katkı sunacağı’ alanın gelişiminde belirleyici soru(n)lar olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, ilgili kuramsal ve metodolojik literatürü eleştirel bir biçimde değerlendirerek söz konusu üç soruya nasıl yanıt üretilebileceğini tartışmaya açmaktır.

Aile ve kişisel ilişkiler sosyolojisinde evlilik ilişkilerindeki sosyal bağın doğasının anlaşılmasının neden önemli olduğu, birbirleriyle bağlantılı üç temel meseleden ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, evliliğin Türkiye’de kadın ve erkeklere samimi ve mahrem bir ilişki yaşamaları için bir ortam yaratmalarına izin veren, toplumsal (normlar, değerler, ahlaki kurallar) ve hukuki (yasalar, düzenlemeler) olarak tanınan tek meşru ilişki (Kavas ve Gündüz-Hoşgör, 2010, s.105; Pals ve Engin, 2018, s.802-803; Eşsizoglu vd., 2011; Sönmez, 1998, s.17) olduğu gerçeğiyle ilgilidir. Bu çerçevede, evlilikte kadın ve erkek güç/iktidar ilişkisinin toplumsal olarak nasıl kurulduğu sorgulanmalıdır: Bu ilişki hem hukukta hem de gayri-resmi toplumsal normlarda akranların eşitliğine mi, yoksa taraflardan birinin önceliğine, birinin diğeri üzerinde egemen olduğu hiyerarşik bir yapıya mı dayanmaktadır? İkinci olarak, samimi ve mahrem bir ilişki olan evlilik bağı ‘sosyal’ bir ilişki olarak ele alınacaksa o zaman kişisel bir bağın içindeki sosyal olan şeyin ne olduğuna da yanıt verilmesi gerekir; zira ‘sosyal’, kuramsal bakışa göre değişen bir özellik gösterir (Sarıbay, 2014, s.4). Üçüncü olarak, sosyal kuramda “sosyal” ve “iktidar ilişkilerinin” ne’liği hakkındaki tartışmaların yeterli ve/veya yetersiz yönlerine tatminkâr bir yanıt verilebilmesi gerekir ki bu yanıt, sorunun çözümünün nasıl olabileceğinin de ifade edilmesini içerir. Belirtilmiş olan bu üç temel sorundan ilki ampirik bir sorundur ve nasıl araştırılacağı diğer ikisinin yanıtlanmasına bağlıdır. Bu nedenle makalede ilk olarak aile ve evlilik ilişkilerinin yakın zamana kadar başat konumda bulunan işlevselci yaklaşımda nasıl ele alınmış olduğu ve bunun sonucu olarak bu ilişkilerin anlaşılmasında yetersiz, eksik veya yanlış sürükleyen yanlarının ne olduğu işlevsel-tözel tanımlar karşılaştırılması yoluyla ifade edilecektir. Bunun ardından sosyal bağ sosyolojik bir soru olarak ele alınacak, neden ve nasıl soruları altında ilişkiyel realist bir model önerilecektir. Değerlendirme ve sonuç bölümündeyse evlilikteki sosyal bağların ilişkiyel realizmle yankılanan veya ondan mülhem bir anlayış çerçevesinde nasıl kavramsallaştırılabileceği tartışılacak; bu bağların Türkiye’de toplumsal cinsiyet, hukuk ve kültürel normlarla nasıl iç içe geçtiği analiz edilerek ampirik araştırmalar için öneriler sunulacaktır.

1. Aile ve Evlilik İlişkilerinin Mahiyeti ve İşlevleri Sorunu

Bazı kavramların anlamlarının toplumsal değişime bağlı olarak değiştiği aşîkardır. Bireylerin iktisadi, siyasi ve kültürel alanlarda meydana gelen hızlı değişimlere nasıl tepki verdikleri, nasıl şekillendirdikleri ve onlar tarafından nasıl şekillendirildikleri sosyal araştırmacıların her zaman gündemindedir. Klasik sosyoloji toplumsal düzene odaklanmış ve sosyal bağları yalnızca toplumsal bütünleşmeyle ilgili olduğu ölçüde ele almıştır. Güncel

çalışmalarla bu bağları kendi başlarına anlamak ve belirli insanlar arasındaki ilişkiyi açıklamak konusunda daha fazla çaba sarf etmektedirler.

1950-1970’ler döneminin sosyolojisine hâkim olan işlevselci paradigma içerisinde “çekirdek aile”, yani heteroseksüel çift ve ebeveyn-çocuk ilişkileri, insanların hayatlarındaki birincil ilişkiler; akraba, arkadaşlık ve komşuluk ilişkileriye tipik olarak ikincil ilişkiler olarak görülüyordu. Daha geniş akrabalık yükümlülüklerinden “kurtulmuş” (Gillies, 2003, s.3) evli çiftin, çift ve ebeveynlik ilişkileri dışındaki herkesle duygusal mesafeyi koruduğu kabul edilen bu kuramsallaştırmalarda (Jamieson, 2005, s.191-192) çekirdek aile, katı/sabit cinsiyet rollerinin (geçimi sağlayan erkek/baba, ev işlerini ve bakımı üstlenen kadın/anne) ve evliliğin toplumsal bir *norm* olduğu zamana dair “ideal tip” evrensel bir modeli temsil ediyordu. 1970’lerden sonra Batılı literatürdeki çalışmalar ve kuramsallaştırmalar, artan bireysellik ve aile biçimlerindeki çeşitlilik (nikahsız birlikte yaşama, tek ebeveynli aileler, homoseksüel birliktelikler vb.) gibi toplumsal değerler ve yapılar da meydana gelen değişimleri ele almaktadırlar. Çağdaş ailelerin, geleneksel olarak çekirdek aile birimiyle ilişkilendirilenlerin ötesinde, birden fazla rol ve işlevi bir arada yürütebileceğini, bunun da ailevi ilişkilerin ve sorumlulukların değişen doğasını yansıttığını öne süren araştırmalar, evliliğin zorunluluktan ziyade duygusal tatmin, kişisel gelişim ve kendini ifade etme odaklı *gönüllü* bir ortaklık olduğunu vurgulamaktadırlar (Gottman ve Notarius, 2002; Chambers, 2012). Geç modernlikle birlikte hem aile hayatını şekillendiren küreselleşme, teknolojik yenilikler, devlet politikası, din, istihdam ve toplumsal değişmeye hem de dönüşen aile biçimlerini ve ilişkilerini inceleyen çalışmalar artmaktadır (Örn. Edwards vd., 2005; Finch ve Mason, 2005; Scott vd., 2008; Carling vd., 2005). Bu çalışmalar merkezine, “birincil ilişkiler yerine geçen” ve Batı toplumlarında değişen bir bilinci (bireyselleşme) vurgulayan “samimiyet” kavramını almaktadırlar (Gillies, 2003, s.2,9):

“Samimiyet, insanlar arasındaki yakın bağın niteliğini ve bu niteliği oluşturma sürecini ifade eder. Evrensel bir tanım olmasa da samimi ilişkiler öznel olarak deneyimlenen ve sosyal olarak yakın da addedilen bir tür kişisel ilişkidir. Samimiyet ile kastedilen ‘yakınlık’ niteliği duygusal ve bilişsel olabilir; karşılıklı sevgi hissi, ‘aynı düşüncede’ olma ve birbirlerine özel olma gibi öznel deneyimler de buna dahildir. Samimiyet fiziksel, bedensel de olabilir, ancak samimi bir ilişkinin cinsel olması gerekmez ve hem bedensel hem de cinsel temas samimiyet olmadan da gerçekleşebilir”² (Jamieson, 2011, s.151).

“Varlık olarak aile/evlilik” kavramından ‘ilişki süreçleri olarak aile/evlilik’ kavramına, duygusal bağlar ve öznel deneyimlere önemli vurgu yapan, ‘tözel’ olarak sınıflandırabileceğimiz anlamlara³ doğru kayma, önemli toplumsal değişimleri, kuramsal gelişmeleri ve metodolojik çeşitlilikleri yansıtmaktadır. Smart’ın (2004:1048) da vurguladığı gibi, “aile yaşamının içselliğine ve sıradan insanların ilişkilerine verdikleri anlamlara” ilgi giderek artmaktadır. Örneğin, toplumsal etkileşimin önemli bir yönü olarak gördüğü samimi ilişkiyi organik bir analogiyle “büyümesi, çürümesi ve yıkılmasıyla” kuramsallaştıran Davis’e göre, “insanların bireysel kasıtlı inşası olarak başlayan şey [samimi ilişki], kısa sürede kendi başına bir gerçeklik kazanır”; “bir kişinin kendi isteğiyle katıldığı nispeten az sayıdaki kişisel ilişki, zorunlulukla katıldığı nispeten çok sayıdaki rol-ilişkinin parçalı, tek yönlü etkileşimleriyle tezat oluşturan bütünsel, çok yönlü etkileşimlerden oluşur” (Davis, 1973, s.285, xxii). Aile ilişkilerinin yeniden düşünülme ve yapılandırılma biçimini göstermek için ele alınan “kişisel yaşam”, “kişisel cemaat”, “arkadaşlık” gibi terimler kişisel ilişkilerdeki bağlılık fikirlerini, çağdaş aile yapıları ve anlamlarının akışkanlığını, çeşitliliğini ve bağlam bağımlılığını vurgulamak için geliştirilmiştir (Chambers,

² Bu açıklamayı dikkate alarak “intimacy” kavramını “samimiyet”, “privacy” kavramını “mahremiyet” olarak çeviriyor ve kullanıyorum. İki kavramın birbiriyle ilişkisinin arızı olduğuna dikkat edilmeli, sıklıkla yapılan birbirleriyle bitleştirme (conflate) hatasından kaçınılmalıdır.

³ Burada tözel (substantative) kavramıyla nesneleri şeyleştiren sabit, değişmez, katı anlamlara değil; aksine, ilerleyen bölümlerde açıklanacağı gibi, ilişkisel realist bir kabulle nesnelerin doğalarında bulunan nedensel güç ve özelliklerine atıfta bulunmaktayım.

2012, s.174-175). Toplumsal cinsiyet ve bireyselleşme olguları bu değişimlerin tetikleyicisidir. İlkindeki tartışma, kadınların işgücündeki ücretli istihdam oranı arttıkça eviçi işbölümünün ve kaynakların ne kadar adil ve eşitlikçi dağıldığına ilişkindir. İkincisinde ise bireyselleşmenin aile üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerine dairdir. Chambers'ın (2012, s.36) dikkat çektiği gibi, bireyselleşme, bireysel seçimi ve kendini gerçekleştirme vurgularken, bağlılığa, istikrara ve kalıcılığa dayanan ailenin ihtiyaçlarıyla çelişiyor gibi görünmektedir. Aynı zamanda, erkekler ve kadınlar arasında eşitliği varsayan bireyselleşme tezlerinin ele aldığı aktif fail ve insan eylemliliğinin özgür kişisel tercihlerinin sonucu olduğu genelleştirmesi, aile hayatındaki gerçek deneyimlerin toplumsal cinsiyet ve sosyal sınıf gibi dışsal kısıtlamaları göz ardı ettiklerinden dolayı da güçlü eleştiriler almaktadır (Crow, 2002; Jamieson, 2011; Smart, 2004; Mason, 2004). Bunun yerine, “insanların, benliklerin ve değerlerin ilişkisel, bağlantılı ve bütünleşik olarak kavramsallaştırıldığı alternatif anlayışlar önerilmektedir” (Mason, 2004, s.163). Cohen ve MacCartney'in belirttiği gibi: “Ailenin toplumsal bir kurum olarak merkeziliği, ailenin bir yandan eşitsizliğin yeniden üretilmesinde, diğer yandan da eşitsizliğe ve zorluklara karşı dirençte ne kadar önemli olduğu gözlemlendiğinde ortaya çıkar” (2004, s.189).

Buradaki temel sorun, ontolojik olarak ailenin yapısal ve işlevsel özelliklerinin tanımlanmasında işlevselci yaklaşımın pratik yeterliliğidir. Bir olgunun tanımlanması ve anlamlandırılması konusunda iki farklı yaklaşımı temsil eden ve sosyal bilim literatürde yalnızca din olgusu üzerinde yapılan işlevsel-tözel anlam tartışmasının⁴ aile genelinde ve evlilik özelinde de yapılması, toplumsal yapıların ve inançların nasıl işlediğine ve temelde nelerden oluştuğuna ilişkin farklı bakış açılarını yansıtmaması bakımından önemlidir.

1.1. İşlevsel ve Tözel Anlamlar Tartışması

Esas olarak bir olgunun mahiyetinin/doğasının ne olduğu ile ne tür bir işlevi yerine getirdiğinin birbirinden farklı olarak ele alınması, bir olguya dair bir işlevin fiili durumlarda kendi mahiyetinden bağımsız olarak ortaya çıkıp çıkmayacağı konusunda temel bir açmazı içerir. Zira, nedensellik mantığında dikkat bir mahiyetin belli bir sonuca götürmesine odaklandığı için, mahiyetin kendisinde olmayan bir işlevin üretilip üretilmeyeceğini tartışmaya açamaz. Daha açıkça, belirli bir nesnenin/olgunun/pratiğin mahiyetinin anlaşılması, belirli bağlamlarda tetiklediği nedensel zincirin anlaşılmasına bağlı olduğu için, bir işlevin özsel doğasını dikkate almadan nedenselliği tartışmanın zor olmasıdır. İşlev, bir nesnenin veya ilişkinin kendisine hizmet ettiği bir amaçtır (cause/purpose)⁵. Bununla birlikte, Durkheim'in da savladığı gibi, bir nesneyi neyin meydana getirdiği işlevlerinden hareketle ifade edilemez (Wallace ve Wolf, 2015, s.49; Giddens, 2005, s.526). Nesne/ilişki belirli şartlar (yapısal kısıtlamalar) altında belli bir süreçte ortaya çıkar ve bir amaca hizmet ediyor olabilir; ancak onun mahiyetinin ne olduğunu belirleyen şey bu amaç değildir. İşlevselciliğin ‘bir kurumun, her toplumda belirli yapısal işlevsel ihtiyaçları karşıladığı için vazgeçilemez’ olduğu iddiası, *toplum için gerekli olan şeyin söz konusu kurum mu yoksa yerine getirdiğine inanılan işlevleri mi olduğu* tartışmasını da ayrıca gündeme getirir, “zira aynı işlevler farklı kurumlar tarafından da yerine getirilebilir” (Giddens, 2005, s.516). Ancak Giddens'in bu savı, burada karşılaşılan hüküm verme sorunun çözümü için yeterli değildir; aksine sorun iki katmanlıdır. Bunlardan ilki, belli bir işlevin ancak belli bir mahiyetteki olgu(lar) tarafından meydana getirilip getirilemeyeceğidir. Dolayısıyla, aynı mahiyetteki sonuçları meydana getiren ve farklı olduğu düşünülen bir olgunun/olguların en azından bu işlev bakımından aynı mahiyette bir olgu(lar) olup olmadığıdır. Nitekim Durkheim çalışmalarında (2004, s.191-242; 2013, s.127-135) özsel olarak aynı mahiyetteki olgular-özel olarak aynı mahiyetteki sonuçlar şeklinde ilerlemektedir. Bu nedenle ikinci sorun, aynı olduğu düşünülen

⁴ Bkz. Berger, (1974); Wilson, (1998); Bruce (2011).

⁵ İşlevselcilik, bir nedenin sonucundan önce gelmesi gerektiği fikrini taşıyan geleneksel nedensel modelden ayrılır. Bunun yerine, neden ve sonuç arasında geri bildirim döngüleri veya karşılıklı ilişkiler arar ve belirli pratiklerin amaçları nedeniyle değil, hizmet ettikleri toplumsal işlevler nedeniyle yeniden üretildiğini, yeniden üretildikleri süreçte de var olduklarını vurgular (Holmwood, 2006: 218).

işlev(ler)in gerçekte de aynı mahiyette olup olmadıklarıdır. Bu da aynılık veya benzerliğin, hangi olgunun tam olarak hangi kavramsal düzeyde tanımlandığına veya gerçekliğin belli bir yönünün hangi düzeyde bir soyutlamayla diğer yönlerinden ayrıştırıldığıyla ilgilidir.

Aile ve evlilik bağlamında işlevsel ve tözsel anlamlar tartışması, sosyolojideki kurumlar veya inançlar gibi toplumsal olguların nasıl tanımlandığı ve anlaşıldığıyla ilgili kuramsal tartışmaları yansıtmaktadır. İşlevsel tanımlar, bir kurumun ne yaptığını, bir sosyal sistem içinde nasıl işlediğini, kurumların sosyal düzeni ve istikrarı korumak için gerçekleştirdiği rolleri ve işlevleri vurgulamaktadır. İşlevselci bakış açısından aileler, toplum için hayati roller üstlenen temel sosyal kurumlardır. Çocukları sosyalleştirmek, üyelerine maddi ve manevi refah, duygusal ve pratik destek sağlamak, evli çiftlerin cinselliğini düzenlemek ve üyelerine sosyal bir kimlik sunmak bunlar arasında yer alır. Evlilik, bu aile işlevlerini destekleyen bir sosyal kurum olarak, çocuk yetiştirme ve cinsel davranış ve üremeyle ilgili sosyal normları sürdürmek için istikrarlı bir çevredir. Tözsel tanımlar ise bir kurumun doğasında var olana, *içeriğine* odaklanır; kurumları kültürler ve toplumlar arasında büyük ölçüde değişebilen içsel değerlerine, inançlarına veya vasıflarına göre açıklar. Aile ve evlilik mahiyetleri itibarıyla temel değerleriyle, yasal, duygusal veya manevi bileşenleriyle tanımlanır; toplumdaki işlevsel rollerinden bağımsız olarak, öncelikle bir aileyi aile, evliliği evlilik yapan içsel *vasıflar* vurgulanır.

Sosyal kuramdaki ‘işlevsel-tözsel anlamlar’ tartışması, ‘araçsal ve tözsel rasyonalite’ etrafındaki tartışmalarla bağlantılıdır. Bu tartışmalardan ilki olguların tanımlanmasına ilişkindir, ikincisiyse toplumsal eylemdeki karar alma⁶ mantığını ele almaktadır. Her iki tartışmanın da temelini Weber’in (2019) araçsal ve değer rasyonel eylemler arasındaki ideal tiplleştirilmiş ayrımı⁷ oluşturmaktadır. Araçsal rasyonalite işlevsel analizlerle, tözsel rasyonalite (bir şeyin asli, temel mahiyetinin ne olduğu) içsel değerleri vurgulayan tanımlarla uyumludur. Bu kavramlar, araç odaklı verimlilik ile değer odaklı amaçlara yönelim arasındaki benzer gerilimleri ele alır, ancak farklı analitik alanlarda işlerler: biri sosyal olguları tanımlamakla diğeriye rasyonel eylemi değerlendirmekle ilgilidir. Araçsal rasyonalite, önceden tanımlanmış hedeflere/amaçlara, onların içsel değerinden bağımsız, verimli bir şekilde ulaşmak için araçları en uygun hale getirmeye atıfta bulunur; eylemleri belirli hedeflere ulaşmadaki etkinliklerine göre değerlendirir (Kalberg, 1980). Araçsalcı anlayışa göre rasyonalite tözsel amaçların değil, yalnızca araçların bir özelliğidir (Gudalov, 2018, s.201). Benzer şekilde işlevsel tanımlar da olguların içsel doğasından ziyade toplumsal işlevleri yerine getirebilen araçsal rollerine veya etkilerine odaklanırlar. Örneğin evliliğin işlevsel tanımları, toplumsal düzeni korumadaki pratik rollerini vurgular. Evlilik toplumsal istikrarı sağlama açısından bir araç olarak görülürken, evliliğin sistemin ihtiyaçlarına yanıt veren işlevleri de kurumsal verimlilik açısından değerlendirilir. İstikrarını temin ve sürdürmek veya buna destek olmak için bu kurumun yasal ve ekonomik düzenlemelerinin hayata geçirilmesi (vergi avantajları, miras hakları vb.) araçsal hedefleri yansıtır. Dolayısıyla, işlevselci yaklaşımda evliliğin güvenlik, iktisadi avantaj gibi toplumsal veya bireysel amaçlara ulaşmada bir araç olarak hizmet ettiği görüşü, içsel anlamdan ziyade pragmatik faydaya öncelik vermesi, Weber’in araçsal rasyonalitesiyle uyumlu bir bakış açısidir. Ve “pragmatizme göre, kavramlar insan amaçlarına hizmet eden dünyayı sınıflandırmanın yollarıdır” (Hjørland ve Nissen Pedersen, 2005, s.588). Bu bakımdan, işlevselciliğin evliliğin doğası ile işlevi arasındaki ilişkiyi

⁶ Evlilik, aile ve ilişkiler kurma ve sürdürme süreci birçok kişisel seçim gerektirir; insanlar hayatları boyunca hem büyük hem de küçük, aileyle ilgili kararlar almaya devam ederler. Aile hayatıyla ilgili kararlar erken yetişkinlikte başlar ve yaşlılığa kadar sürer. İnsanlar cinsiyet rolleriyle ilgili geleneksel inançlara, değerlere ve tutumlara bağlı kalıp kalmayacaklarını veya daha esnek roller ve ilişkiler için müzakere yapıp yapmayacaklarını seçerler (Lamanna vd., 2021: xx-xxi).

⁷ Weber, bir kavramsal inşa ve analiz aracı olarak sosyal eylemleri ve toplumsal düzenleri anlamak için iki farklı tipoloji geliştirmiştir. Duygusal, geleneksel, değer-rasyonel, araç-rasyonel ‘eylem tipolojisi’, bireylerin neden ve nasıl edimde bulunduklarını anlamaya yönelik toplumsal eylem sınıflandırmasıdır. Bu toplumsal eylem türlerinin her birinin kendine özgü vasıfları vardır ve bir tür rasyonelliğe karşılık gelirler. Pratik, kuramsal, özsəl, biçimsel ‘rasyonellik tipolojisi’ ise akli ve dolayısıyla bu eylemleri yönlendiren düşünsel ve sistematik temelleri keşfetmek için kullanılır. Bununla birlikte, bu (soyut) ideal tiplerin gerçek dünyada birlikte işlediklerinin de unutulmamalıdır (Kalberg, 1980: 1148-1149).

araçsallaştırırken evliliğin tözsel anlamını ve değerini göz ardı ettiğini⁸ söylemek, sosyal politikalara olan etkisi bakımından da dikkat çekicidir. İşlevselciliğin, “yaşanan hayatların biçimlerinin anlaşılmasını betimlemek veya ilerletmek yerine belirli değerlere” (Jamieson, 2005, s.187), ‘olması gerekene’ işaret eden “muhafazakâr doğası”nın vurguladığı “dengeleyici değişkenlerin ahlaken arzu edilir ve denge bozulmalarının kesinlikle olumsuz görülmesi ihtimali” (Giddens, 2005, s.521) neyin daha “arzu edilir” olduğuna ve buna kimin karar vereceğine dair sorular sordurur. Nitekim, Durkheim da daha iyi ve adil toplumun inşasında sosyal bilime bu tür bir rol yükler: “Öncelikle gerçeği incelemeye koyulsak da bu onu geliştirmek istemediğimiz anlamına gelmez” (Durkheim, 1987, s.33).

John Rawls’un adalet kuramında aileye biçtiği role ilişkin literatürde yer alan eleştiriler, aileye yönelik işlevselci yaklaşımların sınırlılıklarını somutlaştırmaktadır⁹. Liberal feminist kuramcı Okin, kuramcılarının ve politika yapımcılarının adalet hakkında fikir yürütürken aile içi ve dışındaki “iktidar” dinamiklerine ve eşitsizliklere odaklanmaları gerektiği fikrini savunan eleştirmenlerden biridir. Ona göre, adil bir toplumun yaratılması “adalet duygusunun” gelişimiyle, evde, aile içindeki cinsiyet ilişkilerinin reformuyla başlar (Okin, 2014). Rawls, adalet kuramında, aileyi toplumun “temel yapısı”nın bir parçası olarak tanımlar. Temel yapı, bireylerin yaşam beklentilerini etkileyen ve hakları, görevleri ve fırsatları dağıtan başlıca sosyal kurumları içerir. Ancak Rawls, adalet ilkelerinin ailenin iç işleyişini doğrudan yönetmediğini savunur; yani aileler için belirli bir biçim/yapı öngörmekten ziyade onun toplumdaki işlevsel rollerine vurgu yapmaktadır. Dahası aileyi “kamusal alan”dan dışlayarak kendi içinde kapalı, dokunulmaz “özel alan”a yerleştirmektedir. Buna göre, ailenin temel işlevi ahlaki gelişim ve adil bir toplum için gerekli olan değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır: “Kuramın temel ilkesi, hakkaniyet olarak adaletin, üyelerinin yapı ve kuralları, yapıdaki hangi yeri işgal edeceklerini bilmedikleri bir konumdan varsayımsal olarak kabul edebilecekleri kurumları tanımlamasıdır” (Okin, 1989, s.94). Bu düşünce işlevselciliğin, bir kurum olarak ailenin sosyalleşme süreçleri aracılığıyla normların ve değerlerin, nesiller boyunca kabulü düşüncesini yansıtır. Bu işlevsel vurgu, hem sosyalleşmenin tek yönlü bir aktarım ve edinim süreci olduğunun ve aynı zamanda mevcut aile biçimlerinin adaletle olan etkilerine yönelik normatif bir eleştiriden ziyade betimleyici kabulünün göstergesidir.

Yapısal eleştiriden ziyade işlevsel rollere öncelik veren kuramların, adaletsiz düzenlemeleri kaçınılmaz veya zararsız olarak ele almalarının, bu adaletsizlikleri meşrulaştırma riskini taşıdığına dair diğer eleştiriler de Munoz-Dardé (1998; 2016) ve Schwartz’dan (2001) gelir; Rawls’un ailenin eşitsizliği sürdürmedeki rolüne ilişkin ikircikli tutumuna ve kendi eşitlikçi taahhütleriyle ailenin varlığını uzlaştırmadaki başarısızlığına odaklanır. Munoz-Dardé, ailenin toplumsal ve ekonomik avantajları kuşaktan kuşağa aktararak, doğası gereği eşitsiz yaşam fırsatları yarattığını savunmaktadır. Rawls’un aileyi bu eşitsizliği üreten yapılar arasında değil, “kaba bir olgu” olarak değerlendirmesi ise yapısal eleştiriden uzak durduğunu göstermektedir. Schwartz ise Rawls’un kuramının “soyutlayıcı mekanizmasını” eleştirerek, toplumun maddi ve ilişkisel karmaşıklıklarıyla bağ kurmakta yetersiz kaldığını savunmaktadır. Ona göre Rawls’un adalet kuramı, tarafsızlık arayışıyla aile gibi kurumların adaletsizlik üretme potansiyelini göz ardı ederek, statükoyu sürdürme eğilimindedir. Özellikle adalet ilkelerinin “sözcüksel sıralamasında yer alan öncelikler”, yapısal eşitsizliklerin çözümünü ikinci plana itmektedir: soyut yordamsal adalet, onları üreten yapılarla yüzleşmeden somut eşitsizlikleri çözemez.

Bu eleştiriler, Rawls’un kuramının ve işlevselciliğin mevcut toplumsal düzenlemeleri sorgulamak yerine doğal ve kaçınılmaz kabul etme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. Aileye yönelik bu araçsal bakış, istikrarı bireysel adaletin önüne koyarak, eşitsizlikleri yeniden

⁸ Dahası bireyin değeri de araçsal bir perspektiften ele alınır; bireyin topluma, aileye veya bir organizasyona sunduğu katkılar üzerinden ölçülür. Bireyin değerinin işlevselleştirilmesi yani sahip olduğu içsel özelliklerden veya ilişkisel varlığından çok, sağladığı işlevlere ve toplumsal rollere bağlı olarak tanımlanması söz konusudur.

⁹ Buradaki amaç Rawls’un “adalet kuramını” ve siyasi görüşlerini tartışmak değil, literatürde yer alan işlevselci yaklaşımın kuramsal sorunları ve pratik geçerliliğine dair tartışmaları örneklendirmektir.

üretme riskini taşımaktadır. Sonuç olarak, adaletin gerçekleşmesi için yalnızca kurumların işlevine değil, bu kurumların içerdiği güç/iktidar (power) ilişkileri ve eşitsizlik biçimlerinin de eleştirel biçimde incelenmeleri gerekmektedir.

Tözsel rasyonalite ise bireylerin eylemlerini belirli ahlaki değerler, inançlar ve normlar çerçevesinde şekillendiren bir düşünsel çerçevedir; adalete veya kültürel normlara uymak gibi içsel değerler veya ahlaki ilkeler tarafından yönlendirilen anlamlı eylemlere öncelik verir (Kalberg, 1980). Bu değerler öznel olarak şekillendirilir, dolayısıyla neyin değerli olduğu özneye bağlı olacaktır. Tözsel rasyonalite, eylemlerin hedeflerinin ve sonuçlarının, bireylerin veya grupların benimsediği değerlere göre ahlaki/etik olarak haklı olup olmadığını, eylemle ilgili karar alırken tüm ilgili değerleri ve kültürel yükümlülükleri göz önünde bulundurur. Bir şeyin tözsel olarak rasyonel kabul edilebilmesi için, eylemlerin sonuçlarının toplumsal aktör tarafından arzu edilebilir olarak değerlendirilmesi ve eylemlerin bu değerlere göre seçilmesi, ölçülmesi ve yargılanması gerekmektedir (Simon, 1976, s.66). Gudalov'a (2018, s.213) göre, rasyonalite günümüzde araçsalcılığın sınırlarını aşacak biçimde kavranmakta; yalnızca değişime açık olmakla kalmayıp, fikirlerin sürekli eleştirel değerlendirilmesini de içerdiği için değişimi zorunlu kılmaktadır.

Tözsel tanımlar dışsal işlevlerden ziyade olguların içeriğine odaklanmaktadır. Örneğin, evlilik faydacı işlevleri aşan sevgi, bağlılık ve karşılıklı destekle tanımlanırken ahlaki ve duygusal bağları vurgular. Çağdaş yorumlar, evliliği, onur (dignity) ve eşitlik gibi özsel değerleri yansıtan, kişisel tatmin ve mahremiyete dayanan bir temel hak ve sorumluluk olarak çerçeveleyerek özerklik ve kimliği analizlerinin odağına almaktadırlar (Ketokivi, 2012; Crow, 2002; Himmelweit, 2005; Luotonen, 2023). Bu nedenle evliliğin işlevlerinden sayılan üreme veya cinsel ilişki mevcut olmadığında yani potansiyel işlevlerinden biri veya daha fazlası mevcut olmadığında da o yine bir evlilik olmaya (yani özsel niteliğini korumaya) devam eder veya böyle olduğuna hükmedilebilir.

Öte yandan bir ilişkinin evlilik ilişkisi olup olmadığına karar verilmesi sorunu, birbirleriyle eşit derecede bir kuramsal ve metodolojik hüküm verme sorunu doğurur. Bu sorun hem işlevsel hem de tözsel tanımlamalarda içerilmiş olan işlevler, unsurlar veya vasıfların sınırlı sayı ve/veya derecede fakat zorunlu (monothetic) işlevler/özsel vasıflar biçiminde mi tanımlandıkları; yoksa belli şekilde sınırlandırılmış bir vasıflar listesinde yer alanlar arasından, yine sayı veya derece bakımından sınırlandırılmış asgari sayı veya derecede bazı vasıfları bünyesinde taşıması gerektiği şeklinde (polythetic) mi tanımlandığıyla ilgilidir. Araştırmacılar açısından biçimsel-epistemik bir sorun olan bu husus, bir evlilik ilişkisine taraf olanlar açısından ise hayati bir sorundur. Dolayısıyla bu kararın, bir ilişkinin taraflarının kendi kültürel ve toplumsal bağlamlarında ve kendi ilişkileri özelindeki anlayış ve tanımlamalarından, kararlarından hareketle mi verileceği yoksa aksine, araştırmacıların kendileri tarafından inşa edilmiş bir kurgu veya ideal-tipik bir şemaya bağlı kalınarak mı karar verileceği büyük önem taşımaktadır. Birinci yolun izlenmesi araştırmacıyı inceleme altındaki olguyu fiili olarak kuran ve sürdürenlerin deneyimleri ve yorumlarına ve onun ölçüsünde toplumsal gerçekliğin yaratımı veya yeniden üretimine götürür. İkinci yolun izlenmesi ise bizi bu gerçekliğin ne olduğu hakkında araştırmacının düşünülmüş veya inşa edilmiş kurgusuna ve buna eşlik eden ilişkilere götürür. Bu yollardan birincisinde evlilik, inceleme altındaki gerçek bir şey/nesne olarak ve tarafların kendi ilişkilerini nasıl anladıkları ve düşündüklerine bağlı olarak kurulan, sürdürülen, şartlara bağlı olarak değiştirilen, dönüştürülen veya sonlandırılan gerçek bir ilişkiyken¹⁰, ikincisinde kurgusal bir ilişki olmaktan öteye geçmez ve araştırmacının varlığına veya yokluğuna hükmetmesiyle ne var olur ne de ortadan kalkar. Dolayısıyla, “kavramsallaştırmanın yapay empirik kategorilere indirgenmemesi önemlidir... Etkili bir kavram pratikte işleyen, daha derin bir kavrayış sağlayan

¹⁰ Örneğin Gabb ve Fink (2015) nitel araştırmalarına dayanarak "çift" (couple) kavramının ayrıntılı anlaşılması için esnek ve kapsayıcı bir yaklaşımı savunurlar. Buna göre, tüm çiftlerin ilişkilerini aynı şekilde deneyimlediğini veya tanımladığını varsaymak yerine, yaşam biçimlerindeki ve ilişkilerindeki "zaman içinde" anlam bulma ve sürdürme biçimlerindeki çeşitliliğin kabul edilmesi gereklidir.

ve büyük açıklayıcı güce sahip bir kavramdır. Kavramın ne kadar etkili olduğu, onu somut gerçekliği analiz etmek için kullandığımızda belli olacaktır” (Danermark vd., 2018, s.198).

Özetle, işlevselcilik evliliğin dışsal faydalarına odaklanırken, tözsel tanımlar evliliğin içsel anlamına, bir olgunun mahiyetine ilişkin tanımlamalardır. Evliliği tanımlarken tözsel tanımlar onun değerini vurgular: evlilik bir bağdır, süreçsel bir bağlantı kurma, bir kimlik oluşturma, bir toplumsal değer ve ilkeler bütünüdür. Tözsel tanımlar, evliliğin ne olduğunu ve ne için var olduğunu sorgularken aynı zamanda bu mahiyetin ne türden bir işlev gördüğüyle de ilgilenir. Yani evliliğin mahiyeti onun taşıdığı toplumsal değerleri ve işlevleri içerir. Evliliğin işlevi, ne için var olduğu, doğasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla, işlevin doğasından bağımsız bir şekilde var olamayacağını gösterir. Bu çerçevede, işlev kavramının da (yapısal) “işlevselci” yaklaşımdan farklı olarak, ilişkilerin kendine özgü dinamik ve süreçsel işleyişini, mahiyetini, yapısını anlamamıza olanak veren *niteliksel* karşılıklı “bağlar”dan ortaya çıktığının altını çizmek gerekir.

2. Sosyolojik Bir Soru Olarak Sosyal Bağlar

Bir kavramın önüne “toplumsal”/“sosyal” terimini eklediğimizde, terimin anlamını yalnızca bireysel vasıflar veya soyut olgular yerine insan varoluşunun ilişkisel yönlerini vurgulayacak şekilde dönüştürürüz. “Sosyal”i bir şeyi niteleyen bir kelime olarak kullandığımızda, odak noktasını genellikle insanların bağlantılı, birbirine bağımlı ve başkalarıyla ilişkileri aracılığıyla nasıl tanımlandığına kaydırırız. Dolayısıyla yalıtık bireyler veya özelliklerle değil, bu özelliklerin bir sosyal ilişkiler ağı içinde nasıl kurulduğu (constituted) ve yorumlandığıyla ilgileniriz. Bu nedenle, sosyolojide “sosyal” terimi genellikle ilişkisel, etkileşimli ve bağlama bağlı bir şeye, yani belirli bir toplumdaki insan etkileşimleri nedeniyle var olan ve şekillenen bir şeye baktığımıza işaret eder. Toplumsal olgular, doğal veya bireysel olgulardan farklıdır, çünkü onlar kolektifte gömülüdür ve topluma bağımlıdır. Ayrıca, bu olgular yalnızca kişisel özellikler tarafından değil, genellikle güç, normlar ve tarihsel süreçler tarafından şekillendirilirler.

Sosyolojik söylemde “sosyal”, toplumsal yapıların, normların ve ilişkilerin bireysel davranışı ve grup dinamiklerini nasıl etkilediğini analiz ettiğimiz bir mercek haline gelir. ‘Sosyal’ terimi, “insanları bir arada tutan, yalnızca belirli ilişkilere değil genel olarak toplumsal yaşama ve onun yapılarına da bağlı olan bir şey”e atıfta bulunur (Ketokivi, 2010, s. 51). Örneğin: ‘toplumsal’laşma yalnızca öğrenme süreci değildir; başkalarıyla ve toplumla etkileşim yoluyla karşılıklı bir öğrenme sürecidir. ‘Sosyal’ kimlik yalnızca bir bireyin öz algısı değildir; bu kimliğin başkalarıyla etkileşim yoluyla şekillenmesi ve daha geniş (cinsiyet, etnisite, sınıf gibi) toplumsal kategorilerle ilişkili tanımlanmasıdır. ‘Sosyal’ güç, yalnızca bireysel güç veya siyasi kontrolle ilgili değildir; sosyal ortamlarda başkalarını etkileme, kontrol etme veya mütehakkim olma yeteneğiyle de ilgilidir. Dolayısıyla sosyal olan, insanların toplumda nasıl davranabileceğini ve etkileşimde bulunabileceğini etkileyen ağları, kurumları ve sistemik yapıları içerir; sosyal ilişkiler aracılığıyla kurulan ve sosyal bağlamlarda uygulanan *gücü* vurgular. Bu yaklaşımla ‘sosyal ilişki’, insanlar arasındaki tüm ilişkileri kapsayan genel bir kavramı ifade ederken, ‘sosyal bağ’ kavramı, aktörler arasında karşılıklı bağ(ım)lılığın (interdependency) var olduğu daha güçlü bir ilişkiyi ifade eder (Archer ve Donati, 2015, s.15; Morgan, 1996, s.109; Tönnies, 1957, s.242). “Sosyal bağ”ın doğası “karşılıklı bağlılığı ifade eder” yani “bir kişinin iradesinin diğerinin iradesini etkilemesi, onu ilerletmesi veya engellemesi veya her ikisini birden yapması” anlamına gelir: “Türetilmiş ve daha yüksek sosyal bağ türü her zaman, bir yandan karşılıklı avantaj, yardım veya dostça faaliyet içeren ve diğer yandan her zaman bireysel irade üzerinde çalışan ve onu kontrol eden bağlayıcı bir sosyal irade unsuru içeren olarak adlandırabileceğimiz o unsuru içerir” (Tönnies, 1957, s.243,245).

İlişkilerdeki, özellikle samimi ve mahrem bir ilişki olan evlilik ilişkilerindeki sosyal bağları araştırmak, toplumdaki sosyal ilişkilerin daha geniş niteliği ve karakteri hakkındaki görüşleri genişletebilir. Çünkü evlilik ilişkileri genellikle daha büyük sosyal yapıların bir mikro-

kozmosudur ve daha geniş sosyal bağlamda işleyen güç ilişkileri, cinsiyet rolleri, normlar ve beklentiler dahil olmak üzere sosyal dinamiklerin temel unsurlarını yansıtır. Aileler işyerleri veya diğer sosyal alanlar gibi, müzakere ve değişimin, güç ve çatışmanın ve eşitsizliğin ortamlarıdır (Cohen ve MacCartney, 2004, s.186; Sørensen, 2005, s.108). Bununla birlikte öncelikle yanıtlanması gereken soru, ontolojik olana dair bir sorudur: bir olgunun toplumsal olarak kurulduğunu söylemek ne anlama gelir?

“Toplumsal nasıl mümkün olduğu” (Simmel, 1910) veya toplumu bir arada tutan şeyin ne olduğu soruları sosyolojik düşüncenin başlangıcından bu yana gündemini korumaktadır (Fernández ve Martínez, 2022, s.13). Sosyal bağ kavramına her zaman yer verilmese de toplumu bir arada tutan bağlara ilişkin farklı kuramlar, birey ve toplum ilişkisini sosyal gerçekliğe farklı şekilde bakarak açıklarlar. Sosyal kuramdaki üç temel düalizmin en altında yer alan birey-toplum düalizmi, gittikçe genişleyerek diğerlerini de kapsayan ayrımları içeren faillik/eylem-yapı ve mikro-makro düalizmlerinin temelinde yer alır (Layder, 2006, s.1-2). Bu temel düalizm kendisini karşılıklı bağımlılık ve özgürlük kavramlarıyla gösterir, iktidar/güç ilişkilerinde tezahür eder. Bir tarafta diğer insanlar üzerinde uygulanan ‘sosyal güç’ (power over) yer almaktadır, öte tarafta ise diğer insanlardan bağımsızlığa atıfta bulunan ‘kişisel güç’ (power to); ilki yapının zorlayıcı/kısıtlayıcılığına, ikincisi ise bireysel faillığe işaret eder. Layder’in (2006, s.329) “toplumsal ilişkilerin ikiliği” olarak ele aldığı bu durum her toplumsal ilişkide yer alan, ilişkilerin yeniden üretilen ve özgür-biçimli unsurlarını içerir. İlişkilerin yeniden üretilen unsurlarında davranış üzerindeki kısıtlamalar daha baskınken, özgür-biçimli ilişkilerde bireysel yorum ve icraat daha özgür eyleme olanağı sağlar. Ancak bu sadece bir “derece” sorunudur.

Sosyolojik analizde genel olarak kişilerarası ilişkiler ve kontrol; sınıf, cinsiyet, etnik köken, devlet ve bürokrasi gibi toplumun daha görünür, büyük ölçekli analizleriyle karşılaştırıldığında gölgede kalmaktadır. Dolayısıyla iktidar/güç kavramı çoğunlukla büyük ölçekli, yapısal bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Aslında, “özel deneyimi sosyal ortamların, yapıların ve sistemlerin daha nesnel unsurlarına bağlayan araçlar [mediations] ve bağlar”ına atıfta bulunan “kişilerarası kontrol” olgusu, sosyal yapının daha genel, tutarlı ve bütünleştirici süreçleriyle yakından ilgilidir (Layder, 2004, s.3-4).

Bununla birlikte iktidar kavramı sosyal kuramdaki en çetrefil kavramlardan biridir ve genel-geçer bir anlamı yoktur. İktidar hem ontolojik hem de toplumsal ve normatif soru(n)ları gündeme getiren “tartışmalı” ve “karmaşık” bir terimdir. Tartışmalıdır, çünkü nasıl kavramsallaştırıldığı siyasi ve kuramsal ilgilerden bağımsız değildir (Lukes, 2005); karmaşıktır, çünkü doğası ve anlamı, kendisine akraba terimlerle karışıkça belirsizleşir ve iktidarın ne olduğunun açıklanmasında yapılan en önemli hata kategorik olarak farklı kavramların bitleştirilmesidir. Dolayısıyla iktidarın varlığını açıklayan kuramlarda dünya hakkında “ne” söylendiğinin analizi özel dikkat gerektirmektedir (Christensen, 2024; Uphoff, 1989).

Toplumsal türlerin kaynaklarını veya oluşturucularını araştıran sosyal ontoloji tartışmalarında, sosyal dünyanın ontolojik statüsüne ilişkin iki ana sorgulama hattı vardır (Epstein, 2024; Pettit, 2014; 2023; Lohse, 2017). Toplumsallığın ontolojik “belirlenim”iyle ilgili ilk sorgulama hattındaki sorular sosyal kuramda bitmek bilmeyen yapı-fail sorununa işaret ederken, toplumsal gerçekliği varlığa getiren toplumsal süreçlere ve pratiklere odaklanan ikinci sorgulama hattı sosyal ilişkilerin niteliği yani iktidar/güç ilişkileriyle ilgilidir. Bu doğrultuda, toplumsal olarak kurulu dair yapılacak bir araştırmanın, kendi meta-kuramsal çerçevesi dahilinde “iktidar”, “yapı-fail” ve “nedensellik” anlayışını da açık olarak ortaya koyması gerekmektedir.

3. Sosyal Bağların İlişkisel Doğasını Anlayabilmek İçin Nasıl Bir Meta-Kuramsal ve Metodolojik Yol İzlenebilir?

Yukarıda işaret edilen kuramsal ve metodolojik sorunlar dikkate alındığında, aile ve evlilik ilişkilerinin araştırılmasına Margaret Archer ve Pierpaolo Donati’nin “ilişkisel özne” kuramıyla (2015) temellendirilen ilişkisel realist meta-kuramsal bir çerçeve işlevsel

görülmektedir. Bu çerçevenin temel varsayımı şudur: “sosyal ilişkileri, doğadan (insanın hem içsel hem de dışsal doğasından, biyofiziksel doğadan ve maddi kültürden) kaynaklanan unsurların, aktörleri birbirine bağlayan yapısal ve kültürel bağlamlardan ve ağlardan kaynaklanan etkilerle iç içe geçtiği bir gerçeklik olarak ele alıyoruz.” (Archer ve Donati, 2015, s.19). Bunun niçin ve nasılı özetle aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

David Morgan (2005) aileyi sosyolojik olarak anlamlandırma çabalarının iki ekseninde şekillendiğini belirtir: “aile”ye öncelik tanıyan yaklaşımlar ile “sosyoloji”yi merkeze alan bakış açıları. İlk gruptakiler –işlevselci, evrimsel biyolojik ve bazı psikolojik kuramlar– aileyi özgün, indirgenemez bir yapı olarak ele alır. Burada aile, belirli toplumsal işlevleri yerine getiren bir yapı olarak değerlendirilir. Ancak bu yaklaşımlar aileyi, daha geniş toplumsal ilişkiler açısından soyutladıkları için, statik ve evrensel bir form olarak tanımlama riskini taşırlar. Özellikle aile içindeki ilişkilerin toplumsal bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilmesi, aile içi güç dinamiklerinin ve çeşitliliğin analizini sınırlandırabilir (Morgan, 2005, s.148-151). Buna karşılık, sosyolojiyi merkeze alan yaklaşımlar aileyi toplumsal ilişkiler alanının bir alt kümesi olarak değerlendirirler. Morgan bu yaklaşımları “tekелci” ve “çoğulcu” olarak sınıflandırır. Tekelci yaklaşımlar, aileyi açıklamak için genel olarak tek bir baskın kuramsal çerçeveyi yeterli görerek diğer perspektifleri dışlamaktadırlar. Dolayısıyla aile deneyimlerinin çeşitliliğini ve tarihsel/toplumsal bağlamlara göre farklılaşan yapısını göz ardı etmektedirler. Çoğulcu yaklaşım ise farklı kuramsal çerçevelerin birlikte kullanılmasını teşvik eder. Böylece aile yapıları, ilişkiler ve dinamikler çok boyutlu, ilişkisel bir biçimde analiz edilebilir (Morgan, 2005, s.151-153).

Öte yandan yirminci yüzyılın son çeyreğinden beri ‘ilişkisel sosyoloji’ adı literatürde sıklıkla yer almakla birlikte çağdaş sosyolojik kuramda tek bir ilişkisel anlayıştan bahsetmek mümkün değildir. Demir’i (2021, s.61-62) takip ederek ilişkisel sosyolojinin, ontolojik ve metodolojik konumlanmalara ve ‘ilişki’yi kavrayış ilkelerine göre “pragmacı” ve “eleştirel realist” olmak üzere iki “kampa” ayrıldığını söyleyebiliriz¹¹. Bu iki meta-kuramsal konumlanmayı, yayınladıkları manifestolarla ve yaptıkları çalışmalarla Mustafa Emirbayer (2012) ve Pierpaolo Donati (2015) temsil etmektedir. Her iki kuramcı da tözcülüğe ilişkisel bir alternatif sunsalar da ontolojik taahhütleri ve metodolojik çıkarımları temelde farklıdır.

Emirbayer (2012), sosyolojik araştırmada önemli olanın “töz” veya “varlık” değil, toplumsal ilişkiler aracılığıyla süregelen “hareket” ve “oluş” olduğunu ileri sürer. Manifestosunda tözcülüğün, yani bireyler, gruplar, yapılar gibi varlıkların, ilişkilerinden önce ve bağımsız olarak var oldukları; sosyal aktörlerin doğasında var olan özelliklere sahip “tözler” oldukları; kısaca töz veya varlığın bağımsız varoluşa sahip, değişmez, ebedi ve kendi başına var olan bir şey olarak görüldüğü¹² fikrinin “tasfiyesi”ni ister. Emirbayer, aktörlerin ve yapıların sabit varlıklar değil, süregelen, dinamik etkileşimlerin ortaya çıkan etkileri olduğu bir işlemsel (transactional) ontoloji önermektedir. Buna göre, kalıcı maddeler yoktur, yalnızca akışkan ilişkisel süreçler vardır. Pragmacıların analiz birimi olarak ele aldıkları ilişki, insan ve/veya insan olmayan aktörler arası empirik alandaki etkileşimler/işlemlere atıfta bulunur (Demir, 2021). *Bunlar gerçekliğin kurucu unsurları değil*, toplumsal ilişkilerin ve sosyal bağlamların süreçsel, akışkan dinamikleridir (Porpora, 2018, s.414). İşlemden yer alan birimler anlamlarını, önemlerini ve kimliklerini dinamik ve değişen rol ve konumlara sahip oldukları işlemde alırlar (Emirbayer, 2012, s.31). Emirbayer’e göre bir işlem hem aktörlerin hem de onların arasındaki ilişkilerin karşılıklı olarak şekillendiği ve sürekli olarak olduğu akışkan bir süreçtir. Aktörler işlemde önce var olmazlar; bunun yerine işlem içinde ortaya çıkarlar. Böylelikle yapı ve faillik/eylem arasındaki sınırı ortadan kaldırılır ve statik varlıklar yerine ilişkisel akış vurgulanır (Emirbayer, 2012, s.37-41).

¹¹ İlişkisel sosyolojiyi “birbirlerinden gerek ontolojik ve epistemolojik sayılıtları gerekse bu sayılıtların öncelikleri bakımından farklılaşan bu anlamda da bütünsel ve tek biçimli olmaktan çok bir yaklaşımlar bütünü olarak” değerlendiren ve sınıflandıran diğer bir çalışma için bkz. Uluocak, Ş. (2016).

¹² Örneğin, kişi, herhangi bir toplumsal ilişki içinde olsun veya olmasın, arzulara, kimliğe ve eylemliliğe sahiptir. Bu duruş, klasik sosyoloji ve metodolojik bireyciliğin temelini oluşturmuştur ve birçok pozitivist veya rasyonel seçim modellerinin temelini oluşturmaya devam etmektedir.

Eleştirel realist ilişkisel sosyologlar da ilişkiselselciğin “tözler yoktur sadece ilişkiler vardır”, “her şey ilişkilerden oluşur”, “şeylerin diğer şeylerle ilişkilerinden ayrı olarak hiçbir özsel özelliği yoktur” meta-kuramsal varsayımlarını paylaşırlar. Ancak, eleştirel realizm toplumsal gerçekliği yalnızca bireyler arasındaki karşılıklı işlemler veya yüzeyde gözlemlenebilir etkileşimlerle sınırlamaz. Etkileşimlerin veya işlemlerin önemini kabul eder, onları “karşılıklı faillik biçimleri” olarak görür ancak bunların ötesinde, anlam, niyet, inanç ve duygular gibi öznel yönelimlerin ve toplumsal yapılarla kurulan derin ilişkilerin de dikkate alınması gerektiğini savunur. Sembolik etkileşimcilik dahi yalnızca işlemlerden ibaret değildir, yorumlara ve anlam inşasına dayanır -ki bunlar işlem düzeyinde açıklanamaz. Eleştirel realist perspektife göre, toplumsal konumlar arasındaki güç ilişkileri, bağımlılıklar veya kaynak eşitsizlikleri gibi yapısal öğeler her ne kadar işlemler aracılığıyla tezahür etseler de işlemlerin kendisiyle özdeş değildirler. Bu nedenle eleştirel realizm, sosyal ontolojiyi yalnızca bireyler arası karşılıklı eylemlere indirgemeyip, daha derin ve süreklilik arz eden ilişkisel yapıları da analizinin merkezine alır (Porpora, 2018, s.414-415, 418).

Donati, Emirbayer'in görüşünün toplumsal ilişkileri “bir işleme, bir anlatıya (hikayelerin anlatılmasına) veya bir ağ etkisine vb.” (Archer ve Donati, 2015, s.19) salt süreçsel olaylara indirgediğini ve ontolojik derinlikten yoksun olduğunu savunarak, tözcülüğü reddeden ancak toplumsal gerçekliği etkileşimsel akışa indirgemeye direnen ilişkisel realist bir konum geliştirir. İlişkisel realizm, sosyal ilişkileri morfogenetik süreçlerden kaynaklanan “beliren etkiler” olarak tanımlar: “Sosyal ilişkiler, faillik ile sosyal yapı arasında aracılık eden bağlayıcılar” (Donati, 2014:143); yalnızca bireyleri şekillendiren yapılar değil, aynı zamanda etkileşim ve pratikler yoluyla aktif olarak inşa edilen yapılardır. İlişkiler zorunludur, ancak biçimleri rastlantısaldır ve toplumların çeşitli biçimler almasına olanak tanırırlar (Donati, 2015, s.88-89). Onun pragmatik ilişkiselliğe getirdiği eleştirilerin temelinde, sosyal etkileşimlerin yalnızca anlık işlevlerine veya faydalarına göre analiz edilmesi yer alır. Böyle bir indirgemeci bakış açısı hem işlevsellikle ilgili olmayan hem de bireyler arasındaki karşılıklılığı ve karşılıklı bağımlılığı da bünyesinde barındıran sosyal ilişkilerin içsel doğasını ihmal etmektedir. Dolayısıyla Emirbayer'in işlemlere ilişkin görüşü biçim ve sürece odaklanırken toplumsal ilişkilerin normatif içeriğini de yok saymaktadır. Donati'ye göre ilişkiler yalnızca “olaylardan” ibaret değildir; sosyolojinin parçası olması gereken değerleri, normları ve kültürel kodları taşırlar. Bu anlayışa göre toplumsal ilişkilerin altında yatan nedensel güçlere sahip tözler veya gerçekliğin katmanları (kurumlar, normlar ve maddi koşullar gibi toplumsal yaşamın çeşitli yönleri) yok sayılamaz. Bu tözler bizzat toplumsal ilişkiler aracılığıyla oluşturulur ve şekillendirilir. Bunun anlamı, ilişkilerin, toplumsal yapıların varlığını ve doğasını tanımlamaya ve etkilemeye yardımcı olarak yapıların varlığını geçersiz kılmadıklarıdır (Donati, 2015, s.87, 104; Archer, 1995, s.21-22).

Böylelikle ilişkisel realizm aile ve evlilik gibi toplumsal olguların yalnızca işlevsel işlemlerle değil, taşıdıkları anlamlar ve sahip oldukları nedensel güçler üzerinden bir bütün olarak anlaşılması gerektiği anlayışına dayanır; toplumsal bağları sadece bireyler arası etkileşimlerin sonucu olarak değil, yapısal konumlar, normatif yönelimler ve değer yüklü ilişkiler bütünlüğü içinde kavramaya yönelir. Bu düşünce düz bir ontolojiyi benimseyen ve ilişkileri içsel nedensel güce sahip olmayan prosedürel akışlara indirgeyen “ilişkiselselci” yaklaşımlarla çelişmektedir. Bu bağlamda, tözsel tanımların ortaya koyduğu değer temelli içeriklerin, toplumsal nesnelerin nedensel etkilerini açığa çıkarma potansiyeli, yalnızca açıklayıcı değil, aynı zamanda ontolojik bir gerekliliktir. Weber'in tözsel rasyonalite kavrayışında olduğu gibi, ilişkisel realizm de toplumsal olguları yalnızca araçsal işlevleriyle değil, taşıdıkları anlam ve değerle birlikte ele alır. Tözsel tanımlar (aileyi/evliliği sevgi, bağlılık, bakım gibi normatif anlamlar etrafında kavramsallaştırmak), bu olguların sahip olduğu nedensel güçleri açığa çıkarır. Çünkü bu güçler bireylerin eylem yönelimlerini şekillendiren, onları belli ilişkilere bağlayan ve toplumsal yapının yeniden üretimini mümkün kılan anlam zemininde işlemektedir. Bu nedenle, böyle bir yaklaşım yapı, eylem ve anlamın bir arada düşünülmesinin yanı sıra nedenselliği yalnızca görünen sonuçlara değil, derin ilişkisel yapılar ve güçlere dayandırma gereğine vurgu yapar.

İlgili bağlamda, sosyal bağların ilişkisel doğasını anlayabilmek için bu meta-kuramsal çerçeve içinde bazı kavramları netleştirmek gerekmektedir:

- Neden (cause): Olayların gidişatında değişiklik yapma veya değişimi engelleme kapasitesi; maddi veya maddi olmayan (sözlü/sözsüz bir fikir, anlam gibi) değişimi üreten her şey (Sayer, 2012, s.181); üretici mekanizma.
- Nedensellik (causation): sosyal olguları üretmek için belirli bağlamlarda üretken mekanizmaların etkileşimini ifade eder. Basit neden-sonuç modelleri yerine yapısal, bağlamsal ve beliren faktörlerin belirli koşullar altında sonuçları/etkileri üretmek için nasıl bir araya geldiğini açıklamaya çalışır (Sayer, 2016). Nedensel etkiler hem yapısal ilişkilerden hem de insan failliğinden kaynaklanırken, nedensel süreçler arızı ve bağlamsaldır (Porpora, 2018, s.417).
- Güç (power): Bir şey veya olgu değildir; nesneleri değil, nesnelerin ve en önemlisi öznelere içinde bulunabileceği bir durumu veya kipi belirten (modality)¹³ bir kavramdır. Güç, varlıkların belirli etkiler üretme kapasitesine işaret eden bir kiplik kavramıdır; bu bağlamda ilgili kiplik türü, bir şeyin mümkün (possibility) olmasına dayalıdır. Daha spesifik olarak, olasılıkların mevcut olması ve bunları bu şekilde temsil etme durumunu veya koşulunu belirtir (Parietti, 2018, s.vii). Bu bakımdan yalnızca ilişkiler ve yapılarla ilgili değil aynı zamanda nesnelerin ve faillerin etki üretme kapasitelerini de içerir (nedensel güçler) (Sayer, 2012).
- Nedensel güçler (causal powers): varlıkların altta yatan mekanizmalar aracılığıyla etki üretmelerini sağlayan kapasiteleri ve eğilimleridir. Bu güçler, varlıkların (yapı ve organizasyonlarında kaynaklanan) beliren özellikleridir; toplumsal olguları üretmede yapı, faillik ve bağlam arasındaki etkileşimi vurgulayarak, tabakalı gerçeklik içinde işlerler (Sayer, 2016).
- Faillik (agency): “Bireyin, öznel olarak tatmin edici pratiklerin oluşturulmasına izin veren öznel refleksivite ve duygusal değerlendirme kapasiteleri aracılığıyla, geleceğe yönelik eylem planları geliştirmesine ve sürdürmesine olanak tanıyan, doğal ve toplumsal ilişkiler içinde yer alan eyleme gücü” (Mader, 2016, s.441)
- Yapı (structure): Bireylerin eylemlerinden önce var olan, fakat eylemler yoluyla yeniden üretilen veya dönüştürülen (morfogenetik-morfostatik süreç)¹⁴, belirli eylemleri mümkün veya gerekli kılan (nedensel güçler), birbiriyle ilişkili maddi ve ilişkisel koşullar bütünüdür. Ancak bu ilişkiler yalnızca araçsal değil, anlam taşıyan, normatif ve tözsel içerikler barındıran ilişkisel formlardır. Yapı, bu anlamda, ilişkilerin biçimsel bir toplamı değil, anlamlı ve dinamik bir ilişkiler ağıdır. Yapılar, bireyler arası ilişkilerden türer ama onları aşan biçimlerde ortaya çıkar (ilişkisel belirme). Bu bakış açısı için belirleyici olan, sosyal yapılar ile eylemde bulunan özneler arasındaki analitik ayrımdır (Donati, 2010; Mader, 2016; Sayer, 2012).
- Toplum (society): “ilişkilerdir. Toplumsal yapılardan kaynaklanan ve onları sürekli olarak değiştiren birleştirici ve ayrıştırıcı ilişkilerin ürünüdür. İlişkilerin yapısal dinamiğinin, onu karakterize eden ilişkilerin üretken dinamikleri farklı olduğu için, diğerlerinden farklı bir toplum yaratmasının nasıl mümkün olduğunu anlama meselesidir” (Donati, 2014, s.144).
- İlişkisel özne (relational subject): “‘ilişkisel olarak kurulmuş’ olmaları bakımından bireysel ve kolektif toplumsal öznelere atıfta bulunur, yani toplumsal ilişkileri

¹³ “Modality” terimi, bir varlığın veya yapının belirli bir şekilde davranabilme kapasitesine, yani olabirlik (possibility), gereklilik (necessity) veya olanaklılık (potentiality) gibi ontolojik koşullara işaret eder.

¹⁴ Archer’ın morfogenetik yaklaşımı toplumsal değişim süreçlerini analizi için kullanılan, toplumsal yapıların aktörlerin eylemlerini koşullandığı ve aktörlerin de zaman içinde bu yapıları yeniden üretebildiği veya dönüştürebildiği döngüyü içeren bir kuramsal çerçevedir. Morfogenez, bir sistemin verili biçimini, durumunu veya yapısını değiştirme eğiliminde olan süreçleri, morfostatik, bunları koruma eğiliminde olan süreçleri ifade eder. “Morfo” unsuru, toplumun önceden belirlenmiş bir biçiminin veya tercih edilen bir halinin olmadığını kabulüdür: ‘genetik’ kısım ise, toplumun şeklini faillerden aldığı ve onların faaliyetlerinin niyetli ve niyetlenilmemiş sonuçlarından kaynaklanarak onlar tarafından oluşturulduğunun kabulüdür” (Archer, 1995: 5).

aracılığıyla beliren özellikler ve güçler ürettikleri ölçüde. Bu ilişkisel iyilikler ve kötülükler, öznelere kendileri üzerinde içsel etkilere ve toplumsal çevreleri üzerinde dışsal etkilere sahiptir” (Archer ve Donati, 2015, s.31).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma, evlilik ve aile gibi samimi ilişkilerin ilişkisel realist çerçeveden yeniden düşünülmesinin gerekliliğini öne çıkararak sosyal bağların arızı, dinamik ve bağlamsal süreçler olarak önemini vurgulamış; bu bağın Türkiye bağlamındaki anlamını sosyolojik olarak hem kuramsal hem de ampirik düzeyde tartışmaya açmıştır. Girişte ortaya konan üç temel mesele - evliliğin Türkiye’de samimiyet ve mahremiyet için yasal ve toplumsal olarak tanınan tek meşru ortam olması, sosyal ve iktidar ilişkilerine dair kuramsal açıklamaların yeterliliği/yetersizliği, ve evlilik gibi kişisel bir bağın “sosyal” niteliğinin ne olduğu- tartışmanın yönünü belirlemiştir. İlk mesele, evliliğin Türkiye’de bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğine, ne tür sosyal bağlara dönüştüğüne dair ampirik araştırma ihtiyacını ortaya koyarken; ikinci ve üçüncü meseleler, bu bağların nasıl kavramsallaştırılabileceğine dair bir temel sağlamaktadır.

Archer ve Donati’nin (2015) ilişkisel realist yaklaşımı, bireysel faillik ile yapısal etkiler arasındaki ilişkiyi açıklayarak, evliliği sadece işlevsel değil, aynı zamanda ahlaki ve duygusal yönleriyle bir sosyal bağ olarak kavramımıza olanak tanır. Zira bu yaklaşımda sosyal bağlar, yalnızca yapılar tarafından belirlenmiş veya bireylerin özerk seçimlerinden ibaret değildir; aksine karşılıklı yönelim, değer üretimi ve normatif düzenlemelerle birlikte ortaya çıkarlar.

Evlilik kavramı hukuki ve kültürel çerçeveler içinde işlediği şekliyle, birey, aile ve kurumlar arasındaki karmaşık kesişimlerin sembolüdür. Evlilik bir kimlik biçimi olduğu kadar bir kurumsal statüdür ve bu statü bireylerin ilişkilerinin niteliğini, sürekliliğini ve meşruiyetini doğrudan etkiler (Morgan, 2005). Donati’ye (2009) göre evlilik ilişkileri statik bir kurumsallıktan ziyade, kültürel ve hukuki çerçevelerle şekillenen dinamik ilişkisel alanlarda ortaya çıkar. Bu nedenle, evliliğin herhangi bir sosyolojik açıklaması hem kişisel hem de kurumsal bir bağ olarak onun ikili doğasını göz ardı etmemelidir. Smart (2004) ve Mason (2004), aile hayatının sadece işlevsel tanımlarla açıklanamayacağını vurgularken, ilişkisel realizm evliliğin kurumsal yönünün samimiyetin dokusunu biçimlendirdiğini savunur. Bu, toplulukların ebeveynlik, birlikte yaşama ve akrabalığı nasıl yapılandırdığını etkiler. Örneğin, İskandinav ülkelerinde nikahsız birlikte yaşamının sosyal ve yasal olarak tanınması (Scott vd., 2008: xvii), bu tür düzenlemelerin ahlaki ve yasal olarak damgalandığı daha geleneksel bağlarla çarpıcı bir şekilde çelişmektedir.

Munoz-Dardé ve Martin’in vurguladığı gibi “evlilik, aileden farklı olarak, kaçınılmaz bir kurum değildir; çoğu toplumda uzun zamandır mevcuttur ve bir ailenin ne olduğuna dair anlayışımız, evlilik anlayışımızla da bağlantılıdır. Ailenin yasal tanımı, evliliğin yasal statüsünü kullanır... Evlilik kökten değişmiştir ve en ilginç yasal dönüşümlerinden bazıları yakın zamanda gerçekleşmiştir” (2023:226). Bununla birlikte, yapılan çalışmalar Türkiye’de evliliğin toplumsal meşruiyetinin hâlâ yasal yükümlülükle sınırlandığını göstermektedir. Bu durum hukuki çerçevenin olduğu kadar evlilik hakkındaki toplumsal ve bireysel hak ve sorumluluklara dair beklentilerin ve dolayısıyla evlilik biçimlerinin Batı mahreçli literatürden farklılaştığını gösterir. Örneğin boşanmaya karşı makro toplumsal yaptırımlar Türkiye’de hâlâ güçlüdür. Her ne kadar kültür değişse de¹⁵ geleneksel ve modern olanın sınırlarının bulanık olduğu yerel bağlamda (Fişek ve Scherler, 1996: 3) evliliğin bir norm olarak geçerliliğini koruması, beklentileri şekillendirir; eşler genellikle evliliğin önemli bir sabır ve hoşgörü gerektirdiği beklentisiyle evliliğe başlarlar. Aile diye tarif etmiş olduğumuz ilişkiler ağı aslında bireylerin sadece kendilerinden ibaret bir ilişki alanına işaret etmez. Evlilik ilişkisi vasıtasıyla kurulan bağın kendisi en temelde iki kişi arasında kurulsa da daha geniş bağlar silsilesini ‘eş zamanlı’ olarak harekete geçiren, onlar içinde

¹⁵ Türkiye’de ailenin dönüşümüne dair bkz. Kavas ve Gündüz-Hoşgör, (2010); *Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi*. (2018); Topal, (2020); Akın (2025).

güç kazanan veya zayıflayan bir ilişkiler ağı içerisinde konumlandırılmasını gerektirebilir. Bu da ancak ampirik bir araştırmayla, kişilerin durumuna bakarak anlaşılabilir.

Morgan'ın önerdiği gibi aile sosyolojisine ilişkisel ve çoğulcu yaklaşım psikoloji kuramlarından da yararlanmayı gerektirir¹⁶. Yerel bağlamda Kağıtçıbaşı ve Fişek'in çalışmaları ve kuramları, Batılı bireycilik ile geleneksel kolektivizm ikiliğini aşmayı hedefleyerek aile çalışmalarında önemli bir paradigma değişimi sunarlar. Her iki isim de aile yapılarının ve sosyalizasyon süreçlerinin işlevini bireyin gelişimi ve kültürel değerlerle birlikte değerlendirir. İşlevsellik anlayışı, yapısal-işlevselci (Parsons) modelde olduğu gibi evrensel, sabit işlevler yerine kültürel bağlamda değişken ve esnek işlevlere dayanır; indirgemeci değil gelişimsel ve çok katmanlıdır. Dolayısıyla işlevsellik, burada normatif değil, bağlamsal bir açıklama tarzıdır.

Kağıtçıbaşı "Aile Değişimi" kuramında gelişmekte olan toplumlarda kültürel özgünlüğü temel alarak işlevleri yeniden tanımlarken aile içindeki duygusal bağlılık, karşılıklı bağımlılık ve bireylerin psikolojik gelişimi üzerine odaklanır; kontrol, özerklik ve bağlılık kavramlarını ben-öteki ilişkiselliğinde ele alır. Aileyi, bireylerin maddi bağımsızlıklarını kazanırken aynı zamanda duygusal olarak bağlı kaldıkları bir sistem olarak tanımlar (Kağıtçıbaşı, 2010). Bireylerin kendilik gelişiminde temel ihtiyaçlar olan "özerklik" ve "ilişkili olma" ihtiyaçları kültürel bağlama göre farklı şekillerde ifade edilmesine rağmen, ikisi birlikte ve birbirleriyle uyum içinde var olabilir (Kağıtçıbaşı, 2005). Bu model bireysel özerklik ve aile içi güçlü duygusal bağlılığı birleştirerek modernleşmenin getirdiği kültürel değişimlerin her toplumda aynı şekilde gerçekleşmediğini ortaya koyar; ekonomik ilerlemeye rağmen güçlü aile bağlarının devam ettiğini, dolayısıyla modernleşmenin bireyciliğe tek yönlü bir geçiş anlamına gelmediğini gösterir. Model, aile yapısının sadece yapısal değil işlevsel ilişkilerle anlaşılması gerektiğini söylese de bu iki boyut arasındaki sınırların ve etkileşimlerin nasıl net bir şekilde ayrılacağı konusunda bazı belirsizlikler ve uygulamada zorluklar yaşanabilir.

Fişek'in (2018) "ailevi benlik" ve "yakınlık"a (proximity) dayanan yaklaşımı ise Kağıtçıbaşı'nın geliştirdiği modelin aile içindeki güç ilişkileri boyutunu tamamlayıcı niteliktedir. Fişek'e göre, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde, özellikle kadınların aile içindeki konumu ve ilişki kurma biçimleri kültürel normlarla ve duygusal yakınlıkla şekillenir. Türk toplumuna özgü "ailevi benlik, bireyin üyesi olduğu geniş aile, cemaat ve diğer grupların hiyerarşik ilişkileri içinde var olmasını sağlayan içsel ... bir benlik yapısı" iken, "yakınlık varsayılan doğal bir olgudur" (Fişek, 2018, s. 15). Böylelikle bireyin kendini ailesiyle kurduğu ilişkiler üzerinden tanımladığını ve bu ilişkilerin merkezinde "hiyerarşi" ile yakınlık arasında gidip gelen bir denge olduğunu varsayar. Bu yönüyle Fişek'in modeli, aile içi rollerin ve iktidar ilişkilerinin nasıl içselleştirildiğini anlamak açısından ilişkisel realizmin sunduğu yapı-fail çözümlemesiyle uyumludur.

Samimiyet bireysel bir deneyim olduğu kadar, toplumsal bağlamda şekillenen bir ilişkidir. Aile yapıları işbölümü, kaynak paylaşımı ve karar alma süreçleri açısından değerlendirildiğinde, ailelerin işlevsel birimler olarak hareket ettiği düşünülse de bu işlevsellik çoğu zaman eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir zemin haline gelebilir (Cohen ve MacCartney, 2004:186-189). Bu karşılıklı bağ(ım)lılık, dayanışmaya dayansa da toplumsal cinsiyet, ekonomik eşitsizlik ve kültürel normlar gibi yapılar bu ilişkiyi tahakküme, yani araçsal bir ilişkiye dönüştürebilir. Bu dönüşüm, evlilik bağının niteliğini anlamada bireysel anlatılara olduğu kadar bu anlatıların yer aldığı hukukî, ekonomik ve kültürel bağlamlara dair bütüncül bir bakış geliştirmeyi zorunlu kılar. Aile içinde erkeklerin üstte, kadınların ve çocukların daha alta konumlandığı hiyerarşik yapılar, eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir zemin oluşturur (Fişek ve Scherler, 1996; Sørensen, 2005). Bu nedenle evlilikteki bağ, sadece birliktelik değil, aynı zamanda müzakere, çatışma ve güç ilişkilerinin de sahnesidir.

¹⁶ Ayrıca bkz. Akbaş, (2024).

Sonuç olarak, ampirik araştırma sürecinde evlilikteki sosyal bağların doğasını anlamak için hem öznel deneyimleri hem de bu deneyimlerin kurumsal ve normatif belirlenimlerini birlikte dikkate alan ilişki temelli araştırmalara ihtiyaç vardır. Evliliği anlamak, aynı zamanda toplumsal normların, cinsiyet düzenlerinin ve hukuki düzenlemelerin bireyler arası bağlar üzerindeki etkisini çözümlemek anlamına gelir. İlişkiel realizm, bu çok katmanlı yapıyı görünür kılarak, evliliğin hem bir bağ hem de bir iktidar ilişkisi olarak nasıl kurulup sürdürüldüğünü anlamamıza imkân sunar. Türkiye’de bu bağın doğasını anlamak, bireylerin rekabet içindeki normatif mantıklarda nasıl gezindiğinin araştırılmasını gerektirir. Gillies'in (2003:19) bize hatırlattığı gibi, sosyolojik söylem yalnızca toplumsal yaşamı yorumlamakla kalmaz, aynı zamanda onu ve sosyal politikaları şekillendirir; bu nedenle, kişisel ilişkiler ve samimiyetin herhangi bir kavramsallaştırılması, belirli kültürel yapılanmalar içinde nasıl yaşandığına, anlatıldığına ve düzenlendiğine duyarlı olmalıdır.

Teşekkür

Bu makaledeki fikirlerin önemli bir bölümü doktora tez sürecinde Doç. Dr. Abdulkerim Sönmez ile gerçekleştirilen danışman görüşmeleri ve yüksek lisans döneminde kendisinden aldığım dersler mahiyetinde üretilmiştir. Emekleri için kendisine teşekkür ederim.

Kaynakça

- Akbaş, A. (2024). Türkiye Toplumunda Evlilik ve Aile: Sosyolojik-Psikolojik Perspektiften Yakın İlişkiler. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 13:137-140.
- Akın, M. H. (2025). Evlilik ve Boşanmaların Değişen Yapısı. C. Beyaz ve F. Taşçı (Dü) içinde, *Sosyal Panorama 2025: Nüfus ve Aile* (s. 168-178). İstanbul: SETA Yayınları.
- Archer, M. S. (1995). *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. S. ve Donati, P. (2015). *The Relational Subject*. UK.: Cambridge University Press.
- Berger, P. L. (1974). Some Second Thoughts on Substantive versus Functional Definitions of Religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13(2):125–133
- Bruce: (2011). Defining religion: a practical response. *International review of sociology*, 21(1):107-120.
- Carling, A., Duncan: ve Edwards, R. (Dü). (2005). *Analysing Families : Morality and Rationality in Policy and Practice*. USA and Canada: Routledge.
- Chambers, D. (2012). *A Sociology of Family Life, Change and Diversity in Intimate Relations*. UK, USA: Polity Press.
- Christensen, G. (2024). Three concepts of power: Foucault, Bourdieu, and Habermas. *Power and Education*, 16(2): 182-195. doi:10.1177/17577438231187129
- Cohen, P. ve MacCartney, D. (2004). Inequality and the Family. J. Scott, J. Treas, ve M. Richard (Dü) içinde, *The Blackwell Companion to the Sociology of Families* (s. 181-192). USA: Blackwell Publishing.
- Crow, G. (2002). Families, Moralities, Rationalities and Social Change. A. Carling: Duncan, ve R. Edwards (Ed.) içinde, *Analysing Families : Morality and Rationality in Policy and Practice* (s. 285-297). USA and Canada: Routledge.
- Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L ve Karlsson, J. C. (2018). *Toplumu Açıklamak, Sosyal Bilimlerde Eleştirel Realizm*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Davis, M. S. (1973). *Intimate Relations*. New York: The Free Press.

- Demir: (2021). *Sosyolojide İlişkisel ve İlişkisel Sosyoloji*. (N. M. Kapan, Ed.) İstanbul: Dün Bugün Yayınları.
- Donati, P. (2009). What Does "Subsidiarity" Mean? The Relational Perspective. *The Journal of Markets & Morality*, 12(2): 211–243.
- Donati, P. (2010). *Relational Sociology: A New Paradigm for The Social Sciences*. USA: Routledge.
- Donati, P. (2014). Morphogenic Society and the Structure of Social Relations. M. S. Archer (Ed.) içinde, *Late Modernity, Trajectories towards Morphogenic Society* (s. 143-172). Switzerland: Springer.
- Donati, P. (2015). Manifesto for a Critical Realist Relational Sociology. *International Review of Sociology*, 25(1): 86–109. doi:10.1080/03906701.2014.997967
- Durkheim, E. (1987). *The Division of Labor in Society*. (G. Simpson, Çev.) New York: Free Press of Glencoe.
- Durkheim, E. (2004). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Z. Z. İlkelen, Çev.) İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Edwards, R., Callender, C. ve Reynolds, T. (2005). Social and Family Responsibility or Self Interest, A Case Study of Mothers' Work Ethos in a Hospital and an Accountancy Firm. *Community, Work & Family*, 8(3): 281-300. doi:10.1080/13668800500142251
- Emirbayer, M. (2012). İlişkisel Bir Sosyoloji İçin Manifesto. G. Çeğin, ve E. Göker (Dü) içinde, *Tözcülüğün Tasfiyesi, İlişkisel Sosyolojide Temel Yaklaşımlar* (s. 25-63). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Engin, M. (2022). Türkiye'de Aile Yapısının Dönüşümü: Sorunlar ve Beklentiler. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 123-136.
- Epstein, B. (2024). *Social Ontology*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/social-ontology> (Erişim 05.2024)
- Eşsizoglu, A., Yasan, A., Yıldırım, E. A., Gürgen, F. ve Özkan, M. (2011). Double Standard for Traditional Value of Virginity and Premarital Sexuality in Turkey. *Women & Health*, 51(2): 136-150. doi:10.1080/03630242.2011.553157
- Fernández, P. A., ve Martínez, G. A. (2022). Introduction. P. A. Fernández, G. A. Martínez, & J. M. Torralba (Dü) içinde, *Ways of Being Bound: Perspectives from post-Kantian Philosophy and Relational Sociology* (s. 1-14). Switzerland: Springer.
- Finch, J. ve Mason, J. (2005). *Negotiating Family Responsibilities*. London: Routledge.
- Fişek, G. O. (2018). *İlişki İçinde "Ben", Kültür, Aile, Bireyselleşme ve Psikanalitik Arayışlar*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fişek, G. O. ve Scherler, H. R. (1996). Toplumsal Değişim ve Eşler: Cinsiyet Senaryolarının Sınırlarını Genişletme Amaçlı Bir Terapi Yaklaşımı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(36), s. 1-11.
- Gabb, J., ve Fink, J. (2015). *Couple Relationships in the 21st Century*. UK: Palgrave Macmillan.
- Giddens, A. (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri/ Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Paradigma.
- Gillies, V. (2003). *Family and Intimate Relationships: A Review of the Sociological Research*. London: Families & Social Capital Research Group, South Bank University.

- Gottman, J. M. ve Notarius, C. I. (2002). Marital Research in the 20th Century and a Research Agenda for the 21st century. *Family Process*, 41(2): 159-197.
- Gudalov, N. (2018). Rationality and History in Political Realism: The Predominance of Instrumentalism and the Problem of Theorizing Substantive Change. *Vestnik of Saint Petersburg University. International Relations*, 11(2): 200-215. doi:10.21638/11701/spbu06.2018.206
- Himmelweit: (2005). Economic Theory, Norms and the Care Gap, or: Why do Economists Become Parents? A. Carling; Duncan, ve R. Edwards (Dü) içinde, *Analysing Families, Morality and Rationality in Policy and Practice* (s. 231-250). USA & Canada: Routledge.
- Hjørland, B. ve Nissen Pedersen, K. (2005). A Substantive Theory of Classification for Information Retrieval. *Journal of Documentation*, 61(5): 582-597.
- Holmwood, J. (2006). Functionalism. B. S. Turner (Dü.) içinde, *The Cambridge Dictionary of Sociology* (s. 218-220). UK: Cambridge University Press.
- Jamieson, L. (2005). Boundaries of Intimacy. L. McKie, ve S. Cunningham-Burley (Dü) içinde, *Families in Society: Boundaries and Relationships* (s. 189-206). UK: Policy Press.
- Jamieson, L. (2011). Intimacy as a Concept: Explaining Social Change in the Context of Globalisation or Another Form of Ethnocentrism? *Sociological Research Online*, 16(4): 151-163. <https://www.socresonline.org.uk/16/4/15> (Erişim:02.2025).
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2005). Autonomy and Relatedness in Cultural Context: Implications for Self and Family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), s. 403-422.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi - Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kalberg: (1980). Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History. *The American Journal of Sociology*, 85(5): 1145-1179.
- Kavas ve Gündüz-Hoşgör, A. (2010). Divorce and Family Change Revisited: Professional Women's Divorce Experience in Turkey. *Demográfia*, 53(5): 102-126
- Ketokivi, K. (2010). The Relational Self, the Social Bond and the Dynamics of Personal Relationships. A Sociological Analysis. *Reports No. 263*. Helsinki: University of Helsinki.
- Ketokivi, K. (2012). The Intimate Couple, Family and the Relational Organization of Close Relation. *Sociology*, 46(3): 473-489.
- Lamanna, M. A., Riedmann, A., & Stewart, S. D. (2021). *Marriages, Families, and Relationships: Making Choices in a Diverse Society*. USA: Cengage.
- Layder, D. (2004). *Emotion in Social Life, The Lost Heart of Society*. London: SAGE Publications.
- Layder, D. (2006). *Understanding Social Theory*. London, California, New Delhi: SAGE Publications.
- Layder, D. (2009). *Intimacy and Power, The Dynamics of Personal Relationships in Modern Society*. UK: Palgrave Macmillan.
- Lohse: (2017). Pragmatism, Ontology, and Philosophy of the Social Sciences in Practice. *Philosophy of the Social Sciences*, 47(1): 3-27. doi:10.1177/0048393116654869
- Lukes: (2005). *Power, A Radical View*. UK: Palgrave Macmillan.

- Luotonen, A. (2023). Temporalities of Friendship: Adults' Friends in Everyday Family Life and Beyond. *Sociology*, 57(1): 20-35. doi:10.1177/00380385221090863
- Mader, D. (2016). Theorizing Agency and Domination through a Critical Realist Perspective on Gender Positionality. *Journal of Critical Realism*, 15(5): 440-457. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/14767430.2016.1210338>
- Mason, J. (2004). Personal Narratives, Relational Selves: Residential Histories in the Living and Telling. *The Sociological Review*, 52(2): 162-179.
- Morgan, D. H. (1996). *Family Connections, An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press
- Morgan, D. (2005). Sociological Perspectives on the Family. A. Carling; Duncan, ve R. Edwards (Dü) içinde, *Analysing Families : Morality and Rationality in Policy and Practice* (s. 147-164). USA and Canada: Routledge.
- Munoz-Dardé, V. (1998). Rawls, Justice in the Family and Justice of the Family. *The Philosophical Quarterly*, 48(192): 335-352.
- Munoz-Dardé, V. (2016). Is the Family to Be Abolished Then? D. Engster, ve T. Metz (Dü) içinde, *Justice, Politics, and the Family* (s. 113-126). USA: Routledge.
- Munoz-Dardé, V. ve Martin, M. G. (2023). Family and Marriage: Institutions and the Need for Social Goods. *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 97(1): 221-247.
- Okin, M. (2014). Justice, Gender and the Family. D. Engster, ve T. Metz (Dü) içinde, *Justice, Politics, and the Family* (s. 63-87). USA: Routledge.
- Pals, H. ve Engin, C. (2018). Attachment to Society and Cognitive Deviance: The Case of Turkey. *Deviant Behavior*, 40(7): 799-815. doi:10.1080/01639625.2018.1441685
- Parietti, G. (2018). *On the Concept of Power*. New York: Columbia University.
- Pettit, P. (2014). Three Issues in Social Ontology. J. Zahle, ve F. Collin (Dü) içinde, *Rethinking the Individualism-Holism Debate, Essays in the Philosophy of Social Science* (s. 77-96). Switzerland: Springer.
- Porpora, D. V. (2018). Critical Realism as Relational Sociology. *The Palgrave Handbook of Relational Sociology* (s. 413-430). içinde Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Sarıbay, A. Y. (2014). *Toplumun Mantığı, Bir Mantıksal Anlatı Olarak Sosyoloji*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Sayer, A. (2012). Power, Causality and Normativity: A Critical Realist Critique of Foucault. *Journal of Political Power*, 5(2): 179-194. doi:10.1080/2158379X.2012.698898
- Sayer, A. (2016). *Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Schwartz, J. (2001). Rights of Inequality: Rawlsian Justice, Equal Opportunity, and the Status of the Family. *Legal Theory*, 7(1): 83-117. doi:10.1017/S135232520107104X
- Scott, J., Treas, J. ve Richards, M. (Dü). (2008). *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*. USA, UK, Australia: Blackwell Publishing Ltd.
- Simmel, G. (1910). How is Society Possible? *American Journal of Sociology*, 16(3): 372-391.
- Simon, H. A. (1976). From Substantive to Procedural Rationality. T. J. Kastelein; K. Kuipers, R. G. Wagenaar, ve W. A. Nijenhuis (Dü) içinde, *25 Years of Economic Theory: Retrospect and Prospect* (s. 65-86). USA: Springer.

- Smart, C. (2004). Rethorizing Families. *Sociology*, 38(5): 1043–1048. doi:10.1177/0038038504047186
- Sørensen, A. (2005). Family Structure, Gender Roles, and Social Inequality. S. Svallfors (Ed.) içinde, *Analyzing Inequality: Life Chances and Social Mobility in Comparative Perspective* (s. 108-128). California: Stanford University Press.
- Sönmez, A. (1998). Toplumsal Araştırmalarda Analiz Birimleri Olarak Aile ve Hanehalkının Mahiyet ve Yapılarının Belirlenmesi Sorunu. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1): 115-135.
- Topal, M. (2020). Modernleşme Bağlamında Türkiye'de Ailenin Dönüşümü. *Aile Kurumunun Bekasına Yönelik Çağdaş Fırsatlar/Tehditler Bildiriler Kitabı. 1*: 381-398. Sinop: Sinop Üniversitesi
- Tönnies, F. (1957). *Community and Society*. (C. P. Loomis, Çev.) New York: The Michigan State University Press.
- Türkiye Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi*. (2018). Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
- Uluocak, Ş. (2016). Tözcülük-İlişkisel Dikotomisi Açısından İlişkisel Sosyolojik Modellerin Türkiye'de Sosyoloji Pratiği ve Düşünümselliği Açısından Olası Açılımları. *Sosyoloji Konferansları*, 53(1): 101-153.
- Uphoff, N. (1989). Distinguishing Power, Authority & Legitimacy: Taking Max Weber at his Word by Using Resources-Exchange Analysis. *Northeastern Political Science Association*, 22(2): 295-322.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2015). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Klasik Geleniğin Genişletilmesi*. (L. Elburuz ve R. Ayas, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2019). *Economy and Society.: A New Translation*. (K. Tribe, Çev.) London: Harvard University Press.
- Wilson, B. C. (1998). From the lexical to the polythetic: A brief history of the definition of religion. *What is Religion?* içinde (s. 141-162). Brill

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Hypergamy Tendencies in Mate Selection: An Outdated Norm or A Persisting Dynamic in Today's Turkish Marriage Market?

Eş Seçiminde Hipergami Eğilimleri: Günümüz Türkiye Evlilik Piyasasında Eskimiş Bir Norm mu, Devam Eden Bir Dinamik mi?

Dr. Özgür KAYA ¹

Abstract*

This study investigates the continued relevance of hypergamy—women's inclination to seek partners with higher socio-economic standing—in spite of contemporary shifts in gender norms, labor participation, and family structures. Based on survey data from 740 university students in Sakarya University, the research examines how expectations concerning income, property ownership, career prestige, and cultural adequacy differ by gender and shape partner preferences. The results reveal perceived gendered patterns: women are significantly more likely than men to prioritize financial security, cultural refinement, and professional success in prospective partners. These preferences suggest that marriage is still perceived as a pathway to upward social mobility, particularly among women. The study interprets these findings through the lens of social structures that value different forms of capital—economic, cultural, and symbolic—within the marriage market. These forms of capital not only influence desirability but also serve as tools for negotiating better life opportunities through romantic unions. Rather than viewing hypergamy as an outdated remnant, the study frames it as a pragmatic response to the demands of modern life, where socio-economic pressures and gendered expectations persist despite formal strides toward equality. By situating these dynamics within Turkish context balancing traditional values and modern aspirations, the article highlights how partner selection continues to reflect deeper social hierarchies and structural constraints in family formation.

Keywords: Hypergamy, Mate selection, Marriage market, Social mobility, Gender roles

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışma, toplumsal cinsiyet normlarındaki, işgücüne katılımdaki ve aile yapılarındaki çağdaş değişimleri rağmen kadınların daha yüksek sosyo-ekonomik statüye sahip eş arayışına yönelik eğilimlerini ifade eden hipergaminin güncelliğini incelemektedir. Sakarya Üniversitesi'nden 740 üniversite öğrencisiyle yürütülen anket verilerine dayanarak araştırma, gelir, mülk sahibi olma, kariyer prestiji ve kültürel yeterlilik beklentilerinin cinsiyete göre nasıl farklılaştığını ve eş seçiminde bu beklentilerin nasıl rol oynadığını analiz etmektedir. Bulgular, algılanan toplumsal cinsiyete dayalı kalıpları ortaya koymaktadır: Kadınlar, potansiyel eşlerinde mali güvenlik, kültürel incelik ve mesleki başarıya erkeklere kıyasla anlamlı derecede daha fazla önem vermektedir. Bu tercihler, evliliğin özellikle kadınlar açısından hâlen yukarı doğru toplumsal hareketliliğe giden bir yol olarak görüldüğünü göstermektedir. Çalışma, bu bulguları, evlilik piyasasında ekonomik, kültürel ve sembolik sermaye gibi farklı sermaye türlerini değerli kılan toplumsal yapılar çerçevesinde yorumlamaktadır. Bu sermaye biçimleri yalnızca çekiciliği şekillendirmekle kalmamakta, aynı zamanda romantik birliktelikler aracılığıyla daha iyi yaşam fırsatları elde etmede birer araç işlevi görmektedir. Hipergami, modası geçmiş bir kalıntı olarak değerlendirilmek yerine, modern yaşamın taleplerine yönelik pragmatik bir yanıt olarak ele alınmakta; eşitliğe yönelik ilerlemelere rağmen sosyo-ekonomik baskıların ve toplumsal cinsiyete dayalı beklentilerin devam ettiğine

¹ Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology, ozgvrkaya@gmail.com

*This study is derived from data collected during a doctoral research conducted among students enrolled at Sakarya University in the 2023–2024 academic year.

Atıf için (to cite): Kaya, Ö. (2025). Hypergamy tendencies in mate selection: An outdated norm or a persisting dynamic in today's Turkish marriage market? *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27 Sayı: Aile Özel Sayısı Ekim 2025, 370-382.

işaret edilmektedir. Türkiye bağlamında, geleneksel değerler ile modern beklentiler arasında kurulan denge üzerinden, eş seçiminin hala derin toplumsal hiyerarşileri, aile oluşumundaki yapısal sınırlılıkları yansıttığı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hipergami, Eş seçimi, Evlilik piyasası, Sosyal hareketlilik, Toplumsal cinsiyet rolleri

Makale Türü: Araştırma

Introduction

In traditional agricultural societies, the extended family structure was functional due to the necessity of having numerous members to participate in agricultural labor. Especially in the post-World War II era, the functionality of the nuclear family structure became more prominent in modern societies centered around industrial production. Since the 1980s, under the influence of globalization and significant technological transformations, production-oriented and planned economic policies were abandoned in favor of a consumption-oriented, neoliberal free-market economy. This transition introduced uncertainty regarding the future form of the family unit.

For instance, consider the cultural evolution of the telephone. In the 1980s, public phone booths were commonplace and posed minimal economic burden for families. In the 1990s, the spread of landline telephones added a new item to household expenses, alongside water, electricity, and heating. With the proliferation of mobile phones in the early 2000s, the number of bills per household increased in proportion to the number of individuals. Today, the household economy continues to expand with additional items such as mobile phones and digital platform subscriptions. This reflects a broader reality: we live in a time when it has become nearly impossible for a family to make ends meet on a single income, typically from the father. In this context, it is no coincidence that the increase in consumption expenses has coincided with the rise of female participation in the workforce. Since men have historically worked outside the home, the term “working spouse” implicitly refers to women (Goldin, 2023). As women pursue careers and gain economic independence, traditional gender roles are being increasingly challenged. Consequently, families already struggling economically now face a new cultural dilemma.

Under these social conditions, the process of partner selection has inevitably gained greater importance. While the wealthy seek prenuptial agreements, young people increasingly consider the possibility of divorce even before getting married. In an era when marriages are becoming shorter in duration, the question “Whom should one marry?” has become more difficult than ever to answer. Is possessing the basic survival skills from Maslow’s hierarchy of needs sufficient to start a family in today’s world of elevated expectations? Undoubtedly, everyone wants a good life—but material needs are endless. In an era where means and ends, values and interests, are often interchanged, partner selection has become one of the few most critical decisions in a person’s life. Perhaps these subtle calculations partly explain the recent decline in marriage rates. The increasing role of hypergamy in partner selection raises a critical question: Does marriage remain a useful instrument for upward social mobility? This study aims to explore this question and to provide insights into the future of the family institution.

1. On Marriage Market

Pierre Bourdieu conceptualizes the marriage market as a structured social space in which matrimonial exchanges occur under constraints imposed by both economic necessity and symbolic hierarchies. Far from being a free and open marketplace, Bourdieu’s marriage market is governed by rigid norms, particularly in traditional peasant societies like Béarn, where the continuity of the family lineage and preservation of the patrimony are paramount. Marriages are transactions negotiated between families, not individuals, with dowries serving as both economic and symbolic capital. These exchanges are conditioned by one’s position within the social structure—especially birth order, gender, and the relative status of the household. Eldest sons are expected to marry down economically to bring in dowries, while younger sons must either

emigrate, remain bachelors, or strategically marry heiresses. As Bourdieu argues, the "unification of the matrimonial market"—the collapse of local, family-controlled match-making systems under the pressures of national and cultural homogenization—results in the exclusion of those unable to adapt to shifting criteria of desirability, such as economic mobility or urban cultural capital (Bourdieu, 2008, pp. 11-27, 131-134, 180-182). In this way, Bourdieu's marriage market operates as a microcosm of broader social reproduction, making visible the intersection of economic and symbolic domination.

In *A Treatise on the Family*, Gary Becker describes the marriage market as a social and economic system in which individuals search for and choose marriage partners in ways similar to how buyers and sellers interact in traditional markets. Each person enters the market with certain traits—such as income, education, or physical attractiveness—and seeks a partner who offers the greatest personal benefit or "utility." Matches are formed when both individuals believe they will be better off together than apart. Although there are no formal prices, people effectively "trade" characteristics, and more desirable traits make a person more competitive in the market. Becker also explains that people often marry those who are similar to them, a pattern known as assortative mating, because similar traits can create better outcomes within the household. The marriage market is influenced by broader social and economic factors, such as laws, income differences, and gender roles, which affect both the incentives to marry and the types of matches that occur. By applying economic reasoning to marriage, Becker offers a clear and structured way to understand how people form partnerships and how these relationships respond to changing conditions (Becker, 1991).

Consequently, within the marriage market, both genders are drawn to one another for various reasons, each offering distinct and valuable traits. These may include physical strength and attractiveness, emotional stability, and the potential to accumulate social, cultural, or economic capital. Nevertheless, the power dynamics inherent in this market often give rise to markedly asymmetrical romantic relationships. This structural imbalance leads us to the concept of hypergamy.

2. Hypergamy: A Persistent Strategy For Female Mate Selection?

Hypergamy denotes a female mating strategy characterized by the selection of a male partner with superior socio-economic status, often driven by adaptive considerations such as physical protection, access to resources that support successful reproduction, and optimal conditions for both the woman and her offspring (Buss & Schmitt, 1993). As such, marrying 'up' as a strategy in family formation is neither novel nor anomalous. For instance, sociologist Pierre Bourdieu, in his final book *The Bachelors' Ball: The Crisis of Peasant Society in Béarn* (2008), analyzes how marriage functions in a traditional rural society in southwestern France. Drawing on fieldwork conducted in the region, Bourdieu demonstrates that partner selection is shaped less by romantic love and more by family interests—particularly the desire to preserve property, social status, and family reputation. He highlights the gendered expectations within this marriage market: men are generally expected to marry women of lower social standing to maintain control over the household, while women are often encouraged to marry wealthier or more powerful men. In the final part of his account, Bourdieu associates this landscape with his concept of *habitus*, which allows him to present that these asymmetric marriage strategies, in fact, reflect the consequences of predispositions individuals acquire through life experiences, including gender, economic and cultural norms, as well as the power relations inherent to the social structure of this region.

In traditional-agrarian societies with patriarchal characteristics, women encountered obstacles to upward social mobility due to structural factors such as father-to-son inheritance of social status by ties of consanguinity, dignity identified with male heroism, and the restricted and gendered distribution of wealth among social classes. Hypergamy might hastily be viewed as a reasonable survival strategy for women in mate selection within pre-modern contexts. Even today,

there is some evidence supporting this assumption. For instance, a recently conducted study including 16 Latin American countries argues that hypergamy remains persistent and has even shown a rise despite women's increasing levels of education (Urbina et al., 2024). Building on this, some may argue that hypergamy is an archaic phenomenon primarily confined to pre-modern or agrarian societies. However, it also continues to persist even in highly developed countries such as Norway, which ranks second among 146 countries in the Global Gender Gap Report 2023 in terms of gender equality (World Economic Forum, 2023). Supporting this view, Almås et al. (2019) show that hypergamy remains a salient feature of partner selection in Norway. Drawing on comprehensive administrative register data and a carefully designed vignette experiment, the authors provide robust empirical evidence that men with higher earnings potential are significantly more likely to find a partner, to remarry, and to have higher socioeconomic status than their female partners. These findings align with theoretical models that attribute hypergamy to both biological factors (such as differing fertility spans between men and women) and gender-specific mate preferences, particularly women's tendency to prioritize a partner's earnings potential. Thus, even in societies with minimal gender gaps in labor market participation, entrenched social and economic dynamics continue to shape partner selection in gender-asymmetric ways.

So, how can we explain the continued presence of hypergamous tendencies in modern democratic societies—those grounded in human rights, gender equality, and equal access to education, employment, and income, and which reward achievement through meritocratic systems? Considering the complexity of modern social structures, biological survival instincts offer an overly simplistic explanation. Modern societies have, to a large extent, resolved the basic challenges of survival in the face of nature and are now distinguished from traditional structures by the promise of improved living conditions in response to new social needs and expectations. Nevertheless, modern society does not represent a flawlessly functioning social system. Despite having equal legal rights with men, women continue to experience exclusion, underrepresentation, and violence, and are often burdened with excessive responsibilities such as managing domestic duties, childcare, and professional work simultaneously. (Chung, 2022)

For instance, in *Smart Girls Marry Money* (2009), Elizabeth Ford and Daniela Drake present a strong critique of modern society and contemporary feminist discourses by challenging the romanticism that often influences women's mate selection in the pursuit of an ideal marriage. The authors assert that, despite advances in gender equality, women continue to face economic vulnerabilities, exacerbated by modern myths about romantic love and self-sufficiency. They claim that feminism has, in many respects, failed to fulfill its promises, placing excessive burdens on women both at work and at home, while still expecting them to uphold traditional gender roles. Throughout the book, Ford and Drake attempt to reclaim the stigmatized concept of hypergamy, defending and presenting the practice of marrying up as a rational strategy for women seeking long-term financial stability and sustainable relationships. Their approach to hypergamy might easily be dismissed as a provocative discourse, but it can also be seen as an opportunity to revisit the concept as a sociological phenomenon—inviting new debates on gender, power, and competition in the marriage market.

Hypergamy has frequently been discussed in relation to women's partner selection. In this context, Catherine Hakim, in her Preference Theory, classifies women into three groups based on their lifestyle orientations: home-centered, adaptive, and work-centered. Home-centered women (approximately 10–30%) prioritize family life over employment and are most inclined to pursue hypergamy, viewing the marriage market as their primary route to upward social and economic mobility. Adaptive women (the largest group, ranging from 40–80%) seek to balance work and family responsibilities and may also engage in hypergamous partnerships to enhance household stability while maintaining partial participation in the labor market. In contrast, work-centered women (10–30%) are career-focused, often child-free, and less likely to pursue hypergamous relationships, instead favoring egalitarian partnerships grounded in mutual

professional commitment. Thus, hypergamy is most prevalent among home-centered and adaptive women, for whom the marriage market serves as a complement or alternative to the labor market in achieving life goals (Hakim, 2000).

The capitalist structure of modern societies is founded on an economy that heavily relies on consumption and emerging advertising, aimed at seducing individuals in order to maximize profits. In the mid-20th century, Marcuse (2002, p. 7) revealed how capitalism produces fake needs and substitutes them for genuine ones for the sake of industrial efficiency, instilling conformist expectations of leisure, happiness, love, and hate, while, in reality, perpetuating labor exploitation, poverty, and misery. By appealing to individual purchasing incentives, these market-constructed needs often disregard the actual economic priorities and constraints of households. Moreover, as late capitalist economies are inherently more fragile, individuals in today's modern societies may find that their educational qualifications are undervalued during times of national economic hardship. They may face long-term unemployment or be compelled to work in jobs they do not enjoy. Additionally, as the contemporary capitalist economies of the globalized world are more than ever driven by consumption, aggressive advertising in the service of the market has amplified societal exposure to goods and services that symbolize a desirable lifestyle and social status. This dynamic can lure individual aspirations and escalate expectations. Consequently, the dream of a wealthy lifestyle amid a reality of economic hardship may lead some women to view hypergamy as a shortcut to achieving the life they aspire to. However, Lara Stevens, in her book *Hypergamy* (2021), points out several important social consequences of hypergamy that go beyond individual relationships and contribute to systemic challenges within modern societies. She argues that hypergamous tendencies—particularly women's preference for higher-status partners—reinforce social stratification by marginalizing lower-status men, leading to increased rates of male depression, suicide, and social alienation. This can be detrimental to family stability, as it is associated with higher divorce rates, single parenthood, and reduced relationship longevity. Stevens contends that hypergamy perpetuates social inequality by directing women's interests toward the wealth and resources of elite men. Furthermore, she suggests that a perception of exaggerated hypergamy can foster exploitative behaviors, such as "mate poaching" (like gold-digging) through manipulative romantic strategies, while also exerting psychological pressure on both genders—on women, through constant upward comparison, and on men, through concerns about paternity and social adequacy.

Recent research by Lichter, Price, and Swigert (2020) highlights how persistent patterns of hypergamy in the U.S. marriage market may contribute to declining marriage rates among women. Their study uses synthetic matching techniques to compare the characteristics of unmarried women's ideal spouses with the actual pool of unmarried men. The findings reveal a significant mismatch: while many women seek partners with higher income and education levels, there is a shortage of such men and an excess of men with lower socioeconomic status. This structural imbalance disproportionately affects highly educated and high-earning women, limiting their chances of finding compatible partners. These results suggest that hypergamous preferences, when combined with shifting economic demographics, can exacerbate social inequality and increase the likelihood of prolonged singlehood among certain groups of women.

Additionally, the hypergamous perspective traditionally assumes that men hold advantages in terms of status and resources. However, as Reeves (2022) argues, this assumption is increasingly challenged by recent social trends in the United States, where men have experienced a marked decline in education, employment, and family roles. Women, by contrast, have surpassed men in academic attainment and are making significant inroads into many professional fields. This shift has begun to erode the traditional asymmetry in partner selection dynamics. The growing population of economically and socially "redundant" men poses not only a challenge for the labor market, but also for the marriage market, with broader implications for social cohesion and family formation.

Building on these insights, the following empirical section explores how similar dynamics are reflected among university students in Turkey. Accordingly, the reader will see that our findings on hypergamy gain greater significance when interpreted through the lens of Bourdieu's forms of capital.

3. Research Methodology

This article draws on data obtained from a doctoral research project conducted in 2024, which aimed to explore the intimacy-building strategies employed in premarital romantic relationships among students at Sakarya University (Kaya, 2024). The study population comprised 45,683 students, with a gender distribution of 51% female and 49% male. A stratified sampling method was employed to select 820 participants, taking into account considerations of time, cost, and representativeness. This approach was specifically chosen to allow for meaningful comparisons across faculty and gender. To ensure alignment between the population and sample distributions in terms of these variables, raw data were filtered, yielding a final analytic sample of 740 participants. Data analysis was conducted using IBM SPSS Version 26. Throughout this process, a margin of error of 0.3 and a confidence level of 90% were maintained to ensure the sample's representativeness. This article specifically focuses on the chi-square analyses conducted to examine gender-based differences in the data derived from the mate selection section of the questionnaire used in the study.

3.1. Data Collection

First, ethical approval for the study was obtained from the university's ethics committee. The research was conducted with students enrolled at the university during the 2023–2024 academic year. Since a stratified sampling technique was employed, data were collected from students in seven faculties selected with input from subject-matter experts. A comprehensive and anonymous questionnaire, consisting of 6-point and 4-point Likert-type items and taking approximately 10–12 minutes to complete, was administered face-to-face in classroom settings. Prior to administration, students were provided with both written and verbal information about the study's purpose, ethical approval, anonymity, and voluntary participation. Additionally, they were informed that married students and international students were excluded from the scope of the research.

3.2. Demographic Profile

A majority of the participants in the study (66.1%) were from the Marmara Region. The remaining participants were distributed as follows: 12.2% from the Black Sea Region, 5% from the Aegean Region, 8.8% from Central Anatolia, 2.4% from the Mediterranean Region, 2% from the Eastern Anatolia Region, and 3.5% from the Southeastern Anatolia Region. These figures indicate that the sample is largely composed of individuals from the Marmara Region. Reflecting a postmodern synthesis of traditional agricultural characteristics of the East and industrial features of the West, the Marmara Region may be seen as a microcosm of Turkey as a whole.

Regarding the participants' upbringing, 37.3% reported having grown up in a metropolitan area, 44.3% in a city center, and 18.4% in a rural area. These data suggest that the majority of participants were raised in environments influenced predominantly by urban lifestyles.

In terms of self-identified social class, 0.4% of the participants identified as upper class, 13.8% as upper-middle class, 73.9% as middle class, 10.8% as lower-middle class, and 1.1% as lower class. Accordingly, it can be concluded that the majority of participants perceive themselves as belonging to the middle class.

4. Findings

Scholars examining hypergamy in an international context often arrive at two rather different conclusions. One argument, commonly described as the “end of hypergamy,” suggests

that as women in many countries have, on average, achieved higher educational levels than men, the share of marriages where husbands hold more schooling has dropped, while the reverse pattern—wives being more educated—has grown (Esteve et al., 2016; Erát, 2021). Analyses supporting this claim typically focus on newly formed unions or compare different birth cohorts, pointing to changes in the educational makeup of the marriage market as the main driver. In contrast, other studies dispute this narrative. When researchers include all existing marriages, not just recent ones, and consider the fall in educational homogamy, they find that hypergamy remains widespread and, in many cases, has even become more common despite women's overall educational advantage (Urbina et al., 2024). From this angle, what looks like a decline may simply be the outcome of how the data are sampled. The results that will be shown below seem to support this latter view.

4.1. Financial Superiority Expectations

Table 1. "The person I marry should be in a better financial situation than I am."

Response	Female (%)	Male (%)	X² = 153,422 d. f. : 5 P = 0,000
Strongly Disagree	1.9	14.5	
Disagree	14.1	32.5	
Somewhat Disagree	9.8	22	
Slightly Agree	28.5	16.7	
Agree	30.4	8.3	
Strongly Agree	15.2	5.9	

Table 1 shows that 74.1% of females expect financial superiority from their partner, whereas this expectation is reported by only 30.9% of males. This serves as a strong indicator of a classic aspect of economic hypergamy. A significant number of women appear to expect to marry someone from a higher social class, whereas men are more inclined to adopt the opposite perspective. This clear gender-based difference suggests that, compared to men, women are more inclined to view marriage as an opportunity to achieve upward social mobility.

4.2. Material Assets

Table 2. "If I don't have a house or a car, my partner should."

Response	Female (%)	Male (%)	X² = 146,053 d. f. : 5 P = 0,000
Strongly Disagree	6.3	19.1	
Disagree	11.4	33.1	
Somewhat Disagree	10.6	19.1	
Slightly Agree	29.9	15.3	
Agree	31	8.1	
Strongly Agree	10.9	5.4	

Table 2 addresses the importance participants attach to material assets. According to the findings, there is a clear gender difference: 71.8% of females expect their partner to own property if they themselves do not, compared to only 28.1% of males. This gendered expectation suggests that women are significantly more likely to prefer partners who are capable of providing material resources.

4.3. Overall Financial Expectations

Table 3. "Financial Expectations from a Possible Spouse (income, house, car, assets, etc.)"

Response	Female (%)	Male (%)	X² = 83,900
Not Important at All	0.8	1.9	d. f. : 3
Not Important	22.6	54	P = 0,000

Important	38.3	25.3
Very Important	38.3	18.8

The data in Table 3 confirms the presence of gendered economic expectations in partner selection. Men's financial resources appear to be significantly more important to women, reflecting an aspiration to achieve upward social mobility through marriage.

4.4. Cultural Capital Preferences

Table 4. "The person I marry should be more cultured than me."

Response	Female (%)	Male (%)	X² = 55,368 d. f. : 5 P = 0,000
Strongly Disagree	1.6	5.1	
Disagree	8.4	16.4	
Somewhat Disagree	10.1	22.6	
Slightly Agree	33.7	29	
Agree	31	19.9	
Strongly Agree	15.2	7	

According to the data in Table 4, slightly more than half of the men (55.9%) expect their partners to be culturally well-equipped, whereas 76.6% of women rated it as important. This suggests a pattern of cultural hypergamy, indicating that women place greater importance than men on having a partner with substantial cultural capital.

4.5. Status Superiority

Table 5. "The person I marry should have a better career than I do."

Response	Female (%)	Male (%)	X² = 72,964 d. f. : 5 P = 0,000
Strongly Disagree	3	14	
Disagree	14.1	23.1	
Somewhat Disagree	14.7	21.8	
Slightly Agree	25.5	21.8	
Agree	32.3	14.8	
Strongly Agree	10.3	4.6	

Table 5 reveals a significant gender difference regarding social status: 68.1% of females expect their partner to have a better career, compared to 41.2% of males. This indicates that women are more likely to prefer men with higher career status, once again reflecting a traditional model in which women seek to secure their social and economic well-being by "marrying up."

4.6. Marriage as Upward Mobility

Table 6. "Marriage should improve my standard of living (shopping, entertainment, vacations, etc.)"

Response	Female (%)	Male (%)	X² = 21,691 d. f. : 5 P = 0,001
Strongly Disagree	6.5	11.8	
Disagree	13.3	18.3	
Somewhat Disagree	15.5	18.3	
Slightly Agree	20.9	22.8	
Agree	31.3	19.4	
Strongly Agree	12.5	9.4	

Table 6 illustrates that 64.7% of females believe marriage should improve their living standards, compared to 51.6% of males. Although the gender difference appears moderate and marriage is viewed by both genders as a means to attain a better quality of life, women still exhibit a slightly greater inclination than men.

4.7. Avoiding Downward Mobility

Table 7. "I'm used to a certain standard of living, and I'd be unhappy if I had to lower it after getting married."

Response	Female (%)	Male (%)	
Strongly Disagree	3.8	10.5	
Disagree	12	15.6	X² = 38,076
Somewhat Disagree	8.4	17.2	d. f. : 5
Slightly Agree	22.3	20.4	P = 0,000
Agree	28.5	21.5	
Strongly Agree	25	14.8	

Table 7 reflects a defensive attitude toward hypergamy, indicating that 75.8% of females are reluctant to marry into lower living standards, compared to 56.7% of males. A potential husband is expected to elevate—or at the very least maintain—the standard of living that a woman is accustomed to in her parental home.

Discussion

A review of local literature on Turkish society over the past three decades reveals that, while numerous studies have examined mate selection, the majority have focused primarily on psychological traits. Only a limited number have indirectly addressed hypergamous tendencies. Notable exceptions—such as those by Ondaş (2007), Kaçar (2018), Bağ (2019), Güvensoy (2021), Karadaş and Keldal (2021), and Aksakal and Akkaş (2023)—offer valuable empirical insights into gendered partner preferences, particularly among young people. Consistently, these studies indicate that women place greater emphasis than men on potential partners' financial standing, cultural sophistication, and professional status. Yet, hypergamy itself has rarely been treated as a central analytical framework. This study therefore addresses a significant gap by examining hypergamy explicitly and systematically in the Turkish context.

Findings from the present research confirm the persistence of hypergamous attitudes, particularly among female university students. Across multiple indicators—financial status, asset ownership, cultural capital, career prestige, and expectations for improved living standards through marriage—female participants displayed a marked preference for partners who are socially and economically superior. The results in Table 1 align closely with Bourdieu's concept of economic capital as a determinant in the marriage market. Women's greater emphasis on a partner's financial advantage suggests an implicit strategy of capital acquisition through marital alliance. In Bourdieu's terms, marriage serves as a site of capital conversion, enabling women to exchange embodied or social capital (e.g., attractiveness, social grace, or family networks) for a partner's economic resources, thereby securing upward mobility (Bourdieu, 1986, pp. 241–243). A similar trend emerges from Başıyigit's (2024) systematic review of research conducted in Türkiye between 2013 and 2023, which shows that female respondents, across various samples, consistently placed higher value than men on a potential spouse's profession and income level, often interpreting these traits as markers of stability and an opportunity for upward social movement. In the same vein, Aydın and Çakır's (2025) study conducted during the 2023–2024 academic year with university students found that female participants placed significantly greater emphasis than males on economic security and occupational status when considering a potential spouse. Recent demographic statistics further contextualize these preferences. According to Turkish Statistical Institute (2024a) data, the mean age at first marriage is 28.3 for men and 25.8 for women. This age gap implies that women generally enter marriage earlier, potentially heightening the relevance of economic stability as a decisive criterion during partner selection. When read alongside the present study's findings, this continuity suggests that economic hypergamy in the Turkish marriage market is not merely a residual tradition but remains an actively reproduced preference, even in the context of rising female educational attainment and

workforce participation. The expectation shown in Table 2—that a prospective partner should own tangible assets such as a house or car—highlights the practical and symbolic value of objectified economic capital. For Bourdieu, material resources not only serve functional purposes but also confer symbolic legitimacy and security within social fields (Bourdieu, 1986, p. 243). Women's higher expectations in this regard suggest that marriage continues to function as a strategic pathway to forms of capital otherwise restricted by structural barriers. Table 3 further illustrates the differential valuation of economic capital in mate selection, with women's emphasis on financial strength exemplifying economic hypergamy. This pattern is consistent with Bourdieu's assertion that different types of capital can be converted to secure social advantages, particularly in gendered contexts (Bourdieu, 1986, pp. 241–244).

Preferences for a culturally superior partner in Table 4 underscore the role of cultural capital, particularly in its embodied and institutionalized forms. Women's stronger inclination toward culturally accomplished partners reflects a strategy of symbolic distinction and upward positioning (Bourdieu, 1986, pp. 244–247). This tendency finds resonance in the findings of Çelik, Asqarova, and Tutgun Ünal (2019) and Soner (2021), who reported that women often value traits such as general knowledge, refined manners, and cultural engagement in spouse selection. Aydın and Çakır (2025) similarly observed that cultural alignment and anticipated career trajectory weigh more heavily for women than for men in evaluating a potential spouse. National data offer further perspective: the "Family with Statistics" report (Turkish Statistical Institute, 2024b) shows that 72.6% of individuals aged 25–29 still reside with their parents. This prolonged co-residence may elevate the importance attributed to educational credentials and career prospects, as these factors are perceived to facilitate a transition to independent living—often linked to education and career prospects—remains a salient consideration in mate selection. This tendency can be interpreted through Bourdieu's notion of cultural capital, where educational attainment and refined cultural practices operate as forms of symbolic power that not only enhance individual status but also increase bargaining power within the marriage market. In the Turkish context, where educational credentials and professional prestige are increasingly tied to social mobility, such preferences for culturally and professionally accomplished partners reflect adaptive strategies aimed at securing long-term socio-economic stability. Similarly, career status (Table 5) operates as both institutionalized cultural capital (e.g., academic credentials, titles) and economic capital (e.g., income). The preference for partners with higher career standing indicates the pursuit of symbolic power through alliances with dominant forms of capital, consistent with Bourdieu's analysis of how social actors navigate fields via capital conversion (Bourdieu, 1986, pp. 243–245). Comparable patterns have been observed by Soner (2021), whose research with teacher education students revealed that female participants placed greater emphasis than males on a partner's professional success and future career prospects, viewing these qualities as assurances of stability and social mobility. When read in parallel, these findings reinforce the interpretation that career-oriented hypergamy in Türkiye is not merely an echo of traditional norms but an adaptive strategy within the contemporary marriage market.

Viewing marriage as a means of improving living standards (Table 6) draws attention to the role of symbolic capital—capital that is misrecognized as legitimate social value. According to Bourdieu, symbolic capital conceals its material foundations and operates by being perceived as natural or deserved (Bourdieu, 1986, pp. 246–247). Women's slightly higher expectations here indicate that symbolic gains through marriage remain gendered, reinforcing traditional patterns of upward mobility. Reluctance to accept a lower standard of living after marriage (Table 7) points to a defensive habitus—the internalized dispositions shaped by class origin. Cultural capital acquired during early family life establishes enduring expectations and preferences (Bourdieu, 1986, pp. 244–246). In this sense, women appear to seek partners capable of maintaining or elevating their inherited lifestyle, reflecting strategies of class preservation through marital choices.

From a theoretical perspective, these preferences align closely with Bourdieu's concept of capital conversion. Gender-disaggregated results indicate that unmarried female students widely perceive marriage as a means of securing their social position and achieving upward mobility. That the participants are well-educated and identify as middle-class challenges the assumption that advances in gender equality in education and employment will necessarily eliminate hypergamous tendencies in modern societies. In fact, the structure of contemporary society often intensifies the burdens placed on women, both in ostensibly gender-neutral workplaces and in domestic spheres. In such a context, prioritizing a partner's forms of capital emerges not only as a strategy for survival but also as an appealing and relatively efficient route to improved living conditions.

The concept of habitus, as Bourdieu (2020) describes, refers to a system of enduring dispositions embedded in the body and mind through accumulated experiences, shaping perceptions, thoughts, and practices according to the implicit rules of particular social contexts. Hypergamy can thus be seen as a strategic practice informed by habitus to enhance various forms of capital within the marriage market. Women's mate-selection preferences may not always be the result of conscious calculation but may instead reflect a gendered habitus rooted in structural opportunities and constraints in Turkish society.

Overall, the findings of this study suggest that hypergamy—whether economic, cultural, or career-oriented—remains embedded in partner selection processes, even in an era of increased female educational attainment and labor market participation. Demographic patterns reinforce this interpretation. According to the Address-Based Population Registration System (Turkish Statistical Institute, 2024c), 54% of women and 64% of men aged 20–34 are unmarried. This high prevalence of singlehood among young adults indicates that partner selection takes place within a relatively constrained pool, which may further intensify strategic considerations around upward social mobility through marriage.

Conclusion

Hypergamy should not be excluded from the scope of sociological analysis as an outmoded remnant, yet it retains its strategic role and meaning embedded in the premarital relationships, which carries importance in family formation and sustainability. The intensifying competition in the marriage market to acquire various forms of capital necessary to meet increasing expectations for higher living standards may impose a cost on romantic commitment, influencing both the decision to dissolve marriages and the tendency among younger individuals to remain single.

Meanwhile, hypergamic attitudes in women's mate selection may pose challenges not only for men with limited forms of capital, but also for women themselves—particularly those who have acquired substantial capital through their independent careers—as the number of equally or more qualified men eligible for marriage declines toward the top of the social hierarchy.

The findings of this study seem to strengthen the assumption that hypergamy persistently continues to function as a cultural predisposition as well as a contemporary adaptation strategy. However, since the data were collected from students at Sakarya University, making generalizable conclusions about Turkish society as a whole may be disputable. In this regard, the findings have been interpreted to provide insight into the hypergamy literature within the context of Turkey, which blends traditional values with modern individualism. There is also a need for further comprehensive research specifically focusing on hypergamic attitudes.

References

- Aksakal, İ. & Akkaş, İ. (2023). Z kuşağının eş seçme stratejileri: Erzincan örneği, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 14(51), 273–292
<https://doi.org/10.35826/ijoess.3264>

- Almås, I., Kotsadam, A., Moen, E. R., & Røed, K. (2019). *The economics of hypergamy* (IZA Discussion Paper No. 12185). IZA Institute of Labor Economics. <https://docs.iza.org/dp12185.pdf>
- Aydın, E., & Çakır, L. (2025). Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumları ile eş seçme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 9(2), 243–260.
- Başıyigit, Ö., & Ülgen, H. (2024). Türkiye’de yapılmış çalışmalar bağlamında eş seçiminde etkili faktörler (2013-2023): Sistematiik derleme. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 7(1), 23–42. <https://doi.org/10.58434/apdad.1438684>
- Bağ, H. (2019). *Sosyal hizmet öğrencilerinin eş seçimi ve evliliğe ilişkin tercihleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Becker, G. S. (1991). *A treatise on the family* (Enlarged ed.). Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (2008). *The bachelors' ball: The crisis of peasant society in Béarn* (R. Nice, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 2002)
- Bourdieu, P. (2020). *Habitus and field: General sociology, volume 2 (1982–1983)* (P. Collier, Trans.). Polity Press.
- Buss, D. M., & Schmitt, D. P. (1993). Sexual strategies theory: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review*, 100(2), 204–232. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.2.204>
- Chung, H. (2022). *The flexibility paradox: Why flexible working leads to (self-)exploitation*. Policy Press.
- Çelik, N., Asqarova, S., & Tutgun Ünal, A. (2019). Üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri ile eş seçme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1115–1144. <https://doi.org/10.26466/opus.588242>
- Erát, I. (2021). Educational assortative mating and the decline of hypergamy in 27 European countries. *Demographic Research*, 45(37), 1117–1154. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2021.45.37>
- Esteve, A., Schwartz, C. R., van Bavel, J., Permanyer, I., Klesment, M., & García-Román, J. (2016). The end of hypergamy: Global trends and implications. *Population and Development Review*, 42(4), 615–625. <https://doi.org/10.1111/padr.12012>
- Ford, E., & Drake, D. (2009). *Smart girls marry money: How women have been duped into the romantic dream — and how they're paying for it*. Running Press.
- Goldin, C. (2023). Understanding the gender gap: Past lessons for future policies. *American Economic Review*, 113(1), 1–25.
- Güvensoy, İ. (2021). *The effects of ideal standards and parental approval on mate selection among Turkish emerging adults*. [Unpublished Master's Thesis] Koç University.
- Hakim, C. (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century: Preference theory*. Oxford University Press.
- Lichter, D.T., Price, J.P. and Swigert, J.M. (2020). Mismatches in the marriage market. *Journal of Marriage and Family*, 82: 796–809. <https://doi.org/10.1111/jomf.12603>
- Kaçar, M. (2018). *Flört süresinin bireylerin eş seçme önceliklerine ilişkisinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Karadaş, C., & Keldal, G. (2021). Eş seçiminde aranan özelliklerden güven, fiziksel çekicilik ve sosyal statünün yordayıcısı olarak evlilik inançları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(3), 1219–1234. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.932453>
- Kaya, Ö. (2024). *Üniversite gençliğinde romantik ilişkilerin dönüşümü* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Marcuse, H. (2002). *One-dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society* (2nd ed.). Routledge.
- Ondaş, B. (2007). *Üniversite öğrencilerinin evlilik ve eş seçimiyle ilgili görüşlerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Reeves, R. V. (2022). *Of boys and men: Why the modern male is struggling, why it matters, and what to do about it*. Brookings Institution Press.
- Soner, O. (2021). Eğitim fakültesi öğrencilerinin eş seçme kriterlerinin incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 1941–1954. <https://doi.org/10.17755/esosder.881328>
- Stevens, L. (2021). *Hypergamy*. Xlibris AU.
- Turkish Statistical Institute. (2024a). *Marriage and divorce statistics, 2024*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-49893>
- Turkish Statistical Institute. (2024b). *Family statistics, 2024*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2024-49696>
- Turkish Statistical Institute. (2024c). *Address based population registration system (ABPRS) results, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-101>
- Urbina, D. R., Frye, M., & Lopus, S. (2024). No end to hypergamy when considering the full married population. *Population and Development Review*, 50(3).
<https://doi.org/10.1111/padr.12643>
- World Economic Forum. (2023). *Global gender gap report 2023*.
<https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir. Yazar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmiştir.

Kurul adı: Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 11.10.2023

No: 62/20

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Bu çalışma başka kurumlar tarafından desteklenmemiştir.

Evliliğin Eşiğindeki Gençlerin Bekârlık, Evlilik ve Aile Metaforu Üzerine Bir İnceleme

A Study on Singleness, Marriage and Family Metaphors of Young People on the Verge of Marriage

Dr. Öğr. Üyesi Recep BOZKURT¹, Öğr. Gör. Dr. Muhittin EVREN²

Öz

Aile, bireylerin duygusal, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan; sevgi, güven ve dayanışma temellerine dayalı bir sosyal birimdir. Toplumun temel taşı olarak bireyleri birleştiren, toplumsallaşmayı sağlayan ve modernleşme sürecinde dahi vazgeçilmez bir sığınak niteliği taşıyan aile, bireysel kimlik ve toplumsal düzenin güçlenmesinde köklü bir kurumdur. Bu çalışma, evliliğin eşiğinde olan gençlerin bekârlık, evlilik ve aile kavramlarına ilişkin algılarını metaforlar aracılığıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, 136 genç ile yürütülmüş; nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılmış ve veriler tam yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Katılımcılardan, sosyodemografik soruların yanı sıra “Bekârlık... benzer. Çünkü...; Evlilik... benzer. Çünkü...; Aile... benzer. Çünkü...” cümlelerini tamamlamaları istenmiştir. Elde edilen veriler sosyal bilimlerde kullanılan bir nitel veri analiz programı ile içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları, bekârlığın olumlu algılarının “özgürlük, sultanlık ve sorumsuzluk”, olumsuz algılarının ise “yalnızlık, belirsizlik ve zorluk” olarak ortaya çıktığını göstermiştir. Evlilik algısı olumsuz yönleriyle “kısıtlanma, belirsizlik, sorumluluk”; olumlu yönleriyle ise “ortaklık, birlik, yuva, mutluluk” şeklinde tanımlanmıştır. Aile algısı olumlu metaforlarla açıklanmış; “birlik, güven, kale ve zorunluluk” kavramları öne çıkmıştır. Aileye yönelik olumsuz bir algı ortaya çıkmamıştır. Bekâr bireylerin aileyi güvenli bir liman olarak görmesi dikkat çekicidir. Bu bulgular, gençlerin bekârlık ve evliliğe yönelik hem çekici hem de kaygı verici yanlar taşıdığını göstermektedir. Bu çalışma evlilik, bekârlık ve aile konularında çalışma yürüten araştırmacılar için yol gösterici olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bekârlık, evlilik, aile, gençlik, metafor

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The family, as a fundamental social unit, fulfills individuals' emotional, social, and economic needs, grounded in love, trust, and solidarity. It serves as a cornerstone of society, fostering unity, socialization, and a vital refuge even amidst modernization, strengthening individual identity and societal order. This study aims to explore the perceptions of 136 young adults on the cusp of marriage regarding singlehood, marriage, and family through metaphors. Employing a phenomenological design within qualitative research methods, data were collected using a fully structured interview form. Participants were asked to complete the statements “Singlehood is like... because...; Marriage is like... because...; Family is like... because...” alongside sociodemographic questions. The data were analyzed using content analysis via a qualitative data analysis program commonly used in social sciences. Findings reveal that singlehood is positively associated with “freedom, sovereignty, and irresponsibility” and negatively with “loneliness, uncertainty, and difficulty.” Marriage perceptions include negative aspects such as “restriction, uncertainty, and responsibility” and positive ones like “partnership, unity, home, and happiness.” Family perceptions are overwhelmingly positive, emphasizing “unity, trust, fortress, and necessity,” with no negative metaphors identified. Notably, single individuals view family as a safe haven. These findings highlight the dual

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Bölümü, rbozkurt@aku.edu.tr.

²Mardin Artuklu Üniversitesi, Savur MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, muhittinevren@artuklu.edu.tr.

attractive and apprehensive perceptions of singlehood and marriage among youth. This study offers valuable insights for researchers examining singlehood, marriage, and family dynamics.

Keywords: Bachelorhood, marriage, family, youth, metaphor

Paper Type: Research

Giriş

Aile, evlilik ve bekârlık kavramları, insanlık tarihinin her döneminde toplumsal yapının merkezinde yer almıştır. Bu kavramlar, bireyin kimliğinin oluşmasında ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde kritik rol oynar. Sosyolojik, psikolojik, hukuki ve antropolojik açıdan sıklıkla tartışılan bu üç olgunun anlamı ve önemi, toplumdan topluma, dönemden döneme değişiklik gösterebilmektedir. 21. yüzyılın başlarından itibaren küreselleşme, modernleşme ve dijitalleşmenin etkisiyle aile yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır (Engin, 2022; Epik vd., 2017; Erkol vd., 2021; Turğut, 2017). 2025 yılının Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı tarafından “Aile Yılı” ilan edilmesi bu çalışmanın yapılmasında itici bir güç olmuştur. Bu çalışma, evlilik çağına gelmiş fakat farklı nedenlerden dolayı henüz evlenmemiş bekârlar üzerine metaforik bir inceleme araştırmasıdır. Çalışmada; bu kişilerin aile, evlilik ve bekârlık kavramlarına yönelik algılarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, öncelikle bu üç kavramı açıklamak önem taşımaktadır.

Aile, sosyologlar ve antropologlar tarafından toplumun en temel sosyal birimi olarak tanımlanır. Giddens (2012, s. 1051), “birbirleriyle kan bağları, evlilik ya da evlat edinme yoluyla akraba olan, ekonomik bir birim oluşturan, yetişkin üyelerinin çocukların yetiştirilmesinden sorumlu oldukları bir bireyler topluluğu” olarak aileyi tanımlar. Aile, bireyin yaşamındaki en temel sosyal birim olarak, bireylerin fiziksel, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan birincil yapıdır. Çünkü aile, onu oluşturan parçalar tarafından ayakta duran bir organizmadır (Koyuncu, 2014, s. 44). Antik çağlardan günümüze, aile biçimlerinde büyük farklılıklar yaşanmıştır. Ataerkil, anaerkil, çekirdek ve geniş aile gibi yapılar ortaya çıkmıştır. Tarihsel olarak tarıma dayalı toplumlarda geniş aile biçimi yaygınken, modernleşme ile birlikte çekirdek aile modelinin öne çıktığı gözlemlenmiştir (Engin, 2022, s. 124). Aile, bireylere yalnızca temel bakım ve biyolojik süreklilik sağlamaz; aynı zamanda toplumsallaşmanın, değer aktarımının ve ekonomik dayanışmanın da merkezinde yer alır. Parsons, ailenin dört ana işlevini vurgular: “toplumsallaşma, ekonomik destek, duygusal güvence ve sosyal statü kazandırma”. Aile, bireyin topluma uyum sağlamasında ve sosyal kimlik kazanmasında temel rol oynayan bir kurumdur. Toplumsallaşma süreciyle çocuklara toplumun değer ve normlarını aktararak onları toplumun bir üyesi haline getirir. Aynı zamanda ekonomik destek sağlayarak bireylerin barınma, beslenme ve bakım gibi temel ihtiyaçlarını karşılar. Duygusal güvence işleviyle sevgi, güven ve psikolojik destek sunarak bireylerin ruhsal dengesini korur. Son olarak, bireylere doğuştan bir sosyal statü kazandırarak, toplum içindeki yerlerinin belirlenmesinde etkili olur. Bu işlevler, ailenin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ne kadar hayati bir rol oynadığını göstermektedir. Ailenin türleri ise genel olarak çekirdek aile, geniş aile, tek ebeveynli aile ve yeniden yapılandırılmış aileler olarak sınıflandırılır (Karataş, 2001, s. 93-94; Cohen, 2020, s. 50-51). Çekirdek aile, anne, baba ve çocuklardan oluşur. Geniş aile, büyükanne, büyükbaba gibi akrabaların da yer aldığı yapıdır. Tek ebeveynli aile, boşanma veya ölüm nedeniyle yalnızca anne ya da babanın bulunduğu aile tipidir. Yeniden yapılandırılmış aile ise anne veya babanın yeniden evlenmesiyle farklı bireylerin birleşmesi sonucu oluşur. Modernleşme ve kentsel yaşam, aile kurumunun biçim ve işlevlerinde köklü değişiklikler yaratmıştır. Sanayi toplumunda kadının işgücüne katılımı ile geleneksel aile rolleri esnemeye başlamıştır. Özellikle boşanma oranlarının yükselmesi, evlilik dışı doğumların artması ve tek ebeveynli ailelerin yaygınlaşması, aile yapısının daha esnek ve çeşitlenmesine sebep olmuştur (Karşlı, 2019, s. 8; Sadıkoğlu, 2021, s. 341-342).

Evlilik, tarihsel ve kültürel olarak değişen, toplum tarafından onaylanmış, genellikle duygusal, ekonomik ve hukuki birlikteliğe dayanan bir kurumdur (Smart, 2020, s. 306). Evlilik,

yalnızca bireyleri değil, aileleri ve toplumsal grupları da birbirine bağlar. Bu kurumun yasal tanımı, ülkeden ülkeye, hatta aynı toplum içinde zamana ve toplumsal şartlara bağlı olarak çeşitlilik gösterebilir (Karlı, 2019, s. 2-3). Türkiye’de evlilik, Türk Medeni Kanunu’na göre, kadın ve erkeğin resmî nikâh yoluyla oluşturduğu bir birliktelik olarak düzenlenmiştir (Doğan, 2003, s. 93-94). Evliliğin anlamı, toplumların dini, hukuki ve kültürel normlarına göre şekillenir. Batı toplumlarında bireysel aşk ve kişisel uyum ön planda tutulurken, Orta Doğu ve Asya gibi toplulukçu kültürlerde ailelerin ve akraba gruplarının onayı önemli bir faktördür (Coontz, 2005). Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda romantik aşk ve bireysel tercih, evliliğin ana motivasyonu haline gelmiş, geleneksel “mantık evliliği” yerini “aşk evliliği”ne bırakmıştır (Shorter, 1977). Evlilikler günümüzde yalnızca çocuk sahibi olmak ve ekonomik birliktelik motivasyonu ile değil, duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması amacıyla da yapılmaktadır. Bunun yanında boşanmanın hukuki ve toplumsal olarak daha kolaylaştırılması, evliliklerin dinamiklerini değiştirmiştir. Modern toplumlardaki evlilik biçimleri, sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklere bağlı olarak çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Türkiye özelinde ise görücü usulü evliliklerin yerini büyük oranda bireysel tercihe dayalı, aşk temelli evliliklerin aldığı; yine de toplumsal baskı, ekonomik şartlar ve ailelerin onayının önemli bir rol oynamaya devam ettiği ifade edilmektedir (Aydın ve Baran, 2010, s. 122-124).

Bekârlık kavramı, diğer tüm kavram tanımlamalarında olduğu gibi, belirli bir sınır çizme ve ötekine referansla nitelikler atfetme yoluyla ele alınmakta; genellikle “evli olmama” hali şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, bekârlığın zıttı olan “evli olma” durumu üzerinden anlam kazanması doğal karşılanırsa da bu tanımlamanın eksiklik temelli bir yaklaşıma dayandığı görülmektedir (Tezcan, 2021, s. 83). Bekârlık, TDK (2025) tarafından “evlenmemiş kimse; ergen, mücerret” olarak tanımlanır. Bekârlık, bireyin evlilik kurumuna dâhil olmamış olma durumudur ve hem psikolojik hem sosyolojik açıdan farklı biçimlerde ele alınmıştır. DePaulo ve Morris (2005, s. 58), bekârlığın bir “statü” olarak toplumsal bağlamda anlam kazandığına dikkat çekerken, bazı araştırmacılar bekârlığı bireysel seçim ve özerklik olarak değerlendirmişlerdir. Kimilerine göre bekârlık, yalnızca geçici bir dönem olarak görülürken; kimilerine göre yaşam boyu süren bir tercih de olabilir. Bekârlık, farklı toplumlarda farklı anlamlar ve değerler yüklenerek algılanmıştır. Endüstri öncesi toplumlarda evlilik, toplumsal düzen ve ekonomik devamlılık açısından zorunlu görülmüş, bekârlık çoğunlukla olumsuz bir statü olarak damgalanmıştır. Özellikle kadınlar açısından bekâr olmak bir eksiklik, uyumsuzluk ya da toplumsal başarısızlık olarak değerlendirilmiştir (Tezcan, 2021). Ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren şehirleşme ve eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte bekâr olmanın negatif algısı kırılmaya başlamıştır. Klinenberg (2012), gelişmiş toplumlarda “yalnız yaşamayı seçen” bireylerin oranının arttığını ve “tek başına yaşama kültürü”nün yeni bir toplumsal norm haline geldiğini belirtir. Bireysel özerkliğin ve özgürlüğün ön plana çıktığı çağdaş toplumlarda bekârlık, “özgürlük”, “kişisel gelişim” ve “bağımsızlık” olarak da idealize edilmektedir. Günümüzde ekonomik bağımsızlık, kariyer önceliği, cinsel özgürlük, kent yaşamı ve dijital çağda ilişkilerin dönüşümü, bekârlığın yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, 2010’lu yıllardan itibaren evlenme yaşı yükselmiş ve evli olmayan yetişkin bireylerin oranında artış gözlemlenmiştir. 2023 yılında evlenen çift sayısı 567 bin 11 iken, bu sayı 2024’te 568 bin 395’e yükselmiştir. Bin kişi başına düşen evlenme sayısını gösteren kaba evlenme hızı ise 2024 yılında binde 6,65 olarak gerçekleşmiştir. Yıllara göre ortalama ilk evlenme yaşlarına bakıldığında hem kadınlarda hem de erkeklerde evlenme yaşının arttığı dikkat çekmektedir. 2024 yılı verilerine göre erkeklerde ortalama ilk evlenme yaşı 28,3, kadınlarda ise 25,8’dir. Cinsiyetler arasındaki ortalama ilk evlenme yaşı farkı ise 2,5 yıl olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2025). Bu veriler evliliğin ve aile kurmanın geç yaşanmaya başladığı ve bekârlık süresinin arttığını göstermektedir. Bu çalışma açısından da önemli bir veridir. Bunun yanında, yalnız yaşamayı tercih edenlerin psikolojik ve sosyolojik ihtiyaçları da önemli bir araştırma konusu olmuştur. Bekârların dayanışma ağlarına, arkadaşlık ilişkilerine ve sivil toplum çalışmalarına daha fazla zaman ve enerji ayırabildikleri;

aynı zamanda toplumun geleneksel evlilik normlarına direnç geliştirdikleri ifade edilmektedir (DePaulo, 2006).

Aile, evlilik ve bekârlık kavramları, toplumsal yapıların şekillenmesinde temel öneme sahip olup, tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlamda dinamik bir sürece evrilmektedir. Modernleşme, küreselleşme, bireyselleşme ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi etkiler, bu üç kavramın anlamını ve işlevselliğini dönüştürmektedir. Aile, yalnızca nesiller arası aktarıma değil, bireysel kimliğin gelişimine de hizmet eden çok yönlü bir kurumdur. Evlilik, yasal ve toplumsal olarak devamlılık arz ederken, bireysel hakların ve romantik ilişkilerin ön plana çıktığı yeni biçimlerle zenginleşmektedir. Bekârlık ise toplumsal normlarla şekillenen bir statü olmaktan çıkarak, tercih edilen, saygın ve bağımsız bir yaşam biçimi olarak güç kazanmaktadır. Günümüzde aile, evlilik ve bekârlık kavramlarının katı ve evrensel tanımlarını yapmak giderek zorlaşmaktadır. Bunun yerine, toplumsal değişimi anlayabilmek ve bireysel tercihlere saygı gösterebilmek için bu kavramlara çok boyutlu, dinamik ve esnek bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın ana problemi; “evliliğin eşiğinde olan gençlerin bekârlık, evlilik ve aile kavramını nasıl algıladıkları” olarak belirlenmiştir. Çalışmada bu üç kavram ile ilgili algılara odaklanılacaktır.

1. Literatür

Evlilik, tarih boyunca hem bireysel hem toplumsal düzeyde anlam yüklü bir kurum olarak kabul edilmiştir. Geleneksel toplumlarda temel bir geçiş ritüeli ve toplumsal bütünleşmenin ana unsuru olarak görülen evlilik, modernleşme ile birlikte bireyselleşme, özgürlük arayışı ve ekonomik koşullar gibi değişkenlerin etkisiyle dönüşüme uğramıştır (Kağıtçıbaşı, 1996). Bu dönüşüm bekârlık, yalnızlık ve evlilik algılarını da etkilemiştir. İslami değerler çerçevesinde evlilik, yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda kutsal bir sorumluluk olarak görülmektedir. Akdoğan (2024), evliliğin insanı yalnızlıktan kurtaran, sorumluluk bilincini geliştiren ve toplumsal refahı artıran bir kurum olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede aile kurmanın dinî bir görev olduğu, evlenmenin ise hem bireyin hem de toplumun huzuru açısından gereklilik taşıdığı ifade edilmiştir. Sanayileşme sonrası ortaya çıkan bireysel yaşam biçimi, bekârlığın daha görünür hale gelmesine yol açmıştır. Tezcan (2021), bekârlığın toplumsal düzeyde hâlâ olumsuzlandığını, bekâr bireylerin damgalama ve dışlanma gibi deneyimlerle karşılaştığını belirtmektedir. Bu süreç, bireyin sosyal çevresinden gelen beklentilerle çatışmasına ve psikolojik yalnızlık hislerinin artmasına neden olmaktadır. Bekâr kadınlar üzerine yapılan araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır (Turnage ve Huang, 2022). Bekâr kadınlar popüler kültürde genellikle yalnız ve mutsuz olarak temsil edilmekte, bu da bekârlığın toplumsal bir damgalamaya dönüşmesine yol açmaktadır. Kadınlar ise dijital platformlar ve öz-yardım kaynaklarıyla bu algıya karşı çıkarak bekârlığı “yolculuk”, “mücadele” ve “armağan” metaforlarıyla yeniden tanımlamaktadır. Bu metaforlar, bekârlığın hem güçlendirici hem de direniş içeren çok boyutlu bir deneyim olduğunu göstermektedir. Bekâr bireyler üzerine yapılmış bir diğer araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Britanya’da bekâr bireylerin, özellikle kadınların, evlilik merkezli toplumsal normlar nedeniyle damgalandığını ve dışlandığı tespit edilmiştir. Bekârlık eksiklik ya da başarısızlık olarak görülmekte, tüketim kültürü de çiftleri merkeze alarak bu dışlanmayı pekiştirmektedir. Ancak bekâr bireyler, bu normlara karşı direnç geliştirmektedir (Lai vd., 2015).

Erdoğan (2019) yalnız yaşamayı bireysel bir tercih olarak değil, ekonomik bağımsızlık, toplumsal cinsiyet eşitliği ve bireycilik gibi etkenlerin bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Bu noktada bekârlığın modern toplumda yalnızca zorunlu bir durum değil, aynı zamanda desteklenen ve norm haline gelen bir yaşam biçimi olduğu ortaya konmaktadır. Yalnızlık yalnızca özel yaşamı değil, mesleki yaşamı da etkileyen çok yönlü bir durumdur. Yakut ve Certel (2016), öğretmenlerin yalnızlık düzeylerinin; yaş, kıdem, memnuniyet gibi değişkenlerle anlamlı ilişkiler gösterdiğini ve bu durumun bireyin iş performansına kadar uzandığını ifade etmektedir. Toplumsal rollerin değişmesiyle birlikte yalnızlık hem bireysel hem de kurumsal düzeyde çözüm bekleyen bir sorun olarak ele alınmaktadır.

Güneş ve Elkurdi (2022), X, Y ve Z kuşaklarının evliliğe bakış açılarını karşılaştırmış ve özellikle X kuşağının evliliğe daha olumlu yaklaştığını, Y ve Z kuşaklarının ise daha eleştirel ve bireysel değerlere odaklanan bir tutum sergilediklerini belirtmiştir. Ayrıca kadınların evliliğe yönelik tutumlarının erkeklere göre daha temkinli olduğu vurgulanmıştır. Kuşak farkı, yalnızca yaşla değil; teknoloji, sosyal medya ve değerler sistemiyle de ilişkili olarak şekillenmektedir. Gürses (2021) tarafından geliştirilen Evlilik Algısı Ölçeği (EAÖ), üniversite öğrencilerinin evliliğe ilişkin tutumlarının belirlenmesinde kullanılmıştır. Bulgular, öğrencilerin evlilik algılarının; yaş, cinsiyet, gelir düzeyi ve romantik ilişki durumu gibi değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Ancak anne-baba eğitim düzeyi ve aile içi şiddet gibi bazı değişkenlerin anlamlı fark yaratmadığı belirlenmiştir. Benzer şekilde Baş ve Cengiz (2018), Karadeniz Teknik Üniversitesi örneğinde yürüttükleri araştırmada üniversite öğrencilerinin aile ve evlilik konularında hâlâ geleneksel değerlere önem verdiklerini, ancak bu tutumların sosyal baskılarla şekillendiğini ifade etmişlerdir.

Nitel yöntemlerle gerçekleştirilen metafor analizleri, bireylerin zihninde evlilikle ilgili nasıl imgeler taşıdıklarını belirtmektedir. Özabacı, Körük ve Kara (2019), evliliğin mutluluk, güven, emek, üretkenlik ve mücadele gibi temalarla ilişkilendirildiğini belirlemiş; ancak evliliğin bir risk ve belirsizlik kaynağı olarak da algılandığını göstermiştir. Ümmet (2017) ise evli üniversite mezunlarıyla yaptığı çalışmada, evlilik algısının büyük ölçüde olumlu metaforlarla tanımlandığını, çocuk sahibi olan bireylerin evliliğe daha anlamlı baktığını ifade etmiştir. Bu metaforlar, evliliğin sadece bir sözleşme değil, duygu ve değerlerle örülmüş bir yapı olduğunu göstermektedir. Lakoff ve Johnson (1980), metaforların düşünce yapımızın temelini oluşturduğunu ve soyut kavramların somut imgelerle anlam kazandığını belirtmiştir. Bu bağlamda, evlilik gibi karmaşık kavramlar da metaforlarla anlamlandırılmakta; bireyler kendi deneyimlerini ve beklentilerini bu metaforlar üzerinden ifade etmektedir. Kağıtçıbaşı'nın (1996) çalışması ise kültürel yapının birey algıları üzerindeki etkisini ortaya koyarak, evlilik ve aile kurumunun kolektivist toplumlarda neden daha merkezi bir rol oynadığını açıklamaktadır.

Evlilik, bekârlık ve yalnızlık gibi kavramlar; toplumsal normlar, kültürel değerler, ekonomik koşullar ve bireysel deneyimlerle şekillenen çok boyutlu olgulardır. Geleneksel yaklaşımlar evliliği kutsal bir kurum olarak yüceltirken, modern yaşam tarzı bu yapıyı sorgulamakta ve alternatif yaşam biçimlerine olanak tanımaktadır. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, bu çalışma, Türkiye'de evlilik çağına gelmiş fakat bireysel ve toplumsal nedenlerden dolayı henüz evlenmemiş bekârlar üzerine metaforik bir inceleme araştırmasıdır. Burada bu kişilerin incelenen kavramlara yönelik algıları analiz edilecektir. Literatürde bekârlık, evlilik ve aile kavramlarına ilişkin çalışmalar bulunmakla birlikte, evliliğin eşliğindeki gençlere yönelik spesifik bir araştırma bulunmamaktadır. 2024 yılının TÜİK (2024) verilerine göre 15 yaş ve üzerinde olup da hiç evlenmeyen kişilerin sayısı 19.485.977'dir. Bu bağlamda, bu çalışmanın alan yazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Nitel yöntemin tercih edilmesinin temel nedeni, araştırma probleminin nicel ölçümler ve istatistiksel analizlerle tam anlamıyla açıklanamamasıdır (Creswell, 2021, s. 49). Araştırma, bireylerin öznel algılarına ve anlam dünyalarına odaklandığı için nitel yöntem aracılığıyla yürütülmüştür. Çalışmanın amacı, evliliğin eşliğinde olan gençlerin; bekârlık, evlilik ve aile kavramlarına dair algılarını metaforlar aracılığıyla incelemektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmada fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Fenomenoloji, bireylerin ortak deneyimlerinin özüne ulaşmayı ve bu deneyimlerin ardındaki anlamı keşfetmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak öne çıkar (Tekindal ve Arsu, 2020, s. 159). Nitekim fenomenolojik analiz, bireylerin yaşantılarını nasıl algıladıkları ve bu algılar doğrultusunda nasıl tepkiler verdikleri üzerinde yoğunlaşır (Layder, 2014, s. 124).

Ancak bu araştırmada kullanılan veri toplama sürecinde, katılımcılara boşluk doldurmalı cümleler verilmiş ve bu cümleler aracılığıyla ürettikleri metaforlar analiz edilmiştir. Bu yöntem,

metaforların betimlenmesine imkân tanımakla birlikte, fenomenolojik araştırmalarda sıklıkla beklenen derinlemesine görüşmeler ve deneyim çözümlemeleri kadar ayrıntılı bir fenomenolojik derinlik sunmamaktadır. Dolayısıyla bu durum, çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilmelidir. Analiz yöntemi ile fenomenolojik desen arasındaki bu farklılık, çalışmanın kuramsal temeli ile uygulama boyutu arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Bu bağlamda araştırma, katılımcıların deneyimlerini tüm yönleriyle ayrıntılandırmaktan ziyade, onların belirli kavramlara ilişkin algılarını metaforlar üzerinden görünür kılmaya odaklanmıştır. Böylelikle araştırma, fenomenolojik yaklaşımın temel ilkeleriyle ilişkili olmakla birlikte, kullanılan veri toplama tekniği nedeniyle betimleyici bir nitelik kazanmıştır (Mayring, 2011, s. 110).

2.1. Katılımcılar

Çalışma grubunun özellikleri, betimsel bir şekilde aktarılmıştır. Çalışmaya katılım gösterenlerin yaş oranlarına bakıldığında 23-30 yaş arası 99 kişi (%72), 31 yaş ve üstü, 37 (%28) kişi yer almaktadır. Katılımcıların cinsiyet dağılımı şu şekildedir; 57 Kadın (%41,91), 79 erkek (%58,09) olmak üzere toplam 136 genç ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Erkek ve kadın katılımcılar arasında %16,99'luk bir fark bulunmaktadır. Bekâr kadın ve erkeklerin çalışmada yer alması, elde edilen veriler açısından farklı bir sonuç doğurmamıştır. Elde edilen verilerin tekrar etmeye başlaması ve doyum noktasına ulaşıldığı düşünüldüğü için bu sayının yeterli olduğu düşünülmüştür (Glaser & Strauss, 2006: 61). Analiz sırasında verilerin ortak bir sıklıkta olduğu görülmüş ve daha fazla kişi ile görüşülmesine ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmıştır. TÜİK'in evlenme yaş ortalaması dikkate alınarak, 23 yaş ve üstü kadınlar ile 25 yaş ve üstü erkekler çalışmanın kapsamına alınmıştır. 88 kişi (%64,70) ailesi ile 48 kişi ise (%35,30) tek yaşamaktadır. 2 kişi (%1,47) ilkökul ve ortaokul, 27 kişi (%19,85) lise, 13 kişi (%9,56) ön lisans, 81 kişi (%59,56) lisans, 13 kişi (%9,56) ise lisansüstü eğitime sahiptir. Anne baba yaşıyor olma durumuna bakıldığında: İki de yaşıyor diyen kişi sayısı 120 (%88,24), ikisi de yaşamıyor: 2 (%1,47), yalnız anne yaşıyor: 9 (%6,62), yalnız baba yaşıyor: 5 (%3,68), şeklindedir. Katılımcıların anne baba medeni durumuna bakıldığında ise; 129 kişi (%94,85), birlikte yaşıyor, 7 kişi (%5,15) boşanmış durumundadır.

Bu verilerin dışında, anne eğitim durumuna bakıldığında genel olarak okumamış veya ilkökul mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak katılımcıların 120'si annesinin ev hanımı olduğunu belirtmiştir. Baba eğitim durumuna bakıldığında ilkökul ve lise eğitimi almış olmasının yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Çok çeşitli işlerde çalışıyor olmalarına karşın, babalarının genel olarak esnaf ve emekli olma durumları yoğunluktadır. Hanede yaşayan kişi sayısına bakıldığında ortalama 3-4 kişi olduğu görülmektedir. Tek kişi yaşayanların yanı sıra 9 kişi yaşayan haneler de bulunmaktadır. Hane gelir düzeyinde ise asgari ücret ve altı olduğu gibi 100.000 TL olan haneler de görülmüştür. 136 katılımcı olduğundan dolayı, katılımcı özelliklerini tek bir tabloda yer verilmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle diğer bilgiler betimsel olarak ifade edilmiştir. Aşağıdaki tablo 1'de katılımcıların Sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-demografik Özellikleri

Özellik	Kategori	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Yaş Aralığı	23-30 yaş	99	72,79
	31 yaş ve üstü	37	27,21
Cinsiyet	Kadın	57	41,91
	Erkek	79	58,09
Yaşama Durumu	Aile ile yaşayan	88	64,70
	Tek yaşayan	48	35,30
	İlkokul ve Ortaokul	2	1,47

Eğitim Durumu	Lise	27	19,85
	Ön lisans	13	9,56
	Lisans	81	59,56
	Lisansüstü	13	9,56
Anne-Baba Yaşıyor Olma	İkisi de yaşıyor	120	88,24
	İkisi de yaşamıyor	2	1,47
	Yalnız anne yaşıyor	9	6,62
	Yalnız baba yaşıyor	5	3,68
Anne-Baba Medeni Durumu	Birlikte yaşıyor	129	94,85
	Boşanmış	7	5,15

Yukarıdaki özellikleri verilen katılımcılardan bilgiler toplanarak analiz edilmiştir. Buradaki hedef kitle üzerinden elde edilen veriler metaforik çalışma için değerlendirilmiştir. Katılımcılar, Türkiye'nin 7 farklı coğrafi bölgesinde ikamet etmektedir. Böylelikle Türkiye'de ki gençlerin bekârlık, evlilik ve aile algısına ulaşılmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Veri Toplama Tekniği ve Analizi

Bu çalışmanın kapsamı, evliliğin eşiğinde bulunan bekâr bireylerle sınırlıdır. Çalışma grubunun belirlenmesinde, kadın katılımcılar için 23 yaş ve üzeri; gelir getirici bir işte çalışma koşulu aranmazken, erkek katılımcılar için 25 yaş ve üzeri olmanın yanı sıra aktif olarak gelir elde eden bir işte çalışıyor olma kriteri uygulanmıştır. Çalışma grubunun yaş sınırının belirlenmesinde TÜİK'in evlenme yaş ortalaması baz alınmıştır (TÜİK, 2025). Bu durum, çalışmanın metodolojik sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Medeni Kanun'da yer alan “kadın ve erkeğin 17 yaşını doldurmadan evlenemeyeceği” hükmü ile Türkiye'deki toplumsal evlilik yaşı ortalamaları göz önünde bulundurularak çalışma grubu oluşturulmuştur. Evlilik süreci, özellikle ekonomik açıdan önemli bir yük teşkil etmekte olup, bu yükün büyük oranda erkek bireylerin sorumluluğunda olması nedeniyle, erkek katılımcılarda gelir kriteri zorunlu tutulmuş; kadın katılımcılar için ise böyle bir gereklilik öngörülmemiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan tam yapılandırılmış görüşme formunun etik değere sahip olduğunu belgelemek amacıyla 21.05.2025 tarihinde, 2025/219 kararı ile Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 'etik rapor' alınmıştır. Etik rapor sonrası, 22.05.2025-05.06.2025 tarihleri arasında hazırlanan Google form, amaçlı ve kartopu tekniği kullanılarak saha araştırması yapılmıştır. WhatsApp, X, Instagram ve Facebook sosyal medya kanalları aracılığıyla katılımcılara ulaşılmıştır. Tam yapılandırılmış görüşme formunu test etmek amacıyla, 10 kişiye görüşme formu gönderilmiştir. Görüşme formunun uygun olduğu görülmüş ve formun yayılması için sosyal medya kanallarından gerekli duyurular yapılarak katılımcılara ulaşılmıştır. Bu araştırmada, nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan metafor tekniği aracılığıyla veriler toplanmıştır. Metafor kullanımının temel amacı, fenomenolojik araştırmalarda olduğu gibi bireylerin kişisel yaşam deneyimlerini derinlemesine anlamlandırmak ve bu deneyimlerin somut bir biçimde ifade edilmesine olanak tanımadır. Metaforlar, soyut kavramların toplumsal düzeyde daha anlaşılır hale getirilmesinde işlevsel bir araç olarak öne çıkmaktadır (Lambkin, 2012). Zira bireylerin dilsel ifadelerle başvurma biçimi, iletişim kurma tarzı ve dünyayı anlamlandırma süreçleri üzerinde metaforların belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir (Ortony vd., 1978). Sosyal bilimlerde kullanılan bir nitel veri analiz programı aracılığıyla elde edilen metaforların içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi, metinden çıkarılan yorumları sınıflandıran ve bunları yönetilebilir veri parçalarına indirgeyen bir araştırma tekniğidir (Weber, 1990, s. 5). Araştırmada nitel içerik analizi kullanılmış olmasına rağmen kodların frekanslarına yer verilerek nicel teknikten faydalanılmıştır. İçerik analizinde kullanılan kodlama, araştırmanın bulgularını açık ve sistematik hale getirir. Çünkü kod, verileri sembolik

olarak tanımlamak için kullanılan özetleyici, çarpıcı, çağrışımsal bir sözcük veya kısa bir ifade olarak tanımlanmaktadır (Saldana, 2019, s. 4). Bu nedenle içerik analizi sürecinde verilerin kodlanması araştırmacı için yol gösterici bir araç haline gelmiştir (Kümbetoğlu, 2008, s. 152). Çalışmada katılımcıları ifade etmek için Kadınlar: K1...K57 şeklinde; Erkekler ise; E1...E79 şeklinde kodlanmıştır.

2.1.2. Geçerlik ve Güvenirlik

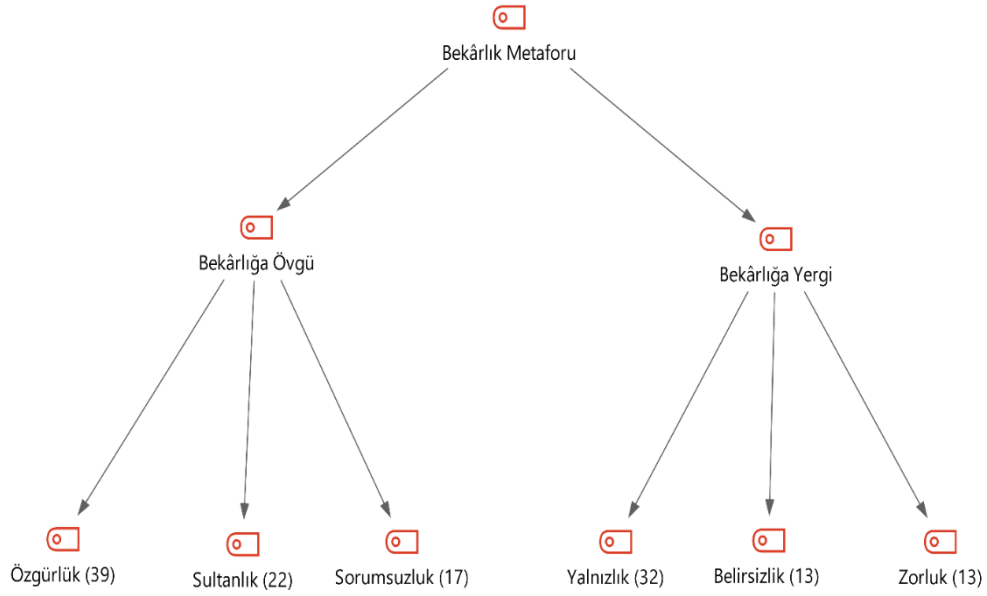
Nitel araştırmalara yönelik geçerlik ve güvenilirliğe yönelik getirilen eleştirileri azaltmak amacıyla bazı önlemler alınmıştır. Araştırma bulguları, 136 kişilik bir çalışma grubunun görüşme içeriklerinden oluşan veri setinden elde edilmiştir. Kullanılan veri miktarının güvenilirliği sağlamada etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü bekârlık, evlilik ve aile kavramına yönelik ifade edilen metaforların benzer olduğu görülmüştür. Çalışma grubunun seçimi, çalışma grubunun özellikleri, veri toplama ve analiz süreçleri yöntem bölümünde açıklanmıştır. Veri kaybını önlemek amacıyla görüşme içerikleri saklanmıştır. Dış güvenilirliği sağlamak amacıyla görüşme transkriptleri ve kodlama içerikleri dijital ortamda saklanmıştır. Araştırmanın iç güvenilirliğini sağlamak amacıyla doğrudan alıntılarla temaları yansıtan örnek ifadeler yer verilerek betimsel bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu şekilde bazı veriler, katılımcıların ifade ettikleri şekilde doğrudan sunularak okuyucuların elde edilen bulguları değerlendirmesine olanak sağlanmıştır. Nitel araştırmalar yürütülürken bilgisayar destekli programlardan yararlanmak, elle kodlamaya kıyasla analiz sürecindeki hata payını azaltmakta, böylece araştırma sonuçlarının geçerlik ve güvenilirliğini artırmaya yardımcı olmaktadır (Creswell, 2021, s. 255). Bu çalışmada sosyal bilimlerde kullanılan bir nitel veri analiz programının kullanılması geçerlilik ve güvenilirliği artıran faktörlerden biridir. Miles ve Huberman (1994, s. 279), dış geçerliliğin sağlanabilmesi için; çalışmada kullanılan örneklemin, ortamın ve süreçlerin diğer araştırmacılar tarafından kolaylıkla anlaşılabilir ve karşılaştırılabilir şekilde tanımlanması gerektiğini belirtir. Analiz sonucunda kodların geçerliliği ve güvenilirliği nitel yöntem ve içerik analizi konusunda deneyimli 2 uzmanın görüşleri ele alınarak iç geçerlilik sağlanmıştır. Uzmanlar sosyolog olmakla birlikte biri aile diğeri ise gençlik sosyolojisi alanında çalışmaları bulunmaktadır.

3. Bulgular

Bu bölümde, evliliğin eşiğinde olan kadın ve erkek katılımcıların “bekârlık, evlilik ve aile” kavramı hakkında geliştirdikleri metaforlarla ilgili bulgular; kod, kategori ve temaları gösterir şekillere yer verilerek yorumlanmıştır. Verilerin analizi sonucunda bekârlık kavramına yönelik, bekârlığa övgü ve bekârlığa yergi başlıklı iki kategori bulunmaktadır. Bekârlığa övgü kategorisine ait “özgürlük, sultanlık ve sorumsuzluk” kodları, bekârlığa yergi kategorisine ait ise “yalnızlık, belirsizlik ve zorluk” kodları ortaya çıkmıştır. Evlilik kavramına ilişkin, evliliğe yönelik negatif algı ve evliliğe yönelik pozitif algı olmak üzere iki kategori bulunmaktadır. Evliliğe yönelik negatif algı kategorisine ait “belirsizlik, kısıtlanma ve sorumluluk” kodları, evliliğe yönelik pozitif algı kategorisine ait ise “ortaklık, birlik, yuva ve mutluluk” kodları ortaya çıkmıştır. Aile kavramına ilişkin, dört kod ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan kodlar “birlik, zorunluluk, güven ve kale” olarak sıralanmaktadır.

3.1. Bekârlık Kavramına İlişkin Metaforlar

Evliliğin eşiğinde olan gençlerin, bekârlığa övgü ve yergi olmak üzere iki farklı kategoride algıları bulunmaktadır. Bekârlığa övgülerini ifade edenlerin sıklığına göre sıralaması şu şekildedir: Özgürlük (39), sultanlık (22), sorumsuzluk (17). Bekârlığa yergilerini ifade edenlerin sıklığına göre sıralaması ise şu şekildedir: Yalnızlık (32), belirsizlik (13), zorluk (13). Evliliğin eşiğinde olan gençlerin %57’si bekârlığa övgülerini, %43’ü ise bekârlığa yergilerini ifade etmektedir. Aşağıdaki şekil 1’de bekârlık metaforuna yer verilmiştir.

Şekil 1. Bekârlık Metaforu

3.1.1. Bekârlığa Övgü Kategorisi

Katılımcılar, bekârlığı özgürlük, sultanlık ve sorumsuzluk olarak ifade etmişlerdir. Bu kategoriye ait olarak ortaya çıkan metaforlar şu şekildedir: Rüzgâr, bağımsızlık, gezgin, yüksüz kamyon, rahatlık, çocukluk, gençlik, sessiz oda, yaprak, kuş, kral, bal, ağaç, gökyüzü, nefes, padişah ve öğrenci.

Özgürlük: Bekârlık, bireyin kendi kararlarını özgürce alabilmesi, kimseye hesap verme zorunluluğu olmaması ve sorumluluklardan uzak bir yaşam sürmesiyle ilişkilendirilmiştir. Özgürlük koduna yönelik katılımcıların aktarımlarına aşağıda yer verilmiştir.

"Bekârlık rahat, özgür, istediğin gibi aldığın nefese benzer. Çünkü sadece senin nefesindir kimse nasıl alacağına karışamaz (K5)."

"Gökyüzüne benzer. Çünkü hayata istediğin gibi bakabilir ve özgürce yaşayabilirsin (K13)."

"Krallığa benzer. Çünkü karışanın olmaz (E28)."

"Bekârlık kuşa benzer. Çünkü özgürce hareket edebilme şansın yüksek (K56)."

"Bekârlık kendi rüzgârında savrulan yaprak gibidir. Çünkü bekârlık insana istediği yönde gitme imkânı sunar (E74)."

"Bekârlık özgürlüktür çünkü kimseye hesap vermek zorunda değilim (K34)."

Sultanlık: Bekârlık, bireyin kendi hayatı üzerinde tam kontrol sahibi olması, özgürlük ve rahatlık sunmasıyla "sultanlık" olarak tanımlanmıştır. Sultanlık koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Sultanlığa benzer çünkü kafam rahat (E1)."

"Sultanlığa, çünkü tek yaşamayı severim (E35)."

"Sultanlıktır çünkü karışan yok (K41)."

"Bekârlık sultanlığa benzer. Çünkü istediğin zaman istediğin yerde istediğini yapabilirsin (K10)."

Sorumsuzluk: Bekârlık, bireyin üzerindeki sosyal, ekonomik ve ailevi sorumlulukların azlığı veya yokluğu ile ilişkilendirilerek “sorumsuzluk” olarak tanımlanmıştır. Sorumsuzluk koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Bekârlık sorumsuz yaşama benzer çünkü sorumlu olduğun kimse yoktur(E79)."

"Sorumluluk olmadığından laylaylom bir hayat (E50)."

"Bekârlık iyi çünkü bu ekonomide bekârlık daha iyi (E54)"

Bekârlığa övgü kategorisi, katılımcıların bekârlığı özgürlük, sultanlık ve sorumsuzluk temaları çerçevesinde olumlu bir yaşam biçimi olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Özgürlük temasında bekârlık, bireyin kendi kararlarını alma ve yaşamını sınırsız biçimde sürdürme imkânı olarak görülmüş; rüzgâr, kuş ve gökyüzü gibi metaforlarla desteklenmiştir. Sultanlık teması, bireyin yaşamı üzerinde tam kontrol sahibi olma ve dış müdahalelerden uzak yaşama isteğini yansıtırken; sorumsuzluk teması, sosyal ve ekonomik yükümlülüklerden kaçış arzusunu ifade etmektedir. Genel olarak bu bulgular, bekârlığın bireysel özerklik ve yaşam kontrolü açısından olumlu bir deneyim olarak algılandığını göstermektedir.

3.1.2. Bekârlığa Yergi Kategorisi

Katılımcılar, bekârlığı “yalnızlık, belirsizlik ve zorluk” olarak ifade etmişlerdir. Bu kategoriye ait olarak ortaya çıkan metaforlar şu şekildedir: Yarım elma, fıstık ağacı, evsiz, kafes, yılan, kuru dal, şekersiz çay, boş kap, solmuş dal, çıplak, zulüm, eksik bir ruh, soğuk ev, deniz, yorgun, meyvesiz ağaç, düzensiz, içi boş balon, çıkmaz sokak, pusulasız, boş poşet, buzdolabı, kivi, yolculuk, kirada yaşamak, toplumsal baskı, sessiz, sıkıcı ve stres.

Yalnızlık: Bekârlık; yalnızlık, eksiklik ve sosyal bağlardan yoksunlukla ilişkilendirilmiştir. Bireyin tek başına olmasının duygusal ve sosyal açıdan zorlayıcı olduğunu, evliliğin ise tamamlayıcı bir unsur olarak görüldüğü vurgulanmaktadır. Yalnızlık koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Bekârlık yalnızlığa benzer. Çünkü hayatına birini almadan yaşayamazsın (K8)."

"Yarım elmaya benzer. Çünkü evlenince tamamlanırsın (K21)."

"Evsizliğe benzer. Çünkü gidecek yeriniz yoktur (E17)."

"Bekarlık, kafesteki bir kuş gibidir, kanatları var ama uçamıyor (E65)."

"Bekarlık boş bir kaba benzer Çünkü insan evlenince dolar (E47)."

"Yaprak çıkarmamış bir ağaca benzer. Tek başına bir anlam ifade etmez. Çıplak kalmış gibisinden (K36)."

Belirsizlik: Bekârlık; belirsizlik, düzensizlik ve istikrarsızlıkla ilişkilendirilmektedir. Bulgular, bireyin hayatında net bir yön veya düzen eksikliğini vurgularken, evliliği daha istikrarlı bir alternatif olarak konumlandırmaktadır. Belirsizlik koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Bekârlık anomiye belirsizliğe benzer. Çünkü bekârlıkta bir düzen yoktur (E53)."

"İhtimaller çokluğudur. Çünkü belirsizliktir (K18)."

"Bekarlık pusulasız hayatta kalmak gibidir. Çünkü hedef yol yöntem hep değişir (E24)."

"Bekarlık, düzensiz birbirine girmiş ip yumağına benzer. Çünkü bekarlık, evliliğe göre düzensiz yaşamaktır. Yemek saatin, uyku saatin, harcamaların genellikle evlendikten sonra her şey bir düzene oturur (E67)."

Zorluk: Bekârlık toplumsal ve ekonomik baskılar nedeniyle zorlayıcı bir durum olarak algılanmakta, eksiklik ve tatminsizlik hissiyle ilişkilendirilmektedir. Bekârlığın geçici rahatlık

sunabileceği, ancak uzun vadede zorluklar barındırdığı vurgulanmaktadır. Zorluk koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Hem rahat hem yorucudur çünkü toplum baskısı çok (E71)."

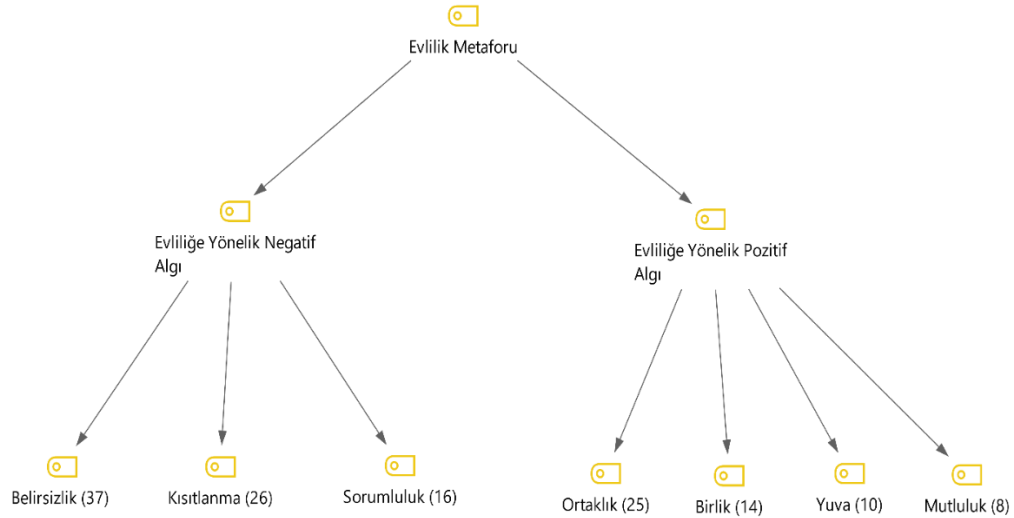
"Bekârlık sessiz bir odaya benzer, huzurlu, sakin ama bazen de fazla sessiz (36)."

"Strestir; çünkü toplumsal baskı var (E65)."

Katılımcıların görüşlerinden elde edilen "Bekârlığa Yergi" kategorisi, bekârlığın çoğunlukla yalnızlık, belirsizlik ve zorluk temaları üzerinden olumsuz bir yaşam biçimi olarak algılandığı tespit edilmiştir. Yalnızlık temasında bekârlık; duygusal eksiklik, sosyal bağların yoksunluğu ve eksiklik hissiyle ilişkilendirilmiş, "yarım elma", "boş kap" ve "evsiz" gibi metaforlarla ifade edilmiştir. Belirsizlik teması, bireylerin bekârlığı düzensiz, yönsüz ve geçici bir durum olarak değerlendirdiğini göstermekte; "pusulasızlık" ve "düzensiz ip yumağı" gibi imgeler bu algıyı yansıtmaktadır. Zorluk temasında ise bekârlık, ekonomik kaygılar ve toplumsal baskılarla bağlantılı olarak stresli ve yıpratıcı bir yaşam tarzı şeklinde betimlenmiştir. Elde edilen veriler, evliliğin katılımcılar tarafından yalnızlık ve düzensizliğe karşı bir çözüm ve denge unsuru olarak konumlandırıldığını göstermektedir.

3.2. Evlilik Kavramına İlişkin Metaforlar

Evliliğin eşiğinde olan geçler, evliliğe yönelik negatif algı ve evliliğe yönelik pozitif algı olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirmektedir. Evliliğe yönelik negatif algıya sahip olan kodların sıklığına göre sıralaması şu şekildedir: Belirsizlik (37), kısıtlanma (26) ve sorumluluk (16). Evliliğe yönelik pozitif algılarını ifade edenlerin sıklığına göre sıralaması ise şu şekildedir: Ortaklık (25), birlik (14), yuva (10) ve mutluluk (8). Evliliğin eşiğinde olan gençlerin %58'i evliliğe yönelik negatif algıya sahip iken %42'si olumlu algıya sahiptir. Aşağıdaki şekil 2'de evlilik metaforuna yer verilmiştir.

Şekil 2. Evlilik Metaforu

3.2.1. Evliliğe Yönelik Negatif Algı Kategorisi

Evliliğe yönelik negatif algıya sahip olan gençler, evliliği "belirsizlik, kısıtlanma ve sorumluluk" olarak ifade etmişlerdir. Bu kategoriye ait olarak ortaya çıkan metaforlar şu şekildedir: Gelecek, yaprak, çifte kumru, mecburiyet, gül, çalışmak, ebeveyn, düzen, yoldaş, yemek, sözleşme, yatırım, yol, ekonomi, dalga, beyaz eşya, sınav, sakız, kara delik, karpuz, kumar, tahterevallı, hapishane, düğüm, perişanlık, kaos, kafes, akvaryum, dolu poşet, otorite, menfaat, huzursuzluk ve zulüm.

Belirsizlik: Evlilik, bilinmezlik, risk ve hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara gebe bir süreç olarak tanımlanmıştır. Belirsizlik koduna yönelik katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

"Evlilik bilinmezliğe benzer. Çünkü Hiçbir şeyin kesin olarak tahmin edilemediği ülkemizde evlilik sonu belli olmayan ve sürecin içindeyken dahi ne olacağını kestiremeyeceğimiz bir bilinmezliktir."

"Zor ve ani olan bir sınava benzer çünkü karşı tarafı asla tanıımıyorsun yüzde yüz güvenemiyorsun (K57)."

"Evlilik sözleşmeye benzer. Çünkü cayarsan bedelini ödersin (E9)."

"Evlilik yatırım yapmaya benzer, yanlış yere yatırım yaparsan hayatın kayar (E27)."

"Evlilik beyaz eşyaya benzer. Çünkü aldığınızda ya yıllarca kullanırsınız ya da elinizde patlar (E7)"

"Evlilik bir kara deliğe benzer. Çünkü bir eş, onun ailesi, yeni bağ, yeni ortak alanlar vs. hepsinde bir bilinmezlik, bir karanlık vardır (K29)."

Kısıtlanma: Evlilik, bireysel özgürlüğün ve kişisel özerkliğin kaybı, sorumlulukların artması ve bireyin kendi isteklerinden ödün vermesiyle ilişkilendirilmiştir. Kısıtlanma koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Evlilik hapisaneye benzer. Çünkü insanı kısıtlar (E2)."

"Evlilik düğüme benzer çünkü kişiler o düğümde bağlanırlar (K30)."

"Evlilik bir kafese benzer. Çünkü kişi artık her adımını bir başkasına göre atmak zorunda kalır, özgürlüğü kısıtlanır ve çoğu zaman kendi isteklerinden ödün vermek zorunda kalır (E25)."

"Benliğin ikinci plana atılışı kendin dışında her şeyi düşündüğün bir kaos atmosferine benzer (E6)."

Sorumluluk: Evliliğin sorumluluk, düzen ve paylaşım getiren bir süreç olduğu ifade edilmektedir. Evliliğin sevgi ve emekle sürdürüldüğünde güzelleşen, ancak ekonomik ve duygusal yüklerle zorlaşabilen bir taahhüt olduğu vurgulanmaktadır. Katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Evlilik, düzenin olduğu bir hayata benzer. Çünkü bir sorumluluk altında olduğun için bu düzen mecburi bir hal alır. Çünkü bakmakla yükümlü olduğun insanlar ve yaşamınızı idame ettirmek için çalışmak zorunda olduğun bir işin var (E7)."

"Evlilik çalışmaya benzer çünkü görevlerini yerine getirmen gerekir (E73)"

"Evlilik bir güle benzer can suyu vererseniz güzelleşir ilgiyi vermezseniz solup gider (K55)."

Katılımcıların ifadelerine göre oluşturulan "Evliliğe Yönelik Negatif Algı" kategorisi, genç bireylerin evliliği çoğunlukla belirsizlik, kısıtlanma ve sorumluluk bağlamında olumsuz bir süreç olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Belirsizlik temasında evlilik; risk içeren, öngörülemez ve sonucu kestirilemeyen bir birliktelik olarak tanımlanmış, "kara delik", "sözleşme" ve "yatırım" gibi metaforlarla ifade edilmiştir. Kısıtlanma teması altında evlilik, bireysel özgürlüğü sınırlandıran, kişisel tercihleri geri plana iten ve benliğin bastırıldığı bir durum olarak görülmektedir; "hapisane", "kafes" ve "düğüm" bu durumu temsil eden metaforlar arasında yer almaktadır. Sorumluluk teması ise evliliğin duygusal ve ekonomik yükümlülükler getiren, emek ve özveri gerektiren bir yapı olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcılar, evliliği yalnızca romantik bir birliktelik olarak değil, aynı zamanda ciddi bir toplumsal ve bireysel yükümlülük alanı olarak konumlandırmaktadır. Bu bağlamda, evlilik, gençler tarafından hem duygusal hem de yapısal açıdan riskli ve sınırlayıcı bir kurum olarak algılanmaktadır.

3.2.2.Evliliğe Yönelik Pozitif Algı Kategorisi

Evliliğe yönelik pozitif algıya sahip olan gençler, evliliği “ortaklık, birlik, yuva ve mutluluk” olarak ifade etmişlerdir. Bu kategoriye ait olarak ortaya çıkan metaforlar şu şekildedir: Kale, çay, çatı, mevsim, dayanışma, tatlı, el, bağ, ağaç, dans, uyum, toplum, takım, hayat, yoldaşlık, sevgi, saygı, iş, destek, maya, düzen, istikrar, yatak, puzzle, dal ve huzur.

Ortaklık: Evlilik, iki kişinin hayatı paylaşması, birbirini tamamlaması ve ortak bir amaç doğrultusunda hareket etmesi olarak tanımlanmıştır. Ortaklık koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Evlilik uyum yolculuğuna benzer. Çünkü ne olursa olsun atılan adımlar ortaktır (K47)."

"Evlilik iki candostun belirli bir hedefe birbirinin yükünü paylaşarak yürümesidir çünkü siz kaybolduğunuzda eşiniz eşiniz kaybolduğunda siz ona yolu gösterirsiniz (E39)."

"Aynı takımda oynamaya benzer. Çünkü hayatın problemlerini zor rakiplere rağmen yenmeye çalışmaktır (E61)."

"Evlilik hayata benzer. Çünkü her şeyin ortak (E74)."

"Evlilik ortak iş kurma çabasına benzer. Çünkü aslında baştan her şey konuşulur ve imzalar atılır. Maddi ve manevi bir hayata ortak olursun (K16)."

Birlik: Evliliğin iki bireyin birleşerek hayatı paylaştığı, dayanışma ve uyumla zenginleşen bir birliktelik olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle evliliğin tamamlayıcı, destekleyici ve anlam katan bir bağ olduğu vurgulanmaktadır. Birlik koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Birlikte olmaya benzer çünkü yalnız yaşamak zordur (E31)."

"Evlilik bir çatıyı beraber taşımaya benzer çünkü çatı düşerse evlilik diye bir şey kalmaz (E14)."

"Evlilik bir olmaktır. Eşinle hayata dair her şeyi birlikte yaparsın... mutlu olursun (K49)."

"Evlilik bir kuş gibi kanadın var ama uçamıyorsun evlenmek diğer kanadının olması demek bir çift kumru demek (K38)."

Yuva: Evlilik, sıcaklık, güven, samimiyet ve aitlik hissiyle dolu bir ortam olarak tanımlanmıştır. Yuva koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Evlilik yuvaya benzer. Çünkü evlenince bir yere ait olursun (E47)."

"Evlilik sıcak bir yuvaya benzer (K28)."

"Evlilik güven ve yuvadır. Çünkü bekârlık ve evde tek başına yaşama karanlık bir mezara benziyor (E23)."

Mutluluk: Evlilik huzur, mutluluk ve aitlik hissiyle dolu bir süreç olarak algılanmaktadır. Evliliğin bireyleri birleştirerek hayatı daha anlamlı ve güzel kıldığı vurgulanmaktadır. Mutluluk koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Ev sahibi olmaya benzer. Çünkü bazen memnun olmasan da orası senin evindir huzurlu hissettirir (E69)."

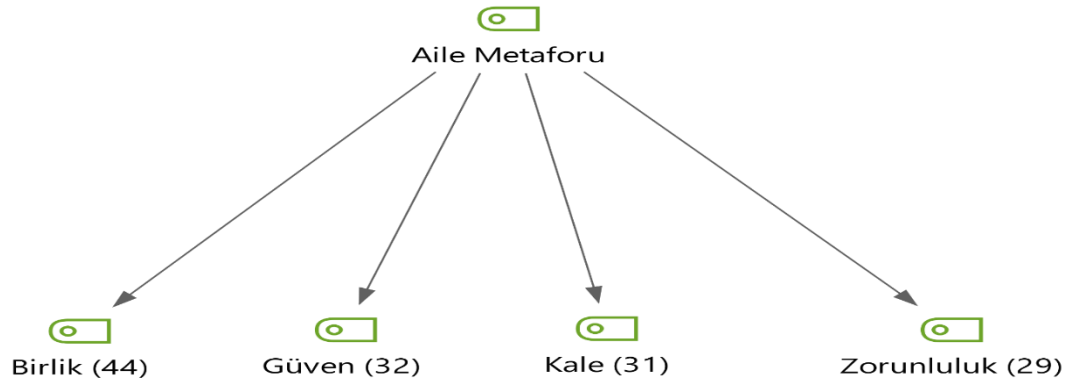
"Mutluluğa benzer. Çünkü tek başına mutlu olamazsın (K7)."

“Evliliğe Yönelik Pozitif Algı” kategorisi, gençlerin evliliği çoğunlukla ortaklık, birlik, yuva ve mutluluk temaları çerçevesinde anlamlandırdığını göstermektedir. Ortaklık teması, evliliğin hayatın tüm yönlerinde karşılıklı sorumluluk ve dayanışma üzerine kurulu bir iş birliği olduğunu vurgularken; birlik teması, bireylerin evlilik yoluyla tamamlandığını ve uyum içinde hareket ettiğini göstermektedir. Katılımcılar, evliliği aynı takımda oynamaya, uyum yolculuğuna ve birlikte çatıyı taşımaya benzeterek bu dayanışma ruhunu metaforlarla ifade etmiştir. Yuva teması, evliliğin bireye aitlik hissi, güven ve duygusal sıcaklık sunduğunu belirtirken; mutluluk

teması, evliliği huzur, anlam ve paylaşımın bir kaynağı olarak konumlandırmaktadır. Genel olarak katılımcılar, evliliği yalnızlığa karşı bir çözüm, duygusal ve sosyal bütünlüğe ulaşmanın bir yolu ve yaşamı zenginleştiren bir kurum olarak değerlendirmektedir.

3.3. Aile Kavramına İlişkin Metaforlar

Evliliğin eşiğinde olan gençler, aileye yönelik olumlu algıya sahiptir. Aile kavramına yönelik algıların sıklığına göre sıralaması şu şekildedir: Birlik (44), güven (32), kale (31), zorunluluk (29). Aşağıdaki şekil 3'te aile metaforuna yer verilmiştir.

Şekil 3. Aile Metaforu

Aile kavramına yönelik ortaya çıkan metaforlar şu şekildedir: Nefes, bağ, ağaç, su, oksijen, lamba, sorumluluk, ülke, toplum, hayat, dünya, yaşam, samimiyet, liman, ömür, deniz, duygu, ağaç, cennet, yuva, zenginlik, özgüven, zenginlik, inanç, kitap, ev, fedakârlık, dağ, çatı, duvar, kök, kaya, güven, zincir, duvar, direk, çay, çekirdek, sarmaşık, orman, çorba, kavuşma, özgüven, dal, düğüm, destek ve gelecek.

Birlik: Aile, güçlü bağlarla birleşen, sevgi, dayanışma ve sorumlulukla şekillenen bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Ailenin bireyleri tamamlayan, topluma temel oluşturan ve köklü bir birliktelik olduğu vurgulanmaktadır. Birlik koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Aile kopmayan bağlara benzer. Çünkü herkes bıraksa bile kan bağı olan insanların bizleri asla bırakmayacağını biliriz (K26)."

"Aile çekirdeğe benzer, çünkü nasıl ki bir ağacın temeli çekirdekse, toplumun temeli de ailedir (K9)."

"Vücudundaki bir uzva benzer - yaralanırsa canın acır, vücuduna zarar verse dahi kesip atmakta zorlanırsın (E17)"

"Bowling oyununa benzer topu sert yersin düşer tüm aile ama tekrar birlikte dizilir (E24)."

"Bazen bir bütünü paylaşan tek bir ağaca bazen de üzerinde meyveler veren ağaca benzer. Çünkü aile bir olabilmenin tadını her türlü yaşayabilmektir (E21)."

Güven: Aile, bireye huzur, destek, samimiyet ve aidiyet hissi sunan, güvenilir bir liman olarak tanımlanmıştır. Güven koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Rahat bir limana benzer arada sorun olsa da güvenli limandasın (K40)."

"Deniz kenarına benzer çünkü günün sonunda tüm yorgunluğunuzu giderir huzur ve güven veren mutluluk kaynağı (E68)."

"Aile cennetin bu dünyadaki yansıması gibidir. Çünkü bütün güzellikler sanki ailede toplanmış gibi (K50)."

"Aile bir ağaca benzer çünkü dallandıkça güzelleşir, mutlu huzurlu oldukça daha bir kenetlenir insan (K34)."

Kale: Aile güven, dayanışma ve aitlik hissiyle dolu bir yuva olarak algılanmaktadır. Ailenin bireyi koruyan, güçlendiren ve hayatın fırtınalarına karşı sağlam bir sığınak olduğu vurgusu öne çıkmaktadır. Kale koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Aile bir yuvaya benzer. Çünkü en zor durumda sığındığımız ilk yerdir (K55)."

"Aile arkadaki dağdır. Çünkü sıkışınca ona yaslanırsın (K32)."

"Kayaya benzer çünkü sırtını dayadığında o gücüyle arkada olduğunu sana hissettirir (E11)."

"Aile bir binanın kolonlarına benzer çünkü destektir güven verir (E44)."

Zorunluluk: Aile, bireyin hayatında vazgeçilmez, temel bir ihtiyaç ve sorumluluklar zinciri olarak tanımlanmıştır. Zorunluluk koduna yönelik katılımcıların aktarımları şu şekildedir:

"Aile birlikte yaşamaya benzer. Çünkü hayat tek başına sürmez (E77)."

"Bi yerden sonra gerekli ve iyi bir şey bence (K53)."

"Suya benzer. Çünkü olmazsa olmaz (20)."

Araştırmaya katılan gençlerin ifadeleri doğrultusunda oluşturulan "Aile Kavramına İlişkin Metaforlar" kategorisi, bireylerin aileye yönelik genel olarak olumlu ve anlam yüklü bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, aileyi sıklıkla birlik, güven, kale ve zorunluluk temalarıyla ilişkilendirmiştir. Birlik temasında aile; sevgi, dayanışma ve köklü bağlarla şekillenen bir yapı olarak tanımlanmış, bireylerin birbirini tamamladığı ve ayrılmaz bir bütün oluşturduğu vurgulanmıştır. Güven teması ise aileyi bireye huzur, aidiyet ve sığınma hissi sunan bir liman olarak konumlandırmakta; katılımcılar aileyi "liman", "cennet" ve "ağaç" gibi metaforlarla tanımlamıştır. Kale teması altında aile, bireyi dış tehditlere karşı koruyan, güç veren ve sağlam bir yapı olarak betimlenmiş; "dağ", "kaya" ve "kolon" metaforları bu algıyı desteklemektedir. Zorunluluk temasında aile, hayatın vazgeçilmez bir parçası ve bireyin temel ihtiyaçlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu bulgular, gençlerin aileyi hem duygusal hem de yapısal açıdan temel bir yaşam unsuru olarak gördüklerine işaret etmektedir.

Tartışma

Bu çalışma, evliliğin eşiğinde olan gençlerin bekârlık, evlilik ve aile kavramlarına yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla inceleyerek, bu kavramların bireylerin zihninde nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda sahadan veriler elde edilerek analiz edilmiştir. Bulgular, gençlerin bu kavramlara yönelik algılarının hem bireysel hem de toplumsal dinamiklerden etkilendiğini göstermektedir. Bekârlık kavramına ilişkin metaforlar, "özgürlük, sultanlık ve sorumsuzluk" gibi olumlu algılar ile "yalnızlık, belirsizlik ve zorluk" gibi olumsuz algılar arasında ikiye ayrılmıştır. Bu durum, bekârlığın bireysel özerklik ve bağımsızlık gibi modern değerlerle ilişkilendirildiği, ancak aynı zamanda toplumsal baskılar ve yalnızlık hissiyle olumsuz bir statü olarak algılanabildiğini göstermektedir. Literatürde, DePaulo ve Morris (2005) ile Tezcan (2021) bekârlığın toplumsal bağlamda damgalanabileceğini belirtirken, Klinenberg (2012) yalnız yaşamayı seçmenin modern toplumlarda bir norm haline geldiğini vurgulamıştır. Bu çalışma, Türkiye gibi kolektivist bir kültürde, bekârlığın hem bireysel özgürlük hem de toplumsal baskılarla şekillenen karmaşık bir durum olduğunu göstermektedir. Özellikle, katılımcıların %57'sinin bekârlığa övgü, %43'ünün ise yergi ifade etmesi, bu kavramın bireyler arasında polarize bir şekilde algılandığının göstergesidir. Bekârlık yaygın bir olgudur ve yapılan çalışmalar, bunun çok boyutlu nedenlere dayandığını göstermektedir. Örneğin, Amerikalı bekâr

bireylerle yapılan bir araştırmada, bekârlığın en sık gerekçeleri arasında zayıf flört becerileri, özgürlük isteği, incinme korkusu, farklı öncelikler ve aşırı seçicilik öne çıkmıştır (Apostolou, vd., 2020). Bekar bireylerin damgalandığı, dışlandığı farklı çalışmalarda da görülmüştür (Lai vd., 2015; Turnage ve Huang, 2022).

Evlilik kavramına ilişkin metaforlar, “belirsizlik, kısıtlanma ve sorumluluk” gibi negatif algılar ile “ortaklık, birlik, yuva ve mutluluk” gibi pozitif algılar arasında bölünmüştür. Evliliğe yönelik negatif algıların (%58) daha baskın olması, gençlerin evliliği riskli ve bireysel özgürlüğü kısıtlayıcı bir kurum olarak görme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Özabacı, Körük ve Kara (2019) tarafından evliliğin risk ve belirsizlik kaynağı olarak algılanabileceğini belirten çalışmayla uyumludur. Öte yandan, evliliğin pozitif algılarında “yuva” ve “mutluluk” gibi metaforların öne çıkması, evliliğin duygusal güvenlik ve aidiyet hissiyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu durum, Ümmet (2017) ve Kağıtçıbaşı (1996) gibi araştırmacıların evliliğin kolektivist toplumlarda duygusal ve toplumsal bağların güçlendiricisi olarak görüldüğünü vurgulayan bulgularıyla paralellik göstermektedir. Türkiye’de evliliğin hâlâ geleneksel değerlerle şekillendiği, ancak bireyselleşme ve modernleşme ile birlikte aşk temelli evliliklerin ön plana çıktığı gözlemlenmiştir (Aydın ve Baran, 2010). Bu çalışmada elde edilen sonuçlara bakıldığında, gençlerin evliliğe yönelik algılarında hem geleneksel hem de modern unsurları bir arada yansıttığı söylenebilir.

Aile kavramına ilişkin metaforlar ise tamamen olumlu bir çerçeveye sahiptir ve “birlik, güven, kale ve zorunluluk” gibi kodlarla ifade edilmiştir. Ailenin bireyler için bir sığınak, destekleyici bir liman ve vazgeçilmez bir yapı olarak algılanması, Giddens (2012) ve Parsons’ın aileye attığı toplumsallaşma, duygusal güvence ve sosyal statü işlevleriyle uyumludur. Katılımcıların aileye yönelik metaforlarında “kale” ve “güven” gibi ifadelerin sıkça kullanılması, ailenin bireyleri koruyan ve güçlendiren bir kurum olarak algılandığını göstermektedir. Bu bulgu, kolektivist toplumlarda ailenin merkezi rolünü vurgulayan Kağıtçıbaşı (1996) ve Cohen (2020) gibi çalışmalarla desteklenmektedir. Ancak, “zorunluluk” kodunun da ortaya çıkması, ailenin bireyler için hem bir ihtiyaç hem de sorumluluklar zinciri olarak algılandığını göstermektedir. Bu durum, modernleşme ve bireyselleşmenin aile yapısını esnettiği, ancak ailenin hâlâ temel bir toplumsal birim olarak önemini koruduğu belirtilebilir.

TÜİK (2025) verileri, Türkiye’de evlenme yaşının yükseldiğini ve bekârlık oranlarının arttığını göstermektedir. Bu çalışma, bu istatistiksel verileri destekler nitelikte, gençlerin evliliğe temkinli yaklaştığını ve bekârlığı bir yaşam biçimi olarak daha fazla tercih ettiği ifade edilebilir. Özellikle kadınların evliliğe erkeklere göre daha temkinli yaklaştığına dair bulgular (Güneş ve Elkurdi, 2022), bu çalışmada da evliliğe yönelik negatif algıların baskınlığı ile desteklenmektedir. Bununla birlikte, ailenin olumlu algılanması, Türkiye’de kolektivist kültürün hâlâ güçlü bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu durum, modernleşme ve bireyselleşmenin aile ve evlilik kavramlarını dönüştürdüğü, ancak geleneksel değerlerin hâlâ etkili olduğu bir geçiş dönemine işaret etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, evliliğin eşiğinde olan gençlerin bekârlık, evlilik ve aile kavramlarına yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla inceleyerek, bu kavramların bireysel ve toplumsal düzlemde hangi anlamlarla ilişkilendirildiğini ele almıştır. Elde edilen sonuçlar, özellikle bu üç kavrama yüklenen anlamların birbirinden farklı yönelimlere işaret ettiğini ve gençlerin algılarında modern bireyselleşme eğilimleri ile geleneksel aile değerleri arasında bir uyumsuzluk bulunduğunu göstermektedir.

Bekârlık kavramına yönelik değerlendirmelerde, gençler arasında çift yönlü bir algının var olduğu görülmektedir. Bir grup genç, bekârlığı “özgürlük”, “açık alan” ve “kendi kararlarını verebilme” metaforlarıyla tanımlayarak bağımsızlığı, bireysel tercihleri ve özerkliği öne çıkarmaktadır. Öte yandan, “boşluk”, “yalnız ada” ve “eksiklik” gibi metaforlarla bekârlığı ifade edenler, bu yaşam biçimini yalnızlık, toplumsal baskı ve normatif dışlanma ile ilişkilendirmiştir.

Dolayısıyla bekârlık, hem özgürlük alanı hem de kaygı ve baskı kaynağı olarak çelişkili bir biçimde algılanmaktadır. Evlilik kavramına dair görüşler ise daha belirgin biçimde olumsuz çağrışımlar etrafında yoğunlaşmaktadır. Bir kesim evliliği “zincir”, “kafes” veya “yük” metaforlarıyla tanımlayarak özgürlük kaybı, ekonomik sorumluluk ve toplumsal baskılarla özdeşleştirmiştir. Bununla birlikte, “yuva”, “bahçe” ve “sığınak” gibi olumlu metaforlar da kullanılmış ve evlilik, güvenlik, aidiyet ve mutluluk sağlayan bir kurum olarak değerlendirilmiştir. Bu çift yönlü algı, evlilik kurumunun gençler için hem çekim hem de kaygı uyandıran bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Aile kavramına ilişkin değerlendirmeler ise büyük ölçüde olumlu metaforlarla şekillenmiştir. Gençlerin aileyi “kale”, “çatı” ve “liman” metaforlarıyla tanımlamaları, ailenin güven, dayanışma ve toplumsal aidiyet sağlayan bir kurum olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Özellikle aileye yönelik olumsuz metaforların neredeyse hiç kullanılmaması, aile kurumunun gençler için hâlâ toplumsal yapının en güvenilir ve temel dayanağı olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu durum, evlilik kavramına yönelik temkinli yaklaşımlarla karşılaştırıldığında dikkat çekicidir.

Araştırmanın sonuçları hem teorik hem de pratik düzeyde çeşitli çıkarımlar sunmaktadır. Öncelikle, gençlerin evlilik ve aileye dair çelişkili algılarının dengelenebilmesi için evlilik öncesi eğitim programlarının geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu programlarda yalnızca evliliğin sorumlulukları değil, aynı zamanda iletişim becerileri, çatışma çözme yöntemleri, finansal planlama ve ortak yaşamın getirdiği gündelik pratikler ele alınmalıdır. Bu tür eğitimler, gençlerin evliliği daha gerçekçi ve sağlıklı bir bakış açısıyla değerlendirmelerine katkı sağlayabilir. Bununla birlikte, evliliğin olumsuz algılanmasında ekonomik kaygıların belirgin rol oynadığı göz önüne alındığında, genç çiftlere yönelik sosyal ve ekonomik desteklerin artırılması gerekmektedir. Barınma, istihdam ve sosyal güvenlik konularında sunulacak teşvikler, gençlerin evlilik sürecinde yaşadığı kaygıları azaltarak evlilik kurumuna yönelik olumsuz algıları hafifletebilir. Ayrıca, araştırmada tespit edilen negatif metaforların kökenlerini daha iyi anlamak amacıyla derinlemesine nitel çalışmalara ihtiyaç vardır. Gençlerin deneyimlerini daha ayrıntılı biçimde ortaya koyacak mülakat ve odak grup çalışmaları, evliliğe dair kaygıların hangi toplumsal ve bireysel koşullardan beslendiğini daha net biçimde açıklığa kavuşturacaktır. Elde edilen veriler hem toplumsal yapının değişen yönlerini hem de süreklilik arz eden kültürel değerleri anlamak bakımından önemli ipuçları barındırdığı söylenebilir.

İleride yapılacak çalışmalarda, kuşaklar arası farklılıkların yanı sıra dijitalleşmenin evlilik ve aile algıları üzerindeki etkisinin incelenmesi de önem taşımaktadır. Özellikle sosyal medya ve dijital kültürün gençlerin ilişki biçimlerini ve beklentilerini nasıl dönüştürdüğünü ortaya koyacak araştırmalar, bu alandaki bilgi birikimini derinleştirebilir. Yaşlı bekârlara yönelik benzer bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça

- Akdoğan, A. (2024). İslâmî değerler açısından bekârlık, evlilik ve aile kurmanın anlam ve önemi. *Ordu İlahiyat*, 3, 57–69.
- Apostolou, M., O. J., & Esposito, G. (2020). Singles reasons for being single: Empirical evidence from an evolutionary perspective. *Frontiers in psychology*, 11, 746. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00746>
- Aydın, O., & Baran, G. (2010). Toplumsal değişme sürecinde evlenme ve boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 117-126.
- Baş, E., & Cengiz, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin evlilik ve aileyi anlamlandırma biçimleri: Karadeniz Teknik Üniversitesi örneği. *İmgelem*, 2(2), 5–27.

- Cohen, I. (2020). Aile. İçinde. B. S. Turner (Ed.), *Sosyoloji sözlüğü* (E. Yenigün, Çev., ss. 50–59). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Coontz, S. (2006). *Marriage, a history: How love conquered marriage*. Penguin.
- Creswell, J. W. (2021). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (5th ed.). SAGE Publications.
- DePaulo, B. & Morris W. (2005). Singles in society and in science. *Psychological Inquiry*.
- DePaulo, B. (2006). *Singled Out: How singles are stereotyped, stigmatized, and ignored, and still live happily ever after*.
- Doğan, M. (2003). Türk medenî kanunu'nun evliliğin genel hükümleri bakımından getirdiği yenilikler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4).
- Engin, M. (2022). Türkiye’de aile yapısının dönüşümü: sorunlar ve beklentiler. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 123-136.
- Epik, M. T., Çiçek, Ö., Altay, S. (2017). Bir sosyal politika aracı olarak tarihsel süreçte ailenin değişen/değişmeyen rolleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 0(38), 35 - 58
- Erdoğan, B. (2019). Modern toplumda yalnız yaşamak, yeni bir norm olarak bekârlık. *Sosyologca*.
- Erkol, M., Şahin, M., & Avcı, Ş. (2021). Toplumsal değişimin bir göstergesi olarak gençlerin evliliğe yönelik tutumları. *Universal Journal of History and Culture*, 3(1), 57-78. <https://doi.org/10.52613/ujhc.881488>
- Giddens, A. (2012). *Socioloji*. Ankara: Kırmızı Yayınları.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (2006). *Discovery of Grounded Theory: Strategies For Qualitative Research*. Chicago: Aldine Transaction.
- Güneş, Ö., & Elkurdi, M. (2022). X, Y ve Z kuşaklarının evlilik algısı. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 8(15), 244–256.
- Gürses, A. S. (2021). Üniversite öğrencilerinin evlilik algısı [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Jamieson, L. (2014). *Changing intimacy: Everyday heterosexualities in later life*.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Karataş, K. (2001). Toplumsal değişim ve aile. *Toplum Ve Sosyal Hizmet*, 12(2), 89-98.
- Karlı, E. (2019). Modernleşme sürecinde çözülen aile yapısı ve kadının yeniden inşası (Doctoral Dissertation, Ergün Dilaveroğlu).
- Klinenberg, E. (2012). *Going solo: The extraordinary rise and surprising appeal of living alone*. New York: The Penguin Press
- Koyuncu, A. A. (2014). Aile araştırmaları metodolojisi: Yaklaşımlar ve yöntemler. M. Aydın (Ed.), *Sistemik aile sosyolojisi* (ss. 41-64). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma* (2. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lai, A. L., Lim, M., & Higgins, M. (2015). The abject single: exploring the gendered experience of singleness in Britain. *Journal of Marketing Management*, 31(15–16), 1559–1582. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2015.1073170>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.

- Lambkin, B. (2012). Migration as a metaphor for metaphor. *Metaphor and the Social World*, 2(2), 180-200. DOI: <https://doi.org/10.1075/msw.2.2.03lam>
- Layder, D. (2014). *Sosyal teoriye giriş* (Çev: Ü.Tatlıcan). (4. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Mayring, P. (2011). *Nitel sosyal araştırmaya giriş* (Çev: A.Gümüş ve M.S.Durgun). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. USA: Sage Publication.
- Ortony, A., Reynolds, R. E., & Arter, J. A. (1978). Metaphor: Theoretical and empirical research. *Psychological Bulletin*, 85(5), 919. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.85.5.919>.
- Özabacı, N., Körük, S., & Kara, A. (2019). Evlilik anlamına ilişkin metaforik bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 48(1), 693-736.
- Sadıkoglu, Z. Z. (2022). Modern Türk aile yapısında ve kadınların uğraşlarında değişim. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1), 317-347. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.986225>.
- Saldana, J. (2019). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı* (Çev: A.T. Akcan ve S. N. Şad). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Shorter, E. (1975). *The making of the modern family* (Vol. 369). New York: Basic Books.
- Smart, C. (2020). Evlilik ve boşanma. İçinde. B. S. Turner (Ed.), *Sosyoloji sözlüğü* (A. Ecdaroğlu, Çev., ss. 306-312). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- TDK (2025). *Güncel Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi: 03.06.2025)
- Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20 (1), 153- 182.
- Tezcan, F. (2021). Damgalanan bir yaşam tarzı olarak bekârlık. *Sosyoloji Dergisi*(41-42), 81-115.
- Turgut, F. (2017). Tarihsel süreçte aile kurumunun dönüşümü ve geleceğine yönelik çıkarımlar. *Medeniyet Ve Toplum Dergisi*, 1(1), 93-117.
- Turnage, A. K., & Huang, S. (2022). Societal attitudes towards the single woman a metaphor analysis. *Pennsylvania Communication Annual*, 78(1).
- TÜİK (2024). Medeni Durum <https://nip.tuik.gov.tr/?value=MedeniDurum> (Erişim Tarihi: 03.09.2025)
- TÜİK (2025) Güncel Evlenme ve Boşanma İstatistikleri <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194#:~:text=Ortalama%20ilk%20evlenme%20ya%C5%9F%C4%B1%202024,2%2C5%20ya%C5%9F%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti> (Erişim tarihi: 03.06.2025)
- Ümmet, D. (2017). Üniversite mezunu evli bireylerin evlilik algıları üzerine metaforik bir inceleme. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 205-235.
- Weber, R. P. (1990). *Basic content analysis*. London: SAGE Publications.
- Yakut, S., & Certel, H. (2016). Öğretmenlerde yalnızlık düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 69-94.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Kararları

Tarih: 21.05.2025

No: 05

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

2. yazar katkı oranı : %100

Omar ve Biz: Göç, Yerinden Edilme ve Aile Dinamikleri

Omar and Us: Migration, Displacement and Family Dynamics

Öğr. Gör. Dr. Saygın Koray DOĞANER ¹

Öz

Bu çalışma, *Omar ve Biz* (2019) filmi üzerinden göç, yerinden edilme ve aile dinamiklerinin sinemadaki temsiline odaklanmaktadır. Araştırmanın amacı, göçmenlik deneyiminin bireysel ve toplumsal düzeyde aile yapısında yarattığı kırılmaları ve bu kırılmaların film anlatısı aracılığıyla nasıl görünür hâle geldiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda film, yalnızca bir anlatı değil, aynı zamanda seçilmiş aile, otorite, kimlik, kültürel çatışma ve duygusal dönüşüm gibi olguların bir aradalığını sunan görsel bir düşünce alanı olarak ele alınmaktadır. Çalışmada nitel yöntem benimsenmiş, film sahneleri içerik analiziyle incelenmiştir. Filmdeki karakterler arasındaki mesafe, mekân kullanımı ve gündelik etkileşimler, göçle birlikte dönüşen aile yapısını anlamlandırmak için yorumlanmıştır. Bulgular, göçmenlik deneyiminin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kültürel, psikolojik ve ilişkisel düzeyde de aile kavramını dönüştürdüğünü göstermektedir. Filmde kayıp ve yas gibi evrensel ritüeller, yalnızca bireysel duyguların ifadesine değil, aynı zamanda farklı etnik ve kültürel kökenlerden bireylerin bir araya geldiği seçilmiş aile yapısının fiziksel ve simgesel düzeyde görünürlük kazandığı ortak bir zemin sunar. Türkiye, Suriye ve Amerika'dan gelen karakterler, yalnızca mekânı değil, kaybı paylaşarak ortak bir aidiyet deneyimi üretir. Böylece film, göçün neden olduğu kimlik ve aidiyet krizlerinin, kolektif yas süreçleri üzerinden yeniden inşa edilen aile formlarıyla aşılabildiğine işaret eder. *Omar ve Biz*, geleneksel aile tanımlarını sorgulayan ve yeni toplumsal birliktelik biçimlerine olanak sunarak, göçün yarattığı yapısal ve duygusal dönüşümleri görünür kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Aile Dinamikleri, Seçilmiş Aile, Sinema, Erkeklik Çalışmaları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study focuses on the cinematic representation of migration, displacement and family dynamics through the film *Omar and Us* (2019). The aim of the research is to show how the experience of migration creates ruptures in family structures on both individual and social levels and how these ruptures are made visible through the film narrative. In this context, the film is considered not only as a narrative but also as a visual space of thought where concepts such as chosen family, authority, identity, cultural conflict and emotional transformation coexist. The study adopts a qualitative approach and analyzes the film scenes using content analysis. The spatial distance between characters, use of space and everyday interactions are interpreted as reflections of family forms transformed by migration. The findings indicate that migration transforms the concept of family not only physically but also culturally, psychologically and relationally. In the film, universal rituals such as loss and mourning provide a shared ground where the chosen family structure becomes visible both physically and symbolically. Characters from Turkey, Syria and the United States share not only space but also grief, producing a mutual sense of belonging. Thus, the film suggests that the identity and belonging crises caused by migration can be addressed through reconstructed family structures shaped by collective mourning. *Omar and Us* questions traditional definitions of family and reveals structural and emotional transformations caused by migration by offering new possibilities for social connection.

Keywords: Migration, Family Dynamics, Chosen Family, Cinema, Masculinity Studies

Paper Type: Research

¹Batman Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema ve Televizyon Bölümü, sayginkorayd@gmail.com

Giriş

Göç, yalnızca fiziksel yer değiştirmenin ötesinde, bireylerin sosyal ilişkilerinde, kültürel kimliklerinde ve özellikle aile yapılarında köklü değişimlere neden olan çok kapsamlı bir süreçtir. Yerinden edilme, yalnızca coğrafi bağlamda değil, aynı zamanda psikolojik, sosyolojik ve kültürel düzeyde de etkiler yaratarak bireyin yaşadığı dünyaya ve kendine dair algısını dönüştürür. Bu dönüşüm, çoğu zaman sessiz ama güçlü bir şekilde aile biriminde hissedilir. Göç eden bireylerin ve ailelerin yeni yaşam alanlarına uyum sağlama sürecinde karşılaştıkları zorluklar, toplumsal kabullerle olan temasları ve farklı kültürel kodlarla girdikleri etkileşimler, aile içi ilişkileri yeniden şekillendirir.

Aile, göç sürecinin en çok etkilendiği sosyal yapılardan biridir. Yer değiştirme, sadece fiziksel bir mekânın terk edilmesi değil, aynı zamanda toplumsal rollerin, kuşaklar arası ilişkilerin ve aidiyet biçimlerinin yeniden kurulması anlamına gelir. Göçle birlikte aile üyelerinin birbirleriyle olan ilişkileri, dayanışma biçimleri, iletişim alışkanlıkları ve hatta otorite tanımları sorgulanır ve yeniden tanımlanır. Özellikle zorunlu göç bağlamında, ekonomik kaygıların yanı sıra, kültürel belirsizlik, sosyal dışlanma ve psikolojik yıpranma gibi unsurlar da aile içi dinamikleri derinden etkiler. Aile artık sadece bir güvenlik alanı değil, aynı zamanda bir mücadele ve yeniden örgütlenme mekânına dönüşür.

Diken ve Laustsen'in (2010, s. 28) ortaya koyduğu gibi sinema, toplumsal belleğin taşıyıcısı olmanın ötesinde, bu belleğin nasıl hatırlandığını, kimler tarafından yeniden üretildiğini ve hangi seslerin baskın çıktığını da sorgulatan bir düzlemdir. Göç olgusu, bu anlamda sinemada yalnızca mekânsal hareketlilikle sınırlı kalmayan, aile ilişkileri, kültürel uyumsuzluklar, kuşak çatışmaları ve toplumsal kabulle ilgili zengin anlatı imkânları sunan bir temadır. Göçmen ailelerin yaşadığı karmaşık deneyimler sinemada bazen görünür, bazen de örtük biçimlerde işlenir. Ailenin yeniden kurulma biçimi, toplumsal normlara direnç ya da uyum gösterme halleriyle birlikte ele alınır.

Göçün aile üzerindeki etkilerini anlamaya çalışırken, sinemadaki anlatıların yalnızca temsili olmadığını, aynı zamanda belirli politik ve kültürel yapılar tarafından biçimlendirildiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Sinema, göçmen ailelerin yaşadığı dönüşümleri doğrudan gösterirken, aynı zamanda onları belli çerçeveler içine yerleştirerek bir tür “görme biçimi” de sunar. Hayward (1993, s. 5), sinemanın doğrudan ulusal kimliklerle bağlantılı olarak işlediğini ve bu nedenle film metinlerinin sadece bireysel hikâyeleri değil, aynı zamanda kolektif kimlikleri de şekillendirdiğini vurgular. Bu durum göçmen ailelerin nasıl temsil edildiği kadar, hangi aile modellerinin merkezleştirildiğini ve hangilerinin ötekileştirildiğini anlamada da önemlidir.

Sinemada göç ve aile temsilleri, hem kurgu karakterlerin içsel yolculuklarını hem de onların çevresel ve kültürel bağlamlarla ilişkilerini açığa çıkarır. Aile içi otoritenin sorgulanması, yeni sosyal bağların kurulması, kültürel farklılıkların birlikte yaşama pratiğine nasıl dönüştüğü gibi temalar, göçle birlikte sinemanın merkezine yerleşmiştir. Bu bağlamda göç, yalnızca bir tema değil, aynı zamanda aileye dair değerlerin, sınırların ve bağların nasıl yeniden biçimlendiğini irdeleyen bir anlatı zemini sunar.

1. Sinemada Göç Çalışmaları Bağlamında Aile Dinamikleri: Kavramsal Bir Çerçeve

Sinema, sadece bir sanat formu değil, aynı zamanda toplumsal yaşamın farklı boyutlarını anlamaya yönelik güçlü bir araçtır. Bu araç, bireysel hafıza ile toplumsal belleği buluşturma işlevi görürken, özellikle aile yapılarında meydana gelen dönüşümleri görünür kılmada etkili bir mecra olarak öne çıkmaktadır. Sinema, yaşanmışlıkları görsel bir dil aracılığıyla yeniden üretirken, bir toplumun değerleri, çatışmaları ve geçirdiği dönüşümlerle doğrudan ilişki kurar. Güçhan'ın (1993) da belirttiği üzere, toplumun inşa ettiği sanat ürünleri, o topluma özgü sosyal, tarihsel ve siyasal bağlamlardan bağımsız düşünülemez. Bu düşünceyle paralel olarak, Plehanov (1987, s.40), her estetik üretimin kendi döneminin ideolojik etkilerini yansıttığını vurgular. Bu ideolojik sanat ürünleri dikkate alındığında, kültürel temsillerin de toplumsal bağlamlarıyla birlikte

değerlendirilmesi gereklidir (Armağan, 1992, s. 53–56). Bu çerçevede sinema, ister bireysel bir anlatı biçimi olarak ele alınsın ister kolektif belleğin bir yansıması olarak görülsün, her zaman düşünsel yapılarla iç içedir (Erkılıç, 1997, s. 2). Tüm bu düşünsel bağlamlar göz önüne alındığında, sinemanın bireysel hikâyeler aracılığıyla toplumun geneline dair önemli ipuçları sunduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle sinema, bireysel yaşam öyküleri üzerinden toplumsal yapıya ilişkin önemli veriler sunar. Sinemanın bireysel yaşam öyküleri üzerinden toplumsal yapıya ilişkin önemli veriler sunduğu dikkate alındığında, film anlatıları yalnızca kültürel değil, aynı zamanda toplumsal çözümleme için de güçlü bir araç hâline gelir.

Toplumsal yapıda meydana gelen dönüşümlerin en doğrudan izlenebildiği alanlardan biri göç olgusudur. Stephen Castles ve Mark J. Miller (2008), göçün yalnızca bireylerin fiziksel hareketliliğiyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda aile düzeni, toplumsal roller ve kimlik yapılarında köklü dönüşümlere yol açtığını vurgular. Thomas Faist (2000) ise göç süreçlerinin yalnızca ekonomik ya da demografik değil, aynı zamanda kültürel ve kurumsal düzeyde yeniden yapılanmaları da içerdiğini belirtir. Türkiye’de yapılan çalışmalarda ise Ahmet İçduygu (2015), göçün aile yapılarında çözümlere, yeni aidiyet biçimlerinin oluşumuna ve toplumsal normların yeniden düzenlenmesine yol açtığını ortaya koyar. Zeynep Savaş Yıldırım (2011) ise göçmen bireylerin kimlik ve aidiyet ekseninde yaşadıkları kırılmaların, özellikle aile içi ilişkilerde derin dönüşümlere neden olduğunu gösterir. Bu türden yapısal kırılmalar, sinemanın anlatı evreninde somut biçimlerde temsil bulur. Ipek A. Diken ve Carsten B. Laustsen’in (2010, s. 28) ifade ettiği gibi, sinema toplumsal belleğin dışavurumudur ve bu nedenle göç gibi derin toplumsal sarsıntılara dair çok yönlü temsiller üretme gücüne sahiptir. Sinemada göç, kimi zaman bireysel travmalar, kimi zaman ise aile birliğinin çözülüşü ya da yeniden inşası üzerinden ele alınır.

Sinemada göçün temsili zamana, coğrafyaya ve toplumsal koşullara göre farklılık gösterse de, belirli temalar sabit kalır. Özellikle zorunlu göç durumlarında, aile yapısının uğradığı dönüşüm hem fiziksel hem duygusal düzlemde izlenebilir. Göç sürecinde parçalanan aileler, yeni coğrafyalarda karşılaştıkları kültürel uyumsuzlukla birlikte yeniden bir araya gelmeye çalışırken, aynı zamanda yeni toplumsal normlara uyum sağlama çabası içine girer. Bu bağlamda göçmen sineması, sadece göçün fiziksel yönlerini değil, aynı zamanda aile ilişkilerindeki değişimleri ve kuşaklar arası aktarımları da ele alır.

Göçmen sineması olarak adlandırılan bu sinema pratiğinin hangi kuramsal yaklaşımlar içinde değerlendirildiğini anlamak, sinema ile göç arasındaki ilişkinin çok boyutlu yapısını ortaya koyar. Bu noktada sinemanın “ulusal” niteliği önem kazanır. Hayward (1993, s. 5), sinemanın ulusçuluk çağının bir ürünü olduğunu ve ulusun kültürel hafızasının sinema yoluyla kodlandığını belirtmektedir. Filmler aracılığıyla ulusun kimliği, yurttaşlık ilişkileri ve öteki ile kurduğu bağ yeniden şekillenir. Bu durum, göçmenlerin sinemada nasıl temsil edildiğini de doğrudan etkiler. Hayward’a göre, sinemanın ulusallaşması üç temel düzlemde gerçekleşir: Film metninin kendisi, ona dair üretilen söylemler ve gösterim ile dağıtım mekanizmaları. Bu yapılar çoğu zaman egemen kültürü yansıtmaya eğilimindedir ve farklılıkları dışlama potansiyeli taşır.

Ulusal sinemanın sınırları çoğu zaman, göç eden bireyleri sistemin dışında bırakacak biçimde çizilir. Bu anlayışı açıklayan kuramsal yaklaşımlardan biri Deutsch’a aittir. O, ulusların iletişim kurma biçimlerinin, dışarıdan gelenleri sistem dışına itebileceğini savunur (1953, s. 20). Bu bağlamda göçmen aileler, hem bireysel düzeyde hem de kolektif düzlemde yeni toplumlara dâhil olma sürecinde çeşitli dışlanma biçimleriyle karşılaşabilir. Jürgen Habermas da benzer biçimde ulus kavramının, tarihsel ve kültürel kökenler üzerinden şekillenen toplulukları işaret ettiğini ve bu yapının içine sonradan dâhil olanları potansiyel tehdit olarak görebileceğini belirtir (1996, s. 282). Bu durum, sinemadaki aile temsillerine de yansır; göçmen aileler ya “yardıma muhtaç” ya da “tehdit unsuru” olarak kodlanır. Bu durum, sinemadaki aile temsillerine de doğrudan yansır. Göçmen aileler sıklıkla ya “yardıma muhtaç ve edilgen” figürler olarak idealize edilir ya da “kültürel tehdidin taşıyıcısı” konumunda potansiyel bir tehdit unsuru olarak temsil edilir. Bu ikili temsiliyet, göçmen ailelerin karmaşık kimlik yapılarını, direnç stratejilerini ve gündelik hayattaki çeşitlenmiş deneyimlerini görünmez kılar. Böylece göçmenlik olgusu,

sinemada yalnızca sosyal sorumluluk ya da güvenlik eksenli anlatılarla çerçevelenirken, ailenin toplumsal yeniden üretim işlevi ve kültürel aidiyetler içindeki dönüşüm potansiyeli çoğu zaman ihmal edilir.

Higson'un (1989) "Ulusal Sinema" üzerine yaptığı inceleme, ait olunan yer ile dış dünya arasındaki gerilimin film anlatısına nasıl yansıdığını ortaya koyar. Bu anlatılar, sadece kültürel aidiyeti değil, aynı zamanda aile yapılarının nasıl konumlandırıldığını da ortaya çıkarır. Göçmen aileler kimi zaman aidiyetin çatışmalı doğası içerisinde, kimi zaman da yabancılaştırılmış temsillerle sinemada yer bulur. Bu temsiller yalnızca mekâna dair bir yabancılığı değil, aynı zamanda aile içindeki rollerin, ilişkilerin ve kuşaklar arası bağların da sınırdan ve dengesiz bir zeminde şekillendiğine dair bir algı yaratabilmektedir. Sinema, göçmen aileyi çoğu zaman ne tam anlamıyla "yerli" ne de bütünüyle "öteki" olarak sunar. Bu arada kalmışlık hali, ailenin hem kimliksel bir sığınak hem de toplumsal çözülmenin merkezine yerleşmiş bir yapı olarak yeniden düşünülmeye olanak tanır. Bu nedenle göç olgusu, görsel anlatılar içinde yalnızca bireysel değil, aynı zamanda ailevi yapının da yeniden tartışıldığı bir alan olarak görülebilir.

Göçmen karakterlerin sinemada nasıl temsil edildiğine dair çalışmalarda, Knut Hickethier'in sinema anlatılarında karakter temsilleri ve görsel kodlar üzerine yaptığı sınıflandırmalar dikkate değerdir. Hickethier (2001), yabancı figürün sinemada genellikle tehdit unsuru, hiyerarşik olarak alt konumda, acınacak bir karakter ya da komik unsur olarak temsil edildiğini belirtir (aktaran Bilis, 2004, s. 59–60). Bu dört kategori, sinemada göçmen ailelerin nasıl sınıflandırıldığını da dolaylı olarak gösterir. Ailenin kırılğan yapısı, bu temsiller aracılığıyla yeniden üretilir. Göçle birlikte parçalanmış, yeniden kurulan ya da kültürel çatışmalarla sınanan aile biçimleri, bu anlatılar sayesinde görünür hale gelir.

Ella Shohat, Robert Stam ve Hamid Naficy gibi araştırmacılar (1994, s. 27), göçmen sinemasını yalnızca sinemada bir tür olarak değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir karşı duruş olarak değerlendirir. Onlara göre bu tür sinemalar, göçmenlerin yaşadığı kimlik sorunlarını, kültürel çatışmaları ve aidiyet mücadelelerini görünür kılar. Bu anlatılar, yalnızca kimliklerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda aile ilişkilerini ve kuşaklar arası bağları da sorgulama ve çözümleme sürecine dâhil eder. Filmler aracılığıyla göçmenlerin aile yapılarındaki değişim, kuşaklar arası geçişler, annelik, babalık, çocukluk gibi temel roller yeniden düşünülür hale gelir. Bu bağlamda aile, sadece bireylerin ait oldukları bir yapı değil, aynı zamanda göçle birlikte şekillenen duygusal, toplumsal ve kültürel etkilerin yansıtıldığı bir anlatı alanı olarak tartışmaya açılır. Göç eden bireylerin yaşadığı uyum süreci ve bu süreçte ortaya çıkan çatışmalar, aidiyet arayışı ile birlikte aile içinde yeniden tanımlanarak izleyiciye aktarılır. Böylece göçmenlerin konu alındığı filmlerde aile, yalnızca bir anlatı odağı değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet ve değişim üzerine düşünmeyi mümkün kılan bir anlatım biçimine de dönüşür. Bu yeni anlatım biçimi, hem bireysel yaşantılardan beslenir hem de izleyicinin toplumsal gerçeklikler üzerine düşünmesini sağlayan etkili bir ifade aracı olarak karşımıza çıkar.

2. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımlarından biri olan doküman analizi yöntemi ile yapılandırılmıştır. Görsel ve işitsel içerikleri de kapsayan bu yöntem, yazılı belgelerde olduğu gibi sosyal bilimlerde film, dizi ve belgesel gibi yapımlar üzerinden kültürel metinlerin sistematik biçimde incelenmesine olanak tanır. Bu doğrultuda, araştırmada görsel bir anlatı olarak *Omar ve Biz* (2019) filmi, belirlenen kuramsal çerçeve kapsamında anlam ve yapı açısından çözümlenmiştir. Araştırma, film anlatısı üzerinden göç, yerinden edilme ve aile yapılarındaki dönüşüm temalarını incelemeyi hedeflemektedir.

Filmin seçilmesinde temel etken, içerdiği anlatının doğrudan göç olgusuna ve bu olgunun bireysel ile toplumsal düzlemde aile ilişkilerine etkisine odaklanmasıdır. Film, zorunlu göç ile karşı karşıya kalan bireylerin, yeni bir toplumsal bağlam içinde yeniden ilişki kurma, güven oluşturma ve aidiyet inşa etme süreçlerini görünür kılmaktadır. Bu yönüyle çalışma, sinema

aracılığıyla göç olgusunu ele alan araştırmalar bağlamında değerlendirilebileceği gibi, göç sosyolojisi ve aile sosyolojisi alanlarına da katkı sunabilecek niteliksel bir içerik barındırmaktadır.

Analiz sürecinde film, birden fazla anlatı düzeyi dikkate alınarak çözümlenmiştir. Öncelikle film anlatısında yer alan olay örgüsü, karakter gelişimleri, mekân kullanımı ve diyaloglar tematik olarak sınıflandırılmıştır. Ardından göç, kimlik, otorite, komşuluk, empati, ötekiyle karşılaşma ve dönüşen aile dinamikleri gibi kavramlar üzerinden bu temalar yeniden değerlendirilmiştir. Filmin yapısı, karakterler arası çatışmalar, sessizlik anları ve kültürel gerilimler dikkate alınarak yorumlanmıştır. Böylece yalnızca görünen anlamın değil, aynı zamanda metnin ima ettiği yapısal kırılmaların da açığa çıkarılması amaçlanmıştır.

Bu araştırmada mevcut akademik literatürden, özellikle göç ve aile yapısının değişimi üzerine yapılmış çalışmalardan kuramsal destek alınmıştır. Göçün sinemadaki temsili, kimlik ve aidiyet inşası, öteki figürünün işlevi ve aile yapısının görsel anlatıda dönüşümü gibi kuramsal odaklar, incelemenin kavramsal zeminini oluşturmuştur. Film çözümlemesi ile literatür arasında kurulan ilişki, çözümlemenin yalnızca betimsel düzeyde kalmamasını, kuramsal bir perspektifle derinleşmesini sağlamıştır.

Çalışma herhangi bir katılımcı ya da kişisel veriye dayalı bir veri toplama süreci içermemesi sebebiyle etik kurul izni gerektirmemektedir. Ancak etik ilkeler gözetilerek film analizine yönelik yorumlarda özne değerlendirilmekten kaçınılmış, film yapısının sunduğu anlatı öğeleri bağlamında nesnel bir çözümleme sunulmaya özen gösterilmiştir.

2.1. İçerik Analizi Süreci ve Tematik Dağılım

Filmden seçilen sahneler, çalışmanın kuramsal çerçevesine dayalı olarak çatışma ve dayanışma temaları altında kodlanmış, aşağıdaki tabloda çözümleme ölçütleriyle birlikte sunulmuştur. Analiz sürecinde, karakterler arasındaki ilişkileri dönüştüren ve anlatı yapısında belirleyici rol üstlenen sahneler öncelik verilmiştir. Her sahne, yalnızca anlatısal işlevine göre değil aynı zamanda temsil ettiği sosyolojik kavramlar dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Tablo, sahne seçiminin tematik nedenlerini, kuramsal bağlantılarını ve çözümleme sürecinde öne çıkan yorumsal odakları bir arada göstermektedir. Bu sayede film çözümlemesi ile kuramsal tartışma arasındaki ilişki bütüncül biçimde izlenebilir hâle gelmiştir. Filmde seçilen sahnelerin içerik analizi ve tematik dağılım özeti aşağıdaki gibidir.

Tablo 1 sahne analizine dayalı tematik kodlama

Sahne No	Sahne Açıklaması	Temel Tema / Kod	Kuramsal Bağlantı	Analitik Yorum
1 – Bahçe Sekansı (İşçilerin Kovulması)	İsmet, mevsimlik işçileri bahçeden kovar	Çatışma / Otorite Krizi	Erkeklik temsili, otorite ve kırılgan aidiyet	Kamera dili ve beden hareketleriyle savunmacı bir erkeklik örüntüsü gözlemlenir
2 – Bahçe Sekansı (Omar'la Karşılaşma)	İsmet, Suriyeli Omar ile yüzleşir	Çatışma / Kültürel Eşik	Ötekiyle karşılaşma, toplumsal dışlama	Kişisel sınırların kültürel ötekine yansımaları mesafeli çerçevelenmelerle aktarılır
3 – Fetiye'nin Elbise Paylaşımı	Fetiye, Mariye'ye elbisesini verir	Dayanışma / Kadınlararası Paylaşım	Kadın dayanışması, gönüllü destek	Sessiz ama güçlü kadın figürü üzerinden gönüllü dayanışma ve şefkat görünür olur
4 – Elbise Sonrası Tartışma	İsmet, Fetiye'ye 'O elbiseyi sana yıl dönümünde almıştım, nasıl verirsin?' diyerek tepki gösterir	Çatışma / Aile İçi Gerilim	Sahiplik, kontrol ihtiyacı, eşler arası güç ilişkisi	İsmet'in paylaşım karşısında öfke göstermesi, duygusal aidiyetle sahiplik arasındaki gerginliği ortaya koyar

5 – Cenazede Göçmenlerin Rolü	Omar Kur'an okur, Mariye hizmet eder	Dayanışma / Çokkültürlülük	Kültürel iç içelik, geçici roller	Göçmeler ritüeller aracılığıyla kabul sürecine dâhil olur
6 – Cenaze Sekansı (Kemal'in Tepkisi)	Kemal, annesinin kendisi gelmeden gömülmesine öfkelenir	Çatışma / Baba-Oğul Gerilimi	Bastırılmış duygular, aile içi çözülme	Kemal'in verdiği tepki, bastırılan duyguların yüzeye çıkmasına neden olur
7 – Christina ile İlk Karşılaşma	İsmet, gelini Christina'yı evin önünde reddeder	Çatışma / Seçilmiş Aileye Direnç	Geleneksel aile modeli, dışlayıcı söylem	Baba-oğul ilişkisi ve seçilmiş ailenin kabullenilmemesi üzerinden gerginlik kurulur
8 – Yüzme Öğretme Sahnesi	İsmet, yüzme bilmeyen Omar'a yüzme öğretir	Dayanışma / Öğretici Figür	Göçmenle kişisel bağ kurma, toplumsal empati	Fiziksel temas ve birlikte hareket, aradaki mesafenin kapanmasına katkı sağlar
9 – Bot Temin Etme	İsmet, Omar'ın Avrupa'ya geçişi için bot ayarlamaya çalışır	Dayanışma / Risk Paylaşımı	Göçü kolaylaştırma, sınır aşımı	İsmet'in kişisel sorumluluk aldığı nadir anlardan biri olarak empati göstergesidir
10 – Gece Jandarma Baskınında Saklama	İsmet, göçmenleri gece gelen aramadan korur	Dayanışma / Koruyucu Figür	Ahlaki ikilem, yasa dışı ama vicdani dayanışma	İsmet'in devlet otoritesi ile vicdani kararlar aşaması ve seçimi
11 – Depoya Saklama ve İkincil Yardımlar	İsmet, göçmenleri evin deposuna saklar, battaniye ve yemek götürür	Dayanışma / Barınma ve Bakım	Dayanışmacı erkeklik, bakım verme	Otoritenin yerini alan koruma davranışları, aile içi yeniden örgütlenmenin parçası olur
12 – “Çocuklar” İfadesi	İsmet ve Sabri, Omar ve Mariye'ye ‘çocuklar’ der	Dayanışma / Aidiyet	Seçilmiş aile, duygusal yakınlık	Fetiye'nin ölümünün ardından kurulan bağ, duygusal kabulün açık ifadesidir
13 – Christina'nın Kabullenilmesi	İsmet: “Christina gelinimiz, Amerikalı”	Dayanışma / Aitlik	Çok uluslu aile yapısı, toplumsal dönüşüm	Reddedilen figürün kabullenilmesiyle çoklu aidiyet vurgulanır

Tablo 1'de yer alan tematik kodlama ve kuramsal çerçeveye birlikte sunulan sahneler, çalışmanın devamında daha derinlikli biçimde ele alınacaktır. Film çözümlemesi bölümünde, bu sahneler aracılığıyla karakterler arası ilişkilerin nasıl şekillendiği, çatışma ve dayanışma biçimlerinin aile yapısını nasıl dönüştürdüğü tartışılacaktır. Böylece film anlatısının, göç olgusu etrafında örülen sosyal gerilimleri ve duygusal yakınlıkları nasıl temsil ettiği çok yönlü bir okumayla değerlendirilecektir.

3. Omar ve Biz

Omar ve Biz, yönetmenliğini Maryna Er Gorbach ve Mehmet Bahadır Er'in üstlendiği, 2019 yapımı bir filmidir. Film, Türkiye'nin batısında bir sahil kasabasında geçer ve merkeze aldığı karakterlerle birlikte göç, yabancılaşma, toplumsal önyargılar ve aidiyet gibi temaları işler. Hikâye, emekli bir asker olan İsmet'in yaşadığı kişisel dönüşüm süreci etrafında şekillenir. İsmet'in yan dairesine komşusu Sabri tarafından iki Suriyeli mülteci olan Omar ve Mariye yerleştirilir. Bu durum, İsmet'in geçmişten getirdiği askerî disiplin, katı kurallar ve yabancıya dair önyargılarla yüzleşmesini zorunlu kılar.

Film, sınırlı bir mekânda geçen sade anlatısına rağmen, içsel çatışmaları ve karakterler arası ilişkileri derinlikli bir şekilde ele alır. İsmet'in bu iki yabancıyla kurduğu ilişki, başlangıçta mesafeli ve şüphe doluyken zamanla karşılıklı anlayış, dayanışma ve sessizce gelişen bir güven bağına dönüşür. Film, özellikle ailevi boşluklar, yalnızlık, kabullenme ve toplumsal sınırların aşılması temalarıyla, göç olgusunun yalnızca mülteciler üzerinde değil, yerli bireyler üzerindeki etkisini de gözler önüne serer.

Araştırma, filmin sunduğu görsel ve tematik anlatılar üzerinden, göçün aile ilişkileri üzerindeki etkilerini tartışmayı hedeflemektedir. Filmin karakterleri, olay örgüsü, mekân kullanımı, sessizlik ve yüz ifadeleri gibi yapısal unsurları sistematik biçimde incelenmiştir. Bu bağlamda anlatıdaki simgesel temsiller, karakterler arası gerilimler, sosyal rollerin çözülmesi ve yeniden şekillenmesi gibi öğeler içerik analizi perspektifinden değerlendirilmiştir.

Raewyn W. Connell'in (2005) vurguladığı gibi, baba figürü ailede toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği bir otorite alanı olarak öne çıkar. Bu bağlamda, Jeffrey Weeks, Brian Heaphy ve Catherine Donovan'ın (2001) üzerinde durduğu seçilmiş aile kavramı, yalnızca biyolojik bağlara değil, karşılıklı destek ve duygusal yakınlığa dayanan aile yapılarını anlamlandırmak açısından önemlidir. Victor Turner'ın (1969) kuramlaştırdığı *liminalite*² kavramı ise karakterlerin kültürel eşikler arasında geçirdiği dönüşüm süreçlerini kavramada işlevseldir. Sara Ahmed'in (2000) empatiyi kültürel farkların tanınması ve ötekine yönelik duygusal yönelimler bağlamında ele alması, filmde gelişen ilişkileri açıklamak açısından aydınlatıcıdır. Film çözümlemesinde özellikle otorite figürü olarak baba, seçilen aile, kültürel eşikler ve empati yoluyla yeniden kurulan ilişkiler gibi kavramsal temalar temel alınmıştır. Böylece film metni, yalnızca anlatı olarak değil, aynı zamanda sosyolojik bir gözlem nesnesi olarak da yapılandırılmıştır. Çözümleme sürecinde filmde yer alan temalar, göç literatüründeki teorik yaklaşımlarla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır. Bu yöntemle elde edilen bulgular, göçün aile dinamikleri üzerindeki etkisini anlamlandırmaya yönelik bir okuma geliştirmeyi mümkün kılmıştır.

3.1. Otoritenin Yıkımı: Askeri Disiplinden Sivil Duygulara

Erkeklik krizine dair yapılan çalışmalar, bu olgunun sadece bireysel bir sorun değil, toplumsal yapıdaki dönüşümlerin sonucu olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Connell, erkek egemenliğinin çözülmediği sürece bu krizin yalnızca bir algı düzeyinde yaşandığını savunur ve erkeklerin geçmişteki güçlü kimliklere tutunma çabasının, kadınların artan toplumsal gücüyle bağlantılı olduğunu belirtir (2005, s. 84-86). Bu bağlamda, *Omar ve Biz* filmindeki İsmet karakteri, erkeklik krizinin bir temsili olarak karşımıza çıkar. İsmet'in geçmişteki askerî kimliği, onun otoriter bir baba ve toplumun erkeklik normlarını taşıyan bir figür olmasına neden olmuş, ancak göçmenlerle karşılaşması bu yapıyı kökten sarsmıştır.

Whitehead'a göre, erkeklerin değişime zorlandığı durumlarda gösterdikleri saldırgan tepkiler, erkeklik krizinin en belirgin göstergelerindendir (2007, s. 4). Levant ise bu krizin, erkekliğe yüklenen klasik rollerin geçerliliğini yitirmesiyle başladığını öne sürer (1997, s. 222). İsmet'in karakterinde görünen değişim ve dönüşüm, tam olarak bu kopuşu yansıtır. İsmet'in yaşadığı erkeklik krizi, yalnızca bireysel bir travma değil, aynı zamanda sosyal rollerin dönüşümüne karşı geliştirilen bir direnç biçimi olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda İsmet'in içinde bulunduğu durum, krizin hem yapısal hem de duygusal boyutlarını bir arada sergiler. İsmet'in eşi ölmüştür. Emeklilikle birlikte hem aile içindeki hem de kamusal alandaki rollerinden çekilmek zorunda kalmıştır. Eşin kaybı, duygusal bir boşluk yaratırken, emeklilik ise genel olarak

² Liminalite (eşik durumu), Victor Turner tarafından geliştirilen bir kavram olarak, genellikle "geçiş alanı" veya "ara evre" anlamlarında kullanılır. Bu kavram, bireylerin ya da toplulukların bir kimlikten başka bir kimliğe geçiş sürecinde içinde bulundukları belirsiz, geçici ve dönüşüme açık ara evreyi tanımlar (Bkz. Turner, 1969). Kavram daha sonra kültürel kimliklerin geçiş evreleri (Bkz. Thomassen, 2009), modern toplumda kriz ve belirsizlik anları (Bkz. Szokolczai, 2009) ile göç, sınır ve yerinden edilme deneyimleri (Bkz. Horvath, Thomassen & Wydra, 2015) gibi çok çeşitli bağlamlarda yeniden ele alınmıştır.

üretkenlikten geri çekilme anlamına geldiği için yaşadığı bu durumlar onun erkeklik algısında ciddi bir kırılma yaratır. Bu iki temel rolün eşzamanlı kaybı, İsmet'in yalnızlaşmasını ve varoluşsal olarak kendisini değersiz hissetmesini beraberinde getirir. Üstelik oğlu da ülkeden ayrılarak Amerika'ya göç etmiş, bu durum İsmet'in hem aile reisi kimliğini hem de babalık rolünü sorgulamasına neden olmuştur. İsmet, artık ne bir eş ne de bir baba olarak kendisini merkeze koyabileceği bir alana sahiptir. Tam da bu noktada, kaybettiği otoriteyi yeniden inşa edebilmek adına çevresindeki daha kırılgan ve dışlanmış gruplara yönelir. Onun için özellikle ülkenin doğusundan gelen mevsimlik işçiler ve Suriyeli göçmenler, otoritesini pekiştirebileceği yeni bir zemin sunar. Bu kişiler üzerinde tahakküm kurarak, geçmişte sahip olduğu güç ve kontrol duygusunu yeniden üretmeye çalışır. Ancak bu çaba, aslında onun erkeklik krizinin bir yansımasıdır. Çünkü İsmet, değişen toplumsal yapıya ayak uydurmak yerine, yitirilen erkeklik konumunu restore etmeye çalışmakta, böylece dönüşen dünyaya karşı kendi içsel direncini ortaya koymaktadır. Bu durum da onun bireysel kırılganlığını daha da görünür kılar.

İsmet'in bireysel dönüşümünü gözlemleyebileceğimiz en belirgin anlardan biri, mevsimlik işçilerin evinin bahçesinde çalıştığı sahnede karşımıza çıkar. Bu sahne, onun hem otorite arayışını hem de kırılgan egemenlik alanını açığa çıkarır. Kamera, sahneye doğrudan girmez, önce bir zeytin ağacının ardından, mesafeli ve gözlemleyen bir bakışla yaklaşır. Bu yerleşim, İsmet'in kurmaya çalıştığı denetimin doğası gereği kırılgan olduğunu ve onun dünyasına dışarıdan, temkinli bir giriş yapıldığını imler. Ardından, İsmet'in işçilere bağırarak söylediği "bundan sonra çalışacağınız yerde sorumluluğunuzu bilirsiniz" cümlesi, onu bir yan profilden gösteren kadrajla desteklenir. Bu açı, izleyiciye onun askeri geçmişine göndermede bulunan ve emir veren bir komutan gibi görünmesini sağlar. Yüzüne ve bedenine odaklanan bu plan, karakterin iç dünyasından çok dışa dönük, buyurgan tavrını öne çıkarır.

İsmet'in otoritesini yeniden kurmaya çalıştığı bahçe sekansı, yalnızca iktidar arzusunun açığa çıktığı bir an değil, aynı zamanda bu çabanın mekânsal sınırlar üzerinden somutlaştığı bir kırılma ve yüzleşme sahnesidir. İşçileri kovduktan hemen sonra, İsmet'in bahçede söylenerek yürüdüğü ve "Bir bunlar eksikti memlekete, geldiler tam oldu" dediği anda, kameranın da yardımıyla karakterin yalnızlığının görünürlüğü artar. Bu noktada Suriyeli göçmen Omar ile karşılaşması, İsmet'in kişisel sınırlarının kolektif ötekine nasıl yansıtıldığını gösteren anlamlı bir yüzleşmeye dönüşür. Omar'ın selamı karşısında, İsmet'in el hareketleri ve sözleriyle verdiği tepki sadece bireysel bir savunma değildir aynı zamanda ideolojik ve kültürel sınırların da ifadesidir. "Şöyle geri git bakayım, geri bas. Buradan öteye geçmeyeceksin. Tamam? İleri geçmek yok. Yasak. Anlaşıldı mı?" gibi direktifler, hem mekânın hem de kimliğin sınırlarını çizen açık bir sembolizme dönüşür. İsmet, bu sözlerle hem evini hem de aidiyet alanını korumaya çalışır ama bu çaba aynı zamanda onun toplumsal dönüşüme karşı geliştirdiği içsel direncin görsel ifadesidir.

Otoritenin mekânsal olarak sınırlandığı ve bahçenin görünmez çizgileriyle tanımlandığı bu sahnede, kameranın yüz plandan daha çok bedensel hareketlere ve mesafe yaratan bel plan gibi çerçevellemelere yönelmesi, İsmet'in el ve kol hareketlerine vurgu yaparken otoritesinin yüzleşmeden kaçan bir yapı taşıdığını düşündürür. Görüntü dili, izleyiciyi İsmet'in duygusal dünyasına sokmaktan çok, onun çatışma alanında yarattığı mesafeyi gözlemlemeye iter. Böylece İsmet'in otoritesi, sağlam bir güce ya da kolektif onaya dayalı bir iktidar biçiminden çok, hayatındaki kayıpların ve boşlukların ardından geliştirdiği savunmacı bir refleks olarak ortaya çıkar. Karısını kaybetmiş, oğlunu yitirmiş ve toplumsal değişim karşısında eski konumunu koruyamaz hâle gelmiş biri olarak İsmet, bu eksilme hâlini otoriter bir beden dili ve dışlayıcı söylemlerle telafi etmeye çalışır. Yani onun otoritesi, inşa eden ya da yön veren bir güç olmaktan ziyade, elinde kalan son aidiyet alanını korumaya çalışan bir geri çekilme ve sınır çizme pratiğine dönüşür. Bu sahneyle birlikte izleyici, karakterin yalnızca bir birey olarak değil aynı zamanda dönüşen toplumsal yapılar karşısında savunmasız bir erkeklik temsili olarak çözüldüğüne tanıklık eder.

Charsley ve Wray'a (2010) göre, göçmen erkeklerin yeni toplumlarda görünmez kalmaya çalışmaları, onların kimliklerini koruma çabasının bir sonucudur. Ancak bu görünmezlik, aynı

zamanda onların erkekliğe dair ayrıcalıkları kaybettikleri hissiyle birleşerek kimlik sarsıntılarına yol açar (Donaldson & Howson, 2009). *Omar ve Biz* filminde bu durum, Omar karakteri üzerinden izlenebilir. Omar, yerel erkeklerle temasında çoğunlukla sessiz kalmayı tercih eder ve içine kapanık bir profil sergiler. Bu sessizlik, onun çatışmadan uzak durma arzusu kadar, bulunduğu toplumsal bağlamda dışlanma ya da tehdit olarak algılanmama çabasının da bir göstergesidir. Ancak bu görünmezlik stratejisi her zaman sürdürülebilir değildir. Çalıştığı yerden parasının bir kısmının komisyon olarak kesilmesi ya da taş taşıma konusundaki direnişi gibi sahnelerde, sessizlik üzerinden şekillenen bir tepki ortaya çıkar. Omar'ın açık bir çatışmaya girmeden, beden diliyle ya da pasif direnişle verdiği tepkiler, onun hem erkeklik konumunu hem de insan olarak onurunu koruma çabasına işaret eder. Omar'ın sessizliğiyle temsil edilen bu görünmezlik stratejisi, yalnızca göçmen erkeklerle özgü bir deneyim olarak kalmaz. Göçle birlikte kurulan yeni toplumsal ilişkiler, yerli erkek kimliğini de etkileyen karşılaşmalara zemin hazırlar.

Göç, erkek kimliğinin yeniden şekillendiği başlıca bağlamlardan biridir. Özellikle çeşitli nedenlerle yer değiştirmek zorunda kalan erkeklerin, yeni toplumsal çevrelerde var olma biçimleri farklılaşmakta; bu da erkeklik anlayışlarını dönüştürmektedir (Donaldson vd., 2009; Bozok & Bozok, 2019; Charsley & Wray, 2015; Sowad & LaFrance, 2024; Palillo, 2023; Vlase, 2018; Stahl & Zhao, 2023; Choi & Peng, 2016). Pease'in vurguladığı gibi, göç eden erkekler, beraberlerinde önceki erkeklik kalıplarını getirirler de (2009, s. 80), yeni bağlamlar onları bu anlayışları sorgulamaya ve yeniden tanımlamaya zorlar. Bununla birlikte, bu dönüşüm süreci yalnızca göçmen erkeklerle sınırlı değildir. Göçmen erkeklerin yerel topluluklara dâhil olması, yerli erkekler açısından da mevcut erkeklik rollerini yeniden düşünmeyi gerektiren bir karşılaşma alanı yaratır. Göç, sadece yerinden edilme değil, aynı zamanda yerli olanın konumunu da sarsabilen bir temastır çünkü bu karşılaşma, yerli erkeklerin yıllardır sorgulanmadan sürdürüldüğü otorite, statü ve normları görünür kılar. Bu bağlamda, erkeklik krizi evrensel bir olgudur ve yalnızca göçmen erkeklerin deneyimiyle sınırlanamaz. Göçmen erkekler, kimi zaman yerel erkeklik anlayışı açısından tehdit edici özneler olarak algılanabilir ve bu durum, yerel erkeklerin kendi toplumsal rollerini koruma güdüsünü tetikleyebilir. Bu karşılaşma, yerli erkekler için bir tür meydan okumaya dönüşebilir ve otoritelerini yeniden inşa etme çabaları içinde daha buyurgan, daha dışlayıcı ve aynı zamanda daha kırılğan bir yapıya bürünmelerine yol açabilir.

İsmet'in göçmenlerle kurduğu temas, yerel bir erkek figürünün karşılaştığı toplumsal tehdit, kimlik sorgulaması ve dönüşüm sürecini görünür kılar. İsmet'in değişimi dramatik bir kırılma olarak değil, zamanla gelişen içsel bir çözülme olarak anlatılır. Askerî geçmişin sağladığı kontrol ve netlik, göçle birlikte gelen belirsizlik ve duygusal yoğunlukla yer değiştirir. Bu geçiş, aynı zamanda erkekliğin otoriteye dayanmayan, eşitlikle kurulan yeni biçimlerine dair bir önerme sunar. Film, geleneksel erk yapılarının çözülmesiyle doğan boşluğu, duygusal bağlar ve anlayış üzerine kurulu alternatif ilişkilerle doldurmayı önererek, erkeklik krizine hem bireysel hem de toplumsal bir çözüm önermektedir.

Başlangıçta tehlike olarak gördüğü göçmenler, zamanla onun için bir tür duygusal ayna işlevi görür. Otoriteyi temsil eden bir karakterin, empatiye ve duygusal temasa açık hale gelişi, hem bireysel hem de toplumsal düzlemde yeni bir erkeklik anlayışına geçişi simgeler. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, erkeklik krizinin her zaman bir dönüşümle sonuçlanmadığı gerçeğidir. Kimi erkekler bu kriz anlarını tehdit olarak algılayarak içine kapanabilir, hatta daha sert ve baskın kimliklere yönelerek geçmişteki iktidar alanlarını yeniden üretmeye çalışabilir. Toplumsal normlar, kültürel beklentiler ya da ekonomik güvencesizlik gibi etkenler, bu dönüşümün önünü kesebilir. Öte yandan, bazı bireyler için kriz bir yeniden kurma fırsatı sunar. Duyguların bastırılmadığı, daha esnek ve eşitlikçi ilişki biçimlerine kapı aralayan yeni erkeklik tanımları, bu dönüşümün mümkün olduğunun göstergesidir. İsmet'in dönüşümü, göçmenin etkisiyle tetiklenen fakat yerleşik erkeklik rollerine ait sorgulamalarla derinleşen bir içsel çözülme biçiminde gelişir.

İsmet'in göçmenlerle yaşadığı temas, onun duygusal olarak çözülmesine ve bastırdığı duygularla yüzleşmesine olanak tanımıştır. Askerî disiplinden gelen katı sınırlar, sessizce gelişen

karşılıklı anlayışla çözülmeye başlar. İsmet'in içe kapalı yapısı, farklı kültürlerle kurduğu insani ilişkiler sayesinde dönüşmüştür. Bu durum, sadece bireysel bir değişim değil, aynı zamanda erkekliğin kültürel temellerinin sorgulanması anlamına gelir. Ayrıca film, göçle birlikte gelen erkeklik krizinin yalnızca göçmen erkeklerle sınırlı kalmadığını, yerel halktan erkeklerin de bu krizle yüzleşebileceğini örneklemesi bakımından önemli bir konumda durur. İsmet'in Omar ile kurduğu ilişki, kendi geçmişini ve bastırdığı kırılğanlıklarını tetikleyen bir etki yaratır.

3.2. Çoklu Kimlikler ve Kültürel Eşikler: Göç, Aile ve Yeni Yakınlık Biçimleri

Omar ve Biz filmi, farklı kültürel kökenlerden gelen bireylerin aynı yaşam alanını paylaşmak zorunda kaldığı durumlarda ortaya çıkan kimliksel karşılaşmaları ve gerilimleri güçlü bir biçimde işler. Film boyunca İsmet'in Suriyeli göçmen komşularıyla kurduğu ilişki, yalnızca fiziksel bir yakınlaşma değil, aynı zamanda etnik, dilsel ve kültürel eşiklerin aşılmasıyla oluşan çok yönlü bir dönüşüm sürecidir. Bu dönüşüm, hem bireysel kimliğin sınırlarını hem de aile içindeki kültürel kodların yeniden tanımlanmasını zorunlu kılar. Bu noktada göç olgusunun yarattığı değişim ve dönüşüm, yalnızca birey düzeyinde değil, aynı zamanda sosyal kurumlar ve toplumsal yapılar üzerinden de okunmalıdır. Göç, bireylerin alışık oldukları değer yapısını dönüştürürken, onları ev sahibi toplumun normlarına uyum sağlayarak kolektif yapıya katılmaya yönlendirir (Jabbar ve Zaza, 2014, s.1515). Bu dönüşüm süreci, filmde olduğu gibi yalnızca çatışma üretmez. Aynı zamanda karşılaşma, tanıma ve birlikte yaşama zeminini de hazırlar. Yeni toplumsal koşullar, yalnızca göçmenlerin değil, yerel halkın da sosyal rollerini ve ilişkilene biçimlerini yeniden gözden geçirmesini gerektirir. Böylece göç, karşılıklı temas üzerinden her iki tarafın kimliğini ve toplumsal konumunu yeniden şekillendiren bir deneyime dönüşür.

İsmet'in başlangıçta yabancı gördüğü bireyler, zamanla onun hayatına temas ettikçe tanıdık bir kimliğe bürünmeye başlar. Bu süreçte kültürel farklılıklar bir tehdit unsuru olmaktan çıkarak, karşılıklı anlam arayışına dayalı bir ilişki biçimine dönüşür. Film, farklılıkların mutlak ayrımlar yaratmak zorunda olmadığını, aksine bu farklılıkların karşılıklı anlayış noktasında birleştiğinde yeni bir toplumsal uyum zemini oluşturabileceğini gösterir. Ancak film asıl gücünü, farklılardan ziyade insanın insana benzeyen yanlarını görünür kıldığı anlarda gösterir. İsmet eşini kaybetmiş, oğlunu başka bir ülkeye uğurlamıştır. Omar ve Mariye ise vatanlarını geride bırakmış, henüz doğmamış çocukları için güvenli bir yaşam alanı aramaktadır. Birinde geçmişin kaybı, diğerinde geleceğin endişesi vardır. Sabri'nin göçmenleri koruması, göçmenlerin onun hayatını kurtarması gibi anlar ise farklı hayatların ortak bir insani duyarlılıkta kesişebileceğini gösterir. Bu noktada kültürlerarası iletişim, yalnızca bilgi aktarımı değil, aynı zamanda duygu, deneyim ve anlayışın ortak bir dile dönüştüğü bir etkileşim biçimi olarak ortaya çıkar.

Farklı kimliklerin bir araya gelmesi doğan ilişkisel yapı içinde, ailenin yeniden tanımlandığı alanlardan biri de göçle birlikte ortaya çıkan alternatif yakınlık biçimleridir. Aile araştırmaları genellikle resmi tanımların öngördüğü geleneksel aile yapıları üzerinde yoğunlaştığı için, biyolojik bağlara dayanmayan alternatif aile biçimleri büyük ölçüde göz önünde bulundurulmamıştır. Ancak bu meseleyi toplumsal inşa perspektifiyle ele aldığımızda ve aileyi kan bağı ya da soy ilişkilerinden ziyade toplumsal etkileşimler ve birlikte yaşantılar ekseninde düşündüğümüzde, kurguya dayalı akrabalık ya da kurmaca aile gibi kavramları daha derinlemesine kavrayabilir ve ailenin sabit bir yapı değil, toplumsal süreçler içinde şekillenen bir olgu olduğunu daha açık biçimde anlayabiliriz. Floyd ve Morman (2006), bu tür bağları, resmi ya da biyolojik bir ilişkiye dayanmamasına rağmen aile benzeri özellikler taşıyan toplumsal ilişkiler olarak tanımlamakta ve ailenin toplumsal olarak kurulan bir yapı olduğu düşüncesini temel almaktadır.

Aile yapısı içinde dil, din, gelenek ve gündelik alışkanlıklar gibi unsurlar kimliğin inşasında belirleyici rol oynar. Ancak film, bu unsurların değişmez olmadığını, göç ve zorunlu karşılaşmalarla birlikte esneyebileceğini, hatta yeniden şekillenebileceğini anlatır. İsmet'in evinin alt katında kalan göçmenlerle kurduğu bağ, onun kendi kültürel sınırlarını sorgulamasına neden

olur. Bu sorgulama süreci, sadece kişisel bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal düzlemde farklı kimliklerin yan yana var olabileceği yeni bir aile ve topluluk biçiminin imkânını gösterir.

Çoğu araştırma, geleneksel yapıları esas alarak normatif çerçevede şekillenen yakınlık biçimlerini merkezine aldığı için, doğuştan gelen bağlar dışında oluşan yakın çevre örüntülerini büyük oranda dışarda bırakmıştır. Ancak bu konu, yapısalcı olmayan bir anlayışla değerlendirildiğinde ve birlikteliklerin biyolojik bağlamda değil de gündelik etkileşimler üzerinden kurulduğu varsayıldığında, hayalî hısımlık ya da kurgusal birliktelik gibi kavramlar daha anlaşılır hâle gelir. Bu da, yakın çevre yapılarının sabit bir gerçeklik değil, zamanla şekillenen bir yapı olduğunu kavramamıza katkı sağlar. Floyd ve Morman (2006), kalıtsal ya da yasal bir temele dayanmayan ama birlikte yaşamın gereklerini taşıyan bu tür dayanışma biçimlerini, toplum içinde sonradan biçimlenen bir yapı olarak değerlendirmektedir.

Kültürel çatışmaların yoğun olduğu ilk temaslar, zamanla yerini sessiz anlaşmalara, ortak ritüellere ve gündelik alışkanlıkların paylaşılmasına bırakır. Başlangıçta kültürel kodlara göre hareket eden İsmet, zamanla davranışlarını yumuşatır, dili kadar bakışını da değiştirir. Bu dönüşüm, göçmenlerin yalnızca dışsal olarak değil, duygusal ve kültürel olarak da toplumsal yapıya dâhil edilebileceğini gösterir. Bu bağlamda John W. Berry'nin (1997) kültürlerarası uyum kuramında tanımladığı "entegrasyon" stratejisi, bireyin hem kendi kimliğini koruyarak hem de ev sahibi toplumla bağ kurarak bir arada yaşamayı mümkün kıldığını öne sürer. Benzer şekilde Alastair Ager ve Alison Strang (2008), uyum süreçlerinde sosyal bağlantılar, kültürel farkındalık ve karşılıklı güvenin merkezi rolüne işaret eder. Filmdeki dönüşüm, kültürel eşiklerin yalnızca geçilmesi zor sınırlar değil, karşılaşmalarla anlam kazanan geçiş alanları olduğunu gösterir. Bu tür geçişler, daha önce de belirtildiği üzere Victor Turner'ın (1969) *liminalite* kavramı üzerinden okunduğunda, kimliklerin ve ilişkilerin dönüşüme uğradığı ara alanlar olarak değerlendirilebilir.

Göçle birlikte gelen değişime ve dönüşüme uyum sürecinde kuşaklar arasında da farklılıklar gözlemlenir. Genç bireyler çevresel değişimlere hızla uyum sağlarken, çocuklu aileler bu dönüşüm sürecine daha temkinli ve direnç gösteren bir tutumla yaklaşmaktadır (Levi Strauss, 2012). Bu farklılaşma, hem bireysel hem de kolektif kimliğin yeniden kurulmasında belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda, *Omar ve Biz* filmindeki Omar ve Mariye karakterleri, genç bireyler olarak bu çevresel ve kültürel değişimlere daha esnek ve açık bir şekilde yanıt verirler. Hem yaşlarının getirdiği yeniliğe açıklık hem de göç sonrası hayata tutunma arzuları, onları içinde bulundukları toplumsal yapıya uyum sağlamaya ve temel ilişkileri sürdürmeye yönlendirir. Yeni bir çevreye, farklı bir dile, alışılmamış sosyal normlara adapte olma konusunda sahip oldukları enerji, umut ve dayanıklılık, onları yalnızca hayatta kalmaya değil, aynı zamanda anlamlı sosyal bağlar kurmaya da sevk eder. Mariye'nin evin içinde sergilediği zarif, dikkatli ve kapsayıcı davranışları ile Omar'ın sessiz ama ısrarlı dayanışmacı tutumu, genç göçmenlerin yeni bir ortamda hızla ilişki geliştirme ve uyum sağlama potansiyellerine dair güçlü örnekler sunar.

Filmdeki kuşaklar arası farklar, yalnızca göçmenlerin bireysel psikolojilerine değil, aynı zamanda göç olgusunun toplumsal etkilerine de ışık tutar. Genç bireyler değişken koşullara daha hızlı yanıt verirken, yaşça büyük bireylerin geçmişin yüküyle hareket etmeleri, onların kimlik sınırlarını esnetmesini geciktirir. Ancak bu fark, karşılıklı temas ve gündelik hayatın içindeki ritüeller aracılığıyla zamanla aşılır. Omar ve Mariye'nin gençliği ve uyum kapasitesi, yalnızca kendileri için değil, aynı zamanda İsmet'in dönüşüm yolculuğu için de dönüştürücü bir etki yaratır.

Emekli bir jandarma komutanı olan İsmet karakteri, geçmişte edindiği hiyerarşik deneyimler, otoriteye dayalı dünya görüşü ve sabit kimlik anlayışı nedeniyle bu hızlı dönüşüm sürecine ilk etapta direnç gösterir. İsmet'in yaşı, mesleki geçmişi ve hayatı boyunca içinde bulunduğu güvenli sınırlar, onun için yeni olanla temas etmeyi güçleştirir. Omar ve Mariye'nin davranışlarında gördüğü farklılıklar, ilk başta onun için bir tehdit olarak algılanır. Çünkü bu farklılıklar onun benliğini ve alışkanlıklarını sorgulamasına yol açar. İsmet'in bir baba olarak geçmişten taşıdığı değerler, geleneksel aile yapısına olan bağlılığını daha da katılaştırır. Özellikle

çocuk sahibi olmanın yüklediği sorumluluk ve koruma içgüdüğü onun değişime karşı daha fazla mesafe koymasına neden olur. Film boyunca İsmet'in dönüşümündeki direnç yalnızca askerî disiplin ya da yaşla sınırlı kalmaz. Aynı zamanda bir ebeveyn olarak toplumsal rollerini koruma çabası da bu dirençte önemli bir rol oynar. Ancak zamanla göçmenlerin kendisine yönelttiği doğrudan olmayan, sessiz ama samimi yaklaşımları, İsmet'in önyargılarını yıkar. Bu kırılma anlarında İsmet yalnızca onları dış dünyadan korumakla kalmaz. Aynı zamanda bir jandarma komutanı olmasına rağmen yakalanmalarını engellemek için onları evin deposuna kilitler. Battaniye ve yemek götürür ve hatta Omar'ın Avrupa'ya kaçış planına yardım eder. Bot temin eder ve yüzme bilmeyen Omar'a yüzme öğretir. Bu davranışlar, İsmet'in başlangıçta mesafeli ve koruyucu olan tutumunun, zamanla yerini dayanışmaya dayalı bir dönüşüme bıraktığını gösterir.

Doğrudan soy temeline dayanmayan bağların da yakın çevre ilişkileri oluşturabileceğini savunan kimi uzmanlar bulunmaktadır. Bu bağlamda Liebow (1967), Stack (1974) ve Ladner (1971), hayalî akrabalığı bireyler arası dostlukların zamanla hane benzeri yapılara evrilmesi şeklinde tanımlamıştır. Tanıdıklıkların ötesine geçen bu tür bağlarda, bireylerin birbirlerine "birader" ya da "amcaoğlu" gibi hitaplarla seslenmesi, aralarındaki duygusal dayanışmayı güçlendirmekte ve karşılıklı yükümlülük bilincini pekiştirmektedir. Kurgusal yakınlık, kişisel tercihlerle şekillenen ve nesnel olmaktan çok öznel düzlemde anlam kazanan güçlü bir bağlılık biçimidir. İsmet ve Sabri'nin, Omar ve Mariye ile kurdukları bağın ardından onlardan "çocuklar" diye söz etmeye başlamaları, bu duygusal yakınlığın filmdeki en belirgin göstergelerinden biridir. Film bu yönüyle, kültürlerarası karşılaşmaların yalnızca çatışma üretmediğini, aynı zamanda yeni kimlik biçimlerinin ve aile tanımlarının ortaya çıkmasına zemin hazırladığını anlatır. Bu süreç, bireylerin sabit kimlikler yerine akışkan ve ilişkisel kimlikler geliştirdiği bir toplumsal yapıyı ima eder. İsmet'in kültürel sınırlarını aşan bu yolculuk, onun aileyi yeniden tanımlamasına, ötekiyle kurduğu ilişki üzerinden kendi kimliğini dönüştürmesine ve en önemlisi de karşılıklı anlayışın bir arada yaşamın ön koşulu olduğunu fark etmesine olanak tanır.

İnsan topluluklarını inceleyen araştırmalarda, kalıtsal bağlara dayalı yakınlıkların yanı sıra, kurmaca bağ kategorisine ait oldukça geniş bir kuramsal birikim bulunmaktadır. Batı toplumlarında bu türden bağlara en eski ve tanınmış örneklerden biri olarak manevi ebeveynlik gösterilebilir. Anadolu geleneğinde ise, kirvelik, süt emziren kadın figürü ya da emzirme yoluyla kurulan kardeşlik gibi biçimlerde bu türden sembolik bağların izlerine rastlanır. Duben'in değerlendirmesine göre, doğrudan soy ilişkisine ya da evlilik temeline dayanmayan bu türden örneklerde görüldüğü üzere, simgesel bir özdeşlik ya da aidiyet fikri aracılığıyla da insanlar arasında güçlü bağlar kurulabilir ve bu tür bağlar ile doğuştan gelen yakınlıklar arasına kesin sınırlar çizmek her zaman mümkün değildir (Duben, 2002, s. 92). *Omar ve Biz* filmi, Duben'in işaret ettiği bu sembolik aidiyet türünü çağdaş bir bağlamda ele alır. İsmet ile Omar ve Mariye arasındaki ilişki, başlangıçta yabancılık ve güvensizlik üzerine kurulsun da zamanla birlikte yaşanan deneyimlerle bir tür kurmaca aile formuna evrilir. Aralarında ne kan bağı ne de yasal bir akrabalık ilişkisi bulunmasına rağmen, ortak yaşam alanını paylaşmaları, gündelik rutinin içinde gelişen etkileşimler ve özellikle kriz anlarında gösterilen karşılıklı dayanışma, aralarında sahici ve derinlikli bir bağın oluşmasını sağlar. İsmet'in bir jandarma komutanı olmasına rağmen Omar ve Mariye'yi kollaması, onları evinde gizlemesi ve fiziksel olduğu kadar duygusal olarak da desteklemesi, yalnızca insani bir yardımın ötesine geçer. Bu davranışlar, duygusal bağlılık ve ortak sorumluluk etrafında şekillenen alternatif bir yakınlık biçiminin temsiline dönüşür. Film, bu yönüyle doğuştan gelen değil, birlikte yaşanarak inşa edilen bağların da en az biyolojik akrabalık kadar güçlü ve dönüştürücü olabileceğini ortaya koyar.

Kısaca ifade etmek gerekirse, içine göçmenlerin de dâhil olduğu bireylerin bir arada yaşama düzeni oluşturmalarında, genetik bağların dışında gelişen birçok farklı yakınlık modeli arasında sayılmaktadır. Bu tür örneklerde, rollerin paylaşımı, karşılıklı sevgi temelli bağların oluşumu ve toplumun bu yapıyı meşru görmesi belirleyici unsurlar hâline gelmektedir.

4. Bulgular ve Tartışma

Omar ve Biz, göç ve yerinden edilme süreçlerinin aile kavramı üzerindeki etkilerini yalnızca bireysel hikâyelerle değil, toplumsal karşılaşmalarla da görünür kılar. Filmdeki karakterlerin yaşadığı dönüşümler, aileyi sabit ve biyolojik bağlara dayalı bir yapı olarak değil, değişen koşullar karşısında yeniden şekillenen sosyal bir ağ olarak konumlandırır. Bu yapı, özellikle seçilmiş aile, gönüllü bağ, komşuluk ilişkisi ve kültürel eşik kavramları üzerinden güncellenir. Bulgular, aile biçimlerinin göçle birlikte yalnızca parçalanmadığını aynı zamanda yeniden kurulduğunu göstermektedir. Bu bağlamda sinema, yalnızca bir anlatı alanı değil, aynı zamanda dönüşen toplumsal yapının temsil edilebildiği bir düşünce alanı olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışmada *Omar ve Biz* filmi üzerinden yürütülen çözümleme sonucunda, göç olgusunun yalnızca fiziksel yer değiştirme değil, aynı zamanda aile içi rollerin, ilişkilerin ve toplumsal konumlanmaların yeniden şekillenmesiyle sonuçlandığı gözlemlenmiştir. Filmde aile, karşılaşmalarla evrilen ve yeniden biçimlenen bir sosyal organizma olarak karşımıza çıkmaktadır (Weeks, Heaphy & Donovan, 2001). Özellikle İsmet karakterinin geçirdiği dönüşüm, otoriteye dayalı baba figürünün yerini anlayış ve empati temelli ilişkilere bırakabileceğini göstermektedir (Connell, 2005). Bu dönüşüm, otoritenin yerini duygusal bağlara bıraktığı yeni bir aile anlayışını görünür kılar.

Filmde kurulan komşuluk ilişkileri, biyolojik olmayan ama duygusal olarak güçlü seçilmiş aile yapılarının örneğini sunmaktadır (Weeks, Heaphy & Donovan, 2001). Alışılmış ya da geleneksel olanın dışında ortaya çıkan iletişim yolları, yalnızca mekânsal yakınlıktan değil, gündelik yaşamı birlikte sürdürme zorunluluğundan doğmakta ve karşılıklı ilgi, dayanışma ve güven gibi değerler üzerinden inşa edilmektedir. Bu yönüyle göç, klasik aile tanımını dönüştürmekte ve yerini çok merkezli, esnek, gönüllü ilişkilere dayalı yeni yapı biçimlerine bırakmaktadır.

Bir diğer önemli bulgu, filmde göçmenlikle birlikte farklı kimliklerin bir arada yaşama pratiği içinde yeniden tanımlandığıdır. İsmet'in Suriyeli komşularıyla kurduğu ilişki, başlangıçta yabancıya karşı duyulan güvensizlikle şekillenmekte ancak zamanla bu sınırların silikleştiği, kültürel eşiklerin geçirgenleştiği bir toplumsal zemine evrilmektedir. Böylece yalnızca göçmenler değil, ev sahibi toplumun bireyleri de dönüşmekte ve yeni bir toplumsal aidiyet biçimi inşa edilmektedir. İsmet'in geçirdiği bu dönüşüm, entegrasyonun yalnızca göçmenlerin değil, ev sahibi bireylerin de sürece katılımını gerektiren çift yönlü bir yapı olduğunu ortaya koyar. Bu yönüyle film, Berry'nin (1997) kültürlerarası uyum modelindeki entegrasyon yaklaşımıyla örtüşmektedir. Ager ve Strang'ın (2008) da vurguladığı gibi, karşılıklı güven, kültürel farkındalık ve sosyal bağlantılar, uyum sürecinin her iki taraf için de dönüştürücü gücünü belirleyen temel unsurlardır.

İsmet'in film boyunca sergilediği yüz ifadesi ve beden dili, askerî geçmişinin şekillendirdiği dikkatli ve mesafeli duruşun yanı sıra, içsel bir huzursuzluğun izlerini de taşır. Sessizliğin sıkça tercih edildiği sahnelerde, karakterin otoriteye dayalı kimliği yalnızca sözle değil, duruşla, bakışla ve mekânla kurduğu ilişki üzerinden de ifade bulur. İsmet konuşmadığında ya da yalnızca varlığıyla sahnede yer aldığı dahi, kimliğini ve sosyal sınırlarını belirleyen görünmez bir çerçeve çizer. Bu anlar, otoritenin söze ihtiyaç duymadan da kurulabileceğini ve toplumsal mesafenin beden dili aracılığıyla nasıl inşa edildiğini gösterir (Wegenstein, 2012). Özellikle İsmet'in yalnız görüldüğü sahnelerde, izleyici karakterin duygusal olarak geri çekildiğini açık biçimde hisseder. Bu tür görsel anlatımlar, yalnızca geçmişin otoritesini değil, aynı zamanda İsmet'in bugünün ilişkileriyle kuramadığı bağları da temsil eder. Film bu yönüyle, sessizliğin bir direnç biçimi olduğu kadar, duygusal bir kopuşun da dışavurumu olabileceğini güçlü bir anlatımla ortaya koyar.

Filmde sıkça tekrar eden sessizlik anları, yalnızca aile içindeki iletişimsizliği değil, aynı zamanda karakterlerin yaşadığı içsel çözümleri ve kimlik arayışlarını görünür kılar. Ev

sahiplerinin evin içinde yalnız başına kaldığı sahneler, aidiyetin parçalanmış yapısını ve geçmişle kurulamayan bağların izlerini taşır. Ancak yalnızlık duygusu yalnızca İsmet'e özgü değildir. Omar ve Mariye gibi göçmen karakterler de çoğu zaman kalabalıklar içinde sessiz kalmakta, dili anlayamamanın getirdiği kopuklukla çevreyle temas kurmakta zorlanmaktadır. Özellikle göçmenlerin bakışlarla ya da beden diliyle iletişim kurmaya çalıştığı sahneler, fiziksel olarak var olmanın duygusal bağ kurmaya yetmediğini gösterir (Ahmed, 2000). Filmde bu durum, özellikle Mariye'nin evin içinde sessizce dolaştığı, Omar'ın bahçede sessiz bir çabayla çalıştığı ya da diğer karakterlerle göz teması kurmaktan kaçındığı sahnelerde görünür hâle gelir. Dilin yokluğu, yalnızca sözlü iletişimi engellemekle kalmaz, duygusal bağ kurma imkânını da zayıflatır. Bu sessizlik anları, göçmen karakterlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda duygusal olarak da çevreden dışlandığını ve içsel bir izolasyon yaşadığını ortaya koyar. Bu anlamda sessizlik, filmde dramatik bir araç olmaktan çıkarak duygusal bir direnç hattına dönüşür. Hem ev sahibi bireyler hem de göçmenler için sessizlik, yalnızlığın ifadesi olduğu kadar dönüşümün başladığı bir alana da işaret eder (Turner, 1969). Turner'ın eşik durumu olarak tanımladığı bu ara evre, filmde özellikle karakterlerin kimliklerini yeniden kurmaya çalıştığı mesafeli ve gerilimli anlarda somutlaşır. Omar ve İsmet'in aynı evde birbirlerine mesafeli ama gözle temas ettikleri sahnelerde olduğu gibi, bu geçiş hâli ne tamamen eskiye ait olmayı ne de bütünüyle yeniye geçebilmeyi mümkün kılar. Bu sahneler, karakterlerin tanıdık olanla yabancı olan arasında, aidiyetle dışlanmışlık arasında salındıkları kırılgan ve belirsiz bir zemini görünür kılar. Turner'ın tarif ettiği bu eşik hali, filmin ruhunu belirleyen geçici ama dönüştürücü bir duygusal boşluk olarak karşımıza çıkar.

Seçilmiş aile yapısı, yalnızca göçmen karakterler için değil, ev sahibi karakter için de bir yenilenme alanı sunar. Bu yapı içinde komşuluk ilişkileri, dayanışma, aidiyet ve ailenin yeniden tanımlandığı birer toplumsal araç hâline gelir. Göçmen karakterlerin dili anlamadığı sahneler ya da kalabalıklar içinde yalnız kalmaları, göçün sadece fiziksel değil aynı zamanda duygusal bir kopuş olduğunu ortaya koyar. Buna karşılık paylaşılan yemekler, taziyede bir araya gelen insanlar ve ölen bir kadının ardından oluşan yeni bağlar, yalnızlığın nasıl ortaklığa evrilebileceğini gösterir. Bu noktada sinema, geleneksel aile temsillerini sorgulayan ve yeni aile biçimlerine dair toplumsal bir tahayyül kuran önemli bir alan olarak karşımıza çıkar.

Fetiye, İsmet'le beraber yaşadığı evlerinde sessizce var olan ama kendi değerleri ve sezgileriyle hareket eden güçlü bir karakterdir. Başından itibaren göçmen komşularına karşı açık, şefkatli ve destekleyici bir tutum geliştirir. Yardımseverliği yalnızca sözle sınırlı kalmaz, temel ihtiyaçlarından duygusal destek anlarına kadar birçok konuda onların yanında olur. Yıldönümünde aldığı elbiseyi artık bedenine uymadığı için Mariye'ye vermek istemesi, yalnızca maddi değil aynı zamanda sembolik bir paylaşımın ifadesidir. Bu jest, farklı kadınlık deneyimlerinin aynı mekânda yan yana gelebileceğini ve gönüllü dayanışmanın nasıl görünür hâle geldiğini gösterir. İsmet ise Fetiye'nin bu açıklığına sürekli tepki gösterir ve bu tür yakınlıkları tehdit olarak algılar.

Fetiye'nin ölümü, filmde uzun süredir kurulmaya çalışan ortak yaşamın bir kırılma noktası hâline gelir. Amerika'daki oğlunu görme arzusunu gerçekleştiremeden hayata veda eder. Ancak yaşamı boyunca kurmakta zorlandığı birlik duygusu, ölümünden sonra somut bir gerçeklik olarak ortaya çıkar. Cenaze sahnelerinde seçilmiş aile yapısı artık yalnızca düşünsel değil, fiziksel ve toplumsal düzlemde kendini gösterir. Omar Kur'an okur, Mariye taziyeleri karşılayan kişidir ve bu iki göçmen karakter evin içine doğrudan dâhil olur. İsmet'in Amerika'dan gelen oğlu Kemal ve onun Amerikalı eşi Christina da bu birlikteliğin parçası olur. Fetiye'nin cenazesi, kaybın içinden doğan yeni bir aidiyetin ve gönüllü beraberliğin açık bir ifadesine dönüşür.

Cenaze süreci, aynı zamanda İsmet ile oğlu Kemal arasında uzun süredir bastırılan duyguların ortaya çıktığı bir yüzleşmeye zemin hazırlar. Baba ile oğul arasındaki gerilim, Christina ile ilk karşılaşmada açıkça görünür. İsmet, gelinini evin önünde gördüğünde Kemal'i işaret ederek ona hiçbir selamlama yapmadan "onunla git" der. Bu kısa ve sert cümle, yalnızca duygusal mesafeyi değil aynı zamanda kültürel bir reddi de içerir. Ancak jandarma baş sağlığı

dileğinde bulunduğunda, İsmet bu kez sessizliğini bırakır ve Christina'yı eliyle göstererek "Christina gelinimiz, Amerikalı yani Amerika vatandaşı" der. Bu ifade, daha önce reddedilen bir aile figürünün artık hane yapısına dâhil edildiğini ve göçle birlikte çok uluslu bir aidiyetin kabullenilmeye başlandığını gösterir. İsmet'in bu farkındalığı, hem bireysel hem toplumsal düzeyde gerçekleşen değişimin anlamlı bir ifadesi olur. Bu sahnelerle birlikte film, aileyi sabit rollerle tanımlamak yerine onun değişebilir, esnek ve çoğul bir yapı olduğunu vurgular. Baba ve oğulun cenaze aracılığıyla yüzleşmesi, göçmenlerin yerel halkın yas evinde Kur'an okuması ya da Amerikalı gelinin kabullenilmesi gibi anlar, aile olmanın yeniden yazılabileceği bir anlatı alanı yaratır. Bu yönüyle *Omar ve Biz*, yalnızca bir göç anlatısı olmaktan çıkarak, aile kavramını yeniden düşünmeye davet eden derinlikli bir toplumsal metne dönüşür. Bulgular, literatürde göç ve aile ilişkisine dair mevcut yaklaşımları desteklediği gibi, bazı sabit tanımların da esnetilmesi gerektiğine işaret eder.

Filmin finaline doğru görülen aile üyelerinin vedalaşma sahnesi, göçün farklı boyutlarını aynı evin çatısı altında buluşturmaktadır. İsmet'in Amerika'ya göç etmiş olan oğlu Kemal ve onun Amerikalı eşi Christina ile Suriyeli göçmenler Omar ve Mariye, aynı mekânda bir araya gelmekte, bu durum, göçün yalnızca dışarıdan gelenleri değil, toplumun kendi içinden çıkan bireyleri de dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Bahçede geçen bu sahnede, her ne kadar vedalaşma duygusu baskın olsa da, karakterler arasında kurulmuş olan duygusal bağlar ayrılıktan çok bir tür tamamlanmayı ifade eder. Kemal ve Christina Amerika'ya dönmek üzere yola çıkarken, Omar ve Mariye Avrupa'ya ulaşma umudunu taşır. İsmet ve Sabri ise Türkiye'de kalacaktır. Farklı yönlerde dağılan bu bireylerin bir araya gelişi, göçün geçici buluşmalar üzerinden nasıl kalıcı bağlar yaratabildiğini gösterir. Aynı evde buluşan bireyler farklı kıtalardan gelmiş olsalar da yeni bir bağ kurarlar. Bu sahnede, çoklu aidiyet mekânsal bir temsiline dönüşür. Böylece göç ve yerinden edilme süreçleriyle oluşan aile yapıları yalnızca dışlama ya da ayrışma üzerinden değil, birleşme ve yeniden yapılanma üzerinden de değerlendirilebilmektedir.

Elde edilen bulgular, film ile toplumsal dönüşüm arasındaki ilişkiyi görünür kıldığında ve göç ile aile temsilleri bu bağlamda değerlendirildiğinde, film anlatısı yalnızca bir temsil alanı olmaktan çıkar. Aynı zamanda toplumsal normların yeniden şekillendiği bir düşünsel zemin hâline gelir. Bu bağlamda *Omar ve Biz*, göçle birlikte dönüşen aile yapılarının sinemada nasıl temsil edildiğini göstermekle kalmaz, aynı zamanda bu temsil biçimleri aracılığıyla toplumsal normların nasıl sorgulandığını da açığa çıkarır. Film, sabit kimliklere, belirgin rollerle tanımlanmış ilişkilere ve tek merkezli aile yapılarına karşı, esnek, çoğul ve değişken bir düzen önerir. Bu öneri, yalnızca film anlatısıyla sınırlı kalmaz, toplumsal tahayyül açısından da anlamlı bir açılım sunar. Buradan hareketle çalışmanın bulguları, aile kavramının gelecekte farklı göç deneyimleri, kültürel çatışmalar ya da kimlik geçişleri üzerinden yeniden düşünülmesine katkı sağlayabilir. Böylece *Omar ve Biz* ve benzeri anlatılar, aile sosyolojisi, sinema çalışmaları ve kültürel çözümleme alanlarında yeni tartışmaların önünü açabilecek kuramsal bir kaynak niteliği olarak karşılık bulabilir.

Sonuç ve Öneriler

Omar ve Biz filmi, göçün bireyler ve topluluklar üzerindeki etkilerini yalın ama etkileyici bir anlatımla gözler önüne serer. Film, yalnızca coğrafi sınırları geçen insanları değil, aynı zamanda onların taşıdığı değerleri, geçmişleri ve kimlikleri de birlikte düşünmeye davet eder. Bu yer değiştirme, en çok da aile yapısında hissedilir. Karakterlerin kurduğu ilişkiler, göçün toplumsal ve duygusal düzlemde nasıl izler bıraktığını görünür kılar. Filmde aile, sabit bir yapı değil, karşılaşmalarla şekillenen, yeniden kurulan, bazen de baştan tanımlanan toplumsal bir form olarak ortaya çıkar.

İsmet karakteri, bu dönüşümün merkezinde yer alır. Uzun yıllar boyunca askerî bir yaşam sürmüş, otoriteye alışkın bir bireyken zamanla içe dönük duygularla yüzleşir. Göçmenlerle kurduğu ilişki sayesinde sadece başkalarını değil, kendisini de yeniden tanımaya başlar. Bu süreçte otoriteye dayalı baba figürü, yerini anlayışa ve karşılıklılığa bırakır. İsmet'in Suriyeli

komşularıyla kurduğu bağ, kan bağına dayanmayan ama derin bir duygusal ortaklık içeren bir aile modeli sunar. Film bu yönüyle, aile olmanın yalnızca doğumla tanımlanmadığını, ortak yaşam deneyimlerinin de bu bağı kurabildiğini ortaya koyar.

Göçün aileyi dönüştüren gücü, yalnızca Suriyeli karakterlerle sınırlı kalmaz. İsmet'in Amerika'ya göç eden oğlu eve geri döner ve yanında Amerikalı eşi de vardır. Böylece film, farklı kıtalardan gelen bireylerin aynı çatı altında bulunduğu bir aile yapısını sunar. İsmet, Omar ve Mariye birlikte yaşamayı öğrenir. Bu yaşam, geçici bir misafirlik değil, farklı göçmenlik hallerinin bir araya geldiği yeni bir birliktelik biçimidir. Çeşitli kültürel geçmişlere sahip bireylerin ortak bir mekânda bir arada bulunması hem biyolojik hem de seçilmiş aile yapılarını bir araya getirir. Bu durum, filmin aile kavramını yeniden düşündüren ve güncel toplumsal değişimlerle ilişkili hale getiren güçlü yönlerinden biridir.

Film, çatışmadan ziyade sessizlikle, gerginlikten çok gündelik temasla, anlatısını kurar. Her küçük jest, her paylaşılan an, izleyiciye aile olmanın başka yollarını düşündürür. Bu yeni aile anlayışı, yalnızca bir kurgu değil, aynı zamanda günümüz toplumlarında giderek yaygınlaşan bir gerçekliğin ifadesidir. Göçün beraberinde getirdiği karşılaşmalar, bireylerin kimliklerini sorgulamasına, duygusal sınırlarını esnetmesine ve toplumsal rollerini yeniden kurulmasına yol açar. İsmet'in değişimi, bu dönüşümün sade ama etkili bir örneği olarak öne çıkar.

Omar ve Biz, göç olgusunu yalnızca bir yer değişikliği olarak değil, aileyi, aidiyeti ve toplumsal bağı yeniden kuran bir süreç olarak ele alır. Bu yönüyle film, izleyiciyi yalnızca karakterlerle değil, kendi aile tanımlarıyla da yüzleştirir. Ait olmanın, birlikte yaşamının ve anlam kurmanın farklı biçimlerini gösterir. Aile artık yalnızca doğuştan gelen bir bağ değil, birlikte inşa edilen bir anlam alanıdır. Film, aile içi çatışmalara rağmen, bu alanın nasıl çoğul ve kapsayıcı olabileceğine odaklanır.

Günümüzde aile, yalnızca kan bağından ibaret sabit bir yapı olmaktan çıkmakta ve göç gibi zorlayıcı süreçlerle yeniden şekillenen esnek bir ilişki ağının parçası hâline gelebilmektedir. Bu bağlamda sinemanın, özellikle göç ve yerinden edilme temalarını işleyen filmler aracılığıyla dönüşen aile yapısını temsil edebilme gücü daha fazla önem kazanmaktadır. *Omar ve Biz* gibi anlatılar, yalnızca kurmaca metinler değildir. Aynı zamanda sosyolojik gözlemleri destekleyen ve toplumsal farkındalık geliştiren güçlü birer araç olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede, film çözümlemelerinin aile çalışmalarında daha geniş bir yer edinmesi desteklenmelidir. Sinemanın görsel anlatı dili, bireylerin yalnızlık, aidiyet, dayanışma ve otoriteyle kurduğu ilişkiyi görünür kılmakta ve bu yönüyle aile yapısında yaşanan değişimleri çok boyutlu bir bakışla inceleme imkânı sunmaktadır. Özellikle aile sosyolojisi, iletişim çalışmaları ve kültürel analizler açısından sinema, seçilmiş aileler, komşuluk bağları ve kimlik geçişleri gibi temaların kapsamlı bir biçimde işlenmesine olanak tanır.

Sosyal politikalar açısından düşünüldüğünde, göç ve yerinden edilme süreçlerinin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda duygusal ve yapısal etkileri olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Aile içindeki rollerin değişmesi, aidiyet bağlarının zedelenmesi ve yeni bağ biçimlerinin gelişmesi, kamu politikaları ve sosyal destek sistemleriyle karşılık bulmalıdır. Yerel yönetimler, göçle gelen bireylerin ve ailelerin içinde bulundukları toplumsal yapılara gönüllü biçimde entegre olabilmelerini sağlayacak kültürel karşılaşma alanları yaratmalıdır. Bu alanlar, seçilmiş aile kavramının günlük yaşamda karşılık bulabileceği pratikler için bir zemin oluşturabilir.

Eğitim alanında, özellikle psikoloji, sosyoloji ve sosyal hizmet gibi disiplinlerde *Omar ve Biz* gibi filmler ders materyali olarak değerlendirilmeli ve öğrencilerin aile, göç, kültürlerarası iletişim gibi konularda eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri teşvik edilmelidir. Bu tür filmler, genç araştırmacıların göçmenlik deneyimlerine dair çok yönlü bir perspektif kazanmalarına katkı sunabileceği gibi dönüşen aile yapısını anlamak için yeni bir bakış açısı da sağlayacaktır.

Son olarak, gelecekte yapılacak araştırmalar, farklı filmler üzerinden çoklu kimlik, seçilmiş aile ve kültürel uyum süreçlerinin birlikte analiz edildiği karşılaştırmalı çalışmalarla desteklenmelidir. Böylece hem sinema hem sosyal bilimler, toplumsal değişimi anlamada birbirini besleyen iki alan olarak daha etkin biçimde buluşabilecektir.

Kaynakça

- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191.
- Ahmed, S. (2000). *Strange encounters: Embodied others in post-coloniality*. London: Routledge.
- Armağan, İ. (1992). *Sanat toplumbilimi*. İzmir: İleri Kitapevi.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5–34.
- Bilis, E. (2004). *Sinema ve ideoloji: Türkiye sinemasında toplumsal yapı ve ideolojik söylem* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Bozok, N., & Bozok, M. (2019). *Göçmen erkeklikler: Türkiye'de göçmen erkeklerin deneyimleri*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (B. K. Yıldız, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Charsley, K., & Wray, H. (2015). Introduction: *The Invisible (Migrant) Man*. Men and Masculinities, 18(4), 403–423. <https://doi.org/10.1177/1097184X15575109>
- Choi, S. Y. P., & Peng, Y. (2016). *Masculine Compromise: Migration, Family, and Gender in China*. University of California Press.
- Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). University of California Press.
- Deutsch, K. W. (1953). *Nationalism and social communication: An inquiry into the foundations of nationality*. MIT Press.
- Diken, B., & Laustsen, C. B. (2010). *Filmlerle sosyoloji* (S. Ertekin, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Donaldson, M., Hibbins, R., Howson, R., & Pease, B. (Eds.). (2009). *Migrant Men: Critical Studies of Masculinities and the Migration Experience*. Routledge.
- Donaldson, M., & Howson, R. (2009). Men, Migration and Hegemonic Masculinity. In M. Donaldson, R. Hibbins, R. Howson, & B. Pease (Eds.), *Migrants, Masculinities and Work* (pp. 199–212). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203875315-19>
- Duben, A. (2002). *Kent, Aile ve Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkılıç, H. (2001). *12 Eylül filmlerinin toplumsal çözümlemesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Floyd, K., & Morman, M. T. (2006). Introduction: *On the Breadth of the Family Experience*. In K. Floyd & M. T. Morman (Eds.), *Widening the Family Circle: New Research on Family Communication* (pp. 11–16). Sage.
- Güçhan, G. (1993). Sinema ve toplum ilişkisi. *Kurgu*, (12), 25–35.

- Habermas, J. (1996). The European nation-state – Its achievements and its limits: On the past and future of sovereignty and citizenship. In G. Balakrishnan (Ed.), *Mapping the nation* (pp. 281–294). Verso.
- Hayward, S. (1993). French national cinema. Routledge.
- Hickethier, K. (2001). *Film- und Fernsehanalyse* (5. Aufl.). Stuttgart: J.B. Metzler.
- Higson, A. (1989). The concept of national cinema. *Screen*, 30(4), 36–46. <https://doi.org/10.1093/screen/30.4.36>
- Horvath, A., Thomassen, B., & Wydra, H. (2015). Breaking boundaries: Varieties of liminality. New York: Berghahn Books.
- İçduygu, A. (2015). Türkiye’de uluslararası göç: Tarihsel dönüşümler ve güncel dinamikler. A. Kaya & F. Kentel (Ed.), *Türkiye’de toplumsal yapı ve dönüşüm* (ss. 245–268). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Jabbar, S. A., & Zaza, H. I. (2014). Impact of conflict in Syria on Syrian children at the Zaatari refugee camp in Jordan. *Early Child Development and Care*, 184(9–10), 1507–1530.
- Ladner, J. (1971). *Tomorrow’s tomorrow: The Black woman*. Garden City, NY: Doubleday.
- Lévi-Strauss, C. (2012). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji* (A. Terzi, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Levant, R. F., & Brooks, G. R. (Eds.). (1997). *Men and Sex: New Psychological Perspectives*. John Wiley & Sons.
- Liebow, E. (1967). *Tally’s corner: A study of Negro streetcorner men*. Boston: Little, Brown.
- Palillo, M. (2023). “Now I Must Go”: Uncovering the Relationship Between Masculinity and Structural Vulnerability in Young African Men’s Stories of Forced Migration. *International Migration Review*, 57(3), 789–812. <https://doi.org/10.1177/01979183231185124>
- Plehanov, G. V. (1987). *Sanat ve toplumsal hayat*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Savaş Yıldırım, Z. (2011). *Göç, kimlik ve aidiyet: Türkiye’de Almanya’dan dönüş yapan göçmenler üzerine bir inceleme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Shohat, E., & Stam, R. (1994). *Unthinking Eurocentrism: Multiculturalism and the media*. Routledge.
- Sowad, A. S. M., & LaFrance, M. (2024). Men, Masculinities and Transnational Migration in the Canadian Context: A Scoping Review. *The Journal of Men’s Studies*, 33(1), 128–154. <https://doi.org/10.1177/10608265241261167>
- Stack, C. B. (1974). *All our kin: Strategies for survival in a Black community*. New York: Harper & Row.
- Stahl, G., & Zhao, Y. (Eds.). (2023). *Migratory Men: Place, Transnationalism and Masculinities*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003353232>
- Szakolczai, A. (2009). Liminality and experience: Structuring transitory situations and transformative events. *International Political Anthropology*, 2(1), 141–172.
- Thomassen, B. (2009). The uses and meanings of liminality. *International Political Anthropology*, 2(1), 5–27.
- Turner, V. (1969). *The ritual process: Structure and anti-structure*. Chicago: Aldine.
- Weeks, J., Heaphy, B., & Donovan, C. (2001). Same sex intimacies: Families of choice and other life experiments. London: Routledge.

Wegenstein, B. (2012). The cosmetic gaze: Body modification and the construction of beauty. Cambridge, MA: MIT Press.

Whitehead, S. M. (2007). Men and masculinities: Key themes and directions. Polity Press.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Türkiye’de Doğurganlığın Toplam Doğurganlık Hızına Göre Mekânsal Analizi (2014-2024)

Geospatial Analysis of Fertility in Türkiye by Total Fertility Rate (2014-2024)

Arş. Gör. Rabia Nur KILIÇ¹, Doç. Dr. Mustafa KÖSE²

Öz

Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulanan nüfus politikaları tarihsel olarak bir bütünlük göstermemektedir. Yaklaşık yüz yıllık dönemde hem doğumları artırmaya hem de dengelemeye yönelik nüfus politikaları uygulanmıştır. Bu süreçte ülkenin yaşadığı sosyoekonomik dönüşüm ve izlenen politikalar nüfus artışının önemli bir göstergesi olan toplam doğurganlık hızının (TDH) da hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Basit şekliyle “TDH” kavramı, doğurganlık çağındaki bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca sahip olabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Kadınların eğitim düzeyi, iş gücüne katılım oranı, sosyoekonomik statüleri ve doğum kontrol yöntemlerine erişebilirlikleri doğurganlığın düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca bölgesel düzeyde farklılaşmakla birlikte kentleşme düzeyi artıkça doğurganlık düşmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960’lı yıllara kadar artış gösteren TDH, bu tarihlerden itibaren sürekli bir azalma eğilimindedir. 1980’li yıllarda düşüş hızı yavaşlayan TDH, 2003 yılında nüfusun yenilenme hızı olan 2.1 oranına kadar gerilemiştir. 2024 nüfus sorgulamalarına göre ise güncel TDH 1,48’e gerilemiştir. Doğurganlık hızındaki dramatik değişim bölgelere, illere ya da ilçelere göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmada Türkiye’de deneyimlenen doğurganlık farkının mekânsal dağılışı ve değişimi ilçeler düzeyinde analiz edilmiştir. Ayrıca TDH’nin değişmesine neden olan sosyoekonomik, toplumsal, kültürel ve politik faktörler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğurganlık, Toplam doğurganlık hızı (TDH), mekânsal dağılışı, Türkiye

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Population policies implemented in the Republic of Turkey have lacked historical consistency. Over the past century, various policies have aimed both to increase and to stabilize birth rates. During this period, socioeconomic transformations and state policies have led to rapid changes in the Total Fertility Rate (TFR), a key indicator of population growth. In its simplest form, TFR refers to the average number of children a woman is expected to have during her reproductive years. Increases in women's education levels, labour force participation, socioeconomic status, and access to contraceptive methods have contributed to declining fertility. Furthermore, fertility rates tend to decrease with increasing levels of urbanization, although this trend varies regionally. TFR rose from the early years of the Republic until the 1960s but has been on a steady decline since then. The rate of decline slowed in the 1980s, and TFR fell to 2.1-the population replacement level-by 2003. According to 2024 population surveys, the current TFR has decreased to 1.48. Significant variations in fertility rates are observed across regions, provinces, and districts. This study analyses the spatial distribution and temporal change of fertility rates in Turkey at the district level. It also examines the socioeconomic, cultural, and political factors contributing to these changes in TFR.

Keywords: Fertility, total fertility rate (TFR), spatial distribution, Türkiye

Paper Type: Research

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, r.ozcan@aku.edu.tr

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mustafakose@aku.edu.tr

Giriş

Nüfus artışı ve yaş yapısının temel belirleyicilerinden biri olan doğurganlık, demografik sürdürülebilirlik açısından kritik bir öneme sahiptir. Doğurganlık oranı, bir ülke ya da bölgedeki belirli bir zaman diliminde gerçekleşen doğumların, doğurganlık çağındaki kadın nüfusuna oranı şeklinde tanımlanmaktadır (Yalçinkaya Koyuncu & Okşak, 2022, s. 7). Bu oranın yüksek seyretmesi, anne ve çocuk sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğurmasının yanı sıra, ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta ve çevresel sorunların derinleşmesine yol açabilmektedir. Buna karşılık, düşük doğurganlık oranları ise mekânsal, sosyoekonomik ve siyasi düzeylerde çok boyutlu sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Choi et al., 2025, s. 1222). Bu durum, nüfusun yaşlanma sürecini hızlandırarak işgücü arzında kayda değer bir azalmaya yol açmakta; dolayısıyla ekonomik büyüme dinamiklerini olumsuz etkileyerek büyüme hızlarında gerilemeye sebep olmaktadır. Türkiye özelinde doğurganlık düzeylerinin yaşlanmanın mekânsal örüntüsündeki doğrudan ve dolaylı etkileri bağlamında kırsal alanlarda yaşlı yoğunlaşmasının oluşturduğu sosyoekonomik zorluklar (Yakar ve Özgür, 2022, s.246) bu duruma örnek oluşturmaktadır. Aynı zamanda, düşük doğurganlık oranları sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliği üzerinde önemli maliyet baskıları yaratmakta ve bu sistemlerin etkin işleyişini tehdit etmektedir. Ayrıca, azalan çocuk sayısı tüketim talebinde genel bir düşüşe neden olarak, özellikle çocuk ve genç odaklı sektörlerde ekonomik daralmayı tetiklemekte ve yapısal ekonomik dönüşümlere zemin hazırlamaktadır (Ertürk & Koç, 2023, s. 1325). Bu nedenle, nüfusun dengeli ve sürdürülebilir biçimde devamlılığı için toplam doğurganlık hızının (TDH) 2,1 düzeyinde olması gerektiği genel kabul görmüştür. Bu seviye nüfusun yenilenme düzeyi olarak da bilinmektedir (Coşan, 2022, s. 599). Bir nüfusun bir nesilden diğerine kendini tam olarak yenilediği doğurganlık düzeyi 2,1 olmasından dolayı bu ölçüt eşik değer olarak alınmıştır (Craig, 1994, s. 20).

Modernleşme öncesi dönemde, dünya genelinde yaşam standartları uzun süre boyunca düşük ve durağan seyretmiş, teknolojik ilerleme ise yavaş ve düzensiz olmuştur. Bu dönemde doğurganlık ve ölüm oranları yüksek seviyelerde bulunmuş ve nüfus yapısı ağırlıklı olarak genç bir demografik profil sergilemiştir. Günümüzde ise modernleşmenin ilk başladığı ülkelerde yaşam standartları yüksek olup artış göstermekte, teknolojik gelişmeler hızlı ve sürekli gerçekleşmekte, doğurganlık ve ölüm oranları tarihsel olarak en düşük düzeylere gerilemekte ve nüfus yapısı belirgin şekilde yaşlanmaktadır (Attar, 2013, s. 6).

Dünya genelinde 1946-1964 yılları arasında doğurganlık oranları, nüfus yenilenme düzeyinin üzerinde seyretmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, genç kadın ve erkekler arasında yaşanan ekonomik eşitsizlikler ve işgücü arzının yetersizliği nedeniyle genç kadınların işgücüne katılımı sınırlı kalmış, bu durum genç kadınların büyük aileler kurmasını doğal hale getirmiştir. 1960’lardan sonra ise kadınların işgücüne katılım oranı artış göstermiş ve doğurganlık oranları, önce gelişmiş ülkelerde, ardından gelişmekte olan ülkelerde nüfus yenilenme seviyesinin altına düşmeye başlamıştır. Bu dönemde genç kadınların işgücüne katılımı ve doğurganlık yaşının 30’lu yaşlara ertelenmesi, kadınların eğitim seviyesindeki yükseliş, işverenlerin kadın çalışanlara yönelik ilgisi, tüketim alışkanlıklarındaki değişimler ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin dönüşüm doğurganlık oranlarının azalmasında önemli olmuştur (Ertürk & Koç, 2023, s.1325).

1950’li yıllarda dünya genelinde TDH kadın başına ortalama 4,9 düzeyindeyken, 1990 yılında bu oran 3,2’ye, 2019’da 2,5’e, 2024 yılı verilerine göre ise 2,2’ye kadar gerilemiştir (Abakar Djiddo, 2024, s. 720). Türkiye’de ise bu oran; 1950 yılında 6,47 (United Nations, 2025) iken, 2024 yılı itibarıyla 1,48’e kadar düşmüş durumdadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2025). Klasik *Demografik Geçiş Teorisi*’ne göre söz konusu düşüş, büyük ölçüde yapısal sosyoekonomik dönüşümlerin bir sonucudur. Bununla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların doğurganlık tercihlerinin oluşumunda biyolojik, ekonomik ve kültürel faktörler birlikte etkili olmaktadır. Geleneksel toplumlarda ise, çocuk sayısını artırıcı etkiler gösteren geleneksel evlilik biçimleri, çok eşlilik, ataerkil yapılar ile dini ve kültürel değerlerin belirleyiciliği halen önemli ölçüde devam etmektedir (Zare et al., 2019, s. 1552; Zhang & Li,

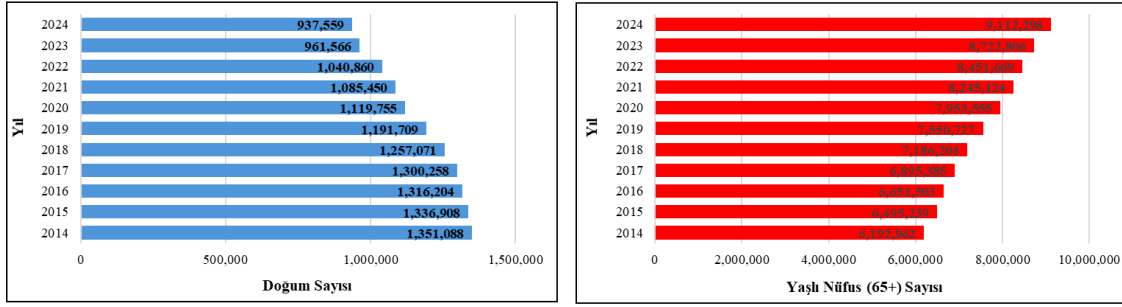
2017, s. 280). Demografik Geçiş Teorisi öncelikle nüfus bilimci Warren Thompson (1929) tarafından tartışılmış ve sonraki yıllarda Frank Notestein (1953) ile Kingsley Davis (1945 ve 1963) tarafından geliştirilerek formüle edilmiştir (Yüceşahin, 2009, s. 2). Bu teori doğurganlık ve ölümlülük hızlarının genellikle çok yüksek düzeylerden çok düşük seviyelere gerilemesini ifade etmektedir (Caldwell, 2006, s. 51). Endüstri toplumuna geçiş yapan Batı Avrupa ülkelerinin demografik özelliklerindeki değişime dayalı olarak geliştirilen demografik geçiş teorisi, ekonomik olarak gelişmekte olan ülkelerin doğum-ölüm hızlarındaki değişimler dikkate alınarak detaylandırılmıştır (Yüceşahin et al., 2016, s. 242). Literatürde teorinin üç, dört ve beş aşamalı türevlerinin varlığı tartışılmış ve bu türevler kapsamında demografik değişim temelli akademik yayın üretilmiştir (Can ve Avcı, 2021, s. 232; Peker, 2016, s. 139; Roser, 2023; Sertkaya Doğan, 2018, s. 29; Yüceşahin, 2011, s. 12). Bu çalışmada demografik geçiş teorisi yüksek doğum-ölüm oranları ve düşük doğum-ölüm oranlarıyla karakterize olan başlangıç ve bitiş evreleriyle bu evreler arasında yer alan iki geçiş evresinden oluşacak şekilde dört aşamalı olarak ele alınmıştır.

1. Doğum Açığı (Birthgap), Sebepleri ve Sonuçları

Bir ülke veya toplumda gerekli olan nüfus yenilenme oranının altında kalan doğum oranları nedeniyle ortaya çıkan ve giderek büyüyen nüfus boşluğuna “birthgap” adı verilmektedir (Population Balance, 2023). Doğum oranlarının bu eşik değerin/nüfus yenilenme oranının altında seyretmesi, uzun vadede toplumları hem nüfus azalması hem de yaşlanma olgusu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bununla birlikte iş gücünde daralma, üretkenlikte azalma, sosyal güvenlik ve sağlık sistemlerine artan yük, kırsal alanların boşalması gibi ekonomik ve toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözümünde ise emeklilik yaşının yükseltilmesi, vergi oranlarının artırılması, çocuk bakımına yönelik desteklerin sağlanması, genç ve nitelikli göçmenlerin kabulü ile iş-yaşam dengesini gözeten politikalara duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır (Shaw, 2023).

19. yüzyılın ikinci yarısından 1930’lu yıllara kadar olan dönemde ABD, Kanada ve Avrupa ülkelerinde, sanayileşme, kentleşme, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki gelişmelere bağlı olarak doğurganlık oranlarında düşüş yaşanmıştır. 1940’lı yıllardan itibaren bu eğilim diğer ülkelere de yayılmış; 1960’lar ve 1970’lerde gelişmekte olan ülkeler geçiş sürecine dâhil olmuştur. Türkiye’de 1950’li yıllarda ölüm hızlarının azalmaya başladığı doğum hızlarının arttığı dönemde demografik geçişin ikinci aşamasına geçilmiştir. 1960’lı yılların sonundan itibaren doğum hızları azalmaya başlamış ve 1985’li yıllarda yüksek doğurganlık sona ererek düşük doğurganlığa doğru kesin bir doğurganlık geçişi yaşamıştır. Bu süreçte aile planlaması politikaları, kadınların eğitim düzeyinin yükseltilmesi ile istihdamının artırılması ve toplumsal dönüşümler etkili olmuştur. Öyle ki, kadın (15-49 yaş) başına düşen çocuk sayısında 6’nın üzerindeki bir düzeyden 3’ün altına düşüşü yalnızca 27 yıl (1964-1991) gibi kısa bir sürede gerçekleştirmiş olup, bu denli hızlı bir doğurganlık düşüşü, kalkınma sürecindeki ülkelerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Günümüzdeki demografik eğilimler çerçevesinde değerlendirildiğinde ise doğum sayısının kayda değer biçimde azaldığı, buna karşılık yaşlı nüfusun istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu durum, doğum açığının ilk işaretlerini vermekte olup, söz konusu açığın ilerleyen yıllarda derinleşerek devam edeceğine işaret etmektedir (Şekil 1). Toplumsal dönüşüm süreçlerini ilk yaşayan ülkeler bu geçişleri daha uzun sürelerle yayararak tamamlarken, bu değişimi daha sonra deneyimleyen ülkeler, benzer dönüşümleri daha kısa sürelerde gerçekleştirmiştir. Bu ülkeler, ortalama yaşam süresini daha hızlı artırmış, çocuk ölümlerini daha kısa sürede azaltmış ve kişi başına düşen gelir düzeyini daha çabuk yükseltmiştir. 1980’lerden itibaren ise Asya ve Afrika’daki pek çok ülke doğurganlık geçişini deneyimlemiş, böylece süreç küresel bir nitelik kazanmıştır. Öte yandan, demografik dönüşümün önemli bir aşamasını oluşturan doğurganlık geçişine henüz tam anlamıyla başlamamış bir ülke grubu da bulunmaktadır. Bu ülkelerin büyük bölümü Sahra-altı Afrika’da yer almakta olup, 1990’lı yıllara kadar yüksek doğurganlık oranlarını sürdürmüşlerdir. 1990’lardan itibaren bu ülkelerde doğurganlık hızlarında azalma eğilimi gözlenmişse de söz konusu azalma sınırlı düzeyde kalmış ve geçiş sürecini derinleştirecek güçlü bir dönüşüm yaşanmamıştır (Başkaya ve Özkılıç, 2017, s. 404; Roser, 2014).

Şekil 1. Türkiye’de 2014-2024 yılları arası doğum ve yaşlı nüfus (65+) sayısı

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak yazar(lar) tarafından üretilmiştir.

Doğurganlık üzerinde etkili olan başlıca faktörler arasında gelir düzeyi, çocuğun ekonomik maliyeti, ebeveynlerin cinsiyet tercihi, kadının ve erkeğin eğitim düzeyi, doğum kontrol yöntemlerinin kullanımı, çocuk ölümleri ve göç hareketleri bulunmaktadır. Gelir düzeyinde yaşanan artış bireylerin refah seviyesini yükseltmekte ve bu durum tüketim alışkanlıkları ile yaşam tarzlarında değişimlere yol açarak çocuk sahibi olma kararlarını doğrudan etkilemektedir. Bazı kültürel bağlamlarda ebeveynler erkek çocuklara daha güçlü bir tercih eğilimi gösterebilmektedir. Kadınların ve erkeklerin eğitim düzeyleri de doğurganlık üzerinde farklı biçimlerde etkili olmaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesi bireylerin doğum kontrol yöntemlerine erişimini ve bu konudaki farkındalığını artırmakta, özellikle kadınlar açısından çocuk yetiştirmenin fırsat maliyetini yükselterek doğurganlığı azaltmaktadır. Doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaşması ise kadınların yalnızca aile yaşamı içinde değil sosyoekonomik alanlarda da daha aktif biçimde yer almalarını mümkün kılmakta ve bu gelişme doğurganlık oranlarında düşüşe neden olmaktadır. Özellikle kentlerde bu yöntemlere ulaşmanın daha kolay olması bireylerin doğurganlık davranışlarını daha planlı ve bilinçli biçimde yönetmesini sağlamakta ve doğurganlık üzerinde azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Geçmişte aileleri daha fazla çocuk sahibi olmaya yönlendiren bebek ve çocuk ölümlerinde yaşanan azalma kadınların daha az sayıda çocuk sahibi olma eğilimini güçlendirmekte ve bu eğilim sağlık hizmetlerine erişimin artmasıyla desteklenmektedir. Göç hareketleri de kadınların doğurganlık davranışlarını önemli ölçüde şekillendirmektedir. Göç eden kadınlar yeni yerleşim bölgelerinde çeşitli ekonomik ve toplumsal zorluklarla karşılaşmakta ve bu durum bazı örneklerde erken yaşta evlilik ile yüksek doğurganlık eğilimlerini beraberinde getirmektedir. Öte yandan ekonomik baskılar kadınların işgücüne katılma zorunluluğunu da doğurmakta ve bu durum doğurganlık üzerinde sınırlayıcı bir etki oluşturabilmektedir (Selim ve Bilgin, 2021, s. 118).

Kadınların tarım dışı sektörde istihdamının artması, okullaşma oranını, zorunlu eğitim süresinin uzaması, yükseköğrenime erişimin kolaylaşması, istihdamın gecikmesi vb. gibi faktörler ilk doğumun ertelenmesine ve annelerin doğum yaşının yükselmesine neden olmaktadır. Ardışık kuşaklar, kadın başına aynı ortalama çocuk sayısını korusa dahi, çocuk doğurma yaşını ileriye ertelediklerinde, dönemsel doğurganlık oranlarında geçici bir azalma meydana gelmektedir. Aksine, doğum yaşının daha erken dönemlere çekilmesi dönemsel doğurganlık oranlarında artışa yol açmaktadır. Kuşaklar arasındaki ilk doğum yaşındaki bu değişimler, kuşak doğurganlık oranlarında herhangi bir değişiklik olmasa bile, dönemsel doğurganlık oranlarında döngüsel dalgalanmalara neden olmaktadır (D’Addio & D’Ercole, 2005, s. 21).

Küreselleşme, teknolojik dönüşüm ve ekonomik yapıların yol açtığı belirsizlik ortamı, bireylerin doğurganlık davranışları üzerinde derinlemesine etkiler yaratmaktadır. Küreselleşme süreci, yalnızca istihdam güvencesinde zayıflamaya yol açmakla kalmamış, aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletsizliği de artırarak toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Bu durum, nesiller arası refah aktarımını olumsuz yönde etkileyerek, bireylerin çocuk sahibi olma kararlarını ertelemesine ya da yeniden değerlendirmesine neden olmaktadır. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde bu etkinin daha görünür hâle geldiği gözlemlenmektedir. Ancak, ekonomik

koşullardaki olumsuzlukların bireyler üzerindeki etkisi yalnızca doğrudan deneyimlerle sınırlı değildir. Krizden doğrudan etkilenmeyen bireylerde dahi ekonomik belirsizlik algısı, doğurganlık kararlarını etkileyen belirleyici bir faktör hâline gelmiştir. Aynı ekonomik koşullar altında yaşayan bireylerin, belirsizlik algılarındaki farklılıklara bağlı olarak farklı doğurganlık tercihleri geliştirebildiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, doğurganlık davranışlarının şekillenmesinde yalnızca nesnel ekonomik göstergeler değil, bu göstergelere ilişkin bireysel algılar, beklentiler ve duygusal tepkiler de kritik bir rol oynamaktadır (Vignoli et al., 2020, s. 2).

Tam bu noktada dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli unsur, şehirleşmenin hız kazanmasıyla birlikte bireylerin yaşam tarzlarında meydana gelen dönüşümdür. Özellikle tatil, bireysel özgürlük, konfor ve tüketim odaklı yaşam biçimlerinin gündelik hayatın merkezine yerleşmesi, doğurganlık oranlarında kayda değer azalışlara neden olmaktadır. Günümüzde çocuk sahibi olmak, birçok birey tarafından hareket serbestliğini kısıtlayan, sosyoekonomik yükümlülükleri artıran bir unsur olarak algılanmaktadır. Bu nedenle doğumlar ya ertelenmekte ya da tamamen reddedilmektedir. Artan refah seviyesine uyum sağlayan bireyler, mevcut yaşam standartlarının çocuk sahibi olunmasıyla bozulacağına dair bir endişe taşımakta ve bu algı, doğurganlık kararlarını doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, yaşam tarzındaki bu dönüşüm, düşük doğurganlık oranlarının arkasındaki önemli sosyokültürel dinamiklerden biri olarak değerlendirilmelidir (Köse ve Sertkaya Doğan, 2022, s. 248).

Doğurganlığın önemli belirleyicilerinden biri olarak göç, akademik literatürde çeşitli teorilerle açıklanmaktadır. Bu kapsamda dört temel hipotez öne çıkmaktadır. Bozucu Etki Hipotezi, göçün doğurganlık oranlarında düşüşe sebep olduğunu savunur. Adaptasyon Hipotezi ise göç eden bireylerin başlangıçta farklı doğurganlık davranışları sergilediğini, ancak zamanla göç ettikleri bölgenin doğurganlık normlarına uyum sağladıklarını ileri sürer. Sosyalleşme Hipotezi, göç edenlerin sonraki kuşaklarda göç edilen yerin doğurganlık alışkanlıklarını benimseyeceğini belirtir. Seçicilik Hipotezi ise göç eden bireylerin, doğurganlık tercihleri gibi belirli özelliklere göre seçilmiş gruplar olduğunu ifade eder. Bu bağlamda, göç edenlerin doğurganlık tutumları hem göç edilen bölgenin özellikleri hem de bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda şekillenmektedir. Örneğin, geniş aile modelini tercih eden bireylerin kırsal bölgelere, daha küçük aile tercih edenlerin ise kentsel alanlara yöneldiği gözlemlenmektedir (Hervitz, 1985, s. 293).

Doğurganlık, toplumsal olaylardan önemli ölçüde etkilenirken, bireylerin sosyoekonomik ve psikolojik koşulları ile ülkenin genel sosyoekonomik durumu da belirleyici olmaktadır. Örneğin, COVID-19 pandemisi, özellikle kadınların günlük yaşam alışkanlıklarında köklü değişikliklere yol açarak korku ve stres düzeylerinde artışa neden olmuştur. BM Kalkınma Programı (UNFPA) tarafından yayımlanan raporlarda, pandeminin kırılgan nüfus gruplarını olumsuz etkilediği ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimde önemli kesintilerin yaşandığı vurgulanmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye’de toplam doğurganlık hızlarında belirgin bir düşüş gözlenmiştir; Türkiye’de 2017 yılında 2,08 olan TDH, 2020 yılında 1,76’ya gerilemiştir. Bu durum, kadınların çocuk sahibi olma niyetlerinde belirgin bir azalma yaşandığını göstermektedir. Yapılan araştırmalar, kadınların pandemi sürecinde çocuk sahibi olmayı erteleme gerekçeleri arasında maddi güçlükler, COVID-19’a ilişkin korku, pandeminin devam etmesi, hastalık nedeniyle kullanılan ilaçlar ve aşı olmanın etkili olduğunu ortaya koymuştur (Buran ve Çankaya, 2023, s. 273).

Nüfusun küçülmesi, çevresel baskıların azalması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak doğurganlık oranlarının nesil yenilenmesini sağlayacak eşğin altına düşmesi, demografik yapının değişmesine bağlı olarak çeşitli sosyoekonomik sorunları gündeme getirmektedir. Özellikle yaşlı nüfusun artması, bağımlılık oranlarını yükselterek çalışan nüfusun üzerindeki yükü ağırlaştırmakta ve bu durum ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır (Gemicioğlu ve diğ., 2019, s. 224). Bu bağlamda gelişmiş ülkeler, küresel ölçekteki ekonomik etkinliklerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yakın aile ilişkilerinin zayıflaması ve yalnız yaşayan bireylerin sayısının artması hem kamusal hem de özel bakım

hizmetlerine olan talebi artırmaktadır. Nesiller arası ilişkilerin gevşemesi ve yaşlı bireylerin yönetim kademelerinde uzun süre kalmaları, genç kuşakların toplumsal ve kurumsal alanlarda ilerlemesini engelleyerek çatışma ortamlarını besleyebilmektedir. Bu tür yapısal gerilimler, kuşaklar arası siyasi ve toplumsal ayrışmaları da derinleştirmektedir. Nüfusun azaldığı gelişmiş ülkelerin aksine, bazı gelişmekte olan ülkelerde artış eğilimi sürmekte ve bu durum göç dinamiklerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Göç veren bölgeler zamanla göç alan merkezler hâline gelmekte, bu da demografik yapının yeniden şekillenmesine neden olmaktadır. Çalışma çağındaki bireylerin sayısındaki azalma, kişi başına düşen gelirin gerilemesine ve ulusal tasarrufların düşmesine neden olurken kamu maliyesinde açıkların büyümesine zemin hazırlamaktadır. Artan mali baskılar, özellikle sosyal güvenlik sistemlerinde emeklilik ve sağlık harcamaları üzerinden daha görünür hâle gelmektedir (Sleeboş, 2003, s. 11).

2. Yöntem ve Veriler

Nüfus araştırmalarında ya da diğer bir ifadeyle yerleşim birimlerinin toplam nüfusunun nitel ve nicel özelliklerindeki değişimi ortaya koyma adına birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu ölçümlerden en sık kullanılanlarından biri de TDH’dir. Basit şekliyle “TDH” kavramı, doğurganlık çağındaki bir kadının doğurgan olduğu dönem boyunca (15-49 yaşları arasını kapsamaktadır) sahip olabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir (Özgür, 2004). Diğer bir ifadeyle kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı olarak tanımlanır. TDH, doğurganlık çağındaki 15-49 yaş gruplarının yaşa özel doğurganlık hızlarının toplanması, bu toplamın yaş grubu aralığı olan beşe bölünmesi ve ardından bine bölünmesiyle hesaplanır. Birçok sosyoekonomik faktöre göre oluşan TDH, doğurganlık çağındaki bir kadının ortalama canlı doğum sayısını göstermesi adına kritik bir göstergedir. Ayrıca toplumların uzun dönemde nüfusunu yenileyebilmesi adına önemli bir ölçüttür. Ülkeler nüfus varlıklarını koruyabilme adına bu değeri 2,1 olarak kabul etmiş ve literatürde nüfusun yenilenme düzeyi olarak adlandırılmıştır. Bu değer altındaki ölçümler düşük üstündeki ölçümler ise yüksek olarak değerlendirilmektedir. Doğurganlık eğilimleri zaman içerisinde değişen birçok sosyoekonomik ve kültürel faktörlere bağlı olarak şekillenebilmektedir. TDH’nin çok yüksek düzeyde seyretmesi nüfusun hızlı bir şekilde nüfus artışına neden olmasından dolayı başta eğitim, sağlık, iş gücü piyasası ve altyapı hizmetleri üzerinde yoğun baskılara yol açabilmektedir. Diğer taraftan TDH değerinin çok düşük olması doğrudan nüfusun yaşlanmasını ve iş gücü azalmasını beraberinde getirirken sosyoekonomik yönden de baskılara neden olabilmektedir. Bu bağlamda TDH hem nüfus politikaların belirlenmesinde hem de kalkınma planlarının yapılmasında önemli bir göstergedir. Bu araştırmada Türkiye’de ilçeler ölçeğinde doğurganlık hızının mekânsal boyutunu incelemek amacıyla TDH ölçütü kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan veri setleri 2014 ve 2024 yıllarını kapsamaktadır. Bu veriler TÜİK web sayfasında yer alan nüfus ve demografi veri tabanında yıllara göre nüfus sorgulamaları bültenlerinden elde edilmiştir. Ayrıca istihdam ve eğitim bilgileri de TÜİK istihdam ve eğitim konulu veri tabanlarından alınmıştır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) üzerinden üretilen nüfus istatistikleri bu veri tabanlarında istatistiki bölge düzeyinden ilçe düzeyine kadar hiyerarşik olarak kullanıcılara sunulmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle tüm ilçeler düzeyinde toplam doğum sayısı ve yaş gruplarına göre doğurgan çağıdaki toplam kadın nüfusu ayrı ayrı bu veri setlerinden sağlanmıştır. Son 10 yılda doğurganlık hızının Türkiye sınırları içerisinde değişimini ortaya koymak amacıyla hem 2014 hem de 2024 yılları için ilçe düzeyinde TDH’ler hesaplanmıştır. İkinci aşamada hesaplanan bu TDH’ler ile Harita Genel Müdürlüğünden elde edilen dijital formdaki ilçeler katmanı ile ArcGIS 10.3 programı yardımıyla birleştirilmiştir. Son aşamada 2014 ve 2024 yıllarına ait doğurganlık hızlarına ait veriler haritalara dönüştürülerek ilçeler düzeyinde TDH’lerin mekânsal dağılışı ortaya konulmuştur.

3. Türkiye’de Doğurganlık

Türkiye, uzun yıllar boyunca Avrupa’nın yaşlanan nüfus yapısına kıyasla nispeten genç bir demografik profile sahip bir ülke olarak kabul edilmiştir. TDH, 1950 yılında 6,47 iken (United

Nations, 2025), 1960'lı yıllardan itibaren hızla düşerek 1980 yılı ortalamasına göre 3,41 seviyesine kadar gerilemiş, 2000 yılında ise 2,5 olarak ölçülmüştür (Özgür, 2004, s. 3). 2001 yılında ise 2,38 olarak istatistiklere geçen doğurganlık hızı yaklaşık çeyrek asırlık zaman dilimi sonrasında 2024 yılında 1,48'e kadar gerilemiştir (TÜİK, 2025). Ülkemizde 2016 sonrasında doğurganlık hızı, nüfusun doğal yenilenmesini sağlayabilmesi için gerekli olan 2,1 düzeyinin altında seyretmekte olup, bu düşüş eğilimi artarak devam etmektedir. TÜİK'in 2024 yılı verilerine göre, annenin eğitim düzeyine göre TDH incelendiğinde, en yüksek doğurganlık hızının okuma yazma bilmeyen ya da yalnızca okuma yazma bilen ancak herhangi bir okul mezuniyeti bulunmayan kadınlarda gerçekleştiği, en düşük doğurganlık hızının ise yükseköğretim mezunu kadınlarda olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2025). Nitekim Türkiye'de 1950 yılında kadınların ortalama eğitim süresi yalnızca 0,7 yıl iken, TDH yaklaşık 6 düzeyindeydi. Ancak 2020 yılı itibarıyla kadınların ortalama eğitim süresi 8 yıla ulaşmış, doğurganlık hızı ise 2'nin altına gerilemiştir (United Nations, 2025). Bu durum, eğitim süresi ve düzeyindeki artışın doğurganlık üzerinde azaltıcı bir etki yarattığını göstermektedir. Günümüz itibarıyla kent-kır sınıflamasına göre yapılan analizde, kır yerleşimlerinde TDH'nin 1,83 çocuk olduğu, orta yoğunlukta kentlerde bu oranın 1,58 çocuk, yoğun kentlerde ise 1,39 çocuk seviyesine düştüğü görülmektedir. Kırsal alanlarda yaşam maliyetlerinin görece düşük olması, doğurganlık oranlarının yüksek olmasında etkili bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, yaşa özel doğurganlık hızı açısından 2001 yılında en yüksek doğurganlık 20-24 yaş grubunda gerçekleşirken, 2024 yılında bu grubun 25-29 yaş aralığına kaydığı görülmüştür. Bu değişim, doğurganlığın kadın yaşamında daha ileri yaşlara ertelendiğine işaret etmektedir (TÜİK, 2025).

Tablo 1. 2014 ve 2024 yılları arası Türkiye'de TDH değeri ve yıllık değişim oranı

Yıl	TDH (binde)	Yıllık Değişim Oranı (%)
2014	2,19	-
2015	2,16	-1,37
2016	2,11	-2,31
2017	2,08	-1,42
2018	2,00	-3,85
2019	1,88	-6,00
2020	1,76	-6,38
2021	1,70	-3,41
2022	1,63	-4,12
2023	1,51	-7,36
2024	1,48	-1,99

Kaynak: TÜİK, 2025

Türkiye'de Cumhuriyet ile başlayan demografik geçiş sürecine ülkenin içinde bulunduğu sosyoekonomik zorunluluklar yön vermiştir. Uzun bir savaş dönemi geçiren ülkede kuruluşundan itibaren 1950'li yılların başına kadar siyasi, askeri ve ekonomik nedenlerden dolayı nüfus artış hızı düşük düzeylerde seyretmiştir. Bu dönem sonunda ölüm oranlarında belirgin bir azalma gözlenirken, doğurganlık oranları 5,5'ten 7,1'e kadar yükselmiştir. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle bu eğilim kısa süreliğine kesintiye uğramıştır. Demografik geçişin ikinci evresi ise 1955-1985/1990 dönemini kapsamaktadır. Bu evrede yıllık doğal nüfus artışı %2,8 ile en yüksek seviyeye ulaşmış; doğurganlık oranları düşse de ölüm oranlarındaki azalma daha hızlı gerçekleştiğinden toplam nüfus iki katına çıkmıştır. Bu dönemin temel özellikleri arasında hızlı kentleşme ve geniş aile yapısından çekirdek aile yapısına geçiş bulunmaktadır (Yüksel, 2015, s. 22). Demografik geçiş sürecinin üçüncü evresi için kesin bir başlangıç yılı saptanamamakla birlikte, bazı araştırmalarda bu evrenin başlangıcına ilişkin düşük doğurganlığın hüküm sürdüğü 1985 yılı referans olarak verilmektedir. Ancak, söz konusu evrenin sona erdiği tarihe ilişkin literatürde genel bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu aşamanın ayırt edici özelliği; doğum ve ölüm oranları arasındaki farkın daralmasına karşın nüfus artışının devam etmesi, ancak artış hızında belirgin bir yavaşlamanın gözlemlenmeye başlamasıdır. Literatürde üçüncü evrenin sona erişiyile ilgili temel ölçütlerden biri, doğurganlık düzeyinin nüfusun kendini yenileyebileceği eşige, yani yaklaşık 2,1 çocuk düzeyine gerilemesidir. Bu bağlamda, bazı çalışmalar demografik geçişin hala üçüncü aşamada olduğunu savunsa da demografik geçiş teorisi zaman içinde yeni evrelerle

genişletilmiş ve üçüncü evreden sonra dördüncü evre (doğum ve ölüm oranlarının birbirine yakın derecede düşük olduğu dönem) olarak kavramsallaştırılmıştır. Örneğin Can ve Avcı (2021) Türkiye’de 2010-2015 döneminde TDH’nin 2,12 ve bebek ölüm oranının %11,6 olduğunu, 2015-2020 döneminde ise sırasıyla 2,1’e ve %10,1’e gerilediğini ifade ederek demografik geçiş sürecinde üçüncü evrenin 2015 yılında sona erdiğini ve dördüncü aşamaya geçildiğini ileri sürmektedir.

Türkiye’deki doğurganlık oranlarındaki azalma, sosyoekonomik dönüşümlerle ilişkilendirilmekte olup, demografik geçiş ve ekonomik teoriler çerçevesinde, çocuk sahibi olmanın maliyet ve faydaları arasındaki değişen dengelerin temel belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren hız kazanan sanayileşme süreci, 1980’lerde gerçekleşen modernleşme süreci ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimi ve 1990’larda ise dalgalı ekonomik büyüme, küreselleşme, kentleşme ve Doğu’dan Batı’ya kitlesel göç hareketleri, kadınların işgücüne katılım oranını artırmıştır. Öte yandan, kamu eğitim kalitesindeki yetersizlik nedeniyle aileler, çocuk sayısından çok çocukların eğitim kalitesine yani “nitelik” unsuruna öncelik vermeye başlamıştır. 2008 yılında vurgulanmaya başlanan pronatalist söylemler kapsamında, özellikle düşük gelirli ve çocuk sahibi olmakta güçlük yaşayan ailelere tüp bebek tedavisi desteği, doğum izinlerinin uzatılması ve çocuk başına maddi teşviklerin verilmesi gibi çeşitli önlemler de değerlendirilmeye başlanmıştır (Georges & Seçkin, 2016, s. 79). Ayrıca araştırmalar Türkiye’de enflasyon arttıkça, insanların çocuk sahibi olma eğiliminin azaldığını ortaya koymakta ve bu da ekonomi ile doğurganlık arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermektedir (Yalçınkaya Koyuncu & Okşak, 2022, s. 8).

Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, kadınların eğitim düzeyindeki artış ve işgücüne katılım oranlarının doğurganlık düzeylerini düşürdüğünü, buna karşılık erkeklerin eğitim düzeyi ve işgücüne katılımının doğurganlığı artırıcı bir etkide bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca ilk çocuğun cinsiyetinin erkek olması da doğurganlığı azaltan bir etmen olarak öne çıkmaktadır. Doğum oranlarındaki düşüşte modern doğum kontrol yöntemlerine erişimin kolaylaşması, bu yöntemlerin toplumsal kabul düzeyinin artması, doğumların ertelenmesi, ideal çocuk sayısına ilişkin algıların değişmesi, evlenme yaşı ve biçiminde meydana gelen dönüşümler, eğitim süresinin uzaması, kadınların işgücü piyasasına daha yoğun katılımı ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan hareketsiz yaşam tarzı belirleyici rol oynamaktadır. 2024 yılı itibarıyla Türkiye’de 15-49 yaş aralığındaki kadınların %76,8’inin aile planlaması ihtiyacını modern yöntemlerle karşıladığı görülmektedir (United Nations, 2025). Bu oranın yüksek oluşu, kadınların doğurganlıklarını bilinçli biçimde kontrol edebildiklerine, modern aile planlaması yöntemlerine erişimin yaygınlaştığına ve sağlık sisteminin bu alandaki taleplere etkili biçimde yanıt verebildiğine işaret etmektedir. Türkiye’de ev içi bakım yükünün büyük ölçüde kadınların sorumluluğunda olması, doğurganlık artışının kadınların işgücüne katılımını sınırlandırmasına yol açmaktadır. Aynı zamanda doğurganlık artışı yoksulluk oranlarını yükseltebilmektedir. Öte yandan doğurganlıktaki artışın çalışma çağındaki nüfusu büyütmesi yoluyla ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir. Ayrıca yaşlanan nüfusun çalışma çağındaki nüfusa olan bağımlılık oranı artmakta olup, teknolojik ilerlemenin bu artışa paralel olarak yeterince hızlı gerçekleşmemesi ve sağlık, eğitim ile sosyal güvenlik sistemlerinin artan bağımlılık yüküne hazırlıklı olmaması durumunda, bireylerin refah düzeyinde ciddi düşüşler meydana gelmektedir (Attar, 2013, s. 1).

BM’nin Türkiye için hazırladığı nüfus projeksiyonlarında, orta, yüksek, sabit ve düşük doğurganlık varsayımları olmak üzere dört senaryo yer almaktadır. Bu senaryolar, uzun vadede nüfus büyüklüğü ve yapısındaki değişimleri anlamaya yönelik farklı doğurganlık düzeylerini temel alır. Orta doğurganlık varsayımına göre Türkiye nüfusu 2100 yılına gelindiğinde 80 milyona düşmektedir. Buna karşın, yüksek doğurganlık varsayımında bu rakam 130 milyona kadar çıkabilmektedir. Orta doğurganlık varsayımına göre 2100 yılında yaşlı nüfus oranı %28’e yükselirken, yüksek doğurganlık varsayımında bu oran %21 olarak öngörülmektedir. Yaşlı bağımlılık oranı açısından da benzer bir eğilim gözlemlenir. Orta doğurganlık senaryosunda yaşlı

bağımlılık oranı 2100 yılına kadar %50'ye ulaşırken, yüksek doğurganlık varsayımında bu oran %30 seviyelerinde kalmaktadır. Yani doğurganlık oranlarındaki değişimler, sadece nüfusun büyüklüğünü değil, aynı zamanda yaş yapısını ve buna bağlı olarak çalışma çağındaki nüfus üzerindeki yükü de etkilemektedir (Kaya ve Yalçinkaya, 2014, s. 187).

4. Türkiye Cumhuriyeti'nde Uygulanan Nüfus Politikaları ve Doğum Oranlarına Etkisi

Türkiye'de aile planlaması politikaları, tarihsel bağlam içerisinde dönemsel sosyoekonomik ve demografik gereksinimlere göre farklı yönelimler sergilemiştir (Can 2023, s. 4; Köse ve Sertkaya Doğan, 2022, s. 252). Bu politikalar, kimi zaman nüfus artışını teşvik eden (pronatalist), kimi zaman ise nüfus artış hızını sınırlandırmaya veya kontrol altına almaya (antinatalist) yönelik araçlar olarak kullanılmıştır (Kayacan, 2022, s. 117; Şenol, 2018, s. 848).

4.1. Cumhuriyetin İlk Döneminde Pronatalist Nüfus Politikaları (1927–1965)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla birlikte, devletin temel yönelimi Batılılaşma ekseninde şekillenmiş, bu doğrultuda kapsamlı idari ve kültürel reformlar hayata geçirilmiştir. Şeriat hukukunun kaldırılması ve toplumsal hayatın her alanında laikleşme, özellikle hukuk sisteminin tamamen seküler hale getirilmesi bu reformların önemli örneklerindendir. 1858'de kabul edilen Ceza Kanunu'nun 193. maddesi ile kürtajın suç sayılması çabaları, yalnızca Batı Avrupa'nın dini ve hukuki normlarına uyum sağlama çabasını yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dinli ve çok etnisiteli yapısında Müslüman nüfusun azalma eğilimini durdurmayı amaçlayan pronatalist bir yaklaşımı da ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, Cumhuriyet dönemine de sirayet etmiş ve 1930 yılında yürürlüğe giren yasayla hem doğum kontrol araçları hem de kürtaj yasaklanmıştır (Gürsoy, 1996, s. 532). Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan 1923–1960 döneminde aile planlamasına dair açık ve kurumsallaşmış bir devlet politikası mevcut olmayıp, nüfusun artırılması güçlü ve bağımsız bir ulus-devlet inşasının ön koşulu olarak görülmüştür (Benezra, 2014, s. 52).

1923-1965 yılları arasında Türkiye'de izlenen nüfus politikalarının temel amacı, savaşlar sonucu azalan nüfusu telafi etmek üzere nüfus artışını teşvik etmek olmuştur. Bu süreçte, özellikle doğum oranlarının yükseltilmesi ve ölüm oranlarının azaltılmasına yönelik düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı döneminde 1940-1945 yıllarında pronatalist nüfus politikaların devamına rağmen erkek nüfusun askeri seferberlik kapsamında silah altına alınması ve savaş dönemine özgü yoksunluklar neticesinde nüfus artışında belirgin bir durağanlaşma gözlemlenmiştir (Eryurt ve diğ., 2013, s.133). 1950'li yıllardan itibaren yeniden artış eğilimine giren nüfus, 1960'lı yıllarda sosyoekonomik kalkınma üzerinde oluşturduğu baskılar nedeniyle yeni bir değerlendirme sürecine konu olmuştur. 1960-1965 döneminde nüfus artış hızının düşmeye başlamasıyla birlikte, hızlı nüfus artışının işsizlik, düzensiz kentleşme ve kalkınma üzerindeki olumsuz etkileri bağlamında doğurganlığın sınırlandırılmasına yönelik politikalar gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda, 1965 yılında kabul edilen Nüfus Planlaması Hakkında Kanun ile Türkiye'de nüfus politikasında yeni bir döneme girilmiştir (Başkaya ve Özkılıç, 2017, s. 409).

4.2. Antinatalist Nüfus Politikalarına Geçiş Süreci (1965-2014)

1960'lı yıllardan itibaren, özellikle Neo-Malthusyen yaklaşımların küresel düzeyde etkili olmaya başlamasıyla birlikte, Türkiye'de de hızlı nüfus artışının ekonomik kalkınmayı olumsuz yönde etkilediği yönündeki görüşler benimsenmiştir. Bu çerçevede, 1965 yılında yürürlüğe giren 557 Sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, aile planlamasını destekleyen ilk yasal ve kurumsal bir devlet politikası olmuştur (Kayacan, 2022, s. 123). Antinatalist nüfus politikalarını içeren bu kanun kapsamında doğum kontrol yöntemlerine yönelik yasaklar kaldırılmış ve ülkemizde nüfus politikaları bağlamında yeni bir dönem başlamıştır (Aydoğan ve Çoban, 2016, s. 123; Can, 2023, s. 12; Doğan, 2011, s. 300).

Beş Yıllık Kalkınma Planları, Türkiye'de nüfus politikalarının şekillendiği temel araçlardan biri olmuştur. İlk plandan itibaren nüfus artış hızının ekonomik kalkınma üzerindeki

olumsuz etkileri vurgulanmış ve sağlık personelinin bu konuda bilgilendirme görevi öncelikli bir unsur olarak benimsenmiştir. 1970’li yıllarda aile planlaması, ulusal kalkınma planlarının temel bileşenlerinden biri haline gelmiş; nüfus artış hızının düşürülmesine yönelik politikalar, kentleşme, iç göç ve diğer demografik değişkenleri de içeren çok boyutlu bir stratejiye dönüşmüştür. Zamanla “nüfus planlaması” terimi yerini “aile planlaması” kavramına bırakmış; özellikle 1970 ve 1980’li yıllarda aile planlaması hizmetleri, ana-çocuk sağlığı programlarıyla entegre edilerek yürütülmüş, kurumlar arası iş birliği güçlendirilmiş ve ideal çocuk sayısının sınırlandırılması hedeflenmiştir. 1980’li yıllarda aile planlaması, nüfus kontrolünden öte, sağlık temelli bir yaklaşımla yeniden çerçevelenmiş; doğum kontrolü yalnızca demografik dengeyi sağlama aracı olarak değil, aynı zamanda kamusal sağlık hizmetlerinin bütünleyici bir unsuru olarak değerlendirilmiştir. 1965-1980 döneminde devletin nüfus planlaması doğrudan doğurganlığı sınırlamada sınırlı etkili olurken, doğurganlık azalmasında çok partili dönem, tarımda mekanizasyon, sanayileşme, aile yapısındaki dönüşümler, hızlı kentleşme ve kırsaldan kente göç gibi sosyoekonomik faktörler belirleyici olmuştur. Ayrıca, 1982 Anayasası ile evlenme yaşlarının yükseltilmesi, nüfus politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda, 1983 yılında kabul edilen 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun, aile planlaması politikalarının hukuki dayanağını güçlendirmiş ve uygulama kapasitesini artırmıştır. 1990’lı yıllarda ise insan hakları söyleminin küresel ölçekte yükselişe geçmesiyle birlikte üreme sağlığı kavramı ön plana çıkmış; aile planlaması politikaları kadınların sağlık hizmetlerine erişimi ve bedensel özerklik hakları bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde, kürtaj uygulamasının toplum genelinde yaygınlık kazanması, bu bağlamda demografik ve toplumsal açıdan önemli bir olgu olarak dikkat çekmektedir (Başkaya ve Özkılıç, 2017, s. 409; Benezra, 2014, s. 50; Gürsoy, 1996, s. 538).

4.3. 2014 Sonrası Türkiye Nüfus Politikalarının Gelişimi

2000’li yıllardan itibaren dünya genelinde doğurganlık oranlarındaki düşüş dikkat çekici hale gelmiş ve bu durumun etkileri Türkiye’de de hissedilmeye başlanmıştır. Türkiye’de TDH 2001 yılında 2,38 iken (TÜİK, 2025), 2003 yılında nüfus yenilenme hızına kadar düşmüştür (Eryurt, 2005). 2008 yılında ise 2,16 seviyesinde olan TDH nüfusun yenilenme düzeyine yakın seyretmiştir (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2009). 2000’li yıllar itibariyle doğurganlık hızının düşüş eğilimi içine girmesi nüfusun yapısal özelliklerinde önemli değişikliklere yol açacağı ve bu değişikliklerin toplumsal hayata yönelik olası olumsuzluklar ile riskler doğurabileceği tartışılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede 2008 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “en az üç çocuk” çağrısıyla genç nüfusun korunması ve nüfus artış hızının artırılması amacıyla 1965 öncesinde uygulanan doğum yalısı politikaların yeniden benimsenmesine yönelik siyasi bir irade ortaya konmuştur (Köse ve Sertkaya Doğan, 2022, s. 256).

2000’li yılların başında 1965 yılından itibaren uygulanan doğum kontrolü ve nüfus artışını sınırlamaya yönelik politikaların; nüfus artış hızı, doğurganlık oranı ve genç nüfusun toplam nüfus içindeki payında belirgin düşümlere yol açtığı gözlemlenmiştir. Nüfus yapısında meydana gelen bu dramatik değişim, 2014 yılında yürürlüğe giren Onuncu Kalkınma Planı’nda da ele alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye’nin genç nüfus yapısında yaşlanmaya yönelik bir dönüşüm sürecinin başladığı vurgulanmıştır. Söz konusu demografik değişimlere karşılık olarak, Onuncu Kalkınma Planı kapsamında doğurganlık oranlarının artırılmasına yönelik nüfus politikalarının geliştirilmesi hedeflenmiştir. Zira gerekli önlemler alınmadığı takdirde, 2038 yılından itibaren aktif nüfusun, 2050 yılından sonra ise toplam nüfusun azalacağı öngörülmektedir. 2014 sonrası dönemde Türkiye’nin nüfus politikaları, doğurganlık oranlarındaki düşüşü engellemek ve genç nüfusun azalmasını önlemek amacıyla yeniden yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda, yaşlanan nüfusun sosyoekonomik etkilerinin yönetilmesi, aktif nüfusun desteklenmesi ve doğurganlığın artırılması öncelikli politika alanları olarak belirlenmiştir (Özdemir, 2017, s. 71).

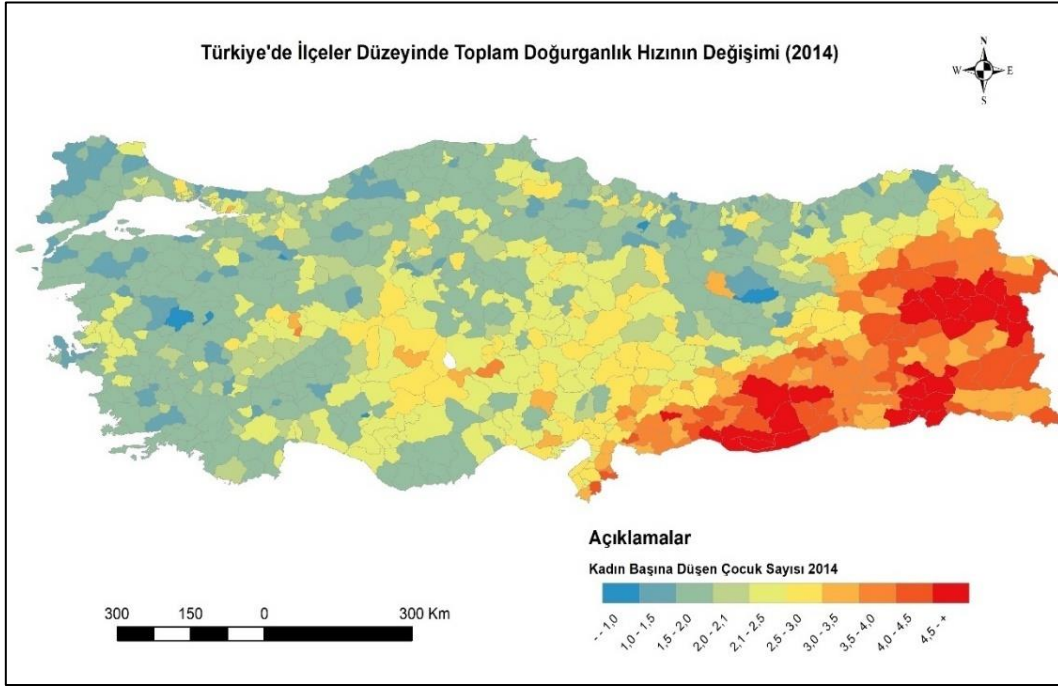
Onuncu Kalkınma Planı kapsamında benimsenen pronatalist politikalar doğrultusunda, ekonomik nedenlerle evlilik gerçekleştiremeyen çiftlere faizsiz kredi ve öğrenci borcu affı gibi destekler sunulmuştur. Kadınların doğurganlık kararlarını kolaylaştırmak amacıyla ise doğum izni süresinin uzatılması, yarı zamanlı çalışma imkânlarının sağlanması ve ücretsiz kreş hizmetlerinin sunulması gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Ayrıca, tüp bebek tedavileri devlet güvencesi altına alınmış ve düşük gelirli ailelerin bu hizmetlere erişimini artırmak amacıyla özel hastanelerle iş birliği modelleri geliştirilmiştir. Son yıllarda yaşanan ekonomik krizler, kırsaldan kentlere yönelik hızlanan göç hareketleri, geniş aile yapısının çözülerek çekirdek aile modelinin yaygınlaşması ve boşanma oranlarındaki artış gibi gelişmeler, aile kurumunun bakım ve destek işlevini zayıflatmıştır. Bu bağlamda, devlet hem nüfus politikaları hem de sosyal yardım programları aracılığıyla çekirdek aile yapısının ortaya çıkardığı sosyal güvenlik boşluklarını gidermeyi ve toplumsal yaşamda geleneksel aile değerlerini güçlendirmeyi hedeflemektedir (Kocamaner, 2018, s. 38). Tüm bu doğumları arttırmayı hedefleyen politikalara rağmen 2014 yılından itibaren TDH düşme eğilimini sürdürmüş ve günümüz itibarıyla 1,48'e gerilemiştir. ADNKS veri tabanı üzerinden elde edilen nüfus istatistikleri vasıtasıyla TDH değerindeki son 10 yıllık düşüş ortaya konulabilmektedir.

5. Bulgular

Ülkemizde doğum oranları giderek azalmakla birlikte, ilk kez TDH 2003 yılında nüfus yenilenme düzeyinin altına düşmüştür. 2004-2006 yılları arasında TDH, nüfus yenilenme düzeyine yakın ve durağan bir seyir gösterirken 2007'de 2,16 ve 2008'de 2,16 olarak ölçülmüştür. 2009 yılında tekrar 2,10'a gerileyen TDH 2010-2011 yıllarında nüfus yenilenme düzeyinin altında seyrederken 2012 ve 2013 yıllarında 2,11 olarak hesaplanmıştır. 2014-2016 yılları arasında nüfus yenilenme seviyesinin üzerinde ölçülen TDH, 2017'den itibaren 2,1 değerinin altında ölçülmüştür. Son yıllarda TDH belirgin bir düşüş göstererek 2024 yılında 1,48'e kadar gerilemiştir (TÜİK, 2025). Doğum değerlerindeki bu gelişmeler paralelinde, Onuncu Kalkınma Planı ile birlikte pronatalist politikalar uygulanmaya başlanmış ve yasal zeminde nüfus artışını teşvik edici düzenlemeler yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda, Şekil 2'de 2014 yılına ait Türkiye'de ilçeler düzeyinde TDH'nin mekânsal dağılımı gösterilmektedir. Şekil 2, Türkiye genelinde doğurganlık oranlarında homojen bir dağılım göstermeyip, mekânsal farklılaşmanın olduğunu ve bölgesel sosyoekonomik ve kültürel yapıların bu hızı önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Şekil 2'de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde doğurganlık hızlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bazı ilçelerde kadın başına düşen çocuk sayısı 4,5'in üzerinde olup koyu kırmızı tonlarla ifade edilmiştir. Bu durum, kırsal yaşamın yaygın olması, aile yapısının geleneksel özellikler taşıması, çocuk sayısının toplumsal statüyle ilişkilendirilmesi, erken yaşta evliliklerin yaygınlığı, kadınların eğitim düzeyinin düşük olması ve iş gücüne katılım oranlarının sınırlı olması gibi çok boyutlu faktörlerle açıklanabilir. Buna karşılık, Marmara, Ege ve Batı Akdeniz bölgeleri ile Karadeniz bölgesinin birçok kıyı ilçelerinde doğurganlık hızları Türkiye ortalamasının (2,17) oldukça altında seyretmektedir. Bu bölgelerde birçok ilçede doğurganlık hızının 1,5'in altında olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle büyükşehirlerin (İstanbul, İzmir, Bursa, Eskişehir, Tekirdağ gibi) merkez ve çevre ilçelerinde kadın başına düşen çocuk sayısı 1,0 seviyesinin altına kadar gerilemektedir. Bu düşüklüğün başlıca nedenleri arasında kadınların eğitim ve istihdam oranlarındaki artış, kent yaşamının ekonomik baskıları, değişen yaşam tarzı ve bireyselleşme eğilimleri ile birlikte çocukların yük olarak görülmeye başlanması veya geç evlilik ve çocuk sahibi olma yaşı sayılabilmektedir.

Şekil 2. Türkiye’de ilçeler düzeyinde TDH’nin değişimi (2014)

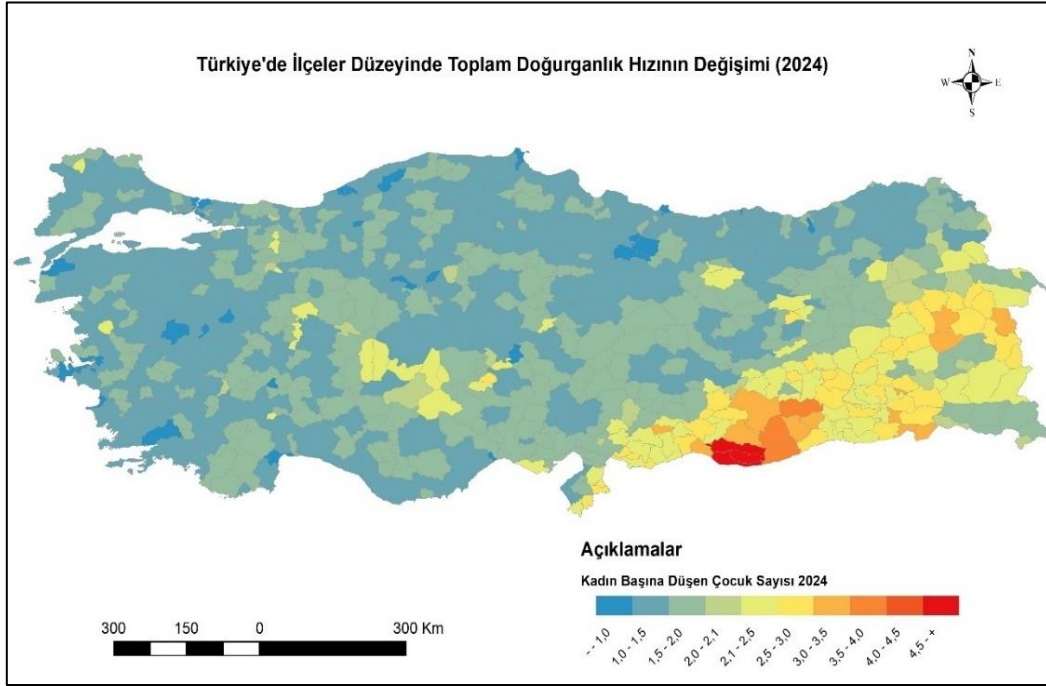

Kaynak: Harita TÜİK verileri kullanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Şekil 3, Türkiye’nin 2024 yılına ait ilçeler düzeyinde TDH’nin mekânsal dağılımını göstermektedir. Şekil 3’de, TDH değerlerinin büyük bir bölümünün 2,0’ın altında olması dikkat çekicidir. Özellikle 2014 yılında (bkz. Şekil 2) İç ve Kuzeydoğu Anadolu’da 2,1–4,0 aralığında seyreden TDH’nin 2024 yılında 2,5’in altına kadar düşmesi önemli bir değişimi yansıtmaktadır. Bu düşüş; eğitim düzeyindeki artış, kadınların iş gücüne katılımındaki yükseliş, tarım dışı istihdamın yaygınlaşması, kentsel göç, yaşam maliyetlerinin artması ve doğum yaşının ilerlemesi gibi çeşitli sosyoekonomik etkenlerle açıklanabilir. Örneğin Türkiye’de 2014 yılında 15-64 yaş grubunda yer alan kadınların istihdam oranı 29,7 iken bu değer 2024 yılında 37’ye yükselmiştir. Aynı şekilde eğitim durumunu incelediğimizde 2014 yılında yüksekokul veya fakülte mezunu kadınların sayısı 3.306.335 iken bu sayı 2024 yılında 6.334.352’ye ulaşmıştır (TÜİK, 2025).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ilçeler incelendiğinde ise, 2014 yılında 3,5 ve üzeri olan yüksek TDH değerlerinin 2024 yılında 2,5–3,5 aralığına gerilediği görülmektedir. Ancak bazı merkez ilçelerde hâlen 4,0’ın üzerinde TDH değerleri kaydedilmeye devam etmektedir. Genel olarak, 2014 yılında bölgesel ölçekte farklılık gösteren TDH değerleri dikkat çekerken, 2024 yılına gelindiğinde bu bölgesel farklılıkların büyük ölçüde ortadan kalktığı görülmektedir. Her bölgenin benzer TDH aralıklarında yer almaya başlaması, sosyoekonomik koşulların giderek eşitlendiğine işaret etmektedir. Ayrıca hem kırsal hem de kentsel karakterli ilçelerde 10 yıllık sürede doğurganlık hızlarının düşme eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. TDH değerlerinin bu denli düşük seyretmesi durumunda yerleşmeler arasında doğurganlık farklılıklarının azalarak kaybolacağının işaretidir.

Şekil 3. Türkiye’de ilçeler düzeyinde TDH’nin değişimi (2024)

Kaynak: Harita TÜİK verileri kullanılarak yazarlar tarafından üretilmiştir.

Tablo 2, Türkiye’de ilçeler düzeyinde en yüksek TDH değerlerine sahip ilk on ilçeyi 2014 ve 2024 yılları için karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Elde edilen veriler, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne ait ilçelerde yoğunlaşan yüksek doğurganlık örüntüsünün zamanla azalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Her iki yılda da listenin üst sıralarında yer alan Şanlıurfa ili, özellikle Harran, Akçakale ve Eyyübiye ilçeleriyle en yüksek TDH değerlerine sahip olmayı sürdürmektedir. Ancak bu ilçelerdeki TDH değerlerinde belirgin düşüşler gözlemlenmiştir. Öte yandan, 2014 yılında ilk 10 içinde yer alan Ağrı, Siirt ve Van illerine ait bazı ilçelerin 2024 listesinde yer almaması, bu illerde doğurganlık seviyelerinde dikkate değer bir gerileme yaşandığını ortaya koymaktadır. Diyarbakır’ın Çınar ilçesi, 2014 yılında 10. sırada yer alırken 2024 yılında 4. sıraya yükselmiştir. Benzer biçimde, 2024 yılı listesinde Mardin ve Şırnak illerinden bazı ilçelerin ilk kez yer alması, bölgesel doğurganlık yapısında yaşanan mekânsal kaymaları yansıtmaktadır. Nitekim, 2014 yılında ilk 10’daki ilçelerin TDH değerleri 5,04 ile 7,71 arasında değişmekteyken, 2024 yılı itibarıyla bu değerlerin 3,33 ile 5,73 aralığına gerilemiş olması, yüksek doğurganlık oranlarıyla öne çıkan ilçelerde dahi çocuk sayısının azaldığını ve Türkiye genelinde TDH’nin düşüş eğilimi gösterdiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Tablo 2. 2014 ve 2024 yıllarında en yüksek TDH değerine sahip ilçeler

2014			2024		
İl	İlçe	THD (binde)	İl	İlçe	THD (binde)
Şanlıurfa	Harran	7,71	Şanlıurfa	Harran	5,73
Şanlıurfa	Akçakale	7,45	Şanlıurfa	Akçakale	5,57
Şanlıurfa	Eyyübiye	5,68	Şanlıurfa	Eyyübiye	4,52
Ağrı	Hamur	5,67	Diyarbakır	Çınar	3,77
Ağrı	Patnos	5,54	Şanlıurfa	Ceylanpınar	3,60
Siirt	Pervari	5,52	Şanlıurfa	Viranşehir	3,59
Van	Çaldıran	5,27	Şırnak	Güçlükonak	3,46
Şanlıurfa	Viranşehir	5,15	Şanlıurfa	Suruç	3,40
Şanlıurfa	Güçlükonak	5,12	Mardin	Mazıdağı	3,37
Diyarbakır	Çınar	5,04	Şanlıurfa	Siverek	3,33

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır

Tablo 3, 2014 ve 2024 yıllarında Türkiye’de ilçeler düzeyinde en düşük TDH değerlerine sahip ilk on ilçeyi karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. 2014 yılı verilerine göre en düşük TDH değerleri, çoğunlukla küçük ölçekli kırsal yerleşim birimlerinde ve ülkenin iç kesimlerinde yer alan ilçelerde yoğunlaşırken, 2024 yılı itibarıyla bu listenin büyük ölçüde büyükşehirlerin merkez ilçeleri tarafından doldurulması dikkat çekicidir. Bu değişim, düşük doğurganlık düzeylerinin yalnızca kırsal veya nüfusça sınırlı yerleşimlerle sınırlı kalmadığını, tersine, kent merkezlerinde de düşük doğurganlığın giderek yaygınlaştığını göstermektedir. Söz konusu dönüşüm, kentleşme olgusunun yanı sıra eğitim düzeyindeki artış, kadınların iş gücüne katılım oranlarının yükselmesi ve bireyselleşmeye dayalı yaşam tercihlerinin doğurganlık üzerinde belirleyici etkiler oluşturduğuna işaret etmektedir. Her iki yılda da Tokat-Başçiftlik ve İstanbul-Beşiktaş ilçeleri en düşük TDH değerlerine sahip ilçeler arasında yer almayı sürdürmüştür; ancak listedeki diğer sekiz ilçede önemli bir değişim gözlemlenmiştir. 2024 yılında en düşük TDH değerine sahip Tokat-Başçiftlik ilçesinde TÜİK nüfus sorgulamalarına göre aynı yıl içinde sadece 26 canlı doğum gerçekleşmiştir. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı İlçe Raporu (2018)’nda Başçiftlik’in kırsal karakterli bir ilçe olması ve ilçede sanayi kaynaklı istihdam alanının olmamasından dolayı sürekli genç nüfusun dışarıya göç ettiği vurgulanmıştır. Çalışma çağındaki nüfusun çoğunlukla göçe katılması ve ilçede yaşlı nüfusunun artması doğurganlık hızının bu denli düşük olmasında etkili olabilir. Nitekim, 2014 yılında en düşük TDH değerine sahip ilk 10 ilçede oranlar 0,74 ile 1,16 arasında değişirken, 2024 yılı itibarıyla bu aralık 0,53 ile 0,77 düzeyine gerilemiştir. Bu durum, düşük doğurganlık eğiliminin yalnızca kalıcılığını değil, aynı zamanda derinleşme yönünde bir seyir izlediğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Öte yandan 2024 yılında en düşük TDH’ye sahip 10 ilçeye baktığımızda Tokat-Başçiftlik ve Giresun-Eynesil ilçeleri dışındaki tüm ilçelerin büyükşehirlerde yer alan ilçeler olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 2014 ve 2024 yıllarında en düşük TDH değerine sahip ilçeler

2014			2024		
İl	İlçe	THD (binde)	İl	İlçe	THD (binde)
Eskişehir	Mihalgazi	0,74	Tokat	Başçiftlik	0,53
Tunceli	Ovacık	0,81	İstanbul	Beşiktaş	0,61
Tokat	Başçiftlik	0,84	Antalya	Konyaaltı	0,66
Kütahya	Şaphane	0,92	İzmir	Balçova	0,69
Konya	Yalıhüyük	0,96	İstanbul	Kadıköy	0,70
Manisa	Demirci	1,09	İzmir	Güzelbahçe	0,70
İstanbul	Beşiktaş	1,12	Ankara	Çankaya	0,71
Giresun	Alucra	1,14	İzmir	Urla	0,74
Burdur	Çeltikçi	1,15	Giresun	Eynesil	0,76
Erzincan	Kemah	1,16	İstanbul	Bakırköy	0,77

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır

2014 ve 2024 yılları arasında Türkiye’de yaş gruplarına göre doğum sayılarında kayda değer değişimler gözlemlenmektedir. 2014 yılında 30 yaş altı doğum sayısı 830.831 iken, bu sayı 2024 yılında 534.130’a düşmüştür. Benzer şekilde, 30 yaş ve üzeri doğum sayısı 2014’de 509.771 iken, 2024’te 400.529’a gerilemiştir. Bu veriler, genç ve orta yaş gruplarında doğurganlık oranlarında belirgin bir azalma olduğunu ortaya koymaktadır. Toplam doğum sayısı ise 2014 yılında 1.351.088 iken, 2024’te 937.559’a inmiştir. Söz konusu düşüş, genel doğum eğilimlerindeki gerilemeyi vurgulamaktadır. 2014 ve 2024 yılları arasındaki toplam doğum sayısındaki belirgin azalışa rağmen, yaş gruplarına göre oransal dağılımlarda önemli bir kayma meydana gelmiştir. 2014 yılında toplam doğumların yaklaşık %61’i 30 yaş altı kadınlarda gerçekleşirken, bu oran 2024 yılında %57’ye gerilemiştir. Öte yandan, 30 yaş ve üzeri doğumların toplam içindeki payı 2014’de yaklaşık %38 iken, 2024’te %42’ye yükselmiştir. Miktar olarak 30 yaş üstü doğumlarda artış gözlenmemekle birlikte, bu yaş grubunun toplam doğumlar içindeki oranının yükselmesi, doğumların daha ileri yaşlara ertelendiğine işaret etmektedir. Bu durum, bireylerin çocuk sahibi olma yaşının yükseldiğini ve doğumların daha geç yaşlarda gerçekleştiğini göstermektedir. Çoğu zaman, geç yaşta ilk çocuk sahibi olan bireylerin çocuk sayısında da azalma yaşanması olasıdır. Doğumların ileri yaşa ertelenmesi eğilimi, toplam doğum sayısındaki

azalmayı telafi etmekte yetersiz kalmakta ve dolayısıyla doğum açığının kapanmasına yönelik etkisi sınırlı kalmaktadır.

Tablo 4. 2014 ve 2024 yaş gruplarına göre doğum sayısı

	30 Yaş Altı Doğum Sayısı	Oran (%)	30 Yaş Üzeri Doğum Sayısı	Oran (%)	Yaşı Bilinmeyen Doğum Sayısı	Oran (%)	Toplam
2014	830.831	61,5	509.771	37,7	10.486	0,8	1.351.088
2024	534.130	57,0	400.529	42,7	2.900	0,3	937.559

Kaynak: TÜİK, 2025

Tartışma

Türkiye’de doğurganlık 1960’lı yıllardan itibaren bölgesel düzeyde farklılıklar barındırmasına rağmen ve bazı dönemlerde hızında durağanlık yaşansa da düşmüştür. Doğurganlık oranlarındaki uzun vadeli düşüş eğilimi, yalnızca demografik bir dönüşüm değil, aynı zamanda sosyoekonomik ve kültürel yapıların yeniden şekillenmesi olarak değerlendirilmelidir. Yüceşahin (2009) 20. Yüzyılda Türkiye’de demografik göstergelerdeki değişimin nedenleri olarak ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte üreme konusunda toplum temelli bilinçlenmeyi vurgulamaktadır. Özgür (2004) ise doğurganlığın düşüşünde ve mekânsal olarak farklılaşmasında şehirleşme, eğitim düzeyinin artışı, kadınların tarım dışı sektörlerdeki istihdamının artışı, geç evlenme, hane halkının sosyal statüsü gibi birçok faktörün yanında doğum kontrol yöntemlerinin etkili olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmada sunulan veriler, Türkiye’de 2014 yılından günümüze kadar olan dönemde TDH’de istikrarlı ve dikkat çekici bir düşüş yaşandığını ortaya koymaktadır. 2014 yılında 2,19 olan TDH, 2024 itibarıyla 1,48’e gerilemiş ve bu düşüş sadece niceliksel değil, aynı zamanda mekânsal ve yaş gruplarına göre niteliksel farklılıklarla da kendini göstermiştir. Söz konusu azalma, Türkiye’nin uzun süredir nüfus yenilenme düzeyinin (2,1) altında seyreden bir doğurganlık yapısına sahip olduğuna işaret etmektedir. TDH’nin 2,1’in altına düşmesi, nüfusun azalmasının yanı sıra; nüfusun yaşlanmasını hızlandırmakta, sosyal güvenlik sistemleri üzerinde baskı oluşturmakta, iş gücü arzını azaltmakta, çocuk ve genç odaklı sektörlerde tüketim daralmasına yol açmakta ve ekonomik büyümeyi tehdit eden yapısal sorunlar üretmektedir.

2014 yılında Onuncu Kalkınma Planı ile birlikte uygulamaya konulan pronatalist politikalar, doğurganlık eğilimindeki bu düşüşü tersine çevirmeyi hedeflemiş olsa da bulgular bu politikaların etkisinin sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Mekânsal düzeydeki veriler, doğurganlıkta bölgesel farklılığın devam etmesine rağmen eşitsizliklerin zamanla azaldığını; 2014’te özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yoğunlaşan yüksek doğurganlık örüntüsünün 2024 itibarıyla ciddi biçimde zayıfladığını göstermektedir. Örneğin, 2014 yılında bazı ilçelerde 7,71’e kadar yükselen TDH değerlerinin, 2024’te en yüksek değerlerde dahi 5,73’e gerilemesi, ülke genelinde çocuk sahibi olma eğiliminin azaldığına işaret etmektedir. Diğer taraftan büyük kentlerde yer alan ilçelerin TDH değerleri düşme eğilimini devam ettirmektedir. Tablo 3’te sunulan en düşük TDH değerlerine sahip ilçeler listesinin büyükşehir merkez ilçeleri tarafından doldurulması, bu durumun somut bir göstergesidir. Örneğin, İstanbul-Beşiktaş, İzmir-Balçova, Ankara-Çankaya gibi ilçelerde TDH değerlerinin oldukça düşük seyrettiği görülmektedir. Bu ilçelerdeki düşük doğurganlık düzeyi, kentleşme, eğitim, göç, kadın istihdamı ve yaşam ve fırsat maliyetleri gibi sosyoekonomik faktörlerin doğurganlık üzerindeki belirleyici etkisini yansıtmaktadır.

Doğurganlık hızında yaşanan değişimin ardında yatan nedenler çok boyutlu olarak değerlendirilebilmektedir. Kadınların eğitim seviyesindeki artış, kentleşmenin yaygınlaşması, tarım dışı sektörlerde istihdam olanaklarının artması ve bireyselleşmeye dayalı yaşam tarzlarında meydana gelen değişimler, doğurganlığı hem nicelik hem de zamanlama açısından yeniden şekillendirmiştir. Örneğin bu çalışmada TDH ile eğitim düzeyinin artışı arasında negatif bir ilişki gözlemlenmiştir. Analiz sonuçları literatürde yer alan çalışmaların değerlendirme ve bulgularıyla

uyumludur (Aydın ve diğ., 2018, s. 42; Özgür, 2004, s. 10). Nitekim, doğumların daha ileri yaşlara ertelendiği ve çocuk sahibi olma yaşının yükseldiği görülmektedir. 2014 yılında doğumların %61,5’i 30 yaş altı kadınlar tarafından gerçekleştirilmişken, bu oran 2024’te %57’ye düşmüştür. Aynı dönemde 30 yaş üstü doğumların oranı %37,7’den %42,7’ye yükselmiştir. Bu değişim, ileri yaş doğurganlığının görece yaygınlaştığını ancak toplam doğum sayısını artırmada yetersiz kaldığını göstermektedir. Zira geç yaşta ilk çocuk sahibi olma, sıklıkla toplam çocuk sayısının da düşmesine neden olmaktadır.

Uzun vadeli ekonomik büyümenin temel belirleyicisinin doğurganlıktan ziyade teknolojik ilerleme olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Türkiye örneğinde, doğurganlık oranlarında yaşanacak artışın, iş gücündeki bireylerin daha yüksek verimlilikle istihdam edilmesi durumunda dahi, kişi başına düşen gelir ve tüketim üzerinde uzun vadede sınırlayıcı etkiler oluşturabileceği görülmektedir. Ayrıca nüfus artışının, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetleri üzerindeki yükü artırarak bu hizmetlerin kalitesi ve erişilebilirliği üzerinde baskı yaratabileceği anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, teknolojik gelişmelerin en iyimser senaryolarında dahi, nüfus artışının kaynak sıkışıklığına yol açarak bireylerin refah seviyelerini dolaylı yoldan etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, nüfus politikalarının yalnızca niceliksel artışı değil, aynı zamanda teknolojik gelişmeleri destekleyen, kuşaklar arası kaynak kullanımını dengeleyen ve sosyal güvenlik sistemlerini demografik dönüşümlere karşı uyumlu hale getiren bir yapıya sahip olması gerektiği ifade edilmektedir (Attar, 2013, s. 2).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye Cumhuriyeti’nde uygulanan nüfus politikaları tarihsel olarak bir bütünlük göstermemektedir. Farklı dönemlerde uygulanmaya konulan nüfus politikaları çerçevesinde alınan kararlar 1963 yılından itibaren uygulamaya konulan beş yıllık kalkınma planlarına yansımıştır. Yaklaşık yüz yıllık dönemde nüfus artış hızının seyrine göre hem doğumları artırmaya hem de dengelemeye yönelik nüfus politikaları uygulanmıştır. Ayrıca son bir asırlık dönemde ülke sosyoekonomik ve kültürel anlamda modernitenin de etkisiyle bir dönüşüm yaşamıştır. Bu süreçte ülkenin yaşadığı sosyoekonomik dönüşüm ve izlenen politikalar nüfus artışının önemli bir göstergesi olan doğurganlık hızının da dönemsel olarak hızlı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960’lı yıllara kadar artış gösteren TDH değeri, bu tarihlerden itibaren sürekli bir azalma eğilimine girmiştir. 1950 yılında doğurganlık hızı 6, 85 değerinde ölçülerek en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 1965’li yıllardan sonra izlenen doğum dengeleyici politikalar neticesinde ve kırsal nüfusun kentlere yoğun bir şekilde göçüyle birlikte düşmeye başlayan doğurganlık hızı 1980’li yıllarda 4,03 değerine kadar gerilemiştir. 2001 yılına gelindiğinde ise 2,38 olarak ölçülen TDH, 2003 yılında ilk defa nüfus yenileme hızının altında ölçülmüştür. 2004-2016 yılları arasında ise TDH en düşük 2,05 ile en yüksek 2,19 değerleri arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. 2017 yılından itibaren yeniden nüfus yenilenme seviyesinin altına düşen TDH aralıksız düşme eğilimine girmiştir. 2024 nüfus sorgulamalarına göre güncel TDH, 1,48’e kadar gerilemiştir. Dolayısıyla Türkiye yaklaşık yüz yıllık periyotta hem TDH değerinin çok yüksek olmasından hem de düşük olmasından kaynaklanan sosyoekonomik sonuçlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Diğer taraftan doğurganlık hızındaki belirgin değişim bölgelere, illere ya da ilçelere göre farklılık göstermektedir.

Bu çalışma Türkiye’de ilçeler düzeyinde doğurganlık hızının mekânsal dağılışındaki farklılığı ve 10 yıl gibi kısa sürede yaşanan belirgin değişimi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre Türkiye’de doğurganlık oranları hem zamansal hem de mekânsal boyutlarda önemli farklılıklar sergilemektedir. Ülkede yaşanan sosyoekonomik ve kültürel dönüşümler, doğurganlık eğilimlerini şekillendirmiş; özellikle Cumhuriyet dönemi sonrasında yaşam standartlarındaki iyileşme, kentleşme sürecinin hızlanması, eğitim düzeyindeki artış ve kadınların toplumsal hayata katılımındaki yükseliş, doğurganlık oranlarında belirgin değişimlere zemin hazırlamıştır. Mekânsal perspektiften bakıldığında ise, doğurganlık oranlarının bölgesel dağılımı Türkiye’nin demografik yapısında önemli bir farklılaşmayı ortaya koymaktadır.

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yer alan ilçelerde 2014 yılında yüksek doğurganlık oranları gözlemlenmiştir. Bu durum sözü geçen bölgelerde kırsal yaşamın yaygın olması, kadınların eğitim seviyesinin nispeten düşük olması, erken yaşlardaki evliliklerin daha yaygın olması ve çocuk sayısının önemsenmesi gibi toplumsal ve kültürel nedenlerle açıklanabilir. Karadeniz, Marmara ve Ege bölgesinde yer alan ilçelerle birlikte büyük şehirlerde doğurganlık hızları düşük seviyelerde ölçülmüştür. Karadeniz bölgesinde doğurgan çağdaki nüfusun azlığı ve eğitim seviyesinin yüksekliği ile birlikte Marmara ve Ege bölgelerinde yer alan büyük şehirlerde kent yaşamının ekonomik baskıları, değişen yaşam tarzları gibi faktörler düşük doğurganlık hızının temel sebepleri arasındadır. Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde ise THD'nin görece hem yüksek hem de düşük değerde olduğu ilçeler gözlemlenmektedir. Bu bölgelerde kırsal alanlarda doğurganlık hızı daha yüksek iken kent merkezleri ile birlikte Akdeniz bölgesi kıyı kuşağında doğurganlık hızı daha düşüktür.

2024 yılına gelindiğinde ise Güneydoğu Anadolu bölgesinin dışındaki tüm coğrafi bölgelerde yer alan ilçeler genel olarak düşük doğurganlık hızına sahip olduğu göze çarpmaktadır. Doğurganlık hızı hesaplamalarından elde edilen sonuca göre 2014 yılında nüfusun yenilenme hızı olan 2,1 ölçütünün altında TDH değerine sahip ilçe sayısı 543 iken 2024 yılında bu sayı 836'ya yükselmiştir. Analizlere göre diğer önemli bir sonuç ise Karadeniz bölgesinde yer alan tüm ilçelerin THD'si nüfusun yenilenme hızı değerinin altında ölçülmüştür. Günümüzde doğurganlık hızının dramatik bir şekilde düşmesinde; eğitim düzeyindeki artış, kadın nüfusunun daha fazla iş hayatına katılımı, tarım dışı istihdamın yaygınlaşması kentleşme oranının artışı ve evliliklerin geciktirilmesi gibi birçok sosyoekonomik ve kültürel faktörler etkili olmuştur. Ayrıca 2024 yılında ilçeler bazında ölçülen doğurganlık hızları, derin bölgesel farkların büyük ölçüde kaybolduğunu göstermekle birlikte Türkiye genelinde bir doğurganlık düşüşü yaşandığını gözler önüne sermektedir. Anlaşıldığı üzere Türkiye'de doğurganlık oranları sadece düşmekle kalmamakta, aynı zamanda mekânsal olarak da daha homojen hale gelmektedir. Bölgesel farklılıkların daralması, ülke genelinde benzer doğurganlık davranışlarının geliştiğini ve toplumsal dönüşümün geniş çapta etkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, doğurganlık eğilimlerindeki düşüşün sadece demografik değil, aynı zamanda sosyoekonomik ve kültürel dönüşümlerle birlikte okunması gerekmektedir. Gelecek dönemde, bu eğilimlerin sürdürülebilirliği, yaşlanan nüfus yapısına karşı geliştirilecek politikaların başarısı açısından kritik önemdedir. Bu sonuçlara göre ülkemiz yakın gelecekte doğurganlık hızının çok düşük seyretmesine bağlı olarak doğum açığı ve nüfus yaşlanması başta olmak üzere birçok sosyoekonomik ve toplumsal problemlerle yüzleşmek zorunda kalacaktır.

Kaynakça

- Abakar Djiddo, H.Ö. (2024). Fertility Desire of Women and Related Factors: Karabuk and N'Djamena Samples. *Unika Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 719-733.
- Attar, M. (2013). Growth and Demography in Turkey: Economic History vs. Pro-Natalist Rhetoric. *Munich Personal RePEc Archive*, 47275, 1-38.
- Aydın, O., Aslantaş Bostan, P. ve Özgür, E.M. (2018). Mekânsal Veri Analizi Teknikleriyle Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Dağılımı ve Modellenmesi. *Journal of Geography*, (37), 27-45. <https://doi.org/10.26650/JGEOG434650>
- Aydoğan, E. ve Çoban, E. (2016). Türkiye'de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 113-126.
- Başkaya, Z. ve Özkılıç, F. (2017). Türkiye'de Doğurganlıkta Meydana Gelen Değişimler (1980-2013). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 404-423.
- Benezra, B. (2014). The institutional history of family planning in Turkey. In K. Kamp, A. Kaya, E. Keyman, & Ö. Onursal Beşgül (Eds.), *Contemporary Turkey at a Glance*. Wiesbaden: Springer VS.

- Buran, G. ve Çankaya, S. (2023). Çocuk Sahibi Olmayı Planlayan Kadınların Doğurganlık Niyetleri, Doğum ve COVID-19 Korkuları Arasındaki İlişki. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 372-379. doi: 10.53424/balikesirsbd.1069474
- Can, B. ve Avcı, S. (2021). Demografik Geçiş Teorisi Açısından Türkiye’nin Demografik Geçiş Aşamaları ve Nüfuslanma Süreci. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(46), 229-252. doi: <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.996656>
- Can, B. (2023). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’nin Nüfus Politikaları: Yeni Bir Kronolojik Sınıflandırma. *TroyAcademy*, 8(1), 1-37. doi: 10.31454/troyacademy.1130042
- Caldwell, J.C. (2006). *Demographic Transition Theory*, Dordrecht: Springer.
- Choi, Y.-C., Ju, S., Lee, G., Lee, S., Kim, S. & Yun, S. (2025). Socio-economic and Policy Determinants of Low Fertility in OECD Countries (2014–2023): Implications for South Korea. *Journal of Posthumanism*, 5(3), 1220–1239. doi:10.63332/joph.v5i3.887
- Coşan, B. (2022). Türkiye’de Doğurganlığın Değişimi: Sosyal Politika Açısından Riskler ve Fırsatlar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(56), 597-617. doi: 10.21560/spcd.vi.963155
- Craig J. (1994). Replacement Level Fertility and Future Population Growth. *Population Trends*, 78, 20–22.
- D’Addio, A. & D’Ercole, M.M. (2005). Trends and Determinants of Fertility Rates: The Role of Policies. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 27, 1-91. doi: 10.1787/880242325663
- Doğan, M. (2011). Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, 293-307.
- Ertürk, S. & Koç, S. (2023). The Transition of Fertility Rates in the World: Regime Switching Model. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1324-1335.
- Eryurt, M.A. (2005). Türkiye’de Doğurganlığı Belirleyen Ara Değişkenler: Yakın Döneme Bakarken. *Nüfusbilim Dergisi*, 27(1), 67-84.
- Eryurt, M.A., Canpolat, Ş.B. ve Koç, İ. (2013). Türkiye’de Nüfus ve Nüfus Politikaları: Öngörüler ve Öneriler. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(4), 129-156.
- Gemicioğlu, S., Şahin, H. ve Er, E. (2019). Türkiye’de Doğurganlık Analizi: Gelecekteki Doğurganlık Tercihlerinin Önemi. *Sosyoekonomi*, 27(41), 223-234.
- Georges, P. & Seçkin, A. (2016). From Pro-Natalist Rhetoric to Population Policies in Turkey? An OLG General Equilibrium Analysis. *Economic Modelling*, (56), 79–93.
- Gürsoy, A. (1996). Abortion in Turkey: A Matter of State, Family or Individual Decision. *Social Science & Medicine*, 42(4), 531-542.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (2009). Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008. *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK*, Ankara, Türkiye.
- Hervitz, H.M. (1985). Selectivity, Adaptation, or Disruption? A Comparison of Alternative Hypotheses on the Effects of Migration on Fertility: The Case of Brazil. *The International Migration Review*, 19(2), 293-31.
- Kaya, V. ve Yalçınkaya, Ö. (2014). Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir Mi?: “En Az Üç Çocuk” Politikasına Tarihsel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 165-198. doi: 10.16951/iibd.20001

- Kayacan, E. (2022). Türkiye'nin Nüfus Politikalarındaki Değişimin Kalkınma Planları Üzerinden Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(54), 107-139. doi: 10.21560/spcd.vi.1081252
- Kocamaner, H. (2018). The Politics of Family Values in Erdogan's New Turkey. *Middle East Report*, 288, 36-39.
- Köse, M. ve Sertkaya Doğan, Ö. (2022). Nüfus Politikaları Bağlamında Türkiye Nüfusunun Demografik Dönüşümü, Yapısal Değişimi ve Geleceği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 74, 247-267. doi: 10.51290/dpusbe.1152311
- Notestein, F.W. (1953). Economic problems of population change. In *Proceedings of the Eighth International Conference of Agricultural Economists*. London: Oxford University Press.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (2018). Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Başçiftlik İlçe Raporu. <https://oka.gov.tr/yayinlar-ve-belgeler/ilce-raporlari/basciftlik-ilce-raporu-2018> (Erişim tarihi: 23.07.2025)
- Özdemir, A. (2017). Doğum Kontrol Teşviklerinden En Az Üç Çocuğa: Tarihsel Süreçte Türkiye'de Antinatalist ve Pronatalist Politikaların Seyri. *International Journal of Political Studies*, 3(3), 65-75.
- Özgür, E.M. (2004). Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Mekânsal Dağılışı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-12. doi: 10.1501/Cogbil_0000000047
- Peker, M. (2016). Türkiye'de Nüfussal Dönüşüm. *Sosyoloji Dergisi*, 34, 133-196.
- Population Balance (2023). Birthgap Facts. <https://www.birthgapfacts.org/birth-gap> (Erişim tarihi: 24.07.2025)
- Roser, M. (2014). *The Global Decline of the Fertility Rate*. Our World in Data: <https://ourworldindata.org/global-decline-fertility-rate> (Erişim tarihi: 16.06.2025)
- Roser, M. (2023). Demographic Transition: Why Is Rapid Population Growth a Temporary Phenomenon?. <https://ourworldindata.org/demographic-transition> (Erişim tarihi: 26.07.2025).
- Selim, S. ve Bilgin, D. (2021). Türkiye'de Doğurganlık, Göç ve Mekânsal Etkileşim: Seçicilik Hipotezi Kapsamında Bir Analiz. *Coğrafya Dergisi*, 43, 111-125.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2018). Türkiye'de 2040 Ve 2060 Nüfus Projeksiyonlarına Göre Demografik Fırsatlar. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18, 26-42.
- Shaw, S. (Yönetmen). (2023). *Birthgap* [Belgesel]. Inverted World Productions.
- Sleebos, J. (2003). Low Fertility Rates in OECD Countries: Facts and Policy Responses. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 15, 1-62.
- Şenol E. (2018). Türkiye'nin Son Dönem Nüfus Politikasının Dikkat Çeken Sloganı: "En Az Üç Çocuk". Peki, Ama Neden?, İçinde: Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar (Ed. B. Eryılmaz, K. Özlü, Y.B. Keskin ve C. Yücetürk), Ankara:Gece Kitaplığı.
- Thompson, W. S. (1929). Population. *American Journal of Sociology*, 34(6), 959-975.
- TÜİK (2025). *Doğum İstatistikleri, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-İstatistikleri-2024-54196> (Erişim tarihi: 16.06.2025)
- TÜİK (2025). *İşgücü İstatistikleri, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> (Erişim tarihi: 30.07.2025)
- United Nations. (2025). *Data Portal - Population Division*. <https://population.un.org/dataportal/data/indicators/19/locations/792/start/1950/end/2025/table/pivotbylocation?df=c1e89561-78b3-47ec-958c-08ed0ead7adf> (Erişim tarihi: 16.06.2025)

- Vignoli, D., Guetto, R., Pirani, E. & Minello, A. (2020). A Reflection on Economic Uncertainty and Fertility in Europe: The Narrative Framework. *Genus*, 76(28), 1-27.
- Yakar, M. ve Özgür, E.M. (2022). Türkiye’de Nüfus Yaşlanması, Yerel Düzeyde Tehlike Çanları Çalıyor!. *Journal of Geography*, 44, 231-250. doi: 10.26650/JGEOG2022-1059215
- Yalçinkaya Koyuncu, J. & Okşak, Y. (2022). Does Higher Inflation Mean Lower Fertility Rate: The Case of Turkey. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 7-14.
- Yücesahin, M.M. (2009). Türkiye’nin Demografik Geçiş Sürecine Coğrafi Bir Yaklaşım. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-25. doi: 10.1501/Cogbil_0000000096
- Yücesahin, M.M. (2011). Küresel Bir Süreç Olarak Demografik Dönüşüm: Mekânsal Bir Değerlendirme. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 11-28.
- Yücesahin, M.M., Adalı, T. & Türkyılmaz, A. S. (2016). Population Policies in Turkey and Demographic Changes on a Social Map. *Border Crossing*, 6(2), 240-266.
- Yüksel, Y. (2015). In Search for a Pronatalist Population Policy for Turkey. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14(1), 19-38.
- Zare, Z. , Kiaetabar, R. & Laal Ahangar, M. (2019). Fertility Motivations and Its Related Factors in Women of Reproductive Age Attended Health Centers in Sabzevar, Iran. *Journal of Midwifery and Reproductive Health*, 7(1), 1551-1559. doi: 10.22038/jmrh.2018.28116.1303
- Zhang, C. & Li, T. (2017). Culture, Fertility and the Socioeconomic Status of Women. *China Economic Review*, 45, 279-288. doi: 10.1016/j.chieco.2016.07.012

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren herhangi bir veri kullanmamıştır.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50
2. yazar katkı oranı : %50

20. Yüzyıl Osmanlı'da Aile Kurma ve Evlilik: Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme

Family Formation and Marriage in the Ottoman Empire in the 20th Century: An Analysis of Avanzâde Mehmet Süleyman's Work How Should Girls Be Married?

Doç. Dr. Bilal ELBİR¹, Yusuf AYDIN²

Öz

Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yakınlaştığı süreçte toplum yapısında olduğu gibi aile kurumunda da köklü dönüşümler yaşanmıştır. Tanzimat Dönemi'yle birlikte kadınların sosyal ve kamusal alanda daha görünür hâle gelmesi, evlilik ve aile anlayışında ciddi değişimleri beraberinde getirmiştir. Modernleşme etkisiyle yeniden şekillenen Osmanlı ailesi ve evlilik kurumu, dönemin aydınları tarafından hem geleneksel hem reformist bakış açılarıyla tartışılmıştır. Bu bağlamda, Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? adlı eseri, kız çocuklarının terbiyesi, evliliğe hazırlık süreçleri ve ideal aile yapısı üzerine ahlâk merkezli didaktik bir yaklaşım sunar. Eserde özellikle Batı yaşam tarzı ahlâki yozlaşmanın kaynağı olarak değerlendirilirken, kadının annelik ve ev içi rollerle tanımlanması gerektiği vurgulanır. Ancak yazar, zorla evliliğe karşı çıkarak, genç kızların rızasına ve olgunluk çağındaki evliliğin önemine dikkat çekerek kısmen modern bir duruş da sergilemektedir. Makalede, eserin dili, anlatım biçimi, dönemin toplumsal yapısı ve modernleşme süreciyle olan etkileşimi çözümlenmektedir. Avanzâde'nin önerileri, bireysel arzular yerine toplumsal uyumu önceleyen bir anlayışı yansıtır. Bu yönüyle eser, yalnızca ahlâki bir nasihat metni değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunun dönüşen değerlerini belgeleyen önemli bir tarihsel kaynaktır. Bu çalışma, Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? adlı eseri üzerinden, Osmanlı toplumunda aile kurma, kadın eğitimi ve evlilik anlayışını değerlendirir. Geleneksel değerlerle modernleşme arasında sıkışan dönemin ahlâki, kültürel ve toplumsal dönüşümleri didaktik bir metin üzerinden analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı toplumu, evlilik, aile, modernleşme, kadın eğitimi, Avanzâde Mehmet Süleyman.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

During the Ottoman Empire's rapprochement with the West, profound transformations occurred not only in the social structure but also within the institution of the family. With the Tanzimat Period, women became more visible in both social and public spheres, leading to significant changes in the understanding of marriage and family. The Ottoman family structure and the institution of marriage, reshaped under the influence of modernization, were extensively debated by contemporary intellectuals through both traditional and reformist perspectives. In this context, Avanzâde Mehmet Süleyman's work How Should Girls Be Married? offers a didactic, morality-centered approach to the upbringing of girls, their preparation for marriage, and the ideal family model. The Western lifestyle is portrayed as a source of moral corruption, while the role of women is emphasized within the boundaries of motherhood and domestic responsibilities. However, by opposing forced marriages and underscoring both the consent of young women and the importance of marriage at a mature age, the author also demonstrates a partially modern stance. This article analyzes the language and style of the work and its interaction with the sociocultural dynamics of the period.

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, bilal.elbir@hotmail.com

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yusufaydn05@gmail.com

Atf için (to cite): Elbir, B. ve Aydın, Y. (2025). 20. Yüzyıl Osmanlı'da Aile Kurma ve Evlilik: Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 442-454.

Avanzâde's prescriptions prioritize social harmony over individual desire. In this respect, the work is not merely a moral guide, but also a significant historical source that documents the transforming values of Ottoman society. This study evaluates family formation, women's education, and marital perceptions in Ottoman society through Avanzâde Mehmet Süleyman's work. The moral, cultural, and social transformations of a period caught between tradition and modernization are analyzed through a prescriptive and didactic text.

Keywords: Ottoman society, marriage, family, modernization, women's education, Avanzâde Mehmet Süleyman.

Paper Type: Research

Giriş

Aile kurumu, toplumların en temel yapı taşlarından biri olarak yalnızca bireylerin özel yaşamlarını değil, aynı zamanda kültürel, ahlâkî ve toplumsal değerlerin kuşaktan kuşağa aktarımını da şekillendiren bir yapıdır. Aile toplumda bireylerin eğitime ilk başladığı ortam olması dolayısıyla önem arz eder. Türk toplumunda aile olgusu tarih boyunca önemsenmiştir. Göçebe Türk topluluklarında yaşam koşulları ve bazı tarih öncesi buluntuların etkisiyle, toplumsal düzen ataerkil olsa da kadın bir rol üstlenmiş ve toplumdan soyutlanmamıştır (Kavuncu, 1999, s. 145). 20. yüzyıl Osmanlı aile kurumunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle bireylerin sosyal hayata ayırdığı zamanın arttırması ile aile ve evlilik yapısı doğrudan etkilenmiş; geleneksel kalıpların sorgulandığı, Batı etkisinin hissedildiği ve kadının toplum içindeki yerinin tartışmaya açıldığı bir dönem ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı aydın çevrelerinde aile ve evlilik meseleleri, özellikle kadınların eğitimi ve evlilik öncesi hazırlıkları bağlamında yoğun şekilde tartışılmıştır. Bu tartışmalar yalnızca kuramsal düzeyde kalmamış; aynı zamanda halka yönelik eğitici nitelikteki yazılı eserlerle de pekiştirilmiştir. Söz konusu metinler, dönemin toplumsal değerlerini, cinsiyet temelli görev dağılımını ve aile yapısını yönlendirme işlevi gören kaynaklar olarak öne çıkmıştır.

Osmanlı Toplumunda aile konusunu incelerken bölgesel bir inceleme yapmak yerinde olacaktır. Zira geniş bir yüz ölçümüne sahip olan imparatorluk farklı milletleri de barındırması dolayısıyla aile yapısında da farklılıkları barındırıyordu. Bu konuda İlber Ortaylı da Osmanlı aile yaşamında farklılıkların dinî değil bölgesel olduğunu vurgular (Ortaylı, 2018, s. 16).

20. yüzyıl Osmanlı toplumunda aile ve evlilik olgusu hem edebî hem de hukuki metinlerde geniş biçimde ele alınmıştır. Bu dönemde yazılmış eserler, toplumun geleneksel değerleri ile modernleşme süreçleri arasındaki gerilimleri yansıtır. Ahmet Mithat Efendi'nin Taaffüf adlı romanı, kadın-erkek ilişkilerinde iffet ve ahlâkî değerlerin önemini vurgularken (Ahmet Mithat, 1894), Fatma Aliye Hanım'ın Muhadarat adlı eseri kadının düşünsel ve toplumsal kimliğini ön plana çıkarır (Fatma Aliye, 1892). Benzer şekilde Halide Edib Adıvar'ın Handan adlı romanı, kadın bireyliğini ve evlilik kurumuna yönelik eleştirileri edebî biçimde işler (Adıvar, 1912). Bu kaynaklar, Osmanlı modernleşmesinin toplumsal cinsiyet ve aile yapısı üzerindeki etkilerini anlamada önemli veriler sunar.

Bu çalışmada, evlilik ve aile konusunda literatüre katkı sağlayan yazarlardan biri olan Avanzâde Mehmet Süleyman'ın 1920 yılında yayımlanan Evlendirmeli? adlı eseri incelenecektir. Cumhuriyetin kurulmasının hemen öncesinde yazılan bu eserde Osmanlı toplumundaki aile yapısındaki değişim ve dönüşümlerin yansımalarını görmek mümkündür. 20. yüzyıl başı Osmanlı toplumunun evlilik ve aile anlayışını yansıtan bu eser, dönemin ahlâkî ve pedagojik değerleriyle şekillenmiş bir metin olarak dikkat çeker. Yazar, özellikle kız çocuklarının terbiyesi, evliliğe hazırlık süreci ve evlenecek erkeklerin sahip olması gereken özellikler üzerinde durur. Ebeveynlere öğütler vererek ideal bir evlilik modeli çizmeyi amaçlamıştır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, Avanzâde Mehmet Süleyman'ın söz konusu eserini hem içerik hem de biçim açısından analiz ederek dönemin aile ve evlilik anlayışını ortaya koymaktır. Aynı zamanda eserin, dönemin toplumsal yapısı, kadın eğitimi, ahlâk anlayışı ve modernleşme süreciyle ilişkisi değerlendirilecek; yazarın düşünsel duruşu ve eserin sosyo-kültürel katkısı irdelenecektir. Çalışma, geç Osmanlı toplumunda aile kurma ve evliliğe dair algının anlaşılmasına katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Hayatı

Avanzâde Mehmet Süleyman, 1287/1871 yılında İstanbul'un Beşiktaş semtindeki Abbasağa Mahallesinde dünyaya gelmiştir. Bazı kaynaklarda doğum tarihi farklılık göstermekle birlikte, Mekteb-i Mir'at-ı Tıbbiye kayıtlarında 1306/1890 yılı doğum tarihi olarak verilmiştir. Babası Karahisar eşrafından Avanzâde Süleyman Bey'dir. Hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgilere ulaşılamamakla birlikte, Kemal ve Halit adlarında iki oğlu olduğu bilinmektedir. Oğlu Halit Avan ve eşi Makbule Hanım'ın Haydarpaşa Lisesi'nde öğretmenlik yaptığı belirtilmektedir. İlk öğrenimini Beşiktaş Askerî Rüştiyesinde tamamlayan Avanzâde Mehmet Süleyman, daha sonra Darülfünun Tıp Fakültesi Eczacılık bölümünden mezun olmuş ve 1893 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneden diploma alarak meslek hayatına atılmıştır.

Mezuniyetinin ardından Haydarpaşa Hastanesi'nde bir yıl çalışmış, ardından Yıldız Hastanesi'ne tayin edilmiştir. Ayrıca Haydarpaşa "Askerî Tatbikat Mektebi"nde Fransızca ve fizik dersleri muallim muavini olarak görev yapmıştır. 1309/1893 yılında Sabah Gazetesi'nin tahrir heyetine katılarak basın dünyasında da etkin bir rol üstlenmiştir. Sağlık alanındaki mesleki kariyerinin yanı sıra edebiyat ve gazetecilik faaliyetleriyle de dikkat çeken Süleyman, Binbir Çeşit ve Mükemmel Hazine-i Letaif gibi eserlerinde sağlık görevlisi olarak yürüttüğü çalışmalara atıfta bulunmuştur. Ancak, yazdığı yazılar nedeniyle Musavver Terakki gazetesinde Rus-Japon Savaşı'na ilişkin kaleme aldığı makaleler, Rusya'nın tepkisini çekmiş; bunun neticesinde 1320/1903 yılında Kudüs'e sürgün edilmiştir. Kudüs'te beş yılı aşkın bir süre sürgünde kalan yazar, 1325/1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a dönmüştür.

İstanbul'a dönüşünün ardından Daire-i Sıhhiye-i Askeriye'de ecza müfettişi ve Cerîde-i Tıbbiye-i Askeriye'nin başyazarı olarak görev yapmıştır. Meslekî görevlerinin yanı sıra edebî çalışmalarına da devam etmiş; roman, sağlık ve fen alanlarında çok sayıda eser yayımlamıştır. 1909 yılı itibarıyla binbaşı rütbesine terfi eden Avanzâde Mehmet Süleyman, Üçüncü Osmanî, Dördüncü Mecidi, Gümüş İmtiyaz, Gümüş Liyakat, Sanayi-i Nefise, Hicaz ve Yunan madalyalarıyla ödüllendirilmiştir. Eserlerinde hem Batı edebiyatından yaptığı tercümelemler hem de halkı bilgilendirmeye yönelik yazılarıyla dikkat çekmiş, bilhassa sağlık, jimnastik, fal ve bilim konularında kaleme aldığı eserlerle dönemin aydınlanmacı düşüncesine önemli katkılar sunmuştur.

Kudüs sürgünü ve Mısır macerası, onun düşünsel dünyasında izler bırakmış ve bu tecrübeler yazılarına yansımıştır. II. Meşrutiyet sonrası basın ve yayın hayatına aktif olarak katılmış, uzun yıllar boyunca Osmanlı basın camiasında çeşitli gazetelerde makaleler yayımlamıştır. Mebusluk teklif edilmesine rağmen bu görevi kabul etmeyerek kalemle hizmet etmeyi tercih etmiş, ömrünün sonuna kadar yazı hayatını sürdürmüştür. 1922 yılında İstanbul'da 51 yaşında hayatını kaybeden Avanzâde Mehmet Süleyman'ın kabri, Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunmaktadır (Çeltik, 2017, s.5-9).

1.1. Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Edebî Kişiliği

Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş çok yönlü bir yazar olan Avanzâde Mehmet Süleyman (1871–1922), II. Meşrutiyet devri entelektüel ortamında edebiyat, kültür ve sağlık gibi farklı alanlarda ürettiği sayısız eserle dikkat çeker. Eczacılık eğitimi almasına rağmen yazınsal faaliyetlerini mesleki uzmanlığıyla sınırlı tutmamış, roman, hikâye, popüler bilim, pedagojik rehberler ve tercümelemler başta olmak üzere çok çeşitli türlerde kalem oynatmıştır. Bu geniş ilgi alanı, onun edebî kimliğinin temel dinamiklerinden birini oluşturur.

Avanzâde'nin edebiyat anlayışı halkı eğitme, bilinçlendirme ve ahlâkî değerlere yönlendirme temelinde şekillenmiştir. Bu yönüyle Tanzimat sonrası Osmanlı edebiyatında halkı bilgilendirme misyonunu üstlenen Ahmet Mithat Efendi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Eserlerinde okuyucu ile sohbet eder gibi bir anlatım tarzını benimseyen yazar, metne sıkça müdahale eder, olay akışını keserek açıklamalarda bulunur. Ahmet Mithat Efendi hikâye ve romanlarını yazarken kuru bir vaiz edasıyla yapmaz, ya okurların olay örgüsünden netice çıkarmalarını hedefler ya da olayın akışını kesip araya girmek suretiyle kendi görüşlerini ortaya koyar (Çıkla, 2015, s.76-77). Bu anlatım biçimi, didaktik bir tutumun göstergesidir. Nitekim romanlarında genellikle iyiler ödüllendirilir, kötüler ise cezalandırılır; böylece okuyucunun doğru-yanlış ayırımını içselleştirmesi hedeflenir.

Yazarın edebî üretiminin önemli bir kısmını tercüme eserler oluşturur. Victor Hugo'nun Sefiller ve Alexandre Dumas'ın Monte Cristo adlı eserlerini Türkçeye kazandıran Avanzâde, bu çevirilerle yalnızca edebiyat alanına değil, kültürel dolaşıma da katkı sunmuştur. Ancak bu tercümelemler birebir sadık çeviriler değil, yazarın müdahaleleriyle yerelleştirilmiş, yer yer adaptasyon boyutu taşıyan eserlerdir. Özellikle Monte Cristo'nun önsözünde Teodor Kasap'ın çevirisine yönelik eleştirilerde bulunması ve kendi çevirisini resimli olarak yayımlaması, metni yeniden kurma çabasının bir göstergesidir (Çeltik, 2017, s.5-9).

Avanzâde Mehmet Süleyman'ın edebî kimliğini belirleyen temel izleklerden biri de kadın, aile ve çocuk temalarıdır. Avanzâde'ye göre, kadının terbiyesi yalnızca bireysel bir mesele değil, toplumun genel yapısını etkileyen temel bir unsurdur. Ona göre, kadının hem ahlâkî hem de dini değerlerle donatılması, iyi bir eş ve anne olabilmesi için şarttır. Bu bağlamda yazar, evlilik yaşamını da kutsal bir kurum olarak ele alır ve kadının bu yapının merkezinde yer alarak aile içindeki düzeni sağlamasındaki rolüne dikkat çeker (Kanter, 2012, s. 144). Yazar kadınlara yönelik bu düşüncesini eserlerinde sık sık işlemiştir. Kızları Nasıl Evlendirmeli?, Rehber-i Muamelât-ı Zevciyye, Yeni ve Mükemmel Son Rehber-i İzdivaç gibi eserlerinde bu açıkça görülmektedir.

Edebî metinlerinin çoğunda idealize edilmiş karakterler dikkat çeker. İyi ve kötü arasındaki keskin çizgiler, yazarın ahlâk merkezli dünya görüşünün bir yansımasıdır. Ruhsal derinlikten çok fiziksel betimlemelere dayanan karakter sunumu, dönemin popüler roman estetiğine uygun biçimde kaleme alınmıştır. Bu duruma örnek olarak Tanzimat Dönemi eserlerinden Felatun Bey ve Rakım Efendi ve İntibah gibi romanların kadın tiplerleri örnek gösterilebilir.

Yazarın dil ve üslubu, halkın kolaylıkla anlayabileceği sade bir çizgide seyretnmektedir. Arapça ve Farsça tamlamalardan arındırılmış, konuşma diline yakın bir üslup tercih edilmiştir. Bu tutum, onun halkı bilinçlendirme ve edebiyatı bir eğitim aracı olarak görme anlayışıyla paralellik gösterir. Edebî metinlerinde olduğu gibi sağlık ve bilim temalı eserlerinde de bu sadelik ön plandadır.

Avanzâde Mehmet Süleyman hem telif hem tercüme olarak kaleme aldığı 135'ten fazla eserle, yalnızca bir edebiyatçı değil, aynı zamanda bir kültür taşıyıcısı olarak da değerlendirilebilir. Onun edebî kişiliği, halka yönelen, öğüt veren, popüler kültür ile yüksek kültür arasında köprü kuran bir tavırla şekillenmiş; dönemin sosyal meselelerine duyarlı, didaktik çizgide seyrederken okuma kültürünün yaygınlaşmasına da hizmet etmiştir (Çeltik, 2017, s. 5-9).

1.2. Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? Adlı Eseri

Osmanlı entelektüel tarihinin önemli isimlerinden biri olan Avanzâde Mehmet Süleyman (1860-1927), özellikle eğitim, ahlâk ve aile gibi toplumsal meseleler üzerine yazdığı eserlerle tanınır. Dönemin değişim sancılarını yakından gözlemleyen Avanzâde, bu sancıları yalnızca birer gözlemci olarak değil, toplumu yönlendirme sorumluluğunu üstlenen bir aydın kimliğiyle karşılamıştır. Kaleme aldığı eserlerde çoğunlukla halkı eğitme, ahlâkî normları güçlendirme ve modernleşmenin getirdiği yozlaşma tehlikelerine karşı toplumu uyandırma amacı güdülmüştür. Bu

yönüyle Avanzâde, dönemin "nasihatçi" yazarları arasında konumlanmakta hem geleneksel değerleri savunmakta hem de modern dönemin gerekliliklerine kısmen açık bir yaklaşım sergilemektedir.

Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? adlı eseri, yalnızca evlilik kurumunu değil aynı zamanda bu kuruma hazırlık sürecini, yani kız çocuklarının terbiyesi, aile içi eğitimi ve ahlâkî gelişimini merkeze alan bir yapı sunar. Toplumun temelini oluşturan ailenin sağlıklı kurulabilmesi için, kadınların evlilik öncesinde "doğru bir şekilde" yetiştirilmesi gerektiğini savunan yazar, evliliği bireysel bir tercih olmaktan çok, toplumsal bir görev ve sorumluluk alanı olarak tanımlar.

Eserde dikkat çeken en önemli özelliklerden biri, anlatımın doğrudan halkı hedefleyen sade, anlaşılır ve öğretici bir dille kaleme alınmış olmasıdır. Bu üslup, eserin yalnızca seçkin okurlara değil, geniş halk kesimlerine ulaşmasını hedeflediğini göstermektedir. Didaktik yapı, eserin hem bir ahlâk rehberi hem de bir toplumsal reçete olarak işlev görmesini sağlamaktadır. Avanzâde'nin metin boyunca kullandığı dil, yer yer sert uyarılar, yer yer ise teşvik edici nasihatler şeklinde ortaya çıkar.

Eserin ana temasını, kız çocuklarının nasıl terbiye edilmesi gerektiği oluşturur. Avanzâde, kızların sadece ev işlerine hakim değil, aynı zamanda ahlâkî değerlere, itaate, haya duygusuna ve ölçülü davranışlara sahip bireyler olarak yetiştirilmesini savunur. Ona göre, evlilikte uyumun temel şartı bu eğitimin kalitesidir. Erkeklerin sahip olması gereken özellikler de eserde yer bulur; ancak odak daha çok kadın üzerindedir. Bu yönüyle eser, kadının aile içindeki belirleyici rolünü merkeze almakta, ancak bu rolü oldukça geleneksel kalıplar içerisinde tanımlamaktadır.

Sonuç olarak, Kızları Nasıl Evlendirmeli? adlı eser, dönemin toplumsal değerleriyle bireyin hayatına yön vermeyi amaçlayan bir metin olarak okunabilir. Eserin dili, içeriği ve tematik yapısı hem Osmanlı toplumunun evlilik anlayışını hem de dönemin entelektüel iklimini yansıtan güçlü ipuçları barındırmaktadır. Bu yönüyle, sadece bir ahlâk kitabı değil; aynı zamanda sosyal tarih araştırmaları için önemli bir kaynak niteliğindedir.

2. Aile, Evlilik Anlayışı ve Kadının Ailedeki Yeri

Aile toplum içerisinde yer alan önemli bir yapı taşıdır. Bu sebeple evlilik her toplumda önemli bir geçiş noktası olarak görülmektedir. Sürmeli Ağdemir'e göre; aile, evlilik, kan bağı veya evlat edinme yoluyla oluşan, aynı evde yaşayan, gelir paylaşan ve sürekli etkileşim içinde bulunan bireylerden oluşan bir birliktir. Toplumdaki en küçük sosyal yapı olan aile; eşler, çocuklar ve kardeşler gibi bireyler arasındaki ilişkilerle şekillenir. Aile üyeleri genellikle aynı çatı altında yaşar ve buna ev halkı denir. Geçici olarak ayrı yaşasalar da kendilerini aynı ailenin parçası olarak görmeye devam ederler. Aileler, içinde bulundukları toplumun kültürünü yansıtır; ancak görgü ve alışkanlıklar açısından farklılıklar gösterebilirler (Ağdemir, 1991, s.1).

Geleneksel toplum yapısında evlilikte evlenecek bireylerle birlikte aile kurumu da önemsenmiştir. Aile kurumunun kurulmasında kadının aile içindeki rolü annelik ve ev içi sorumluluklarla sınırlandırılmıştır. Geleneksel toplum yaşamında kadın, aile içinde özellikle anne kimliğiyle önemli bir konumda görülmüş; devletin geleceğini şekillendiren nesilleri yetiştiren bir figür olarak saygıyla anılmıştır. Sosyal hayattaki rolü sınırlı olsa da kadının hakları belirli ölçülerde korunmuş ve onun onurunu gözetten yaklaşımlar geliştirilmiştir (Şemşek, 2020, s. 200).

2.1. 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Toplumunda Aile ve Evlilik Algısı

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, toplumsal yapının derin bir dönüşüm sürecine girdiği, geleneksel kurumların modernleşme baskısıyla yeniden şekillenmeye başladığı bir zaman dilimini ifade eder. Bu dönüşüm süreci, yalnızca siyasal ve idari alanlarla sınırlı kalmamış; eğitimden aile yapısına, kadın-erkek ilişkilerinden ahlâkî normlara kadar geniş bir yelpazeyi etkilemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan Batılılaşma etkisiyle birlikte Osmanlı

toplumu, bir yandan köklü geleneklerini sürdürme gayretinde bulunurken diğer yandan modern yaşam biçimlerine uyum sağlamaya çalışmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde yöneticiler, aile hukuku ve evlilik geleneklerinin sorunlara yol açtığını fark eder. Bu alandaki düzenleme çabaları, Sadrazam M. Emin Ali Paşa'nın Fransız Medeni Kanunu'nu benimseme girişimine kadar uzandı. Ancak toplum yapısı buna uygun olmadığından, Padişah ve devlet ileri gelenleri, yalnızca bazı fermanlarla geleneksel evliliği düzenlemeye çalıştılar. Şerafettin Turan'ın incelediği fermanlardan biri, evlilikte başlık parasını yasaklamayı ve aşırı harcamaların önüne geçmeyi hedefliyordu (Yetim, 1994, s. 19).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın yazarlar, aile ve evlilik meselelerine sadece geleneksel bakış açısıyla değil, aynı zamanda toplumsal reform ihtiyacını da göz önünde bulundurarak yaklaşmışlardır. Yazılarında görücü usulüyle evlenme, gereksiz düğün masrafları ve çeyiz hazırlıkları gibi adetlerin eleştirildiği, bunun yerine daha sağlıklı ve bilinçli evlilik modellerinin önerildiği dikkat çekmektedir (Keçeci Kurt, 2015, s. 1080).

Batılılaşmanın getirdiği eşitlik anlayışı, kadın-erkek ilişkilerini yeniden şekillendirmiş; eğitim imkânı artan kadınlar kamusal alanda daha fazla yer almaya başlamıştır (Artıkoğlu, 2015, s. 50).

Bu dönemde aile hem bireylerin sosyal kimliğini biçimlendiren hem de devletin ideolojik olarak şekillendirmek istediği bir yapı olarak önem kazanmıştır. Aile içerisindeki rollerin tanımlanması, çocukların eğitimi, kadınların ev içi ve dışı yaşamdaki konumları, evliliğin ahlâkî ve hukuki boyutları gibi meseleler hem devlet politikalarının hem de entelektüel tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda özellikle kadın eğitimi konusu, dönemin reformist yazarları ve aydınları tarafından aile kurumunun geleceğini belirleyen bir unsur olarak ele alınmıştır.

20. yüzyılın başında evlilik, sadece iki bireyin bir araya gelmesi değil, aynı zamanda iki ailenin, hatta iki toplumsal sınıfın birleşmesi olarak görülmekteydi. Evlilikte uyum, ahlâkî yeterlilik ve sosyal denklik gibi kavramlar ön plana çıkarken, bireysel aşk ve romantizm gibi duygular, geleneksel anlayışta geri planda kalmaktaydı. Bununla birlikte modernleşme ile bireyin, özellikle de kadının, evlilik kararlarında daha aktif bir özne olması gerektiğine dair fikirler yavaş yavaş tartışma alanına girmiştir.

Kadının evliliğe hazırlanması süreci, dönemin ahlâkî değerleri çerçevesinde tanımlanmış; bu hazırlık süreci çoğunlukla dini terbiye, ev işleri bilgisi ve itaate dayalı bir eğitimle şekillenmiştir. Ancak dönemin bazı yazarları, özellikle kız çocuklarının entelektüel ve ahlâkî yönden donatılmasının gerekliliğini vurgulamış; böylece “iyi bir eş” olmanın yalnızca ev içi görevlerle sınırlı olmadığını savunmuştur. İşte Avanzâde Mehmet Süleyman gibi yazarlar, bu dönüşüm aralığında hem geleneksel hem modern değerleri sentezleme çabası içinde olmuşlardır.

Bu çerçevede aile ve evlilik olgusu, yalnızca özel alana ait bir mesele olmaktan çıkarak kamusal tartışma zeminine taşınmıştır. Özellikle kadınların eğitimi, evliliğe hazırlanması, uygun eş seçimi gibi konular; dönemin süreli yayınlarında, ahlâk kitaplarında ve halkı bilinçlendirmeye yönelik risalelerde sıkça yer bulmuştur. Bu metinler, bir yandan toplumun ahlâkî yapısını koruma iddiası taşırken diğer yandan değişen toplumsal koşullara uyum sağlamanın yollarını aramıştır.

2.2. Kadının Ailedeki Yeri

Kadın ailenin en temel unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Türk toplumunda kadının yeri, tarihsel süreçte değişmekle birlikte, diğer birçok topluma kıyasla daha güçlü ve etkin bir konumda şekillenmiştir. İslam öncesi dönemde kadın, sosyal ve siyasal hayatın içinde yer almakla kalmamış, kimi zaman erkekle eşit hatta üstün bir pozisyona sahip olmuştur; nitekim “kadın, gördüğü işler bakımından erkekten farksızdır” ve “kadın da kendisini müdafaa etmek zorundadır” Bu güçlü konum, aile yapısı ve devlet anlayışında da kendini göstermiş; “aile devlettir, baba devleti temsil ederken, anne vatani temsil eder” (Aksoy, 2017, s. 11- 12). İslam sonrası süreçte

ise kadının toplumsal rolü bazı dönemlerde daralmış olsa da özellikle Selçuklu ve Osmanlı'da belirli alanlarda aktif rol üstlenmeye devam etmiştir. Tanzimat'la birlikte kadın konusu toplumsal gündeme taşınmış ve modernleşme süreciyle birlikte kadın haklarına yönelik ilk adımlar atılmıştır.

Tanzimat döneminde Jön Türkler, geleneksel anlayışı eleştirerek kadın haklarına yönelik ilk reform taleplerini gündeme getirmiş; özellikle eğitim alanında kız okulları ve ebe mektepleri açılmış, kadınlar öğretmenlik ve ebelik gibi mesleklerde yer almaya başlamıştır. 1854'te cariyelik ve kölelik yasaklanarak kadın ticareti sonlandırılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde kadın haklarında büyük bir sıçrama olmasa da kız çocuklarına yönelik eğitim kurumları artmış, kadınlar kamusal alanda daha görünür hâle gelmiş, bazı tepkilere rağmen mitinglere katılmış ve kadın dernekleri kurularak toplumsal hayata katılımları güçlenmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında erkeklerin cepheye gitmesiyle kadınlar postane ve fabrikalarda çalışarak iş gücüne katılmış; 1917'de boşanma hakkı tanınmış, çok eşlilik kadının onayına bağlanmış ve evlilikler devlet kontrolüne geçmiştir ancak bu düzenlemeler kısa süre sonra kaldırılmıştır (Şemşek, 2020, s. 192-193).

3. Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? Adlı Eserinde Evlilik ve Aile

Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? adlı eseri, Osmanlı'nın son döneminde aile yapısı, kadın kimliği ve evlilik anlayışı üzerine derin ipuçları sunan bir metindir. Eserde geleneksel değerler açıkça savunulurken, modernleşme sürecinin getirdiği değişimlere yönelik ciddi bir direnç gözlemlenir. Aile büyüklerinin denetimi, kadının iffeti, gençlerin duygusal eğilimlerine karşı alınacak tedbirler, eserin ana hatlarını oluşturmaktadır. Yazar, evlilik müessesini önemser ve ailenin önemini belirtir. Aile unsurunu vurgularken kadının önemine değinir.

Çalışmamıza konu olan Kızları Nasıl Evlendirmeli adlı eserde Avanzâde Mehmet Süleyman, aileyi şu şekilde tanımlar:

“Erkek kadının izdivacından teşekkül eden aile, insanlığın küçük ve fakat parlak bir numunesi mümtaz, bir nüshasıdır.” (s.2)

Yazar, ailenin en önemli unsuru olarak kadın ve erkeği gösterir. Ona göre, aile; toplumun ya da insanlığın özeti gibidir. Tanımda aile, insanlık değerlerinin küçük bir yansıması, adeta insanlığın minyatür bir hali olarak sunulmuştur. Kızları Nasıl Evlendirmeli eserde evlilik müessesinde kızlar ön planda tutulmuş, kızlar üzerinden evlilik süreci anlatılmıştır. Kadının ön planda tutulması Tanzimat Dönemi ile ilişkilendirilebilir. Bu dönemde kadın hakları üzerine yapılan reformlar kadının toplumdaki yerini belirginleştirmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) kadının toplumdaki yeri, Doğu-Batı ikilemi doğrultusunda şekillenmiştir. Dönemin aydınları, İslam'ın Tanzimat reformlarıyla hangi noktalarda örtüşüp nerelerde çeliştiğini belirlemeye çalışmıştır (Yetim, 1994, s.12). Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli adlı eseri incelendiğinde bu ikilem açıkça görülmektedir. Yazar, özellikle Batı'nın etkilerini ahlâkî yozlaşma, iffet kaybı ve aile kurumunun çöküşü olarak nitelendirirken; Doğu'yu, yani geleneksel Osmanlı-İslam değerlerini ise saflık, iffet ve aile birliği ile özdeşleştirir, s.

“Kızlarımız, Hristiyan kızlarından daha saf, daha afif ve daha utangaçtırlar ki bunda da erkeklerle çok yüz yüze gelmemelerinden ileri gelir.” (s.3)

“Gazinolarda, birahanelerde, tiyatrolarda, balolarda erkeklerle envâî rezalet ve mefsedet bulunuyor.” (s.3)

Yazar, Batılı yaşam tarzını ahlâkî yozlaşma ile eşleştirirken, Osmanlı kızlarını Doğulu saflık ve edep anlayışı ile idealize etmektedir.

Avanzâde'nin bu eserinde modernleşme sürecine dair örtük bir gerilim de sezilir. Bir yandan Batı'ya yönelik eleştiriler ve “yozlaşma” endişeleri dile getirilirken, diğer yandan kadının eğitilmesi gerektiği yönündeki görüşler modern eğitim anlayışıyla paralellik gösterir. Bu durum, yazarın tam anlamıyla gelenekçi ya da modernist bir çizgide olmadığını; aksine dönemin birçok aydını gibi, gelenek ile modernlik arasında denge kurmaya çalışan bir düşünsel tavır benimsediğini gösterir.

Avanzâde Mehmet Süleyman, Batı ve Doğu karşılaştırmasını eğitim kurumları özelinde de yapar.

“Kızlarımızı darülfünunlara, inâs sultânilerine, ecnebî mekteplerine vermekten kat'iyen sarf-ı nazar edelim.” (s.10)

“Ecnebi mektebi” vurgusu doğrudan Batı'ya gönderme yapmaktadır. Batı tarzı eğitimin “ahlâkî yozlaşma”ya neden olacağı fikri bu cümlede somutlaşır. Yazar açıkça “alafrangalaşma” vurgusu yapmaktadır. Toplumda Batı etkisi altında kalmış olanları da eleştirir.

“Eli kalem tutan muharrirlerimizden hemen kısm-ı azamı mey ve mahbub üzerine şiir söylüyorlar veya hayâlât üzerine hikâye ve roman yazıyorlar.” (s.11)

“Nefrin, mehâsin-i ahlâkiyeyi ifsâd eden bu gibi muharrir ve müelliflere! Mahza beş on para çekmek için ahlâk-ı umûmîyeyi ifsâd ve ihlâl etmekten istihyâ etmeyen bu adamlara la'net olsun...” (s.12)

Batı'dan etkilenmiş edebiyat anlayışı ve yazar tipi, burada Doğulu değerlere tehdit olarak sunulmakta, ticari hırs ve bireysel serbestlik Batılı yozlukla özdeşleştirilmektedir.

Kızları Nasıl Evlendirmeli adlı eser genel anlamda Osmanlı toplumunun 20. yüzyıldaki evlilik durumuna yönelik olsa da eserin yazarı Avanzâde Mehmet Süleyman kızları evlendirme ve evlilik konusunu geniş bir bakış açısıyla ele almıştır. Eserde gerek Müslüman gerekse Hristiyan vatandaşların evlenme geleneğine değinerek farklı bakış açılarını sunmuştur. Eserin genelinde kızları evlendirirken dikkat edilmesi gereken unsurlar öğüt olarak ebeveynlere verilir.

Avanzâde'ye göre evlilik, “bir erkekle kadın sûret-i meşrûada birleşirler ki buna izdivaç derler” şeklinde tanımlanır. Yazara göre evliliğin temel amacı ise “bir aile teşkil ve ihtiyacât-ı tabiiyyelerini def etmek”tir. (s.2) Bu yaklaşım, evliliği yalnızca bireysel aşk veya tercih değil, toplumsal düzen ve dinî meşruiyet çerçevesinde anlamlandırır. Avanzâde, evlilik aşamasında sadece evlenecek kişilere değil aynı zamanda anne, baba ve hatta kızların abilerinin de misyon yükler. Evlilikte ebeveynin rolünü merkezi konuma yerleştirir:

“Peder ve valideler, genç kızlarını delikanlılardan muhafaza ve siyânet etmelidirler... Tatlı bir surette kızlarınızı işgal ediniz. Bir gençle bir defadan ziyade hatta hiçbir defa temas ettirmeyiniz.” (s.4)

Bu yaklaşım, evliliğin ailevi denetimle yürütülmesi gerektiğine dair dönemin geleneksel değer yargılarını yansıtır. Neredeyse eserin tamamında ebeveynlere mesajlar verilir. Kızlarını evlendirme konusunda görevlerini yerine getirmeyen anne ve babaların kızlarını felakete sürüklediği ifade edilir.

Eserin dikkat çeken yönlerinden biri de ekonomik değerlerle ahlâkî değerler arasındaki karşılaştırmadır:

“Para her zaman ve mekânda bulunur, hüsn-i ahlâk bulunmaz” diyerek yazar, evlilikte maddi imkanlardan çok karakterin önemine vurgu yapar. (s.13)

Çalışmamıza konu Kızları Nasıl Evlendirmeli adlı eserde Avanzâde Mehmet Süleyman kadını idealize edilen bir annelik ve sadakat figürü olarak aktarır. Yazar, “Akıllı, namuslu ve ağır başlı kızlar ne sevda denilen bir uçuruma kendilerini atarlar, ne de verem illetine tutularak ölüm

yataklarında inim inim inlerler” (s.6) diyerek ideal kadın tipi hem fiziksel hem ahlâkî yönden çizilir.

Avanzâde, kadının eğitimini ev içi rollerle sınırlar:

“Genç kız, evli kadına, gebe kadına, çocuk doğurmuş kadın çocuğuna ne yapmak lazım geldiğini, bundan başka, yemek pişirmeyi ve idare etmeyi, ilm-i idari ve iktisadi, kesim ve biçimi dikiş dikmeyi öğrenmelidir ki ileride mesut ve bahtiyar olabilsin” (s.7)

Ayrıca çalışan kadın çocuk yetiştirme konusunda; eğitilmiş, modern kadın tipi olarak aktarılıp eleştirilirken ev hanımı olan kadına annelik ve bağlılık idealize edilmektedir.

“Âlime kadın, ne umur-ı beytiyeye bakar, ne de çocuğuna bakmaya tenezzül eder.” (s.11)

Avanzâde’nin bu görüşü kadının ailedeki rolünü öncelediğini göstermektedir. Tanzimatla birlikte kadının toplumdaki yeri konusunda yapılan reformlara karşılık kadının ailedeki yerini belirgin şekilde annelik ve ev hanımlığı özelinde çizmektedir. Bu durum, eğitimin amacını bireysel gelişimden çok toplumsal düzeni sürdürme aracı olarak konumlandığını gösterir.

Ayrıca kadının ahlâkî sorumluluğu sadece kendisine değil ailesine ve topluma karşıdır:

“Namuslu adama insan denir. Namusu olmayan insan değil hayvan ad olunur” (s.3) ifadesi, kadının iffeti üzerinden toplumun namus kodlarının yeniden üretildiğini ortaya koyar.

Özellikle şu cümle, metnin temel felsefesini özetler niteliktedir:

“Kızınıza paralı teveccühten ziyade hüsn-i ahlâk sahibi bir adam bulunuz. Para her zaman ve mekânda bulunur; hüsn-i ahlâk bulunmaz.” (s.13)

Bu ifade, eserin yalnızca dönemin toplumsal kodlarını değil, aynı zamanda modernleşme sürecinde hangi değerlerin savunulması gerektiğine dair bir ideolojik yönlendirme taşıdığını da gösterir.

Aile yapısında dengeyi sağlamak için şu nasihatte bulunur:

“Ne zorla insan muhabbete tutulur ve ne de zorla muhabbetten korunulur” (s.7) diyerek, duygusal yönü tamamen dışlamayan ama denetim altında tutan bir anlayış sergiler. Burada denge vurgusu yapan yazar, ebeveynlere evlilik konusunda kızlarına zorlamanın faydasız olacağını ifade eder.

Avanzâde Mehmet Süleyman’ın aile ve evlilik yaklaşımı, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı toplumunun ahlâkî ve sosyal düzenini muhafaza etme kaygısıyla şekillenmiştir. Eserdeki temalar, bireysel aşkın ve kadın iradesinin karşısına kolektif aile otoritesini ve geleneksel değerleri koyar. Kadının duygu dünyasına, muhabbet ve aşk gibi kavramlara yaklaşımı son derece serttir:

“Muhabbet bir ateştir, düştüğü yeri yakar... Harap edici, yakıcı olan tesirini oradan icra etmeye başlar” (s.4) sözleriyle Avanzâde, aşkın kadın üzerindeki etkisini hem fiziksel hem ruhsal bir felaket olarak yorumlar.

Bu bakış açısı, bireysel arzulara değil, toplumsal düzenin korunmasına yöneliktir. Yazara göre bir kızın gerçek düşmanı aşkın kendisidir:

“Bir genç kızın birinci amansız düşmanı muhabbettir. İkinci düşmanı ise muhabbetnâme denilen kağıt parçasıdır” (s.9) diyerek bireysel romantik eğilimleri doğrudan tehdit olarak tanımlar.

Eser, kadını edilgen, duygusal zaafı olan ama aynı zamanda “terbiye edilmesi gereken” bir varlık olarak çizer. Bu bağlamda modernleşme unsurları (batılı eğitim, serbest ilişki anlayışı, kadınların kamusal alandaki görünürlüğü) ahlâkî yozlaşmanın kaynağı olarak kodlanır:

“Muzır kitaplar birer mikroptur... Dezenfekte etmeden hânelerinize sokmayınız” (s.13) diyerek dönemin edebî ürünlerini bile tehlikeli bulur.

Bununla birlikte, yazar aile içi dayanışmayı, sağlık bilgisine sahip olmayı, zorla evliliğe karşı olmayı da savunur. Evlilikte hem kızın hem de ailesinin rızası gerektiğini vurgulaması şu sözlerinde açıkça görülür:

“Ne kızınızı şımartacak izdivaç re’yini keyfine bırakmalı, ne de zor ile nîm-i muvâfakat etmemeli”(s.14) diyerek bir denge çağrısında bulunur.

Bu çelişkili ama katmanlı yapı, Avanzâde’yi sadece bir muhafazakâr olarak değil, kendi değer sisteminde reformist denebilecek bir çizgiye yerleştirir.

3.1. Modernleşme ve Gelenek Arasında Aile

Osmanlı Devleti’nin 20. yüzyıl başlarındaki toplumsal yapısı, modernleşme baskısı ile geleneksel değerlerin iç içe geçtiği bir geçiş dönemini yansıtır. Bu geçişin en belirgin yaşandığı alanların başında ise aile kurumu gelir. Avanzâde Mehmet Süleyman’ın 1911 yılında kaleme aldığı *Kızları Nasıl Evlendirmeli* adlı eser, bu kırılma noktasında yazılmış olması nedeniyle, modernleşme ile gelenek arasında sıkışmış bir zihniyetin ve dönemin aile anlayışının tipik bir örneğidir.

Avanzâde’nin eseri, evlilik sürecini bireysel bir tercihten çok, toplumsal bir düzenin devamlılığı açısından ele alır. Bu yaklaşım, Osmanlı’daki geleneksel aile yapısının temel bir özelliğidir: Evlilik, yalnızca iki bireyin değil, aynı zamanda iki ailenin ve hatta bir cemaatin ilişkisidir. Bu yapı içinde baba figürü başat bir rol üstlenirken, kız çocuklarının evlilik süreci çoğunlukla ailesel yönlendirme ve denetim altındadır. Ancak, eserde dikkat çeken bir diğer unsur da yazarın bazı konularda geleneksel bakışı eleştirmesi ve modern yaklaşımlara kapı aralamasıdır. Örneğin, kızların erken yaşta evlendirilmesine karşı çıkması, eş seçiminin sadece fiziksel değil ruhsal ve zihinsel uyumu da içermesi gerektiğini vurgulaması, dönemin muhafazakâr modernist bir çizgisini temsil eder.

Bu çelişkili duruş, modernleşme ile gelenek arasında süren gerilimin bir yansımasıdır. Osmanlı aydınları, bir yandan Batı’nın etkisiyle şekillenen yeni toplumsal normlara açık olmakta, diğer yandan ise kendi kültürel kodlarını ve dini değerlerini muhafaza etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, *Kızları Nasıl Evlendirmeli* eseri, kadınların eğitime önem verilmesini savunurken, bu eğitimin amacı olarak yine onları iyi birer eş ve anne yapmayı hedefler. Modern eğitimin araçları kullanılır; fakat hedef geleneksel kalır.

Bu ikili yapı günümüz Türkiye’sinde dahi izlerini sürdürmektedir. Geleneksel aile yapısı ve modern bireysel özgürlük talepleri hâlâ zaman zaman çatışmaktadır. Özellikle kırsal ve kent merkezleri arasındaki fark, bu çatışmanın boyutlarını göstermektedir. Bugün hâlâ bazı ailelerde eş seçimi aile büyüklerinin onayıyla şekillenmekte, kadınların eğitimi ve çalışması evlilik öncesi bir "hazırlık süreci" olarak değerlendirilebilmektedir. Öte yandan büyük şehirlerde bireysel karar alma, evlilikte duygusal uyum ve eşitlikçi roller öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Avanzâde Mehmet Süleyman’ın eseri, sadece tarihsel bir metin olmanın ötesinde, modernleşme süreciyle hesaplaşan bir toplumun ruh hâlini ve ahlâkî kodlarını gözler önüne serer. Eserin içeriğinde hem geleneksel yapının sürekliliği hem de modern düşüncenin etkisi yan yana var olur. Bu yönüyle metin, Osmanlı toplumunun geç dönem aile yapısını anlamada ve bugünün aile yapısına giden dönüşüm sürecini izleyebilmede önemli bir kaynaktır.

Avanzâde, Batılılaşma karşısı bir tavır alır, ancak bunu salt tepkisel değil, yer yer “reformist” bir bakışla ele alır. Batı tipi eğitim kurumlarını şu sözlerle eleştirir:

“Kızlarımızı darülfünunlara, inâs sultânîlerine, ecnebî mekteplerine vermekten kat’iyen sarf-ı nazar edelim” (s.10) diyerek, ahlâkî yozlaşma tehlikesine dikkat çeker.

Ancak yazar tümüyle geleneksel bir pozisyonda da değildir. Sağlıklı nesiller için geç yaşta evlenmeyi önerir:

“Bir genç ne kadar geç yani on sekiz, yirmi yaşında kocaya verilirse o kadar çok yaşarlar. Sağlam bir vücutları olur...” (s.6) gibi ifadeleriyle, tıbbi-sosyal argümanlar geliştirir.

Aile yapısında dengeyi sağlamak için şu nasihatte bulunur:

“Ne zorla insan muhabbete tutulur ve ne de zorla muhabbetten korunulur” (s.7) diyerek, duygusal yönü tamamen dışlamayan ama denetim altında tutan bir anlayış sergiler. Burada denge vurgusu yapan yazar, ebeveynlere evlilik konusunda kızlarına zorlamanın faydasız olacağını ifade eder.

4. Günümüzle Karşılaştırmalı Bakış

Modern dünyada bireyin evlilik kararı üzerindeki etkisi artmış, romantik aşk toplumsal meşruiyet kazanmış, kadın eğitimi ise neredeyse tüm dünyada temel hak haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Avanzâde’nin önerdiği sistem bugünkü değerlerle büyük ölçüde çelişmektedir. Ancak onun endişesinin “ahlâk” üzerinden şekillenen toplumsal çözümler olduğu dikkate alındığında, dönemin ruhunu anlamak açısından önemlidir.

Avanzâde Mehmet Süleyman’ın Kızları Nasıl Evlendirmeli adlı eseri, erken 20. yüzyıl Osmanlı toplumunun aile yapısına, toplumsal değerlerine ve evlilik anlayışına dair güçlü ipuçları sunar. Eserin yazıldığı dönem, Osmanlı Devleti’nin son dönemine ve aynı zamanda modernleşme etkilerinin toplumu sarsıcı biçimde dönüştürdüğü yıllara tekabül eder. Eser, bu dönüşüm sürecinde geleneksel değerlerin nasıl savunulmaya çalışıldığını gösterdiği kadar, toplumsal yapının da kadın ve aile ekseninde yeniden şekillenme çabalarını yansıtır. Günümüz Türkiye’yle kıyaslandığında gerek evlilik anlayışında gerekse kadın kimliği ve aile içi rollerde ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır.

Birinci fark, evliliğin anlam dünyasındadır. Avanzâde’nin anlatısında evlilik, bireysel mutluluktan çok toplumsal düzenin bir parçası olarak ele alınır. Günümüzde ise evlilik, bireysel tatmin, duygusal uyum ve karşılıklı anlayış temelinde kurgulanmaktadır. Modern toplumda bireyselleşmenin güçlenmesi, evliliği bir "görev" olmaktan çıkarıp bir "tercih" haline getirmiştir.

İkinci olarak, kadın kimliği ve kız çocuklarının evliliğe hazırlanma biçimleri oldukça değişmiştir. Avanzâde, kadınların evlilik öncesi "terbiye" edilmesi, ahlâkî ve dini değerlerle donatılması gerektiğini vurgular. Eğitim, daha çok ev kadını rolünü içselleştirmeleri için önemlidir. Oysa günümüzde kız çocuklarının eğitimi, bireysel kariyer, ekonomik özgürlük ve toplumsal katılımı hedeflemektedir. Kadının sadece "iyi bir eş ve anne" olması değil, aynı zamanda bağımsız bir birey olması önemsenmektedir.

Üçüncü fark, evlilikte aile büyüklerinin rolüdür. Avanzâde’nin önerdiği modelde aile, özellikle baba figürü, evlilik sürecinde belirleyici konumdadır. Evlilikte uyumdan çok "uygunluk" aranır; bu uygunluk da çoğunlukla sosyal sınıf, ahlâkî yapı ve aile itibarı üzerinden değerlendirilir. Günümüz toplumunda bireyler evlilik kararlarını büyük ölçüde kendileri verir, ailelerin etkisi azalmıştır. Sosyal medya, bireysel tanışma ortamları ve artan özgürlük alanları, eş seçiminde çok daha özgürlükçü bir ortam sunmaktadır.

Son olarak, cinsiyet rolleri bağlamında da büyük bir dönüşüm gözlemlenir. Avanzâde, erkek ve kadının rollerini kesin çizgilerle ayırır. Kadın evin içinde, erkek dış dünyada sorumluluk sahibidir. Günümüzde ise bu roller giderek esnemekte hem erkek hem kadın hane içinde ve dışında ortak sorumluluklar üstlenmektedir. Ebeveynlik, ev işi, geçim gibi alanlarda rollerin paylaşımı norm haline gelmeye başlamıştır.

İnsanlık tarihi boyunca toplumsal değişim kaçınılmaz olmuştur. Teknoloji, sanayi ve şehirleşme, aile yapısını da etkileyerek eş rollerini ve aile içi ilişkileri dönüştürmüştür. Sanayileşme ile bireyler arasındaki bağlar zayıflamış, dayanışma yerini bireysel çıkar odaklı bir yaklaşıma bırakmış, üretimden çok tüketime yönelmiştir (Özkiraz, Baş, 2016, s. 88). Özellikle sosyal medyanın yaygınlaşması ve kullanımının artması ailelere olumsuz olarak yansımış ve bu durum boşanma sayılarına arttırmıştır. Toplumda bu duruma kanıt sayılacak onlarca olay

televizyon programlarında ve gazetelerde sık sık haber yapılmaktadır. İnsanların dış dünya ile bağlantısı olan sosyal medyanın aile üzerindeki olumsuz etkisi de tartışılmaktadır. Avanzâde Mehmet Süleyman da eserin yazıldığı dönemde gençlerin sosyal medyası sayılabilecek hikâye, roman ve resimlere dikkat çeker.

Peder ve valideler, genç kızlarını delikanlılardan, konu ve komşu pencerelerinden, elleriyle ve vesait-i saire ile uzv-ı tenasülleriyle oynamaktan, muzır ve müfsid-i ahlâk hikâye ve roman kitaplarından, erkekle kadın bir arada çıkarılmış olan üryan ve çirkin resimlerden ve sevice kadınlardan muhafaza ve siyanet etmelidirler. (s.4)

Kızları Nasıl Evlendirmeli adlı eser, dönemin değer yargılarını anlamak açısından önemli bir belge niteliğindedir. Günümüzle karşılaştırıldığında, aile, evlilik, kadın ve toplum ilişkilerinde ciddi bir zihinsel ve yapısal değişimin yaşandığı görülmektedir. Bu değişim, bireyin toplumsal yapı içindeki konumunu yeniden tanımlarken, aynı zamanda gelenekle modern arasında bir köprü kurma çabasını da zorunlu kılmaktadır.

Sonuç

Avanzâde Mehmet Süleyman'ın Kızları Nasıl Evlendirmeli? adlı eseri, 20. yüzyıl başı Osmanlı toplumunda aile, evlilik ve kadın kimliğine dair ahlâkî ve toplumsal normların açık bir yansımasıdır. Bu çalışma, söz konusu eseri merkeze alarak, dönemin modernleşme sürecinde geleneksel değerlerin nasıl korunmaya çalışıldığını ve bu çabaların edebî metinlere nasıl yansıdığını ortaya koymuştur. Yazar, özellikle kadının aile içindeki yerini geleneksel rollerle sınırlarken, modernleşmenin getirdiği toplumsal değişimleri ahlâkî yozlaşma olarak görmüş ve bu sürece karşı didaktik bir üslupla toplumu uyarmaya çalışmıştır.

Eserin dikkat çeken yönü, yalnızca kızların değil, tüm ailenin –özellikle ebeveynlerin– evlilik sürecinde üstlenmesi gereken sorumluluklara odaklanmasıdır. Bu yaklaşım, bireysel tercihleri geri plana iterek evliliği bir toplumsal görev ve ailevi sorumluluk alanı olarak kurgular. Bununla birlikte, Avanzâde'nin kadın eğitimi ve eş seçiminde ahlâkî değerlere öncelik tanınması, onun salt gelenekçi değil, yer yer reformist bir çizgide konumlandığını da göstermektedir.

Modernleşme ile gelenek arasında sıkışmış bir toplumun ruhunu yansıtan eser, dönemin toplumsal yaşamı hakkında bilgi vermektedir. Yazarın Batılı yaşam tarzına tepkisi Tanzimat Dönemi'ndeki alafrangalaşma eleştirisi ile örtüşmektedir. Toplumsal mesajlarıyla uyarılar içeren “Kızları Nasıl Evlendirmeli?” adlı eser sadece dönemin ahlâkî bir portresini çizmekle kalmaz; aynı zamanda aile, kadın ve evlilik kurumlarının inşasını anlamak için de önemli bir kaynak niteliğindedir.

Kaynakça

- Adıvar, H. E. (1912). *Handan*. İstanbul: Tanin Matbaası.
- Ağdemir, S. (1991). Aile ve eğitim. *Aile ve Toplum*, 1(1), 5–10.
- Ahmet Mithat Efendi. (1894). *Taaffüf*. İstanbul: Tercüman-ı Hakikat Matbaası.
- Aksoy, İ. (2016). Toplumsal ve siyasal süreçte Türk kadını. *Yasama Dergisi*, 32, 7–20.
- Artıkoğlu, P. (2009). Batılılaşma'nın Osmanlı aile yaşamındaki izleri. 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul* (s. 47–57). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi.
- Çıkla, S. (2015). Ahmet Mithat Efendi'nin roman yazma yöntemi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 37, 73–96.
- Erdoğan Çeltik, S. (2017). *Avanzâde Mehmet Süleyman: kültür ve edebî hayatımıza katkıları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Fatma Aliye Hanım. (1892). *Muhadarat*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Kanter, B. (2012). Meşrutiyet döneminde kadın hakları savunuculuğunda gelenekçi bir yazar: Avanzade Mehmet Süleyman. *Turkish Studies*, 7(3), 127–147.
- Kavuncu, M. (1999). Osmanlılarda aile ve kadın. *Dini Araştırmalar*, 2(4), 143–158.
- Keçeci Kurt, S. (2015). II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı kadın dergilerinde aile ve evlilik algısı. *Belleten*, 79(286), 1073–1087.
- Ortaylı, İ. (2018). *Osmanlı toplumunda aile*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Özkiraz, A., & İşçi Baş, G. (2016). Osmanlıdan günümüze Türk toplumunda aile yapısı ve boşanma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(30), 87–95.
- Şemşek, V. (2020). Osmanlı döneminde kadının yeri üzerine. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 4(3), 191–200.
- Yetim, B. (1994). *Tanzimat döneminde Türk aile yapısı (1839–1876)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %60

2. yazar katkı oranı : %40

Bu çalışma projeden üretilmemiş ve herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiştir.

Destekleri için Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Dergisi Editör Kuruluna ve hakemlere teşekkür ederiz.

Aile Sistemleri Kuramı Bağlamında Engelli Çocuğa Sahip Babaların İlişkisel Deneyimlerine Yönelik Fenomenolojik Bir İnceleme *

A Phenomenological Study of the Relational Experiences of Fathers of Children with Disabilities within the Framework of Family Systems Theory

Dr. Öğr. Üyesi Burak ACAR ¹

Öz

Bu çalışma, düşük sosyoekonomik düzeydeki babaların deneyimleri üzerinden engelli bir çocuğun aile sistemi üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aile Sistemleri Kuramı temelinde, engelli çocuğun varlığının ailenin duygusal, yapısal ve işlevsel bütünlüğünü nasıl dönüştürdüğü sorgulanmıştır. Literatürde sıklıkla ihmal edilen baba perspektifine odaklanarak, engellilik bağlamında aile içi ilişkilerin daha bütüncül bir şekilde kavranmasına katkı sunulması hedeflenmiştir. Araştırma, nitel bir desenle ve yorumlayıcı fenomenolojik analiz (IPA) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. İstanbul'un Esenler ilçesinde yaşayan ve ağır engelli çocuğa sahip 42 baba ile yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Veriler, MAXQDA yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları, engelli bir çocuğun aile sistemine dahil olmasının, yalnızca bireysel düzeyde değil, sistemsel ve ilişkisel düzlemde de çok katmanlı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Babaların anlatıları, aile içindeki temel alt sistemlerin (eş ve çocuklarla ilişkiler, kök aile bağlantıları) engellilik bağlamında yeniden yapılandığını ve bu yapılanmanın çoğu zaman çatışmalı, belirsiz ve duygusal yük içeren biçimlerde gerçekleştiğini göstermektedir. Araştırma sonuçları engelli çocuk bakımının yalnızca bireysel psikososyal etkiler değil, aynı zamanda sistem bütünlüğünü etkileyen ve yeniden düzenlenmesini zorunlu kılan, yalnızca bakım pratiğini değil, duygusal yakınlık, roller ve sorumlulukların tamamını yeniden şekillendiren bir kriz alanı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Baba temelli anlatılar, sosyal hizmetten psikolojik desteğe ve aile danışmanlığına uzanan tüm uygulamalarda, babayı aktif olarak kapsayan ve aileyi sistemsel bütünlüğü içinde değerlendiren müdahale yaklaşımlarına duyulan ihtiyacı açıkça göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Babalık, engelli çocuk, aile sistemi, ilişkiler, evlilik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to analyze the impact of a child with disabilities on the family system through the experiences of fathers from low socioeconomic backgrounds. Grounded in Family Systems Theory, it explores how the presence of a child with disabilities transforms the emotional, structural, and functional integrity of the family. By focusing on the often-neglected paternal perspective, the research seeks to contribute to a more holistic understanding of intra-family dynamics in the context of disability. The study adopts a qualitative design and employs Interpretative Phenomenological Analysis (IPA). Semi-structured in-depth interviews were conducted with 42 fathers of children with severe disabilities living in Esenler, Istanbul. Data were analyzed using MAXQDA software. Findings reveal that the inclusion of a child with disabilities in the family creates multilayered effects not only on an individual level but also on systemic and relational levels. Fathers' narratives indicate that core family subsystems—spousal relationships,

*Bu çalışma yazarın 'Düşük Sosyoekonomik Düzeyli Ailelerde Engelli Çocuğa Sahip Baba Olmak: Yorumlayıcı Fenomenolojik Bir Analiz' isimli doktora tezinin bir kısım verilerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, burak.acar@gop.edu.tr

Atf için (to cite): Acar, B. (2025). Aile sistemleri kuramı bağlamında engelli çocuğa sahip babaların ilişkisel deneyimlerine yönelik fenomenolojik bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 455-485.

parenting dynamics, and ties with extended family—are often restructured in emotionally charged, conflict-laden, and uncertain ways. The results suggest that caregiving in this context constitutes a crisis zone that requires not only emotional adaptation but also a reconfiguration of roles, responsibilities, and intimacy. These findings highlight the need for intervention models in social work, psychological support, and family counseling that actively include fathers and address the family as a systemic whole.

Keywords: Fatherhood, child with disability, family system, relationships, marital

Paper Type: Research

1.Giriş

Aile sistemleri kuramı, ilk olarak 1960’ların sonlarında Dr. Murray Bowen tarafından geliştirilmiştir. Bu kuram, ailenin yapısını, rollerini, ilişkilerini ve yaşam döngüsündeki evrelerini incelemeye odaklanır. Aile üyelerinin birbirleriyle kurduğu etkileşimleri, aralarındaki dinamikleri ve her bireyin sistem içindeki yerini ele alır. Ayrıca aile içinde meydana gelen olayların bireyler üzerindeki etkilerini değerlendirir. Kuram, başlangıçta şizofreni hastaları ve aile yapılarına dair psikiyatri temelli araştırmalarla şekillenmiş olsa da, zamanla sosyal ve beşerî bilimler gibi farklı alanlarda da yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Dr. Bowen’ın (1966) aile sistemleri kuramının ayırt edici yönü, aileyi birbirine bağlı ve uyum içinde çalışan duygusal bir bütün olarak ele alması ve bu yapının kapsamlı biçimde analiz edilmesi gerektiğini savunmasıdır. Ona göre aile, her bireyin belirli bir rol üstlendiği ve bu nedenle belirli kuralların geçerli olduğu bir duygusal sistem olarak görülür. Aile içindeki ilişkisel sistemdeki roller, bireylerin birbirleriyle nasıl iletişim kuracağına ve nasıl tepkiler vereceğine dair belirli beklentiler yaratmaktadır (Johnson ve diğ., 2016, s.785). Bowen’a göre aile, üyeleri arasında sürekli etkileşimin olduğu bir bütün olarak işler. Ailede bir bireyin yaşadığı deneyim, duygu veya ihtiyaç yalnızca o kişiyi değil, tüm aile üyelerini etkiler. Bu nedenle aile, bireylerin birbirini karşılıklı olarak etkilediği, çok yönlü ve dinamik bir sosyal sistem olarak görülmektedir.

Yeni bir bireyin aileye katılımı, özellikle çocuk figürü, bu sistemin yeniden yapılanmasını zorunlu kılar. Ancak bu yeni üyelik, engelli bir çocuk söz konusu olduğunda çok daha karmaşık bir yapıya bürünmekte, ebeveynlerin hayatlarını derinden etkilemektedir. Engelli bir çocuğun aileye katılımı, ebeveynlerin yaşam tarzlarını, mesleki rollerini ve karşılıklı ilişkilerini dönüştürmekte, ev içi sorumluluk dağılımını yeniden düzenlemeye zorlamaktadır (Özşenol ve diğ., 2003, s.157). Engelli çocuğun bakım gereksinimi, ebeveynlerin sosyal yaşamlarını ve kişisel zamanlarını kısıtlamakta; bu süreçte aile üyeleri, kişisel ihtiyaçlarını erteleyerek yeni bir denge arayışına girmektedir (Gladding, 2015, s.39). Ancak bu denge çabası, her zaman sağlıklı sonuçlar doğurmamaktadır. Evlilik doyumu ve uyumu, bu yeniden yapılanma sürecinde en hassas alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Evlilik doyumu; duygusal destek, bağlılık, sadakat ve ortak değerlerin varlığı gibi birçok faktörle şekillenir (Çağ ve Yıldırım, 2013, s.14; Rosen-Grandon ve diğ., s.60, 2004). Engelli bir çocuğun bakım sorumluluğu ve beraberinde getirdiği stres, eşlerin birbirine sunduğu desteği zorlaştırmakta ve evlilik doyumunu azaltabilmektedir (Cuzzocrea ve Larcen, 2005). Bakım yükü, sosyal destek sistemlerinin eksikliği, ekonomik zorluklar ve eşler arası anlaşmazlıklar, evlilik ilişkilerini doğrudan etkilemekte; bu da hem bireysel iyilik halini hem de aile sisteminin bütününe tehdit etmektedir (Çatak, 2020, s.21). Özellikle toplumda sağlıklı çocuk beklentisinin yüksek olduğu kültürel bağlamlarda, engelli çocuğun doğumu bir dönüm noktası haline gelmekte ve eşler arasında suçlama, uzaklaşma ve duygusal tükenme gibi dinamikleri beraberinde getirmektedir (Seltzer ve diğ., 2001, s.266; Şanlı, 2012, s.15). Stresle başa çıkma stratejileri bu noktada devreye girmektedir. Başa çıkma; stres yaratan içsel ve dışsal faktörlere karşı verilen düşünsel ve davranışsal tepkileri kapsar (Folkman, 1997, s.1207). Engelli bir çocuğun varlığı, ailede yüksek düzeyde kaygı ve belirsizlik yaratmakta, bu da bireysel ve ilişkisel düzeyde başa çıkma kapasitelerini zorlamaktadır (Feldman ve diğ.,

2007, s.607; Murphy, 1982, s.73). Ebeveynlerin kendi duygusal ihtiyaçlarına zaman ayıramaması, çocuklar arası eşit ilişki kurulamaması ve toplumsal normların baskısı, stresle baş etmeyi daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu süreçte çok az ebeveyn engelli çocuklarının güçlü yönlerini fark ederek daha kapsayıcı ve işbirliğine dayalı bir değer sistemini benimsemekte, başa çıkma stratejilerini yeniden yapılandırarak aile içi uyumu ve dayanıklılığı artırma yönünde adımlar atmaktadır (King ve diğ., 2005, s.358; Pelchat ve diğ., 2009, s.240). Aile dinamikleri ve alt sistemler arasında en önemli boyut eşler arasındaki ilişkisel dönüşümlerdir. Evlilik ilişkisi, sadece duygusal değil, aynı zamanda cinsel ve psikolojik bağlamda da etkilenmektedir. Engelli çocuğun bakım gerekliliği, eşlerin birbirine ayırabildiği zamanı azaltmakta, bu durum da evlilik doyumunun yanı sıra cinsel yaşamı da doğrudan etkilemektedir (Yoo ve diğ., 2014, s.276). Bazı çiftlerin sadece çocuğun bakımını sürdürebilmek adına evliliklerini devam ettirdiklerini, bir kısmının ise cinsel ilişkiyi tamamen sonlandırdıkları ifade edilmektedir (Aylaz ve diğ., 2012, s.396; Çatak, 2020, s.54).

Ebeveynlerin birbirini suçlaması, yeterli desteği hissedememesi ya da toplumsal normlar nedeniyle içselleştirdikleri baskılar, evlilik ilişkisini ciddi biçimde zedeleyebilmektedir (Kahriman ve Bayat, 2008, s.1176; Lewis ve diğ., 2010, s.807; Pelchat ve diğ., 2003, s.233). Bristol ve diğ. (1998) ile Gray (2003) ise, erkeklerin yalnızca doğrudan değil, eşlerinin yaşadığı stres üzerinden dolaylı olarak da etkilendiklerini ortaya koymuşlardır. Bu noktada engelli çocuğun etkisi sadece çocukla kurulan ilişkide değil, tüm aile sisteminde dönüştürücü bir rol oynamaktadır. Literatürde sıklıkla göz ardı edilen bir diğer boyut ise engelli çocukların kardeşleriyle olan ilişkileridir. Aile sistemleri kuramı, her bir üyenin diğer üyelerle olan etkileşimini merkeze alır ve kardeşler bu sistemin önemli bir alt kümesini oluşturur (Macks ve Reeve, 2007, s.1061). Ebeveynin zaman, ilgi ve kaynaklarını engelli çocuğa yöneltmesi, diğer çocukların duygusal gereksinimlerini geri plana itebilmektedir. Bu durum, kardeşler arasında kıskançlık, öfke, suçluluk ya da sorumluluk gibi çeşitli duygulara neden olabilir (Seligman, 1987, s.1249). Sağlıklı kardeşlerden beklenen uzun vadeli bakım rolü, özellikle az sayıda çocuğa sahip ailelerde, ciddi uyum sorunlarına yol açabilmektedir (Kaminsky ve Dewey, 2002, s.225; Rimmerman ve Raif, 2001, s.11). Bazı ebeveynlerin farkındalık kazanarak bu dengesizliği gidermeye çalıştığı görülse de aile içinde önceliklerin ve ihtiyaçların engelli çocuk merkezli şekillenmesi, kardeşlerin duygusal ve sosyal gelişimini ciddi biçimde etkileyebilmektedir (Heaman, 1995, s.313; Patterson ve Garwick, 1994, s.132).

Dolayısıyla, engelli bir çocuğun varlığıyla dönüşen aile dinamiklerini anlamaya yönelik araştırmalarda odak noktasının çoğunlukla anneler ve engelli çocuklar ya da sınırlı sayıda olsa da kardeşler olduğu görülmektedir. Ancak baba figürü, çoğu zaman ya ikincil konumda değerlendirilmiş ya da aile sistemindeki etkisi sınırlı bir şekilde ele alınmıştır. Oysa toplumsal cinsiyet rolleri, aile içindeki sorumluluk paylaşımı, bakım emeği ve duygusal destek süreçleri bağlamında babaların deneyimleri, bu dönüşümün önemli ve özgün bir boyutunu temsil etmektedir. Literatürde “çevresel ebeveyn” olarak tanımlanan ve çoğunlukla duygusal süreçlerden dışlanan babalar, aslında yalnızca ailenin ekonomik sürdürülebilirliğini sağlayan figürler değil, aynı zamanda evlilik ilişkisinin dengelenmesi, bakım yükünün paylaşımı, kardeşler arası gerilimlerin düzenlenmesi ve genel aile atmosferinin şekillendirilmesinde belirleyici rollere sahiptir (Donaldson ve diğ., 2011, s.200; Hasting ve diğ., 2005, s.155). Bu çalışmayı özgün kılan önemli unsurlardan biri, görüşme yapılan babaların tamamının düşük sosyoekonomik düzeyde yaşam sürdüren ailelere mensup olmasıdır. Düşük gelir düzeyi, sınırlı sosyal hizmet erişimi, güvencesiz çalışma koşulları ve destek ağlarının zayıflığı gibi etkenler, engelli çocuk bakımını daha kırılgan ve çok katmanlı bir süreçle dönüştürmektedir. Bu durum, babaların aile içindeki rollerini yerine getirme biçimlerini hem maddi hem de duygusal düzeyde daha fazla zorlamakta; evlilik ilişkileri, çocuklarla etkileşimleri ve başa çıkma stratejileri üzerinde olumsuzluklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyoekonomik yoksunluk, yalnızca bir demografik değişken değil, aynı zamanda babalık deneyimlerini belirleyen yapısal bir unsur olarak dikkate alınmalıdır.

Engelli bir çocuğa sahip ailelerde yaşanan ilişkisel dönüşümlerin, babaların bakış açısıyla ele alınması; aile içi rol dağılımı, bakım emeğinin paylaşımı ve duygusal işleyişin yeniden yapılandırılması gibi süreçlerin daha bütüncül bir şekilde anlaşılmasına olanak tanımakta, bu konuda sınırlı kalan mevcut çalışmalara eleştirel ve tamamlayıcı bir katkı sunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, engelli bir çocuğa sahip olmakla birlikte, düşük sosyoekonomik koşullar altında yaşayan babaların aile içi ilişkilerinde yaşadıkları dönüşümleri aile sistemleri kuramı çerçevesinde incelemektir. Bu yönüyle çalışma, engelli çocukla birlikte değişen aile yapısını babalık üzerinden okuyan ve sosyoekonomik koşulların bu sürece etkisini dikkate alan özgün bir çerçeve sunmakta; kuramsal bilgiye katkı sunarken, uygulayıcılar açısından da sahaya yönelik anlamlı veriler sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Deseni

Nitel araştırma, nedensel ilişkilerden çok deneyimlerin niteliğine odaklandığı için, engelli çocuğa sahip babaların yaşantılarını ayrıntılı, derinlikli ve bütüncül biçimde kavramaya imkân sağlar (Merriam ve Tisdell, 2016). Bu araştırma, engelli çocuğun varlığının aile sistemleri içerisindeki ilişkisel dinamikleri nasıl etkilediğini, babaların bu süreçteki deneyim, algı ve duygusal tepkilerini derinlemesine keşfetmeyi amaçlayan nitel bir çalışmadır. Bu bağlamda, bireylerin kendi yaşam dünyalarına dair oluşturdukları anlamları ortaya çıkarmaya ve babaların eş, çocuk ve kök aile ilişkileri bağlamında yaşadığı dönüşümlere odaklanan yorumlayıcı fenomenolojik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın yaklaşımı, yalnızca bireysel deneyimleri elde etmekle kalmayıp, bu deneyimlerin daha geniş aile sistemi içerisindeki karşılıklı ilişkiler ağı içindeki yerini de anlamaya yöneliktir. Araştırmada, bireysel deneyimlerin öznel anlamlarını ortaya çıkarmak amacıyla yorumlayıcı fenomenolojik analiz (IPA) yöntemi kullanılmıştır. Bu yaklaşım, katılımcıların yaşam dünyalarındaki deneyimlerin anlam katmanlarını keşfetmeye ve babalık rolleri ile aile içi ilişkilerde yaşanan dönüşümleri anlamaya olanak sağlamıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Creswell'e (2013, s.187) göre, bir araştırmacının belirli bir konu ve örneklem grubu hakkında gerekli bilgiye ulaşması, anlam geliştirmesi, içgörü kazanması ve çok yönlü bilgi toplaması için amaçlı örnekleme tercih edilmelidir. Bu doğrultuda, çalışmada engelli çocuğa sahip bireylerin seçimi sürecinde amaçlı örnekleme türlerinden biri olan ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçütler, araştırmacı tarafından özel olarak belirlenebileceği gibi önceden oluşturulmuş ölçüt listelerinden de yararlanılabilir (Şimşek ve Yıldırım, 2013, s.141; Baltacı, 2018, s.254). Bu çalışmada hem çocuklar hem de babalar için ayrı ayrı ölçütler belirlenmiştir. Çocuklar için konulan temel ölçüt, sağlık kurulu raporunda yer almak kaydıyla engel düzeyinin "ağır" olmasıdır; ayrıca tercihen bedensel ya da ağır zihinsel engelli olmaları dikkate alınmıştır. Çalışma grubunun seçiminde temel alınan en önemli ölçütlerden biri, babanın çocuğun bakımında aktif sorumluluk üstlenmesi ve buna bağlı olarak yaşadığı deneyimlerin araştırma kapsamına alınmasıdır. Diğer bir koşul da çocukların yaşlarının 7 ve üzeri olmasıdır. Babalar açısından temel ölçüt, bireyin kendisini yoksul olarak tanımlamasıdır. Buna ek olarak, nesnel değerlendirme amacıyla, 2022 yılı asgari ücretin ikinci kademesi (4.253 TL) referans alınarak geliştirilen beş basamaklı bir gelir ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu ölçekte 3. ve daha alt kademelerde yer almakta olup yalnızca 3 kişi 4. kademededir. Bir başka ölçüt olarak da katılımcıların İstanbul'un Esenler ilçesinde ikamet etmeleri belirlenmiştir. Bu çerçevede, örneklem grubu Esenler ilçesiyle sınırlandırılmış; katılımcılar ise son beş yıl içinde Esenler Belediyesi Sosyal Destek Hizmetleri Müdürlüğü'ne en az bir kez başvuru yapmış bireyler arasından seçilmiştir. Araştırmaya katılım amacıyla 4095 kişilik engelli veri havuzu taranmış,

belirtilen kriterleri karşılayan 253 aile tespit edilmiştir. Bu gruptan rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen bireylerle iletişime geçilmiş ve nihayetinde 42 engelli çocuk babasıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların sosyodemografik özellikleri

Baba	Yaş	Eğitim	İş Durumu	Hane Geliri*	Çocuk Sayısı	Engelli Çocuk Sayısı	Yaş	Tanı Yaşı	Engel/Hastalık Tanısı	Engel Türü
K1	33	Ön Lisans	Memur	4.Kademe	1	1/E	7	2	Serebral Palsi-%97	B
K2	47	İlkokul	Büfe Çalışanı	2.Kademe	2	1/E	10	Doğs.	Serebral Palsi-%96	B
K3	57	İlkokul	SSK Emeklisi	2.Kademe	1	1/K	26	Doğs.	Psiko Motor+ Mental Ret. %100	B+Z
K4	35	İlkokul	İşsiz	1.Kademe	5	2/K,E	17,3	2,5	Böbrek Yetm(K), Otizm	B+Z
K5	45	İlkokul	İşçi-İnşaat	1.Kademe	4	1/E	7	6.Ay	Serebral Palsi (Spastik Kuadripleji)-%97	B
K6	60	İlkokul	Emekli	2.Kademe	3	1/E	29	8.Ay	Serebral Palsi + Ağır Mental Ret.- %98	B+Z
K7	37	İlkokul	İşçi-Baskı Makine	2.Kademe	3	1/K	11	5	Ret. Sendromu, Lezyon, Gels Boz.	B+Z
K8	41	Ortaokul	İşçi-PVC	3.Kademe	3	1/K	13	Doğs.	Spina Bifida-%80	B
K9	58	İlkokul	Kâğıt Toplayıcı	1.Kademe	8	1/K	22	4.Ay	Ağır Der. Ment. Ret. + Tetraparazi-%98	B+Z
K10	48	İlkokul	İşsiz- Tekstil İşçisi	1.Kademe	3	1/E	11	1,5	Otizm- %90	Z
K11	39	Ortaokul	Esnaf- Galerici	3.Kademe	2	1/K	12	2,5	Serebral Palsi+ Bilişsel Gel. Gerilik-%90	B+Z
K12	51	Ortaokul	İşçi-Fırın	2.Kademe	3	1/E	24	3 Aylık	Serebral Palsi+ Tetraparazi-%99	B
K13	38	İlkokul	İşçi-Lokanta Ustası	2.Kademe	5	1/E	15	Doğs.	Serebral Palsi - %99	B
K14	55	İlkokul	İşçi-Tekstil İşçisi	2.Kademe	6	1/E	30	4 Aylık	Ağır Ment. Ret. + Bedensel Engelli-%99	B+Z
K15	56	İlkokul	Pazarıcı	1.Kademe	4	2/E,E	23,18	Doğs.	Ağır Mental Ret.+ Flash Tetraparazi	B+Z
K16	42	İlkokul	Kâğıt Toplayıcı	2.Kademe	7	1/K	20	Doğs.	Ağır Ment. Ret.+ Tetraparazi+ Amofalmi+ Görme Engelli- %99	B+Z
K17	61	Lise	BAĞ-KUR Emeklisi-Bakkal	3.Kademe	3	2/E,E	20(İkiz)	Doğs.	Papatya: S.P+ Ment. Ret. , Sardunya: Sol Taraf Felç- %98	B+Z
K18	47	Lise	Memur	4.Kademe	2	1/K	21	Doğs.	West Sendromu+ Ağır Ment. Ret.- %100	B+Z
K19	44	Ortaokul	Matbaa İşçisi	3.Kademe	2	1/K	17	Doğs.	Serebral Palsi+ Ağır Mental Ret.- %96	B+Z
K20	43	Ortaokul	Hamal- Hal	1.Kademe	4	1/E	17	Doğs.	Ağır Ment. Ret. + Bedensel- %100	B+Z
K21	61	Ortaokul	Terzi	2.Kademe	3	1/E	34	Doğs.	Ağır Ment. Ret. + Bedensel- %94	B+Z
K22	72	Okuryazar	Emekli-Marangoz	2.Kademe	3	1/K	43	7 Aylık	Ağır Ment. Ret. + Kuadriparezi-%99	B+Z
K23	51	İlkokul	İşçi-İnşaat	2.Kademe	2	1/E	20	1 Aylık	Ağır Ment. Ret.- %100	Z
K24	49	İlkokul	İşçi- Motokurye	2.Kademe	2	1/K	27	5 Aylık	Ağır Ment. Ret. + Serebral Palsi- %93	B+Z
K25	58	İlkokul	Emekli-Terzi	2.Kademe	4	1/E	27	6 Aylık	Serebral Palsi+ Hafif Mental Ret.- %100	B+Z
K26	42	İlkokul	Tekstil-İşçi	2.Kademe	1	1/K	19	Doğs.	Ağır Ment. Ret. + Elaks Kuadriparezi- %100	B+Z
K27	47	İlkokul	İşçi-Kaynakçı	2.Kademe	2	1/E	12	1	Ağır Ment. Ret. + Tetraparazi-%100	B+Z
K28	29	İlkokul	İşçi- Temizlik Çalışanı	2.Kademe	2	1/K	10	Doğs.	Tetraparazi+ Orta Ment. Ret.- %99	B+Z
K29	46	İlkokul	İşçi-Tekstil	2.Kademe	2	1/E	22	Doğs.	Serebral Palsi+ Ment. Ret.-%97	B+Z
K30	36	Okuryazar	İşçi-Tekstil	2.Kademe	2	1/K	9	Doğs.	Hidrosefali + Spina Bifida- %97	B
K31	35	İlkokul	Serbest Meslek	3.Kademe	2	1/E	8	Doğs.	Serebral Palsi+ Ment. Ret.-%99	B+Z
K32	63	Ortaokul	Emekli-Oto. Yedek Parça İşçisi	2.Kademe	4	2/E,K	19(İkiz)	Doğs.	(E) Spina Bifida+ Hidro Sefali %98, (K) Down Sendromu	B+Z

K33	56	Ortaokul	Emekli-Çaycı	2.Kademe	2	1/E	23	1,5	Otizm	Z
K34	39	Lise	Güvenlik Görevlisi	3.Kademe	2	1/K	10	Doğs.	Ağır Ment. Ret. + Serebral Palsi-%90	B+Z
K35	74	İlkokul	Elektronik tamircisi	1.Kademe	2	1/E	44	39	Bedensel Engelli	B
K36	62	İlkokul	Emekli	2.Kademe	2	1/K	22	2,5	Otizm+ Ağır Ment. Ret.-%98	Z
K37	44	İlkokul	İşçi	2.Kademe	3	1/E	17	1,5	Otizm+ Ağır Ment. Ret.-%98	Z
K38	51	Ortaokul	İşçi- Motokurye	3.Kademe	3	1/E	20	2. Ay	Ağır Ment. Ret. -%92	Z
K39	39	Lise	İşsiz-Tekstil	2.Kademe	1	1/E	8	1	Serebral Palsi+ Otizm-%99	B+Z
K40	38	Ortaokul	İşçi	2.Kademe	3	2/K,K	5+(8) Vefat	1	Serebral Palsi+ Mental Ret.	B+Z
K41	56	Lise	Muhasebeci	4.Kademe	3	1/E	29	4 Ay	Serebral Palsi+ Down Sendromu	B+Z
K42	62	İlkokul	İşçi-İnşaat	2.Kademe	3	1/K	22	Doğs.	Down Sendromu	Z
*1. Kademe: 2.000 TL ve Altı- 2. Kademe: 2.001 TL ve 4.253 TL- 3. Kademe: 4.254 TL ve 6.000 TL- 4.Kademe: 6001 TL ve 10.000 TL- 5. Kademe: 10.000 TL Ve Üzeri- Asgari ücret: 4.253 tl.(2022)										

Kaynak: Acar, 2023, s. 106

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, araştırmacı ile katılımcı arasında anlık ve etkileşimli bir diyalog kurulmasına olanak sağlar (Pietkiewicz ve Smith, 2014, s.7). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, genellikle tüm katılımcılardan belirli türde bilgiler talep edilir; ancak görüşmeler, önceden belirlenmiş soru veya konu başlıklarının bir çerçeve sunduğu esnek bir yapıya sahiptir. Soruların tam ifadesi ve sırası önceden kesinleşmiş değildir. Bu esneklik, araştırmacının katılımcının deneyimlerine ve ortaya çıkan yeni konulara uyum sağlayabilmesini mümkün kılar (Merriam ve Tisdell, 2016; Pietkiewicz ve Smith, 2014, s.8). Görüşmelerin etkili yürütülebilmesi için önceden hazırlanmış bir görüşme planı kullanılması faydalıdır. Bu plan, konuşmanın doğal akışını destekleyen bir kılavuz işlevi görür ve araştırmacının ele almak istediği temel konu başlıklarını içerebilir (Pietkiewicz ve Smith, 2014). Özellikle engelli çocuğu olan babaların yaşam deneyimlerini konu alan bir çalışmada, çok katmanlı tanımların, ilişkilerin ve etkilerin açığa çıkması açısından kapsamlı veri toplamak büyük önem taşır. Bu gereksinim doğrultusunda, derinlemesine bilgi edinmek, açıklık kazandırmak, odak sağlamak ve derinliği artırmak amacıyla iç içe geçmiş soru yapısı geliştirilmiştir. Bu araştırmanın mülakat soruları a) temel araştırma soruları, b) amaca yönelik destekleyici sorular ve c) sondaj soruları olmak üzere 3 farklı soru yönteminden oluşmaktadır (bkz. Tablo 2)

Tablo 2. Görüşme formunda yer alan sorularından bir örnek

Temel Araştırma Sorular	Amaca Yönelik Destekleyici Sorular	Sondaj Soruları
_____'ın bir çocuğa sahip olmak (_____'ın babası olmak), yaşamınızı nasıl etkiledi/değişimler oldu?	_____, evliliğiniz/ilişkiniz üzerindeki etkisinden bahsedermisiniz?	•EÇ Sahip olmak ailenizden/üyelerden beklentilerinizi nasıl değiştirdi? •Aile hayatınız _____ teşhis edilmeden öncekiye göre nasıl aynı veya farklı? •Evi içi görev dağılımları nelerdir? Nasıl belirlendi?

Ocak 2022 ile Haziran 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilen görüşmeler, nitel veri toplama tekniklerinden derinlemesine ve yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak yüz yüze yapılmıştır. Bu kapsamda, engelli çocuğa sahip 42 baba ile birebir görüşmeler gerçekleştirilmiştir;

en kısa görüşme 33 dakika, en uzun görüşme ise 2 saat sürmüştür; toplamda 46 saat 50 dakikalık mülakat süresi elde edilmiştir.

2.4. Veri Analiz Yöntemi

Nitel araştırmalarda analiz süreci, görüşmelerin kelimesi kelimesine yazıya dökülmesiyle başlar; ardından bu metinlerin kodlanması, kodların gruplanarak kategorilere ayrılması ve temalar altında düzenlenmesi beklenir (Alase, 2017). Bu çerçevede, 42 katılımcıyla yapılan ve toplam süresi 46 saat 50 dakikayı bulan ses kayıtları araştırmacı tarafından dinlenip yazıya aktarılmış, bu süreç sonucunda 844 sayfalık bir transkripsiyon metni oluşturulmuştur (bkz. Şekil 3.1). Elde edilen bu metinler Maxqda 2022 Nitel Veri Analiz Yazılımına yüklenmiş ve kodlama işlemleri gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta oluşturulan ham kodlar, ilerleyen aşamalarda tekrar gözden geçirilmiş; araştırma amacıyla örtüşmeyen kodlar ayıklanmıştır. Analizin son aşaması, elde edilen kodlar arasındaki ilişkilerin tespit edilmesini, benzer kavramlar etrafında gruplanmasını ve her bir gruba açıklayıcı bir ad verilmesini içermektedir. Uygulamada bu süreç, transkriptlerin tamamı üzerinden tematik yapıların oluşturulmasıyla başlamaktadır (Pietkiewicz ve Smith, 2014, s.11). Sonuç olarak, kodlardan kategoriler, bu kategorilerden de temalar türetilmiş; analiz sonucunda üç ana tema belirlenmiştir. Bulgular bölümünde yer alan katılımcı ifadelerindeki çocuk isimleri, gizliliği sağlamak amacıyla ‘kardelen, manolya, sardunya’ gibi çiçek isimleriyle değiştirilmiştir.

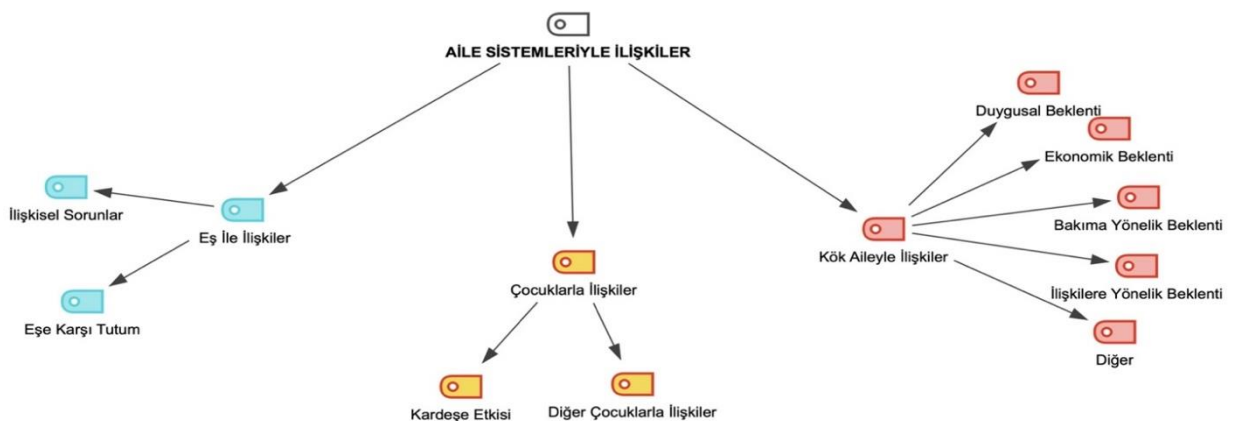
2.5. Etik Uygunluk

Bu çalışmaya ilişkin etik onay, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı tarafından 04.05.2021 tarihli ve 2021/139 numaralı karar ile verilmiştir. Ayrıca, Esenler ilçesinde ikamet eden, sosyoekonomik düzeyi düşük ve evinde ağır düzeyde bedensel ve/veya zihinsel engelli çocuk bulunan babalarla görüşmelerin yapılabilmesi amacıyla, Esenler Belediyesi Sosyal Destek Hizmetleri Müdürlüğü’nden gerekli iletişim bilgilerinin sağlanması ve katılımcıların araştırmaya davet edilmesine yönelik izin, 11.05.2022 tarihli resmi yazıyla alınmıştır.

3. Bulgular

Bu araştırma, düşük sosyoekonomik düzeyli ailelerde engelli çocuğa sahip babaların deneyimlerini odağa alarak, aile içi ilişkilerde yaşanan değişimleri üç ana tema çerçevesinde incelemektedir: eşler arası ilişkiler, çocuklarla ilişkiler ve kök aileyle ilişkiler (Şekil 1).

Şekil 1: Aile alt sistemlerinin hiyerarşik kod- alt kod modeli

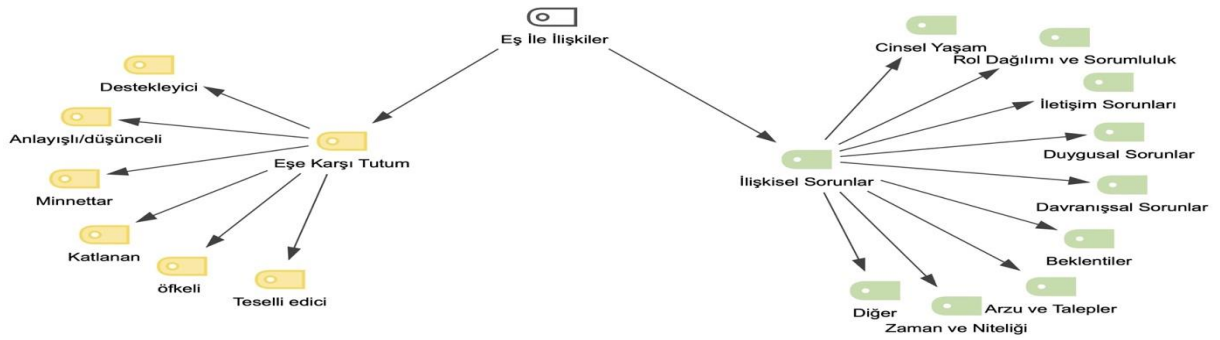

Kaynak: Acar, 2023, s. 162

3.1. Eş İle İlişkiler: Tutumlar, Sorunlar, Zorluklar

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, engelli bir çocuğa sahip olmanın eşler arası ilişkiler üzerinde çok boyutlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Bu etkiler hem bireylerin eşlerine yönelik tutumlarında hem de ilişkisel işleyişin farklı yönlerinde kendini göstermektedir. Katılımcıların ifadeleri doğrultusunda analiz edilen bu tema, iki temel alt tema altında ele alınmıştır: “Eşe Karşı Tutum” ve “İlişkisel Sorunlar.” Eşe karşı tutum başlığı altında, babaların eşlerine yönelik duygu ve davranışları çeşitli boyutlarda şekillenmektedir (Şekil 2). Destekleyici, anlayışlı, minnettar ve teselli edici tutumlar, babaların bakım sürecindeki eşlerine yönelik olumlu yaklaşımlarını yansıtırken; öfkeli ya da yalnızca “katlanan” tutumlar ise bu sürecin oluşturduğu duygusal gerilimleri ve zorlanmaları ortaya koymaktadır. Bu durum, babaların hem eşlerine duydukları saygı ve bağlılık hem de stresle başa çıkma biçimleri açısından belirleyici olmaktadır. Diğer yandan, ilişkisel sorunlar başlığı altında cinsel yaşamdan iletişim sorunlarına, duygusal uzaklıktan beklenti uyumsuzluklarına kadar geniş bir yelpazede sorun alanları belirlenmiştir. Katılımcılar, rol dağılımı ve sorumluluk paylaşımındaki dengesizlikler, iletişim kopuklukları, duygusal mesafe, davranışsal gerilimler, zaman paylaşımındaki yetersizlikler ve karşılanmayan beklentiler gibi çeşitli konularda sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Tüm bu veriler, engelli bir çocuğun varlığının yalnızca bireysel değil, aynı zamanda çift ilişkisinde de yeniden yapılanmayı gerektiren yoğun bir süreç yarattığını göstermektedir.

Şekil 2: Eş ile İlişkiler temasının hiyerarşik kod- alt kod modeli

Kaynak: Acar, 2023, s. 163

3.1.1. Eşe Karşı Tutum

Katılımcıların ifadeleri arasında, eşe yönelik olumlu tutumlar içinde en belirgin olanın ‘destekleyici ve anlayışlı’ davranış biçimi olduğu görülmektedir. Bu destekleyici tutumlar; psikolojik anlamda destek sağlama, ev işlerine katılma, çocuğun bakımında yardımcı olma, hastane süreçlerinde eşe eşlik etme ve eşin sosyal çevreyle etkileşimini teşvik etme gibi çeşitli alanları kapsamaktadır (bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Eşe karşı destekleyici tutumlar

Destekleyici Tutumlar	
Dayanışmacı tutum	“’Bittim,’ dediğimde hanım, hanımım “Bittim,” dediğinde ben. Bazı gün oluyor ki ben bugün bittim. O gün hanım şey yapıyor. Diyor ki “Git,” diyor: “Sen odana git. Yat,” diyor veya öbür türlü olduğunda, onda şey olduğunda “Tamam hanım,” diyorum. “Ben banyo da yaptırırım. Altını da değiştirim. Sen git yat. Ben Sardunya’yı da yatırırım,” diyorum. Yani birbirimize destek, başka bir şey yok hocam.” (K37, 44) “Çocuk bizim her zaman ortak şeyimiz oldu, birleşme noktası oldu. Onun eğitimine katkısı, zaten o diğer her şeyi söküyor atıyor hiçbir şeye vakit bulamıyorsun başka kavgaya falan.” (K40, 38)
Çocuğa yardım (Fiziksel, kişisel temizlik, taşıma)	“Mesela çocuğun bakımı... Hanım zorlanıyor, ona acıyorum yani. Çocuğa acıdığım zaman annesi de aklıma geliyor. Mesela çocuk bu vaziyete gelmeden önce ben hep işimle uğraşıyordum, çocuk engelli olduktan sonra biraz çocuğun yükünü de ben alayım diye düşündüm.” (K9, 58) “Orkide’nin kilosu da biraz ağır işte onu mecburen kucakta getiriyoruz. İşte kucakta da gittiğim için hani ben ondan daha güçlüyüm, işte ona bir yardımım dokunsun. Sürekli de ona bırakmış olsam, fiziği bıraksam, evdeki şeyi bıraksam falan onun yükü yeterince var zaten. Yükünü ne kadar hafifletsem diyorum, o kadar iyi. Ben de o kadar mutlu oluyorum yani.” (K13, 38)
Ev İşlerine destek	“Çocukla ilgileniyorsun. Yeri geliyor, kadın yoruldu, diyorsun. Sen eve yorgun gittiğin halde. Bazen geliyorum, yorgun olduğum halde mutfağa giriyorum, salatayı ben yapıyorum. Bazen eşim fizikte oluyor ben eve erken geliyorum 3-4 çeşit yemek yapıyorum, sofrayı falan kuruyorum. Eve geliyor şok oluyor. Böyle sürpriz yapmakta iyi oluyor, moral oluyor.” (K1, 33)
Hastane işlerinde destek	“Hastaneye gittiğimizde ikimiz beraber gidiyoruz yani tek başına kaldıramıyor yani.” (K14, 55)
Sosyalleşmeye destek	“Mesela hanım dışarıda olursa, ben evdeyim çocuklara bakıyorum. Ben dışarıda olursam da hanım yani, evde, yani iki kişi olmak zorundayız” (K17, 61) “Hanım mesela dışarı çıktı, 2-3 saat bir yere gönder, gezsinsin hemen psikolojisi değişiyor. Çocuğa bakışı, bana bakışı, hareketleri. Arada gülüyor, şey yapıyor. Hemen değişiyor.” (K3, 57)

Kaynak: Acar, 2023, s. 164

Tabloya göre, eşlerine karşı dayanışmacı bir tutum sergileyen katılımcıların, hem fiziksel hem de ruhsal olarak yorulduklarında birbirlerine dinlenme imkânı tanıdıkları görülmektedir. Çocuğa yardım ederek eşine destek olduğunu belirten babalar ise, çocuğu dışarı çıkarmak, taşıma işlerini üstlenmek, banyo, tuvalet ve tıraş gibi kişisel bakım faaliyetlerini gerçekleştirmek gibi sorumluluklar aldıklarını ifade etmişlerdir. Ev işlerine katkıda bulunduklarını belirten katılımcılar ise mutfak temizliği, yemek yapma ve genel ev temizliği gibi alanlarda destek sunduklarını aktarmışlardır. Destek davranışlarının diğer iki önemli alanı hastane süreçleri ve sosyalleşme imkânlarıyla ilgilidir. Bu bağlamda, babaların genellikle eşleriyle birlikte çocuklarının hastane işlemlerine katıldıkları belirlenmiştir. Ayrıca, eşlerin birbirlerinin sosyal hayata katılımını desteklemek amacıyla zaman zaman sorumluluk paylaşımı yaptıkları tespit edilmiştir.

Erkek katılımcıların eşe yönelik benimsedikleri diğer anlamlı tutumlar arasında; eşinin yaşadığı zorluklara duyarlılık göstermek, bakım yükü nedeniyle ona karşı şükran ve minnet hissetmek ve psikolojik olarak zorlandığı anlarda teselli edici bir rol üstlenmek yer almaktadır. Bu tutumlara dair örnek katılımcı ifadeleri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Eşe karşı yaklaşımda diğer tutumlar

Diğer Tutumlar	
Anlayışlı/Düşünceli Tutum	
Ekonomik	<i>“Ekonomik olarak güçlü olsam ben biliyorum zaten ona yapacağımı. Ben onu bu kadar yıpratmam. Neden? Tutarım bakıcıyı, kendim bakarım kızıma. Sen derim, git gez tatiline, kime gitmek istiyorsan git.” (K3, 57)</i>
Kişisel Beklentiler	<i>“Hanım mesela evde yemek yapmadığı zaman ya da bir şey yaptığı zaman ne bir şey söylemişim, ben itiraz etmem. “Tost mu yaptın, ben yemem.” Asla.” (K25, 58)</i>
Zaman	<i>“Bazen diyorum “Çık,” diyorum “pazara git. Bir kafa açılсын. Git,” diyorum “şöyle, pazardan bir şey bak kendine falan,” veya diyorum “Çık bir Bağcılar yürüyüş yolunca bir hava al, gel.” Veya oruç gelmeden önce “Çık, bize şuradan bir şey yaptır,” gel. Diyebiliyor zaten onları.” (K23, 51)</i>
Vicdan	<i>“Kardeşim geçen gün kardeşim davet etti yemeğe. Ondan sonra ablam da davet etti yemeğe. Gönül ister ki eşimi de götürerim. Hani gidiyorsun, yemek yiyorsun. Aklına geldikçe örnek veriyorum, o yemek yiyemiyorsun hani. Keşke o da burada olsa da birkaç lokma yese, örnek veriyorum.” (K28, 29)</i>
Minnettar Tutum	
Takdir	<i>“Ama anne öyle değil. Akşama kadar evde. Akşama kadar evde. Ya yaptığı işin haddi hesabı yok. Aileyi memnun edeceksin, eşini, çocukları. Evin temizliğini...” (K29, 46)</i>
Şükran	<i>“Ne yapsam az gelir ona. Bak o gerçekten o işin içinde olduğu için yani, Allah sabır versin ona. Öncelikle Allah sabır versin.” (K30, 36)</i>
Empati	

Teselli Edici Tutum

“Böyle olunca insan şeyi biliyor yani, evdeki yaşamış kadınların, ev kadınlarının durumunu anlıyorsun yani. Hak veriyorsun onlara yani.” (K12, 51)

“En son yine kendisi bir yere gitmiş orada doktor kendisine söylemiş. Demiş işte bu çocuğun tanısı ağır yani bu çocuk kalkıp yürüyemez. O gün hanım eve geldi, dünyası yıkılmıştı. Öyle bir ağlıyor, öyle bir ağlıyor ki. Çocuk böyledir ya dedim, şükredeceksin dedim. Bu bir imtihandır, bu imtihani sen kazanmaya çalış yani. İlk günden dedim böyle pes edersen...” (K13, 38)

Kaynak: Acar, 2023, s. 166

Eş ile ilişkiler teması altında bazı katılımcılar, engelli çocuğun varlığıyla birlikte evlilik ilişkilerinde karşılaştıkları zorluklara rağmen, eşlerine karşı katlanma yöneliminde olduklarını ifade etmişlerdir. Bu tutum, çoğu zaman açık bir çatışmadan kaçınma, ilişkiyi sürdürme ve çocuğun iyiliğini koruma amacıyla şekillenmiştir. Katılımcılar, evlilik ilişkisinde karşılaştıkları sorunlara karşı gösterdikleri sabrı, doğrudan çocuklarının geleceğiyle ilişkilendirmiştir. Bu durum, babaların çatışmalı ya da kırılğan ilişkilerde bile ayrılık düşüncesini ötelemesine, duygusal ve fiziksel yıpranmayı görmezden gelmesine neden olmaktadır.

Bir katılımcı, yaşadığı yoğun kayıplar sonrası evliliğini devam ettirme kararını şöyle ifade etmiştir:

“Bir süreç (boşanma) oldu mesela, kızımın vefatıyla alakalı dedim ya, eşimin ailesiyle koparttık bağlantıları diye. Yoksa sağlıklı bir çocuk olsa hiç düşünmezdim mesela. Zaten benim kızım gitmiş, daha hayatta neyi kaybedebilirim, mantığıyla yürürken işte bu sefer ama diğer kızım var. Yani o yine seni engelliyor.” (K40, 38)

Katılımcıların önemli bir kısmı, eşleriyle yaşadıkları gerilimleri bastırmayı, çocuğun ruhsal durumunu gözeterek sessiz kalmayı ya da ortamdan uzaklaşmayı tercih ettiklerini belirtmiştir. Bu anlamda çatışmadan kaçınma davranışı, pasif bir direnişten çok, çocuğun zarar görmesini önlemeye yönelik koruyucu bir strateji olarak değerlendirilebilir:

“Çoğu zaman onun içinde hani katlanıyorsun. Bir şekilde katlanıyorsun yani. Çocuklar için bir şekilde katlanıyorsun.” (K30, 36)

“Eşimle tartışsam bile çıkarım dışarı, bir sigara içerim gelirim eve. Hiçbir şey olmamış gibi devam ederim. Bunun sebebi belki de çocuktur, onun da morali bozulmasın çocukla ilgileniyor diye.” (K1, 33)

Katılımcıların bazıları ise, eşleri tarafından bakım sorumluluğunun bir tür tehdit unsuru olarak kullanıldığını, çocuğun bakımını aksatma ya da bırakma yönündeki ifadelerle baskı kurulduğunu aktarmıştır. Bu durum, engelli çocuğun zaman zaman eşler arası güç ilişkilerinde bir araç haline gelebileceğini göstermektedir.

“Çoğu zaman mesela ev içinde ister istemez oluyor hanımla tartışmamız falan, onun dediği bir şey yapmazsam beni hemen bununla tehdit ediyor. Yani tehdit ettiği

zaman da işte, bunu böyle yapmazsan ben de bakmam ona, diyor. Mecburum daha yani. O şekilde hanımın dediğini yapmam lazım mesela.” (K13, 38)

Bazı katılımcılar ise çatışmalarda tamamen sessiz kalmayı ve fiziksel ya da sözlü şiddete dahi tepkisiz kalmayı tercih ettiklerini, bu durumu da doğrudan çocuklarını koruma güdüsüyle ilişkilendirdiklerini belirtmiştir.

“Mesela o şey yaptığı zaman ben hemen susuyorum. Bana hakaret ediyor falan hiç umurumda değil. Dövse de umurumda değil, isterse vursun. Ben susuyorum. Niye? Çocuğum için susuyorum. Bana sinirlenirse, ben karşılık verirsem, çocuktan çıkarır acısını yani. Çocuğa kızacak.” (K3, 57)

“O konuşsa ben susuyorum. O konuşsa... Bir şekilde çünkü birbirimize yani birimizin moralinin bozuk olması tekrar şey. Bu sefer çocuğu da şey yapıyor.” (K39, 39)

Bu ifadeler, katılımcıların eşleriyle ilişkilerinde yaşadıkları gerginlikleri doğrudan ifade etmekten kaçındığını; duygusal tepkilerini bastırmayı, evliliği devam ettirmeyi ve çocuğun ruhsal durumunu korumayı önceliklendirdiğini göstermektedir. Bu tutumun altında yatan neden çoğunlukla, yalnızca bireysel sabır ya da edilgenlik değil, bakım emeğinin ve çocuğun iyiliğinin ön planda tutulduğu bir sorumluluk anlayışı olarak ifade edilmiştir.

3.1.2. İlişkisel Sorunlar

Engelli bir çocuğa sahip olmanın, eşler arası ilişkilerde çok yönlü sorun alanları yarattığı katılımcı beyanları doğrultusunda açıkça görülmektedir. Bu sorunlar; iletişimden duygusal bağa, cinsel yaşamdan beklentilere kadar çeşitli boyutlarda kendini göstermekte ve çiftlerin ilişkisel bütünlüğünü tehdit edebilmektedir. Elde edilen veriler doğrultusunda “ilişkisel sorunlar” teması altında 4 alt kategori belirlenmiştir: i) *cinsel yaşam*, ii) *rol dağılımı ve sorumluluklar*, iii), *duygusal ve davranışsal sorunlar*, iv) *zaman kullanımı (niteliği)* olarak sınıflandırılan ilişkisel problemlerdir. Elde edilen bu alt başlıklar, ilişkisel sorunların yalnızca tek bir boyutta değil, çok katmanlı ve birbiriyle etkileşimli biçimde geliştiğini ortaya koymaktadır. İlerleyen bölümlerde her bir alt değişken daha ayrıntılı şekilde analiz edilerek, bu ilişkisel sorunların nasıl deneyimlendiği ve baba bakış açısıyla nasıl anlamlandırıldığı derinlemesine ele alınmıştır.

Katılımcıların ifadelerine dayanılarak yapılan analizlerde, cinsel yaşamı etkileyen başlıca faktörler dört ana başlık altında toplanmıştır: Annenin bakım yükü, babanın iş yükü, çocuğun ihtiyaçları ve uyku sorunları ve bilişsel-duygusal yorgunluk (bkz. Şekil 3). Bu faktörler, hem bireysel hem de ilişkisel düzeyde cinsel yakınlığın azalmasına ya da tamamen ortadan kalkmasına neden olabilmektedir.

Şekil 3. Engelli çocuk sahibi ailelerin cinsel yaşamını etkileyen ilişkisel faktörler

Kaynak: Acar, 2023, s. 171

Çocuğun gece boyunca sık uyanması, uyku düzeninin olmaması ve ebeveynlerin gece bakımına sürekli müdahil olmaları, eşler arasında kesintisiz bir birlikteliği ortadan kaldırmaktadır. Bu durum, zamanla cinsel yaşamı tamamen ikinci plana itmekte ve eşler arasındaki fiziksel mesafeyi artırmaktadır. Bu durum K1’in ifade ettiği gibi eşleriyle ilişkilerinin duygusal yakınlıktan çok “ortak mücadele arkadaşlığı”na dönüştüğü şeklinde rahatlıkla yorumlanabilir.

“Biz yatakta 3 kişi yatıyoruz. Yatakta bile rahat yok yani, biz olmadan uyumuyor. Sürekli çocukla ilgilendiğin için eşin de sana ilgisizmiş gibi geliyor, senin de eşine karşı ilgisizlik olayı artıyor. Artık karı kocalık ilişkisinden geçiyor, kardeş gibi oluyorsun eşinle. Çünkü belli ortak bir derdin var, bu derdi sürekli paylaşıyorsun eşinle. Bu karı kocalık işinden aşıyor artık, başka bir hale bürünüyor.” (K1, 33)

“O da çocukla ilgili olduğu için, çocuk çünkü yatağına yatırıyoruz. Gece iki oluyor, üç oluyor. E, bu sefer gidip kendi yatağına yattığın an aradan bir on dakika geçiyor. Bir daha uyanıyor. E, ağlıyor.” (K39, 39)

Babaların yoğun ve ağır iş koşulları, fiziksel yorgunluk ve stres düzeyini artırmakta, bu da çiftlerin duygusal ve fiziksel yakınlık kurma olasılığını azaltmaktadır. Uzun çalışma saatleri ve eve geldiklerinde bakım sorumlulukları ile karşılaşmaları, babaların da cinsel yaşama yönelik motivasyonlarını ve enerjilerini sınırlamaktadır.

“E, çalışıyorsun. Belli bir saatte yatman gerekiyor. Çocuk da en geç on ikide, birde yatıyor. E, gün boyu eşim çocukla uğraşıyor, yoruluyor.” (K28, 29)

Sürekli stres altında yaşamak, duygusal tükenmişliğe ve bilişsel yorgunluğa yol açmaktadır. Çocuğun bakımına ilişkin sürekli kaygı hali, ebeveynlerin zihinsel enerjilerini tüketmekte; bu da cinsellik gibi duygusal bağıllık gerektiren alanlarda geri çekilmeye sebep olmaktadır.

“Normal bitti. İlişki bitti. Özel hayatın bitiyor. Bizim de bitti yani, öyle bir yaşıntın yok. Sevgi olarak mesela, hanıma, günaydın nasılsın? Desem, bana fırça atar. Sana ne? Der. Sinirli.” (K3, 57)

Engelli çocuğa sahip ailelerde, eşler arasında ortaya çıkan temel ilişki sorunlarından biri, bakım yükünün paylaşımı ve ev içi rol dağılımındaki adaletsizlik algısıdır. Bulgular, bakım emeğinin adil paylaşılmamasının sadece fiziksel bir yük değil, aynı zamanda derin bir duygusal yük ve ilişkisel çatışma kaynağı olduğunu göstermektedir. Erkeklerin dışsal üretkenliği (çalışmak, ekonomik destek sağlamak) ile kadınların içsel üretkenliği (bakım emeği) arasındaki bu görünmeyen gerilim, engelli çocuğa sahip ailelerde duygusal kopmalara ve zaman zaman açık çatışmalara neden olmaktadır. Erkekler, kadınların beklentilerini karşılamadıklarını düşündüklerinde kendilerini yetersiz ve suçlanmış hissetmekte, bu da çiftler arasında karşılıklı bir savunma ve geri çekilme döngüsü yaratmaktadır.

“Eşim mesela, en azından sen dışarıya gidiyorsun. Dışarıyı görüyorsun ama ben pencereden başka hiçbir yer görmüyorum diyor. En büyük sohbetimiz bu oluyor, hani gerginliğimiz bu olabiliyor. Ben de dışarıyı camdan görüyorum der eşim. Dışarıya çıkıp görmesinin çok yeterli olduğunu zannediyorlar, ama ben onu (çocuğu) yüreğimde taşıyorum. Gönlümde, aklımda taşıyorum.” (K18, 47)

“Karşıda baktığın zaman yani bir kadın gözüyle bakmak vardır. Bir de erkek gözüyle bakmak vardır. Kadının gözüyle baktığın zaman hiçbir şey yapmıyordur ama erkek gözüyle baktığın zaman size anlattım zaten. Bana Göre, ben çok şey yapıyorum ama ona baktığın zaman her şeyi o yapmış. Anladın? Hani bizimki görülmüyor.” (K38, 51)

Engelli bir çocuğa sahip olmak, yalnızca günlük bakım rutinlerini değil, aynı zamanda eşlerin birbirleriyle geçirebilecekleri zamanı ve bu **zamanın niteliğini** de köklü biçimde değiştirmektedir. Çocukla geçirilen zamanın yoğunluğu, sosyal etkinliklerin ve ortak aktivitelerin azalmasına neden olurken, çiftlerin birbirine ayırabildiği özel zaman dilimleri ya ortadan kalkmakta ya da ciddi şekilde sınırlandırılmaktadır. Araştırma kapsamında katılımcıların aktardığı deneyimler, serbest zaman etkinliklerinin kısıtlanmasının, evlilik ilişkisinin doyumu ve duygusal bağlılık üzerinde belirleyici bir olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir.

“Normal bir insanlar gibi işte sekiz, dokuz ay veya bir sene sinemaya götürdüm, şuraya götürdüm, buraya götürdüm. Şimdi yok o. Çocuk olduktan sonra, engelli olduktan sonra yok. Engelli olmamış olsaydı, şimdi, başka. Hayatımız başka olabilirdi.” (K21, 61)

“Yani bugün ne istersin? Gezmek, dolaşmak isterim. Eşimle kol kola gezmek isterim. Tatil yapmak isterim.” (K41, 56)

K18 ise engelli çocuğu doğduktan sonra ailesiyle birlikte yaptığı az sayıdaki etkinliklerden birisinde yaşadığı deneyimi ve hayal kırıklığını şöyle ifade etmektedir:

“Bir gün hani çok az yaptığım bir şey ama eşimi bir dönerciye götürdük, kebabçıya götürdük. Eşim döneri (arabanın) arkada yemek zorunda kaldı. Ben de camideki tabureyi alıp hanımın yanına işte arka koltuğun kenarına oturup o şekilde dönerimizi, işte kebabımızı, neyse yiyebildik. Hani, anne çocuğunu bırakamıyor. Ben annesini bırakamıyorum. Arkada ben taburede, annesi arka koltukta oturarak... Yapabildiğimiz en büyük sosyal aktivite o şekilde olabiliyor. Herkes bunun değerini bilmez ama ben hiç ön koltukta, yanımda eşimi arabada otururken görmedim. Bu benim için çok çok büyük acı. Hani insan eşini yanına, yan koltuğun alıp biraz işte gezmek, seyahat etmek istemez mi? Belki hiçbiriniz

bunu düşünmüyorsunuz ama ben, benim en büyük özlemlerimden birisidir eşimi yan koltuğa alıp beraber bir seyahat edebilmek.” (K18, 47)

Öte yandan, sosyal destek mekanizmalarının eksikliği, çiftlerin baş başa zaman geçirme yönündeki taleplerini karşılamalarını büyük ölçüde engellemektedir. Çocuk bakımını üstlenebilecek bir destek ağının olmaması, özellikle annelerin sosyal izolasyonunu ve çiftlerin duygusal yoksunluğunu artırmaktadır:

“İşte bir yere, gezmeye gidemiyorsun hanımla, sağa sola gidemiyorsun, bizim şey öldü valla bak. Evlendik ya 22-23 yaşındayken bizim o şey öldü yani, ne diyorlar ona? İçimizdeki sevinç, heyecan böyle bahar, derler ya gençlerin böyle şey olur ya.” (K16, 42)

“Gencecik bir eşim var, onun da ihtiyacı var. Bir yerlere gitmeye, bir gezmeye. Hele değişik bir yere gitmeye hakkı var. Eşim on senedir çocuğa bakıyor. Hiçkimse demedi bu çocuğa bakalım da bir gün bu kocasıyla beraber biraz gezsin, yesin. Biraz destek çıkalım.” (K28, 29)

Araştırma bulguları, engelli bir çocuğun bakım sürecinin sürekliliği ve yoğunluğunun, eşler arasında zamanla öfke, sabırsızlık ve duygusal tükenmişlik duygularını artırdığını göstermektedir. Bu duygusal yoğunluk, ilişkisel düzeyde yüksek düzeyde agresyon, karşılıklı suçlamalar ve empatik kapasitede belirgin bir azalma ile kendini göstermektedir. Ebeveynlerin birbirlerine karşı geliştirdikleri anlayış ve tolerans, bakım yükünün uzun vadeli baskısıyla aşınmakta; yerini daha tepkisel, suçlayıcı ve çatışmacı etkileşim biçimlerine bırakmaktadır. Bu süreç, evlilik ilişkilerinde yapısal bir gerilime ve duygusal kopuş riskinin artmasına zemin hazırlamaktadır. Katılımcılardan bazıları yaşadıkları bu duygusal ve davranışsal sorunları şöyle anlatmaktadır:

“Şöyle karı koca ilişkilerini etkiliyor. Nasıl etkiliyor? Mesela çok, eşim devamlı ilgilendiği için çok agresif oluyor. En basit örnek. Altınşehir’de amcasının oğlunun nişanı var Pazar günü. Oraya bıraktım eşimi. Yani öyle bir tartışma geçti aramızda. Otobanda giderken yanımda oturuyordu. Direksiyonu salladı yani. Takla da atabilirdik. önceden vardı biraz da. Çocuktan sonra daha da çoğaldı.” (K31, 35)

“Yani tabiri caizse, ikili yaşamdan nefret eder oluyorsun. İlk zamanlar mesela ben yargılıydım. Ben hanıma kızıyordum, senin yüzünden oldu diye. O bana kızıyordu, benim yüzümden oldu. Oysaki ikimizin de belki suçu yoktu bu işte.” (K32, 63)

3.2. Çocuklarla İlişkiler: Öncelikler, Beklentiler, Talepler

Babalar, bir yandan bakım yükü ve maddi sorumluluklarla mücadele ederken, diğer yandan sağlıklı çocuklarıyla olan ilişkilerinde istemeden de olsa ihmal, duygusal mesafe ve rol karmaşası gibi olumsuzluklar yaşamaktadırlar. Bu bağlamda, yalnızca bakım yükünün değil, ilişkisel süreçlerin de aile bütünlüğü ve çocukların gelişimi açısından kritik bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bulgular, özellikle sağlıklı çocuklarla kurulan ilişkilerin, engelli çocuğun varlığı ve bakım sürecinin etkisiyle çeşitli duygusal, davranışsal ve yapısal dönüşümler yaşadığını ortaya koymaktadır. Analiz, babaların kendi bakış açılarıyla deneyimledikleri temel ilişki alanlarını aşağıdaki başlıklarda toplamaktadır:

3.2.1. Sevgi ve İlginin bozulması

Babaların ifadeleri, engelli çocuğun yoğun bakım gereksinimlerinin, sağlıklı çocuklara gösterilen ilgi ve sevgi miktarını önemli ölçüde azalttığını ortaya koymaktadır. Babalar, sağlıklı çocuklarına daha az zaman ve duygusal kaynak ayırdıklarının farkında olduklarını belirtmiş; bu durumun ise çocuklarda kırgınlık, ihmal edilmişlik hissi ve duygusal uzaklaşmaya yol açtığını dile getirmiştir:

“Ben mesela ilk çocuğumu, bu hastalığı duydum. İkinci plana attım. İkinci plana attım resmen yani. Ya atmak zorunda kaldım yani. Derken ilgilenmiyor muyduk, ilgileniyorduk ama onun kadar değil. Çünkü onunla ilgilenmekten, onu hastaneye götür. Her gün hastanedesin. Onu boş bırakırsın. Bazen evde yalnız bırakıyorduk. Tek başına ufacık çocuk, evde yalnız bırakmışız.” (K38, 51)

“Aslında ikisinin de eşit yapmak lazımdı. Şimdiden sonra böyle bir baba rastlarsam tavsiyede bulunurum. Mesela çocukken, onlar ikiz ya. Bu ihtiyacı var. Tuvalete götürüyorsun. Bunu alıp kucağında götürüyorsun, getiriyorsun. Bir yere oturmaya gidiyorsun. Kucağına alıyorsun, götürüyorsun, getiriyorsun. Hiç aklımıza gelmedi ya şunu da alalım arada kucağımıza. E, şimdi almayınca çocuk bu sefer de “Ayrım yapıyorlar,” diyor.” (K32, 63)

3.2.2. Babaların Sağlıklı Çocuklardan Beklentileri

Engelli çocuğun kardeşler üzerindeki etkisi çoğunlukla ebeveynlerin beklentileri doğrultusunda şekillenir. Ebeveynler, kendilerinin yetersiz kaldığı anlarda diğer çocuklarından destek talep etmektedir. Katılımcıların aktardıklarına göre, kız çocuklarına sıklıkla annenin yerine geçme ve ‘kadın işi’ sayılan ev içi sorumlulukları üstlenme gibi görevler yüklenirken; erkek çocuklardan ise engelli kardeşin taşınması, tuvalet ve banyo gibi fiziksel yardımlar ya da hastane gibi ev dışı süreçlerde görev alması beklenmektedir. Bu bağlamda babalar, kimi zaman çocuklarını eşlerinin bakım rolünü üstlenen bir destek ya da kendi sorumluluklarını hafifleten bir yardımcı olarak konumlandırabilmektedir.

“Şimdi Reyhan’a biraz güç lazım. Bu gücü de, diğer çocukların erkek olması onu kaldıracabiliyor olmaları, yardım edebiliyor olmaları bir avantaj” (K25, 58)

“Annesi olmadığında falan, Allah’ın bir lütfu yani. Bir tane 11 yaşında dediğim, kız kardeşi var. O yapıyor yani özel işlerini falan. Altını temizliyor.” (K13, 38)

“Bu çocuk tek başına bir yere gidemez. Yani, illa ki birisi yanında bulunacak. Annesi bir yere gittiği zaman, örnek veriyorum, evde ben olmayınca kız kardeşi var. On yaşında, bakıyor ona. Annesi gelene kadar. Annesi olmadığı zaman bakıyor.” (K20, 43)

3.2.3. Sağlıklı Çocukların babalarından beklentileri

Engelli bir çocuğun varlığının yalnızca bakım yükü açısından değil, aynı zamanda aile içi duygusal denge açısından da önemli bir dönüşüme yol açtığını göstermektedir. Bu dönüşümlerden birisi de sağlıklı çocukların ebeveynlerine karşı tutumlarında olmaktadır. Sağlıklı çocuklar, engelli kardeşlerinin bakımına ve ihtiyaçlarına yönelen yoğun ebeveyn ilgisi karşısında, kendilerini duygusal olarak ihmal edilmiş, ikinci plana atılmış ve görülmemiş hissedebilmektedirler. Katılımcılardan bazıları çocuklarının hissettikleri bu dönüşümle farklı yollardan nasıl yüzleştiklerini şöyle anlatmaktadır:

“Biraz tabi onunla ilgileniyorum, bazen gidiyorum onları da seviyorum. Ya baba artık gelip yanına uzanayım, diyor. Gel oğlum gel, diyorum. Çoktandır senin yanına uzanmadım diyor. Bazen diyorlar baba hep Frezya’yı seviyorsun. Oğlum o özel şeyi var, seni de seviyorum.” (K10, 48)

“Baba siz hep onu şey yapıyorsunuz, bizi de geri plana atıyorsunuz. Onun dediğini yapıyorsunuz. Bizim dediğimizi yapmıyorsunuz.’ Ya anlatamıyorsun şimdi. Çocuk, o da çocuk. Ya kızım bak bu böyle böyle. Anlamanız lazım. Sizin kardeşinizi, ağabeyinizi anlamanız lazım. İlla ki ona ilgi göstermemiz lazım. ‘E, biz de çocuğuz, bize de göstermeniz lazım. Zamanında biz doğunca ağabeyimle ilgi, peşine koştuktan bize, bakmamışsınız.’ diyor (K29, 46)

“Anaokuluna gönderdik, ‘Ailenin resmini yap,’ denmiş. O da resim yapmış. Hoca dedi ki ‘Çocuğun sizi sevmiyor. Farkında mısınız?’ dedi. ‘Yoksunuz,’ dedi. Dedim ‘Bilmiyorum. Sevmesi lazım. Ben hiçbir şeyi eksik etmiyorum. Hep candan davranıyorum,’ falan dedim. Dedi ki ‘Resim çizdirdim. Bu türlü çocuklar,’ dedi. ‘Sevdiklerini büyük çizerler. Sevmediklerini, görmek istemediklerini küçük.’ Baktım resme, öyle çöp adamlar çizmişler. İki tanesi çok büyük ama diğer ikisi küçük. Bir de ayrıyız biz (ebeveynler) yani. Onlar (kardeşler) bir arada. O zaman zoruma gitti yani. Dedim ki ya, yanlış yapmışız dedim. Orayı çözemedik. Keşke onu da kucaklasaydık. Orada o çocuk onu aramış.” (K32, 63)

3.2.4. Sosyal İzolasyon

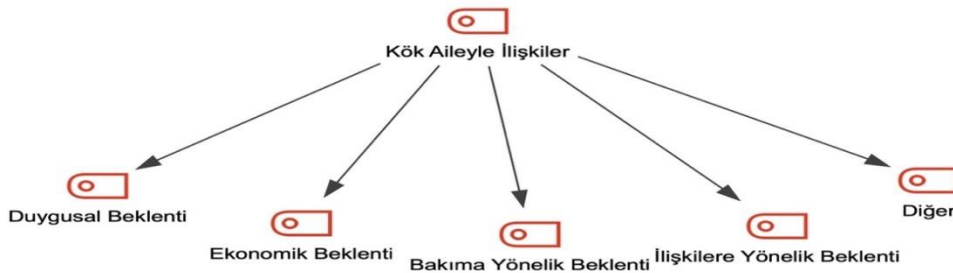
Sağlıklı kardeşler, engelli kardeşlerinin durumu nedeniyle akran gruplarında dışlanma, damgalanma veya alay edilme riski yaşayabilmekte; bu durum da onların sosyal etkileşimlerinde kaygı, çekingenlik ve ilişki kurmada güçlükler yaşamalarına zemin hazırlamaktadır. Erken dönemde yaşanan bu olumsuz sosyal deneyimler, sağlıklı çocukların ilerleyen yaşam dönemlerinde evlilik, iş ve eğitim alanlarına katılım süreçlerini de olumsuz yönde etkileyebilmekte, yalnızlık ve sosyal izolasyon duygularını artırabilmektedir. Araştırmada elde edilen bulgular, babaların anlatımları çerçevesinde değerlendirildiğinde, sağlıklı çocukların sosyal alanda çeşitli risklerle karşı karşıya kaldığı görülmekte ancak, babaların sağlıklı çocuklarının yaşadığı bu sosyal zorluklara ilişkin farkındalıklarının oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı babalar, sağlıklı çocuklarının sosyal yaşantılarında maruz kaldıkları damgalanma veya dışlanma deneyimlerini doğrudan dile getirmemiştir. Babaların bu konuyu gündeme getirmemesi, aile içi önceliklerin büyük ölçüde engelli çocuğun bakım ve ihtiyaçlarına odaklandığını; sağlıklı çocukların sosyal gelişim süreçlerinin ise çoğunlukla göz ardı edildiğini göstermektedir. Bu durum, aile sistemleri perspektifinden bakıldığında, aile içinde görünmez kalan sosyal risklerin uzun vadede sağlıklı çocukların bireysel gelişimi ve toplumsal uyumu üzerinde önemli etkiler yaratabileceğine işaret etmektedir. Engelli bir kardeşe sahip olmanın getirdiği bu ikincil yük, sağlıklı çocukların sadece çocukluk dönemlerinde değil, yetişkinlikte de ilişkisel işlevselliklerini ve sosyal entegrasyonlarını zorlaştırabilecek bir kırılganlık alanı oluşturmaktadır. Sağlıklı çocuklarının yaşadığını zorlukları dile getiren az sayıda katılımcıdan birisi olan K8’in yaşadığı deneyim oldukça çarpıcıdır:

“Oğluma kız istemeye gidince, vermiyorlardı yani özürülü çocuk olunca. Senin baban ölünce bu bize kalacak, diye düşünüyorlardı. Zor evlendirdim oğlum yeni evlendi. Kız evlendi. Niçin? Sen kızsın, bu adam öldü sen ne yapacaksın?” (K8, 41)

3.3. Kök Aileyle İlişkiler: Arzular, Beklentiler, Gereksinimler

Engelli bir çocuğun aileye katılması, yalnızca çekirdek aile içi ilişkileri değil, aynı zamanda kök ailelerle olan ilişkisel dinamikleri de önemli ölçüde etkilemektedir. Babaların anlatımları doğrultusunda değerlendirildiğinde, kök ailelerle olan etkileşimlerin, hem destekleyici hem de zorlayıcı yönlerinin bulunduğu görülmektedir. Bu ilişkilerdeki temel belirleyici faktörler, kök ailenin sunduğu ya da sunmadığı destek biçimleri ve ebeveynlerin kök aileden beklentileridir. Elde edilen bulgular, kök aile ile ilişkilerin, yalnızca biyolojik bağ üzerinden değil, bakım, destek, duygusal paylaşım ve ilişkisel sınırların yönetimi üzerinden yeniden yapılandığını göstermektedir. Özellikle düşük sosyo-ekonomik düzeydeki babalar için, kök ailenin sağlayabileceği destek, hem pratik işleyiş hem de duygusal dayanıklılık açısından kritik bir kaynak işlevi görebilmektedir. Öte yandan, destek eksikliği veya beklentilerin karşılanmaması durumunda, babalar kök aileyle ilişkilerinde duygusal mesafe geliştirebilmekte, bu durum da çekirdek ailenin bakım ve dayanışma süreçlerini daha da kırılgan hale getirebilmektedir. Kök aile ile ilişkilerin niteliğini belirleyen beklentiler 5 başlık altında incelenecektir. Bunlar duygusal beklentiler, ekonomik beklentiler, bakıma yönelik beklentiler, ilişkilere yönelik beklentiler ve diğer beklentilerdir (bkz. Şekil 4).

Şekil 4: Kök Aile ile İlişkiler Temasının Hiyerarşik Kod- Alt Kod Modeli

Kaynak: Acar, 2023, s. 179

Ebeveynler, kök ailelerinden başta empati, anlayış ve duygusal destek olmak üzere, süreçlerini paylaşabilecekleri bir duygusal zemin beklemekteydirler. Duygusal desteğin yokluğu, babalarda yalnızlık, kırgınlık ve dışlanmışlık duygularını tetikleyebilmektedir. Bazı babalar, kök ailelerinden bekledikleri duygusal desteği göremediklerini ifade etmişlerdir. Nitekim bazı katılımcılar, kök ailelerinin kendilerini anlamadığını ve destekleyici ya da kolaylaştırıcı bir yaklaşım sergilemediğini belirtmiştir. Bu durumların bir araya gelmesi, babaların öfke ve üzüntü gibi duyguları yoğun biçimde yaşamalarına yol açmaktadır.

“Öfke var, kızgınlık var. Ne bileyim? Hep böyle konuşuruz evde. “Yani millet geziyor, evleniyor, vakit geçiriyor, tatile gidiyor. Biz gidemiyoruz,” diyor bize. Hani gidemiyoruz, yapamıyoruz. Bilmiyorum. Ya hep büyükleri düşünmekten. Ben sana bir şey söyleyeyim, benim sınavım hep büyüklerdi. Benim ailemden yana sıkıntı yok. Benim önümde hep engel büyüklerim.” (K29, 46)

“Yani kimse seni anlayamıyor. Normal bir aile tavrı bekliyorlar. Mesela ablaman, abimin çocukları normal, sağlam. Biz onlar gibi değiliz. Bunu bir türlü karşı tarafa anlatamıyoruz.” (K1, 33)

Babaların kök ailelerinden bir diğer temel beklentisi, engelli çocuklarının aile büyükleri tarafından kabul edilmesi, hem fiziksel hem de duygusal anlamda yanlarında olunması ve

yaşadıkları güçlüklerin anlaşılmasıdır. Ancak bu beklentilerin karşılanmaması, engelli çocuğa sahip ailelerin daha derin bir yalnızlık duygusuna kapılmalarına yol açmaktadır. Aileler, sosyal kabul görme ve anlaşılma gibi ihtiyaçlarının önündeki engelleri kök aile desteğiyle aşabileceklerine inanırken; kök ailelerinden gördükleri bu tür olumsuz tepkiler, onların daha fazla içine kapanmasına, kendilerini çaresiz hissetmelerine ve yoğun bir kırgınlık yaşamalarına neden olmaktadır.

“Çocuk zaten hastaneden bıkmış. Gül yatıyor. Hafif bir kıpırdadı. Kolay kolay da ağlamaz. Bir ağlamaya başladı. Gözünden yaş aktı böyle. Şimdi şu geldi aklıma. Allah'ım dedim, yani dünya sıkıntısı böyleyse işte kabir, cehennem azabı nasıl bir şey? ...Yanında akrabalarından kimse yok. Ulan, dedim neredesin? Baba neredesin? Emmim neredesiniz? Bu nasıl iş? Gönlü kırık insan bekler. Beklenti içindedir.” (K34, 39)

“Sadece içimde bazı şeyler var yani. Nasıl desem? Özlem gibi yani mesela, kırgınlıklarım var yani. Yaptıklarımın neye değiştiğini, bana gösteremedikleri için o beni biraz üzüyor. Üzüntü yaratıyor.” (K38, 51)

“Parasal değil biraz böyle, sonuçta işte bir aradığın zaman, ya şöyle şöyle olduğu zaman işte oğlum takma geçer, demesi bile yeter sana. Onu demediği zaman bu beklentin yerine gelmiyor, sende bir motivasyon düşüklüğü oluşturuyor tabi.” (K40, 38)

Kök ailenin engeli çocuğun durumuna dair bilgisizlikleri, süreçten uzak olmaları ve yaklaşım/yaklaşamama biçimleri de babaları hayal kırıklığına uğratmaktadır:

“Tabi anne baba olsaydı daha iyiydi. Dedim ya az önce 20 yaşına kadar yaşıyormuş. Diyorum anneme babama gelin, Gardenya'yı görün. Biz nasıl gelelim, diyorlar. Ben daha ne diyeyim? Köy, tarla var bahçe var. Ya bırak bahçeyi, ileride belki bir şey olacak bu kıza. Yani bunu düşünüyoruz, bir şey diyemiyorsun ama.” (K7, 37)

Kök ailelerden en büyük beklenti çocuğun bakım ve sorumluluğuna destek olunmasına yöneliktir. İstanbul gibi büyük şehirlerde yaşayan, düşük sosyo-ekonomik düzeydeki engelli çocuğa sahip babalar için kök ailelerden bakıma yönelik beklentiler, yalnızca pratik bir yardım talebi değil; aynı zamanda ekonomik, duygusal ve sosyal destek arayışının bir yansımasıdır. Bu beklentilerin karşılanmaması, çekirdek ailenin bakım yükünü ağırlaştırmakta ve özellikle babaların ebeveynlik rollerinde yalnızlaşmalarına, tükenmişlik yaşamalarına ve aile içi ilişkilerde kırılanlıkların artmasına zemin hazırlamaktadır:

“5 yıla kadar burada beraber oturuyorduk zaten. Bizim engelli çocuktan ötürü, işte biraz eski adamlar rahatına düşkün oluyor. Haliyle evde engelli birey olunca onların da rahatı kaçtı, o taşınmayı düşündü, annem değil ama, kendisi taşınmayı istedi. Evde hasta çocuk olunca haliyle ona da bir yük düşüyordu. Ona, her erkeğe dediğimiz gibi, o da kaçmayı tercih etti.” (K40, 38)

“Ben isterim ki annem bizimle kalsın, çocuğa yardım etsin ama köyde iki tane ineği var, inek bizden, bizim çocuktan daha değerli öyle söyleyeyim. Böyle bir yardımcı olsa çocuğun fiziğiyle alakalı.” (K1, 33)

Engelli bir çocuğun bakım süreci, yalnızca duygusal ve fiziksel destek gerektirmekle kalmayıp aynı zamanda önemli ölçüde ekonomik kaynak gerektiren bir süreçtir. Araştırmada görüşülen babaların deneyimleri, engelli bir çocuğun sağlık hizmetleri, eğitim olanakları, rehabilitasyon süreçleri ve günlük bakım giderleri gibi birçok alanda ilave ekonomik yükler

oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İstanbul gibi büyük bir metropolde yaşayan ve çoğunlukla düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip aileler için bu yük, var olan ekonomik kırılganlıkları daha da derinleştirmekte; ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamakta dahi zorlanmalarına yol açmaktadır. Bu koşullarda babalar, kök ailelerinden maddi destek beklentisi içine girebilmekte; bu destek, doğrudan nakdi yardım, sağlık giderlerinin karşılanmasına katkı sağlanması veya çocuğun temel ihtiyaçlarının temin edilmesi gibi farklı biçimlerde kendini gösterebilmektedir. Ekonomik beklentiler, yalnızca finansal bir ihtiyaç olmanın ötesinde, ailelerin bakım yükünü hafifletme, yaşam kalitesini koruma ve ebeveynlerin psikososyal dayanıklılığını sürdürme açısından kritik bir rol oynamaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmı kök ailelerinden ekonomik desteğe yönelik beklenti içerisinde olduklarını şöyle ifade etmektedir:

“Her şeyi ben tek başıma yaptım. Abi akraba diye bir şey yok. Akraba senin düşmeni bekler, akraba öyledir. Ben mesela üç yıldır çalışmıyorum benim akrabalarımın hepsi zengin, şeydir. Biri bir gün dememiş ya senin bir ihtiyacın var mı? Ya bugün oruçtur al fitremizi sana verelim, bu çocuklara. Bir de beni aramaz. Çoğu beni aramıyor.” (K15, 56)

“Dördüncü yaştan sonra fizik tedaviye gittik. Fark ettik bazı şeyleri. Çocuk böyle, yürüyemiyor, konuşmıyor. Çocuk nöbet geçiriyor. Ya diyebilirdi ailem ya, diyebilirdi. Bak altı, yedi tane kardeşim çalışıyor. Lanet olsun bu paraya bak. ‘Para gelir, hastane gelmez’ diyebilirdilerdi. Bir fizik tedavi ya da bir şeyler olurdu hani. Dört yaşından sonra çocuk bitti yani bana göre. Yani o çocuk iki yaşında, bir yaşında fark etseydik eğitimi, tedavisini, ne gerekiyorsa yapsaydık.” (K28, 29)

4. Tartışma

Bu araştırma, düşük sosyoekonomik koşullarda yaşayan ve ağır engelli çocuğa sahip babaların aile içi ilişkilerine dair deneyimlerini, Aile Sistemleri Kuramı bağlamında analiz etmeyi amaçlamıştır. Katılımcı babaların anlatıları, engelli bir çocuğun aile sistemine katılımının yalnızca bireysel değil, sistemsel düzeyde de çok boyutlu dönüşümlere yol açtığını ortaya koymuştur. Engelli bir çocuğa sahip olmak, sistemin süreklilik ve denge ihtiyacını tehdit eden, yeniden yapılanmayı zorunlu kılan bir deneyimdir. Bu durum, ebeveynlerin günlük yaşamlarında ve gelecek planlarında ciddi değişikliklere yol açmakta; artan bakım yükü ve duygusal stres, aile bütünlüğünü zorlayan bir faktör haline gelebilmektedir (Durmaz ve diğ., 2011, s.699; Hartley ve diğ., 2010, s.455; Price, 2010, s.34). Sağlıklı bir aile, değişen yaşam koşullarına uyum sağlayabilen, etkili iletişim kurabilen ve sosyal desteklerle ilişkisini sürdürebilen bir yapıya sahiptir (Gladding, 2015, s.32; Wright ve Leahey, 2009). Ancak engelli bir çocuğun aileye katılması, bu yapıyı zorlayan önemli bir yaşam olayıdır ve aile sisteminin dayanıklılık kapasitesini ciddi biçimde sınar. Aile sisteminin yapısında meydana gelen bu değişiklikler, tüm üyeleri etkileyerek aile işlevlerinde yeni bir düzen gerektirir (Akbaş ve Özabacı, 2019). Bu süreçte babaların aile içindeki konumunu ve yaşadığı deneyimleri anlamak, yalnızca çocuğun bakımını desteklemek açısından değil, aynı zamanda tüm ailenin psikolojik uyumu ve işlevselliği açısından da büyük önem taşır. Bu sistem içerisinde iletişim biçimleri, ailenin yapısı (çekirdek, geniş, tek ebeveynli vb.), sosyal destek kaynakları, sağlıklı çocukların sayısı ve yaşları ile eşler arası ilişki biçimleri, tüm üyelerin psikososyal sağlığıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla aile sağlığı; sadece bireysel iyilik hali değil, aynı zamanda psikolojik, sosyal, kültürel ve ruhsal yönlerini kapsayan bütüncül bir iyilik hali olarak değerlendirilir (Harmon Hanson ve diğ., 2005). Bu çalışmada, söz konusu değişim süreci özel olarak babaların aile sistemi içindeki konumları ve baba merkezli ilişkiseliliği üzerinden incelenmiştir.

Katılımcıların önemli bir kısmı, engelli çocuğa sahip olduktan sonra aile düzenlerinin tamamen değiştiğini belirtmiştir. Ailelerin rol ve sorumlulukları, rutinleri, kuralları ve ev içi

düzenleri dönüşüme uğramış; bazı babaların ise bu yeni düzene uyum sağlamakta zorlandığı gözlemlenmiştir. Schippers ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında da benzer biçimde, babalar engelli çocuklarının doğumunun ardından aileye dair imgelerinin köklü biçimde değiştiğini ifade etmiş ve çocuğun sağlık durumunun ağırlığına bağlı olarak yeni yaşam düzenlerinin daha fazla zorluk içerdiğini belirtmişlerdir. MacDonald ve Hastings'in (2010) ifade ettiği gibi, gelişimsel bozuklukla doğan bir çocuğun bakım süreci yalnızca ebeveynleri değil, ailedeki tüm bireyleri etkileyen çok katmanlı bir süreçtir. Bu çalışmanın bulguları da benzer şekilde, engelli çocuğun bakımının eşler arası ilişkilere, sağlıklı çocuklarla kurulan etkileşimlere ve kök aileyle olan bağlara doğrudan yansıyan değişim ve gerilimleri ortaya koymaktadır.

Ailelerde daha büyük sistemin parçaları olarak işlev gören eş, ebeveyn ve kardeş alt sistemleri, aile işleyişinin temel yapı taşlarını oluşturur (Goldenberg ve diğ., 2013, s.17). Bu alt sistemler içinde, özellikle eşler arasındaki ilişki, aile sisteminin en belirleyici boyutlarından biri olarak öne çıkar. Evlilik ilişkisinin niteliği; iletişim biçimleri, duygusal bağlılık ve ortak ebeveynlik gibi unsurlar aracılığıyla hem aile içi dengeyi hem de çocukların gelişimsel sürecini doğrudan etkiler. Engelli bir çocuğun aileye katılması ise bu ilişkiyi derinden etkileyerek, yalnızca bireysel rollerin yeniden tanımlanmasına yol açmaz; aynı zamanda eşler arasındaki ilişkinin yapısını, beklentilerini ve işlevselliğini de dönüştürür. Özellikle babaların bakım sorumluluğuna yeterince katılamaması durumunda, anne-baba alt sisteminde çatışmalar ortaya çıkabilmekte; bu çatışmalar da evdeki diğer aile üyelerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Seligman ve Darling, 2007, s.218). Örneğin, engelli bir çocuğun varlığının çiftleri nasıl etkilediği, bu çiftlerde boşanma oranlarının diğer çiftlerle karşılaştırıldığında ne düzeyde olduğu, evlilik doyumunda nasıl bir değişim yaşandığı ya da çocukluktaki engelliliğin çiftin duygusal sağlığı üzerindeki etkisi gibi soruların, doğrudan eş alt sistemiyle ilişkili olduğu kabul edilmektedir (Seligman ve Darling, 2007, s.181). Bu çalışmada elde edilen bulgular, engelli çocuğa sahip olduktan sonra eşler arasındaki tutum, davranış ve beklentilerin hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilendiğini göstermektedir. Babaların eşlerine yönelik tutumları, bir yandan yüksek düzeyde destekleyici, anlayışlı ve minnettar yaklaşımları içerirken, diğer yandan bastırılmış öfke, edilgenlik ve “katlanma” yönelimlerini de kapsamaktadır. Bu durum, evlilikte duygusal dayanışma ile kişisel tükenmişlik arasında gidip gelen karmaşık bir dengeyi göstermektedir. Katılımcılar, eşlerine duydukları saygı ve bağlılığın yanında, sürece uyum sağlamak adına çatışmalardan kaçınma, sessiz kalma ve duygusal tepkilerini bastırma eğilimindedirler. Bu olumlu yaklaşımın temelinde, eşlerinin bakım yükünü büyük oranda üstlenmeleri, fedakârlıkları ve duygusal emeği taşıyan birincil figür olmaları yer almaktadır. Nitekim Towers'ın (2009) çalışmasında da erkeklerin %75'i eşlerini önemli bir destek kaynağı olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık babaların eşlerine yönelik desteği ise daha çok ev işleri ve çocuk bakımı konusunda fiziksel yardımda bulunmak, hastane süreçlerinde eşlik etmek, sosyalleşme fırsatları yaratmak gibi davranışlarla somutlaşmaktadır. Bazı katılımcılar, eşlerinin çocuk bakımındaki ağır yükünü dikkate alarak kendi bireysel istek ve beklentilerini geri planda tuttuklarını ifade etmiştir. Özellikle cinsellik, ev işleri ya da eşten ilgi bekleme gibi konularda taleplerini sınırladıklarını; eşlerinin dinlenmesi, sosyalleşmesi ya da kendilerine zaman ayırması için çaba gösterdiklerini belirtmişlerdir. Minnettarlık, takdir, şükran gibi duygular, yalnızca bir empati göstergesi değil, aynı zamanda aile içindeki dengeyi korumaya yönelik bilinçli bir sorumluluk anlayışı ve dışavurum biçimleri olarak değerlendirilebilir. Araştırmada bazı erkekler ise, eşlerine karşı öfke, kırgınlık ya da mesafe hissi taşıdıklarını ifade etmiştir. Bu durumun başlıca nedenleri arasında bakım sorumluluğu taleplerinde yaşanan anlaşmazlıklar, engelliliğin nedeni konusunda suçlayıcı tutumlar ve ekonomik baskılar yer almaktadır. Bu tür çift ilişkilerinde, evliliğin çocuk için “sürdürülmesi gereken bir yük” olarak algılandığı dikkat çekmektedir. Literatürde de benzer bulgular mevcuttur. Örneğin Sabbeth (1984), kronik hastalığı olan çocuklara sahip 23 ailenin 7'sinde evlilik ilişkilerinde ciddi sorunlar yaşandığını belirtmiştir. Tøssebro ve Wendelborg'un (2017) bulgularında ise engelli çocuğa sahip ailelerde birlikte yaşama oranı daha düşük olup, çocuğun yaşı ilerledikçe bu oran daha da azalmakta olduğu

belirtilmektedir. Buna karşılık bazı araştırmalarda da çocuğun engel durumunun boşanma oranları üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu (Sobsey, 2004); engelli çocuğun varlığının evlilikte gerilimi artırdığına dair pozitif ancak düşük düzeyli bir ilişki olduğu (Risdal ve Singer, 2004) belirtilerek bu alandaki genellemelerin dikkatli yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Engelli bir çocuğa sahip olmanın eşler arası ilişkiler üzerindeki etkilerinden biri de cinsel yaşamda yaşanan değişimdir. Cinsel yakınlık, evlilik ilişkisini diğer sosyal bağlardan ayıran, çiftler arasındaki mahremiyetin ve duygusal bağın en özel ifadesi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, çalışmada yer alan katılımcıların büyük bir kısmı, engelli çocuklarının bakımına ilişkin yoğun sorumlulukların cinsel birliktelik sıklığını azalttığını, hatta zaman zaman tamamen ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. Babalar, özellikle bakım yükü, düzensiz uyku, fiziksel ve duygusal tükenmişlik ile çalışma yaşamının getirdiği yorgunluğun, eşleriyle olan cinsel ilişkilerini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Benzer biçimde Aylaz ve arkadaşlarının (2012) otizmli çocuğa sahip ebeveynlerle yaptığı çalışmada da, cinsel yaşamın bakım yükü, yorgunluk ve suçluluk duygusu gibi etkenlerle zayıfladığı saptanmıştır. Katılımcılar, yaşadıkları yoğun duygusal ve fiziksel yüklenmenin eşleriyle aralarındaki mahrem bağı zedelediğini ve bunun genel evlilik doyumlarını da olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Özellikle erkeklerin fiziksel olarak emek yoğun işlerde çalışmaları, kadınların ise çocuk ve evle ilgili sorumlulukları büyük oranda tek başına üstlenmeleri, çiftler arasında boş zaman üretimini zorlaştırmakta ve birlikte kaliteli zaman geçirme olasılığını sınırlamaktadır. Towers (2009), Keller ve arkadaşları (2014) ile Marsh ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan çalışmalarda, engelli çocuk sahibi babaların, eşleriyle yalnız kalma fırsatı bulamadıkları, çift olarak birlikte zaman geçirme olasılıklarının sınırlı olduğu ve bunun da ilişkilerinde duygusal mesafeye yol açtığı bildirilmiştir. Bu durum, aile sisteminin “çift alt sistemi”nde yapısal gerilimler yaratarak hem iletişim hem de duygusal bağlılık açısından evliliği kırılganlaştıran bir dinamik haline gelmektedir.

Eşler arasındaki ilişki sorunun önemli bir boyutu da rol ve sorumlulukların dağılımında yaşanan dengesizliklerdir. Engelli bir çocuğun bakımında babaların geleneksel “ekmek kazanıcı” rolünü sürdürmeleri, annelerin ise yoğun bakım emeğini üstlenmeleri, zamanla bu roller arasında çatışma alanları doğurabilmektedir. Özellikle bakım sürecinin uzun sürmesi, çocuktan beklenen gelişimsel ilerlemelerin görülmemesi ya da gerileme yaşanması, eşlerin karşılıklı duygusal kırılganlıklarını artırmaktadır. Bu bağlamda, birbirini suçlayıcı yaklaşımlar, artan öfke düzeyi ve tahammül eşiğinin düşmesi, eşler arasındaki ilişki gerilimleri daha da derinleştirmektedir. Araştırma bulgularımız, bu ilişki sorunun yalnızca bireysel düzeyde değil, evlilik doyumu, genel yaşam memnuniyeti ve aile içi uyum üzerinde de doğrudan etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar, cinsel yaşamın kısıtlanması, duygusal destek eksikliği, etkili iletişim kuramama, rol çatışmaları ve birlikte nitelikli zaman geçirememesi gibi sorunların yaşam kalitelerini ciddi biçimde düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Literatür de bu bulgularla örtüşmektedir. Dey ve arkadaşlarının (2019) yürüttüğü bir meta-analiz çalışması, zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam kalitesinde, sağlıklı çocuk sahibi ebeveynlere göre klinik açıdan anlamlı bir düşüş yaşandığını göstermiştir. Benzer şekilde Kılıç ve arkadaşlarının (2013) çalışmasında da ebeveynlerin kaygı ve depresyon düzeylerindeki artışın, evlilik uyumunu olumsuz etkilediği; buna karşın sosyal destek düzeyinin yüksek olduğu ailelerde evlilik uyumunun da arttığı belirlenmiştir. Tew ve Laurence’in (1975) araştırması, engelin derecesiyle doğru orantılı biçimde ebeveyn stresinin arttığını ve bu durumun evlilik içi çatışmaları beslediğini göstermiştir. Türkiye bağlamında yapılan bir diğer çalışmada ise engelli çocuğa sahip ebeveynlerin hem evlilik uyumunun düşük olduğu hem de yaşam doyumlarının sınırlı düzeyde kaldığı ortaya konmuştur (İnce ve Tüfekçi, 2015). Elde edilen tüm bu veriler, engelli çocuk sahibi ailelerde evlilik ilişkisinin yalnızca bireysel psikolojik faktörlerden değil, aynı zamanda yapısal koşullardan ve sosyal destek düzeyinden de etkilendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tüm olumsuzluklara rağmen, katılımcıların bir bölümü engelli çocuk sahibi olma deneyimini aile içi bağları güçlendiren bir süreç olarak tanımlamıştır. Bu babalar, başlangıçtaki zorluklara rağmen zamanla yeni aile düzenine uyum sağladıklarını ve bu sürecin ailelerine yönelik aidiyet ve bağlılık duygularını artırdığını belirtmişlerdir. Bu bulgular, literatürde yer alan bazı çalışmalarla paralellik göstermektedir. Örneğin Baumann ve Braddick (1999), engelli bir çocuğa sahip olmanın kimi ailelerde evlilik ilişkisini zayıflatmadığını, aksine ilişkilerde daha fazla güçlenme, anlayış ve dayanışma yarattığını ortaya koymuştur. Heiman (2002) ise engelli çocukla yaşanan deneyimin aile içinde sevgi, kabullenme, iyimserlik ve duygusal dayanıklılık gibi olumlu duyguları tetikleyebildiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Boyraz ve Sayger (2011) tarafından ABD’de yapılan bir çalışmada zihinsel engelli çocuğa sahip 60 baba ile normal gelişim gösteren çocuklara sahip 215 babanın aile uyumu, babalık öz yeterliliği ve psikolojik iyi oluş düzeyleri karşılaştırılmış; sonuçlar, engelli çocuk sahibi babaların kendini kabul düzeylerinde anlamlı biçimde daha yüksek puanlar aldığını ve aile uyumu açısından iki grup arasında anlamlı bir fark bulunmadığını göstermiştir. John ve arkadaşlarının (2003) yürüttüğü bir araştırmada ise ebeveynlerin %44,1’i engelli bir çocuğa sahip olmanın evliliklerini güçlendirdiğini belirtmiştir. Bu bulgular, engelli bir çocuğa sahip olma deneyiminin her ailede benzer sonuçlara yol açmadığını, eşler arası ilişkilerin bu süreçte farklı biçimlerde etkilenebileceğini göstermektedir. Özellikle bazı katılımcıların evlilik bağlarının güçlendiğini belirtmeleri, bu deneyimin yalnızca stres ve çatışma kaynağı değil, aynı zamanda ilişkisel dayanışmayı artıran bir unsur olabileceğini de ortaya koymaktadır. Bu durum, tek başına bu çocukla ilgili değil; çiftin ilişkisel geçmişi, birbirlerine karşı tutumları, sahip oldukları sosyal destek kaynakları, ekonomik durumları, çocuğun engel durumu ve bakım yükünün paylaşım biçimi gibi birçok değişkene bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir.

Aile sisteminde yalnızca eşler arası ilişki değil, ebeveyn-çocuk arasındaki etkileşimler de dinamik bir alt sistemi oluşturmaktadır. Bu alt sistem, hem bakım ve yönlendirme rollerinin hem de duygusal bağlanma süreçlerinin şekillendiği temel bir yapıdır. Ebeveyn-çocuk etkileşimi, çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarına göre sürekli yeniden organize olurken, ebeveynlerin bireysel kaynakları, beklentileri ve stres düzeyleri bu ilişkiyi doğrudan etkiler. Ebeveynler genellikle sınırlı kaynakları engelli çocuğun bakımına yönlendirdiğinden, sağlıklı çocuklarla kurulan ilişkiler ikinci plana itilmekte; bu durum yalnızca ebeveyn-çocuk etkileşimini değil, kardeşler arası ilişkileri de derinden etkilemektedir. Bu bağlamda, aile içindeki bir diğer önemli alt sistem olan kardeşler arası etkileşim, güç ilişkileri, sorumluluk paylaşımı, kıyaslama ve duygusal denge açısından yeniden yapılandırılmaktadır. Engelli kardeşe gösterilen ilgi ve bakım, sağlıklı çocuklarda ihmal, kıskançlık ya da suçluluk gibi karmaşık duygusal tepkilere yol açmakta; kardeşlik ilişkisi sistem içinde sıklıkla gerilimli, ya da dengesiz roller üzerinden yeniden tanımlanmaktadır. Sonuç olarak, kardeş alt sisteminin işleyiş kalitesi, diğer aile alt sistemlerinin nasıl çalıştığıyla doğrudan ilişkilidir (Goldenberg ve Goldenberg, 2013, s.95). Engelli bir çocuğun karma bir aile yapısına katılması durumunda, sorumluluk, disiplin ve bakım gibi meseleler ailenin sürdürülebilirliği açısından kritik hale gelir. Bu durum yalnızca ebeveyn alt sistemi için değil, aynı zamanda diğer kardeşlerin oluşturduğu alt sistem açısından da kaygı verici olabilir (Goldenberg ve Goldenberg, 2013, s.96). Bununla birlikte, ebeveynlerin engelli olmayan çocuklara ileride üstlenmeleri beklenen bakım sorumluluğunu aktarmaları, her zaman olmasa da ebeveyn-çocuk ve kardeşler arası alt sistemlerde gerilimlerin oluşmasına yol açabilir (Seligman ve Darling, 2007, s.233). Araştırma bulguları, engelli çocuğun bakımına yönelik yoğun ilgi ve sorumluluğun, sağlıklı çocuklarla kurulan ilişkiyi zayıflattığını ve babaların bu çocukların duygusal ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Katılımcıların büyük bölümü, iş yükü ve bakım sorumlulukları nedeniyle sağlıklı çocuklarına yeterince zaman ayıramadıklarını ifade etmiştir. Bu durum, aile içi duygusal dengenin bozulmasına ve sağlıklı kardeşlerin yalnızlık, ihmal edilme ya da geri plana atılma gibi duyguları deneyimlemesine neden olabilmektedir. Aykara’nın (2015) çalışması da bu sonucu desteklemekte; sağlıklı çocukların ebeveyn ilgisinden mahrum kaldığını ve bunun duygusal yalnızlık hissini artırdığını ortaya

koymaktadır. Ayrıca bulgular, bazı babaların sağlıklı çocuklardan özellikle cinsiyet temelli roller çerçevesinde bakım emeği talep ettiklerini göstermektedir. Erkek çocuklardan fiziksel destek, kız çocuklardan ise ev içi yardım beklenmesi, toplumsal cinsiyet normlarının bakım emeği üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Gülseren ve arkadaşlarının (2010) çalışması da bu bulgularla paralel biçimde, kız çocuklarının bakım sorumluluğunu daha yoğun üstlendiklerini ve aile içinde cinsiyete dayalı görev dağılımlarının yaygın olduğunu vurgulamaktadır. Ancak dikkat çeken bir diğer bulgu, az sayıda babanın bu yüklemelerin sağlıklı kardeşlerin gelişimsel süreçleri üzerindeki olumsuz etkilerinin farkında olmasıdır. Bu farkındalık hâli, bazı ebeveynlerin bakım rollerini daha adil ve bilinçli şekilde yapılandırma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Engelli bir kardeşe sahip olmanın sağlıklı çocuklar üzerinde yalnızca zaman ve emek açısından değil, aynı zamanda duygusal açıdan da yıpratıcı olabileceği görülmektedir. Ross ve Cuskelly (2006) ile Seligman ve Darling'in (2007) çalışmalarında, engelli kardeşin bakım sorumluluğunun sağlıklı çocukların günlük rutinlerine eklendiği, bunun öfke, kırgınlık ve rol karmaşasına yol açtığı belirtilmiştir. Araştırma bulgularımız da bu durumla örtüşmektedir. Özellikle engelli kardeşin yaşam sürecine sürekli tanıklık eden sağlıklı çocukların, duygusal yüklenme ve geleceğe dair belirsizlik gibi sorunlarla baş başa kaldıkları anlaşılmaktadır. Bazı katılımcı ifadeleri, sağlıklı kardeşlerin eğitim, sosyal yaşam ve ilerideki evlilik süreçlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede psikososyal sorunlar yaşayabildiğini ortaya koymaktadır.

Baba-kök aile alt sistemi de hem duygusal hem de işlevsel düzeyde önemli bir ilişkisel bileşen olarak değerlendirilmelidir. Araştırma bulguları, düşük sosyoekonomik koşullarda yaşayan babaların, engelli çocuk bakım sürecinde hem kurumsal sosyal desteklere erişimde zorlandıklarını hem de bu yetersizlik nedeniyle kök ailelerine ve gelecekte kendi çocuklarına yönelik beklenti geliştirdiklerini göstermektedir. Özellikle kamusal hizmetlerin sınırlılığı, güvencesiz istihdam, bakım emeğine dair destek eksikliği gibi yapısal etkenler, ailelerin sosyal dayanışma ilişkilerini zorunlu ve kırılgan bir biçimde yeniden inşa etmelerine neden olmaktadır. Bu durum, kök aileden beklentiyi artırmakta, aynı zamanda çocukların gelecekte bakım yükünü devralmalarına yönelik baskıcı ve kuşaklararası aktarım temelli beklentiler doğurmaktadır. Engelli bir çocuğun bakım gereksinimleriyle şekillenen aile yaşantısında, bu alt sistemin işlevi ve alt sistemlerden beklentiler, özellikle büyükşehirlerde egemen olan çekirdek aile yapısında belirgin bir dönüşüme uğramaktadır. Çalışmanın bulguları, İstanbul gibi metropol alanlarda geniş aile dayanışmasının sınırlı hale gelmesi nedeniyle, babaların kök ailelerinden aldıkları desteğin çoğunlukla dönemsel, sınırlı ve ihtiyaç temelli olduğunu göstermektedir. Katılımcı ifadelerine göre, kök aileden beklentiler hem duygusal hem de pratik düzeyde şekillenmekte, ancak bu beklentiler çoğu zaman karşılıksız kalmaktadır. Bu durum, kök aile ile kurulan ilişkilerde bir kırılma yaratmakta ve babaların yalnızlık, hayal kırıklığı ve desteklenmeme duygularını pekiştirmektedir. Kimi babalar, kök aile bireylerinden yardım görmediklerini, yaşadıkları zorlayıcı bakım sürecinde yalnız bırakıldıklarını ifade etmiş; bazıları ise kök aileyle ilişkilerinin zaten kırılgan olduğunu ve bu bağlamda destek taleplerinin reddedildiğini belirtmiştir. Literatürde de bu bulgulara paralel olarak, babaların kök ailelerinden yeterli duygusal ve pratik destek alamadıklarına dair bulgulara sıkça rastlanmaktadır (Nadel, 2020; Paynter ve diğ., 2018; Towers, 2009). Dolayısıyla, kök aile desteğinin eksikliği yalnızca bir boşluk değil, aynı zamanda çekirdek ailenin üzerindeki bakım yükünü ağırlaştıran yapısal bir stres kaynağıdır. Araştırmada kök aileyle olumlu ilişkiler sürdüren bazı babalar ise, özellikle çocuk bakımında dönemsel yardım, eşle kaliteli zaman geçirme imkânı ve duygusal dayanışma gibi avantajlar elde ettiklerini belirtmiştir. Aynı mahallede, apartmanda veya geniş aile düzeninde yaşayan bireylerin, bakım süreçlerinde daha fazla destek alabildiği; bu desteğin eşler arası ilişkiyi de olumlu yönde etkilediği görülmektedir. McNeil (2004), engelli çocuk sahibi ebeveynler açısından sosyal destek ve kabulün, baş etme kapasitesini artıran temel kaynaklardan biri olduğunu vurgulamaktadır.

Bununla birlikte, destekleyici olmayan kök aile tutumlarının da önemli sonuçları bulunmaktadır. Bazı katılımcılar, kök aile üyelerinin suçlayıcı, mesafeli ya da dışlayıcı tavırlar

sergilediklerini ifade etmiş ve bu durumun ilişkilerinde duygusal kopuşlara neden olduğunu belirtmiştir. Nitekim önceki araştırmalar (Dyson, 2010; Meirsschaut ve diğ., 2010), kök ailelerin engelli çocukla kurdukları sosyal mesafenin, kabullenmeme eğiliminden kaynaklandığını ve bu tutumun kültürel normlar, toplumsal beklentiler ve soya dair algılarla ilişkilendirilebileceğini ortaya koymuştur. Bazı babalar, engelli bir torunun varlığının kök ailede “soyun devamı” mitine aykırı bulunduğunu, bu nedenle ima yoluyla dışlayıcı söylemlerle karşılaştıklarını ifade etmiştir. Ayrıca, düşük sosyoekonomik düzeydeki katılımcılar, engelli çocuk bakımına dair artan maliyetlerin, yoksullukla mücadele eden çekirdek aileleri daha da kırılganlaştırdığını belirtmiş; kök aileden ekonomik ve fiziksel destek beklentisi içinde olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak bu beklentilerin çoğu zaman karşılanmaması, yalnızca maddi bir boşluk değil, aynı zamanda duygusal olarak da bir terk edilmişlik hissi yaratmaktadır. Araştırma bulguları, bu destek yoksunluğunun yalnızca ilişkisel bir sonuç değil, aynı zamanda kök aileyle olan bağın daha da zayıflamasına yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular, aile sistemindeki kök aile alt sisteminin, engelli çocuk bakımında yalnızca bir destek kaynağı değil, aynı zamanda destek eksikliğinin kendisinin de başlı başına bir stres etkeni haline gelebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, engelli çocuğa sahip babaların kök aileyle kurdukları ilişkiler, bireysel psikolojik dayanıklılığın, kültürel normların, sosyal destek sistemlerinin ve sosyoekonomik koşulların ortak etkisiyle şekillenen çok boyutlu bir yapıyı yansıtmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, babalığın yalnızca geleneksel anlamda ekmek kazanıcı ve otorite figürü olarak konumlandırılmayacağını; aksine, bakım süreçlerinde aktif, duygusal olarak etkilenmiş ve ilişkisel düzeyde kendine özgü dönüşüm yaşayan bir özne olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Mevcut sosyal hizmet ve danışmanlık uygulamaları büyük ölçüde anneleri merkeze almakta, bu da babaların bakım sürecindeki özgün deneyimlerinin ve ihtiyaçlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Oysaki bakım emeği paylaşımını, psikososyal etkileri ve destek mekanizmalarının etkililiğini anlamada “babalık” merkezli yapılan çalışmalar, hem teorik literatür hem de sosyal hizmet ve sosyal politika uygulamaları açısından konumlarını güçlendirerek önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu yönüyle babalık çalışmaları, hem aile içi ilişkilerin dönüşümünü anlamak hem de sosyal politika ve müdahale modellerini daha kapsayıcı biçimde yeniden yapılandırmak için oldukça yenilikçi ve önemlidir. Bu araştırma sonucu elde edilen veriler ve saha gözlemleri göstermektedir ki yazılı mevzuat, hizmet modelleri ve mesleki uygulamalar, babaları da kapsayıcı biçimde yeniden yapılandırılmalıdır. Sosyal hizmet müdahale programları, babaları da öncelikli müracaatçı gruplardan biri olarak ele almalı; onların ekonomik, duygusal ve sosyal destek gereksinimlerine uygun hizmet modelleri geliştirilmelidir. Özellikle eş ilişkilerinin güçlendirilmesine yönelik psiko eğitim programlarının, etkili iletişim becerilerinin geliştirilmesine odaklanan yapılandırılmış eğitimlerin ve duygusal destek sağlayan müdahale modellerinin sosyal hizmet pratiğine entegre edilmesi gerekmektedir. Bu tür programlar, yalnızca evlilik doyumunu artırmakla kalmaz; aynı zamanda aile alt sisteminin genel uyum kapasitesini ve krizlerle başa çıkma yetisini de güçlendireceği düşünülmektedir. Son olarak kök aile desteği ve sağlıklı çocuklardan beklentiler, çoğu zaman gönüllü değil zorunlu bir dayanışma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağımlılığı azaltmak için bakım destek ödenekleri, ulaşılabilir gündüz bakım hizmetleri, psikososyal destek merkezleri gibi sistematik refah uygulamaları oluşturulmalı, var olanlar ise geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Acar, B. (2023). *Düşük sosyoekonomik düzeyli ailelerde engelli çocuğa sahip baba olmak: Yorumlayıcı fenomenolojik bir analiz* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul.
- Akbaş, T. ve Özabacı, N.Ş. (2019). *Kuram ve uygulamaları ile aile danışmanlığı*, 4. Baskı, Pegem Akademi: Ankara, ISBN 978-605-241-997-7.
- Alase, A. (2017). The interpretative phenomenological analysis (IPA): A guide to a good qualitative research approach, *International Journal of Education And Literacy Studies*, 5, 9-19.
- Aykara, A. (2015). Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşadıkları güçlüklerin sosyal rol kuramı açısından değerlendirilmesi, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(2), 87-104.
- Aylaz, R., Yılmaz, U. ve Polat, S. (2012). Effect of difficulties experienced by parents of autistic children on their sexual life: A qualitative study, *Sexuality and Disability*, 30(4), 395–406.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Baumann, S.L. ve Braddick, M. (1999). Out of their element: Fathers of children who are “not the same”, *Journal of Pediatric Nursing*, 14(6), 369–378.
- Bristol, M.M., Gallagher, J.J. ve Schopler, E. (1988). Mothers and fathers of young developmentally disabled and nondisabled boys: Adaptation and spousal support, *Developmental Psychology*, 24(3), 441-451.
- Bowen, M. (1966). The use of family theory in clinical practice, *Comprehensive Psychiatry*, 7 (5), 345-374.
- Boyraz, G. ve Sayger, T.V. (2011). Psychological wellbeing among fathers of children with and without disabilities: The role of family cohesion, adaptability, and paternal self-efficacy, *American Journal of Men's Health*, 4, 286–96.
- Çağ, P. ve Yıldırım, İ. (2013). Evlilik doyumunu yordayan ilişkisel ve kişisel değişkenler, *Turkish Psychological Counseling And Guidance Journal*, 4(39), 13-23.
- Çatak, K. (2020). *Engelli çocuğa sahip ailelerin evlilik doyum düzeylerinin incelenmesi*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Creswell, J.W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*, 4th ed., Sage Publications Inc., , 978-1-4129-6556-9.
- Cuzzocrea, F. ve Larcana, R. (2005). Parent training for families with mentally retarded children, *Journal of Applied Radical Behaviouranalysis*, 1, 21-31.
- Dey, M., Paz Castro, R., Haug, S. ve Schaub, M. P. (2019). Quality of life of parents of mentally-ill children: a systematic review and meta-analysis, *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 28(5), 563–577.
- Donaldson, S. O., Elder, J. H., Self, E. H. ve Christie, M. B. (2011). Fathers' perceptions of their roles during in-home training for children with Autism, *Journal of Child And Adolescent Psychiatric Nursing*, 24(4), 200-207.
- Durmaz, A., Cankaya, T., Durmaz, B., Vahabi, A., Gunduz, C., Cogulu, O. ve Ozkinay, F. (2011). Interview with parents of children with Down syndrome: their perceptions and feelings, *Indian J Pediatr*, 78(6), 698-702.

- Dyson, L. (2010). Unanticipated effects of children with learning disabilities on their families, *Learning Disability Quarterly*, 33(1), 43–55.
- Feldman, M., McDonald, L., Serbin, L., Stack, D., Secco, M. L. ve Yu, C. T. (2007). Predictors of depressive symptoms in primary caregivers of young children with or at risk for developmental delay, *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(8), 606-619.
- Folkman, S. (1997). Positive psychological states and coping with severe stress, *Social Science And Medicine*, 45, 1207-1221.
- Gladding, S.T. (2015). *Aile terapisi tarihi kuram ve uygulamaları*, Keklik, İ. ve Yıldırım, İ. (çev. ed.), Pdrem yayınları, Ankara.
- Gray, D.E. (2003). Gender and coping: The parents of children with high functioning, Autism, *Social Science and Medicine*, 56(3), 631–642.
- Goldenberg, I., Stanon, M. ve Goldenberg, H. (2013). *Family Therapy: An Overview*, 9th ed., Cengage Learning, Belmont, CA, ISBN: 978-1305092969.
- Gülseren, L., Çam, B., Karakoç, B., Yiğit, T., Danacı, A. E. ve Çubukçuoğlu, Z. (2010). Şizofrenide ailenin yükünü etkileyen etmenler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 21, 203-212.
- Harmon Hanson, S.M., Gedaly-Duff, V. ve Rowe Kaakinen, J. (2005). *Family health care nursing*, 3rd ed., F.A. Davis Company, Philadelphia, PA, ISBN 0-8036-1202-8.
- Hartley, S. L., Barker, E. T., Seltzer, M. M., Floyd, F., Greenberg, J., Orsmond, G. ve Bolt, D. (2010). The relative risk and timing of divorce in families of children with an autism spectrum disorder, *Journal of Family Psychology*, 24(4), 449-457.
- Hastings, R.P., Beck, A. ve Hill, C. (2005). ‘Positive Contributions Made by Children with an Intellectual Disability in the Family: Mothers’ and Fathers’ Perceptions’, *Journal of Intellectual Disabilities*, 9(2), 155–165.
- Heaman, D.J. (1995). Perceived stressors and coping strategies of parents who have children with developmental disabilities: A comparison of mothers with fathers, *Journal of Pediatric Nursing*, 10(5), 311-320.
- Heiman, T. (2002). Parents of children with disabilities: Resilience, coping, and future expectations, *Journal of Developmental And Physical Disabilities*, 14, 159–171.
- İnce, E.Z. ve Tüfekçi, G.F. (2015). Engelli çocuğu olan ebeveynlerde evlilik uyumu ve yaşam doyumunun değerlendirilmesi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 102-112.
- John, D. S., Pai, L., Belfer, M. L. ve Mulliken, J. B. (2003). Effects of a child with a craniofacial anomaly on stability of the parental relationship, *Journal of Craniofacial Surgery*, 14(5), 704-708.
- Johnson, B. E. ve Ray, W. A. (2016). *Family systems theory*, Shehan, C.L. (ed.), John Wiley & Sons, The wiley blackwell encyclopedia of family studies, New York, NY, ISBN: 978-0-47-065845-1.
- Kahrıman, İ. ve Bayat, M. (2008). Özürlü çocuğa sahip ebeveynlerin yaşadıkları güçlükler ve algıladıkları sosyal destek düzeyleri, *Öz-veri Dergisi*, 5(1), 1175-1194.
- Kaminsky, L. ve Dewey, D. (2002). Psychosocial adjustment in siblings of children with Autism, *Journal of Child Psychology And Psychiatry*, 43(2), 225–232.
- Keller, T., Ramisch, J. ve Carolan, M. (2014). Relationships of children with autism spectrum disorders and their fathers, *The Qualitative Report*, 19(33), 1-15.

- Kılıç, D., Gençdoğan, B., Bağ, B. ve Arıcan, D. (2013). Psychosocial problems and marital adjustments of families caring for a child with intellectual disability, *Sexuality And Disability*, 31(3), 287-296.
- King, G.A., Zwaigenbaum, L., King, S., Baxter, D., Rosenbaum P. ve Bates, A. (2005). A qualitative investigation of changes in the belief systems of families of children with autism or down syndrome child: Care, *Health And Development*, 32(3), 353-369.
- Lewis, C., Skirton, H. ve Jones, R. (2010). Living without a diagnosis: The parental experience, *Genetic Testing And Molecular Biomarkers*, 14, 807-816.
- MacDonald, E.E., ve Hastings, R.P. (2010). *Fathers of children with developmental disabilities*, The role of the father in child development, 5th, Lamb, M. E. (ed.), John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 486-516, ISBN: 978-0-470-40549-9.
- Macks, R.J. ve Reeve, R.E. (2007). The adjustment of non-disabled siblings of children with Autism, *J Autism Dev Disord*, 37, 1060-1067.
- Marsh, L., Warren P.L. ve Savage E. (2018). Something was wrong: A narrative inquiry of becoming a father of a child with an intellectual disability in Ireland, *British Journal of Learning Disability*, 46(4), 216-24
- Meirsschaut, M., Roeyers, H. ve Warreyn, P. (2010). Parenting in families with a child with autism spectrum disorder and a typically developing child: Mothers' experiences and cognition, *Research in Autism Spectrum Disorders*, 4(4), 661-669.
- Merriam, S.B. ve Tisdell, E.J. (2016). *Qualitative Research: A Guide To Design And Implementation*, 4th ed., Jossey Bass, San Francisco, CA, ISBN: 978-1119003618.
- McNeill, T. (2004). Fathers' experience of parenting a child with juvenile rheumatoid arthritis, *Qualitative Health Research*, 14(4), 526-545.
- Murphy, M.A. (1982). The family with a handicapped child: A review of the literature, *Journal of Developmental And Behavioral Pediatrics*, 3(2), 73-82.
- Nadel, S. C. (2020). *Support needs of fathers of children with autism*, Dissertation, Boston University, Wheelock college of education & human development, Boston, USA.
- Özşenol, F., Işıkhani, V., Ünay, B., Aydın, H.İ., Akın, R. ve Gökçay, E. (2003), Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi, *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.
- Patterson, J. M. ve Garwick, A. W. (1994). The impact of chronic illness on families: A family systems perspective, *Annals of Behavioral Medicine*, 16(2), 131-142.
- Paynter, J., Davies, M. ve Beamish, W. (2018). Recognizing the forgotten man: Fathers' experiences in caring for a young child with autism spectrum disorder, *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 43, 112-124.
- Pelchat, D., Levert, M. J. ve Bourgeois-Guerin, V. (2009). How do mothers and fathers who have a child with disability describe their adaptation/transformation process, *Journal of Child Health Care*, 13(3), 239-259.
- Pelchat, D., Lefebvre, H. ve Perreault, M. (2003). Differences and Similarities between Mothers' and Fathers' Experiences of Parenting a Child with a Disability, *Journal of Child Health Care*, 7(4): 231-47.
- Pietkiewicz, I. ve Smith, J.A. (2014). A practical guide to using interpretative phenomenological analysis in qualitative research psychology, *Psychological Journal*, 20, 7-14.

- Price, M.S. (2010). Divorce issues and the special needs child, *American Journal of Family Law*, 25(1), 28-36.
- Rimmerman, A. ve Raif, R. (2001). Involvement with and role perception toward an adult sibling with and without mental retardation, *Journal of Rehabilitation*, 67(2), 10-15.
- Risdal, D. ve Singer, G.H. (2004). Marital adjustment in parents of children with disabilities: A historical review and meta-analysis, *Research And Practice For Persons With Severe Disabilities*, 29(2), 95-103.
- Rosen-Grandon, J.R., Myers, J.E. ve Hattie, J.A. (2004). The relationship between marital characteristics, marital interaction processes, and marital satisfaction, *Journal Of Counseling And Development*, 82(1), 58-68.
- Ross, P. ve Cuskelly, M. (2006). Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum Disorder, *Journal Of Intellectual And Developmental Disability*, 31(2), 77-86.
- Sabbeth, B. (1984). Understanding the impact of chronic childhood illness on families, *Pediatric Clinics Of North America*, 31(1), 47-57.
- Schippers, A., Berkelaar, M., Bakker, M. ve Van Hove, G. (2020). The experiences of Dutch fathers on fathering children with disabilities: Hey, that is a father and his daughter, that is it', *Journal of Intellectual Disability Research : JIDR*, 64(6), 442-454.
- Seligman, M. (1987). Adaptation of children to a chronically ill or mentally handicapped sibling, *Can. Med. Assoc*, 136, 1249-1252.
- Seligman, M. ve Darling, R. B. (2007). *Ordinary families, special children: A systems approach to childhood disability*, 3rd ed., The Guilford Press, New York, NY, ISBN: 9781606233177.
- Seltzer, M. M., Greenberg, J. S., Floyd, F. J., Pettee, Y. ve Hong, J. (2001) Life course impacts of parenting a child with a disability, *American Journal On Mental Retardation*, 106(3), 265-286.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Sobsey, D. (2004). Marital stability and marital satisfaction in families of children with disabilities: Chicken or egg?, *Developmental Disabilities Bulletin*, 32(1), 62-83.
- Şanlı, E. (2012). *Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden zihin engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi*, Yüksek lisans tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Tew, B. ve Laurence, K. (1975). Some sources of stress found in mothers of spina bifida children, *British Journal Preview Of Social Medicine*, 29, 27-30.
- Towers, C. (2009). Recognising fathers: A national survey of fathers who have children with learning disabilities, *Foundation for people with learning disabilities*.
- Tøssebro, J. ve Wendelborg, C. (2017). Marriage, separation and beyond: A longitudinal study of families of children with intellectual and developmental disabilities in a Norwegian context, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 30(1), 121-132.
- Wright, L.M. ve Leahey, M. (2009). *Nurses and families: A guide to family assessment and intervention*, 3rd ed., F.A. Davis Company, Pennsylvania.

Yoo, H., Bartle-Haring, S., Day, R.D. ve Gangamma, R. (2014). Couple communication, emotional and sexual intimacy and relationship satisfaction, *Journal of Sex and Marital Therapy*, 40(4), 275-293.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih: 04.05.2021

No: 2021/139

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100

Küresel İklim Krizi ve Aile: Ekososyal Riskler, Etkiler ve Eğitim Perspektifleri*

The Global Climate Crisis and the Family: Ecosocial Risks, Impacts and Educational Perspectives

Selin BARIŞCAN ¹

Öz

Bu derleme makalesi, küresel iklim krizinin aile yaşamı üzerindeki çok boyutlu ve karmaşık etkilerini ekososyal riskler çerçevesinde kapsamlı şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, iklim krizinin ailelerin karşılaştığı ekonomik belirsizlikleri, sosyal uyumsuzlukları ve artan psikososyal zorlukları nasıl derinleştirdiğini detaylı literatür taramasıyla ortaya koymaktadır. Özellikle çocuklar, yaşlılar ve kadınlar gibi kırılgan grupların iklim krizinden orantısız biçimde etkilendiği ve bu durumun mevcut eşitsizlikleri daha da şiddetlendirdiği vurgulanmaktadır. Makale, ekososyal baskıların aile yapısı ve işlevleri üzerindeki olumsuz sonuçlarını mevcut literatürden hareketle incelemektedir. Mevcut literatürden hareketle, makale aynı zamanda eğitim sistemlerinin bu ekososyal risklerle mücadeledeki hayati ve dönüştürücü rolünü ortaya koymaktadır. Ekolojik farkındalığın artırılması, bireylere yönelik psikososyal destek mekanizmalarının geliştirilmesi ve aile-okul iş birliğinin güçlendirilmesi gibi stratejilerin önemi üzerinde durulmaktadır. İklim adaleti, çocuk hakları ve eğitimde fırsat eşitliği gibi etik ve politik boyutlar da bu analizin temel odak noktalarını oluşturarak, kapsayıcı ve adil çözümlerin gerekliliğini göstermektedir. Eğitim hem bilgi aktarımı hem de davranış değişikliği için kritik bir araç olarak ele alınmaktadır. Elde edilen bulgular, ailelerin iklim krizine karşı dayanıklılığını artırmak ve gelecek nesiller için umut aşılacak adına yenilikçi eğitim politikaları, erişilebilir sosyal destek programları ve etkin küresel iş birliğinin vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Bu derleme, geleceğe yönelik sürdürülebilir ve kapsayıcı çözümler geliştirmek için mevcut bilgi birikimini sentezleyerek somut, uygulanabilir ve politika yapıcılar için yol gösterici öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim krizi, aile yaşamı, ekososyal riskler, eğitim sistemleri.

Makale Türü: Derleme

Abstract

This review article comprehensively examines the multidimensional effects of the global climate crisis on family life within the framework of ecosocial risks. The study reveals through a detailed literature review how the climate crisis deepens economic uncertainties, social disharmony and psychosocial difficulties faced by families. It emphasizes that vulnerable groups such as children, the elderly and women are disproportionately affected by the climate crisis, exacerbating existing inequalities. The article reveals the negative consequences of these ecosocial pressures on family structure and functions. Based on the literature, it also analyzes the vital and transformative role of education systems in combating these risks. The importance of strategies such as increasing ecological awareness, developing psychosocial support mechanisms and strengthening family-school cooperation is emphasized. Ethical and political dimensions such as climate justice, children's rights and equal opportunities in education also constitute main focal points, revealing the necessity of inclusive and fair solutions. Education is considered a critical tool for both knowledge transfer and behavior change. The findings show that innovative educational policies, accessible social support programs and effective global cooperation are indispensable to increase the resilience of families to the climate crisis and instill hope for future generations. This review synthesizes existing knowledge to develop sustainable, inclusive solutions, provides applicable recommendations for policy makers.

¹ İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, bariscanselin@gmail.com

Atıf için (to cite): Barışcan, S. (2025). Küresel İklim Krizi ve Aile: Ekososyal Riskler, Etkiler ve Eğitim Perspektifleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 455-485.

Keywords: Climate change, family life, ecosocial risks, education systems.

Paper Type: Review

Giriş

İnsanlık, Sanayi Devrimi'nden bu yana gezegenin doğal dengesini benzeri görülmemiş bir hızla dönüştürmüş ve bu dönüşüm, günümüzde iklim krizi olarak adlandırdığımız küresel bir tehdide yol açmıştır (Akın, 2006). IPCC'ye (2023) göre, atmosferdeki sera gazı emisyonlarındaki artış, küresel sıcaklıkların yükselmesine, deniz seviyelerinin artmasına, ekstrem hava olaylarının sıklık ve şiddetinin artmasına ve biyoçeşitlilik kaybına neden olmaktadır. Bu değişimler, sadece çevresel bir felaket değil, aynı zamanda derinlemesine bir sosyal, ekonomik ve politik kriz olarak kendini göstermektedir. Gıda ve su güvensizliği, kitlesel göçler, sağlık sorunlarının yaygınlaşması ve altyapı tahribatı gibi doğrudan ve dolaylı etkileriyle iklim krizi, modern toplumların karşılaştığı en karmaşık meydan okumalardan biridir (FAO, 2015, s.1).

Bu kapsamlı krizin etkilerini anlamak için, toplumun en temel birimi olan aileye odaklanmak hayati öneme sahiptir (Turgut, 2017). Aileler, iklim değişikliğinin doğrudan ve dolaylı sonuçlarını en kişisel düzeyde deneyimleyen yapılar olmalarının yanı sıra, bu kriz karşısında adaptasyon, dayanıklılık ve gelecek nesillere bilgi aktarımı gibi merkezi roller üstlenirler (UNICEF, 2012, s.65). İklim krizinin getirdiği belirsizlikler ve zorluklar, ailelerin geleneksel işlevlerini; barınma, geçim, sosyalleşme ve güvenlik, tehdit etmekte, aile içi dinamikleri ve refahı derinden etkilemektedir (Özvar, 2022). Bu bağlamda, ailelerin iklim krizi karşısındaki konumu, yalnızca krizin etkilerine maruz kalan birimler olmaktan çok, aynı zamanda toplumsal direncin ve sürdürülebilir dönüşümün temel taşıyıcısı olarak ele alınmalıdır.

Ele alınan kilit kavramlardan biri olan ekososyal risk, ekolojik bozulma ile sosyal eşitsizliklerin ve kırılganlıkların kesişim noktasını ifade eder (Kanbir, 2023; Wang ve Altanbulag, 2022). Bu kavram, çevresel risklerin yalnızca doğaya özgü olmadığını, aynı zamanda toplumsal yapıların ve eşitsizliklerin bu riskleri nasıl derinleştirdiğini veya farklılaştırdığını anlamak için bir çerçeve sunar (Brown ve Chang, 2024). İklim krizi, bu ekososyal riskleri artırarak, özellikle düşük gelirli haneler, yerinden edilmiş topluluklar, engelliler, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar gibi kırılgan grupları orantısız bir şekilde etkilemektedir (Artan, 2024). Aileler, bu ekososyal risklerin hem mağduru hem de potansiyel çözüm noktası olarak ele alınmalı; karşılaştıkları zorluklar bütünsel bir bakış açısıyla anlaşılmalıdır. Bu bütüncül bakış açısı, sadece çevresel adaptasyonu değil, aynı zamanda sosyal adalet ve eşitlik boyutlarını da içeren kapsamlı stratejiler geliştirmeyi zorunlu kılar (World Bank Group, 2024, s.16).

Bu bağlamda eğitim sistemi, iklim kriziyle mücadelede temel bir araç olarak öne çıkmaktadır (United Nations, 2020). Eğitim, bireylerin ve ailelerin iklim değişikliğinin nedenleri, etkileri ve çözüm yolları hakkında bilgi edinmesini sağlamanın yanı sıra, farkındalık yaratma, davranış değişikliği teşvik etme ve adaptasyon kapasitesi geliştirme potansiyeli taşır (Uyar ve Uyar, 2023). Eğitim yoluyla aileler güçlendirilebilir, gelecek nesillerin iklim bilinci şekillendirilebilir ve sadece bilişsel değil, aynı zamanda duygusal ve eylemsel boyutlarıyla bu küresel krize yanıt verilebilir (Ride, 2019). Eğitimin dönüştürücü gücü, bireyleri ve toplulukları pasif alıcılardan aktif katılımcılara dönüştürerek, sürdürülebilir bir gelecek için gerekli olan bilgi, beceri ve değerleri kazandırabilir (UNESCO, 2020).

Bu araştırmanın temel amacı, iklim krizinin aile yaşamı üzerindeki ekososyal risklerini kapsamlı bir şekilde incelemek, eğitim sistemlerinin bu risklerle mücadeledeki rolünü analiz etmek ve geleceğe yönelik umutlu ve dayanıklı tasarımlar sunmaktır. Makale, mevcut literatürü sentezleyerek, politikacılara, eğitimcilere ve topluma yönelik somut öneriler sunmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, iklim krizinin aileler üzerindeki etkilerini anlamak için, eğitim sistemlerinin bu küresel zorluk karşısında nasıl daha etkili birer araç olabileceğine dair yeni perspektifler sunmayı amaçlamaktadır. Sonraki bölümlerde, iklim krizinin aileler üzerindeki ekonomik, sosyal ve psikososyal etkileri detaylandırılacak; kırılgan grupların durumu özel olarak incelenecektir. Ardından, eğitim sistemlerinin krizle mücadeledeki stratejileri ve geleceğe yönelik umut tasarımları ele alınacak, son olarak etik ve politik boyutlar derinlemesine tartışılacaktır.

1. Yöntem

Bu çalışma, küresel iklim krizinin aile yaşamı üzerindeki etkilerini ekososyal riskler bağlamında inceleyen bir derleme makalesidir. Çalışma, ilgili konudaki mevcut literatürü bir araya getirerek sentezlemek amacıyla sistematik literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında, 2010-2025 yılları arasında yayımlanmış İngilizce ve Türkçe akademik makaleler, raporlar ve kitaplar sistematik olarak taranmış ve değerlendirilmiştir.

Kaynaklar, "iklim krizi", "aile yapısı", "psikososyal etkiler" ve "eğitim" gibi anahtar kavramlar kullanılarak Scopus, Web of Science, PubMed ve Google Scholar gibi güvenilir akademik veri tabanlarından seçilmiştir. Bunun yanı sıra, Birleşmiş Milletler (UN), UNICEF, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi uluslararası kuruluşların resmî raporları da incelemeye dahil edilmiştir. Toplanan kaynaklar, makalenin ana temaları doğrultusunda tematik analiz yoluyla sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır.

Derleme yöntemi gereği, birincil veri toplama süreci gerçekleştirilmemiş ve herhangi bir katılımcı yer almamıştır. Ayrıca, çalışma sadece mevcut literatürün kapsamlı bir incelemesine dayandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir. Bu yöntem sayesinde, alandaki mevcut bilgi birikimi bir araya getirilerek, iklim krizinin aileler üzerindeki çok boyutlu etkileri hakkında bütüncül bir bakış açısı sunulmuştur.

2. Ekososyal Riskler ve Aile

İklim krizi, gezegenimizin doğal sistemlerini dönüştürürken, insan toplumlarının temel direği olan ailelerin yaşam döngülerini de derinden etkiler (Abdelmonem, 2024). Bu etkiler, doğrudan gözlemlenebilen çevresel felaketlerden, aile içi dinamikleri ve bireysel refahı etkileyen dolaylı sosyo-ekonomik ve psikolojik sonuçlara kadar geniş bir yelpazeye yayılır (Dominelli, 2011). Bu bölümde, iklim krizinin aile yaşamına yönelik ekososyal riskler; ekonomik, sosyal ve psikososyal boyutlarıyla ele alınacak, özellikle kırılgan grupların maruz kaldığı orantısız etkiler incelenecek ve ailelerin bu kriz karşısında geliştirdiği dayanıklılık ve adaptasyon stratejileri tartışılacaktır.

2.1. İklim Krizinin Aile Yaşamına Etkileri

İklim krizinin aileler üzerindeki etkileri, genellikle ani ve şiddetli doğal olaylarla başlar ancak zamanla kronikleşen ve yaşamın her alanına sızan sonuçlar doğurur (Berry, Bowen, & Kjellstrom, 2010). Aşırı hava olayları, altyapı hasarı ve iklim göçü gibi doğrudan çevresel etkiler, ailelerin temel güvenlik ve geçim kaynaklarını tehdit etmektedir (Şengül ve Murat, 2024). Örneğin, sel, fırtına, kuraklık, orman yangınları ve sıcak hava dalgaları gibi şiddetli olaylar, aile konutlarına, tarım arazilerine ve dolayısıyla geçim kaynaklarına doğrudan zarar vermektedir (UNICEF, 2021, s.27). Bu tür olaylar, ailelerin evlerini kaybetmelerine, tarımsal üretimlerinin sekteye uğramasına ve dolayısıyla gıda güvensizliği yaşamalarına yol açabilmektedir. Şehirlerde ise altyapı (yollar, köprüler, enerji şebekeleri) üzerindeki tahribat, temel hizmetlere erişimi kısıtlayarak ailelerin günlük yaşamını felç edebilir.

Artan sıcaklıklar ve değişen yağış rejimleri, özellikle tarıma bağımlı bölgelerde su kıtlığına ve mahsul verimliliğinde düşüslere neden olmaktadır (Akalin, 2015). Bu durum, ailelerin gıda erişimini zorlaştırarak yetersiz beslenme ve açlık riskini artırmaktadır (FAO, IFAD, UNICEF, WFP, & WHO, 2022, s.10). Gıda güvencesizliği, özellikle küçük çocukların fiziksel ve bilişsel gelişimini olumsuz etkileyen uzun vadeli sonuçlar doğurabilir (Gallegos, Eivers, Sondergeld, & Pattinson, 2021). Yaşanamaz hale gelen bölgelerden veya afetlerden kaçan aileler, iklim göçmeni durumuna gelerek büyük bir yerinden edilme süreci yaşarlar. Bu durum, aile üyelerinin birbirinden ayrılmasına, geleneksel toplumsal ağların bozulmasına ve yeni yaşam alanlarında uyum sorunları yaşamalarına neden olur (Çakır Sümer, 2024). Kırsal bölgelerden kentlere veya başka ülkelere olan göçler, kültürel şok, ayrımcılık ve yeni bir düzen kurma zorluklarını beraberinde getirebilir (IOM, 2018). Ayrıca, iklim değişikliği, hava kalitesinin düşmesine (özellikle orman yangınları sonrası duman), vektör kaynaklı hastalıkların (sıtma, dang humması) yayılmasına ve sıcak çarpması gibi doğrudan sağlık sorunlarına yol açarak ailelerin sağlık harcamalarını ve yükünü artırır (Şimşir, Akverdi, An & Tur, 2022).

İklim krizinin yarattığı çevresel değişiklikler, ailelerin yaşam kalitesi üzerinde karmaşık ve iç içe geçmiş ekonomik, sosyal ve psikososyal riskleri tetikler (Uysal Şahin, 2021).

Ekonomik Riskler, ailelerin geçim kaynaklarını doğrudan etkileyerek yoksulluğu derinleştirmektedir. Özellikle tarım, balıkçılık veya turizme dayalı geçim kaynakları olan aileler, iklim değişikliğinin doğrudan etkileriyle (kuraklık, aşırı avcılık, doğal afetler) işlerini kaybedebilirler (EPA, 2025; Onur vd., 2025). Bu durum, aileleri yoksulluk döngüsüne sürükleyebilir ve gelir eşitsizliğini derinleştirebilir. Örneğin, uzun süreli kuraklıklar nedeniyle tarım yapılamayan bölgelerde, çiftçi aileler büyük ekonomik sıkıntılarla yüzleşmekte, hatta topraklarını terk etmek zorunda kalmaktadır (Çalışkan, 2010). Artan enerji maliyetleri ve iklim kriziyle mücadele kapsamında alınan önlemler (örn. karbon vergileri) veya artan sigorta primleri, hanehalkı bütçeleri üzerinde ek bir baskı yaratabilir (Ge, Johnson, & Tzur-İlan, 2025). Ayrıca, doğal afetler sonrası konut onarımı veya yeni bir yaşam kurma maliyetleri, ailelerin finansal yükünü önemli ölçüde artırır (Shaw, 2025). Belirsizleşen ekonomik koşullar, ailelerin geleceğe yönelik plan yapmalarını zorlaştırır ve borçluluk oranlarını artırabilir; kriz dönemlerinde finansal hizmetlere erişimde yaşanan zorluklar, ekonomik şoku daha da derinleştirebilir (U.S. Department of the Treasury, 2023, s.10).

İklim değişikliği, sadece çevresel etkilerle sınırlı kalmayıp, sosyal yapıları da derinden etkilemektedir (Pasikowska Schnass, 2024). Kaynak yetersizliği, işsizlik ve yerinden edilme gibi durumlar, aile içi ilişkilerde gerilimlere, çatışmalara ve aile içi şiddet riskinin artmasına yol açabilir. Özellikle iklim göçleri, yerleşik topluluklar ile yeni gelenler arasında kaynak paylaşımı, kültürel farklılıklar ve aidiyet duygusu üzerinden sosyal çatışmaları tetikleyebilir (Sözer, 2019). Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin kesintiye uğraması, çocukların gelişimini olumsuz etkileyerek nesiller arası eşitsizlik riskini artırabilir (Rebouças, Falcão, & Barreto, 2022).

Psikososyal açıdan bakıldığında ise, iklim krizi bireylerin ruh sağlığı üzerinde uzun vadeli etkiler yaratmaktadır. Geleceğe dair belirsizlik ve kontrol kaybı hissi, özellikle gençler arasında “iklim anksiyetesi” olarak adlandırılan yaygın bir kaygı türüne neden olmaktadır (Clayton, Manning, Speiser & Hill, 2021; Pihkala, 2020). Aşırı hava olaylarını yaşamış bireylerde depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikolojik sorunlar gözlemlenebilir (Heanoy & Brown, 2024). Çocuklar bu tür etkilere karşı daha kırılgandır; okul devamsızlığı, stres, yetersiz beslenme gibi faktörler bilişsel ve duygusal gelişimlerini sekteye uğratabilir (Nunes & da Cunha, 2025). Ayrıca, yaşanan çevrenin değişmesi veya yok olması sonucu ortaya çıkan “solastalgia”, özellikle doğayla bağı kuvvetli kırsal topluluklarda kimlik kaybı ve aidiyet duygusunun zayıflaması gibi derin psikolojik sonuçlara yol açabilir (Knez vd., 2017; Özkan, 2025).

2.2. Kırılgan Grupların Durumu

İklim krizinin etkileri, toplumun tüm kesimlerini etkilese de mevcut eşitsizlikleri derinleştirerek belirli kırılgan grupları orantısız bir şekilde hedef alır (Besnili Memiş, 2023). Bu gruplar, iklim şoklarına karşı daha az dirence sahip olabilir ve afet sonrası toparlanma süreçlerinde daha fazla zorluk yaşayabilirler (Çalışır, 2025).

Çocuklar, iklim krizinden en çok etkilenen grupların başında gelir. Fizyolojik olarak daha hassas olmaları (örn. sıcak çarpması, solunum yolu enfeksiyonları), bilişsel gelişimlerinin devam etmesi ve geleceklerine yönelik belirsizlik karşısında daha savunmasız olmaları nedeniyle bu krizin yükünü taşırlar (Hacısalıhoğlu ve Balcı, 2023). Eğitimlerinin aksaması, oyun alanlarının kaybı ve kronik stres, uzun vadeli gelişimlerini olumsuz etkileyebilir (Erbil, 2023). Yaşlılar, kronik sağlık sorunları, hareket kısıtlılığı ve sosyal izolasyon riskleri nedeniyle sıcak hava dalgaları, sel ve diğer afetler sırasında daha yüksek ölüm ve hastalık riski taşırlar. Altyapıdaki aksaklıklar, ilaç ve sağlık hizmetlerine erişimlerini zorlaştırabilir (İpekçi, 2023).

Kadınlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde su ve gıda temininden sorumlu olmaları nedeniyle iklim kriziyle birlikte artan yüklerle karşılaşır (WWF, 2021). Doğal afetler sonrası artan şiddet riski, sağlık hizmetlerine erişimde eşitsizlikler ve karar alma süreçlerinden dışlanma, kadınların kırılganlığını artırır (Demirci ve Avcu, 2023). Engelliler ve kronik hastalığı olanlar ise afet durumlarında tahliye ve erişim konusunda özel ihtiyaçları olan gruplardır ve genellikle yeterli destekten mahrum kalırlar (Kesik vd., 2024). Kronik hastalıkları olan bireylerin ilaç ve tedaviye erişimi, iklim şokları sırasında daha da zorlaşabilir (Aydoğmuş Atalay ve Çakır, 2021). Son olarak, yerli halklar ve düşük gelirli topluluklar, doğrudan doğal kaynaklara bağımlı yaşam biçimleri ve sınırlı adaptasyon kapasiteleri nedeniyle iklim değişikliğinin ön safalarında yer alırlar (Kronk Warner, 2015). Düşük gelirli topluluklar ise genellikle kalitesiz konutlarda yaşamakta, güvenli alanlara erişimde zorlanmakta ve afet sonrası toparlanma için yeterli ekonomik imkanlara sahip olamamaktadır (Norton Smith vd., 2016).

2.3. Aile Dayanıklılığı ve Adaptasyon Stratejileri

İklim krizinin yol açtığı risklere rağmen, aileler şaşırtıcı bir dayanıklılık sergiler ve çeşitli adaptasyon stratejileri geliştirir. Dayanıklılık, krizler karşısında ayakta kalabilme, değişime adapte olabilme ve hatta güçlenerek çıkabilme kapasitesi olarak tanımlanır (Aksoy, 2023). Bu kapasite, hem bireysel ve ailevi düzeyde geliştirilen stratejilerle hem de toplumsal destek mekanizmalarıyla güçlenir.

Bireysel ve ailevi adaptasyon stratejilerinde, geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesi önemli yer tutar. Tarıma bağımlılığı azaltmak için alternatif iş kollarına yönelmek veya farklı ürünler yetiştirmek, ekonomik şoklara karşı direnci artırır (İlter, 2019ME). Geleneksel bilgi ve becerilerin (örn. ata yöntemleri, kuraklığa dayanıklı tohumlar) kullanımı da adaptasyon sürecinde hayati önemdedir. Aile içi iletişim ve işbirliği, krizlerde dayanıklılığı güçlendirir; psikolojik destek ve empati de önemli unsurlardır. Sosyal destek ağları (komşuluk, akrabalık, gönüllülük grupları) kriz anında ve iyileşmede kritik rol oynar (Walsh, 1996). Örneğin, Bangladeş'te sel felaketlerine karşı erken uyarı sistemleri ve yüzen bahçeler gibi geleneksel yöntemler, ailelerin gıda güvenliğini sağlamasına yardımcı olur. Benzer şekilde, Hollanda'da nehir kenarındaki evler, su baskınlarına karşı yüzer yapılarla tasarlanarak mimari bir çözüm sunar.

Toplumsal destek mekanizmaları arasında hükümetlerin yardım programları, STK'ların yerel destekleri ve uluslararası kuruluşların finansman ve koordinasyonu bulunur (Olçar, 2023). Yerel halkın katılımıyla geliştirilen erken uyarı sistemleri ve adaptasyon projeleri, ailelerin dayanıklılığını artırır (Yeşildal, 2020). Bu bölüm, iklim krizinin aileler üzerindeki ekososyal yükünü anlamaya ve stratejiler geliştirmeye zemin hazırlamıştır. Bir sonraki bölümde eğitim sistemlerinin bu risklerle mücadeledeki rolü ele alınacaktır.

3. Eğitim ve İklim Krizi: Gelecek Tasavvurları

İklim krizinin yarattığı ekososyal riskler karşısında, sadece adaptasyon ve azaltım stratejileri değil, aynı zamanda geleceğe yönelik umut ve direnç oluşturacak mekanizmalar da hayati önem taşımaktadır (İğci ve Çobanoğlu, 2019). Bu noktada, eğitim sistemleri pasif bir bilgi aktarım aracı olmaktan öteye geçerek, bireyleri ve toplulukları iklim krizine karşı güçlendiren, onları değişime yönelten ve yeni gelecek tasavvurları inşa etmelerini sağlayan dönüştürücü bir güç olarak konumlanmaktadır (UNESCO ve MECCE, 2024, s.11; Uyar, 2023). Bu bölümde, eğitim sistemlerinin krizle mücadeledeki rolü, ekolojik ve kriz farkındalığı eğitimlerinin içeriği, aile-okul iş birliğinin önemi, psikososyal destek yaklaşımları ve eğitim yoluyla oluşturulan umut ve direnç potansiyeli tartışılacaktır.

3.1. Eğitim Sistemlerinin Krizle Mücadelede Rolü

Eğitim, iklim krizinin karmaşıklığını anlama, bu krize neden olan süreçleri sorgulama ve çözüm üretme kapasitesi geliştirme sürecinin temelini oluşturur. Eğitim sistemleri, bu mücadelede çok katmanlı bir rol üstlenir (Yeşilyurt, Keskin & Okur, 2024). İlk olarak, iklim krizinin bilimsel gerçekleri, nedenleri ve etkileri hakkında doğru ve güncel bilgilerin tüm eğitim kademelerinde yaygınlaştırılması hayati öneme sahiptir (UNESCO VE MECCE, 2024, s.1-3). Bu, sadece bilişsel bir öğrenme değil, aynı zamanda bireylerin iklim değişikliğini kişisel ve toplumsal bir tehdit olarak algılamasını sağlayan bir

farkındalık sürecini kapsar (Karasu, Altürk & Polat, 2025). İkinci olarak, eğitim bireylerin çevre dostu alışkanlıklar edinmesi (enerji tasarrufu, atık azaltma, sürdürülebilir tüketim) ve kolektif eylemlere katılım için gerekli motivasyonun ve becerilerin kazandırılmasında merkezi bir rol oynar (Akademi Çevre, 2024). Eğitim, pasif gözlemcilikten aktif vatandaşlığa geçişi teşvik etmelidir. Üçüncü olarak, eğitim sistemleri öğrencilerin iklim kriziyle ilgili karmaşık sorunları analiz etme, farklı perspektiflerden bakma ve yenilikçi çözümler üretme kapasitelerinin geliştirilmesine odaklanmalıdır (Doğru ve Orzan, 2025; Şen ve Özer, 2018). Bu, sadece bilimsel bilgi değil, aynı zamanda etik, sosyolojik ve ekonomik boyutları da içeren çok yönlü bir anlayışı gerektirir. Dördüncü olarak, ekolojik sorumluluk, kuşaklararası adalet, küresel vatandaşlık ve dayanışma gibi değerlerin içselleştirilmesiyle bir sürdürülebilirlik ahlakı oluşturulmalıdır (Tekdoğan, 2025). Eğitim, doğayla uyumlu bir yaşam biçiminin ahlaki temelini oluşturmalıdır. Beşinci olarak, iklim krizinin kaçınılmaz etkilerine karşı toplulukların ve bireylerin uyum sağlama ve şoklara karşı direnç geliştirme yeteneklerinin artırılması sağlanmalıdır (Tazegül Bekçi ve Şahinöz, 2024). Bu, risk yönetimi, erken uyarı sistemleri ve yerel adaptasyon stratejileri hakkında bilgi ve beceri kazandırmayı içerir. Son olarak, okullar sadece eğitim veren kurumlar olarak değil, aynı zamanda bulundukları topluluklar için birer çevre bilinci ve sürdürülebilirlik merkezi haline gelmelidir (Rodrigues, Galvão, Nunes & Oliveria, 2025). Okul bahçelerinde permakültür uygulamaları, topluluk için enerji verimliliği projeleri veya yerel gıda üretimi gibi inisiyatifler, okulların toplumsal değişime öncülük etme potansiyelini gösterir (Kabacık ve Deretarla Gül, 2021).

3.2. Ekolojik ve Kriz Farkındalığı Eğitimleri

Ekolojik ve iklim krizi farkındalığı eğitimleri, sadece ders programına eklenmiş bir konu olmaktan ziyade, tüm eğitim felsefesine entegre edilmesi gereken bütüncül bir yaklaşımdır (Uyar ve Uyar, 2023). Program entegrasyonu ve disiplinlerarası yaklaşımlar bu sürecin temelini oluşturur. Erken çocukluktan yükseköğretime kadar tüm seviyelerde iklim konuları ele alınmalıdır: anaokulundan itibaren doğa sevgisi ve çevre bilinci aşılanmalı, ilkokulda temel ekolojik kavramlar, ortaöğretimde iklim biliminin detayları ve etkileri, yükseköğretimde ise iklim kriziyle ilgili derinlemesine araştırma ve çözüm geliştirme odaklı programlar sunulmalıdır (Duran, 2023). İklim eğitimi sadece fen bilimleri dersleriyle sınırlı kalmamalı; edebiyat derslerinde iklim temalı eserlerin incelenmesi, tarih derslerinde çevresel değişimlerin insanlık üzerindeki etkileri, sanat derslerinde iklim krizi temalı eserler üretilmesi, ekonomi derslerinde yeşil ekonomi modelleri gibi yaklaşımlar, konunun çok boyutlu anlaşılmasını sağlar (Şeker ve Hacıeminoğlu, 2021).

Uygulamalı ve deneyimsel öğrenme, öğrencilerin konuyu deneyimleyerek öğrenmelerini ve somut katkılar sağlamalarını teşvik eder (U-senyang, 2024). Okul bahçelerinde oluşturulan ekolojik alanlar, geri dönüşüm ve kompost projeleri, enerji verimliliği kampanyaları, yerel çevre kuruluşlarıyla işbirliği içinde saha gezileri ve bilimsel gözlem projeleri bu tür uygulamalara örnek teşkil eder (Emir, 2023). Program dışı etkinlikler de büyük önem taşır; çevre kulüpleri, iklim zirveleri simülasyonları, sürdürülebilirlik haftaları, film gösterimleri ve panel tartışmaları gibi etkinlikler, öğrencilerin konularla aktif olarak ilgilenmesini ve akranlarıyla bilgi alışverişinde bulunmasını destekler (Papavasileiou, Konteos, Kalogiannidis, Kalfas & Papadopoulou, 2025).

Eğitim, iklim krizinin sadece çevresel değil, aynı zamanda sosyal adalet, eşitsizlik ve küresel sorumluluk boyutlarını da ele almalıdır (Tekdoğan, 2025). Bu, bir tür eleştirel pedagoji yaklaşımını gerektirir. Öğrencilere, iklim krizinin farklı toplulukları nasıl farklı etkilediği ve tarihsel sorumlulukların neler olduğu konusunda eleştirel bir bakış açısı kazandırılmalıdır (Şen ve Özer, 2018). Yerel ve küresel ölçekteki çevresel adalet hareketleri, yerli halkların bilgi birikimi ve sürdürülebilir yaşam biçimleri hakkında bilgiler, derslere entegre edilerek konunun etik ve toplumsal boyutları güçlendirilmelidir (Kılıç ve Tok, 2016).

3.3. Aile-Okul İşbirliği ve Toplumsal Dayanışma

İklim krizine karşı etkili bir mücadele, sadece okulların değil, aynı zamanda ailelerin ve daha geniş toplumun aktif katılımını gerektirir (UNESCO, 2020, s.16). Aile-okul işbirliği, bu sürecin temel taşlarından biridir (MEB, 2019). Okullar, velilere yönelik iklim değişikliği, enerji verimliliği,

sürdürülebilir tüketim ve atık yönetimi gibi konularda seminerler, atölye çalışmaları ve bilgilendirme materyalleri sunarak veli eğitimleri ve bilinçlendirme programları düzenlemelidir (UNICEF, 2021, s.64-91). Bu yaklaşımlar, ailelerin evde de sürdürülebilir uygulamaları hayata geçirmelerine olanak tanır ve böylece öğrenme süreci sadece okul duvarlarıyla sınırlı kalmaz.

Ortak projeler ve etkinlikler düzenlenerek okul ve ailelerin birlikte katılabileceği çevre temizliği kampanyaları, fidan dikme etkinlikleri, enerji tasarrufu yarışmaları veya yerel gıda festivalleri gibi ortak projeler hem toplumsal bağları güçlendirir hem de iklim bilincini artırır (Chawla ve Cushing, 2007). Okullar, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve diğer topluluk paydaşlarıyla işbirliği yaparak daha geniş çaplı sürdürülebilirlik projelerine imza atabilirler (Sterling, 2010). Örneğin, bir geri dönüşüm merkezi kurulması, toplu taşıma kullanımının teşvik edilmesi veya yerel ürünlerin desteklenmesi gibi konularda ortak çalışmalar yapılabilir (MEB, 2022). Özellikle iklim afetlerinden etkilenen bölgelerde, okullar aileler için birer psikososyal destek ve bilgi paylaşım merkezi haline gelebilir (Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC], 2022, s.1041-1050). Afet sonrası toparlanma sürecinde gönüllü ağları oluşturulması ve yardımlaşma mekanizmalarının kurulması, toplumsal dayanışmayı güçlendiren önemli adımlardır (UNDRR, 2019, s.383-397).

3.4. Psikososyal Destek ve Kapsayıcı Eğitim Yaklaşımları

İklim krizinin yol açtığı psikososyal riskler göz önüne alındığında, eğitim sistemleri sadece bilişsel öğrenmeyi değil, öğrencilerin duygusal refahını da desteklemelidir (Tepe vd., 2022). Ayrıca, eğitimin herkes için erişilebilir ve kapsayıcı olması esastır (UNESCO, 2021, s.116). İklim anksiyetesiyle başa çıkma stratejileri bu bağlamda büyük önem taşır (Hickman vd., 2021). Okullarda psikolojik danışmanlık hizmetleri aracılığıyla, öğrencilerin iklim anksiyetesi, umutsuzluk ve kaygı gibi duygularıyla başa çıkmalarına yardımcı olacak profesyonel destek sağlanmalıdır (APA, 2017). Bu hizmetler, bireysel veya grup terapileri şeklinde olabilir (MEB, 2023). Ayrıca, okullarda nefes egzersizleri, mindfulness (farkındalık) uygulamaları ve doğayla bağ kurma etkinlikleri gibi stres azaltıcı tekniklerin öğretilmesi, öğrencilerin duygusal dayanıklılığını artırabilir (OECD, 2015, s.125-168).

Öğrencilere, iklim krizine karşı pasif bir kurban olmaktan ziyade, değişimin bir parçası olabilecekleri ve küçük adımlarla bile olsa fark yaratabilecekleri hissini aşılması, umut ve eylem odaklı yaklaşımlarla mümkün olur (Ojala, 2022). Başarı hikayelerinin paylaşılması, olumlu örneklerin sunulması ve öğrencilerin kendi çözüm projeleri geliştirmeleri teşvik edilmelidir (UNESCO, 2018, s.111-130). Doğada geçirilen zamanın artırılması ve doğal ortamlarla etkileşimin teşvik edilmesi, öğrencilerin doğanın iyileştirici gücünden faydalanmasını ve ekolojik empati geliştirmesini sağlar (Louv, 2008).

Kapsayıcı eğitim yaklaşımları, eğitimin herkes için erişilebilir olmasını temin eder (UNICEF, 2012, s.53-64). Engelli öğrenciler, göçmen çocuklar, sosyoekonomik dezavantajlı ailelerin çocukları gibi kırılgan grupların iklim eğitimine ve okulun sunduğu diğer imkanlara eşit erişimini sağlamak için özel eğitim materyalleri, dil desteği ve fiziksel erişilebilirlik gibi düzenlemeler gereklidir (MEB, 2021). İklim eğitiminin farklı kültürel ve sosyoekonomik arka planlara sahip öğrencilerin değerlerini ve bilgi birikimlerini dikkate alarak tasarlanması önemlidir (UNESCO, 2020, s.12-20). Özellikle yerli halkların geleneksel ekolojik bilgeliğinden faydalanılması, kapsayıcılığı artırır (Whyte, 2013). Son olarak, öğretmenlerin iklim krizi konusunda yeterli bilgiye sahip olmaları, iklim anksiyetesi yaşayan öğrencilere nasıl yaklaşacaklarını bilmeleri ve kapsayıcı öğretim yöntemleri konusunda donanımlı olmaları için sürekli mesleki gelişim programları sunulmalıdır (OECD, 2021). Bu, sadece bilgi aktarımını değil, aynı zamanda duygusal zeka ve empati becerilerini de geliştirmeyi hedefler (UNESCO, 2019, s.133-156).

3.5. Eğitim Yoluyla Oluşturulan Umut ve Direnç

Eğitim, iklim krizinin yarattığı zorluklara rağmen geleceğe dair umut ve direnç oluşturma için en güçlü araçlarından biridir (UNESCO, 2020, s.10-15). Bu, sadece riskleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda potansiyel çözümleri ve daha iyi bir geleceği hayal etme kapasitesini de beslemeyi içerir (Ojala, 2012). Eğitim, genç nesilleri sadece mevcut sorunları anlayan bireyler olarak değil, aynı

zamanda bu sorunlara aktif olarak çözüm üretebilen, eleştirel düşünen, işbirliği yapabilen ve değişime öncülük edebilen küresel vatandaşlar olarak yetiştirmeyi hedeflemelidir (UNICEF, 2021, s.84-119).

Gençler, iklim krizine karşı küresel hareketin ön saflarında yer almaktadır ve seslerini duyurarak önemli bir etki yaratmaktadırlar (Hickman vd., 2021). Eğitim sistemleri, onların bu çabalarını desteklemeli, onlara platformlar sunmalı ve seslerinin duyulmasını sağlamalıdır. Okullar, öğrencilerin iklim protestolarına, forumlara ve karar alma süreçlerine katılımlarını teşvik ederek, onların eylemlerinin değerli olduğunu hissettirmelidir (UNESCO, 2019, s.157). İklim krizi, yıkıcı etkilerinin yanı sıra, daha adil, sürdürülebilir ve eşitlikçi bir dünya inşa etmek için bir dönüşüm fırsatı olarak da görülebilir (IPCC, 2022, s.2655). Eğitim, öğrencilere bu vizyonu aşılmalı ve onları yeşil ekonomiye geçiş, yenilenebilir enerji, sürdürülebilir tarım gibi alanlarda yeni kariyer ve yaşam biçimleri hayal etmeye teşvik etmelidir. (Katsiampoura, Drigas ve Chaidi, 2025). Bu, kolektif eylemin ve insan yaratıcılığının krizleri aşma potansiyelini vurgulayan güçlü bir mesajdır (Sterling, 2011).

4. Sonuç ve Öneriler

Bu makale, küresel iklim krizinin aile yaşamı üzerindeki çok boyutlu etkilerini ekosoyal riskler perspektifinden derinlemesine incelemiş ve eğitim sistemlerinin bu zorluklarla mücadeledeki kritik rolünü geleceğe yönelik umutlu tasavvurlarla ele almıştır. Çalışma, iklim krizinin sadece çevresel bir tehdit olmanın ötesinde, ailelerin ekonomik, sosyal ve psikosoyal refahını derinden etkileyen karmaşık bir sistem krizi olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle çocuklar, yaşlılar, kadınlar, engelliler ve düşük gelirli topluluklar gibi kırılgan grupların bu etkilerden orantısız bir şekilde etkilendiği vurgulanmıştır.

Eğitimin, iklim krizine karşı farkındalık yaratma, bilgi aktarımı, davranış değişikliği teşvik etme ve adaptasyon kapasitesi geliştirme konusunda vazgeçilmez bir araç olduğu belirlenmiştir. Kapsamlı iklim eğitimleri, aile-okul işbirliği ve psikosoyal destek mekanizmaları aracılığıyla, bireylerin ve toplulukların kriz karşısında dayanıklılıklarını artırma ve geleceğe yönelik eylem kapasitesi geliştirme potansiyelleri analiz edilmiştir. Ayrıca, iklim adaletinin sağlanması, çocuk haklarının korunması ve eğitimde fırsat eşitliğinin güvence altına alınması gibi etik ve politik boyutların, adil ve sürdürülebilir çözümler için temel teşkil ettiği sonucuna varılmıştır.

4.1. Eğitim Politikalarına Yönelik Öneriler

Eğitim sistemi, iklim krizine karşı daha dirençli ve bilinçli bir toplum inşa etmede öncü bir rol oynamalıdır. Bu bağlamda, aşağıdaki politikaların hayata geçirilmesi kritik önem taşımaktadır:

Öncelikle, ulusal programa kapsamlı iklim eğitimi entegrasyonu şarttır. Erken çocukluktan yükseköğretime kadar tüm eğitim kademelerinde, iklim krizinin bilimsel gerçeklerini, sosyal, ekonomik ve etik boyutlarını kapsayan, disiplinlerarası ve uygulamalı bir program zorunlu hale getirilmelidir. Bu program, sadece bilgi aktarımını değil, aynı zamanda eleştirel düşünme, problem çözme ve işbirliği becerilerini de geliştirmeyi hedeflemelidir. Eleştirel eğitim yaklaşımı, öğrencilerin iklim krizine yol açan sistemik sorunları sorgulamasına ve dönüştürücü eylemler için motive olmasına olanak tanır. (Freire, 2018).

İkinci olarak, öğretmenlerin kapasite gelişimi sağlanmalıdır. İklim eğitimi konusunda uzmanlaşmış öğretmenler yetiştirmek için kapsamlı hizmet içi eğitimler, sertifika programları ve güncel materyal desteği sunulmalıdır. Öğretmenler, öğrencilerin iklim anksiyetesi gibi psikosoyal sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olacak bilgi ve becerilerle donatılmalıdır (M. & Hill, 2021).

Üçüncü olarak, okul ekolojisi ve sürdürülebilirlik programları teşvik edilmelidir. Okul binaları ve kampüsleri, enerji verimliliği, su tasarrufu, atık yönetimi ve yerel gıda üretimi gibi sürdürülebilir uygulamalar için birer model haline getirilmelidir. Bu uygulamalar, öğrencilerin teorik bilgiyi pratiğe dökmesini sağlayarak, gerçek dünya problemlerine çözüm üretme becerilerini pekiştirecektir (UNESCO, 2021).

Dördüncü olarak, dijital eğitim altyapısı güçlendirilmeli ve erişilebilirliği artırılmalıdır. Uzaktan eğitim imkanları ve dijital kaynaklar, iklim krizinden etkilenen veya dezavantajlı bölgelerdeki öğrencilerin eğitime kesintisiz erişimini sağlamak amacıyla geliştirilmeli ve herkese eşit şekilde sunulmalıdır. (World Bank, 2020).

Son olarak, psikososyal destek hizmetlerinin yaygınlaştırılması büyük önem taşır. Okul psikolojik danışmanlık birimleri, iklim anksiyetesi ve ilgili ruh sağlığı sorunları konusunda öğrencilere ve ailelere yönelik destek hizmetlerini artırmalıdır. Bu hizmetler, öğrencilere umut aşılayan, eylem odaklı ve güçlendirici bir perspektif sunmalıdır (Clayton ve Manning, 2018).

4.2. Aile Destek Programlarına Yönelik Öneriler

Ailelerin iklim krizine karşı dayanıklılıklarını artırmak ve onları bu süreçte yalnız bırakmamak için sosyal politikalar güçlendirilmelidir. Bu alandaki temel öneriler şunlardır:

Öncelikle, kapsamlı sosyal koruma ağları oluşturulmalıdır. İklim krizi kaynaklı gelir kaybı, işsizlik veya yerinden edilme yaşayan ailelere yönelik nakit yardımı, iş kurma destekleri ve iklim sigortası gibi sosyal güvenlik mekanizmaları geliştirilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır (IPCC, 2022, s.2705-2711).

İkinci olarak, sağlık hizmetlerine erişimin güçlendirilmesi esastır. İklim değişikliği ile ilişkili sağlık sorunlarına (sıcak çarpması, vektör kaynaklı hastalıklar, solunum yolu rahatsızlıkları) karşı koruyucu sağlık hizmetleri, erken teşhis ve tedavi imkanları tüm aileler için erişilebilir olmalıdır. Özellikle kırılgan gruplara yönelik mobil sağlık birimleri ve bilinçlendirme kampanyaları düzenlenmelidir (WHO, 2021).

Üçüncü olarak, topluluk temelli dayanıklılık merkezleri kurulmalıdır. Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları işbirliğiyle, toplulukların iklim şoklarına karşı hazırlıklı olmalarını sağlayacak bilgi, eğitim ve acil durum destek merkezleri oluşturulmalıdır. Bu merkezler, ailelerin afet risk azaltma planlarına aktif katılımını teşvik etmelidir (UNDRR, 2019, s.383-397).

Dördüncü olarak, barınma ve altyapı güvenliği önceliklendirilmelidir. İklim değişikliğinin etkilerine (sel, fırtına, sıcak hava dalgaları) dayanıklı konut ve altyapı projelerine yatırım yapılmalı, mevcut riskli yapıların dönüştürülmesi için teşvikler sunulmalıdır. Güvenli barınma, ailelerin temel güvencesidir (OECD, 2020).

Son olarak, iklim adaleti fonları ve uluslararası işbirliği artırılmalıdır. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerdeki ailelerin iklim adaptasyonu ve azaltım çabalarına yönelik finansal ve teknolojik desteklerini artırmalıdır. Uluslararası işbirliği, küresel adalet ilkesi çerçevesinde iklim krizinin yol açtığı eşitsizlikleri gidermede anahtar rol oynar (UNFCCC, 2022).

4.3. Geleceğe Dair Umut ve Dayanıklılık Perspektifleri

İklim krizinin yarattığı kaygı ve belirsizlikler yadsınamaz olsa da, bu kriz aynı zamanda insanlık için dönüşüm ve yenilenme fırsatları da sunmaktadır. Geleceğe dair umudu canlı tutmak, pasif bir bekleyişten ziyade, kolektif eylem ve yaratıcı çözümler aracılığıyla mümkündür.

Eğitim, genç nesillere bu umudu aşılamalıdır. Onlara, iklim krizinin üstesinden gelinebilecek bir meydan okuma olduğunu, yeşil teknolojiler, sürdürülebilir yaşam biçimleri ve yeni ekonomik modeller ile daha adil ve yaşanabilir bir dünya inşa etme potansiyelimizin bulunduğunu göstermelidir. Gençler, iklim hareketinin ön saflarında yer alarak, değişimin katalizörleri olma güçlerini kanıtlamışlardır (IPCC, 2022, s.2711-2715). Eğitim sistemleri ve politikalar, onların seslerini duyurmalı, katılımlarını teşvik etmeli ve onlara geleceğin liderleri olarak yatırım yapmalıdır.

Unutulmamalıdır ki, ailelerin dayanıklılığı ve refahı, toplumların iklim krizine karşı direncini doğrudan etkiler. Ailelerin ve eğitim sistemlerinin güçlendirilmesi, sadece bugünün sorunlarına çözüm bulmakla kalmayacak, aynı zamanda gelecek nesiller için daha yeşil, daha adil ve daha umut dolu bir dünya inşa etmenin de temelini atacaktır. Bu büyük dönüşüm, ortak sorumluluk, empati ve kararlı adımlarla mümkün olacaktır.

5.Kaynakça

- Abdelmonem, M. G. (Ed.). (2024). *Home, family & climate change. Policy Report, Home Renaissance Foundation & UN Department of Economic and Social Affairs*. The University of York.
- Akademi Çevre. (2024). 2022 Entegre raporu. <https://akademicevre.com/wp-content/uploads/2024/08/ER0808.pdf>
- Akalın, M. (2015). İklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkileri: Bu etkileri gidermeye yönelik uyum ve azaltım stratejileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 351–378. <https://doi.org/10.17218/husbed.87012>
- Akın, G. (2006). Küresel ısınma, nedenleri ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2), 29–43.
- Aksoy, C. (2023). Resilient leadership: The art of dealing with challenges in turbulent times. *International Journal of Leadership Studies: Theory and Practice*, 6(3), 203–213. <https://doi.org/10.52848/ijls.1359962>
- American Psychological Association. (2017). *Multicultural guidelines: An ecological approach to context, identity, and intersectionality*. American Psychological Association. <https://www.apa.org/about/policy/multicultural-guidelines>
- Artan, T. (2024). *Yeşil adaletin sesi: İklim değişikliği karşısında sosyal hizmetin rolü ve mücadelesi*. İÜC Yayınevi.
- Aydoğmuş Atalay, G., & Çakır, Ö. (2021). Kronik hastalığa sahip bireylerin afetlerde zarar görebilirliği. *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(2), 243–261.
- Berry, H. L., Bowen, K., & Kjellstrom, T. (2010). Climate change and mental health: A causal pathways framework. *International Journal of Public Health*, 55(2), 123–132. <https://doi.org/10.1007/s00038-009-0112-0>
- Besnili Memiş, O. (2023). İklim değişikliği ve sosyal adalet: Sosyal politika ve dayanıklılık çerçevesinden bir inceleme. *Uşak Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 20–37.
- Brown, C. T., & Chang, Y.-L. (2024). Ecosocial policy and the social risks of climate change: Foundations of the US ecosocial safety net. *Journal of Social Policy*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/S0047279424000126>
- Çakır Sümer, G. (2024). İklim değişikliğinde önemli bir gündem: Yerinden edilme ve yeniden yerleştirme. *Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16(31), 295–308. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.1443057>
- Çalışkan, Ş. (2010). Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. *Journal of Social Policy Conferences*, 59, 89–132.
- Çalışır, Y. C. (2025). İklim değişikliğinin etkilerine karşı bir savunma mekanizması olarak sosyal koruma. *Sosyal Güvence Dergisi*, 2025(Özel Sayı), 162–186. <https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.1671645>
- Chawla, L., & Cushing, D. (2007). Education for strategic environmental behaviour. *Environmental Education Research*, 13(4), 437–452. <https://doi.org/10.1080/13504620701581539>

- Clayton, S., & Karazsia, B. T. (2020). Climate anxiety: Psychological responses to climate change. *Journal of Anxiety Disorders*, 74, 102263.
- Clayton, S., & Manning, C. M. (2018). *Psychological effects of climate change*. Routledge.
- Clayton, S., Manning, C. M., Speiser, M., & Hill, A. N. (2021). *Mental health and our changing climate: Impacts, inequities, responses*. American Psychological Association and ecoAmerica. <https://www.nhclimatehealth.org/s/See-Change-Report-on-Climate-Change-and-Youth-Mental-Health.pdf>
- Demirci, K., & Avcu, T. (2021). Afet süreçlerinde kadın bireylerin yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri: İzmir ili örneği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 11(1), 86–105.
- Doğru, S., & Orzan, M. (2025). Öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği farkındalıklarının incelenmesi. *Afet Ve Risk Dergisi*, 8(1), 182–195. <https://doi.org/10.35341/afet.1464168>
- Dominelli, L. (2011). Climate change: Social workers' roles and contributions to policy debates and interventions. *International Journal of Social Welfare*, 20(4), 430–438. <https://social.desa.un.org/sites/g/files/tmzbd12566/files/inline-files/CLIMATE%20CHANGE.DOMINELLI.pdf>
- Duran, M. (2023). Erken çocukluk eğitiminde iklim değişikliği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 100–114. <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1132048>
- Emir, H. N. S. (2023). Sürdürülebilir peyzaj tasarımı açısından okul bahçeleri. *Akdeniz University Journal of the Faculty of Architecture*, 2(2), 156–177.
- Erbil, F. (2023). *Türkiye'de krizler, afetler ve çocuk*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2023.110>
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP, & WHO. (2022). *The state of food security and nutrition in the world 2022: Repurposing food and agricultural policies to make healthy diets more affordable*. FAO. <https://doi.org/10.4060/cc0639en>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2015). *Climate change and food security: Risks and responses*. FAO. <https://www.fao.org/3/i5188e/I5188E.pdf>
- Freire, P. (2018). *Pedagogy of the oppressed*. Penguin Classics.
- Gallegos, D., Eivers, A., Sondergeld, P., & Pattinson, C. (2021). Food insecurity and child development: A state-of-the-art review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(17), 8990. <https://doi.org/10.3390/ijerph18178990>
- Ge, S., Johnson, S., & Tzur-Ilan, N. (2025). *Climate risk, insurance premiums and the effects on mortgage and credit outcomes* (Federal Reserve Bank of Dallas Working Paper No. 2505). <https://doi.org/10.24149/wp2505>
- Hacısalihoglu, A., & Balcı, S. (2023). İklim değişikliğinin çocuk sağlığına etkisi ve çözüm önerileri. *Artuklu International Journal of Health Sciences*, 3(1), 93–97. <https://doi.org/10.58252/artukluder.1180448>
- Heanoy, E. Z., & Brown, N. R. (2024). Impact of natural disasters on mental health: Evidence and implications. *Healthcare*, 12(18), 1812. <https://doi.org/10.3390/healthcare12181812>
- Hickman, C., Marks, E., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, R. E., Mayall, E. E., Wray, B., Mellor, C., & van Susteren, L. (2021). Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: A global survey. *The Lancet Planetary Health*, 5(12), e863–e873. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00278-3](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00278-3)
- International Organization for Migration. (2018). *Migrants in society: Diversity and cohesion*. <https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd12616/files/2018-07/TP6.pdf>

- IPCC. (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation, and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009325844>
- IPCC. (2023). Summary for Policymakers. In H. Lee & J. Romero (Eds.), *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* (pp. 1–34). IPCC. <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.001>
- İğci, T., & Çobanoğlu, N. (2019). İklim değişikliğinin ve iklim değişikliğiyle ilgili küresel anlaşmaların çevre etiği bakımından değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 7(2), 130–146.
- İlter, M. S. (2019). Kırsal kalkınmada tarım ve hayvancılığın kırsal yoksulluğu azaltmadaki etkileri "yatağan"ın sosyo-ekonomik yapısı ve tarımsal nitelikleri". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 629–654. <https://doi.org/10.21560/spcd.v19i49119.460618>
- İpekçi, N. N. (2023). Afetlerde kırılgan grupların sağlığı. *Sağlık Bilimleri Ve Klinik Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 147–156.
- Kabacık, S. Ç., & Deretarla Gül, E. (2021). Okul öncesi eğitim ve permakültür. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 5140–5156. <https://doi.org/10.26466/opus.910266>
- Kanbir, Ö. (2023). Ekonomik gelişme ve ekoloji. *Liberal Düşünce Dergisi*, 109, 79–103. <https://doi.org/10.36484/liberal.1216629>
- Karasu, M., Altürk, K., & Polat, Z. (2025). Yeşil zihinler, gri dünyalar: İklim değişikliği temsillerinin sosyo-bilişsel analizi. *Afet Ve Risk Dergisi*, 8(1), 231–254. <https://doi.org/10.35341/afet.1526083>
- Katsiampoura, I., Drigas, A., & Chaidi, I. (2025). Yeşil eğitim: Yeşil geçiş ve sürdürülebilir kalkınma hakkında bilgi edinmek. *Dünya İleri Mühendislik Teknolojisi ve Bilimleri Dergisi*, 15, 1372–1382.
- Kesik, O. A., Taştan, B., & Azgın, T. (2024). Engellilerin afet toplanma alanlarına erişebilirliğinin ağ analizi yöntemiyle belirlenmesi: Kastamonu il merkezi örneği. *Mamba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi*, 10(1), 13–27.
- Kılıç, S., & Tok, N. (2016). Geleneksel adalet anlayışlarından çevresel adalet anlayışına. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3).
- Knez, I., Butler, A., Ode Sang, Å., Ångman, E., Sarlöv Herlin, I., & Åkerskog, A. (2017). Before and after a natural disaster: Disruption in emotion component of place-identity and wellbeing. *Journal of Environmental Psychology*, 55, 33–42. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2017.11.002>
- Kronk Warner, E. A. (2015). Indigenous adaptation in the face of climate change. *Journal of Environmental and Sustainability Law*, 21(1), 129–162. <https://scholarship.law.missouri.edu/jesl/vol21/iss1/6>
- Lai, B. S., & La Greca, A. M. (2019). The psychosocial effects of climate change. In D. M. Cooper & S. M. Stauder (Eds.), *The Oxford handbook of child and adolescent sleep* (pp. 523–540). Oxford University Press.
- Louv, R. (2008). *Last child in the woods: Saving our children from nature-deficit disorder*. Algonquin Books.
- M., & Hill, A. N. (2021). *Mental health and our changing climate: Impacts, inequities, responses*. Washington, DC: American Psychological Association and ecoAmerica.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2019). *Sürdürülebilir kalkınma için eğitim raporu*. Milli Eğitim Bakanlığı.

- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2021). *Özel eğitim ve rehberlik hizmetleri genel müdürlüğü raporu*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2022). *Çevre eğitimi ve iklim değişikliği dersi öğretim programı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). (2023). *Psikososyal destek hizmetleri kılavuzu*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Norton-Smith, K., Lynn, K., Chief, K., Cozzetto, K., Donatuto, J., Hiza Redsteer, M., Kruger, L. E., Maldonado, J., Viles, C., & Whyte, K. P. (2016). *Climate change and indigenous peoples: A synthesis of current impacts and experiences* (Gen. Tech. Rep. PNW-GTR-944). U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station.
- Nunes, M. L., & da Cunha, A. J. L. A. (2025). Neurodevelopment and climate change. *Jornal de Pediatria*, 101(Suppl 1), S34–S39. <https://doi.org/10.1016/j.jped.2024.10.005>
- OECD (2015), *Better Policies for Development 2015: Policy Coherence and Green Growth*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264236813-en>.
- OECD. (2020). *Green growth strategy for 2030*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264236813-en>
- OECD. (2021). *The state of global education: 18 months into the pandemic*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/1a23bb23-en>
- Ojala, M. (2012). Hope and climate change: The importance of hope for environmental engagement among young people. *Environmental Education Research*, 18(5), 625–642. <https://doi.org/10.1080/13504622.2011.637157>
- Ojala, M. (2022). Hope and climate-change engagement from a psychological perspective. *Current Opinion in Psychology*, 46, 101514. <https://doi.org/10.1016/j.copsy.2022.101514>
- Olçar, K. (2023). Sivil toplum örgütlerinin kavramsal ve tarihsel gelişimi. *İzlek Akademik Dergi*, 5(2), 42–57. <https://doi.org/10.53804/izlek.1381408>
- Onur, M., Adak, M., Kaya, Ç. M., Ünal, Ç., & vd. (2025). Kuraklığın Türkiye’deki kırsal geçim kaynakları ve kentleşme üzerindeki çok yönlü etkileri: Hafifletme stratejileri. *Afet Ve Risk Dergisi*, 8(1), 34–51. <https://doi.org/10.35341/afet.1527912>
- Özkan, A. (2025). İklim yazınında solastalji ve ekolojik yas: Ekopsikolojik perspektiften flight behaviour analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 368–381. <https://doi.org/10.29029/busbed.1634246>
- Özvar, S. (2022). İklim değişikliği: Etkiler ve karşılaşılan zorluklar kapsamında bir değerlendirme. *Maliye Çalışmaları Dergisi*, 68, 81–106. <https://doi.org/10.26650/mcd2022-1169899>
- Papavasileiou, A., Konteos, G., Kalogiannidis, S., Kalfas, D., & Papadopoulou, C.-I. (2025). Investigating the impact of sustainability-themed extracurricular activities on student engagement with the 17 SDGs by 2026: A case study of Greece. *Sustainability*, 17(7), Article 3071. <https://doi.org/10.3390/su17073071>
- Pasikowska-Schnass, M. (2024, April). *The impact of climate change on cultural heritage* (EPRS Briefing No. 762.282). European Parliamentary Research Service. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762282/EPRS_BRI\(2024\)762282_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762282/EPRS_BRI(2024)762282_EN.pdf)
- Pihkala, P. (2020). Eco-Anxiety and Environmental Education. *Sustainability*, 12(23), 10149. <https://doi.org/10.3390/su122310149>
- Rebouças, P., Falcão, I. R., & Barreto, M. L. (2022). Social inequalities and their impact on children's health: A current and global perspective. *Jornal de Pediatria*, 98(Suppl 1), S55–S65. <https://doi.org/10.1016/j.jped.2021.11.004>

- Reid, A. (2019). Climate change education and research: Possibilities and potentials versus problems and perils? *Environmental Education Research*, 25(6), 767–790. <https://doi.org/10.1080/13504622.2019.1664075>
- Rodrigues, L. de O., Pelegrini, T. B., Galvão, N. R. M., Nunes, S. F. dos S., & Oliveira, A. M. da S. (2025). Green Curriculum: the insertion of sustainability in school education. *aracê*, 7(4), 15849–15864. <https://doi.org/10.56238/arev7n4-015>
- Shaw, J. (2025, April 2). *Housing in the climate crosshairs: A Harvard briefing on climate change and the U.S. housing crisis*. Harvard Magazine. <https://www.harvardmagazine.com/2025/04/harvard-briefing-climate-insurance-housing-crisis>
- Sözer, A. (2019). Göç, toplumsal uyum ve aidiyet. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(28), 418–431. <https://doi.org/10.35675/befdergi.643948>
- Sterling, S. (2010). Transformative learning and sustainability: Sketching the conceptual ground. *Learning and Teaching in Higher Education*, 5(11), 17–33.
- Sterling, S. (2011). Transformative learning and sustainability: Sketching the conceptual ground. *Learning and Teaching in Higher Education*, 5, 17–33.
- Şen, G., & Özer, Y. E. (2018). Üniversite öğrencilerinin iklim değişikliği ve çevre sorunları konusundaki farkındalıklarının değerlendirilmesi: Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi örneği. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 667–688.
- Şengül, B., & Murat, G. (2024). Küresel iklim krizinin sosyal boyutu ve sosyal politika önlemleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 15(41), 342–358. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1310015>
- Şeker, S., & Hacıeminoğlu, E. (2021). *Sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği*. İksad Publishing House.
- Şimşir, G., Akverdi, Y., An, N., Turp, M. T., & vd. (2022.). Değişen iklimde aşırı hava olaylarının insan sağlığı üzerinde çok boyutlu etkileri ve iklimsel risklerin vektörel hastalıklar özelinde değerlendirilmesi. *Resilience*, 335–370. <https://doi.org/10.32569/resilience.1170555>
- Tazegül Bekci, A., & Şahinöz, S. (2024). İklim değişikliğine uyum ve afet risk yönetimi bağlamında bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 13(3), 1450–1456. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1505353>
- Tekdoğan, Ö. F. (2025). Çevresel ve sosyal adalet boyutuyla sürdürülebilirlik. *TYB Akademi Dil Edebiyat Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, 29–49.
- Tepe, S., Eti, S., & Kahraman, Z. (2022). İklim değişikliğinin psikososyal riskler açısından iş kazalarına etkisinin VAR yöntemi ile değerlendirilmesi: İklim değişikliği & iş kazaları ilişkisi. *Trk Dergisi*, 3(2), 1–24. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7497279>
- Turğut, F. (2017). Tarihsel süreçte aile kurumunun dönüşümü ve geleceğine yönelik çıkarımlar. *Medeniyet Ve Toplum Dergisi*, 1(1), 93–117.
- UNDRR (United Nations Office for Disaster Risk Reduction). (2019). *Global assessment report on disaster risk reduction 2019*. United Nations Office for Disaster Risk Reduction. <https://gar.undrr.org>
- UNESCO. (2018). *Education for sustainable development: Learning to transform the world* [PDF]. Paris, France: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://doi.org/10.54675/YELO2332>
- UNESCO. (2019). *Education for sustainable development goals: Learning objectives*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261802>

- UNESCO. (2020). *Embracing a culture of lifelong learning: Contribution to the Futures of Education initiative – A transdisciplinary expert consultation report*. UNESCO Institute for Lifelong Learning. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374112>
- UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707>
- UNESCO & MECCE. (2024). *Education and climate change: Learning to act for people and planet* (Global Education Monitoring Report). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://doi.org/10.54676/IQQK7707>
- United Nations. (2020, July 14). *Education is key to addressing climate change*. UN. <https://www.un.org/en/climatechange/climate-solutions/education-key-addressing-climate-change>
- United Nations. (2022). *The Human Cost of Climate Change*. United Nations.
- United Nations Children's Fund. (2012). *Climate change adaptation and disaster risk reduction in the education sector: Resource manual*. UNICEF. <https://www.uncclearn.org/wp-content/uploads/library/unicef30.pdf>
- United Nations Children's Fund. (2021). *The climate crisis is a child rights crisis: Introducing the Children's Climate Risk Index*. UNICEF. <https://www.unicef.org/media/105376/file/UNICEF-climate-crisis-child-rights-crisis.pdf>
- UNFCCC. (2022). *The Glasgow Climate Pact*. Bonn, Almanya: United Nations Framework Convention on Climate Change.
- U.S. Department of the Treasury. (2023, September 29). *The impact of climate change on American household finances* (Fact Sheet). https://home.treasury.gov/system/files/136/Climate_Change_Household_Finances.pdf
- U.S. Environmental Protection Agency. (n.d.). *Climate change impacts on agriculture and food supply*. Retrieved June 1, 2025, from <https://www.epa.gov/climateimpacts/climate-change-impacts-agriculture-and-food-supply>
- U-senyang, S. (2024). Experiential learning in action: Analyzing outcomes and educational implications. *Journal of Education and Learning Reviews*, 1(2), 13–28. <https://doi.org/10.60027/jelr.2024.771>
- Uyar, S., & Uyar, Ş. (2023). “İklim krizi karşısında eğitimin rolü”. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 9(71), 3534–3538. <https://doi.org/10.29228/smryj.69899>
- Uyar, Ş. (2023). İklim krizi karşısında informal eğitimin önemi. *Academic Social Resources Journal*.
- Uysal Şahin, Ö. (2021). Quality of life and global climate change. *Journal of Awareness*, 6(3), 147–154.
- Walsh, F. (1996). The concept of family resilience: Crisis and challenge. *Family Process*, 35(3), 261–281. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1996.00261.x>
- Wang, P., & Altanbulag, A. (2022). A concern for eco-social sustainability: Background, concept, values, and perspectives of eco-social work. *Cogent Social Sciences*, 8(1), 2093035. <https://doi.org/10.1080/23311886.2022.2093035>
- WHO. (2021). *COP26 Special Report on Climate Change and Health: The health argument for climate action*. Cenevre, İsviçre: World Health Organization.
- Whyte, K. P. (2013). On the role of traditional ecological knowledge as a collaborative concept: A philosophical study. *Ecological Processes*, 2(7), 1–12. <https://doi.org/10.1186/2192-1709-2-7>
- World Bank. (2020). *The COVID-19 pandemic: Shocks to education and policy responses*. Washington, DC: World Bank.

- World Bank Group. (2024). *People in a changing climate: From vulnerability to action – Insights from World Bank Group Country Climate and Development Reports covering 72 economies*. World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/42395>
- WWF. (2021, December 10). *İklim krizinin gölgesinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği*. <https://www.wwf.org.tr/?11521/klim-krizinin-golgesinde-toplumsal-cinsiyet-esitsizligi>
- Yeşildal, A. (2020). Doğal afetlerle mücadelede yerel yönetimlerin rolü ve kapasite sorunları: Esnek şehir uygulaması. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 87–116.
- Yeşilyurt, E., Keskin, M. Y., & Okur, M. (2024). Kriz durumlarında eğitim programının rolü ve işlevi üzerine teorik bir çözümleme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(2), 1406–1437. <https://doi.org/10.37217/tebd.1288744>

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Haziran/June 2025 Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Ekim/ October 2025

Küçük Ekranların Büyük Etkileri: Çocuklar ve Dijital Dünyanın Etkileşimi

Big Impacts Of Small Screens: Children And The Interaction With The Digital World

Şükriye ÜNAL TOKPUNAR¹, Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK²

Öz

Dijital teknolojiler, günümüz yaşamının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İnternet, mobil cihazlar ve dijital platformlar aracılığıyla bireylerin iletişim biçimleri, çalışma yöntemleri ve günlük yaşamları büyük ölçüde değişmektedir. Yetişkinler bu teknolojilerin fayda ve risklerini değerlendirebilirken, çocuklar gelişimsel olarak bu farkındalığa sahip değildir. Bu nedenle çocukların dijital dünyayla denge içinde bir ilişki kurabilmeleri için risklerin en aza indirilmesi önemlidir. Dijital teknolojiler çocuklara eğitsel içeriklere kolay erişim, iletişim becerilerinde gelişim ve dünyayı farklı açılardan tanıma fırsatı sunmaktadır. Ancak ekranların uzun süreli kullanımı dikkat dağınıklığı, uyku sorunları ve fiziksel hareketsizlik gibi olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Ayrıca şiddet ve uygunsuz içeriklere maruz kalma riski de artmaktadır. Bu makalenin amacı, dijital çağda çocukların medya kullanımına yönelik ebeveyn görüşlerini incelemektir. Ebeveynlerin bu konudaki gözlemleri, deneyimleri, tutumları ve endişeleri ele alınmıştır. Ayrıca dijital ortamın çocukların gelişimine etkileri, ebeveyn bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu amaçla, ebeveynlerin çocuklarını dijital medya kullanımında nasıl yönlendirdikleri ve karşılaştıkları sorunlara karşı ne tür önlemler aldıkları araştırılmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemiyle yürütülmüş ve fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formuyla veriler elde edilmiştir. 10-13 yaş aralığında çocuğu olan ve Afyonkarahisar'da ikamet eden 24 ebeveynle görüşme yapılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda, ebeveynlerin dijital medya kullanımının çocukların gelişimi üzerindeki etkilerine ilişkin ciddi endişeler taşıdığı ve bu süreci yönetmekte çeşitli stratejiler geliştirdikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ebeveynlerin dijital içeriklere yönelik eleştirel yaklaşımlar sergilediği, çocuklarını koruma amacıyla denetim, sınırlama ve rehberlik gibi yöntemlere başvurdukları görülmüştür. Ancak bu çabanın, dijital dünyanın hızlı değişimi karşısında zaman zaman yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, dijital teknoloji, ebeveyn, dijital riskler

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Digital technologies have become an indispensable part of modern life. Through the internet, mobile devices, and digital platforms, individuals' communication styles, work methods, and daily lives are changing significantly. While adults can assess the benefits and risks of these technologies, children do not have this awareness due to their developmental stage. Therefore, it is important to minimize risks in order for children to establish a healthy relationship with the digital world. Digital technologies offer children easy access to educational content, opportunities to develop communication skills, and the chance to explore the world from different perspectives. However, prolonged use of screens can lead to negative effects such as distraction, sleep problems, and physical inactivity. In addition, the risk of exposure to violence and inappropriate content is also increasing. The purpose of this article is to examine parents' views on children's media use in the digital age. Parents' observations, experiences, attitudes, and concerns

Bu çalışma "Dijital Kültür ve Eşikteki Çocukluk: Ebeveynlerin Perspektifinden Çocukluğun Dönüşümü Üzerine Nitel Bir Araştırma" adlı hazırlanmakta olan doktora tezinden üretilmiştir.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, sukriye.unal@hotmail.com.

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, kocak@aku.edu.tr

Atf için (to cite): Tokpunar Ünal Ş. ve Koçak H. (2025). Küçük ekranların büyük etkileri: çocuklar ve dijital dünyanın etkileşimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 502-520

on this subject were addressed. Furthermore, the effects of the digital environment on children's development were evaluated from the parents' perspective. To this end, the study investigated how parents guide their children in their use of digital media and what measures they take to address the problems they encounter. The study was conducted using a qualitative research approach. A phenomenological research design was used. Data were collected using a semi-structured interview form. Interviews were conducted with 24 parents who have children between the ages of 10 and 13 and reside in Afyonkarahisar. The results of this study revealed that parents have serious concerns about the effects of digital media use on children's development and have developed various strategies to manage this process. In addition, parents have been observed to take a critical approach to digital content and to resort to methods such as monitoring, restriction, and guidance in order to protect their children. However, it has been observed that these efforts are sometimes insufficient in the face of the rapid changes in the digital world.

Keywords: Child, digital technology, parent, digital risks

Paper Type: Researched Article

Giriş

Dijitalleşme, bilgilerin dijital ortama aktarılması ve teknolojinin günlük yaşamda, iş süreçlerinde ve iletişimde yoğun şekilde kullanılması sürecidir. Analog sistemlerden dijital sistemlere geçişle başlayan bu dönüşüm, bilgisayarların, internetin ve mobil teknolojilerin gelişmesiyle hız kazanmıştır (Karagözoğlu Aslıyüksek, 2016: 88). Zamanla bu süreç, yapay zekâ, bulut bilişim ve nesnelerin interneti gibi yeniliklerin de etkisiyle tüm sektörlerde köklü değişimlere yol açmıştır. Bu süreç sadece verilerin sayısallaştırılmasını değil, aynı zamanda bireylerin bilgiye erişim biçimlerinden sosyal ilişkilerine kadar birçok alanı yeniden şekillendirmiştir. Bu dijital dönüşümün en görünür etkilerinden biri ise ekran teknolojilerinin hayatımızdaki yerinin giderek artmasıdır. Akıllı telefonlar, tabletler ve bilgisayarlar artık iletişim, eğlence, eğitim ve iş dünyasının vazgeçilmez araçları haline gelmiştir. Özellikle pandemi süreciyle birlikte uzaktan eğitim ve çevrimiçi toplantılar, ekran kullanımını günlük yaşamın merkezine taşımıştır. Bunun yanında, dijital medya platformları, oyunlar ve sosyal medya uygulamaları da ekran süresini artıran başlıca unsurlar haline gelmiştir. Eğitim ve sağlık gibi alanlarda e-kitaplar ile çevrimiçi derslerin yaygınlaşması, dijitalleşmenin bu alanlardaki etkisini daha da güçlendirmiştir. Tüm bu gelişmelerle birlikte dijitalleşme, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve hayatın hemen her alanında daha fazla etkisini göstermeye başlamıştır. Ancak, bu yaygın kullanım günlük yaşamı kolaylaştırırsa da beraberinde bazı zorluklar ve olumsuz etkiler getirmektedir. Çalışmada teorik olarak dijitalleşmenin toplumsal etkileri ele alınarak, bu sürecin çocuklar üzerindeki yansımaları açıklanmaktadır. Bu bağlamda, ebeveynlerin dijitalleşmenin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için neler yapabilecekleri tartışılmaktadır. Bu teorik tartışmalar sonucunda, dijital yaşamın çocukların hayatını nasıl şekillendirdiği ebeveynlerin bakış açısından değerlendirilmektedir. Araştırma kapsamında, 10-14 yaş aralığında çocuğu olan 24 ebeveynle yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak veri toplanmıştır. Bu yaş aralığındaki çocukların seçilme nedeni, gelişimsel olarak bir geçiş döneminde olmalarıdır. Bu yaş grubunun seçilme nedeni, çocukların ne tamamen çocuk ne de tam anlamıyla ergen olmalarıdır. Dijital ortamda varlık göstermeye başlamış, ancak bu süreci henüz tamamlamamış olmaları örneklem seçiminde belirleyici olmuştur. Araştırmada kartopu örnekleme yöntemi kullanılmış, istenilen amaca daha kolay ulaşabilmek için Afyonkarahisar'da ikamet eden ebeveynler tercih edilmiştir. Görüşmelerde, ebeveynlere çocuklarının interneti ne kadar ve hangi amaçlarla kullandıkları sorulmuş; ekran başında geçirilen sürenin çocukların yaşamlarını nasıl etkilediği tartışılmıştır. Ayrıca, dijital dünyanın olumsuz etkilerine karşı ebeveynlerin hangi önlemleri aldığı ele alınmış; internet ortamının çocuklar için ne derece faydalı ya da zararlı olduğu değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, dijitalleşmenin çocuklar üzerindeki etkileri ebeveynlerle yapılan görüşmeler ışığında anlaşılmaya çalışılmıştır.

1. Dijitalleşmenin Çocuklar Üzerindeki Etkisi

Dijitalleşme, bilgilerin ve süreçlerin analog formdan sayısal (dijital) formata dönüştürülmesi sürecidir. Bu dönüşüm, teknolojik araçlar sayesinde verilerin toplanması, saklanması, işlenmesi ve iletilmesini kapsar. Dijitalleşme, bireylerin bilgiye daha geniş ve hızlı erişmesini sağlarken, dijital platformlar insanların fikir, düşünce ve geri bildirimlerini kolaylıkla paylaşabilecekleri ortamlar sunmaktadır (Ertürk, 2021, s.167). Dijitalleşme yalnızca teknik bir değişim değil, aynı zamanda ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda da önemli etkiler yaratan kapsamlı bir dönüşümdür. Bilgiye erişimin hızlanması, iletişim araçlarının çeşitlenmesi ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşması sayesinde bireyler artık daha fazla etkileşimde bulunmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde insanlar arasındaki etkileşim daha hızlı ve kolay hale gelmektedir.

Dijital etkileşim ve çevrimiçi iletişimin yaygınlaşması, günümüzde önemli bir yer edinmektedir. Bu durum, birçok fırsat sunarken aynı zamanda çeşitli tehditler de doğurmaktadır. Şiddet konusu bu tehditler arasında yer almaktadır. Şiddet, Dünya Sağlık Örgütü tarafınca “yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişme geriliği veya yoksunlukla sonuçlanan veya bunlarla sonuçlanma olasılığı yüksek olan, kişinin kendisine, başka bir kişiye veya bir grup veya topluluğa karşı, tehdit edici veya fiili, kasıtlı olarak fiziksel güç veya güç kullanımı” olarak tanımlanmaktadır. Tuna Uysal ve Tan Eren (2019, s.119), şiddet tanımdan hareketle dijital şiddetin, şiddetin farklı bir türü olduğunu belirtmektedir. Dijital şiddet, teknolojinin ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkabilecek, fiziksel, psikolojik veya duygusal psikolojik tehdit oluşturmeyen bir davranış biçimidir. Bu tür şiddet, sosyal medya üzerinden hakaret, tehdit, izleme, özel bilgilerin paylaşılması veya siber zorbalık gibi kendini gösterebilmektedir. Şiddetin sosyal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri, sağlıklı bir sosyalleşme sürecinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sosyalleşmenin en önemli unsuru, kişinin kendini açık bir şekilde ifade edebilmesidir. Bu süreçte birey, toplumsal normları dikkate alarak hareket etmektedir. Toplumun değerlerine uyum sağlamak, bireyin kabul görmesi için önemli bir faktördür. Zira normlara aykırı davranışlar, dışlanmaya ve sosyal uyumsuzluklara neden olabilmektedir. Sosyalleşme hem bireysel kişiliğin gelişimi hem de toplumsal uyum için büyük bir önem taşımaktadır (Tezcan, 2000, s.278). Günümüzde sosyalleşmenin araçları arasında aile, okul, arkadaş gruplarının yanı sıra kitle iletişim araçları, özellikle ekran kullanımına bağlı olarak internet de yer almaktadır. Aile çevresinde başlayan sosyalleşme, arkadaşlar ve okul gibi diğer sosyal ortamlarla devam ederken, internet farklı bir sosyalleşme aracı olarak güçlenmektedir. Yüz yüze iletişimin, sosyalleşmenin olması gerektiği önemli bir unsurdur, zira yaşayacağınız fiziksel ve duygusal gerçekliklerle açık iletişim kurması gereklidir (Çelik, 2018, s. 288). Ancak internetin sosyalleşmedeki artan rolü, yüz yüze iletişimin azalmasına ve bunun sonucunda duygusal bağların zayıflamasına yol açmaktadır.

Çocuklarda ekran kullanımına bağlı oluşan diğer bir sorun ise kimlik ve rol karmaşasının yaşanmasıdır. Ekranlar aracılığıyla çocuklar, farklı karakterler ve kimliklerle tanışarak bu rolleri benimseme çabasıdadırlar. Ancak, sürekli olarak sanal kimliklerle etkileşimde bulunmak, çocukların kendi kimliklerini bulmalarını zorlaştırmaktadır. (Aral, 2022, s.1136). Sanal kimlik farklı yüzlere sahip olmayı ve takma reklamları kullanarak gizli veya isimsiz gösterimleri sağlayan dijital varoluşlardır. İnternetin sunduğu gizlilik imkânı sayesinde bireyler, sosyal medya ve diğer çevrimiçi platformlarda gerçek hayatta olamayacakları, ama olmak istedikleri kişiliklerini sunma fırsatı bulmaktadır (Kabar, 2024, s. 245-246). Yani insanlar, başkaları üzerinde olumlu bir izlenim bırakmak için farklı rollere bürünebilmektedir. Goffman, bu durumu açıklamak için hayatı bir tiyatro sahnesine benzetir. Oyuncuların tiyatrodaki belirli karakterleri canlandırması gibi, insanlar da sosyal ortamda çeşitli rolleri üstlendiğini ifade etmektedir. Bu benzetmeyle kişiliğin sürekli bir müzakere ve performans süreci içerisinde olduğunu belirtmektedir (Goffman, 2020, s. 29). Mead’e göre “çocuk, diğerinin tavrını benimseyip bu tavrın belirli bir amaca göre yapacağı şeyi belirlemesine müsaade ettiği için toplumun canlı bir üyesi haline gelmektedir” (Mead, 2021, s. 184). Çocuk, bu etkileşimler sayesinde kendi kimliğini ve sosyal becerilerini geliştirmektedir. Çocuklar sanal ortamlarda edindikleri deneyimlerle gerçek

hayattaki rollerini yeniden tanımlamak istemektedir. Bu, kimi zaman aşırı davranışlara, riskli kararlar almaya veya sanal dünyada benimsenen kimliklerin gerçek hayatta da sürdürülmesine yol açabilmektedir. (Uyan, 2023, s. 104-105). Çocuklarda ekran kullanımına bağlı kimlik ve rol karmaşası, özellikle dijital ortamların sunduğu çeşitlilik ve etkileycilik nedeniyle giderek daha belirgin hale gelmektedir. Ekranların ucundaki sanal ağlar çocukların, bireylerin yeteneklerini sergileyip kimliklerini sunabilecekleri yaratıcılık mekanlarıdır. Ekranlar aracılığıyla maruz kalınan içerikler, çocukların hayal güçlerini ve kimlik arayışlarını etkilemektedir (Aygül & Apak, 2019). Çocuklar, sanal ortamda benimsedikleri karakterlerin özelliklerini gerçek yaşamlarına taşıma eğiliminde olabilmektedirler. Bu durum, bazı çocukların sosyal becerilerinde ve davranışlarında aşırılıklara veya olumsuz örneklerin taklit edilmesine sebep olmaktadır. Örneğin, bir oyundaki karakterin cesaretini veya agresif tavırlarını benimsemek, çocuğun gerçek hayatta benzer davranışlar sergilemesine yol açmaktadır (Kilbey, 2019, s. 171-176). Bu tür davranışlar, sosyal ilişkilerde çatışmalara ve anlaşmazlıklara neden olmaktadır.

Ebeveynlerin ve eğitimcilerin bu süreçteki rolü son derece kritik bir öneme sahiptir. Çocukların ekran kullanımı hakkında açık ve yapıcı bir iletişim kurmak, onlara sanal ve gerçek dünya arasındaki farkları anlamaları için yardımcı olabilir. Ebeveynler, çocukların ekran karşısında geçirdiği zamanı dengeleyerek, gerçek hayatta sosyal etkileşimlere, fiziksel aktivitelere ve yaratıcı oyunlara yönlendirebilirler (Esdemir ve Şahin, 2019, s. 105). Bu, çocukların kendi kimliklerini keşfetmeleri ve sosyal rollerini sağlıklı bir şekilde geliştirmeleri için bir zemin oluşturur.

2. Çocukların Yoğun Ekran Kullanımına Karşı Bilinçli Müdahale ve Önlem

Dijital teknolojilerin günlük yaşamda sıkça kullanılması aile yaşamını ve medya kullanımını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu teknolojiler, çocukların dış dünyayla bağlantı kurmasını kolaylaştırırken ebeveynler için yeni zorluk ortaya koymuştur. Küçük ekranlar aracılığıyla çocuklar; eğitim, eğlence, bilgiye kolay erişim, sosyal bağlantılar kurma gibi pek çok alanda etkileşimlerini artırmıştır. Ekranların vasıtasıyla internet, çocuklara sınırsız içerik, sürekli bağlantı imkânı ve sayısız fırsat sunarken ebeveynler için de büyük bir meydan okuma oluşturmaktadır (Clark, 2011, s. 223-224). Çocuklar için keyif verici bu ortama ebeveynleri tarafından getirilen sınırlamalar sorun oluşturmaktadır. Bu sorunlar ebeveyn çocuk arasında iletişim kopukluğunun yaşanmasına neden olmaktadır. Pamuk, ebeveynler çocuklarının ekranlarla fazlaca vakit geçirdiğinden şikâyet eder ama çocukların tam olarak ne yaptıklarını tarif edemediklerini belirtir (Pamuk, 2021, s. 154). Clark, ebeveynlere dijital teknolojilerin kullanım yoğunluğu, uygun içerik seçimi yapma, dijital güvenlik sağlama konularında dinamik olmalarını önermektedir (Clark, 2011 s. 224). Peki, ebeveynler çocuklarının dijital teknolojileri konusunda nasıl dinamik bir yapıya sahip olabilir? Temel nokta dijital cihazları en az çocukları kadar bilmeli ya da bu teknolojilere aşina olmaları gerekmektedir. Ebeveynler dijital dünyadaki değişimleri takip etmeli ve bu konudaki gelişmelere açık olmalıdır. Örneğin, dijital güvenlik ve çocuk psikolojisi üzerine çalışan uzmanların eğitici videolarından haberdar olunması gerekmektedir. Kendi çocuklarıyla iletişim halinde olarak ilgilendikleri uygulama, oyun ve platformlar hakkında bilgi sahibi olunması da gerekmektedir.

Ebeveynlerin çocuklarının internet kullanımında rol model olması, sağlıklı dijital alışkanlıkların gelişiminde kritik bir öneme sahiptir. Çocuklar, ebeveynlerini izleyerek interneti nasıl kullanacaklarını öğrenmektedirler. Erving Goffman'ın sosyal etkileşim ve kimlik oluşturma üzerine geliştirdiği teoriler, ebeveynlerin çocuklarının internet kullanımında rol model olmasının önemini anlamada faydalı olmaktadır. Yine Goffman'ın "dramaturjik yaklaşımı", internetin bir sahne gibi nasıl işlev gördüğünü ve insanların çevrimiçi kimliklerini nasıl oluşturduklarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ebeveynler, kendi çevrimiçi etkileşimlerinde nasıl bir "performans" sergiliyorsa, çocuklar da bu performansları gözlemleyerek kendi dijital kimliklerini geliştirebilmektedirler (Ritzer & Stepnisky, 2013, s.40). Bu bağlamda, ebeveynlerin rolü, çocukların internet ortamında nasıl davranacaklarını, kimliklerini nasıl oluşturacaklarını ve sosyal ilişkilerini nasıl yöneteceklerini belirleyen önemli bir etken haline gelmektedir.

Dijital ekranlar çocuklara dış dünyayı öğretirken, yaşlarına uygun olmayan içeriklere de erişimlerini kolaylaştırmaktadır. Çocuklar savaş, ölüm, şiddet ve cinsellik gibi konularla erken dönemde karşılaşmaktadır. Timisi, bu durumu televizyon üzerinden değerlendirmektedir. Çocukların televizyon ekranlarında yaş fark etmeksizin üretilen içeriklere maruz kaldığını ele almaktadır (Timisi, 2011, s. 3). Timisi'nin televizyon üzerinden örneklediği bu durum günümüzde bilgisayar, tablet ve cep telefonu ekranlarından yaş farkı gözetmeksizin her türden bilgiye kolaylık erişim sağlamaktadır. Sosyal medya, video paylaşım siteleri ve çevrimiçi oyunlar gibi akışlar çocukların karşılaştığı içeriklerin çeşitliliğini de artırmaktadır. Çocukların dijital ortamdaki zararlı içeriklerden korunması için günümüzde içerik filtreleme yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem, çocukların yaşlarına uygun olmayan, şiddet, müstehcenlik, yanlış bilgi içeren içeriklere erişimini engelleyerek güvenli bir dijital deneyim sunulması amaçlanmaktadır. Örneğin, ebeveyn denetim yazılımları, güvenli arama motorları ve filtreleme ayarları gibi araçlar kullanılarak zararlı içerikler otomatik olarak engellenebilmektedir. Çocuklar çeşitli amaçlarla internet ortamında varlık gösterirken potansiyel risklerden korunması amaçlanmaktadır. Bu yöntem dijital ebeveynliğin önemli bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Dijital ebeveynlik, çocukların internet ve dijital teknolojileri güvenli, bilinçli ve kontrollü şekilde kullanmalarını sağlamak için ebeveynlerin rehberlik, denetim ve destek sunma sürecidir (Aslan & Zinderen, 2024 s. 78). Dijital ebeveynlikte amaç çocukların dijital dünyada güvenli, bilinçli ve sağlıklı bir şekilde var olmasını sağlamaktır. Bu bağlamda içerik filtreleme, çocukların internet ortamında karşılaşabileceği zararlı ve yaşa uygun olmayan içeriklerden korunmasına yardımcı olmayı sağlamaktadır (Yılmaz, 2023, s. 52). Yılmaz ve arkadaşları (İnan Kaya, Mutlu Bayraktar, & Yılmaz, 2018, s. 150) dijital risklerin farkında olan ebeveynlerle görüşme gerçekleştirmektedir. Ebeveynler çocuklarının takip ettikleri siteleri kontrol ederek zararlı gördüklerini engellemek istediklerini belirtmektedir. Ebeveynler, bu kontrolü sağlayacak bir programın var olup olmadığını öğrenme çabası içerisindeyler. Yani, ebeveynler çocuklarını bu ortamdan olabildiğince uzak tutmayı arzulamaktadırlar.

Ebeveynler çocuklarının internet ortamında fazlaca zaman geçirmesinden ve bu ortamındaki içeriklerden rahatsız olmaktadır. Ebeveynlerin bu rahatsızlığını bilimsel olarak yapılan çalışmalarda görmek mümkündür (Aktaş Arnas, 2005; Arslan ve diğerleri, 2014; İnan Kaya, Mutlu Bayraktar, & Yılmaz, 2018). Ebeveynler bu konudaki rahatsızlıklarını giderebilmek için çeşitli kontrol programlarına başvurmak istemektedir. Bazı ebeveynler kontrol programlarının işleyişi ve kullanışı hakkında az veya çok bir bilgiye sahipken bazıları ise bu programların varlığından haberdar değildir. Ebeveyn kontrol programlarının amacı çocukların dijital dünyada güvenli bir deneyim yaşamalarını sağlamaktır. Bu programlar internetin çocuklara dijital ekranlar aracılığıyla sunduğu zararlı içeriklere erişimi engelleyebilirken, kullanım süresi kontrolü sağlamada etkili olabilmektedir (Yay, 2019, s. 67). Ebeveynler çocukların interneti nasıl kullandığını takip ederek, hangi siteleri ziyaret ettiğini gözlemleyerek olası riskleri azaltmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Ancak yaşamın her alanında olduğu gibi ebeveyn kontrol programlarının kullanımı da dengeli bir yaklaşım gerektirmektedir. Ebeveynler çocuklarını dijital ortamın zararlı içeriklerinden korumak ve onlara rehberlik etmek için kullanırken, aynı zamanda çocukların bağımsızlıklarını zedeleyici davranışlardan kaçınmalıdır. Furedi (2013, s. 59-65), ebeveynlerin çocuklar üzerinde görülebilen etkileriyle başa çıkma konusunda daha endişeli olduklarını belirtmektedir. Bu endişe sebebiyle ebeveynler internet ve televizyona güvenmemektedir. Furedi, çok sayıda ebeveynin güvensiz ve korkak hissettiğini vurgulayarak pek çok şeyi potansiyel çocuk bakım krizine dönüştürdüklerini belirtmektedir. Furedi, bu ebeveyn tutumunu geleneksel anne babalıktan ayırarak, yeni bir anne baba modeli oluşturduğunu vurgulamaktadır. Furedi, bu durumu paranoyak anne babalık olarak adlandırmaktadır. Ebeveynler çocuklarının başına sürekli kötü şeyler geleceğinden endişe duydukları için aşırı koruyucu davranmakta ve risklerden kaçınmak istemektedirler. Buradan yola çıkarak ebeveyn kontrol programlarının kullanımı dengeli bir yaklaşım gerektirmektedir. Ebeveynler, çocuklarını korumak ve rehberlik etmek için bu programları kullanırken, aynı zamanda bağımsızlıklarını teşvik etmeleri önemlidir. Açık iletişim ve güven inşa etmek, çocukların sağlıklı bir şekilde

büyümelerine yardımcı olacaktır. Bu sebeple, ebeveyn kontrol programlarını kullanırken, çocuklarla birlikte belirli sınırlar ve kurallar belirlemek faydalı olacaktır.

Clark, dijital medya çağında ebeveynlerin çocuklarının medya kullanımını sadece sınırlamaktan ziyade, onlarla birlikte aktif bir şekilde bu sürece dahil olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bunun, çocukların medya dünyasında daha bilinçli bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlayacağına aynı zamanda ebeveyn-çocuk ilişkilerini de güçlendirebileceğini ifade etmektedir (Clark, 2011, s. 324). Çocuklar, dijital dünyada karşılaştıkları içerikleri ebeveynleriyle birlikte tartıştıklarında doğru bilgiye ulaşma, eleştirel düşünme ve çevrimiçi riskleri tanıma konusunda daha donanımlı hale gelmektedir. Ayrıca, bu süreç çocuklar ve ebeveynler arasında daha güçlü bir bağ kurulmasına yardımcı olacaktır. Çünkü ebeveyn ve çocuk arasında geçirilen süre ve deneyimlerdeki artış ikili ilişkileri daha güçlü hale getirecektir. Bunun yanı sıra, ekran kullanımına dair net kurallar belirleyerek, çocukların hangi siteleri ziyaret ettiğini kontrol etmelidir. Ne kadar süre çevrimiçi olabileceği konusunda sınırlar çizmelidir. Ebeveynlerin çocukların internette ne yaptığını izlemeleri ve onlara eşlik etmeleri hem güvenli çevrenin oluşumunu hem de olumlu içeriklere yönelmelerini destekleyecektir (Esdemir Meral & Tezel Şahin, 2019, s.105). Ebeveynlerin, çocuklarının internette ne yaptığını izlemeleri ve onlara eşlik etmeleri hem güvenli bir çevre oluşturur hem de olumlu içeriklere yönelmelerini desteklemektedir.

3. Araştırmanın Amacı Önemi

Toplumsal iletişim araçlarının hızlı evrimi, çocukluk algısını ve bu döneme atfedilen rolleri köklü biçimde dönüştürmüştür. Özellikle dijital cihazların yaygınlaşması, çocukların erken yaşlardan itibaren yetişkin dünyasına daha kolay erişmelerine neden olmuştur. Televizyonun ortaya çıkışıyla birlikte bilgiye erişimde yaş ayrımı ortadan kalkmış, günümüzde ise internetle birlikte bilgiye ulaşmak çok daha hızlı ve çeşitli hale gelmiştir. Bu durum, çocukluk ile yetişkinlik arasındaki sınırların giderek esnediğini ve belirsizleştiğini göstermektedir (Postman, 1995). Çocuklar ve dijital dünya arasındaki sınırların bulanıklaşması, ebeveynlerde erken yaşta dijital etkileşimin olası etkilerine dair endişelere yol açmaktadır (Nadesan, 2010). Bu bağlamda çalışma, dijital teknolojilerin etkisiyle çocukluk ve yetişkinlik kategorileri arasındaki ayrımın nasıl değiştiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada, dijital medya aracılığıyla çocukların erken yaşta yetişkin bilgisine ve deneyimlerine maruz kalmalarının çocukluk kavramı üzerindeki etkileri incelenmektedir. Çalışmanın temel amacı, dijitalleşmenin çocuklar üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu kapsamda, internetin çocuklar için ne derece faydalı ya da zararlı olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca ebeveynlerin dijital dünyanın olumsuz etkilerine karşı aldığı önlemler ortaya konulmaktadır. Elde edilen veriler, ebeveynlerle yapılan görüşmeler doğrultusunda analiz edilmiştir.

4. Yöntem

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Bu doğrultuda, dijital medyanın çocukluk deneyimini nasıl şekillendirdiği, ebeveynlerin öznel yaşantıları üzerinden derinlemesine incelenmiştir. Araştırmanın temel veri toplama yöntemi olarak, bireylerin yaşantılarına dair derinlemesine bilgi sunan görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu kapsamda, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Görüşme soruları, açık ve anlaşılır olacak şekilde hazırlanmış, formun geçerliliğini değerlendirmek amacıyla üç katılımcı ile pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonrası gerekli düzenlemeler yapılarak soruların saha koşullarına uygunluğu sağlanmıştır. Veri toplama sürecinde, etik ilkelere titizlikle riayet edilmiştir. Etik kurul onayı, Afyon Kocatepe Üniversitesi'nden alınmış; katılımcılara araştırmanın amacı, süreci ve gizlilik ilkeleri hakkında bilgi verilerek açık rızaları alınmıştır. Ses kaydına izin vermeyen katılımcıların görüşmeleri el yazısı notlarla kaydedilmiştir. Bu araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

Ebeveynlerin,

Çocukların dijital medya kullanımıyla ilgili ebeveynlerin gözlemleri, deneyimleri ve endişeleri nelerdir?

Ebeveynler, günümüz çocuklarının gelişim süreçlerini ve dijital dünyanın bu süreçlere etkisini nasıl değerlendiriyorlar?

Ebeveynler, çocukların dijital ortamda karşılaştıkları içerikleri nasıl değerlendirmektedir?

Ebeveynler çocuklarının dijital ortamda maruz kaldıkları riskleri nasıl değerlendiriyor ve bu risklere karşı ne tür önlemler alıyorlar?

5.1. Çalışma Grubu

Araştırmada, dijital medya ile yoğun etkileşimde bulunan 10–13 yaş aralığında çocuğa sahip ebeveynlerden derinlemesine veri elde edebilmek amacıyla, fenomenolojik yaklaşıma uygun şekilde kartopu örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. İlk katılımcıların önerileri doğrultusunda örneklem aşamalı olarak genişletilmiş ve veri doygunluğu sağlanıncaya dek görüşmelere devam edilmiştir. Toplam 24 ebeveynnden oluşan örneklem grubu; yaş, meslek, eğitim düzeyi ve sosyoekonomik yapı açısından çeşitlilik içermektedir. Çalışma grubu, 24 ebeveynnden oluşmakta olup, cinsiyet, yaş, eğitim, meslek ve çocuklarının özellikleri açısından çeşitlilik göstermektedir. Katılımcıların 15'i kadın, 9'u erkektir; bu durum, çocukların dijital medya kullanımı konusundaki gözlemlerin daha çok anneler tarafından aktarıldığını düşündürmektedir. Yaşları 37 ile 54 arasında değişen ebeveynlerin büyük çoğunluğu 38-44 yaş aralığında yer almakta ve aktif ebeveynlik dönemindeydir.

Tablo:1 Katılımcıların demografik özellikleri

Kodlama	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Çocuğun Cinsiyeti	Çocuğun Yaşı
E1	Erkek	43	Lisans	Memur	Erkek	10
E2	Erkek	38	Ön Lisans	Esnaf	Erkek	11
E3	Kadın	40	Doktora	Akademisyen	Erkek	10
E4	Kadın	42	Lise	Çalışmıyor	Erkek	10
E5	Kadın	44	Lisans	Hemşire	Erkek	12
E6	Erkek	43	Lisans	Memur	Erkek	13
E7	Erkek	54	Lisans	Mühendis	Erkek	12
E8	Kadın	39	Lisans	Kamuda İşçi	Erkek	14
E9	Kadın	42	Lisans	Öğretmen	Erkek	11
E10	Kadın	39	Lisans	Öğretmen	Erkek	10
E11	Kadın	40	Lisans	Öğretmen	Erkek	11
E12	Kadın	41	Lise	Çalışmıyor	Erkek	13
K1	Erkek	38	Yüksek Lisans	Yatırım Danışmanı	Kadın	13
K2	Kadın	41	Lise	Çalışmıyor	Kadın	12
K3	Kadın	40	Yüksek Lisans	Mühendis	Kadın	12
K4	Erkek	43	Lisans	Memur	Kadın	13
K5	Erkek	42	Yüksek Lisans	Mühendis	Kadın	12
K6	Kadın	38	Lise	Çalışmıyor	Kadın	11
K7	Kadın	37	Lise	Çalışmıyor	Kadın	11
K8	Kadın	40	Lise	Çalışmıyor	Kadın	12
K9	Kadın	43	Lisans	Çalışmıyor	Kadın	13
K10	Kadın	37	Lisans	Öğretmen	Kadın	10
K11	Kadın	44	Yüksek Lisans	Öğretmen	Kadın	10
K12	Erkek	41	Lisans	Mühendis	Kadın	10

Bu çeşitlilik, farklı sosyoekonomik ve kültürel arka planlardan bireylerin görüşlerini yansıtarak araştırmanın zenginleşmesini sağlamaktadır. Çocukların cinsiyet dağılımı ise eşit olup, 12'si kız, 12'si erkektir. Tüm katılımcıların en az iki çocuğu bulunmaktadır. Görüşmeler, 10-14 yaşında çocuğu olan ebeveynlerle yapılmıştır. Bu çalışmanın örneklemini, Afyonkarahisar'da yaşayan ve araştırmacının ulaşım açısından yakın çevresinde bulunan ebeveynler oluşturmaktadır.

5.2. Verilerin Analizi

Bu araştırmada, verilerin analizi nitel araştırmalarda sıkça kullanılan içerik analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Süreç; verilerin hazırlanması, kodlanması, benzer kodların temalar altında toplanması ve bulguların yorumlanması aşamalarını kapsamaktadır (Yıldırım, 2015, s.122-123). Fenomenolojik araştırma yaklaşımı doğrultusunda, katılımcıların deneyimlerine odaklanılmış ve önemli ifadeler tespit edilerek anlamlı temalar oluşturulmuştur. Kodlama süreci, verilerin küçük parçalara ayrılması ve anlamlandırılması için temel araç olarak kullanılmıştır. Ön kodlama aşamasında dikkat çekici alıntılar belirlenmiş, ardından bu kodlar benzerliklerine göre gruplandırılarak geçici temalar oluşturulmuştur (Saldana, 2019, s. 277-278). Oluşturulan temaları destekleyici ebeveyn görüşleri tablo haline getirilmiştir. Tabloların altında ebeveynlerin ifadeleri analiz edilerek yorumlanmıştır.

5.3. Bulgular

5.3.1. Çocukların dijital medya kullanımıyla ilgili ebeveynlerin gözlemleri, deneyimleri ve endişeleri nelerdir? alt problemine ilişkin bulgular

Tablo: 2. Dijital medyanın kullanımı ilişkin bulgular

Alt Tema	Ebeveyn Görüşü	Ebeveyn Kodu
Masumiyetin Kaybı ve Sosyal Değerlerde Değişim	Geleneksel sosyal oyunlar azalıyor; çocukluk deneyimleri bireyselleşiyor, fiziksel etkileşim yerini dijitale bırakıyor	E5
Bilgi Erişimi ve İçerik Sorunları	İnternette yaşa uygun olmayan içeriklere erişim; eğlence amaçlı kullanım, fiziksel aktivite azalıyor	K2
Ebeveyn Yetersizliği ve Kontrol Zorluğu	Doğru yönlendirme yapılamıyor; zararlı içeriklerden koruyamama, teknolojiyi etkili kullanamama	E5
Teknoloji Bağımlılığı ve Boş Zaman Kullanımı	Sosyal medya ve video platformlarında aşırı vakit; aile içi çatışmalar, fiziksel hareket azalıyor	K11, E2
Sabırsızlık ve Hızlı Tüketim	Sürekli ileri geçiş, hızlı tatmin; gerçek dünyada sabır azalıyor	K3

Ebeveyn K3: “Mesela çocuklar bir yandan da hızla tüketmeye alışıyorlar. Bir şey izleyerek ya da ayarları sabırsız hale gelebiliyorlar, sürekli ileri geçiş kapsamlı bir şekilde ulaşmak istiyorlar. Bu, dijitalleştirilmiş hızlı tempoyu ve tatmin edici verimi onlara kazandırıyor. Ama gerçek dünyada sabırla ve uzun süreli emek vererek yapılan şeyleri çok daha değerli ve öğretici” (Ev Hanımı-39 yaşında K3). Katılımcıya göre, dijital ortamlarda içeriklerin hızlı ve sürekli tüketilebilir olması, çocuklarda sabırsızlık duygusunun gelişmesine neden olmaktadır. Bu görüş,

dijital medya tüketiminin yalnızca içerik değil, aynı zamanda çocukların öğrenme alışkanlıkları ve yaşam bakış açısı üzerinde de etkili olduğunu göstermektedir.

Ebeveyn E5: “Biz dışarıda oynuyorduk, dokuz top oynardık, ip atladık erkek kız biz karışık oynardık şimdikilerden mümkün mü? Sarmaş dolaş oluveriyorlar küçücük çocuklar. Parklara bak bacak kadar çocuklar dip dibe, sarılmalar, birbirlerini öpmeler. Biz çocuk olmanın hakkını verirdik. Masumenedi bizim duygularımız. Biz hep bir aradaydık şimdiler gibi odamızda oturup durmazdık. Bizim zamanımızda internet yoktu. Öyle olunca çocukluk yaşantılarımızda farklılaştı. Ben şimdi bir benzerlik kuramıyorum” (Hemşire-Kadın-42 yaşında). Katılımcı, kendi çocukluk dönemini sosyal, hareketli, dışa dönük ve masumane ilişkilerle dolu bir zaman olarak tanımlarken; günümüz çocuklarının daha bireysel, dijital ekranlara bağımlı ve sosyal ilişkilerde sınırları belirsiz bir yaşam sürdüğünü vurgulamaktadır. Bu görüş, dijitalleşmenin çocukluk dönemine dair değerleri nasıl etkilediğine dair eleştirel bir değerlendirmeyi ortaya koymaktadır.

Ebeveyn K2: “Öğrenmek istediği ne varsa Google amcaya soruyor. Masumane duygularını kaybediyor zaman geçtikçe bu internet her şeyi söylüyor. Bu çocuk bu büyük ona göre bilgi vereyim demiyor. Hepsine aynı şeyi söylüyor sorduğuna göre. Çocuklar bir şeyi öğrenmek kedinin yetiştirmek için internette vakit geçirmiyor ki eğlenmek istiyoruz diyorlar. Odalarından dışarı çıkmadan gün ışığı almadan hareket etmeden eğleneceklermiş. Eğlenmek böyle mi olur sen bir daha bu yaşlara gelmeyeceksin ki” (Ev Hanımı-39 yaşında). Ebeveyn K2’nin görüşü, çocukların interneti bilinçsizce ve eğlence odaklı kullandıklarını, bu durumun da masumiyetlerini kaybetmelerine ve hareketsiz bir yaşama yönelmelerine neden olduğunu belirtmektedir.

Ebeveyn E5: “Vaktini internette boşa öldürüyor ona yarar sağlayacak hiçbir şey yapmıyor. Bizde interneti, bilgisayarı doğru nasıl kullanacağımızı bilmiyoruz. Çocuğuma da internette şunları yap diye yönlendiremiyorum. O da ona zarar sağlayacak her şeyi en güzel şekilde öğrendi maalesef vazgeçiremiyorum” (Hemşire-Kadın-42 yaşında E5). 2024 yılında yapılan araştırmalar, çocukların medya kullanımında önemli değişimlere işaret etmektedir. 3-11 yaş aralığındaki çocukların çevrim içi olmak için en çok tablet kullandıkları belirlenirken, 12-17 yaş grubundaki çocukların ise ağırlıklı olarak cep telefonlarını tercih ettikleri görülmektedir. Özellikle 11 yaşına gelen her on çocuktan dokuzunun artık kendine ait bir cep telefonuna sahip olduğu tespit edilmiştir (OFCOM, 2024, s.10). Bu durum, çocukların artık aileye ait cihazlar yerine bireysel cihazlar kullanması nedeniyle ebeveyn denetiminin daha da zorlaşmasına yol açmaktadır. Ebeveyn E5’in de belirttiği gibi, çocukların zararlı içeriklere maruz kalması endişe yaratmakta ve dijital ortamdaki rehberlik ihtiyacını artırmaktadır. Çocukların çevrim içi ortamda geçirdiği sürenin artması, ekran bağımlılığı, dikkat dağınıklığı ve dijital güvenlik gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ebeveyn K11: “Boş zamanlarında alabildiğince süslenmek için tırnak, oje, saç, kıyafet, aksesuar gibi şeylerle uğraşıyor. Bizim gözümüzden kaçabildiği sürece teknoloji bağımlılığı tabii ki işte YouTube’da tik tok videoları...” (Öğretmen-Kadın- 43 yaşında). Ebeveyn K11, çocuğun boş zamanlarını sosyal medyada geçirdiğini ve bu durumun bağımlılık yaptığını dile getirmektedir. Aynı zamanda bu durumun kontrolünün zor olduğunu belirtmektedir.

Ebeveyn E2: “Daha çok oyun oynamak için kullanıyor. Derslerine lazım olduğunda kullanıyor. Instagram, tik-tok da vakit geçiriyor. Sosyal medyada vakit geçirmeyi seviyor. Oturduğu yerden sürekli parmağını kaydırıp duruyor. Bazen sinir oluyorum söylüyorum. Kızıyorum anlaşmazlık çıkıyor aramızda. Kalan vaktinde ise sürekli oyun oynuyor”(Esnaf- Erkek- 38 yaşında). Ebeveyn E2, çocuğunun dijital medyayı ağırlıklı olarak oyun oynamak ve sosyal medya kullanımı için tercih ettiğini, bu durumun aile içinde tartışmalara yol açtığını ve iletişim sorunlarını beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Bu gözlem, TÜİK’in 2021 yılında yaptığı araştırma bulgularıyla da örtüşmektedir. Araştırmaya göre, 6-15 yaş aralığındaki çocukların %66,1’i interneti oyun oynamak, %61,0’ı ise video izlemek amacıyla kullanmaktadır. Ayrıca çocukların günde yaklaşık üç saatlerini sosyal medya ile geçirdikleri belirtilmiştir. İnternete erişim için en çok tercih edilen araç ise %64,4 oranıyla cep telefonu olmuştur. Bu veriler, dijital medyanın çocukların günlük

yaşamında önemli bir yer tuttuğunu ve özellikle bireysel ekran kullanımı üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir. En fazla tercih edilen dijital oyun türünün savaş oyunları olması da, çocukların maruz kaldığı içeriklerin niteliği açısından dikkat çekicidir.

5.3.2.Ebeveynler, günümüz çocuklarının gelişim süreçlerini ve dijital dünyanın bu süreçlere etkisini nasıl değerlendiriyorlar? alt problemine ilişkin bulgular

Tablo: 3. Dijital dünyanın çocukların gelişim süreçlerine etkisi

Alt temalar	Ebeveyn Görüşü	Ebeveyn Kodu
Erken Bilgiye Erişim ve Hızlı Olgunlaşma	- Bilgiye erken erişim - Yaşından büyük davranışlar - Aile içinde otoriteye karşı çıkış	E1, E4, E5
Sosyal ve Duygusal Gelişim Sorunları	- Yüz yüze iletişim eksikliği - Duygusal dayanıklılık zayıflığı - Aileyle iletişim azalması	E2, E6, K5
Erken Ergenlik	- Dijital içeriklerin erken fiziksel gelişimi tetiklemesi - Duygusal olarak hazır olmadan büyüme	E7, K11
Riskli ve Uygunsuz İçerikler	- Bahis ve tanışma reklamları - Cinsellik içerikli görseller - Ahlaki gelişimde bozulma	E7
Ebeveyn Yetersizliği	- Dijital medyada rehberlik edememe - Ebeveyn-çocuk rol dengesinin bozulması	E4, E5, E6

Ebeveyn E1: “On, on beş yaşında, on altı yaşında, on sekiz yaşında öğrendiğimiz şeyleri şu anki çocukta daha erken öğreniyorlar. Niye bu da tabii ki eğitim sisteminin verdiği bir alt yapı, dijital dünyanın verdiği bir altyapı. Çevresel tamamen değişmesi çevrenin tabii ki dijital bir dünyada yaşıyorsun. Her şey dijital ortamda yani” (Memur-Erkek- 43 yaşında). Ebeveyn E1, dijital dünyanın ve değişen çevresel koşulların etkisiyle çocukların birçok bilgiyi çok daha erken yaşta öğrendiğini ifade etmektedir.

Ebeveyn E4: “Şimdiki çocuklar maşallah büyümüş de küçülmüş gibi. Biz onların yaşındayken bu kadar bilgi sahibi değildik çoğu şey hakkında, onların bilgeye ulaşması öğrenmesi bizimkinden çok kolay, eskinin tabiriyle büyük laflarla konuşuyorlar artık. Geçen oğlumla bir konuda anlaşılmadık, çocuk nedir, nasıl olmalıdır veya ne değildir diye bir psikolog gibi bana öğüt vermeye çalışıyor. Ben senin değin her şeyi yapamam, çocuk da bir bireydir. Senin her söylediğin kesin doğru diye bir şey yok dedi ve ben kala kaldım, bir şey diyemedim. Sen nereden öğrendin bu bilgileri de bana karşı savunabiliyorsun dedim kendi içimden. Şimdi ki zamane çocuklarını büyütmek çok zor. İnsan iki defa düşünüyor çocuk doğurmayı büyütmeyi”(Ev Hanımı- 42 yaşında). Ebeveyn E4, günümüz çocuklarının bilgiye kolay erişim sayesinde erken yaşta olgunlaştığını, kendilerini savunabildiklerini ve ebeveyn otoritesine karşı çıktıklarını belirtmektedir. Bu durumun çocuk yetiştirmeyi zorlaştırdığını ifade etmektedir.

Ebeveyn E5: “Bizden daha çok bilmişler. Şimdiki elinde telefon maşallah her şey hakkında bir fikirleri var gerekli gereksiz. Biz dışarıda oynuyorduk, dokuz top oynardık, ip atlardık erkek kız biz karışık oynardık şimdikilerden mümkün mü? Sarmaş dolaş oluveriyorlar küçücük çocuklar. Parklara bak bacak kadar çocuklar dip dibe, sarılmalar, birbirlerini öpmeler. Biz çocuk olmanın

hakkını verirdik. Masumenedi bizim duygularımız. Biz hep bir aradaydık şimdiler gibi odamızda oturup durmazdık. Bizim zamanımızda internet yoktu. Öyle olunca çocukluk yaşantılarımızda farklılaştı. Ben şimdi bir benzerlik kuramıyorum”(Hemşire-Kadın- 42 yaşında). Ebeveyn E5, günümüz çocuklarının teknoloji sayesinde her konuda fikir sahibi olduğunu, ancak bunun masumiyetlerini ve geleneksel çocukluk deneyimlerini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Geçmişle günümüz çocukluğu arasında benzerlik kuramadığını ifade etmektedir.

Ebeveyn E7: *“Oyunlarda çıkan reklamlar çocuklar kapat kapat ayıp diyorlar mesela. Yani saçma sapan şeyler çıkıyor onu demek istiyorum aslında. Bahis siteleri çıkıyor reklam olarak ya da tanışma sitelerinin reklamları çıkıyor. Amiyane tabilerle aslında “**çocuklar internet ortamında yürümeden üremeyi öğreniyorlar.**” Ben mesela hani bu yaşlarda kız çocuklarının çok daha fazla etkilendiğini düşünüyorum. Sosyal medyadan yani gereksiz birçok şeyi öğrendiklerini küçük yaşta ergenlikte yaşanabilecek sorunlarla karşılaştıklarını düşünüyorum” (Mühendis- Erkek-54 yaşında). Ebeveyn E7, çevrim içi ortamlarda karşılaşılan uygunsuz reklam ve içeriklerin çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yarattığını, özellikle kız çocuklarının erken yaşta zararlı bilgilerle karşılaşarak erken ergenlik sorunları yaşayabildiğini ifade etmektedir. Bu görüş, Hinkley ve arkadaşlarının (2014, s. 468) yaptığı araştırmayla desteklenmekte; araştırmada ekran süresinin uzamasının ve yetişkinlere yönelik içeriklere maruz kalmanın ebeveyn-çocuk iletişimini olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Benzer şekilde, Yılmaz (2022, s. 126-127) da çocukların artan ekran kullanımının duygusal ve davranışsal problemler ile dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluklarının görülme sıklığını artırdığını vurgulamaktadır. Ayrıca, bu durumların çocukların sosyal becerilerini de olumsuz yönde etkilediği ifade edilmektedir. Çelik ve Ulusoy (2019), Chonchaiya ve Pruksananondo (2008) ile Karayağız Muslu’nun (2009) yaptığı araştırmalar da çocukların ekran kullanımı ve dijital ortamdan çeşitli şekillerde zarar gördüğünü ortaya koymaktadır.*

Ebeveyn K11: *“Yakın bir arkadaşımın büyük oğlu. Doktora götürüyor. Diyor ki bu çocuk ergenliğe daha geçememiş. Çünkü onun hücrelerini ya da onun duygularını uyaracak hiçbir şey görmemiş hiçbir ortam yakalayamamış demiş. Doktor mesela ikinci bir çocuğunuz daha erken ergenliğe geçer. O ondan görecektir ondan yapacak işte ona göre yani demek ki ergenlik aslında fiziksel olarak biyolojik olarak değil, aynı zamanda hani ruhsal olarak da geliyor. Bir şeyler görüyorsun, izliyor, böyle girebiliyorsun. Evet, şimdiki çocuklarda erken ergenlik bu internet kullanımının daha böyle nasıl diyeyim? Denetimsiz olmasından da geçiyor ve ben şimdi üçüncü sınıf öğretmeniyim, Üçüncü sınıfta bir tane öğrencim. Şu an doktor tedavisi görüyor. Erken ergenliğe başlamış. Evet, çocuk bir anda fiziksel olarak büyüdü. Tamam bu gayet iyi ama hani belli organı, kız çocuğu, belli organları da meydana getirir. Bundan rahatsız oluyor. Çocuk ikinci sınıfta çocuk olarak bıraktım. Üçüncü sınıf Eylül ayında genç bir kız olarak gördüm. 2-3 ay içinde değişim. Sonra doktora götürdüler doktor da biz bunu durduracağız. İlaç tedavisi şu bu dediler ama duramadılar” (Öğretmen-Kadın-43 yaşında). Ebeveyn K11, denetimsiz internet kullanımının çocuklarda erken ergenliği tetiklediğini ve bu durumun hem fiziksel hem de ruhsal gelişimi olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Erken yaşta maruz kalınan içeriklerin çocukların gelişim sürecini hızlandırdığını ve bu sürecin sağlık açısından da sorunlara yol açtığını ifade etmektedir.*

Ebeveyn E2: *“Sosyal medya ve oyunla vakit geçirerek sürekli zevklerinin peşinde koşuyorlar. Ama bilgiyi aklımda tutayım bu benim sonra işime yarar demiyorlar. Bakıp unutupuyorlar. Çocuğumuzla yüz yüze iletişim kuramıyoruz. Bizimle vakit geçirmek istemiyorlar. İnternette günü birlik bilgilerin peşinden koşuyorlar. Fiziksel açıdan erken olgunlaşırken bilişsel ve sosyal açıdan daha geride kalıyorlar” (Esnaf- Erkek-38 yaşında). Ebeveyn E2, çocukların sosyal medya ve oyunlar nedeniyle anlık hazlara yöneldiğini, bilgiyi kalıcı olarak öğrenmediklerini ve aileyle iletişim kurmak istemediklerini belirtmektedir. Fiziksel olarak erken gelişmeler de bilişsel ve sosyal olarak geri kaldıklarını vurgulamaktadır.*

Ebeveyn E6: “Sorumluluk bilinçleri yok. Fiziksel aktiviteleri daha kısıtlı. Sosyal iletişimleri bize göre daha az. Kendilerine güveniyorlar ama boş bir güven var. Mesela zorluklarla başa çıkmayı başaramıyorlar. Duygusal anlamada dayanıklılıkları yok. Çoğunlukla şiddete başvuruyorlar. Doğa ile bağlantıları kopuk. Yaratıcılıkları yok hep birbirini tekrar eden şeyleri görüyorlar. Yaratıcı düşünmeye gerek duymuyorlar bence”(Memur-Erkek-43 yaşında). Ebeveyn E6, dijital medyanın etkisiyle çocukların sorumluluk bilincinden uzaklaştığını, fiziksel ve sosyal becerilerinin zayıfladığını, duygusal dayanıklılıklarının düşük olduğunu ve yaratıcı düşünme yetilerinin gelişmediğini ifade etmektedir.

Ebeveyn K5: “Evet çocukların fiziksel açıdan gelişimiyle bilişsel ve sosyal anlamdaki gelişimleri aynı düzeyde gitmiyor. Ama bu da farklı koşullara bağlı. Mesela ben kendi çocukluğumda, bu kadar teknoloji yoktu, ama çocuklar şimdi dijital dünyada büyüyor. Hangi şartlarda büyüdüğünüz de çok önemli. Hakkari’deki bir çocukla, İstanbul’daki bir çocuğun koşulları çok farklı. Eğitim, yaşam tarzı, gıda, her şey onların gelişimini etkiliyor. Çocuklar bu çağda çok hızlı olgunlaşıyor gibi görünse de hala birçok konuda eksikler. Bir tarafta dijital dünyada büyüyorlar, ama duygusal ve sosyal gelişim hala eskiye göre biraz daha geri kalıyor” (Mühendis-Erkek-42 yaşında). Ebeveyn K5, dijital çağda büyüyen çocukların fiziksel olarak gelişmiş görünseler de bilişsel, duygusal ve sosyal açıdan yeterince olgunlaşmadığını belirtmektedir. Gelişimlerinin bulundukları çevresel ve sosyoekonomik koşullara göre farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır.

5.3.3.Ebeveynler, çocukların dijital ortamda karşılaştıkları içerikleri nasıl değerlendirmektedir? alt probleminin ilişkin bulgular

Tablo: 4 Ebeveynlerin Çocukların Dijital İçeriklerine Yönelik Değerlendirmeleri

Alt Temalar	Ebeveyn Görüşü	Ebeveyn Kodu
Uygunsuz İçerik Türleri	- Şiddet, korku, cinsellik çağrıştıran sahneler - Küfür, edepsizlik, ahlaki olmayan içerikler	E1, K12, E3, K7
Kolay Erişim Riski	- Uygun ve zararlı içeriklere aynı anda ulaşım - YouTube Shorts gibi denetimsiz alanlarda içerik yoğunluğu	E3, K7, K12
Çocuk Üzerindeki Etkiler	- Korku ve kabuslar - Yaşına uygun olmayan bilgiyle erken olgunlaşma - Değer karmaşası ve duygusal etkiler	K12, E1, K7
Ebeveyn Müdahale ve Yaklaşımlar	- Eğitici içerik seçimi (Feyyaz vb.) - İçerik kısıtlamaları - Uyarı ve rehberlik	K7, K12

Ebeveyn E3: “Kontrolüm dışında kalan ne izlediğini bilemediğim zamanlarda oluyordur. Ortaokul çocuğunun bilmemesi gereken ya da yaşı itibarıyla gereksiz pek çok video içerik var. Bunu göz ardı edemeyiz.”(Mühendis- Kadın- 40 yaşında). Ebeveyn E3, ortaokul çağındaki çocukların yaşlarına uygun olmayan içeriklere maruz kalabileceğini vurgularken, ebeveyn denetiminin her zaman mümkün olmadığını da belirtmektedir. Bu durum, dijital ortamda çocukların korunmasına yönelik bilinçli ancak endişeli bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Çocukların ekranlar aracılığıyla oyun oynarken, video paylaşım sitelerinde video izlerken veya sosyal medyada vakit geçirirken, tehlikeli kişilerle iletişim kurma ve şiddet ya da cinsellik gibi zararlı içeriklere maruz kalma risklerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Arslan ve diğerleri, 2014, s.196).

Ebeveyn E1: “Oyunlarda videolarda şiddet içeren sahneler var. Korkutucu görüntüler, yaşlarına uygun olmayan cinselliği çağrıştıran içerikler var (...) sosyal medyada ya da diğer platformlarda yayınlanan içeriklerin hiçbiri boşuna değil. Her içeriğin bir amacı var: dikkat çekmek, ürün tanıtmak, fikir aşlamak veya bir davranışı teşvik etmek. Ancak bu amaçların çocukların gelişimine ne kadar uygun olduğu, dikkat edilmesi gereken bir konu. Örneğin, Instagram’da veya tik tok da videoların içinde edepsiz olarak nitelendirilebileceğimiz videolar geziyor. Küfür, şiddet içerikleri de fazlaca var.” (Memur- Erkek- 43 yaşında). Ebeveyn E1, dijital içeriklerin çocukları bilinçli şekilde etkileme ve dikkat çekme amacı taşıdığını vurgulamaktadır. Özellikle şiddet, cinsellik ve küfür gibi unsurların sosyal medya ortamında yaygınlaşmasının, çocuklar açısından ciddi bir risk oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu görüş, 2010-2020 yılları arasında yürütülen Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi’nin (EU Kids Online) bulgularıyla da desteklenmektedir. Araştırmada, 9-16 yaş aralığındaki çocukların neredeyse her gün interneti kullandığı ve internete erişim yaşının giderek düştüğü görülmüştür. Bu durum, çocukların karşılaştıkları dijital risklerin türünü ve yoğunluğunu da değiştirmektedir. Erkek çocuklar daha fazla cinsel içerikli görsellere, kız çocuklar ise müstehcen mesajlara maruz kalmaktadır. Çocukların %23’ü televizyon ve internet üzerinden cinsel içerikler izlediklerini belirtmiş, bu nedenle bu tür içerikleri zararlı olarak görmemeye başlamışlardır. Ancak 2020 yılında aynı çalışmanın tekrarlanmasıyla, çocukların %49’unun gördükleri cinsel içerikli görsellerden, %40’ının ise cinsel içerikli mesajlardan rahatsızlık duyduğu ortaya konmuştur. Ayrıca çocukların %14’ü cinsel içerikli mesaj aldığını, %4’ü ise bu tür mesajları gönderdiğini ifade etmiştir. Çalışmanın 2020 verileri, ebeveynlerin çocuklarını sanal dünyaya karşı önceki yıllara kıyasla daha korumacı bir tutum benimsediklerini de göstermektedir. Öte yandan, başka bir araştırma da çocukların yaşları ilerledikçe bilgisayar, internet ve dijital oyunlara ayırdıkları sürenin arttığını ortaya koymuştur (Aktaş Arnas, 2005, s. 62).

Ebeveyn K7: “Sosyal medyada ve internette çocuklara yönelik güzel içerikler de var, ancak her tür içeriğin kolayca erişilebilir olması beni endişelendiriyor. Biz genelde kaliteli ve eğitici içerikler tercih ediyoruz. Örneğin, Feyyaz ya da benzeri programları izliyoruz. Ancak özellikle YouTube’daki kısa videoları (shorts) çocuklarıma kesinlikle izletmiyorum ve bu içerikleri sevmiyorum. Bu tür videoların karşıma çıkan içerikleri genelde çocuklar için uygun değil. İçerikler, çocukların yaşlarının üzerinde bir olgunlukta hazırlanıyor ve bu beni rahatsız ediyor. Bu yüzden çocuklarıma bu tür içeriklerden uzak tutmaya çalışıyorum” (Ev Hanımı-37 yaşında K7). Ebeveyn K7’nin ifadesi, dijital platformlardaki içerik çeşitliliğine karşı bilinçli bir seçiciliği yansıtır. Eğitici içeriklere yönelirken, özellikle You Tube Shorts gibi denetimsiz ve hızlı tüketilen videoların çocuk gelişimi için uygun olmadığını vurgulamaktadır. Bu, içeriklerin hem niteliğine hem de erişilebilirliğine dair duyulan haklı bir endişeyi ortaya koymaktadır.

Ebeveyn K12: “Ahlaki olmayan içerikler var, tehlikeli içerikler var. Korku filmi izlediğinde küçük çocuğun mesela o gece kötü rüyalar görüyor. Hemen söylerim ona dün ne? İzlediğini düşün bakalım. Evet, korkunç çizgi film işte bu yüzden derim.” (Mühendis- Erkek-40 yaşında K12). Ebeveyn K12, çocukların izlediği içeriklerin duygusal ve psikolojik etkilerine dikkat çekmektedir. Özellikle korku ve ahlaki açıdan uygun olmayan içeriklerin çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yarattığını gözlemlemektedir.

5.3.4.Ebeveynler çocuklarının dijital ortamda maruz kaldıkları riskleri nasıl değerlendiriyor ve bu risklere karşı ne tür önlemler alıyorlar alt problemine ilişkin bulgular

Tablo 5. Ebeveynlerin dijital ortamda çocuklarının karşılaştığı risklere yönelik değerlendirmeleri ve aldıkları önlemler

Alt Temalar	Ebeveyn Görüşü	Ebeveyn Kodu

Çevrim İçi Oyunlar ve Tehlikeler	-Küfürü Dil ve Zararlı İçerikler -Kişisel Bilgi İsteme Riski -Oyun Gruplarıyla Güvenli Etkileşim -Yazışma özelliğini kapatma	E8, E9
Sosyal Medya Platformları	Snapchat ve Gerçeklik Algısı Ebeveyn gözetimi ve sınırları	K3, K2
Ebeveyn Müdahalesi ve Denetimi	İzleme ve müdahale İletişim kurma ve rehberlik Denetim zorluğu	E8, E9, K2, K6
İçeriklerin Psikolojik ve Sosyal Etkileri	Psikolojik gelişim üzerindeki etkisi Gerçeklik algının bozulması	K6, K3

Ebeveyn E8: “Çevrim içi oyunda oyun oynadığı kişileri takip ediyorum. Sevmediğim konuşmacıları çıkartıyorum. Bazı gruplar da küfür çok oluyor. O bunu bir daha girmesin diyor. Mesela daha önce yapmıştı. Böyle birkaç kere olmuştu. Yabancı dildeki şeyleri konutlara geliyordu. Onların konuştuğu anlaşılmıyor ya onlar da oynuyordu ama şu an bir sıkıntı kalmadı o yönde. Yani küfür oluyordu. Karşıdakiler küfür ediyordu. Ben onu istemedim”(Kamuda Görevli- Kadın-39 yaşında-E8). Ebeveyn E8, çevrim içi oyunlardaki iletişim ortamına dair duyulan kaygıyı ortaya koymaktadır. Özellikle küfürü dil ve uygun olmayan konuşmalar nedeniyle çocuğunu bu ortamlardan uzak tutmaya çalıştığını belirtmektedir. Bu, ebeveynin dijital oyunlarda aktif takip ve müdahale ile koruyucu bir tutum benimsediğini göstermektedir.

Ebeveyn E9: “Bazen oynadıkları oyunlarda yazışma özelliği oluyor. Genellikle yazışmaları kapatıyorum ama çocuk unuttuğu zaman farklı içerikler veya konuşmalar olabiliyor. Örneğin, bazı kişiler küfür ediyor ya da çocuklarla sohbet etmeye çalışarak "Nerelisin?", "Neredesin?", "Kaç yaşındasın?" gibi kişisel bilgiler sormaya çalışıyorlar. Bu tür durumlarda çocuklara bu tarz sorulara cevap verilmemesi gerektiğini sık sık hatırlatıyorum. Küçük oğlum bu konuda oldukça dikkatli ve asla kişisel bilgilerini paylaşmaz. Büyük oğlum ise genelde önce bana danışır. “Anne, böyle bir şey oldu, bir şey diyeyim mi?” diye sorar. Ben de genellikle “Hayır, cevap verme,” derim. Büyük oğlumun sınıf arkadaşlarıyla oluşturduğu bir oyun grubu var ve genellikle o grupla oynuyor. Ancak bazen oyun saatinde sınıf arkadaşlarından kimse çevrimiçi olmadığında, başka oyuncularla karşılaşabiliyor. Böyle durumlarda olumsuz bir şeyle karşılaşırsa hemen oyundan çıkmasını söylüyorum. Genelde dediğimi dinleyip oyundan çıkıyor”(Öğretmen- Kadın-43 yaşında). Ebeveyn E9’un ifadesi, çevrim içi oyunlardaki yazışma ve etkileşim özelliklerinin çocuklar için potansiyel riskler barındırdığını belirtmektedir. Kişisel bilgi talepleri ve küfürü konuşmalar karşısında hem teknik önlemler (yazışmaları kapatma) hem de bilinçlendirme yoluyla çocuklarını korumaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım hem denetleyici hem de eğitici bir ebeveyn tutumunu yansıtmaktadır.

Ebeveyn K6: “O kadar büyük şeyler var ki, ne diyeyim sana! İnsan her türlü belaya açık oluyor. Şimdi inanır mısın, bir modelin içine bile girsen, kendin bile kontrol edemeyeceğin şeyler ortaya çıkabiliyor. Çocukların bozulmaması için bir şeyler yapılması gerekiyor. Ben başkasını kırmam, başkasının da çocuğumu kırmamasını istemem. İnternet çocuğumun psikolojik gelişimini zedeleyecekse uzak tutmak benim görevim oluyor” (Ev Hanımı-38 yaşında). Ebeveyn K6’nın ifadesi, dijital ortamın kontrol edilemeyen riskler barındırdığına dair güçlü bir endişeyi yansıtmaktadır. Çocuğunun psikolojik gelişimini korumayı öncelik haline getirerek, gerekirse internetten uzak tutma sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu yaklaşım, koruyucu ve duyarlı bir ebeveyn tutumunu ortaya koymaktadır.

Ebeveyn K3: “*Snapchat gibi sosyal medya platformlarında çocukların kullandığı zaman sınırlı olsa da bu tür platformların çocuklara uygun olmadığını gözlemliyorum. Özellikle görsel içeriklerin, filtrelerin ve emojilerin bütünlüğünü, gerçekliğin algısının değişeceğini düşünüyorum. Snapchat'te fotoğrafların ya da videoların genellikle idealize edilmiş görüntüler sunabiliyor ve bu, çocuğun fiziksel görünümü veya sosyal özelliklerine göre algılarını değiştiriyor*” (Mühendis-Kadın-40 yaşında). Ebeveyn K3, Snapchat gibi platformların çocuklar üzerindeki algı ve beden imajı etkilerine dikkat çekmekte, bu platformlardaki gerçeklikten uzak ve idealize edilmiş görsel içeriklerin çocukların benlik algısını olumsuz etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Televizyon programları ve internet ortamında sunulan temsillerin, çocukların zihin dünyasında kalıcı izler bırakabildiği (Olgundeniz ve Aydoğan, 2023, s.789) ve medya içeriklerinin çocukların bilgi edinmesinin yanı sıra, bu bilgilerin zihinsel temsiller ve bellekte nasıl şekillendiğini de etkilediği görülmektedir (Yetim & Yetim, 2008, s.101). Bu nedenle medya, çocukların algılama biçimlerini ve zihin haritalarını genişleten güçlü bir araçtır. İlhan ve Aydın'ın (2019, s. 763-765) çalışmalarında ise çocukların dijital dünyayla olan ilişkilerinin eğitim, sosyal ilişkiler ve psikolojik durumları üzerindeki etkileri ele alınmaktadır.

Ebeveyn K2: “*Telefon veya bilgisayarına bakmamızı istediği için kontrol etme imkânı bulamıyorum. Ben bazen kız kıza sohbet edelim diye ablalarıyla birlikte oturuyoruz o zaman yine telefona baktığında ne yapıyorsun telefonda bitmedi baktıkların neye bakıyorsun dediğimde YouTube 'da ki videoları izliyorum, Instagram'da takılıyorum der. Bazen komik videolar olduğunda bana göstermeye gelir. Orda da Tik Tok'taki videoları görüyorum (..) Aslında instagram falan çocukların kendi hesabı olması hiç doğru değil. Baksana bu benim gördüğüm ya da görebildiğim kısmı. Ama biz söz geçiremedik*” (Ev Hanımı-39 yaşında K2). Ebeveyn K2'nin ifadesi, çocukların dijital cihaz kullanımında ebeveyn kontrolünün zorluklarını ortaya koymaktadır. Çocukların sosyal medyada ve video platformlarında özgürce vakit geçirmesi, ebeveynin tam olarak neye maruz kaldıklarını bilmesini engellediği dile getirilmektedir. Bu durum, dijital içerik kontrolünde yaşanan güçsüzlüğü ve endişeyi yansıtmaktadır.

Elde edilen veriler doğrultusunda yapılan genel değerlendirme, ebeveynlerin çocuklarının dijital medya kullanımına ilişkin yüksek düzeyde farkındalık geliştirdiklerini, ancak bu farkındalığın çoğunlukla kaygı ve kontrol edilememe duygusuyla birleştiğini göstermektedir. Katılımcı ebeveynler, dijital platformlarda çocuklara yönelik uygun olmayan içeriklerin (örneğin şiddet, cinsellik, küfür, kişisel veri paylaşımı) yaygın şekilde bulunmasından duydukları rahatsızlığı ifade etmişlerdir. Bu tür içeriklerin çocukların psikososyal gelişim süreçleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğine yönelik güçlü bir ortak görüş bulunmaktadır. Ebeveynlerin bu riskleri bertaraf etmeye yönelik çeşitli stratejiler geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Söz konusu stratejiler arasında; çevrim içi yazışmaların kapatılması, oyun gruplarının sınırlandırılması, sosyal medya içeriklerinin izlenmesi ve çocuklarla bu konular hakkında iletişim kurularak farkındalık kazandırma çabaları yer almaktadır. Bununla birlikte, özellikle dijital beceriler açısından çocukların ebeveynlerine kıyasla daha yetkin olmaları ve ebeveynlerin dijital okuryazarlık düzeylerinin sınırlı kalması, bu denetim süreçlerinde çeşitli güçlüklerin yaşanmasına yol açmaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde dijital ortam, çocukların yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiş; öğrenme, eğlenme ve sosyalleşme gibi pek çok temel ihtiyacın karşılandığı bir alan olmuştur. Ebeveynler, çocuklarının bu dijital dünyadan en verimli şekilde yararlanmalarını isterken, aynı zamanda dijital riskler konusunda da kaygı duymaktadır. Bu durum, ebeveynlerin dijital ortamlara yönelik bilgi edinme isteklerini artırmakta ve çocuklarını bu ortamda güvende tutma sorumluluğu hissetmelerine neden olmaktadır. Dijital dünyanın sunduğu fırsatlara rağmen, ebeveynler çocuklarını koruma arzusu doğrultusunda dijital medya kullanımını kontrol etme eğilimindedir. Bu koruyucu tutum, çocukların bağımsızlık istekleriyle çatışabilmekte ve aile içinde iletişim sorunlarına yol açabilmektedir. Ebeveynlerin dijital ortamlar konusundaki algıları, onları çocuklarının internet kullanımında otorite olarak konumlandırmaya yöneltmektedir.

Ancak, dijital riskleri göz önünde bulundururken sadece denetleyici değil, aynı zamanda anlayışlı ve destekleyici bir yaklaşım benimsemeleri gerekmektedir. Özellikle açık iletişim kurmaları, çocuklarının görüşlerine değer vermeleri ve onları anlamaya çalışmaları, aile içi ilişkilerin güçlenmesini sağlarken dijital dünyada güvenli bir deneyim yaşanmasına da katkıda bulunabilir.

Ebeveynlerin, çocuklarıyla birlikte dijital ortamda zaman geçirmeleri, onların deneyimlerine ortak olmaları ve bu süreçte aktif bilgi paylaşımında bulunmaları, hem güvenli internet kullanımı alışkanlıklarını pekiştirmekte hem de karşılıklı öğrenme süreçlerini desteklemektedir. Bununla birlikte, ebeveynlerin dijital okuryazarlık düzeylerini geliştirmeleri büyük bir önem taşımaktadır. Dijital içerikler hakkında bilgi sahibi olan, kritik analitik düşünme becerisine sahip ve güvenilir kaynaklardan bilgi edinmeyi bilen ebeveynler, çocuklarına daha sağlıklı ve etkili bir dijital rehberlik sunabilmektedir. Siber zorbalık, zararlı içerikler ve dijital bağımlılık gibi risklerle mücadelede bilinçli ebeveynlik, çocukların güvenliğini sağlamanın yanı sıra onların dijital medya okuryazarlığını da geliştirmektedir. Bu süreçte ebeveynlerin kendi dijital davranışlarıyla da çocuklarına örnek olmaları, sağlıklı dijital yaşam alışkanlıklarının kazandırılmasını kolaylaştırmaktadır.

Dijital dünya her geçen gün gelişmekte ve değişmekte hem çocuklar hem de ebeveynler için yeni fırsatlar ve zorluklar sunmaktadır. Bu dünyada karşılaşılan her yeni durum, aslında hem ebeveynler hem de çocuklar için bir öğrenme fırsatı oluşturmaktadır. Ebeveynlerin, çocuklarının dijital dünyadaki deneyimlerine saygı duymaları, onları anlamaya çalışmaları ve açık diyalog ortamı yaratmaları, çocukların dijital güvenliklerini sağlama konusunda önemli bir adımdır. Bu iş birliği, çocukların dijital becerilerini geliştirirken, ebeveynlerin de teknolojiyi daha bilinçli ve sağlıklı bir şekilde kullanmalarını sağlayabilir. Dijital dünya ebeveynler ve çocuklar için hem büyük fırsatlar hem de dikkat edilmesi gereken önemli riskler içermektedir. Ebeveynlerin çocuklarına dijital ortamda rehberlik etme isteği, sürecin en güçlü motivasyon kaynaklarından biridir. Ancak bu süreçte, otoriter bir denetimden çok, anlayışlı ve açık iletişime dayalı bir yaklaşım benimsemek gerekmektedir. Karşılıklı sevgi, saygı ve iş birliği içerisinde hareket eden ebeveyn ve çocuklar, dijital dünyada daha güvenli, verimli ve bilinçli bir deneyim yaşayabilirler. Bu ortak çaba sayesinde hem çocuklar hem de ebeveynler, dijital dünyada sorumluluk sahibi bireyler olarak yer alabilirler.

Sonuç olarak, bu araştırmada elde edilen bulgulara, ebeveynlerin çocuklarının dijital medya kullanımına yönelik yüksek düzeyde farkındalık taşıdıkları gözlemlenmektedir. Ancak bu farkındalığın sıklıkla kaygı, belirsizlik ve kontrol edememe hissiyle birleştiğini ortaya koymuştur. Ebeveynler, dijital ortamlarda yaygın olarak karşılaşılan şiddet, cinsellik, küfür, sanal kumar ve kişisel veri paylaşımı gibi içeriklerin çocukların psikososyal gelişimlerini olumsuz etkileyebileceğine ilişkin ortak bir görüşe sahiptir. Bu risklere karşı çeşitli stratejiler geliştirmeye çalışan ebeveynlerin, oyun içi yazışmaları sınırlandırma, sosyal medya içeriklerini denetleme, çocuklarla iletişim kurarak farkındalık oluşturma gibi yöntemleri benimsedikleri görülmüştür. Ancak dijital okuryazarlık konusunda çocuklara kıyasla daha yetersiz durumda olmaları, bu kontrol çabalarının istenilen düzeye ulaşmasını engellemektedir. Dolayısıyla dijital ebeveynlik becerilerinin geliştirilmesine yönelik destekleyici eğitim ve rehberlik çalışmalarına gereksinim duyulmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş Arnas, Y. (2005). 3-18 Yaş Grubu Çocuk ve Gençlerin İnteraktif İletişim Araçlarını Kullanma Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(4), 59-66, chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.tojet.net/articles/v4i4/449.pdf Erişim Tarihi: (23. 09.2024).
- Aral, N. (2022). Dijital dünyada çocuk olmak. *TRT Akademi*, 7(16), 1136-152. Erişim Tarihi: 14.10.2024, chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2678074.

- Arslan, E., Bütün, P., Doğan, M., Dağ, H., Serdarzade, C., & Arica, V. (2014). Çocukluk çağında bilgisayar ve internet kullanımı. *Çocuk Hastalıkları Dergisi*, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://jag.journalagent.com/behcetuz/pdf/s/BUCHD_4_3_195_201.pdf 4(3), 195-201. (Erişim Tarihi: 20.09.2024).
- Aslan, D. ve Zinderen, A. (2024). ebeveynlerin dijital ebeveynlik rollerini üstlenme süreçleri. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 46,75-96. doi: 10.17829/turcom.1489277
- Aygül, H., ve Apak, F. (2019). Değişen sosyallikler ve yeni sosyalleşme pratikleri ekseninde youtube ve çocuk youtuberlar. Aygül H. ve E. Eke (Ed.) *Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı* içinde (s. 143-173). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Chonchaiya, W. ve Pruksananondo, C. (2008). Television viewing association with delayed language development, *Acta Pediat*, 97(7):977-82. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18460044/, (Erişim Tarihi: 19.09.2024).
- Clark, L. S. (2011). Parental Mediation Theory for the dijital age. *communication theory*, 21(4), 323-343. https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2011.01391.x
- Çelik, E. (2018). İnternet ortamındaki şiddet sunumları ve yol açtığı sosyal travmalar. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(3), 280-296,
- Çelik, S. ve Ulusoy, B. (2019). Bilgisayar oyunlarının ortaokul öğrencilerinin sosyal yaşamına etkisi. *The Journal of Social Science*, 3(5), 46-60, doi: 10.30520/tjsosci.522570
- Ertürk, N. E. (2021). Dijital ve Varoluş: Dijitalin soykütüğüne doğru. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 86, 157-171, (Dijital Çağ)
- Esdemir Meral, S. ve Tezel Şahin, F. (2019). Teknoloji ile büyüyen çocuklar. H. H. Aygül (Ed), *Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı* içinde (ss. 89-112). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Furedi, F. (2013). *Therapy culture (A. Tüfekçi Çev.)* İstanbul: İz Yayıncılık.
- Goffman, E. (2020). *Günlük yaşamda benliğin sunumu (Çev. B. Cezar)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hinkley, T., Verbestel, V., Ahrens, W., Lissner, L., Molnar, D., Moreno, L. A., & Russo, P. (2014). Early childhood electronic media use as a predictor of poorer well-being: A prospective cohort. *Jama Pediatrics*, 168(5), 485-492, doi: 10.1001/jamapediatrics.2014.94
- İlhan, V. ve Aydın, H. (2019). Okul topluluğu üyelerinin internet ve mobil iletişim teknolojileri ile etkileşimin olası risklerin üzerine düşünceleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(64), 756-772, doi: http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.339.
- İnan Kaya, G., Mutlu Bayraktar, D. ve Yılmaz, Ö. (2018). Digital parenting: perceptions on digital risk. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 137-163. doi: 10.23863/kalem.2018.96.
- Kabar, P. (2024). Sanal dünyada maskelerimiz: sanal kimlik, benlik saygısı ve internet bağımlılığının ilişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 25(3), 244-253. doi: 10.51982/bagimli.1365492.
- Karayağız Muslu, G. B. (2009). Çocuk ve gençlerde internet kullanımı. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8 (5), 445- 450.
- Karagözoğlu Aslıyüksek, M. (2016). Bilgi Teknolojileri ve dijitalleşmenin türkiye’de bilgilim literatürüne yansması: bilgi dünyası dergisi örneği (2000-2014). *Bilgi Dünyası*, 17(1), 87-103.

- Kilbey, E. (2019). *Çocuğunuz dijital dünyanın esiri olmasın* (Çev. E. Söğüt). Ankara: Paloma Yayınları.
- Mead, G. H. (2021). *Zihin Benlik ve Toplum (3. Baskı)*, (Çev. Y. Erdem). Ankara : Heretik Yayınları.
- Nadesan, H. M. (2010). *Governing childhood into the 21st century*. Newyork: Palgrave Macmillan.
- OFCOM. (2024). Children and Parents: Media Use and Attitudes.Report.https://www.ofcom.org.uk/__data/assets/pdf_file/0024/234609/childrens-media-use-and-attitudes-report-2022.pdf (Erişim Tarihi: 20.09.2024).
- Olgundeniz, S. S., & Aydoğan, Ü. (2023). Dijital yayın platformlarında ebeveyn denetimi ve çocuk erişimine yönelik bir araştırma: Netflix, Amazon Prime Video ve Disney+ örnekleri. *TRT Akademi*, 8(19), 786-813. doi: 10.37679/trta.1328932.
- Pamuk, Ş. (2021). *Korku çağında çocuk yetiştirmek (2. Baskı)*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun yokoluşu (1. Baskı)*, (Çev K. İnal). İmge : Kitabevi.
- Ritzer , G., & Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları ve klasik kökenleri (4. Baskı)*, (Çev. I. Ertuna Howison). Ankara: De Ki Yayınları.
- Saldana, J. (2019). *Nitel araştırmacılar için kodlama el kitabı* (Çev. A. T. Akcan, S. N. Şad). Ankara: Pegem Akademi.
- Tezcan, M. (2000). *Sosyolojiye giriş*. Ankara : Anı Yayıncılık.
- Timisi, N. (2011). *Elektronik bakıcı: televizyon çocuk ilişkisine genel bir bakış*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Tuna Uysal, M. ve Tan Eren, G. (2019). Dijitalleşmiş şiddet: dijital oyunlardaki şiddet öğelerinin çocuklar üzerindeki etkisi. H. H. Ed. Aygül, *Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı* içinde (ss. 113-138). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- TÜİK. (2021). Çocuklarda bilişim teknolojileri kullanım araştırması. <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=41132>, (erişim tarihi: 20.09.2024).
- Türkiye,E.K.(2010). Avrupa Çevrimiçi çocuklar Projesi, hromeextension://efaidnbmnnnibpajpcglclefindmkaj/<https://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/participant-countries/turkey/TurkeyExecSum.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.09.2024).
- Uyan, S. (2023). *Dijital dünyada ebeveyn olmak (6. Baskı)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yay, M. (2019). *Dijital ebeveynlik (2. Baskı)*. İstanbul: Yeşilay Yayınları.
- Yetim, N., & Yetim, Ü. (2008). Medya temsillerinde özne ve nesne olarak çocuk. Y. Giritli (Ed), *Medya ve Çocuk Rehberi* (ss. 100- 116). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Yılmaz, A. Y. (2023). Dijital ebeveynlikte çocukların izlenmesi. *Dijital Teknolojiler ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 47-56, doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8154930>
- Yılmaz, B. (2022). Ortaöğretim öğrencilerinin dijital oyun oynama motivasyonları ve oyun oynama davranışlarının farklı zamanlarda incelenmesi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(2), 131-129, doi: <https://doi.org/10.51982/bagimli.948872>.
- Yıldırım, B. (2015). İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları . B. (Ed). Yıldırım içinde, *iletişim araçlarında yöntemler* içinde (ss. 105-154). Konya: Literatür Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 21.08.2024

No:15

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 50

Aile Bireyleri Arasındaki İletişimde Film İzleme Pratiği: Sinemaya Gitme Etkinliğinin Dönüşümü, Sorunları ve Öneriler

The Role of Watching Films Together in Family Communication: Transformation, Problems, and Suggestions Regarding the Practice of Going to the Cinema

Doç. Dr. Gökhan GÜLTEKİN¹

Öz

Bu çalışma, dijitalleşmenin sinema deneyimi ve aile içi iletişim üzerindeki etkilerini sosyolojik bir bakış açısıyla irdelemektedir. Literatür taramasından ve durum analizinden hareketle çalışma, özellikle sinemaya giderek gerçekleştirilen film izleme eyleminin aile içi iletişimdeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aile, bireyin ilk sosyalleştiği ve temel değerleri öğrendiği bir kurum olarak, teknolojik dönüşüm süreçlerinden doğrudan etkilenmektedir. Özellikle dijital teknolojilerin yaygınlaşması, film izleme pratiklerini bireyselleştirmiş; sinema salonlarında kolektif olarak gerçekleştirilen film izleme deneyimi, yerini ev ortamında yapılan bireysel tüketime bırakmıştır. Bu dönüşüm, aile bireylerinin birlikte kaliteli zaman geçirme fırsatlarını azaltmış, aile içi iletişimi zayıflatmıştır. Çalışmada, sinemaya gitme etkinliğinin sadece eğlendirici değil, aynı zamanda aile bağlarını güçlendiren ve duygusal yakınlık sağlayan bir sosyal ritüel olduğu vurgulanmaktadır. Film izlemek, özellikle ortak seyir deneyimi söz konusu olduğunda, empati kurma, değer aktarımı ve iletişim becerilerinin gelişmesine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda, sinemada film izleme pratiği aile içi iletişimin güçlendirilmesinde etkili bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışmada, dijitalleşmenin getirdiği bireyselleşme ve yalnızlaşma eğilimlerine karşı sinemanın sosyalleştirici yönünün korunması gerektiği savunulmakta; ailelerin, eğitim kurumlarının, yerel yönetimlerin ve dijital platformların bu süreçte bilinçli şekilde katkı sunması gerektiği önerilmektedir. Sonuç olarak, sinemaya gitme etkinliği, dijital çağın getirdiği bireysel ekran kültürüne karşı aile bütünlüğünü destekleyici önemli bir gelenek ve kültürel pratik olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile içi iletişim, sinema, dijitalleşme, film izleme, kültürel pratik.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study examines the impact of digitalization on cinema experiences and intra-family communication from a sociological perspective. Based on the literature review and situation analysis, the study aims to reveal the role of film viewing—particularly when carried out through cinema attendance—in intrafamilial communication. The family, as the primary institution where individuals first socialize and acquire core values, is significantly influenced by technological transformations. The widespread adoption of digital technologies has individualized film viewing practices, replacing the collective experience of watching movies in cinemas with solitary consumption in private spaces. This shift has diminished opportunities for quality time among family members and weakened communication within families. The study emphasizes that going to the cinema is not merely an entertaining activity but also a social ritual that strengthens familial bonds and fosters emotional closeness. Watching films together, especially in communal settings, enhances empathy, value transmission, and communication skills. In this context, attending cinema screenings is considered an effective tool for reinforcing family communication. The paper argues for the preservation of cinema's socializing function against the isolating tendencies brought about by digitalization and suggests that families, educational institutions, local governments, and digital platforms should consciously

¹Aksaray Üniversitesi, İletişim Fakültesi, cinegultekin@gmail.com.

Atıf için (to cite): Gültekin, G. (2025). Aile Bireyleri Arasındaki İletişimde Film İzleme Pratiği: Sinemaya Gitme Etkinliğinin Dönüşümü, Sorunları ve Öneriler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(Aile Özel Sayısı), 521-534

contribute to this goal. In conclusion, the practice of going to the cinema emerges as a valuable cultural tradition that supports family cohesion in contrast to the individualized screen culture of the digital age.

Keywords: Family communication, cinema, digitalization, watching film, cultural practice.

Paper Type: Research

Giriş

Aile, bireyin ilk toplumsallaştığı, değer yargılarını, kültürel normları ve kimlik öğelerini ilk kez deneyimlediği temel sosyal kurumdur. Toplumsal ilerlemenin en temel kaynaklarından biri olan aile, yalnızca biyolojik bir birliktelik değil; aynı zamanda duygusal, kültürel ve ekonomik bir organizasyondur. Aile içinde sağlıklı iletişim kurabilen bireyler, mutlu, arkadaş canlısı ve olumlu bir yapıya sahip olurlar. Eğer çocukta uyum bozukluğu varsa, öncelikle aile içindeki iletişim eksiklikleri araştırılmalıdır. Ebeveynin sevgi ve ilgisinden uzak yetişen çocuklar, bu sevgi açlığından dolayı davranış bozuklukları geliştirebilirler (Yavuzer, 2005, s. 134). Bireyleri birbirine bağlayan en önemli unsurlardan biri olan “birlikte zaman geçirme” etkinlikleri, aile içi iletişimin sağlıklı olmasında ve dolayısıyla aile bağlarının korunmasında önemlidir. Ortak etkinlikler, aile üyelerinin birbirini daha iyi tanımasını, empati geliştirmesini ve duygusal bağlarını güçlendirmesini sağlar. Bu bağlamda sinemaya gitmenin hem eğlendirici hem de birleştirici bir kültürel pratik olarak aile bütünlüğünü destekleyen önemli bir etkinlik olduğu düşünülebilir. Kirel’in (2012, s. 24) de vurguladığı gibi sinema salonları, aileyle birlikte gidildiğinde mutluluk verebilen mekanlardır. Dahası, sosyalleşmeye de destek olur. Nitekim film izlendikten sonra üzerine yapılan konuşmalar da önemli bir sosyal etkinlik olarak düşünülür.

Sinema, 28 Aralık 1895’te Lumière Kardeşler’in Paris’teki Grand Café’de gerçekleştirdiği ilk halka açık gösterimde, öncelikle teknolojik bir yenilik ve görsel bir şölen olarak algılandı. Ancak kısa sürede, bu hareketli görüntülerin potansiyeli fark edilmiş ve sinema, salt bir eğlence aracı olmanın ötesine geçerek güçlü bir toplumsal etkinlik ve kültürel form haline gelmiştir. Zaman içerisinde film izleme etkinliğinin gerçekleştirildiği sinema salonları; bireyleri bir araya getiren bir sosyalleşme platformu, kitleleri eğlendiren bir endüstri, bilgi ve düşünceleri aktaran bir eğitim aracı ve hatta belirli ideolojileri yayan bir propaganda mekanizması olarak farklı işlevler üstlenmiştir. Ancak yirminci yüzyılın büyük bir bölümüne damgasını vuran bu sanat formu, dijital çağın başlamasıyla birlikte varoluşsal bir dönüşümün eşiğine gelmiştir. Geleneksel selüloit film tabanlı üretim, dağıtım ve gösterim pratiklerinin yerini dijital teknolojilerin almasıyla “Dijital Sinema” olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamış ve dolayısıyla film izleme pratiği de sinema salonlarına has bir özellik olmaktan çıkmıştır.

Dijitalleşme sinemanın tüm süreçlerini etkilemiş ve film yapım süreçlerini radikal bir şekilde değiştirmiştir. Üretim maliyetlerinin (belirli açılardan) düşmesi, sürecin hızlanması ve teknik olanakların artması, sinemayı daha geniş kitleler için erişilebilir kılmıştır. Ancak bu dönüşüm, aynı zamanda yeni zorlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikle köklü film endüstrileri, yeni teknolojilere adaptasyon, yüksek başlangıç yatırımları, format standardizasyonu sorunları ve mevcut iş gücünün dönüşümü gibi teknik ve ekonomik problemlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır (Zengin, 2018, s. 844). Böylece bilinen anlamıyla geleneksel sinema dönüşmüş, ailece gerçekleştirilen ve bir boş zaman etkinliği olarak değerli olduğu düşünülen “sinemaya gitme” pratiği de yerini dijital sinemanın bireysel izleme edimine bırakmıştır. Şüphesiz bunda toplumsal yapının dönüşümüyle birlikte aile yapısında yaşanan değişimin de etkisi bulunmaktadır. Giddens’in (2000, s. 44) belirttiği gibi sanayileşme, kentleşme, modernleşme ve özellikle dijitalleşme süreçleri, aile kurumunun işlevlerini ve iç dinamiklerini etkileyerek aile içi ilişkilerin doğasını yeniden şekillendirmiştir. Öyleyse dijitalleşmenin hem geleneksel film izleme eylemini hem de geleneksel aile yapısını ve aile içi iletişim süreçlerini bir şekilde etkilediği söylenebilir. Bu temel sorunsaldan hareket eden çalışmanın amacı, aile bağlarının korunmasında ve sağlıklı bir aile içi iletişimin gerçekleşmesinde sinemaya gidip film izleme pratiğinin rolünü, dijitalleşmenin getirdiği “bireysel izleme” pratiğini de göz önünde bulundurarak tartışmak, temel

problemleri serimlemek ve çeşitli öneriler sunmaktır. Bu amaç kapsamında sosyolojik bir bakış açısıyla, Türk toplum yapısında önemli bir yeri olan aile kurumundaki iletişim süreçlerinde, birlikte film izleme eylemini özellikle sinemaya giderek gerçekleştirmenin önemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çalışmada literatür taraması ile durum analizinden faydalanılmış ve sosyolojik bir bakış açısı benimsenmiştir.

Ülkemizde aile-sinema ilişkisine veya seyir deneyimlerine yönelik çeşitli çalışmalar gerçekleştirildiği gözlemlenebilir. Bu çalışmalar arasında, sinemada aile içi şiddetin nasıl görünürlük kazandığını serimleyen (Yaşartürk, 2010), Türk sinemasında ailenin, kadın ve evlat edinme anlamında nasıl temsil edildiğini tartışan (Bilis, 2019), feodal aile yapısının Türk sinemasına nasıl yansıdığını, erkek kimliğinin inşası ölçüsünde değerlendiren (Karadaş, 2020), aile mitinin nasıl temsil edildiğini ortaya koyan (Oktan, 2018) veya aile temsiline dönüştürme çeşitli dönemler bağlamında tartışan (Yağbasan ve Ateş, 2018) çalışmalar bulunur. Yine yeni seyir deneyimlerinde çocuk izleyicinin durumunu tartışan (Özsoy, 2017), kadınların film izleme pratiklerini ortaya koyan (Uçar İlbuğa, 2017), sinemaya gitme eylemi üzerine sözlü bir tarih çalışması gerçekleştiren (Akbulut, 2014) veya daha geniş odaklı olarak, Türkiye’deki sinema mekanları, seyir ve seyirci araştırmalarının temel yaklaşımlarına değinen araştırmalar (Çam ve Yüksel, 2020) da bulunur. Özü itibarıyla, literatürde “sinema-aile” ilişkisi üzerine hazırlanan çalışmaların genel yöneliminin filmlerde ailenin temsili veya bu temsilin tarihsel süreçteki dönüşümüne odaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte Türkçe literatürde ailelerin sinemaya gitme veya birlikte film izleme pratiğinin aile bağlarının korunmasında ya da aile içi ilişkilerin sağlıklı ilerlemesinde nasıl bir rolü olabileceğini tartışan herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın önemi giderek dijitalleşen günümüz dünyasında, geçmişte aile içi iletişimde önemli bir rolü olan sinemaya gitme eylemindeki dönüşümün sorunlarını tartışan ve bu kapsamda çeşitli öneriler sunan öncü çalışmalardan biri olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın amacına ve önemine uygun olarak öncelikle “sinemada dijitalleşme ve değişen seyir deneyimleri” sonrasında “modern toplum, aile ve dijitalleşme” konularını açıklamaya çalışmıştır. Son olarak, sinemaya gitme ve/veya film izleme pratiğinin mekanları, mevcut sorunları ve aile içi iletişimin sağlıklı ilerlemesinde sinema alanında neler yapılabileceğine yönelik derinlemesine bir tartışma gerçekleştirilmiştir.

1. Sinemada Dijitalleşme ve Değişen Seyir Deneyimleri

Sinemada dijitalleşme, en temel anlamıyla, bir filmin yaratım aşamasından (çekim, kurgu, ses tasarımı, özel efektler) dağıtımına (dijital kopyaların uydudan, fiber optik ağlardan veya taşınabilir disklerden iletimi) ve son olarak seyirciye buluştuğu gösterim anına (dijital projeksiyon, dijital platformlar, internet tabanlı yayın alanları vs.) kadar tüm süreçlerde dijital teknolojilerin egemen olduğu bir sinema anlayışını karşılamaktadır. Bu, sadece teknik bir değişim değil, aynı zamanda estetik, ekonomik ve kültürel sonuçları olan köklü bir dönüşümdür. Sinemadaki dijital dönüşüm, büyük film endüstrilerinde teknik ve ekonomik sorunları artırırken, orta ve küçük ölçekli sinemalarda film üretimini hızlandırmıştır. Örneğin, Nijerya’nın Nollywood’u, dijital imkanlarla yılda binlerce film üretirken büyük endüstrileri geride bırakmıştır. Türk Sineması da dijitalleşmenin etkileriyle önemli büyüme göstermiştir. Dijital teknolojiler, özellikle bağımsız yapımcılar için yeni olanaklar yaratarak film üretiminde ve çeşitliliğinde önemli bir artışa katkıda bulundu (Zengin, 2018, s. 845).

Sinemada dijital devrimin üretim, dağıtım ve seyir deneyimlerini olumlu açıdan geliştirdiğini vurgulayan Stam’a (2021, s. 327) göre dijitalleşme, düşük bütçeli film yapımını kolaylaştırmış ve internet üzerinden dağıtımını daha mümkün hale getirmiştir. Bu durum, Hollywood egemenliğindeki uluslararası sistemden daha karşılıklı ve çok merkezli bir iletişim imkânı sunmaktadır. Yazar, dijitalleşmenin sunduğu olanaklar arasında bilgisayar üretimi aktörler ve masaüstü bilgisayarlarla uzun metraj filmler üretme yeteneğini de vurgular. Ayrıca, dijital sinemanın inandırıcılık katma özelliği, düş gerçekçiliğinin oluşumuna katkı sağlamakta ve seyirciyi filmin içine hapsedmektedir. Yeni teknolojilerin biçimsel olarak hem gerçekçilik hem de gerçekdışıcılık için sunduğu imkanlar, “topyekûn sinema” gibi etkileyici formlara olanak tanır.

Örneğin, IMAX gibi sersemletici görünümdeki filmler, izleyicilere daha inandırıcı bir deneyim sunar. Yine Figgis’e (2014, s. 150) göre sinema, artık geleneksel tuğla ve çimentodan yapılmış, kırmızı koltuklu salonlar değil, sandalyelerin aynı yöne bakacak şekilde yerleştirilebildiği, beyaz bir duvar ya da ekranın bulunduğu, orta fiyatlı dijital projektörlerin ve hoparlörlerin bağlanabildiği herhangi bir yer bile olabilmektedir. Dijitalleşme, klasik sinema salonlarının yenilenmesine ve gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Önceden tek perde ve basit koltuklardan oluşan sinema salonları, dijital dönemde yüksek çözünürlüklü projeksiyonlar, devasa perdeler, lüks koltuklar ve kaliteli ses sistemleri ile donatılarak birer “kutsal mabet” haline gelmiştir. Bu yenilikler, 3D, 4D gibi simülatörlü sinema deneyimleriyle (görüntü, titreşim, koku gibi unsurlar) yeni bir salon ve seyir kültürü yaratmıştır. Dijitalleşme, sinema salonlarını daha esnek hale getirerek, işletmecilerin farklı etkinlikler (gösteriler, konserler, konferanslar vb.) için salon tasarımlarını planlamalarına olanak tanımıştır (Zengin, 2018, s. 851). Dahası Öz (2012, s. 72) “interaktif sinema” teknolojilerinin filmsel anlatıyı seyirci tercihleriyle şekillendirebildiği için artık seyirciyi “özne” konumuna taşıdığını vurgulamaktadır. Öte yandan, bu tercihlerin aslında yapım ekibi tarafından belirlendiğini söyleyerek aslında seyircinin kendisine sunulduğu kadarıyla özne olarak tercihte bulunabildiğini belirtir.

Dijitalleşmenin sinemaya getirdiği bazı dezavantajlar da bulunmaktadır. Belton’a (2002, s. 105) göre, filmlerin özellikle dijitalleşmeyle birlikte, o muhteşem sinema salonlarında izlenmesi gereğinin kalmaması, akıllı telefonlardan veya tabletlerden de ulaşılabilir olması, bilinen sinemanın sonunu getirmiştir. Yine Laura Mulvey, 2006 yılında yayımladığı *Death 24x a Second* adlı eserinde dijitalleşmeyi ve sinemayı teknolojik imkânlarla ele alır. Mulvey, tüm bilgi ve iletişim biçimlerinin tek bir sistemle çiftli kodlara aktarılmasını bir dönemin sonu olarak değerlendirir. Dijital teknolojinin, gerçeklikle bağıni kopararak analog görüntüden uzaklaştığını belirtir. Bu dönüşüm, filmli kameralarla oluşturulan analog görüntünün dijitalleşerek maddi bağlantısını kaybetmesine yol açar ve dijital görüntülerin ‘doğal büyü’lerini yitirdiğini ifade eder. Sonuç olarak sinema görüntüsü, Viktorya dönemi büyülu fener (magic lantern) illüzyonlarına veya insan eliyle yaratılan görsel hilelere benzeyen bir yapıya bürünür (Mulvey, 2012, s. 30). Nitekim bu vurguyu çarpıcı şekilde ortaya koyanların başında Benjamin gelmektedir. *Teknik Olarak Yeniden Üretilbilirlik Çağında Sanat Eseri* adlı çalışmasında Benjamin’in (2023) vurguladığı gibi, herhangi bir sanat eserini bağılı olduğu geleneğinden uzaklaştırmak, o sanat eserinin özünü yani aurasını yitirmesine sebebiyet verecektir. Bu yönüyle dijitalleşmenin, sinemanın aurasına zarar verdiğini, hatta başka sorunlara da yol açabildiğini düşünmek önemlidir. Örneğin Zengin’e (2018, s. 852-855) göre, dijitalleşmeyle birlikte sinemada maliyet artışı, işsizlik, standardizasyon, korsan yayıncılık ve tarihi sinema salonlarının kapanması gibi olumsuzluklar ortaya çıkmıştır. Dijitalleşme ‘standardizasyon’ sorununa da yol açmaktadır. Dijital dönemde formatlar, çözünürlükler ve kare sayısı sürekli değişmektedir. Örneğin sinemanın altın çağında, 35mm film formatı ve saniyede 24 kare hızı gibi teknik standartlar on yıllarca büyük ölçüde sabit kalmış, bu da ekipman uyumluluğu ve arşivleme açısından bir istikrar sağlamıştır. Oysa dijital çağda kamera sensörleri, kayıt formatları (codec’ler), çözünürlükler (HD, 2K, 4K, 8K), renk uzayları, kare hızları sürekli bir değişim ve gelişim halindedir. Bu durum, sinemacılar ve salon işletmecileri için ciddi bir zorluk yaratmaktadır. Bugün alınan pahalı bir dijital kameranın veya projeksiyon cihazının birkaç yıl içinde teknolojik olarak geride kalma riski vardır. Bir filmin çekildiği format ile kurgulandığı, renk düzenlemesinin yapıldığı ve nihayetinde gösterildiği projeksiyon sisteminin uyumlu olması gerekliliği, teknik karmaşıklığı ve maliyeti artırmaktadır. Farklı salonların farklı standartlarda cihazlar kullanması, dağıtım kopyalarının (DCP) farklı versiyonlarda hazırlanmasını gerektirebilir ve formatlar arası dönüşümlerde görüntü kalitesinde kayıplar yaşanabilir.

Dijital teknolojilerin sinemanın alanına daha fazla dahil olmaya başladığı ve geliştirildiği 2000’li yıllardan sonra yavaş yavaş sinema salonları ve seyircinin seyir alışkanlıkları da değişmeye başlamıştır. Burçak Evren’in (2014) ifade ettiği gibi, bir zamanlar kentlerin sosyal hayatının merkezi olan görkemli, tarihi semt sinemaları veya şehir merkezlerindeki büyük salonlar, yerlerini büyük ölçüde Alışveriş Merkezleri (AVM) içerisine sıkışmış, daha küçük,

birbirine benzeyen, işlevsel ama ruhsuz salonlara (cineplex) bırakmıştır. Bu değişim, sadece fiziksel bir dönüşüm değil, aynı zamanda "sinemaya gitmek" eyleminin anlamını da değiştirmiştir. Eskiden başlı başına bir etkinlik, bir ritüel olan sinemaya gitme deneyimi, AVM içindeki diğer tüketim aktivitelerinden (alışveriş, yemek) biri haline gelmiş, o kendine özgü büyüsunü ve ayrışmışlığını yitirmiştir. Evren'in vurguladığı gibi, sadece mekanlar değil, deneyimin unsurları da kaybolmuştur: 35mm film makinesinin projeksiyon odasından gelen tıkırtıları, karanlıkta perdeye süzölen o titreşen ışık hüzmeleri vs. yitip gitmiştir. Özellikle 2019 yılında başlayan ve küresel ölçekte yaşamı derinden etkileyen Covid-19 pandemisi bir yandan sokağa çıkma yasakları, sosyal mesafe kuralları ve insanların kapalı alanlarda bulunma konusundaki endişelerine bir yandan da sinema salonlarının uzun süre kapalı kalmasına veya çok düşük kapasiteyle çalışmasına sebep oldu. Pandemi, insanların kamusal alanlardan çekilip evlerine kapanmasıyla birlikte sinemaya gitme eylemini eşi benzeri görülmemiş bir şekilde sekteye uğratmış, dijital platformlara olan yönelimi ivmelendirmiş ve dijitalleşmenin sinema üzerindeki etkilerini geri dönülemez bir biçimde pekiştirmiştir. Örneğin, Boxoffice Türkiye verilerine göre, 2019 yılında Türkiye'de gösterime giren filmler neredeyse 1 milyar liraya yakın gelir sağlarken, gişe hasılatı 2020 yılında 300 milyon liranın altına gerilemiştir. Benzer şekilde, 2019 yılında 400'ün üzerinde film vizyona girerken bu sayı 2020 yılının sonunda 170'lere kadar gerilemiştir. Aynı dönemde seyirci sayısı ise 60 milyonlardan 17 milyona kadar düşmüştür. Bu kriz, stüdyoları ve yapımcıları filmlerini doğrudan dijital platformlarda (Netflix, Amazon Prime Video, Disney+, vb.) yayınlama veya sinemadaki vizyon tarihiyle eş zamanlı olarak dijitalde de sunma mecburiyetine yöneltmiştir.

Dijitalleşme, sinema deneyimini geleneksel mekân (sinema salonu) ve zaman (belirli seanslar) kısıtlamalarından büyük ölçüde uzaklaştırmıştır. İzleyici artık filmleri sadece sinema salonlarında değil, evindeki televizyonda, bilgisayarında, tabletinde ve hatta cep telefonunda, istediği zaman, istediği yerde izleme özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu durum, seyir pratiğini kökten değiştirmiştir. Seyirci, filmi tek başına ya da çevrimiçi etkileşimde bulunduğu kişilerle izleyebilir; sahneleri atlayabilir, hızlandırabilir veya durdurabilir. Ayrıca, yeni iletişim teknolojilerindeki yakınsama özelliği sayesinde film izlemeden önce, sonra veya izleme sırasında farklı platformlar arasında gezinebilir, içerik paylaşımı yapabilir. Böylece yeni bir seyir kültürü ortaya çıkmaktadır (Yolcu, 2022, s. 304). Dolayısıyla Gümüş'ün (2021, s. 167) belirttiği gibi, aslında dijitalleşme, bu yeni dönemde seyirciye artan özerklik hissi, anlık tatmin arayışı (doyumsuzluk), algoritmik öneri sistemlerinin yönlendiriciliği, çoklu ekran kullanımı alışkanlığı ve tüketim sırasında diğer kullanıcılarla eş zamanlı etkileşim kurma eğilimi gibi özellikler kazandırmıştır. Bu etkileşimsellik, seyirciyi pasif konumundan alarak dijital çağda geleneksel sinemanın da kullanıcı/izleyici sinemasına, yani Daly'nin "Sinema 3.0" olarak tanımladığı yeni bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Sinema 3.0'da seyirci aktif bir konuma geçerken filmler de sabit eserler olmaktan çıkmıştır (Daly, 2010, s. 82). Öte yandan bireyselleşen seyir deneyiminin, sinemaya gidilerek toplu bir şekilde izlenen film deneyiminin yerini alamayacağını savunan bazı araştırmacılar (Akbulut, 2014; Casetti, 2011; Göker, 2017), her ne kadar film izleme eyleminde köklü bir dönüşüm yaşanmış olsa da geleneksel film izleme kültürü ve bu kültür sonucunda insanlar arasında yaşanan etkileşimin yerini dolduramayacağını savunmaktadır. Nitekim burada serimlenen çalışmada da tartışılmak istenen ve üzerinde durulan asıl husus, işte bu geleneksel film izleme kültürünün aile içi iletişimdeki veya aile bağlarının korunmasındaki önemine vurgu yapmaktır. Bu tartışmanın hemen öncesinde ise dijitalleşen günümüz modern toplumlarında ailenin durumu; aile üyelerinin iletişim şekilleri veya aile içi iletişimde ortaya çıkan sorunlar değerlendirilmiştir.

2. Modern Toplum, Aile ve Dijitalleşme

Aile, toplumsal kuralların, rollerin, davranış kalıplarının, gelenek ve göreneklerin öğrenildiği ve yaşatıldığı önemli bir kurumdur. Giddens'in (2000, s. 114) vurguladığı gibi, aile sadece toplumun yapı taşı değil, aynı zamanda hukuksal, psikolojik ve sosyolojik bir kurumdur. Birey, aile aracılığıyla topluma katılır ve toplumsal değerleri, politik ve sosyal yönelimleri

öğrenir. Bu noktada aile üyeleri arasındaki iletişim önemli bir olgudur. Nitekim aile bireyleri arasındaki iletişimin sağlıklı ilerlemesi, en nihayetinde mikro düzeyde mutlu bir ailenin makro düzeyde ise belki de mutlu bir toplumun ana faktörü kabul edilebilir.

Aile içi iletişim ve aile bağlarının korunması birbirleriyle ilişkilidir; sağlıklı ve güçlü bağlara sahip aileler, bireylerin ihtiyaçlarının karşılandığı, ebeveynlerin rollerini mutlulukla kabul ettiği yapıdadır. Aile bireyleri arasındaki iletişimin zayıflığı, aile bağlarının da yeterince güçlü olmasını engelleyebilir. Özgüven'e (2001, s. 35) göre, iletişimi güçlü olan ailelerde çocuklar sorunlarla başa çıkma noktasında daha başarılı olabilmektedir. Bu nedenle, bireylerin iletişim kalitesini artırmaları önemlidir. Bunu sağlayabilecek, aile iletişimini güçlendirecek unsurları belirlemek ve aile içi iletişimde yeteri kadar uygulamak önemlidir. Nitekim aile içi iletişimi güçlendiren unsurlar, aile üyelerinin kendilerine ve birbirlerine güven duymasını sağlar. Aile içindeki iletişim, çocuğun toplumsal ilişkilerini ve davranışlarını şekillendirir. Sağlıklı iletişim ortamı olmayan ailelerde büyüyen çocuklar, psikolojik ve iletişimsel açıdan normal gelişim gösterememektedir (Yavuzer, 2005; Demircioğlu vd., 2011, s. 94). Buna karşın Dönmezer'e (2000, s. 10) göre, aile bağları sağlam ve aile içi iletişimin sağlıklı olduğu ailelerde esneklik, iç yapının ve işleyişin önemli bir parçasıdır; aile üyeleri, görev ve sorumlulukları paylaşarak yaşamlarını sürdürürler. Ebeveynlerin iletişimde açıklık ve doğruluğu benimsemeleri, doğru anlayışın dikkatli dinlemeyle sağlanması gerektiği fikrini yansıtır. Bu iletişim formatı, çocuklara da aktarılmalıdır.

Aile içi iletişim öncelikle eşler arasındaki iletişimi kapsar. Çocuk sahibi olan ailelerde ise devreye ebeveyn(ler) ile çocuk(lar) arasında gerçekleşen iletişim sürecini de dahil etmek gerekmektedir (Güleç, 2018, s. 107). Eşler arası iletişimde saygı, sevgi ve hoşgörü ile karşılıklı etkileşim önemlidir. Ailede eşler, bireysel ve aile gereksinimleri arasında denge kurarak uzlaşım sağlarlar. Bu olgun davranış, çocuk sahibi olan ailelerde de çocuklara örnek teşkil eder; eşler çocuk yetiştirmeyi önemli bir misyon olarak görür ve çocukların gereksinimlerini doğal bir şekilde karşılarlar (Demiray 1994, s. 230). Böylece çocuklar kendi gereksinimlerinin karşılandığını, huzurlu bir ailede yer aldığını düşünür, ebeveynlerine karşı güven duygusuna sahip olur ve onlarla olan bağını koruması gerektiğinin bilincine varırlar.

Ebeveyn(ler) ile çocuk(lar) arasındaki iletişim, temel olarak anne ve babanın gerek birbirlerine gerekse çocuklarına karşı olan tutumlarına bağlıdır. Ebeveynlerin tutum ve davranışları, pek çok çocuk için bir öğrenme biçimidir. Öte yandan içinde bulunulan kültürel değerler ve ebeveynlikten duyulan haz, ebeveynin çocukla olan ilişkisini de doğrudan etkiler (Yavuzer, 2005, s. 132). Kültürel değerlerle şekillenen aile içi iletişim, kuşkusuz kültürel değerlerde veya toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerden az veya çok, olumlu ya da olumsuz biçimde etkilenecektir. Bu yönüyle Gubbels'ın belirttiği şekliyle aile, zaman ve mekân içerisinde hızlı dönüşebilen bir yapı olarak değerlendirilmelidir. Farklı toplumlar ve çağlar arasında, hatta aynı toplum içinde bile ailenin yapısı ve doğası değişim göstermektedir (Akt. Aslan, 2002, s. 26). Böylesi bir değişim, toplumsal dinamiklerin ve kültürel etkileşimlerin yansımaları sayılmalıdır.

Toplumsal yapı üzerine çok çeşitli ve farklı görüşler ortaya koyulmakta, buna bağlı olarak da özellikle çeşitli araştırmacılar tarafından insanlık tarihindeki kırılma noktaları belirli icatlar, yaşam biçimlerindeki değişimler veya iletişim teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak belirlenmektedir. Örneğin Bell (1973) tarım, sanayi ve bilgi alanında gerçekleşen; Masuda (1981) ise dil, yazı, basım ve bilgisayar üzerine yaşanan gelişmelerin toplumlarda önemli değişikliklere yol açtığını tartışır. İki araştırmacı için de değerli olan "bilgi" mefhumu, McLuhan (2003) tarafından insanoğlunun tarihsel süreç içerisinde bilgide ve bilgiye erişme olanaklarında yaşanan değişim üzerinden yeni bir sınıflandırmaya tabii tutulur. Buna göre insanlık kabile, basım, edebiyat çağlarını aştıktan sonra elektronik çağa adım atmıştır. Nitekim McLuhan'ın sınıflandırması henüz internet ve dijital teknolojilerin yer almadığı bir döneme denk gelmesinden dolayı kısıtlı sanılsa da onun asıl önemli vurgusu *Understanding Media: The Extensions of Man* (1964) adlı eserinde, her bir yeni iletişim teknolojisinin insan ilişkilerini şekillendirdiği düşüncesi üzerinedir (McLuhan, 2003). Bu bağlamda özellikle 2000'lerden sonra iyiden iyiye gelişim

göstermeye başlayan bilgisayar ve internet temelli yeni iletişim teknolojilerinin, toplumsal yaşamı ve insan ilişkilerini farklı bir düzeyde dönüştürebileceğini tahmin etmek şaşırtıcı değildir. Dijk (2016, s. 38), yeni iletişim teknolojilerinin, toplumsal yapıyı ve bireylerin yaşam biçimlerini dönüştürerek ikinci bir iletişim devrimini başlattığını vurgular. Yeni iletişim teknolojilerine erişimi olan bireyler sürekli çevrimiçi kalmakta ve cep telefonları ile dijital oyunlar günlük rutinlerinin bir parçası haline gelmektedir (Binark, 2016, s. 133). Bu teknolojiler, internet ve bilgisayar temellidir ve genellikle dijitalleşmeyle birlikte anılır.

Dijitalleşme, üretimden tüketime, sosyalleşmeden kültürel olgulara kadar birçok alanı yeni bir forma sokmuş ve toplumu dijital bir çağa taşımıştır. İletişimden bilgi edinmeye, eğlenceden iş pratiklerine kadar tüm yaşam formları dijitalleşmiş, uzak mesafeler aşılmış ve bireyler dünyanın her yerinden kolayca iletişim kurabilmiştir. Siyasetçiler sosyal medya üzerinden seçmenlerine ulaşırken, dini liderler bile sosyal medya ve bloglar aracılığıyla inanana seslenmektedir (Palfrey ve Gasser, 2017, s. 3). Burada temel nokta dijitalleşme ve internet tabanlı iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve bu gelişmelerin toplumsal yaşam içerisinde gerçekleşen pratikler üzerine yaptığı etkidir.

Dijitalleşme, bilginin analog formattan dijital forma dönüştürülmesi sürecinin ötesinde, toplumsal yaşamın tüm alanlarını etkileyen çok boyutlu bir dönüşüm sürecidir. Teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte bireylerin gündelik yaşam pratikleri, iletişim biçimleri ve kültürel tüketim alışkanlıkları radikal biçimde değişmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca bireysel düzeyde değil; aynı zamanda aile, eğitim, ekonomi ve medya gibi toplumsal kurumların işleyişinde de yapısal kırılmalara neden olmuştur (Castells, 2010, s. 2738). Böyle bir düşünceden hareketle, aile içi iletişimde dijitalleşmenin bazı sorunlara sebep olduğu söylenebilir. Dijital medya araçlarının artışı, bireyler arası iletişimi olumsuz etkileyerek aile ilişkilerinde kopukluklara yol açabilmektedir. Özellikle internet mecralarında ve dijital platformlarda geçirilen zamanın artması, aile bağlarını zayıflatabilmekte ve farklı sorunlara neden olabilmektedir (Güleç 2018, s. 105). Aile üyeleri aynı evde bulunmalarına rağmen, farklı içerikleri farklı ekranlarda tüketmekte ve bu durum ortak sohbet alanlarının yok olmasına neden olmaktadır. Çocuklar ve gençler, kendi odalarında yalnız başlarına internetin başında vakit geçirdikleri için diğer sosyal aktivitelerden ve arkadaşlık ilişkileri kurmaktan uzak kalmaktadır. TV izleme, spor yapma ve arkadaşlarla zaman geçirme gibi faaliyetlerin yerini günümüzde internet almış durumdadır. Son kertede geline durum daha da kötüleşti ise ebeveynlerin, bu boş zamanın ayrı geçirilmesi durumunun farkında bile olmamalarıdır (Aslan ve Arslan Cansever, 2012, s. 31). Nitekim modern yaşam koşulları ve gelişen teknolojiye bağlı olarak her alanda gerçekleşen dijital dönüşüm, aile üyelerinin birbirlerine zaman ayırmasını zorlaştırmaktadır. Aile ilişkilerinde önemli bir yeri olan boş zamanı birlikte değerlendirme işlevi, aile dışına kaymıştır. Özellikle ailenin çocukları veya gençleri pasif bir iletişim biçimine doğru evrilmektedir (Öksüz, 2012, s. 23).

Eskiden kahvehane ve eğlence yerlerine özgü olan faaliyetler, televizyon teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte evlere kadar girdiğinde, evdeki eğlence faaliyetleri ve aile bireyleri arasındaki iletişim şekillerinde en önemli değişim kaynağının televizyon olduğu varsayılabilir. Televizyon, evdeki sinema, tiyatro, eğlence, sergi, tartışma veya röportaj haline gelmiştir. Televizyonla bağlantılı donanımlar, toplumsal ortamlarda artan bir hızla yayılmış ve bu durum, aile eğlencesinin de yeni bir değer kazandığını göstermiştir (Dumazedier, 1991, s. 105). Nitekim günümüzde çocuklar, dijital ekranlarla etkileşimi, bisiklete binmek veya ayakkabı bağlamak gibi geleneksel becerilerden bile önce öğrenmektedir. Bu durum, onların dijital dünyaya, fiziksel gelişimden önce eriştiğini göstermektedir (Goodwin, 2018, s. 15).

Modern yaşamın hızlanması, bireyselleşmenin artması ve teknolojik araçların günlük yaşama entegrasyonu, aile üyeleri arasındaki fiziksel ve duygusal yakınlığı azaltmıştır. Özellikle dijitalleşmeyle birlikte bireylerin medya tüketim alışkanlıkları değişmiş, aile üyeleri aynı fiziksel mekânda bulunmalarına rağmen farklı ekranlara yönelerek ayrı dünyalar inşa etmeye başlamışlardır (Livingstone ve Bovill, 2001, s. 71). Bu durum, aile içi iletişimde yabancılaşmaya, birlikte geçirilen zamanın azalmasına ve dolayısıyla aile bağlarının zayıflamasına yol açmaktadır.

Bauman'ın "akışkan modernite" kavramı üzerinden ifade ettiği gibi, dijitalleşme süreci, bireylerin bağımlılık biçimlerini, ilişkilerini ve kimlik inşa süreçlerini kısa süreli, geçici ve esnek hale getirmiştir (Bauman, 2019). Bu esnekliğin aile üyeleriyle olan iletişim biçimlerini veya aile bağlarının sağlamlığını da zayıflatmış söylelenebilir. Bu bağlamda aile içi ilişkiler de daha kırılgan hale gelmiştir. Özellikle bireyselleşme süreci, aile üyeleri arasında duygusal uzaklıkların ortaya çıkmasına neden olmuş; aile birliği, fiziksel mevcudiyetten ziyade sembolik bir anlama bürünmüştür.

3. Aile Bağlarının Korunmasında Sinemaya Gitme Etkinliğinin Önemi

Aile bağlarının kurulması ve korunmasında birlikte geçirilen zamanın niteliği büyük önem taşır. Ortak etkinlikler, aile bireylerinin birbirlerini anlamalarını, duygusal yakınlık kurmalarını ve ortak hafızalar oluşturmalarına büyük oranda yardımcı olabilir. Birlikte oyun oynamak, bisiklete binmek, yüzmek, piknik yapmak, film izlemek, sinemaya gitmek vs. ailece gerçekleştirilen pek çok etkinlik, aile bütünlüğünün önemini tüm aile üyelerine hatırlattığı gibi aile içi iletişimin sağlıklı ilerlemesinde de önemli bir avantaj sağlayabilir. Konu açısından düşünüldüğünde, birlikte film izlemek, özellikle de bu etkinliği geleneksel şekilde ve durumun asıl ruhuna uygun olarak sinemaya giderek gerçekleştirmek oldukça değerlidir. Sinemanın tarihsel gelişimi, teknolojik ilerlemelerle doğrudan ilişkilidir. Nitekim 20. yüzyıl başlarında kolektif bir seyir deneyimi olarak doğan sinema, sosyal bir etkinlik olarak toplumun her kesiminden kişileri bir araya getirmeyi başarmıştır. Bu yönüyle sinema salonları, yalnızca film izlenen yerler değil; aynı zamanda kültürel paylaşımın ve toplumsal etkileşimin mekânları olarak kabul edilmiş ve bu vasıflarını uzun süre korumuşlardır (Kirel, 2012).

Sinema ve aile arasındaki ilişkinin yapısına bakıldığında, üzerine düşünülecek temel iki problem "temsili" ve "eylem" üzerinden kendini hissettirir: Ailenin sinemada temsili ve aile üyelerinden biriyle veya tüm aileyle birlikte sinemaya gitme. Bununla birlikte, iki durumun da daha kapsayıcı bir başka kavramla ilişkisi bulunmaktadır; "öğrenme". Nitekim ailenin sinemada temsil edilme şekilleri, insanlara aile üzerinden çeşitli öğretiler sunar; gelenekleri hatırlatır, toplumsal rolleri aktarır, nasıl davranılması gerektiğine dair kodlar sunar, iyinin ve kötünün ya da doğrunun ve yanlışın ne olduğu öğretilir. Bilis'e (2019, s. 38) göre, film anlatılarında birlik, beraberlik, mücadele ve iyi niyet gibi kavramlar, yalnızca ailenin varlığıyla anlam kazanır. Aile dışındaki bir durum, birliğin bozulmasını, savunmasızlığı ve kötü olayların başlangıcını simgeler. Özellikle ailenin önemli olduğu Türk toplumunda bu temsil ediliş biçimi oldukça önemlidir. Aslında Türk filmlerinde aile genellikle korunması gereken bir yapı olarak sunulur. Aile bağlarının önemi, insanlara aktarılır ve böylece aile aynı zamanda yüceltilmesi gereken toplumsal bir kuruma dönüştürülür. Bu sebeple Türk sinemasında ailenin olumsuz bir kurum olarak temsil edildiği fazla sayıda filme rastlanmaz (Abisel, 2006, s. 78). Buna karşın, aileden ziyade bireyselliğin ön plana alındığı Batı ülkelerinden çıkan filmlerde durum farklılaşabilmektedir. Örneğin Haneke filmlerinde tekinsiz bir olgu olarak sunulan ailenin toplumun mikro yansıması olduğu görüşünden hareket eden Soyutok (2018), toplumsal huzursuzluğu, güvensizliği, suçluluk duygusunu ve yabancılaşmayı aile dinamikleri aracılığıyla Haneke tarafından sunulduğunu vurgular.

Ailenin filmlerde temsil ediliş biçimlerinden farklı olarak aileyle film izleme etkinliğinin öğretileri ve bu öğretilerin etkisi ise sinema-aile bağının "eylem" boyutuyla ilgilidir. Türkiye'de serimlenen çeşitli çalışmalar (Bilis, 2019; Karadaş, 2020; Oktan, 2018; Yağbasan ve Ateş, 2018; Yaşartürk, 2010), sinema-aile ilişkisinde "temsili" boyutuna önemli katkılar sunsa da "eylem" boyutunu dışta bırakmaktadır. Oysa az önce sözü geçen "öğrenme", sinema-aile ilişkisindeki eylemle de oldukça ilgilidir ve önemlidir. Nitekim Albert Bandura'nın 1971'de ortaya koyduğu 'sosyal öğrenme kuramı'na göre, bireyler çevrelerinden gözlem yoluyla öğrenir. Bunun gerçekleşebilmesi ise bir eylem ortamının oluşmasıyla mümkün hale gelir. Bu bağlamda aile içinde birlikte izlenen veya sinemaya gidilerek seyredilen filmler, çocuklar için değerlerin, davranış kalıplarının ve toplumsal normların öğrenildiği birer araç haline gelir. Dahası filmler, sadece öğretici bir araç olmanın ötesinde, aile içi iletişimi zenginleştirici bir ortam yaratabilir.

Filmlerin seyredildiği yerler ve seyredilme biçimleri, yani seyir deneyimleri öğrenme düzeylerine etki edebileceği gibi, aile içi iletişim üzerinde de önemli rol oynayacaktır. Sinema sosyolojisi açısından bakıldığında, topluca film izleme deneyimi, bireyler arası duygusal paylaşımı arttıran ve ortak hafıza yaratan bir ritüel olarak tanımlanabilir (Kirel, 2012, s. 88).

Sinemanın aile üzerinde bu denli etkili olmasının sebeplerinden biri de film izleme deneyiminin duygusal yoğunluk içermesidir. Filmler, bireylerde empati, özdeşleşme, katarsis gibi psikolojik süreçleri tetikler (Swartz, 2004, s. 236). Aile üyeleri birlikte bir film izlediklerinde, bu duygusal süreçleri, birbirlerinden farklı etkilerde olsa bile, hep birlikte yaşar ve bu durum, aralarındaki duygusal bağlılığı artırır (Özgüven, 2001, s. 88). Aileler sinemaya giderek veya evlerinde film izleme etkinliğini gerçekleştirebilir. Nitekim bu noktada seyretme eylemi aynı görünse de seyir mekanlarındaki veya araçlarındaki değişim film izleme deneyiminin yapısını, dolayısıyla bu etkinlik sonucu elde edilecek faydayı etkiler.

Sinema salonları, insanlara topluca film izleme alışkanlığı kazandırırken, benzer haz ve güzellikleri paylaşma fırsatı sunar. Birlikte film izlemenin büyüğü ve sinema salonlarının önemi burada başlar. Sinemaya gitmek, basit bir eylem olmanın ötesinde, adeta bir merasimin başlangıcını simgeler (Pösteke, 2012, s. 8). Örneğin kadınların sinema deneyimlerinin genellikle taşrada başlayıp büyük kentlere taşan bir süreci kapsadığını vurgulayan Uçar İlbuğa'ya (2017, s. 388) göre sinema salonları, yalnızca film izlenen yerler değil; kadınların sosyalleştiği, kendilerini ifade ettiği, modayı takip ettiği ve farklı kültürlerle tanıştığı önemli sosyal alanlar olarak öne çıkmaktadır. Sonuçta Uçar İlbuğa, sinema salonlarının, kadınların kimlik oluşum süreçlerinde etkili bir rol oynadığı yargısını ortaya koyar. Koşar'a (2007, s. 167) göre, küçük kent ve kasaba kadınlarının artan sinema ilgisi bu yönüyle önemlidir. Araştırmacı, 1960 sonrasında Anadolu'da kadınlar için özel seçilmiş filmlerin belirli günlerde gösterilmekte olduğunu ve kadınların ucuz matineelerde önemli bir seyirci kitlesi oluşturduğunu ifade eder.

Sinema, ülkemizde özellikle 1960'lı yıllarda aile ile gidilmesi çoğunlukla tercih edilen, sosyalleşme ve kültürlenme sağlayan, insanlara özgürleşme ve özdeşleşme alanı oluşturan bir ritüel olarak düşünülmektedir (Uçar İlbuğa, 2017, s. 394-95). 1970 sonrasında ülkemizdeki siyasi olayların patlak vermesi ve televizyon yayıncılığının ülke genelinde yaygınlık kazanmaya başlamasıyla önemli bir kırılma yaşanmış, henüz yeni yeni sinema salonları dolarken, Türk sineması seyircisini kaybetme sorunuyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. 1980 darbesinden sonraki süreçte sinema salonları boş kalmaya devam ederken 1990'ların ortasından itibaren sinemaya gitme alışkanlığı, yeniden bir kültürel pratiğe dönüşebileceği alana kavuşmuştur. Nitekim Covid-19 ve sonrasındaki dönemde sinema farklı bir alana, dijitalleşmenin içerisine, entegre edileceği durumun içerisine düşmüştür. Günümüzde ise yeni medya teknolojileri, filmlere erişimi kolaylaştırmış ve maliyetsiz izleme imkânları sunması nedeniyle sinema salonlarına gidilerek film izleme deneyimine karşın çok daha fazla tercih edilir olmuştur.

Göker (2017, s. 441-446), İstanbul, Ankara ve İzmir'deki sinemaya gitme deneyimleri üzerine gerçekleştirdiği çalışmada, katılımcıların %90'ının 16 yaşına gelene kadar ilk sinemaya gitme deneyimini yaşadığını ortaya koymuştur. Bu ilk deneyimin, yaş aralığı da göz önüne alındığında, aile bireyleriyle gerçekleşebileceği aşikardır. Nitekim çalışmanın bulgularına göre, ilk deneyimi yaşayanların yanında genellikle aileleri (%45), arkadaşları (%20), anne veya babasından sadece biri (%11) ve kardeşleri (%4) bulunmaktadır. İlk deneyime karşın genellikle sinemaya aileyle gitme alışkanlığı ise düşük (%11) seviyededir. Çalışmaya katılanlar, sinemaya genellikle ya arkadaşlarıyla (%47) ya da sevgilileriyle (%25) gitmektedir. Çalışmanın önemli bulgularından biri ise sosyalleşme düzeyi yüksek olan kişilerin çok daha sık sinemaya gittiğini ve bu etkinliği çoğunun (%41), bir sosyal aktivite olarak tanımlamış olduğunu yansıttır. Son olarak Göker, sinema filmlerinin sinema salonlarının dışında DVD, televizyon veya internet teknolojisi aracılığıyla da yoğun olarak (%51) izlendiği sonucuna ulaşmıştır. Film izleme alışkanlığının evde çok daha yoğun olduğunu ortaya koyan yazar, seyircilerin %89'unun internet üzerinden film izlediğini de aktarmıştır. Böylece, seyirciler zaman ve mekân kısıtlaması bulunmaksızın istedikleri filmlere ulaşabilme olanağına sahip olmuştur. Bu değişim, önceleri

toplu bir etkinlik olarak düşünülen film izleme deneyiminin gün geçtikçe bireyselleşen bir pratiğe dönüştüğünü göstermektedir (Göker, 2017, s. 432).

Seyircinin ailesi, akrabaları, sevgilisi veya arkadaşlarıyla sinemaya gitmesi, seyir sonrası film ve oyuncular hakkında tartışmalara katılması gibi sosyal faaliyetler, sinemanın sosyalleştirici yönünü ortaya koyar. Böylece sinema, sosyal bir etkinlik haline gelir. Bu faaliyetler, tek başına gerçekleştirilebilse de aynı anda aynı içeriği izleyen insanlar arasında görünmeyen bir sosyal grup oluşturur. Buna karşın dijital olanaklarla sinema filmlerinin televizyon veya video aracılığıyla izlenmesi, toplu seyir kültürünü kırmıştır. Bu durum, seyircinin dilediği filmi istediği kişilerle izleyebilmesini sağlar. Ayrıca, evde film izlemek, sinema salonunun sunduğu ritüellerden ve ‘seyir adabı’ndan uzaklaşmaya sebep olur. Böylece seyirci, törensel bir deneyimden gayri-resmi bir deneyime geçer; sinema salonunun duygusal atmosferinin yerini, evin rahat ve resmi olmayan ortamı almıştır (Jarvie, 1993, s. 23–24).

Özellikle Covid-19 pandemisinin pek çok alanda olduğu gibi, sinemaya gitme eylemi üzerinde de önemli bir dönüşüme yol açtığı söylenebilir. Sokağa çıkarak sosyalleşmenin olabildiğince kısıtlandığı bu dönemde sinemaya gitme eylemi de doğru orantılı bir şekilde yoğun düşüş göstermiştir. Daha da önemlisi, pandemi döneminde yerleşen alışkanlıklar, pandemi sonrası döneme de sirayet etmiş ve sinemaya gitme eylemi büyük oranda yerini dijital platformlardan film izleme etkinliğine bırakmıştır. Bu açıdan Sunal ve Kalkan (2020) tarafından ortaya konulan çalışma, bahsi geçen durumu desteklemektedir. Araştırmacılar, üniversite öğrencilerinin sinemaya gitme eylemi üzerinde Covid-19 pandemi sürecinin nasıl bir etkisi olduğunu analiz ettikleri çalışmalarında, film izleme alışkanlıklarında önemli bir kırılma tespit etmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre; örnekleme dahil edilen öğrencilerin yaklaşık %68’i hafta sonu, %20’si ise her gün film izlediğini aktarmıştır. Yine öğrencilerin %51’i akşam 19:00-22:00 saatleri arasında, %39’u ise 22:00-03:00 saatleri arasında film izlediğini beyan etmiştir. Asıl önemli sonuçlar ise pandemi öncesi veya sonrası fark etmeksizin öğrencilerin %70’in üzerindeki kısmının filmi yalnız izlemeyi tercih ettiğini beyan etmiş olmasıdır. Yine pandemi öncesi filmlerin izlendiği yer %59 ile sinema salonları olurken, pandemi sonrasında bu oranın %52’ye düştüğü gözlemlenmektedir. Çalışmanın henüz 2020 yılının başında yayınlanmış olması, sağlıklı sonuçlar alınmasını engellemektedir. Nitekim ülkemizde pandemi süreciyle birlikte başlayan kısıtlamalar henüz 2020’nin kış ayları sonrasında yeni yeni başlamıştır.

Yeni seyir mekanları, sinema salonlarından çok daha farklıdır; ev ortamının özelliklerini taşır ve çeşitli teknolojiler kullanılır. Örneğin, büyük yansıtıcı perdelerin yerine küçük parlak ekranlar kullanılmaktadır. Bu mekânlar, sinema tüketimini günlük yaşamın akışına entegre eder ve bu süreçte diğer medya etkinlikleriyle bir araya gelir. Film izlerken aynı anda telefon kullanmak, radyo dinlemek veya gazete okumak mümkündür (Casetti, 2011, s. 87–88). Aile bireyleri aynı evde bulunmalarına rağmen farklı ekranlarda farklı içerikler tüketmekte ve bu durum, aile içi ortak deneyim alanlarını daraltmaktadır (Livingstone ve Bovill, 2001, s. 75). Dolayısıyla bu yeni tarz seyir deneyiminde aile üyeleri fiziksel yakınlıklarına rağmen duygusal ve iletişimsel olarak birbirinden uzaklaşmaktadır. Ayrıca dijitalleşme, dikkat süresinin kısalmasına, sabırsız izleme alışkanlıklarının oluşmasına, “ekran ayrışması” ve “parçalı izleme” gibi yeni pratiklerin gelişmesine neden olmuştur. Bu durum, sinemanın yoğun ve bütüncül anlatımına karşı bir tehdit oluşturmaktadır.

Günümüzde dijital platformların yaygınlaşmasıyla bireysel içerik tüketimi artarken, sinema gibi geleneksel ortak seyir alanlarının önemi daha da artmaktadır. Çünkü dijitalleşme, bireysel ekranlara kapanmayı teşvik ederek yalnızlaşmayı ve sosyalleşmeden uzaklaşmayı beraberinde getirir. Sinemaya gitmek ise yalnızca bir film izleme eylemi değil; aynı zamanda bir “ritüel”, bir “aile geleneği” ve “toplumsal birliktelik deneyimi” haline gelebilmektedir (Casetti, 2011, s. 4). Aile bireyleri, bu ritüeli hep birlikte deneyimlemektedir. Sinemaya gitme, filmin izleneceği salonun önünde sohbet etme, salondaki koltuklarda genellikle diğer aile üyeleriyle yan yana oturma ve eve geri dönme sürecinde film üzerine konuşmalar gerçekleştirme gibi davranışlar aile içi iletişime katkı sağlayabilir.

Tartışma

Modern toplumun hızlı yaşam temposu, artan bireyselleşme eğilimi ve dijitalleşmenin getirdiği yeni iletişim biçimleri, aile üyelerinin birlikte kaliteli zaman geçirme fırsatlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Aile üyeleri, aynı fiziksel mekânda bulunsalar dahi, farklı ekranlarda farklı içerikler tüketerek duygusal ve iletişimsel olarak birbirlerinden uzaklaşma riskiyle karşı karşıyadır. Bu noktada sinemaya gitme eylemi hem eğlendirici hem de birleştirici bir kültürel pratik olarak, geçmişten günümüze aileler için önemli bir sosyalleşme, ortak anı biriktirme ve duygusal bağları pekiştirme aracı konumundadır.

Sinema salonları, bireyleri bir araya getiren, ortak bir deneyim sunan, eğlendiren, bilgilendiren ve zaman zaman belirli dünya görüşlerini aktaran sosyalleşme mekânları olarak işlev görmüştür. Ancak, yirminci yüzyılın sonlarından itibaren ivme kazanan dijitalleşme süreci, bu kültürel yaşam pratiği üzerinde güçlü bir kırılma yaratarak sinemanın üretim, dağıtım ve gösterim pratiklerini radikal bir biçimde değiştirmiştir. Bu dönüşüm, film izleme eylemini sinema salonlarının tekeline çıkararak bireyselleştirmiş, mekân ve zaman kısıtlamalarından büyük ölçüde bağımsız kılmıştır. Covid-19 pandemisi ise bahsi geçen dönüşümü hızlandırarak, özellikle dijital platformlara olan yönelimi artırmış ve geleneksel sinemaya gitme alışkanlığını ciddi biçimde sekteye uğratmıştır. Filmlerin her an her yerden ulaşılabilir olması, sinema salonlarının o büyüklü atmosferini ve deneyimin biricikliğini zedelemiştir.

Tüm bu dönüşümlere rağmen, sinemaya gitme etkinliğinin ve genel olarak birlikte film izleme pratiğinin aile içi iletişimi güçlendirmedeki etkisi önemlidir. Aile üyelerinin özellikle sinema salonlarına giderek birlikte film izlemesi, yalnızca bir eğlence aktivitesi değil; aynı zamanda aile bağlarını güçlendiren, ortak deneyimler ve anılar oluşturan, film sonrası yapılan tartışmalarla iletişimi zenginleştiren önemli bir sosyal pratiktir. Filmler empati, özdeşleşme ve katarsis gibi psikolojik süreçleri tetikleyerek, aile üyeleri arasındaki duygusal bağları derinleştirebilir.

Sonuç olarak, dijitalleşen dünyada aile bağlarının korunması ve sağlıklı bir aile içi iletişimin sürdürülmesi, bireylerin ve toplumun esenliği için önemlidir. Sinemaya gitme etkinliği veya bunun mümkün olmadığı durumlarda aile üyelerinin birlikte film izleme pratiği, bu hedeflere ulaşmada önemli bir araç olarak değerini korumaktadır. Dijitalleşmenin getirdiği bireyselleşme ve izolasyon risklerine karşı, bilinçli çabalarla geleneksel toplu seyir deneyiminin ve paylaşılan kültürel pratiklerin ruhu canlı tutulmalıdır. Sinemanın büyüğü, sadece büyük perdede izlenen bir hikâyeden ibaret değildir; aynı zamanda paylaşılan kahkahalar, ortak gözyaşları, film sonrası yapılan derin sohbetler ve birlikte geçirilen anlamlı zamanlarda gizlidir. Bu değerlerin dijital çağın karmaşasında kaybolmaması, tüm paydaşların ortak sorumluluğu ve çabasıyla mümkün olacaktır. Geleneksel sinema deneyimi, aile bireylerini bir araya getiren bir ritüel olarak korunmalı ve dijitalleşmenin olumsuz etkilerine karşı önemli olduğu vurgulanmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın temel tartışması ışığında, aile içi iletişimin güçlendirilmesi, aile bağlarının korunması ve film izleme pratiğinin bu süreçlere olumlu katkısının sürdürülebilmesi amacıyla çeşitli öneriler sunulabilir. Bu minvalde ilk olarak ailelerin belirli aralıklarla sinemaya giderek film izlemesi ve film üzerine aile üyeleri arasında konuşmalar gerçekleştirilmesinin önemli olduğu vurgulanabilir. Nitekim izlenen filmler üzerine karakterler, olay örgüsü, temalar, duygular ve filmin verdiği mesajlar hakkında sohbetler gerçekleştirmek, özellikle çocukların eleştirel düşünme, empati kurma ve kendilerini ifade etme becerilerini geliştirebilir. Öte yandan filmdeki olaylar ve karakterler üzerinden dürüstlük, adalet, dostluk, cesaret gibi evrensel değerler ve toplumsal normlar hakkında konuşmalar yaparak çocukların ahlaki gelişimine katkı sağlanabilir. Yine haftanın veya ayın belirli günlerini düzenli şekilde “aile sinema gecesi” olarak planlayıp, film seçimi, ortamın hazırlanması ve atıştırmalıklar gibi süreçlerin tüm aile üyelerinin katılımıyla gerçekleştirilmesinin, evde bile olsa film izleme eylemini ailevi bir ritüele dönüştürmede faydalı

olacağı söylenebilir. Bunu yaparken, bireysel ekranlara çekilmek yerine, ortak bir ekranda, sinema salonu atmosferini çağrıştıracak bir düzenlemeyle (ışıkların kısılması, telefonların sessize alınması vb.), kolektif bir deneyim yaratılmasına özen gösterilmelidir. İzlenecek filmlerin ise tüm aile üyelerinin yaşına, ilgi alanlarına ve aile değerlerine uygun olmasına özen gösterilmelidir. Böylece gerek Türk kültürüne gerekse diğer kültürlerle yönelik farkındalıklar da oluşturulabilir.

Aileler dışında sinema salonları, dijital servis sağlayıcıları, eğitim kurumları, belediyeler, il müdürlükleri, valilikler ve bakanlıklar gibi kurumların da sürece dahil olması gerekmektedir. Sinemaya gitme deneyiminin aile bağlarına katkısını vurgulayan toplumsal farkındalık kampanyaları oluşturulabilir. Okul müfredatlarına sinema kültürüne yönelik dersler eklenebilir, sinemanın bireyler ve aileler üzerindeki olumlu etkilerine yönelik bilgilendirici etkinlikler, film gösterimleri, söyleşiler ve atölye çalışmaları gerçekleştirilebilir. Aile temalı film festivalleri düzenlenebilir.

Aile temalı filmlerin üretim, dağıtım ve gösterim aşamalarında destek sağlanabilir. Örneğin, gösterim aşamasında ailelere ücretsiz bilet sağlamak veya aile temalı olmayan filmler için de benzer şekilde ailelerin sinemaya gitmesini teşvik etmek amacıyla bilet ücretlerinin yerel yönetimlerce karşılandığı gösterimler düzenlemek önemli olacaktır. Yine salona gitme deneyimi sağlanamayacaksa da aile temalı filmlerin televizyon ekranlarında çeşitli aralıklarla gösterime girmesi sağlanabilir. Böylece ailenin önemi vurgulanabilir. Sinema salonları ailelere yönelik özel indirimli bilet paketleri, sabah matinelere, daha düşük ses seviyeli veya ara verilen “bebek dostu” seanslar gibi uygulamalar sunabilir. Ailelerin bir arada film izleyebileceği, konforlu ve özel alanlar tasarlanabilir. Bu yerler sadece film izleme mekânları olmaktan çıkarılıp, kütüphaneler, sergi alanları, kafe ve tartışma köşeleri gibi yapılarla zenginleştirilmiş, ailelerin ve toplulukların etkileşimde bulunabileceği sosyal ve kültürel merkezlere dönüştürülebilir veya bu tarz dönüşüm projelerinin yapılması sağlanabilir.

Dijital platformlarda, ailelerin birlikte izleyebileceği, eğitici ve kültürel değeri olan içeriklerin sayısı artırılabilir veya bunun arttırılması için yönetimler tarafından bazı zorunluluklar getirilebilir. Aile profilleri için özel olarak tasarlanmış, ortak izleme ve tartışmayı teşvik eden interaktif araçlar (örneğin, senkronize izleme partileri, film sonrası soru-cevap modülleri) geliştirilebilir. Yine dijital platformlarda ebeveyn kontrol araçlarının sadece kısıtlayıcı değil, aynı zamanda çocukların yaşına uygun içerik önerileri sunan ve aile içi diyalogu destekleyen rehberlik edici özelliklere sahip olması sağlanabilir.

Tüm bunlar dışında sinema-aile üzerine “temsil” odaklı çalışmalardan ayrılan yeni araştırmaların ortaya koyulması önemli olacaktır. Örneğin, Türkiye’de farklı sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarıdaki ailelerin film izleme pratiklerinin, aile içi iletişim ve ilişki dinamikleri üzerindeki uzun vadeli etkilerini inceleyen nitel ve nicel araştırmalar gerçekleştirilmesi, burada kuramsal temelde tartışılan konuyu geliştirecektir.

Kaynakça

- Abisel, N. (2006). *Türk sineması üzerine yazılar*. Phoenix.
- Akbulut, H. (2014). Sinemaya gitmek ve seyir: bir sözlü tarih çalışması. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 1–16.
- Aslan, K. (2002). Değişen toplumda aile ve çocuk eğitiminde sorunlar. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(2).
- Aslan, N. ve Arslan C. B. (2012). Ergenlerin boş zaman değerlendirme algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(42), 23-35.
- Bauman, Z. (2019). *Akışkan modernite*. İstanbul: Can.
- Bell, D. (1973). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. New York: Basic Books.

- Belton, J. (2002). Digital cinema: a false revolution. *October*, 100, 99-114.
- Benjamin, W. (2023). *Teknik olarak yeniden üretilebilirlik çağında sanat eseri*. İstanbul: Can.
- Bilis, A. E. (2019). Türk sinemasında aile ve kadın temsilini evlat edinme bağlamında yeniden okumak: Can ve Albüm filmleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 35–55. Doi: 10.16953/Deusosbil.486578.
- Binark, M. (2016). Akıllı telefonlarla bağlantılı olma hâli ve yeni kültürlenme ve deneyimlerimiz... *Hece*, 20(234-235-236), 131-137.
- Casetti, F. (2011). Sinemasal deneyim. *Sinecine*, 2(2), 81-93.
- Castells, M. (2010). Globalisation, networking, urbanisation: Reflections on the spatial dynamics of the information age. *Urban Studies*, 47(13), 2737-2745.
- Daly, K. (2010). Cinema 3.0: The interactive-image. *Cinema Journal*, 50(1), 81-98.
- Demiray, U. (1994). *İletişim ötesi iletişim*. Eskişehir: Turkuvaz.
- Demircioğlu, H., Tezel Ş. F. ve Günindi, Y. (2011). Anne babaların görüşlerine göre aile işlevleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 92-106.
- Dijk, J.V. (2016). *Ağ toplumu*. İstanbul: Kafka Kitap.
- Dönmezer, İ. (2000). *Ailede iletişim ve etkileşim*. İstanbul: Sistem.
- Dumazedier, J. (1991). Aile ve boş zaman. *Aile ve Toplum*, 1(2), 101-109.
- Evren, B. (2014). Makinistler de tarih oldu. *Aydınlık*. Erişim: 28 Nisan 2025.
<https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/makinistler-de-tarih-oldu-8758>
- Figgis, M. (2014). *Dijital film yapmak*. İstanbul: Kalkedon.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. İstanbul: Ayraç.
- Goodwin, K. (2018). *Dijital dünyada çocuk büyütmek*. İstanbul: Aganta Kitap.
- Göker, N. (2017). Türkiye’de sinema seyircisi: İstanbul, Ankara ve İzmir örneğinde bir izleyici araştırması. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 11(64), 431-456. Doi: 10.9761/Jasss7326.
- Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medyayla birlikte çöküşü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(2), 105-120. Doi: 10.17932/Iau.Ejnm.25480200.2018.2/2.105-120.
- Gümüş, B. (2021). Maraton izleyiciliğinden aşırı izlemeye: Netflix’in izleme alışkanlıklarına etkisi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (37), 147-169. Doi: 10.17829/Turcom.862011.
- Jarvie, I. C. (1993). Sosyal bir kurum olarak sinemaya gitmek. 25. *Kare*, (5), 22-25.
- Karadaş, N. (2020). Türk sinemasında feodal aile yapısı içerisinde erkek kimliğinin inşası. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 1255-1270. Doi: 10.21547/Jss.714433.
- Kirel, S. (2012). *Kültürel çalışmalar ve sinema*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Koşar, D. (2007). yavuz özkan sinemasında türk aile yapısı ve değerlerinin temsili. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Livingstone, S. ve Bovill, M. (2001). Families and the internet: An observational study of children and young people’s internet use. Report (Bt-Funded Research Project Entitled “Families And The Internet.”)

- Masuda, Y. (1981). *The information society as post-industrial society*. Washington, D.C.: World Future Society.
- McLuhan, M. (2003). *Understanding media: The extensions of man*. California: Gingko Press.
- Mulvey, L. (2012). *Saniyede 24 kare ölüm: Durağanlık ve hareketli görüntü*. İstanbul: Doruk.
- Oktan, A. (2018). Korkuyorum anne ve vavien örnekleminde aile mitinin sinemasal görünümü. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), 11-34. Doi: 10.31123/Akil.407403.
- Öz, P. T. (2012). Pelikülden dijital sinemada seyir kültürü ve seyircinin değişen konumu. *Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 2(2), 65–73.
- Özgüven, İ. E. (2001). *Ailede iletişim ve yaşam*. Denizli: Pdrem.
- Özsoy, A. (2017). Sinema, yeni seyir deneyimleri ve çocuk izleyici. *Trt Akademi*, 2(4), 356-374.
- Palfrey, J. ve Gasser, U. (2017). *Doğuştan dijital*. İstanbul: Kültür Üniversitesi.
- Pöstecki, N. (2012). Sinema salonlarının dönüşümünde bellek ve mekân ilişkisi. *2nd Communication And Media Studies İn Progress Of Social And Cultural Interaction Symposium*, Tam Metin Bildiri, Bishkek.
- Soytok, S. (2018). Michael Haneke filmlerinde modern ailenin tekinsiz halleri. *Yedi*, (20), 13-24. Doi: 10.17484/Yedi.446811.
- Sunal, G. ve Bağdatlı K. S. (2020). Üniversite öğrencilerinin film izleme alışkanlıklarının covid-19 pandemisi sürecinde değişiminin belirlenmesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (52), 187-200. Doi: 10.47998/İkad.843067.
- Swartz, C. S. (2004). *Understanding digital cinema: A professional handbook*. Amsterdam: Routledge.
- Uçar İ. E. (2017). 1960-1970’li yıllarda kent ve taşra karşıtlığında türkiye’de kadınların sinema izleme pratikleri üzerine bir araştırma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (45), 388-403.
- Yağbasan, M. ve Ateş, U. (2018). 1980 öncesi ve 2000 sonrası türk sinemasında ailenin temsili. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (67), 26-40.
- Yaşartük, G. (2010). Türkiye sineması’nda kadın yönetmenlerin gözünden aile içi şiddet: Benim Sinemalarım, Aşk Ölümünden Soğuktur ve Parçalanma. *Fe Dergi*, 2(1), 32-42. Doi: 10.1501/Fe0001_00000000021.
- Yavuzer, H. (2005). *Çocuk psikolojisi*. Remzi Kitabevi.
- Yolcu, Ö. (2022). Covid-19 pandemisi döneminde sinema salonlarının sosyal medya kullanımı: Beyoğlu sineması örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (40), 302-322. Doi: 10.17829/Turcom.934664.
- Zengin, F. (2018). Dijital dönüşüm çağında dijital sinemanın avantajları ve ortaya çıkardığı yeni sorunlar. *International Journal Of Social And Humanities Sciences Research (Jshsr)*, 5(21), 844-859. Doi: 10.26450/Jshsr.429

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.